स्वामी रामतीर्थ

એમના સદુપદેશ-ગ્રંથ ૧ લો

(भाग १ थी ५)

सस्तु साहित्य वर्धक कार्यालय तरफथी

संपादक अने प्रकाशक : भिक्षु अखंडानंद

અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આવૃત્તિ પાંચમી, પૃષ્ઠ ૫૬૪, પ્રત ૫૫૦૦, સંવત ૧૯૯૬.

મૂલ્ય રૂા. ૨), માર્ગવ્યય જુદું.

स्वामी रामतीर्थ

એમના સદુપદેશ-ગ્રંથ ૧ લો

(भाग १ थी ५)

सस्तु साहित्य वर्धक कार्यालय तरफथी
संपादक अने प्रकाशक : भिक्षु अखंडानंद
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આવૃત્તિ પાંચમી, પૃષ્ઠ ૫૬૪, પ્રત ૫૫૦૦, કુલ પ્રત ૨૦૭૦૦
મૂલ્ય રૂા. ૨), માર્ગવ્યય જુદું.

અમદાવાદ—"સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય"માં
ભિક્ષુ અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત.

સ્વામી રામતીર્થ

ॐ

ग्रंथार्पण

વર્તમાન યુગના આધ્યાત્મિક ધન્વંતરિ

સ્વામી રામતીર્થજીની

ચૈતન્યાનંદમયી અમર વાણીરૂપ

અનુભવસિદ્ધ સંજીવની માત્રા

કે જે ભવરોગથી છૂટવા ઇચ્છનારા

જિજ્ઞાસુજનોને માટે

આંતર્બાહ્ય વિકારોની આત્યંતિક નિવૃત્તિપૂર્વક

પરમાનંદની નિત્યપ્રાપ્તિ કરાવનારી છે તે,

તેના સદુપયોગની ભલામણ સાથે

તેવી સત્ય ઉન્નતિનાં આતુર

सर्व भाईबहेनोने

અનેકાનેક હાર્દિક

ધન્યવાદપૂર્વક

સસ્નેહ સમર્પિત

ॐ

सुधारको जोईए छे!

કોને સુધારવાને?–પોતાની જાતને!

કેવા જોઇએ?–યુનિવર્સિટીની પદવી ઇચ્છનારા નહિ, પણ પોતાના મનને જીતનારા!

કેટલી વયના જોઇએ?–જિજ્ઞાસારૂપી સૌંદર્યવાળા અને આનંદરૂપી યૌવનવાળા.

પગાર શું મળશે?–ઈશ્વરપ્રાપ્તિ!

અરજી કેવી કરવી?–દીન યાચનાઓથી ભરેલી નહિ, યોગ્યતારૂપી આજ્ઞાવાળી અને પરમ-પ્રાપ્તિના દૃઢ નિશ્ચયવાળી.

તરતજ મોકલો:—

તમારા પોતાના આત્મા–પરમાત્મા જોગ.

ઠેકાણું–મુખ્યત્વે તમારા પોતાના હૃદયમાં.

મુકામ, **સર્વત્ર**.

ॐ ॐ ॐ

—સ્વામી રામતીર્થ

प्रकाशकनुं निवेदन

આ ગ્રંથની આ પાંચમી આવૃત્તિની ૫૫૦૦ પ્રત છપાઇ છે; હાલ યુરોપમાં ફાટી નીકળેલી લડાઇને લીધે કાગળના ભાવ લગભગ દોઢા વધી ગયા છે; પરંતુ વાચકવર્ગના પુણ્યયોગે કાગળ માટે ત્રણેક માસ અગાઉથી એક વર્ષ માટે શરત થઇ ચૂકેલી હોવાથી આ ગ્રંથ અગાઉના જેટલાજ મૂલ્યે એટલે રૂપિયા ૨)થી પ્રસિદ્ધ થઇ શકે છે. બોર્ડ તથા છીંટના ભાવ બમણા થઇ ગયેલા હોવાથી કિંમતમાં વધારો ન કરવો પડે તે સારૂ પૂંઠું બોર્ડપટ્ટીનું રાખ્યું છે.

અગાઉની ચોથી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૭૯માં પ્રસિદ્ધ થયેલી, તે આઠેક વર્ષ થયાં ખલાસ થઇ ગયા પછી, તેની ચાલુ માગણી રહ્યા કરતી હતી અને તે ત્રણ મુદ્રણયંત્રોની સગવડ થતાં હવે પ્રસિદ્ધ થઇ શકે છે. એ આગલી આવૃત્તિ ૫॥×૮॥ના કદમાં છપાઇ હતી, તેને બદલે આ આવૃત્તિ ૫×૯ના કદમાં છપાઇ છે.

આ પછી આગળની આવૃત્તિઓની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ, ચોથી આવૃત્તિનું નિવેદન, અનુક્રમણિકા, સ્વામીશ્રી રામતીર્થનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર, ઇત્યાદિ અપાયાં છે.

શુદ્ધિપત્ર પૃષ્ઠ ૧૪ ઉપર અપાયું છે; તે મુજબ ગ્રંથ સુધારી વાંચવો ઘટે. हरिः ॐ तत्सत।

માગશર વદિ ૪,
સંવત ૧૯૯૬.

—ભિક્ષુ અખંડાનંદ

पहेली आवृत्तिनी प्रस्तावनानो सारांश

ભાગ ૫ માના અનુવાદકની પ્રસ્તાવનામાંથી

એ તો નિર્વિવાદ છે કે મૂળ અંગ્રેજીમાંથી ભાષાન્તર કરવા જતાં મૂળમાં જે જુસ્સો, જે ભવ્યતા રહેલી હોય તે કેટલેક અંશે નાબૂદ થાય છે, પણ તેનાં બે કારણો છે. એક તો ભાષાંતરકર્તા મૂળમાં જે ભવ્યતા, જે રહસ્ય, જે સુંદરતા રહેલાં છે તેને ભાષાંતરમાં લાવવાને સમર્થ નથી, ને બીજું અંગ્રેજી ભાષા જેટલી ગુજરાતી ભાષા આગળ વધેલી નથી; ભાષાનું ક્ષેત્ર બહુ ટૂંકું છે.

સ્વામી રામતીર્થજીના જીવનના કાંઇક હેવાલો અન્ય સ્થળે છપાઇ ગયા છે; તેમજ કંઇક તેમના જીવનનું સ્વતંત્ર પુસ્તક 'સસ્તા સાહિત્ય' તરફથી નીકળશે તેમાં આવનાર છે; તેથી અહીં તેની પુનરુક્તિ નહિ કરતાં માત્ર એટલુંજ કહીને સંતોષ પામીશું કે, સ્વામીજી આ કલિયુગના બુદ્ધ થઇ ગયા; ને તેમનું ટૂંક જીવન જોતાં કહેવા દો કે તેઓ કલિયુગના શંકરસ્વામી હતા. સ્વામીજીનું સંસ્કૃત, ફારસી, અરબીક, અંગ્રેજી વગેરે ભાષાઓનું જ્ઞાન ઘણું ઉચ્ચ હતું. જે ત્યાગ વિષેનાં ભાષણો સ્વામીજીએ આપ્યાં છે, તે પ્રકારનો ત્યાગ એમણે જાતે બરોબર કરેલો હતો, તે વાત તેમના જીવનની બિનાઓથી સાબિત થયેલી છે.

કેટલાકનું કહેવું એમ થાય છે કે, સ્વામીજીએ હિંદુસ્તાનમાં રહી આ પ્રકારનો બોધ નહિ કરતાં, અમેરિકા જેટલે દૂર જઇને ત્યાં ભાષણો આપ્યાં તેનું કારણ શું?

પહેલું તો હિંદુસ્તાનમાં સ્વામીજીએ ભાષણો નથી આપ્યાં એમ છેજ નહિ. કેટલાંક હિંદુસ્તાનમાં પણ આપેલાં છે. હિંદુસ્તાનમાં કર્મ ને ભક્તિમાર્ગ વિષે આજકાલ વખત છે, જ્ઞાનમાર્ગને પકડવા થોડાજ અધિકારી થયેલા છે. × × × × × ×

બીજું, યુરોપાદિમાં ને મુખ્યત્વે કરીને અમેરિકામાં કર્મ ને ભક્તિ ઉપર જો ભાષણો આપવા કોઇ બેસે તો તે ઘણે ભાગે ત્યાં રુચિકર ન થઇ પડે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ત્યાં એટલું બધું વધેલું છે કે, કોઇ સમર્થ જ્ઞાની જ્ઞાનમાર્ગદ્વારા એ કર્મ ને ભક્તિમાર્ગ સમજાવે તોજ તે તેમને ગળે ઊતરે છે. શાસ્ત્રીય રીતે ધર્મની આવશ્યકતા સમજાવવાની અમેરિકામાં જરૂર છે, કારણ જ્યાં ધર્મ તરફ સામાન્ય રીતે બેદરકારી હોય, જ્યાં પૈસો મારો પરમેશ્વર હોય, ત્યાં કોઇ અવધૂત

યોગી સિવાય બીજાનું ગજું નહિ કે તે બોધ આપી શકે. ખરી રીતે કહીએ તો જેમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે, **यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत !** વગેરે-તે સૂત્ર અન્વયે જ્યાં ધર્મની ગ્લાનિ હતી, ત્યાં સ્વામી વિવેકાનંદ ને સ્વામી રામતીર્થજી જેવા મહાપુરુષોના બોધની આવશ્યકતા હતી; ને પ્રકૃતિથીજ તે દેશોમાં બોધ આપવાને તેઓનો જન્મ થયો હતો.

જેમ ભક્તકવિ તુલસીદાસની કિંમત શરૂઆતમાં પોતાના ગામમાં ને દેશમાં નહોતી થઇ, પણ પાછળથી લોકો તેમની ખરી કિંમત સમજતા થયા; તેમજ વળી જેમ ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાની કિંમત પોતાના વખતમાં, પોતાના ગામમાં ને નાતજાતમાં શરૂઆતમાં નહોતી થઇ; તેજ પ્રમાણે સ્વામી વિવેકાનંદ ને સ્વામી રામતીર્થજીની કિંમત થોડા વખતમાં, તેમની હયાતી દરમ્યાન હિંદુસ્તાનમાં વખતે જોઇએ તેટલી નહિ થઇ હોય; પરંતુ સમય જતાં તેમના બોધનો ને જ્ઞાનનો પ્રચાર થતાં, તેમની કીર્તિ ચારે દિશામાં પ્રસરી રહેશે.

જ્યાં જ્યાં જેનું ક્ષેત્ર ત્યાં ત્યાંજ તેની કીર્તિ ઝળકી ઊઠે છે. હીરાની કિંમત ઝવેરીને ત્યાંજ થાય છે; તેમ સ્વામી રામતીર્થજીની કીર્તિ અમેરિકામાં કેટલી થયેલી છે તે સ્વામીજીને વિદાયગીરી આપતાં માનપત્રમાં નીચલા ભાવની જે કડીઓ ગવાઇ હતી તે ઉપરથી સમજાશે.

"વહાલા રામ! આપને અમારા અંતિમ પ્રણામ હો, આપનું પ્રોજ્જ્વલ હાસ્ય નિર્જીવમાં પણ નવજીવન પ્રેરે એવું છે; આ લોકમાં કદાચિત્ આપણે ફરી વખત ન પણ મળી શકીએ, છતાં આપની દૈવી પ્રભા તો અમે કદીજ ભૂલી શકીએ એમ નથી. આપ મંગલમૂર્તિ છો; આપ ઇશ્વરમાં અને ઈશ્વર આપમાં એમ પરસ્પર નિવાસ કરો છો."

સ્વામીજીનો બોધ દરેકને પ્રિય થઇ પડવાનું એક કારણ એ છે કે, કઠિન વેદાંતના જ્ઞાનનો નાના બાળકને પણ સમજણ પડે તેવી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તેમણે પ્રચાર કર્યો છે.

× × × ×

સ્વામીજીનો બોધ ને જ્ઞાન ગુજરાતી વાચકવર્ગમાં પ્રસરી ગુજરાતની પ્રજા વેદાંત અનુસાર ઉન્નત વિચાર ને ઉન્નત જીવન ગાળે તો તેથી રળિયામણું બીજું કાંઈ નથી.

—માધુભાઈ બાબારાવ

પહેલા ભાગમાંના મંત્રીના નિવેદનમાંથી

પ્રિય વાચક! રામસ્વામી અને તેમના ઉપદેશોની આટલી મહત્તા જાણતાંજ પુસ્તકમાંના વિષયો વાંચવા મંડી પડવાની અધીરાઇ તને ઉપજવાનીજ, પણ ઊભો રહે. રામસ્વામીના ચરિત્ર સંબંધી આ લખનારના એકાદ બે અનુભવોરૂપ થોડીક વાનગી પણ ભેગાભેગી ચાખતો જા. નીરસ લેખિનીને લીધે કદાચ તે તને નિસ્વાદ લાગશે; છતાં તે પ્રેમયુક્ત અર્પવા હાથ લાંબો થવાથી ના તો નહિજ પડાય! થોડોક લૂખાપણાનો સ્વાદ લઇને પછી તરતમાંજ પુસ્તકમાંનું મહા-મિષ્ટાન્ન જમજે એટલે તેની મજા વધારે મળશે!

આ લખનારને હૃષીકેશના નિવાસ દરમિયાન રામસ્વામીની મહત્તા વિષે જાણ થતાં તેઓશ્રીનો સમાગમ સેવવા વૃત્તિ થઈ આવી. કોઇ પણ ગૃહસ્થ કે ત્યાગીને તેઓ સાથે રાખવાનું પસંદ કરતા નહિ, એમ સાંભળ્યા છતાં વૃત્તિનો વેગ શરીરને તેમની પાસે લખ-નૌમાં (ત્યારે તેઓશ્રીનાં વ્યાખ્યાન ત્યાં ચાલુ હતાં) ખેંચી ગયો; અને કેટલાક માસ પર્યંત કેટલાંક સ્થળોમાં રાતદિવસ તેમના સહ-વાસસેવનનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. રામસ્વામીની ઉન્નત જીવનદશાની અને પ્રભાવશાળી વચનામૃતની જે જે કળાઓ આ લખનારે એ સહવાસ દરમિયાન જોઈ, સાંભળી અને અનુભવી તેમાંના એકબે અનુભવો રામસ્વામીની મહત્તા સમજવામાં વાચકને ઉપયોગી થઇ પડે એમ ધારીને આ નીચે આપ્યા છે:-

અલ્લાહાબાદ (પ્રયાગ)ના નિવાસ દરમ્યાન તેમને ત્યાંના રહીશ ભારતમાન્ય પંડિત મદનમોહન માલવિયાજીએ ત્યાંથી કેટલાક માઇલ દૂર ગંગાકિનારે આવેલા રામબાગમાં ઉતારો આપ્યો હતો, જ્યાં તેઓ તેમજ બીજા અનેક પ્રતિષ્ઠિત અને સાધારણ આગેવાનો તથા મુમુક્ષુ-ઓ તેઓશ્રીનાં દર્શનસમાગમ અર્થે વખતોવખત આવતા હતા.

એક દિવસે સાંજે ગંગાસ્નાનાર્થે જવું થતાં કૌપીનભેર અમે બેઉ ગયા. સ્વામીજી સાથે વાતો કરતા પંડિત માલવિયાજી પણ ગંગા-કિનારે આવ્યા. સ્નાનથી સત્વર પરવારી સ્વામીજીને બદલવાની કૌપીન લઇ આ લખનાર પણ કિનારે ઊભો હતો. ગંગામાંથી સ્વામીજી બહાર નીકળ્યા એટલે કૌપીન તેમને આપી, પરંતુ તેઓશ્રીના પગે ચીકણો કાદવ ચોપડાયેલો હતો જે લૂછવા કે ધોવાનું કશું સાધન તે વખતે હાજર નહોતું, જેથી તેવે પગેજ તેઓ ઉપાન પહેરવા જતા હતા; પણ તેવામાં માલવિયાજીએ તેમના ચરણ પાસે દોડી જઇ પોતાના ગળામાંના દુપટ્ટા વડે ચરણ સાફ કરવા માંડ્યા! હર્ષ-શોકાદિ દ્વંદ્વથી રહિતપણાના પ્રમાણમાંજ જીવનમુક્ત પુરુષોની ભૂમિ-કાઓનું તારતમ્ય રહેલું પ્રસિદ્ધજ છે, તે આ પ્રસંગે પ્રત્યક્ષ

જોવાની ઠીક તક મળી.

આ લખનાર તે સમયે એક અભ્યાસીની પેઠે તેમના મુખારવિંદના ભાવો કોઈ જાણે નહિ તેમ જોયા કરતો હતો. પ્રિય વાંચનાર! હિંદનો એક પ્રકાશિત હીરો આ પ્રમાણે તેમના ચરણનો કાદવ પોતાના ઉત્તમ દુપટ્ટાથી લૂછતો હતો, છતાં તે સમયે તેમના મુખારવિંદ પર અભિમાનનો કશોજ ભાવ જણાયો નહિ તેમજ કોઇ જાતની આનાકાની કે વિવેકના શબ્દો પણ ન સંભળાયા કે ખસી જવાનો યત્ન પણ ન થયો! તે દિવ્યમૂર્તિ તો પોતાની સ્વાભાવિક તત્ત્વપરાયણ સ્થિતિમાંજ કોમળ–મધુર–પવિત્ર મંદહાસ્ય કરતી ઊભી હતી!

પણ "એવા પ્રસંગો તો સૌ કોઇને આનંદકારીજ લાગે; શોકજન્ય પ્રસંગોજ ખરી કસોટી દર્શાવી આપે છે." એમ અહીં ઘણાકને લાગશે; જેથી એક તેવો પ્રસંગ પણ અહીં આપવામાં આવે છે કે જે ઉપલા પ્રસંગ પછી બેચાર દિવસમાંજ બન્યો હતો.

સ્વામીજીને એક દિવસ એક અસાધારણ વક્તૃત્વશક્તિસંપન્ન પંડિતજીની સાથે મેળાપ થયો હતો–જે વખતે માનનીય મદનમોહન માલવિયાજી, આ લખનાર તેમજ બીજા પણ એક બે જણા ત્યાં હતા. પેલા પંડિતજીની બોલી પરથી જણાતું હતું કે, તેઓ પોતાના સાંસારિક લોલુપપણાને ઢાંકવાને ખાતર હરેક પ્રકારે સંન્યસ્તાશ્રમની વિરુદ્ધમાં વાતો કરવાની વલણવાળા હતા. વાતચીત થઈ રહ્યા પછી છૂટા પડવા સમયે પેલા પંડિતજી "થોડીસી ચોટલી શું ભારે પડતી હતી?" એવા કંઇક શબ્દો એવી હલકી ઢબે સ્વામીજી પ્રત્યે બોલ્યા કે જેથી કોઇને પણ માઠું લાગી જાય. આ પ્રસંગે તેને કાંઇક કહેવાનું આ લખનારને મન થઈ આવતાં સ્વામીજી તરફ સહજભાવે જોવાઇ ગયું.

પ્રિય વાંચનાર! ત્યારે સ્વામીજીના ચહેરા પર શું ભાવો પ્રતીત થયા? જરા પણ ક્રોધ કે ગ્લાનિનો ભાવ તો લાવવોજ ક્યાંથી? પણ આગલા પ્રસંગે ગંગાકિનારે જે સ્વાભાવિક શાંત આનંદનો ભાવ વિલસતો હતો, તેજ ભાવ, તેવાજ મધુર સ્મિતયુક્ત, અત્યારે પણ એ દિવ્ય મુખારવિંદ પર ઝળકી રહીને તે અલૌકિક હૃદયની ઉન્નતતર દશાનો ધ્વજ ફરકાવતો હતો!! સ્વામીજીએ આ લખનારનો ઉપર જણાવેલો મનોભાવ જાણી જઇને તેજ સમયે શાંતિસૂચક નેત્રભાવયુક્ત જે ઉપદેશાત્મક હાસ્ય (અહા એ અલૌકિક હાસ્યયુક્ત પૂજ્યમૂર્તિ! તને અનેકાનેક પ્રણામ હો!) આ લખનાર તરફ કર્યું કે તેની સાથેજ લજ્જા અને શાંતિ!

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥

(—શ્રીભગવદ્‌ગીતા અ. ૬, શ્લો. ૯)

અર્થ:—સુહૃદ, મિત્ર, શત્રુ, ઉદાસીન, મધ્યસ્થ, દ્વેષ્ય, બંધુ, સાધુ અને પાપીમાં પણ જે સમબુદ્ધિવાળો છે તે શ્રેષ્ઠ છે.

ઉપલું ભગવદ્વાક્ય સ્વામી રામતીર્થજીના સંબંધમાં કેટલું સાર્થક હતું તે ઉપલા બે બનાવોથી વાંચનારને અધિક સ્પષ્ટ થશે.

સ્વામીજીએ આ પ્રદેશ તરફ પણ પોતાના સદુપદેશોનો લાભ આપવા વિચરવાનું માન્ય કરેલું; પરંતુ અફસોસ! ત્રિકાલાબાધ્ય આત્માની એ સવિશેષ ચૈતન્યકળાને તે શરીર અધિક સમય ધારણ કરી શક્યું નહિ! દુર્દશાવશાત્ ભારત! તારા અલ્પ પુણ્યને યોગે અલ્પ સમયને માટેજ એ શરીર સૃજાયેલું હશે, તે ૩૩ વર્ષના અલ્પ આયુષ્યમાંજ અળપાઇ ગયું! ભારતની ભારે આશારૂપ એ સૂર્ય મધ્યાકાશમાં આવી પોતાનો પૂર્ણ પ્રતાપ પ્રસારે તે પહેલાંજ દૈવની અકળિત ગતિથી તેનો અસ્ત થયો! સ્થૂળ પદાર્થોમાં મોહિતજનોને સુખપૂર્વક રસ્તે જવાની સદ્બુદ્ધિ આપનાર, નિર્મોહીજનોને સત્ય જ્ઞાનની સરળ કૂંચીઓથી સત્ય ઉન્નતિના સ્વરૂપને સમજાવનાર અને ઇચ્છા હોય તેને માટે ઉન્નતતમ અવસ્થાના આદર્શરૂપે જણાઇ રહેનાર તે અલૌકિક શરીર સદાને માટે પંચત્વને પ્રાપ્ત થઈ ગયું! વાચક બંધુ! ઊંડા નિ:શ્વાસની સાથે એકાદ અશ્રુ પણ સરી આવતું હોય તો આવવા દે! એ અશ્રુ સ્વલ્પાંશે પણ તારા ત્રિવિધ તાપનું સાંત્વન કરનારૂં અને તેના મૂળમાં રહેલાં પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપજ થઈ પડશે!

ભારતનું દુર્દૈવ આવી દિવ્ય વિભૂતિઓથી તેને ક્યાં સુધી દૂર કર્યા કરશે? પ્રભો! દીનાનાથ! આ દીન ભારતસંતાનો પર દયા કરો! દયા કરો! ગમે તેવાં તોપણ અમે આપની અવતારભૂમિનાં બાળકો છીએ. અનેક અવતારો ધરીને આપે અમને જે લૌકિક, પારલૌકિક અને અલૌકિક શાસ્ત્ર તેમજ સદ્વર્તનનો વારસો આપ્યો છે, તેને ભૂલ્યા હઇશું તોયે સંસ્કારભ્રષ્ટ તો નથીજ થયા. પદાર્થોનીજ અતિ આતુરતાવાળા અમે નથી. અમે તો આપે ઉપદેશેલા નિત્યસુખનાજ વિશેષ ઉમેદવાર છીએ!

અમે કરોડો બાળકોને એવા નિત્યસુખના માર્ગ સમજાવનાર, અમને તે માર્ગમાં દોરી જનાર, અનેક મહાન માર્ગદર્શકો—હજારો રામતીર્થોની આવશ્યકતા છે, તે નિજસ્વરૂપમાંથી પ્રકટાવો! પોતે પ્રકટો! પ્રકટશોજ! આપના અંશાવતારોને ઓળખવાની અને અનુસરવાની શુદ્ધિબુદ્ધિ હે કૃપાનાથ! અમને આપો!!

સ્વામીજી પાસે વિશેષે કરીને અંગ્રેજી કેળવણી પામેલો વર્ગ સમાગમ સારૂ વિશેષ આવતો અને વકીલ—બૅરીસ્ટરો તેમજ ગ્રેજ્યુ-

એટાનો તો જાણે તેમના સન્મુખ દરબારજ ભરાયલો રહીને કંઇ ને કંઇ પ્રશ્નોત્તર જારીજ રહેતા. અંગ્રેજીમાં વાતો થતી તે તો આ લખનારની અજાણમાં જતી; પરંતુ હિંદીમાં પણ ઘણી ચર્ચા ચાલતી, તે શ્રવણ કરવાનો ઠીક લાભ મળતો. વળી રામસ્વામીના લખેલા લેખો પણ વિશેષ સમજણ મેળવવા અર્થે ઘણાઓ તેમની સમક્ષ વાંચતા તેમજ તેમનાં વ્યાખ્યાનો પણ ઘણે ભાગે હિંદીમાંજ થતાં. આ દરેક પ્રસંગે આ લખનારને સ્ફુરી આવતું કે આ ઉત્તમ-તર ઉપદેશો પુસ્તકરૂપે દેશની દરેક ભાષામાં બહાર પડે તો લાખો મનુષ્યોનું તેથી કેટલું હિત થાય?

સ્વામીજીના વિદેહમુક્ત થયા પછી તેમના ઉપદેશોના સંગ્રહો ઉર્દૂ, હિંદી, અંગ્રેજી અને મરાઠીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા જણાયા; જેથી ગુજરાતીમાં તે પ્રસિદ્ધ કરવાનાં સ્ફુરણો અધિક દૃઢતાથી સ્ફુરવા લાગ્યાં; જેના પરિણામે "સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય" તરફથી યથાસંયોગ તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર તૈયાર કરાવી, આ પ્રથમ ભાગ ગુર્જર વાચકવર્ગ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. મૂળની સર્વ છટા અને ભાવો તો આમાં આવવાં મુસ્કેલજ છે, સકારણ કે અકારણ અનેક દોષો તેમાં જણાશે; છતાં આશા છે કે ગુણગ્રાહી સજ્જનો ક્ષમાદૃષ્ટિ રાખી તે સર્વ સુધારી લેશે અને યોગ્ય સૂચના-ઓ લખી જણાવશે; જેથી ઉપકાર સાથે પુનરાવૃત્તિ પ્રસંગે સુધારણા કરવા બને. યથાસંયોગ પ્રસિદ્ધ થયેલા આ પુસ્તકમાંથી થોડા વાચકોને પણ કંઇક ઉચ્ચ સંસ્કારો પ્રાપ્ત થશે તો પુસ્તક-પ્રકાશનનો આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ સફળજ છે.

સ્વામી રામતીર્થના જીવન અને ઉપદેશો સંબંધી જુદી જુદી ભાષામાં નીચેનાં સ્થળોએથી નીકળેલાં પુસ્તકો ઉપરથી આ ગ્રંથમાં આપેલા વિષયો અનુવાદિત થયેલા હોવાથી તેના યોજક અને પ્રકા-શકોનો આ પ્રસંગે પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

મરાઠીમાં લેખક—શ્રીગુણાજી અને કાલેલકર, પ્રકાશક—મનોરંજક ગ્રંથ પ્રસારક મંડળી, મુંબઈ. હિંદીમાં લેખક અને પ્રકાશક પંડિત હરિપ્રસાદ ચતુર્વેદી, હેડ કલાર્ક, કલેકટરની ઓફિસ, કાનપુર. અંગ્રેજીમાં પ્રકાશક—લાલા અમીરચંદ, દિલ્હી; અને ગણેશ એન્ડ કંપની, મદ્રાસ.

*

આગલી આવૃત્તિના પાંચ ભાગો કે જેના સંગ્રહરૂપ આ નવીન આવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે, તેમાંનો પહેલો, બીજો અને ત્રીજો ભાગ સ્વામી આનંદાનંદ તથા શ્રીયુત પરમારદ્વારા સંસ્થાના કાર્યાલયમાંજ અનુવાદિત થયા હતા; ચોથો ભાગ અમદાવાદનિવાસી શ્રીયુત કૃપા-શંકર બહેચરલાલ પંડિતને હસ્તે અનુવાદિત થયેલો છે; અને

પાંચમો ભાગ શ્રીયુત માધુભાઇ બાબારાવને હસ્તે થયો છે. ઉક્ત સજ્જનો માટે પ્રથમાવૃત્તિ સમયે ઉલ્લેખ થઇ ચૂકયા છતાં આ પ્રસંગે પણ તે સર્વના શ્રમ અને ખંતનું સાભાર સ્મરણ કરવામાં આવે છે.

× × × ×

વાચક બંધુ! જે વાત કહેવા તને રોકેલો તે ઉપરાંત આ તો કયાંનું કયાં નીકળી જવાયું! ખેર! માફ કરજે. હવે રજા છે, જા. ઉન્નતિના આતુર બંધુ! જા અને વચમાં કયાંય ન રોકાતાં પરભાર્યોજ રામસ્વામીના ચરિતામૃત અને ઉપદેશામૃતથી ભરેલા ગ્રંથ-સરોવરમાંથી તને ભાવે અને ફાવે તેટલું અમૃતપાન કર્યા કર! એ અમૃતનું દૈવી, પવિત્ર, મધુર આસ્વાદન જેટલી આતુરતાથી અને આવૃત્તિથી કરીશ તેટલો તું દૈવી, પવિત્ર અને મધુર બનીશ! જા, પૂજ્ય પ્રભુના પવિત્ર અંશ! જા, અને એ દિવ્ય અમૃતનો દૈવી નશો ઉપજાવનારૂં પાન કરીને અને તારી રગેરગમાં અને વૃત્તિએ વૃત્તિમાં તેને પ્રસરાવીને મસ્ત બનજે! તારા અણુએ અણુને તે અલૌકિક અમૃતમાં નવરાવજે! શા માટે? 'રામ' કહેતા કે, "તે તારો કહેવાતો અણુએ અણુ ખરેખર રામનોજ છે-રામજ છે!" રામની સ્વાભાવિક અનુપમ મહત્તાને આવૃત્ત કરનારા ક્ષુદ્ર વિકારો ગમે ત્યારથી અને ગમે તે કારણથી એ અણુઓ પર ચડી ગયા હશે તે, એવા પુનઃ પુનઃ સ્નાનથી દૂર થઇ જશે અને રામની સર્વ મહત્તા તે તારીજ હતી, છે અને રહેશે એવી સ્પષ્ટ પ્રતીતિ તને થશે! રામના જેવોજ તું-રામ તેજ તું-બની જઇશ! **तत्त्वमसि !!**

મુંબઈ, સંવત ૧૯૬૭ ના
ફાલ્ગુન શુક્લ પૂર્ણિમા.

—ભિક્ષુ અખંડાનંદ

ચોથી આવૃત્તિનું નિવેદન

આ પાંચ ભાગ પ્રથમ વિવિધ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકોરૂપે સં. ૧૯૬૭-૬૮ અને ૬૯ માં નીકળ્યા હતા. એ પછી તે સર્વના એકત્ર સંગ્રહરૂપ બીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૭૦ માં, ત્રીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૭૪ માં અને તે પછી પણ તેની તેવીજ માગણી ચાલુ રહેવાથી આ ચતુર્થ આવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે.

આ આવૃત્તિ છપાવા પૂર્વે તેમાંના વિષયો મૂળ સાથે મેળવી યથાશક્ય સંશોધન સ્વામી સ્વયંજ્યોતિએ કરી આપ્યું છે. આગલી આવૃત્તિમાંનું એક વ્યાખ્યાન બીજા એક વ્યાખ્યાનના અનુસંધાનરૂપ હોવાથી તે તેમાં મેળવી લેવાયું છે; એક લેખ આબેહૂબ બીજા એક લેખ જેવો જણાયાથી તે પડચો મુકાયો છે; અને એક લેખ બીજા ભાગમાં સહજ ફેરફાર સાથે આવી ચૂકેલો હોવાથી તે પણ મૂકી દેવાયો છે. આ પ્રમાણે આગલી આવૃત્તિના લેખાંક કરતાં આ આવૃત્તિના લેખાંકમાં ત્રણનો ઘટાડો થયો છે. ન સમજાય તેવી કોઇ કોઈ ફારસી કવિતાની લીટીઓ પણ આ આવૃત્તિમાં લીધી નથી.

સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશોના બીજા ગ્રંથમાં ભાગ ૬ થી ૯ નો સમાવેશ છે. × × × પહેલા ગ્રંથના જે વાચકોએ તે ગ્રંથ ન વાંચ્યો હોય તેમની જાણ માટે જણાવવાનું કે, તેમાં નીચે જણાવેલા વિષય આવેલા છે અને તે પણ તેટલાજ ઉત્તમ છેઃ-

ઉપાસના, સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ, અનંત જીવનનો નિયમ, વિજયી આધ્યાત્મિક શક્તિ, મોઝીસનો દંડ, મનની સ્થિરતા, વેદાંત, હું પ્રકાશ સ્વરૂપ છું, આત્મકેંદ્રમાં સ્થિરતા, સોઽહમ્, વેદાંત અને સમિતિવાદ, આત્મવિકાસ, અદ્વૈત અને દ્વૈતનું સંમેલન, વેદાંતના કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર, માયા અથવા જગત ક્યારે અને શા માટે? આત્મસાક્ષાત્કાર સંબંધી સૂચના, ગૃહસ્થાશ્રમ અને આત્મસાક્ષાત્કાર, તમારાં કુટુંબ શી રીતે સુખી કરવાં, વૈવાહિક જીવન અને મોક્ષ, આરણ્યક, જગતનો પ્રારંભકાળ કયો? પ્રશ્નોત્તર, પ્રાણાયામ, દુઃખમાંથી ઇશ્વરમાં, મૂર્છનાશાસ્ત્ર અને વેદાંત, પ્રત્યક્ષવાદ અને કલ્પનાવાદ, વર્ગમાં પ્રશ્નોત્તર, રામનો સંદેશ, આર્યાવર્તની પ્રાચીન દિવ્ય દૃષ્ટિ, સુધરેલા જગત પર હિંદુસ્તાનનું આધ્યાત્મિક ઋણ, હિંદુસ્તાન માટે અમેરિકનોને અપીલ, હિમાલયનાં દૃશ્યો, પ્રકીર્ણ, ભક્ત ધન્નારામનું ટૂંક વૃત્તાંત, ભક્ત ધન્નારામ ઉપરનાં અર્થાત્ સંન્યાસ લીધા પહેલાંનાં પત્રો અને અન્ય સજ્જનો ઉપરનાં પત્રો.

હૃષીકેશ સં. ૧૯૭૯ ચૈત્રી પૂર્ણિમા, —**ભિક્ષુ અખંડાનંદ**

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩	૧૪	કચરલી	કરચલી
૧૫	૧૯	બંધુજ	બધુંજ
૧૫	૨૫	થય	થાય
૬૯	૧૦	બન્ન	બન્ને
૭૨	૧૩	એપર	એપર-
૭૨	૨૦	પ્રેસ્બટેરિયન	પ્રેસ્બિટેરિયન
૭૬	૨૭	પુર્ણ	પૂર્ણ
૯૦	૩૩	સંનિધમાં	સંનિધિમાં
૯૭	૨૪	મલપટ્ટીજ	મલમપટ્ટીજ
૧૦૪	૨૮	અક	એક
૧૨૧	૧૫	ધ્રુજે	ધ્રૂજે
૧૨૫	૩	અરે ?	અરે !
૧૩૫	૧૫	સ્મૃદ્ધિવાન	સમૃદ્ધિવાન
૧૪૨	૬	કઢાયમાં	કઢાઇમાં
૧૮૭	૩૩	નિરાભિમાન	નિરભિમાન
૧૯૦	૧૮	બધ	બંધ
૨૦૫	૧૩	सर्वा	सर्वं
૨૧૭	૨૭	જુએ	જુઓ
૨૧૯	૯	માનની	મનની
૨૪૩	૨૫	શું	શો
૨૭૯	૨૬	ભર્તુહરિ	ભર્તૃહરિ
૩૨૧	૨	ધસડખોરાથી	ધસડખોળાથી
૩૩૧	૬	यि सर्वमिदं	मयि सर्वमिदं
૩૩૧	૮	णवः	प्रणवः
૩૩૧	૯	ण्यो	पुण्यो
૩૩૧	૧૦	वनं	जीवनं
૩૩૧	૧૧	जं	बीजं
૩૩૧	૧૨	द्धि	बुद्धि
૩૩૫	૧૧	વિશ્વ	વિશ્વને
૪૫૦	૧૧	ચકાવો	ચકરાવો

अनुक्रमणिका

स्वामीश्री रामतीर्थ

(સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર)

કોઇ પણ દેશની ઉન્નતિનો કાળ શરૂ થતાંજ વિદ્યા, કળા, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેદ્વારા ચોમેરથી તેની ઉન્નતિ થવા લાગે છે; પરંતુ ખરેખરી ઉન્નતિ થવા માટે તો રાષ્ટ્રનું ચૈતન્ય જાગ્રત થવાની જરૂર છે. ખરી રાષ્ટ્રોન્નતિનો આધાર રાષ્ટ્રના સદ્‌ગુણ અને સત્ત્વની વૃદ્ધિ ઉપર છે. ક્ષુદ્ર સ્વાર્થનો ત્યાગ અને ઉચ્ચ પરમાર્થનો સ્વીકાર, એજ દરેક રાષ્ટ્રના સત્ય ગૌરવનાં મૂળ છે અને તેથી એ સાત્ત્વિક માર્ગ વડે રાષ્ટ્રનું ચૈતન્ય જાગ્રત કરનાર મહાત્માઓજ વંદ્યપુરુષો ગણાય છે.

આપણા પવિત્ર ભારતવર્ષમાં ઇશ્વરકૃપાથી અને કુદરતના નિયમાનુસાર એવા મહાત્માઓ વારંવાર ઉત્પન્ન થયા છે અને તેથી આપણું આ વિશાળ રાષ્ટ્ર—આપણું પવિત્ર ભારત—ભયાનક કાળચક્રમાં સપડાઇ ન જતાં અખિલ માનવજાતિને આધ્યાત્મિક માર્ગ બતાવવાનું પવિત્ર કાર્ય આજ સુધી બજાવતું આવ્યું છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગે ચોમેર પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોનો પવન વાતો હોવાથી એ કામ ઘણે અંશે કઠિન થઇ પડ્યું છે. આધિભૌતિક ઉન્નતિ—ઐહિક સુખલાલસા માટે હિંદુસ્તાન કુદરતી રીતેજ ઉદાસીન હોઇ પાછળ છે અને તેવાં ઐહિક સુખનાં સાધનો—મોજશોખની વસ્તુઓ અને સગવડો આજકાલ પાશ્ચાત્યોએ એટલી બધી વધારી મૂકી છે કે, સંસારને અસાર કહેનાર મનુષ્યને "**असमर्थो भवेत् साधु।**" જેવા દાંભિકના વર્ગમાં લગભગ ગણી કાઢવામાં આવે છે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોએ—વિચારોએ—આર્ય વિચારોમાં જે ક્રાંતિ કરી નાખી તેનો સારાંશ બે બાબતોમાં આપી શકાયઃ—(૧) કુદરતને વશ કરવાથી સુખવૃદ્ધિ થઈ શકે છે, અને (૨) પોતાના સુખની વૃદ્ધિ એજ દરેક મનુષ્યનું અંતિમ સાધ્ય છે.

આ બે વિચારોની વિરુદ્ધમાં કોઇ વિચારો પાશ્ચાત્ય સાહિત્યમાં નથીજ એમ નથી; પરંતુ આપણા પર ઉપરના વિચારોની છાપજ વધારે પડી હતી અને તેથી અહીંની સમાજપદ્ધતિ પણ પાશ્ચાત્ય ઢબ પર લઇ જવાના પ્રયત્નો શરૂ થયા હતા; પરંતુ જેમ જેમ પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોનો પરિચય વધતો ગયો, તેમ તેમ ત્યાંનો સમાજ અને શાસનપદ્ધતિ સદોષ છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓ હજુ ઘણે અંશે કાચાંજ છે એમ જણાઇ આવ્યું. તેમના સાહિત્યમાંનાં કેટલાંક સમાજ—વિધ્વંસક તત્ત્વો જોઇને તો પાશ્ચાત્ય સમાજને સ્થિર પાયોજ નથી, એ સમજાયું અને એ જ્ઞાન થતાંજ પ્રાચીન આર્યસંસ્કારોની યોગ્યતા અને સામર્થ્યને માટે આપણામાં દૃઢ આત્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન

પ્રોફેસર રામતીર્થ

થયો. "પાશ્ચાત્યોનું કેવળ અનુકરણ કરવાજ સરજાયલા છીએ" એ વૃત્તિને બદલે "આખા વિશ્વને શાંતિ આપનાર અમૃતવલ્લી આપણી પાસે છે" એવું એક જાતનું સ્વાભિમાન આપણામાં ઉત્પન્ન થયું; અને ઉપરના બે વિચારોનું સ્થાન નીચેના બે વિચારોએ લીધું:–

(૧) કુદરતને તાબે કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં આપણેજ તેના દાસ બન્યા છીએ અને ખરૂં સુખ બાહ્ય વસ્તુઓમાં નહિ, પણ આપણી ભાવનાઓમાં–આપણા પોતાનામાંજ છે.

(૨) આપણું વ્યક્તિત્વ–અહંકાર–વીસરી જઈને વિશ્વભાવનામાં લીન થવું, આત્માનો વિકાસ કરવો–અને આત્માનુભૂતિનો રસ ચાખવો, એજ આપણા સુખની વૃદ્ધિનું ખરૂં સાધન છે.

આ વિચારોનો પ્રચાર કરનાર અને પાશ્ચાત્ય કેળવણીના સંસ્કાર અને ડિગ્રીઓ પામેલા લોકો ઉપર પણ એ વિચારોની છાપ પાડી તેમનાં હૃદય ઉપર અદ્ભુત અસર કરી તેમને મોહિત કરી નાખનાર આધુનિક સાધુ રામકૃષ્ણ શ્રીપરમહંસ હતા. તેમની કીર્તિ અને× બોધામૃત હિંદુસ્તાનમાં તો શું પણ પશ્ચિમના દેશોમાં પણ જઈ પહોંચ્યાં છે અને પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદે તેમનાં એ તત્ત્વોનો પ્રચાર અમેરિકામાં પણ કર્યો છે. તેમના પછી જાપાન, ઇજિપ્ત, અમેરિકા વગેરે દેશોને પોતાની ઉજ્જ્વલ કાંતિ અને દિવ્ય પ્રભાવથી આંજી નાખનાર મહાત્મા આ ચરિત્રના નાયક પરમહંસ સ્વામી શ્રીરામતીર્થ થયા. વિશ્વવ્યાપી પ્રેમથી આખું જગત તેમને પોતાનુંજ ભાસતું હતું; જગતમાં જે જે ભાગ્યવાન લોકોને સ્વામીશ્રીના સહવાસનો લાભ મળ્યો હતો, તે સર્વને તેઓ તેમના પોતાનાજ જણાતા. આવા અદ્વિતીય મહાત્માનું ચરિત્ર અને ઉપદેશ આપણા લોકોને ગ્રાહ્ય અને કલ્યાણકારજ થવોજ જોઇએ, એવા દૃઢ વિશ્વાસથી અમે આ પ્રયત્ન કર્યો છે.

સાધુસંતોનાં ચરિત્રોમાં અને વીર પુરુષોનાં ચરિત્રોમાં ઘણો તફાવત હોય છે. ભયાનક રણવાર્તાઓ, ઘોર અદ્ભુત પરાક્રમો, અણધાર્યા છુટકારાઓ વગેરે મનોવેધક બાબતોથી વીરપુરુષોનાં ચરિત્રો આકર્ષક અને ચટકદાર બને છે; પરંતુ સાધુ કિંવા કવિના ચરિત્રમાં એવી અદ્ભુત બાબતોમાંનું કાંઇ હોતું નથી. કવિનું જેમ તેની કવિતામાં ઊભરાય છે, તેમ સાધુપુરુષોનાં ચરિત્ર તેમના ઉદાત્ત વિચારો અને તેથી પણ અધિક ઉદાત્ત આચરણદ્વારાજ અવ-

---

× શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસના સદ્બોધને લગતા જે બે ભાગ આ સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા તે એક મોટા ગ્રંથરૂપે હાલ મળે છે.

—સંપાદક

લોકી શકાય છે; છતાં એવા મહાત્માઓના સાદા અને સરળ વ્યવહારમાં માલૂમ પડતી અદ્દભુતતાની ખોટને કેટલાક ચરિત્રકારો ચરિત્રનાયક 'સાધુમહાત્માના ચમત્કારો'થી પૂરી દે છે અને આ રીત ધીમે ધીમે એટલી સામાન્ય થતી જાય છે કે, જે સાધુ 'ચમત્કાર' ન કરી બતાવે તે સાધુજ નહિ" એવી લોકમાન્યતા થવા લાગી છે, પરંતુ એ અનિષ્ટ છે. એકાદ સાધુએ બતાવેલા 'ચમત્કાર'ની હકીકત વાંચવાથી બહુ તો આપણામાં તેમના પ્રત્યેની અંધશ્રદ્ધા દૃઢ થશે; પરંતુ જગતને તે શું સંદેશો કહી ગયા છે અને મનુષ્યોના વિચારોમાં કેવી ક્રાંતિ કરવાનો તેમણે વિચાર રાખ્યો હતો, તે આપણે તે વડે જાણી શકીશું નહિ. સાધુના ચરિત્રમાં તેમનાજ ઉપદેશનું પ્રતિબિંબ–ચિત્ર જોવું એજ સચ્ચરિત્રનો ખરો ઉપયોગ છે.

સ્વામીજીનું સવિસ્તર જીવનચરિત્ર આ નાનાસરખા નિબંધમાં આપી શકાય એમ નથી, માટે એમનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપવાનેજ ઉદ્યુક્ત થઇએ છીએ. સ્વામીજીનો જન્મ પંજાબ પ્રાંતમાં આવેલા ગુજરાનવાલા જિલ્લાનાં મરાલીવાલા નામના ગામમાં થયો હતો. એમનું કુટુંબ ગોસ્વામીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના ઓક્ટોબરની ૮ મી તારીખે થયો હતો. જે પ્રખ્યાત કુટુંબમાં હિંદી રામાયણના કર્તા જગદ્વિખ્યાત મહાત્માશ્રી તુલસીદાસજીનો જન્મ થયો હતો, તેજ કુટુંબમાં સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીનો પણ જન્મ થયો હતો; અર્થાત્ તેઓ તુલસીદાસજીના વંશજ હતા. આ કુટુંબ પ્રથમથીજ પોતાના કુળગૌરવ અને પવિત્રતાને માટે પ્રસિદ્ધ હતું; પરંતુ સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીએ એ કુટુંબમાં જન્મ લઇને તેની પ્રતિષ્ઠા ઓર વધારી દીધી છે! સ્વામીશ્રીના પિતાનું નામ ગોસ્વામી હીરાનંદજી છે. સ્વામીશ્રીનો જન્મ થયા પછી થોડાજ દિવસમાં એમનાં પરમ સુશીલ માતુશ્રીનો દેહાંત થવાથી એમની ફોઇએ એમનું લાલનપાલન કર્યું. બચપણમાં માતાનું દૂધ નહિ મળવાથી તેઓ બાલ્યવસ્થામાં બહુજ દુર્બળ હતા, પરંતુ એજ શારીરિક શક્તિહીન બાળકે પાછળથી જેમ ઇચ્છાશક્તિ અને આત્મબળમાં પ્રબળતા મેળવી તેવીજ રીતે શારીરિક સ્વાસ્થ્ય અને પુષ્ટતા પણ પ્રાપ્ત કર્યાં. એક દિવસમાં ૫૦ માઇલ સુધી પહાડો પર ચાલવું અથવા અમેરિકાના સિપાઇઓની સાથે ૨૦ માઇલ સુધી દોડી સૌથી આગળ નીકળી જવું, તેમજ સમુદ્રમાં ૨૦ માઇલ સુધી તરવું, આ ક્રિયાઓ એમણે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી હતી. આ પરથી સાબિત થાય છે કે શારીરિક કિંવા માનસિક કોઇ પણ પ્રકારની નિર્બળતા એવી નથી કે જે સુધારી શકાય નહિ.

"સર્વ પ્રકારની નિર્બળતા પર માણુસ વિજય મેળવી શકે

છે" એ સિદ્ધાંતનું જ્વલંત દૃષ્ટાંત જો કોઇને જોઇતું હોય તો તેમની આગળ સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીનું જીવન દીપકની જ્યોતિ સમાન પ્રકાશી રહ્યું છે. એ જીવનનો લાભ લો અને તમારી શારીરિક તથા માનસિક નિર્બળતાનો ત્વરિત નાશ કરો. તમારી શારીરિક નિર્બળતા તમારી ઉન્નતિના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખી શકે એમ નથી; કારણકે તે દુર્બળતા અજિત નથી, પણ જીતી શકાય એવી છે. કોણ કહેશે કે નેપોલિયનનું શરીર મજબૂતમાં મજબૂત હતું? કોણ કહેશે કે વૉશિંગ્ટન શરીરે અલમસ્ત હતો? દુનિયામાં જે જે મહાન પુરુષો થયા છે તેઓમાં કોઇ ને કોઇ પ્રકારની નિર્બળતા—ન્યૂનતા તો હતીજ છતાં તેમણે તે નિર્બળતાને ગણકારી નહોતી. તેઓ નિર્બળતાને જોઇ નિરાશ થઇ બેસી રહ્યા નહોતા, પણ તેમણે લોકોત્તર આત્મબળથી તેને છિન્નભિન્ન કરી નાખી હતી. એક લેખકે ઠીક કહ્યું છે કેઃ—

"ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો તો હિંમતથી પ્રયત્ન કરીને વિઘ્નોને જીતીજ લે છે. માત્ર પ્રમાદી અને મૂર્ખાઓજ મહેનત તથા ભયથી ડરે-કંપે છે અને ડરના માર્યા જ્યાં 'અશક્યતા' નથી હોતી ત્યાં પણ પોતેજ તે "અશક્યતા" બનાવી મૂકે છે."

નેપોલિયનના પેલા "મૂર્ખાના શબ્દકોશમાંજ 'અસંભવિત' શબ્દ હોવો જોઇએ" એ વાક્યનો મર્મ જો આપણે બરાબર સમજીએ તો સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીએ પોતાની શારીરિક નિર્બળતા કેવી રીતે દૂર કરી તે આપણા લક્ષમાં સહજ આવી શકશે. સ્વામીશ્રીએ પ્રાથમિક શાળાની છેલ્લી પરીક્ષા પોતાના ગામમાંજ પસાર કરી અને તે પછી તેઓ ગુજરાનવાલામાં આવ્યા. ગુજરાનવાલાની હાઇસ્કૂલમાં તેમણે 'એન્ટ્રન્સ' પ્રવેશક પરીક્ષા સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો અને એ પરીક્ષામાં તેઓ પાસ થયા.

આ શહેરમાં ધનાભગત નામના એક સજ્જન રહેતા હતા. એમણે સ્વામીજીને પ્રથમથીજ પોતાને ઘેર રાખ્યા. અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત સ્વામીજીને જે સમય મળતો તે ઉપર્યુક્ત મહાપુરુષના સત્સંગમાંજ વ્યતીત કરતા. જ્યારે ધનાભગત ઉપદેશ કરતા ત્યારે સ્વામીશ્રી તે ઉપદેશને અતિ લક્ષપૂર્વક સાંભળતા અને જ્યારે તેઓ ચૂપ થઈ જતા ત્યારે સ્વામીજી પોતાનું પુસ્તક વાંચવા મંડી જતા. તેઓ હમેશાં પોતાનું એકાદ પુસ્તક પોતાની પાસે રાખતા હતા. ધનાભગત સ્વામીશ્રી પર અત્યંત પ્રેમ રાખતા હતા. પ્રવેશકપરીક્ષા પસાર કર્યા પછી સ્વામીશ્રીના પિતા એમનો અભ્યાસ બંધ કરાવવા ઇચ્છતા હતા; પરંતુ ધનાભગતે એમને લાહોરની મિશન કૉલેજમાં દાખલ કરી દીધા. આ કૉલેજમાં એમણે બી. એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી. આ પરીક્ષામાં એઓ સમસ્ત પંજાબના વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રથમ

નંબરે આવ્યા. ગણિતવિદ્યામાં તો એઓ અતિ નિપૂણ હતા. બી. એ. માં પાસ થયા પછી એમણે લાહોરની સરકારી કૉલેજમાં બે વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યો અને ગણિતનો વિષય લઇ એમ. એની પરીક્ષા પસાર કરી. આ વખતે સ્વામીશ્રીની ઉંમર ૨૧ વર્ષની હતી. આ અરસામાં સ્વામીશ્રીએ ધનાભગત પર જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાં-ના બે પત્રોનો ઉલ્લેખ અત્રે કરવામાં આવે છે. પ્રથમ પત્ર પરથી તેઓ પોતાનો સમય કેવી રીતે વ્યતીત કરતા અને તે પરથી વિદ્યા-ર્થીઓએ શું શિખામણ લેવી જોઇએ તે, અને બીજા પરથી એમની ઇશ્વરભક્તિ તથા ચિત્તવૃત્તિ કેવી હતી તે સમજાશે.

પત્ર ૧ લો–"૯ મી ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૪, રાત્રિના ૧૧ વાગે.

"આપનો એક બીજો પત્ર હમણાં મળ્યો. વાંચી આનંદ થયો. હું હાલમાં સવારમાં પાંચ વાગે જાગૃત થાઉં છું અને સાત વાગ્યા સુધી અભ્યાસ કરૂં છું. પછી શૌચ આદિથી નિવૃત્ત થઇ સ્નાન અને વ્યાયામ (કસરત) કરૂં છું. તત્પશ્ચાત્ પંડિતજીની પાસે જાઉં છું. રસ્તામાં પણ વાંચતો વાંચતો ચાલું છું. એક કલાક પછી ત્યાં ભોજન કરીને તેમની સાથે ગાડીમાં બેસી કોલેજમાં જાઉં છું. કોલેજથી મુકામ પર આવતાં રસ્તામાં દૂધ પીઉં છું. મુકામ પર થોડો વખત વિશ્રાંતિ લઇ નદી તરફ ફરવા જાઉં છું. નદીના કિનારા પર લગભગ અર્ધો કલાક સુધી હરફર કરૂં છું. ત્યાંથી પાછા આવતાં આખા શહેરના સુંદર બગીચાઓમાં ફરૂં છું. પછી મુકામ પર આવીને અગા-સી પર ફરૂં છું, એટલામાં અંધારું થઇ જાય છે. (હું ફરૂંહરૂં છું ત્યારે પણ મારૂં વાચન તો ચાલુજ હોય છે.) અંધારૂં થતાં કસરત કરૂં છું અને દીવો કરી સાત વાગ્યા સુધી વાંચ્યા કરૂં છું. ત્યાર પછી વાળુ કરવા જાઉં છું. વાળુ કર્યા પછી પ્રેમજીની પાસે જાઉં છું. ત્યાંથી આવી ૧૦-૧૨ મિનિટ સુધી કસરત કરૂં છું. ત્યાર પછી લગભગ સાડાદસ વાગ્યા સુધી અભ્યાસ કરૂં છું. હું અનુભવથી સિદ્ધ કરી શક્યો છું કે, આપણે આપણા જઠર (પેટ) ને જો બરા-બર સંભાળી ઉત્તમ સ્થિતિમાં રાખીએ તો આનંદ કિંવા સુખ, ચિત્તની એકાગ્રતા, ઇશ્વિરનું સતત સ્મરણ અને આત્મ-વિશુદ્ધિ આદિ આપણને સહજ પ્રાપ્ત થાય. બુદ્ધિ અને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ તેથી સતેજ થાય છે. પ્રથમ તો હું ખોરાકજ બહુ થોડો લઉં છું અને વળી જે ખાઉં છું તેને બરાબર પચાવું છું." —"રામ"

પત્ર ૨ જો–"૫ મી જુલાઇ, સને ૧૮૯૪.

"મહારાજ! પરમેશ્વર બહુ ચતુર છે. મને તે બહુ પ્યારો લાગે છે. આપણે એની સાથે મૈત્રી રાખીએ તો આપણું કલ્યાણજ થાય છે. આપણી સાથે એ કોઇ કોઇ વખત સખ્ત થતો માલૂમ પડે છે

પણ એ તો દેહાબાજી છે. તે આપણી સાથે, હસી, દિલ્લગી કરવાને હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. આપણી ફરજ છે કે આપણે મજાક–મશ્કરી કરનાર પર ક્રોધ કરવો જોઇએ નહિ. કોઇ બીજા પત્રમાં હું તેના સંબંધી અન્ય વાતો આપની સેવામાં રજૂ કરીશ. આ પત્ર હું ટેબલ પર મૂકીને લખું છું. આજે સવારે અહીંયાં થોડી ખાંડ વેરાઇ હતી. એ ખાંડની આસપાસ ચારપાંચ કીડીઓ એકઠી થઇને મારી કલમ અને મારા અક્ષરો તરફ જોઇ રહી છે અને માંહોમાંહે કાંઈ વાતચીત કરી રહી છે. મેં એમની જે વાતો સાંભળી તે હું આપને લખી જણાવું છું. જો કે મારો પત્ર બહુ ખરાબ છે તોપણ એ કીડીઓના મનથી તો તે ઇંદ્રપુરીના નકશા સમાન છે. જે કીડી પ્રથમ બોલી તે અતિ અજ્ઞાન હતી અને સૌથી નાની પણ હતી. તે બોલી: 'જો બહેન! આ કાગળ પર પેલી લાકડાની કલમ કેવું ચીતરી રહી છે? તેણે કાઢેલી લીટીઓને લોકો પોતાની નજર સામે રાખે છે અને ઘણા પ્રેમથી વાંચે છે. જે કાગળ પર કલમ નિશાની કરે છે અર્થાત્ લખે છે, તે કાગળ લોકો પોતાના હાથમાં લઇ ફરે છે. આહાહા! કેવા સરસ અક્ષરો લખે છે! જાણે મોતીના દાણા! કોઈ કોઈ અક્ષરો તો આપણાં બાળક (કીડીઓ)ની તસ્વીર જેવા દેખાય છે. અહાહા! શું ખૂબસૂરતી છે? એ કલમમાં જીવ નથી, પણ આપણા જેવાં જીવતાં પ્રાણીઓને હજારો વખત તે પેદા કરી શકે છે.' આટલું બોલી પેલી કીડી તો ચૂપ થઈ ગઈ. ત્યાર પછી બીજી બોલવા તૈયાર થઇ. આ કીડી પહેલી કરતાં જરા મોટી હતી અને તેના કરતાં જરા દીર્ઘદૃષ્ટિ ધરાવતી હતી. તેની આંખો સતેજ હતી. તે બોલી: 'મારી ભોળી બાઇ! તું જોતી નથી કે કલમ તો બિલકુલ મરેલું મુડદું છે? તે તો જરા પણ કામ કરી શકતી નથી. બે આંગળીઓ તેને ચલાવે છે ત્યારે તે ચાલે છે; માટે સઘળો ધન્યવાદ આંગળીઓને ઘટે છે.' ત્યાર પછી ત્રીજી કીડી કે જે ઉપર્યુક્ત બંનેથી મોટી હતી તે બોલી: 'તમે બંને હજી અજ્ઞાન છો. આંગળીઓ તો પાતળી દોરી સમાન છે, તે બિચારી શું કરી શકે? જે કરે છે તે પોંચું કરે છે.' અંતે સૌથી મોટી કીડી બોલી: 'કલમ, આંગળીઓ, પોંચું એ સર્વે ધડને આધારે કામ કરી રહ્યાં છે, માટે ખરો ધન્યવાદ તો ધડને ઘટે છે.' આટલું બોલી તે કીડી ચૂપ થઇ ગઇ. ત્યારે મેં તે સર્વને કહ્યું: 'હે મારાં અનન્ય સ્વરૂપો! આ ધડ પણ જડરૂપ છે, એને પણ એક બીજી ચીજનો આશ્રય છે અને તે ચીજ પ્રાણ છે; માટે પ્રાણને સઘળો ધન્યવાદ ઘટે છે.' હું આ શબ્દો બોલ્યો એટલે મને આપનાં વચનો યાદ આવ્યાં અને તે પણ મેં તેમને કહી સંભળાવ્યાં મેં તેમને કહ્યું કે, 'મનુષ્યના આત્માની ઉપર પણ એક વસ્તુનો

અધિકાર છે અને તે વસ્તુ પરમાત્મા છે. એ વસ્તુને આધારે અન્ય સઘળી વસ્તુઓ ચેષ્ટા કરી રહી છે. દુનિયામાં જે કાંઈ થાય છે તે તેની મરજીથીજ થાય છે. પૂતળીઓ જાદૂગર વિના નાચી શકતી નથી. વીણા પણ વગાડનાર વિના સ્વયં સૂર કાઢતી નથી. આ રીતે દુનિયાનાં સમસ્ત પ્રાણીઓ તેની આજ્ઞા વિના કાંઇ પણ કરી શકતાં નથી. ઘા કરવા એ તલવારનું કામ છે, પણ યોદ્ધા વિના તલવાર ઘા કરી શકતી નથી. તેજ પ્રમાણે કોઈ ગમે તેવો દુષ્ટ માણસ હોય પણ પરમેશ્વરની મરજી વગર કોઇ તેનો વાળ વાંકો કરી શકતું નથી. જેવી રીતે બાદશાહની સાથે મૈત્રી કરવાથી આખો દેશ આપણી સાથે મિત્રતા બાંધે છે, તે પ્રમાણે પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવાથી અખિલ વિશ્વ આપણું પોતાનું થઇ જાય છે,' વગેરે."

વનસ્પતિજી નામના એક માણસ સ્વામીશ્રીના સહાધ્યાયી હતા. તેમણે ૧૯૦૭ ના ફેબ્રુઆરી માસના 'જમાન અખબાર' માં એક લેખ લખીને સ્વામીશ્રીની વિદ્યાર્થીદશાની ઘણી હકીકત આપી છે. વનસ્પતિજી અને શ્રીરામતીર્થજી ઘણા દિવસ સુધી એકજ જગ્યાએ રહ્યા હતા અને એકજ ઓરડીમાં રહેવું, સાથે ખાવુંપીવું, ઊઠવું-બેસવું વગેરેને લીધે બંને વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી બંધાઇ હતી. શ્રીરામતીર્થ તેમની પાસે હૃદય ખુલ્લું કરીને વાતો કરતા હતા. શ્રીરામતીર્થને પલંગ ઉપર સૂવું ગમતું નહિ. ભોંય ઉપર સૂવું તેમને બહુ ગમતું. તેઓ બહુજ થોડું સૂતા. પ્રાતઃકાળે ૪-૫ વાગે ઊઠી વાંચવા બેસવાની તેમને ટેવ હતી.

તેમના પિતા કોઇ કોઈ વાર તેમને મળવા માટે બોર્ડિંગ હાઉસમાં આવતા; પરંતુ તેમના ગુરુ તો વારંવાર આવતા. સ્વામીશ્રીના પિતાનો સ્વભાવ ઘણોજ ભોળો હતો. તેમને ફક્ત હિંદી અને સંસ્કૃત આવડતું હતું. સ્વામીશ્રી કહેતા કે, "મને જે કંઈ જ્ઞાન મળ્યું છે, તે ધનાભગત પાસેથીજ મળ્યું છે." અને તેનેજ તે ગુરુ કહેતા. કૉલેજની રજાઓના દિવસોમાં શ્રીરામતીર્થ ઘેર જતા. જો કે હજી તેઓ ઘરબાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા બતાવતા ન હતા, તોપણ તેમના સોબતીઓ સાથે થતી વાતચીતો ઉપરથી તેઓ ઘરબારનો જલદીજ ત્યાગ કરશે એમ સૌને લાગતું હતું. બી. એ.ની પરીક્ષામાં પ્રથમ નંબરે આવ્યાથી તેમને દર માસે ૬૦ રૂપિયા વિદ્યાવેતન (ફેલોશીપ)-ના મળતા. તેમાંના થોડાક પૈસા પોતાના ખર્ચને માટે રાખી, બાકીની રકમ તેઓ ઘેર કિંવા ગુરુજીના ખર્ચને માટે મોકલી આપતા. તેમનો ખોરાક મુખ્યત્વે કરીને દૂધનોજ હતો. કોઇ કોઇ દિવસે તેઓ જમતા તોપણ બે પાતળી રોટલીઓ સિવાય બીજું કંઇ ખાતા તેમને કોઇએ જોયા નહિ હોય. તેઓ હમેશાં બે વખત

દૂધ પીને રહેતા. પોતાના જીવજાન મિત્રો અને નિકટ સ્નેહીસંબંધી-ઓનું સ્વાગત પણ તેઓ દૂધથી જ કરતા. ઔષધ ખાતાં તેમને કદી કોઇએ જોયા નહિ હોય. તેઓ માંસાહારને મહાપાપ ગણતા અને માદક પદાર્થોને હલાહલ ઝેર માનતા. તેમનો પોશાક બહુજ સાદો હતો. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એક ખાદીનું જાડું ધોતિયું અને એક પહેરણ એ જ એમનો પોશાક! ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પણ તેઓ માથું ઉઘાડું રાખતા. બહાર જતી વખતે મલમલનો ફેંટો બાંધતા, ટોપી કદી વાપરતા નહિ. શિયાળામાં ધાબળીનો એક કોટ પહેરતા. કોલેજ-નો અભ્યાસ પૂરો થયા પછી જ્યારે તેઓ સિયાલકોટની મિશન કોલેજમાં પ્રોફેસર હતા, ત્યારે પણ આખા શિયાળામાં તેઓ ગરમ કપડાં તરીકે ધાબળી સિવાય બીજું કંઇ વાપરતા નહિ. સાંજસવાર કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને તેઓ પોતાની સાથે ફરવા લઇ જતા અને આધ્યાત્મિક બાબતો ઉપર સંવાદ કરતા. પાટલૂન વગેરે તે કદી વાપર-તા નહિ. તેમનું માનસિક ધૈર્ય અસાધારણ હતું. પોતાની બહેન (એ બહેને પણ નાનપણમાં તેમનું રક્ષણ કર્યું હતું) ગુજરી ગયા-નો પત્ર વાંચીને તેઓ રાવી નદી ઉપર ગયા અને ત્યાં એકાંતમાં ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી કે, " પ્રભો ! આ દુઃખ સહન કરવાની મને શક્તિ આપ કે જેથી શોક ન થતાં મને નિરંતર તારૂંજ સ્મરણ રહે અને મારા અન્ય કર્તવ્યમાં હાનિ ન પહોંચે." એક દિવસ વનસ્પતિજીએ પૂછ્યું કે, "તમારા હૃદયમાં ખરી ઇચ્છા શી છે? કોલેજના છોકરાઓને ભણાવવાની કે બીજી કંઇ ?" તેમણે જવાબ આપ્યો કે, " આ ભણાવવાનું કામ તો માત્ર થોડા દિવસનુંજ છે; સ્ત્રીપુત્રને માટે થોડો દ્રવ્યસંચય કર્યા પછી રાત્રિદિવસ દેશાટન કરવું અને લોકોને ઉપદેશ કરવો એજ મારી અંતિમ ઇચ્છા છે. જ્યાં જ્યાં જઇશ ત્યાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને શીખવીશ; બદલામાં થોડુંક દૂધ મળશે એટલે બસ. બીજા કશાની મને અપેક્ષા નથી. ઉપદેશ કરીને અવિદ્યા દૂર કરવી એજ મારૂં કર્તવ્ય છે."

સિયાલકોટ મિશન કોલેજમાં ગણિતના પ્રોફેસર તરીકે તેમની બદલી થઇ અને ત્યાં તેમણે બે વર્ષ સુધી કામ કર્યું. ત્યાર પછી થોડો વખત લાહોરની ઓરિયેન્ટલ કોલેજમાં તેઓ રીડર હતા. સર્વ શિક્ષકોનો સ્વામીશ્રીના પર અત્યંત પ્રેમ હતો. તે વખતના સરકારી કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ મિ. ડબ્લ્યુ. બેલ સ્વામીશ્રીની અસાધારણ બુદ્ધિ-ને માટે ઘણુંજ અભિમાન ધરાવતા હતા. સ્વામીશ્રીએ પ્રોવિન્શ્યલ સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાં બેસવું એવી તેમની ઇચ્છા હતી; પરંતુ સ્વામીશ્રીની ઇચ્છા પોતાનો અત્યંત પ્રિય અને જેને માટે પોતે ઘણો શ્રમ લીધેલો એવો ગણિતનો વિષય શીખવાની હતી. સરકારી સ્કૉલ-રશીપ લઈ વિલાયત જઇને કેમ્બ્રીજની યુનિવર્સિટીની ગણિતની

સૌથી મોટી સિનિયર રેંગ્લરની પરીક્ષા આપવાની તેમને ઇચ્છા થઈ હતી; પરંતુ એવી લૌકિક પરીક્ષાઓ આપીને કેવળ આંકડા ગણનાર રેંગ્લર થવા કરતાં અલૌકિક પુરુષ થવું એવોજ કંઇક ઈશ્વરી સંકેત તેમને માટે હશે, તેથી કે કોણ જાણે શાથી પણ એમનામાં એ સ્કોલરશીપ મેળવવાની પાત્રતા હોવા છતાં તે તેમને ન મળતાં એક મુસલમાન વિદ્યાર્થીને મળી.

કોલેજમાં પ્રોફેસર હતા ત્યારેજ એટલે ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના ઓકટોબરમાં દિવાળીને દિવસે તેમણે પોતાનો આત્મા પરમેશ્વરને અર્પણ કર્યો અર્થાત્ આત્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ વખતે તેમની ઉંમર ચોવીસ વર્ષની હતી. ૧૮૯૭ ના ઓકટોબરની ૨૫ મી તારીખે તેમણે પોતાના પિતાના પત્રના જવાબમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

"ચરણવંદના. આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. આપના પુત્રનું (રામતીર્થનું) શરીર હવે વેચાઈ ગયું છે. હવે 'રામ'ને મારૂં એવો ભેદ રહ્યો નથી. આજે દિવાળીને દિવસે મારૂં શરીર આપી દઇને ગુરુજીને જીતી લીધા. હવે તમારે જે કાંઈ જોઇએ તે મારા માલિક કને માગી લો. તે તરતજ તમને આપશે. એક વખત નિશ્ચય કરીને માગી તો જુઓ! આજ ૧૯–૨૦ દિવસ થયાં મારૂં બધું કામ તે પોતે ઘણી સંભાળથી કરે છે, તો પછી તમારૂં કેમ નહિ કરે? ગભરાશો નહિ. તેમની જેમ આજ્ઞા થશે તેમ અમલ થતો રહેશે. આપણું–ગોસાંઇઓનું ધન ગુરુ મહારાજજ છે. એ ખરૂં ધન છોડી દઇને સંસારના ખોટા ધનની પાછળ પડવું ઉચિત નથી અને એ ધન ન મળેલું જોઇને શોક કરવો એ તો ઘણુંજ શરમભરેલું છે. આ અસલ માલ અથવા દોલત (ગુરુ મહારાજ)ની મજા એક વાર તો લઇ જુઓ!"

આ બનાવ પછી બે વર્ષે તેમને વૈરાગ્યની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઇ અને કોલેજમાંથી ગણિતના પ્રોફેસરની જગ્યા તેમણે છોડી દીધી. ૧૮૯૯ ની આખરે તેઓ હિમાલય ભણી ચાલતા થયા. તે વખતે તેમને ૨૬ મું વર્ષ પૂરૂં થઇને ૨૭ મું વર્ષ બેઠું હતું. તેમને સંતતિમાં બે પુત્રો અને એક પુત્રી હતાં. મોટા છોકરાનું નામ મદનમોહન અને નાનાનું નામ બ્રહ્માનંદ હતું. હિમાલયમાં જઇને સ્વામીશ્રીએ કઠિન તપશ્ચર્યા કરી અને બ્રહ્મવિદ્યામાં નિપુણતા મેળવી. એક વર્ષની અંદરજ તેમણે સંન્યાસ લીધો. પછી થોડાજ દિવસમાં તેમને પૂર્ણત્વની–પૂર્ણ જ્ઞાનની–સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ અને તેમનું યોગબળ વધ્યું. બે વર્ષ પછી ધર્મમહોત્સવ પ્રસંગે તેઓ મથુરા આવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીનો ઉપદેશ સાંભળવાને લોકો એટલા બધા આતુર હતા કે ટાઢ,

તડકો, પવન, વખત, કવખત એ કશાને નહિ ગણતાં તેઓ તેમની પછવાડેજ લાગતા. તંબૂ અથવા મંડપની જગ્યા સાંકડી પડવાથી યમુનાના પટમાં તેમને વ્યાખ્યાનો આપવાં પડ્યાં હતાં.

ત્યાર પછી થોડે દિવસે એટલે સન ૧૯૦૨માં સ્વામીશ્રી પ્રવાસે નીકળ્યા અને ત્રણ વર્ષમાં મિસર, અમેરિકા, જાપાન ઇત્યાદિ દેશો-માં જઇ આવ્યા. એ ત્રણ વર્ષમાં તેમણે લોકોને પુષ્કળ ધર્મોપદેશ કર્યો; તે છતાં તેમણે પોતાની આત્મિક ઉન્નતિની સાધના બંધ કરી નહોતી. લક્ષ્મીની કાંઇજ દરકાર રાખી ન હતી; છતાં આખી દુનિયા-નો પ્રવાસ કર્યો. સ્વામીશ્રી અમેરિકામાં હતા ત્યારે ત્યાંનાં સંયુક્ત સંસ્થાનો (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)નો પ્રેસિડન્ટ ખાસ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવાને માટે એ વખત તેમની પાસે આવ્યો હતો. "આપને કાંઇ જોઇએ છે?" એમ તેમણે પૂછતાં સ્વામીજીએ તેને જે જવાબ આપ્યો તે ઉપરથી તેમનો ત્યાગ કેવો હતો તે જણાઇ આવે છે. સ્વામીજીએ કહ્યું: "'રામ'ને કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા નથી, તો તે શું માગે? આખી દુનિયાની દોલત અને બાદશાહોની બાદશાહી 'રામ'-નીજ છે. 'રામ' બાદશાહ તો બેપરવા છે અને બાદશાહોનો બાદ-શાહ છે. યાચના કરવાને શું 'રામે' સંન્યાસ લીધો છે? ના." સ્વામીશ્રી વારંવાર કહેતા કે:—

"સારી ઝહાં કે બાદશાહ, મુહરી મેરી શતરંજ કે,
દિલ્લીગી કી ચાલ હૈ, સબ રંગ સુલહ જંગકે."

અમેરિકાના લોકો 'રામ' ઉપર એટલા બધા મોહી પડ્યા હતા કે, તેમની આત્મિક ક્ષુધા તૃપ્ત કરવાને 'રામ'ને એક દિવસમાં ૭ છ વખત વ્યાખ્યાનો આપવાં પડ્યાં હતાં. ત્યાંના પુષ્કળ લોકો 'રામ'ના ઉપદેશના ખરા ભોક્તા બન્યા હતા; એટલુંજ નહિ પણ ઘણાક તો તેમને પયગંબર અથવા ઇશ્વરનો અવતાર માનવા લાગ્યા; અને હર-ઘડી 'રામ'નુંજ સ્મરણ કરવા લાગ્યા. ત્યાં ઘણાઓનાં ઘરમાં હજુ 'રામ'ની છબી ઉચ્ચ સ્થાને લટકાવેલી નજરે પડશે. કેલિફોર્નિયામાં આપેલા વ્યાખ્યાન સંબંધે ત્યાંના એક વર્તમાનપત્રમાં નીચેનું વર્ણન મળી આવે છે:—

"હિંદુસ્તાનમાં હિમાલય પર્વત ઉપર અતકર્ય જ્ઞાની-યોગીઓ રહે છે, એમ અમે આજ સુધી સાંભળતા હતા; પરંતુ આજ તેમાંના એકને અમે પ્રત્યક્ષ નજરે જોઇએ છીએ. આ સ્વામીશ્રીનું અગાધ જ્ઞાન જોઇને એમ લાગે છે કે નવા જગતના જ્ઞાનની અથવા સુધારા-ની દિશા ભૂલભરેલી છે. આ તરફ એક પણ રામતીર્થ થયો નથી અને ભવિષ્યમાં થવાનાં ચિહ્નો પણ હજુ દેખાતાં નથી."

તેમણે અમેરિકામાં નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં:—

૧. મનુષ્યપ્રાણી એ ઈશ્વરની છાયા છે.

૨. જેનું આખા જગતની સાથે તાદાત્મ્ય થયું છે તેની ઇચ્છા પ્રમાણે આખું જગત ચાલવુંજ જોઇએ.

૩. શરીરદ્વારા અવિશ્રાંત મહેનત કરવી અને મનને શાંત અને પ્રેમમય કરવું એ જીવન્મુક્તિ છે.

૪. સૌની સાથે પોતાનું ઐક્ય છે એવો પૂર્ણસાક્ષાત્કાર થતાંજ ચિત્તની સમાનતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૫. જેમ આપણે રસાયનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમ જગતના સર્વ ધર્મગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવો અને પ્રત્યક્ષ અનુભવનેજ છેવટનું પ્રમાણ માનવું.

લગભગ બે વર્ષના ટૂંક સમયમાં સ્વામીજીએ અમેરિકામાં કેટલું બધું કામ કર્યું અને અમેરિકન લોકો ઉપર તેની શી અસર થઇ તે વિગતવાર કહી શકાય તેમ નથી.

સ્ટીમરમાં પ્રવાસ કરતી વખતે સ્ટીમરમાંના અમેરિકન લોકોને સ્વામીજી અમેરિકનજ છે, એમ લાગતું. અમેરિકા જતાં પહેલાં જાપાન જતી વખતે જે જાપાનીઓને સ્વામીજીને મળવાનો અને વાતચીત કરવાનો લાભ મળ્યો હતો, તેઓ પાછળથી કહેતા હતા કે, સ્વામીજી હજુ અમારી ઓરડીમાંજ છે એમ અમને લાગે છે. તેમનું ઉચ્ચ અને ભવ્ય કપાળ અને ભગવો પોશાક જોઈ એમને અમારા બરફથી ઢંકાયલા પ્રિય ફૂજીમા જવાળામુખી પર્વતનું સ્મરણ થાય છે. જાપાનમાં ટોકિયો ઇમ્પીરિયલ યુનિવર્સિટીની સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રૉફેસર તાકાકુત્સુએ સ્વામીજી વિષે 'પૂર્ણત્વ પામેલા ખરા હિંદી તત્ત્વવેત્તા મેં એમનેજ જોયા' એવા ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા. સ્વામીજી ઇજિપ્તમાં ગયા ત્યારે ત્યાંના મુસલમાનોએ તેમનો ઉત્તમ સત્કાર કર્યો હતો. તે લોકોની ઇચ્છાથી તેમણે ત્યાંની એક મસ્જિદમાં ફારસી ભાષામાં વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને તે એ લોકોને ગમ્યું હતું.

અમેરિકામાં એક જણે સ્વામીજીને પૂછ્યું કે, "પૈસા વિના તમને કેમ ચાલશે?" સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે, "'રામ'ને કશાનીયે જરૂર પડે ત્યારે તે વસ્તુ એની મેળેજ આવી મળે છે; કારણકે 'રામ' આખી દુનિયાને ચાહે છે, એટલે આખી દુનિયા 'રામ'ને ચાહે છે. પછી જોઇએ તો 'રામ' અમેરિકામાં રહેતો હોય કે હિંદુસ્તાનમાં રહેતો હોય, પણ આખું જગત 'રામ' નું ઘર છે."

સ્વામીજી ૐ એ પ્રણવમંત્રનો સદા ઉચ્ચાર કર્યા કરતા. ઉપદેશ કરતા કરતાં વચ્ચે વચ્ચે પણ એકાએક જોરથી તેઓ પ્રણવોચ્ચાર કરતાં. અમેરિકાના પર્વતમાં, ઝાડીઓમાં જ્યાં 'રામ' જઇને

રહે ત્યાં ૐકારનો અવ્યાહત ધ્વનિ સંભળાયા કરતો અને તેથી આકાશ ગાજી રહેતું. મિસિસ વેલમન નામની એક અમેરિકન સ્ત્રી 'રામ'ની ભક્તિમાં એટલી બધી લીન થઈ ગઇ હતી કે, આ જગતમાં પોતાનાં છોકરાંઓ ઉપર પણ એટલો પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રી ભાગ્યેજ કોઇ મળે! તે બાઈ વૃદ્ધ હતી. હિંદુસ્તાની ભાષા સમજી શકતી નહોતી, તોપણ એ અડચણોને ન ગણકારતાં તે 'રામ'ને મળવા માટે પંજાબમાં આવી હતી; અને કેટલાંક વર્ષ સુધી અહીં રહીને 'રામ'ની સાથે પહાડો અને જંગલોમાં ફરીફરીને 'રામ'-ના ઇશ્વરી પ્રેમમાં લીન થઇ હતી. પાછી અમેરિકા જતા પહેલાં લાહોર, અમૃતસર અને 'રામ'ની જન્મભૂમિ મરાલીવાલા, એ શહેરો તેણે જોયાં હતાં; એમનાબાદ રેલવે સ્ટેશનથી મરાલીવાલા જતાં જતાં રસ્તામાંનાં ખેતરો, મેદાનો, વૃક્ષો, રસ્તાઓ વગેરે ઘણા પ્રેમ અને સંતોષથી તે નિહાળતી હતી. "આ રસ્તે થઇને 'રામ' ઘણી વાર આવ્યા ગયા હશે," એમ તે વારંવાર કહેતી. જે ઓરડીમાં 'રામ'નો જન્મ થયો તે ઓરડી, જે નિશાળમાં નાનપણમાં 'રામ' ભણ્યા હતા તે નિશાળ, જે ઘરમાં તે રમતા તે ઘર, જ્યાં બેસીને વાંચતા તે જગ્યા એ સર્વ સ્થળો તેને બહુજ ગમતાં. 'રામ'નાં છોકરાંઓ, 'રામ'ની પત્ની, 'રામ'ના ઘરનાં માણસો એ સૌના ઉપર તેને પ્રેમ હતો. તે સદાએ ૐ પ્રણવમંત્રનો જપ કરતી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના પોપટને પણ તેણે એ મંત્રોચ્ચાર કરતાં શીખવ્યું હતું. જે દેશમાં સ્વામીજી જતા ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ મિસિસ વેલ-મન જેવીજ થતી. અમેરિકા અને જાપાનમાં ભણવા જતા વિદ્યાર્થી-ઓને માટે તે દેશમાં સગવડ કરવાનો સ્વામીજીએ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો અને તે ઘણે અંશે સફળ પણ થયો. અમેરિકામાં "સ્વામી રામ-સોસાયટી" સ્થાપન થઈ છે અને વિદ્યાર્થીઓને તે ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડી છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીયાત્રા કરીને સ્વામીજી ૧૯૦૫ માં પાછા હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા. તેઓ આવ્યા પછી મથુરામાં તેમના કેટલાક શિષ્યોએ સ્વામીજીને નવી સંસ્થા સ્થાપવાનો આગ્રહ કર્યો. સ્વામીજીએ એ વાતની ચોખ્ખી ના પાડી. "હિંદુસ્તાનમાં કામ કરતી બધી સંસ્થાઓ આપણીજ છે, જેથી તેમનાદ્વારા આપણે કામ કરવું" એવો તેમણે જવાબ આપ્યો. સ્વામીજીએ આનંદના ઊભરાથી નેત્રો બંધ કર્યાં અને સૌને આલિંગન આપતા હોય તેમ હાથ પહોળા કર્યા, તેમનાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં અને તેઓએ નીચેના શબ્દો ઉચાર્યા:—

"ક્રિશ્ચિયન, હિંદુ, પારસી, આર્યસમાજી, શીખ, મુસલમાન, કિંબહુના, મારા પ્રિય ઇષ્ટ દેવતાની–ભારતભૂમિના-અન્નપાણીથી જેમનાં

અસ્થિ, સ્નાયુ, રક્ત અને મસ્તિષ્ક બંધાયાં છે તે સર્વ માણસો મારા બંધુઓજ છે—અરે! મારા આત્માઓજ છે! તેમને કહો કે હું તેમનો છું. હું સૌનો સ્વીકાર કરૂં છું. હું કોઇને દૂર રાખતો નથી. હું પ્રેમ છું. પ્રેમ એ પ્રકાશનાં કિરણોની પેઠે સર્વ વસ્તુઓને પોતાના તેજથી દીપાવે છે. ખરેખર હું પ્રેમનો સાગર છું. મારો સૌ ઉપર સરખો પ્રેમ છે. જે કોઇ આ પ્રેમસાગરમાં ડૂબકી મારશે તે નિઃસંશય પ્રેમમય બનશે. વધારે તો શું? પણ જે કોઈ શત્રુભાવે આવશે તેને પણ હું પ્રેમથીજ આલિંગન આપીશ. મારા પ્રેમનો પ્રવાહ એવો પ્રચંડ છે કે શત્રુતા તેમાં ક્યાંયે ડૂબી જશે." સ્વામીજીનો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ અને નિશ્ચલ આત્મશાંતિ કેવી હતી તે ઉપરના શબ્દોથી જણાઈ આવે છે.

ત્યાર પછી સ્વામીજી ઉત્તર હિંદસ્તાનનાં કેટલાંક મુખ્ય શહેરોમાં ગયા અને ઠેકઠેકાણે વ્યાખ્યાનોદ્વારા ઉપદેશ કરીને પછી પર્વત ઉપર રહેવા ગયા. ૧૫મી ઑગસ્ટ, ૧૯૦૬ના રોજ સ્વામીજીના પરમ ભક્ત હરિજી, પૂરણજી અને અમૃતસરના પંડિત જગતરામજી તેમનાં દર્શનાર્થે પર્વત ઉપર ગયા હતા. તેની હકીકત 'સદુપદેશ' માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થઇ છે. એ ત્રણે ભક્તો લાહોરથી દહેરાદૂન અને રાજપુર થઈ મસૂરીના પહાડ ઉપર ચઢ્યા અને ત્યાંથી બાવન માઇલ ઉપર આવેલા તિહરી નામના સ્થળે આવી પહોંચ્યા. ધલૌડીથી આગળ જતાં એક ઘણુંજ સુંદર વન આવ્યું. ત્યાં હજારો જાતનાં ફૂલો હતાં. તેમનાં નામ અને શોભા અપૂર્વ હતાં. "રૂપેરી પાણીથી ખળખળ વહેતા ઝરા, ઘોર અરણ્યો, બરફથી ઢંકાયેલાં ગંગોત્રીનાં શિખર, વગેરે હું કદી ભૂલી શકીશ નહિ," એમ હરિજી લખે છે. આ પ્રમાણે જરાક આગળ જતાં તેમને એક પહાડી માણસ મળ્યો. તેના કપાળ ઉપર તેજ અને નેત્રોમાં આનંદ ચમકતાં હતાં. અમને જોતાંજ તે દોડતો આવ્યો અને પૂરણજીના પગ ઉપર મસ્તક મૂકીને ૐ ૐ એમ બોલવા લાગ્યો. "'રામ' બાદશાહનાં દર્શન કરવા નીકળ્યા છો કે?" એમ તેણે પૂછતાં અમે હા પાડી, તેથી તેણે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે, "મને પણ તમારી સાથે તેડી જાઓ. હું રસ્તામાં તમારી સેવા કરીશ. જેઓ 'રામ' ભગવાનનાં દર્શને જાય છે તેમને રસ્તો બતાવીને તેમની સેવા–ચાકરી કરવાની મને આશા છે." પૂરણજીએ પોતાના સાથીઓને કહ્યું કે, "આનું નામ 'મસ્તરામ' છે. 'રામ' ના સત્સંગમાં એણે કેટલાક દિવસ ગાળ્યા છે. 'રામ' ની કૃપાથી તે ઈશ્વરભક્ત બન્યો છે; અને પ્રણવોચ્ચારનું ગાન કરતો જંગલમાં ફર્યા કરે છે." પછી મસ્તરામ સૌને લઈ ચાલ્યો અને થોડી વારે સૌ તિહારી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પૂરણજી શેઠ મુરલીધરના બાગમાં રામાનંદ સ્વામીનાં દર્શન કરવા

ગયા. એ રામાનંદસ્વામી રામતીર્થના શિષ્ય હતા. તેમનું પ્રથમનું નામ તુલારામ હતું. તેમણે ખબર આપી કે, "સ્વામીશ્રીનો પહાડ અહીંથી ૫૦ માઇલ દૂર છે. માર્ગ ઘણોજ વિકટ છે અને ડગલે ડગલે જીવનું જોખમ છે. ચોમાસું હોવાથી નદીનાળાં પૂરથી ઊભરાય છે, પર્વત ઉપરથી મોટા મોટા પથ્થરો તૂટી પડે છે. કોઇ કોઇ જગ્યાએ તો રસ્તો માત્ર ચારચાર પાંચપાંચ તસુજ પહોળો હશે." આ બધું સાંભળી પ્રથમ તો સૌ ઢીલા થઇ ગયા, પરંતુ વળી વિચાર કર્યો કે મરણ કંઇ છોડે તેમ નથી; ગમે ત્યારે પણ આવશેજ. તો પછી 'રામ' ભગવાન પ્રીત્યર્થે બલિદાન કેમ ન આપવું? તિહરીના મહારાજાએ તેમની સાથે ત્રણ નોકરો આપ્યા. પછી સૌ નીકળ્યા અને ધુંટી સ્થાનમાં જઇ મુકામ કર્યો. બીજે દિવસે બહલંગ ગંગાને કિનારે પચીસ માઇલ સુધી ગયા. પછી એક સુંદર ઝરો આવ્યો. આગળ જતાં તો દસદસ પંદરપંદર ડગલેજ ઝરા આવવા લાગ્યા. ત્યાર પછી તેઓ વસિષ્ઠગંગાને કિનારે કિનારે ચાલવા લાગ્યા. સ્વામીશ્રી રહેતા હતા તે પહાડમાંથીજ વસિષ્ઠગંગા નીકળી છે. તેમને બે દિવસ સુધી પર્વતના ભયંકર રસ્તાઓ ઉપર ચાલવું પડયું. ત્રીજે દિવસે સત્ત્વગુણથી ભરાઇ ગયેલી જમીન ઉપરજ જાણે ચાલ્યા જતા હોય તેમ સૌને લાગવા માંડયું. ઉપરજ 'રામ' ભગવાન રહેતા હતા! અહાહા! કેવો આનંદ! જાણે પવિત્રતાનો વરસાદ ન વરસતો હોય! એ પહાડ–એ આનંદભવનનું વર્ણન કરવાની કોની કલમમાં શક્તિ છે? આખું જંગલ પહાડી ઝરાઓથી ભરેલું હતું. જરાક આગળ જતાં 'રામ' ભગવાનની પર્ણકુટી નજરે પડી. ભગવાં કપડાં સૂચવતાં હતાં કે આખી દુનિયાનો બાદશાહ અહીંયાંજ છે. કોઇના મનમાં કશું દુ:ખ રહ્યું નહિ. હરિજી તો દોડીને 'રામ' ભગવાનના ચરણમાં આળોટી પડયા. સ્વામીજીએ તરતજ તેમને ઉઠાડીને હૃદયે ચાંપ્યા અને ખડખડ હસીને બોલ્યા: "બેટા! તું આવ્યો? ઠીક થયું. ચાલ હું તને તખ્ત ઉપર બેસાડું છું." એમ કહીને સામે પડેલી ઊંચી શિલા ઉપર તેને બેસાડીને પોતે ઊભા રહ્યા અને બોલવા લાગ્યા: "પ્યારા ભાઇ! આ જો, પર્વતોનો કેવો કિલ્લો બન્યો છે? આ સુંદર પહાડી હવા, ચળકતો સૂર્ય, વાંકાચૂંકા વહેતા ઝરા એ સૌ તારાં યશોગાન કરે છે! એ સૌમાં તુંજ છે. શોક શાનો? ભય શાનો? તું શુદ્ધ આત્મદેવ છે." હરિજી લખે છે કે, "તે વખતની અમારી સ્થિતિ હું વર્ણવી શકતો નથી. 'રામ' ભગવાનની શોભા અવર્ણનીય હતી. જો વિશ્વમાં કયાંય ઇશ્વર હોય તો તે અત્યારે આ શિલા ઉપરજ બેઠા છે એમ સૌને લાગતું હતું."

હરિજી આવી પહોંચ્યા પછી સ્વામીજીએ એક પહાડી છોકરાને બોલાવીને ચાર શેર દૂધ જલદી લાવી આપવા કહ્યું. ત્યાર પછી

તેઓ બોલ્યા કે, "બેટા! ઉત્તરકાશી અહીંથી બે દિવસના રસ્તા ઉપર છે. પવાટીકાંટાનો પ્રસિદ્ધ પર્વત અહીંથી ૧૮–૨૦ માઈલ છે. કેદારનાથનો આશ્રમ પણ બે દિવસના રસ્તા ઉપર છે. એ સ્થળો તમને બતાવવાને માટે 'રામે' ચૂંટી રાખ્યાં છે. મરજી થશે ત્યારે જઇશું. બીજે કોઈ સ્થળે ન જવાય તોપણ પવાટી કાંટાનો પર્વત જોવા તો અવશ્ય આવવુંજ પડશે." એટલામાં પૂરણજી વગેરે આવી પહોંચ્યા. અને સૌ મળી પર્ણકુટીમાં જઇ બેઠા. એક પર્વતના ઊંચા શિખર ઉપર લગભગ એક ફર્લોંગ જેટલું મેદાન છે. પર્વતની તળેટીમાં એક બાજુએ વસિષ્ઠગંગા વહે છે. બીજી બાજુએ માઇલોના માઇલો સુધી ઊંચા પર્વતોની હાર ભીંતની પેઠે આવી રહી છે. જ્યાં-ત્યાં નિર્મળ પાણીના ઝરાઓ ખળખળ વહે છે. જમીન ઉપર વચ્ચે વચ્ચે સુંદર પુષ્પો પોતાની શોભા બતાવે છે. આ પર્વતો વચ્ચે બે માઇલ સુધી મોટા મોટા પહાડી પથરાઓ પડેલા છે. તેમાંના એક ઉપર જે પાટિયાં ઊભાં કરેલાં જણાય છે, તેજ 'રામ'ની પર્ણકુટી છે. તેની લંબાઇ લગભગ ત્રણ ગજ અને પહોળાઇ બે ગજ હશે. અંદર શું છે? પાંચછ નાની નાની પેટીઓ અને તેમાં પુસ્તકો સિવાય બીજું કંઇ નહોતું. ચારે વેદ અને વેદાંતના કેટલાક સંસ્કૃત ગ્રંથો હતા. મૌલાના રૂમ, શમ્સ તબ્રેજ વગેરે ફારસી અને એમર્સન, વોલ્ટ, મિલ્ટન વગેરે અંગ્રેજ ગ્રંથકારોનું 'રામ'ના દરબારમાં સારૂં માન હતું. પંજાબી બુલ્લાશાહ અને ગોપાળસિંહને પણ 'રામ'ના દરબારમાં સ્થાન મળ્યું હતું. એક પેટીમાં રામે પોતે લખેલા ગ્રંથો હતા. એક મોટો શંખ પણ રાખ્યો હતો. પહાડનાં ઊંચાં શિખરોએ પહોંચતાંજ એ શંખને જોરથી ફૂંકવામાં આવતો. એક ખૂણામાં એક નાનુંસરખું કરવત પણ હતું; એની વતી પાટિયાં વહેરીને સ્વામીશ્રી ઝરાઓ ઉપર પૂલ બાંધતા.

દૂધ આવતાંજ તે સૌને આપવામાં આવ્યું. બેત્રણ પ્યાલા દૂધ પોતાના નારિયેળના (કાચલીના) પ્યાલામાં લઇને સ્વામીશ્રીએ પીધું; પછી ખડખડ હસી પડીને બોલ્યા: "દુનિયામાં જ્યાંત્યાં આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે, બધી ખટપટ જતી રહી. અહા! કેવી શાંતિ છે! આજ 'રામ' તમને ફરીથી કંઇક કહેવાનો છે." હરિજી તરફ જોઇને ફરી બોલ્યા કે, "આપણા ચારે વેદ અહીંયાં રાખ્યા છે. 'રામે' એ ગ્રંથો ઘણી વાર વાંચ્યા અને ખરૂં જોતાં છેવટે બ્રહ્મવિદ્યા સિવાય બીજું કંઇ 'રામ'ની નજરે પડતું નથી." એમ કહીને સ્મિત કરીને એક પેટીમાંથી એક ગ્રંથ કાઢીને સ્વામીશ્રી બુલ્લાશાહનાં વાક્યો સંભળાવવા લાગ્યા. તેમની જિહ્વામાં કેવું અદ્દભુત જાદૂ હતું! શબ્દો પણ કેવા નીકળતા હતા! જાણે ઉત્તમોત્તમ મોતીઓની માળાનાં મોતી સરી ન પડતાં હોય! વૈરા-

અપૂર્ણ વાક્યો સંભળાવતાં સંભળાવતાં સ્વામીજીનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાઓ ચાલી રહી અને અન્ય સૌ ધ્યાનમાં લીન થઇ ગયા. પછી સ્વામીજીએ વેદમાંથી કેટલાક મંત્રો ગાઇ બતાવ્યા. ગાયન-વિદ્યામાં તેઓ અત્યંત કુશળ હતા. તે મંત્રોના અર્થ તેમણે ઉત્તમ રીતે કરી બતાવ્યા. એવા અર્થ હરિજીએ કોઇ વખત કર્યા નહોતા તેમ સાંભળ્યા પણ નહોતા. વેદમાં કેટલા સુંદર ભાવો ભર્યા છે તે સ્વામીજી જ્યારેત્યારે બતાવતા.

બપોરે બે વાગે સ્વામીજીએ ફરમાવ્યું કે, "બહુ મોડું થઇ ગયું, હવે ભોજન કરો." સ્વામીજીને થોડુંક ખાવાનો હરિજીએ બહુજ આગ્રહ કર્યો. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, "ભોજન કરવું મૂકી દીધાને ઘણા દિવસ થઇ ગયા એ તને માલૂમ નથી? સાંજસવાર થોડુંક દૂધજ પીને રહું છું." પૂરણજીએ પણ બહુ આગ્રહ કર્યો. સૌનો અત્યંત પ્રેમ જોઇને સ્વામીજી ઊઠ્યા અને "ઠીક, ત્યારે ચાલો." એમ કહી ખીચડીના બેત્રણ કોળિયા ખાધા. પછી ઊઠીને બોલ્યા કે, "તમારી મરજી પ્રમાણે મેં ખાધું, હવે તમે શાંતિથી જમો."

એ આશ્રમથી ૬૦ માઇલ ઉપર નારાયણ સ્વામી રહે છે, એમ સૌને માલૂમ પડતાં તેમને પણ બોલાવવાની સ્વામીજી પાસે આજ્ઞા માગી અને તે મળતાંજ પૂરણજીએ એક માણસને પત્ર આપી તે તરફ મોકલ્યો. સાંજે શુમારે ચાર વાગે સ્વામીજીએ ફરીથી ઉપદેશ કરવાનો આરંભ કર્યો. "ખરો આનંદ કિંવા સ્વતંત્રતા ફક્ત ઇશ્વ-રમાં—સત્યતામાં—'રામ'માં રહેવાથીજ મળે છે." એ ઉપદેશનો વિષય હતો. "ઇશ્વિર સિવાય બીજી કોઇ વસ્તુ સત્ય નથી, એ નિયમ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જે ચાલે છે તેને કંઇ દુઃખ થતું નથી. જ્યારે મનુષ્ય જગતની વસ્તુઓને સત્ય અને ઇશ્વરને અસત્ય માનવા લાગે છે ત્યારેજ તેને કલેશ—આપત્તિ આવી મળે છે." સ્વામીજીએ વળી કહ્યું કે, "જુઓ, પૈસાનો સ્પર્શ પણ ન કરતાં 'રામ' આખી દુનિ-યાની સફર કરી આવ્યો, એ આ મહાન કાયદા પ્રમાણે વર્તવાને લીધેજ. એ કાયદા પ્રમાણે ચાલનારની આગળ દોલત ગુલામ બની રહે છે અને દૈવ (વિજય) તેનો ચાકર બને છે. સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓ તેની ઇચ્છાનુસાર ચાલે છે અને ઇંદ્ર, વરુણ તથા કુબેર તેનો હુકમ ઉઠાવવાને તૈયાર રહે છે." ત્યાર પછી સ્વામીજીએ પોતા-નું જીવનવૃત્તાંત કહીને એ કાયદો સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. સાંજના ચાર-થી રાતના સાડાબાર વાગ્યા સુધી ઉપદેશ ચાલુ રહ્યો. અંતમાં સ્વામી-જીએ કહ્યું કે, "હવે ચાલો, સૂઇ જાઓ, પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે સૂતી વખતે 'રામ'ને સાથે લઇને સૂજો. નિદ્રા તમને 'રામ'થી છૂટા પાડી શકવી ન જોઇએ." હરિજી મોટે પરોઢિયે ઊઠીને જુએ છે તો સ્વામીજી પ્રથમજ જાગ્રત થયેલા છે. તેઓ બોલ્યા:

"હું સદા જાગતોજ છું. વિવેકનો તાપ લાગ્યો ત્યારથી મારી આંખો મિચાઇજ નથી."

પૂરણજી વગેરે સૌ ઊઠીને નિત્યવિધિ આટોપી સ્વામીજીની સેવામાં હાજર થયા. વિખ્યાત જર્મન તત્ત્વવેત્તા શોપનહોરના જીવનવૃત્તાંતની વાતો કહીને સ્વામીજીએ સૌને ખૂબ હસાવ્યા અને એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે, શોપનહોરને ક્લેશ થવાનું મુખ્ય કારણ તેણે આ મોટો કાયદો તોડ્યો એજ હતું.

બપોરે સ્વામીજીએ હરિજી પાસે કેટલાક લોકોને કાગળો લખાવ્યા, તેમાં એમ લખ્યું હતું કે, "જો 'રામ'ને મળવાની ઇચ્છા હોય તો સપ્ટેમ્બરની અંદર આવી મળી જવું, નહિ તો પછી મળી શકાશે નહિ; જાય છે." આ ભાવિષ્યવાણી નહોતી, એમ કોણ કહી શકશે?

ઉપર કહેલી પર્ણકુટીમાં નિવાસ કરી તા. ૧૭મી ઓકટોબર ૧૯૦૬, સંવત ૧૯૬૩ના આશ્વિન વદ અમાવાસ્યા ને બુધવારે એટલે દિવાળીને દિવસે ૩૩ વર્ષની ઉંમરે સ્વામીજીએ, જેને પોતે સદા 'ગંગી' કહેતા અને જેની લહેરોમાં તે સદા આનંદી રહેતા તે ગંગાને, પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો. સ્વામીજીએ ગુરુને આત્મસમર્પણ કર્યું તે દિવસ પણ દિવાળીનોજ હતો. એજ દિવસે સ્વામીજીએ પોતાનું કામ પૂરું કર્યું, અપૂર્ણ લેખ પૂરા કર્યા અને જલસમાધિ લેતાં પહેલાં થોડી મિનિટ ઉપર તેમની કલમમાંથી નીચેના શબ્દો નીકળ્યા:—

"બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઇંદ્ર, ગંગા, ભારત, હે મૃત્યુ! મારો આ એક દેહ બેશક લઇ જા; મારે તેની દરકાર નથી; મારે બીજા દેહોની ખોટ નથી. ચંદ્રનાં નિર્મળ કિરણોમાં રૂપેરી દેહ ધારણ કરીને હું આનંદથી વિહરીશ; જંગલ, નદી ને નિર્ઝરાઓને વેશે હું ગાતો ફરીશ; સમુદ્રનાં મોજાંઓરૂપે હું નાચીશ; આનંદભર્યો મંદ વાયુ અથવા શીતળ સુગંધી વાયુ હુંજ છું; આ બીજાં બધાં મારાં ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપોજ છે. આ રૂપે હું પર્વત નીચે ઊતર્યો, મૂઓંલને ઉઠાડ્યાં, ઊંઘતાંઓને જાગ્રત કર્યાં, કેટલાંક દુઃખીનાં આંસુ લોહ્યાં, ગુલાબોને હસાવ્યાં અને સ્પર્શ કર્યો, તેને અડક્યો, અહીંયાં ગયો, ત્યાં ગયો, સાથે કંઇજ રાખ્યું નહિ અને કોઇના હાથમાં આવ્યો નહિ."

આ લેખ લખીને લગભગ બપોરે સ્વામીજી ગંગા ઉપર ગયા અને ગંગાજીમાં જલસમાધિ લીધી.

તા. ૧૯ મી ઓકટોબરને દિવસે જ્યારે આ શોકસમાચાર લાહોર પહોંચ્યા, ત્યારે સ્વામીજીના વડા પુત્ર મદનમોહન તથા પૂરણજી અને સ્વામીજીના સ્નેહીઓએ એ સમાચાર તેમને ગામ મરાલીવાલા પહોંચાડ્યા. સ્વામીજીનાં ધર્મપત્ની આ ખબર સાંભળીને મૂર્ચ્છિત

થઇ ગયાં અને ઘણી વારે શુદ્ધિમાં આવ્યાં. સ્વામીજીના પિતા અને તેમના વડા ભાઇએ પ્રથમ તો સ્વામીજીનો દેહ છૂટી જવાની વાત સાચી પણ માની નહિ!

તિહરીના મહારાજાએ આ ખબર સાંભળીને તરતજ પોતાના રાજ્યની સઘળી ઑફિસો બંધ કરાવી દીધી. સ્વામીજીના મૃત્યુનો શોક પ્રદર્શિત કરવા માટે લાહોરની મિશન કોલેજમાં એક જંગી સભા ભરાઈ. કોલેજનો હોલ (દીવાનખાનું) જો કે ઘણો મોટો છે, તોપણ લોકોની ભીડ એટલી બધી થઇ હતી કે, બેસવાને પૂરતી જગ્યા પણ મળતી નહોતી. કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ડૉ૦ જે૦ સી૦ આર૦ ઇર્વિંગ અધ્યક્ષસ્થાને વિરાજ્યા હતા. અધ્યક્ષ મહાશયે શોક પ્રદર્શિત કરતાં જણાવ્યું કે, "મને લાહોરમાં આવ્યાને ૧૮ વર્ષ થયાં છે. હું આવ્યો તે સમયે રામતીર્થજી કોલેજના ફર્સ્ટ ઇયર કલાસમાં ભણતા હતા. તેમનાં ઉત્સુક નેત્રો અને તેમની સુંદર છબીએ મારા મન પર બહુ સારી છાપ પાડી છે. તે વખતનું સ્મરણ મને હજી ગઇ કાલના જેવું તાજું જ છે. રામતીર્થ પાંચ વર્ષ સુધી આ કોલેજમાં ભણ્યા. તેઓ સર્વથી ચતુર, હૃદયના શુદ્ધ અને દયાળુ હતા." ફોરમેન ક્રિશ્ચિયન કોલેજના અધ્યાપક ડૉકટર આર્વિસને જણાવ્યું કે, "સ્વામીજીનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં થોડાં છે. તેમણે મારા હાથ નીચે અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેઓ મારા પર ઘણો પ્રેમ રાખતા હતા. સ્વામીજી એવા મહાપુરુષ હતા કે, બીજા માણસો-ની પ્રીતિ તેમના પર બહુ જલદી થઈ જતી. એમનામાં કંઇક એવી વિલક્ષણતા હતી કે જેથી તેઓ બીજાં માણસોને બહુ પ્રિય લાગતા. એમણે પોતાના દેશને માટે જે જે કામો કર્યાં છે, તે અનુકરણીય અને આદરણીય છે. અમેરિકા જવામાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવાનોજ હતો." બાબુ અવિનાશચંદ્ર મજમુંદાર, પ્રૉફેસર રાંચીરામ, લાલા ધર્મદાસ, પંડિત રામભજદત્ત વગેરે વિદ્વાનપુરુષોએ સ્વામીજીની શ્લાઘા કરતાં જણાવ્યું કે, "સ્વામીજી એક સર્વગુણ-સંપન્ન અપૂર્વ મહાત્મા હતા." મિરત, ફૈઝાબાદ ઇત્યાદિ મોટાં શહેરોમાં તેમના મૃત્યુનો શોક પ્રકટ કરવાને માટે સભાઓ મળી હતી. વળી વિશેષ વાત તો એ છે, કે માત્ર સનાતની હિંદુઓએજ નહિ, પણ આર્યસમાજી અને બીજા પંથના લોકોએ તેમજ અન્ય ધર્મના લોકોએ પણ સભા ભરી શોક પ્રદર્શિત કર્યો. અન્ય દેશોથી પણ શોક પ્રદર્શિત કરનારા પત્રો આવ્યા. અમેરિકાથી આવેલા પત્રોમાં એવું ચોખ્ખું લખાણ હતું કે, "સ્વામીજીએ અમેરિકામાં હિંદુસ્તાનને માટે જે કામ કર્યું છે તેનો ખ્યાલ તેઓનેજ આવી શકે કે જેઓ તે દેશમાં જઇને તે કામોને પોતાની નજરે જુએ." એક અમેરિકન પત્રના લેખક મહાશય જણાવે છે કે, "પોર્ટલેંડના

જજ મિ. વેસ્ટર કે જેઓ 'પોર્ટલેંડ રામ–સોસાયટી 'ના અધ્યક્ષ છે, તેમની સાથે વાતચીત થતાં તેમણે મને જણાવ્યું કે, જ્યારે સ્વામીજીની સાથે કાંઇ પણ વાત થઈ નહોતી ત્યારે પણ સ્વામીજીની ભવ્ય મુદ્રાનું દર્શન કરતાં મને એવો પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો કે જેવો પ્રેમ મને બીજા કોઇ પણ માણસનો ચહેરો જોતાં થયો નથી. આ પ્રેમની અસર મને દેહાંત પર્યંત રહેશે." સ્વામીજી જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં સર્વે લોકો એમના પર એવા તો મોહિત થઇ જતા કે, તેઓ પોતાન દેહનું ભાન ભુલી જતા અને સ્વામીજીને માટે પ્રાણ આપવાને તૈયાર થઇ જતા. અમેરિકાના લોકો કહે છે કે, "સ્વામીજીના અકાળ મૃત્યુથી ફક્ત હિંદુસ્તાનનેજ નહિ, પણ આખી દુનિયાને મહા-નુકસાન થયું છે."

સ્વામીજીના શરીરની શોધ કરવામાં આવી, પરંતુ તે વખતે એ જડયું નહિ. સ્વામીજીના પરમ શિષ્ય પૂરણજી જ્યારે લાહોરથી ત્યાં આવ્યા ત્યારે ગંગાપ્રવાહમાંની એક બખોલમાંથી તેમનું શરીર એની મેળેજ બહાર આવ્યું. બંને હાથ ઉપરાઉપરી છાતી ઉપર મૂકેલા હતા અને પલાંઠી વાળેલી હતી. જાણે સમાધિસ્થજ ન થયા હોય ! આંખો મીંચેલી, ડોક સીધી અને વ્યાખ્યાનો આપતાં પ્રણ-વોચ્ચાર કરતી વખતે જેમ મોં ઊઘડતું હતું તેવીજ રીતે ઊઘડેલું હતું. સાત દિવસ સુધી ગંગાએ જળચર પ્રાણીઓથી એ શરીરનું રક્ષણ કર્યું હતું. તેમનું શરીર એક પેટીમાં મૂકી ગંગાના પ્રેમીને તેના હૃદયમાં સાચવી મૂકવાને માટે ગંગામાં પધરાવવામાં આવ્યું.

કેટલાક કહે છે કે, "સ્વામીજી હમેશાંની પેઠે ગંગાકિનારે નાહવા ગયા હતા, પણ પાણીમાં ઊતરતાંજ એક અત્યંત ખેંચાણ-વાળા વમળમાં પડી ગયા અને કેમે કરીને તેમાંથી બહાર નીકળી શકયા નહિ; તેથી શરીરવિયોગ થવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે એમ તેમને જણાવાથી તરતજ સમાધિસ્થ થયા." પરંતુ સ્વામીજી તરવામાં એક્કા હતા. અમેરિકામાં વીસ વીસ માઇલ સુધી તરીને તેઓ સૌની આગળ નીકળી ગયા હતા. ડૂબકી મારવાનો તો તેમને ઘણોજ ઉત્તમ અભ્યાસ હતો. એ સર્વ ધ્યાનમાં લેતાં તેઓ પાણીના વમળમાંથી બહાર નીકળી શકયા નહિ, એ બાબત માની શકાય તેવી નથી. સિવાય બ્રહ્મશક્તિ પ્રાપ્ત થયેલા મહાત્માને કઇ જડ વસ્તુ ઇજા કરી શકે? ખરી વાત એવી છે કે, સ્વામીજી આત્મિક ઉન્નતિની સાતમી ભૂમિકાએ જઇ પહોંચ્યા હતા કે, જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં શરીરનો આત્માની સાથે કંઇજ સંબંધ રહેતો નથી. સામાન્ય મનુષ્યને કાંટાનું ઝાંખરૂં વળગતાં જેમ તે વળગેલું ઝાખરૂં કાઢી-ને ફેંકી દે છે તેમ એ અવસ્થામાં (સાતમી ભૂમિકામાં) શરીરનું પણ થાય છે. પૂર્ણ બ્રહ્મજ્ઞાની લોકો શરીરને ઝાંખરા જેવું બાધક

ગણીને તેનાથી છૂટા થવા ઇચ્છે છે, અસ્તુ ! એવા વિદ્વાન, બ્રહ્મનિષ્ઠ, જીવન્મુક્ત મહાત્માના શરીરનો હિંદુસ્તાનને અકાળે વિયોગ થયો એ દેશનું દુર્દૈવ છે.

સ્વામી 'રામ'ની પેઠેજ સંસારત્યાગ કરીને તેમની પેઠે બ્રહ્મનિષ્ઠ થવા માટે સાધના કરતા અને તે પર્વત ઉપરજ રહેતા સ્વામીજીના શિષ્ય નારાયણસ્વામી આ બાબત વિષે એમ લખે છે કે, "આત્મવિદ્યાનો એક એવો નિયમ છે કે, જ્યારે લોકો '**ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या**' એ સિદ્ધાંત વીસરી જઇને સંસારના મોહપાશમાં ફસાઇ પડે છે, ત્યારે તેમને સેંકડો જાતની વિપત્તિઓ ઘેરી લે છે. જ્યારે માબાપ પોતાનાં છોકરાંઓ સાથેનો ઇશ્વરી સંબંધ વીસરી જઇને તેમના દેહ અને રક્ત ઉપરજ પ્રેમ રાખે છે અને એ પ્રમાણે દૈવીદૃષ્ટિ ગુમાવે છે, ત્યારે તેઓ પોતાનાં છોકરાંઓનું અકલ્યાણ કરે છે. ભવિષ્યમાં વિખ્યાત થનારા મહાત્માઓ લોપ થવાનું મુખ્ય કારણ એજ નાશકારક શારીરિક મોહ છે. એ મોહ વધતાં ગમે તેવો મોટો સુધારક મહાત્મા અથવા અવતારી પુરુષ ત્યાં વધારે વખત રહી શકતો નથી. આપણો એવો ઊલટો પ્રેમ 'રામ'ના શરીર ઉપર જડાવા લાગ્યો તેથીજ આપણને તેમનો વિયોગ થયો. 'રામ' ભગવાનની સમાધિનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, લોકોનો 'રામ'ના શરીર ઉપર જેટલો પ્રેમ જડાયો હતો, તેટલો તેમના આત્મા અથવા ઉપદેશ ઉપર જડાયો નહોતો; અર્થાત્ અસલ 'રામ' ને છોડી દઇને નકલી 'રામ' ઉપર—એટલે તેમના શરીરની શોભા, મધ્યમ બાંધો, ચંદ્રના જેવું મુખ, અદ્ભુત ડહાપણ, એમ. એ. ની પદવી, બોલતાંચાલતાં સુંદર નરમ હોઠનું સ્મિત, ઇત્યાદિ ઉપર લોકોનો પ્રેમ વધારે જડાયો હતો. હવે આપણે આપણો સર્વ પ્રેમ 'રામ'ના નકલી સ્વરૂપ ઉપરથી ખેંચી અસલી સ્વરૂપ ઉપર ઢોળવો જોઇએ અને તેના ઉપદેશનું મનન કરવું જોઇએ." જલસમાધિ લીધા પહેલાં સ્વામીજીએ કાઢેલા ઉદ્ગારો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, સ્વામીજી પોતાના સ્વરૂપમાં એટલા તો આનંદી રહેતા કે, સંસારમાંના નામરૂપ સાથેનો તેમનો સંબંધ છેક શિથિલ થઇ ગયો હતો અને તેમને એવી દશા પ્રાપ્ત થઇ હતી કે શરીર જાય કે રહે, બળી જાય, ગળી જાય અથવા મૃત્યુ લઈ જાય, એ કશાની તેમને ભીતિ રહી નહોતી. શરીર સાથેનો તેમનો સંબંધ તૂટી ગયો હતો અને આઠે પ્રહર તે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહેતા હતા.

દરેક બ્રહ્મજ્ઞાનીનો એવો અનુભવ છે કે, 'રામ' ભગવાન જેવા અવતારી મહાત્માઓનો કાળ તેમની આજ્ઞા સિવાય આવતો નથી. જ્યારે સ્વામીજી બહુ વિખ્યાત થયા નહોતા અને લોકો તેમના દેહ કરતાં તેમના ઉપદેશ ઉપર અધિક પ્રેમ રાખતા હતા, ત્યારે તેઓની

લેખિની અને જિહ્વામાંથી આવાં વાક્યો બહાર આવતાં: "હુંજ મૃત્યુ છું. તે મને શી રીતે લઇ જશે?" જ્યાંસુધી લોકોના મનમાં બ્રહ્મ-વિદ્યાનો વાવટો ઊભો કરવામાં આવ્યો નથી ત્યાંસુધી "મારો દેહ કદી પડશે નહિ" એવા દૃઢ નિશ્ચયી વિચારોને લીધે તેમની આંખો-માં એવું અદ્‌ભુત તેજ હતું કે ઘોર અરણ્યમાં વાઘ, સિંહ ઇત્યાદિ હિંસક પશુઓ પણ 'રામ'ને મળવા છતાં તેમને કંઇ ઇજા કરી શકતાં નહિ; એટલુંજ નહિ પણ 'રામ'ની પર્ણકુટી પાસે થઇને પશુ-ઓ સદા આવતાં જતાં અથવા આસપાસ ઊભેલાં નજરે પડતાં; પરંતુ 'રામ' સદા નિર્ભય રહેતા. કેટલાંક વર્ષ ઉપર એક વખત સ્વામી-શ્રી પહાડી રસ્તાઓ વચ્ચે થઇને કેદારનાથ જતા હતા; એટલામાં ૭ જંગલી રીંછ તેમના ઉપર ધસી આવ્યાં; પરંતુ રામનો ૐ પ્રણવો-ચ્ચાર સાંભળતાંજ તે દૂર નાસી ગયાં. પર્વત ઉપર 'રામ'ના આશ્રમ પાસે એક વાઘની ગુફા હતી. એ વાઘ કોઇ કોઇ વાર નજરે પડતો. સ્વામી દરરોજ બેત્રણ માઇલ ફરી આવીને લગભગ ૯ વાગે પાછા સ્થાનકે આવતા, ત્યારે કોઈ કોઈ વાર વાઘની ગર્જના સંભળાતી; પરંતુ એ ક્રૂર પ્રાણીઓમાંના કોઇનામાં 'રામ'ને કોઈ પણ પ્રકારની ઇજા કરવાની શક્તિ નહોતી. એ ગુફાની પાસેજ એક ભયંકર અજ-ગર રહેતો હતો. તેનો ફુંફાડો સેંકડો હાથની લંબાઇએ જતો. દર-માં પેસી રહેવાને તેને લગભગ અર્ધો કલાક લાગતો; પરંતુ એ બિચારો પણ 'રામ'ને કશી ઇજા કરી શક્યો નહોતો. એવાં ભયંકર પ્રાણી-ઓના પંજામાં પણ દરેક વખતે સલામત રહ્યાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, સ્વામીજીનો સૌના ઉપર અધિકાર હતો અને તેમને એવી પૂર્ણ ખાતરી હતી કે, જ્યાંસુધી મૃત્યુને આપેલો હુકમ સ્વામીજી બદલશે નહિ ત્યાંસુધી હિંસક પશુઓનાં ટોળાંથી, જોરથી વહેતા જલપૂરથી અથવા બીજા કશાથીય તેઓના શરીરનું મૃત્યુ થશે નહિ.

નજરે જોયેલી બીજી પણ કેટલીક વાતો નારાયણ સ્વામી જણાવે છે. ૧૯૦૬ માં પોતે અને સ્વામી વસૌન પર્વત ઉપર હતા, ત્યારે તેઓ "સહસ્રતાલ"નાં બરફથી ઢંકાયેલાં શિખરો જોવા ગયા હતા. તે વખતનું વર્ણન કરતાં તેઓ જણાવે છે કે, "ત્યાં સાત મોટાં પાણીનાં તળાવો જોવા જેવાં છે. એક તળાવનો વિસ્તાર તો બે માઇલનો છે. ઉનાળાના દિવસોમાં તળાવ પાણીથી પૂર્ણ ભરેલાં હોય છે અને ચોમાસામાં તો બધાં તળાવો એકઠાં થઇ જઇને એક મોટું સરોવરજ બની રહે છે. ત્યાંનો રસ્તો એટલો ભયંકર છે કે, કેટલાક માઇલ સુધી બન્ને બાજુએ આવી રહેલી ઊંડી ખીણો વચ્ચે થઇને એક વાંકા અણીદાર પર્વતના શિખર ઉપરજ ચાલવું પડ્યું. જાણે તલવારની અણી ઉપર ચાલતા હોઇએ તેવી રીતે પર્વતોની ટોચ ઉપર ત્રણ માઇલ ચઢવું પડ્યું. રસ્તા પર ફક્ત પગનો અંગૂઠો મૂકવા

જેટલીજ જગ્યા હતી. નીચેના ગામવાળાઓને પૂર્ણ ખાતરી હતી કે અમારામાંના એકાદના લથડવાથી અથવા પગ ખસવાથી ગબડી પડીને ચૂરેચૂરા ઊડી જશે. ટાઢ એટલી બધી હતી કે હાથપગ અને આખું શરીર કંપ્યા કરે, છતાં એવી સ્થિતિમાં પણ અમે તે શિખરે પહોંચ્યા અને તળાવમાં પડી નાહ્યા. ત્યાર પહેલાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર અમે જ્યારે જમ્નોત્રીમંદિર પાસેની એક ગુફામાં રહેતા હતા ત્યારે જમ્નોત્રી પર્વતનું સૌથી ઊંચું શિખર જોવા ગયા હતા. એ શિખરની ઊંચાઇ લગભગ ૨૯૦૦૦ ફીટ છે એમ સર જોન ઇલિયટ કહે છે. શિખર ઉપર પહોંચતાંજ બરફ પડવો શરૂ થયો. એક તો સખ્ત ટાઢનાજ દિવસો હતા અને તેમાં વળી બરફ પડવાથી તો જીવ જવાનો વખત આવ્યો. બરફ પડતો પડતો ઢીંચણ સુધી આવ્યો ત્યારે સૌ બૂમ પાડી ઊઠ્યા કે, "'રામ' હવે તો તુંજ બચાવ, હવે અમને બચવાની આશા નથી." એ સાંભળતાંજ સ્વામીજી લાલચોળ થઇ બોલ્યાઃ "બંધ થા." એ હુકમ થતાંજ બરફ પડતો એકદમ બંધ થયો. જોતજોતામાં વાદળાંઓ એકદમ વિખેરાઈ ગયાં અને સૂર્યનારાયણ ઉદય પામ્યા. એજ દિવસોમાં નીચેની સડકથી જવાને બદલે ઉપરના બરફવાળા સ્થાનના પહાડી રસ્તેથી અમે સૌ જમ્નોત્રીથી ગંગોત્રી આવ્યા હતા. ગયે વર્ષે વ્યાસઘાટ ઉપર અમે રહેતા હતા ત્યારે સખ્ત ટાઢના દિવસોમાં વીલગંગા કરતાં વધારે પહોળી ભાગીરથી અને અલકનંદા નામની નદીઓ વચ્ચેનો પ્રવાહ તરીને અમે ઘણી વાર સામે કાંઠે ગયા હતા, ત્યારે પણ કંઇ થયું નહિ; તો પછી ગંગા નદી સ્વામીજીને તેમની ઇચ્છા સિવાય પોતાના તાબામાં શી રીતે લઇ શકે ?

સ્વામીજી બ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીન થઇ જવાથી આપણે અફસોસ શા માટે કરવો? આપણે આપણાજ પગ ઉપર ઊભા રહેતાં શીખવું જોઇએ અને રોમેરોમમાં 'રામ' નો ઉપદેશ ધારણ કરીને આખા જગતને હચમચાવી નાખવાની શક્તિ મેળવવી જોઇએ. સ્વામીજી ઉપર યત્કિંચિત્ પણ પ્રેમ રાખનારાઓએ તો તેમના અકાળ દેહાવસાનથી ભારતવર્ષને થયેલી ખોટ પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ ઉચિત છે. જીવતાં પણ સ્વામીજીની એવી ઇચ્છા હતી કે, લોકોએ પોતાના અંતરમાંજ મારૂં દર્શન કરવું. જો આપણે અંતર્યામી 'રામ'નું દર્શન કરતાં શીખીશું તો તેનું દર્શન સર્વત્ર થવા જેવું છે. સ્વામીજી અમેરિકાથી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમના પિતાશ્રીને તેમને મળવાની ઇચ્છા હોવાથી તેમણે પૂરણજીદ્વારા "મળવાની ઇચ્છા છે, ક્યાં આવીને મળવું?" એવો તાર કર્યો. સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે, "તેણે તેના પોતાના આત્મામાંજ મને જોવો." દરેક માણસે પોતાના આત્મામાંજ પોતાનું દર્શન કરવું એવી તેમની ઇચ્છા હતી.

સ્વામી રામતીર્થના પરલોકવાસથી ભારતભૂમિનું એક કિંમતી રત્ન ખોવાયું છે. અખિલ વિશ્વને માર્ગદર્શક થવાને લાયક ભરતખંડના સર્વ પ્રાચીન સાધુસંતોનું તેજ જાણે તેમનામાંજ એકત્ર થયું હોય તેમ તેમની દિવ્ય કાંતિ પ્રકાશતી હતી. તેમના જેવા પ્રતિભાસંપન્ન, આત્મસાક્ષાત્કારી મનુષ્યો હજુ ભારતમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ જોઇને તેના ઉદયની આશા પ્રકટે છે. સ્વામીજીને મળવું એ એકાદ નવી હુન્નરકળા શીખી લેવા જેવું હતું. તેમનો સહવાસ થતાંજ સર્વ પ્રકારની ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિઓ એકદમ નષ્ટ થઇને આત્મા દિવ્યઇશ્વરી તત્ત્વમાં સંચાર કરવા લાગતો, નવા વિચારો અને નવી મનોવૃત્તિઓ હૃદયમાં ઊભરાવા લાગતી, લાગણી અને દયા વિસ્તૃત થતી, ઉદાત્ત અને પુણ્યશાળી વિચારોનો શીતળ વાયુ પ્રસરતો, ચિત્તની અસ્વસ્થતા ઓછી થતી અને સ્વર્ગીય સુખ, ચિરશાંતિ તથા અવર્ણનીય આનંદ પ્રાપ્ત થતાં; ઇશ્વર સંબંધી શંકાઓ, તર્કવિતર્કો વગેરે મનમાંથી નીકળી જઇને આત્માના અસ્તિત્વ વિષે અચળ શ્રદ્ધા અને દૃઢ વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થતાં.

સ્વામીજી સદા હસમુખા રહેતા; તેમની એ વૃત્તિ કદી બદલાતી નહિ. અમેરિકામાં ગ્રેટ પેસિફિક રેલરોડ કંપનીના મેનેજરે સ્વામીજીને પોતાના હાથથી ગાડીનું બારણું ઉઘાડી આપ્યું. સેન્ટ લુઇના પ્રદર્શનને માટે થયેલાં ધાર્મિક વ્યાખ્યાન સંબંધી લખતાં ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રોએ સ્વામીજી સભાના મુખ્ય દીપક છે એમ જણાવી તેમની પ્રશંસા કરી હતી. સ્વામીજી સદા પ્રસન્નચિત્ત રહેતા. ખાનગી વાતચીતમાં કોઇ ગમે તે સવાલ પૂછે, ગમે તેવી શંકાઓ કાઢે તોપણ જવાબમાં પ્રથમ તો તે થોડીક મિનિટ સુધી ખડખડ હસ્યાજ કરતા. જાણે તેમની ઉત્સાહી અને પ્રસન્ન મુખમુદ્રાજ મનુષ્ય કે કોઈ વસ્તુ સંબંધી સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તરરૂપેજ ન હોય એમ જણાતું. આ પ્રસન્નતા પ્રશ્નકર્તાના હૃદયને વીજળીની પેઠે ઉઘાડી નાખીને તેમાં પ્રકાશ ભરી દેતી. એમના સંબંધમાં ગોલ્ડસ્મિથની નીચલી કડી બરાબર બંધબેસતી આવે છે: "જે મૂર્ખાઓ મશ્કરી કરવાને આવતા તેઓજ ઊલટા પ્રાર્થના કરવા લાગતા." અને શત્રુ તરીકે સામે આવનારા મનુષ્યો પણ તેમના મિત્ર બની જતા. પ્રતિસ્પર્ધી તરીકે વાદવિવાદ કરવાને આવનારાઓ પણ તેમના ભક્ત બની જઇ સ્તુતિ કરવા માંડતા. સને ૧૯૦૨ ના ફેબ્રુઆરીમાં ફૈજાબાદમાં એક બડા મોલવી સાહેબ એક વિષય ઉપર સ્વામીજી સાથે વાદવિવાદ કરવાને—અરે કહો કે વઢવાને આવ્યા હતા; પરંતુ બેચાર વખત બન્નેની દૃષ્ટિ એક થતાંજ મોલવી સાહેબનો લડવાનો જુસ્સો કોણ જાણે ક્યાં જતો રહ્યો અને તેમનાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં! હાથ જોડીને તે બોલ્યાઃ "હે 'રામ'! પહેલાં હું તમને આવા

ધારતો નહોતો! હવે મારો ગુનો માફ કરો." એમ કહી તે ઘણા વખત સુધી ત્યાંજ બેસી રહ્યા અને સ્વામીજીનાં પ્રેમભર્યાં વચનો સાંભળી આનંદિત થઇને ઘેર ગયા.

સ્વામીજીનું ઉપદેશામૃત ગ્રહણ કરીને લોકો રોમાંચિત થતા. લોકો તેમને "રામ બાદશાહ" કહેતા; કારણકે તેમણે પોતાની સદાની આનંદી અને પ્રસન્નવૃત્તિથી પૃથ્વી ઉપરના રાજાઓનો વૈભવ તુચ્છ કરી નાખ્યો હતો. એક વાર સ્વામીજીએ લખ્યું હતું કે, "હું 'રામ' બાદશાહ છું અને તમારૂં અંતઃકરણ એજ મારૂં તખ્ત છે. જ્યારે મેં વેદ શીખવ્યા; કુરુક્ષેત્ર, મક્કા અને જેરુસેલમમાં ધર્મોપદેશ કર્યો ત્યારે લોકો તેનો બરોબર અર્થ સમજી શક્યા નહિ. હવે મેં ફરીથી મારૂં કામ શરૂ કર્યું છે. મારો શબ્દ તેજ તમારો શબ્દ છે. **તત્ત્વમસિ**–જે કંઇ તમે જુઓ છો તે તમેજ છો. ખરૂં જોતાં તમે સ્વતંત્ર છો, તમારૂં એ સ્વાતંત્ર્ય ખૂંચવી લેવાની આ જગત ઉપરના કોઇ રાજામાં શક્તિ નથી. સત્ય ત્રિકાલાબાધિત હોય છે. ગભરાઈ જઇ, મૂર્ચ્છિત થઇ, પડશો નહિ. મારૂં મસ્તક તમારૂંજ મસ્તક છે. ગમે તો તે કાપો; પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે એ એક મસ્તક કાપવાથી તેની જગ્યાએ બીજાં હજારો ઉત્પન્ન થશે."

વર્તમાન તથા ભાવિ માનવજાતિનાં વિશ્વસંવેદનોમાં લીન થઈ જવાની એ મહાત્માની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. તેમણે કરેલી કેટલીક અંગ્રેજી કવિતાઓમાં તેમનો એ પ્રયત્ન દેખાઇ આવે છે. સ્વામીજીના અલ્પાયુષી જીવનનું એ સૌથી મહાન કાર્ય ગણાય. પૂર્ણસાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરવાને તેમનો પ્રયત્ન અહોરાત્રિ ચાલુ રહેતો. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડતી ત્યાં ત્યાં તેમને ઈશ્વરનું દર્શન થતું. તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાની અને ભક્ત હતા. તેમનું મન અને બુદ્ધિ સુસંસ્કૃત તથા તેમની મનોવૃત્તિઓ પૂર્ણ વિકાસ પામેલી હતી. રાવી નદીને તીરે ચિત્તની એકાગ્રતા, ધ્યાન કિંવા યોગની સાધના કરવામાં તેમણે ઘણી રાત્રીઓ ગાળી હતી. ઘણી વાર પ્રેમાશ્રુથી તેમની પથારીની ચાદર તદ્દન ભીની થઇ જતી. સનાતન ધર્મસભામાં "કૃષ્ણ" અથવા "ભક્તિ" ના વિષય ઉપર પૂર્વવયમાં વ્યાખ્યાન આપતાં તેમનું હૃદય એટલું ભરાઇ આવતું કે તેમના હોઠમાંથી નીકળતા શબ્દો જાણે પ્રેમાશ્રુથી ભીંજાઈ જઇ નીકળતા હોય એમ લાગતું. આધ્યાત્મિક પરાકાષ્ઠાની એ અવસ્થામાં પોતાની આંખો તદ્દન ઉઘાડી હોવા છતાં અને બાકીની સર્વ ઇંદ્રિયો વ્યવસ્થિત હોવા છતાં, પોતાને શ્રીકૃષ્ણ કાલી નાગની ફણા ઉપર નાચતા દેખાતા, એમ તેઓ કહેતા. ચિત્તની એકાગ્રતાની એ એક વિશેષ અવસ્થા છે; અને તેમાં માનસિક વિચારો અથવા ભાવનાઓના મૂર્તસ્વરૂપ સિવાય બીજું કંઈ હોતું નથી, એવો સ્વામીજીએ એક વખત આ વિષયનો ખુલાસો પણ કર્યો હતો.

સ્વામીજી જન્મથીજ વિરક્ત હતા. ગરીબાઇને લીધે સ્વામીજીની વિદ્યાર્થી અવસ્થા કઠિન તપશ્ચર્યારૂપેજ વ્યતીત થઈ એમ કહેવામાં હરકત નથી. તેમને અત્યંત મહેનત કરવી પડી હતી અને ઘણાં દુઃખો વેઠવાં પડ્યાં હતાં. કેટલીક વખત તો તેમને કેટલાક દિવસ ભૂખેજ કાઢવા પડ્યા હતા. પેટમાં પૂરા અન્ન સિવાય અર્ધરાત્રિ સુધી તેઓ અભ્યાસ કરતા અને ઘણી વાર ગણિતના દાખલાઓ ગણવામાં એટલા બધા લીન થઇ જતા કે, રાત્રિ વીતી જઇ પરોઢિયું ક્યારે થયું તેની પણ તેમને ખબર પડતી નહિ. આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીદશામાંજ ભવિષ્યના ત્યાગી જીવનની તેમણે અજાણતાં તૈયારી કરી મૂકી હતી. વિદ્યાર્થી મટીને પ્રોફેસર થયા પહેલાંજ તેમની શ્રદ્ધા અને ઇચ્છાશક્તિ ઘણાં ખીલ્યાં હતાં અને સંશયો જતા રહી ધર્મસંબંધી વિચારો દૃઢ થઈ પુષ્કળ આત્મવિશ્વાસ–જેને તેઓ 'સમતોલ નિઃસ્પૃહતા' કહેતા એ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થયો હતો. ગણિતના વિષયથી તેમની બુદ્ધિ ઘણીજ તીક્ષ્ણ થયેલી હતી, એટલે તેઓ ગમે તે બાબતનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરીને તથા તેમાંનો મર્મ સમજી લઇને તે વિષયનો ખરો, સર્વવ્યાપી અને સામાન્ય સિદ્ધાંત સમજાવતા.

ગણિત એ સ્વામીજીનો પ્રિય વિષય હતો. તે વિષયનું એક પણ પુસ્તક વાંચ્યા વિના તેઓ રહ્યા નહોતા. એમના એ ઉત્તમ અભ્યાસને લીધે બીજા કોઇ પણ વિષયનો અભ્યાસ કરવો તેમને અઘરો પડતો નહિ. શરૂઆતમાં તેમને સૃષ્ટિશાસ્ત્રનો શોખ હતો. તે વખતે તેમણે જાતે રસાયનશાસ્ત્ર અને પ્રકટીકરણનો જુદો અભ્યાસ કર્યો હતો. પૂર્વના અને પશ્ચિમના તત્ત્વવેત્તાઓના ગ્રંથોનું પોતાની હમેશની રીત પ્રમાણે તેમણે ઉત્તમ પરિશીલન કર્યું હતું. શ્રીશંકરાચાર્ય, કણાદ, કપિલ, ગૌતમ; પતંજલિ, જૈમિનિ, વ્યાસ, શ્રીકૃષ્ણ તેમજ કેન્ટ, હેગેલ, ગેટી, ફિકથ, સ્પાયનોઝા, કેન્ટ, સ્પેન્સર, ડાર્વિન, ટિંડાલ, હકસલી, સ્ટાર, જોર્ડન અને પ્રોફેસર જેમ્સના ગ્રંથો તેમણે વાંચ્યા હતા. ફારસી, અંગ્રેજી, હિંદી, ઉર્દૂ અને સંસ્કૃત એ ભાષાઓનું તેમને ઉત્તમ જ્ઞાન હતું. સન ૧૯૦૬ માં તેમણે ચાર વેદનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. વેદનો દરેક મંત્ર તેમને મોઢે હતો અને મંત્રના દરેક શબ્દનો અર્થ શાસ્ત્રવેત્તાની પેઠે ભૂલ વિના તેઓ કહેતા. તત્ત્વજ્ઞાન અને અંગ્રેજી, ફારસી તથા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં તેમણે પૂર્ણતા મેળવી હતી. ચાર વેદ, ૭ શાસ્ત્રો અને સઘળાં ઉપનિષદો તેમને જિહ્વાગ્રે હતાં. ભાષણ આપતી વખતે વચ્ચે કોઈ કોઇ વખત વેદસંહિતાઓના મંત્ર, કોઈ વખત મીરાંબાઇનાં ભજન, કોઇ વાર તુલસીદાસના દોહરાઓ, કોઇ વાર સૂરદાસનાં વચનો, કોઇ વાર ગુરુ નાનક અથવા ગુરુ ગોવિંદસિંહનાં વૈરાગ્યપૂર્ણ ભજનો, કોઈ વાર શમ્સ, તબ્રેજ, માલાનારૂમ, હાફેજ, શેખ સાદી વગેરેના ગ્રંથોમાંના ઉતારા વગેરે તેમના

મુખમાંથી વારંવાર નીકળતા. કુરાન અને બુદ્ધના ગ્રંથો સમજવાને માટે પાલી ભાષાનો અભ્યાસ પણ તેમણે કર્યો હતો. જર્મન ભાષામાં તેઓ વાતચીત કરી શકતા પણ ભાષણ કરી શકતા નહિ. અમેરિકામાં ફક્ત બે વર્ષના ટૂંક સમયમાં—બીજાં સાર્વજનિક કામો હોવા છતાં ઘણું ખરૂં અમેરિકન સાહિત્ય તેમણે વાંચી નાખ્યું હતું. તેમને વિદ્યાનો બહુજ શોખ હતો. છેક અંતકાળના દિવસો સુધી તેમનો અભ્યાસ ચાલુજ હતો. એ પ્રમાણે તેત્રીસ વર્ષની ટૂંક અવધિમાં સ્વામીજી અગાધ જ્ઞાનનો ભંડાર થઇ ગયા. તેમની બુદ્ધિ વિશાળ હતી અને પોતાના આયુષ્યની એક પણ ક્ષણ તેમણે નકામી ગુમાવી નહોતી, તેથીજ કેવળ તેત્રીસ વર્ષની ઉંમરમાં તેમણે એટલું બધું જ્ઞાન મેળવ્યું. તેમના અકાળ વિયોગથી ભારતને તેમના એ જ્ઞાનનો પૂરેપૂરો લાભ મળી શક્યો નહિ, એ જોઈ અત્યંત ખેદ થાય છે.

સ્વામીજીએ જો કે ભરતખંડમાં જન્મ લીધો હતો, તોપણ સર્વ દેશ, સર્વ જાતિ અને સર્વ ધર્મનાં માણસો, એટલુંજ નહિ પણ સર્વ જીવજંતુઓ અને જીવમાત્ર ઉપર તે પ્રેમ રાખતા. તેમનાદ્વારા સૌના ઉપર સુખ અને ઉપકારની વૃષ્ટિ થતી. બીજા કોઇને કોઇ પણ જાતનું, યત્કિંચિત્ પણ દુઃખ દેવું તેમને ગમતું નહિ. તેમનો કોઈ શત્રુ નહોતો, તે સૌના મિત્ર હતા. તે અજાતશત્રુ ધર્મરાજ—યુધિષ્ઠિરજ હતા. અત્યંત પાપી, દુઃખદાયક અને કઠોર પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેઓ પ્રેમ રાખતા, દયા કરતા અને પ્રેમભાવથી તે સૌને વશ કરી લેતા. તે આનંદ અને શાંતિની કેવળ મૂર્તિ હતા. અત્યંત દુઃખી અને ઉદાસ લોકોને ક્ષણવારમાં તે શાંત કરી દેતા. મેળાપ થતાંજ ગમે તે માણસને પોતાનાં ગુપ્ત રહસ્યો કહી દેવાની તેમને ઇચ્છા થતી. તેમને જોતાંજ દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં તેમના તરફથી પોતાને સહાય અથવા સુખ—સમાધાન મળશે એવી આશા ઉત્પન્ન થતી, અને તેમના થોડા સહવાસથીજ તે આશા તૃપ્ત થઇને દરેકને અત્યંત આનંદ થતો. તેમની દૃષ્ટિમાં એક પ્રકારનું અદ્ભુત અમૃત હતું. નિર્જીવ અને રુક્ષ અંતઃકરણોમાં પણ તે નવું જીવન અને નવો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરતા. એક વાર સ્વામીજીને મળેલા મનુષ્યને તેમને છોડીને જવું ગમતું નહિ. ઉપદેશ કરતાં કરતાં તે પ્રેમમાં લીન થઇ જતા અને તેમના મુખમાંથી ઉત્તમોત્તમ કવિતાઓ અને ભજનો જળપ્રવાહની પેઠે એની મેળે નીકળ્યે જતાં. સ્વામીજીની સાદી પરંતુ તેજસ્વી મૂર્તિનું દર્શન કરવાનો અને તેમના મુખનાં પ્રેમભર્યાં વચનો સાંભળવાનો જેમને લાભ મળ્યો છે, તે સૌને ઉપર પ્રમાણે અનુભવ થયો હતો.

તેમનો પ્રેમ તેમની શાંતિના જેટલોજ સ્વર્ગીય હતો. અત્યંત નીચ લોકોને માટે પણ તેમને ઘણુંજ માન હતું. પુસ્તક, કલમ,

પેન્સિલ, ચપ્પુ, કરવત વગેરે વસ્તુઓની સાથે પણ તેઓ જીવતાં પ્રાણી પેઠે વાતો કરતા. એવી વસ્તુઓ ઉપર પ્રીતિ કરતા અને પ્રેમથી વાતો કરતા તેમને ઘણાઓએ જોયા હશે. તેમનાં ભાષણો અને વિચારોથી સૌની ઉન્નતિજ થતી. તેમની પાસે ઉંચ-નીચ, સજીવ-નિર્જીવ, એવો ભેદ નહોતો. જે કંઇ ઉત્પન્ન થયું છે, તે દેખાય છે તેવું નહિ પણ ઇશ્વરરૂપજ છે, એમ તે માનતા. પોતાને ગમે તે મળે તોપણ પ્રથમ તેની અંદરની-અંતઃકરણ-ભૂમિકા ઉપર પોતાનું અંતઃકરણ લઈ જઈ તેની સાથે પોતાનું પૂર્ણ તાદાત્મ્ય કરતા અને એવી રીતે પ્રથમ તેનું હૃદય કબજે કરી લઇને કેટલીક પરોક્ષ સૂચનાઓદ્વારા તેનું મન મનાવી તેની પ્રવૃત્તિને સત્ય તરફ દોરતા. પોતાને અત્યંત પ્રિય એવી કેટલીક ઉર્દૂ કવિતાઓ પોતાના ઉચ્ચ મધુર સ્વરે ગાવા માંડતાં તેમનું હૃદય આનંદથી ભરાઈ આવતું અને તેમના ગાલ ઉપરથી સતત અશ્રુધારાઓ વહેવા લાગતી. તે કવિતાઓ તે એટલા બધા પ્રેમ અને લાગણીથી ગાતા કે, એ કવિતામાં 'રામ' તદ્દન લીન બની ગયા છે એમ હરકોઇ સમજી શકતું. કોઇ કોઇ વાર વ્યાખ્યાન આપતાં આપતાંજ વચ્ચે જોરથી 'ॐ ॐ' કહીને ડોલવા લાગે અને વ્યાખ્યાન વગેરે સર્વ કંઈ વીસરી જાય. આ પ્રમાણે એટલી બધી વાર બનતું કે 'રામ' ક્વચિત્જ શુદ્ધિમાં હોય છે, એમ તેમના કેટલાક અમેરિકન મિત્રો કહેતા.

સ્વામીજી સદા બ્રહ્માનંદમાં લીન રહેતા. જેના આધ્યાત્મિક વિચારો આટલા ઉચ્ચ છે અને એજ વિચારમાં જે રાત્રિદિવસ લીન રહે છે, તથા જેને દેહભાન રહ્યું નથી, એવો પુરુષ નશ્વર દેહબંધનમાં ઝાઝા દિવસ રહેતો નથી અને તે આપણે સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીના જીવનમાં જોયું છે. છેવટે ઇશ્વર પ્રત્યે અમારી એ પ્રાર્થના છે કે સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીના જીવન પરથી વાચકોને અગણિત લાભ મળો અને હિંદની ઉન્નતિ થાઓ. અસ્તુ !

अंग्रेजी लेखकनी प्रस्तावना

(સ્વામીજીનાં વ્યાખ્યાનો વગેરેની ગ્રંથમાળા અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે, તેમાં તેમના સ્વર્ગસ્થ શિષ્ય પૂરણસિંહે આ પ્રસ્તાવના અંગ્રેજીમાં લખેલી છે.)

આ ગ્રંથમાળામાં સ્વામી રામતીર્થનાં ઉત્તમ વ્યાખ્યાનો પ્રસિદ્ધ કરવાનો ઇરાદો રાખવામાં આવ્યો છે. સ્વામીજીના જીવનકાળમાં જે થોડા લેખો અને નિબંધોનો સંગ્રહ બહાર પડેલો હતો તેનો સંગ્રહ મદ્રાસની મેસર્સ ગણેશ અને કંપની તરફથી (અંગ્રેજી ભાષામાં) સુંદર આકારમાં ક્યારનોયે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ તે ઉપરાંત તેમણે અમેરિકામાં કેટલાંક વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં તથા કેટલાંક ભાષણોની નોંધ તેમના મિત્રોએ કરી હતી, તેમજ બીજાં કેટલાંક લખાણો તેમના મૃત્યુ પછી તેમની પેટીમાંથી મળી આવ્યાં હતાં તે સર્વ હજી અપ્રસિદ્ધજ છે. સ્વામીજીની હયાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં લખાણોની પેઠે આ પાછળનાં લખાણોને સ્વામીજીના પુનરાવલોકનનો લાભ મળ્યો નથી, તેથી કરીને તેઓ તેમાંથી જે કેટલોક ભાગ કાઢી નાખત તે તેમાં કાયમ રહેલો છે અને તેઓ જે ભાગ તેમાં ઉમેરત તે ભાગનો અભાવ રહી ગયો છે. તેઓ આ લખાણના મુદ્દાઓનો સઘળો કિંમતી ભાગ, બીજું કેટલુંક ઉમેરીને તદ્દન ફરીથી લખવાનો ઇરાદો રાખતા હતા—તેને તદ્દન નવું સ્વરૂપ આપવાની તેમની ઇચ્છા હતી. જો તેમની આ ઇચ્છા ફળીભૂત થઇ હોત, તો તેમનો ગ્રંથ વેદાન્તના વિષયો ઉપર એક નવીનજ પ્રકારનું પુસ્તક થઈ પડત અને ભાવી પ્રજા વેદાન્તને વ્યક્તિના તેમજ સમાજના ધર્મ તરીકે સ્વીકારત; પણ તેમની ઇચ્છા ઘણે ભાગે બે કારણોને લીધે ફળીભૂત થઇ નહિ. તેમાંનું પ્રથમ કારણ એ છે કે, તેમના જીવનકાળમાં છેલ્લાં બે વર્ષોમાં તેમણે સંસ્કૃત ભાષામાં મૂળ વેદનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાનું કાર્ય અંતરની ખરી આતુરતાથી હાથ ધર્યું હતું. આ અભ્યાસ કરવામાં તેમનો ઉદ્દેશ એ હતો કે, પોતાનું અંતિમ કાર્ય દરેક રીતે ઉત્તમ અને ચિરસ્થાયી થાય. આથી તેઓ પોતાના લેખો પદ્ધતિસર લખવામાં જે કાળ ગાળી શકત તે કાળ વેદના અભ્યાસમાં ગળાયો. બીજું કારણ એ છે કે જીવનકાળના અંતિમ ભાગમાં તેઓ જનસમાજના સંસર્ગમાં ન રહેતાં પોતાના પ્રિય હિમાલયમાં એકાંતવાસ કરીને રહેતા હતા અને દિનપ્રતિદિન અનાદ્યનંત બ્રહ્મમાંજ તેમનું ચિત્ત વધારે ને વધારે લીન થતું હતું. જો તેઓ જનસમૂહનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મમાંજ સર્વાંશે મગ્ન થઇ ગયા

ન હોત, તો જનસમાજની ઇચ્છાઓ અને આશાઓ તેમને તેમનો ગ્રંથ સંપૂર્ણ કરવા માટે ઉત્તેજિત કરી શકત. જ્યારે છેલ્લા વખતમાં હું તેમની સાથે હતો, ત્યારે તેઓ લગભગ બધો વખત શાંતજ રહેતા. તેમને વાંચવામાં કે લખવામાં રસ પડતો નહિ. તે વખતે જ્યારે તેમને પ્રશ્ન કરવામાં આવતો ત્યારે તેઓ આંતરજ્ઞાનની સ્થિતિનાં રહસ્યો અમને સમજાવતા, કે જે સ્થિતિને તેઓ તે સમયે જીવિત મૃત્યુ કહેતા હતા. તેઓ અમને કહેતા કે, "એક માણસ જીવિતદશામાં મૃત્યુદશા જેમ જેમ વધારે ને વધારે અનુભવે છે, તેમ તેમ તે માણસ નૈસર્ગિક અને સ્વાભાવિક રીતે જનસમાજનું કલ્યાણ વધારે ને વધારેજ કરી શકે છે. કદાચ હું માથે ઉપાડેલું કામ પૂરૂં નથી કરી શકતો એમ જણાય, તોપણ મને દૃઢ પ્રતીતિ છે કે મારા મૃત્યુ પછી તે કાર્ય વધારે સારી રીતે સિદ્ધ થશે. મારા મનમાં જે વિચારો રમી રહ્યા છે અને જે વિચારોએ મારી જીવનનૌકાના સુકાન તરીકે કામ કર્યું છે, તે ધીમે ધીમે યોગ્ય સમય પ્રાપ્ત થતાં જનસમાજમાં સર્વત્ર પ્રવર્તશે અને જ્યારે હું બધી યોજનાઓ, અભિલાષાઓ તથા ઇરાદાઓને વીસરી જઇ દિવ્યતામાંજ માત્ર લીન થઇ જઇશ, ત્યારેજ તે વિચારો જનસમાજનું વાસ્તવિક કલ્યાણ કરી શકશે." આ સિદ્ધાંત એમના મનમાં એટલો તો દૃઢ થઇ ગયો હતો કે પુસ્તકો લખવાની એમને ગમે તેટલી આજીજી કરવામાં આવતી તોપણ તેમના પર કાંઇ અસર થતી નહિ.

આવી રીતે જો કે તેઓ પોતાનાં ઉપદેશનો સંગ્રહ પુસ્તકના આકારમાં બરાબર વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી શક્યા નથી, તોપણ આપણને એટલો તો સંતોષ છે કે તેમના છૂટાછવાયા વિચારો પણ આપણને પ્રાપ્ત થયા છે. એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે તેમનાં તાત્કાલિક કરવામાં આવેલાં ભાષણોમાં જે આત્મવિલાસના અનુભવ અને વિચારો છે તે, તેમજ તેમના નિબંધો અને નોટબુકો છે તે, જનસમાજ આગળ મૂળ જેવા સ્વરૂપમાં છે તેવા સ્વરૂપમાં છાપીને રજૂ કરવાં. જેમને 'રામ'નો અંગત અનુભવ છે, તેમને આ વ્યાખ્યાનો વાંચતાં એવીજ પ્રતીતિ થશે કે જાણે કે તેઓ તેમના સચોટ અને આકર્ષક વ્યાખ્યાનો હજી શ્રવણ કરી રહ્યા છે. વ્યાખ્યાનોના છપાયલા સ્વરૂપમાં જે ન્યૂનતા છે તે તેમના હૃદયમાં ઉપસ્થિત થયેલી 'રામ'ની પ્રિય અને પૂજ્ય મૂર્તિદ્વારા પુરાઇ જશે. જેઓને સ્વામીજીનાં દર્શન કરવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું નથી તેઓ જો ધૈર્યથી અને બરાબર વિચારપૂર્વક આ વ્યાખ્યાનો વાંચી જશે તો તે વ્યાખ્યાનોની અંદર જે આત્મઉલ્લાસવાળી અને પરમ આનંદકારક સ્થિતિ છે તે અનુભવવાને ભાગ્યશાળી થશે. કદાચ વાચકોને કોઇ ઠેકાણે સ્વામીજીના વિચારો શું છે તે બરાબર નહિ સમજાય, તોપણ

બીજે ઠેકાણે તેઓને વધારે સ્પષ્ટપણે તેના તેજ વિચારો પ્રદર્શિત થયેલા જણાશે. ભિન્નભિન્ન વિચારના અને પ્રકૃતિના માણુસોને આ વ્યાખ્યાનો વાંચતાં તેમના વિચારો અને પ્રકૃતિને અનુકૂળ થાય એવો ખોરાક મળશે અને કેટલાક વિચારો જાણે તેમના પોતાનાજ હોય તેમ તેમને લાગશે.

આ ગ્રંથમાળામાં સ્વામીજી કોઈ પણ પ્રકારે આપણી સમક્ષ સાહિત્યના ઉપાસક વિદ્વાન તરીકે ઉપસ્થિત થતા નથી, તેમજ તેમને વિદ્વાન ગ્રંથકાર તરીકે ગણાવાની ઇચ્છા પણ નહોતી. તેઓ આપણી સમક્ષ જીવનના આધ્યાત્મિક નિયમોના મહાન શિક્ષક તરીકેજ ઉપસ્થિત થાય છે. તેમનાં વ્યાખ્યાનોમાં એક વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે તેઓ આપણુને પોતાના અંતઃકરણુથીજ સીધો ઉપદેશ કરે છે. તેઓ વેદાંતમતનું પ્રતિપાદન કરતી વખતે ભાષણકર્તાના શાસ્ત્રીય નિયમો અને પંડિતાઇની પદ્ધતિને અનુસરતા નથી, તેનું કારણ કાંઇ એવું નથી કે તેઓ તેમ કરવાને અસમર્થ હતા. જેઓને તેમનો જાતઅનુભવ છે, તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે સ્વામીજી જે જે વિષય હાથ ધરતા તેમાં તેઓ નિપુણતાની પરમાવધિ બતાવતા હતા; છતાં તેઓ ભાષણ કરવામાં શાસ્ત્રીય નિયમોને તેમજ પંડિતાઇની પદ્ધતિને વળગી રહેતા નહિ. તેનું કારણ એજ હતું કે જે વિચારો તેમણે પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યા છે, તેમજ જે વિચારો પોતાની માફક બીજાઓને પણ માહાત્મ્ય, સુખ અને વિજયના શિખરે લઈ જઈ શકે એમ તેમને જણાયું હતું, તેવા વિચારોજ જનસમૂહ આગળ રજૂ કરવા એવો તેમનો સિદ્ધાંત હતો. આ હેતુથી તેઓ આપણી સમક્ષ પોતાની બુદ્ધિની બાજુ રજૂ કરતા નથી; પરંતુ પોતાના અનુભવોજ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને અમુક વિચારો જ્યારે કૃતિમાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તે કેવી અસર કરે છે તે વિષે તેઓ દૈવીબળથી સ્પષ્ટ રીતે બોલે છે. આ રીતે એમનાં વ્યાખ્યાનોમાં સત્યને શાબ્દિક વિદ્વત્તા અને સૂક્ષ્મ તર્કોથી અલંકૃત કરવામાં આવ્યું નથી; પરંતુ જે સત્ય પર તેમને અચળ શ્રદ્ધા હતી તેનો અનુભવ કરાવવા માટે આપણુને સૂચના અને સહાયતા આપવામાં આવી છે. ભારોભાર શુષ્ક પાંડિત્યના ભરપૂર ગ્રંથોથી શું આપણે ક્યારનાયે કંટાળી નથી ગયા? ખરેખર દરરોજ વ્યવહારમાં આવતી સાદી, સ્પષ્ટ અને સામાન્ય ભાષામાં પોતાના વિચારો પ્રદર્શિત કરનાર આવા પૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્મા આપણુને પ્રાપ્ત થયા છે એ આપણે માટે પરમ આનંદજનક વાત છે. સ્વામીજી દલીલો રજૂ કરવાને બદલે આપણી સમક્ષ દૃષ્ટાંતની કથાઓ રજૂ કરે છે; કારણુકે તેઓ અંતઃકરણપૂર્વક એવું માનતા હતા કે વાદવિવાદથી ઊભી કરેલી લૂખી ચર્ચારૂપી સૌંદર્યહીન ઇમારત કરતાં એક માણુસની

પોતાના વિચારો પ્રમાણે વર્તનમાં મુકાયલી ખરી જિંદગી બીજા મનુષ્યની જિંદગીને વધારે બંધબેસતી આવે છે. સ્વતંત્રતા અને ઉલ્લાસ કે જે માત્ર કવિઓનીજ વાણીમાં આવે છે, તે સ્વતંત્રતાનો ઉલ્લાસ સ્વામીજીના દરેકે દરેક શબ્દમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેઓ પોતે કવિ તેમજ તત્ત્વજ્ઞાની એ ઉભયના ગુણો ધરાવતા હોવાથી તેમની વાણીમાં અને વિચારમાં જે અદ્દભુત કળા છે તે આપણને અનંતતા તરફ વાળે છે. તેઓ જીવનના ઊંડા સંગીત-તત્ત્વના જ્ઞાતા હતા, કે જે સંગીત-તત્ત્વમાં જેઓ સંપૂર્ણ રીતે ઊંડાણમાં ઊતરે છે તેઓજ તેને શ્રવણ કરી શકે છે.

'રામ' પોતાની પ્રત્યે તેમજ આપણી પ્રત્યે કેવા હતા, તેનો કંઇક ખ્યાલ આપવાને અત્રે થોડું વિવેચન કરવું અયોગ્ય નહિ જણાય. સ્વામી રામતીર્થજીએ પંજાબમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મીને પોતાની બાલ્યાવસ્થાથી માંડીને પૂર્ણ મનુષ્યત્વની ઇમારત બાંધવાનો ધૈર્યથી પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેમણે પોતાની જીવન-ઇમારત કકડે કકડે, ક્ષણે ક્ષણે અને દિવસે દિવસે કરીને ચણી હતી; કદાચ એમ પણ કહી શકાય કે, પોતાના ભવિષ્યના જીવનના વર્તનની રૂપ-રેખા તેમણે ક્યારનીયે પોતાના મનમાં ગોઠવી રાખી હતી. બાલ્યાવસ્થામાંથીજ તેઓ ઘણા ગંભીરપણે, શાંતપણે અને સમજણપૂર્વક એક ચોક્કસ કાર્યને માટે પ્રયાસ કરતા જણાતા હતા. આ રંક બ્રહ્મબાળક કે જે કોઈ પણ આપત્તિમાં ચળ્યો નથી, તેમજ કોઇ પણ વિઘ્નથી ડગ્યો નથી, તેના વર્તનના પગલામાં પરિપક્વ મનનો નિશ્ચય જણાતો હતો. આ બ્રહ્મબાળકના સુકુમાર હાડપિંજરમાં નમ્ર, આનંદી, શરમાળ અને મર્યાદાશીલ કુમારિકાની માફક લજ્જા તથા પવિત્રતાની નીચે કોઇ પણ વસ્તુથી ડગે નહિ, એવી વજ્રમય ઇચ્છાશક્તિ છુપાઇ રહી હતી. એ એક વિલક્ષણ વિદ્યાર્થી હતો કે જે આ લૌકિક પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી અભ્યાસ કરતો નહિ; પરંતુ દરરોજ જેમ નવો નવો સૂર્ય ઊગે તેમ નવી નવી પોતાની આત્મજાગૃતિના જ્ઞાન અર્થેજ-દરરોજ વધતી જતી તૃષાને તૃપ્ત કરવા અર્થેજ-તે અભ્યાસ કરતો હતો. તેનો દરરોજનો અભ્યાસ એ આવા હવન-કુંડની અંદર હોમાતી પવિત્ર આહુતિઓના જેવો હતો. રાત્રિને વખતે પુસ્તકો વાંચવા માટે જે તેલ જોઇએ તેને માટે તેઓ એકબે કપડાં ઓછાં વાપરતા અથવા એકબે વખત ભોજન નહિ લેતા અને તે રીતે બચેલા પૈસા તેઓ તેલ ખરીદવામાં ખર્ચતા. તેઓ પોતાની વિદ્યાર્થી-અવસ્થામાં હમેશાં સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી પોતાના અભ્યાસમાંજ મચ્યા રહેતા. તેમના હૃદયમાં તેમને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે એટલો બધો પ્રેમ હતો કે વિદ્યાર્થીજીવનમાં જોઇતી સાધારણ સગવડો અને સ્થૂલ દેહ માટેની જરૂરી વસ્તુઓને તેઓ તદ્દન વીસરી જતા. તેમને

જ્ઞાનપ્રાપ્તિની એટલી તો પિપાસા હતી કે, ક્ષુધા અને તૃષા તથા ઉષ્ણતા અને શીતળતાની તેમને લેશ પણ અસર થતી નહિ. ગુજરાનવાલા અને લાહોરમાં તેમની વિદ્યાર્થી–અવસ્થાની હકીકત જાણનારા કેટલાક ગૃહસ્થો હજી વિદ્યમાન છે. તેઓ કહે છે કે, પવિત્ર હૃદયના આ સાધનરહિત ગોસ્વામીને રાત્રિદિવસ અનિવાર્ય પરિશ્રમ ઉઠાવવો પડતો. તેઓને શસ્ત્રો સિવાયજ જીવનનું યુદ્ધ કરવું પડતું અને તેઓને કેટલાક એવા પ્રસંગો યાદ છે કે જ્યારે આ રંક બ્રાહ્મણપુત્રે દયા અને દાન માટે ગર્વ ધરનારા આ દેશમાં ઘણા દિવસ સુધી નહિ જેવાં ખાવાનાં સાધનથી જેમતેમ પોતાનો નિર્વાહ કર્યો છે; તેમજ કેટલીક વખતે તો તેમને અન્ન વગર સમૂળગા કડાકા પણ કરવા પડ્યા છે. આવી સ્થિતિ છતાં પણ તેમની મુખમુદ્રા સદા અચળ, આનંદી અને સંતોષી રહેતી હતી.

આ પરથી સાબિત થાય છે કે, સ્વામીજીની પાછળની જિંદગીના ઉપદેશમાં જે જ્ઞાનભંડાર જણાય છે, તે મહાકષ્ટ અને તપશ્ચર્યાદ્વારા કણ કણ કરીને એકઠો કરેલો સંગ્રહ છે. સ્વામીજી અત્યંત સંકષ્ટમય અને વિઘ્નમય જિંદગીમાંથી એક કવિ, તત્ત્વજ્ઞાની, મહાન અભ્યાસી અને ગણિતવેત્તા તરીકે ખીલી નીકળવાને શક્તિમાન થયા હતા. આ પ્રસંગ જ્યારે આપણે સંભારીએ છીએ ત્યારે આપણું હૈયું કરુણાથી ભરાઇ આવે છે. લાહોરની ગવર્નમેન્ટ કોલેજના પ્રિન્સિપાલે જ્યારે પ્રાંતિક સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા માટે તેમનું નામ મોકલી આપવાની ઇચ્છા બતાવી, ત્યારે સ્વામીજીએ પોતાનું મસ્તક નમાવી અશ્રુભર્યાં નેત્રે કહ્યું હતું કે, " મેં મારો પાક વેચી દેવા માટે મહેનત કરી નથી, પણ તે વહેંચી દેવાને માટે મહેનત કરી છે. એક કારોબારી અમલદાર થવા કરતાં હું એક શિક્ષક થવાનું વધારે પસંદ કરૂં છું." આટલો બધો એકાગ્ર ચિત્તવાળો અને જ્ઞાનના આટલા બધા શોખવાળો વિદ્યાર્થી સ્વાભાવિક રીતેજ એક પવિત્ર અને નિખાલસ પુરુષ થાય, એમાં કાંઈ નવાઇ નથી.

'રામ' વિદ્યાર્થી–અવસ્થામાંથીજ પોતાની આસપાસની ઉપાધિ અને સંસર્ગથી માનસિક રીતે અલગ રહી પુસ્તકોના વાંચનદ્વારા મહાન પુરુષોનો સત્સંગ કરી જીવન ગાળતા હતા. તેઓ પોતાની ડાબી કે જમણી બાજુ તરફ જોયા વગર સદા પોતાના ઉચ્ચ આશયમાંજ સંપૂર્ણપણે નિમગ્ન રહેતા હતા. નાની વયથીજ તેમણે પોતાના જીવનની અને ઉદ્દેશની એકતા સાધી હતી. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જેઓ તેમને ઓળખતા હતા, તેઓ બધા તેમનાં ચારિત્ર્યની પવિત્રતા અને ઉચ્ચ નૈતિક આશયનો પૂજ્યભાવે સ્વીકાર કરતા હતા. વિદ્યાર્થી–અવસ્થામાંજ 'રામ'નો આંતરવિકાસ થતો હતો. તેઓ વારંવાર પોતાના જીવનને ગાળી ગાળીને સંપૂર્ણતાના બીબામાં ઢાળતા

હતા. પોતાના આદર્શમાં પ્રતીત થતી ન્યૂનતાઓને કાઢી નાખવા માટે અને તેને સંપૂર્ણ સૌંદર્યવાન બનાવવાને માટે તેમાં કાપકૂપ કરી ઘડવાનું કામ તેઓ રાત્રિદિવસ કર્યાંજ કરતા હતા. તેઓ દિન-પ્રતિદિન ઉચ્ચ ને ઉચ્ચ થતા જતા હતા. જ્યારે તેઓ ગણિતશાસ્ત્રના પ્રોફેસર થયા, ત્યારે તેમણે પ્રથમ જે ચોપાનિયું કાઢયું તે ગણિત-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કેમ કરવો, તે સંબંધી હતું. એ ચોપાનિયામાં તેમણે એવી સૂચના આપી છે કે, ચરબીવાળા અને ભારે ખોરાક જઠરમાં ભરવાથી ઘણા હોશિયાર વિદ્યાર્થી પણ નાલાયક અને આળસુ બની જાય છે; અને હલકા તેમજ પાચન થાય એવા ખોરા-કથી મગજ હમેશાં હલકું અને વિકાસ પામતું રહે છે વિદ્યાર્થીએ પોતાની જિંદગી કેવી રીતે વિજયવાન બનાવવી તેનું આ રહસ્ય અને કૂંચી છે. વળી તેમનું એવું કહેવું છે કે, પોતાના કાર્યમાં સંપૂર્ણપણે પોતાનું લક્ષ રહેવા માટે પોતાના મનની પવિત્રતા આવશ્યક છે. આ આવશ્યક તત્ત્વ વિના બીજી કોઇ પણ પદ્ધતિ વિદ્યાર્થીના મનને યોગ્ય સ્થિતિમાં રાખી શકે તેમ નથી. આવી રીતે તેઓએ ઉપર જણાવેલા ચોપાનિયામાં વિદ્યાર્થી–અવસ્થાના પોતાના જાત–અનુભવોના આવા નાનામોટા પ્રસંગો સાદા ઉપદેશમાં સંક્ષિપ્ત રીતે જણાવ્યા હતા, તેઓ લખવાને ખાતર લખતા હતા અને બોલવાને ખાતર બોલતા હતા એમ નહિ; પરંતુ જ્યારે તેમને લાગતું કે, અમુક વિચારો લોકોને આપવા યોગ્ય છે, ત્યારેજ તે પોતાની કલમ પોતાના હાથમાં લેતા અને પોતાનું મુખ ઉઘાડતા. તેઓ કહેતા કે, "વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ શું છે, તે જાણવાને માટે હું પ્રથમ પૂરતો પરિશ્રમ કરૂં છું અને જ્યારે વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ મને સમજાય છે તથા જ્યારે તે સત્ય સ્વરૂપ મારૂં થાય છે, ત્યાર પછીજ હું એકનિષ્ઠાના ખડક ઉપર ઊભો રહી મારા સત્યનો સંદેશો સઘળી આલમને જાહેર કરૂં છું." પ્રથમ બોધ ગ્રહણ કરવાની અને પછીજ જનસમાજને બોધ આપ-વાની તેમની પદ્ધતિ હતી, તે જણાવવાને માટે ઉપરના શબ્દો અત્રે ટાંકવામાં આવ્યા છે. તેઓ પ્રથમ વસ્તુ અને વિચારોની અસર પોતાના મન પર કેવી થાય છે, તેનું નિરીક્ષણ કરતા. ત્યાર પછીજ પોતાનો સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષપાત અભિપ્રાય બાંધતા. પોતાના અભિપ્રાયોને સત્ય અને અસત્ય માનવા અગાઉ વર્ષો સુધી તેઓ તેને પોતાની સખ્ત કસોટી પર ચડાવતા અને જનસમાજના લાભાર્થે જનસમાજ આગળ રજૂ કરવા અગાઉ તેને બરાબર પરિપક્વ રીતે જાણવાને અર્થે એથી પણ વધારે વખત લેતા. ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે જ્યાંસુધી તેઓ વિદ્યાર્થી તરીકે પરિપક્વ અભ્યાસ કરતા નહિ, ત્યાંસુધી તેઓ શિક્ષક તરીકે બહાર પડી બીજાઓને કદી પણ ઉપદેશ આપતા નહિ. સ્વામીજીના જીવનની આ એક ગુપ્ત કૂંચી છે. સંન્યાસી તરીકે તેઓ

જગતમાં પોતાનું સત્ય જાહેર કરવાને બહાર પડ્યા તે પૂર્વે, એટલે તેઓ વિદ્યાર્થીની અને શિક્ષાગુરુની અવસ્થામાં હતા ત્યારથીજ તેઓ સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કરતાં કોઇ પરમઉચ્ચજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ગુપ્ત પ્રયત્ન કર્યા કરતા હતા અને ડાર્વિનની માફક જીવનના ઉચ્ચ નિયમોના સંબંધમાં પોતાના વિચારો અને સિદ્ધાંતો બાંધતા હતા. આપણે હમેશાં તેમને મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે પોતાના જીવનની મહાન નૈતિક જવાબદારીના પવિત્ર ભાનપૂર્વક કામ કરતા નિહાળીએ છીએ. પોતાના જીવનના ઉદ્દેશની જવાબદારીનું તેઓએ પોતાના અંતઃકરણમાં પૂરતી રીતે તોલન કર્યું હતું અને તે ઉદ્દેશ સફળ કરવાને માટેજ તેમણે કૉલેજનો પરિત્યાગ કર્યો હતો, તથા સમસ્ત દુનિયાની વિદ્યમાન તેમજ ભવિષ્યની પ્રજાને પોતાનો ઉપદેશ ઉપયોગી કરવાને માટેજ તેઓ પ્રવાસી બની વ્યાખ્યાતા થયા હતા. પ્રેમ અને શ્રદ્ધાની પાંખો ધારણ કરીને તેઓ ધીમે ધીમે તેમજ દૃઢ નિશ્ચયથી ઉન્નતિના દિવ્ય ગગનમંડળમાં દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે ચડતા ગયા હતા. અંતે બ્રહ્મ, ઈશ્વર અથવા જેને તેઓ આત્મદેવ કહેતા તેની અનંતતામાં મળી ગયા. તેમની આત્મપ્રાપ્તિની ઝંખના, આત્મિક પરિતાપ, માનસિક વિઘ્નો અને દુઃખો, આ સઘળાનો ઇતિહાસ આપણી દૃષ્ટિથી ગુપ્ત રહેશે. સંન્યાસી તરીકેના એમના ઉપદેશમાં આપણે એમની જિંદગીના સંકષ્ટમય ભાગના સખ્ત અનુભવોનું ફળ પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ. ઘણી રાત્રિઓ એમણે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોએજ કાઢી છે. માત્ર તેમની દૈવી સંપત્તિવાળી પત્નીજ પ્રાતઃકાળમાં તેમના બિછાનાને આંસુથી ભિંજાયેલું જોતી હતી. તેમને શું દુઃખ હતું અને શાથી તેઓ શોકમગ્ન થતા હતા તેનું ગમે તે કારણ હોય, પણ એ પરમ પ્રેમ કે જેનાથી તેમના વિચારો આટલા બધા ફળદ્રૂપ થયા છે, તે પ્રેમની પ્રાપ્તિને અર્થે તેમના આત્માની આંતરિક તાલાવેલીનાં આ અશ્રુ હતાં. નદીઓના તટ ઉપર અને નિર્જન જંગલના ઘોર એકાંતમાં કુદરતના ગતિમાન દેખાવો જોવામાં અને આત્માનું ધ્યાન કરવામાં તેમણે ઘણી રાત્રિઓ નિદ્રા લીધા વિનાજ પસાર કરી હતી. તેઓ કેટલીક વાર સાથીથી છૂટા પડેલા પંખીની માફક શોકાતુર અવાજે પોતાનાં રચેલાં પદો ગાતા, તેમજ કેટલીક વાર ભક્તિમાં તદ્રૂપ બની જઇ સમાધિસ્થ થઇ જતા અને જ્યારે જાગૃત થતા ત્યારે અશ્રુરૂપી પવિત્ર ગંગાના જળમાં પોતાના શરીરને સ્નાન કરેલું નિહાળતા. તેમના પ્રેમના પ્રકાર તો સદા ગુપ્ત રહેશે; કારણકે તેમણે પોતાનું અંગતજીવન આપણાથી ગુપ્ત રાખવાનુંજ પસંદ કર્યું છે. તેમના આત્મજ્ઞાનનો વિકાસ કેવી રીતે થયો, તેની સવિસ્તર હકીકત તેમના પોતાના સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી અને જાણી પણ શકશે નહિ; પરંતુ આ વાત તો નિઃશંક છે કે, કવિ અને ધર્મો-

પદેશક તરીકે બહાર પડવા પહેલાં તેઓ સાધુપુરુષો, મહાત્માઓ અને કવિઓનાં મંડળોમાં સત્સંગ કરતા હતા. તેઓ ઇરાનના સૂફીઓના અને તેમાં ખાસ કરીને હાફીઝ, અત્તાર, મૌલાનારૂમ અને સમસ્તબ્રેઝના તો નિરંતરના સાથી હતા. કંઈક સદીઓના ધાર્મિક વિકાસવાળા સંતપુરુષોએ તેમના આધ્યાત્મિક જીવનને જાગૃત કર્યું હતું. તુલસીદાસ અને સુરદાસ તો ખરેખાત તેમના જીવનના પ્રેરક હતા. ચૈતન્યની પ્રેમસમાધિ; તુકારામ અને નાનકની મધુરતા; કબીર, ફરીદ, હસન અને બુઅલીકલંદરની ધ્યાનનિમગ્નતા; ધ્રુવ અને પ્રહ્લાદની અચળ શ્રદ્ધા; મીરાંબાઈ, ગોપાળસિંહ અને બુલ્લાશાહની પરમ આધ્યાત્મિક શક્તિ; કૃષ્ણનું અકળિતપણું; શિવ અને શંકરનું આત્મજ્ઞાન; એમર્સન, કાન્ટ અને કાર્લાઈલના વિચારો; પૂર્વના કાલ્પનિક વેદાંતનો ફરીથી પાઠ ભજવી બતાવનાર પશ્ચિમના વૉલ્ટવિટમેન અને થોરોનું સ્વચ્છંદ સંગીત અને માણસના હૃદયને વિસ્તૃત બનાવનારી તથા સેંકડો વર્ષના માનસિક દાસત્વમાંથી મનુષ્યના મનને મુક્ત કરાવનારી ક્લીફર્ડ, હકસલી, ટીન્ડોલ, મિલ, ડાર્વિન અને સ્પેન્સરની વૈજ્ઞાનિક સત્યતા અને સ્પષ્ટતા; આ બધી અને બીજી ઘણી અસરોએ છૂટી રીતે તેમજ સામટી રીતે તેમના જીવનને વિચારબળ આપ્યું હતું. જ્યારે આપણે સ્વામીજીની સંન્યસ્તદશાનું સ્મરણ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે એમને હમેશાં પરમાત્મામાંજ લીન થયેલા જોઈએ છીએ; અને તે વખતે આપણે તેમનામાં એક નમ્ર અને શરમાળ વિદ્યાર્થીનું સ્વરૂપ જોઈ શકતા નથી. તેમનો અવાજ પૂર્ણ બુલંદ, તેમનું ચારિત્ર્ય પ્રતિભાસંપન્ન, તેમની આત્માનુભૂતિ ઉત્તેજક અને તેમનું સ્થૂલ શરીર વિદ્યુતના જેવું આકર્ષક હતું. તેમના અસ્તિત્વથી તેમની આસપાસનું વાતાવરણ પણ આકર્ષક બની જતું. તેમના સંસર્ગમાં આવનાર મનુષ્યના મનમાં સર્વ ઋતુની સુંદરતા પ્રત્યક્ષ થતી. ઘડીમાં તેમનાં લાગણીભર્યાં વચનોથી શ્રોતાઓનાં હૃદયો દ્રવી જઈ તેમની આંખોમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલતી અને ઘડીકમાં સૌની મુખમુદ્રા ઉપર દૈવી આનંદ તરવરી રહેતો. કવિની માફક તેઓ આપણી નજરમાં એક સામાન્યમાં સામાન્ય પદાર્થને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ દૈવી અવતારને દરજ્જે ચડાવી દેતા. કેટલાક લોકો તેમના સંસર્ગમાંથી કાવ્યના રસિક થતા અને કેટલાક ચિત્રકારનો, કેટલાક અગમ્ય મહાત્માનો તથા કેટલાક યોદ્ધાનો અનુભવ કરતા. તેમના સસંર્ગથી કેટલાક સાધારણ બુદ્ધિના મનુષ્યો પણ એટલે દરજ્જે ઉત્તેજિત થઈ જતા કે તેમની માનસિક શક્તિમાં પ્રત્યક્ષ વૃદ્ધિ થયેલી પ્રતીત થતી.

આ લેખકને સ્વામીજીના એક અમેરિકન મિત્રે તેમના સ્થૂલ શરીરના અવસાન પ્રસંગે એક પત્ર લખ્યો હતો. સ્વામીજી આપણા સર્વની સાથે જે પ્રમાણે વર્તતા હતા, તેવીજ વર્તણુંકનું વર્ણન એ

પત્રમાં હોવાથી તે અહીં ઉતારવો યોગ્ય ગણ્યો છે.

"જે વસ્તુ ભાષાના શુષ્ક સંકુચિત શબ્દોમાં પ્રદર્શિત કરવી ઘણી કઠિન છે, તે પ્રદર્શિત કરવાને હું જ્યારે પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે હું નિષ્ફળજ નીવડું છું.

"'રામ'ની ભાષા તે નિર્દોષ મધુર પક્ષી, પુષ્પ, વહેતાં ઝરણાં, હાલતી વૃક્ષલતા, સૂર્ય, ચંદ્ર અને નક્ષત્રોની ભાષા હતી; તેમની ભાષા તે સંસારના તેમજ સંસારી લોકોના બાહ્ય દેખાવોના આંતર-પ્રદેશમાં વહન કરતી ભાષા હતી.

"મહાસાગરો, પૃથ્વીના ખંડો, ક્ષેત્રો અને ઘાસ તથા વૃક્ષોનાં મૂળોની અંદર કુદરતમાં ઊંડું અને ઊંડું તેમનું જીવન વહન કરતું હતું; એટલુંજ નહિ પણ એમનું જીવન એ કુદરતનું જીવન હતું. મનુષ્યોના અલ્પ વિચારો અને તરંગોને ભેદીને અંતિમ ઊંડાણના પ્રદેશમાં તેમની ભાષા જતી હતી. એવા કેટલાક કાનો કે જેમણે એ અલૌકિક મધુરગાનનું શ્રવણ કર્યું છે, તેઓ ભાગ્યશાળીજ છે, 'રામ' સ્વામીએ તે રમ્યગાનનું આંતરિક શ્રવણ કર્યું છે; તેમજ તે રમ્યગાનમય જીવન પણ ગાળ્યું છે. તે દિવ્યગાનમયજ હતા. તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ દિવ્યગાનમયજ હતો. તેમણે જનસમાજને ઉપદેશ પણ તે રમ્યગાનનોજ કર્યો છે. તેમનો અખંડ આત્મા તે રમ્યગાનમાંજ નિમગ્ન રહેતો હતો. તેઓ એક આનંદપૂર્ણ દેવદૂતજ હતા.

"હે વિમુક્તાત્મા! જેણે પોતાનો સ્થૂલ દેહ સાથેનો સંબંધ પૂરો કર્યો છે એવા હે આત્મા! હે દિવ્ય ગગનગામી આત્મા! હે અનિર્વચનીય આનંદના ભંડાર! હે હજારોના અંતરને ઉન્નતિના પંથમાં પ્રેરી રહેલા મહાન આત્મા! તને મારા નમસ્કાર હો...... ...તેઓ એવા તો નમ્ર, સરળ, બાળકના જેવા સ્વભાવવાળા, પવિત્ર, ઉદાર, નિખાલસ, ઉત્સાહી અને આડંબર વગરના હતા કે જેઓ સત્યને જાણવા માટે આતુરતાપૂર્ણ હૃદયથી તેમના સંસર્ગમાં આવતા, તેઓ અલભ્ય લાભ મેળવ્યા વિના રહેતા નહિ. ભાષણ કરી રહ્યા પછી અથવા શરૂ કરેલા વર્ગમાં શિક્ષણ આપી રહ્યા પછી જો કોઇ એમને પ્રશ્ન પૂછતા તો તેઓ તે પ્રશ્નનું સમાધાન બહુજ સ્પષ્ટ રીતે, સંક્ષિપ્ત રીતે, મધુરતાથી અને પ્રેમથી કરતા હતા. તેઓ સદા આનંદ અને શાંતિમાં મગ્ન રહેતા. જ્યારે તેઓ વાંચવાલખવા કે વાતચીત કરવામાં રોકાયલા ન હોય ત્યારે તેઓ નિરંતર પ્રણવનો ઉચ્ચાર કર્યા કરતા. તેઓ અખિલબ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર દિવ્યતાનુંજ દર્શન કરતા અને પ્રત્યેક જણને તેઓ સુખરૂપ દિવ્ય સ્વરૂપના પદથી સંબોધતા હતા......'રામ' સદંતર સુખના ઊછળતા ઝરા સમાન

હતા. તેઓ બ્રહ્મમાંજ રહેતા, તેઓ બ્રહ્મમાંજ વિચરતા અને બ્રહ્મમાંજ તેઓ પોતાનું જીવન ગાળતા; એટલુંજ નહિ પણ તેઓ બ્રહ્મસ્વરૂપ હતા. તેઓએ મને એક વખત લખ્યું હતું કે, જેઓને આનંદ ભોગવવાની ઇચ્છા છે, તેઓ નક્ષત્રોથી આચ્છાદિત થયેલા ચળકતા આકાશમાંથી આનંદ ભોગવી શકે છે; તેઓ સ્મિત કરતાં અરણ્યો અને નૃત્ય કરતી નદીઓમાંથી પુષ્કળ આનંદ લઇ શકે છે; તેઓ પવનની ઠંડી લહેરો, ઉષ્ણુ પ્રકાશ અને સુખદ ચંદ્રપ્રભામાંથી અખૂટ આનંદ મેળવી શકે છે. વળી આ બધી વસ્તુઓનું કંઇ મૂલ્ય પણ બેસતું નથી. એ વસ્તુઓ કુદરતે દરેકના ઉપભોગ માટે દરેકની સેવામાં હાજરજ કરેલી છે. ખાસ બાહ્ય પરિસ્થિતિઓ ઉપરજ જેમના સુખનો આધાર છે, તેમને તો પોતાના આનંદનો દિવસ હમેશાં તેમની પાસેથી દૂરનો દૂરજ નાસતોફરતો જણાશે. દુનિયાની કહેવાતી આરોગ્યતા તેમને માટે સુખના મૂળસ્થાનરૂપ બનવાને બદલે ઊલટી કુદરતની અને સ્વર્ગની આડખીલીરૂપ થઇ પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ જે જે દરેકે દરેકને જોવાની છૂટ છે, એવા સૃષ્ટિસૌંદર્યની અને તેમની વચ્ચે પણ કૃત્રિમ પડદારૂપ બની રહે છે.

"'રામ' (અમેરિકામાં) એક ટેકરીની બાજુમાં એક ઠોકેલા તંબૂમાં રહેતા અને તેઓ "રાંચ હાઉસમાં" પોતાનું ભોજન લેતા. આ એક સુંદર રમણીય સ્થાન હતું. ચારે તરફ જંગલનો રમણીય દેખાવ આવી રહ્યો હતો, બે બાજુએ વૃક્ષોથી ભરપૂર ઊંચા પર્વતો મનને આહ્‌લાદ આપી રહ્યા હતા. આ ખીણુ નીચે સેક્રમેન્ટો નામની નદી ખળખળ અવાજ કરતી વહેતી હતી. આ સ્થળે 'રામે' ઘણાં ઘણાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે, ઉદાત્ત વિચારથી ભરપૂર કાવ્યો લખ્યાં છે અને કલાકોના કલાકો સુધી સતત ધ્યાન કર્યું છે. તેઓ દિવસોના દિવસો અને અઠવાડિયાંનાં અઠવાડિયાં સુધી—પૂરજોસથી વહેતા નદીના પ્રવાહની વચમાં એક પ્રચંડ પથ્થર ઉપર બેસી રહેતા અને ફક્ત ભોજન કરતી વખતે ઘર તરફ આવતા કે જે વખતે તેઓ અમારી સાથે આનંદપ્રદ અને હૃદયંગમ વાર્તાલાપ કરતા. શાષ્ટાસ્પ્રીંગ નામના સ્થળથી ઘણા મુસાફરો તેમનો મેળાપ કરવાને આવતા અને તેઓ તેમનું અતિ આનંદથી સ્વાગત કરતા. તેમના ઉદાર વિચારોથી સઘળાના મગજ ઉપર ઘણી ઊંડી અને સ્થાયી છાપ પડતી. જેઓ કેવળ જિજ્ઞાસાની દૃષ્ટિથી તેમની પાસે આવતા તેઓ પણ સંપૂર્ણ રીતે સંતુષ્ટ થઇને જતા અને તેવે પ્રસંગે એક એવા સત્યનું બીજારોપણ તેમના હૃદયમાં થતું કે જે બીજથી તેઓ થોડો સમય અજ્ઞાત રહે, તોપણ તે અવશ્ય એક વખત પ્રચંડ વૃક્ષના રૂપમાં ખીલી ઊઠતું અને સર્વ જગતમાં બંધુભાવરૂપે પોતાનાં ડાળાંને પ્રસારીને પ્રાણી-

માત્ર પ્રત્યે દૈવીપ્રેમની ઘનછાયામાં એકત્ર કરતું. સત્યનાં બીજ ઊગ્યાં વિના રહેતાંજ નથી.

"'રામ' ઘણે દૂર સુધી પગે ચાલીને ફરવા જતા. જ્યારે તેઓ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શાષ્ટાસ્પ્રીંગ નામના સ્થળમાં રહેતા ત્યારે તેઓ સદા ઉદ્યોગી, સાદું, સ્વતંત્ર અને આનંદમય જીવન ગાળતા. તેઓ સદા સુખીજ રહેતા. ખડખડાટ કરતું હાસ્ય સ્વાભાવિક રીતેજ તેમના મુખમાંથી નીકળતું અને તેઓ નદીકિનારે હસતા હોય તો તેમનું હાસ્ય છેટે આવેલાં ગૃહમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે સંભળાતું. તેઓ એક બાળક અથવા પરમહંસની માફક સ્વતંત્ર અને વિમુક્તજીવન ગાળતા હતા. તેઓ દિવસોના દિવસો સુધી સમાધિમાંજ રહેતા હતા. સ્વદેશ પ્રત્યે તેમની અચળ ભક્તિ અને ઘન અંધકારમાં અથડાતાં ભારતસંતાનોને ઉન્નતિએ લઈ જવાની તેમની અભિલાષા, એ ખરેખર તેમનો સંપૂર્ણ આત્મસંયમ બતાવી આપે છે......હું શાષ્ટાસ્પ્રીંગ છોડીને ગયો ત્યાર પછી મને સ્વામીજીનો એક પત્ર મળ્યો. મને પાછળથી મળેલી ખબર પ્રમાણે આ પત્ર સખ્ત બિમારીના પ્રસંગે લખાયેલો હતો. તે પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું: 'એકાગ્રતા અને શુદ્ધ દૈવી લાગણી હમણાં હમણાંમાં આશ્ચર્યકારક રીતે આગળ વધી ગઈ છે. પ્રભુભાવ અલૌકિક રીતે સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે. આ સ્થૂલ શરીર ક્ષણિક તરંગો અને સતત પરિવર્તનવાળું હોવાથી હું કદી પણ આ મિથ્યા ધુમાડાના બાચકા જેવી વસ્તુ તે હું છું, એમ માનીશ નહિ. માંદગીમાં એકાગ્રતા અને આંતરશાંતિ ઘણીજ અધિક રહે છે. જે પુરુષ અથવા સ્ત્રી દેહરૂપી નિવાસસ્થાનમાં દૈવયોગે આવી પડતા વ્યાધિરૂપ અતિથિઓનો ઘટતો આદર–સત્કાર કરતા નથી, તેઓને ખરેખર કંગાલ અને કૃપણજ ગણવા જોઇએ.

"સ્વામીજી હમેશાં કહેતા હતા કે, 'સૂર્ય અને નક્ષત્રોની અંદર જે પરમપ્રકાશ અને આકર્ષક શક્તિ રહેલી છે, તેમજ તે સર્વના આધારરૂપ અને તે સર્વને નિયમમાં રાખનાર તથા સત્તાસ્ફૂર્તિ આપનાર જે પરથી પણ પર મહાન શક્તિ છે, તે શક્તિ હું છું અર્થાત્ તે શકિત તે તમેજ છો' એવી સર્વકાળ તમે આત્મપ્રતીતિ કરો. આ તમારૂં સત્યસ્વરૂપ છે, આવો અવર્ણનીય તમારો મહિમા છે, તેનો તમે સ્વીકાર કરો. તમારા આ અનંત શકિતમય અપાર મહિમાપૂર્ણ સત્યજીવનમાં તમે એકાગ્રતા પામો. તમારા આ સત્યસૌંદર્યનુંજ તમે ધ્યાન ધરો. આ ક્ષુદ્ર શરીર અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતાં બંધનો કે જેની સાથે મારે કોઇ પણ દિવસ કોઇ પણ જાતનો સંબંધજ નથી અને જે અસત્ય છતાં સત્ય હોય એવાં બહારથી જણાય છે, એવાં છાયા-જેવાં સ્વરૂપોને તમે તદ્દન ભૂલી જાઓ. આ વિશ્વમાં મૃત્યુ, વ્યાધિ કે શોક જેવું કશુંજ નથી. તમે પોતે સંપૂર્ણ

સુખી, સંપૂર્ણ આનંદમય અને સંપૂર્ણ શાંતિથી ભરપૂર છો, એ વાતને નિરંતર સ્મૃતિમાં રાખો અને ક્ષુદ્ર જીવનથી પર થાઓ.' આ પ્રમાણે તેઓ પ્રત્યેકને બોધ આપતા હતા....જે મનુષ્ય પોતાના ગજવામાં એક પાઇ પણ લીધા વિના પોતાના દેશની ખાતર યુરોપાદિ વિદેશમાં પ્રવાસ કરવાની હિંમત કરે તે મનુષ્ય કેવો બહાદુર, સત્યનિષ્ઠાધારી અને અચળ આત્મશ્રદ્ધાવાળો હોવો જોઇએ?........'રામ' જેવા પવિત્ર મનુષ્યની સાથે મુલાકાત કરવાની, વાતચીત કરવાની અને તેમને મદદ કરવાની તક મળે, એ વિચાર જ્યારે મારા મનમાં આવે છે ત્યારે મને ઘણુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેતું નથી. તેઓ અરુણ-દેવતાના બાળક હતા. તેઓ સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી પોતાનું સંગીત લલકારતા હતા. ઘડિયાળ ઉપરથી અથવા માણસોની દોડધામ ઉપર-થી કેટલા વાગ્યા તે જાણવાની તેઓ દરકાર રાખતા નહિ. તેઓના સ્થિતિસ્થાપક અને જુસ્સાદાર વિચારો સૂર્યનારાયણની સાથેજ રહેતા અને તેથી કરીને આખો દિવસ તેમને પ્રાતઃકાળરૂપજ ભાસતો હતો. થોરો કહે છે કે, "શારીરિક મહેનત કરવાને માટે લાખો મનુષ્યો જાગૃત થાય છે; પરંતુ કવિતામય અને દિવ્યજીવન ગાળવાને માટે કરોડોમાંથી માત્ર એકાદજ મનુષ્ય જાગૃત થાય છે.' પ્રસંગોપાતજ આ દુનિયામાં વિચરનાર એવા જે કોઇ કોઈ વિરલ મહાત્માઓ પૃથ્વીપર થઇ ગયા છે તેઓ પૈકી 'રામ' પણ એક વિરલજ મહાત્મા હતા."

કંઇક કહે છે સૂર્ય તે છે બ્રહ્મની છબિ અવનવી,
કંઇક કહે છે વિશ્વમાં આ મૂર્તિ તેની માનવી;
કંઇક કહે છે તારલામાં તેજ આ ચમકી રહ્યો,
કંઇક કહે છે મધુર પુષ્પે તેજ સ્મિત કરી રહ્યો.
કંઈક કહે છે તેજ આ બુલબુલ બની ગાઇ રહ્યો,
કંઈક કહે છે તેજ આ વાયુ બની દમ લઇ રહ્યો;
કંઇક કહે છે મેઘ થઇ જળ અશ્રુઓ પાડી રહ્યો,
કંઇક કહે છે તેજ શીતળ રાત્રિએ ઊંઘી રહ્યો.
કંઇક કહે છે વહી રહ્યો છે તેજ ખળખળ ઝરણુમાં,
કંઇક કહે ઝુલી રહ્યો છે તેજ મેઘધનુષ્યમાં;
કંઇક કહે છે જ્યોતિના ઘન પુંજમાં તે ગતિ કરે,
પણ 'રામ' કહે એ સર્વમાં ને સર્વરૂપે એહ છે.

આધ્યાત્મિક રીતે કહીએ તો સ્વામીજી ફક્ત એકજ વિચારના પુરુષ હતા. તેમનાં સઘળાં વ્યાખ્યાનોમાં જે મહાન વિચાર રમી રહ્યા છે તે એ છે કે, દેહાધ્યાસ (અહંકાર) નો ત્યાગ કરવો અને વિશ્વા-ત્મા એજ સ્વાત્મા છે એવો સ્વાનુભવ કરવો. આ ઉચ્ચ જીવનનો સાક્ષાત્કાર થતાં સ્થૂલ અહંકારનો નાશ થઇ સમસ્ત વિશ્વ તે હું

સ્વરૂપેજ ભાસે છે. "તું જે જુએ છે તે સર્વ તે તુંજ છે." મનુષ્યનું સ્વરૂપ દિવ્ય છે. બધા ભેદભાવ અને બંધનોનું મૂળ કારણ તે મિથ્યા અહંકાર છે. તે મિથ્યા અહંકારનો નાશ કરો; એટલે મનુષ્યનો આત્મા સર્વત્ર અને સર્વ વસ્તુમાં વ્યાપી રહેલો વિશ્વાત્મારૂપેજ પ્રત્યક્ષ થશે. આ ઉચ્ચ જીવનનો સાક્ષાત્કાર પ્રત્યેક મનુષ્યે કરવોજ જોઈએ અને આવો સાક્ષાત્કાર કરવાનાં જે સાધનો છે તેનો ઉપયોગ કરવાની સર્વને સ્વતંત્રતા છે, એવું 'રામ' જણાવે છે. કંટકમય કે પુષ્પમય એ બે માર્ગમાંથી જે પણ માર્ગ આપણને આપણા આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિ કરાવે તે માર્ગ આપણે માટે આદરણીય અને સુખપ્રદ છે. સંપૂર્ણ આત્મસંયમ એ આ આત્મપ્રતીતિનું પ્રથમ આવશ્યક પગથિયું છે અને તેની પ્રાપ્તિ ભિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓ ભિન્નભિન્ન માર્ગે કરી શકે છે. અમુક પદ્ધતિ અને અમુક અંગત વિચાર અથવા માન્યતાઓ કે જે અમુક વ્યક્તિના જીવનવિકાસને માટે આવશ્યક સાધન હોઇ શકે, તે સર્વ વ્યક્તિઓને માટે આવશ્યક છે, એવો આગ્રહ 'રામ' બિલકુલ કરતો નથી; પરંતુ તેઓ પોતાના મુખ્ય સિદ્ધાંતોની સામાન્ય રૂપરેખાઓજ આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે અને જે પદ્ધતિઓ એમને પોતાને મદદ કરનારી નીવડી છે તે આપણને તેઓ પ્રદર્શિત કરે છે. જ્યારે તેમના સિદ્ધાંતના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવતો, ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમના અદ્વૈતવાદના ધોરણસર કરેલા પોતાના અભ્યાસદ્વારા તેઓ પૂછનારની બુદ્ધિને સંતોષતા અને પોતાના સત્ય આગળ તેની બુદ્ધિને નમાવતા. તેમની પાસે જેઓ ચર્ચા કરવા આવતા તેઓને તેઓ કહેતા કે, "તત્ત્વજ્ઞાનનો ધોરણસર અભ્યાસ કરવાથીજ તેઓએ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. વાદવિવાદથી સત્ય કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી, ખરા આતુર અને ગંભીર વિચારથીજ તે પ્રાપ્ત થાય છે."

જ્યારે હૃદય તેમના સિદ્ધાંતના સંબંધમાં શંકા ઉઠાવતું ત્યારે તેઓ ભિન્નભિન્ન લાગણીઓદ્વારા ઉચ્ચતમ કોટિના પ્રેમથી હૃદયને વ્યાપ્ત કરતા અને સર્વ વસ્તુ એકજ છે, પ્રેમને કદી દ્વૈતભાવ સંભવતોજ નથી, એવો તેને અનુભવ કરાવતા. તેઓ બુદ્ધિને હૃદયયુક્ત અને હૃદયને બુદ્ધિયુક્ત બનાવતા અને તે છતાં તેઓ પોતાની આત્મપ્રતીતિમાં તો બુદ્ધિ અને હૃદય એ બન્નેથી પણ પરમસત્ત્વનેજ વધુ શ્રેષ્ઠ સ્થાન આપતા. આ કોટિક્રમ તેમણે માત્ર પોતાનીજ બુદ્ધિ અને હૃદયની એકતા કરવાને અર્થે નહિ, પણ બીજાઓની બુદ્ધિ અને હૃદયની એકતા કરવાને અર્થેજ સ્વીકાર્યો હતો. કોઇ પણ માણસ જ્યારે બુદ્ધિવાદમાં પોતાના મતથી પ્રતિકૂળ મત ધરાવતો ત્યારે તેઓ તેના ઉપરના પોતાના પ્રેમને ખાતર તે ચર્ચા કરવી બંધ કરતા અને આવી રીતે તેઓ તેની સાથે એકમત થતા—અદ્વૈત સાધતા. આવો

એકમત–અદ્વૈત એ સત્યનું સ્વરૂપ છે, એવું તેઓ માનતા અને આ સત્યનો તેઓ બીજી કોઇ પણ વસ્તુને ખાતર ભોગ આપતા નહિ. જ્યારે કોઇ પણ માણસ હૃદયથી તેમની સાથે એકમત થતો નહિ ત્યારે તેઓ તેના હૃદયધર્મને અલગ રહેવા દઇને તેના બુદ્ધિના ધર્મની સાથે એકમત થતા. તેઓ અદ્વૈતસ્વરૂપ હોવાથી કોઈ પણ માણસ તેમને માટે અયોગ્ય મત ધરાવી શકેજ નહિ. કદાચ તેમના વિચારો તમારા હૃદયમાં અસર ન કરે તો જુદી વાત છે; પરંતુ તેમની પવિત્રતા અને તેમનો પ્રેમ તો તમારા પર અસર કર્યા વિના રહે તેમજ નથી. તેમની સાથે તમે વાત ન કરો, તોપણ તેમના પ્રત્યે તમારો પ્રેમ ખેંચાયા વગર રહેશેજ નહિ. આ પ્રમાણે તેમની સમીપમાં સઘળા વાદવિવાદનો અંત આવી જતો. હું માનું છું કે, આવા મનુષ્યના લેખો ઉપર હલકી જાતની ટીકા તો કોઈ પણ કરી શકેજ નહિ; કારણકે વાસ્તવિક રીતે જોતાં તમારા મતની સાથે એકમત થવાની અને તમારી સાથે એકતા સાધવાની તેમની ઇચ્છા છે. તમે ગમે તે હો, છતાં જે બાબતમાં સ્વામીજી તમને અનુકૂળ થાય એવું તમે વિચારતા હો, તે બાબતમાં તેઓ તમને અનુકૂળજ થવાના.

હવે ઉપસંહાર કરતી વખતે સ્વામીજીના લખાણુમાં વારંવાર ‘વેદાંત’ એવો જે શબ્દ આવે છે, તેનો શો અર્થ છે, તે સ્પષ્ટ કરવા હું ઇચ્છું છું. ‘વેદાંત’ શબ્દ કે જે સ્વામી રામતીર્થ અત્યંત પ્રેમથી વારંવાર વાપરે છે, તે બહુ વિસ્તૃત અર્થવાળો શબ્દ છે. તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન અથવા ધર્મની કોઇ પણ શાખા અથવા મતને અનુસરીને તેને સંકુચિત અર્થમાં વાપરતા નથી. બેશક આ શબ્દ તેમને ઘણોજ પ્રિય હતો અને જો કે તેઓ હંમેશાં ખુશીથી તે શબ્દનું નામ બદલતા હતા, તોપણ તે શબ્દનો જે અર્થ પોતે કરતા તે અર્થને તેઓ કદી પણ બદલતા નહિ. આ સત્યદર્શી મહાત્માને ગુલાબના નામ સાથે કાંઇ લેવાદેવા હતી નહિ. માત્ર તે ગુલાબ હોવું જોઇએ અને તેની સાથે તેની સુવાસ હોવી જોઇએ, એજ તેમનું લક્ષ હતું. તેમના ઉપદેશો સમજવાને અને એની કિંમત જાણવાને માટે આપણને આધ્યાત્મિક ગહનતાના ગૂંચવાડાભર્યા માર્ગો ગ્રહણ કરવાની જરૂર પડે તેમ નથી; કારણકે સ્વામી રામતીર્થ આપણી સાથે દિવસના શુભ્ર પ્રકાશમાં ચાલે છે અને આપણને અરુણોદય, ગુલાબનું સૌંદર્ય તથા મોતી જેવાં ઝાકળનાં બિંદુઓ પરથી વેદાંતનું શિક્ષણ આપીને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે છે. આપણે તેમની સાથે ચાલતાં ચાલતાં આનંદી પક્ષીઓના કલરવમાં, વરસાદનાં ઝાપટાંઓમાં અને મનુષ્ય તથા પશુપક્ષીઓનાં શ્વાસોચ્છ્વાસમાં તેમના ઉપદેશામૃતનો પ્રતિધ્વનિ સાંભળીએ છીએ. પ્રાતઃકાળના પુષ્પવિકાસમાં તેઓ બાયબલને ખુલ્લું થયેલું જુએ છે; સંધ્યાકાળે નક્ષત્રોના પ્રકાશમાં તેઓ વેદનો

પ્રકાશ થયેલો નિહાળે છે; જીવનના વિવિધ રંગોથી રંગાયલા સજીવન અક્ષરોમાં તેમનું કુરાન લખાયલું છે.

કાળ ને વિચાર તે મુજ હજુરના સર્વે અહો,
કે જેમણે નિજ કાર્ય કીધું યોગ્ય રીતે તે જુઓ;
માટી, ગ્રેનાઇટ, શંખલાવતી પૃથ્વીનાં પડ દૃઢ કર્યાં,
પછી પાણી લઈ બધું ત્યાં ભર્યું ને સાગરો ઊછળી રહ્યા.

મનુષ્યના હૃદયરૂપી કમળની પાંખડીઓમાં તેમના સત્યની પ્રતીતિ થતી. તેમની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરમાં વેદાંતના અર્થો સ્પષ્ટ રીતે જણાતા હતા. દરેક ઉન્નત થતી પ્રજામાં વેદાંતના સત્યનું વ્યાપકપણું તેઓ અનુભવતા. દરેક અધઃપતન પામતી પ્રજામાં વેદાંતનાં સત્યનો અભાવ તેઓ જોતા. પ્રત્યેક વીર પુરુષ એ વેદાંતનો સાક્ષાત્ પ્રકાશ છે એમ તેઓ માનતા. દરેક સાધુપુરુષ એનું એજ વેદાંત વ્યક્ત કરે છે એવી તેમની દૃઢ માન્યતા હતી. દરેક કવિએ તેનાજ મહિમાનું આસ્વાદન કર્યું છે એવી એમની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. સુખી અને આનંદિત ચહેરો જોઇને 'રામ' તેને વેદાંતી ચહેરો કહેતા અને એવા ચહેરામાં તેમને ભાવ ઉપજ્યા વિના રહેતો નહિ. કોઇ પણ વિજયી માણસને 'રામ' જોતા ત્યારે તેને તેઓ વ્યાવહારિક વેદાંતી કહેતા. જાપાનીઓની દિનચર્યાનું તેઓ અવલોકન કરતા અને તેઓ વેદાંતના અનુયાયી છે એમ કહેતા. આલ્પ્સ અને બીજા મોટા પર્વતો ચડી જવામાં અને નાયગરાના ધોધના જોસથી વહેતા પ્રવાહને તરી જવામાં અમેરિકનો જે સાહસ અને પરાક્રમ બતાવતા, તેઓમાં વેદાંતના સિદ્ધાંતનો આવિર્ભાવ છે, એમ 'રામ' કહેતા. વૈજ્ઞાનિક શોધને માટે કેટલાક માણસો પોતાના શરીરનું વિવિસેકશન (કોઇક શારીરિક શોધને માટે પોતાના જીવંત શરીરને ચિરાવવું તે) કરાવવા તૈયાર થયા છે એવી ખબર જ્યારે તેઓ વાંચતા, ત્યારે તેઓ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનનો પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થયેલો ગણતા. આવે પ્રસંગે તેઓનું મુખકમળ પ્રફુલ્લિત થતું, તેમનાં નેત્રો અશ્રુથી પૂર્ણ થતાં અને તેઓ કહેતા કે, "આ ખરેખર સત્યનીજ ઉપાસના છે." વાસ્તવિક પ્રજાસત્તાક રાજ્યના અને વાસ્તવિક સામાજિક તંત્રના આધુનિક સિદ્ધાંતોમાં 'રામ' પૂર્વના વેદાંતનો અંતિમ વિજય અનુભવતા.

મનુષ્ય અને કુદરતના મૂળસ્વરૂપ આંતરઐકયતાના સત્ય ખડક ઉપર ઊભા રહીને તેઓ કહે છે કે, "જેઓ પ્રેમની સર્વવ્યાપક એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, તેઓજ માત્ર જીવનનો ખરો આનંદ અનુભવે છે. પોતાના આત્માની અંદર સર્વ ભૂતપ્રાણીઓને જોવાં અને સર્વ ભૂતપ્રાણીઓની અંદર પોતાના આત્માને જોવો, એનું

સામજ ખરૂં જોવું છે. જોવાની આવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા વિના અતિ ઉન્નત પ્રેમ અથવા આકર્ષણનો આવિર્ભાવ અને આનંદપ્રદ સૌંદર્યોની પ્રતીતિ થતી નથી. તેઓ પ્રશ્ન કરે છે કે, એવો પ્રેમ અથવા આકર્ષણ વિના માનવજીવનની સાર્થકતાજ શું છે? આવી વાસ્તવિક દૃષ્ટિ ધરાવનાર કોઈ પણ મનુષ્યને આ સ્થૂળદેહ અને મનથી પર ભૂમિકામાં ઊંચે ચડતો જ્યારે તેઓ જુએ છે, ત્યારે તેઓ જાણે આકાશમાં મેઘધનુષ્ય જોતા હોય તેવી રીતે ઉલ્લાસમાં કૂદે છે. તેમની દૃષ્ટિએ વેદાંત એ માત્ર એક પ્રકારનો બુદ્ધિવાદ નથી; પરંતુ વેદાંત એટલે તો પવિત્ર કુંડમાં અપાતું દેહનું અને મનનું ગંભીર તથા પુનિત બલિદાન છે. તત્ત્વજ્ઞાન અને તર્કશાસ્ત્રના ગ્રંથો અને તેમાંનાં વચનો તથા વિદ્વત્તા તેમજ અલંકારશાસ્ત્ર એ સર્વથી બુદ્ધિ પોષાય છે અને વૃદ્ધિ પામે છે; પરંતુ આ સાધનથી કોઇને પણ 'રામ'ના વેદાંતનો સાક્ષાત્કાર થઇ શકે એમ નથી. શરીર અને મનમાંથી અહંતા–મમતાનો ખરેખરો અને વ્યાવહારિક ત્યાગ જ્યારે થઇ શકે છે, ત્યારેજ આત્મામાં પ્રેમનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય છે. શરીર અને તેના દરેક ભાગનો જ્યારે એ પ્રેમના યજ્ઞમાં ખરા મનથી ભોગ આપવામાં આવે છે અને જ્યારે એ પ્રેમના કુંડમાં મનનો પણ બલિ આપવામાં આવે છે, ત્યારેજ મનુષ્યના આત્મામાં રહેલાં દ્વાર ખુલ્લાં થઇ જાય છે. જ્યાં કોઇ પણ જાતનો ધ્વનિ નથી, જ્યાં સૂર્ય અને ચંદ્ર વિશીર્ણ થઇ જાય છે, જ્યાં સર્વ વિશ્વ સ્વપ્નવિલાસ સમાનજ થઇ અનંત સ્વરૂપમાં મળી જાય છે, ત્યાં 'રામ'ના વેદાંતજીવનનો નિવાસ છે. એ ઉચ્ચસ્થાને રહીને તેઓ આપણને પોતાની પાસે લેવાને માટે નિસરણી નીચે ઉતારે છે અને નીચે રહેલા જગતના દેખાવોને પોતાની પ્રેમમય–દયામય દૃષ્ટિથી નિહાળે છે. એ ઉચ્ચ સ્થાનમાં અખૂટ શાંતિ પ્રસરી રહેલી હોય છે. એ સ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર મનુષ્ય બ્રહ્મમય–બ્રહ્મમાં લીન થઇ જાય છે. મનુષ્ય જ્યારે એ બ્રહ્મમયી અવસ્થામાંથી કંઇક ઉત્થાનની–કંઇક ઊતરતી દશામાં આવે છે ત્યારેજ માત્ર તે સઘળા વાદવિવાદોને પોતાની આસપાસ જુએ છે અને મંદ મંદ હસ્યા કરીને દ્રશ્યમાન થતા પ્રાણીપદાર્થોને કહે છે કે, "તું રમ્ય છે, તું પવિત્ર છે. **तत्त्वमसि**–(તું તે છે.)"

જ્યાં સૂર્ય શશિ નથી ભાસતા, જ્યાં નાદ પ્રાણ સમી જતા,
ત્યાં સર્વનું જીવન રહ્યું છે, મિષ્ટ આત્મસમાધિમાં;
ત્યાં ઇશ નહિ, નહિ માનવી, ત્યાં વિશ્વ કે દ્રષ્ટા નહિ,
ત્યાં દિવ્ય ઘન શાંતિ અને જ્યોતિ વિના બીજું નહિ.

ग्रंथसेवननो महिमा

यस्यास्ति सद्ग्रंथविमर्शभाग्यं, किं तस्य शुष्कैश्चपलाविनोदैः ॥

અર્થાત્ જેને સારા સારા ગ્રંથો વાંચવા વિચારવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું હોય, તેને ચપળાના (લક્ષ્મીના–સ્ત્રીના) શુષ્ક વિનોદ શી ગણતરીમાં છે ?

"પુસ્તકો પ્રત્યેનો સ્નેહ એ ઇશ્વરી રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે."

"ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન, એ તો ઝેર પીવા સમાન છે."

"મહેલોથી તથા ધનવૈભવના અખૂટ ભંડારથી જે સંતોષ તમને નહિ મળે, તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે."

"લીલા વનમાં ભૂખે મરનાર પશુમાં અને આટલાં આટલાં વાંચવાનાં સાધન છતાં જ્ઞાનહીન રહેનાર મનુષ્યમાં શું તફાવત ?"

"ખોરાક વિનાના શરીરની પેઠે જ્ઞાનવિનાનું મન પણ નિર્માલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરી સાધન વાચન હોવાથી જે ઘરમાં સારાં પુસ્તકો નથી તે ઘર, ઘર નહિ પણ નિર્માલ્ય તનમનવાળાં જીવતાં મુડદાંઓને રહેવાની ઘોરજ છે."

"ગ્રંથોની ઓરડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડો તોપણ એ ગ્રંથોજ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે, 'અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે તે લો અને વાપરો, એટલે તમારૂં કલ્યાણ થશે.' શું આ માનસવાણી ઓછી કિંમતી છે ?"

"તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને બીજું જે આવ્યું તે વાંચવા મંડી પડો છો, પણ એવું તો તમે થોડું વાંચો તેમજ સારૂં. ગીતાજી વાંચો, વેદાંતનાં બીજાં પુસ્તકો વાંચો; કેમકે તેની આખા જીવન સુધી જરૂર છે."

—સ્વામી વિવેકાનંદ

"મને પુસ્તકો વાંચવાથી જેવો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ આ જગતમાં બીજા કોઇ પણ કામમાં નથી મળતો. × × × માતૃભાષામાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા ગ્રંથોનો પ્રચાર થયા વિના કોઇ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય ભાવના (સ્વદેશપ્રીતિ) પણ મેળવી શકાતી નથી. × × × બધી જાતની ઉન્નતિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં છે. પશુ આદિના જેવી ઇંદ્રિયતૃપ્તિ સિવાયનું બીજું કોઇ પણ એવું સુખ તમે નહિ બતાવી શકો કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં રહેલું ન હોય. × × × સાહિત્ય–ઉદ્યાનના ચતુર માળી થવાનું સુભાગ્ય જેને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા જેનું મન સદૈવ સાહિત્ય-

સરોવરનાં કમળોની મધુર સુગંધથી મસ્ત બનવા લાગ્યું હોય, તેને તો સાહિત્ય સિવાયનાં સ્વર્ગીય સુખો પણ તુચ્છજ લાગે છે."—બંકિમચંદ્ર

"ગરીબોને દરિદ્રતામાંથી છોડાવવાની, દુ:ખીઓનાં દુ:ખ દૂર કરવાની, શરીર તથા મનનો થાક ઉતારવાની અને માંદાંઓનું દર્દ ભુલાવી દેવાની ગ્રંથોમાં જેટલી શક્તિ છે, તેટલી શક્તિ ઘણું કરીને બીજી કોઇ ચીજમાં નથી." —માર્ડન

"બંધુઓ ! સારાં પુસ્તકો એટલે શું એ તમે જાણો છો ? સારાં પુસ્તકોની કિંમત તમે સમજો છો ? ભાઈ ! હજી આપણે એ નથી સમજતા. જો સમજતા હોઇએ તો આપણી હાલત આવી ન હોય. મને તો લાગે છે કે, જ્ઞાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ તેમાં શોભી રહેલા ચળકતા તારાઓ છે; જ્ઞાન એ સમુદ્ર છે ને પુસ્તકો તે લાભ લઈ શકાય તેવાં વહાણો છે; જ્ઞાન એ સૂર્ય છે અને આપણા ઘરમાં આવી શકે એવો તેનો પ્રકાશ તે પુસ્તકો છે; જ્ઞાન એ સોનાની ખાણ છે અને પુસ્તકો તે તેમાંથી બનાવેલા આપણને બંધબેસતા થાય તેવા દાગીના છે; જ્ઞાન એ મોટામાં મોટી કિંમતી નોટો છે અને પુસ્તકો તે આપણા રોજના ઉપયોગમાં આવી શકે એવા ચલણી સિક્કાઓ છે; જ્ઞાન એ વાયુ છે અને પુસ્તકો તે એ વાયુને ખેંચી લાવી ઠંડક આપનાર પંખાઓ છે; જ્ઞાન એ અગ્નિ છે અને પુસ્તકો તે એ અગ્નિથી પ્રકટાવેલા દીવા છે; જ્ઞાન એ પૃથ્વી છે અને પુસ્તકો તે આપણને રહેવા લાયક મકાનો છે; જ્ઞાન એ અનાજનો ભંડાર છે અને પુસ્તકો તે રોટલા છે; જ્ઞાન તે મેઘ છે અને પુસ્તકો તે આપણા ઘરમાં રહી શકે તેવાં પાણી ભરેલાં માટલાં છે; જ્ઞાન તે સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા છે અને પુસ્તકો તે એનો રસ્તો દેખાડનાર પૂજનીય દેવો છે." —સ્વ૦ પઢિયાર

"પુસ્તકોમાં હું ગૂંથાયેલો રહી શકતો, તેથી મને બે માસ વધારે જેલ મળત; તોપણ હું કાયર થાત નહિ; એટલુંજ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી શકવાથી હું ઊલટો વધારે સુખચેનમાં રહેત. હું માનું છું કે, જેને સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ છે, તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઇથી વેઠી શકે છે. × × એક પછી બીજું, એમ પુસ્તકો વાંચતાં છેવટે તમે અંતર્વિચાર પણ કરી શકશો." —મહાત્મા ગાંધીજી

સ્વામી રામતીર્થ અમેરિકામાં વ્યાખ્યાન આપે છે

स्वामी रामतीर्थ

(એમના સદુપદેશ)

ग्रंथ १ लो

आत्मकृपा

શ્રેયસ્ અને પ્રેયસ્

'શ્રેયસ્ અને પ્રેયસ્ જુદાં જુદાં છે' એવું શ્રુતિવાક્ય છે. શ્રેયસ્ એક ઉપદેશ કરે છે, પણ પ્રેયસ્ પ્રાણીને બીજી તરફ ખેંચે છે. શ્રેયસ્ કહે છે કે, 'આપી દે, ત્યાગ કર,' પણ પ્રેયસ્ કહે છે કે 'લે, લઇ રાખ, એ તારો હક છે.' જગતમાં હક બજાવવો સહેલો છે; પરંતુ ધર્મ બજાવવો મુશ્કેલ છે. વસ્તુસ્થિતિનો બરાબર વિચાર કરીશું તો બીજનો વૃક્ષ સાથે જે સંબંધ છે, તેજ સંબંધ ધર્મ અને વાસના વચ્ચે છે. આશ્ચર્ય તો એજ છે કે, સૌ કોઇ ફળ ખાવા ઇચ્છે છે; પરંતુ બીજ રોપવાને અથવા તેને પાણી પાઇ પોષવાને–ધર્મ બજાવવાને કોઇ તૈયાર હોતું નથી. ઈશ્વરી નિયમ એવો છે કે, 'આપણે જો આપણા કર્તવ્યને વળગી રહીશું તો આપણા હક અને અધિકાર એની મેળેજ આપણી પાસે આવશે;' અને જો આપણે તેમ ન કરતાં આપણા હકોનેજ ઇચ્છયા કરીએ તો બીજાના મોં સામું જોઇ બેસી રહેવાનું દુર્ભાગ્યજ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે અને આપણા હકો નાબૂદ થાય છે.

ત્રણ પ્રકારની કૃપા

કર્તવ્ય અથવા ધર્મ ચાર પ્રકારના છે. પ્રથમ કર્તવ્ય ઈશ્વર સંબંધી, બીજું પ્રાણીમાત્ર સંબંધી, ત્રીજું દેશ સંબંધી અને ચોથું પોતાની જાત સંબંધી. એ ચારે કર્તવ્યનો જે એક કર્તવ્યમાં સમાવેશ થાય છે તે કર્તવ્ય પોતાની જાત પ્રત્યેનું છે. જેઓ પોતાની જાતપ્રત્યેનું ઋણ પૂરેપૂરું પતાવે છે, તેનાં બાકીનાં ત્રણે ઋણ આપોઆપજ અદા થઇ જાય છે.

કૃપા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ ઈશ્વરકૃપા, ૨ ગુરુકૃપા અને ૩ આત્મકૃપા. જેના ઉપર ગુરુકૃપા થાય છે, તેનાજ ઉપર ઈશ્વરકૃપા થાય છે; અને જેના ઉપર આત્મકૃપા થાય છે તેને જ ગુરુકૃપાનો લાભ મળી શકે છે. દાખલા તરીકે, એક વિદ્યાર્થી નિશાળે જાય; પરંતુ જો તે પોતાનું કર્તવ્ય બરોબર બજાવે નહિ તો તેના ઉપર કદી ગુરુકૃપા થતી નથી; પણ જો તેજ છોકરો પોતાના પાઠ બરાબર તૈયાર કરે, તો ગુરુકૃપા એની મેળેજ એના ઉપર થશે; અને ગુરુકૃપા થતાં ઈશ્વરકૃપા પણ સહુજે આવી મળશે.

આત્મસેવા અને લોકસેવા

જેણે આત્મસેવા કરી નથી તેનાથી દેશસેવા થઈ શકતી નથી. જે પોતાની જાતના હક પણ મેળવી શકતો નથી, તે દેશસેવામાં શું ઉકાળવાનો હતો? જેણે એકાદ શાસ્ત્રનું પણ અધ્યયન કર્યું નથી, એકાદ કળાનું જેને ઉત્તમ જ્ઞાન નથી, જેણે કોઈ પણ બાબતમાં પ્રવીણતા સંપાદન કરી નથી કે કોઇ પણ હુન્નરઉદ્યોગમાં નિપુણતા મેળવી નથી, એવો માણસ આખા દેશનો આગેવાન થવાની બડાઇ મારે તેથી શું દેશનું કલ્યાણ થઇ શકશે કે? જેનામાં સત્ય ભરેલું છે, તેવા માણસે કોઇ પણ બાબતમાં પ્રવીણતા મેળવી ન હોય તોપણ તે એક યા બીજા પ્રકારથી દેશસેવા કરી શકશે એ વાત ખરી છે. કોલસા બળીને, લાકડાં કપાઇને અને વહાણો માણસોને પોતાની છાતી પર ઊંચકી જઇને પણ દેશસેવા કરી શકે છે; તો શાસ્ત્રો ન ભણેલો અથવા હુન્નરકળા ન શીખેલો પ્રમાણિક મનુષ્ય દેશસેવા કેમ ન કરી શકે? વળી પ્રમાણિક માણસને કળાહીન પણ શી રીતે કહી શકાય? કારણકે પ્રમાણિકપણું પણ એક ઉત્તમ કળાજ છે. મનુષ્યે જેટલા પ્રમાણમાં પોતાની જાત પ્રત્યેનું કર્તવ્ય બજાવીને પોતાની આ-

ધ્યાત્મિક અથવા માનસિક યોગ્યતા વધારી હશે, તેટલા પ્રમાણુ-માંજ તે સમાજનું ગાડું ઉન્નતિને માર્ગે ઘસડી શકશે. એવો મનુષ્ય પોતાના સુધારાની બડાઇઓ ન હાંકે અથવા પોતાની દેશ-સેવાના ઢોલ ન પિટાવે તોપણુ ફક્ત તેને જોઇને અથવા તેનું સ્મરણુ કરીને પણુ લોકો ઉત્સાહિત બને છે અને “ આપણે પણુ એના જેવી યોગ્યતા મેળવીએ ” એવી લાગણી તેમને થઇ આવે છે.

सर आइझेक न्यूटननुं अने गंगोत्री पहाडना बनावनुं दृष्टांत

જગત ઉપર ઉપકાર કરવાનો સર આઇઝેક ન્યૂટનના મનમાં ખ્યાલ પણુ નહોતો. જેમ પતંગિયું દીવા તરફ ખેંચાઇ દોડી જાય છે તેમ તે જ્ઞાનની પાછળ પડ્યો હતો. તેણે પોતાને ખાતરજ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવીને આત્મકૃપા મેળવી અને એવી રીતે તે જગતનો કલ્યાણકર્તા થયો. સપાટ ભૂમિ ઉપર ઊભેલો મનુષ્ય થોડે દૂર સુધી જ જોઇ શકે છે અને તેનો અવાજ થોડા લોકો જ સાંભળી શકે છે; પરંતુ એકાદ ઊંચા મિનારા ઉપર અથવા પહાડના શિખર ઉપર તે ઊભો રહે તો તેનો અવાજ ચોતરફ ઘણે દૂર સુધી સંભળાય છે. એક વખત ‘રામ’ની સાથે કેટલાક લોકો ગંગોત્રીના પર્વત ઉપર આવ્યા હતા. રસ્તો ભૂલી જવાથી આડ માર્ગે જતાં કાંટાવાળાં ઝાંખરાંથી તેમનાં શરીર સોરાયાં હતાં. એક જણુ બીજાને બોલાવે તો સંભળાય તેમ નહોતું. છેવટે ઘણી મહેનતે ‘રામ’ શિખર ઉપર પહોંચ્યો અને બધાને બૂમ પાડી બોલાવ્યા ત્યારે આવ્યા. આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી આપણે નીચે પડ્યા છીએ ત્યાંસુધી આપણી બૂમ કોઇ સાંભળી શકશે નહિ. ઉચ્ચ સ્થાને જઇને બીજાઓને બોલાવીશું તોજ તે એકે એક જણુને સંભળાશે. આ સામેનું મેજ ખસેડવું હોય તો પેલી બાજુએથી કિંવા વચ્ચેથી હાથ ઘાલી જોર કરવાથી તે હાલશે નહિ; પરંતુ આપણી નજીકની બાજુએથી પકડવાથી તે સહેલાઇથી ખસેડી શકાશે. મનુષ્યનો જગતની સાથે પણ એવોજ સંબંધ છે. સર્વ મનુષ્યો દરેક મનુષ્યના અવયવરૂપી છે; કેમકે સર્વની ઉત્પત્તિનું મૂળ એકજ છે.

जगतने सुधारवानो अने चकित करी नाखवानो उपाय

આખા જગતને ચકિત કરી નાખી તેને દોરવવાની જો તમારી ઇચ્છા હોય તો જગતના સૌથી મોટા અને પાસેના ભાગરૂપ

તમારા આત્માને પ્રથમ ઢંઢોળીને જાગ્રત કરો. તમે તમારા આત્માને ઢંઢોળશો તો આખી દુનિયા ઢંઢોળાશે. ન ઢંઢોળાય તો હું જવાબદાર છું! **જેટલે અંશે આપણે આપણી જાતને હલાવીએ એટલે અંશેજ આપણે જગતને ખળભળાવી શકીએ.** કેટલાક લોકો જગતમાં સુધારો કરવાને માટે રાત-દિવસ હજારો યત્ન કર્યા કરે છે; પરંતુ તેમનાથી કંઇજ થઇ શકતું નથી; તેમના નામની લોકો સંસ્થાઓ સ્થાપે છે અને અનેક સુધારાઓ અમલમાં મૂકે છે. દાખલા તરીકે બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય, નાનક, સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી વગેરે. એનું કારણ શું? કારણ એજ કે એ મહાત્માઓએ બીજાઓને સુધારવા નીકળવા પહેલાં પોતાની જાતને સુધારી હતી—ઉચ્ચ પ્રકારની બનાવી હતી.

ગ્રીસ દેશમાં આર્કિમિડીઝ કરીને એક મોટો ગણિતવેત્તા થઇ ગયો છે. તે એમ કહેતો કે, “થોડી શક્તિથી પણ આખી પૃથ્વીને હું હલાવી શકીશ; પરંતુ ફક્ત પૃથ્વીની બહાર ઊભા રહેવા માટે મને થોડીક સ્થિર જગ્યા અને મદદને માટે લાંબો સરખો એક દાંડો મળવાં જોઇએ.” તે બિચારાને તો એવી સ્થિર જગ્યા મળી નહિ; પરંતુ ‘રામ’ કહે છે કે, “**જેના ઉપર ઊભા રહીને આખી પૃથ્વીને હલાવી શકાય એવું સ્થાન તમારો આત્મા જ છે!** ત્યાં જઇને—**પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઇને—જે પણ હિલચાલ આપણે કરીશું તે** આખા જગતને હચમચાવી મૂકશે.”

જ્યારે કોઇ જગ્યાની હવા સૂર્યના તાપથી પાતળી થઇને ઊંચે ચઢે છે, ત્યારે તે ખાલી જગ્યા ભરી દેવાને માટે ચારે બાજુની હવા એની મેળેજ દોડી આવે છે અને એથી કોઇ કોઇવાર તો વાવાઝોડું પણ થાય છે. એવીજ રીતે **જ્યારે એક મનુષ્ય ઈશ્વરી પ્રકાશરૂપ ઉષ્ણતાથી તપ્ત થઇને ઉન્નત થાય છે, ત્યારે તેની ઇચ્છા હોય કે ન હોય તોપણ તે જગતના લોકોની ઉન્નતિનું નિમિત્ત થઇ પડે છે.**

एक मुसलमान जिज्ञासुनुं दृष्टान्त

આપણી જાત પ્રત્યેના કર્તવ્યમાંજ ઈશ્વર પ્રત્યેનું કર્તવ્ય આવી જાય છે. મુસલમાનોમાં એક દંતકથા છે કે એક મનુષ્ય ઈશ્વરની શોધ કરતો હતો અને તેને માટે ચોતરફ તે અત્યંત

પ્રેમથી દોડતો હતો. તેનો ઉદ્દેશ એ હતો કે ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને કોઇ પૂર્ણ જ્ઞાનીનાં દર્શન થાય અને તેના સમાગમ વડે અંતઃકરણની ઝંખના શાંત થઇ ચિત્ત સ્વસ્થ થાય. દોડાદોડમાં આખરે નિરાશ થઇને તે એક જંગલમાં જઇને બેઠો અને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે કાંઇ ખાવુંપીવું નહિ અને અહીંજ મરી જવું.

"બૈઠે હૈં તેરે [1]દરપે, તો કુછ કરકે ઉઠેંગે;
યા [2]વસ્લ ભી હો જાયગા, યા મરકે ઉઠેંગે."

ઉપલેજ પ્રસંગે તે સમયનો જુનૈદ નામનો એક પ્રખ્યાત પૂર્ણ જ્ઞાની મહાત્મા પોતાના ઘોડાને પાણી પાવાને જતો હતો. ઘોડાએ હઠ કરવા માંડી અને તે કેમે કર્યો આગળ વધતો ન હતો. ઘોડાને આમ અટકતો અને પાછો ફરતો જોઇને જુનૈદે ધાર્યું કે આમાં પણ કાંઇક ઈશ્વરી સંકેત હોવો જોઇએ. છેવટે ઘોડાને જલાશય તરફ હાંકવાનો પ્રયત્ન છોડી દઇને તે બોલ્યોઃ "**જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ. ચોતરફ મારાજ ઈશ્વરનો પ્રદેશ છે. મારોજ સર્વ દેશ છે.**" ઘોડો એ પછી દોડતો દોડતો પેલા જંગલમાં જ્યાં પેલો બિચારો ઈશ્વરને શોધનારો મનુષ્ય ઈશ્વરના ચિંતનમાં લીન થઇ પડ્યો હતો ત્યાં જઈ ચઢ્યો. જુનૈદે ઘોડા ઉપરથી ઊતરી તે માણસ પાસે જઇ તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો અને તેના અલ્પ સમયના સમાગમથી પણ પેલો મુમુક્ષુ આનંદ પામ્યો. જ્યારે જુનૈદ ઊઠ્યો અને પાછો જવા લાગ્યો ત્યારે પેલા મુમુક્ષુને એણે કહ્યું કે, "જો હજી પણ કોઇ સમયે તને અડચણ આવે અને સલાહની જરૂર પડે તો બગદાદ શહેરમાં આવજે. મારૂં નામ જુનૈદ છે. ગમે તેને પૂછજે એટલે મારૂં ઘર તને બતાવશે."

ઈશ્વરભક્તિથી મસ્ત થયેલો પેલો મુમુક્ષુ બોલ્યોઃ "હવે મને સર્વ ભેદ સમજાયો છે. હવે તમારી પાસે આવવાની મને કંઈ જરૂર રહી નથી; છતાં જો જરૂર પડશે તો આજનીજ પેઠે તું અથવા બીજો ગમે તે ઈશ્વરેચ્છાથી અહીંયાં ખેંચાઇ આવશે."

"અસર જબ ઉલ્ફતમે હૈ તો, ખીંચકર આહી જાયેંગે;
હમે પરવા નહીં ઉસસેં, અગર વહ રૂસ બૈઠે હૈં."

અર્થાત્ પ્રેમમાં જો આકર્ષણશક્તિ હશે તો પ્રિય એની મેળે-

૧ દ્વાર પર. ૨ દર્શન–મેળાપ.

જ ખેંચાઇ આવશે. મારાથી તે રિસાઇને બેસશે તોપણ મને દરકાર નથી. ધન્ય છે આધ્યાત્મિક પ્રેમના જાદૂ ! ધન્ય છે તને !

"બેહૂદહ ચરા દરપયે ઉમો ગરદી;
બિનશીં અગરઉ ખુદાસ્ત ખુદ મીઆયદ."

અર્થાત્ તું ફોકટ એની પાછળ શા માટે ફરે છે? શાંત બેસી રહે. જો એ ઇશ્વિર (સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન) હશે તો એની મેળેજ આવશે.

"ઇશ્ક અવ્વલ દર દિલેં માશૂક પૈદા મીશવદ;
તાન સોજદ શમઅ કૈ પર્વાન શેદા મીશવદ."

અર્થાત્ પ્રેમ પ્રથમ માશૂકના અંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. દીવો સળગ્યા સિવાય પતંગ શી રીતે ખેંચાઇ આવે?

"ગિર્દ ખુદગર્દ ગની ચન્દ કુની તીફે હરમ;
રાહબરે નેસ્ત દરીં રહની અજીં કિબલાનુમા."

અર્થાત્ હે ગનિ! તું કેટલાં તીર્થ ફરીશ? **તારી પોતાનીજ આસપાસ ફર;** કારણકે **તારા આત્મા કરતાં તારા માર્ગનો વધારે હોશિયાર બીજો કોઇ ભોમિયો નથી.**

આત્મકૃપાનું સામર્થ્ય એવું છે; છતાં "એ મારા નસીબમાંજ નથી." "ઇશ્વિરની મરજી," "આજકાલ ગુરુજ મળતા નથી;" "સત્સંગ મળતો નથી," "દુનિયા બડી ખરાબ છે," ઇત્યાદિ ઉદ્ગારો આપણોજ પ્રમાદ દર્શાવે છે.

"કૈસે ગિલે રકીબકે, કયા તઅન અકરૂબા;
તેરાહી દિલ ન ચાહે, તો બાતેં હજાર હૈ."

અર્થાત્ પ્રતિસ્પર્ધી અથવા પાડોશી નિંદા કરે છે એવું શા માટે કહે છે? તારા હૃદયમાં મારી ચાહનાજ નથી એટલે પછી બતાવવા માટેનાં એવાં બહાનાં તો હજારો છે.

નામદેવનું દૃષ્ટાંત

ધ્રુવ, પ્રહ્‌લાદ, અભિમન્યુ ઇત્યાદિ નાના છોકરાઓએ પણ ઇશ્વિરભક્તિ કરીને ભગવદ્દર્શન કરેલું તે તમે સાંભળ્યુંજ હશે. નામદેવ નામના એક છોકરાએ પોતાના બાપને વિઠ્ઠલની પૂજા કરતાં જોયો અને તેને પણ પૂજા કરવાનું મન થયું. તે પણ ધીમે

ધીમે 'વિઠ્ઠલ, વિઠ્ઠલ' એવો જપ કરવા લાગ્યો. તેના મનમાં શાલિગ્રામની પ્રતિમા એજ માત્ર ખરો વિઠ્ઠલ (ઈશ્વર) હતો. જ્યારે તેને લાગ મળે ત્યારે તે પૂજાની ઓરડીમાં શાલિગ્રામની મૂર્તિ પાસે જઇને પ્રેમથી અને આનંદથી કહેતો કે, "હં! આજ ઠીક લાગમાં આવ્યા છો, વિઠોબા!" પરંતુ તેનો બાપ વિઠ્ઠલની મૂર્તિની તેને પૂજા કરવા દેતો નહોતો. એક દિવસ તેના બાપને પરગામ જવું પડતાં આ ભાઇએ હર્ષઘેલા થઈ જઇને કહ્યું: "તમે ગામ જાઓ છો એટલે વિઠોબાની પૂજા હું કરીશ."

બાપ બોલ્યો: "ઠીક, પણ સવારે દાતણ પણ કર્યા પહેલાં તો તું ખાવાનું માગે છે! તારા જેવો નાદાન છોકરો તે દેવની પૂજા શું કરવાનો હતો? પૂજા કરવાની હોંશ હોય તો દેવને જમાડીને પછીજ પોતે જમવું જોઇએ." એમ કહી બાપ ગામ ગયો.

આ હર્ષઘેલા છોકરાને રાત્રે ઊંઘ પણ ન આવી. તે રાતમાં જ ઊઠી ઊઠીને પોતાની માને પૂછવા લાગ્યો કે, "પરોઢિયું થયું? સવાર ક્યારે પડશે મા? હું વિઠોબાની પૂજા ક્યારે કરૂં?" વહાણું વાતાંજ છોકરો નદીએ જઇ સ્નાન કરી આવ્યો; એટલે તેની માએ દેવને નીચે ઉતારી આપ્યા. મૂર્તિને તરભાણાના પાણીમાં ડુબાડીને તેણે એકદમ બહાર કાઢી અને તરત આસન પર મૂકી દઇ પોતાની માને તે કહેવા લાગ્યો કે, "મા! જલદી દૂધ લાવ. વિઠોબા નહાઇને બેઠા છે. તેમને બહુ ભૂખ લાગી છે."

તેની માએ આણી આપેલા દૂધનો પ્યાલો દેવ સામે મૂકીને તે કહેવા લાગ્યો કે, "ભગવાન દૂધ પીઓ." દેવે દૂધ પીધું નહિ. છોકરે આંખો મીંચી ધીમે ધીમે ગણગણવું શરૂ કર્યું અને "રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ" એમ બોલવા લાગ્યો. તેના મનમાં ખાતરી હતી કે મારી આ ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇને દેવ જરૂર દૂધ પીશે. વચ્ચે વચ્ચે તે ધીમે રહીને આંખો ઉઘાડે અને ગુપચુપ દેવ દૂધ પીએ છે કે નહિ તે જુએ. આ પ્રમાણે ઘણી વાર સુધી તેણે "રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ"ના જપ કર્યા, પણ દેવે તો દૂધબૂધ કાંઇ પીધું નહિ; તેથી છેવટે કંટાળી જઇને તથા ભૂખ તરસ અને રાતના ઉજાગરાથી થાકીને બિચારો નામદેવ રડવા લાગ્યો. તેનાં રૂંવા ખડાં થયાં; કંઠ રૂંધાઇ ગયો; ડૂસકાં ઉપર ડૂસકાં ભરવા લાગ્યો; હોઠ સુકાઇ ગયા અને "હાય! અરે

વિઠોબા! આજ તારૂં હૃદય આવું પથ્થર જેવું કેમ થઇ ગયું છે? હું છોકરૂં છું તેટલા માટે શું તું દૂધ પીતો નથી? મારા જેવા ગરીબ ભોળા છોકરાથી પણ રિસાય છે કે?" આમ બોલવા લાગ્યો.

"સીમીબરી તો જાના લોકન દિલે તો સંગસ્ત;
દરસીમ સંગ પિનહા દીદમ ન દીદા બૂદમ."

અર્થાત્ અય માશૂક! તારૂં શરીર ચાંદીનું છે, પરંતુ હૃદય તો પથ્થરનું છે. ચાંદીના શરીરમાં પથ્થરનું હૃદય મેં આજ સુધી નહોતું જોયું! પણ આવા ચાંદીના શરીરમાં પથ્થરનું અંતઃકરણ તે આવ્યું ક્યાંથી?

બિચારો છોકરો રડી રડીને થાક્યો. આંખોમાંથી આંસુઓની ધારા વહેતી હતી અને છેવટે તેને મૂર્છા આવી. આડોશી-પાડોશી એકઠાં થયાં અને મોં ઉપર પાણી છાંટયું. જ્યારે તેને શુદ્ધિ આવી ત્યારે સૌએ સમજાવવા માંડ્યો કે, "ભાઇ, તું દૂધ પી, દેવ દૂધ ન પીએ; તે તો વાસનાનાજ ભૂખ્યા હોય છે."

"ઇશ્વરને પણ છેતરાય" એવી અક્કલ એ છોકરામાં હજુ આવી નહોતી. તે તો સત્યની, પ્રમાણિકપણાની મૂર્તિ હતો. છેવટે હઠ લઇને તે રડવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, "જો વિઠોબા દૂધ પીતો નથી તો મારે પણ ખાવાપીવાની કે જીવવાની પરવા નથી." नायमात्मा बलहीनेन लभ्यः–દુર્બળ મનને આત્મલાભ કદી થતો નથી. નાના સરખા નામદેવ! તારામાં કેટલું જોર, કેટલું આત્મબળ છે! એ નાના છોકરાએ આવી રીતે નિશ્ચય કરીને તરતજ એક લાંબી છરી હાથમાં લીધી અને તેને પોતાના ગળા ઉપર મૂકીને બોલ્યોઃ "વિઠોબા! દૂધ પી, નહિતર હું મરૂં છું!"

છરી ગળા પાસે પહોંચતાં જ એકાએક એક ચમત્કાર થયો. ભગવાન વિઠોબા એકદમ મૂર્તિમાન પ્રકટ થયા અને દૂધ પીવા લાગ્યા!

તમે કહેશો કે એ ગપ છે! પણ 'રામ' પૂછે છે કે, "તમારામાં વિશ્વાસ ક્યાં છે?" અમેરિકામાં 'રામે' પાઠશાળા અને દવાખાનાંઓમાં એવા ચમત્કારો નજરે જોયા છે કે વિશ્વાસને બળે–ભાવનાને બળે સામેનું મેજ ઘોડો છે, એમ બતાવી શકાય છે. મનોવિજ્ઞાન શાસ્ત્રના પ્રયોગથી એવા એવા ચમત્કારો પૂર્ણ

સિદ્ધ થયા છે; તો પછી નિષ્પાપ અને પૂર્ણ ભકત નામદેવ પોતાની ભાવનાને બળે પરમેશ્વરને મૂર્તિમંત કેમ ન કરી શકે? પરમેશ્વર સર્વવ્યાપી છે, તોપણ આત્મકૃપા–આત્મશ્રદ્ધા–પૂર્ણ ભાવના એવી વસ્તુ છે કે તેના બળથી ઇશ્વિર સાતમા તો શું પણ ઉપર ચૌદમા લોકમાં હોય તોય શું? નંદનવનમાં, વૈકુંઠમાં, કૈલાસમાં કે તેની પણ પેલી મેર હોય તોપણ શું? ત્યાંથી પણ તેને ખેંચી લાવી શકાય છે.

"થામે હુએ કલેજેકો આઓગે આપસે;
માનોગે તબકિ દિલમેં ભલા કયોં અસર નહીં?"

અર્થાત્ અંતઃકરણને હાથમાં લઇને–કાબૂમાં લાવીને તમે આવશો, એટલે પોતાની મેળેજ માનશો કે તેનામાં કેવો પ્રભાવ છે!

"યહ કૌનસા ઉકદા હૈ, જો વો હો નહિ સકતા,
હિમ્મત કરે ઇન્સાન તો કયા હો નહિ સકતા?
કીડા જરા સા ઔર વહ પથ્થરમેં ઘર કરે,
ઇન્સાન કયોં ન વહ દિલે દિલબરમેં ઘર કરે?"

અર્થાત્ એવો કયો કોયડો છે જે છૂટી ન શકે? મનુષ્ય હિંમત કરે તો શું થઇ નથી શકતું? નાનો સરખો કીડો પણ પથ્થરમાં કોતરીને ઘર કરે છે તો પ્રેમસ્વરૂપ ઇશ્વિરના મનમાં મનુષ્ય કેમ વાસ ન કરી શકે?

હે મનુષ્ય! તારામાં એવું તો અપાર ઐશ્વર્ય અને સામર્થ્ય છુપાયેલું છે કે તેને યોગ્ય રીતે પ્રકટ કરવાથી દેશ, વિશ્વ અને વિશ્વનાથને પણ પ્રસન્ન કરી શકાય છે. **હે શરૂ થતી વસંતના રમણીય પુષ્પ! તું પ્રથમ વિકાસને તો પામ!** તારી જાત પ્રત્યેની આ ફરજ અદા કરવાથી બીજી સર્વ ફરજ એની મેળેજ અદા થઇ જશે અને ક્ષુદ્ર જંતુથી લઇને આકાશમાં ઊડતાં પક્ષીઓ સુધી સર્વ ખુશી થઇ જશે!!

"તુ ખુશી તુ ખુબિઓ કાને ખુશી;
તુ ચીરા ખુદ મિન્નતે બાદાકશી."

અર્થાત્ તું પોતેજ આનંદ છે, તુંજ પૂર્ણ છે અને તુંજ સુખની ખાણ છે; તો પછી સુખી થવાને માટે વિષયોનો બોજો ફોકટ શા માટે તારી જાત ઉપર લાદે છે?

स्कोट्लैंडनो एक तोफानी छोकरो

એક છોકરો સ્કૉટલૅંડના અનાથાલયમાં હતો. તે તોફાની, હઠીલો અને મસ્તીખોર હતો. એક દિવસ તે અનાથાલયમાંથી નાસી ગયો અને ગામડાંઓમાં ભીખ માગતો માગતો લંડન આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક મોટા પૈસાદાર લૉર્ડ મેયરના બગીચામાં ફરવા લાગ્યો. બગીચામાં એક બિલાડી તેની નજરે પડી. તેને પકડી તેની સાથે તે રમવા લાગ્યો, તથા છોકરાંઓના સ્વભાવ પ્રમાણે અટકચાળાં કરી તેને સતાવવા લાગ્યો. પાસેજ એક ટાવરનું ઘડિયાળ ટનટન કરીને વાગતું હતું. તે સાંભળીને છોકરો પેલી બિલાડીને પૂછવા લાગ્યો કે, "આ પેલું ઘડિયાળ શું બકે છે?"

બિચારી બિલાડી ઘડિયાળના અવાજમાં શું સમજે? છોકરે બિલાડીની વતી પોતે જવાબ આપ્યો કે, "ટન્ ટન્ ટન વિટંગ-ટન્ વિટંગટન (તે છોકરાનું નામ વિટંગટન હતું) ટન ટન ટન્ વિટંગટન્ વિટંગટન—લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન."

અનાથાલયમાંથી નાસી આવેલા આ નાના સરખા છોકરાએ પોતાની ઇચ્છા ક્યાં સુધી પહોંચાડી, એનો જરા વિચાર કરો! ઘડિયાળના અવાજમાં પણ પોતે લૉર્ડ મેયર થશે એવું ગીત તેને સંભળાતું હતું!

એટલામાં મેયર ફરતો ફરતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે આ છોકરાને પૂછ્યું: "અરે! તું કોણ છે અને શું બકે છે?"

છોકરે આનંદથી પણ સ્વતંત્રતાથી જવાબ આપ્યો: "લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન, લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન."

એવડા નાના છોકરા ઉપર કોણ ગુસ્સે થાય? ઊલટું તેનું સ્વચ્છંદી અને તોફાની વર્તન જોઇ લૉર્ડ મેયર ખુશ થયો. એણે પૂછ્યું: "અલ્યા, તું નિશાળે જશે કે?"

છોકરે ઉત્તર આપ્યો: "માસ્તર ન મારે તો વળી જાઉં!"

તે છોકરાને નિશાળે મૂકવામાં આવ્યો. ભણતાં ભણતાં પરીક્ષાઓ પાસ કરીને આખરે તે ગ્રેજ્યુએટ થયો; એટલામાં લૉર્ડ મેયરનો મરણકાળ સમીપમાં આવ્યો. તેને કંઇ ફરજંદ નહિ હોવાથી પોતાની અપાર સંપત્તિનો મોટો ભાગ તે છોકરાને આપીને લૉર્ડ મેયર મરણ પામ્યો. આ છોકરો તે પછી પોતાની યોગ્ય-

તાથી એક દિવસ 'લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન' બન્યો.

આ જગત અને તેની સાથેનો આપણો સંબંધ આપણી હિંમત અને મનોભાવનાના પ્રત્યુત્તર જેવો છે. વિટંગટનની હિંમત નાનપણથી મોટી હતી અને તેના મનના ભાવો ઉચ્ચ હતા તે પ્રમાણે તેને ફળ પણ મળ્યું !

वजीर थयेलो चीननो एक गरीब विद्यार्थी

ચીનમાં એક અતિશય ગરીબ વિદ્યાર્થી હતો. રાત્રે વાંચવાને તેલ પણ તેને મળતું નહિ, તેથી પુષ્કળ આગિયાં એકઠાં કરી એક પાતળા મલમલના કટકામાં બાંધી ચોપડી પર મૂકી તેને અજવાળે તે વાંચતો. કોઈએ તેને પૂછ્યું કે, "એટલીબધી મહેનત શા માટે કરે છે? ચીન દેશનો વજીર થવાનો છે કે શું ?"

છોકરે જવાબ આપ્યોઃ "ઐશ્વર્ય અને જ્ઞાનનો સ્વામી ઈશ્વિર છે. તેનો કાયદો ખરો હશે તો ખરેખાત એક દિવસ હું ચીનનો વજીર પણ બનીશ !" એક દિવસ એવો આવ્યો કે એજ છોકરો ચીનનો મુખ્ય પ્રધાન બન્યો.

एक बारोटनी खोटी भावनानुं खोटुं फळ

"તજકીરા આબ હયાત" નામના ગ્રંથમાં પ્રોફેસર આઝાદે એક વિચિત્ર વાત લખી છે. એક દિવસ એક ભાટે લખનૌના નવાબ અને તેના સરદારોને પોતાનાં કવિતોથી ખુશ કર્યા, તેથી નવાબ પોતાના મહેલમાં મોડો જઇ શક્યો. બેગમે મોડું થવાનું કારણ પૂછતાં નવાબે કહ્યું કે, "ઘણાંજ સરસ અને અદ્‌ભુત કવિતો અને રણગીતો સાંભળતા અમે બેઠા હતા." એ સાંભળી એ કવિતો પોતે પણ સાંભળવાની બેગમે ઇચ્છા બતાવી.

બીજે દિવસે બેગમ ચક નખાવી બેઠી અને ભાટને બોલાવ્યો. ભાટના ગાયનથી બેગમ ઘણીજ ખુશ થઇ અને તેણે નવાબને અરજ કરી કે, "એ ભાટને એક ઓરડી આપી મારાજ મહેલમાં રહેવા દો." ભાટે વિચાર કર્યો કે, "મહેલમાં રહેવાથી દરરોજ બેગમને ખુશી તો કરી શકાશે; પરંતુ નવાબને છેવટે આ ગમશે નહિ, તેથી કંઇક યુક્તિ કરવી કે જેથી નવાબ નાપસંદગી ન બતાવે." એમ ધારી અને નવાબને વિચારમાં પડેલો જોઇ તે બોલ્યોઃ "હું બધી બાબતમાં હોશિયાર છું; પરંતુ મારામાં માત્ર એકજ મોટી ખોડ છે કે હું આંખે છેક આંધળો છું."

ભાટની યુક્તિ બરોબર પાર ઊતરી. નવાબનો અંદેશો દૂર થયો અને મહેલમાં તેને એક ઓરડી આપવાનો હુકમ કર્યો. એ લુચ્ચા ભાટે એવી દુષ્ટ બુદ્ધિથી એ ગપ મારી હતી કે, એથી મહેલમાં રહીને દરરોજ બેગમનું સુંદર મોઢું જોઇ શકાશે; પરંતુ **લુચ્ચાઇ આખરે લુચ્ચાનેજ ફસાવે છે.** નીચ કામમાં વિજય મળવો એ ઝેરી મદિરાનું પાન કરવા જેવું છે.

એક દહાડો તે ભાટને શૌચ જવું હતું. એક દાસી પાસે તેણે પાણીનો લોટો માગ્યો. દાસી જૂઠું બોલી કે, "ઓરડીમાં લોટો નથી તે ક્યાંથી લાવું?" (આવા મહેમાનોથી નોકરોને ઘણી તકલીફ પડતી હોવાથી તેઓ સદા કંટાળેલા હોય છે, એ સૌ જાણે છેજ.)

ભાટને બહુજ ઉતાવળ હોવાથી તે અસાવધપણે એકદમ બોલ્યોઃ "આ પેલો લોટો પડ્યો! દેખતી નથી?"

ઢોંગ ક્યાં સુધી ચાલે? ભાટનું કહેવું સાંભળતાંજ દાસી બેગમ પાસે દોડી ગઈ અને બોલીઃ "આ ભાટ મૂઓ આંધળો નથી. એ તો રડ્યો જાણી જોઈને ઢોંગ કરે છે."

તેજ દહાડે મહેલમાંથી તેને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો અને બીજે દિવસે તે અંધાપાના ચિંતનના ફળ તરીકે ખરેખરોજ આંધળો થયો! **જેવું ચિંતવશો તેવાજ તમારે થવું પડશે.**

ઘણાઓએ જોયું હશે કે કેટલાંક છોકરાંઓ આંખો મીંચી આંધળાનો ઢોંગ કરી ચાલે છે; ત્યારે તેમની માતાઓ તેમને મારે છે અને ગુસ્સે થઈને કહે છે કે, "**આંધળાનો વેશ લેશો તો છેવટે તમે પણ આંધળાજ બનશો!**"

"કૃષ્ણ કૃષ્ણ મેં કરતી થી તો મેહી કૃષ્ણ હો ગઈ!" એમ જે કહ્યું છે તે તદ્દન ખરૂં છે.

दृढ आत्मश्रद्धा

આપણે જોયું કે આંધળાના ઢોંગથી આંધળો, પ્રધાનપદની ઇચ્છાથી પ્રધાન અને લૉર્ડ મેયર થવાની અભિલાષા રાખવાથી મનુષ્ય લૉર્ડ મેયર બની જાય છે; પરંતુ આપણું કર્તવ્ય બજાવવાને અને ઉન્નત થવાને આપણામાં અત્યંત જરૂરના ગુણો—વિચારની પવિત્રતા, અદ્ભુત હિંમત, શુભ સંસ્કાર, અડગ

પુરુષાર્થ, પવિત્ર ભાવના, આત્મવિશ્વાસ, મહત્ત્વાકાંક્ષા અને ધૈર્ય એ ગુણો હોવાજ જોઇએ.

"ગર બફર્કે મિનિહદ સદકોહે મેહનત રોજગાર,
ચીને પેશાની નબીનદ ગોશયે અબ્રુય મા;

* * *

અગરચે કુત્બ જગહસે ટલે તો ટલ જાયે,
હિમાલા બાદકી ઠોકરસે ગો ફિસલ જાયે.
અગરચે બહરભી જુગુનુ કી દુમસે જલ જાયે,
ઔર આફતાબ ભી કબલે અરૂજ ઢલ જાયે;
કભી ન સાહબે હિમ્મતકા હૌસલા ટુટે,
કભી ન ભૂલે સે અપની જબાંપે બલ આયે."

અર્થાત્ મારા ઉપર દુઃખના ડુંગરો પડે છતાં મારાં નયનના ખૂણાને પણ મારા કપાળ ઉપર ત્રાસની કચરલી દેખાશે નહિ! ધ્રુવ ચળે, પવનના આઘાતથી હિમાલય પણ ઢળી પડે, પતંગિયાની પૂછડીથી આખો સમુદ્ર શોષાઇ જાય અને સૂર્ય ક્ષિતિજ ઉપર આવતાં આવતાં તૂટી પડે; પરંતુ તેજસ્વી મનુષ્યનું સામર્થ્ય ઓછું થતું નથી અને તેના ચહેરા ઉપર ચિંતાની છાયા પણ પડતી નથી.

दोषदृष्टिवाळाओ माटे भगवान बुद्धनो फेंसलो

અદ્‌ભુત હિંમત અને ઉદાત્ત વિચારોનો અર્થ એવો નથી કે આપણેજ મોટા તિસ્મારખાં છીએ અને બીજા કુછ બિસાતમાં નથી! આવા સદ્‌ગુણી અને શ્રેષ્ઠ થવું હોય તો બીજાના સદ્‌ગુણ અને શ્રેષ્ઠતાને માન આપવું જોઇએ. ભગવાન બુદ્ધ કહેતા કે, "**જે જેવી ભાવના રાખશે તે તેવો થશે.**" એક વાર તેમની પાસે બે માણસો આવ્યા. એકે પૂછ્યું કે, "મહારાજ! મારા આ સોબતીની આવતે જન્મે શી ગતિ થશે? એ સદા કૂતરાના જેવા વિચારો અને કર્મ કર્યા કરે છે; એ આવતે જન્મે કૂતરો નહિ થાય?" બીજો બોલ્યો: "આ મારો મિત્ર તદ્દન બિલાડા જેવો છે. તે આવતે જન્મે બિલાડો નહિ થાય?"

મહાત્મા બુદ્ધ બોલ્યા: "ભાઇઓ! જેવા તમારા સંસ્કાર હશે તેવું તમને ફળ મળશે. માત્ર તમે આ સિદ્ધાંત ઊંધો લાગુ પાડો છો. એ તને બિલાડો કહે છે અને તું એને કૂતરો કહે છે; પરંતુ તું તારા સોબતીને કૂતરો ગણે છે; તેથી તું પોતેજ કૂતરા-

ના સંસ્કાર ધારણ કરવા લાગ્યો છે અને જ્યારે તું મરશે ત્યારે તારા મનમાં કૂતરો ભરાયેલો હોવાથી જરૂર તું કૂતરો થશે; તેમજ આ તને બિલાડો સમજે છે તો એ પોતેજ બિલાડો થશે."

આ સિદ્ધાંત ઉપર બરાબર વિચાર કરો. જે દોષ આપણે બીજાનામાં શોધીએ છીએ તે આપણા પોતાનામાં લાવીએ છીએ. 'રામ' કહે છે કે, "**જો તમારે તમારૂં હિત સાધવું હોય તો બીજાના દોષ શોધવા છોડી દઈને, પોતાની મનોભૂમિમાં પ્રમાણિકપણું અને સદ્‌ગુણ સિવાય બીજા કોઈજ વિચાર પેસવા દેવા નહિ.**"

आपणा विचारो एज 'आपणुं नसीब'

કોઇ દેવળના ઘૂમટમાં જેમ આપણોજ અવાજ ઘૂમીને પાછો આવે છે, તેવી રીતે આ આકાશરૂપી ઘૂમટ નીચે આપણાજ વિચારો પાછા આવીને આપણા ઉપર અસર કરે છે અને તેનેજ આપણે પ્રારબ્ધ કહીએ છીએ.

તમારા વિચારો શુદ્ધ રાખો. જગતને ખરાબ અને દુષ્ટ વગેરે કહેવું, એ નાના બાળકની પેઠે ઘૂમટને દોષ દેવા જેવું છે.

पुरुषार्थ अने प्रारब्ध

તમારા કાબૂમાં ન હોય એવા પ્રારબ્ધથીજ બધું થતું હોય તો શાસ્ત્રોએ વિધિ-નિષેધક વાક્યોને જગ્યાજ આપી ન હોત. જો બધું પ્રારબ્ધનાજ હાથમાં હોત, તો "આ કર અને પેલું કરતો નહિ" એમ શાસ્ત્રો શા માટે કહેત? અને એ જવાબદારી કયા ન્યાયે તમારા ઉપર નાખત? નીચલી ઉક્તિના જેવીજ તે જવાબદારી જૂઠી કહેવાય

"દરમ્યાને કારે દર્યા તખ્ત બન્દમ કરદઇ;
બાજમી ગોઇ કી દામન તર મકુન હુશિયાર બાશ."

અર્થાત્ વહેતી નદીમાં એક પાટિયા સાથે તું મને બાંધીને પછી કહે છે કે, ખબરદાર બાંય પલળવા દીધી તો!

તમારામાં એટલી શક્તિ છે કે જે ચાહો તે કરી શકો. ખરૂં કહું તો—

"મૈંને માના દહરકો હક ને કિયા પૈદા વલે;
મૈં વર ખાલિક હું મેરે 'કુન' સે ખુદ પૈદા હુઆ."

અર્થાત્ ઈશ્વરે આ જગત નિર્માણ કર્યું છે, એમ હું આગળ માનતો હતો; પરંતુ ખરૂં જોતાં હું પોતેજ સર્વનો ઉત્પાદક છું. મારા 'કુન' (થઈ જા) શબ્દથી ઈશ્વિર પેદા થયો છે.

पौरुषादाप्यते सिद्धिः पौरुषाद्धीमतां क्रमः ।
दैवमाश्वासनामात्रं दुःखपेलवबुद्धिषु ॥

અર્થાત્ પૌરુષથીજ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરાક્રમથીજ બુદ્ધિવાન લોકોનો વ્યવહાર ચાલે છે. "દૈવ" તો દુઃખથી પીડાયેલી બુદ્ધિને આશ્વાસન આપવા માટેજ છે.

योग्यता अने इच्छा

જે પોતાને મદદ કરવાને તૈયાર છે તેને મદદ કરવાને ઈશ્વર પણ તૈયારજ છે, એ એક ઈશ્વિરી નિયમ છે. જ્યારે મનુષ્ય પૂર્ણ અધિકારી બને છે ત્યારે તેના હક પોતાની મેળેજ તેને શોધતા આવે છે, એ એક અચૂક ઈશ્વિરી નિયમ છે. જો અહીંયાં અગ્નિ સળગતો હોય તો પ્રાણવાયુ ત્યાં ખેંચાઈ આવવોજ જોઈએ. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે, "પ્રથમ લાયક થાઓ અને પછી ઇચ્છા કરો," પરંતુ "રામ" કહે છે કે, **"તમે ફક્ત લાયક જ બનો એટલે ઇચ્છા નહિ કરો તોપણ તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે બધુંજ તમને પ્રાપ્ત થશે."**

"બાંધે હુવે હાથોંકો બા ઉમ્મીદ ઇજાબત;
રહતે હૈં ખડે સૈંકડો મજમૂં મેરે આગે."

અર્થાત્ પોતાનો સ્વીકાર થશે એવી ઉમેદથી સેંકડો સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ મારી સામે હાથ જોડીને ઊભી રહી છે.

ભીંતમાં ચણવા જેવો પથ્થર રસ્તામાં કાંઈ પડ્યો રહે કે? જો તમે અધિકારી થાઓ તો તમારી કદર જરૂરજ થય. અધિકાર શોધવામાં ફોકટ વખત ન ગુમાવતાં અધિકારને લાયક થવાનીજ ચિંતા રાખો.

"નાખુને ખાર આકે ખુદ ઉદકા તેરા કરદેગા વા;
પહિલે પાયે શૌકમેં પૈસા કોઇ છાલા તો હો."

અર્થાત્ પ્રથમ પગમાં ફોલ્લો તો થવા દો, કાંટો એની મેળે આવીને તેને ફોડી નાખશે.

સૂર્ય તરફ જોઈને ચાલીએ તો છાયા આપણી પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે, પણ મોં ફેરવી છાયાને આપણે પકડવાને દોડવા મંડીશું તો છાયા પણ આપણી આગળ આગળ દોડ્યા કરશે.

"ભાગતી ફીરતી થી દુનિયાં જબ તલબ કરતેથે હમ,
અબ જો નફરત હમને કી વહ બેકરાર આનેકો હૈ.
ગુજસ્તમ્ અજસરે મતલબ તમામ શુદ મતલબ,
નકાબ ચિહરયે મકસૂદ બૂદ મતલૂબ હા."

અર્થાત્ જ્યારે હું ઇચ્છા કરતો ત્યારે આખું જગત મારાથી દૂર નાસતું હતું. અત્યારે મને સર્વનો કંટાળો આવ્યો છે ત્યારે તે એની મેળેજ મારી પાછળ દોડતું આવે છે. સર્વ આશાઓને ઓળંગી ગયો ત્યારેજ મારૂં ઇષ્ટ મને મળ્યું. આ વાસનાઓનોજ વચ્ચે પડદો હતો.

ભિખારીને સૌ કોઈ દૂર હાંકી કાઢે છે, પણ મોટા માણસ તરફ સર્વ વસ્તુઓ જાતેજ નમતી આવે છે.

"સૌબાર ગરજ હોયે તો ધોધો પીયે કદમ;
કયોં ચર્ખો મેહેરો માહ પૈં માયલ હુવા હૈ તૂ."

અર્થાત્ આકાશ, સૂર્ય અને ચંદ્ર ઉપર તું આટલો બધો શાથી મોહી પડ્યો છે? તેમને સો વખત ગરજ હશે તો તારા પગ ધોઇ ધોઇને પીશે.

જાપાનમાં ત્રણસો ચારસો વરસનાં દેવદારનાં વૃક્ષો મેં ફક્ત એક વેંત કે તેથી થોડી વધુ ઊંચાઈનાં જોયાં છે. દેવદારનાં આ ઝાડોની ગગનભેદી ઉંચાઇને જાપાનના લોકો શી રીતે અટકાવે છે, તેની મેં તપાસ કરી; ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે, "અમે એ ઝાડનાં પાંદડાંઓ અથવા ડાળીઓને બિલકુલ તોડતા નથી, તેનાં મૂળ જ કાપ્યા કરીએ છીએ અને તેને ઊંડે જવા દેતા નથી." પ્રકૃતિનો નિયમ એવો છે કે મૂળ ઊંડાં ન ઊતરે તો ઝાડ વધે જ નહિ. ઉન્નત થવું હોય તેમણે અંદર એટલે પોતાના આત્મામાં પોતાની ઇચ્છારૂપી મૂળ ઊંડાં ઉતારવાંજ જોઈએ. અંદર મૂળિયાં જો બરોબર ન ઊતરે તો ઝાડને બરાબર ફળ આવતાં નથી. વીણામાં જેટલો ઊંડો પવન જાય તેટલો તેનો સૂર નીકળે છે.

મનસૂરને કોઇએ પૂછ્યું કે, "માશૂકના ઘરનો રસ્તો કયો?"

તેણે શૂળી તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે, "આ!" માળામાંના દોરાની પેઠે મેં મારૂં માથું અનેક મણકાઓ (સંકટો)માંથી કાઢયું છે ત્યારેજ હું મને-મેરરૂપી આત્માને મળી શકયો અને ત્યાંજ શાંત થઈ બેઠો.

आत्मकृपानो अर्थ

'રામ' જેને "આત્મકૃપા" કહે છે તેનો અર્થ કોઇ પણ જાતનો અહંકાર, આત્મશ્લાઘા અથવા સ્વાર્થ નહિ; પણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અને અંતઃકરણની ઉદારતા છે. તે ઉદારતા એટલી બધી આવવી જોઇએ કે પોતાનો આત્મા સર્વનો આત્માજ બની જવો જોઇએ. આખું જગત પોતામાં પ્રતિબિંબિત થવું જોઇએ, અને જ્યારે લોકોની દૃષ્ટિએ આપણે આખા હિંદુસ્તાનનું અથવા સકળ **વિશ્વનું કામ કરતા હોઇએ ત્યારે પણ આપણી પોતાની દૃષ્ટિએ આપણે ફક્ત આપણું પોતાનુંજ કામ કરીએ છીએ, એમ લાગવું જોઇએ.** સઘળી વસ્તુઓ પ્રત્યે એવો તો પ્રેમ વધવો જોઇએ કેઃ—

"પત્તીકો ફુલકી લગા સદમાં નસીમકા,
શબનમકે કતરે આંખમેં તેરે નજર પડે."

અર્થાત્ ફૂલની પાંખડીને ઠંડી લાગતાં તારી આંખમાં અશ્રુ દેખાવા લાગે.

"રામ" જેને "આત્મબળ" કહે છે તે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો "ઇશ્વરી બળ"જ છે. આપણું જે ખરૂં સ્વરૂપ છે તેજ સૌનું ખરૂં સ્વરૂપ છે અને વસ્તુતઃ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ પણ તેજ છે.

"આપણેજ 'આ સંસારમાં પડેલું ઇશ્વરી તેજ' છીએ અથવા 'આ સંસારરૂપી ઝરામાં વહેતું અમૃત' છીએ."

नाम रूप मिथ्या छे.

નામ રૂપ ખરૂં જોતાં ક્ષણિક છાયા જેવાં છે. આપણે નામ રૂપ છીએ, એમ સમજીને કરવામાં આવતું કાર્ય અહંકાર અને સ્વાર્થથી પ્રેરિત હોય છે અને તેનો અંત દુઃખ અને નિરાશામાંજ આવે છે; પરંતુ જે કામ ખરા આત્મજ્ઞાનથી અથવા વિશ્વાસથી કરવામાં આવે છે તે અહંકારપ્રેરિત નહિ પણ ઇશ્વરપ્રેરિત હોવાથી તેનો અંત ચિરકાલ આનંદ અને વિજયમાં આવે છે.

સર્વ વ્યાખ્યાનનો સાર એ છે કે અહંકારને બદલે ઈશ્વરી દૃષ્ટિથી સઘળા સંબંધ તમે જુઓ અને નામ રૂપને વળગી રહેવા કરતાં ઈશ્વરી સ્વરૂપમાં લીન થાઓ.

"મજબૂત ઘર, હૈ આકબત કા દારે-દુનિયાંસે,
રખ વહાં અપની દૌલત, ઉઠાલે યહાંસે."

અર્થાત્ આ પૃથ્વી ઉપરના ઘર કરતાં આગળનું (ઈશ્વરનું) ઘર વધારે મજબૂત છે, માટે તારી દોલત અહીંથી ઉઠાવી લઇને ત્યાંજ મૂક.

નામ રૂપના પાયા ઉપર પોતાનાં સર્વ કામ કરવાવાળો મનુષ્ય હવામાંજ કિલ્લા બાંધી રહ્યો છે. જીવતો મનુષ્ય તેજ છે કે જે જગતની જાહોજલાલી, ઐશ્વર્ય, દારિદ્રય, અવનતિ વગેરેને સમુદ્રના ફીણ જેવાં કાલ્પનિક માનીને તેના પર વિશ્વાસ રાખતો નથી.

"છાયા ભલેને મોટા પર્વતની હોય તોપણ તે તુચ્છ-દેખાવ માત્રજ છે."

તત્ત્વદર્શી મનુષ્ય એજ કે જેની દૃષ્ટિ દૃશ્ય જગતને ભેદીને-નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુઓનો વિવેક સમજીને લોકોની નિંદા કે સ્તુતિની દરકાર ન કરતાં ફક્ત તત્ત્વનેજ વળગી રહે છે; કેમકે ઈશ્વર સિવાય કંઇજ નથી, બ્રહ્મજ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. ચતુર તેજ છે કે જે હરઘડીએ પૂર્ણ સૌંદર્ય અને પૂર્ણ ઐશ્વર્ય-ને એટલે કે ઈશ્વરીતત્ત્વનેજ અવલોકીને આશ્ચર્યમગ્ન થઇ જાય છે.

સ્વપ્નમાં ખજાનો મળવાથી જાગ્રતમાં જે અમીરી દાખવવા જાય તે જેમ મૂર્ખ છે; તેમ આ **માયિક વસ્તુઓને ભરોસે જે જીવે છે તેને પણ જીવતો છતાંજ મૂએલો સમજવો!**

क्षुद्र अहंभावने दूर करो एटले तमे ईश्वररूपज छो.

શ્રેષ્ઠ કર્ત્તવ્ય, સત્ય ધર્મ તથા આત્મકૃપાનો સાર એટલોજ છે કે, "તૂકો ઇતના મિટા કિ તુઝમેં તૂ ન રહે, ઔર કુછ ભી દુઇકી બૂ ન રહે."

અર્થાત્ તું "તારાપણું" એટલે સુધી કાઢી નાખ કે તું "તું" ન રહે અને તારામાં દ્વૈતની ગંધ સરખીયે ન રહે.

ક્ષુદ્ર અહંભાવ ચિત્તમાંથી એટલે સુધી નષ્ટ થવો જોઇએ કે તેનું નામનિશાન પણ રહે નહિ. "તું"પણું ન રહે એજ પૂર્ણત્વ છે.

"હે મન! તું પોતેજ તારો પડદો છે. તું વચ્ચેથી ખસી જા. આ લોક પરલોકની મને પરવા નથી. તારા માટે મનસૂરની પેઠે શૂળીનુંજ મારે કામ છે."

"અહંકાર કાયમ રાખીને જેઓ મોટા થાય છે તેઓ [૧]ફરઉન અને નમરૂદ બાદશાહો જેવા છે."

"કેટલીક વાર માણુસને દોરડી જોવાથી સાપનો ભાસ થાય છે, પરંતુ માણુસના મનમાં સાપ હોય છે તો દોરડી નથી હોતી અને દોરડી હોય છે તો સાપ નથી હોતો; તેમ માણુસના મનમાં અહંકાર હોય તો ઈશ્વર નહિ અને ઈશ્વર હોય તો અહંકાર નહિ."

"ઈશ્વરી કૃપાનું તીર લાગતાં જ જીવાત્માએ પોતાનું ઘર (અહંકાર) છોડયું. પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરતાં ન આવડતી હોવાથી મહેમાનને માટે આખું ઘરજ છોડી દીધું."

"જ્યાંસુધી માથું કાંસકીની પેઠે કરવત નીચે મુકાયું નથી, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કેશકલાપ આગળ પહોંચી શકાતું નથી."

"જ્યાંસુધી સુરમાની પેઠે પથ્થરની નીચે આપણા અહંભાવનું ચૂર્ણ થયું નથી, ત્યાંસુધી પ્રિયા (ઈશ્વર)ના નેત્ર સુધી પહોંચી શકાતું નથી."

"તમે કહેશો કે આંખો સુધી નહિ તો કાન સુધી તો કોઈ પણ રીતે પહોંચી શકાશે? પરંતુ જ્યાંસુધી સ્વાર્થ દૂર થશે નહિ અને 'હું' પણું નષ્ટ થશે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કાન સુધી પણ પહોંચી શકાશે નહિ."

"જ્યાંસુધી મોતીની પેઠે વીંધાશો નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કાન સુધી પહોંચી શકાશે નહિ."

"જ્યાંસુધી તારી માટીનું કુંભાર પ્યાલું બનાવશે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના લાલ હોઠ સુધી જઈ શકાશે નહિ."

"મુઆ પછી મારી માટીનો પ્યાલો થશે; ત્યારે તે પ્યાલાની માટીમાં મળીને હું પ્રિયાના અધરનું ચુંબન લઈશ."

---

૧ આ બે બાદશાહોમાં પહેલાએ સ્વર્ગે પહોચવાને માટે એક ઊંચો મહેલ બાંધ્યો હતો અને બીજાએ મરણુ ન આવવા દેવાને એક કાચનો મહેલ બંધાવ્યો હતો; પરંતુ એક માખી તેના નાકમાં ગઈ અને છીંક આવવાથી તે મરી ગયો.

ઉપરનાં વાક્યોમાં આંખો, કાન, હોઠ વગેરે આવે છે તે ઉપરથી એમ સમજતા નહિ કે ઈશ્વરને આંખ, કાન, નાક વગેરે અવયવો છે. એનો સારાંશ એવો છે કે પ્રિયાને ખુશ કરવાને માટે કોઇ મધુર ગાયન અથવા રાગ સંભળાવે છે, કોઈ તેનાં નેત્રોને સુંદર રૂપો બતાવે છે, કોઇ તેના નાકને સુગંધી ફૂલો સુંઘાડે છે. આ પ્રમાણે કોઈ અમુક ઉપાયોથી પ્રિયાને ખુશ કરી શકે છે, તો કોઇ બીજા અન્ય ઉપાયોથી ખુશ કરી શકે છે; પરંતુ ઈશ્વિરરૂપી પ્રિયા માટે તો એવો કોઈ ઉપાય જ નથી કે જેથી આપણા અહંકારનો નાશ કર્યા સિવાય કામ પાર પડતું હોય. કોઈ વૈષ્ણવ થઇને ઈશ્વિરને પૂજે છે, કોઇ શૈવ બનીને ભજે છે, કોઇ મુસલમાન થઇને તેને માને છે, તો કોઈ ખ્રિસ્તી તરીકે તેને ઉપાસે છે; પરંતુ વૈષ્ણવ, શૈવ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી કે ગમે તે હો, પણ જ્યારે સર્વ સ્વાર્થી સંપત્તિનો નાશ થશે ત્યારેજ પરમેશ્વરનું દર્શન થશે.

તમે કહેશો કે આંખ, કાન, નાક, હોઠ વગેરે સુધી નહિ તો પરમેશ્વરના હાથ સુધી તો અમે પહોંચીશું? પરંતુ—

"જ્યાંસુધી કલમની પેઠે છરી નીચે પોતાનું માથું કલમ કરાવી નાખ્યું નથી, ત્યાંસુધી પ્રિયાની આંગળીના અગ્ર ભાગ સુધી પણ પહોંચી શકાતું નથી."

અને જો કહેશો કે સર્વથી નીચી જગ્યાએ-પ્રિયાના પગ આગળ તો રહી શકીશું ને? પણ ત્યાંસુધી શી રીતે પહોંચશો?

"જ્યાંસુધી મેંદીની પેઠે પથ્થર નીચે વટાશો નહિ અથવા ફૂલની પેઠે ઝાડની ડાળીએથી તોડાશો નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના પગ સુધી પણ પહોંચી શકાશે નહિ."

ગોપીઓ બંસરીને કહેતી હતી કે, "હે બંસરિ! જેની ભ્રકુટીથી મોટા મોટા રાજાઓ ભયભીત થાય છે; ભીષ્મ, અર્જુન, દુર્યોધન ઇત્યાદિ મહારાજાધિરાજ જેના ચરણસ્પર્શની ઇચ્છા રાખે છે, જેની ચરણરજ રાજામહારાજાઓ પણ મસ્તક ઉપર ચડાવે છે અને ચંદ્રમુખી ગૌરાંગ લલનાઓ પણ જેનું સ્મિત-યુક્ત વદન જોવા ઉત્સુક રહે છે, એવો તે મનોહર કૃષ્ણ અત્યંત પ્રેમથી અને મધુરતાથી વારંવાર તને ચુંબન કરે છે, એ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે! વેંતેકની ટચૂકડી વાંસની ભૂંગળી! તેં પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઉપર શું મોહિની નાખી છે! તારામાં આવી

અદ્ભુત કરામત ક્યાંથી આવી?"

વાંસળીએ ઉત્તર આપ્યો: "સ્વાર્થ, અહંકાર વગેરેને નખ-થી તે શિખા સુધી દૂર કરીને હું અંદરથી ખુલ્લી–પોલી બની છું, તેથીજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મને ચુંબન આપે છે. જેના ચરણનું ચુંબન કરવાની લોકો ઇચ્છા રાખે છે તે અત્યંત પ્રેમથી મને ચુંબન કરે છે. મારામાંથી મનોહર સંગીત કેમ ન નીકળે? મારામાં 'કૃષ્ણ'નો શ્વાસ છે તેથીજ મારા મધુર સંગીતમાં તેનો ધ્વનિ છે."

વાંસળી પેઠે નખથી તે શિખા સુધી પોલા થાઓ નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયતમના મધુરા અધરોનું ચુંબન લેવું સુલભ નથી.

મહાત્માઓ આસક્તિ અને અહંકાર ત્યજીને જ અમરત્વ મેળવે છે.

'धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति।'

ब्रह्मचर्य*

જો નર રામ નામ લિયે નાહીં;
સો નર ખર કૂકર સૂકર સમ વૃથા જીયે જગ માંહી.

ૐ ૐ ૐ

તુઝે દેખેં તો ફિર ઔરોંકો કિન આંખોંસેં હમ દેખેં;
યે આંખેં ફુટ જાએં ગર્ચિં ઇન આંખોંસેં હમ દેખેં.

ૐ ૐ ૐ

જીન અર્ગનx હોતે ચાહ ચલી ખર કૂકનકી ધિક્કાર ઉસે;
જીન ખાયકે અમૃત વાંછા રહી લીદ પશુઅનકી ધિક્કાર ઉસે.
જીન પાયકે રાજકો આશ રહી ચક્કી ચાટનકી ધિક્કાર ઉસે;
જીન પાયકે જ્ઞાનકો આશ રહી જગ વિષયનકી ઉસે.

ઓહોહોહોહો !

ज्यां प्रभु विलसे त्यां दुःख, शोक रही शकतां नथी.

જીવતો નર તો તેજ છે કે જે વસ્તુતઃ રામમાં, નારાયણમાં રહે છે, હરે છે, ફરે છે અને શ્વાસ લે છે. આપ કહેશો કે, "તમે તો હમેશાં બસ આનંદ આનંદ ને આનંદનીજ વાતો ઉડાવ્યા કરો છો; પરંતુ એમજ કરવામાં આવે તો પછી દુનિયાનાં કામ-કાજ કેવી રીતે થશે? અને લોકનાં દુઃખ દર્દ કેવી રીતે દૂર થશે?" પરંતુ—

"હરજા કિ સુલ્તાં ખીમા, જદ ગૌગા ન માનદ આમરા."

(જે જગાએ બાદશાહે ડેરો નાખ્યો કે ત્યાં બીજા લોકોનો શોર બંધજ થયો સમજવો.)

જ્યાં સત્-પ્રેમ-નારાયણનો નિવાસ છે, જે હૃદયમાં હરિ

* ફૈજાબાદમાં તા. ૯-૯-૦૫ને રોજ અપાયેલું ભાષણ.
x એક જાતનું વાજું.

અર્થાત્ બ્રહ્મનો વાસો છે; ત્યાં શોક, મોહ, દુઃખ, દર્દ વગેરેનું શું કામ છે?

શું બાદશાહના ડેરાની આગળ હલકટ, મલીન મનુષ્યો ફરકી શકે છે?

સૂર્યનો ઉદય થયો એટલે કોઇ પથારીમાં સૂઇ રહેતું નથી; પશુઓની આંખો પણ ઊઘડી જાય છે; દરિયામાં પથરાયેલી બરફની ચાદરો પણ સૂર્યનો ઉદય થતાં ગળી જાય છે અને ઘૂઘૂ કરતો દરિયો પોતાની લહેરો ઉછાળવા માંડે છે; તો સૂર્યનો પણ સૂર્ય જે આત્મદેવ તે જ્યારે આપણા હૃદયમાં વિલસી રહે ત્યારે પછી ત્યાં શોક, મોહ અને દુઃખ કેવી રીતે થોભી શકે? કદી નહિ, કદી નહિ.

દીપકજ્યોત પ્રકટતાંજ તેની આસપાસ પતંગિયાંનું જૂથ ફરી વળે છે; જ્યાં પાણીનું ઝરણુ વહે છે ત્યાં મનુષ્ય સ્વયં પોતાની તૃષા છિપાવવાને સ્વાભાવિક રીતેજ દોડી જાય છે; જ્યાં પુષ્પો ખીલી નીકળે છે ત્યાં આપોઆપજ ભમરાઓ ખેંચાઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે જે દેશમાં ધર્મ અને ઇશ્વરનો મહિમા પ્રકાશિત થાય છે ત્યાં સૃષ્ટિના ઉત્તમ પદાર્થો અને રિદ્ધિસિદ્ધિ આપોઆપજ ઘસડાઈ આવે છે. કુદરતનો એજ કાનૂન છે, પ્રકૃતિનો એજ નિયમ છે. ૐ! ૐ! ૐ! બેશક 'રામ'ના હૃદયમાં આનંદ સિવાય બીજી વસ્તુનો નિવાસ નથી. બાદશાહના મુકામ પર ચોરચખાર આવી શકતા નથી, તેવીજ રીતે આનંદના નિવાસસ્થાન આગળ શોક અને દુઃખ થોભી શકતાંજ નથી.

હૃદયશુદ્ધિની જરૂર

આનંદ સિવાય 'રામ'ની પાસેથી બીજું શું નીકળી શકે? ૐ! આનંદ! આનંદ!! આનંદ!!! પરંતુ તંબૂ નાખવા અગાઉ જમીનને સાફસૂફ કરવાની પણ જરૂર છે; એટલા માટેજ 'રામ' કે જેની પાસે આનંદ સિવાય બીજી વસ્તુ નથી, તે આજે ઝાડુ લઇને વાળવા ઝૂડવાનું કામ કરી રહ્યો છે. જેવી રીતે દૂધ અથવા બીજી ચીજ રાખવાને વાસણને સાફ કરવાની જરૂર છે, તેવીજ રીતે હૃદયમાં આનંદને રાખવાને માટે એને પણ શુદ્ધ કરવાની જરૂર છે, તેથી 'રામ' આજે તમને હૃદય સાફ કરવાની કળા શીખવશે. લોકો કહે છે કે ઘી ખાવાથી બળ આવે છે, પણ જ્યાંસુધી

તેમાંથી મેલ નીકળી જતો નથી ત્યાંસુધી ઘી નુકસાન કરે છે. જ્યાં સુધી કવીનાઇન અથવા કરિયાતું અથવા એવીજ કોઈ કડવી દવા ખાવામાં ન આવે ત્યાંસુધી તાવ દૂર થતો નથી; તેજ પ્રમાણે જ્યાંસુધી હૃદય પવિત્ર થાય નહિ ત્યાંસુધી અજ્ઞાન ટળીને જ્ઞાનનો રંગ ચઢવાનો નથી.

"ઓરા બચશ્મે પાક તવાંદીદ ચૂં હલાલ,
હરદીદા જલ્વગાહે આં માહ પારા નેસ્ત."

વિષયોમાં રહેલું ઝેર

જ્યારે 'રામ' પર્વતો પર હતો ત્યારે તેણે એક માણસને જોયો કે જે એક ફૂલને નાકની દાંડી સુધી લઇ ગયો અને પછી એકાએક બૂમ પાડી ઊઠ્યો અને તેના હાથમાંથી ફૂલ સરી પડ્યું. આજ પ્રમાણે બધા વિષયો બહારથી ખૂબસૂરત અને લોભાવી નાખે એવા આકર્ષક દેખાય છે; પરંતુ તેની અંદર એક ઝેરી કીડો બેઠો હોય છે કે જે કદી ડંખ માર્યા સિવાય રહેતો નથી. તમે એમ સમજો છો કે તમે સુંદર સુંદર ફૂલો અને એશઆરામો ભોગવી રહ્યા છો; પરંતુ વાસ્તવમાં તો તેની અંદર રહેલો કીડો ઊલટો તમારોજ ભોગ લે છે! દુનિયા જેને મજા કહે છે, તે છેવટે પોતાની ઝેરી અસર પેદા કર્યા વિના ક્યારે રહે છે?

બ્રહ્મચર્યનો મહિમા દર્શાવનારાં દૃષ્ટાન્તો

હાય! આજે ખૂદ ભીષ્મના દેશમાં બ્રહ્મચર્યના વિષય પર બોલવું પડે છે! ભીષ્મે જીવનપર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, તે પ્રતિજ્ઞા તોડી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાને માટે ઋષિ, મુનિ, અમીર, ઉમરાવો તેને સમજાવતા હતા. તે વખતે ભીષ્મના યૌવનનો પ્રારંભકાળ હતો કે જે અવસ્થામાં એવો કોઇકજ ભાગ્યશાળી પુરુષ હશે કે જે મનમોહક સૌંદર્ય અને લાવણ્યની મોહજાળમાં ફસ્યો ન હોય. શૂરવીર ભીષ્મે એ સર્વને શું જવાબ દીધો? તે બોલ્યો: "ત્રિલોકના સામ્રાજ્યનો કિંવા એથી કોઈ ઉત્તમ ચીજ હોય તો તેનો પણ પરિત્યાગ કરી શકું; કદાચિત્ પૃથ્વી, પાણી, પવન, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, આકાશ વગેરે પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડી દે; યદિ ઇંદ્ર પોતાનો વૈભવ અને યમરાજ પોતાનો ન્યાય છોડી દે; પરંતુ હું બ્રહ્મચર્ય–વ્રતને કદી પણ છોડીશ નહિ. ત્રિલોકનું રાજ્ય અને વૈકુંઠનો અધિકાર પણ

છોડી દઉં, પણ સત્યનો પંથ હું કદી પણ છોડીશ નહિ.”

મહાવીર હનુમાનનું નામ લેવાથી અને ધ્યાન ધરવાથી લોકોમાં વીરતા અને હિંમત આવે છે. એ હનુમાનને મહાવીર કોણે બનાવ્યો? બ્રહ્મચર્યેજ. મેઘનાદને મારવાની કોઇનામાં તાકાત નહોતી. રામચંદ્રજીએ પણ પોતાની લીલાદ્વારા બતાવ્યું કે, “હું પોતે પણ મેઘનાદને મારવાને શક્તિમાન નથી! જેણે ૧૨ વર્ષ સુધી મનમાં પણ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ નહિ થવા દીધો હોય તેજ તેને મારી શકશે.” આવો પુરુષ કોણ હતો? લક્ષ્મણજી! બીજા હાથ પર જેણે જેણે પવિત્રતા અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કીધો છે તેની હાલત અત્યંત અધોગામી થઈ છે. જેનું અંતઃકરણ પવિત્ર નહોતું તેને કદી પણ જય મળ્યો નથી. પૃથ્વીરાજના પરાજય પછી હિંદ દેશ પરાધીનતામાં સપડાયો, એ વાત સૌ કોઇ જાણે છે. તે પૃથ્વીરાજ લખી ગયો છે કે, “હું જ્યારે રણસંગ્રામમાં જવા નીકળ્યો ત્યારે મારી કમર રાણીએ કસીને બાંધી હતી.” અર્થાત્ સ્ત્રીસંગ કર્યો હતો. નેપોલિયન જેવો મહાન રણવીર પણ પોતાના સર્વોત્તમ-સર્વોચ્ચ સ્થાનેથી કડડડ ભૂસ કરતો ગબડી પડ્યો તેનું શું કારણ? ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે રણમાં જવા અગાઉ તે પોતાનું ખૂન પોતાને હાથેજ કરી ચૂક્યો હતો. સંગ્રામમાં જવાની આગલી રાત્રે તેણે સ્ત્રીસંગ કર્યો હતો. ચંદ્રપ્રભા જેવો કાંતિમાન અને સૂર્યપ્રભા જેવો તેજસ્વી વીર યુવક અભિમન્યુ કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિમાં કે જ્યાં ભારતવર્ષના ક્ષત્રિય વીર પુરુષોનો સર્વથા નાશ થયો હતો, ત્યાં રહેંસાઈ ગયો તેનું કારણ શું? રણમાં જવા અગાઉ તેણે પોતાનું બ્રહ્મચર્ય ખંડિત કીધું હતું. ‘રામ’ જ્યારે પ્રોફેસર હતો ત્યારે તેણે ‘પાસ’ અને ‘નાપાસ’ છોકરાઓનું એક લિસ્ટ બનાવ્યું હતું અને તેમાં છોકરાઓની ચાલચલણ વિષે ‘રિમાર્ક’ કીધી હતી. આ લિસ્ટ પરથી તારતમ્ય ખેંચતાં જણાયું કે, જે છોકરાઓ પરીક્ષાના દિવસોમાં અથવા તેથી થોડા દિવસ અગાઉ વિષયવાસનામાં ફસી પડતા હતા તેઓ આખું વરસ સારો અભ્યાસ કર્યા છતાંયે પરીક્ષામાં નાપાસ થતા હતા અને જે છોકરાઓનાં મન પરીક્ષાના દિવસોમાં એકાગ્ર અને પવિત્ર રહેતાં હતાં તેઓ પાસ થતા હતા. બાયબલ વાંચતાં જણાય છે કે બહાદુરીના વિષયમાં સામ્સનનું નામ કહેવતરૂપ થઇ પડ્યું હતું; પરંતુ જ્યારે તેણે સ્ત્રીના કટાક્ષનો

મદ્ય પીધો ત્યારે તેની સર્વ બહાદુરી અને હિંમત કોણ જાણે ક્યાંય જતી રહી! એક વિદ્વાન લખે છે કેઃ-

"મારામાં દસ માણસનું જોર છે, કારણકે મારૂં હૃદય શુદ્ધ છે. મને કદી પ્યારનું ચુંબન થયું નથી અને મારા હાથને યુવતીના હસ્તનો સ્પર્શ થયો નથી."

જેવી રીતે તેલ બત્તીની ઉપર ચઢવાથી તેનો પ્રકાશ બને છે, તેવી રીતે જે શક્તિનો વ્યય શરીરના નીચલા ભાગમાં થાય છે, તે શક્તિ સંયમદ્વારા જો ઉપરના ભાગમાં ચઢે, તો મનુષ્યની આકર્ષણશક્તિ અને તેજની વૃદ્ધિ થઈ પરમ આનંદ થાય છે.

प्रजानी संख्या वधवामां नुकसान

પદાર્થવિજ્ઞાનના અભ્યાસ પરથી પણ માલૂમ પડે છે કે, કોઈ પણ દેશમાં પ્રજાની સંખ્યામાં વધારો થવો અને તેની સાથે સાથે તેની શક્તિ કાયમ રહેવી, એ બંને પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. જો બાગને નીંદવામાં ન આવે અને વૃક્ષોને થોડાંઘણાં કાપવામાં ન આવે તો થોડા દિવસમાં બાગનું જંગલ બની જશે અને બધા રસ્તા બંધ થઈ જશે. આજ પ્રમાણે રાષ્ટ્રીય સુંદરતા અને પ્રભાવ કાયમ રાખવાને માટે નૈતિક ક્રિયા કે જેને હક્સ્લીએ ઉદ્યાન સુધારવાની ક્રિયા સાથે સરખાવી છે, તે અમલમાં મૂકવાની જરૂર છે; અર્થાત્ પ્રજોત્પત્તિ અમુક પ્રમાણ કરતાં વધવા નહિ દેવાની જરૂર છે. આ ઉદ્દેશ કાં તો વિદેશગમન કે કાં તો ઓછી પ્રજોત્પત્તિથી પાર પડે છે. જો કોઈ વાત સરલતાથી સમજમાં ન ઊતરે તો પછી ડંડાના જોરથી શીખવવામાં આવે છે. જંગલી મનુષ્યોમાં પ્રથમ પશુઓની પેઠે મા-બહેનનો ફરક રાખવામાં આવતો નહોતો; પરંતુ ધીમે ધીમે આ કાયદો તેમના લક્ષમાં આવ્યો અને તેમણે નજીકનાં સગાંઓમાં વિવાહ કરવાનો રિવાજ બંધ પાડ્યો. આજે નજીકનાં સગાંઓ વચ્ચેના સંબંધને પશુવત્ તુચ્છ સંબંધ ગણવામાં આવે છે, પણ ન્યાયની રીતે જો જોવા જઈશું તો મનુષ્ય કરતાં પશુ વધારે શુદ્ધ અને પવિત્ર છે. મુદ્દો એ છે કે મનુષ્ય સગપણમાં અને પશુ બ્રહ્મચર્યમાં ઉત્તમ વર્તન રાખે છે, પણ બંને જાતનાં પ્રાણીઓ સંતાનોત્પત્તિ કરવામાં તો શૂરાંજ છે. પરિણામ એ આવે છે કે જિંદગી ટકાવી રાખવાને માટે તેમને જીવન-કલહમાં ઊતરવું પડે છે અને લડાઈટંટાને ઉત્તેજન મળે છે. જે મનુષ્યો

પશુઓની માફક બેપરવાઈથી પ્રજાની વૃદ્ધિ કરે છે અને મોજને માટે પોતાના વીર્યનો નાશ કરે છે તેમને ધિક્કાર છે!

આર્યલોક આ દેશમાં પ્રથમ આવ્યા ત્યારે પ્રજોત્પત્તિનો વધારો કરવાની આવશ્યકતા હતી; એટલા માટે લગ્ન સમયે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી કે, "આ બાળકીને દસ પુત્ર થાઓ!" પણ આધુનિક કાળમાં એક સ્ત્રીને દસ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની કાંઈ જરૂર રહી નથી. તમે કહો છો કે, "મરણ પછી પુત્ર અમને સ્વર્ગમાં પહોંચાડશે." પરંતુ હાલ તો પુત્રોને પેટભર ખોરાક પૂરો નહિ પડવાથી જીવતા જીવતાંજ તમારો વાસ નરકમાં થઈ રહ્યો છે. યારો! ઉધારની આશાએ નગદને શા માટે છોડો છો? અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને ગીતામાં એવો સવાલ પૂછ્યો છે કે, "પિંડ કોણ આપશે અને પિતૃઓ સ્વર્ગમાં શી રીતે પહોંચશે?" શ્રીકૃષ્ણે જે જવાબ આપ્યો છે તે ભગવદ્ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં ૪૨ થી ૪૬ મા શ્લોક સુધી ઘેર જઈને જોઈ લેજો. સ્વર્ગનો અર્થ કાંઈ મુક્તિ થતોજ નથી. સ્વર્ગમાં ગયા પછી તો પાછું આ લોકમાં આવવું પડે છે. સ્વર્ગના સંબંધમાં અહા! નીચલી કડીઓ કેવી સરસ લાગુ પડે છે!:—

"જીન્નત પરસ્ત જાહિદ કબ હક પરસ્ત હૈ?
હુરેં પે મર રહા હૈ, યહ શહબત પરસ્ત હૈ."

અર્થાત્ જે સ્વર્ગનો ઉપાસક છે તે બ્રહ્મનો ઉપાસક શી રીતે બની શકે છે? જે પરીઓને મેળવવાને ફાંફાં મારી રહ્યો છે, તે તો કામાતુર છે.

વહાલા બંધુઓ! જો તમે પ્રજાની વૃદ્ધિ કરવાની ક્રિયા સમજીનેજ નહિ ઘટાડો તો પ્રકૃતિ પોતેજ પોતાની ક્રૂર પદ્ધતિ પ્રમાણે તે પ્રજાને પરાણે છિન્નભિન્ન કરવા માંડશે. મહર્ષિ વસિષ્ઠજીએ પ્રકૃતિના કોપની નીચલી રીતિઓ લખી છે:—

(૧) મરકી, (૨) દુષ્કાળ, (૩) ધરતીકંપ અને (૪) લડાઈ. આ ચાર વસ્તુઓથી કુદરત મનુષ્યની અયોગ્ય વૃદ્ધિને ટાળે છે; માટે જો મરકી, દુષ્કાળ, ધરતીકંપ અને યુદ્ધોને અટકાવવાં હોય તો બ્રહ્મચર્યનો આશ્રય લો. જ્યાંસુધી પ્રજોત્પત્તિ અને જમીનની પેદાશનું સરખું પ્રમાણ રાખવામાં ન આવે ત્યાંસુધી જુદી જુદી જાતોમાં સંપ અને ઐક્ય કદી પણ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકશે નહિ.

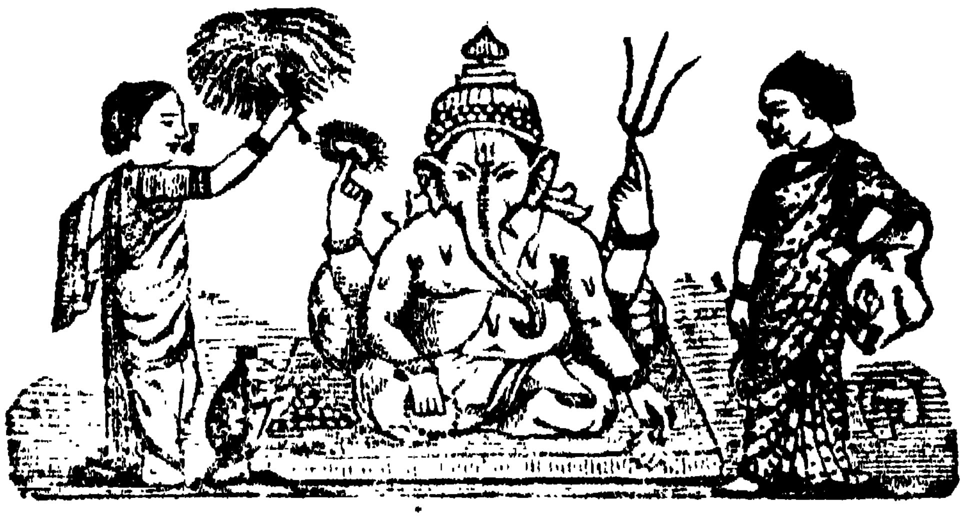
દુનિયામાં એવો કોઇ દેશ નથી કે જે દ્રવ્યોત્પત્તિમાં હિંદુસ્તાન જેટલો પાછળ અને પ્રજોત્પત્તિમાં હિંદ જેટલો આગળ હોય! આવા સંજોગોમાં હિંદમાંથી વૈરભાવ અને સ્વાર્થપરાયણતાનો કેવી રીતે નાશ થઇ શકે? અને સંપ તથા ઐકય કેવી રીતે જળવાઇ શકે? બે કૂતરા વચ્ચે એક રોટલીનો ટુકડો નાખીને કહો છો કે “લડશો નહિ” તે કેવી રીતે બની શકે? એવા સંયોગમાં સંપ અને ઐકય રાખવાનો ઉપદેશ કરવો એ વકતૃત્વની મશ્કરી અને ઉપદેશની મજાક કરવા બરોબર છે. એક ગોશાળામાં ગાયો દસ હોય અને ઘાસ ફક્ત એક ગાયને થાય એટલુંજ હોય, તો ગાય જેવાં નમ્ર, ગરીબ, મૂંગાં પ્રાણી પણ લડ્યા વગર ન રહે; તો પછી ભૂખે મરતા હિંદીઓ સુલેહસંપ અને શાંતિ કેવી રીતે જાળવી શકે? વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે દરેક વસ્તુનું સમતોલપણું જાળવી રાખવાને માટે દરેક પરમાણુ અને અંશને રહેવાને તથા હરવા ફરવાને ફક્ત એટલીજ જગ્યા હોવી જોઇએ કે જેથી બીજા પરમાણુ અને અંશો માટેની આવશ્યક જગ્યામાં વધઘટ થાય નહિ. હવે જે દેશમાં એક જણના પેટ ભરીને ખાવાથી બીજાં દસ માણસો ભૂખ્યાં કે અર્ધભૂખ્યાં રહી જાય તે દેશમાં સુલેહસંપ અને સમતોલપણું શી રીતે જળવાઇ રહે? **શું તમે હિંદુસ્તાનને કલકત્તાનું કારાગૃહ બનાવ્યા વિના પાછા નહિજ હઠશો?** જે ચીજ નકામી થઇ જાય છે તેને આ લેમ્પની બગડેલી ચીમનીની પેઠે નીચે ઉતારી નાખવામાં આવે છે. (આ વખતે લેમ્પની ચીમની કાળી થઇ જવાથી તેને નીચે ઉતારી મૂકવામાં આવી હતી.) હવે ક્યારે સમજશો? પુરુષાર્થની શક્તિનો એવી રીતે નાશ ન કરો કે જેથી તમને પણ નુકસાન થાય અને દેશની પણ બરબાદી થાય. એ શક્તિને બ્રહ્માનંદ અને આત્મિક બળમાં ફેરવી નાખો.

ब्रह्मचर्य विषे बीजां केटलांक दृष्टांतो अने खुलासा

દુનિયાનો સૌથી મહાન ગણિતવેત્તા સર આઇઝેક ન્યૂટન ૮૦ કરતાં વધુ વર્ષ જીવ્યો હતો. એને આટલી મોટી ઉંમરે પહોંચવાનું કારણ બ્રહ્મચર્યજ હતું. મહાન તત્ત્વજ્ઞાની કેન્ટ પણ બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપેજ લાંબી જિંદગી ભોગવવાને શક્તિમાન થયો હતો. હર્બર્ટ સ્પેનસર અને સ્વિડનબર્ગ જેવા દુનિયાના વિચારોને ફેરવી નાખનાર મહા સમર્થ વિદ્વાનો પણ બ્રહ્મચારી હતા.

કેટલાંક અંગ્રેજી પત્રોએ એવો ગપાટો ઉડાડ્યો છે કે બ્રહ્મચર્યના પાલનથી જિંદગી ઘટે છે. તપાસ કરતાં માલૂમ પડે છે કે પેરિસ અને એડીનબરોના કેટલાંક વર્ષોના જન્મમરણના રિપોર્ટો ઉપરથી ખાસ આ પરિણામ તારવી કાઢવામાં આવ્યું હતું. હવે જેનામાં જરા પણ અક્કલનો અંશ હશે તેને વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ રીતે જણાશે કે ઉપલાં શહેરોમાં ફક્ત એવા લોકોનાંજ લગ્ન કરવામાં આવતાં નથી કે જેઓ કાં તો બિમાર હોય કે કાં તો નાદાર અથવા બેકાર હોય, કિંવા બીજી કોઇ રીતની મુશ્કેલીથી વ્યાધિગ્રસ્ત થઇ ગયા હોય. જેથી એવા હલકા જીવનમાં અલ્પ આયુષ્ય ઇત્યાદિ પરિણામોને બ્રહ્મચર્યના પરિણામરૂપે ગણાયજ નહિ. વળી તે દેશનાં કુંવારાં માણસો આત્મજ્ઞાન નહિ ધરાવવાથી પણ બ્રહ્મચારી રહી શકતાં નથી, જેથી એવા જન્મમરણના પત્રક પરથી બ્રહ્મચર્યનું ખંડન થવું તદ્દન અશક્ય છે.

આપણા દેશની વિદ્યા ગ્રહણ કરીને વિદેશીઓ તેનો લાભ લે છે અને આપણે જેવા ને તેવા રહી જઇએ છીએ, એ કેવી અફસોસની વાત છે? "અમારા બાપે કૂવો ખોદાવ્યો છે" એમ કહેવાથી આપણી તૃષા છીપવાની નથી. તૃષા તો પાણી પીવાથીજ શાંત થશે; એવીજ રીતે શાસ્ત્રોના ઉપદેશ પ્રમાણે અમલ કરવાથીજ આપણાં દુઃખો નષ્ટ થશે.

નગદ ધર્મ*

વૈભવ અને વિજયનો આધાર ભૂમિ પર નથી, પણ સત્ય અને ધર્મ પરજ છે. ' सत्यमेव जयते नानृतम् । ' વેદમાં લખ્યું છે કે, " જય સત્યનોજ થાય છે અસત્યનો નહિ. " સાચને આંચ નથી. જગતમાં જ્યાં જ્યાં સંપત્તિ અને ઐશ્વર્ય છે ત્યાં ત્યાં તેનું ખરૂં કારણ ધર્મજ છે. આપણે હિંદુઓ કહીએ છીએ કે લક્ષ્મી વિષ્ણુની પત્ની છે અને તે પતિવ્રતા છે. જ્યાં વિષ્ણુ (સત્ય) છે ત્યાં લક્ષ્મી હોવીજ જોઇએ; તે બીજા કોઇ પણ પુરુષનો પડછાયો લેતી નથી. ઉન્નતિ એ એકજ દેશની મિલકત નથી અથવા તે એકજ જગાએ સ્થાયી રહેતી નથી. જે લોકો યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોની ઉન્નતિનું કારણ ત્યાંની ઠંડી અને શક્તિદાયક હવા છે, એમ સમજે છે; અને બીજા દેશોની અવનતિનું કારણ ત્યાંની ભૂમિને ગણે છે, તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. બે હજારથી પણ ઓછાં વર્ષ પર ઇંગ્લેંડના રહેવાસીઓ રોમ વગેરે શહેરોમાં કેદી અને ગુલામ તરીકે વેચાતા હતા; આજે ઇંગ્લેંડ આવા વિશાળ પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય ચલાવે છે, તેથી આજે શું તે ભૂમિ બદલાઇ ગઇ છે ? પાંચસો વર્ષ પહેલાં પણ અત્યારે છે ત્યાંજ અમેરિકા ખંડ હતો; પરંતુ એ અરસામાં ત્યાંના રહેવાસીમાં કેટલો ફેર પડ્યો છે, તેનો વિચાર કરો. રોમ, ગ્રીસ, મિસર અને આપણું હિંદુસ્તાન પ્રાચીનકાળમાં જ્યાં હતાં ત્યાંનાં ત્યાંજ અત્યારે પણ છે. તે વખતે આખી દુનિયામાં તેમની કીર્તિ પ્રસરી રહી હતી. ઐશ્વર્ય એ દેશ કિંવા મનુષ્ય પર આધાર રાખતું નથી. જેઓ સન્માર્ગે ચાલે છે તેમનોજ જય થાય છે; અને જ્યાંસુધી તેઓ સત્યથી ચાલે છે ત્યાંસુધીજ તેમનું ઐશ્વર્ય નભી રહે છે. ભાઇઓ ! ' રામ ' તમારો છે અને તમે ' રામ 'ના છો. પૂર્ણ પ્રેમથી મારી પાસે આવો ! હું પણ જે કંઈ કહેવાનો છું તે પ્રેમથીજ કહેવાનો છું; પરંતુ માફ કરજો ! હું

---

* સ્વામીજીએ આ વ્યાખ્યાન ગાઝીપુરમાં આપ્યું હતું.

તમારી ખુશામત નહિ કરૂં. પ્રેમને ખુશામત ગમતી નથી. 'રામ' જાપાન ગયો હતો, અમેરિકામાં ગયો હતો, વળી યુરોપના પણુ કેટલાક દેશો 'રામે' જોયા છે; પરંતુ જ્યાં જ્યાં ઉન્નતિ જણાઇ ત્યાં ત્યાં 'સત્ય'નું અસ્તિત્વ હતું. અમેરિકાએ જે ઉન્નતિ કરી છે, તે પણુ ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાથીજ. ધર્મને કોઇએ ઇજારે રાખી લીધો નથી, પણુ ગમે તે માણુસ ધર્મ પ્રમાણે આચરણુ કરી શકે છે.

નગદ ધર્મ અને ઉધાર ધર્મ

ધર્મ બે પ્રકારના છે; એક નગદ અને બીજો ઉધાર. દાખલા તરીકે એક માણુસે કેટલુંક ધન જમીનમાં દાટી રાખ્યું હતું તે તેના છોકરાએ જાણ્યું; તેણે તે ગુપચુપ કાઢી લઇ વાપરી નાખ્યું અને તેટલાજ વજનના પથરા એ ખાડામાં ભરી દીધા. કેટલાક દિવસ પછી તેના બાપે જમીન ખોદી જોઇ તો રૂપિયા મળે નહિ; તેથી તે રડવા લાગ્યો કે, "હાય! હાય રે! મારૂં ધન ક્યાં ગયું?" છોકરો બોલ્યો: "બાપા! તમે શા માટે રડો છો? તમારે તે વાપરવા તો હતાજ નહિ, રાખી મૂકવા હતા, તો એ પથરાઓ પણુ તેટલાજ વજનના છે."

"બરારા નિહાદન ચે સંગો ચે જર."

અર્થાત્ જો સંઘરીજ મૂકવાં હોય તો પછી પથ્થર અને સુવર્ણુ સરખાંજ છે.

જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે જે ઝગડા થાય છે, તે સર્વ નગદ ધર્મને લીધે નહિ પણુ ઉધાર ધર્મને લીધેજ થાય છે. નગદ અથવા રોકડો ધર્મ તો એજ કે જે મરણુ પછી નહિ, પણુ જીવતાંજ સફળ થવાની ચિંતા રાખે છે. **ઉધાર ધર્મ અંધશ્રદ્ધાનો છે અને નગદ ધર્મ દૃઢ વિશ્વાસનો છે. ઉધાર ધર્મ માત્ર લોકોને કહેવાનો અને ઉપર ઉપરથી માની લેવાનો હોય છે, જ્યારે નગદ ધર્મ આચરવાનો-અમલમાં મૂકવાનો હોય છે.** ધર્મમાં જેટલો રોકડ ભાગ છે તેને માટે સર્વ ધર્મોનો એકજ મત છે. ખરૂં બોલવું, શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું, અહંકાર અને સ્વાર્થી વૃત્તિથી દૂર રહેવું, પરધન અને પરદારા જોઇને મનમાં મલિન વાસના ઉત્પન્ન થવા ન દેવી, જગતની લાલચો અને ધમકીઓના જાદૂમાં ફસાઇને આપણા મૂળ સત્ય-

સ્વરૂપને વીસરી ન જવું, મનને દૃઢ અને વૃત્તિને સ્વતંત્ર રાખવી, એ ધર્મના નગદ ભાગો વિષે કોઇ ભિન્ન મત ધરાવતું નથી.

ધર્મના ઉધાર ભાગની બાબતો કલહપ્રિય લોકોને સોંપી દઇ, જેઓ નગદ ધર્મથી ચાલે છે, તેમનીજ ઉન્નતિ અને ઉત્કર્ષ થાય છે, એ વ્યાવહારિક સત્યનો પરદેશમાં ગયા પછી 'રામ'ને ઘણો અનુભવ થયો.

हिंद अने अमेरिकानी तुलना.

હિંદુસ્તાન અને અમેરિકા વચ્ચે શું ફેર છે? અહીંયાં દિવસ હોય છે, ત્યારે ત્યાં રાત હોય છે; અને ત્યાં દિવસ હોય છે, ત્યારે અહીં રાત હોય છે. જ્યારે હિંદુસ્તાનના સિતારા પાધરા હતા ત્યારે અમેરિકાને કોઇ ઓળખતું પણ નહોતું; આજે અમેરિકા વૈભવને શિખરે પહોંચ્યું છે અને હિંદુસ્તાનનો કોઇ ભાવ પણ પૂછતું નથી. પૂજા અથવા સત્કારની વખતે અહીંયાં જોડા કાઢવામાં આવે છે ત્યારે ત્યાંના લોક ટોપી ઉતારે છે.

અહીંયાં 'પુસ્તક મેજ પર છે' એમ કહેવાય છે; ત્યાં 'ચોપડી પર ટેબલ છે' એમ બોલાય છે. અહીંયાં ઘરમાં પુરુષોની સત્તા ચાલે છે, તેમના ઘરમાં સ્ત્રીનું રાજ્ય હોય છે. અહીંયાં વિધવાઓની સંખ્યા મોટી હોવાના વિલાપ કરવામાં આવે છે, ત્યાં કુમારિકાઓની સંખ્યા વધી જવાની બૂમો પાડવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં ગધેડું અને ઘુવડ મૂર્ખતા ભરેલાં અને અપશુકનિયાં ગણાય છે, ત્યાં તેમને વિશ્વાસપાત્ર અને હોશિયારીના આદર્શ ગણવામાં આવે છે. આ દેશમાં લખાતા ગ્રંથોમાં જો તેનો અર્ધ ભાગ પ્રાચીન વૈભવોની વાતોથી ભર્યો ન હોય, તો તેનો કોઇ ભાવ પણ પૂછતું નથી, ત્યાં છપાતાં પુસ્તકોમાં બધી નવી નવી બાબતો ન હોય, તો તેને કોઇ લેતું નથી.

અહીંયાં જેની પાસે હુન્નરકળાનું ઉપયોગી જ્ઞાન હોય છે, તે તેને છુપાવી રાખે છે અને ત્યાં તેને છાપીને બહાર પાડે છે. અહીંયાં ઉધાર ધર્મ—ઉપર ઉપરથી માનવાનો ધર્મ—બેહદ છે; ત્યાં નગદ ધર્મ (પાલન કરવાનો ધર્મ) પુષ્કળ છે. અહીંયાં બીજાની સાથે હળીમળીને ન ચાલવામાં, બીજાના હાથનું ન ખાવામાં અને આભડછટને ખાતર અળગું રહેવામાં મોટાઇ મનાય છે; ત્યારે ત્યાં લોકોની સાથે જેટલા પણ વધારે મળીને ચાલો તેટલું

વધારે માન મળે છે. અહીંયાં પરભાષા ભણવી એ હલકું ગણાય છે (न पठेत् यावनीं भाषाम्); ત્યાં પરભાષાઓ જેટલી વધારે આવડતી હશે તેટલું વધારે માન મળશે.

नगद धर्म विषे एक वृद्ध अमेरिकन प्रोफेसरनुं दृष्टान्त

'રામ' જ્યારે જાપાન જતો હતો ત્યારે સ્ટીમરમાં અમેરિકાના એક વૃદ્ધ પ્રોફેસર સાથે તેને ઓળખાણ થઇ. તે વૃદ્ધ પ્રોફેસર રશિયન ભાષા શીખતો હતો. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, તેને અગિયાર ભાષાઓ તો આવડતી હતી. તેને "આટલા ઘડપણમાં નવી ભાષા શીખવાની શી જરૂર છે?" એમ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે, "હું ભૂસ્તરવિદ્યાનો પ્રોફેસર છું, રશિયન ભાષામાં ભૂસ્તરવિદ્યાનો એક અદ્ભુત ગ્રંથ લખાયો છે, તેનું ભાષાંતર હું કરી શકું, તો મારા દેશબાંધવોને અત્યંત લાભ મળે, તે માટે હું રશિયન ભાષા શીખું છું."

'રામે' કહ્યું: "હવે તો તમે મૃત્યુને બારણે આવી પહોંચ્યા છો; હવે શીખીને શું કરશો? ઈશ્વરનું ભજન કરો."

તેણે જવાબ આપ્યો: "**લોકસેવા એજ ઈશ્વરસેવા છે.** * આ મુશ્કેલ કર્તવ્ય બજાવતાં હું નરકે જાઉં; તોપણ મને તેની દરકાર નથી. મારા દેશબાંધવોને સુખ થતું હોય અને મારે હજાર વખત નરકવાસ ભોગવવો પડે, તોપણ મને હરકત નથી. આ જન્મમાં લોકસેવાનો લાભ લેવાનો હક મૃત્યુ પછીની અદૃશ્ય સૃષ્ટિના ડરથી હું છોડનાર નથી."

"ગુજસ્તા ખ્વાબો આમન્દા ખ્યાલસ્ત;
ગનીમત દાં હમીં હમરા કિં હાલસ્ત." ×

'નગદ ધર્મ' એજ કહેવાય. ભગવદ્ગીતામાં એવી ઉત્કૃષ્ટ આજ્ઞા કરી છે કે,

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।

અર્થાત્ કર્મ જ કરતો રહે, ફળ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીશ નહિ.

લૉર્ડ મેકોલેની એવી પ્રાર્થના હતી કે, "મરૂં તો મારી લાય-

* બન્દઃ હું એ ખુદા મૈં બન્દે મેરે ખુદા હૈ.

× ભૂતકાળ સ્વપ્નવત્ છે અને ભવિષ્યકાળ તો કેવળ અનુમાન છે; વર્તમાનકાળજ આપણી પાસેનું ખરૂં ધન છે એમ સમજ.

ગ્રેરીમાંજ મરૂં !"

"દફન કરના મુઝકો કુએ યારમેં;
કુએ બુલબુલકી બને ગુલજારમેં."

અર્થાત્ પ્રિયાની ગલીમાંજ મને દાટજો. બુલબુલની કબર બગીચામાંજ હોય છે.

મરવું તો કર્તવ્ય બજાવતાંજ મરવું જોઇએ, ઘોર રણસંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાંજ મરવું જોઇએ, આનંદ અને ઉત્સાહ સાથે કેસરિયાં કરવાં જોઇએ.

એક ડોસો ઝાડ રોપતો હતો, તેને કોઈએ પૂછ્યું કે, "ડોસા આ શું કરો છો? તમારે ક્યાં આનાં ફળ ખાવાં છે? તમારાં લાકડાં તો સ્મશાને પડ્યાં છે. પેલા ફકીરનું વચન યાદ નથી?"

"ઘર બનાઉં ખાક ઇસ વહશત-કદામેં નાસિહા!
આયે જબ મજદૂર મુઝકો ગોરકન યાદ આ ગયા."

અર્થાત્ "હે ઉપદેશક! આ જગતમાં હું ઘર બાંધીને શું કરીશ? જ્યારે મજૂરોને હું જોઉં છું ત્યારે મારી કબર ખોદનાર મજૂરોનું મને સ્મરણ થાય છે.

ડોસાએ ઉત્તર આપ્યો: "બીજાએ વાવ્યાં હતાં તે મેં ખાધાં. હું વાવતો જાઉં છું તે બીજા ખાશે."

એવીજ રીતે જગતનો વ્યવહાર ચાલે છે. ઇસુખ્રિસ્ત, મહમદ વગેરે જે મહાત્માઓ થઇ ગયા તેમણે વાવેલાં ઝાડોનાં ફળ શું તેમણે પોતેજ ખાધાં? કદિ નહિ. એ મહાત્માઓએ તો ઊલટા પોતાના દેહોજ એ ઝાડના ખાતર તરીકે અર્પ્યા, તો પછી ફળ ક્યાંથી ખાય? આજે હજારો વર્ષથી જે વૃક્ષોનાં ફળ લોકો ખાય છે તે વૃક્ષ પ્રાચીન ઋષિઓની ભસ્મથી ઊગ્યાં છે. આ સિદ્ધાંત ધર્મનો પ્રાણ છે અને એજ સિદ્ધાંતાનુસાર તે રશિયન ભાષા શીખનાર પ્રોફેસરનું વર્તન હતું.

मजूरी करी विद्याभ्यास करता जापानी विद्यार्थीओ

જે સ્ટીમરમાં 'રામ' જાપાનથી અમેરિકા જતો હતો, તે સ્ટીમરમાં લગભગ દોઢસો જાપાની તરુણો હતા. તેમાંના કેટલાક ખાનદાન કુટુંબોના છોકરા હતા; પરંતુ તે સૌમાં પોતાને ઘેરથી પૈસા લઈ આવેલો કોઇકજ હતો. કેટલાક તો એવા હતા કે સ્ટી-

મરનું ભાડું પણ ઘેરથી લાવ્યા નહોતા. તેમાંના કેટલાક શ્રીમંત ઉતારૂઓના બૂટ સાફ કરવા રહ્યા હતા, કેટલાક સ્ટીમરને ધોવા સાફ કરવાના કામ પર રહ્યા હતા, અને કેટલાક એવાંજ બીજાં કામ પર રહીને સ્ટીમરનું ભાડું ચૂકવતા હતા. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, "આપણા દેશના પૈસા પરદેશમાં જઇને શા માટે ખરચવા ? સ્ટીમરનું ભાડું પણ કામ કરીને ચૂકવવું" એવો તેમનો વિચાર હતો. અમેરિકામાં ગયા પછી તેમાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ આખો દિવસ શ્રીમંત લોકોને ત્યાં મજૂરી કરતા અને રાત્રે રાતની શાળાઓમાં જઈ ભણતા. કેટલાક રેલવેનાં કામ ઉપર અને કેટલાક એવાંજ બીજાં કામોમાં જોડાયા હતા. એ લોકો ઉનાળામાં મજૂરી કરતા અને શિયાળામાં કોલેજમાં ભણતા.

"પયે ઇલ્મ ચૂં શઅમ બાયદ ગુદાખ્ત."

અર્થાત્ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે મીણબત્તીની પેઠે ઓગળવું જોઇએ.

એવી રીતે સાત આઠ વર્ષ સુધી પોતાનો નિર્વાહ કરીને પોતાની બુદ્ધિ અમેરિકાનાં જ્ઞાન અને કળાથી તથા ખીસ્સાં અમેરિકાના પૈસાથી ભરીને એ જાપાની લોકો પાછા સ્વદેશ આવે છે. દરેક સ્ટીમરમાં વીસ પચીસ અને કોઈ કોઇ વાર સેંકડો જાપાની લોકો અમેરિકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં જાય છે અને ત્યાંનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાના દેશમાં પાછા આવે છે. એનું પરિણામ તમે જુઓ છોજ. પચાસ વર્ષ પહેલાં જે જાપાન હિંદુસ્તાનના કરતાં પણ અવનત દશામાં હતું તે આજે યુરોપથી પણ ચડી ગયું છે.

अभिमानथी अलग रहेनार पोतेज सुकाई जाय छे.

તમારો હાથ મજબૂત છે અને તેમાંનું લોહી પણ તદ્દન શુદ્ધ છે; પરંતુ જો કાંડા પર તાણીને પાટો બાંધો તો હાથનું લોહી હાથમાંજ રહેશે, શરીરના બીજા ભાગોમાં તે ફરી શકશે નહિ અને તેથી તે જલદી બગડી જઇને તમારો હાથ સુકાઈ જશે; તેવીજ રીતે જે દેશના લોકો "અમેજ મોટા છીએ, અમેજ સારા છીએ, અમેજ કુલીન છીએ, અમારે મ્લેચ્છ અને કાફરોની સાથે સંબંધ રાખવાની શી જરૂર છે ?" એમ કહીને બીજાઓ અને પોતાની વચ્ચે જુદાઇનો પાટો બાંધી લે છે; તેઓ પોતે અને તેવાઓનો દેશ પણ એથી સુકાઇજ જાય છે. "વહેતા પાણી નિર્મલા, બાંધ્યા ગંદા હોય."

विदेशगमनना लाभ–अमेरिकनो अने जर्मनोनुं दृष्टान्त

વિચાર કરી જોતાં માલૂમ પડશે કે હરકોઈ દેશે પ્રવાસથીજ પોતાની ઉન્નતિ કરી છે એ વિષે અમેરિકન લોકો તરફ જુઓ. સાધારણ રીતે પિસ્તાળીશ હજાર અમેરિકનો દરરોજ પેરિસમાં હોય છે. તેમનાં ટોળાંનાં ટોળાં જતાં આવતાં નજરે પડે છે અને ફ્રાન્સમાં કંઈ જરા નવી શોધ થાય અથવા કળા નીકળે કે તરત તેઓ તે પોતાના દેશમાં પહોંચાડે છે. જૂની કળાઓ પણ તેઓ કાંઇ ઓછી શીખતા નથી. દરેક મોસમમાં લગભગ એંશી હજાર અમેરિકનો મિસરમાં જાય છે અને ત્યાંના પિરામીડ જોઇ આવે છે. લાખો અમેરિકનો આખી પૃથ્વીનું પર્યટન કરી આવ્યા છે. એવી રીતે એ લોકો જ્યાંથી જ્ઞાન મળે ત્યાંથી લઇને પોતાના દેશમાં પહોંચાડે છે. જર્મન લોકો પણ એવાજ છે. અમેરિકાથી આવતાં 'રામ' જર્મન સ્ટીમરમાં બેઠો હતો. પહેલા વર્ગના ઉતારૂ લગભગ ત્રણસો હતા. તેમાં પ્રોફેસર, ડયૂક, બેરન તથા વેપારી વગેરે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના માણસો હતાં. દિવસે 'રામ' સ્ટીમરને સૌથી ઉપલે માળે બેસતો અને ત્યાં એકાંતમાં લખતો, વાંચતો અથવા ધ્યાનમાં મગ્ન રહેતો; પરંતુ જર્મન લોકો ઉપલે માળે આવીને 'રામ'ને નીચે લઈ જતા અને વ્યાખ્યાન અપાવતા. 'રામ'ને તેઓ પરદેશી ધારીને મ્લેચ્છ અથવા કાફર ગણતા નહિ. તેમનો વિચારજ એવો હતો કે "આ પરદેશી પાસેથી જેટલું જ્ઞાન મળે તેટલું કાઢી લેવું."

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં 'રામે' સૌથી પહેલું વૅાશિંગ્ટન શહેર જોયું. ત્યાંથી વૅાશિંગ્ટન યુનિવર્સિટીએ 'રામ'ને હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વ્યાખ્યાન આપવાને આમંત્રણ કર્યું. વ્યાખ્યાન પૂરૂં થયા પછી એક તરુણ પ્રોફેસરની સાથે તેને મુલાકાત થઇ. આ પ્રોફેસર થોડા વખત પરજ જર્મની જઇ આવ્યો હતો. "જર્મની શા માટે ગયા હતા?" એમ 'રામે' જ્યારે તેને પૂછ્યું ત્યારે તે બોલ્યોઃ "વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના વિષયોમાં અમારી યુનિવર્સિટી અને જર્મન યુનિવર્સિટીઓનો મુકાબલો કરવા ગયો હતો." તેણે પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય દર્શાવતાં જણાવ્યું કે, "દસ વર્ષ પહેલાં જર્મની અમારા કરતાં આગળ હતું, પણ આજે અમે તેનાથી જરાયે ઉતરતા નથી."

विदेशनी विद्या भणवाथी वटलाई जवातुं नथी.

હું કહું છું કે તમે મરણ પર્યંત ભણો. અમેરિકનોએ ઘણી મહેનતે બીજાઓ પાસેથી વિદ્યા સંપાદન કરી છે અને તેને ખીલવી છે. અમેરિકનો 'ડોલરના દાસ' કહેવાય છે, તે ખરૂં નથી; ઊલટા ડોલર તેમના દાસ છે; કારણકે **ડોલર તો વિદ્યાની પાછળ આપોઆપજ ઘસડાઇ આવે છે.** જે લોકો અમેરિકન લોકો પર એ આરોપ મૂકે કે છે તેઓ નગદ ધર્મના નહિ પણ નગદ નાણાંનાજ અનુયાયી છે; તેઓ અમેરિકન વસ્તુસ્થિતિથી તદ્દન અજ્ઞાત છે. નિષ્ફળ થનાર શિયાળની પેઠે 'દ્રાક્ષ ખાટી છે' એ પ્રકારનો એ આરોપ છે. કેલિફોર્નિયાની એક સ્ત્રીએ અઢાર કરોડ રૂપિયા આપીને એક વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપ્યું છે. એવી રીતે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર કરવાને માટે તે દેશમાં દર વર્ષે કરોડો રૂપિયાનું દાન કરવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનની બ્રહ્મવિદ્યાને તેઓ એટલા માને છે કે વ્યાવહારિક વેદાંત ત્યાં અત્યારે જેવું છે તેવું અહીંયાં નથી. તે લોકોએ વેદાંતનું અધ્યયન કરીને તેને પોતાનું કરી નાખ્યું છે, તોપણ તેઓ કંઈ હિંદુ થયા નથી; તેવીજ રીતે આપણે પણ તેમની વિદ્યા અને હુન્નરકળા પ્રાપ્ત કરવા છતાંયે આપણું રાષ્ટ્રીયત્વ જાળવી રાખી શકીશું. ઝાડ બહારથી પોતાનો ખોરાક લે છે; પરંતુ તેથી તે જાતે ખોરાક બનતું નથી. બહારથી મીઠું પાણી, પ્રકાશ અને હવા તે લે છે અને પચાવે છે; પરંતુ તેથી તે જાતેજ પાણી કે હવારૂપ બની જતુ નથી. જાપાની લોકોએ યુરોપ અને અમેરિકાની હુન્નરકળા પ્રાપ્ત કરી; પરંતુ તેઓ જાતે જાપાનીજ રહ્યા છે. દેવોએ કચ (બૃહસ્પતિના પુત્ર)ને રાક્ષસો પાસે મોકલીને તેમની સંજીવની વિદ્યા શીખી લીધી, પણ તેથી તે પોતે રાક્ષસ બન્યા નહિ; તેવીજ રીતે યુરોપ અને અમેરિકા જઇને તેમનું જ્ઞાન તથા કળા શીખી આવવાથી તમારૂં હિંદુત્વ જતું રહેવાનું નથી.

ज्ञाननी आप ले न करवाथी पोतानेज नुकसान छे.

જે લોકો જ્ઞાનને અમુક દેશમાં પૂરી રાખવા ઇચ્છે છે; અને આ જ્ઞાન અમારૂં ને આ જ્ઞાન બીજા દેશનું છે, બીજાનું જ્ઞાન અહીંયાં આવશે તો ખોટું થશે અને અમારા જ્ઞાનને લઇ જવાનો પણ કોઇને અધિકાર નથી એમ કહે છે; તેઓ પોતાના જ્ઞાનને અજ્ઞાનના રૂપમાંજ ફેરવી નાખે છે. આ ઓરડીમાં અજવાળું છે,

આ પ્રકાશ અત્યંત મનોહર અને સુખદાયક છે; પરંતુ "આ અજવાળું અમારૂં છે, બહારના અજવાળા સાથે તે ભળે તો અભડાઇ જાય-અપવિત્ર થઇ જાય!" એમ જો આપણે કહીએ તો આપણને 'મૂર્ખો' સિવાય બીજી શી ઉપમા મળે? છતાં તેવા બનીને અજવાળું ન અભડાય તે માટે જો ઓરડીનાં બારીબારણાં બંધ કરી દઇએ તો શું થશે? તે અજવાળુંજ એકદમ જતું રહેશે અને તેની જગ્યાએ ઘોર અંધકારજ પ્રસરી રહેશે! અફસોસ! આપણે હિંદુઓ એવી ભૂલભરેલી નીતિ ચલાવતા આવ્યા છીએ!

विदेशगमनथी देशोन्नति

"હુબ્બુલ્વતન અજ મુલ્કે-સુલેમાં ખુશ્તર;
ખારે-વતન અજ સબુલે-રૈહાં ખુશ્તર."

અર્થાત્ "સુલેમાનના દેશ કરતાં મારો દેશ મને વધારે પ્રિય છે, ચંદનના વૃક્ષ કરતાં મારા દેશનો કાંટો પણ મારે મનથી વધારે સારો છે" એમ કહીને પોતે હેરાનગતિ ભોગવવી અને પોતાના દેશને કંટકવન સમાન બનાવી દેવો, એ શું સ્વદેશપ્રીતિ છે? એકજ જાતનાં ઝાડો એકજ જગાએ નજીક નજીક વાવવાથી તે છેક કમજોર બને છે; પરંતુ તેમને દૂર દૂર વાવવાથી તે પ્રચંડ અને મજબૂત બને છે. જુદા જુદા દેશોને પણ એજ નિયમ લાગુ પડે છે. કાશ્મીર વિષે કહેવાય છે કેઃ—

"અગર ફીરદોસ બરરૂયે-જમીનસ્ત;
હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત."

અર્થાત્ જો પૃથ્વી પર કોઇ પણ સ્વર્ગ હોય તો તે આજ છે, આજ છે, આજ છે.

કાશ્મીરી લોક પોતાનું આ નંદનવન છોડીને બહાર જવામાં ગુનો ગણતા હોવાથીજ તેઓ નિર્બળ, દરિદ્રી અને નાદાન રહ્યા છે; પરંતુ તેમનો જે કાશ્મીરી પંડિત પોતાનું પર્વતના શિખર ઉપરનું માની લીધેલું સ્વર્ગ છોડીને બહાર નીકળ્યો તેને ખરેખરૂં સ્વર્ગજ મળ્યું છે. તે જ્યાં પણ ગયો ત્યાં તેણે હિંદુસ્તાનના લોકો ઉપર છાપ પાડી અને તેમની મોટી મોટી પદવીઓને તેણે શોભાવી છે. જ્યાંસુધી જાપાનીઓ પણ જાપાન છોડીને બહાર નીકળતા નહોતા ત્યાંસુધી તેઓ પણ દુર્બળ અને સૌની પાછળજ હતા; પરંતુ બહાર જવા માંડતાંજ-બહારની હવા ખાતાંજ તેઓ બહા-

દુર બન્યા. યુરોપના પણ ગરીબ, દરિદ્રી અને સાધારણ લોકોજ વહાણમાં બેસી અમેરિકા જઇ રહ્યા હતા, પણ જુઓ! આજે તેઓજ આખી દુનિયામાં સૌથી વધુ શકિતમાન થઇ બેઠા છે! તેવીજ રીતે જેમનો પોતાના દેશમાં કોઇ ભાવ પૂછતું નહોતું એવા કેટલાક હિંદીઓ પણ પરદેશ જતાંજ ત્યાંના ઊંચા દરજ્જાના લોકોમાં ગણાવા લાગ્યા અને કીર્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી.

"પાની ન બહેતો ઉસ્મે બૂ આયે,
ખંજર ન ચલે તો મોરચા ખાયે;
ગર્દિશ સે બઢા મિહર વ મઃ કા પાયા,
ગર્દિશ સે ફલકને ઔજ પાયા."

અર્થાત્ પાણી વહેતું ન રહે તો ગંધાય છે, ખંજર વપરાય નહિ તો તેને કાટ ખાય છે, ફરવાથીજ સૂર્યને તથા ચંદ્રને મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે ને નભોમંડળ ફરવાથીજ ઉચ્ચ સ્થિતિ પામ્યું છે.

જેમ વૃક્ષ સર્વ પ્રકારની હરકતોને ન ગણકારતાં જ્યાં પાણી મળે ત્યાં પોતાના મૂળને લઇ જાય છે; તેમ અમેરિકા, જાપાન, જર્મની, ઈંગ્લેંડ વગેરે દેશોના લોકો સમુદ્રો તરીને, પર્વતો ઓળંગીને, પૈસા ખરચીને અને અનેક પ્રકારનાં સંકટો વેઠીને જ્યાં કંઇ પણ જ્ઞાન મળવાનો સંભવ હોય ત્યાં પહોંચી ગયા છે. તે દેશોની ઉન્નતિનું એક એ કારણ છે. હવે બીજાં કારણ વિષે સાંભળોઃ—

નગદ ધર્મ—વ્યાવહારિક વેદાન્તનાં કેટલાંક દૃષ્ટાન્ત

કેટલાક હિંદુસ્તાની તરુણો એક જાપાની સ્ટીમરમાં બેસીને જતા હતા. તેમના વર્ગના ઉતારૂઓને જે ભોજન મળતું તે તેમણે કંઇ કારણસર સ્વીકાર્યું નહિ. એક ગરીબ જાપાની તરુણે જોયું કે એ હિંદી યુવાનો ભૂખ્યા છે; તેથી તેણે તેમને માટે દૂધ, ફળ વગેરે લાવીને તેમની સામે મૂક્યાં. તેમણે પ્રથમ તો રિવાજ પ્રમાણે તે લેવાની ના પાડી, પણ પછી તે સ્વીકારીને ખાધાં. સ્ટીમર ઉપરથી ઊતરતી વખતે તેઓએ પેલા જાપાની છોકરાનો આભાર માનીને તેણે આપેલી વસ્તુઓની કિંમત તેને આપવા માંડી, પણ તે જાપાનીએ લીધી નહિ; અને તે ઊલટો હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો કે, "જયારે તમે હિંદુસ્તાનમાં જાઓ ત્યારે ત્યાંના લોકોને એમ કહેશો નહિ કે જાપાની લોક એટલા બધા

નાલાયક છે કે તેમની સ્ટીમરોમાં ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓ માટે ખાવાપીવાની સગવડ હોતી નથી."

જરા વિચાર કરો કે એક ગરીબ તરુણ જાપાની પ્રવાસી સ્ટીમર સાથે પોતાનો કંઇ સંબંધ ન હોવા છતાં આ પ્રમાણે પોતાના પૈસા શા માટે ખરચે છે? પોતાના દેશની સ્ટીમરની કોઇ નિંદા ન કરે તેટલા માટે. એ તરુણ પોતે સ્વદેશથી જુદો છે એમ માનતો નહોતો. "આખા દેશનું જીવન એજ પોતાનું જીવન" એજ એની પૂર્ણ ભાવના હતી. કેવો પ્રેમ!! કેટલો સ્વાર્થત્યાગ! એનુંજ નામ શુદ્ધ ઐક્ય! એનુંજ નામ નગદ ધર્મ! આ **વ્યાવહારિક વેદાંત સિવાય જગતનુ કે મોક્ષનુ સુખ મળવું અશકય છે.**

"મરના ભલા હૈ ઉસ્કા જો અપને લીયે જીયે;
જીતા હૈ વહ જો મર ચુકા ઇન્સાન કે લીયે."

તમને યાદ હશે કે, જ્યારે રશિયન લોકોના હલ્લાને રોકવાની જાપાનને જરૂર પડી અને તેને માટે કેટલીક આગબોટો સમુદ્રમાં ડુબાવવાની જરૂર હતી, ત્યારે મિકાડોએ જાહેરનામું બહાર પાડ્યું કે, "મારી પ્રજામાંના કોઇને હું આ કામને માટે ફરજ પાડતો નથી; પરંતુ જેઓ એ સ્ટીમરો સાથે ડૂબવાને ખુશી હોય તેમણે સ્વયંસેવક તરીકે અરજી મોકલવી." આ જાહેરનામાથી જરૂર કરતાં હજારો અરજીઓ વધારે આવી પડી હતી, અને તેમાંથી ચૂંટણી કરવામાં મુશ્કેલી પડી હતી. તે વખતે કેટલાક તરુણોએ પોતાના શરીરમાંથી લોહી કાઢીને તે લોહીથી લખેલી અરજીઓ રજૂ કરી હતી. આમ કરવામાં તેમનો ઉદ્દેશ એવો હતો કે, પોતાની અરજીઓ જલદી મંજૂર થાય અને છેવટે થયું પણ તેમજ. જ્યારે એ લોકો આગબોટોની સાથે ડૂબવા લાગ્યા; ત્યારે તેમાંના એક બે કપ્તાનો પ્રયત્ન કરવાથી પોતાનો જીવ બચાવી શકે એવો સંભવ હતો. કોઇએ કહ્યું કે, "કપ્તાન સાહેબ! તમે કામ તો પાર પાડ્યું, હવે પ્રાણ ખોવાથી શું ફાયદો? જીવતા ઘેર જાઓ તો કેમ?" મૃત્યુની પરવા ન કરનાર પેલા કપ્તાને તિરસ્કારપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે, "શું પાછા જવાને માટે મેં અહીં આવવાની અરજી કરી હતી?"

"यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परमं मम।"

અર્થાત્ જ્યાં ગયા પછી પાછું આ જગતમાં ન આવવું પડે, તેજ મારૂં પરમ ધામ છે.

" ઇજા જુઝી કિ જાં પસપારન્દ ચારાનેસ્ત."

અર્થાત્ અહીં પ્રાણાર્પણ કર્યા વિના બીજી કશીય વાતજ કરવાની નથી.

" શેર સીધા તૈરતા હો, વક્તે-રફ્તન્ આબમેં."

અર્થાત્ સિંહ પાણીમાં તરતાં તરતાં હમેશાં સીધોજ ચાલ્યો જાય છે.

નગદ ધર્મ અને શુદ્ધ વેદાંત તે આજ છે !

नैनं छिन्दंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥

અમેરિકામાં શાસ્ત્રીય પ્રયોગ કરી જોવાને માટે એક વખત જીવતા મનુષ્યનું શરીર કાપવાની જરૂર જણાઈ. કેટલાક અમેરિકન તરુણો તરતજ પોતાની છાતી ઉઘાડી કરી ઊભા રહ્યા અને બોલ્યા: " અમને ચીરો, અમને ફાડો, તસુ તસુ કપાઇને અમારો પ્રાણ ભલે જાય. જો તેમ થવાથી શાસ્ત્રની ઉન્નતિ થતી હોય અને બીજાનું કલ્યાણ થતું હોય, તો અમારૂ વિવિસેકશન (જીવતો દેહ શાસ્ત્રીય પ્રયોગને માટે કાપવો તે) હજાર દરજ્જે ઇષ્ટ છે." આને પ્રેમ કહેવો કે શૌર્ય ? આજ નગદ ધર્મ છે ! આજ વ્યાવહારિક વેદાંત છે !

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રેસિડન્ટ અબ્રાહમ લિંકન વિષે એમ કહેવાય છે કે, એક દિવસ તે ઘેરથી નીકળીને ઑફિસમાં જતો હતો. ત્યારે રસ્તામાં તેણે કાદવમાં ખૂંચી ગયેલું અને અધમૂઅું થઇ ગયેલું એક ડુક્કર જોયું. તે ઘણું જોર કરતું હતું, પરંતુ બહાર નીકળી શકતું નહોતું. તે દુઃખથી તરફડતું હતું. તેને જોતાંજ પ્રેસિડન્ટ નીચે ઊતર્યો અને તેની પાસે જઇ બહાર કાઢી તેનો જીવ બચાવ્યો. આથી તેના શરીર ઉપરનાં બધાં કપડાં ખરડાયાં; પરંતુ તેની કંઇ દરકાર ન કરતાં તે ઑફિસમાં આવ્યો. લોકોએ જ્યારે એ વાત જાણી, ત્યારે તેની ઘણીજ પ્રશંસા કરીને તેને કહ્યું કે, " આપ ઘણા દયાળુ છો." પ્રેસિડન્ટ બોલ્યો: "બસ! વ્યર્થ સ્તુતિ કરશો નહિ ! મેં દયાબયા કંઇ કરી નથી. તે ડુક્કરના દુઃખથી મારા હૃદય પર અસર થઇ અને તે દૂર કરવાને માટે મેં તેને બહાર કાઢ્યું ! "

વાહ કેવો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ? વિશ્વાત્મા સાથે કેવું ઐક્ય?

"ખૂંરંગે મજનૂસે નિકલા ફસ્દ લૈલીકી જો લી."*

પ્રેમનો કેવો સાક્ષાત્કાર!

"પત્તીજો ફુલકી લગા સદમા નસીમકા,
શબનમ કે કતરે આંખસે ઉનકે ટપક પડે."×

નગદ ધર્મનું આ રહસ્ય એજ છે કે, આખા જગતનો આત્મા એ આપણોજ આત્મા છે, એમ માનવું જોઇએ. ધર્મનું આ રહસ્ય જાણીને જે મનુષ્યોએ તેને અમલમાં મૂક્યું છે, તેમની ઉન્નતિ થઈ છે. જે મનુષ્યો આ રહસ્ય નથી સમજ્યા, તે અવનતિના ખાડામાં પડ્યા છે.

હિંદીઓની હલકાઇના થોડાક દાખલા

આપણા દેશ સંબંધે બહુજ દિલગીરી સાથે મારે એક વાત કહેવી પડે છે. હાલમાં હોંગકોંગમાં શીખ લોકોની એક પલટન છે. ત્યાર પહેલાં ત્યાં પઠાણ લોકોની પલટન હતી. હોંગકોંગમાં પઠાણોને યુરોપિયનોના જેટલોજ એટલે લગભગ બેત્રણ પાઉંડ જેટલો પગાર મળતો હતો. ચીનની લડાઇ વખતે શીખ લોકો ત્યાં ગયા, ત્યારે તેઓ પઠાણોને પોતાના કરતાં બમણોત્રમણો પગાર મળતો સાંખી શક્યા નહિ અને તેમણે બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટને અરજી કરી કે, "પઠાણોને બબ્બે ત્રણ ત્રણ પાઉંડ પગાર આપવા કરતાં અમારા ૧૦) રૂપિયાના પગારમાં પાંચનો વધારો કરીને અમારાજ લોકોની ભરતી કેમ કરતા નથી?" એ અરજી વિષે સરકારના સ્વદેશ અને વિદેશ ખાતાના અમલદારો વિચાર કરતા હતા, ત્યારે પઠાણોને પૂછવામાં આવ્યું કે, "ત્રણ પાઉંડને બદલે એક પાઉંડના પગારથી રહેવાને તમે ખુશી છો?" આ માગણી એકે પઠાણે કબૂલ કરી નહિ. એમ થવાથી પઠાણોની આખી પલટનની પલટન કમી કરવામાં આવી અને સર્વ પઠાણો બરતરફ થયા. ભોળા શીખોએ એટલો પણ વિચાર ન કર્યો કે ગમે તેમ પણ પઠાણો આપણાજ દેશબંધુઓ છે! તેમના પેટ પર પગ મૂકતાં

* લયલાની નસ ફોડતાં મજનૂની નસમાંથી લોહી નીકળવા લાગ્યું.

× ફૂલની કળીને ઠંડી હવા લાગતાં તારી આંખમાં હિમબિંદુ દેખાવા લાગ્યું.

એ શીખોને લાજ ન આવી! પોતાના ભાઇઓનાં ગળાં કાપતાં તેમને કંઇજ દયા ન આવી! અરેરે! આપણા દેશમાં કેવી ફૂટ! પેલા ભૂખે મરતા પઠાણો રોજગાર શોધતા શોધતા આફ્રિકામાં ગયા અને સોમાલીલૅન્ડના મુલ્લાંની નોકરીમાં રહી એજ શીખોની સાથે લડ્યા. પાછળથી હવાપાણીના ત્રાસ વગેરેથી એ શીખ લોકો એટલા બધા હેરાન થયા હતા કે, પ્રભુ! પ્રભુ! તેમને પક્ષાઘાત થયો, ગરદનો તૂટી, શરીર સુકાઇ ગયાં અને તાવ વગેરેથી અધમૂઆ થઇ ગયા.

“કરદની ખ્વેશસે આમદની પેશ;
ચાહકન રા ચાહ વ દરપેશ.”

“ખાડો ખોદે તે પડે” એ કહેવત તદ્દન ખરી છે.

એક હિંદુસ્તાની તરુણ જાપાનમાં ભણતો હતો, ત્યારે તે ત્યાંની લાયબ્રેરીમાંથી યંત્રશાસ્ત્રનું એક પુસ્તક માગી લાવ્યો. તેમાંની હકીકત તથા તેનો સારાંશ તો તેણે ઉતારી લીધો; પરંતુ તેમાંનાં ચિત્રોની નકલ ન કરી શકવાથી “એ પુસ્તક બીજા ઘણા વિદ્યાર્થીઓના લાભને માટે રાખવામાં આવ્યું છે” એ વાતનો વિચાર ન કરતાં તેણે ચિત્રોનાં પાનાં ફાડી લઇ પુસ્તક પાછું આપ્યું! તે પુસ્તક મોટું હોવાથી તેની લુચ્ચાઇ જો કે જલદી માલૂમ પડી નહિ; પરંતુ તે કેટલા દિવસ છાની રહે?

સત્ય કોઈ દિવસ છાનું રહે? એક દિવસ તેની ઓરડીમાં કોઇ જાપાની વિદ્યાર્થી ગયો, ત્યારે તેના ટેબલ ઉપર પેલાં ફાડેલાં પાનાં જોયાં. આ વાતની તેણે લાયબ્રેરીના સેક્રેટરીને તરતજ ખબર આપી અને ત્યારથી “આજ પછી કોઇ પણ હિંદી વિદ્યાર્થીને લાયબ્રેરીનું કોઈ પણ પુસ્તક આપવું નહિ” એવો ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો! “વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ” તે આનું નામ! સ્ટીમર ઉપર હિંદી લોકોને ખાવાનું આપનાર જાપાની તરુણની વાત પણ તમે સાંભળી અને આ હિંદી તરુણની વાત પણ તમે સાંભળી. જાપાની તરુણ પોતાના દેશની નિંદા ન થવા દેવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ દેવા તૈયાર થાય છે અને હિંદી તરુણ પોતાના આખા દેશની બદનામી થવાની પણ કંઇ દરકાર ન કરતાં માત્ર પોતાનુંજ હિત સાધે છે!

देशनो आत्मा एज पोतानो आत्मा

હાથ એમ કહી શકતો નથી કે, "હું તો જુદું અંગ છું. મારૂં લોહી આખા શરીરના લોહીથી જુદું છે!" અયોગ્ય ભેદ-ભાવથી જો તે એમ ધારે કે, "મેળવું હું અને ખાય આખો દેહ" તો કેવું અનિષ્ટ થાય? એવી સ્વાર્થી વૃત્તિથી વર્તવા હાથને માટે એકજ માર્ગ છે અને તે એ કે, પોતે મેળવેલો રોટલો આખા દેહના પોષણને માટે મોઢામાં નાખવાને બદલે હાથેજ બાંધવો! અથવા નખમાં ભરવો!! પરંતુ આ સ્વાર્થી પદ્ધતિ લાભકારક નીવડશે કે? વળી એક બીજો પણ માર્ગ છે ખરો; મધમાખીઓને હાથની આંગળીઓએ લગાડવી એટલે સોજો ચઢશે અને આખા શરીરના કરતાં હાથ ખૂબ જાડો થશે!! પરંતુ એ જાડાઇ શું સુખરૂપ છે? એ જાડાઇ—એ સોજો—તો રોગજ છે! એવીજ રીતે જે લોકો પોતાના દેશનું હિત તેજ પોતાનું હિત છે એમ માનતા નથી, પોતાનો આત્મા દેશના આત્માથી ભિન્ન છે એમ સમજે છે, તે સ્વાર્થી લોકોના હાથમાં સોજા સિવાય બીજું કંઇજ આવતું નથી. હાથ જ્યારે કાન, નાક, આંખો વગેરે આખા શરીરના આત્માને પોતાનો આત્મા ગણી વર્તે છે, ત્યારેજ તે બળવાન અને મજબૂત થાય છે અને જે મનુષ્ય પોતાના દેશનો આત્માજ પોતાનો આત્મા છે એમ માને છે, તેનેજ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

अमेरिकानी उन्नतिनी जाणवा योग्य हकीकत अने कारणो

ધાર્મિક સ્વતંત્રતા

મેં અમેરિકામાં પહેલી આશ્ચર્યની બાબત એ જોઇ કે, એક ઠેકાણે ઘરનો માલિક પ્રોટેસ્ટંટ ધર્મનો હતો અને તેની સ્ત્રી રોમન કેથોલિક પંથની હતી. એ જોઇને મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, આપણા હિંદુસ્તાનમાં ભિન્નભિન્ન ધર્મના લોકો (દાખલા તરીકે આર્યસમાજી અને સનાતન ધર્મી) એક મહોલ્લામાં પણ ભાગ્યેજ રહી શકે છે, તો આ જોડું સાથે તે શી રીતે રહેતું હશે? તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, તે જોડું બહુજ આનંદથી રહેતું હતું. દર રવિવારે પતિ પ્રથમ પોતાની પત્નીને તેના રોમન કેથોલિક દેવળ સુધી મૂકી આવે અને પછી પોતે પોતાના જુદા દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા જાય. તે ગૃહસ્થની સાથે 'રામ'ને વાત-ચીત થઇ ત્યારે તે બોલ્યો કે, "મારી સ્ત્રીના ધર્મ સંબંધી

સવાલ તેની અને ઈશ્વરની વચ્ચે છે; તેમાં વચ્ચે પડનારો હું કોણ? મારી સાથે તેનું શુદ્ધ વર્તન છે. ઈશ્વર સાથેનો તેનો વ્યવહાર તે જાણે અને ઈશ્વર જાણે." અહાહા! કેવો ઉદાર વિચાર!

અમેરિકામાં પ્રજાની એકતા આગળ ધર્મભેદનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી. હિંદુસ્તાનના આર્યસમાજી, શીખ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી વગેરે સૌ ત્યાં માત્ર એક હિંદુ તરીકેજ ઓળખાય છે. તેમનામાં પ્રજાની એકતા એટલી બધી છે કે આપણા અહીંના ધર્મભેદો કરતાં મોટા ધર્મભેદો તરફ પણ દુર્લક્ષ કરવામાં તેમને બિલકુલ સંકોચ થતો નથી, તો પછી ધર્મને નામે ઝઘડાની તો વાતજ શું? હિંદુસ્તાનની કેટલીક જાતો જો એમ જાણે કે સુધરેલા દેશોમાં આપણને હિંદુજ કહે છે તો 'હિંદુ' શબ્દને માટે આટલા બધા બખેડા ન થાય અને 'હિંદુ' નામથી તેઓ એટલા બધા શરમાય પણ નહિ.

બ્રહ્મચર્ય

અમેરિકા બળવાન હોવાનું એક કારણ એ છે કે, ત્યાં બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં આવે છે. ત્યાં શારીરિક શક્તિ કમી થવા દેતા નથી. સાધારણ રીતે વીસ વરસ સુધી તો લગ્ન શી વસ્તુ છે, એનો ખ્યાલ પણ ત્યાંના છોકરાછોકરીઓને આવતો નથી. બારીક વિચાર કરતાં એનું એક કારણ એવું જણાઈ આવ્યું કે, ત્યાંના છોકરા-છોકરીઓ નાનપણથી એકજ જગ્યાએ ખેલે છે, કૂદે છે, રમે છે, લખેવાંચે છે, સાથે રહે છે, ફરે છે અને આગળ જતાં કોલેજમાં પણ સાથે બેસી ભણે છે; તેથી તેમનામાં ભાઈબહેનનો સંબંધ ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમનાં મન શુદ્ધ અને પવિત્ર રહે છે. ત્યાંનાં છોકરા અને છોકરીઓ બળવાન હોય છે, તેથી મોટપણે તેમની પ્રજા પણ બળવાન થાય છે. જો પતિ બળવાન હોય, પરંતુ પત્ની દુર્બળ હોય તો તેમની સંતતિ મધ્યમ બળવાળીજ થાય છે. એક વખતે 'રામ' જીનીવા સરોવરને કાંઠે રહેતો હતો. ત્યાં એક તેર વર્ષની છોકરી ત્રણ માઇલ તરીને ગઇ. તે કદાચ થાકીને ડૂબવા માંડે તો મદદ કરવાને એક હોડી તેની પાછળ રાખી હતી; પરંતુ તેને મદદની કંઇ જરૂરજ ન પડી. જે છોકરીઓની શારીરિક શક્તિ આટલી ઉત્તમ હોય તેની પ્રજા શા માટે બળવાન ન થાય? જેનું શરીર નિરોગી હોય તેનું મન પણ નિરોગી કેમ ન થાય? અશક્તિ-

થી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે. અપચાથી અશક્તિ અને અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે. જઠર સારી સ્થિતિમાં ન હોય, તો ચિંતા અને ઉચાટ નિઃસંશય તેમને આવી ઘેરશે. તબિયત સારી ન હોય ત્યારે વારંવાર ગુસ્સો ચડે છે. વેદમાં લખ્યું છે કે, "દુર્બળ જીવ આત્માને ઓળખી શકતો નથી." नायमात्मा बलहीनेन लभ्यः। ઈશ્વર પાસે પણ દુર્બળ લોકોનું કાંઈ વળતું નથી. જેનામાં આત્મિક અને શારીરિક બળ નથી તે બ્રહ્મચર્ય શી રીતે પાળી શકે? અને એ પણ ખુલ્લું છે કે બ્રહ્મચર્યને અભાવે આત્મિક અને શારીરિક શક્તિનો પણ અભાવ થાય છે.

વ્યાવહારિક અને શારીરિક કેળવણી

ત્યાંની કૉલેજોની સ્થિતિ કેવી હોય છે તે સાંભળો. બી. એ., એમ. એ., ડૉક્ટર ઑફ ફિલૉસૉફી ઇત્યાદિ ડિગ્રીઓના અભ્યાસની સાથે શારીરિક શિક્ષણ પણ આપવામાં આવે છે. ઉત્તમ શિક્ષણની સાથે ખેડૂત, લુહાર, સુતાર અને કડિયાનાં કામ પણ શીખવવામાં આવે છે. મનુષ્ય પ્રાણીમાં મુખ્ય ત્રણ ભાગ છે. કર્મેંદ્રિય, જ્ઞાનેંદ્રિય અને અંતઃકરણ. એને અંગ્રેજીમાં હૅન્ડ, હેડ અને હાર્ટ કહે છે. જ્ઞાનેંદ્રિયદ્વારા બહારનું જ્ઞાન અંદર જાય છે અને બાહ્ય વસ્તુઓના મન ઉપર સંસ્કાર પડે છે. હાથ, પગ વગેરે કર્મેંદ્રિયો વડે અંતઃશક્તિની બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર અસર થાય છે. કર્મેંદ્રિયો અને જ્ઞાનેંદ્રિયોનો સમાન વિકાસ થાય તોજ સારું પરિણામ આવે; પરંતુ જો આપણે બહારનું જ્ઞાન અંદર ઘુસાડ્યા કરી અંદરનાં જ્ઞાન અને શક્તિ બહાર જવા ન દઈએ, તો અકરાંતિયા મનુષ્યના જેવીજ આપણી સ્થિતિ થાય છે અને પરિણામે માનસિક અજીર્ણ અને આધ્યાત્મિક મંદતા પ્રાપ્ત થાય છે. ખરી રીતે તો એવું શિક્ષણ તે શિક્ષણજ નથી, પણ ઊલટો રોગ છે. અમેરિકાના સર્વસાધારણ વિશ્વવિદ્યાલયોના શિક્ષણક્રમનું અવલોકન કરવાથી તેનો એ ઉદ્દેશ સમજાય છે કે, દેશની જમીન, ખનિજ પદાર્થ, વનસ્પતિ વગેરે વસ્તુઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનું અને તેમની કિંમત વધારવાનું જ્ઞાન આપવું. **જેટલી હુન્નરકળાઓ શીખવવામાં આવે છે, તેનું મૂળ ઉપયોગીપણામાંજ રહેલું હોય છે. રસાયણશાસ્ત્રને વ્યવહારમાં લાવવાની કેમિકલ એન્જિનિયરિંગ કળા ન શીખતાં ત્યાંનો વિદ્યાર્થી ફક્ત રસાયણશાસ્ત્રનેજ વ્યર્થ શીખ્યા કરતો નથી.**

એક ધાર્મિક કૉલેજમાં 'રામે' વ્યાખ્યાન આપ્યું. વ્યાખ્યાનને અંતે કૉલેજનાં માણસોએ પોતાની જંગી કવાયત કરી બતાવી અને જયઘોષ કરી વ્યાખ્યાતાને સલામી આપી. 'રામે' પૂછ્યું કે, "ધાર્મિક કૉલેજમાં આવી જંગી કવાયત! આ શું?" પ્રિન્સિપાલે જવાબ આપ્યો કે, "ધર્મનો એવો અર્થ છે કે સ્વાર્થ અને દેહભાવને નષ્ટ કરવો જોઇએ. **એ સ્વાર્થત્યાગ તથા ખરૂં શૌર્ય ઉત્તમ કવાયતથીજ શિખાય છે.**"

હૃદયની કોમળતા અને નિર્મળતાનું શિક્ષણ

સંગીત વડે કજિયાનો નિકાલ

વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકની કમાણી વડે ચાલતા એક વિશ્વવિદ્યાલયમાં 'રામ' ગયો હતો; ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની ફી વગેરે કાંઇ લેવામાં આવતું નથી. શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થીઓ કૉલેજની જમીન ઉપર યંત્રો આગળ કામ કરે છે, પ્રોફેસરો નવી નવી શોધો કરે છે અને વિદ્યાર્થીઓને શોધ કરતાં શીખવે છે. ખેતીની નવી નવી રીતો, જુદા જુદા પાક અને નવી નવી હુન્નરકળામાંથી જે ઉત્પન્ન થાય, તેમાંથી એ કૉલેજનો સઘળો ખર્ચ ચલાવવામાં આવે છે. તેજ વખતે એક ઓરડીમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે 'રામ'ના દેખતાં કજિયો થયો. એ તકરાર છેક પ્રેસિડન્ટ સુધી ગઇ. પ્રેસિડન્ટે કામ બંધ કરાવીને હારમોનિયમ વગાડવું શરૂ કર્યું. પંદર મિનિટમાંજ સૌ પોતપોતાની મેળે શાંત પડ્યા અને કજિયો મટ્યો. અહા! જેમના હૃદયમાં એટલો શાંતિરસ ભર્યો છે કે જેને જાગ્રત કરવાને ગાયન જેવું નાનું સરખું બાહ્ય સાધનજ બસ છે, તેમને ધન્ય છે! કેવી સરસ યુક્તિ! હવામાં સત્ત્વગુણ ભરી દેતાંજ મનનો ખળભળાટ એની મેળે શાંત થઇ ગયો.

કસોટીની ખરી રીત

ચિકાગો યુનિવર્સિટીના એક અંડર-ગ્રેજ્યુએટે 'રામ'ના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપરનાં કેટલાંક ભાષણોનું ટાંચણ કરી લીધું, અને તેમાં પોતાનું કેટલુંક લખાણ ઉમેરીને તેણે થોડાજ દિવસમાં એક પુસ્તક બનાવીને વિશ્વવિદ્યાલયમાં અર્પણ કર્યું. તરતજ તે વિદ્યાર્થીને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવામાં આવ્યો. તેણે મિલ અને મિલ્ટનનાં પુસ્તકો પોતાના મગજમાં ભર્યાં હતાં કે નહિ, તે કંઇ જોવામાં આવ્યું નહિ. ખરા જ્ઞાનની કસોટી, જેવા પ્રકારનું જ્ઞાન

અંદરથી બહાર કાઢી શકાય તે ઉપરથી થાય છે; કેવું જ્ઞાન મગજમાં ઘુસાડયું છે તે પરથી થતી નથી.

બાળકોની સાથે ઉત્તમ વર્તન

એક વખતે 'રામ' શાસ્ટા નામના જંગલમાં પર્વત ઉપર રહેતો હતો. ત્યાં કેટલાક લોકો મળવા આવ્યા. તેમની સાથે એક બાર વર્ષની છોકરી હતી. બધા 'રામ' નો ઉપદેશ ધ્યાન દઈને સાંભળતા હતા; પરંતુ થોડી વારે પેલી છોકરી ઊઠીને દૂર જઈ બેઠી અને જ્યારે તે પાછી આવી, ત્યારે તેણે એક કાગળ રજૂ કર્યો. તેમાં શું લખ્યું હતું? 'રામ'નો સમગ્ર ઉપદેશ કવિતારૂપે તેમાં લખેલો હતો. પછી તે કવિતા વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. છોકરાંઓની એ હોશિયારી અને તીવ્ર બુદ્ધિ તેમને સ્વાતંત્ર્ય આપવાનુંજ પરિણામ છે. મનુષ્ય બાળક હોય કે વૃદ્ધ હોય 'તે વાતચીત કરનારૂં જાનવર'જ છે. બુદ્ધિ એ સવાર અને પશુવૃત્તિ એ ઘોડો છે. જ્યારે આપણે છોકરાંઓને સમજાવીને કામ કરાવવાને બદલે ગુસ્સે થઈને અથવા ધમકી દઈને કામ કરાવીએ છીએ, ત્યારે આપણે પશુવૃત્તિરૂપી ઘોડાને સોટીના ફટકાથી બુદ્ધિરૂપી સવારના પગ નીચેથી કાઢી મૂકીએ છીએ. એમ થવાથી છોકરાંઓનો અંતરાત્મા ગુસ્સે કેમ ન થાય? છોકરાંઓને ધમકાવવાં એ પશુવૃત્તિથી કામ કરાવ્યા બરાબર છે, અને જે તત્ત્વથી મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તે તત્ત્વનો-બુદ્ધિનો અનાદર થાય છે. સખ્તાઈ કરવી, ગુસ્સે થવું, એ છોકરાંઓના અંતરાત્માનો અનાદર કર્યા બરોબર છે. સમજાવીને કહ્યા સિવાય અથવા કારણ બતાવ્યા સિવાય "ફલાણું કરીશ નહિ, અમુક જગાએ જઈશ નહિ" એવી નિષેધક આજ્ઞાઓ કરવી, એ ઊલટું પરોક્ષ રીતે તે કામ કરવાની સૂચના આપ્યા બરોબર છે. ઈશ્વરે જ્યારે બાવા આદમને હુકમ કર્યો કે, "ફલાણા અજ્ઞાનવૃક્ષનું ફળ ખાઈશ નહિ," ત્યારે એ નિષેધને લીધેજ તે ફળ ખાવાનો કુવિચાર તેના મનમાં આવ્યો. તે નંદનવનમાં હજારો વૃક્ષ હતાં; પરંતુ જ્યારે "આ ખાઈશ નહિ" એવો ખાસ નિષેધ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે ચાહીને તેનેજ ખાવાનો તેને મોહ થયો. વર્તમાનપત્રોમાં અત્યંત મહત્ત્વની જાહેર ખબરોને મથાળે "આ વાંચશો નહિ" એમ લખેલું હોય છે; તેમાં પણ આજ રહસ્ય રહેલું હોય છે. કોઈએ એક સાધુ પાસે મંત્ર માગ્યો. તે મહાત્માએ મંત્ર આપ્યો અને કહ્યું કે,

"ત્રણ વખત માળા જપવાથી મંત્ર સિદ્ધ થશે; પરંતુ માળા જપતી વખતે ફક્ત વાંદરાનો વિચાર મનમાં આવવો ન જોઇએ." થોડોક પ્રયત્ન કર્યા પછી તે બિચારો પાછો મહાત્મા પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે, "ગુરુ મહારાજ! વાંદરો મારા સ્વપ્નમાં પણ નહોતો; પરંતુ આપે ના પાડી ત્યારથી તે વાંદરાનો વિચાર ક્ષણ વાર પણ મારા મગજમાંથી ખસતો નથી." કેળવણીની આવી ઊલટી રીત અમેરિકામાં છે.

કિન્ડરગાર્ટનની રીતે શિક્ષણ

છોકરાંઓને ત્યાં કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિથી ભણાવવામાં આવે છે. શિક્ષકો છોકરાંઓ સાથે રમતા, કૂદતા, ગાતા, નાચતા, શિક્ષણ આપતા ચાલ્યા જાય છે અને છોકરાંઓ મોજમજાની સાથે શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે. ધારો કે છોકરાંઓને વહાણનો પાઠ શીખવવો છે. લાકડાનું એક વહાણ દરેક છોકરા આગળ મૂક્યું છે અને વહાણ બાંધવાના ઉપયોગમાં આવતી લાકડાની ચીપો વગેરે પણ તેમની પાસે મૂક્યાં છે. પુરુષ કે સ્ત્રીશિક્ષક છોકરાંઓ સાથે મળી જઇને કહે છે કે, "અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું, અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું." છોકરાંઓ પણ એકદમ કહેવા લાગે છે કે, "અમે પણ બાંધીશું." આ લો! સર્વ છોકરાંઓ નીચે બેસી ગયાં, એકે વહાણ તૈયાર કર્યું, બીજાએ પણ કર્યું, ત્રીજાને જરા વાર લાગતાં શિક્ષક અને બીજાં છોકરાંઓએ તેને મદદ કરી અને તેનું વહાણ પણ તૈયાર થયું. છોકરાંઓ પોતેજ હોંશથી શિક્ષકને પૂછવા લાગ્યાં કે, "આ ભાગનું નામ શું? આ ભાગ શું કહેવાય? આ શું? પેલું શું?" શિક્ષક વહાણના ભાગનાં નામ કહેતો ગયો અને છોકરાંઓને વહાણ વિષે બધી માહિતી સહેજે મળી ગઇ!

આપણા દેશનાં છોકરાંઓ ગોખે છે કે, "કીલ એટલે વહાણનું તળિયું, કીલ એટલે વહાણનું તળિયું." એમ કરતાં કરતાં મગજમાં 'કીલ' શબ્દ તો ઘૂસી ગયો; પરંતુ 'કીલ' શી વસ્તુ છે અને વહાણ કેવું થાય, તે એવી ગોખણપટ્ટીથી છોકરાં જરાયે સમજી શકતાં નથી. ત્યાં પ્રથમ પદાર્થ ઓળખતાં શીખવે છે અને પછી નામ કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં તો નામજ ગોખાવવામાં આવે છે અને પદાર્થના આકારનો આખી ઉંમરમાંયે અનુભવ મળતો નથી. ત્યાં છોકરાંઓ પોતાના ચંચળ સ્વભાવ પ્રમાણે સવાલો

પૂછતાં રહે છે અને શિક્ષકોનું કામ તો એટલુંજ હોય છે કે તેમને સવિસ્તર જવાબ આપવા. અહીંયાંના મોટા મોટા શિક્ષકો નાનાં નાનાં છોકરાંઓને સવાલો પૂછી પૂછીને ગૂંગળાવી નાંખતાં બિલકુલ શરમાતા નથી! જેનાથી જ્ઞાનની અભિરુચિ ઉત્પન્ન ન થાય તે શિક્ષણ શાનું? અહીંયાં માસ્તરને દેખીનેજ છોકરાંઓ બી મરે છે, જ્યારે ત્યાં છોકરાંઓનો શિક્ષક પર જેટલો પ્રેમ હોય છે, તેટલો માબાપ ઉપર પણ હોતો નથી અને શાળામાં જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલો ઘેર પણ થતો નથી. ત્યાંની શાળાઓમાં ફી લેવાતી નથી અને પુસ્તકો મફત આપવામાં આવે છે.

दुकानोंनुं उत्तम धोरण

ત્યાંની દુકાનોની સ્થિતિ જુઓ. ચિકાગોમાં એક દુકાન તરફથી 'રામ'ને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. એ દુકાનની ફરસબંધીનું ક્ષેત્રફળ ગાઝીપુરના ત્રીજા ભાગથી નાનું નહોતું. તે દુકાનને કુલ પચીસ માળ હતા. જે માળે જવું હોય તે માળે યંત્ર લઈ જતું. દરેક માળે નવો નવો માલ હતો. લાખો ઘરાકો રોજ આવતાં; પરંતુ દુકાનદારનું વર્તન સર્વ સાથે સરખુંજ! પછી તે લાખો રૂપિયાનો માલ ખરીદનાર હોય કે પાંચ પૈસાનો! દરેક વસ્તુની કિંમત તેના ઉપર લખેલી હતી; કિંમત એકજ રાખવામાં આવી હતી. એક પાઇ પણ વધારે ઓછી લેવાતી નહિ. મેનેજર સૌ સાથે હસીને વાત કરતો તથા જે ગ્રાહક દસવીસ વસ્તુઓની કિંમત પૂછ્યા છતાં પણ કશુંજ ખરીદ કર્યા સિવાય ચાલવા માંડે, તેને પણ બારણા સુધી વળાવવા જતો અને રીત પ્રમાણે નમીને સલામ કરતો. આ રીત ત્યાંની મોટી દુકાનોમાં છે એમજ નહિ, પણ સાધારણ દુકાનોમાં પણ નજરે પડે છે.

नगद धर्म प्रमाणे नहि चालो तो नाबूद थशो.

અમેરિકા, જાપાન, ઇંગ્લૅંડ વગેરે દેશોની પોલીસ પણ અત્યંત સભ્ય અને પ્રજાસેવક છે. અહીંયાં એકઠા થયેલા કેટલાક ગૃહસ્થો કહેતા હશે કે, "બસ, બસ કરો. અમેરિકન લોકોની પ્રશંસા તે હજી ક્યાં સુધી ગાયા કરશો? તમે શું અમને અમેરિકન બનાવવા માગો છો?" આવી કલ્પના લાવનારને 'રામ' કહે છે કે, શું હિંદી લોકોએ અમેરિકન થવું? હર! હર! કોઇના મનમાં એવો ખ્યાલ પણ આવ્યો હોય તો તે નાશ પામો! જો કોઇ

માણસ એવી ઉમેદ રાખતો હોય તો તે ઉમેદ દટાઈ જાઓ. 'રામ' ના મનમાં એવો વિચાર કદી આવ્યો નથી અને આવશે પણ નહિ. એટલું ખરૂં કે, કેટલીક બાબતો તેમની પાસેથી શીખવાની આપણે અત્યંત જરૂર છે. જો આપણે જાતીય ક્ષીણતાના પંજામાંથી છૂટવું હોય અને હિંદુ રહેવું હોય, તો તેમની વિદ્યાઓ અને કળાઓ શીખવીજ જોઇએ; પછી ભલે તેની ગમે તે કિંમત આપવી પડે. 'રામ' અમેરિકામાં હતો ત્યારે તેને માથે ફેંટો હિંદુસ્તાનનોજ હતો; પરંતુ રસ્તા ઉપર બરફ પડતો હોવાથી પગમાં જોડા તે દેશના હતા. લોકોએ પૂછ્યું કે, "જોડા પણ હિંદુસ્તાની કેમ વાપરતા નથી?" 'રામે' જવાબ આપ્યો: "માથું હિંદુસ્તાનીજ રાખીશું; પરંતુ પગ તમારા લઈશું." 'રામ'ની એવી ઇચ્છા છે કે આપણે હિંદી રહીને જ અમેરિકન વગેરે લોકોના કરતાં મોટા થઇએ. તે દેશથી દૂર નાસવાથી આપણે કદી મોટાઇ મેળવી શકીશું નહિ. આજકાલ વિદ્યુત, ગૅસ, રેલવે, તાર વગેરેથી ઘણી સગવડ થઇ છે. પૃથ્વી એક નાના સરખા બેટ જેવી બની ગઇ છે. સમુદ્ર રોકાણ કરવાને બદલે રાજમાર્ગ થઈ પડ્યો છે. પહેલાં જે જુદા દેશો કહેવાતા હતા, તે આજે જુદાં શહેરો જેવા થઇ પડ્યા છે અને પહેલાંનાં શહેરો આજે મહોલ્લાઓ થઇ પડ્યા છે. આજે જો આપણે સૌથી અળગા રહેવા ઇચ્છીએ અને બીજાં રાષ્ટ્રોને પરદેશો સમજીને આપણા જૂના રિવાજોને વળગી રહીએ, આ વીસમી સદીમાં જો આપણે ઇસ્વીસન પૂર્વેના વીસમા સેકાના રીતરિવાજો પ્રમાણે ચાલ્યા કરીએ, પાશ્ચાત્ય કળાઓનો ઉપયોગ કરતાં ન શીખીએ; "ઉધાર ધર્મ"નો ઝગડો ન છોડીએ અને "નગદ ધર્મ" પ્રમાણે ન ચાલીએ, તો આપણે સર્વથા નાબૂદ થયા વિના રહેનાર નથી. આપણી આ સ્થિતિને બરાબર ઓળખો અને તે વિષે ખૂબ ઊંડો વિચાર કરો.

> "કંચન હોયે કીચમેં, વિષમેં અમૃત હોય;
> વિદ્યા નારી નીચમેં, તીનોં લીજે સોય."

हिंदुस्ताने जीववुं होय तो बीजा देशोथी अलग न रहेवुं.

હિંદુસ્તાન જ્યારે સમૃદ્ધિવાન હતું ત્યારે તે કૂવાના દેડકાંની પેઠે રહ્યું નહોતું.

જ્યારે પુષ્કરતીર્થમાં યજ્ઞ થયો હતો, ત્યારે હબસી, ચીના અને ઇરાની લોકોને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યાં હતાં. રાજસૂયયજ્ઞના પહેલાં ભીમ, અર્જુન, નકુળ અને સહદેવ, એ પાંડવો દૂર દૂરના પરદેશોમાં જઇ આવ્યા હતા. ખુદ શ્રીરામચંદ્રજી સરખા ઈશ્વરી અવતારે સમુદ્ર ઓળંગીને આપણે માટે પરદેશગમનનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપ્યો છે.

તે વખતે હિંદુસ્તાનને બીજા દેશોમાંથી કાંઇ મેળવવાનું નહોતું; પરંતુ આજે પરદેશની હુન્નરકળાઓ શીખવાની તેને એટલી બધી જરૂર છે કે, તે વગર પ્રાણ જવાનો વખત આવ્યો છે. જો આજે હિંદુસ્તાનને જીવવું હોય તો અમેરિકા, યુરોપ, જાપાન વગેરે બહારના દેશોથી તેણે અળગું રહેવું ન જોઇએ. બહારની હવા લાગતાંજ જીવમાં જીવ આવશે. હિંદુઓ બહાર જશે તોજ ખરા હિંદુ બનશે. બહાર જવાથી પોતાના શાસ્ત્રનું મહત્ત્વ સમજાશે અને શાસ્ત્ર વ્યવહારમાં મુકાશે. તમે પોતાને જગતથી દૂર રાખી શકશો નહિ. યવનોથી જેટલા દૂર નાસશો તેટલા તમારે તેમના ગુલામ થઇને રહેવું પડશે.

પુરાણમાં આપણે એવું વાંચીએ અને સાંભળીએ છીએ કે, અમુક ઋષિઓના વર અથવા શાપથી કેટલાક લોકોની સ્થિતિ બદલાઇ જતી હતી. યોગવાસિષ્ઠમાં શિલામાં સૃષ્ટિ દેખાવાનો ઉલ્લેખ છે; પરંતુ અમેરિકામાં એવી બાબતો પ્રત્યક્ષ નજરે દેખાય છે. કૉલેજો અથવા દવાખાનાઓમાં હજારો દર્દીઓને ફક્ત સંકલ્પબળના પ્રયોગથીજ સાજા કરવામાં આવે છે. પ્રોફેસરના સંકલ્પ પ્રમાણે મેજને બદલે ઘોડા દેખાય અને જેમ્સ સાહેબને બદલે ડોકટર પોલ બની જાય છે.

× × × ×

સીદી ગુલામોને સ્વતંત્ર કરવાને અમેરિકામાં જે મોટી લડાઇ થઇ હતી, તે વખતે લડાઇમાં આ વિટમેન સૌની આગળ હાજર રહેતો. તે બન્ને તરફના ઘાયલ થયેલા માણસોને મલમપટા કરતો, તરસ્યાને પાણી પાતો, મરતા માણસોને હસતે મુખે ધીરજ આપતો અને પોતાના અમૂલ્ય 'તૃણપર્ણ' ગ્રંથમાંથી એ પ્રસંગને અનુસરતાં ગીતો ગાતો ફરતો રહેતો. ગિરદી અને બૂમાબૂમ વચ્ચે રણભૂમિ ઉપરના તુમુલ યુદ્ધમાં લડાઇની તદ્દન જોખમભરેલી

જગ્યાએ પણ તે એટલી પ્રસન્ન મુદ્રાથી અને નિર્ભય મનથી ફરતો કે જાણે ભૂતપ્રેતોના સમૂહ વચ્ચે મહાદેવ અથવા કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિ ઉપર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સંચાર કરતા ન હોય! એ ખૂનખાર લડાઈમાં અધમૂઆ લોકોએ એ મહાત્માનાં દર્શન કરીને આનંદથી પ્રાણ છોડ્યા હતા.

"શબ હો હવા હો ધૂપ હો તુફાં હો છેડછાડ,
જંગલ કે પેડ કબ ઇન્હેં લાતે હૈં ધ્યાનમેં."

અર્થાત્ રાત હો, દિવસ હો, પવન હો, પણ અરણ્યનાં વૃક્ષો તેને ક્યાં ગણકારે છે? મુશ્કેલી ભરેલાં કાર્યથી જે મનુષ્યનું મન ડગી જાય છે, તે મનુષ્ય હોવા છતાં ઝાડથી પણ હલકો છે.

"ગર્દિશસે રોજગાર કે હિલ જાય જીસકા દિલ,
ઇન્સાન હોકે કમહૈ દરખ્તોં સે શાનમેં."

महात्मा थॉरो अने भगवद्गीता

અમેરિકામાં હેન્રી થૉરો નામનો એવોજ એક બ્રહ્મનિષ્ઠ થઇ ગયો છે. તે પણ નિર્જન વનમાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સહિત સંન્યસ્તવૃત્તિથી પોતાનું જીવન ગાળતો હતો. અલબત તે આળસુ સાધુ નહોતો. અમેરિકાનો સૌથી મહાન તત્ત્વજ્ઞાની એમર્સન થૉરોના સંબંધમાં એમ લખે છે કે, "મધમાખીઓ તેના ખાટલા પર બેસતી; પરંતુ તે નીડર પ્રેમમૂર્તિને તે કદી ડંખતી નહોતી. જંગલમાંના સાપ તેના હાથેપગે વીંટાતા પરંતુ હાથમાં કડાં અથવા પગનાં સાંકળાંની પેઠે તે તેમની કંઇ પણ દરકાર કરતો નહિ. કેવો પ્રેમી મનુષ્ય!" એક વાર રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં એમર્સને તેમને પૂછ્યું કે, "અહીંના મૂળ રહેવાસીઓનાં તીર ક્યાં મળે છે?" થૉરોએ હંમેશની રીત પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે, "જ્યાં જોઇએ ત્યાં." અને તરતજ જરાક પાછું ફરીને તેણે માગેલું તીર કાઢી આપ્યું.

જે ગ્રંથોએ નવા ખંડમાં (અમેરિકામાં) નવજીવન ઉત્પન્ન કર્યું તેના લખનાર એમર્સને પણ ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનું અધ્યયન કર્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ ઘણે અંશે તેને આચરણમાં પણ મૂક્યું હતું. પોતાના ગ્રંથોમાં ઘણી જગ્યાએ તેણે ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને તેના જાની દોસ્તોના કહેવાથી પણ જણાય કે, તેના મન ઉપર ગીતા અને

ઉપનિષદોની ઘણી અસર થઇ હતી. મહાત્મા થૉરો પોતાના "વૉલ્ડન" માં લખે છે કે, "**હું રોજ પ્રાતઃકાળે મારી બુદ્ધિ અને અંતઃકરણને ભગવદ્ગીતાના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરાવું છું. ભગવદ્ગીતામાં એટલું ઉત્તમ અને સર્વવ્યાપી જ્ઞાન છે કે એ ગ્રંથ લખનાર દેવને અગણિત વર્ષો થઇ ગયાં, છતાં તેના જેવો બીજો ગ્રંથ હજુ લખાયો નથી. ગીતાની સાથે સરખાવતાં જગતનું આધુનિક સર્વ જ્ઞાન તુચ્છ જણાય છે. વિચાર કરતાં કરતાં એ ગ્રંથનું મહત્ત્વ મને એટલું બધું જણાય છે કે, કોઈ કોઇ વખતે આ તત્ત્વજ્ઞાન ઘણુંખરૂં કોઇ જુદાજ યુગમાં લખાયું હોવું જોઈએ** એવો વિચાર મારા મનમાં આવે છે." બીજે એક પ્રસંગે મિસર દેશના ભવ્ય પિરામિડો વિષે ઉલ્લેખ કરતાં થૉરો લખે છે કે, "પ્રાચીન યુગની સર્વ સ્મરણીય વસ્તુઓમાં ભગવદ્ગીતાથી શ્રેષ્ઠ બીજી કોઇ વસ્તુ નથી." ગીતા અને ઉપનિષદોનું તત્ત્વજ્ઞાન અમલમાં મૂકવું એજ વ્યાવહારિક વેદાંત અથવા નગદ ધર્મ છે."

અમેરિકન લોકોમાં ઉપનિષદ, ભગવદ્ગીતા અને વિષ્ણુપુરાણને સૌથી પહેલાં મહાત્મા થૉરોએજ દાખલ કીધાં હતાં. સર ટૉમસ આદી જે યુરોપિયન પ્રવાસી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા હતા, તેઓ આ ગ્રંથોનો લૅટિન તરજુમો યુરોપખંડમાં લઇ ગયા હતા અને થૉરો આ લૅટિન ભાષાંતરને ફ્રાન્સથી અમેરિકા લઇ ગયો. સર ટૉમસ આદિ યુરોપિયન પ્રવાસીઓએ આ ગ્રંથોનો તરજુમો—સંસ્કૃત ભાષામાંથી નહિ પણ—ફારસી ભાષામાંથી લૅટિન ભાષામાં કીધો હતો; કારણકે તે વખતે યુરોપની સુધરેલી ભાષા લૅટિન હતી અને ઉત્તમ ગ્રંથો ખાસ કરીને એજ ભાષામાં લખાતા હતા. સાચું કહીએ તો અમેરિકામાં વેદાંતનો વિજયધ્વજ સૌથી પહેલાં થૉરોએજ ફરકાવ્યો હતો.

એક વાર એમર્સને થૉરોને પૂછ્યું કે, "કયો દેશ ઉત્તમ છે?" થૉરોએ જવાબ આપ્યો: "**જો પગ નીચેની જમીન તમને ઉત્તમ ન લાગતી હોય, તો તમે આ જમીન પર રહેવાને લાયક નથી.**"

થૉરોના હૃદયમાંથી પ્રેમનાં કિરણો ફૂટી નીકળતાં હતાં.

જે માણસને દુનિયાનાં નખરાં અને કટાક્ષ (સ્તુતિ અને નિંદા) હલાવી શકતાં નથી તે માણસ દુનિયાને જરૂર હલાવી શકશે.

વેદાંતના નગદ ધર્મરૂપી "સીતા" અહીંથી જવાથીજ આપણે દુઃખી છીએ; તેને પાછી લાવવા કમર કસો એટલે સર્વ વસ્તુઓ અનુકૂળ થશે.

જેઓએ તત્ત્વજ્ઞાનને વ્યવહારમાં મૂક્યું છે, તેમણે પોતાની ઉન્નતિ કરી છે. આપણે ત્યાં હૂંડી છે ખરી, પરંતુ કાગદી હૂંડીથી–પછી તે ગમે તે કિંમતની હોય, પણ કંઇ ભૂખ મટતી નથી, તરસ છીપતી નથી, ટાઢ બંધ થતી નથી. એ હૂંડી વટાવીને રોકડ ઉત્પન્ન કરવું આવશ્યક છે. આજે તે લોકો એ હૂંડીની કિંમત આપી શકે તેમ છે, ત્યાં એ હૂંડી સ્વીકારાશે માટે ત્યાં જઇને વટાવો.

જ્યારે સીતામાતા અયોધ્યાથી વનવાસ ગયાં, ત્યારે તેની પાછળ વૈભવ નષ્ટ થયો અને તેની જગ્યાએ દુઃખ તથા સંકટો આવ્યાં. પ્રજા દુઃખી થઇ, દશરથ રાજાનું મૃત્યુ થયું, રાણીઓને કલ્પાંત કરવું પડયું અને સિંહાસન ચૌદ વર્ષ સુધી ખાલી રહ્યું; પરંતુ જ્યારે સમુદ્રપારથી સીતાદેવીને પાછાં લાવવા શ્રીરામચંદ્રજી તૈયાર થયા, ત્યારે વાનર અને રીંછ જેવાં જંગલી પ્રાણીઓ પણ લડવા તૈયાર થયાં અને એમ કહેવાય છે કે ખિસકોલીઓ પણ પોતાની અલ્પ શક્તિ પ્રમાણે મોંમાં રેતીના કણ ભરીને સમુદ્રમાં નાખી પૂલ બાંધવામાં મદદ કરવા લાગી! હવાપાણી પણ અનુકૂળ થઇ ગયાં અને પથ્થર પણ સમુદ્રમાં નાખતાં પોતાનો સ્વભાવ વીસરી જઇને સીતાદેવીને માટે ડૂબી જવાને બદલે તરવા લાગ્યા.

"કુનમ સદ સર ફિદાએ પાય સીતા,
ચિયકતા સરચિ દહના સરચિ સીતા."

અર્થાત્ સીતાના ચરણમાં હું સો મસ્તક અર્પણ કરીશ; પછી ભલે મારૂં મસ્તક એક, દસ કે ત્રીસ માથાનું હોય!

અધ્યાત્મ રામાયણમાં 'સીતા' નો અર્થ 'બ્રહ્મવિદ્યા' છે. હું કહું છું કે, વ્યાવહારિક વેદાંત અથવા નગદ ધર્મને છોડવાથીજ હિંદુસ્તાન ઉપર સર્વ પ્રકારનાં સંકટો આવી પડ્યાં છે. આપણા

ઉપર ક્યાં સંકટો આવ્યાં નથી? ક્યાં દુઃખ અને રોગના પંજા-માંથી આપણે બચ્યા છીએ? હાય, હાય! આપણી એ બ્રહ્મવિદ્યા-રૂપી સીતા આપણાં આચરણમાંથી નીકળી સમુદ્ર ઓળંગીને પેલે પાર ચાલી ગઈ! બંધુઓ! એ વ્યાવહારિક બ્રહ્મવિદ્યાને સમુદ્ર પારથી પાછી લાવવાને કમર કસો અને પછી જુઓ કે જગતની સર્વ શક્તિઓ પરસ્પરમાં હરીફાઈ કરીને તમારી સેવા-માં હાથ જોડીને કેવી ઊભી રહે છે! એકે એક દેવ-દેવી મસ્તક નમાવીને પોતાનો સ્વીકાર કરાવવાની કેવી વિનતિઓ કરે છે! અને ઈશ્વરી કાયદાઓ પ્રતિજ્ઞા લઈને તમારી સેવામાં કમર કસી-ને કેવા તૈયાર રહે છે! તમારામાંનું ચૈતન્ય જાગૃત કરો અને પછી જુઓ કે એ પ્રમાણે થાય છે કે નહિ!

"સારે જહાંસે અચ્છા હિંદોસ્તાં હમારા,
હમ બુલ્બુલે હૈ ઉસકી વહ બોસ્તાં હમારા."

ધ ર્મ*

અંગ્રેજીમાં 'ધર્મ' શબ્દનો મૂળ અર્થ "પાછું બાંધવું" એવો થાય છે; અર્થાત્ ધર્મ એટલે જે આપણને આપણા મૂળ સ્થાને પાછા લઇ જઇને પહોંચાડે છે તે.

પ્રશ્ન—એ મૂળ સ્થાન કયું છે? એવી કયી વસ્તુ છે કે જેની આજ્ઞાથી મન વિચાર કરે છે, આંખો જુએ છે અને સમગ્ર સૃષ્ટિ સજીવન રહે છે?

ઉત્તર—જે મનથી, આંખોથી અથવા બીજી ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાતું નથી; પરંતુ જે મન, નેત્રો ઇત્યાદિને પ્રકાશે છે તે બ્રહ્મ. બ્રહ્મ એ બુદ્ધિ અથવા મનનો વિષય થઇ શકતું નથી. મન અને વાચા ત્યાંથી નિરાશ થઇને પાછાં વળે છે. यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सह।

ચીપિયો પોતાની ચીપટીમાં બીજી વસ્તુઓને પકડી શકે છે; પરંતુ તે પાછો વળીને એને પકડનાર આંગળાંને શી રીતે પકડી શકે? તેવીજ રીતે મન અથવા બુદ્ધિ પોતાના મૂળ સ્થાનરૂપ જે અવિજ્ઞાત બ્રહ્મ, તેને જાણી શકતાં નથી.

ધાર્મિક કલ્પનાઓ તેમજ હઠ અને દુરાગ્રહ બાદ કરીએ, તો ધર્મ એટલે જેના વડે મન અને બુદ્ધિ પોતાના અનિર્વાચ્ય મૂળ સ્થાન તરફ–પરબ્રહ્મ તરફ વળીને તેમાં મળી જાય છે, એવો એક ગહન વેપાર છે.

ભાવિક ખ્રિસ્તી અથવા ધાર્મિક મુસલમાન ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતી વખતે પોતાના હાથ આકાશ તરફ ઊંચા કરે છે; તે પરોક્ષ રીતે એમ બતાવે છે કે, તે પોતે જે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે

---

* મથુરામાં થયેલા પંદરમાં ધર્મમહોત્સવ પ્રસંગે શાંતિ-આશ્રમમાં અધ્યક્ષ તરીકે સ્વામીજીએ આપેલું ભાષણ.

પર અને અચિંત્ય છે. હિંદુ પણ જ્યારે ભક્તિમાં લીન થઇ જાય છે અથવા સમાધિમાં તદ્રૂપ બની જાય છે, ત્યારે તેની આંખો એની મેળેજ બંધ થઇ જાય છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે તેનું મન અને તેની બુદ્ધિ જેમાં લીન થયાં હોય છે તે વસ્તુ ગુહ્ય, અદૃશ્ય અને પર છે.

આ પ્રમાણે ખરો ધર્મ તો ઇસ્લામી, હિંદુ અને ખ્રિસ્તી ધર્મના કેવળ આત્મારૂપજ છે. જાતિ-વર્ણ-પંથ વગેરેના ભેદો, સર્વ દુરાગ્રહી મતમતાંતરો અને ઝઘડાઓ, દેહ અને મન, દેશ, કાળ અને કાર્યકારણભાવ અને તેમાં વ્યાપી રહેલું સર્વવિશ્વ, એ સર્વે ભૂંસાઇ જઇને **જ્યાં મન-વાણી પહોંચી શકતાં નથી, એવા પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થવો એજ ખરો ધર્મ છે;** એમાં ન સમજાય એવું કંઇજ નથી.

જેને થોડોઘણો પણ આધ્યાત્મિક અનુભવ થયો હોય છે, તેને સમાધિવાળી સ્થિતિમાં પોતાનો કિંવા જગતનો ખ્યાલ રહેવો તો દૂર રહ્યો, પરંતુ ઈશ્વરનો પણ ખ્યાલ રહે છે કે, કેમ એ જરા પૂછો. ખરા સાક્ષાત્કારમાં હું-તું નો ભેદ રહેતોજ નથી; અને દ્રષ્ટા, દૃશ્ય અને દર્શન એ ત્રિપુટીનો લય થાય છે. ઉપર બતાવેલા **લક્ષ્ય તરફ દોરનાર કોઈ પણ વ્યવસ્થિત પ્રયત્નને ધર્મ-ક્રિયા કહેવામાં આવે છે.** કદાચ એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવશે કે, એવું ગુહ્ય ફળ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવાની શી જરૂર છે? એ સવાલનો ઉત્તર આપતાં પહેલાં જ્ઞાન, શૌર્ય, પ્રેમ અને સુખ આદિ મનુષ્યને આકર્ષણ કરનારા વિષયો કેવી રીતે મેળવવામાં આવે છે, તે જોઇશું.

(૧) સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે, "પુસ્તકો, શિક્ષક વગેરે બાહ્ય સાધનોદ્વારા મેળવેલી માહિતીનો સંગ્રહ એટલે જ્ઞાન." જે મનુષ્ય એક કાળે ઉત્તમ મનાતા ગ્રંથો પોતાના મગજમાં ભરે છે તે મોટો વિદ્વાન ગણાય છે. એ વાત ખરી છે કે પૂર્વજોએ મેળવેલું જ્ઞાન ફેંકી દેવાનું નથી. તેનો સંભાળપૂર્વક ઉત્તમ અભ્યાસ કરવો જોઇએ. પરંતુ જ્યારે કોઇ મનુષ્ય બાહ્ય સાધનોનો ત્યાગ કરીને અંદરના અનંતતત્વ તરફ વળે છે અને જયારે જાતેજ ખરા જ્ઞાન-નું મૂળ અને સર્વોત્તમ વિચારોનો મહાન ઝરો બને છે; ત્યારેજ ખરૂં શિક્ષણ શરૂ થયું સમજવું. ન્યૂટન અને બીજા સત્યશોધક મહાત્માઓ ઉપયોગી શોધો કરી ગયા છે અને હજી પણ કેટલીક

મહાન શોધો કરે છે, તેમને એ શિક્ષણ કોણે આપ્યું હતું? આગળ થઇ ગયેલી બધી શોધોને ખોટી પાડનારૂં એ જ્ઞાન તેમણે કયાં પુસ્તકોમાંથી મેળવ્યું? જ્યાં અશ્રુત વાતો સાંભળી શકાય છે, અજ્ઞાત બાબતો જાણી શકાય છે અને અકલ્પિત બાબતોની કલ્પના થાય છે; એવા **આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો એજ જગતના ખરા કલ્યાણને માટે અવતરેલ વિભૂતિઓનું શિક્ષણ છે.** જ્યારે મનુષ્ય અહંભાવ વીસરી જાય છે અને જ્યારે દેહ, મન તથા સમસ્ત વિશ્વ પરમાત્મામાં લય થયેલું માલૂમ પડે છે, અર્થાત્ એકાગ્રતાને લીધે મનને જ્યારે એક પ્રકારની સમાધિ ચઢી જાય છે, ત્યારે તેનામાં અદ્ભુત પ્રકાશ પડે છે, સત્યનો વરસાદ વરસે છે, શોધો ઊભરાવા લાગે છે, જ્ઞાનનો પ્રવાહ ચાલવા માંડે છે અને વિશ્વમાંનાં સર્વ ગુપ્ત તત્ત્વો સમજાય છે. ટૂંકામાં સત્યો, શોધો, યુક્તિઓ અને ઉત્તમ વિચારો ઇત્યાદિ ઉપર કહેલી સર્વ વસ્તુઓ એક ઇંદ્રિયાતીત (ઇંદ્રિયોથી ન અનુભવી શકાય એવાં) યોગ અથવા ધર્મનાં સ્વાભાવિક ફળ છે. કવિ એક વખત તે અતીંદ્રિય ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચે કે પછી તેનામાંથી દિવ્ય કલ્પનાઓ અને ઉદાત્ત વિચારો બહાર આવવાજ જોઇએ. ગણિતવેત્તા અથવા તત્ત્વવેત્તા ફક્ત પોતાનો અહંકાર કાઢી નાખે કે ગમે તેવા કઠિન વિષયોનું રહસ્ય પણ તે જોતજોતામાં સમજી જશે. ખરેખરી રીતે જ્યાંસુધી એ 'હું'પણું હોય છે ત્યાંસુધી કોઇ પણ શોધ થઇ શકતી નથી. જ્યારે 'અહંભાવ' નો ત્યાગ થાય અને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થાય, ત્યારેજ જ્ઞાન અને યશની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) રણભૂમિ ઉપર ખેલતા એકાદ વીરની વૃત્તિ આપણે તપાસીએ. શક્તિના અતિરેકથી તે ઘેલો બની ગયેલો હોય છે. હજારો માણસ સામા હોવા છતાં પણ તેમનાથી તે જરા સરખો ભય પામતો નથી; પોતાના દેહનું પણ તેને ભાન હોતું નથી; તેને જગતના અસ્તિત્વનું પણ ભાન હોતું નથી; તેનું સર્વ ચૈતન્ય જાગૃત થયેલું હોય છે અને તેનો દેહ, મન વગેરે વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા પરબ્રહ્મમાં લીન થયેલાં હોય છે, એમ તેના શરીર ઉપરનાં રોમે રોમ પરથી જણાઇ આવે છે. પ્રેક્ષકને આ અલૌકિક શૌર્ય અને અનિવર્ચનીય વીરતા આ દૃશ્ય સૃષ્ટિમાં પરમાત્મશક્તિના પ્રકાશિત તણખારૂપજ લાગે છે; પરંતુ તે મનુષ્યને પોતાને તો એ

શૌર્ય અને એ વીરતા પોતાના ધર્મરૂપજ લાગે છે. **દશ્ય સૃષ્ટિની આંતરિક પરાશક્તિમાં લીન થવું એનું નામજ ધર્મ છે.**

(૩) 'પ્રેમ' એ કેટલો બધો મધુર શબ્દ છે! "દરેક માણુસ કોઇને તો ચાહે છેજ" એવી એક કહેવત છે. શુદ્ધ અંતઃકરણના હિંદુને બહુધા ભક્તિનીજ ઇચ્છા હોય છે. કેટલાક મહાત્માઓ એવા હોય છે કે ઈશ્વરી પ્રેમને માટે (ભક્તિને માટે) ગમે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરવા તૈયાર હોય છે; માટે પ્રેમનું મૂળ ક્યાં છે, તે શોધી કાઢવાને આપણે પ્રયત્ન કરીશું.

ચૈતન્ય મહાપ્રભુ અથવા બનિયન (એક ખ્રિસ્તી કવિ)ના જેવા પરમ ભક્તો તેમના અપૂર્વ સમાધિસુખથી અને ભજનાનંદથીજ ઓળખાયા છે. ઈશ્વરી પ્રેમને (ભક્તિને) એટલે દરજ્જે પહોંચાડવાને માટે તેમની પેઠે લોકલજ્જા, શિષ્ટાચાર અને અહંભાવને તિલાંજલિ આપવી જોઇએ.

જેઓને ઐહિક વસ્તુઓ ઉપરના પ્રેમનો જરા પણ અનુભવ થયો હશે, તેઓ પણ કબૂલ કરશે કે ઉચ્ચ પ્રેમમાં 'પ્રેમી અને પ્રેમનો વિષય' એ ઉભયમાં કશો પણ ભેદ રહેતો નથી. આવી રીતે 'પ્રેમ' અને 'ધર્મ' એકજ વસ્તુ છે, એ નિર્વિવાદ છે.

અંગ્રેજીમાં જેને 'આનંદ' કહે છે તે શબ્દનો મૂળ અર્થ 'કોઇ પણ સ્થિતિમાં અનુભવેલો આનંદ' એવો થાય છે. આ જાતનો આનંદ તેજ ખરો આનંદ છે. પોતાનાં દેહ, મન અને વિશ્વથી અલિપ્ત (અહંતા-મમતા રહિત) રહેવું એજ એનું તાત્પર્ય છે. દરેકને આવો અનુભવ હશે કે દ્વૈતભાવથી એક ક્ષણ માત્ર પણ મુક્ત થવું એનું નામજ ખરો આનંદ છે અને ઇચ્છિત વસ્તુ અને ઇચ્છનાર એ ઉભય એકત્ર થવાથી એ આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. એ જોતાં તે આનંદનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવું એજ ધર્મ છે.

આ સર્વ વિવેચન ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જ્યારે બુદ્ધિ અને તેની સાથે સઘળુંજ દશ્ય જગત પરબ્રહ્મમાં લીન થઇ જાય છે, ત્યારેજ જિંદગીના ઉચ્ચ અને ઇષ્ટ ઉદ્દેશો સફળ થાય છે; પરંતુ એમ કરવું એ, જેમ એકાદ મનુષ્ય શબ્દકોષમાં જોઇને એકાદ શબ્દ શોધી કાઢે છે, અથવા સમુદ્રમાં ડૂબકી મારીને તળિયેથી મોતી લઇ તરતજ બહાર આવે છે, તેમ વિશ્વવ્યાપી પરમ તત્ત્વમાં ફક્ત ડૂબકી માર્યા બરોબરજ છે.

ઇંદ્રિયોદ્વારા પણ સુખો મળે છે ખરાં; પરંતુ ઇંદ્રિયોદ્વારા સુખનો અનુભવ લેવો એ ખરાબ માર્ગે થઇને ભવ્ય દરબારમાં પ્રવેશ કરવા બરાબર તથા તે ખરાબ માર્ગનેજ સુખના સત્યસ્થાન-રૂપ માની બેસવા બરાબર છે. વળી ઇંદ્રિયસુખો સ્થાયી નહિ, પણ માત્ર વીજળીના ચમકારા જેવાં છે અને તે વીજળી વસ્તુતઃ દિવસના પ્રકાશથી ભિન્ન નથી, તોપણ તે લાભ કરતાં હાનિ વધારે કરે છે.

આ આનંદના દરબારમાં ધર્મમાર્ગે પ્રવેશ કરવો એ શું અશક્ય છે? મધ્ય રાત્રિની ચમકતી વીજળીનો પ્રકાશ સતત રાખીને કાયમનો દિવસ કરવો શું અશક્ય છે? આવી જાતની મનુષ્યની સ્વાભાવિક ઇચ્છા હોય છે, તેથીજ સર્વ સાધારણ ધર્મની આવશ્યકતા જણાઇ આવે છે. આ ઉદ્દેશ પાર પાડવાને માટે અવિશ્રાંત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જેઓ ધર્મની મહત્તાને ઠઠ્ઠાબાજીમાં ઉડાવી દે છે, તેઓ પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ આત્મઘાત કરવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે.

આ અનિર્વચનીય પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ ઓળખવાને વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના અત્યાર સુધીના સઘળા પ્રયત્નો વ્યર્થ નીવડ્યા છે. વિશ્વની કિંવા આત્માની દૃષ્ટિએ જોતાં દેશ, કાળ, કાર્યકારણભાવના ગુણ અને ધર્મો શોધી કાઢવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય છે. શોધક બુદ્ધિને જડ દ્રવ્યો, ગતિ અને શક્તિનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવામાં બહુ મહેનત પડે છે. પાશ્ચાત્ય પરમાણુવાદ પરસ્પર વિરોધી મતોથી ભરપૂર છે. બૉસ્કોવિચના 'શક્તિના મધ્યબિંદુ' નામના સિદ્ધાંતની પણ આજ ગતિ છે. જગતના સર્વ ધર્મમતોમાં થોડેઘણે અંશે વહેમ અથવા અંધશ્રદ્ધાની છાપ તો અવશ્ય પડેલીજ હોય છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો એક વાદ બીજા વાદને હરાવે છે અને બીજો વાદ પહેલાના પર ચડાઈ કરે છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પ્રકૃતિનું અંતસ્તત્ત્વ ગુપ્ત રહસ્ય તરીકેજ રહેશે અને સામાન્ય માનવ બુદ્ધિને આ ગુપ્ત રહસ્ય સમજવાની શક્તિ મળેલીજ નથી.

ત્યારે શું આપણે નિરાશ થઇને આ મૂળ તત્ત્વની શોધ પડતી મૂકવી? આગગાડી, તાર અને વીજળી વગેરે વ્યાવહારિક વસ્તુઓ શોધી કાઢવામાંજ શું આપણે આપણી સર્વ શક્તિઓનો વ્યય કરી દેવો? આવાં રમકડાં આપણને ચિરસ્થાયી શાંતિ આપી શકનાર નથીજ. કોઇ પણ બાહ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાંજ તે વધારે

મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે. સાંસારિક વાસનાઓની નિઃસારતા આ ઉપરથી પૂરેપૂરી રીતે સિદ્ધ થાય છે.

આ વિચારો આપણને નિરાશાવાદી બનાવી મૂકે છે; પરંતુ ઉપનિષદ કહે છે કે, "नाभयेत्" (નિરાશ અને ભયભીત થઇશ નહિ.) શાંતિની તીવ્ર આકાંક્ષા નિષ્ફળ થશે નહિ.

સત્ય તત્ત્વ તરફ ગમે તેવા દુરાગ્રહથી આંખો મીંચીને બેસવા છતાં કોઇ કોઇ પ્રસંગે એવું બને છે કે મન જગતથી નિવૃત્ત થાય છે અને "આ દશ્ય જગત શામાંથી ઉદ્ભવ્યું? હું શા માટે ઉદ્ભવ્યો? પૃથ્વી અને આકાશ શું છે?" એવા એવા પ્રશ્નો અંતરમાં ઉદ્ભવે છે.

વેદમાં કહ્યું છે કે, "તત્ત્વજ્ઞાન, શાસ્ત્ર અથવા ઐહિક પ્રેમ ભલે આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન આપી શકે; પણ એ પરિચિત પ્રશ્નોનો ઉત્તર અમને મળવોજ જોઇએ. એ પ્રશ્નોનો સમાવેશ અનિર્વચનીય માયામાં થતો હોવાથી તે આપણે સિદ્ધ કરવાના અવિજ્ઞાત તત્ત્વનો એક ભાગ છે. જેમ ગરુડ પક્ષી પોતાને જોઇએ તેટલી ઘાડી હવા કરતાં વધારે ઊંચે ઊડી શકતું નથી, તેમ વિચારો પણ ઉપાધિની મર્યાદા ઓળંગી આગળ વધી શકતા નથી. જ્યાંસુધી પ્રશ્ન કરનાર અને પ્રશ્નનો વિષય એ બંનેનું અસ્તિત્વ રહેશે, ત્યાંસુધી માયાનું બંધન અવશ્વ રહેશેજ અને દશ્ય પ્રપંચથી ઉપર જવું અશક્યજ થઇ પડશે. **ખાસ અભ્યાસ કરવાથીજ આ ઉદ્દેશ પાર પડે તેમ છે** અને એક વખત આ ઉદ્દેશ પાર પડ્યો એટલે પ્રશ્ન અને ઉત્તરનું અસ્તિત્વ રહેતુંજ નથી. ઐહિક સુખ, પ્રેમ ઇત્યાદિ બંધનોથી અલિપ્ત થઇને આ ઉદ્દેશ પાર પાડવાનો વેદાંત ઉપદેશ કરે છે. સમાધિમાં લીન થયા પછીજ મન અને બુદ્ધિને અગોચર–અજ્ઞેય–એવા બ્રહ્મ સાથે આપણે એકરૂપ થઇએ છીએ. આ સાક્ષાત્કારનો ક્ષણમાત્ર લાભ મળે, તોપણ મનુષ્ય ચિંતા અને તાપથી સદાને માટે મુક્ત થાય છે અને ધર્મના આ સાક્ષાત્કાર વડે અવિચલ મનોનિગ્રહ અને દઢતાની વૃદ્ધિ થઇ તેના સ્વભાવમાં તેજસ્વિતા આવે છે.

આ પરથી ધર્મની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. ૐ! ૐ! ૐ!

भारतवर्षनो भविष्यकाळ×

આ જગતમાં દરેક વસ્તુની ગતિ નિયમસર હોય છે અને બધે કાળચક્રની ગતિ પ્રમાણે નિયમિત પરિવર્તન થયા કરે છે. વૈભવરૂપી સૂર્ય અથવા ગ્રહ પણ જગતમાં એજ નિયમાનુસાર ફર્યા કરે છે. એક સમયે જ્ઞાન અને સંપત્તિનો સૂર્ય હિંદુસ્તાનમાં મધ્યાકાશે પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશતો હતો. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં અંતરિક્ષના બીજા તારાઓની પેઠે એ સૂર્ય પણ ધીમે ધીમે પશ્ચિમ તરફ ચાલવા લાગેલો જણાય છે. તે ઇરાન, એસીરિયા વગેરે દેશો ઉપર થઇને આગળ પશ્ચિમ તરફ ગયો. મિસર દેશને તેનાં મધ્યાહ્ન કિરણો મળ્યાં. પછી ગ્રીસનો વારો આવ્યો; ત્યાર પછી તેના મધ્યાહ્નકાળનું તેજ રોમે અનુભવ્યું. આગળ જતાં તે પ્રકાશે યોગ્ય વખતે જર્મની, ફ્રાન્સ અને સ્પેનને જાગૃત કર્યાં.

છેવટે એ વૈભવસૂર્યનો ઉજ્જવલ પ્રકાશ ઇંગ્લૅંડને મળ્યો. વળી ત્યાંથી પણ તે સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ આગળ વધ્યો અને અમેરિકાને વૈભવને શિખરે પહોંચાડ્યું. અમેરિકામાં પણ આ સૂર્ય પોતાના નિયમ પ્રમાણે પૂર્વ કિનારાના ન્યુયોર્કથી પશ્ચિમ તરફ જતાં જતાં કૅલિફૉર્નિયામાં જઇ પહોંચ્યો. જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં દિવસ હતો, ત્યારે અમેરિકાને કોઇ ઓળખતું પણ નહોતું. અત્યારે અમેરિકામાં દિવસ અને બિચારા હિંદુસ્તાનમાં દુઃખ અને દારિદ્રયની રાત્રિ પથરાયેલી છે; પણ ધીરજ રાખો, તે વૈભવસૂર્ય હવે પાસિફિક મહાસાગર પણ ઓળંગવા લાગ્યો છે અને જાપાન થોડા વખતમાંજ જગતનો એક બળવાન દેશ બનવાનાં ચિહ્નો

× આ લેખ રાયબહાદુર લાલા બૈજનાથના "હિંદુઇઝમ એન્શ્યંટ ઍન્ડ મૉડર્ન" નામના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના તરીકે સ્વામીજીએ અંગ્રેજીમાં લખ્યો હતો.

જણાય છે.* કુદરતના નિયમો જો ખરા હોય, તો આ જ્ઞાનસંપત્તિનો સૂર્ય એ પ્રદક્ષિણા પૂર્ણ કરીને હિંદુસ્તાન ઉપર પાછો બમણા તેજથી પ્રકાશવો જોઇએ! તથાસ્તુ!!

હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જોતાં હિંદુસ્તાનમાં રાત્રિ પડવાનું ખરૂં અને મૂળ કારણ બીજા દેશો પ્રમાણે અહીંયાં પણ એકલશૂરાપણું પથરાયું એજ છે. "આ ઓરડી (હિંદુસ્તાન)માંનો સ્વચ્છ, શુભ્ર પ્રકાશ કેટલો બધો ઉત્તમ છે! તે મારો છે! તે મારોજ છે! તે મનેજ-મને એકલાનેજ-મળવો જોઇએ! હું તે બીજા કોઇને નહિ આપું!" એમ કહીને આપણે તે પ્રકાશ કોઇ ન લઈ જાય તે માટે તે ઓરડીનાં બારી-બારણાંઓ બંધ કર્યાં અને એ જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપણા એકલાનાજ કાબૂમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં ઊલટો અંધકારજ ઉત્પન્ન કર્યો-મેળવ્યો. ઈશ્વર કોઇનો પક્ષપાત રાખતો નથી અને વૈભવ કે લક્ષ્મી એક જગાએ કદી બેસી રહેતાં નથી. 'તત્ત્વમસિ'નો દિવ્ય અભેદભાવ આચારમાં મૂકવાનું આપણે ત્યજ્યું. આપણામાં ભેદભાવ આવ્યો અને ફાટફૂટ પડી, તેથી આપણે શક્તિહીન અને દુર્બળ બન્યા. દેશના એ સમયના શિક્ષાગુરુઓએ એ મોટું પાપ કર્યું કે અપત્ય સમાન નીચલા વર્ણના લોકો સાથેનું પોતાનું (સ્વાર્થત્યાગનું) કર્તવ્ય વીસરી જઈ પોતાના સ્વાર્થી હક્કો ઉપર અધિક ધ્યાન આપ્યું. ગમે તે હો! હવે તો કાળબળથીજ આ સ્થિતિ સુધરતી જાય છે. જેઓ ગાઢ નિદ્રામાં પડે છે, તેઓ જ્યારે જાગે છે ત્યારે ઉત્સાહથી ભરપૂર હોય છે. હિંદુસ્તાન ઘણો વખત નિદ્રામાં હતું, પણ હવે ધીમે ધીમે-તોપણ નિશ્ચયપૂર્વક-તેનું આળસ જવા લાગ્યું છે. હવે તેની પુરાણપ્રિયતા બદલાયેલા સંયોગો સાથે જોડાઈ જવા માટે ઉદારમતવાદી બનવા લાગી છે.

વિકાસક્રમનો એ એક નિયમ છે કે, તેના સ્વરૂપ અને પદ્ધતિમાં ભિન્નતા દેખાય; પરંતુ તત્ત્વ અને હેતુની તો એકતાજ હોવી જોઇએ. દેશની ઉન્નતિને ખાતર હિંદુઓની વર્ણવ્યવસ્થા,

* આ લેખ લખાયા પછી રશિયા અને જાપાન વચ્ચેની લડાઇએ સ્વામીજીનું ઉપલું કથન સત્ય ઠરાવી આપ્યું છે અને હિંદના ભાવી વિષેનું કથન પણ હિંદમાં જે જાગૃતિ અને હિલચાલ ફેલાઇ છે તે જોતાં ખરૂંજ પડનાર છે —સંપાદક

મનુષ્યોના કામધંધાની નિયમિત વહેંચણી રહે અને અંતઃકરણ-ની એકતા રહે, એવા ધોરણ પર રચવામાં આવી હતી; પરંતુ કાળે કરીને અંદરની એકતા કરતાં બહારની જુદાઇનું બળ વધી જવાથી એ સ્વાભાવિક ક્રમ ફરી ગયો અને તેથી ઉન્નતિને બદલે દેશની અધોગતિ થઈ. પરિણામે અંતરના પ્રેમતત્ત્વનો નાશ થઇ-ને સ્વાર્થ તથા ધંધારોજગારનું મિશ્રણ થયું. એક વર્ણના લોકો ઘણી વાર બીજી વર્ણના લોકોનો ધંધો કરવા લાગ્યા; જૂના જાતિ-ભેદમાં મિથ્યાભિમાન પેસી જવાને લીધે લોકોનાં અંતઃકરણ વધારે ખોટાં થયા; દેહાભિમાન વધવાથી ઈશ્વર—આત્મા જુદાં જુદાં ક્ષણભંગુર નામરૂપોની ઉપાધિઓમાં દટાઈ ગયો; શ્રુતિ (વેદ)માંનું આત્મજ્ઞાન લગભગ રદ થઈ સ્મૃતિ (પ્રાચીન આચાર રૂઢિ વિષેના નિયમો) જુલમી લોકોના હાથમાં એક હથિયાર-રૂપજ થઈ પડી અને ભાવાર્થની જગા શબ્દાર્થે લીધી. કોઇએ કહ્યું છે કે, "વ્યાકરણ એ ભાષાની કબર (મરણ) જ છે. વ્યાકરણ બરાબર સાચવવા ગયા કે ભાષા મૂઇજ સમજવી;" તેવીજ રીતે નિયમો, રૂઢિ અને કર્મકાંડની સખ્તાઇથી રાષ્ટ્રનું સત્ત્વ નષ્ટ થાય છે. થોડા કાળ સુધી દાણાના રક્ષણને માટે ઉપરનું ફોતરૂં આવ-શ્યક હોય છે, તેમ નિયમ પણ અમુક વખત સુધી ઉપયોગી હોય છે; પરંતુ ત્યાર પછી જો તેને બદલવામાં કે સુધારવામાં ન આવે, તો તે ઊલટા ઉન્નતિને અટકાવનારા કેદખાનારૂપજ થઈ પડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે સ્મૃતિ અને કાયદાઓ તમારે માટે છે, તમે તેમને માટે નથીજ! સનાતન શ્રુતિમાંનાં સનાતન તત્ત્વોનો સર્વત્ર પ્રચાર કરો; પરંતુ આજના સંયોગો પ્રમાણે સ્મૃતિમાં (ધાર્મિક રૂઢિ—નિયમોમાં) ફેરફાર કરો. સ્મૃતિના ઉપર તમારો વારસાનો હક રહેવા દો, પણ તમારા ઉપર તેનો હક ન જોઇએ! હિંદુસ્તાનની નદીઓના પટ આજે બદલાઇ ગયા છે, બરફ પડવાની જગ્યાઓ બદલાઇ ગઇ, જંગલ હતાં ત્યાં ખેતરો થયાં, દેશનું સ્વરૂપ બદલાઇ ગયું, રાજ્યપદ્ધતિ બદલાઈ અને લોકોનો વર્ણ પણ બદલાઈ ગયો; તોપણ આ અસ્થિર જગત-માંથી જતા રહેલા ભૂતકાળના આચાર અને નિયમ કાયમ રાખવાનો પ્રયત્ન તમે કરો છો! સદાએ પાછળજ જોતા જોતા આગળ ચાલવાની આ સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે. એવો મનુષ્ય પગલે પગલે ઠેસજ ખાય છે!

વંશપરંપરાને વળગી રહેવું અને દેશકાળને અનુસરતા ફેરફાર કરવા, આ બે નિયમોથી પ્રાણીમાત્રની ઉન્નતિ અથવા વૃદ્ધિ થાય છે. પશુ ઇત્યાદિ નીચલી યોનિમાંજ વંશપરંપરાને અનુસરવાનો નિયમ સર્વાંશે લાગુ પડે છે. દેશકાળને યોગ્ય ફેરફારો કરવાના ધોરણથી અથવા કેળવણીને લીધેજ મનુષ્ય બીજાં પ્રાણી અને વનસ્પતિથી જુદો પડે છે. નાનું બાળક કુરકુરિયા જેટલુંજ અજ્ઞાન હોય છે અને કેટલીક વાર તેના કરતાં કૂતરાનું કે પોપટનું બચ્ચું વધારે પણ હોશિયાર હોય છે. ફેર એજ કે કૂતરા અથવા પોપટને જરૂરનું સર્વ જ્ઞાન તેના વંશપરંપરાના સંસ્કારોથી–જન્મથીજ મળે છે અને પેલું બચ્ચું તો મોટું થાય છે તેમ તેમ શિક્ષણ પામતું જાય છે અને તે શિક્ષણદ્વારા પરિણામે આખા જગતને વશ કરવાનું સામર્થ્ય પણ તે મેળવી શકે છે.

મારા હિંદુ બાંધવો! યોગ્ય ફેરફાર કરવાને બદલે જૂના રીતરિવાજોને અને વંશપરંપરાના સંસ્કારોને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપી મનુષ્ય જાતિથી હીન બનતા નહિ! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઋષિઓના વંશમાં તમે છો એ વાત ખરી; પરંતુ તેમના કાળમાં તો તમે અત્યારે નથીજ વસતા. વરાળયંત્રો, આગબોટો, તાર વગેરેના જમાના વચ્ચેજ હવે તો તમે છો! તમે અત્યારના જગતથી અલગ રહી શકો તેમ નથીજ. તમારો ઝગડો હવે તો યુરોપ અને અમેરિકાના વીસમી સદીના શાસ્ત્રજ્ઞ, શિલ્પજ્ઞ તથા ઉદ્યોગી લોકો સાથે છે. તમે આ ઝઘડો મટાડી શકો તેમ છોજ નહિ! જરા સૂક્ષ્મ અવલોકન કરશો તો તમને જણાઇ આવશે કે, અત્યારની સ્થિતિમાં રહેવા લાયક જો તમારી જાતને તમે નહિ બનાવો, તો જરૂર તમે નામશેષ થશો! આ નવું જ્ઞાન (અને તે તમારા પૂર્વજોના જૂના જ્ઞાનથી ભિન્ન નથી) મેળવીને તેને જો તમારૂં પોતાનું કરવું ન હોય, તો તમારા બાપદાદાઓની પાસે પિતૃલોકમાંજ જઇને રહો! ફોકટ અહીંયાં રહીને શા માટે સમય ગુમાવો છો! આવજો–નમસ્કાર!

તમારૂં રાષ્ટ્રીયત્વ નષ્ટ થાય એમ 'રામ' કહેતો નથી. ઝાડનો એકાદ રોપો બહારની હવા, પાણી, ખાતર અને માટી સર્વને શોષી લે છે; તેથી તે શું કાંઇ હવા, પાણી અથવા જમીન બની જાય છે? કદી નહિ. એવીજ રીતે તમારે પણ બહારની વસ્તુઓ ગ્રહણ કરીને–તેમને પચાવીને પોતાની ઉન્નતિ કરવી જોઇએ; અને

માત્ર શ્રુતિ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા)રૂપી તમારો વંશપરંપરાથી ઊતરી આવેલો પ્રાણ તમારા હૃદયમાં તમારે સદા જાગૃત રાખવો જોઇએ.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઇએ કે, દેશનાં સર્વ સાધનોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખરા શિક્ષણથી લોકોને પોતાની ભૂમિ વધારે રસાળ બનાવતાં આવડવું જોઇએ, પોતાની ખાણો અધિક ધનને ઉપજાવનારી કરતાં આવડવું જોઇએ, વેપાર વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઇએ, મન વધારે વિચારવંત, દેહ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સમર્થ) અને બળવાન થવો જોઇએ, અંતઃકરણો વધારે વિશુદ્ધ થવાં જોઇએ, કારખાનાંઓ વધારે વિસ્તૃત અને દેશ અધિક સંઘટિત થવો જોઇએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં શાસ્ત્રવચનો મોંએ કરવાં, ધર્મગ્રંથોનાં વચનોના ગમે તેવા અર્થ કરવા માટે શુષ્ક શબ્દછલ કરવો અને આખા જન્મમાં કદી પણ ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો, એ શિક્ષણજ નથી! જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ જાણી જોઇને આધ્યાત્મિક બંધકોશ અથવા માનસિક અજીર્ણ ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

હિંદુઓમાં ધીમે ધીમે પણ આવશ્યક ફેરફારો હવે થતા જણાય છે; પાછલા યુગનાં સામાજિક બંધનો ઢીલાં પડતાં જાય છે અને વર્ણવ્યવસ્થા પોતાની મૂળ સ્થિતિ તરફ આવતી જાય છે, એ સંતોષકારક છે. પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોથી અંજાઈ ન જતાં હિંદુ લોકો હવે એ પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોનો બ્રહ્મવિદ્યાના એક સહાયક સાધન તરીકે આનંદથી સ્વીકાર કરે છે.

હિંદુઓમાં લગ્ન સંબંધે પણ જુદી જુદી જાતિઓમાં કર્મઠ અને વિદ્વાન આગેવાનોએ લગ્નની ઉંમર વધારવાના જાતિનિયમો કરવા માંડ્યા છે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે જુદી જુદી જાતો વચ્ચે થતા અનુરૂપ વિવાહોને પણ કોઇ બહુ અડચણ કરતું નથી.

હિંદુ લોકોમાં ભાણાવ્યવહારને એટલું બધું વધારે પડતું અને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપી દેવામાં આવ્યું છે કે, કોઇએ આપણા ધર્મને 'ચુલ્લિકા ધર્મ' (ચોકાધર્મ) એવું ઉપનામ આપ્યું છે. શું ખાવું અને કેમ ખાવું, એની શાસ્ત્રીય રીતે આપણે કદી ચર્ચા-

જ કરી નથી. જેવો તમે આહાર કરશો, તેવાજ તમારા વિચાર અને આચાર થશે. ગમે તે યંત્રમાંથી પણ જે તેમાં નાખ્યુંજ ન હોય તે બહાર શી રીતે નીકળે ? મગજ અને સ્નાયુઓને જરૂરનું અન્ન જે ન ખાય તેના મગજ અને સ્નાયુ પાસે કામ કરાવવાની આશા કરવી એ કેવળ મૂર્ખાઇ છે. માનસિક અને શારીરિક કામો ઉત્તમ રીતે ચાલવાને માટે જોઇએ તેટલાં નાયટ્રેટ્સ અને ફોસફેટ્સ જેમાંથી મળી શકે એવાં ઘણાં અનાજ ફળ અને શાકભાજી પસંદ કરી શકાશે. મગજ અને સ્નાયુને પોષક એક પણ અંશ વગરના ઘીને આપણે બહુજ ઉત્તમ ગણીએ છીએ અને વિદ્યાર્થીઓને માટે સૌથી ઉત્તમ અન્ન જે જવ, એને આપણે છેક અધમ લેખીએ છીએ, એ શું શોચનીય નથી ? તીખા, ખારા પદાર્થો અને દવાઓ શરીરયંત્રને બગાડી નાખે છે, આપણી સ્વાભાવિક રુચિનો નાશ કરે છે અને સર્વ પ્રકારની દુર્બળતા, વ્યાધિ તથા મૃત્યુને બોલાવી લાવે છે. માખણ, સાકર અને દળેલા પદાર્થો જેવા કાર્બોનેટ્સ એટલે ફેફસાંને બાળી નાખનાર સિવાય બીજા કોઇ પદાર્થો નથી, તેનાથી સ્નાયુ અથવા મગજનું કાંઇ પણ પોષણ થતું નથી, તોપણ તેમને અત્યંત મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે એના પરિણામ તરીકે આળસ, ઊંઘ અને થાકજ વધે છે; માટે આરોગ્યશાસ્ત્રને અનુસરીનેજ તમારૂં ભોજન નક્કી કરો.

હિંદુસ્તાનના “ સાધુ ” જેવા “સાધુ” તો હિંદુસ્તાનમાંજ છે ! જેમ ખાબોચિયાના પાણી ઉપર લીલી શેવાળ વળી જાય છે, તેમ આખા હિંદુસ્તાનમાં સાધુઓજ પથરાઈ રહ્યા છે. આજકાલ તેમની સંખ્યા બાવન લાખની થઇ છે ! થોડાક “ સાધુ ” માત્ર સરોવરને શોભા આપનાર શેવાળ ઉપરનાં કમળ જેવા છે અને ઘણાખરા તો માત્ર રોગોત્પાદક લીલરૂપજ હોય છે. પાણી વહેવા દો અને દેશમાં ઉન્નતિ ચાલુ થવા દો, એટલે એ શેવાળ આપોઆપજ વહી જશે. એ સાધુઓ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં દુર્દશાના સમયનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે; પરંતુ આજકાલ સર્વસાધારણ સુધારાનો નિયમ સર્વ ગૃહસ્થાશ્રમીઓને લાગુ પડીને જેમ તેમની રુચિઓ અને મનને બદલવા લાગ્યો છે, તેમ સાધુઓ પર પણ તેની અસર થતી જાય છેજ. અત્યારે એવા પણ કેટલાક સાધુઓ છે કે, જેઓ આ દેશરૂપી વૃક્ષ ઉપર પારકે આધારે જીવનાર વેલારૂપ બનવાને બદલે વધારે ન થઇ શકે તો

પોતે કાયા, વાચા અને મનથી દેશરૂપી વૃક્ષના મૂળમાં ખાતર પૂરવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. ઉદ્યોગનું ગૌરવ અને નિષ્કામ કર્મનો ધર્મ જે આજ સુધી ગીતાના લાખો ભક્તો કેવળ મોંએજ પઢી જતા, તેને તેઓ હવે થોડે ઘણે અંશે પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની વિહારભૂમિમાં આચરણમાં મૂકતા નજરે પડે છે.

योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥
भ. गी. अ. २-४८

ઉત્કટ ભક્તિ અને સૂક્ષ્મ વિવેક સાધુ અને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્ને માટે આવશ્યક અને ઉપકારક છે અને જેને જેને હિંદુસ્તાનની અંદરની અને બહારની પ્રાચીન અને અર્વાચીન બંને સ્થિતિઓનું બરાબર જ્ઞાન છે, તેઓને સહેજે જણાઇ આવશે કે, **સુશિક્ષિત હિંદુસ્તાનનો ભવિષ્યનો ધર્મ વ્યાવહારિક વેદાંત અર્થાત્ ભક્તિ સાથે કર્મયુક્ત સંન્યાસ એજ છે.**

ખરાં કર્મને ખરી ભક્તિ અને ખરા જ્ઞાનથી જુદું પાડી શકાતું નથી. શ્રુતિ ધર્મ (વ્યાવહારિક વેદાંત)ના આચરણથી દરેક વાસના, વિચાર અને ક્રિયા એ સર્વ ઈશ્વરપ્રિત્યર્થ કરેલો યજ્ઞજ બની રહે છે.

'દેવ' નો વેદાંતિક ભાષામાં "આપણા ભિન્ન ભિન્ન અવયવોને ચેતન અને પ્રકાશ આપનારી શકિત" એવો અર્થ થાય છે; તેમજ દેવતાનો અર્થ તે ઈશ્વરશકિતનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપ–પછી તે બાહ્યશકિત હોય કે અંગત ઈંદ્રિયશક્તિ હોય એવો થાય છે. અધિદૈવ શબ્દની સાથે આધ્યાત્મિક શબ્દની તુલના કરી જોતાં દેવતા એ શબ્દ સમષ્ટિરૂપ શક્તિનો વાચક છે, એમ જણાઇ આવે છે. ચક્ષુર્દેવતા એટલે સર્વ પ્રાણીઓમાંની જોવાની આદિત્ય નામની શક્તિ અને આ વિશ્વનું નેત્ર જે સૂર્ય તે એ શક્તિનું ચિહ્નન છે. હસ્તેંદ્રિયનો દેવતા એટલે સર્વ હાથની શકિત અને એ દેવતા 'ઇંદ્ર' કહેવાય છે. પદ–દેવતા એટલે સર્વ પગમાંની શક્તિ, એ દેવતાને 'વિષ્ણુ' કહે છે, તેજ પ્રમાણે બીજા દેવતાઓનું પણ સમજવું. હવે દેવપ્રિત્યર્થ યજ્ઞ કરવો; એટલે આપણી વ્યક્તિગત ઇંદ્રિય શક્તિઓને તે તે સમષ્ટિરૂપ ઈંદ્રિયદેવતાઓને અર્પણ કરવી એજ એનો અર્થ થાય છે. દેશમાંના સર્વ હાથના

હિતને માટે કામ કરવું એજ ઇંદ્રને બલિદાન આપ્યા બરાબર છે. આદિત્યને બલિદાન આપવું, એટલે સર્વ નેત્રોમાં ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ જાણવું-સર્વ નેત્રને માન આપવું, આપણા ગેરવર્તનથી કોઇની દૃષ્ટિને કષ્ટ થવા ન દેવું, આપણી તરફ જોનાર સર્વને પ્રેમયુક્ત સ્મિતપૂર્વક આશીર્વાદ આપવો અને આપણાં નેત્ર વિશ્વનાં ચક્ષુને એટલી અનન્ય ભક્તિથી અર્પણ કરવાં કે આપણો સર્વ અહંકાર નાશ થવાથી વિશ્વના ચક્ષુરૂપ પરમાત્મા આપણા નેત્રોમાં સદા પ્રકાશતો રહે. બૃહસ્પતિને બલિદાન આપવું, એટલે સર્વ મગજોને આપણું મગજ એટલે બુદ્ધિ-વિચાર અર્પણ કરવા અથવા આપણા દેશબાંધવોના હિત સંબંધમાં પોતાના હિત સંબંધને લીન કરી-મેળવીને, તેમના ઉદયથી આનંદ પામીને, તેઓ અને આપણે ભિન્ન નથી એવા વિચારથી દેશહિત સાધવું.

સારાંશ કે યજ્ઞ એટલે સર્વ દેશબાંધવોને એકજ માનીને પોતાનું ક્ષુદ્ર ‘હું’પણું નષ્ટ કરવું તથા સૌના આત્મા બનીને, પાડોશી કે દેશબાંધવો તે હુંજ છું, એ તત્ત્વ તેવા આચરણદ્વારા અનુભવવું. આ યજ્ઞનો અર્થ જેમ ક્રોસ ઉપર ચઢાવ્યા પછી ખ્રિસ્તનું દિવ્યસ્વરૂપમાં પુનરુત્થાન થયું, તેમ દેહાત્મભાવનો વધ કર્યા પછી આપણું પણ વિશ્વસ્વરૂપમાં પુનરુત્થાન થવું એ છે. આ યજ્ઞનીજ એક બાજુનું નામ ભક્તિ અને બીજી બાજુનું નામ જ્ઞાન છે.

प्रेमार्पण-स्वार्पण

(અંગ્રેજી કવિતાનો ભાવાર્થ)

“હે પરમાત્મા! મારૂં સર્વસ્વ સ્વીકારો,હું તમને અર્પણ કરૂં છું.
મારા હાથ સ્વીકારો, તેને તમારી સેવા કરવાની શક્તિ મળો.
મારૂં હૃદય સ્વીકારો, તેમાં તમારી પ્રતિમા વિદ્યમાન રહો.
મારૂં મમત્વ નષ્ટ થાઓ, મારૂં સર્વસ્વ વિશ્વાત્મારૂપે સ્ફુરો.”

એ પ્રેમાર્પણ પૂર્ણ સાધ્ય થાય એટલે ‘तत्त्वमसि’ (તે તું છે) એ તત્ત્વનો આનંદમય અનુભવ થાય છે.

શું તમને દેશભક્ત થવાની ઇચ્છા છે? જો હોય તો તમારા દેશ ઉપર, તમારા દેશબાંધવો ઉપર પ્રેમ કરો. તેમનો અને તમારો આત્મા એક થવા દો. તમારી અને તેમની વચ્ચે તમારો પોતાનો ‘હું’પણાનો છેક પાતળો પડદો પણ આવવા દેશો નહિ. દેશ-

હિતના કામમાં પોતાના પ્રાણ અર્પવાને પણ સજ્જ એવા પારમાર્થિક વીર બનો, ક્ષુદ્ર અહંપણું ફેંકી દઈને દેશ સાથે તાદાત્મ્ય પામ્યા પછી તમારા મનમાં જે વિચાર આવશે, તે આખા દેશનાજ બનશે. તમે આગળ ચાલો એટલે આખો દેશ તમારી પછવાડે આવશે. આયુષ્ય–આરોગ્યનો વિચાર તમારા મનમાં આવતાં પરિણામે તમારા સર્વ દેશબાંધવો સશક્ત અને નીરોગી બનશે. તમારી શક્તિ તેમની નસોમાં વહેવા લાગશે. " હું હિંદુસ્તાન–સર્વ હિંદુસ્તાન છું " એમ લાગવા દો. હિંદુસ્તાનની ભૂમિ એજ મારૂં શરીર છે, કેમોરીનની ભૂશિર મારા પગ છે, હિમાલય મારૂં મસ્તક છે, મારી જટામાંથી ગંગા વહે છે, મારા મસ્તકમાંથી સિંધુ અને બ્રહ્મપુત્રા નીકળે છે, વિંધ્યાચલ એ મારી કેડે બાંધેલો કમરપટો છે, કોરોમાંડલ જમણો અને મલબાર એ મારો ડાબો પગ છે, હું સર્વ હિંદુસ્તાન છું. હિંદુસ્તાનની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશા એ મારા હાથ છે અને એ મારા બાહુ સમસ્ત માનવજાતિનું આલિંગન કરવાને હું પહોળા કરૂં છું. મારો પ્રેમ વિશ્વવ્યાપી છે. અહાહા! મારા દેહનો બાંધોજ એવો છે! ઊભો રહીને અનંતકાળ તરફ હું નજર કરૂં છું; મારો અંતરાત્મા એ સર્વનો–વિશ્વનો આત્મા છે. હું ચાલું છું ત્યારે હિંદુસ્તાનજ ચાલે છે; હું બોલું છું, એ હિંદુસ્તાનજ બોલે છે; હું શ્વાસોચ્છ્વાસ લઉં છું તે હિંદુસ્તાનજ લે છે, એમ અનુભવું છું. હું હિંદુસ્તાન છું! હું શંકર છું! હું શિવ છું! દેશભક્તિની આ સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવના છે અને વ્યાવહારિક વેદાંત પણ એજ છે.

६-हिंदुस्ताननी हालनी जरूरियातो×

રૂના ગોળા જેવા સફેદ બરફના કકડાઓ જોરથી ‘ રામ ’ના આશ્રમની બારીઓની બહાર અથડાય છે. આ કકડા ઘણા સુંદર દેખાય છે. આખો પર્વત ખરેખર પવિત્રજ છે. વિકાસક્રમ વિષે છેલ્લામાં છેલ્લું પ્રકટ થયેલું પુસ્તક હમણાંજ વાંચીને ‘ રામે ’ બાજુએ મૂક્યું છે.

એકાદ નવી યુક્તિ શોધી કાઢવાની અથવા પ્રતિષ્ઠા કિંવા લોકપ્રિયતા મેળવવાની વાસના લોકોને ઘણી વાર સત્ય માર્ગથી વિમુખજ રાખે છે. આ ઇચ્છા બાજુએ મૂકીને, દુઃખથી નિરાશ ન થતાં કિંવા આત્મશ્લાઘાથી ફુલાઇ ન જતાં, શાંત રીતે હિંદુસ્તાનની આવશ્યકતાઓ વિષે વિચાર કરવામાં આવે, તો એવી શોચનીય સ્થિતિ જણાઈ આવશે કે એકજ પવિત્ર દેશમાં રહેવાથી ઉત્પન્ન થતા સંબંધો અથવા ફરજો તરફ લોકો કેવળ બેપરવાઇ ધરાવે છે; અર્થાત્ લોકોમાં બંધુભાવનો સંપૂર્ણ અભાવ દૃષ્ટિએ પડે છે. ધાર્મિક મતભેદોથી પ્રજાનું મનુષ્યત્વ નષ્ટ થવા લાગ્યું છે અને રાષ્ટ્રિયત્વની ભાવના મંદ થતી જાય છે.

અમેરિકામાં હિંદુસ્તાનથી પણ વધારે પંથો છે; પરંતુ ત્યાં પોતાના પંથ ઉપરજ આજીવિકા ચલાવનારા થોડાક ઉચ્છૃંખલ લોકો સિવાય “ આ કેથોલિક છે ” “ આ મેથોડિસ્ટ છે ” “ આ પ્રેસ્બટેરિયન છે ” વગેરે ભેદભાવની નીચે રાષ્ટ્રિય બંધુભાવ ઢંકાઇ જતો નથી. નિષ્પક્ષપાતપણે કહીએ તો હિંદુસ્તાનની પેઠે અમેરિકામાં ધર્માભિમાનને લીધે નૈસર્ગિક મનુષ્યત્વ તથા ભૂતદયા ન્યૂન થતાં નથી. હિંદુનો છોકરો ખ્રિસ્તીધર્મ ગ્રહણ કરતાંજ તેનાં માબાપ તેને શેરીના કૂતરા કરતાં વધારે હલકો ગણે છે. મથુરાનો કર્મઠ દ્વૈતવાદી વૈષ્ણવ પોતાનાજ ગામના એકાદ અદ્વૈત-

---

× સ્વામીજીએ શાસ્ટાસ્પ્રીંગ, કેલિફોર્નિયા–અમેરિકાથી લખેલો પત્ર.

વાદી વેદાંતીને હલકો પાડી દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના એકાદ વૈષ્ણવના ફાયદાને ખાતર શું શું નથી કરતો? આમાં દોષ કોનો છે? પંથોનું ઉપરચોટિયું જ્ઞાન અને અજ્ઞાનતા ભરેલા વિચારોનુંજ એ પરિણામ છે.

અત્યારની પ્રજાને "સાથે વસતા શત્રુઓ"નું નામ આપીએ તો અયોગ્ય નથી. રાષ્ટ્રીયતાનો વિચાર એક વૃથા તર્કવાદ જેવો થઇ પડ્યો છે અને તેનું કારણ શું છે? મૃત ભૂતકાળની નિર્જીવ વિધિઓ તથા ધર્મના નામે શીખવવામાં આવતા વિચિત્ર વહેમો પર અંધશ્રદ્ધા, અર્થાત્ "तस्मात् शास्त्रं प्रमाणं ते" એ સુંદર તત્ત્વના નામ નીચે "આધ્યાત્મિક આત્મઘાત" કરવો એજ રાષ્ટ્રીયતાના નાશનું કારણ છે.

મનુષ્યને શુદ્ધ કરનારાં ઉદાર શિક્ષણ, યથાર્થ જ્ઞાન, સપ્રયોગ પરીક્ષા અને શાસ્ત્રીય વિચારના પદ્ધતિસર અભ્યાસ વિના એવા ખોટા વહેમો નાશ પામશે નહિ. આધુનિક શાસ્ત્રીય શોધોનાં ઉત્તમ અને લાભકારક પરિણામો જેની સમજમાં આવ્યાં નથી, એવા કોઇ પણ ધર્મગુરુને મૂર્ખ ભક્તો ઉપર આજીવિકા ચલાવવાનો હક નથી. 'રામ'ના મત પ્રમાણે પ્રાચીનકાળના ધાર્મિક મતો અને વિધિઓ તે માત્ર તે કાળનાં જણાયેલાં શાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓજ હતી; પરંતુ દુર્દૈવે પ્રથમ એ તત્ત્વોનો સખ્ત તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો અને પાછળથી એમને એટલા બધા ગાંડા ઉત્સાહથી વધાવી લેવામાં આવ્યાં કે, એ સિદ્ધાંતરૂપી બાળકને રમાડવા જતાં એમને જન્મ આપનાર માતા—સ્વતંત્ર વિચાર અને નિદિધ્યાસનનું ખૂન કરવામાં આવ્યું. ધીમે ધીમે આ તત્ત્વોનો અંધશ્રદ્ધાથી સ્વીકાર થતો ગયો. એક છોકરૂં પોતે મનુષ્ય છે એવું સમજ્યા પહેલાંજ ખ્રિસ્તી, મુસલમાન અથવા હિંદુ ગણાવા લાગ્યું. કહેવાતા ધર્મસંસ્થાપકોએ આધિભૌતિક અથવા આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિ અને તેના નિયમોનો અભ્યાસ કરવામાં કેટલી નવી શોધ કરી હતી, તેનો પ્રમાદને લીધે કિંચિત્ વિચાર કર્યા વગર માત્ર લોકોના અભિપ્રાયો સાંભળીને અને તેમણે લખેલા ગ્રંથોની સંખ્યા અને વિસ્તાર જોઇને, ધર્મના અનુયાયીઓ ધાર્મિક મતો અને વિધિઓનો સ્વીકાર કરવા લાગ્યા. આનું કુદરતી પરિણામ એજ આવ્યું કે, ધર્મની અવનતિ થવા માંડી. ધીમે ધીમે "ક્રાઇસ્ટનાં પર્વત ઉપરનાં કીર્તન" અથવા વૈદિક યજ્ઞના ઉદ્દેશ

તરફ દુર્લક્ષ કરવામાં આવ્યું અને તેની જગ્યાએ ખાલી નામો ઉપરજ લોકોની દઢતર શ્રદ્ધા ચોંટી. ધાર્મિક વિધિઓના નિર્જીવ કલેવરની વધુ પૂજા કરવાને માટે અંદરના આત્માને હાંકી કાઢવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે ક્રાઇસ્ટ, મહમદ, વ્યાસ અથવા શંકરાચાર્ય જેવા સત્યનિષ્ઠ મહાત્માઓને પેગંબર અથવા ધર્મગુરુઓનાં નામ આપવામાં આવ્યાં અને તેમના ગ્રંથોને પ્રકૃતિરૂપ મૂળ પ્રકૃતિ ગ્રંથની સામે હરીફાઇ કરવાને મૂકચા. જો કે તેમના ગ્રંથો મૂળ પ્રકૃતિગ્રંથના વાંચનનાં ઉદાહરણજ હતાં.

એ સંપ્રદાયો અને વિધિઓ જનસમાજની રચના કરવામાં છેક નિરુપયોગી હતાં, એમ 'રામ' કહેવા માગતો નથી, તેનો પણ ઉપયોગ હતો. બીજની અમુક અંશે વૃદ્ધિ થતાં સુધી તે ઉપરનું ફોતરૂં જેમ અત્યંત આવશ્યક હોય છે, તેમ તે વિધિઓ જરૂરની હતી; પરંતુ એટલે અંશે વૃદ્ધિ થઈ ગયા પછી બીજના વિકાસથી જો તે ફોતરૂં નીકળી ન જાય, તો પછી તે ફોતરૂં તે બીજને દાબી, મૂંઝાવી મારી નાખનાર કેદખાનુંજ બની જાય છે. આ સ્થળે લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે, બીજ ફોતરા કરતાં વધુ કિંમતી હોવાથી ફોતરાને ભોગે બીજનો વિકાસ થવો અત્યંત આવશ્યક છે અને એથી ઊલટું થાય તો હાનિકારક છે.

બીજાઓએ ઠરાવેલી સૃષ્ટિનેજ માનવાની આવશ્યકતા દૂર કરવાને–મૂંઝાવીને મારી નાખનાર ફોતરૂં ઉરાડી નાખવાને–દરેક માણસે પોતાના મનમાં એવી દઢ શ્રદ્ધા રાખવી જોઇએ કે, "પેગંબરના જેટલી શક્તિ મેળવવાનો મારો પણ જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે અને એ શક્તિ કંઇ પ્રાપ્ત ન થઇ શકે એવી નથી."

કેટલાક લોકો બાંધેલું ઘર પોતાની નજરે જોયા સિવાય તેની રચના સમજી શકતા નથી, તેમજ વળી કેટલાક લોકો એવા છે કે તેમને ગત કિંવા સાંપ્રતકાળની સમાજ–વ્યવસ્થાની આગળ પગલું ભરવાની કલ્પના સુધ્ધાંયે આવતી નથી. એવા લોકોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન ઘટતી જવાનાં સુચિહ્નો હિંદુસ્તાનમાં દેખાવા લાગ્યાં છે. લોકોના મનમાંના તર્કવિતર્કો દૂર કરીને સર્વ દૃશ્ય પદાર્થો સાથેના તેમના ઐકચનો એક નૈસર્ગિક મહત્ત્વનો અનુભવ લેતા કરવા અને સ્વાભાવિક ઇષ્ટ–વિવિધતાથી ચિરસ્થાયી સંઘટિત ઐકચ સાધવું, એ 'રામ'ના સમજ્યા પ્રમાણેનો

વેદાંતનો હેતુ છે. કયા દેશમાં આ વેદાંતની જરૂર નથી? પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો તેની અત્યંત જરૂર જણાય છે.

પ્રેમ અને પ્રકાશ (જ્ઞાન)નો પ્રચાર કરી હિંદુસ્તાનની હાલની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાને માટે એક "જીવનસંસ્થા" સ્થાપવાનો 'રામ'નો વિચાર છે.

संस्थानी रूपरेखा

(૧) ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન

આ સંસ્થામાં તુલનાત્મક ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ સમાવવામાં આવશે. આ સંસ્થા ઉમેદવારોને પરસ્પર વિરોધી પ્રાચીન અને અર્વાચીન ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ એકાદ પ્રમાણિક, શાંત ન્યાયાધીશની પેઠે શાંતિથી, નિષ્પક્ષપાતપણાથી અને નિર્વિકારી મનથી કરવામાં મદદ કરશે. દરેક વિદ્યાર્થીને પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મના અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો પોતાની જાતે વાંચવા પડશે; (અલબત જ્યાં જરૂર પડશે ત્યાં આચાર્યની મદદ મળશે) અને સાંજે સભાની સાર્વજનિક બેઠકમાં પોતે જે વાંચ્યું હોય અથવા દિવસે વાંચતી વખત જે વિચારો આવ્યા હોય, તેનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ આપવો પડશે. એ હેવાલો સાંભળી સંસ્થાના જુદા જુદા સભાસદો તરફથી ચર્ચેલા વિષયોનું એકીકરણ કરવાને દરરોજ રાત્રે 'રામ'ના પ્રમુખપણા નીચે ચર્ચાત્મક, પરંતુ માનભરેલા સંવાદો ચાલશે અને એ પ્રમાણે દરેક જણ પોતાના માનસિક ઉદ્યોગનો લાભ સૌને આપવાથી શુદ્ધભાવના, સંપ અને પ્રેમની વૃદ્ધિ થશે.

આધુનિક કાળને અનુસરતા બુદ્ધિવિષયક અને સામાજિક સંપથી માનસિક દક્ષતાને અને સંસ્કારને પુષ્ટિ મળશેજ.

(૨) ભૌતિકશાસ્ત્ર

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા પરસ્પર સહાયક પદ્ધતિની નવા વિદ્યાર્થીઓમાં લાગણી ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેમના અભ્યાસક્રમમાં વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, વિદ્યુચ્છાસ્ત્ર, ભૂગર્ભશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, ખગોલશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ શાસ્ત્રો શીખવવાનો પ્રારંભ કરવામાં આવશે અને જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોના અધ્યયનની શરૂઆત થઇ કે પુસ્તકશાળા, પ્રયોગશાળા અને વેધશાળા વગેરે પણ સ્થપાશેજ,

લોકોની ભયંકર ધાર્મિક અજ્ઞાનતાને દૂર કરી તેમની શક્તિ-ને વધારે સયુક્તિક અને વધારે ઉપયોગી વલણ આપવાને માટે આ સંસ્થાદ્વારા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો પ્રચાર કરવો જોઇએ. વળી આ સંસ્થામાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ ઊંડી ધાર્મિક લાગણી સાથે કરવાનો છે. વેદાંતના સિદ્ધાંતોને વ્યવહારમાં મૂકવા માટે અર્થાત્ વ્યાવહારિક વેદાંત શીખવવાને માટે વિજ્ઞાન, કળા અને બહારથી વ્યાવહારિક દેખાતા બીજા ઉદ્યોગોનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. અગાસીઝ નામના એક મોટા સૃષ્ટિશાસ્ત્રવેત્તા વિષે એમ કહે-વાય છે કે, તે પોતાની પ્રયોગશાળાને મંદિરના જેટલીજ પવિત્ર માનતો અને તેને દરેક ભૌતિક નિયમ નીતિતત્ત્વના જેટલોજ મહત્ત્વનો લાગતો. સૃષ્ટિની જુદી જુદી જાતો વચ્ચે સામ્ય અને સાધર્મ્ય શોધી કાઢવું, એ "ઈશ્વરની ઇચ્છાઓ પુનઃ યાદ આ-ણવા જેવું છે" એમ તે માનતો.

(૩) ઔદ્યોગિક કળા

યોગ્ય વખતે સંસ્થાના ત્રીજા કામ તરીકે ઔદ્યોગિક કળા-ના અભ્યાસનું કામ શરૂ કરવામાં આવશે. હિંદુસ્તાનમાં ઔદ્યોગિક કળાઓની કેટલી ખોટ છે તે કહેવાની કાંઇ ખાસ આવશ્યકતા નથી.

યુરોપ અને અમેરિકાનાં કેટલાંક મોટાં વિશ્વવિદ્યાલયો (દાખલા તરીકે યેલ, હાર્વર્ડ, સ્ટેન્ફર્ડ, ચિકાગો) તદ્દન ખાનગી સંસ્થાઓ છે. હજી હિંદુસ્તાનના લોકો પોતાની આવશ્યકતાઓ તરફ ન જોતાં પોતાના શિક્ષણને માટે સરકારની પદ્ધતિનેજ વળગી રહ્યા છે, એ અતિ શોચનીય બીના છે.

'રામે' સૂચવેલા જીવનમઠમાં કર્મઠ મતના ગ્રંથોને તેમજ પાખંડી મતના ગ્રંથોને શાસ્ત્રીય નિષ્પક્ષપાત ન્યાયે એકજ સ્થાન મળશે. 'सत्य, पुर्ण सत्य, अव्यवच्छिन्न सत्य' એજ આ સંસ્થાનું બિરદ રહેશે.

ॐ! ॐ!! ॐ!!!

યજ્ઞનું રહસ્ય

'રામ' જ્યારે બ્રહ્માની પવિત્ર ભૂમિ પુષ્કરજીમાં વસતો હતો, ત્યારે "રાષ્ટ્રીય એકતાનો પુનરુદ્ધાર કરવાને આપણો પુરાણો યજ્ઞ-યાગાદિનો વિધિ પુનઃ શરૂ કરવો ઇષ્ટ છે કે નહિ, એ વિષે આપનો મત શું છે તે જણાવશો" એવો એક પત્ર 'રામને' મળ્યો હતો. આ પત્ર વાંચતાંજ 'રામ' નીચેના આશયનું બોલી ઊઠ્યા હતાઃ—

"શ્રેષ્ઠ સદ્‌ગુણને નામ હોતું નથી, ઉચ્ચ કોટીની પવિત્રતા લજ્જારૂપ મનાય છે, સત્ય જ્ઞાન નિર્ભય નથી, સ્વયંભૂ સૌજન્ય અતિ અપરિચિત દેખાય છે, અવિકૃત ફેરફાર સૌથી લાંબો વખત અચળ અને અખંડ રહે છે, અતિ પ્રચંડ ધ્વનિ કદી કાને પડતો નથી, સૌથી મોટી ચીજને કશો આકાર હોતો નથી."

સૂર્ય જો મુંબઇ ઈલાકાનાં આમ્રવૃક્ષોને કહે કે, "હિમાલય પર્વત પરનાં ભોજપત્ર અને દેવદારનાં વૃક્ષોને મેં પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા આપી છે, તેથી હવે હું તમને એ વસ્તુ આપીશ નહિ, મારી કૃપા અને મારો પ્રભાવ મેં તે વૃક્ષોને દાખવ્યાં છે; તેટલા-થી સંતોષ પામીને તમારે વધવું જોઇએ." તો તે આમ્રવૃક્ષ થોડા વખતમાંજ મરી જશે. બાગમાંનાં વૃક્ષો પર સૂર્યપ્રકાશ પડવાથી અરણ્યનાં સુંદર કમળો જીવીજ નહિ શકે અને બુદ્ધ, ક્રાઇસ્ટ તથા મહમદને થયેલા સાક્ષાત્કારથી શેક્સપિયર, ન્યૂટન અથવા સ્પેન્સરને શાંતિ થશે નહિ; એટલા માટે આપણા જીવન-ના પ્રશ્નોનો નિકાલ આપણે પોતેજ કરવો જોઇએ અને ભૂતકાળ-માં થઇ ગયેલા ઘણાજ માનવંત દ્રષ્ટાઓ તથા સંતોની આંખોદ્વારા જોવાને બદલે આપણી પોતાની આંખોથીજ જોતાં શીખવું જોઇએ.

પ્રત્યેક સ્મૃતિ જણાવે છે કે, કાલે આપણો મત આવો આવો હતો પણ આજે તે સંબંધે તમારો મત કેવો છે? પ્રત્યેક સંસ્થા એવું ચલણી નાણું છે કે જેના પર આપણે આપણો પોતાનોજ

સિક્કો મારી દઇએ છીએ. થોડા વખતમાં તે ઓળખી નહિ શકાય એવું નાણું થઇ જાય છે અને કાળાંતરે તેને ટંકશાળમાં પુનઃ જવું પડે છે. કુદરત એક વસ્તુને બનાવે છે, તેને છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે અને પુનઃ તેનો આકાર ઘડે છે. પોતાની મૂળ સ્થિતિ કાયમ રાખીને યોગ્ય ફેરફાર કરવો એજ જીવનનો પરમ ઉદ્દેશ છે.

પોતાની પૂર્વસ્થિતિ ભવિષ્યમાં આણવાની આકાંક્ષા રાખનાર અને ભૂતકાળને હંમેશાં પોતાની જરૂર સામે રાખનારના જેવી દયાજનક સ્થિતિ બીજા કોઇ માણસની હોતી નથી. નીચે આવતા દરેક મુદ્દાના ટેકામાં ગીતા, મનુસ્મૃતિ અને શ્રુતિનાં વચનો ટાંકી શકાય એમ છે; પરંતુ જાણી જોઇને તેમ કરવું છોડી દીધું છે; કારણકે પ્રતિપક્ષીઓ પણ એ વચનોની વિરુદ્ધ જતા આધારો એ પુસ્તકોમાંથી ટાંકી બતાવશે અને એમ થતાં મુખ્ય મુદ્દો દૂર રહી જઇ લૂખો શબ્દવાદ વધી પડશે; એટલુંજ નહિ પરંતુ વસ્તુ-સ્થિતિના અભ્યાસ કરતાં પુસ્તકોના અધ્યયનને વિશેષ મહત્ત્વ આપનારી જે ભૂલભરેલી શિક્ષણપદ્ધતિ છે, તેને ઉત્તેજન ઊલટું આપ્યા જેવું થશે.

મહાત્મા શંકરની મોટામાં મોટી ભૂલ એ હતી કે, તેમણે પોતાનો (અનુભવનો) ખરો પ્રકાશ ગુપ્ત રાખ્યો હતો.* સ્વાનુભવ કરતાં અધિક વિશ્વાસપાત્ર બીજું કયું પ્રમાણ છે? છતાં સ્વાનુ-ભવથી જે સત્યતત્ત્વ તેઓ સમજ્યા હતા તે તત્ત્વનો પ્રકાશ કર-વાને માટે પુરાણા ગ્રંથોનાં પાનાં ઉથલાવવામાં અને શબ્દોનો વિપર્યાસ કરવામાં નકામો વખત ગાળવાની તેમણે શા માટે માથાફોડ કરી હશે? ત્યાર પછી અન્ય મહાત્માઓ (રામાનુજ, મધ્વાચાર્ય વગેરે) થયા અને તેમણે પણ આજ કંગાલ શબ્દો લીધા અને તે શબ્દોના પોતાને અનુકૂળ આવે એવા અર્થો કીધા. આવા શુભ આશયથી કરેલા પ્રયત્નથી સત્યનો વેગ વધ-વાની વાત તો બાજુએ રહી, પણ તેથી ઊલટી તેની ગતિ મંદ પડી. સ્પષ્ટ કહીએ તો હિંદુસ્તાનની સાંપ્રત અવનતિનું કારણ એજ છે કે, આપણે સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધ આપણા જીવંત આત્મદેવને

---

* શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યના અનેક ગ્રંથો, સ્તોત્રો વગેરે આ કથનને ખોટું ઠરાવે છે. રામસ્વામીનો આ વિચાર પાછળથી બદલાઇ ગયો હોય એ પણ સંભવિત છે. —સંપાદક

પુસ્તકરૂપી પિશાચનો ગુલામ બનાવી દીધો છે! ×શ્રુતિમાતાની એવી દુર્દશા થઇ છે કે તેનો એક પુત્ર તેના સુંદર વાળ એક તરફ ખેંચે છે, તો બીજો બીજી તરફ ખેંચે છે અને વળી ત્રીજો તેનો ચોટલો મજબૂત પકડી અન્ય બાજુ તરફજ ખેંચે છે! આવી રીતે પ્રત્યેક જણ શ્રુતિના નામ નીચે પોતાને ફાવે તેવો મત ઘુસાડી દે છે અને આ સર્વેનું પરિણામ એ આવે છે કે, સત્યશીલતાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. આર્યાવર્તના પ્રાચીન ઋષિઓ અને આચાર્યોના વંશજોને પોતાની આધુનિક જરૂરિયાતો અને પરિસ્થિતિ સંબંધી મહત્ત્વના પ્રશ્નોનો ફેંસલો મૃતભાષાના વ્યાકરણના નિયમોદ્વારા કરવાનો વારો આવ્યો છે!

પ્રિય બંધુઓ! **નિયમો અને સંસ્થાઓ મનુષ્યોને માટે છે, મનુષ્યો નિયમ અથવા સંસ્થાને માટે જન્મ ધરાવતાં નથી.** કેટલાક કહે છે કે, "ભાષાદ્વારા ભવિષ્ય અને ભૂતકાળનું સંધાન મજબૂત થાય છે." આ વિચાર કેવો સ્વાભાવિક અને સુંદર લાગે છે? પણ શું હજીય જૂની ગોદડીને વધારે થીગડાંની જરૂર છે? **સત્યને સમાધાનીનાં થીગડાંની જરૂર નથી.** આખી પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, સૂર્યને પૃથ્વીની આસપાસ ફરવાની જરૂર નથી. ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનું યોગ્ય રીતે સંધાન કરવા માટે વિજ્ઞાનની આધુનિક શોધો, બાયબલ અથવા અન્ય ધર્મગ્રંથોનાં ભાષ્ય અથવા ટીકા પર લટકી રહી છે કે? ઇશ્વરપ્રણીત શાસ્ત્રોને પોતાનેજ બોલવા દો. સૂર્યને જોવા માટે દીવાની જરૂર પડે છે કે? ક્રાઇસ્ટ, મહમદ, બુદ્ધ, જરથોસ્ત, વેદ વગેરેનાં પ્રમાણ આપવાથી ગણિતશાસ્ત્રના એકાદ સિદ્ધાંતની કિંમત જરા પણ વધશે કે? રસાયનશાસ્ત્રનાં તત્ત્વો આપણે પ્રયોગ કરવાથીજ સમજી શકીએ છીએ. મસ્તકમાં માત્ર માન્યતા ભરવાથી તો બુદ્ધિનું ખૂન કરવાનું પાપ આપણને ચોંટશે. એકાદ ખાસ બનાવ અને ત્રિકાલાબાધિત સત્યમાં બહુ ફરક છે. એકાદ ખાસ બનાવ બીજાના મુખથી સાંભળતાં ખરો માની

× હાલની દુર્દશા માટે જેમ ઋષિમુનિઓને જવાબદાર ન કહી શકાય તેજ પ્રમાણે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય, શ્રીમદ્ રામાનુજાચાર્ય કે શ્રીમદ્ મધ્વાચાર્યને પણ નજ કહી શકાય. સૈનિકને સદુપયોગ માટે મળેલી તલવારનો તેના વંશજો દુરુપયોગ કરી દુઃખી થાય તેમાં તલવાર આપનાર રાજાનો શું દોષ? —સંપાદક

શકાય; પરંતુ સત્યની પરીક્ષા તો સ્વાનુભવથીજ કરવી જોઇએ. વાદવિવાદમાં કિંવા પ્રમાણુ (સાબિતી)થી વેદાંતને સિદ્ધ કરવાની જરૂર છે? વેદાંતના સિદ્ધાંત યોગ્ય સ્વરૂપમાં રજૂ કરવા એજ તેનું નિર્વિવાદ પ્રમાણુ છે. સૌંદર્યની આકર્ષણુશક્તિ સાબિત કરવાને માટે બહારની ભલામણુની કશી જરૂર નથી.

મોહક ભાષણો કરીને, મોહક ગાયનો ગાઇને, પ્રમાદયુક્ત નિદ્રા વધારવાને માટે હાલરડાં ગાઇને, જનસમૂહની રુચિને અનુકૂળ વચનો કહીને અને લોકોની અજ્ઞાનતાની પ્રશંસા કરીને, મોટી સંખ્યામાં અનુયાયીઓ મેળવવાનું કાર્ય કાંઇ મુશ્કેલ નથી. સત્ય એજ શાશ્વત છે અને આ સઘળાં ચરાચર દૃશ્ય મિથ્યા છે. જે માત્ર દૃશ્ય-બ્રાહ્ય સ્વરૂપોને માટે સત્યનો ભોગ આપે છે તેને ધિક્કાર હજો! સત્યને તેની મરજી પ્રમાણે આગળ આવવા દો. સત્યરૂપી સૂર્ય પોતાનો ઉદય કેવી રીતે કરવો તે સારી પેઠે જાણે છે. નગારાંઓના અવાજથી સર્વ લોકોને દીર્ઘ નિદ્રામાંથી ઢંઢાળીને જાગૃત કરવા માટે સત્યને પ્રચંડ ગર્જના કરવા દો. હું સત્યસ્વરૂપ છું. **સ્થૂલ દેહની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને માટે આત્મઘાત કરવાને હું તૈયાર નથી.**

હવે યજ્ઞનો પ્રશ્ન વિચારીએ. આપણે તેનો સ્વતંત્રતાથી, નિષ્પક્ષપાતપણાથી અને ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિથી વિચાર કરીશું.

સાધારણુ રીતે હવનવિધિને યજ્ઞનો એક અતિ મહત્ત્વનો આવશ્યક ભાગ ગણવામાં આવે છે. હવનના આધુનિક પૂજારીઓ તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે, "હવનથી હવા શુદ્ધ થાય છે અને સુગંધ પ્રસરે છે." આ તાણીતૂસીને ખેંચી કાઢેલી કલ્પના છે. ઈતર ઉત્તેજક પદાર્થોની માફક સુગંધ પણુ ક્ષણુવાર મનને ઉત્સાહ આપે છે, પરંતુ તેની સાથેજ પ્રતિક્રિયા થઇને સ્વાભાવિક જુસ્સો મંદ પડી જાય છે. ઉત્તેજક પદાર્થો આપણા શક્તિસંગ્રહમાંથી થોડીક શક્તિ વ્યાજે લે છે; પરંતુ આ કરજ પર ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ ચડે છે અને એ કરજ કદી પણુ વાળી શકાતું નથી.

ખરું જોતાં હવનદ્વારા સુગંધી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ ઘણીજ થોડી થાય છે અને ઘણો મોટો ભાગ કાર્બોનિક એસિડ ગૅસનો નીકળે છે. આ પદાર્થ ઘણો હાનિકારક હોય છે.

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં જંગલો ઘણાં હતાં અને મનુષ્યોની વસ્તી થોડી હતી. તે વખતમાં ઘી અને એવાં બીજાં દ્રવ્યો બાળવાથી કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસ ઉત્પન્ન થઈ વનસ્પતિનું પોષણ થતું હતું; પણ સાંપ્રતમાં તે પરિસ્થિતિ બદલાઇ ગઇ છે. વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો આજે જંગલો રહ્યાંજ નથી અને વસ્તીનું પ્રમાણ ઘણુંજ વધી ગયું છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે, હવામાં કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસ વિશેષ હોવાથી માણસો આળસુ બન્યાં છે. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ઑક્સિજન (પ્રાણવાયુ) અને ઓઝોન (તીવ્ર પ્રાણવાયુ)ની ઘણી જરૂર છે, કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસની જરૂર નથી.

આ વાત લક્ષમાં રાખવી જોઇએ કે, હવન કરવા અને લોકોને જમાડવા, એ બન્ને બાબતોથી હવામાં જે રાસાયનિક ક્રિયા થાય છે તે સરખીજ છે; છતાં કૃત્રિમ અગ્નિના મુખમાં અમૂલ્ય ઘીનો અપવ્યય કરવાને બદલે ભૂખે મરતા, પરંતુ નારાયણસ્વરૂપ લાખો ગરીબ લોકોનાં અસ્થિ તથા માંસનો ભક્ષ કરી જતા જઠરાગ્નિના મુખમાં, લૂખાસૂકા રોટલાના સાત દિવસના વાસી ટુકડા શા માટે નાખતા નથી? આવાજ હવનની આજે હિંદુસ્તાનને વધારે આવશ્યકતા છે.

વળી હજારો માણસોને એક દિવસમાં જમાડ્યાં તેમાં શું દહાડો વળ્યો? આવા વિવેક રહિત પરોપકારથી માત્ર સંભાવિત ભિખારીઓની સંખ્યા વધે છે. **હિંદુસ્તાનમાં આ સર્વ દૈન્ય અને દારિદ્રય શાથી વધ્યાં છે? દેશ, કાળ અને સત્પાત્રનો વિચાર કર્યા વિના આપેલા દાનથી.** એક ફ્રેંચ ગ્રંથકારે લખ્યું છે કે, " લોકોનાં દુઃખ નિવારણ કરવાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવેલા દાનથી ઊલટાં અર્ધોઅર્ધ દુઃખ નવાં પેદા થાય છે; પણ તે દાનથી ઉત્પન્ન થયેલાં દુઃખોમાંથી અર્ધાં દુઃખોનું પણ નિવારણ તેનાથી થઇ શકતું નથી. દાનની કિંમત એકલા હેતુથી નહિ,પણ તેના પરિણામથી આંકવાની છે. એક ટકટકખોર આળસુ ભિખારીને એક પૈસો આપીને કોઇ યાત્રાળુ એમ માને કે પરલોકમાં આપણને એનો બદલો મળશે, તો ભલે તેમ માને; બાકી તો ખુલ્લુંજ સમજાય છે કે, એ પૈસાએ આ જગતને તો નુકસાનજ કર્યું છે.

આપણે યોગ્ય પ્રકારનોજ યજ્ઞ કરવો જોઇએ. અર્થાત્ દીન

કિંવા અનાથ માણુસોની સેવા તથા રક્ષણુ કરવું જોઇએ અને તે કાર્ય એવી રીતે કરવું જોઇએ કે તેનો મૂળ ઉદ્દેશ ઊંધો વળી ન જાય. સર્વ દાનોમાં વિદ્યાદાન શ્રેષ્ઠ છે. કોઇ માણુસને તમે એક દિવસ જમાડશો, તોપણુ બીજે દિવસે તો અવશ્ય તેને ભૂખ લાગશેજ; પરંતુ જો તમે તેને એકાદ હુન્નર શીખવશો તો તેને **આખી જિંદગીનો ખોરાક** પૂરો પાડવાનું પુણ્ય તમને પ્રાપ્ત થશે. તમે તેને જે જ્ઞાન આપો તે એવા પ્રકારનું હોવું જોઇએ કે જેથી તેના જન્મનું સાર્થક્ય થાય. ભિખારી રહેવા કરતાં તો જોડા સીવવા જેવો એકાદ ધંધો કરવો વધારે મહત્ત્વનો છે.

હિંદુસ્તાનના દરેક માણુસના હૃદયમાં એવી ભાવના ઉત્પન્ન થવી જોઇએ કે, સંપત્તિ, જ્ઞાન, સત્તા અથવા યોગ્યતા ઇત્યાદિ બાબતોમાં આપણાથી જે લોકો ઊતરતી પંક્તિના હોય, તેઓજ આપણી મદદને યોગ્ય આપણાં બાળકો છે; બદલાની આશા રાખ્યા વગર તેમને આત્માનો ખોરાક-ઉત્તેજન, જ્ઞાન અને પ્રેમ આપી તેમની સેવા કરવાનો માતા તરીકેનો હક ભોગવવાનું પરમ સુખ દરેક જણે પ્રાપ્ત કરવુંજ જોઇએ. મહાન નિષ્કામ યજ્ઞ આજ છે.

પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં જનસમાજે કૃત્રિમતા ધારણ કરી નહોતી, જ્યારે હિંદવાસીઓને અન્ન, વસ્ત્ર, ઘરબાર ઇત્યાદિ બાબતોમાં બહુ ચોક્કસ રહેવું પડતું નહોતું, જે વખતે આજે કાશ્મીરમાં પુષ્કળ વૃક્ષોનો સમૂહ છે તેમ-સંખ્યાબંધ વૃક્ષો સમસ્ત દેશમાં વિદ્યમાન હતાં અને જે વખતે અમેરિકાના મૂળ વતનીઓની માફક હિંદુસ્તાનનાં માણુસોને વિશેષ વસ્ત્રોની જરૂર નહોતી; તે વખતે લોકોની ગૂંગળાઇ રહેલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિને બહાર નીકળવાને ઈતર કોઇ પણુ માર્ગ ખુલ્લો નહિ હોવાથી તે સર્વ શક્તિનો દેવતાઓની સાથે વ્યવહાર કરવામાં અર્થાત્ યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કરવામાં વ્યય થવા લાગ્યો. પ્રથમ આ યજ્ઞોનો અર્થ એટલોજ હતો કે, દેવોની સાથે ચોખ્ખો (રોકડો) વ્યવહાર કરવો. તેની અંદર યાચના આદિ આત્મનિંદક 'ભિક્ષાં દેહિ'નું તત્ત્વ સમાયેલું નહોતું. તે વખતના લોકોને પ્રકૃતિની જેટલી શક્તિઓ-દેવતાઓ-નું જ્ઞાન હતું તેમની સાથે સમાનતાના સંબંધથી કરેલો આ એક વ્યવહાર હતો-પંચમહાભૂતને દેવતા કલ્પીને તેમની સાથે માત્ર એક પ્રકારની દુકાનદારીનોજ

વ્યવહાર રાખવામાં આવ્યો હતો—એમ કહેવામાં કાંઇ હરકત નથી. જો કે આ વેપારમાં આધુનિક મારવાડીપણું દાખલ થયું નહોતું; પરંતુ તેમાં લેણદેણ અને અરસપરસના ફાયદાની વણિક-વૃત્તિ તો અવશ્ય હતીજ.

આ સર્વે યજ્ઞો માત્ર '**જો**' પર અવલંબી રહ્યા હતા. **જો** વરસાદ જોઇતો હોય, **તો** આ યજ્ઞ કરો; **જો** પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છા હોય, **તો** પેલો યજ્ઞ કરો; **જો** વિજયની લાલસા હોય, **તો** અમુક યજ્ઞ કરો; **જો** દ્રવ્યની આવશ્યકતા હોય, **તો** કોઇ ઇતર યજ્ઞ કરો, ઇત્યાદિ.

આ પ્રમાણે આ સર્વ યજ્ઞો માણસની પોતાની કામના પર અવલંબી રહેલા હોવાથી તે પ્રથમ ફરજિયાત નહોતા, પણ ઐચ્છિક હતા; પરંતુ ધીમે ધીમે તે શિષ્ટાચાર અને રિવાજ તરીકે રૂપાંતર પામ્યા અને આખરે તે મનુષ્યે પોતેજ પોતાની જાત પર લાદેલાં નિત્યકર્મ તરીકે સ્થિત થઇને રહ્યા.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં પાછળથી યજ્ઞની જગ્યા પૌરાણિક કર્મકાંડે લીધી છે. મહાભારતના કૌટુમ્બિક યુદ્ધથી મહત્ત્વનું પરિવર્તન થયેલું જણાય છે. તે ધાર્મિક અને રાજકીય ક્રાંતિથી રાષ્ટ્રની સર્વ ઘટના—સર્વ વ્યવસ્થા તદ્દન પલટાઈગઇ હતી. પૌરાણિક દેવોના સંબંધમાં લોકોની જે માન્યતા હતી તે બદલાઈ ગઇ, વ્યાવહારિક આવશ્યકતાઓ અત્યંત વધી પડી, માત્ર એક યજ્ઞને માટે માસોના માસ અને વર્ષોનાં વર્ષો ગુમાવવાનું લોકોને પરવડ્યું નહિ; આથી પ્રાચીન યજ્ઞોની જગ્યાએ પૌરાણિક કર્મ-કાંડની રૂઢિ કેમ ઘૂસી ગઇ તે સમજાશે. ધર્મને યત્કિંચિત્ પણ હાનિ ન કરતાં આપણા કર્મકાંડમાં આવશ્યક ફેરફાર કરી શકાય છે, એ મુદ્દાને મજબૂત કરવા માટે પણ ઉપરની બિના એક મજબૂત આધારરૂપ છે.

આગળ 'રામ' જણાવે છે કે, સ્મૃતિ (કાયદા), રૂઢિ, આચાર, વિધિ, સંસ્કાર—કર્મકાંડ—બદલાતાં ગયાં છે; એટલુંજ નહિ પણ એકજ દેશના જુદા જુદા ભાગમાં તે ભિન્ન ભિન્ન છે. કોઈ પણ સમાજની જીવિત દશાનો આધાર તે સમાજની ગતિ, વૃદ્ધિ અને ઉચિત ફેરફાર કરવા પર રહેલો છે. "**પરિવર્તન (ફેરફાર) કરો, નહિ તો મરો**" એ સૃષ્ટિનો ઉગ્ર મંત્ર છે.

ઉત્ક્રાંતિવાદના એક આધુનિક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ગૃહસ્થ પ્રેસિડન્ટ ડોકટર ડેવીડ સ્ટાર જોર્ડન જણાવે છે કે, "સામાજિક ઉત્ક્રાંતિ વિષે બોલતાં આપણે આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ કે, સમાજની ગમે તેવી અવસ્થા હંમેશાં મનુષ્યને અપૂર્ણજ ભાસે છે; કારણકે અધિક ચડતી દશાએ પહોંચેલો મનુષ્ય પણ આગળ વધવાના સ્વભાવવાળો હોય છે. જેમનું તેમ ચલાવનાર સમાજની વૃદ્ધિ ધીમીજ થાય છે." પરિસ્થિતિને સંપૂર્ણ રીતે અનુકૂળ થવાની પદ્ધતિ વારંવાર આવશ્યકતા ઉત્પન્ન કરે છે; કારણકે પરિસ્થિતિ હંમેશાં બદલાયાજ કરે છે. મનુષ્ય,પ્રાણી અને વિશ્વ એ સંબંધી આપણે જે જ્ઞાન ધરાવીએ છીએ, તે દ્વારા જોતાં "કલહ અને રૂપાંતર નષ્ટ થઇ સર્વ જણ સુખી અને સુરક્ષિત રહી શકે એવી સ્થિરતાવાળાં સહસ્ર વર્ષો આવશે" એવું સ્વપ્નું જોનારા આકાશકુસુમવત્ વ્યર્થ આશા રાખે છે, એ સ્પષ્ટ છે.

આટલા માટે આપણે આપણાં કર્મકાંડ બદલી ચાલુ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ કરવાં જોઇએ. આપણી આવશ્યકતાઓ વેદકાલીન ઋષિઓની આવશ્યકતાથી ભિન્ન છે. જે "જો"ના ઉપર સર્વ કર્મકાંડ અવલંબી રહ્યાં હતાં, તે "જો" (કામના) હવે બદલાઇ ગયાં છે. "જો તમારે ઢોર જોઇએ, તો ઇંદ્રદેવને બલિદાન આપો." "જો તમારે સંતતિ જોઇએ તો પ્રજાપતિને સંતુષ્ટ કરો." ઇત્યાદિ પ્રશ્નો આજે આપણી સમક્ષ નથી. આજનાં કર્મકાંડ આ પ્રમાણે પરિવર્તન પામેલા સ્વરૂપમાં હોવાં જોઇએ. "દિવસે દિવસે વધતા જતા અને સુધરતા જતા ઉદ્યોગ-ધંધાના આ જમાનામાં જો તમારે જીવતા રહેવું હોય અરે, રાષ્ટ્રીય ક્ષયથી ધીમે ધીમે ક્ષીણ થઇને મરવું ન હોય, તો વિદ્યુતરૂપી માતરિશ્વાને કબજે કરો, બાષ્પ (વરાળ)રૂપી વરુણને તાબે કરો અને કૃષિશાસ્ત્રરૂપી કુબેરની સાથે મૈત્રી બાંધો. તમને આ જ્ઞાન આપનારો શિલ્પજ્ઞ અથવા શાસ્ત્રજ્ઞ ગુરુ આ નૂતન દેવની સાથે તમારો પરિચય કરાવનાર પુરોહિત છે."

આપણા દેશનું સ્વરૂપ પ્રાયઃ સર્વથા બદલાઇ ગયું છે. સરકાર બદલાઇ ગઇ, ભાષા બદલાઇ ગઇ, કેળવણી પણ બદલાઇ ગઇ, લોકોના વર્ણ બદલાઇ ગયા; ત્યારે વૈદિક કાલના દેવો હજી શા માટે પારણામાં હીંચકા ખાધા કરે છે? જેમ વર્ષ વધતાં જાય છે તેમ તેઓ પારણામાંથી ઊતરીને આપણી સાથે છૂટથી કેમ

રમતા નથી ? તેમજ મનુષ્યોની સાથે ઓળખાણ કેમ વધારતા નથી ?

પ્રિય દેશબાંધવો ! આપણા પ્રાચીન ઋષિઓએ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, પાણી, તેજ, સમીર, વિદ્યુત, મેઘગર્જના આદિ સર્વની અંદર જે "एकं सत्" ઈશ્વરનું દર્શન કર્યું હતું તે પ્રમાણે તમે ન કરો, એમ 'રામ' તમને કહેતો નથી. ઈશ્વરને સૃષ્ટિમાં પ્રકૃતિરૂપે ભલે જુઓ, પણ એથીયે જરા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કરવી જોઈએ. પ્રયોગશાળા અને શાસ્ત્રાધ્યયનશાળામાં પણ ઈશ્વરને જોવો જોઈએ. રાસાયનિક પ્રયોગની મેજને યજ્ઞની વેદી જેટલીજ પવિત્ર માનવી જોઈએ. પુરાતન યજ્ઞયાગાદિના અગ્નિનો પુનરુદ્ધાર હવે તમે કરી શકશો નહિ; પરંતુ તે પ્રાચીનકાળનાં પ્રેમ, આદર, ભક્તિ આદિનો ઉદ્ધાર તમે કરી શકશો. તેમ કરીને જે વસ્તુઓ આજે તમારાં કર્તવ્ય-કર્મો થઈને બેઠી છે, તેના પર તેમનો પ્રકાશ પડવા દો. અગાસિઝ કહે છે કે, "સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ કરવું તે શું ઈશ્વરના વિચારોનો પુનઃ વિચાર કરવા સમાન નથી? તમારાં સર્વ કર્મોમાં પવિત્રતા પ્રવર્તેલી હોવી જોઈએ. હવે મારે યજ્ઞનો અગ્નિ સળગાવવાની જરૂર ન હોવાથી લુહારની ભઠ્ઠીમાંનો અગ્નિ મારે મન તેટલોજ પવિત્ર છે." પ્રિય બંધુ ! ખેડૂતના ખટારાને ઇંદ્રનો રથ બનાવી દેવામાં માત્ર 'રામ'ની દૃષ્ટિનીજ જરૂર છે. આ ઈશ્વરી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવામાંજ યજ્ઞનું ખરૂં રહસ્ય સમાયું છે.

આપણી આધુનિક રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ કેવી છે, તે ન જાણવામાં તમે તમારી ભવિષ્યની સ્થિતિનું પણ ભાન ભૂલી જાઓ છો. આવા ભયંકર નાસ્તિક થશો નહિ. તમારૂં મુખ્ય કર્તવ્ય તમારા ભવિષ્યના જીવન સંબંધે છે. તમે એવી રીતે વર્તો કે, જેથી તમારૂં આદર્શમય જીવન-ભવિષ્યમાં તમે જેવું બનાવવા માગતા હો તેવું જીવન-શક્ય અને સુલભ થાય; એવી રીતે વર્તો કે જેથી આજથી પચાસ વર્ષે પણ તમારી આજની વર્તણુંક સંબંધે તમને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય નહિ; એવી રીતે વર્તો કે જેથી તમારા વંશજોને તમારો સર્વથા નાશ થયેલો જણાય નહિ.

યજ્ઞનો અર્થ દેવોને બલિદાન આપવું એ છે. વેદાંતમાં અને ઘણે ઠેકાણે વૈદિક સાહિત્યમાં "દેવ" નો અર્થ શો થાય છે? દેવ એટલે દીપ્તિ (પ્રકાશ) અને આયુષ્ય દેનારી શક્તિ; તેમજ

દેવતા (અનેકવચન)નો અર્થ તે ઈશ્વરી શક્તિનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપો, એવો થાય છે. પછી તે ઈશ્વરી શક્તિ બાહ્યશક્તિ હો કિંવા અંતર્ગત શક્તિ હો. "અધિદૈવતા" શબ્દની "આધ્યાત્મિક" શબ્દ સાથે તુલના કરી જોતાં "દેવતા" શબ્દ સમષ્ટિરૂપ શક્તિનો વાચક છે, એમ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. "ચક્ષુ" શબ્દ એકાદ વ્યક્તિની "દૃષ્ટિ" સૂચવે છે; પરંતુ "ચક્ષુદેવતા" નો અર્થ "સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલી આદિત્ય નામની જોવાની શક્તિ" એવો થાય છે અને વિશ્વનું નેત્ર જે સૂર્ય તે આ શક્તિનું ચિહ્ન છે. "હસ્તેંદ્રિય" એટલે એક મનુષ્યના હાથમાં રહેલી શક્તિ છે, પરંતુ "હસ્તેંદ્રિયનો દેવતા" એટલે સર્વ હસ્તોને હલાવનારી શકિત. આ સમષ્ટિરૂપ શકિતને "ઇંદ્ર" કહેવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે જ્યારે આપણે ઇતર ઇંદ્રિયોના દેવતા વિષે બોલીએ, ત્યારે તેનો જો કાંઇ પણ અર્થ થતો હોય તો તે આજ છે.

હવે યજ્ઞમાં દેવતાને બલિદાન આપવું એનો અર્થ શું થાય છે? તેનો અર્થ એ થાય છે કે, "આપણી વ્યકિતવિષયક ઇંદ્રિયશકિતઓને તેમના પોતપોતાના સમષ્ટિરૂપ શક્તિદેવતાને અર્પણ કરવી. આપણા આડોશીપાડોશીઓને પણ આપણાં સ્વરૂપોજ ગણીને આપણા વ્યક્તિત્વનું સર્વાત્મા સાથે ઐક્ય કરવું અને આપણી ઇચ્છાને ઈશ્વરની ઇચ્છામાં લીન કરી દેવી." દાખલા તરીકે આદિત્યનું બલિદાન આપવું એટલે એવો નિશ્ચય કરવો કે, કોઇની દૃષ્ટિને ક્ષોભ થાય એવી ખરાબ વર્તણુંક કદી પણ ચલાવવી નહિ તથા આપણા તરફ દૃષ્ટિપાત કરનાર સઘળા લોકોને પ્રેમ, સ્મિત અને શુભાશિષનોજ અનુભવ કરાવવો. સર્વ નેત્રોમાં ઈશ્વરને જોવો એનું નામજ "આદિત્યનું બલિદાન" છે.

ઇંદ્રને બલિદાન આપવું એટલે દેશના સર્વે હાથોના હિતને માટે શ્રમ કરવો. યોગ્ય ખોરાક યોગ્ય પ્રકારે આપવામાં આવતાં તે સર્વે જણને પોષણ આપે છે. હાથના સ્નાયુઓને તેનો ખોરાક શ્રમ અને વ્યાયામ આપવામાં આવતાં તે હૃષ્ટપુષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે ઇંદ્રને બલિ આપવાનો અર્થ એ થાય છે કે, રોજગારની શોધમાં ફરતા લાખો રંક હાથોને ધંધોરોજગાર શોધી આપવો. ઇંદ્રને આવો યોગ્ય બલિ આપવામાં આવશે, તો દેશમાં સમૃદ્ધિ અવશ્ય વધશેજ. સર્વે હાથોને રોજગાર મળશે એટલે દારિદ્રય ક્યાં રહેનાર છે? ઇંગ્લેંડમાં ખેતી બિલકુલ કરવામાં આવતી નથી

એમ કહીએ તોપણ ચાલે, તે છતાં પણ તે દેશ સમૃદ્ધ છે. એનું કારણ શું? કારણ એ છે કે, ત્યાં હસ્તદેવતા–ઇંદ્રને અજીર્ણ થાય ત્યાંસુધી કળાકૌશલ્ય ઉદ્યોગધંધાનો ખોરાક આપવામાં આવે છે. સર્વેનું હિત સાધવા માટે સર્વે હાથોએ સાથે મળી કામ કરવું, એ ઇંદ્રને માટે કરેલો યજ્ઞ છે. વિશ્વહિત સાધવા માટે સર્વે મસ્તકે સાથે મળી કામ કરવું, એ બૃહસ્પતિનો યજ્ઞ છે. સર્વેના હિત માટે સર્વે અંતઃકરણોની એકતા થવી, એ હૃદયદેવતા ચંદ્રનો યજ્ઞ છે. આજ પ્રમાણે ઇતર દેવતાઓનું પણ સમજવું.

સંક્ષિપ્તમાં દેવતાના યજ્ઞનો અર્થ એ છે કે, આપણો હાથ સર્વ હાથોને–સમસ્ત દેશને અર્પણ કરવો, આપણું મન સર્વ મનોને અર્પણ કરવું અને આપણું હિત દેશના હિતને અર્પણ કરવું. બીજા શબ્દોમાં બોલીએ તો तत्त्वमसि (તે તું છે) એ મંત્રને વ્યવહારમાં આણવો એજ ખરો યજ્ઞ. ક્રૉસ પર ચઢ્યા પછી જેવી રીતે ક્રાઇસ્ટના દિવ્ય સ્વરૂપમાં પુનરુત્થાન થયું, તેજ પ્રમાણે દેહાત્મભાવનો વધ કર્યા પછી આપણું પણ વિશ્વાત્મામાં પુનરુત્થાન થાય છે. આનેજ વેદાંત કહેવામાં આવે છે.

“ હે દેવ! મારી જિંદગી લઇ લે; મારી જિંદગી તને અર્પણ થાઓ.

“ મારૂં હૃદય લઇ લે; હે પ્રેમસ્વરૂપ! તે તારી સાથે સંલગ્ન થાઓ.

“ મારી આંખો લઇ લે; હે પ્રભો! તારો નશો તેને ચઢો.

“ મારા હાથો લઇ લે; હે સત્યસ્વરૂપ! તારે માટે તેને હંમેશ શ્રમથી પ્રસ્વેદ છૂટો.”

ઉપલાં વાક્યોમાં જણાવેલો પ્રભુ ઠંડીથી ધ્રૂજતો આકાશમાં બેઠેલો કોઇ અદૃશ્ય બાઉ નથી, પણ તેનો અર્થ સર્વ મનુષ્યજાત થાય છે.

આ યજ્ઞ દરેક જણે કરવોજ જોઇએ અને આખા વિશ્વનો આજ ધર્મ થવોજ જોઇએ. ભારતવર્ષ! આ ધર્મ સ્વીકાર, નહિ તો મર! આ સિવાય તારે માટે બીજો રસ્તોજ નથી.

‘ રામ ’ તમને એમ કહે છે કે, યજ્ઞની વેળાએ દેવ આવે છે, એમ જે તમારાં શાસ્ત્રો જણાવે છે તે વાત અક્ષરશઃ સત્ય છે;

એ પરથી સામુદાયિક એકાગ્રતાનો પ્રભાવ સિદ્ધ થાય છે. માનસ-શાસ્ત્રની આધુનિક શોધદ્વારા એમ નક્કી થયું છે કે, એક મનનાં માણસો જેમ વધારે એકત્રિત થાય છે તેમ એકાગ્રતાનો પ્રભાવ વધે છે. આ સત્સંગનો પ્રતાપ છે. જ્યારે એકલો 'રામ' ચાહે તે કલ્પનાને મૂર્તસ્વરૂપ આપી શકે છે, ત્યારે એકજ મંત્રનું રટણ કરનારાં અને એકજ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરનારાં લાખો માણસો પોતાની કલ્પનાને મૂર્તિમંત બનાવ્યા વિના કેવી રીતે રહી શકે ?

પણ આ પરથી શું જણાય છે ? આ પરથી માત્ર એટલુંજ જણાય છે કે, સર્વાત્મારૂપી તમારો આત્મા-તમે પોતેજ-સર્વ દેવોના જનક અર્થાત્ પિતા છો; પરંતુ એજ દેવો-કેવળ તમારા મનનીજ કલ્પના, તમારા મિથ્યા, સંકુચિત, એકદેશીય, માયિક એવા અહંભાવ પર સત્તા ચલાવે છે. તમારા નસીબના સ્વામી તમેજ છો. તમારે જોઇએ તો ભય અને નરકની અંદર અથડાતા તેમના નીચ ગુલામો રહો અને જોઇએ તો જન્મસિદ્ધ હક્કનો વૈભવશાળી મુકુટ ધારણ કરો. તમારે ફાવે તે કરો. તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે પસંદગી કરો.

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં કોઇ પણ વિચાર અથવા કલ્પના મનમાં ઠસાવવાને માટે અનુકૂળ ચિહ્નની કેવી મોટી આવશ્યકતા છે, તે 'રામ' સારી પેઠે જાણે છે. સ્વાત્માર્પણ કરવાના પૂર્ણ નિશ્ચયથી ઊભરાઇ ગયેલા હૃદયવાળો માણસ જાણે લગ્નસંબંધ કરવાને માટે પોતાનો હસ્ત સમસ્ત વિશ્વના હસ્તોની હથેળીમાં મૂકવાને તૈયાર થયો ન હોય, તેવી રીતે આગળ ધરે, જ્યારે તેનું અંતઃકરણ અનન્ય ભક્તિયુક્ત થઈ જાય તથા પવિત્ર ઠરાવથી તેનું સમસ્ત શરીર રોમાંચિત થઈ ઊઠે, જ્યારે તે પોતાના અલ્પાત્માને વિશ્વાત્મામાં લીન કરવાના ચિહ્ન તરીકે બલિને પ્રકટ રીતે અગ્નિમાં હોમે તથા પોતાના મનના નિશ્ચયને વ્યક્ત કરવાને મંત્રોચ્ચાર કરી સ્વાહાકારથી તેની પરિસમાપ્તિ કરે, ત્યારે સ્વાત્માર્પણના આ પવિત્ર કૃત્ય પર ઉપર્યુક્ત ચિહ્નનો વા મુદ્રાનો કેવો ગંભીર, ઉદાત્ત સિક્કો પડે ભલા ? પરંતુ અફસોસ ! જ્યાં માત્ર સિક્કા (છાપ)નુંજ અસ્તિત્વ હોય છે-અંતઃકરણનો બિલકુલ ભાવ અથવા નિશ્ચય હોતો નથી, ત્યાં આવા ઢોંગમાંથી શું ફળની આશા રાખી શકાય ? અને જ્યાં કોઈ પણ ભાવના કિંવા કલ્પનાનો સંપર્ક સુધ્ધાં હોતો નથી-માત્ર બાહ્ય અર્થશૂન્ય વિધિ

કિંવા ચિહ્નોનો બોજોજ આપણા પર લાદવામાં આવતો હોય–ત્યાં પ્રાણ વગરનું થયેલું શરીરજ માત્ર શેષ રહે છે. આવા શબને તત્કાળ દહન કરી દો. તેની શુશ્રૂષા કર્યા કરશો નહિ. હવે એ કાર્ય ભયંકર અને વિઘાતક નીવડશે. હવે તો સજીવ હોય તેવાં ચિહ્નો કિંવા વિધિઓનો સ્વીકાર કરો.

કેટલાક માણસો કહે છે કે, નદીને જૂના માર્ગમાં વહેવું વધારે સહેલું પડે છે; માટે જીર્ણ સંસ્થામાંજ નવીન ચૈતન્ય પૂરવાના પ્રયત્ન કરવા જોઇએ. 'રામ' કહે છે કે, આ વાત પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ છે. શેરડીમાંથી એક વાર રસ નીકળી ગયા પછી તેજ સાંઠામાં પુનઃ તેવીજ રીતે રસ આવી શકશે નહિ. તે સાંઠાને તો ભસ્મીભૂતજ કરી નાખવો જોઇએ. આપણે આ સર્વ આહુતિઓની જ્ઞાનાગ્નિકુંડમાં આહુતિ આપવી જોઇએ. દેશકાળને અનુકૂળ હોય એવા રૂપમાં આપણે ખરા યજ્ઞના તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. કેટલાક લોકો એવા છે કે તેઓ પ્રાચીન ગત વૈભવનું સતત સ્મરણ કરી બેસી રહેવું એનેજ મૂર્તિમંત સ્વદેશાભિમાન સમજે છે! આ લોકોને નવીન પરિસ્થિતિમાં પોતાના જૂના ઘરનો બોજો પોતાની પીઠ પર લઇને ફરનારી ગોકળગાયનીજ ઉપમા આપવી જોઇએ; અથવા જૂની અને નિરુપયોગી થઈ ગયેલી ખાતાવહીના થોથાનાં પાનાં ઊથલાવતા બેસી રહેનારા દેવાળિયા પેઢીદારજ કહેવા જોઇએ. હિંદ દેશ એક વાર મહાન ગણાઇ ગયો છે, એવા વિચાર કરવામાં વખત ગુમાવશો નહિ. તમારૂં બળ અમર્યાદ છે, હિંદુસ્તાનનું ભાવી સર્વોત્કૃષ્ટ છે એવીજ ભાવના કર્યા કરો.

ઇતિહાસ અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ થાય છે કે, જ્યારે લોકસમુદાય એકત્રિત થાય છે અને માણસોની દૃષ્ટિ તથા હાથ એકઠા થાય છે, ત્યારે એકબીજા સાથે અંતઃકરણનું ઐક્ય સાધવાની અમૂલ્ય સંધિ પ્રાપ્ત થાય છે; જાણતાં અજાણતાં પણ એક બીજાની ભાવના તથા વિચારની અદલાબદલી થાય છે અને સર્વ લોકો વૃત્તિ, વિચાર અને આત્મિક તેજની સામાન્ય ભૂમિ પર આવી પડે છે. આ રીતે સર્વેના હૃદયમાં પરસ્પર પ્રેમ અને ઐક્યની લાગણી ઊપજીને વૃદ્ધિંગત થાય છે. અનપઢ તથા લડાયક આરબ લોકોને એક દિવસમાં પાંચ પાંચ વાર નમાજ પઢાવીને ઈશ્વરની સંનિધ લાવવામાં હજરત મહમદનું અતિ અદ્‌ભુત ચાતુર્ય દેખાઈ

આવે છે. આ રીતેજ તેઓ વ્યવસ્થાશૂન્ય પ્રદેશમાં એક સંઘટિત પ્રજા બનાવી શકયા.

યજ્ઞ, તીર્થ, મેળા, દેવમંદિર, ન્યાયમંદિર, ભોજનગૃહ, વિવાહસમારંભ, સ્મશાનયાત્રા, સભા, સમાજ, વાર્ષિકોત્સવ, આધુનિક પરિષદો, રાષ્ટ્રીય મહાસભા (નેશનલ કોંગ્રેસ) ની બેઠકો, આ સર્વે હિંદુસ્તાનના લોકોને એકત્ર મળવાના અને એકતા વધારવાના પ્રસંગો છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ખ્રિસ્તી દેવાલયો, હોટેલો, પ્રદર્શનો, પ્રવાસસ્થાનો, વિશ્વવિદ્યાલયો, સાર્વજનિક વ્યાખ્યાનો, કલબો અને રાજકીય સંમેલનો આદિના યોગથી લોકોનો શંભૂમેળો જામે છે. જે સંસ્થામાં પ્રેમયુકત સાત્વિક ભાવ વિદ્યમાન હોય છે, તેજ સંસ્થા વિશેષે કરીને ઐકયવર્ધક (સંપમાં વધારો કરનારી) હોય છે અને આથી સંસ્થામાંજ ઐકયરૂપી વૃક્ષને પ્રેમરૂપી જળનું સિંચન થવાથી તે વૃદ્ધિંગત થાય છે. જ્યાં અંતઃકરણની એકતા થાય છે ત્યાંજ ચિરસ્થાયી ઐકયની ઉત્પત્તિ થાય છે. માત્ર દેહનું જ સામીપ્ય (નજીક આવવું) થવાથી જાણવા જેવું ફળ મળતું નથી; તેથી તો ઊલટો મત્સર વધે છે. વળી તાણીતૂસીને બહારનું ઐકય સાધવાની ખટપટ કરવી એ પણ વૃથા છે. જે મિત્રતામાં અંતઃકરણનું ઐકય થઇ શકતું નથી તેવી મૈત્રી સ્ફોટક (ફૂટે એવા) પદાર્થોના મિશ્રણ કરતાં પણ વધુ ખરાબ છે. પગની ગતિ વડે દેહને નજીક આણવાથી હંમેશાં મન પણ નજીક આવે છે એમ સમજશો નહિ. આપણા મિત્રો અથવા આપણા અનુયાયીઓ હંમેશાં આપણી પાસેજ રહે એવી આપણી ઇચ્છા અથવા આવશ્યકતા હોતી નથી. સર્વ **ચૈતન્યના ઉત્પત્તિ-સ્થાન અને શાશ્વત ઝરારૂપી આત્માની જેટલે નજીક આપણે હઇશું, તેટલા અધિક મિત્રો આપણને મળશે.** વીલો નામનો છોડ પાણીની નજીકજ ઊગે છે અને પાણીની તરફજ પોતાનાં મૂળિયાં ફેલાવે છે; આથી તેની આસપાસ તેજ જાતના બીજા પુષ્કળ છોડવાઓ આપોઆપ ઊગી નીકળે છે. આ પ્રમાણે આપણે પણ શાશ્વત ઝરા (આત્મા) ની નજીકજ રહેવું જોઇએ, કે જેથી આપણી આસપાસ પણ સમાનશીલ પુષ્કળ મનુષ્યો ઉપ-સ્થિત થશે. **માત્ર પ્રથમ તમારેજ સત્યના ઝરાની સંનિધમાં ઊભું રહેવું જોઇએ.**

દૂરબીનના કાચોમાં સર્વની વચલો કાચ યોગ્ય સ્થાને રાખ-

વામાં આવે કે તરતજ સઘળા કાર્યો બરાબર કામ કરવા લાગી જાય છે. સૂર્યની ગ્રહમાળા સુગમતાથી ચાલે છે તેનું કારણ પણ એજ છે કે જુદા જુદા ગ્રહો વચ્ચેનું અંતર પ્રમાણબદ્ધ હોય છે. કેટલાક મિત્રોની સાથેનો પરિચય આપણે જરૂર કરતાં જરાક વધુ નિકટ કિંવા સહજ વધુ દૂર રાખીએ, તો આપણે તેમની સાથે યોગ્ય વ્યવહાર રાખી શકતા નથી. મિત્રોરૂપી ગ્રહમાળામાં પણ પ્રેમનું ચિરસ્થાયી ઐક્ય સાધવાને માટે પરસ્પર વચ્ચેનું આધ્યાત્મિક અંતર યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવું આવશ્યક છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે, અતિ પરિચય અથવા અતિ તટસ્થપણાથી એકબીજાને નુકસાન થાય છે અને પાછળથી તેઓ એકબીજાના સંબંધમાં શંકાશીલ થવા માંડે છે. એક બીજાની વચ્ચે રહેલું યોગ્યતાનું વૈચિત્ર્ય યોગ્ય રીતે ઓળખવાથીજ—અમુકની યોગ્યતા અને તમુકની યોગ્યતા વચ્ચે કેટલું અંતર છે તે જાણવાથીજ—પ્રેમ, સંગતિ અને ઐક્ય સાધી તેમજ જાળવી શકાય છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો એવી રીતે સુધારવા જોઇએ કે જેથી સર્વ વર્ગના લોકોને એકત્ર થવાની સંધિ મળે અને ધાર્મિક સમભાવથી લોકો પોતાના સમાનધર્મીઓને શોધી લે અથવા અરસપરસ ઐક્ય સાધવાની સુગમતા તેમને મળે. વળી સ્વાભાવિક સૃષ્ટિનિયમ પ્રમાણે એકબીજા વચ્ચે યોગ્ય અંતર પણ રહેવું જોઇએ. રાષ્ટ્રીય હેમંતોત્સવ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના સુખદાયક પ્રદેશમાં ઊજવવો જોઇએ. રાષ્ટ્રીય ગ્રીષ્મોત્સવ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આવેલા કોઇ ભવ્ય પહાડી પ્રદેશમાં તથા વસંતોત્સવ બંગદેશમાં કરવો જોઇએ અને વર્ષાઋતુનું સંમેલન પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં ભરવું જોઇએ. આ ઉત્સવો અમુક એકાદ ધર્મ કિંવા પંથના ન હોવા જોઇએ, પણ સર્વે વર્ગોના પ્રતિનિધિઓ તેમાં વિદ્યમાન હોવા જોઇએ. આવા ઉત્સવોમાં કળાકૌશલ્ય તથા ઉદ્યોગધંધાનાં પ્રદર્શનો, સર્વે પ્રકારની દુકાનો, પદાર્થસંગ્રહાલયો, પ્રયોગશાળાઓ, ક્રીડાભવનો, ખુલ્લાં મેદાનમાં અપાતાં વ્યાખ્યાનો, સામાજિક સંસ્થાઓ, કોંગ્રેસાદિ પરિષદો, રાષ્ટ્રીય નાટકગૃહો, ઇત્યાદિના યોગથી જુદા જુદા પ્રાંતના, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના તથા પંથના લોકો એકત્ર થઇ શકે એવી સગવડ કરવી જોઇએ. આવા સ્થળે જીવનની બંને બાજુઓ—ગંભીરતા અને વિનોદ—વ્યક્ત થવી જોઇએ. ત્યાં પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં ચાલતા રિવાજ પ્રમાણે

ભગિની બંધુ સાથે, પત્ની પતિની સાથે અને છોકરાંઓ પોતાની માતાઓ સાથે છૂટથી હરેફરે તે ઇષ્ટ છે. વળી સર્વ વર્ગના, સર્વ પંથના તથા સર્વ ધર્મના વકતાઓને સારૂ પોતાનું પ્રેમપૂર્ણ વક્તૃત્વ વ્યક્ત કરવા માટે ત્યાં એક સાર્વજનિક વ્યાસપીઠ હોય તો તેની ઉપયોગિતામાં પણ ઓર વધારો થાય.

રાષ્ટ્રીય વાઙ્મય (સાહિત્ય) ઉત્પન્ન કરવું, વધારવું અને તેનો પ્રચાર કરવો તથા સાંપ્રતમાં બોલાતી સર્વ દેશી ભાષાઓમાં એકતા લાવવી, એ રાષ્ટ્રૈક્ય (દેશની પ્રજામાં સંપ) સાધવાનો બીજો ઉપાય છે. સર્વ ધર્મના લોકો આવીને વાંચન, ચિંતન તથા મૌનયુક્ત પ્રાર્થના કરે અને સહાનુભૂતિ, માયા તથા પ્રેમથી ભરેલી દૃષ્ટિનો સંયોગ કરે, એવાં પ્રીતિમંદિરો ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે સ્થપાવાં જોઇએ; પરંતુ આવાં મંદિરોમાં વાતચીત કરવાનો પ્રતિબંધ હોવો જોઇએ.

'રામ' ની પદ્ધતિ પ્રમાણે તરુણ મનુષ્યોએ ખુલ્લી હવામાં શારીરિક વ્યાયામ કરવો જોઇએ. વ્યાયામ કરતી વખતનું દરેક શારીરિક હલનચલન એક આધ્યાત્મિક ભાવનાસૂચક ઉત્તમ મુદ્રારૂપે થવું જોઇએ. આહુતિ આપતી વખતે મનોભાવના પર જેમ છાપ (મુદ્રા) પડે છે. તેવીજ રીતે શારીરિક વ્યાયામ કરતી વખતે પણ ઉપર પ્રમાણે કરવાથી મન પર છાપ પાડી શકાય છે.

સ્નાન કરતી વખતે પણ પ્રસંગને અનુસરતાં સ્તોત્રો બોલવાં જોઇએ; પરંતુ આ સ્તોત્રો આપણે જે ભાષા સમજીએ નહિ તે ભાષામાં બોલવાં જોઇએ નહિ.

તરુણ મનુષ્યોએ હવામાનની અનુકૂળતા પ્રમાણે તરુ-છાયા નીચે બેસીને કિંવા આકાશ-છત્ર નીચે, કિંવા નદીતટ પર ઊગેલા લીલાછમ ઘાસ ઉપર બેસીને સહભોજન કરવું જોઇએ.

દરેક શ્વાસની સાથે મન અને વાચાથી ॐ ॐ પ્રણવઘોષ કરવો, લાગણીથી સળગી ઊઠતા શબ્દોથી અને ચૈતન્યમય વિચારોથી ઓતપ્રોત થયેલાં રાષ્ટ્રસંગીતો એકત્ર થઇ ગાવાં, એ પણ રાષ્ટ્રૈક્ય કરવાનું મોટું સાધન છે.

હવનને માટે કૃત્રિમ અગ્નિ સળગાવવા કરતાં સાત્વિક તરુણોએ પોતાના અહંકાર (અહંભાવ) ની આહુતિ આપવા માટે પ્રભાતનાં અથવા સાયંકાળનાં સૂર્યકિરણોના તેજનો હોમાગ્નિ

તરીકે ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

"સર્વ જ્યોતિની જ્યોતિમય, જે પરમાત્મ સ્વરૂપ
ચિત્ત હોમો નિત્ય તેહમાં, થશો તમે તદ્રૂપ."

અને ત્યાંસુધી તે તેજસાગરમાંજ ડૂબકી મારો એટલે ઉત્થાનમાં પણ તેજ સહિત બહાર આવશો; એટલે પછી સમસ્ત જગતને તમારા તે દિવ્ય પ્રકાશથી ખૂબ જ્ઞાની અને સુખી કરી શકશો. આનું નામજ સર્વશ્રેષ્ઠ હવન છે.

નગરકીર્તન કરવાં, ગાયન–નૃત્યાદિના વરઘોડા કાઢવા અથવા સત્યનો જયજયકાર કરતા કરતા ઉત્તમ તમાસા તથા દેખાવો કરતા રહેવું એ પણ સાધારણ જનસમાજમાં અને વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓ અને બાળકોમાં (અર્થાત્ ભવિષ્યની પ્રજામાં) પ્રેમ તથા ઐક્ય ઉત્પન્ન કરવાનો એક ઉત્તમ ઉપાય છે.

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને મજૂરવર્ગની કેળવણી પ્રત્યે બેદરકારી રાખવી, એ તો જે શાખા પર આપણો આધાર હોય, તેજ શાખાને કાપી નાખવા સમાન છે, એટલુંજ નહિ પણ ખુદ **પ્રજારૂપી વૃક્ષના મૂળમાંજ ઘા કરવા બરાબર છે.**

વીસમા શતકના ઋષિકુમારો! જો તમે શ્રુતિનો ઉપદેશ સમજશો તો તમને સંકુચિત કરી નાખનારાં જે સેંકડો પેટાવર્ણ તથા પંથરૂપી ભારે કવચ તમારા પર લાગ્યાં છે, તે તમારે તોડીફાડી નાખવાં પડશે. જો તમારા આત્માને ઓળખવાને તમે તૈયાર ન હો, જો તમને શ્રુતિનું અભિમાન ન હોય અને આ સખત તાપથી બળતા ખરા ઉનાળામાં પણ જો તમે શિયાળાને માટે કરાવેલાં કપડાં વાપરવાનો આગ્રહ ધરાવતા હો, તો તમને તમારા પૂર્વજોના કસમ છે કે તમારી સાંપ્રત સ્થિતિ કેવી છે, તે મહેરબાની કરીને લક્ષમાં આણો! મનુષ્યદેહ કેવળ કાળનેજ આધીન નથી, પરંતુ દેશને પણ આધીન છે. કાળની દૃષ્ટિથી જોતાં તમે હિમાલયમાં રહેતા ઋષિઓના ખુદ વશંજ હશો, પરંતુ સ્થળની દૃષ્ટિથી જોતાં કળાકૌશલ્ય અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના પાકા જ્ઞાતા તથા વ્યવહારકુશળ યુરોપિયનો અને અમેરિકનોની સાથે જે સમકાલીન અસ્તિત્વનો સંબંધ તમે ધરાવો છો, તેનો ઇનકાર તમે કરી શકશો નહિ. આનુવંશિક (વંશપરંપરાના) સંસ્કારથી તમારામાં ઉપનિષદનું જ્ઞાન ભલે આવે, તેને ભલે પ્રાપ્ત

કરો; પરંતુ લૌકિક બાબતમાં તો જાપાન તથા અમેરિકાનું જ્ઞાન સંપાદન કરી, તેને પોતાના જીવનમાં ઓતપ્રોત ગૂંથી દેવાથીજ તમે જગતના જીવનકલહમાં ટકી શકશો. એક વૃક્ષનો કોમળ છોડ જો આસપાસની જમીન, હવા, પાણી પ્રકાશાદિમાંનાં પોષક તત્ત્વો લઇ તેને પચાવવાનો ઇનકાર કરે અને પોતાના બીજ વિષેજ બડાઈ માર્યા કરે, તો તે જલદીજ મરી જશે એમ નક્કી સમજવું. પોતાના રાષ્ટ્રિય વ્યકિતત્વનો પરિત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપવાની કલ્પના પણ 'રામ'ના મસ્તકમાં આવનાર નથી; પણ 'રામ' તમને ફરમાવે છે કે, તમારે વધવુંજ જોઇએ અને જે પ્રમાણે તેઓ (યુરોપિયનો તથા અમેરિકનો) તમારી બ્રહ્મવિદ્યાને તેમની પોતાની કરી રહ્યા છે, તે પ્રમાણે તમારે તેમના ભૌતિકશાસ્ત્રને તમારૂં પોતાનું કરવું જોઇએ.

ઇતિહાસ તથા અર્થશાસ્ત્ર પરથી જણાય છે કે, વૃક્ષોની વૃદ્ધિ અને પ્રજાની વૃદ્ધિમાં એકજ નિયમ પ્રવર્તે છે અને તે નિયમને સમયાનુસાર કલમ (કાપકૂપ) કરવાનો છે. જો આપણે ભૂખે મરતા બેકાર હિંદી લોકોને જગતની ઓછી વસ્તીવાળા ભાગમાં પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને માટે મોકલી દઇએ, તો તે લોકો ઉન્નત થશે; અરે! આથી હિંદુસ્તાનના લોકો દૂરદૂરના દેશમાં પ્રસરી જશે. આથી હિંદુસ્તાનનું આલસ્ય નષ્ટ થશે, દેશને ઓછો બોજો ઘસડવો પડશે અને આલસ્ય ઉત્પન્ન કરનાર કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસ પણ તે સાથે કમી થશે. જો આ પ્રમાણે તમે ખુશીથી કરશો, તો વિજયરથના ચક્ર સાથે જાણે તમે દેવને બાંધી મૂકયા હોય તેમ તમારો વિજયરથ જોરથી દોડશે. જો એમ નહિ કરો, તો કુદરતનાં નિર્દય ચક્રો દેશમાં ફરવા માંડશે અને પોતાના માર્ગમાં જે આવે તેનો જરા પણ અટકયા વગર એકસરખી રીતે ચૂરેચૂરો કરી નાખશે. આ નાશમાંથી જો તમે તમારૂં રક્ષણ નહિ કરો, તો ઠપકો તમારે શિરજ રહેશે. તમે ગમે તેમ માનો, પણ ઈશ્વરને તમારા પ્રત્યેની દયાને ખાતરજ પ્લેગ, દુષ્કાળાદિથી આ કાપકૂપ કરવી પડે છે! જો એક માણસ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ સૃષ્ટિનિયમાનુસાર કરે તોજ તેમાંથી તે બચી શકે. આવા મનુષ્યનું નામ પોતાના કરેલા પ્રયત્નોથી સૃષ્ટિની ચૂંટણીની યાદીમાં દાખલ થઇ જાય છે અને જીવનકલહમાંથી તેને મુકિત મળે છે.

કેટલાક કહે છે કે, "દેશમાંથી લોકોને શા માટે બહાર

મોકલવા જોઇએ ?" આવા માણસોની કલ્પના કેવી હોવી જોઇએ કે, જે પ્રમાણે ગાંડા માણસને ઇસ્પિતાલમાં તંગ વસ્ત્રથી જકડી નાખવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે દરેક માણસને ઘરમાંજ ગોંધી રાખવો જોઇએ. જે ઓરડીમાં તમે જન્મ્યા હતા, તે ઓરડીની બહાર શા માટે જાઓ છો ? ઘર મૂકીને રસ્તા પર પણ શા માટે આવો છો ? પરંતુ તમે જે પ્રમાણે ભૂલોકનાં બાળક છો, તેજ પ્રમાણે સ્વર્ગલોકનાં પણ બાળક છો; બલકે સ્વર્ગરૂપજ છો; તમે જ્યાં જાઓ ત્યાં તમારૂં ઘર છે; એક જગ્યાએ તમારે ગોંધાઇ રહેવાની જરૂર નથી. હિંદુસ્તાન દેશ પણ આજે જગતને છોડી એકલો રહી શકશે નહિ. પૂર્વે એવો એક કાળ હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાન અલગ તથા ઇરાન અને મિસર અલગ થઇ રહ્યા હતા; પણ આજે વરાળ અને વિદ્યુતની મદદથી દેશકાળનાં બંધન મૃતપ્રાય થયાં છે. અગાઉની માફક હવે સમુદ્ર પ્રતિબંધ તરીકે રહ્યો નથી, પણ રાજમાર્ગ બની ગયો છે. પ્રાચીનકાળના દેશો તે આજે શહેરો બની ગયાં છે. અગાઉનાં શહેરોને લોકો આજે માત્ર રસ્તા ગણી કાઢે છે; માટે હવે સ્વગૃહ વિષેની કલ્પના વિસ્તૃત કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. સૃષ્ટિ અને ઇશ્વરનાં બાળકો ! સઘળા દેશો પર તમારો એકસરખોજ હક છે. સઘળી મનુષ્યજાત તમારાં ભાઇબહેન છે. હિંદી પ્રજાને ગળે લાખો ભિખારીઓનો જે બોજો લટકેલો છે, તેમાં વધુ ભાર કરવાને બદલે સમાજના ઉપર્યુક્ત ઉદ્યોગી માણસ બનીને જ્યાં જીવનનો ઉત્તમ રીતે નિર્વાહ થઇ શકે, ત્યાંજ ખુશીથી જાઓ. ઇશ્વર અને મનુષ્ય જાતિના તમને કસમ છે. જાઓ ! ચાલો, તૈયાર થાઓ !

હિંદુસ્તાનના સંકટનું નિવારણ કરવું એ બાબત કેટલાક માણસોને એક રાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેવી લાગતી હશે, પણ 'રામ'ને તો આ બાબત આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેવી લાગે છે. કોઇના મનમાં આ પ્રશ્ન સ્વદેશાભિમાનનો લાગતો હશે, પણ 'રામ'ને તો તે સમસ્ત માનવ–જાતિનો લાગે છે. મારાં બાળકો મારી આંખોની સામે ભૂખમરો વેઠીને મરી જાય, તેના કરતાં પરદેશમાં રહીને જીવતાં રહે એ વધારે સારૂં લાગે છે. પ્રેમાશ્રુભરી આંખોથી 'રામ' તમને રજા આપે છે, જાઓ !

પરદેશમાં જ્યારે સ્વાશ્રયી બનો ત્યારેજ પુનઃ સ્વદેશમાં આવજો. જે પ્રમાણે જાપાની તરુણોએ પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું વ્યાવહા-

રિક જ્ઞાન પોતાના દેશમાં આણ્યું, તે પ્રમાણે તમે પરદેશમાં મેળવેલું જ્ઞાન તમારા દેશબંધુઓને અર્પણ કરી તેમને સુખી કરજો. જો પરદેશમાં તમે સ્વાશ્રયી થવા ઉપરાંત પરોપકારી થાઓ એમ ન લાગે, તો તો ત્યાંજ રહેજો.એવા સંયોગોમાં અહીં આવીને હિંદમાતાની દુઃખિત છાતી પર નિરુદ્યોગી જળો થઇનેજ રહેવાનું હોય, તો તેમ કરવા કરતાં એકદમ અરબી સમુદ્રમાં ભૂસકો મારજો અને સમુદ્રનું આતિથ્ય સ્વીકારજો; પરંતુ હિંદુસ્તાનના કિનારા તરફ આવતા નહિ. સ્વદેશાભિમાન અને સ્વદેશપ્રીતિ તમને આવીજ રીતે વર્તવાની આજ્ઞા કરે છે.

જોનબુલ (ઇંગ્લેંડ)ના પંજામાંથી છૂટવાને આયર્લેંડના ગરીબ બિચારા આઇરિશ લોકો દર વર્ષે હજારોની સંખ્યામાં પોતાની જન્મભૂમિ છોડી અમેરિકા જઇને રહ્યા હતા. હિંદના આળસુ લોકોએ મારા પ્રિય અમેરિકા કિંવા ઇતર દેશોમાં જઇ વસ્તી વધારવી એવી 'રામ'ની ઇચ્છા નથી; પરંતુ વસ્તુસ્થિતિજ એવી છે કે તમારા પરદેશગમનમાં તેમનો પણ ફાયદો સમાયેલો છે. જે વૃક્ષો એક ઠેકાણે ગિરદી કરી મોટી સંખ્યામાં ઊગે છે તે ઘણાં ક્ષીણ અને કમજોર હોય છે. તેમાંના એકાદ વૃક્ષને પોતાની મૂળ જગ્યાએથી ઊખેડી બીજા કોઇ સારા સ્થળે રોપો, તો તે એક પ્રચંડ વૃક્ષ થઇ જશે. જો તમે પરદેશગમન કરશો તો જ્યાં જશો ત્યાં ભૂષણરૂપેજ વિરાજશો. અમેરિકાના ધનાઢ્ય લોકો પણ પ્રથમ યુરોપથી ભિખારી હાલતેજ આવ્યા હતા. સર્વ રાષ્ટ્રોના ઇતિહાસ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પરદેશગમન કરવાથી સમાજસ્થિતિ સુધરતી જાય છે.

યજ્ઞ વિષે થોડા વધારે શબ્દો કહું છું. યજ્ઞનો અર્થ કદી કદી વૈરાગ્ય કરવામાં આવે છે; પણ વૈરાગ્ય જેવા ઉત્તમ શબ્દનો અર્થ નિષ્ક્રિય નિરાધારપણું અથવા આત્મઘાતક દુર્બળતા કરશો નહિ. અથવા તેનો અર્થ ક્લેશકારક કઠોર શારીરિક તપશ્ચર્યા પણ સમજશો નહિ. તમારો દેહ જરા પણ પ્રતિકાર કર્યા વગર માંસ-ભક્ષક ક્રૂર વરૂને ખાવા દેવો, એ કાંઇ વૈરાગ્ય નથી. પોતાની જાત-ને અન્યાય તથા અઘોર પાતકને આધીન કરી દેવાનો તમને શું હક છે? જારકર્મી મનુષ્યને પોતાનું પવિત્ર શરીર અર્પણ કરવું એ કાંઇ સ્ત્રીની ત્યાગવૃત્તિ પ્રદર્શિત કરતું નથી. **ત્યાગ એટલે પોતાનું સર્વસ્વ સત્યને (સત્યસ્વરૂપને) અર્પણ કરવું તે.**

આ આપણો દેહ—આ આપણી સર્વ માલમિલકત ઈશ્વરની છે, તમે તેના પહેરેગીર તરીકે તમારો પહેરો નિમકહલાલીથી ભરો. ઈશ્વરની સોંપેલી પવિત્ર મૂડીમાં અન્યાય તથા પાપને હાથ ઘાલવા દેશો નહિ. સત્યરૂપી ચળકતા રવિની પેઠે પ્રકાશો, સત્યસ્વરૂપ બનો. આજ માત્ર વાસ્તવિક ત્યાગ છે; પણ જરા થોભો. એને આપણે 'ત્યાગ' નું નામ આપી શકીશું કે? એનું નામ તે ત્યાગ કે દૈવી ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ?

વૈદિક કાળમાં પણ અહંકારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મકાંડથી મુક્તિ મળતી નહોતી. મુક્તિ તો હમેશાં જ્ઞાનથી મળે છે. કર્તવ્યના ભારથી દબાઇ ગયેલો અને દોડાદોડથી હાંફી ગયેલો, સ્વાર્થીપણાનો સુધરેલો ગુલામ, આધુનિક ઉપલકિયા કર્મકાંડદ્વારા પાપ અને દુઃખથી મુક્ત થઇ શકશે નહિ. તે **જગતની બધીજ સંપત્તિ મેળવશે, તો પણ આપણો આત્મા તેજ સર્વનો આત્મા છે, એવું જ્ઞાન થયા વગર તેને શાંતિ મળનાર નથી.** જગતનાં સઘળાં પરિવર્તનો અને સંયોગોમાં એક તત્ત્વ અંતર્ભૂત થયેલું જણાય છે અને તે આત્મસાક્ષાત્કાર છે. જ્યાંસુધી માણસનું જીવન કૃત્રિમતા, બાહ્યાચાર તથા જગતના પદાર્થોની કામનામાંજ ગૂંચવાઇ રહ્યું છે, ત્યાંસુધી દરેક ઊથલપાથલથી માત્ર સૂકા કચરાનો નવીન થરજ બહાર આવે છે; જમીન (ખરી વસ્તુ) તો બિલકુલ દેખાતીજ નથી. જ્યાંસુધી 'સર્વ વસ્તુ આપણે પોતેજ છીએ' એવા દૃઢ નિશ્ચયરૂપી આરોગ્ય તમારા શરીરને પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાંસુધી સુધારણાનો સર્વ ભપકો, દેહાભિમાનનો દુઃખકારક વ્રણ ઢાંકવાની મલપટ્ટીજ કહી શકાશે. વેદાંતનો આ જ્ઞાનકાંડજ ખરો વેદ છે અને એનેજ ષડ્દર્શનકારોએ, જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથકારોએ 'શ્રુતિ'નું નામ આપ્યું છે. હિંદુભાઇઓ! આ 'શ્રુતિ'નોજ આશ્રય લો અને સાંપ્રત કાળની આવશ્યકતા પ્રમાણે સ્મૃતિ તથા કર્મકાંડને બદલો. આ રીતેજ તમારૂં હિંદુ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ જાળવી શકશો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તમારી ઉન્નતિ કરી તમે જગતના માર્ગદર્શક બનશો. બીજાથી અલગ રહેવાને લીધે પ્રાપ્ત થયેલી, પાંજરામાંના પ્રાણીના જેવી શિથિલતા આ રીતે દૂર થશે અને સર્વનો સમાવેશ કરનારી નવીનતા તમારા અંગમાં આવશે. **આત્મજ્ઞાન વિના કાર્ય કરનારા મનુષ્યની સ્થિતિ અંધારી**

કોટડીમાં કાર્ય કરનારા મનુષ્યના જેવી છે. તેનું મસ્તક ભીંત સાથે ભચકાય છે, ટેબલથી ઘૂંટણુ ભાગે છે, ખુરસી પરથી તે ઊથલી પડે છે અને સર્વ પ્રકારે હેરાન હેરાન થાય છે. પ્રકાશમાં કામ કરનાર મનુષ્યને આવો ત્રાસ વેઠવો પડતો નથી. જ્ઞાનહીન મનુષ્ય ઘોડાની પૂંછડી પકડીને આખે રસ્તે લાત ખાતો ખાતો જાય છે અને જ્ઞાનવાન મનુષ્ય ઘોડાની પીઠપર સવાર થઇ જઇને આનંદ તથા સુખની સાથે મોજ કરતો માર્ગ કાપે છે. આત્મજ્ઞાની મનુષ્યને કોઈ પણ કર્મ, કર્મ તરીકે લાગતું નથી. વસંતઋતુનો વાયુ ફૂલોની સુગંધને જેટલી સહેલાઇથી લઈ શકે છે, તેટલી સહેલાઇથી સ્થિતપ્રજ્ઞ મનુષ્ય એક પહાડ જેવું પ્રચંડ કાર્ય કરે છે. એક આચાર્ય કહે છે કે, "આત્મજ્ઞાની મનુષ્ય કાંઇજ કર્મ કરતો નથી." એનો અર્થ એમ પણ થાય છે કે, "સર્વ કર્મો તેમને રમતગમતરૂપજ લાગે છે; તેને માટે કોઇ પણ કામ કર્તવ્યરૂપ (બંધનરૂપ) તો હોતુંજ નથી. તે પરિસ્થિતિનો રાજા બને છે, તેના મનથી સર્વ વાત બની ચૂકેલી હોઇ તેને પોતાને માત્ર નિમિત્તરૂપજ થવાનું હોય છે. તે કૃત્યકૃત્ય થયેલો હોય છે; તે ઉદ્વેગ ધરતો નથી; તેની બુદ્ધિ અહંતામમતાથી લેપાતી નથી; તે સદા ધીર, ઉત્સાહી અને શાંત તથા ગંભીર હોય છે."

શું એવો પુરુષ આળસુ કે નિરુદ્યમી બનીને બેસી રહે ખરો કે? શું તમે પૃથ્વીને આળસુ અને સૂર્યને નિરુદ્યોગી કહેશો? નિષ્કામતાના અપૂર્વ-અસામાન્ય ઉપદેશક ભગવાન શંકર તરફ જ દૃષ્ટિ કરો. માનવ જાતિના ઇતિહાસમાં આટલા થોડા કાળમાં માત્ર એકજ વ્યક્તિને હાથે એટલું બધું કામ થયું હોય તેવું એક તો ઉદાહરણ આપો? તેમણે સેંકડો ગ્રંથો રચ્યા, સંસ્થાઓ સ્થાપી, રાજાઓને સ્વમતાનુયાયી બનાવ્યા અને સેતુબંધ રામેશ્વરથી હિમાલય પર્યંત સમસ્ત ભરતખંડમાં પ્રચંડ મહાસભાઓ ભરી હતી. જેવી રીતે નક્ષત્રોમાંથી પ્રકાશ અને પુષ્પમાંથી સુગંધ ચારે તરફ પ્રસરે છે, તે પ્રમાણે આ મહાકાર્યનો પ્રચંડ ઓઘ તેમનામાંથી સહજે સહજે નીકળ્યો હતો.

'રામ' અત્રે મનુના કહેવા પ્રમાણે આત્મયજ્ઞીને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર બ્રહ્મયજ્ઞ સંબંધે ઉલ્લેખ કર્યા સિવાય રહી શકતો નથી. તમારૂં મમત્વ, આસક્તિ, કલ્પના, કામના, રાગ-

દ્વેષ, શિષ્ટાચાર, દેહ, મન, સંબંધ, ન્યાયાન્યાય, નામરૂપ, મોહ ઇત્યાદિ સર્વની જ્ઞાનાગ્નિમાં આહુતિ આપો, તેમનો ત્યાગ કરો, તેમને ફેંકી દો. આ સર્વનો ધૂપ કરો અને 'तत्त्वमसि' ના જ્વલંત કુંડમાં જ્યારે એ વસ્તુઓ બળતી હોય ત્યારે તેની સુગંધનો આસ્વાદ લો.

આપણું બ્રહ્મત્વ સિદ્ધ કરી મોહ તથા દૌર્બલ્યનો ત્યાગ કરો. તેને જીતો, તેને વશ કરો. **સ્વાત્મનિષ્ઠ મનુષ્યને આખા જગતે એક બાજુ થઇને માર્ગ આપવોજ જોઇએ. જગતના પ્રભુ તમે થાઓ નહિ તો જગત તમારા પર પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવી દેશે.** સંશયી કિંવા અંધશ્રદ્ધાના ગુલામને મોક્ષ પ્રાપ્ત થનાર નથી. પોતાના બ્રહ્મત્વ વિષે હૃદયમાં સંશયને જગ્યા આપવા કરતાં તેમાં બંદૂકની ગોળીને જગ્યા આપવી એજ બહેતર છે. તમારૂં અંતઃકરણ તમને આ બાબતમાં દગો દેતું હોય, તો તેને ખેંચી કાઢો અને ફેંકી દો! ઉલ્લસિત વૃત્તિથી સત્યસાગરમાં પ્રવેશ કરો. ગભરાઓ છો શા માટે?

કોનાથી ડરો છો? ઇશ્વરથી? એ તો તદ્દન મૂર્ખતા છે.

માણસથી ડરો છો? એ તો ભીરુતા છે.

પંચમહાભૂતથી ડરો છો? તો તો હિંમત ધરો.

તમારી જાતથીજ ડરો છો? ત્યારે તો આત્માને ઓળખો.

કહો કે, "હું ઇશ્વર છું, 'રામ' સત્ય સ્વરૂપ છે."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

मनःप्रदेशमां चिद्भानु*

સન્નારીઓ અને સજ્જનોના સ્વરૂપમાં અવિકારી આત્મન્!

'વિકારીમાં અવિકારી' એ આજની રાત્રિના વ્યાખ્યાનનો વિષય છે. આજનો વિષય શરૂ કરવા પહેલાં 'રામ'ને વારંવાર પૂછવામાં આવતાં એક પ્રશ્નના જવાબમાં કેટલુંક બોલવામાં આવશે. તે પ્રશ્ન એ છે કે, જે રંગનાં વસ્ત્ર તમે ધારણ કરો છો તે રંગનું રહસ્ય શું છે? બૌદ્ધધર્મના સાધુઓ પીળા રંગનાં વસ્ત્રો અને વેદાંતી સાધુઓ–સ્વામીઓ અગ્નિના રંગનાં (ગેરુઆ રંગનાં) વસ્ત્રો શા હેતુથી ધારણ કરે છે?

તમે જાણો છો કે પ્રત્યેક ધર્મમાં જ્ઞાનકાંડ, કર્મકાંડ અને પુરાણ, એવાં ત્રણ સ્વરૂપો હોય છે. કોઈ પણ ધર્મ તત્ત્વજ્ઞાન સિવાય ટકી શકે નહિ. પંડિત, વિદ્વાન કે તાર્કિક વર્ગના મનુષ્યોનું સમાધાન કરવાને અર્થે તત્ત્વજ્ઞાન જરૂરનું છે; મનોભાવ, મનોરાજ્ય અને રસવૃત્તિના પોષક જનસમાજને માટે પુરાણકથા આવશ્યક છે; તેમજ સામાન્ય જનસમાજને માટે કર્મકાંડની જરૂરિયાત છે.

અમુક રંગનાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાં એ વેદાંતના કર્મકાંડનો એક વિધિ છે. ક્રિશ્ચિયન લોકો ક્રૉસનું (વધસ્તંભ, સાથિયાના આકારનું) ચિહ્‌ન ધારણ કરે છે એ પણ કર્મકાંડનોજ એક વિધિ છે. ક્રિશ્ચિયન લોકો એમના દેવળના શિખર ઉપર ક્રૉસનું ચિહ્‌ન રાખે છે એ પણ કર્મકાંડનોજ એક વિધિ છે. રોમન કૅથોલિક લોકોમાં (ક્રિશ્ચિયન ધર્મના કેટલાક પંથો માંહેલા એ નામના એક પંથવાળા લોકોમાં) કર્મકાંડનો ભાગ અતિશય છે. પ્રોટેસ્ટ-

---

* સ્વામી રામતીર્થે સાન ફ્રાન્સીસ્કો શહેરમાં ગોલ્ડન ગેટ હૉલ નામના સ્થળે ઇ. સ. ૧૯૦૩ જાન્યુઆરીની ૧૨ મી તારીખે આ ભાષણ આપ્યું હતું.

ન્ટ ધર્મમાં કર્મકાંડનો ભાગ થોડો છે, છતાં છે તો ખરોજ. તેઓ-ને પણ તેના વગર ચાલી શકે એમ નથી. આવી રીતે આ રંગનાં વસ્ત્રો પણ વેદાંતના કર્મકાંડનોજ એક વિધિ છે. ક્રિશ્ચિયન લોકો ક્રોસનો જે અર્થ કરે છે, તેજ અર્થ ગેરુઆં વસ્ત્રનો હિંદુઓ કરે છે. ક્રોસ એ એક ક્રાઇસ્ટના મરણનું સ્મારક ચિહ્ન છે; તે ક્રાઇ-સ્ટ પ્રતિ એક પ્રેમસૂચન છે; પરંતુ બાઇબલમાં નવવિધાન× નામ-ના વિભાગમાં સેન્ટ પૉલ કે ક્રાઇસ્ટે એમ ફરમાન નથી કર્યું કે, તમે ક્રાઇસ્ટનો ક્રોસ ધારણ કરો. તમે તમારોજ ક્રોસ (વધસ્તંભ) ધારણ કરો, એમજ ફરમાવ્યું છે. ત્યાં આજ શબ્દો છે અને તેનો અર્થ એજ છે કે, તમે તમારી દેહાત્મબુદ્ધિને ક્રોસ ઉપર–વધસ્તં-ભ ઉપર ચડાવો. દેહાત્મબુદ્ધિનો નાશ કરો–તમારી વિષયવાસ-નાનો નાશ કરો–તમારા અહંકારનો નાશ કરો; આવી રીતે આપણી સ્વાર્થી વૃત્તિઓનો, આપણા ક્ષુદ્ર અહંભાવનો, આપણી તુચ્છ અહંકારપૂર્ણ સ્વાર્થનિષ્ઠાનો નાશ કરવાના ચિહ્ન તરીકે ક્રોસ હોવો જોઇએ અને ક્રોસ ધારણ કરવાનો અર્થ પણ તેજ છે. તમારે એનો આવો અર્થ કરવો કે બીજો કાંઇ કરવો, એ તમારી મુનસફી ઉપર આધાર રાખે છે; પરંતુ વેદાંત તો ક્રોસનો આવો-જ અર્થ કરવાની સદા ભલામણ કરે છે.

વળી આજ અર્થથી બૌદ્ધો પીળા રંગનાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે. પીળો રંગ એ ભારતવર્ષમાં શબનો–મૃત શરીરનો રંગ ગણાય છે. મૃત્યુ પામેલાનો વર્ણ પીળાશ ઉપર હોય છે. પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, પીળી કફની પહેરવી એનો હેતુ એ છે કે, તેણે પોતાની દેહાત્મબુદ્ધિને અને વિષયવાસનાઓને નિર્મૂળ કરી છે, દરેક સ્વાર્થવૃત્તિથી તેણે પોતાને અલગ કર્યો છે. આવીજ રીતે જ્યારે રોમન કૅથોલિક ધર્માનુયાયીઓ કોઇ નવા સાધુને ધર્મા-ધિકારની દીક્ષા આપે છે, ત્યારે તેઓ તેને શબને લઇ જવાની પેટીમાં બેસાડી તેના મસ્તક ઉપર બાયબલના 'જોબ' નામના પ્રક-રણમાંથી અમુક ભાગ વાંચી જાય છે; તેમજ મરી ગયેલાના શબ ઉપર જે મંત્રો, સ્તોત્રો અને ધર્મવ્યાખ્યાનના ફકરાઓ તેના ઉપર ભણવામાં આવે છે, તેનો અર્થ એ મૃત દેહના જીવાત્માને

× ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ એટલે ઇશુખ્રિસ્તના આગમન પછીના ઉપ-દેશોનો બાયબલનો ભાગ; તેનો અર્થ નવીન ગ્રંથ એવો પણ થઇ શકે છે.

એવો સૂચવવામાં આવે છે કે, દેહાત્મભાવથી હવે તે મરણ પામ્યો છે, તેની બધી વાસનાઓ નાશ પામી છે અને તેની બધી મનોવૃત્તિઓ અને ઐહિક સુખની ઇચ્છાઓ ક્ષય પામી છે. બૌદ્ધ સાધુઓને પીળાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાં પડે છે તેનો અર્થ પણ એજ છે કે, જેણે એ વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં તેને હવે કોઇ પણ લોકેષણા કે વિષયવાસના રહી નથી. જાણે કે તે આ દુનિયાની દૃષ્ટિથી મૃત થઇ ગયો છે. આવીજ રીતે વેદાંતી સાધુઓનાં વસ્ત્રનો કાષાયરંગ પણ અગ્નિનો રંગ છે. આ રંગ (આ વખતે ભાષણકર્તાએ પોતાનું વસ્ત્ર હાથમાં લઇને આ રંગ બતાવ્યો.) અગ્નિના રંગને બરાબર મળતો આવતો નથી; પણ અમેરિકામાં જે આ રંગ મને મળી શકચો છે, તે લગભગ અગ્નિના રંગને મળતો રંગ છે. અમારે ત્યાં હિંદુસ્તાનમાં એક એવો રંગ મળે છે કે જે બરાબર અગ્નિના રંગ (ગેરુનો ભગવો રંગ) જેવોજ હોય છે. કોઇ હિંદુ સાધુ કોઇ ઠેકાણે બેઠો હોય અને એને જો તમે છેટેથી જુઓ, તો તે સાધુ છે કે અગ્નિનો ઢગ છે એ તમે બરાબર કહી શકશો નહિ. આ રંગ અગ્નિનો રંગ સૂચવવા માટે છે અને એનો અર્થ એ થાય છે કે, તે રંગનું વસ્ત્ર જેણે ધારણ કર્યું છે, તેણે પોતાના દેહને દગ્ધ કરી નાખ્યો છે. તમે જાણો છો કે હિંદુસ્તાનમાં મૃત થયેલાના દેહને દાટતા નથી, પણ બાળે છે. આ કાષાય વસ્ત્રો ધારણ કરનારે પોતાના દેહનો ભોગ આપી દીધો છે, સત્યની વેદીમાં તેણે પોતાના દેહને સ્વાહા કરી નાખ્યો છે; એટલુંજ નહિ પણ તેણે પોતાની સર્વ ઐહિક ઇચ્છાઓને અને મનોરથોને ભસ્મીભૂત કરી દીધા છે. તેણે પોતાની સર્વ આશા અને તૃષ્ણાઓને અગ્નિમાં હોમી દીધી છે અને તેના પ્રતીકતરીકેજ તેણે સર્વાંગે કાષાય વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં છે.

ક્રોસનો રંગ રાતો હોય છે. ક્રાઇસ્ટના લોહીનો રંગ પણ રાતો છે. ક્રિશ્ચિયન લોકો પણ કંઇક રાતુંજ ઇચ્છે છે. આ વસ્ત્ર પણ રાતુંજ છે અને લોહી અને અગ્નિ એમ બે અર્થવાળું છે. વળી આનો બીજો પણ અર્થ થાય છે. પીળો રંગ એ શરીરના મરણનો વિચાર, વિષયવાસનાના ક્ષયનો વિચાર દર્શાવે છે; પરંતુ જેઓ પીળી કફની પહેરતા નથી અને અગ્નિરંગની કફનીઓ ધારણ કરે છે એનો અર્થ એ છે કે, એક દૃષ્ટિએ એનું મરણ અને બીજી દૃષ્ટિએ એનું જીવન છે. તમે જાણો છો કે, અગ્નિની અંદર જીવનતત્ત્વ રહેલું છે; અગ્નિ એ જીવનપોષક છે; અગ્નિમાં શક્તિ રહેલી છે અને

અગ્નિની અંદર બળ રહેલું છે. રાતી કફની એ સૂચવે છે કે સર્વે ક્ષુલ્લક ઇચ્છાઓ–સર્વે ક્ષુદ્ર વિષયવૃત્તિઓ અને સર્વે ક્ષુદ્ર મનોરથો એ સર્વેને અગ્નિમાં હોમી દીધાં છે; એ સર્વેનો નાશ કર્યો છે; પરંતુ બીજી બાજુએ તે હોમમાંથી અગ્નિ, જીવન, ચૈતન્ય અને શક્તિ આવિર્ભાવ પામ્યાં છે. એ પ્રમાણે કાષાય વસ્ત્રનો એક અર્થ વિષયાસક્તિનું મરણ અને બીજો અર્થ ચૈતન્યનું જીવન છે. વેદાંત જડ સંસ્કારનો નહિ પણ જ્વલંત અગ્નિસંસ્કારનો–ચૈતન્યસંસ્કારનો ઉપદેશ કરે છે. આપણે બાયબલમાં પણ વાંચીએ છીએ કે, "જેને (અનંત) જીવન જોઇતું હોય તેણે પોતાના (પાર્થિવ) જીવનનો ભોગ આપવો જોઇએ." તમે તમારા ક્ષુદ્ર જીવનનો નાશ કરો (અહંકારનો નાશ કરો) એટલે તમારા વાસ્તવિક જીવનનું સંરક્ષણ થશે, એ નિયમજ છે. હે જગતના માનવીઓ! તમે કેવો મહાન અનર્થ કરો છો! તમે તમારા ઐહિક જીવનને કારાગૃહના–નરકવાસના જીવનસમાન બનાવો છો. 'રામ' ને તમે ક્ષમા કરશો પણ સત્ય તો એજ છે. તમારા હૃદય ઉપર શોક અને ચિંતાનો હિમાલય પર્વત પડેલો છે. હિમાલય પર્વત તો ભવ્યતા અને સર્વ શક્તિનૂં સ્થાન છે, માટે તેને બદલે શોક અને ચિંતાનો પ્રચંડ પર્વત એમજ આપણે કહીશું. લોકો પોતાને સદા ઘડિયાળના લોલકની માફક હર્ષ અને શોકની વચમાં ઝુલાવ્યા કરે છે, તેઓ બીજાની કૃપા અને ઇતરાજી અથવા આશા અને ભયથી સદાસર્વદા પોતાને ઘેરાયલાજ રાખે છે અને તેમ કરીને પોતેજ પોતાની કલ્પનાથી પોતાની આસપાસ કારાગૃહ અને નરકવાસ બનાવે છે.

વેદાંત તમને દીનતા અને અજ્ઞાનતામાંથી મુક્ત થવાની આજ્ઞા કરે છે. તે ફરમાવે છે કે, અજ્ઞાનતા, નીચ અહંત્વ, ક્ષુદ્ર સ્વાર્થભાવ કે જે તમારા દિવ્ય જીવનને નરક સમાન બનાવે છે, તે સર્વને જ્ઞાનાગ્નિમાં બાળી ભસ્મ કરો. હિંદુઓ જ્ઞાનને અગ્નિનું રૂપક આપે છે. એ જ્ઞાનાગ્નિમાં આ સર્વે મળ વિક્ષેપાદિ ઇંધનોને હોમી–બાળી ભસ્મ કરી નાંખો અને દિવ્ય, જ્વલંત અગ્નિ સમાન થઇને નીકળો, એ કાષાય રંગનાં વસ્ત્રોનો અર્થ છે.

કોઇ એક બીજા ગૃહસ્થે એક વખતે મને પૂછ્યું હતું કે, "આ રંગનાં વસ્ત્રો ધારણ કરી તમે અમારૂં ધ્યાન ખેંચો છો કેમ?" 'રામે' જવાબ આપ્યો કે, "વારૂ ભાઈ, મહેરબાની

કરીને એટલું મને કહેશો કે આ રંગનાં વસ્ત્રોમાં કયો દોષ છે!" તે ગૃહસ્થે કહ્યું કે, "મને તો એમાં કંઇ દોષ જણાતો નથી, પણ બીજાઓને તે ઠીક લાગતો નથી." બીજાના અજ્ઞાનના કંઇ તમે જવાબદાર નથી. તમારીજ બુદ્ધિ અને મગજને તપાસો

સર્વથી મહાન સાધુ, ભારતવર્ષનો સર્વથી મહાન યોગી, સમસ્ત જગતનો મહાન સંન્યાસી તે આ ઉદય પામતો સૂર્ય છે. આ ઉદય પામતો સૂર્ય વેદાંતી સ્વામીનાં કાષાય વસ્ત્ર ધારણ કરી પ્રત્યેક દિવસ તમારી પાસે આવે છે. આ સૂર્ય તે આજની રાત્રિના વિષયમાં વિકારી શરીરોમાં રહેલા અવિકારી આત્માના દૃષ્ટાંત તરીકે તમને કામ લાગશે. સત્ય સ્વરૂપ આત્મા કે જે અવિકારી, નિત્ય તેમજ સદા સર્વદા એકજ રૂપે છે; તેની સંજ્ઞા તરીકે આ સૂર્યને આપણે લઇશું. મનુષ્યને જે વિકારી શરીરો છે, તેની જગ્યાએ દૃષ્ટાંતમાં આપણે વિકારી અને અનિત્ય પદાર્થોને લઇશું. મનુષ્યની અંદર વિકારી પદાર્થો રહેલા છે, તેમ તેની અંદર અવિકારી, નિત્ય-સત્ય-સનાતન આત્મા પણ રહેલો છે. સૂર્ય એ અવિકારી સત્ય આત્મા છે, તેમજ શરીરો એ વિકારી છે. આ શરીરો ત્રણ છે. સંસ્કૃતમાં એને સ્થૂળશરીર, સૂક્ષ્મ-શરીર અને કારણશરીર કહેવામાં આવે છે.

આ ત્રણે શરીર અનિત્ય અને વિકારી છે. આ શરીરો આત્મા નહિ પણ અનાત્મા છે. એ ક્ષણિક પરિણામી અને અનિત્ય છે. એ ક્ષણિક અને અનિત્ય શરીરો તે તમે નથી. તમે તો અવિકારી અને અવિનાશી આત્મા છે. આ બાબત તમને આગળ સ્પષ્ટ કરી બતાવવામાં આવશે. આત્માનો અને એ અનાત્મ શરીરોનો તમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે એટલા માટે આપણે એક દૃષ્ટાંત લઇશું. તમે જાણો છો કે, તર્ક અને યુક્તિઓ પહેલાં મૂળ સિદ્ધાંતને આપણે સમજવો જોઇએ, તેથી આજ રાત્રિએ મૂળ સિદ્ધાતનુંજ સ્પષ્ટી-કરણ કરવું યોગ્ય ગણ્યું છે. અક વાત તમારે ધ્યાનમાં લેવાની છે કે, આ સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ કરવામાં અને સમજાવવામાં સ્વતઃ પ્રમાણજ લેવામાં આવશે. કવિ પોપ કહે છે કે, "દૈવી સંપત્તિ એ એક એવી સૌંદર્યની દેવી છે કે જેની પ્રીતિ મેળવવાને અર્થે આપણે માત્ર તેને બરાબર નીરખવીજ જોઇએ." તેવી રીતે સત્ય-માં પણ એવું સૌંદર્ય રહેલું છે કે જે તમારા હૃદયમંદિરમાં પ્રવેશ કરે, તેને માટે તેને નિર્મળ દૃષ્ટિથી નિહાળવાનીજ જરૂર છે.

સૂર્યને પોતાના અસ્તિત્વને અર્થે બીજા કોઇ પણ પ્રમાણની જરૂર પડતી નથી. કોઇ પણ વસ્તુને જોવા માટે બહારના પ્રકાશની જરૂર પડે છે, પણ પ્રકાશને પોતાને જોવા માટે બીજા પ્રકાશની જરૂર પડતી નથી. આવી રીતે આજ રાત્રે કોઇ પણ જાતની દલીલ કે તર્ક સિવાય તમારી આગળ માત્ર સિદ્ધાંતજ ચર્ચવામાં આવશે.

હવે આપણે દ્દષ્ટાંત લઇએ. કૃપા કરીને તમે બધાં 'રામ'-ની સાથે સાથે હિમાલયના બરફના મેદાનમાં ચાલો. ત્યાં મણિ-મય પર્વતો, સફેદ બરફનાં મેદાનો, શ્વેત ક્ષીરસાગર જેવા પર્વતોના આંખને આંજી નાંખે એવા ઝગઝગાટ કરતા દેખાવો આપણી નજરે પડે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં તેજ, તેજ અને તેજ, સૃષ્ટિસૌંદર્ય, ભવ્યતા અને પ્રભુભાવ પ્રસરી રહેલો જણાય છે. ત્યાં આપણને વનસ્પતિ, પ્રાણી કે મનુષ્ય, એમાંથી કશુંયે જણાતું નથી. એ બરફનાં મેદાનોમાં પ્રાણનું ઉત્પત્તિસ્થાન માત્ર સૂર્યજ દીઠામાં આવે છે. તે દિવ્ય ભૂમિમાં સૂર્યનું દેદીપ્યમાન બિંબ પ્રકાશી રહ્યું છે. અહા! કેવો ભવ્ય દેખાવ! કેટલીક વખત વાદળાં-માંથી છણાઇને નીકળતો સૂર્યનો પ્રકાશ સમસ્ત સ્વર્ગીય દૃશ્યો પર અગ્નિની જ્વાલા જેવો રમણીય પ્રકાશ પાડે છે અને એને લીધે એ ગિરિખંડો સંન્યાસીનાં વસ્ત્ર જેવો કાષાય રંગ ધારણ કરે છે. એ આખા રમ્ય પ્રદેશને ભારતવર્ષના સાધુના રૂપમાં ફેરવી નાખે છે. થોડા વખત પછી ત્યાં બધું પીળું બની જાય છે અને રમ્ય પ્રદેશમાં માત્ર એકજ વસ્તુ સૂર્યજ જણાય છે.

હવે તમે જોઇ શકશો કે આ બરફનાં મેદાનોની અંદરજ ભારતવર્ષની મોટામાં મોટી નદીઓ અંતર્ભાવ પામીને રહેલી છે. ભારતવર્ષની બધી મોટી નદીઓ આ બરફનાં મેદાનોમાંથીજ નીકળીને વહેવા માંડે છે. આ હિમપ્રદેશમાંજ એ નદીઓનાં મૂળ અથવા કારણશરીર રહેલાં છે. હવે તમે એ નદીઓના જીવનની બીજી અવસ્થા—બીજા શરીર તરફ મહેરબાની કરીને ચાલો.

અહીં આપણને તદ્દન જુદીજ જાતના દેખાવો તથા પ્રદેશો નજરે પડે છે. હજી આપણે બરફથી ઢંકાયેલાં શિખરો ઉપર ગયા નથી; પરંતુ બહુ નીચાણના પ્રદેશમાં છીએ. અહીં યોજન-ના યોજન સુધી ચારે તરફ આપણે સુશોભિત ગુલાબનાં વનનાં વન જોઇએ છીએ. ગુલાબનાં પુષ્પોના મૃદુ અને મધુર પરિમલ-

થી ચારે તરફનું સર્વ વાતાવરણ મઘમઘાટ અને સુગંધમય થઇ ગયું છે. આખું વર્ષ પ્રેયપ્રેયસીના પ્રેમ સંબંધનું સૂચન કરતા મનોહર, મધુર, બુલબુલ તેમજ એવાં બીજાં પક્ષીઓનો કલવર આપણા કાને પડે છે. પોતાના મધુર કંઠથી દશે દિશાને પૂરનાર એ દિવ્ય ગંધર્વો, અહીં આપણા દીઠામાં આવે છે. વળી ભવ્ય, સુંદર અને મનોહર વૃક્ષોની ઘટામાં સૌથી વિશેષ હૃદયંગમ ગંગા નદી અને બીજાં કેટલાંક ઝરણાંઓ આપણે જોઇએ છીએ. આ ગંગા નદી અને ઝરણાંઓ પર્વતોમાં વાંકાચૂકા માર્ગે થઇને પોતાની સર્પાકાર ગતિથી રમણ કરતાં અને નૃત્ય કરતાં વહે છે. અહા! કેવાં સુંદર ઝરણાંઓ અને સુંદર વહેળાઓ અહીં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ ઝરણાંઓમાં તટે આવેલા વૃક્ષોનાં પ્રતિબિંબ પડ્યાં છે. વળી બહુજ મનોહર અને મનોરંજક રીતે, ઘડીમાં આ રસ્તે તો ઘડીમાં તે રસ્તે, તો ઘડી પછી મોટો ચક્રાવો ને ચક્રાવો ખાતાં, વળી પાછાં ત્યાંથી આમ તેમ આડાંઅવળાં વળતાં તેમજ આખે રસ્તે ગાન કરતાં, એ વહેળિયાંઓ, નદીઓ અને ઝરણો નિરંતર વહ્યાં કરે છે.

આ બધું શું છે ? નદીના જીવનની આ બીજી અવસ્થા છે. અહીં નદી પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરની અવસ્થામાં છે. ઝરણાંનો અને વહેળાનો આકાર તે નદીનું સૂક્ષ્મ શરીર છે; સૂર્યના તાપ અને પ્રકાશને લઇ એ નદીના કારણશરીરમાંથીજ નદીનું આ બીજું સૂક્ષ્મ શરીર નીકળ્યું છે. નદીના કારણશરીર પર સૂર્યનો પ્રકાશ અને ઉષ્મા પડ્યાં અને એ ઉષ્માના પ્રભાવથી નદીના કારણશરીરમાંથી આવું વહેતું સૂક્ષ્મ શરીર ઉદ્ભવ પામ્યું. આ સૂક્ષ્મ શરીર બહુજ ચંચળ, તરલિત, વક્ર સર્પાકારગતિમાં છે. તે હવે અતિ વેગમાં ઉછાળા મારી, જાણે સ્થૂલ બંધનોને તોડી કોઇ સૂક્ષ્મ ચૈતન્યનું તેજકિરણ પાછું મહાચૈતન્યના ઓઘમાં વિલીન થઈ જતું હોય તેમ એક સરોવરમાં પ્રવેશી ત્યાં લય પામી જાય છે.

હવે કંઇક જરા સપાટ પ્રદેશમાં આપણે ઊતરીએ. ત્યાં આપણને કંઈ જુદીજ જાતનાં દૃશ્યો નજરે પડે છે. જે નદી અને પાણીનાં ઝરણાં બરફથી ઢંકાયેલાં મેદાનમાં કારણશરીરરૂપે હતાં અને જે નદી અને ઝરણાંએ આગળ જતાં પર્વતના નીચાણમાં સૂક્ષ્મ શરીરરૂપે ઘણીજ ચપળ અને તરંગી આકૃતિ ધારણ કરી હતી, તેજ પાણીનાં ઝરણાં અને તેજ નદીએ અહીં મેદાનમાં

મલિન પ્રવાહનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે; તેની તેજ ગંગા જબરજસ્ત પ્રવાહ રૂપે અહીં વહી રહી છે; પણ તેમાં ઘણોજ ફેરફાર થઇ ગયો છે. તેણે નવાંજ વસ્ત્ર અને નવોજ રંગ ધારણ કર્યો છે. હવે તેની અંદર તેનું મૂળ પારદર્શકપણું કે નિર્મળતા રહ્યાં નથી. તે હવે મલિન થઈ છે અને ડહોળાઇ ગઇ છે. તેનો રંગ પણ વિકૃત થઇ ગયો છે તેનું પાણી ડહોળાઈ જવા સાથે તેના વેગમાં પણ ફેરફાર થઇ ગયો છે. તેનો પ્રવાહ એવો ધીમો પડી ગયો છે, પણ તેની સાથે તેનો ઉપયોગ વધી પડ્યો છે. આ મહાન નદીમાં હોડીઓ અને નૌકાઓ ચાલી રહી છે ને તે દ્વારા માલ લાવવા લઇ જવામાં આવે છે. આ ગંભીર નદીમાં હજારો લોકો સ્નાન કરવાને પ્રવેશ કરે છે. વળી ચારે તરફના પ્રદેશને પાણી પાઈ રસાળ કરવા માટે તેનો કાંસ અને નહેરોમાં પણ બહોળો ઉપયોગ થઇ રહ્યો છે.

નદીના જીવનની આ ત્રીજી અવસ્થા એજ તેનું સ્થૂળ શરીર છે; ત્યારે નદીના વાસ્તવિક જીવન (આત્મા)ની શું સ્થિતિ છે? પ્રવાહની વાસ્તવિક શક્તિનું શું રહસ્ય છે? નદીના જીવનની વાસ્તવિક પ્રેરકશક્તિ તો સૂર્યજ છે. આ દૃષ્ટાંત આપણે મનુષ્યજીવનને લાગુ પાડી શકીએ છીએ.

તમારાં એ ત્રણે શરીરોને એકબીજા સાથે તેમજ તમારા સત્ય સ્વરૂપ (આત્મા) સાથે શો સંબંધ છે?

તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થા કે જેની અંદર તમને બીજી કોઈ પણ વસ્તુનું ભાન રહેતું નથી; જ્યાં તમને દુનિયા વિષે કંઇ પણ જ્ઞાન રહેતું નથી; જ્યાં પિતા એ પિતા નથી; માતા એ માતા નથી; ગૃહ એ ગૃહ નથી અને જ્યાં કેવળ અજ્ઞાન સિવાય બીજું કશુંજ હોતું નથી; જ્યાં કેવળ અપંચીકૃત ભૂતની અવસ્થા, મૃત્યુની એક સ્થિતિ, વિનાશનું એક મોટું સ્વરૂપ, ટૂંકાણમાં શૂન્યતાની સ્થિતિજ માત્ર હોય છે. આવી અવસ્થામાં તમારૂં વાસ્તવિક સ્વરૂપ કેવું હોય છે?

આ સંબંધમાં વેદાંત કહે છે કે, આ અવસ્થા કે જેના વિષે તમે કદી વિચારજ કર્યો નથી, તે અવસ્થામાં મનુષ્યનું કારણશરીર તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપ–આત્મામાં અજ્ઞાનપણે સૂતેલું હોય છે. ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં બરફનાં મેદાનમાં પ્રકાશતા સૂર્યની સાથે

આત્માને અને નદીના જીવનની સાથે મનુષ્યના જીવનને સરખાવવામાં આવ્યાં છે.

હવે તમે બરાબર લક્ષ આપીને સાંભળજો; કારણકે અહીં તમને એક બહુજ સૂક્ષ્મ વાત કહેવાની છે. એ વાત પહેલાં એક વખત તમને કહેવામાં આવી છે; તથાપિ આ પ્રસંગ એવો છે કે તેને પાછી ફરીથી કહેવાની જરૂર છે.

તમારી નિદ્રાની અવસ્થામાં આ દૃશ્યપ્રપંચ રહેતો નથી. માત્ર ત્યાં સ્વપ્નલોક રહે છે. તમે તે અવસ્થામાંથી જાગો છો, ત્યારે કહો છો કે, "એ ગાઢ નિદ્રા અવસ્થામાં મને કશાયનું ભાન નહોતું, ત્યાં કાંઈ પણ નહોતું." વેદાંત કહે છે કે, ખરેખર એ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં કંઇ પણ રહેતું નથી; પણ તમે જાણો છો કે, પશ્ચિમના હેગલ નામના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ સ્પષ્ટ બતાવી આપ્યું છે કે, "આ કંઇ નહિ" એજ તમારૂં કારણશરીર છે. આ "કંઇ નહિ" કે જેને તમે જાગૃત અવસ્થામાં અજ્ઞાન અવસ્થા તરીકે વર્ણવો છો, તેજ તમારૂં કારણશરીર છે, એજ તમારા જીવનનાં બરફનાં મેદાનો છે. બાયબલમાં કહ્યું છે કે, "ઈશ્વરે 'કંઇ નહિ'-માંથી (શૂન્યમાંથી) આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી." તેવી રીતે હિંદુઓએ પણ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે, "આ કારણશરીર કે જેને તમે જાગૃતાવસ્થામાં "કંઇ નહિ" અથવા તો અભાન-અજ્ઞાન કહો છો, તેજ કારણશરીરમાંથી અથવા અજ્ઞાનમાંથી આ સમસ્ત સૃષ્ટિ આવિર્ભાવ પામે છે." કદી તત્ત્વવાદીઓ આગળ આવી આનું ખંડન કરે કે, "કંઈ નહિ"માંથી અર્થાત્ શૂન્યમાંથી દૃશ્ય પ્રપંચ કદી ઉત્પન્ન થઇ શકેજ નહિ; તો વેદાંત સિદ્ધ કરી આપે છે કે, જેને તમે "કંઇ નહિ" એમ કરીને કહો છો, તે વાસ્તવિક રીતે કંઇ નહિ એવું નથી. જ્યારે તમે સુષુપ્તિમાંથી જાગો છો, ત્યારેજ તમે તેને "કંઇ નહિ" એમ કહો છો. તમે જાણો છો કે, "કંઇ નહિ" પદનો આપણે ગમે તે અર્થ કરી શકીએ; પણ વાસ્તવિક રીતે એ "કંઇ નહિ" એજ તમારૂં કારણશરીર છે. એ બરફનાં મેદાન સમાન છે; પણ તમે હવે પ્રશ્ન કરશો કે, "વારૂ, સુષુપ્તિ અવસ્થા કે જેને તમે "કંઈ નહિ"-અજ્ઞાન કહો છો અને જેમાંથી આ સર્વ દૃશ્ય પ્રપંચ ઉત્પન્ન થાય છે અને જે બાહ્ય દૃષ્ટિથી અમને "કંઇ નહિ" એવું લાગે છે, તે કારણશરીર છે, એ વાત તો બરાબર અમે સમજ્યા; પરંતુ તમે કહો છો કે, તમારા અંત-

રમાં રહેલા સૂર્યને જાણો, તમે તમારા હૃદયમંદિરમાં રહેલા ઈશ્વરને ઓળખો, તમે તમારો અંતરાત્મા કે જે તમારા કારણ-શરીરરૂપી હિમપ્રદેશમાંથી આ અખિલ વિશ્વને સૃજે છે, તેનો સાક્ષાત્કાર કરો; તે સૂર્ય, ઈશ્વર અથવા આત્માનો શો અર્થ છે? મહેરબાની કરી હવે એ પ્રશ્નનો ખુલાસો સાંભળો.

જ્યારે તમે ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગો છો, ત્યારે તમે કહો છો કે, "હું સુખેથી ઊંઘી ગયો હતો, મને કશુંયે ભાન નહોતું." આના સંબંધમાં વેદાંત કહે છે કે, "આ તમારા શબ્દો એક કાગળ ઉપર મહેરબાની કરીને લખો." આવું કહેવું એ, જેમ કોઈ માણસ એમ કહે કે, "ઘોર રાત્રિએ, અમુક સ્થળે કોઈ પણ નહોતું" એના જેવું છે. એક માણસે ન્યાયાધીશની કોર્ટમાં આવી જણાવ્યું કે, "મધ્ય રાત્રિએ અમુક જગ્યાએ કોઈએ નહોતું." ન્યાયાધીશે આ એના શબ્દો કાગળ ઉપર લખવાને તેને ફરમાવ્યું. પેલા માણસે તે પ્રમાણે લખ્યા પછી ન્યાયાધીશે પૂછ્યું કે, "તમે જે કહો છો તે ખરી હકીકત છે?" તેણે હા પાડી. ન્યાયાધીશે પાછું પૂછ્યું કે, "આ જે તમે કહો છો, તે કોઈની કહેલી વાત કહો છો કે તે તમે જાતે જોયેલી કહો છો? શું તમે તે નજરેનજર જોઈ છે?" તેણે કહ્યું: "હા, તે મેં નજરેનજર જોઈ છે." ન્યાયાધીશે કહ્યું: "બહુ સારૂં. જો તમે આ હકીકત નજરેનજર જોયેલી છે અને ત્યાં કોઈએ હાજર નહોતું, એ તમારૂં કહેવું સત્ય છે, તો પછી તેને પ્રત્યક્ષ જાણનાર તરીકે નિદાન તમે પોતે તો ત્યાં હાજર હતાજ અને જો હાજર હતા તો પછી "ત્યાં કોઈયે નહોતું" એવું જે તમારૂં કહેવું છે, તે કોઈ રીતે વાસ્તવિક નથી; કારણકે કોઈ મનુષ્ય તરીકે તમે તો ત્યાં હાજર હતાજ અર્થાત્ ત્યાં નિદાન એક માણસ તો હાજર હતોજ!"

આ પ્રમાણે જ્યારે તમે કહો છો કે, "હું એવો તો ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો હતો કે મને કશુંયે ભાન નહોતું. ત્યાં કંઈ પણ નહોતું," એમ કહેવામાં વિરોધાભાસ આવે છે. પણ મહેરબાન, હું કહું છું કે, "ત્યાં કંઈ પણ નહોતું એમ નથી, પણ ત્યાં કંઈક હતુંજ અને તે કંઈક તે તમે પોતેજ ત્યાં વિદ્યમાન હતા. જો તમે જાતે ઊંઘી ગયેલા હોત, જો તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ, સત્ય આત્મા, સત્ય ભાનુ, સત્ય બિંબ, સત્ય ઈશ્વર એ જો ત્યાં નજ હોત તો 'મને કશુંયે ભાન નહોતું' એવું અભાન અને

ત્યાં 'કશુંયે નહોતું' એ અજ્ઞાનનું ભાન તમને કેવી રીતે થાત? છતાં એ અભાન અને અજ્ઞાનનું ભાન તમને રહ્યું છે, તેથી તમે ત્યાં હાજર હતાજ." આવી રીતે તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં-ગાઢ નિદ્રાવસ્થામાં એક તો "કંઇ નહિ" અથવા અજ્ઞાન-કે જે બરફના મેદાન સમાન છે, તેમજ જેને કારણશરીર કહેવામાં આવે છે, તે હતું; અને બીજો સ્વયંપ્રકાશ, જ્યોતિરૂપ, ઈશ્વરસ્વરૂપ અને સાક્ષીભૂત આત્મા-કે જે એ અભાનનું ભાન કરે છે અને એ અવસ્થાની વિજનતામાં પણ પ્રકાશી રહ્યો છે-તે હતો, એમ બે વસ્તુઓ ત્યાં પણ રહે છેજ. આ દૃષ્ટાંતમાં સત્ય સ્વરૂપ આત્મા એ નિત્ય અને અવિકારી સૂર્યરૂપ છે અને સુષુપ્તિ અવસ્થાનું "કંઇ નહિ"રૂપ અજ્ઞાન કે જે તમારૂં કારણશરીર છે, તે અનિત્ય અને વિકારી બરફનાં મેદાનોરૂપ છે. એ કારણ શરીર વિકારી અને ક્ષણિક કેમ છે? કારણકે, જ્યારે તમે સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થામાં આવો છો, ત્યારે તે "કંઇ નહિ" એવું જે અજ્ઞાન તે ત્યાં રહેતું નથી. એ અજ્ઞાન ત્યાં નાશ પામે છે. હવે સુષુપ્તિ અવસ્થાનું "કંઇ નહિ" એવું જે અજ્ઞાન એજ જો તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ હોત, તો તે જેવું ને તેવું-વિકાર પામ્યા વગરજ સદા રહ્યું હોત; પરંતુ તે તેમ ન રહેતાં વિકાર પામે છે. તે સુષુપ્તિ અવસ્થા સ્વપ્નાવસ્થામાં રૂપાંતર પામે છે, એજ બતાવી આપે છે કે, એ નિત્ય નથી. એ કારણશરીર સત્ય નથી. તમે આશ્ચર્યચકિત થઇ પૂછશો કે, "આ સર્વ દૃશ્યપ્રપંચ તે અવ્યકત અજ્ઞાનમાંથી-શૂન્યમાંથી કેવી રીતે આવિર્ભાવ પામે?" પણ તે શૂન્યમાંથીજ આવિર્ભાવ પામે છે એ સત્ય છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં વસ્તુસ્થિતિને જુદીજ રીતે વિચારો છો. તમે વસ્તુના સ્વરૂપનું ઊંધીજ રીતે આલોચન કરો છો. 'રામ'ના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખો. આજ સત્ય છે અને એજ સત્ય અખિલ વિશ્વમાં એક વખત વહેલું મોડું પ્રત્યેકના હૃદયમાં વ્યકત થશે.

અહીંના લોકોમાં વસ્તુને અવળી રીતે ગ્રહણ કરવાની રૂઢિ પડી ગઇ છે. તેઓ નીચે વહેતી સરિતાને ઊંચે પર્વત ઉપર ચઢાવવા માગે છે. આ કેવળ અસ્વાભાવિક પ્રથા છે અને આથી "સુષુપ્તિ અવસ્થાના અજ્ઞાનમાંથી-શૂન્યમાંથી સ્વપ્નાવસ્થા ઉદ્ભવે છે" એવું જે 'રામ'નું કહેવું છે તેમાં તમને અચંબો લાગે એમાં નવાઇ નથી; પરંતુ તમે તેને પૂરતું મનન અને સમર્થ-

ન કરી તપાસો કે, શું કુદરતની આવી ઘટના નથી? આ આપણી પૃથ્વી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ! આ તમારી પૃથ્વી પ્રથમ નેબ્યુલર અવસ્થામાં (જ્યોતિર્મય અગ્નિપ્રવાહોની અવસ્થામાં) હતી. આ બધું દૃશ્યપ્રપંચ એક વખત તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થાની માફક અવ્યક્ત નિરાકાર સ્થિતિમાં હતું. તે એક વખત અપંચીકૃત અવસ્થામાં હતું. એવી અપંચીકૃત ભૂતની સ્થિતિમાંથી સર્વે જાતની વનસ્પતિ તેમજ પશુપક્ષી અને મનુષ્યપ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં છે. વેદાંત કહે છે કે, " જે સત્ય તમે આ ભૌતિક જગતમાં જુઓ છો, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પણ તેજ સત્ય છે. જો આ સમસ્ત જગત શૂન્યમાંથી--અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્દ્ભવ્યું છે, તો તમારી સ્વપ્ન અને જાગૃતાવસ્થા પણ તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થાના અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્દ્ભવેજ." તમારી જાગૃત અને સ્વપ્નાવસ્થા પણ એમાંથી ઉત્પન્ન થઈ. આવીજ રીતે દરેક મનુષ્યના જીવનવ્યવહારમાં પણ દીઠામાં આવે છે. મનુષ્યની બાલ્યાવસ્થા એ સુષુપ્તિ અવસ્થા જેવી છે. એ સુષુપ્તિ જેવી બાલ્યાવસ્થામાંથીજ મનુષ્ય ક્રમે ક્રમે-તમે જેને ઉચ્ચ અવસ્થાઓ કહો છો, તે અવસ્થાઓમાં આવે છે. વાસ્તવિક રીતે ઊંચ અને નીચ એ માત્ર સાપેક્ષિક શબ્દોજ છે.

જે નિયમો સમસ્ત વિશ્વમાં દીઠામાં આવે છે, તેવાજ નિયમો પ્રત્યેક મનુષ્યના સામાન્ય જીવનમાં પણ દીઠામાં આવે છે; અર્થાત્ "પિંડે તેજ બ્રહ્માંડે" છે. આ સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થા ઉદ્દ્ભવે છે. જાગૃત અવસ્થાના સંસ્કારથીજ સ્વપ્નાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એવું લોકોનું કહેવું છે, પરંતુ એ અવસ્થાનું ખરૂં સ્વરૂપ શું છે, તે વાત તમારા હેગલ, કૅન્ટ વગેરે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવાદીઓ બરાબર સ્પષ્ટ કરી શકતા નથી; પણ વેદાંત જ્યારે સાબિત કરી આપશે, ત્યારે તમને બહુ આશ્ચર્ય લાગશે. આ વિષયને વિશેષપણે ચર્ચવાને અત્યારે આપણને અવકાશ નથી, પણ તે બીજા કોઈ એક ભાષણમાં અથવા કોઈ એક જુદા પુસ્તકમાં તમને સિદ્ધ કરી આપવામાં આવશે.

હવે આપણે સ્વપ્નાવસ્થામાં આવીએ. જાણે કે બરફના મેદાનોમાં થઈને આપણે પર્વતોમાં નીચા આવતા હોઈએ તેવી રીતે સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થામાં આપણે આવીએ છીએ. ધારો કે હજી તમે પર્વત ઉપર સ્વપ્નમાં છો. અહીં સૂક્ષ્મ-શરીરમાં રહેલો સ્વપ્નાવસ્થાને અનુભવતો તૈજસ્-આત્મા (આ સ્વપ્નાવસ્થા-

માં કહેલા આત્માનું નામ છે) કલ્પનાના તથા મનોરાજ્યના પ્રદેશમાં સ્થિત થયેલો પોતાને જુએ છે. તે ઘડી વાર પક્ષી બને છે, તો ઘડી વાર રાજા બને છે. વળી બીજીજ પળે તે ભિખારી બને છે. પાછો વળી તે હિમાલય પર્વત ઉપર માર્ગ ભૂલી ગયો હોય એવો કોઇ રખડતો મનુષ્ય બને છે અને પછી તે લંડન જેવા મોટા શહેરનો શહેરી બને છે.

તે ઘડીએક આ શહેરમાં તો ઘડીએક પેલા શહેરમાં જાય છે. કેવી અસ્થિરતા! કેવી અનિત્યતા! જેવી રીતે પર્વતમાં ઝરણાંઓ નિત્ય, વિકારી, અસ્થિર અને ક્ષણિક હોઇ ક્ષણે ક્ષણે નવીનતા ધારણ કરે છે; તેવીજ સ્થિતિ તે સ્વપ્નાવસ્થામાં રહેલા તમારા તૈજસ્-આત્માની છે. જેવી રીતે પર્વત ઉપર વહેતાં ઝરણાં ત્વરિત વેગ-વાળાં હોય છે, તેવીજ રીતે તમે સ્વપ્નાવસ્થામાં ઘડીકમાં આ, તો ઘડીકમાં પેલી એમ દરેક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ઉતાવળિયા હો છો. વહેળાં અને નાની નાની નદીઓ પર્વતોમાં જેવી રીતે સ્વચ્છંદે રમણ કરતી ખળખળાટ વહે છે, તેવી રીતે તમારો તૈજસ્-આત્મા પણ ત્યાં સ્વપ્નાવસ્થામાં સ્વચ્છંદે રમણ કરતો વિહરે છે. તમે મનો-રાજ્યના પ્રદેશમાં વસો છો, તે અવસ્થામાં મરી ગયેલાં સજીવન અને સજીવન મરી ગયેલાં દેખાય છે. મનોરાજ્ય અને કલ્પનાની આ કેવી આશ્ચર્યકારક અવસ્થા છે! કલ્પના અને મનોરાજ્યવાળી આ સ્વપ્નાવસ્થા તે પર્વત ઉપર વહેતા ઝરણાની સૂક્ષ્મ અવસ્થા સમાન છે. સ્વપ્નાવસ્થાનો અનુભવ કરી, તમારી બીજી અવસ્થા-માંથી જાણે કે પર્વત ઉપરથી તમે નીચે આવતા હો, એવી રીતે તમે નીચે આવો છો-જાગૃત થાવ છો. જેવી રીતે ભૂતળ ઉપર સરિતા પોતાના સ્થૂળ સ્વરૂપમાં પ્રવહન કરે છે, તેવી રીતે તમે પણ સ્થૂળ શરીરમાં-તમારી જાગૃત અવસ્થામાં-તમારો વ્યવહાર ચલાવો છો. આવી રીતે તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થા એ કારણશરીર; તમારી સ્વપ્નાવસ્થા એ સૂક્ષ્મશરીર અને તમારી જાગૃતાવસ્થા એ સ્થૂળ શરીર છે, એ તમે બરાબર સમજ્યા હશો. તમે જાણો છો કે, સરિતા જ્યારે પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતરી સપાટ પ્રદેશ ઉપર વહેવા લાગે છે, ત્યારે પણ તેનું સૂક્ષ્મ શરીર તો તેનું તેજ રહે છે, પણ તે માત્ર મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરે છે. તમે પર્વત-માંથી વહેતું પાણી જોયેલું છે; તે નિર્મળ અને સ્વચ્છ પાણી કાદવ, મટોડી અને સપાટ પ્રદેશમાં ગુપ્તપણે રહેલું છે. પર્વતમાં જોયેલી

નદીના સૂક્ષ્મ શરીરમાં કોઈ પણ રીતે ફેરફાર થયો નથી; પણ માત્ર તેણે નવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. આવી રીતે સૂક્ષ્મ શરીરવાળી નદી જ્યારે વહેતી વહેતી સપાટ પ્રદેશમાં આવે છે અને કાદવવાળું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે નદીએ સ્થૂળ શરીર ધારણ કર્યું છે, એમ આપણે કહીએ છીએ. જ્યારે કારણશરીરમાંથી સૂક્ષ્મ શરીર ઉદ્દ્ભવ્યું, ત્યારે આવો પ્રકાર નહોતો. ત્યારે તો કારણ-શરીરને વિલીન થઈ સૂક્ષ્મશરીરરૂપે થવાનું હતું અને હવે જાગૃતા-વસ્થામાં આવવા સારૂ કાંઈ સૂક્ષ્મશરીરને વિલીન થવાનું, રૂપાંતર પામવાનું રહેતું નથી. તેને ફક્ત નવું સ્વરૂપ–નવું વસ્ત્રજ ધારણ કરવું પડે છે. સાચી વસ્તુસ્થિતિ તો આ પ્રમાણે છે.

તમારી જાગૃતાવસ્થામાં તમારૂં સૂક્ષ્મ શરીર કે જે સ્વપ્ના-વસ્થામાં મન અને બુદ્ધિરૂપે કામ કરે છે, તે કંઈ અદૃશ્ય થઈ જતું નથી; પણ તેનું તેજ રહે છે અને વધારામાં માત્ર મસ્તક વગર સર્વ સ્થળ અંગો વસ્ત્રની માફક ધારણ કરવામાં આવે છે. જ્યારે તમે નિદ્રાવસ્થામાં જાવ છો, ત્યારે જેવી રીતે આપણે પહેરેલાં વસ્ત્રો ઉતારી ખીંટીએ મૂકીએ છીએ, તેવી રીતે સૂક્ષ્મ શરીર સ્થૂળ શરીરનું ભાન મૂકી દઈને કારણશરીરમાં પ્રવેશે છે.

જેવી રીતે સૂતી વખતે લોકો પોતાના શરીર ઉપર પહેરેલાં વસ્ત્ર ઉતારી એક કોરે મૂકે છે, તેવી રીતે તમે તમારા જાગૃતા-વસ્થાવાળા સ્થૂળ શરીરમાંથી તમારૂં ભાન ખેંચી લો છો અને સ્વપ્નામાં માત્ર તમારૂં સૂક્ષ્મ શરીરજ કાયમ રહે છે. વારૂ, એ સૂક્ષ્મ શરીર શું છે? તે પણ એક સ્થૂળ શરીરની માફક પંચ-ભૌતિક શરીરજ છે. હવે એ વાત તમને સાબિત કરી આપવામાં આવશે. વળી સાથે સાથે સૂક્ષ્મ શરીરનો સ્થૂળ શરીર સાથે અને સ્થૂળ શરીરનો સૂક્ષ્મ શરીર સાથે શો સંબંધ છે, તે વાત પણ તમને સાબિત કરી આપવામાં આવશે. તમે જાણો છો કે, નદી-ઓ મોટે ભાગે શિયાળાની ઋતુમાં (અહીં શિયાળાને રાત્રિની જોડે સરખાવવામાં આવ્યો છે.) તેઓના સ્થૂળ શરીરનો ત્યાગ કરે છે અને માત્ર સૂક્ષ્મ શરીરને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ શિયાળા-ની ઋતુમાં નદીઓ પ્રવાહમાં નાની બને છે અને પોતાનું કાદવ અને મટોડીવાળું મલિન વસ્ત્ર છોડી નિર્મળતા ધારણ કરે છે; (નિર્મળતા એ નદીનું સૂક્ષ્મ શરીર છે.) જાણે કે તે નદીઓ સૂવા જાય છે. જેવી રીતે નદીઓ કાદવ અને મટોડીવાળું પોતાનું

સ્થૂળ શરીર છોડીને નિર્મળ પ્રવાહરૂપે સૂક્ષ્મ શરીર ધારણ કરે છે, તેવી રીતે તમે પણ દરરોજ રાત્રિએ (રાત્રિ એ તમારો શિયાળો છે.) સૂવા જાવ છો, ત્યારે તમારા સ્થૂળ શરીરનો ત્યાગ કરીને એટલે કે તેમાંથી તમારૂં ભાન સમેટી લઇને માત્ર તમે તમારૂં સૂક્ષ્મ શરીરજ રહેવા દો છો.

આમાં જે સૂર્ય નદીના કારણશરીરમાં પ્રકાશતો હતો, તેનો તેજ સૂર્ય તેના સૂક્ષ્મ શરીરમાં પણ પ્રકાશે છે અને તેનો તેજ સૂર્ય નદીના સ્થળ શરીરમાં પ્રકાશે છે.

એજ પ્રમાણે જે સત્ય, સ્વયંપ્રકાશ આત્મા, સુષુપ્તિ અવસ્થાના કારણશરીરમાં પ્રકાશતો હતો, તેનો તેજ સ્વયંપ્રકાશ આત્મા સ્વપ્નાવસ્થાના સૂક્ષ્મ શરીરમાં તેમજ જાગૃતાવસ્થાના સ્થૂળ શરીરમાં પ્રકાશ્યા કરે છે. ત્યારે એમાં તફાવત શું છે? તફાવત માત્ર પ્રકાશના પ્રરાવર્તનમાં-પ્રકાશ પાડવામાંજ છે. જ્યારે સૂર્ય બરફનાં મેદાનમાં-નદીના કારણ શરીરમાં પ્રકાશતો હતો, ત્યારે ત્યાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જણાતું નહોતું. બરફને પિગાળવાની સૂર્યની ક્રિયા પ્રચંડપણે ચાલતી હતી ખરી, પણ ત્યાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ કે પરાવર્તન જણાતું નહોતું; પરંતુ જ્યારે તે સૂર્ય નદીના સૂક્ષ્મ શરીરમાં પ્રકાશવા લાગ્યો, ત્યારે તેમાં તેનું પ્રતિબિંબ અને પરાવર્તન જણાવા લાગ્યું.

ત્યારે હવે આ પ્રતિબિંબ એટલે શું?

આ બિંબ તે તમારી અંદર રહેલો અવિકારી, અવિનાશી સત્ય આત્મા છે. તે ઈશ્વર અને બ્રહ્મ છે. જ્યારે તમે તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં હો છો, ત્યારે પણ તેજ આત્મા તમારી અંદર વિદ્યમાન હોય છે. તેજ આત્મ-દેવ તમારા કારણ શરીરમાં પ્રકાશે છે.બારીક રીતે તપાસી જુઓ, તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં અહંકાર હોતો નથી. હું સૂઇ ગયો છું, હું વૃદ્ધિ પામું છું, હું અન્ન પચાવું છું, હું આ કરૂં છું, હું તે કરૂં છું આવો કોઇ પણ જાતનો અહંકારનો ખ્યાલ રહેતો નથી; પણ ત્યાં માત્ર સત્ય આત્મ-દેવ વિદ્યમાન રહે છે. આ મિથ્યા બાહ્ય અહં કે જેને લોકો સત્ય આત્મા તરીકે ગણે છે, તે ત્યાં નથી. તે મિથ્યા અહં તો સ્વપ્નાવસ્થામાંજ દશ્યમાન થાય છે. તમારી સ્વપ્નાવસ્થા તે એ નદીની બીજી સૂક્ષ્મ અવસ્થા જેવી છે. આ સૂક્ષ્મ અને જાગૃતાવસ્થામાં તે અહંકાર-

નો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, સપાટ પ્રદેશમાં વહેતી સરિતાના સ્થૂળ શરીરના જેવી તમારી જાગૃતાવસ્થા છે. નદીના આ સ્થૂળ શરીરમાં પણ સૂર્ય બરફના પ્રદેશમાં જે પ્રમાણે પ્રકાશતો હતો, તેજ પ્રમાણે પ્રકાશે છે; પરંતુ ઝરણાંઓમાં અને કાદવ તથા મટોડીવાળા નદીના પ્રવાહમાં તો તેનું પ્રતિબિંબ પણ જણાય છે. આવી રીતે તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પણ આત્મદેવનું પ્રતિબિંબ દીઠામાં આવે છે. હું આ કરૂં છું, હું તે કરૂં છું, હું આ છું, હું તે છું, આ અહંકાર, આ મિથ્યા આત્મા જાગૃતાવસ્થામાં પણ જણાય છે; પણ તમે જુઓ છો કે, સ્વપ્નાવસ્થાના અને જાગૃતાવસ્થાના અહંકારમાં તફાવત છે. જેવી રીતે પર્વત ઉપર વહેતાં ઝરણાંઓ અને વહેળાંઓમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ અસ્થિર અને તરલિત હોય છે, તેવીજ રીતે તમારી સ્વપ્નાવસ્થામાંનો તમારો અહંકાર કે જે આત્માનું પ્રતિબિંબ છે, તે ક્ષણિક, ચંચળ, અસ્થિર, તરલિત અને વિકારી છે અને સપાટ પ્રદેશમાં વહેતી નદીના મંદ પ્રવાહમાં જણાતા પ્રતિબિંબની માફક તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પ્રતિબિંબરૂપે પ્રકાશતો તમારો અહંકાર સ્થિર અને સ્થાયી છે.

હજી પણ આ વિષયને જરા વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. લોકો કહે છે કે, સૂક્ષ્મ શરીરમાંથી સ્થૂળ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, એ તમે શા આધારે કહો છો? લોકો કહે છે કે, જાગૃતાવસ્થા કરતાં સ્વપ્નાવસ્થાને તમે શા આધારે ઉચ્ચ ગણો છો? જુઓ, ધ્યાન આપો. તમારી જાગૃતાવસ્થાનો અનુભવ શાનો બનેલો છે? તમારી જાગૃતાવસ્થાનો અનુભવ એ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણાત્મક છે. એ દેશ, કાળ અને કાર્ય–કારણના વિચાર વગર તમે આ બ્રહ્માંડના કોઇ પણ પદાર્થનો ખ્યાલ કરી શકશો નહિ, એના સિવાય કોઈ પણ વસ્તુનો ખ્યાલ આણવો અશક્ય છે. આ દેશ, કાળ અને કાર્ય–કારણભાવ એ તો તમારી જાગૃત તેમજ સ્વપ્નસૃષ્ટિના વાણાતાણા સમાન છે. તમને ખબર છે કે, ઇંગ્લેંડના વિદ્વાન પંડિત મેક્સમૂલર જર્મન તત્ત્વવાદી કૅન્ટના "ક્રિટિક ઑફ પ્યોર રીઝન" નામના ગ્રંથના ભાષાંતરમાં તેની પ્રસ્તાવના લખતાં કહે છે કે, "જે તત્ત્વજ્ઞાન વેદાંત શીખવે છે, તેજ તત્ત્વજ્ઞાન કૅન્ટ શીખવે છે." વળી તે કહે છે કે, "દેશ, કાળ અને કાર્ય–કારણભાવ એ આદ્ય છે," એ કૅન્ટે સ્પષ્ટ રીતે સાબિત કરી આપ્યું છે અને હિંદુઓએ તે સાબિત કરી આપ્યું નથી;

પણ રામનું એવું કહેવું છે કે, મેક્ષમૂલરે હિંદુઓના પૂરેપૂરા ગ્રંથો જોયા નથી; વળી રામનું એવું કહેવું છે કે, હિંદુઓએ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ આદિ-અંતવાળા મનોગત છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે; વળી તેમણે સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે, તમારી જાગૃતાવસ્થાનો જે અનુભવ છે, તે તમારા સ્વપ્નાવસ્થાના અનુભવના પરિણામરૂપ છે. તમો ધીરજથી સાંભળજો. તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં તમને દેશ, કાળ કે કાર્ય-કારણભાવ એ કશાનો ખ્યાલ હોતો નથી. તમે સ્વપ્નાવસ્થામાં આવો છો, ત્યારેજ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ અસ્તિત્વમાં આવે છે. હિંદુઓ કહે છે કે, જેવી રીતે બીજમાંથી નાનો અને નાજુક અંકુર ફૂટે છે, તેવી રીતે તમારી સ્વપ્નાવસ્થાના દેશ, કાળ અને કાર્યકારણભાવ તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી તે જાગૃતાવસ્થામાં મહાન વૃક્ષ સમાન પરિણામ પામે છે. આ પછી તે દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ જબરજસ્ત અને પ્રચંડ નદી સમાન બની પોતાનું સ્થૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. જેમ જેમ તમે સ્થૂળ પ્રદેશ તરફ આગળ વધતા જાઓ છો, તેમ તેમ તમારી સાથેજ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ પણ વૃદ્ધિ પામતાં જાય છે. અર્થાત્ પ્રમાતા (અંતઃકરણ) એ વિકાસ પામતા દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવના પરિણામ સિવાય બીજું કંઇ પણ નથી.

તમારી સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ કાળનું અસ્તિત્વ છે; પણ જાગૃતાવસ્થાના કાળમાન સાથે એને સરખાવી જોશો, તો તમને જણાશે કે સ્વપ્નાવસ્થાનો કાળ ક્ષણિક, અસ્થિર, ચલ, અસ્પષ્ટ, અનિશ્ચિત અને અનિયત છે અને જાગૃતાવસ્થાનો કાળ તે કુદરતી રીતે પરિણત સ્વરૂપમાં હોય છે; અર્થાત્ સ્વપ્નાવસ્થાનો કાળ તે સંપૂર્ણપણે વિકાસ પામેલો હોય છે. એ તમને અનુભવ છે કે સ્વપ્નમાં કેટલીક વખત મરેલાં એ જીવતાં અને જીવતાં એ મરેલાં દેખાય છે; પણ આવી રીતે કંઇ જાગૃતાવસ્થામાં જણાતું નથી; કારણકે જાગૃતાવસ્થામાં કાળ નિશ્ચિત હોય છે; ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થામાં ભૂતકાળ એ ભવિષ્યકાળ અને ભવિષ્યકાળ એ ભૂતકાળ બને છે. જાગૃતાવસ્થામાં આવો પ્રકાર નથી. તમે સાંભળ્યું હશે કે, મહંમદ પેગંબરને આઠમા આસમાનમાં જતાં દીર્ઘ કાળ લાગ્યો હતો; પણ તેમણે જાગીને જોયું તો માત્ર ત્યાં જતાં બે સેકન્ડજ થઇ હતી.

આવી રીતે તમારી જાગૃતાવસ્થાના પદાર્થો તો તમારી સ્વપ્નાવસ્થાના પદાર્થોથી વસ્તુરૂપેજ ભિન્ન નથી, પણ તેના પ્રમાણમાં અને અંશમાંજ ભિન્નતા છે. સ્વપ્નાવસ્થાના પદાર્થો ક્ષણિક, વિકારી, અસ્થિર અને અનિયમિત હોય છે. કોઈ એક નાના છોડને આપણી મરજી પ્રમાણે વાળી અને ઉછેરી શકીએ છીએ, તેવી રીતે આ સ્વપ્નાવસ્થાના પદાર્થોમાં પણ આપણી ઇચ્છાનુસાર ફેરફાર કરી શકીએ છીએ; પણ જ્યારે તે નાનો છોડ મટી જઇને મોટું વૃક્ષ બને છે, ત્યારે આપણે એને કોઈ પણ રીતે વાળી કે ફેરવી શકતા નથી; તે પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થાના પદાર્થોમાં તમે ઝટઝટ ફેરફાર કરી શકતા નથી. તમારી સ્વપ્નાવથામાં તમે એક સ્ત્રીને જુઓ છો; એક સેકન્ડમાં તેજ સ્ત્રી ઘોડી બને છે, વળી તે ઘોડો બને છે. સ્વપ્નમાં તમે તમારી આગળ એક જીવતો માણસ જુઓ છો, પળવારમાં વળી એજ માણસ મરી જાય છે અને તેને બદલે હવે તમારી નજર આગળ એક પર્વત ખડો થાય છે. વળી તે પર્વત હતો ન હતો થઈ જઇ તેની જગ્યાએ ત્યાં અગ્નિ ભભૂકે છે. જે પદાર્થો તમે તમારી સ્વપ્નાવસ્થામાં જુઓ છો, તે પદાર્થો તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં નહોતા; તોપણ (જેવી રીતે બરફના પ્રદેશમાંથી નાનાં નાનાં ઝરણાં અને વહેળાં નીકળે છે, તેવી રીતે) સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથીજ એ બધા પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા છે; તેજ પ્રમાણે તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પણ આ આદ્ય સૂક્ષ્મ અવસ્થામાંનાજ દેશ અને કાળ પૂર્ણપણે વિકાસ પામી સ્થિર અને નિયત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

આ પ્રમાણે તમારી સ્વપ્નાવસ્થાનું જ્ઞાન અને બુદ્ધિ તમારી જાગૃતાવસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. 'રામ' પોતે પોતાના જાતિઅનુભવથી પણ જાણે છે કે, ઘણી વખત હું જ્યારે વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે જાગૃતાવસ્થામાં ગણિતના બહુ અઘરા દાખલા કે જેને વિષે હું બહુ વિચાર કર્યા કરતો હતો અને ગણી શક્યો નહોતો, તે સ્વપ્નાવસ્થામાં હું બરાબર ગણી શક્યો હતો; પણ પાછો જાગૃત થતાં તે કેમ ગણવા તે મને સમજાતું નહિ. દલીલ અને મુદ્દામાં દોષ હતો. તમારી સ્વપ્નાવસ્થાની દલીલો પણ વિકારી, ક્ષણિક, અસ્પષ્ટ હોય છે; તોપણ જેવી રીતે એક વિકાસ પામેલા વૃક્ષનો એક વિકાસ પામતા છોડ તેમજ હજી તરતના ફૂટેલા વિકાસ પામતા અંકુર સાથે સંબંધ છે, તેવીજ રીતે તે દલીલોનો પણ

તમારી જાગૃતાવસ્થાની દલીલો સાથે સંબંધ છે.

ઘણી વાર 'રામે' સ્વપ્નાવસ્થામાં કાવ્યો લખ્યાં છે; પણ જાગીને જ્યારે એ કાવ્યો વાંચતો, ત્યારે તેમાં માત્રામેળની ભૂલો અને વિચારોની અસંગતતા જણાતી. જેવી રીતે નદીના સૂક્ષ્મ શરીરનો તેના સ્થૂલ શરીર સાથે સંબંધ છે, તેવીજ રીતે સ્વપ્નાવસ્થાની બુદ્ધિનો જાગૃતાવસ્થાની બુદ્ધિ સાથે સાપેક્ષ સંબંધ હોય છે. વળી સ્વપ્નાવસ્થાના દેશનો જાગૃતાવસ્થાના દેશ સાથે સંબંધ હોય છે. દેશ હમેશાં ઘન, સ્થાયી અને અવિકારી હોય છે, પણ તમે એમ કહેશો કે, જાગૃતાવસ્થામાં જે પદાર્થો આપણે જોઇએ છીએ, તેજ પદાર્થો આપણે સ્વપ્નાવસ્થામાં જોઇએ છીએ એમ કેમ કહેવાય? આપણાં સ્વપ્નો તો આપણી જાગૃતાવસ્થાના સંસ્કારો અને સંસ્મરણો છે; પણ 'રામ' કહે છે કે, તેથી શું થયું? એમજ હોય તોપણ કાંઇ વાંધો નથી. વસ્તુતઃ બીજ શું છે? એક બીજમાંથીજ સુંદર છોડવો ઊગી નીકળે છે અને ધીરે ધીરે એમાંથી સઘન, વિશાળ વૃક્ષ બની જાય છે; વળી એ વૃક્ષમાંથી પહેલાંના બીજ જેવાંજ અનેક બીજ તૈયાર થાય છે. આ પ્રમાણે એકજ બીજમાં આખા વૃક્ષનો અંતર્ભાવ હોય છે. એજ વૃક્ષે પોતાનું સર્વસ્વ, સર્વબળ એ નાના જેવા બીજમાં સંપૂર્ણપણે મૂકેલું હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે એવી દલીલ કરી શકીએ ખરા કે વૃક્ષ બીજમાંથી નથી ઉત્પન્ન થયું? બીજમાંથી વૃક્ષ ન બને એમ કહેવાનો આપણને કશોયે અધિકાર છે ખરો કે?

વેદાંત કહે છે કે, મનુષ્યની સુષુપ્તિ અવસ્થા એટલે કે તમારી સબીજ અવસ્થા એ પેલા વૃક્ષના બીજ જેવી છે. એ સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થા ઉદ્‌ભવે છે, અને ઉત્તરોત્તર તેમાંથી જાગૃતાવસ્થા અર્થાત્ સ્થૂળ શરીરનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. જાગૃતાવસ્થાના અનુભવોને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં ઘનીભૂત કરી શકાય છે; તેવીજ રીતે તમારા કહેવા પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થાના અનુભવોની સ્વપ્નાવસ્થા પર અસર થાય છે એમ માનીએ તોપણ કાંઇ 'રામ'ના વિવેચનનો વિરોધ થતો નથી. તેવી રીતે કબૂલ કરીએ તોપણ સૂક્ષ્મ શરીર અર્થાત્ સ્વપ્નાવસ્થામાંથી જાગૃતાવસ્થા નથી ઉદ્‌ભવી એમ કહેવાનો તમને જરાયે હક નથી. આખા વૃક્ષનો એક બીજમાં સમાવેશ થઇ જાય છે એમ જ્યારે આપણે જોઇએ

છીએ, ત્યારે બીજમાંથી વૃક્ષ નથી ઉદ્દ્ભવતું એમ આપણે કદી પણ નહિ કહી શકીએ. સ્વપ્નાવસ્થામાં તમારી જાગૃતાવસ્થાના સંસ્કારોમાંથી ઉત્પન્ન થતા બનાવો વારંવાર દૃષ્ટિગોચર થતા હોય તેથી 'રામ'ના કહેવાનો તમે જરાયે નિષેધ નથી કરી શકતા. દેશ, કાળ, વસ્તુ અર્થાત્ સ્વપ્નાવસ્થાના ભેદભાવમાંથી જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામાં ઉપરના સત્યથી જરા પણ વિરોધ આવતો નથી.

વેદાંતનો સિદ્ધાંત એવો છે કે, સ્વપ્ન અને જાગૃત એ બંને અવસ્થાઓની ઉત્પત્તિ સુષુપ્તિ અવસ્થાના કારણશરીરમાંથી–શૂન્યભાવમાંથીજ ઉદ્દ્ભવ પામી છે. હિંદુઓ જ્યારે એમ કહે છે કે, આ સંસારનું અસ્તિત્વજ નથી અથવા તો આ જગત અજ્ઞાનનુંજ પરિણામ માત્ર છે, એનો અર્થ એવો થાય છે કે, સુષુપ્તિ અવસ્થામાં તમે જેને શૂન્યભાવ, સંકીર્ણતા કે અસ્તવ્યસ્તપણું કહો છો, તે વેદાંતની દૃષ્ટિએ અવિદ્યા અર્થાત્ ઘનીભૂત થયેલું અજ્ઞાનજ છે. તમે એ સ્થિતિને અવિદ્યાની પરાકાષ્ઠા કહેશો તો સુષુપ્તિ અવસ્થા એ એવી અવિદ્યાની પરાકાષ્ઠાજ છે. એ અજ્ઞાન, અવિદ્યા વા અંધકારમાંથી સંસાર ઉદ્દ્ભવે છે. આ ભેદભાવ અને વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, એ અવિદ્યા પરિવર્તનશીલ એટલે કે વિકારી છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં તમે બે પ્રકારની વસ્તુઓ જુઓ છો. એક કર્તા અને બીજું કર્મ. વેદાંતની દૃષ્ટિએ કર્તા અને કર્મ બંને એક સાથેજ આવિર્ભાવ પામે છે. સ્વપ્નમાં તમે એકપક્ષે દ્રષ્ટા એટલે જોનારા છો અને બીજી બાજુ જોવાની વસ્તુ એટલે દૃશ્ય છો. ઘોડો અને ઘોડેસવાર એમ બે વસ્તુઓ તમે સ્વપ્નમાં જોશો એટલે બંને સાથેજ દેખાશે. સ્વપ્નમાં તમે પર્વત જુઓ એટલે તમે જોનાર કર્તા એટલે દ્રષ્ટા છો અને જોવાનો પર્વત તે કર્મ એટલે દૃશ્ય છે. આવી રીતે કર્તા અને કર્મ, દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય બંને એકજ સાથે આવિર્ભાવ પામે છે.

વેદાંત દર્શન તો કહે છે કે, એવીજ રીતે જાગૃતાવસ્થામાં પણ જોનાર અને જોવાની વસ્તુ, દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય એ બન્ને તમે પોતેજ છો. એક બાજુ તમેજ મિત્ર છો અને બીજી દૃષ્ટિથી શત્રુ પણ તમે પોતેજ છો. વાસ્તવિક રીતે તમે પોતેજ દ્વૈત છો; સર્વસ્વ છો. પરંતુ સ્વપ્નની આ બધી અદ્દ્ભુત ઘટનાઓ, સુષુપ્તિની આશ્ચર્યકારક અવસ્થા, જાગૃત દશાના બધા ચમત્કાર, એ

બધા વેપારો વિકારી, અનિત્ય, ચંચલ, અસ્થિર, અને અનિશ્ચિત છે. જે વાસ્તવિક આત્માની આપણે સૂર્યની સાથે સરખામણી કરી ગયા છીએ, એ સ્વયંપ્રકાશ આત્મા તો એ ત્રણે શરીરોથી પર છે. સૂર્ય જેવી રીતે નદીની ત્રણે સ્થિતિ પર પ્રકાશતો રહે છે, તેવી રીતે વાસ્તવિક આત્મા એ ત્રણે અવસ્થાઓમાં પ્રકાશ પાડે છે. આત્મા નિર્વિકાર અને નિર્વિકલ્પ છે. એજ આત્મા તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થાની હિમશિલા પર ચમકે છે. તમારા આત્મસૂર્ય વડેજ તમારો જાગૃતાવસ્થાનો અનુભવ પ્રકાશિત થાય છે. વળી સૂર્ય એકજ નદીનાં ત્રણ શરીરો ઉપર પ્રકાશ નથી પાડતો; પરંતુ બીજી બધી નદીઓનાં શરીરને પ્રકાશ આપે છે. તે એક નદી કદાચ બીજી નદીઓ કરતાં જુદા પ્રકારની હોય તેથી શું? આ જીવનનદી અન્ય જીવનસરિતા કરતાં જુદી જાતની હોય તો તેથી પણ શું? કોઇ અન્ય નદીનો પ્રવાહ બીજી બાજુ જતો હોય, તોપણ તેથી શું થઇ ગયું? જીવનની આ બધી નદીઓ ઉપર, અસ્વિત્વની આ બધી ધારાઓ ઉપર એજ નિત્ય, નિર્વિકાર, નિરંતર આત્મા, સૂર્યોનો સૂર્ય સર્વકાલમાં, બધી અવસ્થાઓમાં નિર્વિકાર અપરિવર્તનીય પ્રકાશી રહ્યો છે. એ આત્માજ તમે છો; તમારો વાસ્તવિક આત્મા એ તમારા મિત્રનો પણ વાસ્તવિક આત્મા છે. પ્રત્યેકનો અને સર્વનો પણ એજ આત્મા છે. તમારો વાસ્તવિક આત્મા માત્ર જાગૃતાવસ્થામાં જે તમારી સાથે હોય છે એમ નહિ, પણ સમાનભાવે સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં પણ એ વર્તમાન રહે છે—હાજર હોય છે; આ બધા દશ્ય વિકારો અને અવસ્થાઓમાં એ તો સદા સર્વથા જેવો ને તેવોજ સમાનભાવેજ વિરાજી રહ્યો છે.

એવો અનુભવ કરો કે એ વાસ્તવિક આત્મા સર્વ ચિંતાઓ, ભય, મુસીબતો અને દુઃખોથી પર છે. તમને કોઈ હાનિ કરી શકે તેમ નથી, તમને કોઇ દુઃખ દે તેવું નથી.

તૂટ, તૂટ, તું તૂટ, સિંધુ! તું તારા તરંગ ચરણો પર;
તૂટ, તૂટ, તું તૂટ, જગત! તું આવી મારા ચરણો પર.
હે! સૂર્યો, હે! પ્રબલ તુફાનો! હે! ભૂકંપો! હે કલહો!
નમસ્કાર! સ્વાગત આવો, શક્તિ મુજ પર સૌ અજમાવો.
સુંદર જલનૌકા ને અગ્નિ! અહા રમકડાં એ તૂટો;
ખરતા તારા એ સૌ મારાં, બાણો વેગભર્યાં છૂટો.

પ્રજ્વલિત અગ્નિ! મુજને તું કરી શકશે શું ભસ્મીભૂત?
અહા બિહામણી! તું મારાથી થતી હમેશાં પ્રજ્વલીભૂત.
ચમક ચમક કરતી તલવારો! તોપતણા ગોળા ઊઠો!
અગાધ મુજ શક્તિ તમને, મારી હંફાવે હઠો, હઠો!
છિન્નભિન્ન આ દેહ પવનમાં જ્યારે, ફેંકી દેવાશે;
અનંતતા મ્હારૂં પછી ત્યારે, મુખ્ય ધામ સ્હેજે થાશે.
કાન બધાયે કાનજ મ્હારા, નેત્ર બધાંયે મ્હારાં નેત્ર;
હાથ બધાયે હાથજ મ્હારા, ક્ષેત્ર બધાંયે મ્હારાં ક્ષેત્ર.
ગળી ગયો હું મૃત્યુ, પીધો ભેદભાવ સઘળો ઘોળી,
કેવા પૌષ્ટિક, મધુર, ભોગ અમૃતથી ભરી મ્હારી ઝોળી!
ભય ન કશોયે, શોક ન જરીયે, નથી લાલસાની પીડા;
અખંડ હું આનંદ સૂર્યને વૃષ્ટિ કરે મ્હારી ક્રીડા.
જ્ઞાનશૂન્યતા, અંધકાર, ભય વ્યાકૂલ થઇ વિક્ષિપ્ત થયાં;
કંપે, ધ્રુજે, કરે પલાયન, બધાં નિત્યનાં મર્યાં, ગયાં.
મ્હારી આ જગમગ જ્યોતિથી સૂકાયાં, શેકાયાં, એ;
અહા! અકથ્યાનંદ અહા! આનંદ! રામ! શિવ! હરેહરે!

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

पाप अने आत्मा साथे तेना संबंध×

બહેનો અને ભાઇઓ !

ગયા અઠવાડિયામાં જે ચાર વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં, તેના અનુસંધાનરૂપેજ આજનો વિષય છે. જેઓએ પાછળનાં એ વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં હશે, તેઓ આજે બહુ સારી રીતે સમજશે.

આજના વ્યાખ્યાનમાં 'રામ'ની પાપની વ્યાખ્યા નહિ આવે; એટલે કે એને કોણ લાવ્યું, એ કયાંથી આવ્યું, આ સંસારમાં પાપ શા માટે છે, એક માણુસ બીજાના કરતાં શા માટે વધારે પાપી હોય છે, કોઇ કોઈમાં બીજાઓના કરતાં શા માટે લાલચ વધારે હોય છે અને વળી કોઈમાં લાલચના કરતાં ક્રોધ વધારે શા માટે હોય છે, એનો વિચાર આજ નહિ થાય. વખત મળશે તો આ પ્રશ્નોનો કોઇ બીજા વ્યાખ્યાનમાં વિચાર કરીશું.

આજ તો આપણે પાપનો અત્યંત સામાન્ય અર્થજ કરવાનો છે; એટલે કે સમસ્ત ખ્રિસ્તી સમાજ જેવો પાપનો અર્થ કરે છે, તે અર્થમાં આજ વિચાર થશે.

આ સંસારમાં તમે અત્યંત વિચિત્ર ઘટના, ચમત્કારયુક્ત ઘટના જોશો. આ સંસારમાં તમે કેટલીએક એવી વાતો જોશો કે, જે મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ચતુરાઇને પણ મહાત કરે તેવી હોય અને કોઈ કોઇમાં એવાં નૈતિક અને ધાર્મિક તથ્ય જણાશે કે જેથી વૈજ્ઞાનિકોને ઉદ્વેગ પણ થાય. આજે એ બધાંની આપણે વેદાંતની દૃષ્ટિએ વ્યાખ્યા કરીશું. પાપની અદ્ભુત ઘટનાનો પણ આવી આવી વિચિત્ર ઘટનાઓમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. સંસારમાં જે કોઈ જન્મ ધારણ કરે છે, તે અવશ્ય મરે છે. એ સર્વ કોઇ જાણે છે. દરેક વૃક્ષ જે પૃથ્વી પર દેખાય છે, તે એક દિવસે જરૂર નાશ

× આ ભાષણ સ્વામી રામતીર્થે ઇ. સ. ૧૯૦૨ નવેમ્બર તારીખ ૧૬માને રવિવારે આપ્યું હતું.

પામવાનું છે. પ્રત્યેક પશુ જે હરતુંફરતું જણાય છે, તે પણ એક દિવસે જરૂર મરવાનું; આવીજ રીતનું માણસ માત્રનું પણ છે. આ સત્ય પ્રત્યેક મનુષ્ય જાણે છે. મહાન શૂરવીરો, સિકંદર, નેપોલિયન, વૉશિંગ્ટન જે લોકો લાખો મનુષ્યોનાં મોતનું કારણ થયા હતા, તે પણ મરી ગયા. જેઓના હાથથી નરસંહાર અને રક્તપ્રવાહ થયાં હતાં તે બધા ચાલ્યા ગયા. એ પણ મરી ગયા અને મરેલાંને જીવાડનારા (ચમત્કારિક પુરુષો) પણ મરી ગયા. શરીર નશ્વર છે, એ આપણે બધા જાણીએ છીએ; છતાં વ્યવહારમાં કોઇ પણ આ સત્યમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા. બુદ્ધિથી તો એનો બધા સ્વીકાર કરે છે; પરંતુ વ્યાવહારિક શ્રદ્ધા આ તથ્યમાં કોઈની નથી દેખાતી. આમ શા માટે થાય છે? જે સિત્તેર વર્ષનો તો થઇ ચૂક્યો છે અને હજુ નેવું વર્ષનો થવાનો છે, એવા વૃદ્ધમાં વૃદ્ધ મનુષ્યની પાસે જઈને જુઓ, તો તે પણ પોતાના સંબંધોનો સંસાર વિકસિત કરવા ધારે છે; તે આ સંસારમાં નિત્યનિવાસ કરવા ઇચ્છે છે. મૃત્યુનો ત્યાગ કરવાની તેની ઇચ્છા હોય છે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં પોતાના મૃત્યુની વાતનો કદી વિચાર પણ નથી કરતો. પોતાની માલમત્તા વધારવા ઇચ્છે છે, સ્નેહીસંબંધીઓનું મંડળ વધારવા મથે છે અને પોતાના અધિકારમાં વિશેષ સંપત્તિ વધે એવો પરિશ્રમ કરે છે. હંમેશાં જીવતા રહેવાનીજ તેને આશા હોય છે. વાસ્તવિક રીતે મૃત્યુને જાણે એ માનતોજ નથી અને મૃત્યુનો ઉચ્ચાર પણ એને શિરથી અંગૂઠા સુધી ધ્રુજારો ઉત્પન્ન કરે છે. મૃત્યુનું નામ લેતાંજ શરીર કંપવા માંડે છે. મનુષ્ય તો જાણે છે કે, મૃત્યુ તો અનિવાર્ય છે; છતાં પણ મૃત્યુનો વિચાર માત્ર પણ એનાથી સહન નથી થતો એનું શું કારણ? આ તો એક પ્રકારનો નિયમવિરોધ છે. આને સમજાવો. એનું જ્ઞાન એને કહે છે, છતાં પણ મનુષ્યને મૃત્યુમાં વ્યાવહારિક શ્રદ્ધા કેમ નથી રહેતી? વેદાંત એને આવી રીતે સમજાવે છે.

મનુષ્યનો વાસ્તવિક આત્મા અજર-અમર છે. એ વાસ્તવિક આત્મા નિત્ય, નિર્વિકાર, આજ, કાલ અને સદા એકરસ છે. મનુષ્યમાં એક એવી વસ્તુ છે કે જે મૃત્યુને નથી ઓળખતી; જે કોઈ પણ જાતના પરિવર્તન, વિકારને નથી જાણતી. મૃત્યુમાં વ્યાવહારિક અવિશ્વાસનું મુખ્ય કારણ મનુષ્યમાં વાસ્તવિક આત્માની ઉપસ્થિતિ છે અને એ વ્યાવહારિક અવિશ્વાસદ્વારા એ

વાસ્તવિક, નિત્ય અને અમર આત્મા પોતાના અસ્તિત્વને પ્રમાણભૂત કરે છે.

આપણે હવે એક બીજી વિચિત્ર વાત પર આવીએ. સ્વતંત્ર-સ્વાધીન થવાની અભિલાષા એ પ્રાણીમાત્રનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે. સંસારભરમાં પ્રત્યેક પ્રાણી સ્વતંત્ર થવા મથે છે. કૂતરો, સિંહ, ચિત્તો, પક્ષી કે મનુષ્ય બધાંને સ્વાધીનતા વહાલી લાગે છે. સ્વાધીનતાનો વિચાર સાર્વભૌમ છે. રાષ્ટ્રો પોતાનું લોહી વહેવરાવે છે અને માનવજાતિના લોહીથી ભૂમિને તરબોળ કરી નાખે છે. પૃથ્વીનું સુંદર મુખ સ્વાધીનતાના નામથી, લોહીથી રંગાય છે; ખ્રિસ્તી, હિંદુ, મુસલમાન બધાએ પોતપોતાનું એક લક્ષ્ય બનાવી રાખ્યું છે. એ લક્ષ્ય શું છે? મુક્તિ કે જેનો નાનો એવો સાદો અર્થ થાય છે સ્વાધીનતા-સ્વતંત્રતા.

હિંદુસ્તાનમાં કોઈ એક મંદિરમાં એક દિવસે કોઇ માણસ મીઠાઇ વહેંચતો હતો. હિંદુસ્તાનના લોકોમાં એવો રિવાજ છે કે, જ્યારે કોઇ માણસને મોટો લાભ થયો હોય, ત્યારે ગરીબ લોકોમાં મીઠાઇ વહેંચવામાં આવે છે. પેલો માણસ મીઠાઈ વહેંચતો હતો, તેવામાં કોઇ બીજાએ ત્યાં આવી પેલા માણસને પ્રશ્ન કર્યો કે, "ભાઇ! તમે શા નિમિત્તે આ મીઠાઇ વહેંચો છો?" તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે, "મારો ઘોડો ખોવાઈ ગયો છે, માટે આજે હું મીઠાઇ વહેંચું છું." આવો ઉત્તર સાંભળીને લોકોને ઘણી નવાઇ લાગી અને બોલ્યા કે, "વાહ! એક તો તમે ઘોડો ખોયો છે અને વળી મીઠાઇ વહેંચો છો!" તેણે કહ્યું: "મહેરબાની કરી મારા કહેવાનો ખોટો અર્થ ન કરો. મેં ઘોડો તો ગુમાવ્યો છે; પરંતુ તે ઘોડા ઉપર બેસનાર તો બચી ગયો છે. લૂંટારાઓની ટોળી મારો ઘોડો લઇ ગઇ, તે વખતે જો હું પણ તે ઘોડા ઉપર બેઠેલો હોત, તો મને પણ તેઓ લઈ ગયા હોત. હું પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે, તેઓ તે ઘોડાની સાથે મને પણ લઇ ગયા નથી." આ સાંભળીને લોકોને ખૂબ હસવું આવ્યું અને કહ્યું કે, "આ તો કોઇ મૂર્ખ માણસ છે."

બહેનો અને ભાઇઓ! આ વાત હસવા જેવી લાગે છે; પણ એ વાત દરેકે પોતાને લાગુ પાડીને વિચારી જોવું જોઇએ કે, પેલા માણસ કરતાં પણ વધારે હસવા જેવું આપણે તો કરતા નથી?

તેણે તો ઘોડોજ ગુમાવ્યો હતો, પણ પોતાની જાત બચાવી હતી. પણ અરે ? આ દુનિયામાં હજારો અને લાખો માણસો તો પોતાના ઘોડાને સાચવવા જતાં ખુદ પોતાની જાતને-ઘોડેસવારનેજ ગુમાવે છે ! આ તો પેલા કરતાં પણ બહુ ભારે મૂર્ખતા ! પેલા માણસનું તો ખુશાલીનું કારણ યોગ્ય હતું કે, તેણે ઘોડાનેજ ગુમાવ્યો હતો અને ઘોડેસવાર તો બચી ગયો હતો. દરેક જણ જાણે છે કે, ઘોડેસવારનો ઘોડાની સાથે જેટલો સંબંધ છે, તેટલોજ સંબંધ આપણા વાસ્તવિક સ્વરૂપનો-આત્માનો આપણા સૂક્ષ્મ શરીર સાથે છે. આપણે કોઇ માણસને તેનાં નામ, ઠામ, ઠેકાણું અને વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિષે પૂછીએ કે, "તમે કોણ છો ? તમે શું કરો છો ?" તો તેનો જવાબ એવોજ મળવાનો કે, "હું ફલાણો ફલાણો છું અને ફલાણી ઑફિસમાં કામ કરૂં છું." આ બધાં લક્ષણો અને ઉત્તર, એ તો માત્ર સ્થૂલ શરીરનેજ લાગુ પડે છે; અર્થાત્ આ જવાબ કોઈ રીતે મુદ્દાસર નથી. તેનો આ જવાબ એવો નથી કે જેથી તેનું ખરૂં સ્વરૂપ આપણે જાણી શકીએ.

આપણે ઘોડેસવારના સંબંધમાં જાણવા માગીએ છીએ, પણ એ પ્રશ્ન તો તે ઉડાવીજ દે છે અને જેના સંબંધમાં આપણે કશુંયે જાણવા માગતા નથી, તેજ વાત તે આપણી આગળ ધરે છે. આમાં ઉત્તર આપનારો પોતાના ઘોડાનેજ ઘોડેસવાર ગણે છે એવું નથી થતું વારૂ ? "ઘોડો ખોવાયો છે" "ઘોડો ખોવાયો છે" "ઘોડો ખોવાયો છે" એમ આજકાલ ચોતરફ સંભળાય છે; પણ ખરેખર શું ખોવાયું છે ? ઘોડો ? ના, ના; એ તો ઘોડેસવારજ ખોવાયો છે; છતાં દરેક જણ ભ્રમને વશ થઈ કહે છે કે, "ઘોડો ખોવાયો છે !" તેજ પ્રમાણે માણસ એ શું છે, એમ પૂછતાં ઘોડાનુંજ લક્ષણ, ચિહ્‌ન વગેરે કહેવાને દરેક મંડી પડે છે ! જેથી સમજાય છે કે, ઘોડો નહિ પણ તે ઘોડેસવારજ ખોવાયો છે. જે ખોવાયલું છે તે શરીર નહિ પણ આત્મા છે. આપણે પોતેજ ખોવાયા છીએ ! આપણું સત્યસ્વરૂપજ ખોવાયું છે ! આ એક વિચિત્ર આશ્ચર્યજ છે !

ત્યારે હવે આપણે આપણી જાતને-સવારને-આત્માને કેવી રીતે શોધી કાઢીશું ? ગયા અઠવાડિયામાં લગભગ દરરોજ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવામાં આવ્યો છે. આજે આપણે જુદાજ દૃષ્ટિબિંદુથી-પાપના દૃષ્ટિબિંદુથી આ પ્રશ્નનો જવાબ ચર્ચીશું.

પાપનું મૂળ શું છે? આ સૃષ્ટિમાં પાપ કેવી રીતે પ્રવેશ્યું? આ પ્રશ્નનો જે ખુલાસો આપવામાં આવનાર છે, તે તમને કદાચ વિપરિત અને અયુક્ત લાગશે. તે તમને કદાચ આશ્ચર્યકારક લાગશે; પરંતુ આશ્ચર્ય ન પામશો. બહારથી નવાઈ જેવા લાગતા આ વિવેચનની બાયબલના વચનની સાથે એકવાક્યતા છે એમ સાબિત કરી શકાશે. બાયબલને હિંદુઓ જે અર્થમાં સમજી શકશે તે અર્થમાં યુરોપના લોકો કદી સમજી શકવાના નથી; કારણકે ક્રાઇસ્ટ એશિયાનો વતની હતો અને કહેતા હશો તો એ પણ સાબિત કરી આપવામાં આવશે કે, તેનો હિંદુસ્તાન સાથે પણ સંબંધ હતો. એ બાયબલમાં જે અલંકારો અને રૂપક છે, તે સર્વે હિંદુશાસ્ત્રોમાં વારંવાર દીઠામાં આવે છે. આવી રીતે એશિયા ખંડમાં રહેનાર હિંદુઓ, એવા અલંકાર અને રૂપકોથી પરિચિત હોવાથી પશ્ચિમના લોકો કરતાં બાયબલને તેઓ વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે અને તેને અનુસરીને ઉપલા પ્રશ્નનું હમણાં જે સમાધાન કરવામાં આવશે, તે તમારામાંના કેટલાકને આશ્ચર્યકારક અને પોતાના વિચારો અને ભાવનાઓની વિરુદ્ધ લાગશે; પરંતુ ક્ષમાદૃષ્ટિથી થોડી વાર ધીરજ રાખવાની તમને વિનંતિ છે, કારણકે એકંદરે આ ઉપરથી આશ્ચર્યકારક જણાતું સમાધાન તમારા બાયબલ શાસ્ત્રના વચનથી કોઈ રીતે અસંગત નથી. હવે પાપના વિષયની ચર્ચા શરૂ કરવા અગાઉ એના પહેલાંની ચર્ચવા જેવી બીજી કેટલીક બાબતો આપણે ચર્ચીશું.

જે જન્મે છે તે મરવાનુંજ "जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः।" આવું છતાં પણ લોકો મૃત્યુનો કદી પણ વિચાર કરતા નથી, તેનું શું કારણ? મૃત્યુના વિચાર માત્રથી પણ શરીરમાં ભય ઉત્પન્ન થઇ માણસને કંપારી છૂટે છે. આપણે કહીએ છીએ કે, ભૂતકાળમાં જે મહાન રાજામહારાજાઓ હતા, તે સર્વે કાળના મુખમાં ગ્રાસ થઇ ગયા છે, અવતારી પુરુષો અને પેગંબરો કે જેઓએ મૂએલાંને પણ જીવતાં કર્યાં છે; તેઓનાં શરીર પણ આખરે પડી ગયાં છે. પૂર્વે જે કરોડાધિપતિ શ્રીમંતો હતા અને જેઓનાં શરીર વજ્ર સમાન હતાં, તેઓ પણ સર્વે આજે મરણને શરણ થઇ ગયા છે અને આપણાં શરીર પણ એક વખત અવશ્ય મોડાંવહેલાં પડવાનાંજ છે. ધારો કે કદાચ હજી તમે પાંચસાત દસકા કે

એથી પણ બમણું કે ચારગણું જીવો, પણ તેથી શું? આખરે એક વખત મરવાનું તો ખરૂંજ ને? એ તો નિર્માણજ છે અને અરે! આવું છતાં પણ જાણે "મૃત્યુ"ને તો કોઈ માનતુંજ નથી એમ લાગે છે, એ કેટલી નવાઇની વાત છે? કોઇ પણ મરણનો વિચાર આવવા દેતુંજ નથી! કોઇને તે વિચાર ગમતોજ નથી! દરેક જણ સગાંવહાલાંઓ અને મિત્રો સાથેનો સંબંધ અને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર તથા બીજા વ્યવહારનો પસારો એવો તો વધાર્યે જાય છે કે જાણે કોઇ દિવસ એમને મરવાનુંજ નથી! આનું કારણ શું? માણસ મરણનું નામ સાંભળે છે કે જાણે એના આખા શરીરે જ્વરજ ચડે છે! આમ શાથી? એક બાજુ મૃત્યુ અટળ છે અને બીજી બાજુ જેમ કોઇ પક્ષી પોતાની પાંખો ઉપર પાણી પડયું હોય તો તેને ખંખેરી નાખે છે, તેમ આપણે મૃત્યુ-નો વિચાર સરખો પણ મનમાં આવવા દેતાં નથી! તમે ભલે મૃત્યુના વર્ણનનાં પદો ગાઓ, પણ વ્યવહારમાં તો મૃત્યુ છે એમ તમે કદી નથીજ માનવાના. આનું કારણ શું હશે? વેદાંત આનો એવો ખુલાસો કરે છે કે, આ બધાનું ખરૂં કારણ એ છે કે, તમારો વાસ્તવિક આત્મા અમર છે; તમારો આત્મા કદી પણ મરણ પામતો નથી અને તમારૂં શરીર કે જેને મરણ છે અને જે પ્રત્યેક ક્ષણે મરતું તથા ફેરવાતું જાય છે, તે તમારૂં પોતાનું સત્ય સ્વરૂ-પજ નથી–એ તમારો આત્માજ નથી. તમારી અંદર કોઈક એવી વસ્તુ છે કે તેને કદાપિ મરણ નથી. આપણા શરીરમાં જે આત્મા રહેલો છે, તેજ આપણું ખરૂં સ્વરૂપ છે. એને કદીયે મૃત્યુજ નથી. તમે કહેશો કે, આપણે આપણા આત્માને અમર માનતા નથી, પણ આપણા શરીરનેજ અમર માનીએ છીએ તેનું કેમ? આ ઠેકાણે હિંદુધર્મનું વેદાંતશાસ્ત્ર એવો ખુલાસો કરે છે કે, ખરી વાત તો એજ છે કે, આત્મા કદીય મરતો નથી અને શરીરજ મરે છે; પરંતુ તે આત્માના ધર્મને ભ્રાંતિથીજ મર્ત્ય સ્વભાવવાળા શરીરમાં આરોપિત કરવામાં આવે છે અને આ આરોપણ થવાનું મૂળ કારણ અવિદ્યા–અજ્ઞાનજ છે. વેદાંત સિવાય બીજું કોઇ પણ તત્ત્વજ્ઞાન આ વિષયનો આવો ખુલાસો કરી શકતું નથી. વળી આ કંઇ માત્ર ખુલાસોજ નથી; પણ તે એક સત્ય વસ્તુ છે. જે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકૃતિનાં સર્વ રહસ્યોનું નિરુપણ કરતું નથી, તે તત્ત્વ-જ્ઞાનજ નથી. દરેક બાબતનું કારણ આંતરિકજ હોવું જોઇએ.

બહારનાં કારણોનાં પ્રમાણો આપવાના દિવસો ગયા. કોઈ માણસ પડી જાય છે, તો તેનું પડી જવાનું કારણ તે કદાચ એમ કહેશે કે જમીન લપસણી હતી અથવા એવુંજ કંઇક હતું; પરંતુ ખરૂં કારણ તો પડનારની અંદરજ હોવું જોઇએ. પડવાનું કારણ આપણને જો તે પડેલી વસ્તુમાંજ રહેલું જણાય, તો પછી બહારના કારણ તરફ વળવાને આપણને કશોજ હક નથી. આપણા શરીરની અંદર એવું કંઇ પણ નથી જણાતું કે જેને લઇને આપણી અમરત્વની માન્યતાને ટેકો મળે; તેમજ આપણા મનઃપ્રદેશમાં પણ એવું કંઇ નજરે પડતું નથી, કે જેથી આપણને આવો ખ્યાલ આવે; પરંતુ એક વાર તમે શરીર અને મનઃપ્રદેશથી પર થાઓ, તો પછી વેદાંત તમને તરતજ તે સત્યસ્વરૂપ આત્માનું દર્શન કરાવશે કે જેનું વર્ણન પહેલાંનાં ભાષણોમાં થઇ ગયું છે. એ આત્મા અજર, અમર, સર્વનો દ્રષ્ટા અને જ્યોતિરૂપ છે અને તે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં સર્વદા એકરૂપ છે. તે આત્માજ વિશ્વની અમરત્વની માન્યતાનું કારણ છે. ગેલિલિયોની પૂર્વે લોકોમાં જે ભૂલભરેલી માન્યતા ચાલતી હતી, તેવીજ હાલમાં પણ આ એક ભૂલભરેલી માન્યતા લોકોમાં ચાલે છે. ગેલિલિયોની પૂર્વે પૃથ્વીની ગતિ સૂર્યને આરોપિત કરવામાં આવતી હતી, એ જેવી એક ભૂલ છે; તેવીજ તમારી ભૂલ આત્માનું દિવ્ય અમરત્વ શરીરને આરોપિત કરવામાં રહેલી છે.

મનુષ્યમાં અમર આત્મા પણ છે; નાશવંત શરીર પણ છે અને તેની સાથે તેનામાં અજ્ઞાન અર્થાત્ અવિદ્યા પણ રહેલી છે. આ ત્રણે આંતરિક વસ્તુઓ છે, આમાંની કોઇ વસ્તુ બાહ્ય નથી. મનુષ્યમાં પોતામાંજ રહેલાં આ સ્થૂળ શરીર, મન, અમર આત્મા અને અજ્ઞાન આ બધાંના કારણથી નાશવંત શરીરમાં અમરત્વનો અધ્યાસ થાય છે.

ફરી આપણે જરી એની ઊલટ તપાસ કરીએ. દુનિયામાં કોઇ પણ માણસ મુક્ત નથી, છતાં દરેક જણ પોતાને મુક્ત માને છે અને મુક્તિનોજ વિચાર કરે છે તથા મુક્તિનીજ સર્વદા ઇચ્છા રાખે છે તે કેવી રીતે? તમે કહેશો કે મનુષ્ય મુક્ત છે; પરંતુ તમે અનેક જાતની આશા, તૃષ્ણા, મોહ અને મમતાથી ઘેરાયલા નથી વારૂ? છોજ. ત્યારે તમે મુક્ત છો એમ કેવી રીતે કહી શકો? એકાદ મિષ્ટ ફળ અથવા કોઇ સ્વાદિષ્ટ અન્ન તમારૂં મન લલચાવી

તમને દાસ બનાવી શકે છે; કોઈ ભભકાદાર રંગ પણ ક્ષણવારમાં તમારૂં મન આકર્ષી શકે છે અને આ દુનિયાની સમૃદ્ધિનો કોઈ પણ વિચાર તમને ઘડીવારમાં વશ કરી શકે છે; છતાં તમે કેવી રીતે કહો છો કે, અમો મુક્ત છીએ? ખરી સ્વતંત્રતાથી પોતાની મરજી પ્રમાણે તમે વર્તી શકો છો કે નહિ, તેની તમે સૂક્ષ્મપણે મહેરબાની કરી તપાસ તો કરી જુઓ? તમારા કોઈ કામમાં જરા ગડબડ થઈ જાય તો તમારો મિજાજ બગડી જાય છે અને તમે ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈ વૃત્તિઓના ગુલામ બની જાઓ છો, એવું નથી બનતું? લોકો વાસ્તવિક રીતે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈ શકતા નથી, છતાં પણ તેઓ સદાસર્વકાળ મુક્તિનો, સ્વતંત્રતાનોજ વિચાર કર્યા કરે છે. સ્વતંત્રતા એ એમને બહુજ મીઠી, વાંચ્છનીય અને પ્રિય લાગે છે.

હિંદુસ્તાનમાં રવિવાર એ સ્વતંત્રતાનો દિવસ જણાય છે અને એ સ્વતંત્રતાના વિચારદ્વારા બાળકોને અઠવાડિયાના વારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. દરરોજ બાળકો પોતાની માતાને પૂછે છે કે, "આજે શો વાર છે?" પછી સોમવાર, મંગળવાર કે બુધવાર જે વાર હોય તે માતા તેઓને કહે છે. બાળકો પછી આંગળીઓને વેઢે સોમવાર, મંગળવાર, બુધવાર એમ ગણવા માંડે છે અને કહે છે કે, "હવે પાછો ફલાણે દિવસે રવિવાર આવશે અને આપણને છૂટી—સ્વતંત્રતા મળશે."

આ પૃથ્વી ઉપર આટલી બધી કાપાકૂપી અને ખૂનરેજી શા માટે થાય છે? માત્ર સ્વતંત્રતા—મુક્તિના વિચારને લીધેજ. એવો કયો વિચાર હતો કે જેને લઈને અમેરિકનોને તેમનો પોતાનો જન્મભૂમિ સાથેનો સંબંધ તોડવો પડ્યો? એ સ્વતંત્રતાનો વિચાર હતો. વળી દરેક ધર્મનો ઉદ્દેશ શો છે? અમારા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મોક્ષ એક એવો શબ્દ છે કે જેનો અર્થ છૂટ, સ્વાધીનતા, સ્વતંત્રતા, મુક્તિ એવો થાય છે. હે સ્વતંત્રતા દેવિ—હે મુક્તિ! મૈયા, દરેક જણ આ પ્રિય મુક્તિ મેળવવા માટે તલસે છે અને તેની શોધમાં ને શોધમાં રાત્રિદિવસ ભમ્યા કરે છે. આવું છતાં પણ જે ખરેખરા મુક્ત હોય અને જેને ખરેખરા સ્વતંત્ર કહી શકાય, એવા કેટલા મનુષ્યો આપણે જોઈએ છીએ? ઘણાજ થોડા.

વેદાંત કહે છે કે, તમે સદા—સર્વદા દેશ, કાળ અને કાર્ય—

કારણભાવ, એમ ત્રણ પ્રકારની ભીંતોવાળા બંદીખાનામાં પુરાયલા છો. જ્યાંસુધી તમારો દરેકે દરેક વિચાર કાર્ય-કારણભાવથી સંકળાયેલ છે અને જ્યાંસુધી તમે કાર્ય-કારણભાવની સાંકળથી બંધાયલા છો; ત્યાંસુધી તમે આ સંસારમાં કેવી રીતે સ્વતંત્ર હોઇ શકો ? આવું છતાં સ્વતંત્રતા, મુક્તિ એ સર્વેની અભીષ્ટ વસ્તુ છે, આ તમને વિચિત્ર અને વિરોધાભાસવાળું નથી જણાતું ? આ શબ્દોમાંજ તમને વિરોધ નથી ભાસતો? આનો જરા તમે વિચાર કરી જુઓ.

વેદાંત કહે છે કે, આનું એક કારણ છે અને તે કારણ તે તમારી પોતાની અંદરજ છે, બહાર નથી. આ સ્વતંત્ર થવાનો વિચાર, આ મુક્ત થવાનો વિચાર, આ વિશ્વવ્યાપી વિચાર આપણને કહે છે કે, તમારી અંદર કંઇક સ્વતંત્ર જેવી વસ્તુ રહેલી છે અને એ કંઇક વસ્તુ તેજ તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ છે, એજ તમે પોતે છો; કારણકે આ સ્વતંત્રતા-આ મુક્તિ તમે તમારા પોતાને માટેજ ઇચ્છો છો, તમારી જાત માટેજ ઇચ્છો છો, તમારા સત્ય સ્વરૂપ માટેજ ઇચ્છો છો, બીજા કોઇનેજ માટે નહિ. તમારી અંદર એવી કોઇ એક વસ્તુ છે કે જે નિત્ય, મુક્ત, અપરિમિત અને અનંત છે. આ સર્વવ્યાપી વિચાર અસ્ખલિત વાણીમાં પ્રબોધન કરે છે કે, આ સત્ય સ્વરૂપ આત્મા, એ એક એવી વસ્તુ છે કે જે સર્વાંશે મુક્ત છે અને સર્વાંશે સ્વતંત્ર છે. સૂર્યની ગતિ પૃથ્વીને આરોપિત કરવાની અને સૂર્યનાં કિરણો પૃથ્વીમાં કલ્પવાની-અર્થાત્ એકના ધર્મ બીજાને આરોપિત કરવાની જે જાતની ભૂલ અજ્ઞાની લોકો કરે છે, તેજ જાતની ભૂલને અનાત્મ-વસ્તુ એવું જે આ શરીર અને મન, તેને અર્થે આપણે મુક્તિ ઇચ્છીએ છીએ.

આ સંસારમાં એક બીજી આશ્ચર્યકારક બિના એ છે કે, જો આપણે જીવબુદ્ધિથી જોઇએ તો દરેક જણ આ જગતમાં કોઇ ને કોઈ દોષ કે અપરાધને લઇને પાપી તથા અપરાધી છે; છતાં પોતે અપરાધી અને પાપી છે, એવું કોઇ પણ માણસ પોતાના ઊંડા અંતઃકરણમાં માનતું નથી. આ મહીતલ ઉપર, આ વિસ્તારવાળી પૃથ્વી ઉપર એવો એકે માણસ નથી કે જે પોતે પોતાને સ્વભાવથીજ પાપી માનતો હોય.

વસ્તુતઃ કોઇ પણ માણસ પોતે પોતાને પાપી ગણતોજ નથી. બહારથી કદાચ તમે પોતાને પાપી કહો તો એથી શું? કારણકે પોતાને પાપી અને અપરાધી કહીને પણ ખરી રીતે તો લોકો પોતાને નિષ્પાપીજ કહેવરાવવા ઇચ્છે છે; કેમકે દરેક જણ પોતે પોતાના મનથી તો પવિત્રજ છે. આનું શું કારણ? કેટલાક લોકો દેવાલયમાં પોતાનાં પાપ કબૂલ કરી દે છે; પણ જ્યાં તેઓ દેવાલયની બહાર આવ્યા અને જો તેમને કોઇએ ચોર કે પાપી કહીને બોલાવ્યા, તો તેઓ તરતજ ક્રોધે ભરાઇ કહેનાર ઉપર બદનક્ષીની ફરિયાદ માંડી તેને સજા કરાવવાના. આ તો માત્ર ઈશ્વરની સમક્ષજ—માત્ર દેવાલયમાંજ તેઓ ઈશ્વરની આંખમાં ધૂળ નાખવા માગે છે.

દુનિયામાં કેવો અવળો પ્રકાર ચાલે છે તે આવી વસ્તુસ્થિતિ આપણને બરાબર ખ્યાલ આપે છે. આ વિરોધ કેવી રીતે દૂર કરી શકાય? વેદાંત કહે છે કે, "અમે પાપી નથી, અમે અપરાધી નથી અમે કેવળ નિષ્પાપી છીએ" આવું જે જનસમાજના હૃદયનું સ્વાભાવિક સ્ફુરણ છે, તેને કોઇ પણ રીતે અટકાવી શકાય તેમ નથી. 'અમે સ્વભાવે નિષ્પાપી છીએ" એવી સર્વની વિશ્વવ્યાપી માન્યતાજ આત્મા સત્યસ્વરૂપ, પવિત્ર અને નિષ્પાપી છે એવું માનવામાં સબળ પ્રમાણ અને આધારરૂપ છે. એ સત્ય-સ્વરૂપ આત્મા નિષ્પાપી, શુદ્ધ અને પવિત્રમાં પવિત્ર છે. આ સમાધાન જો તમે માન્ય ન કરતા હો, તો તમેજ મહેરબાની કરીને બીજી રીતે તેનું સમાધાન કરી બતાવો!

આ દુનિયામાં જેટલી સંપત્તિ છે, તે હું ભેગી કરી શકવાનો નથી; મારી તૃષ્ણા શાંત થાય એટલી સમૃદ્ધિ હું મેળવી શકવાનો નથી એવું દરેક જણ પોતે પોતાના મનમાં જાણે છે. આપણે આપણા દરરોજના વ્યવહારમાં આવું અનુભવીએ છીએ. કોઈ પ્રસિદ્ધ કરોડાધિપતિ પાસે જઇને એને પૂછો કે, "કેમ હવે તમારી તૃષ્ણા શાંત પામી છે? તમને હવે સંતોષ થયો છે?" જો એ નિખાલસપણે પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરીને જણાવે તો મને ખાતરી છે કે, તે એવુંજ કહેશે કે, "અમારી તૃષ્ણા ક્ષય પામી નથી, પણ ઊલટી વધારે ને વધારે વધતી જાય છે." મનની શાંતિ કરવામાં ચાર અબજ ડૉલર કે માત્ર ચાર ડૉલર, એમાં તફાવત નથી. શાંતિ, સમાધાન વગેરે કંઇ દ્રવ્યનું કાર્ય નથી, ઊલટું જેઓ નિર્ધન

છે તેઓજ ઘણાખરા શાંત હોય છે અને તેનું કારણ પણ કંઈ તેઓની નિર્ધનતા નથી; પરંતુ અજાણપણે આચારમાં મૂકેલું વેદાંતજ હોવું જોઈએ; કારણકે ધન એ જાતે પોતાના માલિકને કોઈ પણ જાતનો આનંદ આપી શકતું નથી.

આપણને ખાતરી છે કે, ધનના સંગ્રહથી-ભૌતિક સંપત્તિથી આપણને સુખ કે શાંતિ મળતી નથી અને તોપણ દરેક જણ તેની પ્રાપ્તિ માટે રાત્રિદિવસ તલસ્યા કરે છે, તે શું એક અજબ વિરોધ નથી? એ શાથી થાય છે? કોઇ પણ તત્ત્વજ્ઞાન પૂરેપૂરા તર્કથી કે યુક્તિપૂર્વક આનો ખુલાસો કરી શકતું નથી. વેદાંતશાસ્ત્ર કહે છે કે, "જુઓ સંપત્તિને માટે, સર્વસ્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે જગતમાં કેટલી હાયવરાળ થઈ રહી છે! આનું કારણ શું?" શરીર કદાપિ પણ સમસ્ત સંસાર ઉપર અધિકાર નથી પ્રાપ્ત કરી શકતું. ધારો કે કદાચ તેણે એટલું મેળવ્યું, તો વળી તેને ચંદ્રલોક પર સામ્રાજ્ય મેળવવાની તૃષ્ણા થશે. આખી પૃથ્વી ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવનારા રોમના બાદશાહોનો વિચાર કરો. એમના સ્મરણ માત્રથી પણ શું તમને કંપ નથી છૂટતો? સિઝર અને નીરોના મનની સ્થિતિનો વિચાર કરો. શું તેઓ સંતોષ પામ્યા હતા? તેઓમાંનો એક તો કેવળ ખાધાનોજ શોખીન હતો. તે પેટપૂર્ણ ખાતો. એના પેટમાં જરી પણ માગ રહેતો નહિ, ત્યારે તેની પાસે એક ઊલટી કરવાની દવા હતી, તેનાથી ખાધેલું ઓકી કાઢતો અને પાછી બીજી થાળી પિરસાવતો. તેમાંથી પણ તે પાછો પેટ ભરીને ખાતો. પાછો વળી ઊલટી કરતો અને પાછો વળી થાળી પિરસાવી ખાતો. આવી રીતે તે પોતાની વાસના તૃપ્ત કરવાને આખો દિવસ ખાતો અને ઊલટી કરતો. શું આથી એને તૃપ્તિ થતી? તેને શાંતિ થતી? ના! જરી પણ નહિ. કદાચ તમે આખી દુનિયાનું રાજ્ય મેળવો, પણ તમારા પોતાના આત્માનું સામ્રાજ્ય ગુમાવો, તો તેથી શો લાભ થયો? તથાપિ સમૃદ્ધિ મેળવવાની લોલુપતા આપણે કેમ છોડી શકતા નથી? જ્યોતિષ વિદ્યાની ગણતરી પ્રમાણે સ્થિર નક્ષત્રોની સાથેના વ્યવહારની ગણતરીમાં આપણી પૃથ્વી એક બિંદુ માત્ર માનવામાં આવે છે. ગણિતશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી આ પૃથ્વી અત્યંત સૂક્ષ્મ, માપરહિત બિંદુ માત્ર છે. આવી નાની શી પૃથ્વીનો શું હિસાબ? આવી તુચ્છ પૃથ્વી પર અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાથી વાસ્તવિક તૃપ્તિ કે શાંતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય? બુદ્ધિદ્વારા આપણે આ

સમજી પણ શકીએ છીએ, છતાં પણ એ ઐશ્વર્યની પાછળ ગાંડા થઇને દોડીએ છીએ. વેદાંત આનું કારણ એમ કહે છે કે, તમારી અંદર રહેલો સત્ય આત્મા, તમારી અંદર રહેલું સત્ય અહં, એ અખિલ બ્રહ્માંડનો અધિપતિ છે અને તેથીજ તમને આખી દુનિયાના અધિપતિ થવાની ઇચ્છા થાય છે.

હિંદુસ્તાનના એક રાજાના સંબંધમાં એવી વાત ચાલે છે કે, તેના પાટવી કુંવરને રાજપાટના માલિક થવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી તેણે રાજાને બંદીખાનામાં નાખ્યો–રાજ્યપ્રાપ્તિની તૃષ્ણા શાંત કરવા માટે પુત્રે પિતાને બંદીખાનામાં નાખ્યો. એક વખતે એ પિતાએ પોતાના પુત્રને એક કાગળ લખ્યો કે, "કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને મારી પાસે મોકલ કે જેથી તેમને શિક્ષણ આપીને પણ મારા મનને રાજી કરૂં." પુત્ર કાગળ વાંચી વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "પિતાના લખ્યા પ્રમાણે મારે કરવું કે કેમ? આટલા બધાં વર્ષો એમણે રાજપાટ ભોગવ્યું, છતાં એમની રાજ્ય કરવાની વાસના હજી ગઈ નથી, હજી પણ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર અમલ ચલાવવાની એમને ઇચ્છા છે; કોઈના પણ ઉપર અમલ ચલાવવાની એમને વાસના છે. તેઓ પોતાના પૂર્વ સ્વભાવનો ત્યાગ કરી શકતા નથી."

બધું આવી રીતેજ છે. પૂર્વનો સ્વભાવ આપણામાં સુદૃઢ થઇ ગયો છે. એનો આપણે ત્યાગ નથી કરી શકતા. તમારો સત્યસ્વરૂપ આત્મા બાદશાહ શાહજહાન, (વિસ્તૃત ભાવમાં આ શબ્દનો અર્થ અખિલ વિશ્વનો બાદશાહ થાય છે) એ અખિલ જગતનો બાદશાહ છે; પરંતુ તમે તમારા બાદશાહને બંદીખાનામાં નાખ્યો છે, તમે તમારા શરીરરૂપી કારાગૃહમાં તેને બદ્ધ કર્યો છે, તમે તમારી અલ્પતારૂપી ક્વૉરેન્ટાઇનમાં તેને નાખ્યો છે; પરંતુ તે સત્યસ્વરૂપ, તે અખિલ બ્રહ્માંડપતિ આત્મા પોતાનો મૂળ સ્વભાવ કેવી રીતે ભૂલી શકે? તે પોતાની મૂળ પ્રકૃતિને કેવી રીતે દૂર કરી શકે? તમે તેને બંદીખાનામાં નાખ્યો છે; પરંતુ બંદીખાનામાં પડ્યો પડ્યો પણ તે આખી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય ઇચ્છે છે. દુનિયામાં કોઇએ મહત્ત્વાકાંક્ષી થવુંજ નહિ, એવું જો તમે ઇચ્છતા હો, તો તેનો ત્યાગ કરાવવા અર્થે તમે લોકોને બોધ કરી શકશો? કદી નહિ, એ અશક્યજ છે.

કેટલુંક કઠોર શબ્દોમાં બોલવું પડે છે તેને માટે 'રામ'ને ક્ષમા કરશો; સત્ય તો કહેવુંજ જોઈએ. 'રામ' મનુષ્યો કરતાં

સત્યને વધારે માન આપે છે. બાયબલની અંદર મેથ્યુના પાંચમા પ્રકરણમાં પર્વત ઉપરના ધર્મોપદેશ વખતે કહેવામાં આવ્યું છે કે, “ કોઈ તમારા એક ગાલ ઉપર લપડાક મારે, તો તેની આગળ તમે તમારો બીજો ગાલ પણ ધરજો. જ્યારે તમારે પવિત્ર સુવાર્તાનો બોધ કરવાનો હોય, ત્યારે તમારે તમારી પાસે દ્રવ્ય રાખવું નહિ જોઇએ; ઉઘાડે પગે અને ઉઘાડે માથે જવું જોઇએ. જો તમને ન્યાયની અદાલતમાં બોલાવવામાં આવે તો જતા પહેલાં ત્યાં શું કહેવું એવો વિચાર કરશો નહિ. તમે નિષ્કપટ અને સત્ય બોલનાર હશો, તો તમારૂં મુખ ઉઘાડશો એટલે પોતાની મેળેજ તેમાંથી યોગ્ય શબ્દો નીકળશે. તમે સરોવરના કમળો અને ખેતરોનાં પંખેરૂઓને તો જુઓ! તેઓ આવતી કાલનો કદીય વિચારજ કરતાં નથી, છતાં એવાં તો સુંદર આચ્છાદન ધારણ કરે છે કે, તેની કદાચ મોટા સમ્રાટને પણ ઈર્ષ્યા આવે.”

શું તમારા બાયબલમાં એવું નથી કે, **“ ઝીણી સોયના નાકામાં થઇને કદાચ ઊંટ નીકળી જાય; પરંતુ દ્રવ્યવાન સ્વર્ગના રાજ્યનો અનુભવ કરે એ કદીય શકય નથી.”** શું તમે તમારા બાયબલમાં એવું નથી વાંચ્યું કે, એક ધનાઢ્ય ગૃહસ્થે ક્રાઇસ્ટ પાસે જઇને દીક્ષા માગી, ત્યારે ક્રાઇસ્ટે તેને શો ઉત્તર આપ્યો? **“ તમારે માટે માત્ર એકજ રસ્તો છે કે તમારા સર્વ ધનનો ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ, તોજ તમને શાંતિ મળશે.”** ત્યાગના આવા સ્વરૂપનું આ પ્રકરણ કે જેને એકલા હિંદુસ્તાન માંહેલા મિશનરીઓજ નહિ, પણ આખી દુનિયાના મિશનરીઓ પણ છોડી દે છે; તે પ્રકરણ વેદાંતનાજ જ્ઞાનનું પ્રબોધન કરે છે, કે જે વેદાંતના જ્ઞાનને અનુસરીને હજીય હિંદુસ્તાનના હજારો સાધુઓ પોતાનું જીવન ગાળે છે. અહીં આપ જરા ધ્યાન આપી વિચારશો કે, આમ છતાં પણ એ પવિત્ર ત્યાગનો ઉપદેશ કરવાને બહાનેજ તમારા લોકો ધર્મોપદેશક પાદરી તરીકે હિંદુસ્તાનમાં જાય છે!

આ આશ્ચર્યકારક નથી કે જેઓ ત્યાગને નામે હિંદુસ્તાનમાં જાય છે અને પછી ત્યાં દરરોજ પોતાની ઘોડાગાડીઓમાં બેસીને ફરે છે; ભભકાદાર બંગલાઓમાં રહે છે; સેંકડો ડોલર જેટલો દરમાયો લે છે અને રાજામહારાજા જેવા ઠાઠમાં રહે છે; છતાં પાછા તેઓ કહે છે કે, “ અમે લોકોને ત્યાગનો ઉપદેશ કરીએ

છીએ !" શું આ આશ્ચર્ય જેવું નથી ? વેદાંત કહે છે કે, "દરેક વસ્તુને પોતાની કરવાની જે લોકોની લોભવૃત્તિ છે, તે વૃત્તિને દાબી રાખવા માટે લોકોને ગમે તેટલું શિક્ષણ આપો અથવા ધર્મસ્થાન ઉપરથી ગમે તેટલો ઉપદેશ કરો; પણ તેને તેઓ કદી પણ દબાવી શકવાના નથી, કારણકે તમારા આત્માના સાર્વત્રિક સામ્રાજ્યનો—તમારા આત્માના અખિલ વિશ્વ ઉપરના આધિપત્યનો તમે કદીયે નાશ કરી શકો એમ નથી; પણ ત્યારે શું આ રોગ અસાધ્ય છે ? શું આ દુનિયામાં એનું કંઈ ઔષધજ નથી ? ના, ના; એનો ઉપાય પણ જરૂર છે. આ મહાવ્યાધિનું—આ મહાપાપનું કારણ અજ્ઞાન છે; આ અજ્ઞાનજ આત્માના ધર્મને અનાત્મ શરીરમાં આરોપિત કરાવી શરીરના દુઃખાદિ ધર્મોને આનંદરૂપ આત્મામાં કલ્પાવે છે. **આ અજ્ઞાનને તમે ટાળો અને પછી તમે જોશો કે મનુષ્ય એ કોઇ પણ પ્રકારના બાહ્ય ધનવૈભવ વિના પણ ધનાઢ્ય અને સમૃદ્ધિવાન છે અને તે કોઇ પણ મુલક કે રાજ્ય વગર પણ અખિલ વિશ્વનો સમ્રાટ છે.** જ્યાંસુધી તેનામાં અજ્ઞાન રહેલું છે, ત્યાંસુધી તો લોભ અને તૃષ્ણાની વૃત્તિ રહેવાનીજ. તેને માટે બીજો ઉપાય કે માર્ગજ નથી; માટે હવે આ આત્મજ્ઞાન—આ દૈવી જ્ઞાનને સંપાદન કરી તમારા આત્માને મુક્ત કરો, હવે એને કારાગૃહમાં વધારે વખત રાખતા નહિ. ત્રણે કાળમાં રહેલો એવો જે તમારો સત્ય—નિત્ય આત્મા તેનો અપરોક્ષાનુભવ કરો કે જે આત્મા આ અખિલ વિશ્વનો માલિક, નિયંતા અને પવિત્રમાં પવિત્ર છે અને એ આત્મા તેજ તમે પોતે છો. **આ આત્માનો તમે એક વાર પણ અનુભવ કરો; એટલે પછી આ દુનિયાનાં ધન વૈભવને પોતાનાં કરી લેવાનો જરી પણ વિચાર કરવો એ તમને અધમ અને પાપરૂપ લાગશે.**

મહાન એલેક્ઝાંડર દુનિયાના જે મુલકો એની જાણમાં હતા, તે બધા ઉપર જીત મેળવીને જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાંના કેટલાક વિલક્ષણ પુરુષો કે જેમના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની વાતો તેના સાંભળવામાં આવતી હતી, તેમને મળવાની તેને ઇચ્છા થઇ. સિંધુ નદીના તટ ઉપર એક પરમહંસ રહેતા હતા, ત્યાં તેને લઇ જવામાં આવ્યો. એ પરમહંસ નદીતટની રેતીમાં બેઠેલા હતા. ઉઘાડે માથે, ઉઘાડે પગે અને દિગં-

બર સ્વરૂપે હતા, પાસે કશું પણ નહિ છતાં કાલે શું ખાઇશું એ વાતનો તેમને વિચાર પણ નહોતો. પ્રુશિયાના મૂલ્યવાન ઝગઝગતા હીરારત્નથી જડિત દેદીપ્યમાન તાજ ધારણ કરેલો એવો મહાપ્રતાપી એલેક્ઝાંડર, જેની પાસે વેંતભરની લંગોટી પણ નથી એવા પરમહંસની પાસે આવી ઊભો ! કેવો વિરોધાભાસ ! એક બાજુ મહાન એલેક્ઝાંડરના શરીર ઉપર આખી દુનિયાની સમૃદ્ધિ છે અને બીજી બાજુ સમસ્ત નિર્ધનોના પ્રતિનિધિ જેવો નિર્વસ્ત્ર પરમહંસ પડેલો છે ! પણ સબૂર ! તમારે તો આ મહાન **વ્યક્તિઓના દારિદ્રય અને સમૃદ્ધિનો નિશ્ચય એમની મુખમુદ્રા ઉપરથીજ કરવાનો છે.**

બહેનો અને ભાઇઓ, તમે તમારા વ્રણભાગને ઢાંકવા માટે રાત્રિ અને દિવસ સમૃદ્ધિ મેળવવા અનેક જાતનાં વલખાં માર્યાં કરો છો; પણ આ મહાત્મા કે જેમનો આત્મા સમૃદ્ધિવાન છે, જેમણે આત્માની સમૃદ્ધિ અને તેનો મહિમા જાણ્યો છે, તે સાવ નગ્ન એક બાજુએ બેઠેલા છે. સમીપમાં મહાન એલેક્ઝાંડર બાદશાહ કે જેમને પોતાની આંતર દરિદ્રતા છુપાવવાની વૃત્તિ છે, તે ઊભો છે. એ મહાત્માની તેજસ્વી મુખાકૃતિ જુઓ. એના મુખ ઉપર સુખ, શાંતિ અને આનંદ તરવરી રહ્યાં છે. મહાન એલેક્ઝાંડર મહાત્માની આ સ્થિતિ જોઇને આશ્ચર્યચકિત થયો. તે મહાત્મા ઉપર તેને ઘણીજ પૂજ્યબુદ્ધિ થઇ અને તેજ વખતે બાદશાહે તે મહાત્માને પોતાને મુલક—ગ્રીસ આવવાને વિનંતી કરી. મહાત્માએ ખડખડ હસી પડીને જવાબ આપ્યો કે, " આ સમસ્ત સંસાર મારા એકાદ નાના સરખા વિભાગમાં રહેલો છે; એ સંસાર મને અનંતને કદી પણ પોતાની અંદર સમાવી શકે એમ નથી. ગ્રીસ અને રોમ પણ મારી અંદરજ છે. કેટલાય સૂર્યો અને તારાઓ મારી અંદરજ ઊગે છે અને આથમે છે."

મહાન એલેક્ઝાંડર આવી ભાષાથી પરિચિત નહોતો, તેથી તેને ઘણો અચંબો લાગ્યો. તેણે મહાત્માને કહ્યું: " હું ત્યાં તમને જોઇએ એટલું દ્રવ્ય આપીશ. હું તમને ઐહિક સુખમાં ગરકાવ કરી નાખીશ. લોકોને જે વસ્તુઓ મોહ પમાડી આકર્ષે છે, તે બધી વસ્તુઓ હું તમારી સેવામાં રજૂ કરીશ; પરંતુ મહેરબાની કરીને તમે અમારે મુલક ગ્રીસ ચાલો." પરમહંસ આ સાંભળીને પાછા હસી પડ્યા અને કહ્યું કે, "હીરા, માણિક્ય, સૂર્ય અને

તારાઓ એ સર્વે મારા વડેજ પ્રકાશે છે. ગ્રહાદિક અંતરિક્ષ ગોળાઓનો મહિમા પણ મારા વડેજ છે. વસ્તુઓનું સર્વ મોહક-પણું અને સર્વ આકર્ષકપણું તે મારા વડેજ છે. આ પ્રમાણે જેણે જગતના પદાર્થોને મહિમા આપ્યો, તેણેજ પાછા તે પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા માટે ઐહિક સંપત્તિના દ્વારે માગતા ફરવું, સુખ અને આનંદ મેળવવા માટે વિષયાસક્તિ અને પશુવૃત્તિના બારણે ભિક્ષા માગતા ફરવું એ મારા સ્વરૂપને હીણપત લગાડવા જેવું, મારી જાતને લાંછન લગાડવા જેવું અને અણછાજતું છે; હું કદી એટલે નીચે જઇ શકવાનો નથી."

આ શબ્દોથી મહાન એલેક્ઝાંડર અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો અને ક્રોધના આવેશમાં આવી જઇ મહાત્માનો શિરચ્છેદ કર-વાનો ઇરાદો જણાવ્યો. તરતજ મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢીને જ્યાં તે તે મહાત્માનો શિરચ્છેદ કરવા જાય છે, ત્યાં તો તે મહાત્મા વિશેષ ઉલ્લાસમાં આવી જઇને પાછા ખડખડ હસતા બોલવા લાગ્યા કેઃ—

"અરે એલેક્ઝાંડર! તું તારી આખી જિંદગીમાં આના જેવું કદી હડહડતું જૂઠું નહિ બોલ્યો હોય! એ તલવાર ક્યાં છે કે જે મને હણી શકે? એ અસ્ત્ર ક્યાં છે કે જે મને છેદી શકે? એ આપત્તિ ક્યાં છે કે જે મારા આનંદ અને ઉલ્લાસને વિલીન કરી શકે? આજ, કાલ અને સર્વદા, નિત્ય, એકરૂપ, નિર્મળ, પવિ-ત્રમાં પવિત્ર અને અખિલ વિશ્વનો માલિક, તે હું છું. અરે એલેકઝાંડર! આ તારા હાથ કે જે આ ક્રિયા કરે છે, તેમાં ક્રિયા કરાવનાર શક્તિ પણ હુંજ છું. શરીરના ક્રિયાતંતુઓને બળ આપનાર શકિત, તે હુંજ છું" આ શબ્દો સાંભળીને તરતજ મહાન એલેકઝાંડરના હાથમાંથી તલવાર સરી પડી.

અહીં આપણે જોઇએ છીએ કે, લોકોને ત્યાગનું સ્વરૂપ સમ-જાવવા માટે માત્ર એકજ માર્ગ છે. જ્યારે બીજી શ્રેષ્ઠ સંપત્તિથી આપણે સંપન્ન થઇએ છીએ, ત્યારેજ આપણે ઐહિક સ્થૂળ વસ્તુ-નો ત્યાગ કરવા શકિતમાન થઇએ છીએ. ગરીબીમાં જે કાંઇ પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થાયી નીવડે છે. શું તમે પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક નિયમ નથી સાંભળ્યો? **બાહ્ય ત્યાગ ત્યારેજ કરી શકાય છે કે જ્યારે આંતર સ્વામિત્વ અથવા આંતર સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત**

કરાય છે. આ સિવાય બીજો માર્ગ નથી-રસ્તોજ નથી!

नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ! नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय !

દુનિયામાં ક્રોધનું અસ્તિત્વ શાથી છે? આપણે ઘણાએ જુસ્સાદાર ઉપદેશો સાંભળીએ છીએ કે, હૃદયની દુર્બળતા રાખવી જોઇએ નહિ; આપણે કદીયે ક્રોધ કરવો જોઇએ નહિ અને છતાં, એ વખત આવતાં આપણે આપણી નિર્બળતાને અટકાવી શકતા નથી અને ક્રોધ કરીએ છીએ. એનું કારણ શું? ક્રોધ, વૈર, સ્વાર્થવૃત્તિ આ બધી પાપવૃત્તિઓ શાથી? વેદાંત ઉપર કહેલા સિદ્ધાંતથીજ આ સર્વ પાપના સંબંધમાં ખુલાસો કરે છે. આ બધાં પાપોના સંબંધમાં અત્યારે ખુલાસો કરવા જેટલો વખત ભાગ્યેજ હશે. જો તમારે એ બધાં પાપોના સંબંધમાં ખુલાસો જોઇતો હોય, તો તમે 'રામ'ને મુકામે આવશો તો ઠીક પડશે. ત્યાં એ બધાં પાપ, એનુ કારણ અને એ સંબંધમાં શાસ્ત્રનો શો નિર્ણય છે; એ બધાના સંબંધમાં સારી પેઠે સમાધાન કરી આપવામાં આવશે. હમણાં તો બહુજ ટૂંક વખત હોવાથી 'રામ' માત્ર સારાંશ રૂપેજ કહે છે અને તમારૂં ધ્યાન ખેંચે છે કે, આ બધાં પાપો માત્ર અજ્ઞાનને લઇનેજ છે; કે જે અજ્ઞાન અનાત્મ શરીરમાં અને મનમાં આત્મબુદ્ધિની ભ્રાંતિ કરાવે છે. આ અજ્ઞાનનો ધ્વંસ કરો; એટલે પછી કોઇ પણ જાતનું પાપ રહેવાનું નથી. બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી તમે તમારાં પાપ દૂર કરવા માગશો તો તે દરેક પ્રયત્ન નિષ્ફળજ જશે. બીજી કોઈ પણ વસ્તુનો નાશ થઇ શકતો હોય કે નહિ, પણ અજ્ઞાનનો તો નિઃશંકપણે નાશ કરી શકાય છે. આપણે અજ્ઞાનને દૂર કરી શકીશુંજ. બાળક જ્યારે જન્મે છે, ત્યારે દુનિયાની ઘણી વસ્તુઓથી અજ્ઞાત હોય છે; પરંતુ જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ ધીરે ધીરે તેનું અજ્ઞાન દૂર થતું જાય છે. તે ઉપરથી પણ કહી શકાશે કે, અજ્ઞાન એ દૂર કરી શકાય એવી વસ્તુ છે.

વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી જે શક્તિ તમને ક્રોધ કરાવે છે; પાપવૃત્તિ તરફ દોરે છે અને દ્રવ્ય સંચય કરવા માટે પ્રેરે છે; તે શક્તિનો નાશ કે નિગ્રહ કરી શકાવાનોજ નથી. એ શક્તિ તો સર્વદા રહેવાનીજ. વેદાંત કહે છે કે, "એ શક્તિને ધારીશું તો આપણે આત્મામાં પલટાવી શકીશું." એનો દુરુપયોગ ન કરો, પણ એનો સદુપયોગ કરો. એ શક્તિ તમારા સત્ય સ્વરૂપની છે,

અપ્રતિમ અને અખિલ બ્રહ્માંડનો અધિપતિ છે.

દરેક જણ મુકત થવા ઇચ્છે છે અને દરેકને એ મુક્તિનો ખ્યાલ પ્રિય લાગે છે, એનું કારણ શું ? માત્ર એકજ કે તે અપ્રતિમ ઉચ્ચ અને ઉન્નત સ્થિતિને પામવું એ દરેક મનુષ્યને માટે શકય છે અને જે સ્થિતિને પામવાથી તમે સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થાઓ, તેને તમે પ્રાપ્ત કરો એવી આત્મશક્તિની પ્રેરણા છે. આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાથી તમે અદ્વિતીય અને અપ્રતિમ થાઓ છો; કેમકે તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ જે આત્મા તે અપ્રતિમ અને અદ્વિતીય છે. ઐહિક સ્વાર્થવૃત્તિનો અને લોભવૃત્તિનો તમે નાશ કરવા માગતા હો, તો નક્કી જાણજો કે કદી પણ તેમ બની શકશે નહિ. તે અનાદિ અને અનંત એવા આત્માની શક્તિનો કેવી રીતે નાશ કરી શકાય ? હા, તમે દરેક વસ્તુનો દુરુપયોગ કરીને સ્વર્ગને નરક બનાવી શકો ખરા.

ઇંગ્લેંડના એક ખ્રિસ્તી પાદરીના સંબંધમાં એવી એક વાત છે કે, તેણે એક દિવસે મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ડાર્વીન અને હકસલીના મૃત્યુના સમાચાર જાણ્યા. આ ઉપરથી તેને વિચાર આવ્યો કે, આ પુરુષો તો નરકમાં ગયા હશે કે સ્વર્ગે ? આના સંબંધમાં એને રાતદિવસ ખૂબ વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે વિચાર્યું કે, "આ પુરુષોએ જો કે કોઇ પણ જાતનું પાપ કદી કર્યું નથી, પણ તેઓ બાયબલ અને ક્રાઇસ્ટને માનતા નહોતા અને તેથી ખ્રિસ્તી નહોતા, માટે નરકેજ જવા જોઇએ." પરંતુ આવા નિર્ણયથી કંઈ તેનું મન સમાધાન પામ્યું નહિ. તેને પાછા વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે ધાર્યું કે, "તેઓ ઘણા સારા માણસ હતા અને તેઓએ આ દુનિયામાં ઘણાં સારાં કામ કર્યાં છે; જેથી તેઓને નરકવાસ તો યોગ્યજ નથી; ત્યારે તેઓ કયાં ગયા હશે ?" આમ વિચારની ગડમથલ કરતો કરતો તે ઊંઘી ગયો; એટલે તેને એક વિચિત્ર સ્વપ્નું આવ્યું, કે જાણે પોતેજ મરી ગયો અને તેને સ્વર્ગમાં લઈ જવામાં આવ્યો. જે લોકો સ્વર્ગમાં જાય એવા તેને લાગતા હતા, જે ક્રિશ્ચિયન બંધુઓ દેવળમાં આવતા હતા, તે સર્વેને ત્યાં તેણે જોયા. પછી ત્યાં તેણે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હકસલી અને ડાર્વીનના સંબંધમાં પૂછી જોયું તો ત્યાંના દ્વારપાળ અને બીજા વ્યવસ્થાપકોએ જવાબ આપ્યો કે, "તેઓ તો છેક નીચામાં નીચા નરકમાં ગયા છે."

પછી એ પાદરીએ ત્યાંના વ્યવસ્થાપકને વિનંતી કરી કે, "જો તમે મને એ નીચામાં નીચા નરકમાં જવાની આજ્ઞા આપો, તો ત્યાં હું તે લોકોની મુલાકાત લઈ આપણા પવિત્ર બાયબલનો એમને ઉપદેશ કરૂં અને એમને સિદ્ધ કરી આપું કે, બાયબલના પવિત્ર વચનને નહિ માનવાનું તમે જે ઘોર પાપ કર્યું, તેનુંજ આ ફળ તમારે ભોગવવું પડે છે." કેટલીક હા ના પછી આખરે એ વ્યવસ્થાપકે તેને નરક સુધી જવાની ટિકિટ કાઢી આપી. સ્વર્ગ-માં અને નરકમાં પણ જવા આવવાની આગગાડીઓ છે, એ સાંભ-ળીને તમને ઘણી નવાઇ લાવશે, પણ એ પાદરી રેલવે અને તાર ખાતાની પ્રવૃત્તિમાં ઘણો રચ્યોપચ્યો રહેતો હતો, તેથી તેને સ્વ-પ્નમાં પણ એવોજ દેખાવ ખડો થાય, એમાં નવાઇ જેવું નથી.

વારૂ, પછી આ પાદરીએ ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકિટ લીધી. રેલવે-ગાડી ત્યાંથી ઊપડીને ઝપાટાબંધ આગળ ચાલી. વચમાં સ્ટેશનો આવતાં હતાં; તે ઊંચામાં ઊંચા સ્વર્ગમાંથી નીચામાં નીચા નર-કમાં જવાનો હતો, તેથી તેને લાગ્યું કે હવે આપણે જેમ જેમ નીચે જતા જઇએ છીએ, તેમ તેમ ખરાબ ને ખરાબ પ્રદેશ આવતો જાય છે. તે નીચામાં નીચા નરકસ્થાનમાં જઇ પહોંચ્યો. ત્યાં તો તેને ભાન પણ રહી શકયું નહિ. ચારે તરફથી એવી દુર્ગંધ આવતી હતી કે, તેને પોતાને નાકે રૂમાલ ધરવો પડયો; છતાંય તે મૂર્ચ્છિત થઇ જતો હતો. ત્યાં રડારડ, બૂમાબૂમ અને દાંતિયા કરવાનો ખૂબ અવાજ અને ઘોંઘાટ મચી રહ્યો હતો. વળી એ નરકસ્થાનનો દેખાવ પણ એવો હતો કે ચીતરી ચડે. તેનાથી તે જોઇ શકાતું નહિ. આવા અધમ સ્થાનમાં આવવા માટે હવે તેને પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો.

થોડી મિનિટ પછી તો રેલવે પ્લેટફોર્મ ઉપર મુસાફરોની જાણની ખાતર "નીચામાં નીચું નરક! ઘોર નરક!" એમ લોકો બૂમ પાડવા લાગ્યા. વળી તે સ્ટેશનની ભીંત ઉપર "નીચા-માં નીચું નરક!" એમ કોતરેલું પણ હતું; પણ પેલા ધર્મગુરુ-ને ઘણો અચંબો લાગ્યો અને દરેક જણને પૂછવા લાગ્યો કે, "આ તે નરક છે કે સ્વર્ગ? આ તો સ્વર્ગજ હોવું જોઇએ." રેલવેગાર્ડ અને ડ્રાઇવરે તેને કહ્યું કે, "આ નરકભૂમિજ છે." એટલી વારમાં તો ત્યાં એક માણસ આવ્યો અને તેણે કહ્યું કે, એ શક્તિ તમારી અંદર રહેલા આત્માનીજ છે, કે જે આત્મા

"ચાલો મહેરબાન, નીચે ઊતરી જાઓ, તમારે જ્યાં જવાનું છે, તે આજ સ્ટેશન છે."

તે બિચારો નીચે તો ઊતરી ગયો, પણ તેને ઘણું આશ્ચર્ય લાગવા માંડયું; કારણકે નરકભૂમિ તે કોઈ નીચામાં નીચું અને અધમમાં અધમ સ્થાન હશે, એમ એના મનમાં ખ્યાલ હતો અને આ તો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્વર્ગભૂમિની પણ સ્પર્ધા કરે એવી ભૂમિ તેને જણાઈ. તે ત્યાંથી રેલવે સ્ટેશન છોડી આગળ ચાલ્યો. ત્યાં તો સુશોભિત મોટી મોટી ભવ્ય વાટિકાઓ તેની નજરે પડી. એ વાટિકામાં અનેક જાતના સુગંધીદાર ફૂલો બહેકી રહ્યાં હતાં અને સુગંધવાળો મંદ વાયુ પણ વાઈ રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાં એક ઊંચા કદાવર ગૃહસ્થનો તેને ભેટો થયો. તેણે તેનું નામ પૂછયું અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, "કહે ના કહે,પણ આ માણસને મેં પહેલાં ક્યાંક જોયેલો છે." પેલો કદાવર માણસ આગળ ચાલ્યો જતો હતો અને આ તેની પૂંઠે પૂંઠે જતો હતો. એટલામાં પેલા કદાવર માણસે તેને બોલાવ્યો, એટલે તે ધર્મગુરુ બહુજ ખુશ થયો.બન્ને જણે એક બીજા સાથે હાથ મેળવ્યા અને તે ધર્મગુરુએ તેને ઓળખી કાઢયો. એ કોણ હતો? એજ હકસલી હતો. તેણે તેને પૂછયું: "આ શું છે? શું આ નીચામાં નીચું નરક છે?" હકસલીએ જવાબ આપ્યો: "હા, ખરેખર તેજ છે." પછી તે ધર્મગુરુએ કહ્યું: "હું તમને અહીં ઉપદેશ કરવા આવ્યો છું, પણ પ્રથમ તમે મને એ કહો કે,મને આ કંઈક જુદુંજ નજરે પડે છે તેનું કારણ શું છે?" હકસલીએ જવાબ આપ્યો: "બરાબર છે, તમારો નરકના સંબંધનો ખ્યાલ કંઈ ખોટો નથી. અમે જ્યારે પ્રથમ અહીં આવ્યા, ત્યારે સૌથી ખરાબમાં ખરાબ અને નહિ ઇચ્છવા જોગ સ્થાન તે આ નરકનું સ્થાન હતું." પછી તેણે તે માંહેલા હજી મૂળસ્વરૂપમાં રહેલા કેટલાક ભાગો બતાવ્યા, તે બધા મલિન નરકના કુંડ હતા. તે સિવાય તેણે એક બીજો પણ ભાગ બતાવ્યો; ત્યાં લોખંડના ધગધગતા સ્તંભ હતા. વળી તેણે બીજા કેટલાક ભાગો બતાવ્યા; તે અતિ તપી ગયેલાં રેતીનાં મેદાનો અને બાફ મારતા છાણુલાદ વગેરે ખાતરના ઢગલાઓ હતા.

પછી હકસલીએ કંઈક પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો: "અમને સૌથી પહેલાં પેલા દુર્ગંધવાળા કુંડમાં નાખવામાં આવ્યા; પરંતુ અમે ત્યાં જ્યાંસુધી રહ્યા, ત્યાંસુધી એ કુંડ માંહેનું દુર્ગંધ-

વાળું પાણી ઉલેચી ઉલેચીને પાસેના તપ્ત લોખંડના સ્તંભો ઉપર નાખતા. આવી રીતે અમે એ કુંડના કાંઠા ઉપર આવેલા લોખંડના સ્તંભો ઉપર એ કુંડ માંહેલું ગલીચ પાણી નાખ્યાજ કર્યું. ત્યાર પછી ત્યાંના વ્યવસ્થાપકો અમને ત્યાંથી ઊકળતા તેલની કઢાયમાં નાખવા લઈ જવાના હતા; પણ તેમ ન કરતાં તેઓ અમને પેલા તદ્દન ઠંડા પડી ગયેલા લોખંડના સ્તંભો પાસે લઇ ગયા, કે જે લોખંડના સ્તંભોને અમે હવે સારી પેઠે સ્પર્શ કરી શકતા હતા; છતાં પણ હજી બીજા કેટલાક લોખંડના સ્તંભો ધગધગતી સ્થિતિમાં હતા. ત્યાર પછી અમે ત્યાં જે ઠંડા પડી ગયેલા લોખંડના સ્તંભો હતા, તેમાંથી કેટલોક ભાગ લઇ તે તપ્ત સ્તંભો આગળ તેને ધરી ધરીને તેમાંથી કેટલાક સાંચા અને ઓજારો બનાવવાને શક્તિમાન થયા. પછી ત્યાંથી તેઓ અમને છાણહગાર વગેરે ખાતરવાળું જે મેદાન છે, ત્યાં લઇ જવાના હતા. આખરે તેઓ ત્યાં અમને લઇ ગયા; પણ અમે પેલા લોખંડના બનાવેલાં યંત્ર અને કોદાળી વતી ત્યાં ખોદકામ ચલાવ્યું. ત્યાંથીયે વળી એક બીજા નજીકના મેદાનમાં અમને તેઓ લઈ ગયા. પેલાં યંત્ર અને ઓજારો જે અમારી પાસે તૈયાર હતાં, તેના વડે અમે ત્યાં પણ કેટલીક ચીજો નાખી. એણે અમારી ખાતરની ગરજ સારી અને આવી રીતે આખરે અમે થોડે થોડે આ નરકભૂમિને આવી સ્વર્ગભૂમિમાં પલટાવી નાખવામાં ફતેહમંદ નીવડ્યા."

મૂળ મુદ્દાની વાત એ છે કે, આ નરકભૂમિમાં જે જોઇએ તે સાધનો તો હતાં, પણ તેની યોગ્ય યોજના કે વ્યવસ્થા ન હતી. માત્ર તે સાધનોની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આવી, તેથીજ આ નીચામાં નીચી નરકભૂમિ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્વર્ગભૂમિ બની ગઇ છે.

વેદાંત કહે છે કે, આજ પ્રમાણે દિવ્ય અને સત્ય આત્મવસ્તુ, તેમજ મિથ્યા અને અસત્ય અનાત્મવસ્તુ બંને તમારી અંદરજ છે; પરંતુ તેનો તમે દુરુપયોગ કરેલો છે. તમે એને ઊલટસૂલટ કરી નાખીને ઊલટી રીતે વાપરો છો. ઘોડાને ગાડીની આગળ જોડવો જોઇએ, તેના બદલામાં તમે ગાડીને ઘોડા આગળ જોડો છો અને આવી રીતે તમે આ દુનિયાને નરકભૂમિ બનાવી દો છો. તમારે કોઇ પણ વસ્તુને નિર્મૂળ કરવાની જરૂર નથી. આ તમારો મહત્ત્વાકાંક્ષી સ્વભાવ, આ તમારું સ્વાર્થીપણું, આ તમારો ક્રોધી

સ્વભાવ અને આવી બીજી કેટલીક વૃત્તિઓ કે જે નરક સમાન છે, તેનો તમે નાશ નહિ કરી શકો; પરંતુ માત્ર તેની તમે શુભ વ્યવસ્થા કરી શકશો. તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા અને સદુપયોગ કરો, તો આ નરકને પણ તમે પરમ સ્વર્ગધામમાં પલટાવી શકશો. વેદાંત કહે છે કે, આ જગતમાંથી પાપ અને દુઃખનો નાશ કરી નાખવા માટે, માત્ર એકજ રસ્તો છે—ઉદાસીન અને ગમગીન વર્તન રાખવાથી એ વસ્તુસ્થિતિમાં કંઇ પણ ફેરફાર થઇ શકવાનો નથી—એ બધા પાપમાંથી મુક્ત થવાનો-બધા વિકારને-બધા પ્રલોભનને દબાવવાનો માત્ર એજ માર્ગ છે અને તે માર્ગ તે તમારા સત્યસ્વરૂપ આત્માને જાણવો તેજ છે. તમે તમારા સ્વરૂપ-ને-તમને પોતાને જાણતા નથી, ત્યાંસુધી તમે વિષયવૃત્તિઓ ઉપર કદી પણ જય મેળવી શકવાના નથી. જ્યારે તમે તમારા સત્ય આત્મસ્વરૂપને જાણશો, ત્યારેજ તમે સર્વ વિષયવૃત્તિઓ-નો નિગ્રહ કરી શકશો; એટલુંજ નહિ પણ સર્વથા મુક્ત થઇ દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ અને પરમ સુખની નિત્ય પ્રાપ્તિ થશે અને એજ પરમ સ્વર્ગ છે.[૧] ૐ

જેવી રીતે જળકૂકડી મલિન સરોવરમાં રહે છે, તોપણ તે સરોવરના પાણી કે કાદવથી તેનાં પીછાં ભીંજાતાં કે મેલાં થતાં નથી, તેવીજ રીતે વેદાંત કહે છે કે, હે મનુષ્ય! તારામાં એવી કોઇ એક વસ્તુ છે કે, જે સ્વભાવસિદ્ધ, નિર્મળ અને નિર્લેપ હોઇને તારા શરીરના દોષ, પાપ અને દુર્બળતાથી તે વસ્તુ કેવળ અબાધ્ય છે! આ પ્રમાદ અને પાપની દુનિયામાં પણ તે કેવળ નિષ્પાપ અને નિર્મળ છે! ત્યારે હવે ભૂલ ક્યાં થાય છે? વાસ્ત-વિક રીતે નિષ્પાપપણું એ સત્ય-પવિત્ર સ્વરૂપ-આત્માનો ધર્મ છે; પરંતુ તે ધર્મને ભ્રમથી આપણે શરીરમાં લગાડીએ છીએ, શરીર અને મન નિષ્પાપ અને નિર્દોષ છે, એ વિચાર કોણે લોકો-ના હૃદયમાં પ્રેર્યો હશે? કોઇ સેતાને કે બહારના પિશાચે આ

---

૧ "પાપનું નિદાન અને તેની પરીક્ષા" એ નામથી આનું આજ ભાષણ સ્વામીજી તરફથી "ધી એકેડેમી ઓફ સાયન્સીઝ" નામના સ્થળમાં ઇ. સ. ૧૯૦૨ના ડિસેંબરની ૨૦ મી તારીખે ફરીથી આપવામાં આવ્યું હતું. એમાંના ઉત્તમ ઉત્તમ ભાગો કે જે પૂર્વ ભાષણના અનુંસંધાનરૂપે છે, તે જુદા ન આપતાં આ વિષયની નીચે આપવામાં આવ્યા છે. —સંપાદક

વિચાર તમારા હૃદયમાં પ્રેર્યો નથી, પણ તેને પ્રેરનારૂં કારણ તમારી અંદરજ છે. કારણ હંમેશાં સ્વયં કાર્યની અંદરજ હોવું જોઈએ. એક પદાર્થનું કારણ બીજાજ પદાર્થમાં આરોપિત કરવાના દિવસો હવે ચાલ્યા ગયા. ચાલતાં ચાલતાં જો કોઈ પણ માણસ પડી જતો, તો તેના પડી જવાનું કારણ કોઇ ભૂત કે પ્રેતમાં આરોપિત કરવામાં આવતું; પરંતુ હવે સૃષ્ટિશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન આવા સમાધાનને કબૂલ રાખતું નથી. કારણ તો આપણે એ કાર્યમાંજ શોધવું જોઇએ. આપણે જાણીએ છીએ કે, શરીર પાપ અને દોષથી ભરપૂર છે, છતાં આપણે પોતાને નિર્દોષ અને નિષ્પાપ ગણીએ છીએ, તેનો શો ખુલાસો હશે? વેદાંત કહે છે કે, કોઈ પણ બહારના સેતાનનો આશ્રય લઇને આનું સમાધાન આપશો નહિ. કોઈ પણ બહારના ભૂત-પ્રેતનો દોષ ગણીને આનો ખુલાસો કરશો નહિ. એનું કારણ તમારી અંદરજ છે. પવિત્રમાં પવિત્ર વસ્તુ તમારી અંદરજ છે. નિર્મળમાં નિર્મળ અને નિષ્પાપમાં નિષ્પાપ એવી કોઇ એક વસ્તુ તમારી અંદર છે કે જેનું અસ્તિત્વ આપણને આપણો આત્મા પ્રતીત કરાવે છે. આપણું શરીર ગમે તેટલું પાપ અને દોષવાળું હોય, તોપણ એથી આપણા સત્યસ્વરૂપને જરી પણ બાધ આવે એમ નથી. તેની સત્તા તે સત્યસ્વરૂપ આત્માનું નિષ્પાપપણું તો સદા કાયમજ રહેવાનું. તેનો નાશ કરી શકાય એમ નથી.

હવે આપણે જુદી જુદી જાતનાં પાપ અને તેનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ કેવાં છે, તે તપાસીએ.

એ બધામાં "ખુશામત" એ પ્રથમ નંબરે આવે છે. જો કે આ પાપ મહાપાતકમાં ગણાતું નથી, તોપણ તે છે તો બધેજ વ્યાપેલું. આનું શું કારણ હશે કે, ક્ષુદ્ર જંતુથી માંડી ઠેઠ બ્રહ્મા-પર્યંત સૌને ખુશામત પ્રિય છે? દરેક જણ ખુશામતના દાસ કેમ છે? દરેક જણને પોતાની પ્રશંસા, વાહવાહ અને શાબાશી મેળવવાની અભિલાષા હોય છે; દરેક જણ પોતાના સંબંધમાં ઊંચો મત કરાવવાની ઇચ્છા રાખે છે; આનું શું કારણ હશે?

જ્યારે તમે વહાલથી અને પ્રેમથી કોઇએક શ્વાનની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી તેને થાબડો છો; ત્યારે તે શ્વાન પણ આનંદમાં આવી જઇને પોતાની પૂંછડી હલાવી ગેલ કરે છે. આવી રીતે શ્વાનને પણ ખુશામત પ્રિય છે. ઘોડાઓને પણ ખુશામત ગમે

છે. જ્યારે કોઇ એક ઘોડાનો માલિક પોતાના ઘોડાની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી પ્રેમથી તેને પંપાળે છે, ત્યારે તે ઘોડો તરત પોતાના કાન ઊંચા કરી ટટાર થઇ જાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં કેટલાક રાજાઓ શિકાર કરવા માટે શિકારી કૂતરાને બદલે વાઘ પાળે છે. એ વાઘની શિકાર કરવાની એવી રીત હોય છે કે, જો ત્રણ ફલંગમાં શિકાર પકડાયો તો ઠીક છે, નહિ તો નિરુત્સાહ બનીને ત્યાંજ બેસી જાય છે. આવે પ્રસંગે રાજા ત્યાં આવી તે વાઘની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી તેને ખૂબ થાબડે છે, એટલે તે પાછો ટટાર થઇ જાય છે; આવી રીતે વાઘને પણ ખુશામત પ્રિય હોય છે. હવે કોઇ નિર્માલ્ય માણસનો દાખલો લો. એની પાસે જઇ તેને જરા માન આપી વખાણો; એટલે તરતજ તેનો ચહેરો આનંદથી પ્રફુલ્લિત થઇ જશે અને ગાલ ઉપર લાલી જણાઇ આવશે.

જે દેશોની અંદર દેવતાઓને પૂજવાનો ચાલ છે, ત્યાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે, દેવતાઓ પણ પોતાની પ્રશંસા અને સ્તુતિથી પ્રસન્ન થાય છે; એકેશ્વરવાદીની પ્રાર્થનામાં પણ શું હોય છે? તેમનાં સ્તોત્રો કેવાં હોય છે? નિષ્પક્ષપાતપણે તપાસશો તો તમને જણાશે કે, તેમાં પણ ખુશામત અને પ્રશંસા સિવાય બીજું કશું હોતું નથી. આવી રીતે વિશ્વમાં સર્વત્ર ખુશામતનું અસ્તિત્વ હોવાનું કારણ શું? સર્વને ખુશામત પ્રિય છે; પરંતુ એવો એકે માણસ જણાતો નથી કે, જેટલી પ્રશંસા તેને પ્રિય લાગે છે, તેટલી પ્રશંસાને તે લાયક હોય! વેદાંત આનું એવું સમાધાન કરે છે કે, વસ્તુતઃ તમારી અંદર કોઇ એવી વસ્તુ રહેલી છે કે જે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ હોઇને પોતાના અસ્તિત્વની પ્રતીતિ કરાવી રહી છે. દરેક મનુષ્યમાં તે સત્યસ્વરૂપ આત્મા વિરાજી રહ્યો છે કે જે આત્મા મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ છે. જ્યારે કોઇ પ્રશંસા કરનાર આપણી પાસે આવી આપણી પ્રશંસા કરવા માંડે છે, આપણા ગુણ ગાવા લાગે છે, ત્યારે આપણે ખુશ ખુશ થઇ જઇએ છીએ; તેનું કારણ કાંઇ તે પ્રશંસા સત્ય હોવાનું નથી; વેદાંત કહે છે કે, તમારા ખુશ થવાનું કારણ તમારી પોતાની અંદરજ રહેલું છે–તમારા પોતાના આત્મામાંજ તે છે. તમારી ઇંદ્રિયોની પાછળ કોઇ એક વસ્તુ છે, કોઇ એક મહાન શક્તિ છે, કોઇ એક કૂટસ્થ અવિનાશી–મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે કે જે

તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ યાને આત્મા છે અને જે આ સર્વ જાતની પ્રશંસા અને વખાણને યોગ્ય છે. એ તમારો આત્મા એવો તો મહાન છે કે કોઇ પણ પ્રશંસા, કોઇ પણ વખાણ, કોઇ પણ મહિમા, એ સત્યસ્વરૂપ આત્માને માટે પૂરતાં થઇ શકે એમ નથી. આ ઉપરથી તમે એવો અર્થ ન કરશો કે, 'રામ' ખુશામતને ઉત્તેજન આપે છે. 'રામ' કદી ખુશામતને ઉત્તેજન આપે એમ નથી. ખુશામત, પ્રશંસા અને મહિમા એ સર્વે સત્યસ્વરૂપ આત્મા પ્રત્યેજ શોભે તેમ છે. ક્ષુદ્ર શરીરને તે શોભતાંજ નથી. આપણા આ મર્યાદિત શરીરને અર્થે તે નજ થવાં જોઇએ. "જે સિઝરનું હોય તે સિઝરને અને ઇશ્વરનું હોય તે ઇશ્વરને આપો." સિઝરનું ઇશ્વરને અને ઇશ્વરનું સિઝરને આપવાની ભૂલ કરવી તેમાંજ પાપ રહેલું છે. એકનું બીજાને આપવામાંજ આપણને ખુશામતના દાસ થવાનું પાતક લાગે છે. આમ કરવાથીજ આપણે ગાડીની આગળ ઘોડો ઊભો રાખવાને બદલે ઘોડાની આગળ ગાડીને ઊભી રાખીએ છીએ. જો તમે તમારૂં સ્વરૂપ ઓળખો, જો તમે મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ સાથે એકરૂપ થાઓ અને એજ તમારો આત્મા છે એવું જાણો, તો તમારા શરીર અને મનથી પર થઇને તમે ખરેખર મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ થશો; તમેજ તમારા આદર્શ બનશો; એટલુંજ નહિ પણ તમેજ તમારા પોતાના ઇશ્વર થશો. આનો તમે સ્વાનુભવ કરો એટલે તમે મુક્ત થઇ જશો. સત્યસ્વરૂપ આત્માનો મહિમા શરીરમાં આરોપિત કરવામાં અને પછી તે શરીરની પ્રશંસા કરવામાંજ આપણી ભૂલ થાય છે. અહીંજ ભૂલ થાય છે.

કોઈ એક ગૃહસ્થે 'રામ' પાસે આવીને કહ્યું કે, "મહેરબાન! આમ જુઓ, અમારા ધર્મના અનુયાયીઓની તેમજ બીજાના ધર્મમાંથી અમારા ધર્મમાં આવેલાઓની સંખ્યા સર્વ કરતાં અધિક છે, તેથી અમારોજ ધર્મ દુનિયામાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. અમારા ધર્મને માનનારાઓની મોટી સંખ્યા હોવાથી તેજ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ હોવો જોઇએ." રામે જવાબ આપ્યો: "ભાઈ! તમે જરા બરાબર તપાસ કરીને કહો તો ઠીક પડે. તમે સેતાનને માનો છો?" તેણે હા પાડી. રામે કહ્યું: "ઠીક, ત્યારે તમારા ધર્મમાં ધર્મને માનનારાઓની મોટી સંખ્યા છે કે સેતાનને માનનારાઓની? સંખ્યાની અધિકતાથીજ સત્યનો નિર્ણય થતો

હોય, તો તમારા બધાં કરતાં સેતાનનીજ શ્રેષ્ઠતા વધારે કહેવાય."

આપણે કહીએ છીએ કે, અભિમાન અને દંભ કે જેને તમે ભલે સેતાનનું મુખ કહો, તેણે આ દુનિયામાં દરેકે દરેક મનુષ્યને ઘેરી લીધો છે. આ શાથી? વળી તેની સાથે એ પણ આપણે જાણીએ છીએ કે, આ શરીર કોઇ પણ જાતનું અભિમાન અથવા કોઇ પણ જાતના દંભને માટે યોગ્ય નથી; તોપણ દરેક જણ અભિમાન અને દંભ કરે છે, તેનું શું કારણ? વિશ્વમાં સર્વ ઉપર અમલ ચલાવનારી આવી વસ્તુ ક્યાંથી આવી? આવો સર્વત્ર વિરોધાભાસ અને અસત્યાભાસ ક્યાંથી આવ્યો? એ તમારી પોતાની અંદરથીજ આવવું જોઇએ, એનું કારણ બહાર શોધવાનું નથી. તમારી અંદર કોઇ એક શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે કે જે તમારૂં પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ છે; તેને તમારે ઓળખવાનું અને જાણવાનું છે. જ્યારે તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપને ઓળખશો અને જાણશો, જ્યારે તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપનો સ્વાનુભવ કરશો, ત્યારે તમે આ ક્ષુદ્ર શરીરની મહત્તા મેળવવાને ખાતર વલખાં નહિ મારો, પછી તમે આ ક્ષુદ્ર શરીરને માટે દંભ કરવાનું કદી પસંદ નહિ કરો. જો તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપને જાણશો, જો તમારા હૃદયને તેના તરફ ફેરવશો, તો તમેજ તમારા પોતાના ઉદ્ધારક બનશો. જો તમે તમારા અંતરમાં રહેલા પ્રભુનો–તમારા પોતાના સ્વરૂપ-નો સાક્ષાત્કાર કરશો, તો પછી આ અલ્પ અને ક્ષુદ્ર શરીરનો મહિમા વધારવો અને તેનાં વખાણ સાંભળવાં એ તમને અધમમાં અધમ લાગશે; એટલુંજ નહિ પણ એ તમારી જાતને અધમ કર-નારૂં અને લાંછન લગાડનારૂં જણાશે અને પછી તમે શારીરિક દંભ અને અભિમાનથી પર થશો. શારીરિક દંભ અને અભિમાન-થી પર થવાનો રસ્તો આજ છે.

તમારી અંદર વિરાજી રહેલો આત્મા–તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ, એ મહાનમાં મહાન, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ અને દેવનો પણ દેવ હોવાથી તે પોતાનો સ્વભાવ કેવી રીતે છોડી શકે? એ આત્મા પોતે એક ક્ષુદ્ર જંતુ અને દીન છે એવું તે કેવી રીતે માને? તે એવા ઘોર અજ્ઞાનમાં પોતાનું કેવી રીતે પતન કરે? કદી પણ તે પોતાનો સ્વ-ભાવ ત્યજી શકવાનો નથી અને આથીજ આખા વિશ્વમાં સર્વત્ર દંભ અને અભિમાન દીઠામાં આવે છે. આવી રીતે હું કંઇ દંભ અને અભિમાનને ઉત્તેજન આપવા માગતો નથી; કેમકે શરીરને

માટે દંભ અને અભિમાન કરવાનું કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે, પૃથ્વી ફરે છે, પણ સૂર્ય ફરતો નથી; છતાં પણ આપણે ભ્રમમાં પડીએ છીએ અને પૃથ્વીની ગતિ સૂર્યમાં અને સૂર્યની સ્થિરતા પૃથ્વીમાં આરોપિત કરીએ છીએ. માન અને બડાઈના ભૂખ્યા લોકો પણ આવીજ જાતની ભૂલ કરે છે. તેઓને પણ આજ જાતની ભ્રાંતિ થાય છે. અહીં સૂર્યની જગ્યાએ સૂર્યનો પણ સૂર્ય અને જ્યોતિનો પણ જ્યોતિ એવો આત્મા છે કે જે આત્મા સદા અચળ અને સર્વ મહિમાના કારણ-રૂપ છે અને પૃથ્વીની જગ્યાએ આપણું શરીર છે કે જે દરેક ક્ષણે ફર્યા કરે છે, વિકાર પામ્યા કરે છે અને કોઈ પણ જાતના મહિમા અને પ્રશંસાને પાત્ર નથી. આવું છતાં આત્માનો મહિમા શરી-રમાં આરોપણ કરવાની અને શરીરના વિકારાદિ ધર્મ સત્યસ્વ-રૂપ આત્મામાં કલ્પવાની આપણે ભૂલ કરીએ છીએ. આ ભૂલ, આ ભ્રાંતિ, આ અજ્ઞાનજ આ ક્ષુલ્લક શરીરનું અભિમાન વધારવાનું કારણ છે. આ અજ્ઞાનને સેતાન કહી શકાય અને જો તે સેતાનનું કાર્ય અજ્ઞાનની માફક વસ્તુઓને સ્થાનાંતર કરવાનુંજ હોય, તો આપણે એમ કહી શકીએ કે, આ સેતાનજ આ જગતમાં આવીને આત્માનો ધર્મ શરીરમાં અને શરીરનો ધર્મ આત્મામાં આરો-પાવીને સર્વને ભ્રાંતિ કરાવે છે. આ અજ્ઞાનને દૂર કરો! **આ અજ્ઞાનરૂપી સેતાનનો ધ્વંસ કરો; એટલે તમારો દંભ અને અભિમાન આપોઆપજ નાશ પામશે.**

ભોગ, તૃષ્ણા અને સંગ્રહ કરવાની લાલસા આ દુનિયામાં સ્ત્રી, પુરુષ અને પશુ એ દરેકમાં જ્યાં ત્યાં બધે શાથી હશે વારૂ? પોતાની આસપાસની દરેક વસ્તુ મેળવવાની તૃષ્ણા કોઈની પૂરી પડતી નથી. જેમ જેમ તમે વધારે ને વધારે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરતા જાઓ છો, તેમ તેમ તમારી તૃષ્ણા પણ વધારેજ વધતી જાય છે; તૃષ્ણાને વધારે ને વધારે પોષણ મળતું જાય છે. **જો તમે રાજા થાઓ, તો તમારી તૃષ્ણા પણ રાજા થાય છે અને જો તમે ગરીબ થાઓ, તો તમારી તૃષ્ણા પણ ગરીબ થાય છે.** આખી દુનિયામાં ચારે તરફ સર્વત્ર એનું આવું સામ્રાજ્ય શાથી હશે? ક્રિશ્ચિયનોનાં દેવળોમાં, હિંદુઓનાં મંદિરોમાં અને મુસલમાનોની મસ્જિદોમાં ધર્મોપદેશકો "ભાઈઓ, તૃષ્ણા ન ન કરશો, લોભ ન કરશો" એવા લાંબા લાંબા ઉપદેશો આપે છે;

તેઓ તે તૃષ્ણાને દબાવી દેવાને માટે, તેને નિર્મૂળ કરવા માટે બહુએ મથે છે; પરંતુ તૃષ્ણા તો જેવી ને તેવીજ રહે છે, એનું શું કારણ છે? આ દર્દને નિર્મૂળ કરવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં, તેનું કારણ આપણે જાણવું જોઇએ. કાલ્પનિક ખુલાસો ચાલશે નહિ.

વેદાંત આનો એવો ખુલાસો કરે છે કે, હે માનવ! તારી અંદર પોતાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરતો એવો સત્યસ્વરૂપ આત્મા વિરાજી રહ્યો છે. એનો કદી વિનાશ થઇ શકે એમ નથી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે, કોઇ પણ શક્તિનો નાશ થઇ શકતો નથી; વેદાંત પણ એનો એવોજ ખુલાસો કરે છે કે, હે ઉપદેશકો, હે ન્યાયાધીશો, હે ક્રિશ્ચિયનો, હે હિંદુઓ, હે મુસલમાનો તમે આ તૃષ્ણાના રૂપમાં જણાતી શક્તિનો કદી નાશ કરી શકો એમ નથી. અનાદિ કાળથી સૃષ્ટિના સર્વે ધર્મો લોભ, સ્વાર્થીપણું વગેરેની વિરુદ્ધમાં પ્રબોધન કરી રહ્યા છે; પરંતુ તમારા વેદ, બાયબલ અને કુરાન એને દૂર કરી શકયાં નથી. એનો કોઇ પણ નાશ કરી શકે એમ નથી. માત્ર તેને પલટાવી તેનો સદુપયોગજ કરી શકાય એમ છે. વેદાંત કહે છે કે, હે જગતના માનવીઓ, તમે ભૂલ કરો છો, તમે "ઈશ્વર" એવો ત્રણ અક્ષરવાળો પરમ પવિત્ર શબ્દ લો, એ શબ્દને ઊંધી રીતે વાંચો, એમાં શો ફેરફાર થાય છે? પવિત્રમાં પવિત્ર જે "ગૉડ" (ઈશ્વર) શબ્દ છે, તેને તમે અવળી રીતે વાંચો છો, અવળી રીતે સમજો છો અને આવી રીતે ખરેખર તમે પોતે "ડૉગ" (શ્વાન) બનો છો; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં તો તમે પવિત્ર એવા "ગૉડ" (ઈશ્વર)જ છો. **આત્માનો ધર્મ શરીરમાં અને શરીરનો ધર્મ આત્મામાં આરોપણ કરવાની ભૂલથીજ તમે તૃષ્ણા વગેરેના ભોગ થઈ પડો છો. આ ભૂલ અને અજ્ઞાનને તમે દૂર કરો એટલે પછી તમે અજર, અમર એવા ઈશ્વર સ્વરૂપજ બનશો.** આવી જાતની ભૂલમાંથી તમે તમારા આત્માને ઉદ્ધારો. તમે દૃઢ આત્મનિષ્ઠ બનો. તમે પવિત્રમાં પણ પવિત્ર, માલિકના પણ માલિક, દેવોના પણ દેવ અને સકળ બ્રહ્માંડના સ્વામી છો, એવો યથાર્થ સ્વાનુભવ કરો. પછી ભૌતિક પદાર્થોનો સંગ્રહ કરવાની તમને કદી પણ વૃત્તિ થશે નહિ.

હવે આપણે અનુરાગ અને શોકના વિષય તરફ આવીએ. મનુષ્ય આ રોગનો ભોગ થઇ પડે છે. તેની એવી ઇચ્છા હોય છે

કે, મારી પાસે જે પદાર્થો છે તેનો કદીયે નાશ થવો ન જોઇએ; એ સદાકાળ જેવા ને તેવા કાયમ રહેવા જોઇએ. મનુષ્ય પોતાની પ્રિય વસ્તુનો નાશ થતાં શોક અને ચિંતામાં ઘેરાઈ જાય છે. આ શોક અને ચિંતા શું બતાવી આપે છે? એક વાર જો આપણે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જાણ્યું કે, આ જગતમાં દરેક વસ્તુ વિકારી, વિનાશી અને પ્રવાહરૂપે છે; તો પછી આપણી પ્રિય વસ્તુઓ સદાકાળ જેવી ને તેવી રહે, એવી આપણે કદી પણ આશા રાખી શકીએ ખરા? છતાં પણ એવુંજ આપણે ઇચ્છીએ છીએ, તે શાથી વારૂ? વેદાંત કહે છે કે, "**હે મનુષ્ય! તારી અંદર એવી કોઇ એક વસ્તુ છે કે જે વાસ્તવિક રીતે અવિકારી, અવિનાશી અને સર્વદા એકજ સ્વરૂપે છે,** માત્ર ભ્રાંતિથીજ તમારા સત્યસ્વરૂપ આત્માનો અવિકારી સ્વભાવ તે તમારા વિકારી સ્વભાવવાળા શરીરમાં આરોપવામાં આવે છે, આજ એનું કારણ છે. **તે ભ્રાંતિ અને અજ્ઞાનનો ધ્વંસ કરો એટલે પછી તમે સદાને માટે વિષયાનુરાગથી મુક્ત થશો.**"

વારૂ, ત્યારે આલસ્ય અને જડતાનું કારણ શું હશે? વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તમારા દરેકની અંદર વિરાજી રહેલો તમારો સત્યસ્વરૂપ આત્મા સંપૂર્ણ રીતે અચળ અને શાંત છે, એજ આલસ્ય અને જડતા સર્વત્ર હોવાનું કારણ છે. એ સત્યસ્વરૂપ આત્મા અપરિમિત હોવાથી તેને ગતિ નથી; અપરિમિત વસ્તુને ગતિ હોઈ શકે પણ નહિ. આ એક વર્તુલ છે. અહીં પાછું એક બીજું વર્તુલ છે. જ્યાં આ છે ત્યાં બીજાં નથી અને જ્યાં બીજું છે ત્યાં આ નથી. એકબીજા એકબીજાનું અસ્તિત્વ મર્યાદિત કરે, તો બન્ને પરિમિત થાય. જો આપણે કોઇ વર્તુલને અપરિમિત બનાવવું હોય, તો તેનો સર્વત્ર ઘેરાવો આવવો જોઇએ. પછી તેમાં બીજા કોઇ પણ નાના વર્તુલ માટે અવકાશ રહેશે નહિ. જો કોઇ પણ વર્તુલ એને પરિચ્છિન્ન કરે, તો તે વર્તુલ કદી અપરિમિત કહી શકાયજ નહિ. જો વર્તુલને અપરિમિત બનાવવું હોય, તો તે એક-જ હોવું જોઇએ. તેના સિવાય તેની બહાર બીજું એકે વર્તુલ હોવું જોઇએ નહિ. તેની બહાર બીજું એકે વર્તુલ ન હોવાથી, એવું એકે સ્થળ નથી રહેતું કે જે તે અપરિમિત વર્તુલથી વ્યાપ્ત ન હોય. આવી રીતે અપરિમિત વસ્તુને કોઇ પણ જાતનો અવકાશ ન હોવાથી, તેને સ્થાનાંતર રહેતું નથી. અપરિ-

મિત વસ્તુમાં કોઇ પણ જાતનો વિકાર પણ નજ હોઇ શકે. આપણી અંદર વિરાજી રહેલો આપણો સત્યસ્વરૂપ આત્મા અપરિમિત છે અને તે સંપૂર્ણ રીતે અચળ અને શાંત છે. તેમાં કોઇ પણ જાતની ગતિ નથી. તેમાં કોઇ પણ જાતની ક્રિયા નથી. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી આપણા આત્માનું અપરિમિતપણું, શાંતપણું, નિષ્ક્રિયપણું, અને અજ્ઞાનથી આપણા શરીરમાં આલસ્ય અને જડતાનું આપણને ભાન થાય છે. દુનિયામાં સર્વત્ર આલસ્ય અને જડતા હોવાનું કારણ આજ છે.

દુનિયામાં કોઇને પણ પોતાનો હરીફ ગમતો નથી અને દરેક જણને સ્વતંત્ર માલિક થવાની ઇચ્છા શા માટે હોય છે?

"હું જે કંઇ નિહાળું છું, તે સર્વનો અધિકારી છું. દુનિયામાં એવો એકે પદાર્થ નથી કે જે મારા હક સામે વાંધો ઉઠાવે."

પ્રત્યેક જણને આવી ઇચ્છા હોવાનું કારણ શું? આ કઠિન અને વિચારણીય પ્રશ્નનો વેદાંત એવો ખુલાસો કરે છે કે, "હે મનુજ! તારી અંદર एकमेवाद्वितीयम् એવો જે આત્મા રહેલો છે, તે અપ્રતિમ હોઇ બ્રહ્માંડમાં તેનો કોઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી નથી. અજ્ઞાન અને ભ્રાંતિથી એ અદ્વિતીય આત્માનું એકપણું અને મહિમા આપણા શરીરમાં કલ્પવામાં આવે છે. આથીજ 'હું એકલો અને કોઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી વગરનો હોઉં,' એવું દરેકનું સ્વાભાવિક વલણ હોય છે."

હવે આપણે બીજાં પાપોનો ખુલાસો કરવાની જરૂર નથી; કારણકે વેદાંત બધાં પાપોનો આવીજ રીતે ખુલાસો કરે છે. મહાપાતકનું પણ તે આવીજ રીતે સમાધાન કરે છે. અજ્ઞાન કે જે આત્મા અને અનાત્મામાં ભ્રાંતિ કરાવે છે; તેને દૂર કરવું એજ માત્ર આ સર્વસામાન્ય અને મહાપાપોનો ક્ષય કરવાનો ઉપાય છે.

કોઈ માણસ પેટના અને આંખના એમ બે જાતના દરદથી પીડાતો હતો. તેની દવા કરાવવા માટે તે એક ડૉકટર પાસે ગયો. ડૉક્ટરે તેનું દરદ તપાસી તેને બે જાતની દવાનાં પડીકાં આપ્યાં. આંખમાં નાખવા માટેનું પડીકું સીસું અને ગંધકની મેળવણીના સુરમાનું હતું, કે જે એક જાતનું ઝેર છે. બીજું પડીકું ખાવા માટેનું હતું, તે મરીમરચાં વગેરે ચૂર્ણનું હતું. આ માણસને આંખમાં નાખવાનું પડીકું કયું અને ફાકી જવાનું પડીકું કયું,

તેનું ભાન ન રહેવાથી, તેણે તો ખાવાનું હતું તે આંખમાં નાખી દીધું અને આંખમાં નાખવાનું હતું તેને તે ફાકી ગયો. પરિણામ એ આવ્યું કે, તે આંખે આંધળો થયો અને જઠર પણ બગડી ગયું.

લોકોમાં બધે આવુંજ ચાલે છે; દુનિયામાં જે પાપ દીઠામાં આવે છે, તેના અસ્તિત્વનું પણ આજ કારણ છે. અહીં આંખની જગ્યાએ તમારી અંદર રહેલો જ્યોતિનો પણ જ્યોતિ એવો આત્મા છે અને પેટની જગ્યાએ તમારૂં શરીર છે. આત્માને અર્થે જે કરવાનું તે શરીરને અર્થે અને શરીરને અર્થે જે કરવાનું છે, તે આત્માના અર્થે કરવામાં આવે છે. આત્માના ધર્મ શરીરમાં અને શરીરના ધર્મ આત્મામાં આરોપિત કરવામાં આવે છે. દરેક વસ્તુને ઊંધીચતી કરી નાખવામાં આવી છે, દરેક વસ્તુના વાસ્તવિક જ્ઞાનની ભ્રાંતિ થઇ ગઇ છે; દુનિયામાં જે કાંઇ પાપ છે, તેનું અસ્તિત્વ આને લીધે છે. **વસ્તુને સૂલટી કરો એટલે તેની સાથેજ તમે પણ સૂલટા થઈ જશો, તમારો વાસ્તવિક ઉત્કર્ષ થશે અને તમે દેવના પણ દેવ બની રહેશો.**

આવી રીતે તમારી અંદર પ્રત્યેક વસ્તુ છે, પરંતુ આત્માને નીચે અને શરીરને ઉપર કરી નાખવામાં આવ્યું છે અને પરમ સ્વર્ગને નરક બનાવી દેવામાં આવ્યું છે. તમે દરેક વસ્તુને સૂલટી કરો એટલે પછી ઘોરમાં ઘોર અને નિંદ્યમાં નિંદ્ય પાપ પણ રમ્ય અને પવિત્ર રૂપ ધારણ કરશે. તમારી દૃષ્ટિને સૂલટી કરો એટલે તમે પરમ માહેશ્વર સ્વરૂપ બનશો.

ઈશ્વરને નહિ માનનારા એક ગૃહસ્થે "ઇશ્વર કોઇ પણ ઠેકાણે નથી" એવી રીતે ચારે તરફ પોતાના ઘરની બધી દીવાલો ઉપર લખ્યું હતું. તે અનીશ્વરવાદી—નાસ્તિક હતો. તેનો ધંધો વકીલાતનો હતો. એક દિવસે એક અસીલ આવ્યો અને પોતાના કેસના સંબંધમાં કેટલીક વાતચીત કર્યા બાદ તેણે તે વકીલને પાંચસો ડૉલર આપવા માંડ્યા. વકીલે તે લેવા ના પાડી અને કહ્યું કે, "હું તો એક હજાર ડૉલર લઇશ." અસીલે કહ્યું: "એક હજાર તો એક હજાર, પણ કેસ જીત્યા પછી આપીશ અને જો પાંચસો ડૉલર લેવા કબૂલ કરતા હો, તો હું હમણાંજ આપી દઉં." વકીલને તે કેસમાં જીતવાની સંપૂર્ણ ખાતરી હતી, તેથી તેણે કેસ જિતાયા પછીથી એક હજાર ડૉલર લેવાના કબૂલ કરીને તે કેસ પોતાના હાથમાં લીધો. પોતે કેસ બરાબર સમજી ગયો છે,

એવી દઢ માન્યતાથી તે કોર્ટમાં ગયો. તે કેસના મુદ્દાને બરાબર ધ્યાનપૂર્વક વિચારીને ગયો હતો; પરંતુ પ્રતિવાદીના વકીલે એવું તો એક કાયદાનું–ઝીણું પોઈન્ટ કાઢયું કે, અંતે તે કેસ જીતી શકયો નહિ. આથી જે પાંચસો ડોલર મળવાના હતા, તે પણ તેને મળ્યા નહિ. આથી તે ઉત્સાહભંગ થઇ ખિન્ન સ્થિતિમાં ઘેર આવ્યો. તે ઉદાસપણે ટેબલને અઢેલીને બેઠો હતો, એટલામાં તેનો પ્રિય પુત્ર કે જેણે હમણાંજ જોડણી શીખવાની શરૂઆત કરી હતી, તે ત્યાં આવ્યો અને ચારે તરફ દીવાલ ઉપર "ગોડ ઇઝ નો વ્હેર" (ઈશ્વર કોઇ પણ ઠેકાણે નથી) આવું જે લખેલું હતું, તેની જોડણી કરવા લાગ્યો. આ વાકય તેને માટે બહુજ લાંબું હતું, તેથી તેણે "ગોડ ઇઝ" (ઈશ્વર છે) આ બે શબ્દની પ્રથમ જોડણી કરી અને બાકીનો "નો વ્હેર" શબ્દ બહુ લાંબો હોવાથી અને એમાં ઘણા અક્ષરો આવતા હોવાથી તેણે તે શબ્દના "નાઉ" (હવે) અને હીઅર (અહીં) એમ બે ભાગ કરી તેની જોડણી કરી. આમ ચારે તરફ ભીંતો ઉપર લખેલા મોટા વાકયની જોડણી કરવામાં તે ફતેહમંદ નીવડ્યો, તેથી તેણે હર્ષમાં કૂદાકૂદ કરી મૂકી. બધું આવીજ રીતે છે.

વેદાંતની એવી આજ્ઞા છે કે, તમે દરેક શબ્દની સવળી રીતે જોડણી કરો; અવળી રીતે વાંચો નહિ. "ગોડ ઇઝ નો વ્હેર" (ઈશ્વર કોઇ પણ ઠેકાણે નથી) આ વાકય કે જે પાતકકારક છે, તેને "ગોડ ઇઝ નાઉ હીઅર" (ઈશ્વર હવે અહીં છે) એમ વાંચો. તમારાં પાપ કર્મોની અંદર પણ તમારી દિવ્યતા સાબિત કરી આપવામાં આવે છે અને દિવ્યતા એજ તમારો મૂળ સ્વભાવ છે. આનો તમે સ્વાનુભવ કરો એટલે પછી સંસાર તમારે માટે સ્વર્ગ બની જશે. અખિલ વિશ્વ નંદન વનમાં ફેરવાઇ જશે.

એક વખતે પરીક્ષામાં "ક્રાઇસ્ટે પાણીમાંથી દારૂ બનાવવાનો જે ચમત્કાર કર્યો હતો," તેના સંબંધમાં નિબંધ લખાવવામાં આવ્યો. આખું પરીક્ષાગૃહ વિદ્યાર્થીઓથી ચિકાર ભરાઈ ગયું હતું અને એકેએક વિદ્યાર્થી નિબંધ લખવા મંડી પડયો હતો; પરંતુ તેમાંથી એક વિદ્યાર્થી ત્યાં બેઠો બેઠો સિસોટીઓજ વગાડ્યા કરતો હતો; મનમાં ને મનમાં કાંઇક ગાતો હતો અને ઘડીમાં આ ખૂણા તરફ તો ઘડીમાં પેલા ખૂણા તરફ ડાફોડિયાં મારતો હતો. તેણે કાગળ ઉપર એક અક્ષર સરખો પણ લખ્યો નહોતો.

આવી પરીક્ષાના સ્થળે પણ તે તો રમતજ કરતો હતો. આ કોઇ સ્વતંત્ર સ્વભાવનો વિદ્યાર્થી હતો. એનું નામ બાયરન હતું. જ્યારે નિબંધ લખવાનો વખત પૂરો થઇ ગયો, ત્યારે સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ બધા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી નિબંધના કાગળો એકઠા કરતો કરતો બાયરન પાસે આવી મશ્કરી કરીને બોલ્યો કે, " બહુ લાંબો નિંબધ લખી બાયરન થાકી ગયો છે, તેને માટે મને બહુ લાગી આવે છે." બાયરને તે વખતેજ હાથમાં પેન લઈ પરીક્ષાપત્રમાં એકજ વાક્ય લખી સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટને આપી દીધું. પરીક્ષાનું પરિણામ બહાર પડ્યું, ત્યારે તે નિબંધનું પહેલું ઇનામ બાયરન, જેણે એકજ વાક્ય લખી કાઢ્યું હતું, તેને મળ્યું. સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ કે જે બાયરનને એક એદી છોકરો ગણતો હતો, તેને આ ઇનામની વાત જાણીને ઘણીજ નવાઇ લાગી. ઇનામને માટે જે બીજા ઉમેદવાર વિદ્યાર્થીઓ હતા, તેમણે બાયરનનો નિબંધ કલાસમાં વાંચી જવાને પોતાના પરીક્ષકને વિનંતિ કરી. તે નિબંધમાં બાયરને શું લખ્યું હતું ? " ધી વૉટર સૉ હર માસ્ટર ઍન્ડ બ્લશ્ડ" " જળદેવીએ પોતાના સ્વામીને જોયો અને તેના મુખ ઉપર સુરખી છવાઇ રહી." ક્રાઇસ્ટના ચમત્કારમાં આજ રહસ્ય હતું કે, જેના વડે તેણે પાણીનું દારૂમાં રૂપાંતર કરી નાખ્યું હતું. બાયરનનો આખો નિબંધ તે આજ હતો. જ્યારે કોઇ પણ સ્ત્રી પોતાના પ્રિય પતિનો સાદ સાંભળે છે અથવા તેને જુએ છે, ત્યારે તેના મુખ ઉપર સુરખી છવાઇ રહે છે; તેમ જળદેવીએ પોતાના સ્વામીનું મુખ જોયું અને તેના મુખ ઉપર સુરખી છવાઇ રહી. અર્થાત પાણી લાલ મદિરા બની રહ્યું; આ એનો ભાવાર્થ છે. આવો નિબંધ ઉત્તમ ખરો કે નહિ ?

તમે તમારી અંદર રહેલા તમારા સત્ય સ્વરૂપને જાણો. ક્રાઇસ્ટની માફક " **પિતા અને પુત્ર એક છે** " એવી પ્રતીતિ કરો. "સૃષ્ટિના આદિકાળમાં શબ્દ હતો અને તે શબ્દ તે સરજનહાર પ્રભુની સાથે હતો," આનો તમે સ્વાનુભવ કરો. "સ્વર્ગનું પણ સ્વર્ગ તમારી અંદર રહેલું છે" તેને એક વાર અનુભવો, એટલે પછી કોઇ મલિનમાં મલિન જળાશય પણ તમારે માટે અમૃતનું સરોવર બનશે; દરેક કારાગૃહ તમારે માટે ઉત્તમોત્તમ સ્વર્ગધામ બનશે; તમને કોઇ પણ જાતની મુશ્કેલી નડશે નહિ અને તમે આ સર્વ વિશ્વના નિયંતા બનશો.

आपणुं सत्य स्वरूप*

સન્નારીઓ અને સજ્જનોના સ્વરૂપમાં સર્વશક્તિમાન જગદીશ્વર!

જર્મનીમાં એક માણસના સંબંધમાં એવી દંતકથા છે કે, તેણે પોતાનો પડછાયો ગુમાવ્યો અને તેને માટે તેને બહુજ સહન કરવું પડ્યું. તેને તેના બધા મિત્રોએ ત્યજી દીધો; તેની બધી સંપત્તિ પણ જતી રહી અને તે ઘણીજ દુઃખકારક સ્થિતિમાં આવી ગયો. જ્યારે આમજ છે, તો પછી જે માણસ પડછાયાને બદલે પોતાનું સ્વરૂપજ ગુમાવે છે, તેના સંબંધમાં તમે શું ધારશો? પડછાયો ગુમાવનારના સંબંધમાં તો હજી કંઈ પણ આશા છે; પરંતુ જે માણસ પોતે પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ–પોતાની જાતજ ગુમાવે છે, તેના સંબંધમાં શી આશા હોઈ શકે?

આ જગતમાં મોટે ભાગે આવુંજ છે. લગભગ બધા લોકોએ પડછાયો નહિ, પણ સ્વરૂપજ ગુમાવ્યું છે. આ એક પરમ આશ્ચર્ય છે! શરીર તો માત્ર પડછાયો છે, માત્ર છાયા છે અને આત્મા એજ આપણું સત્ય સ્વરૂપ છે. દરેક માણસ પોતાના પડછાયાના સંબંધમાં–પોતાના શરીરના સંબંધમાં જરીએ જરી કહેશે; પરંતુ પોતાના સ્વરૂપના સંબંધમાં–આત્માના સંબંધમાં કહે એવા બહુજ થોડા મનુષ્યો છે. તમે કોણ છો? તમે તમારા પોતાના સ્વરૂપને ગુમાવીને ત્રણે લોકની પ્રાપ્તિ કરો, તોપણ તે શા કામની? લોકો આ બાહ્ય વિશ્વને પ્રાપ્ત કરવા સારૂ રાતદિવસ તનતોડ મહેનત કરે છે; પરંતુ પોતાનો આત્મા ગુમાવે છે! તેઓને પોતાનું સ્વરૂપ તો યાદજ આવતું નથી! શું ગુમાવવામાં આવ્યું? ઘોડો કે ઘોડેસવાર? ઘોડેસવારજ ગુમાવવામાં આવ્યો છે. શરીર એ અશ્વ છે અને જે આત્મા–જે આપણું સત્ય સ્વરૂપ

---

* સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં "ગોલ્ડન ગેઈટ" હોલમાં તા. ૭–૧–૦૩ ને રોજ અપાયેલું ભાષણ.

તે સવાર છે. સવારજ ગુમાવવામાં આવ્યો છે, અશ્વ તો છેજ. દરેક જણ આ અશ્વ માટે તો જરીએ જરી માહિતી આપશે; પરંતુ આપણને તો સવારની–આત્માની આપણા સત્ય સ્વરૂપની માહિતીની જરૂર છે. આ વિષયના તત્ત્વનિર્ણયને માટે આખા જગતના વિદ્વાનો પુષ્કળ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આ ઘણોજ ગંભીર વિષય છે અને એક કલાક જેટલા ટૂંક વખતમાં એને ન્યાય આપવો એ દુર્ઘટ છે; તોપણ તેને દૃષ્ટાંત અને વાર્તાદ્વારા જેમ બનશે તેમ આપણે સરળ કરીશું.

આ વિષય એક વખત ૧૫, ૧૬ વર્ષની વયના એક યુવકને સમજાવવામાં આવ્યો હતો અને તે યુવક ટૂંક સમયમાં તે બરાબર સમજી પણ ગયો હતો. જો એક ૧૫, ૧૬ વર્ષનો યુવક આ વિષય સમજી શક્યો, તો પછી તમે તો આ વિષય સમજશોજ; પણ માત્ર તે સમજવાને અર્થે તમારે પૂરતું લક્ષ આપવું પડશે. તે નાના કુમારને સમજાવવા માટે જે પદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવી હતી, તેજ પદ્ધતિથી આજે પણ તે સમજાવવામાં આવશે.

એક વખત પર્વત ઉપર 'રામ' ની પાસે એક રાજકુમાર આવ્યો અને પ્રશ્ન પૂછ્યો: "સ્વામીજી, ઈશ્વરનું સ્વરૂપ શું છે?" 'રામે' કહ્યું: "આ એક એવો વિષય છે કે, જેની દરેકે દરેક તત્ત્વજ્ઞાની, ઋષિમુનિ અને દરેકે દરેક ધર્મ શોધ કરે છે અને તમારે તો તેને ટૂંક સમયમાંજ જાણવાની જિજ્ઞાસા છે. પ્રિય કુમાર! તમે ઈશ્વર શું છે, એ જાણવાની ઇચ્છા રાખો છો? એની મુલાકાત લેવા માગો છો? પણ નિયમ એવો છે કે, જ્યારે કોઈ મોટા માણસની મુલાકાત લેવાની હોય, ત્યારે આપણે આપણું પરિચયપત્ર (પશ્ચિમની પદ્ધતિએ મળવા જનાર ગૃહસ્થ પોતાના નામઠામનું છાપેલું 'વિઝિટિંગ કાર્ડ' મોકલાવે છે તે) પ્રથમ મોકલાવવું જોઇએ; માટે તમારે પણ તમારા નામઠામવાળું એક પત્તું ઈશ્વરને મોકલાવવું જોઇએ. તમારા નામઠામવાળું પત્તું તમે મને આપો; હું તે ઈશ્વરને હાથોહાથ આપીશ; એટલે ઈશ્વર તમારી મુલાકાત લેશે અને તે પોતાનું સ્વરૂપ તમને સમજાશે." તે રાજકુમારે કહ્યું: "સ્વામીજી,! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. હું મારૂં નામઠામ આપને જણાવું છું." "હિંદુસ્તાનના ઉત્તર વિભાગમાં હિમાલય પર્વત ઉપર અમુક રાજા રાજ્ય કરે છે, તેનો હું કુમાર છું અને અમુક મારૂં નામ છે." આવી રીતે તેણે એક

કાગળની ચિઠ્ઠી ઉપર લખી કાઢયું. એ ચિઠ્ઠી 'રામે' લીધી અને વાંચી જોઇ. તે ચિઠ્ઠી ઇશ્વરને ન પહોંચાડતાં તે કુમારનેજ પાછી આપવામાં આવી અને તેને કહેવામાં આવ્યું કે, "હે કુમાર, તમે શું છો તેજ તમે જાણતા નથી! એક અભણ માણસ તમારા પિતાજીને મળવા માગે છે; પરંતુ પોતાનું નામઠામ લખી શકતો નથી; એના જેવા તમે છો. શું તમારા પિતાજી એને મળશે? તમે પણ તમારૂં નામ લખી શકતા નથી. તમને ઇશ્વર કેવી રીતે મળે? પહેલાં તમે કોણ છો તે બરાબર જણાવો, ત્યાર પછીજ ઇશ્વર આવીને તમને ભેટશે."

આ સાંભળી કુમારે મનમાં ખૂબ વિચાર કર્યો અને પછી તેણે કહ્યું: "સ્વામીજી! હવે હું બરાબર સમજ્યો. મારૂં નામ લખવામાં મેં ભૂલ કરી છે. મેં મારા આ પંચમહાભૂતના સમૂહરૂપ શરીરનું-જ નામ લખ્યું છે; મારૂં જે ખરૂં સ્વરૂપ તેનું નામ લખ્યું નથી."

કુમારની પાસે ઊભેલા તેના એક અનુચરને આ કંઈ સમજાયું નહિ; તેથી કુમારને કહેવામાં આવ્યું કે, "આ તમારો અનુચર તમારી વાત સમજ્યો નથી; તેથી તમારા કહેવાનો ભાવ તેને તમે બરાબર સમજાવો." કુમારે પોતાના માણસને પ્રશ્ન કર્યો કે, "વારૂ ફલાણાભાઈ, આ કાર્ડ કોનું છે?" તે અનુચરે કહ્યું: "તે મારૂં છે." તે કુમારે તે અનુચરની લાકડી પોતાના હાથમાં લઇ પાછો તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, "આ લાકડી કોની છે?" તેણે જવાબ આપ્યો: "તે મારી છે." "વારૂ, આ તમે પહેર્યો છે તે સાફો કોનો છે?" તે માણસે જવાબ આપ્યો કે, "તે મારો છે." કુમારે કહ્યું: "બહુ સારૂ, જ્યારે આ સાફો તમારો છે, ત્યારે આ સાફો અને તમારી વચ્ચે અમુક જાતનો કાંઇક સંબંધ છે. આ સાફો એ તમારી મિલકત છે અને તમે એ સાફાના માલિક છો; ત્યારે તમે સાફો તો નહિજ?" તેણે કહ્યું: "ખરેખર એ તો દેખીતુંજ છે." "વારૂ, આ સીસાપેન તમારી છે, એના માલિક તમે છો અને તમે એ સીસાપેન નથી." તેણે કહ્યું: "હા તેમજ છે." "સારૂ" એમ કહીને કુમારે પોતાના અનુચરના કાન પકડ્યા અને તેને પાછો સવાલ પૂછ્યો કે, "આ કાન કોના છે?" અનુચરે જવાબ આપ્યો: "તે મારા છે." કુમારે કહ્યું: "બહુ સારૂ; એ કાન તમારા છે, એ કાનના માલિક તમે છો અને તેથી તે કાન તમે નથી. વારૂ, કાનની માફક આ નાક પણ તમારૂં છે અને તે

તમારૂં છે, તેથી તે નાક પણ તમે નથી." તે હજૂરિયાના શરીર તરફ હાથ કરીને કુમારે કહ્યું: "આવીજ રીતે આ આખું શરીર કોનું છે?" તે અનુચરે જવાબ આપ્યો: "આ શરીર પણ મારૂં છે." "ભાઇ, જ્યારે આ શરીર તમારૂં છે, ત્યારે તમે તો શરીર નહિજ અને તમે તે શરીર નજ હોઇ શકો; કારણકે તમે કહો છો કે આ શરીર મારૂં છે, આ કાન મારા છે, આ માથું મારૂં છે, આ હાથ મારા છે; આવું તમારૂં કહેવુંજ બતાવી આપે છે કે, તમે કંઇ જુદીજ વસ્તુ છો; અને કાન, હાથ, આંખ એ ઇંદ્રિયોવાળું શરીર તે પણ કંઈ જુદીજ વસ્તુ છે. આ શરીર એ તમારૂં છે અને તમે એ શરીરવાળા શરીરી છો. શરીર એ તમારા પહેરવાના વસ્ત્ર સમાન છે અને એ શરીરરૂપી વસ્ત્રના તમે માલિક છો. શરીર એ તમારો અશ્વ છે અને તમે એ અશ્વના સવાર છો. ત્યારે હવે, તમે શું છો એ વિચારો." પેલો અનુચર આટલા સુધી આ બધું બરાબર સમજી ગયો અને કુમારને એક કાગળના ટુકડામાં પોતાનું નામઠામ લખી આપવાનું કહેવામાં આવતાં તે કુમારે પોતાનું ખરૂં નામ લખી આપવાને બદલે પોતાના શરીરનું નામ લખી આપ્યું, એ કુમારે ભૂલ કરી હતી; એ પણ બરાબર સમજી ગયો. હવે પાછું કુમારને પૂછવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું: "જ્યારે તમે શરીર નથી, તમે કાન નથી, તમે આંખો નથી, એવું કંઇ પણ તમે નથી, ત્યારે તમે શું છો?" કુમારે ખૂબ વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો: "હા બરાબર! હું શરીર તો નહિજ, પણ હું મન છું, હું શરીરને ચલાવનારૂં જે મન, તે મનજ હોઇ શકું." પાછું એ કુમારને પૂછવામાં આવ્યું કે, "આ તમે કહો છો તે બરાબર છે?"

"વારૂ તમારા શરીરમાં કેટલાં હાડકાં છે, તમે કહી શકશો? આજ સવારમાં જે કંઇ તમે અન્ન ખાધું, તે તમારા શરીરમાં હાલ ક્યાં છે તે જણાવી શકશો?" કુમાર કંઇ જવાબ આપી શક્યો નહિ. પણ એના મોંમાંથી આ શબ્દો નીકળ્યા: "મારી બુદ્ધિનો એમાં પ્રવેશ નથી. મેં પ્રાણીશાસ્ત્ર કે શરીરશાસ્ત્ર વાંચ્યું નથી; તેથી આ વિષયને મારી બુદ્ધિ સમજી શકે એમ નથી. મારૂં મન એને ગ્રહણ કરી શકતું નથી." તે કુમારને પાછો બીજો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો: "હે પ્રિય કુમાર! હે વત્સ! તમે તમારા કહેવાથી કબૂલ થઈ જાઓ છો કે, બુદ્ધિ પણ તમારી છે અને મન પણ તમારૂં છે. વારૂ, જો બુદ્ધિ એ તમારી છે, તો એ બુદ્ધિ પણ તમે

નથી અને જે મન એ તમારૂં છે, તો તે મન પણ તમે નથી, ત્યારે હવે તમે શું છો? મહેરબાની કરીને ચોક્કસપણે વિચાર કરો અને તમે શું છો તે જણાવો. તે જાણવામાં આવશે, ત્યારેજ ઈશ્વરનું તમને દર્શન થશે."

કુમારે ખૂબ વિચાર કર્યો, પરંતુ કંઇએ ગમ પડી શકી નહિ; તેથી તેણે કહ્યું: "સ્વામીજી! આમાં મારી બુદ્ધિ જરીય ચાલતી નથી; મારૂં મન એમાં લવલેશ ગતિ કરી શકતું નથી."

આહા! આ શબ્દો કેવા યથાર્થ છે! ત્યાં આત્મા પાસે એ મન કે બુદ્ધિ કોઇએ જઇ શકતું નથી. સત્યસ્વરૂપ આત્મા–ઈશ્વર એ મન, વાણી અને બુદ્ધિથી પર છે.

પછી તે કુમારને કહેવામાં આવ્યું કે, "તમે થોડી વાર એકાંતમાં બેસી તમને જેટલું તમારી બુદ્ધિથી સમજાયું હોય, તેટલાનું શાંત ચિત્તે બરાબર મનન કરો. 'હું શરીર નથી, હું મન નથી,' એમ જો તમને યથાર્થ લાગતું હોય, તો તે નિશ્ચયને તમે બરાબર દૃઢ કરો અને તેને અનુસરીનેજ તમારૂં આચરણ રાખીને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરો. 'હું શરીર અને મનથી પર છું.' એટલુંજ સત્ય જો તમને સમજાયું હોય અને માત્ર તેટલુંજ જો તમે તમારા વર્તનમાં મૂકશો, તો અનેક જાતની ચિંતા, ભય અને રાગદ્વેષ વગેરેથી તમે મુક્ત બની જશો. શરીર અને મનના પ્રદેશમાંથી એવી રીતે જ્યારે તમે તમારી જાતને ઊંચે લઇ જશો, ત્યારે એ બધીજ બલાઓ તમારી પૂંઠ છોડી જશે અને તમારા સર્વ ઉદ્વેગ અને શોક લય પામી જશે."

ત્યાર પછી તે કુમારને "તે પોતે શું છે" તેની પ્રતીતિ કરાવવાને કંઇક મદદ કરવામાં આવી અને પાછો તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે, "ભાઇ કુમાર, આજ સવારમાં તમે શાં શાં કામ કર્યાં તે જરા જણાવશો?"

તેણે કહેવા માંડ્યું: "હું વહેલો પરોઢિયામાં ઊઠ્યો, પછી નાહીધોઇને સંધ્યાવંદનાદિ નિત્ય કર્મ કર્યું, નાસ્તો કર્યો, કેટલુંક વાંચ્યું, કેટલાક પત્રો લખ્યા, કેટલાક મિત્રોને ઘેર જઇ તેમની મુલાકાત લીધી, મારે ત્યાં આવેલા મિત્રોનો મેળાપ કર્યો અને પછી અહીં આપનાં દર્શને આવ્યો."

ફરી તે કુમારને પૂછવામાં આવ્યું: "બસ આટલુંજ? જરા

વધારે વિચારી જુઓ કે તમે આથી વધારે કામ નથી કર્યાં?" તેણે પાછું વિચારી જોઈને બીજાં કેટલાંએક કામો કરેલાં તે પાછાં જણાવ્યાં. તેને ફરીથી કહેવામાં આવ્યું કે, "હજી પણ બધાં કામો તમે કહ્યાં નથી, હજી બીજાં ઘણાં બાકી છે, તમે આ સિવાય બીજાં પણ હજારો કામ કર્યાં છે; હજારો તો શું પણ લાખો અને અસંખ્ય કર્મો કર્યાં છે અને તે છતાં તે તમે કહેતા નથી એ યોગ્ય નથી. તમે શું શું કર્યું, તે બધુંજ મહેરબાની કરીને જરીએ જરી જણાવો."

પોતે કહેવા ઉપરાંત બીજાં પણ અસંખ્ય કામો પોતે કર્યાં છે, એવા અજબ શબ્દો સાંભળીને કુમારને ઘણો અચંબો લાગ્યો અને તેણે કહ્યું કે, "સ્વામીજી, આપને કહી બતાવ્યાં તે ઉપરાંત મેં એકે કામ કર્યું નથી."

તે કુમારને પૂછવામાં આવ્યું: "આ સ્વામી તરફ કોણ જોઇ રહ્યું છે?" તેણે કહ્યું: "હું." "અને આ પડખે ગંગા નદી વહે છે, તેના સામું પણ તમેજ જોઇ રહ્યા છો ને?" તેણે કહ્યું: "હા, હુંજ જોઈ રહ્યો છું" "વારૂ, તમે નદી અને સ્વામીનું મુખ એ બન્ને જુઓ છો, પણ આંખની અંદર રહેલા છ સ્નાયુઓને કોણ પ્રેરે છે? તમે જાણો છો કે જ્યારે આપણે જોઇએ છીએ, ત્યારે આંખના છ સ્નાયુઓ ક્રિયા કરે છે? તે ક્રિયા કરવાને તેમને કોણ પ્રેરે છે? બહારનો કોઈ બીજો તો તેને પ્રેરનાર નજ હોઈ શકે."

કુમારે જવાબ આપ્યો: "હુંજ તેને પ્રેરૂં છું; બીજો પ્રેરનાર નજ હોઇ શકે."

"વારૂ કુમાર, હમણાં આ પાછું કોણ જોઇ રહ્યું છે? વળી આ ચર્ચામાં ધ્યાન કોણ આપી રહ્યું છે?" કુમારે જવાબ આપ્યો: "તે પણ હુંનો હુંજ." "વારૂ, તમે જોઇ પણ રહ્યા છો અને ચર્ચામાં પણ ધ્યાન આપી રહ્યા છો; તો વળી તમારા એ બોલવાના તંતુઓને કોણ ચલાવી રહ્યું છે? આજ સવારમાં નાસ્તો કોણે કર્યો?" તે કુમારે કહ્યું: "એ કામો કરનાર કરાવનાર પણ હુંજ."

તે કુમારે આટલે સુધી કબૂલ કર્યા પછી પાછું તેને કહેવામાં આવ્યું કે, "જે કંઇ આ ચર્ચા થઇ, તેના ઉપર વળી પણ આપણે થોડોક વિચાર કરીએ. જે ખાધેલા અન્નનું પાચન થાય

છે, તે પાચન થવામાં હજારો ક્રિયાઓનો સમાવેશ થયેલો છે. પ્રાણવાયુ મિશ્ર કરવાની ક્રિયા ચાલે છે; ત્યાર પછી લોહી તૈયાર થાય છે; પછી તે લોહી રક્તવાહિનીઓમાં વહે છે; પછી તે ખાધેલું અન્ન સ્નાયુ, હાડ, માંસ, કેશ વગેરેમાં રૂપાંતર પામે છે; શરીર વૃદ્ધિ પામવાની અને એવી બીજી પણ ઘણીએ ક્રિયાઓ શરીરમાં એક સાથે ચાલી રહેલી હોય છે અને આ બધી ક્રિયાઓનો અન્નને પાચન કરવાની ક્રિયા સાથે સંબંધ રહેલો હોય છે. જે વખતે તમે અન્ન ખાધું, તે વખતે જે શ્વાસોચ્છ્વાસ થતા હતા, તેનું કારણ પણ તમેજ છો; તમારી નસોમાં જે લોહી વહે છે, તેનું કારણ પણ તમેજ છો; તમારા શરીરમાં જે વાળ ઊગીને વૃદ્ધિ પામે છે, તેનું કારણ પણ તમેજ છો અને તમારૂં શરીર જે વિકાસ પામે છે, તેનું કારણ પણ તમે ને તમેજ છો. જુઓ, પ્રત્યેક ક્ષણે એક સાથે તમે કેટલી બધી ક્રિયાઓ–કેટલાં બધાં કામો કરી કરી રહ્યા છો ?"

આ સાંભળી કુમાર વિચારમાં પડ્યો અને છેવટે બોલ્યો કે, "સ્વામીજી ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. ખરેખર આ શરીરમાં હજારો ક્રિયાઓ થઇ રહી છે, કે જેને મારી બુદ્ધિ જાણતી સુધ્ધાં પણ નથી અને જેના સંબંધમાં મારૂં મન કેવળ અજ્ઞાનમાં છે. આ સર્વે ક્રિયાઓનો કરનાર હુંજ હોવા છતાં મેં આટલાંજ કામો કર્યાં એવું જે કહ્યું, તે મારી ભૂલ છે."

હજી પણ કંઇક વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. આ તમારા શરીરમાં મુખ્ય બે જાતની ક્રિયાઓ થઇ રહી છે, એક ઐચ્છિક અને બીજી અનૈચ્છિક. ઐચ્છિક ક્રિયાઓ એને કહેવામાં આવે છે કે જે ક્રિયાઓ મન અને બુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ વાંચવું, ચાલવું, વાત કરવી, ખાવું, પીવું વગેરે ક્રિયાઓ ઐચ્છિક છે. આ સિવાય બીજી પણ હજારો એવી ક્રિયાઓ છે કે, જે આપણી ઇચ્છા વગર અર્થાત્ મન અને બુદ્ધિની સહાયતા વગરજ થયે જાય છે. દાખલા તરીકે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવા, શરીરની નસોમાં લોહીનું વહેવું, વાળ ઊગવા વગેરે વગેરેને અનૈચ્છિક ક્રિયાઓ કહે છે.

મન અને બુદ્ધિદ્વારા ઐચ્છિક રીતે થાય તેજ ક્રિયાઓ માત્ર "અમે કરીએ છીએ" એમ કહેવામાં અને માનવામાં લોકો દેખીતી ભૂલ કરે છે. બાકીની જે ક્રિયાઓ મન અને બુદ્ધિ સિવાય

એમ ને એમ અનિચ્છાથી થયા કરે છે, તેને તો તદ્દન બાજુએજ મૂકવામાં આવે છે. તેઓ તે ક્રિયાઓને પોતાના કામોમાં ગણુતા નથી અને ભૂલથી પોતાના આત્માને પોતાને સમર્યાદ મનમાં મર્યાદિત કરી દઇને-પોતાના અનંત સ્વરૂપને પોતાની સમર્યાદ બુદ્ધિરૂપ ગણી લઇને-લોકો પોતાને હાથેજ કંગાલ અને દુઃખી બને છે! લોકો કહે છે કે, "ઈશ્વર અમારી અંદર વસી રહ્યો છે." બહુ સારૂ, આખા સ્વર્ગનું સામ્રાજ્ય તમારી અંદર છે; પરંતુ નારિયેળના ટોપરા જેવો અંદરનો સારરૂપ પદાર્થ તમારી અંદર છે તે તમે છો; પણ ઉપરનાં છોડાં તમે નથી. જરા મહેરબાની કરીને વિચાર કરી જુઓ! તમે તે ટોપરારૂપી આત્મા છો કે કાચલીરૂપી શરીર છે? જે તમારી અંદર વસી રહેલો છે, તે તમે છો કે બાહ્ય છોતરાં છે તે તમે છો?

કેટલાકો કહે છે કે, "અરે સાહેબ, અમે ખાઈએ છીએ અને કુદરત તેને પચાવી દે છે." ન્યાય, સત્ય અને સ્વતંત્રતાને ખાતર તમે જરા વિચારી જુઓ કે, તમે તે કુદરત છો કે તમે તે કેવળ શરીર છો? તે કુદરત અને પરમાત્મા તે તમેજ છો. જો તમે તમારા ખ્યાલો, તમારી પહેલાંની માન્યતા અને વહેમોનો ત્યાગ કરી આ વિષયના સંબંધમાં વિચારશો અને તાત્પર્ય જોશો, તો તમને સમજાશે કે વસ્તુની અંદર રહેલો ગર્ભ અને સમસ્ત કુદરત તે તમેજ છો.

ઘણે ભાગે તમારા માંહેલા બધા મારી દલીલનું તાત્પર્ય સમજ્યા હોવા જોઇએ; પરંતુ તે રાજકુમાર હજી તે બરાબર સમજ્યો નહોતો. તે કુમારે કહ્યું: "સ્વામીજી! હું આટલું તો બરાબર સમજ્યો છું કે, "બુદ્ધિ અને મન કરતાં તો હું કંઇક જુદોજ છું." આ વખતે આ રાજકુમારનો પેલો અનુચર કે જે ત્યાંજ નજીકમાં બેઠો હતો તેણે કહ્યું: "પણ સાહેબ, આપ જેટલું સમજ્યા છો, એટલું મને જરા સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાની કૃપા કરશો? કારણકે હજી સુધી હું તે જોઇએ એવું સમજી શક્યો નથી." પછી તે નોકરને પૂછવામાં આવ્યું કે, "તમે જ્યારે પથારીમાં જઇ ઊંઘી જાઓ છો, ત્યારે તમે જીવતા હો છો કે મરણ પામો છો?" નોકરે કહ્યું: "મરણ પામતો નથી, જીવતો રહું છું." "ત્યારે તે વખતે તમારી બુદ્ધિ અને મનનું શું થાય છે?" તેણે જવાબ આપ્યો: "તે ત્યાંનાં ત્યાં હોય છે અને તેને

અંગે અનેક જાતનાં સ્વપ્નાં હું ત્યાં અનુભવું છું." "વારૂ, પણ જે વખતે તમે ગાઢપણે ઊંઘી જાઓ છો અને સ્વપ્ન સરખું પણ આવતું નથી, તે વખતે તમારી બુદ્ધિ અને મન ક્યાં જાય છે?"

તેણે વિચાર કરીને કહ્યું કે, "તે અવસ્થામાં મન કે બુદ્ધિ ત્યાં રહેતાં નથી." "વારૂ, મન કે બુદ્ધિ તો ત્યાં રહેતાં નથી; પરંતુ તે અવસ્થામાં તમે તો રહો છો કે નહિ?" તેણે જવાબ આપ્યો: "હું તો રહું છુંજ, તે ગાઢ નિદ્રાવસ્થામાં પણ મારૂં અસ્તિત્વ તો કાયમ રહે છેજ." "વારૂ, જરા આમ જુઓ. ગાઢ નિદ્રાવસ્થામાં મન કે બુદ્ધિ રહેતાં નથી, તેનું કારણ એ છે કે તે અવસ્થામાં મન અને બુદ્ધિને ખીંટીએ મૂકેલા વસ્ત્રની માફક એક બાજુએ મૂકેલાં હોય છે અને તમે એકલાજ કાયમ હો છો." તે અનુચરે કહ્યું: "આનો ભાવાર્થ હું હજી પણ બરાબર સમજી શક્યો નથી."

તે અનુચરને કહેવામાં આવ્યું કે, "વારૂ, તમે કદી ઊંઘ-માંથી ઊઠીને કહો છો કે, આજ રાત્રે મને બરાબર ઊંઘ આવી, સ્વપ્ન સરખું પણ આવ્યું નથી અને એકીઊંઘે વહાણું વાઇ ગયું?" તેણે કહ્યું: "હા, એમ કહું છું ખરો." "વારૂ, હવે આપણે જરા આગળ ચલાવીએ. આ બાબત ઘણીજ બારીક છે, બરાબર લક્ષ આપજો. ઊંઘમાંથી ઊઠીને તમે જે કહો છો કે, આજ તો ઊંઘમાં કશું પણ જણાયુંજ નથી; એ તમારૂં કહેવું અસત્ય છે. કોઇ માણસ એમ કહે છે કે, 'ફલાણી વખતે ફલાણે ઠેકાણે કોઈ પણ માણસ ન હતો એ મેં મારી નજરે જોયું છે.' તેના જેવુંજ તમારૂં કહેવું અસત્ય છે; કારણકે ત્યાં કોઇ માણસ નહોતો એમ જાણવા માટે ઓછામાં ઓછો તે વખતે તે પોતે તો ત્યાં હાજર હતોજ."

"આવી રીતે ગાઢ નિદ્રામાં માતા, પિતા, ઘર કે કશુંયે નહોતું એ વાત ખરી; પરંતુ તમે તો ત્યાં હતાજ. કારણકે તમે જો ન હોત, તો 'મને જરી સ્વપ્ન સરખુંયે આવ્યું નથી.' 'મને કશુંયે જણાયુંજ નથી' આવો અનુભવ અમને કોણ કહેત? એ ઉપરથી સમજાય છે કે, તમે મન અને બુદ્ધિથી કંઇક જુદીજ વસ્તુ છો. તમારૂં મન અને બુદ્ધિ એ વખત ઊંઘી ગયાં હતાં, પણ તમે જાતે તો જાગૃતજ હતા. જો તમે ઊંઘી ગયા હોત, તો શરીરની નસેનસમાં લોહીને કોણ ફેલાવત, તેમજ જઠ-

રની પાચનક્રિયાને કોણ ચલાવત ? શરીરની વૃદ્ધિક્રિયા કોણ કાયમ રાખત ? વાસ્તે તમે તો કોઈ એવી વસ્તુ છો કે જે કદીએ ઊંઘતીજ નથી. બુદ્ધિ અને મનજ ઊંઘે છે; તમે ઊંઘતા નથી, પણ જાગૃત રહો છો. તમે મન, બુદ્ધિ અને શરીરથી પર એવી કોઇ જુદીજ વસ્તુ છો.”

આ વખતે કુમાર બોલી ઊઠ્યો કે, “સ્વામીજી, સ્વામીજી, હવે હું એ બરાબર સમજી ગયો છું કે, હું કોઇ એક દિવ્ય અને અનંત શક્તિ છું, કે જે કોઇ દિવસ ઊંઘતી નથી, તેમજ તેમાં કોઇ દિવસ ફેરફાર થતો નથી. બાલ્યાવસ્થામાં મારી બુદ્ધિ, મન, શરીર અને વિચાર હમણાંના કરતાં તદ્દન જુદીજ જાતનાં હતાં, પણ હું તો તેનો તેજ હતો. અવસ્થાઓની ફેરફારીમાં મન, બુદ્ધિ વગેરેજ ફેરવાય છે અને હું તો જેવો ને તેવોજ રહું છું; એ હવે હું બરાબર સમજ્યો.” કુમાર આટલું કહી શાંત થઈ ગયો; પરંતુ તે બાબત વિશેષ દૃઢ કરવાને ‘રામે’ આગળ ચલાવ્યું: “ડૉક્ટરો કહે છે કે, સાત વર્ષ પછી શરીરનું બધું બંધારણ બદલાઇ જાય છે અને દરેક ક્ષણે પણ શરીરમાં અને મનમાં ફેર પડતો જાય છે. બાલ્યાવસ્થામાં તમને સૂર્ય દેવદૂતોને ખાવાની સુંદર રોટલી જેવો જણાતો હતો; ચંદ્ર એક રમણીય કાચના રમકડા જેવો લાગતો હતો અને તારાઓ મોટા મોટા હીરાઓ જેવા ભાસતા હતા, પણ હવે તે ખ્યાલો ક્યાં છે ? તમારૂં મન, તમારી બુદ્ધિ એ તદ્દન ફરી ગયાં છે. આ બધો ફેરફાર થયા છતાં હું જ્યારે બાળક હતો, હું જ્યારે નાનો હતો, હું જ્યારે સિત્તેર વર્ષની ઉમરનો થઇશ, એવું જે તમે કહો છો તે બતાવી આપે છે કે, તમે કોઇ એવી વસ્તુ છો કે જે બાલ્યાવસ્થામાં, યુવાવસ્થામાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં એકની એક અને જેવી ને તેવીજ રહે છે. હું ઊંઘી ગયો, મને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ, આવું આવું જ્યારે તમે કહો છો, ત્યારે એ ઉપરથી ચોખ્ખું સાબિત થાય છે કે, તમારી અંદર કોઈ વાસ્તવિક ‘અહમ્’ છે. તેજ તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ છે, કે જે જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિમાં (ગાઢ નિદ્રામાં) પણ સદા એકજ રૂપે કાયમ રહે છે. તમારી અંદર કોઇ એવી વસ્તુ છે કે જે તમારી મૂર્છાવસ્થામાં પણ એકજ રૂપે રહે છે; તેમજ જે ખાતાં, પીતાં, ઊઠતાં, બેસતાં, લખતાં, વાંચતાં પણ એકજ સ્વરૂપે સ્થિત હોય છે. કૃપા કરી તમે બરાબર

વિચાર કરી જુઓ કે, શું તમે કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે સર્વ અવસ્થામાં, આજ, કાલ અને સર્વદા, સ્વરૂપમાં લવલેશ પણ ફેરફાર થયા વગર એકજ સ્વરૂપે કાયમ રહે છે? જો આ ખરૂં લાગતું હોય, તો હજી જરા વધારે વિચાર કરી જુઓ, એટલે પછી તરતજ તમને ઈશ્વરનો મેળાપ કરાવવામાં આવશે. તમને જે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે તમને યાદ હશે કે તમે તમને પોતાને જાણો; તમારૂં નામઠામ એક કાગળ ઉપર લખીને આપો, એટલે પછી તરત તમને ઈશ્વરનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરાવવામાં આવશે!"

હવે જ્યારે રાજકુમારને પોતે શું છે, તે સમજાયું–પોતે એક અવિકારી, નિત્ય અને ગાઢ નિદ્રામાં પણ જાગૃત એવું કોઈ તત્ત્વ છે, એવું જ્યારે તેના જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે તેને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જાણવાની વિશેષ જિજ્ઞાસા થઈ. ત્યાર પછી તે કુમારને પૂછવામાં આવ્યું કે, "ભાઈ, આ જે વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે, તે તરફ જોઈને કહો કે, તે જે શક્તિ વડે વૃદ્ધિ પામે છે તે શક્તિ તેમની શક્તિથી નિરાળી છે કે તેજ છે?" તેણે જવાબ આપ્યો કે, "ના, ના; તે તો તેની તેજ હોવી જોઈએ." "વારૂ, ત્યારે આ વૃક્ષોમાં વૃદ્ધિ કરનાર જે શક્તિ છે, તે શક્તિ આ પશુઓના શરીરને વૃદ્ધિ કરનારી શક્તિથી ભિન્ન છે કે તેની તેજ છે?" તેણે કહ્યુંઃ "ના, ના; એ પણ તેની તેજ હોવી જોઈએ." "વારૂ, જે શક્તિ આ તારાઓને ગતિમાં મૂકે છે, તે શક્તિ નદીના પ્રવાહને ચલાવનાર શક્તિ કરતાં ભિન્ન છે કે તેની તેજ છે?" તેણે કહ્યુંઃ "ના, તે પણ તેની તેજ હોવી જોઈએ." "બરાબર છે. જે શક્તિ વડે આ વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે અને જે શક્તિ વડે તમારાં શરીર વૃદ્ધિ પામે છે, તે બંને શક્તિ કદીયે ભિન્ન નજ હોઈ શકે. કુદરતમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલી એકજ દિવ્યતાથી, તે એકજ અજ્ઞેય તત્ત્વથીજ આ સર્વ તારાઓ પ્રકાશે છે અને તમારાં નેત્રો પલકારા મારે છે. તે એકજ શક્તિ વડે તમારા શરીરના કેશ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેજ શક્તિ વડે તમારૂં લોહી રક્તવાહિનીઓમાં વહે છે. જે શક્તિ વડે ખોરાક પાચન થાય છે, તે શક્તિ તમે નથી શું? જે મન અને બુદ્ધિથી પર છે તે શું તમે નહિ? ખરેખર તેજ તમે છો. જો આ યથાર્થ છે, તો આ સર્વ સૃષ્ટિનું જે નિયામક બળ છે તે પણ તમેજ છો; જે આ દિવ્યતા છે તે પણ તમેજ છો, જે ઈશ્વર છે તે પણ તમેજ છો; જે અજ્ઞેય વસ્તુ છે તે પણ તમેજ છો અને જેને

શક્તિ, બળ અને તત્ત્વ અને બીજું જે કંઇ તમે કહેતા હો તે સર્વ પણ તમેજ છો. એજ દિવ્ય સ્વરૂપ–એજ સર્વેશ્વર કે જે સર્વત્ર વિદ્યમાન છે, તે પણ બસ તમેજ છો."

તે કુમાર ઘણોજ આશ્ચર્યચકિત થઇને બોલ્યો કે, "ખરેખર, હું તો ઈશ્વરને જાણવા માગતો હતો અને આ તો મારૂં સ્વરૂપ–મારો આત્મા–એજ ઈશ્વર છે, એમ મેં જાણ્યું. મેં કેવો મૂર્ખાઇ ભરેલો પ્રશ્ન કર્યો હતો! મારે મારૂં પોતાનુંજ સ્વરૂપ જાણવાનું હતું. હું પોતે શું છું, તેજ પ્રથમ મારે જાણવાનું હતું. હવે ઈશ્વર શું છે તેનું મને જ્ઞાન થયું."

આ સત્યનો અનુભવ કરવા માટે આપણને જે મુશ્કેલી નડે છે, તે એ છે કે લોકો બાળક–બુદ્ધિ છોડતા નથી. તમને ખબર છે કે બાળકો કોઇ કોઇ વખત અમુકજ રકાબી કે અમુકજ થાળીમાં ખાવાની હઠ કરે છે. તેઓ કહેશે કે, "બસ હું તો મારીજ રકાબીમાં ખાઇશ, હું મારી તાસકમાંજ ખાઇશ, બીજીમાં નહિજ ખાઉં." પણ અરે બાળકો! આ અમુકજ રકાબી માત્ર તમારી નથી; પરંતુ આ ઘરમાં જેટલી રકાબીઓ છે, તે બધીજ તમારી છે. લોકો જો ખરી વાત જાણે,જો તેઓ પોતે પોતાનું સ્વરૂપ જાણે, તો સર્વશક્તિમાન સર્વેશ્વર તે પોતેજ છે, એ તેમને તરતજ સમજાઈ જાય; પરંતુ "અમુકજ રકાબી, અમુકજ વિચાર, અમુકજ મગજ પોતાનું છે," એમજ તેઓ માની લે છે. જેટલું મારી બુદ્ધિથી અને મનથી સમજાશે, તેટલુંજ ખરૂં માનીશ; બાકીનાને હું માન્ય કરતો નથી. આ અમુક થાળીની અંદર જો મને પીરસવામાં આવશે, તોજ હું ખાવાનો. આ બધી બાલિશતાજ છે. તેઓ દરેક વસ્તુ પોતાની રકાબીમાંથીજ લેવા માગે છે અને રકાબીમાં પિરસાયું હોય તેટલાનેજ પોતાનું સમજી તેમાંથીજ ખાવામાં પોતાનું માન સમજે છે; તેઓને એ નાની સરખી રકાબીમાંજ આત્મભાવ બંધાઇ જવાથી તેઓ તેજ રકાબીની આસપાસ સર્વસ્વ એકત્ર કરવા માગે છે. સ્વાર્થીપણાનું અને સર્વે ઉદ્વેગ તથા દુઃખોનું આજ કારણ છે. એવી ખોટી માન્યતામાંથી મુક્ત થાઓ; તમારૂં સત્યસ્વરૂપ તેજ સર્વ છે, એનો સ્વાનુભવ કરો; આ પરિચ્છિન્ન દેહાભિમાનને છોડો; એટલે તત્કાળજ તમે સુખ–રૂપ અને વિશ્વરૂપ બનશો. તે કુમારના જેવીજ આ ભૂલ છે.

તે કુમારને પાછો એક પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો કે,

"તમે ક્યાં રહો છો?" તેના જવાબમાં તેણે પોતાના રાજપાટ-ના નગરનું નામ લઇને કહ્યું કે, "હું ત્યાં રહું છું." "અરે કુમાર! તે પાટનગરજ માત્ર તમારૂં રહેવાનું સ્થાન નથી; પરંતુ તમારા રાજ્યનો આખો પ્રદેશ એ તમારો છે. તમે તમારા રાજધાનીના પાટનગરમાં રહો છો, તથાપિ એ આખું રાજ્ય તમારૂંજ છે. આ સુશોભિત રમ્ય પ્રદેશ, આ દિવ્ય દેખાવો, આ ભવ્ય હિમાલય, પર્વતની રમ્ય રચના, એ સર્વે તમારૂં છે; માત્ર તે પાટનગરજ કંઇ તમારૂં નથી."

બધા લોકો આવીજ ભૂલ કરે છે. તમારા આત્મા અથવા સત્ય સ્વરૂપનું પાટનગર ભલે તમારી બુદ્ધિ અને તમારૂં મન કહેવાય; પરંતુ એટલુંજ માત્ર તમારૂં અને બીજું તમારૂં નહિ, એવું કહેવાનો તમને કંઇ પણ હક નથી. તમારા મનની અને તમારી બુદ્ધિની આ નાની સરખી રાજધાની—આ નાનું સરખું પાટનગર એજ માત્ર કંઇક તમારૂં છે એમ નહિ; પરંતુ આ આખું વિશાળ વિશ્વ તમારૂં છે. આખું બ્રહ્માંડ તમારૂં છે. બ્રહ્માંડ-ના ગર્ભમાં રહેલ અનેક સૂર્ય, અનેક ચંદ્ર, અનેક પૃથ્વી, અનેક ગ્રહો અને અનેક સ્વર્ગો એ સર્વે તમારાં છે. આનો તમે અનુભવ કરો, તમે તમારો સ્વભાવસિદ્ધ હક ફરીથી પ્રાપ્ત કરો; એટલે પછી બધી જાતનાં ઉદ્વેગ, દુઃખ અને આપત્તિ નાશ પામશે.

લોકો મુક્તિના સંબંધમાં વાતો કરે છે; પણ તમે શાથી બદ્ધ છો, તે તમારે પ્રથમ જોવાનું છે. જો તમે મુક્ત થવા માગતા હો તો તમારા બંધનું કારણ શું છે તે તમારે જાણવુંજ જોઇએ. એ તો એક વાંદરાની વાત જેવું છે. હિંદુસ્તાનમાં વાંદરાઓને જુદી રીતેજ પકડવામાં આવે છે. કેટલાંક સાંકડા મોનાં વાસણોને જમીનમાં મજબૂત દાટીને તેમાં ખાવાનાં ફળ નાખવામાં આવે છે. પછી તે વાસણો પાસે કેટલાંક વાંદરાં દોડી આવે છે અને તે ફળ લેવાને માટે વાસણોમાં હાથ ઘાલે છે; પણ તે ફળને થોડે થોડે બહાર કાઢવાની રીત તેમને માલૂમ હોતી નથી, તેથી વાંદરાઓ જેટલાં પણ લઇ શકાય તેટલાં ફળ પોતાની મૂઠીમાં એકી વખતે ભરી લે છે; એટલે વાસણ બહુજ સાંકડા મોઢાના હોવાથી તે વાંદરાના હાથ તે વાસણોની બહાર નીકળી શકતા નથી અને અંતે વાંદરાંઓ પકડાઇ જાય છે.

અમે એ પૂછીએ છીએ કે, તમને બદ્ધ અને પરતંત્ર કોણ કરે

છે? આ એક વિશાળ વિશ્વરૂપી રમ્ય અને મહાન વન છે અને એ વિશાળ ભવાટવીમાં ઠેકઠેકાણે સાંકડા મોંવાળાં વાસણો ગોઠવી દેવામાં આવ્યાં છે. એ વાસણ તે તમારા સાંકડા વિચાર, મન અને બુદ્ધિ છે. તેની અંદર અખરોટ અને બીજાં કેટલાંક ફળ રહેલાં છે. લોકોએ તે ફળની મોટી મોટી મૂઠીઓ ભરી છે. પોતાના વિચાર, મન અને બુદ્ધિથી જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તેની સાથે તેઓને મમત્વ બંધાય છે. "હું મન છું" એવી રીતે તાદાત્મ્ય-ભાવ લોકોને થઇ જાય છે. દરેક જણ વ્યવહારમાં મનસ્વરૂપ બની જાય છે. "હું મન છું," "હું બુદ્ધિ છું" આવી રીતે કહીને તેઓ સાંકડા અને સંકુચિત વાસણ માંહેલા ફળની મજબૂત મૂઠીઓ ભરે છે. જે તમને પરતંત્ર અને ગુલામ બનાવે છે તે આજ છે. તમને જે ઉદ્વેગ, ભય, લાલચ અને બીજી બધી જાતના ત્રાસના દાસ બનાવે છે તે આજ છે. તમને બદ્ધ કરે છે તે આજ છે. આ જગતમાં આપણે જે જે દુઃખો ભોગવીએ છીએ, તે સર્વેનું કારણ પણ આજ છે. જો તમે આમાંથી મુક્ત થવા માગતા હો, જો તમે ખરેખરા મુમુક્ષુ હો, તો **માત્ર તમે તમારી મૂઠીમાં લીધેલાં ફળ છોડી દો એટલે પછી આ આખાં વનનાં વન તમારાંજ છે.** તમે એક ઝાડથી બીજે ઝાડ અને બીજે ઝાડથી ત્રીજે ઝાડ સ્વચ્છંદે કૂદ્યા કરો અને અનેક જાતનાં અખરોટ વગેરે ફળો મરજીમાં આવે એટલાં ખાધા કરો; **કારણકે આ બધું જંગલ તમારૂંજ છે.** આ દુનિયા તમારીજ છે. માત્ર તમે અહંમમત્વવાળું અજ્ઞાન છોડી દો; એટલે પછી તમે સ્વતંત્ર અને મુક્ત થશો, તમેજ તમારા ઉદ્ધારક બનશો.

"અહા! હવે[1] આપણે વધારે વાર નહિ રોકાઇશું. હે આત્મા આપણે પણ આપણા વહાણ ઉપર સવારી કરીએ. (અહીં આત્માનો અર્થ બુદ્ધિ કરવાનો છે.)

"તું મને તારા ખોળામાં લે છે; હું મારી સોડમાં તને દબાવું છું; એમ હે આત્મા! નિર્ભયતાથી કોઇ અજ્ઞાત કિનારા પર જવા માટે, પ્રચંડ વાવાઝોડામાં, હર્ષ અને ઉન્માદની લહરીઓ પર નાચતાં નાચતાં, નિશ્ચિંતપણે કીર્તન કરતાં કરતાં, પરમાત્માનું-આપણું ભજન ગાતાં ગાતાં, સુખમય અન્વેષણનાં ગીતો લલકા-

૧. અહીંથી તે આ પ્રકરણની છેવટ સુધીનો ભાગ અમેરિકન અવધૂત "વોલ્ટ વ્હીટમેન"ના કાવ્યનો અનુવાદ છે. —સંપાદક

રતાં, હાસ્યો અને પરસ્પર ચુંબનો કરતાં કરતાં, આપણે પણ પંથહીન મહાસાગરનાં પ્રવાસીઓ છીએ. (જેને પાપને માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો હોય, આંસુ પાડવાં હોય, પોતાને અધમ, દીન, પતિત માનવાં હોય તેઓ ભલે તેમ કરે.) પણ હે આત્મા, તું મને આનંદ આપે છે, હું તને આપું છું!

"હે આત્મા! કોઇ પણ આચાર્યના કરતાં ઈશ્વરમાં અમને વિશેષ શ્રદ્ધા છે; છતાં ઈશ્વરનાં રહસ્યો ઉકેલવાની અમારી હિંમત નથી. હે આત્મા! તું મને આનંદ આપે છે, હું તને આપું છું.

"આ મહાસાગરની મુસાફરી કરતાં, પર્વતોનાં શિખર ઉપર ચડતાં કે રાત્રિના જાગરણ વખતે દેશ, કાળ અને મૃત્યુના શાંત વિચારો ખળખળ વહેતા જળની પેઠે, વસ્તુતઃ મને અનંત પ્રદેશોમાં થઇને લઈ જાય છે.

"હે ભગવન્! તું જેના વાયુનો હું શ્વાસોચ્છ્વાસ લઉં છું; જેના ઊછળતા તરંગોનો ધ્વનિ હું સાંભળું છું, તારા સામીપ્યમાં, તારે માર્ગે આવતાં આવતાં મને અને મારા આત્માને તું સર્વાંગે ભીંજવી દેજે; મને તારામાં નિયમિત કરી દેજે.

"હે ભગવન્! તું સર્વોચ્ચ, અનામી, સૂત્રાત્મન્, પ્રાણસ્વરૂપ, પ્રકાશોનો પ્રકાશ, વિશ્વકર્તા, વિશ્વનો કેંદ્ર, સત્યપરાયણ, ધર્મિષ્ઠ અને પ્રેમભોજનોનો મહાન કેંદ્ર, નૈતિકતા અને આધ્યાત્મિકતાનો પ્રવાહ, પ્રેમનું મૂલ અને ભંડાર છે."

"મારા વિચારગ્રસ્ત આત્મા! મારી અતૃપ્ત તૃષ્ણા! આપણે માટે ત્યાં કોઈ રાહ નથી જોતું?–આપણો સંપૂર્ણ સાથી–ત્યાં સુખસ્વરૂપ સ્નેહી આપણી પ્રતીક્ષા કરતો નથી બેસી રહ્યો?

"તું (વિશ્વબ્રહ્માંડની) ગાડી છે, (પેલા) સૂર્યો, નક્ષત્રો અને તારકમંડળોનો તું પ્રેરક છે; એ ગ્રહમંડળો અનેક ચક્રો કાપતાં કાપતાં, ક્રમશઃ સુરક્ષિતપણે, નિયમિત ગતિથી દિશાના નિરાકાર અનંત વિસ્તારોને પાર કરી જાય છે.

"મારામાંથી બહિર્મુખ હું ન થાઉં તો એ બધાં ઉત્તમ વિશ્વોનો કેવી રીતે વિચારમાત્ર પણ કરી શકું? એક શ્વાસ પણ કેવી રીતે લઉં, કે એક શબ્દ પણ કેવી રીતે બોલી શકું? પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતાં અને પ્રકૃતિ તથા તેના ભવ્ય ચમત્કારો, દેશ, કાળ અને મૃત્યુના સંબંધે વિચાર કરતાંવેંતજ હું જાણે સુકાઇ જાઉં

છું; પણ એજ "હું" કે જે વાસ્તવિક રીતે "તું"જ છું, જ્યારે તને બોલાવું છું, ત્યારે તું તરતજ એ બધા ગૃહમંડળોનો અધિષ્ઠાતા થઇ જાય છે, સમયનો અનુસંગી બને છે, સંતુષ્ટ થઇને મૃત્યુની સામે મધુર હાસ્ય કરે છે અને દિશાઓના અનંત વિસ્તારોને સંપૂર્ણપણે તું–તારાપણાથી ભરી દે છે.

"નક્ષત્રો અને સૂર્યો કરતાં વિશેષ કૂદતો કૂદતો તું આગળ પ્રવાસ કરે છે; મારા અને તારા કરતાં કયો વિશેષ પ્રેમ આથી અધિક વર્ણન કરી શકે તેમ છે? તારા અને મારા કરતાં હે આત્મા! આદર્શનાં કયાં સ્વપ્નો, શુદ્ધિ, સિદ્ધિ અને શક્તિની કઇ યુક્તિઓ, અન્યને માટે સહર્ષ સર્વસ્વત્યાગની અને પરને માટે સર્વસ્વ સહનશીલતાની એવી કઈ આકાંક્ષાઓ અને ઇચ્છાઓ વધી જાય તેમ છે?

"આગળની ગણતરી કરતાં કરતાં વખત આવ્યો ત્યારે હે આત્મા! બધા સમુદ્રો પાર થઇ ગયા, ભૂશિરોનાં તોફાનો શાંત થઇ ગયાં, યાત્રા પૂરી થઇ ગઇ. હે આત્મા! જ્યારે (ચારે તરફથી ઈશ્વરથી ઘેરાયલો) તું સન્મુખ આવે છે, ત્યારે પ્રાપ્ત લક્ષ્ય એવી રીતે અર્પણ કરે છે કે જાણે કે પ્રેમ અને વાત્સલ્યથી પરિપૂર્ણ વડીલ બંધુના મળવાથી નાનો ભાઇ એના વત્સલ આલિંગનમાં સહજ સમાઇ જાય છે–એકરૂપ થઈ જાય છે.

"હિંદ કરતાં પણ આપણે ઘણેજ દૂરના પ્રદેશમાં જવાનું છે. શું એટલે બધે દૂર જવા માટે તારી પાંખો તેં સમારેલી છે? (પ્રૌઢ અને મજબૂત કરેલી છે?) હે આત્મા! શું તું આવા આવા લાંબા પ્રવાસ કરે છે? શું તું આવા સમુદ્રોની અંદર સહેલગાહ કરે છે? શું તું વેદવેદાંત અને એવા બીજા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પારંગત થયો છે? તો હવે તારાં બંધનોનો નાશ કર, તારે માટે માર્ગ ખુલ્લો છે; કિનારા તારાજ છે જો જીવતાંજ કદાચિત તમારી પાસે ન પહોંચાય, તો એ ગૂંચવણભર્યા પ્રશ્નોથી આવરણ પામેલી સમસ્યાઓ! તમારી સિદ્ધિને માટે પણ હવે માર્ગ ખુલ્લો થઇ ગયો છે! સૌ ચાલ્યાં જાઓ!

"ચલાવો, હંકારો, હોડીને વાસ્તવિક આત્મા સુધી. આ સંપૂર્ણ અંધશ્રદ્ધાને–શરીરના આ મિથ્યા અધ્યાસને છોડી દો. આ ક્ષુદ્ર શરીરની મોહનીનો છેડો છોડો. તમે આ શરીર અને બુદ્ધિના મોહમાં તમારા સ્વરૂપને ફસાવી દીધું છે એમાંથી મુક્ત

થાઓ. ચાલો, નિત્યતા, વાસ્તવિકતા, સત્યસ્વરૂપ આત્મા પ્રતિ આગળ પ્રયાણ કરો. ભારત કરતાં વધારે આગળ રસ્તો પકડો.

"અહા! ભારત કરતાં પણ આગળનો સન્માર્ગ! હે પૃથ્વી અને આકાશના ગૂઢ રહસ્ય! હે સમુદ્ર અને જલપ્રવાહો! હે દોડતી નદીઓ! હે વનો અને ખેતરો! હે સમસ્ત દેશનાં ઉપવનો! હે શિલાઓ! પ્રચંડ ભૂધરો! આરક્ત પ્રાતઃકાલ, મેઘ, વૃષ્ટિ અને હિમદળો! હે દિવસ અને રાત્રિ, તમારો બધાંનો માર્ગ હવે સ્પષ્ટ થઇ ગયો છે!

"દેહાધ્યાસથી પર જાઓ એટલે તમે એ બધું થઇ જાઓ છો. આ બધાને માટે તમને માર્ગ મળી જાય છે. એ બધું તમે પોતેજ છો એવો અનુભવ કરો.

"હે ચંદ્ર, સૂર્ય અને સમસ્ત નક્ષત્રો! બૃહસ્પતિ અને શુક્ર! તમે પણ ચાલો, તમને પણ માર્ગ મળી ગયો! મારી નસોમાં હવે જોસથી લોહી ઊછળે છે! હે આત્મા! દૂર–દૂર જવા માટે લંગર છોડી મૂક. દોરીઓ તોડી નાખો. હલેસાં મારો; ચલાવો વહાણને.

"પૃથ્વી પરનાં વૃક્ષોની પેઠે આપણે હવે અનંતકાળ સુધી અહીં નથી રહેવું! તુચ્છ પશુપક્ષીની પેઠે આપણે અહીં ખાતાં-પીતાં ઘણા કાળ પર્યંત બરાડા નથી પાડ્યા કર્યા?

"પુસ્તકિયા જ્ઞાનથી આપણે આપણા સ્વરૂપને ઘણા દીર્ઘ સમય સુધી આંધળું નથી કરી રાખ્યું?

"ચાલો, આગળ વધો; ઊંડાં પાણીમાં વહાણને લઇ જાઓ; હે આત્મા! નિશ્ચિંતતાથી અન્વેષણ કરતાં જઇએ! હું તારી સાથે અને તું મારી સાથે છે; કારણ જ્યાં કોઇ પણ નાવિક હજુ ગયો નથી એ આપણું લક્ષ્ય છે. આપણી જાતને અને આ (જીવન) નૌકાને આપણે સાહસમાં–જોખમમાં નાખવાની છે.

"હે મારા વીર આત્મા! ચાલો, દૂર–સુદૂર ચાલો. હે સાહસિક પણ સુરક્ષિત આત્મા! શું આ સમસ્ત સમુદ્ર ઇશ્વરનો નથી? અહા! દૂર–સુદૂર વહાણ હંકારીએ."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

टीका अने विश्वव्यापी प्रेम

જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં કોઇ નવી હિલચાલ શરૂ થાય છે, ત્યારે પક્ષપાતથી દોરાઇ જઇ લોકો તે હિલચાલના નેતાના જીવનની દોષદૃષ્ટિવાળી સ્થૂલ વાતોજ આપણી આગળ આણે છે. આવી રીતે પુષ્પને ખીલતાં પહેલાંજ ચૂંટી નાખવામાં આવે છે; પરંતુ દોષ વગરનું કોણ છે? (સ્વામી વિવેકાનંદ ખાવાપીવાની બાબતમાં વિધિ–નિષેધ પાળતા નહોતા, એ બાબતનું ઢોલ પીટીને કેટલાક લોકો તેમના ઉદાત્ત અને કલ્યાણકારક વિચાર અને સ્વતંત્ર અભિપ્રાયો તરફ દુર્લક્ષ કરે છે. તેવીજ રીતે કાશીના કૃષ્ણાનંદ સ્વામી ઉપર હલકી વર્તણુંકનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે, કે જે સાંભળીને આપણને ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહિ; જો કે તેવી હલકી વર્તણુંક તેમનામાં જરા પણ નહોતી.) સાધારણ ધર્મસભા* અને ધર્મમહોત્સવની સભાઓ× તોડી પાડવાના પ્રયત્નો ચાલુ છે. કારણ એજ બતાવવામાં આવે છે કે એ કાસોના આગેવાનોમાં ઘણા દોષો દેખાય છે. ઘોડા ઉપરથી પોતે પડી જવા છતાં, બીજા ઉપર ગુસ્સે થવું એ ખરેખર વિચિત્ર ન્યાય છે. થોડા દિવસ પર 'રામે' એક છોકરાને હાથમાં દૂધની કેટલીક શીશીઓ લઇને જતો જોયો. અકસ્માત્ તેના હાથમાંથી એક શીશી છટકી જઇ નીચે પડી ગઇ. તેથી એકદમ ગુસ્સે થઇને ભાઇસાહેબે બાકીની પણ રસ્તામાં ફેંકી દીધી! પરસ્પરના વ્યવહારમાં પણ લોકો આ પ્રમાણેજ ચાલે છે. એકાદ બાબતમાં પોતાના મિત્રનો ક્ષુદ્ર દોષ દેખતાંજ તેના સર્વ ગુણોનો અનાદર કરવાને આપણે કેવા લલચાઇ જઇએ છીએ!

ઉદકસ્થિતિશાસ્ત્રના આત્યંતિક દાબ અને પ્રકટ દાબ વિષે

* સ્વામી શિવગણાચાર્ય દ્વારા સ્થાપિત થયેલી ફૈઝાબાદની એક સંસ્થા.

× ભારતધર્મ મહામંડળ–કાશીદ્વારા ઊજવવામાં આવતા ઉત્સવો.

વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. એકાદ પદાર્થ ઉપર આત્યંતિક દાબ ગમે તેટલો હોય, પરંતુ પ્રકટ દાબ કંઇજ હોતો નથી. હિંદુસ્તાનમાંની અસંખ્ય શક્તિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી તેમાંથી કંઈ પ્રકટ દાબ ઉત્પન્ન થતો નથી. કેવી શોકજનક સ્થિતિ! દરેક જણ પોતાના દેશબંધુના દોષ તરફજ પોતાનું લક્ષ દોરે છે, તેથી ઐક્ય તો સંભવેજ શાનું? પરંતુ આ અવિશ્વાસુ દૃષ્ટિ સમાજમાં દુર્જનતાની વૃદ્ધિ કરવામાં મદદ કરે છે, એક માણસને "ચોર" કહીને બોલાવો એટલે તે "ચોરી" કરતાં શીખશે. આ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે.

શું કાર્યને માટે સામાન્ય ક્ષેત્ર કોઇ છેજ નહિ? આપણા બંધુઓમાં ઐક્ય–વખાણવા યોગ્ય કંઇજ ગુણો–નથી? હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા પંથોમાં ઐક્ય છેજ નહિ? પવિત્રતા અથવા અપવિત્રતાના નામ નીચે ઈશ્વરના છૂપીપોલીસ ખાતાના સ્વયંસેવક–સભાસદ બની, દેશકાર્ય કરનાર સદ્ગૃહસ્થના ખાનગી વર્તન પર તપાસ રાખવાનો શો હક છે? પોતાના ખાનગી વર્તનનો સવાલ તેની અને ઈશ્વરની વચ્ચેનો સવાલ છે; તેની વચ્ચે આપણે માથું મારવાની શી જરૂર છે? બીજાના વર્તનમાંથી દોષો કાઢવામાં આપણે આપણી શક્તિનો જેટલો વ્યર્થ વ્યય કરીએ છીએ, તેટલીજ શક્તિ આપણું વર્તન ઉચ્ચ બનાવવાને પૂરતી થાય તેમ છે. ફરજ પાડવાથી મનુષ્યનું નીતિબળ લેશ પણ વધશે કે? રૂઢિની ખાતર, કોઇને રાજી રાખવા કે માન મેળવવા માટે કરેલું આચરણ પવિત્ર કહેવાય ખરૂં કે? એ પવિત્રતા છે એમ કદી માનશો નહિ, એ તો દુર્બળતાજ છે. કાંટા હોય છે તેથી ગુલાબના ફૂલને કોઇ ફેંકી દેતું નથી. કંદોઇ સૂકો રોટલો ખાઇને રહેતો હોય, તેથી શું તેના હાથની મીઠાઇ ખાવી નહિ કે? એવાના હાથનું ખાવાથી આપણે દૂષિત થતા નથી, પણ જે મલિનતા બહાર કાઢીએ છીએ તેનાથીજ ફક્ત દૂષિત થઇએ છીએ.

કોઈ ગમે તે ખાતોપીતો હોય તેમાં આપણું શું બગાડ્યું? જ્યાંસુધી તેની પાસેથી ઉદાત્ત તત્ત્વો આપણને શીખવાનાં મળે, ત્યાંસુધી તે શું ખાતોપીતો હતો તે જોવાની જરૂર નથી. વ્યક્તિ તરફ ન જોતાં ઉપદેશના ગુણાગુણ ઉપરથીજ તેનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. ભૂમિતિનાં મૂળતત્ત્વોનો યુક્લીડના શરીર સાથે શો સંબંધ છે? ચિતારો જાતે કદરૂપો હોય, તેથી શું તેના સુંદર

ચિત્રને પણ આપણે ન લેવું ? સર ફ્રાન્સિસ બેકન લાંચ લેતો તેથી શું તેણે લખેલું “ન્યાયશાસ્ત્ર” પુસ્તક ફેંકી દઇશું ? આ વીસમી સદીમાં તો આપણે વિવેકબુદ્ધિને જાગૃત રાખીને ઉપદેશને ઉપદેશક વ્યક્તિ સાથે ભેળવી ન નાખવો જોઇએ. એક સુંદર કમળ મેલા પાણીના તળાવમાં હોય, તેથી આપણે તેને નહિ લઇએ ?

હિંદુસ્તાનના દારિદ્ર્યનું મુખ્ય કારણ કચરો ફેંકી દેવો, મૃત પ્રાણીઓનાં હાડકાંને ન અડકવું, ઘ્રાણેંદ્રિયે ઠરાવેલા આરોગ્ય-શાસ્ત્રને વધારે માન આપવું, સંક્ષેપમાં પોતાના મન પ્રમાણે જે હલકી વસ્તુ ગણાય છે, તેના તરફ દુર્લક્ષ કરવું એજ છે. એ ગંદી અને હલકી ગણાતી વસ્તુઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથીજ યુરોપ અને બીજા સુધરેલા દેશો અત્યારે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આવ્યા છે. ગંદા ખાતરમાંથી ઉત્તમ ફૂલવાળો બગીચો તૈયાર નથી થતો કે ? અમેરિકા અને યુરોપના લોઢાનાં અને એવાંજ કારખાનાં-ઓમાં ખરાબ કોલસા અને ધુમાડાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરીનેજ પ્રચંડ શક્તિઓ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

ક્ષુદ્ર માંકડાંઓની પ્રચંડ સેના તૈયાર કરવામાંજ ‘રામ’ની ખરી મહત્તા જણાઇ આવે છે. શુદ્ધ અને સાત્ત્વિક માણસો સાથે શાંતિથી કોણ રહી ન શકે ? પરંતુ દીન અને પતિત લોકોને ખરી લાગણીથી અને માતાના જેવા પ્રેમથી જે જુએ છે, તેજ ખરો ઉદાર મહાત્મા છે. લૌકિક અને પારમાર્થિક અવનતિ કરનારા ચોકાધર્મની આભડછેટથી આત્મારૂપી સૂર્યનું ગ્રહણ કરવાના પ્રયત્નમાં આયુષ્યનો વ્યર્થ વ્યય કરવો જોઇએ નહિ. જે ધર્મમાં અનંત અવિનાશી આત્મા, એકાદ પરધર્મીના હાથના અન્નથી ભ્રષ્ટ થાય છે-અભડાય છે તે તે ચોકાધર્મ ખરેખર દયા-જનક છે! હાલના જીર્ણ થયેલા જ્ઞાતિરૂપી વસ્ત્રની નીચે શું છે તે કૃપા કરીને બરાબર જુઓ ! તમે કોણ છો ? અનંત, અવિનાશી અને અવ્યય એવો જે વિશ્વાત્મા એજ તમારો આત્મા છે. સર્વ આત્માઓનું ઐક્ય વીસરવાથીજ જગતમાં સર્વ અનર્થ થાય છે.

ભ્રમણામાં પડેલા અને ઉતાવળિયા માણસો પોતાના-આડોશીપાડોશી તથા બાંધવોના ખાનગી વર્તન ઉપર તૂટી પડીને ફક્ત ઉપરચોટિયો ભેદભાવ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ એ ખરા કારણરૂપ આંતરિક અસમાનતા તરફ તેઓ જરાય લક્ષ દેતા નથી.

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરનાર તમે કોણ ? તમારો ઉદ્ધારજ પ્રથમ તમે કર્યો છે કે ? જીવનસાફલ્ય કરવાને ખાતર જીવનની તિલાંજલિ આપવાને તમો તૈયાર છો ? એટલી શક્તિ અને હિંમત તમારામાં હોય તો ઊઠો અને ગરીબોના ઉદ્ધારક બનો.

ભગવાન બુદ્ધ વારંવાર એક ગણિકાના ઘરમાં જતા હતા. હલકો ધંધો કરનારી મેરી મેગડેલીનનો સહવાસ કરતાં ઇશુખ્રિસ્ત બિલકુલ અચકાયો નહોતો. અરેરે ! આ નીચ મોટાઇ ક્યારે નષ્ટ થશે ? જ્યાંસુધી આપણે એકબીજાના દોષજ શોધ્યા કરીશું, ત્યાં સુધી દેશમાં પ્રેમ અને ઐક્યની વૃદ્ધિ કદી પણ થશે નહિ. નાનાં-મોટાં સર્વ બાળકો પર સમાન પ્રેમ રાખનારી માતાના જેવું અંતઃકરણ બનાવવું એજ જીવનસાફલ્યનો સાર છે. ખરી કેળવણી તેજ છે કે જેથી અખિલ વિશ્વ પ્રત્યે ઇશ્વરની દૃષ્ટિથી જોઇ શકાય.

ઉન્નતિ ક્રમે ક્રમે થાય છે. જેમ દરેક જણને બાલ્યાવસ્થા, યૌવનાવસ્થા વગેરે અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે, તેમ નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ જુદી જુદી અવસ્થામાંથી પસાર થવું જરૂરનું છે. પતિત મનાતા લોકો નીતિક્ષેત્રમાંનાં બાળકો છે. શું બાળકમાં પણ એક પ્રકારનું સૌંદર્ય માલૂમ પડતું નથી ? તમે ભૂલથી જેને " પતિત " માનો છો તેઓ હજી " ઊઠ્યાં નથી." જેમ તમે એક વખતે શિખાઉ હતા, તેમ તે પણ હાલ વિશ્વવિદ્યાલયના નવા શિખાઉ વિદ્યાર્થી છે.

કેટલાક માણસો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ ધરાવવાનો ઘણો ઢોંગ કરે છે અને તે છતાં પણ પોતાના આશ્રિતોના દોષ શોધવામાં મશગૂલ રહે છે. એ કૃત્યના બચાવમાં તેઓ કહે છે કે, " અમે પાપનેજ ધિક્કારીએ છીએ; પાપીને તો અમે ચાહીએ છીએ "

પરંતુ વહાલા મિત્રો ! જ્યાંસુધી તમને કોઇ વસ્તુમાં દોષ દેખાય છે, ત્યાંસુધી તમે તેના પર પ્રેમ કરી શકતા નથી. પ્રેમનો અર્થજ " સૌંદર્ય જોવું " એ છે.

અંધારાની સાથે લડાઇ કરવાથી શું તે જતું રહેશે ? ઘોર અંધારામાં ચોતરફ પથરા ફેંકવાથી, લાકડીઓના સપાટા મારવાથી, બારીબારણાં પછાડવાથી, ટેબલ ખુરસીનો કચ્ચરઘાણ વાળવાથી, ખડિયો ઢોળી નાખવાથી અને ગુસ્સે થઇ ગાળો ભાંડ-

વાથી અંધારૂં જતું રહેશે કે? આવીજ રીતે ઉત્સાહભંગ કરનારી અને નિરાશ કરનારી ટીકા કરવાથી માણસો સુધરી શકવાનાં નથી. ઉત્સાહને વધારનારા આશાજનક–સ્નેહભરેલા–ઉપદેશનીજ જરૂર છે. ઉત્સાહભંગ કરનાર ટીકાઓની જરૂર નથી. ગટરનો કચરો રસ્તાઓ ઉપર પાથરવાથી કાંઈ સારૂં પરિણામ આવી શકશે? કદી નહિ. તેવીજ રીતે બીજાના દોષો તરફ કરડી નજર રાખવાથી ઉત્તમ પરિણામ આવી શકશે નહિ. શાંતપણું અને શુભેચ્છારૂપી પાણીનો નિર્મળ પ્રવાહ એ ગટરમાંથી વહેવરાવો એટલે બધો કાદવ આપોઆપ ધોવાઈ જાય. એમ કહેવાય છે કે, અકબર બાદશાહે એક વખત એક લીટી દોરી અને તેના શાણા પ્રધાન બીરબલને કહ્યું કે, "આ લીટીને એક પણ બાજુએથી ભૂંસી નાખ્યા વગર ટૂંકી કરી આપો." બીરબલે તુરતજ પેલી લીટીની નીચે એક લાંબી લીટી દોરી, એટલે અકબરની લીટી એની મેળેજ ટૂંકી દેખાવા લાગી. ભાઈઓ! મોટી લીટી દોરવામાંજ ખરી મહત્તા છે. જેવી રીતે બીરબલે અકબરને ખાતરી કરી આપી કે, તેણે દોરેલી લીટી ટૂંકી હતી, તેવીજ રીતે આપણે લોકોને અંતઃકરણપૂર્વક માનતા કરવા જોઈએ કે તેઓ ખોટે રસ્તે જાય છે અને અમે બતાવીએ છીએ તે રસ્તો ખરો છે. **આપણા બહારના બડબડાટનો અર્થ એજ થાય છે કે, "તુલસી વડ કેમ નથી?" "તુલસી વડ કેમ નથી?"** પરંતુ એ સવાલ જેટલો મૂર્ખતાથી ભરેલો છે, તેટલોજ મૂર્ખતાભરેલો "આપણા આગેવાનો આવા કેમ નથી અને તેવા કેમ નથી?" એ પ્રકારનો બડબડાટ છે. આપણને દરેક વસ્તુમાં સૌંદર્ય જોવું ગમે છે. "ખરાબની નિંદા કરવી છોડી દઈ સારાની પ્રશંસા કરો." જિંદગીની સઘળી દ્રાક્ષોમાંથી હું તો મિષ્ટ દ્રાક્ષરસજ કાઢું છું.

ટીકાકાર મિત્ર! હું તમને ચાહું છું, પણ જેના પર તમે ટીકા કરો છો, તેને પણ હું તેટલોજ ચાહું છું અને તેના વિષે પણ મારા મનમાં તમારા જેટલુંજ માન છે.

કલહ

જીવનકલહમાં ફતેહ કોણ પામે છે? પ્રેમ.

જે સમાજમાં માણસોનાં અંતઃકરણો એક થાય છે, વિચારો

એક થાય છે અને સ્નેહમયી સેવા કરવામાં હાથ પણ એકઠા થાય છે, તે સમાજમાં માણસોની સંખ્યા ઓછી હોય, તોપણ તે, વિભક્ત શક્તિવાળા કરોડો મનુષ્યો પર જીવન-કલહમાં વિજય મેળવે છે.

કલહ ત્રણ પ્રકારના છેઃ-(૧) વિષમ સાથે, (૨) સરખા સાથે અને (૩) પ્રકૃતિવિરુદ્ધ.

મત્સર, ઇર્ષ્યા અને પક્ષાભિમાનથી ઉત્તેજિત થઈ સમાન લોકોની સાથે કલહ કરવામાં પોતાની શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય કરવા કરતાં, સમાન માણસોની સાથે ઐક્ય કરીને વિષમ લોકોની સાથે કલહ કરવાથી વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

"દરેક જાતનો જુલમ દયામાંથીજ જન્મ પામે છે" એ વાક્ય અક્ષરશઃ ખરૂં છે.

વિષમ ઉપર જ્યારે પ્રેમ થવા માંડે છે,ત્યારેજ પ્રકૃતિ વિરુદ્ધના કલહમાં આપણને જય મળે છે અને પંચમહાભૂતો ઉપર પણ સત્તા મળે છે. "હું સર્વનો નિયામક પ્રભુ છું" એ સૂત્રને આ જડસૃષ્ટિમાં કૃતિમાં મૂકવું અને પ્રકૃતિવિરુદ્ધ કલહ કરવો, એ બેમાં કાંઇજ ફરક નથી.

टीका करवानो स्वभाव आ जगतमां आटलो बधो साधारण केम छे ?

ટીકા કરવાની પ્રવૃત્તિ બીજા માણસને નુકસાન કરવા જેવી દેખાય છે; પરંતુ બહુધા તે પોતાના બચાવને માટે હોય છે. કોઇ પણ પ્રકારની ટેવ અથવા અભ્યાસ છોડી દેવડાવવાને માટે તેનાં ખરાબ પરિણામોનું વર્ણન કરીને સખ્ત ટીકા કરવાની જરૂર પડે છે. જ્યારે આપણે તે દોષ બીજા માણસોમાં જોઇએ છીએ, ત્યારે તેનો ચેપ રખેને આપણને ઊડી વળગે એવા ભયથી આપણે તેનો સંસર્ગ તજી દેવાને ઇચ્છીએ છીએ. નવી ટેવ પાડવી અથવા નવી દૃષ્ટિ બનાવવી એ જૂની ટેવ અને જૂની દૃષ્ટિનો નાશ કર્યા બરાબરજ છે. જ્યાંસુધી જગતમાં સુધારાને અવકાશ છે, ત્યાંસુધી ટીકા અને તુલના પણ રહેવાનાંજ. તેનો ત્યાગ કરવો ઇષ્ટ નથી તેમ શકય પણ નથી; પરંતુ ટીકામાં કોઇ વ્યક્તિ સંબંધે બોલવું એ નુકસાનકારક છે, માટે એ ઝેરને તો ત્યજી દેવુંજ જોઇએ. આપણું ક્ષુદ્ર 'હું' કે જે આપણામાં અને લોકોમાં પાપની ઉત્પત્તિ

કરે છે તેને દૂર ફેંકી દેવું જોઇએ. આમ કરવાથી સઘળું દુઃખ જતું રહેશે અને જેવી રીતે એક રસાયનશાસ્ત્રી અથવા વનસ્પતિશાસ્ત્રી રાસાયણિક દ્રવ્યો અથવા વનસ્પતિનું નિરીક્ષણ, તેમાં ગૂંચવાઇ પડવાની ધાસ્તી વગર, ન્યાયીપણે, ચોક્કસપણે અને સૂક્ષ્મતાથી કરી શકે છે, તેવીજ રીતે આપણે પણ આપણી આસપાસનાં સઘળાં કામો અને માણસોને નિઃસ્પૃહતા અને શાંતિથી જોઇ શકીશું તથા જેવી રીતે સૂર્ય એક સાક્ષી તરીકે થૂવર અથવા ચંદન વૃક્ષ, ઉકરડો કે ઉદ્યાન, નર કે નારી, પશુ કે પક્ષી અથવા જીવજંતુ, કીડી, મંકોડી અને વાંદરાને સમાનતાથી જોઇ શકે છે તેવી રીતે આપણે પણ સઘળી વસ્તુઓને નિર્દોષ અને સમાન દૃષ્ટિથી જોઇ શકીશું.

પ્લેગથી બચવાનો ઉપાય એજ છે કે, આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ચાલવું, તેમ પોતાના બંધુ પર પ્રેમ રાખવો, એ આધ્યાત્મિક આરોગ્યને ઉત્તમ સ્થિતિમાં રાખવાનો સાચામાં સાચો નિયમ છે.

યોગ્ય ત્યાગ કરતાં આવડે તો સમૃદ્ધિવાન થવાનું કાર્ય કંગાલ થવા જેટલુંજ સહેલું છે. "યજ્ઞથી દુઃખનિવૃત્તિ થાય છે." એ સૂત્ર પ્રાચીનકાળમાં જેટલું સત્ય હતું, તેટલું આજે પણ સત્ય છે; પરંતુ એ યજ્ઞમાં નિરપરાધી પશુઓનું બલિદાન આપવાથી નહિ, પણ પ્રેમદેવીની આગળ પક્ષાભિમાન, મત્સર, ઇર્ષ્યા વગેરેનો ભોગ આપવાથીજ આ પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઊતરી આવશે.

ટીકાના ભોગ થયેલા માણસો પ્રત્યે ટીકા સમતોલપણું જાળવવાનું કાર્ય કરે છે. ટીકા એ કાપકૂપ કરનારી દૈવી કાતર છે અને તેથી આપણે વધુ સુંદર બની શકીએ છીએ. જ્યારે ટીકારૂપી કાતર ચાલતી હોય, ત્યારે આપણા અંતરમાં શું છે તે તપાસી જોવું. કદાચ ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિઓ તરફ ઘસડાઇ જવાની ઇચ્છા આપણા દિલમાં પેદા થઇ હશે અને તેથીજ આ ચેતવણી મળી છે. ઠેકઠેકાણે ખડકોવાળી વાંકીચૂકી અને ખાડીના પ્રવાહ સાથે નાની સરખી હોડીમાં બેસીને અજાણ્યા સમુદ્ર તરફ ઘસડાઇ જતા મનુષ્ય આવી ટીકાથીજ પોતાની ભયંકર સ્થિતિ વિષે સાવધ રહે છે. તેની હોડી એકાદ ખડક સાથે અથડાતાંજ તે પોતાની જિંદગીનો બચાવ કરવાને માટે પ્રયાસ કરવા માંડે છે. જો ખડક-

નો આ ધક્કો ઉપયોગી ન હોત, તો તે તેના તરફ ધ્યાન પણ ન આપત. આપણે જેને દુ:ખ કહીએ છીએ તે વસ્તુતઃ આવશ્યક ભયસૂચક વાવટો છે. સચેત પ્રાણીઓને સન્માર્ગે ચડાવવાને આવી ચેતવણીઓની આવશ્યકતા છે.

મિત્રે અથવા શત્રુએ કરેલી ખરાબ ટીકાને આપણે આત્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જાગૃત કરવા આવેલા ખરાબ સ્વપ્ન તરી-કેજ ગણી કાઢવી. જ્યારે તમે જાગો છો, ત્યારે સ્વપ્ન ક્યાં રહે છે? જ્યારે આપણે આપણા વર્તનને પ્રેમમય બનાવી દઇએ છીએ, ત્યારે થયેલું બધું નુકસાન ખરો નફો બની જાય છે. ગરીબ સિંડ્રેલાની મોજડી ખોવાઇ ગઇ; પરંતુ તેને મોજડી પણ મળી અને સાથે સાથે રાણીપદ પણ મળ્યું!

જ્યારે આપણે સમસ્ત વિશ્વ સાથે તાદાત્મ્ય સાધી લઇએ છીએ ત્યારે કોઈ પણ દુર્જન માણસ આપણી પાસે આવવાની હિંમત કરી શકતો નથી. ઘરમાં પ્રકાશ ન હોય, ત્યારેજ ચોરો તેમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. જે પુરુષ લોકનાયક થવાને લાયક હોય છે, તે કદી પણ "મારા સોબતીઓ મૂર્ખ છે, મારા અનુયાયીઓ બેઇમાન છે, લોકો કૃતઘ્ની છે, સમાજમાં કિંમત કરવાની શક્તિ નથી," એવા બડબડાટો કરતો નથી. આ બાબતો આયુષ્યના મહાન ખેલનો માત્ર એક દાવ છે અને નિરાશાથી હારીને અટકી ન જતાં તેની સામે થવામાંજ ખરૂં સામર્થ્ય રહેલું છે. અનાવ-શ્યક વિવાદ અને પ્રમાદભરી મનોવ્યથાઓ આ બે બાબતોથી જો દૂર રહેવામાં આવે, તો એવી કઇ વસ્તુ જગતમાં છે કે જે પૂર્ણ સંતોષપૂર્વક ન પ્રાપ્ત થાય?

ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! તેં મને યુગોના યુગો સુધી ઠગ્યો છે. ઘડીમાં શત્રુઓ અને મિત્રોની પાછળ સંતાઇને, ઘડીમાં નિંદા અને સ્તુતિમાં અદૃશ્ય થઇને, ઘડીમાં આનંદ અને અહંકારમાં ખોવાઇ જઇને, ઘડીમાં વિપત્તિ અને દુઃખોમાં દબાઈ જઈને, ઘડીમાં સંસારનાં સંકટોમાં લપાઇ જઇને, ઘડીમાં હાનિ-લાભને લીધે ભુલાઇ જઇને, ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! યુગોના યુગો સુધી તેં મને ઠગ્યો છે.

ઉપાધિઓ, આનંદોના આઘાત-પ્રત્યાઘાતો, પ્રચંડ પ્રહારો, હાસ્યો અને નિઃશ્વાસવહનો, એ બધાં અજબ પ્રકારની રસાયન-ક્રિયા અને વિદ્યુતશક્તિ ધરાવે છે. એ ખરેખર એક પ્રકારનો શુદ્ધિ-

કરણુ પ્રયોગ છે—આસક્તિ તોડનારૂં પૃથક્કરણુ છે. આ ક્રિયાદ્વારા રાગ, દ્વેષ, સંબંધ, આસક્તિ, આધાર અને ધિક્કાર વગેરે મનોવિકારરૂપી કાચી ધાતુમાંથી નિર્વાણુ—પરમપદરૂપી શુદ્ધ રેડિયમ મળી આવે છે. આહા! કેવી વિચિત્ર ઘટના! ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! યુગોના યુગો સુધી તેં મને ઠગ્યો છે.

મારા અંતઃકરણુના રેડિયમમાંથી એકસ—રે કિરણો નીકળે છે અને તે સઘળી જાતના પદાર્થોને, સઘળી બાજુએથી અને સઘળા ભાગોમાં પારદર્શક બનાવી મૂકે છે. કેવી અદ્ભુત કળા! ઓ પ્રેમ! સ્વર્ગીય પ્રેમ! યુગોના યુગો સુધી તેં મને ઠગ્યો છે.

ખરૂં રહસ્ય ગુપ્ત રાખવાને માટે તીક્ષ્ણુ નિંદા, સર્વ કંપો, સર્વ આધારો, શત્રુઓ, મિત્રો અને સર્વ વેપારો આ સઘળી વસ્તુઓની તમે જે દીવાલો બાંધી છે, તે હવે અપારદર્શક રહી નથી. તમારાં સઘળાં રહસ્યો સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ કરો. હે ઉત્તમ આભૂષણુ! આત્મારૂપી શુદ્ધ રેડિયમ! પેટી, પટારા, તિજોરી, બારણાં અને તાળાં આ સઘળી ખોટી મિલકતોને તું બાળીને ભસ્મ કરે છે. શુદ્ધ સત્યસ્વરૂપ રેડિયમ! ઓ સર્વભક્ષી આત્મા! ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! યુગોના યુગો સુધી તેં મન ઠગ્યો છે.

निर्विकार दृष्टि

બાળક દરેક વસ્તુમાં વ્યક્તિત્વ આરોપિત કરે છે. આકાશમાં મેઘગર્જના થાય, ત્યારે તેઓ માને છે કે, વાદળાંની પછવાડે એકાદ રાક્ષસ રહેલો હોય છે, તે ખિજવાઇને બૂમબરાડા મારે છે! તેવીજ રીતે કેટલાંક વૃદ્ધ બાળકો જે જે વસ્તુના સંસર્ગમાં આવે છે, તે તે બધી ખરાબ છે એવો આરોપ તેમના પર મૂકે છે! જ્યારે કોઇ વસ્તુ બહારથી ખરાબ દેખાય, ત્યારે આપણું વર્તન પ્રેમમય બનાવવાને બદલે પરિસ્થિતિની સાથે છિદ્ર શોધવાં, એ ટેલિફોનદ્વારા ખરાબ ખબર સાંભળીને તે યંત્રને ભાગવા બરાબર છે.

ઓસ્ટ્રેલિયાના કાળા લોકોમાં એવી માન્યતા છે કે, અમુક મંત્રો જપવાથી અથવા એવાજ કોઇ પ્રકારથી માણુસ પોતેજ વરસાદ વરસાવી શકે છે! તેઓ આ ક્રિયાને “મેલ્કા” કહે છે. એક પ્રખ્યાત માણુસ લખે છે કે, “અમારા પ્રવાસ દરમ્યાન જો વાવાઝોડું થતું તો અમારી સાથેના જંગલી, કાળા ઓસ્ટ્રેલિયનો હંમેશાં બીજા લોકો પર (બીજા ઓસ્ટ્રેલિયનો કે જેઓ વરસાદ

વરસાવતા હતા, તેમના પર) ગુસ્સે થતા."

આ જંગલી ઓસ્ટ્રેલિયનોમાં જે ઘોર અજ્ઞાન–તિમિર માલૂમ પડે છે, તેવીજ જાતનું અજ્ઞાન પોતાના બાંધવના દોષથી ગુસ્સે થનારા સુધરેલા અને કેળવાયેલા લોકોમાં છે. પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર વરસાદ આવે છે. પુષ્પ ખીલે છે તેમાં પણ પ્રકૃતિના નિયમ સિવાય કોઈ બીજી વસ્તુ દેખાતી નથી. એવીજ રીતે જો કે જૂડાસ સમજ્યો નહોતો, તોપણ તેના દગાભરેલા ચુંબનમાં પ્રેમનો નિયમજ પૂર્ણ જોશમાં અમલમાં મુકાયો હતો. તે દગાભરેલા ચુંબન પછી તરતજ જે ઘટના બની, તેથીજ આજ *ક્રાઈસ્ટને સૌ માણસો યાદ કરે છે. જો તેમ ન થયું હોત, તો આજે ક્રાઈસ્ટને કોણ યાદ કરત ? માફી માગતા બંધુઓને ઉદાર જોસફે કહ્યું કે, "ભાઈઓ ! તમે મને કૂવામાં નાખ્યો નથી. ઇજીપ્તમાં મને દેવપદ આપવાને માટે પ્રેમદેવીને મારા ભાઈઓ કરતાં વધારે પ્રેમના પૂજારીઓ મળ્યા નહિ, તેથી તેમનેજ પસંદ કર્યા."

હું જે વસ્તુને હાથમાં લઉં છું, તે મને એટલી બધી ચંચળ, ક્ષણભંગુર અને નાશવંત જણાય છે કે હું કોઈ પણ વસ્તુને સ્થાયી કે વાસ્તવિક માની શકતો નથી; ત્યારે હું તે પર ટીકા તો શી રીતેજ કરી શકું ? એક વીજળીનો ચમકારો થતાં પૂર ઝડપે જતી આગગાડી અને દોડતું વાદળું સ્થિર દેખાય છે, પણ જ્યારે આપણે તેના સંબંધમાં વધારે જ્ઞાન મેળવીએ છીએ, ત્યારે તે સ્થિર નથી; એવી આપણી ખાતરી થાય છે. આવીજ રીતે લોકો બધી વસ્તુઓને માયાના ચંચળ પ્રકાશમાં જુએ છે અને તેટલા ઉપરથીજ સ્થિરતા, વ્યક્તિત્વ અને સમૃદ્ધિ વિષે પોતાનો ચોક્કસ અભિપ્રાય બાંધી બેસે છે. આને વ્યાવહારિક જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. દરેક વસ્તુને શાશ્વત, સત્ય અને અનંતતાના સૂર્યપ્રકાશ વડે જુઓ એટલે અનંત શાંતિ સાથે તમારૂં ઐક્ય થયેલું જણાશે.

મનુષ્યો નકામા વાદવિવાદ અને ઝઘડાઓ કરે છે. વાદવિવાદ કરીને પોતાના મતભેદ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી ભેદભાવ, અસંતોષ અને અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું કારણ શું ? મકાન બાંધવાની શરૂઆત કરતાં પાયો મજબૂત નથી નંખાતો તેથીજ

* ક્રાઈસ્ટના બાર શિષ્યોમાંના એક જૂડાસ નામના શિષ્યે છેવટે ક્રાઈસ્ટને એવી રીતે દગો દીધો હતો.

આવું પરિણામ આવે છે. પ્રથમ અંતઃકરણને જીતો, પછી ન્યાયબુદ્ધિને જાગૃત કરો. જ્યાં ન્યાયબુદ્ધિનો પરાજય થાય છે, ત્યાં પ્રેમ વિજયી નીવડે છે. ઈસપનીતિ વાંચવાથી જણાય છે કે, વાયુ બળાત્કાર કરીને વટેમાર્ગુનો ડગલો ઉતરાવી શક્યો નહિ, પણ સૂર્ય તેજ કાર્ય ધીમે ધીમે નમ્ર વર્તણુંકથી કરી શક્યો.

ધર્મ અને મતનું ઐક્ય કરવાને માટે લોકો ઘણા ચિંતાતુર બની રહ્યા છે, પણ તેઓ આત્માના ઐક્યની રાહ જોતા નથી. ઐક્યનો અર્થ એ છે કે, બાહ્યભેદ અને મનોવિકારને ન ગણકારતાં અંદરથી એક થવું. માત્ર પ્રેમથી આ પ્રમાણે થઇ શકે છે. જ્યાંસુધી તમે સર્વાત્મભાવ નહિ પ્રાપ્ત કરો, ત્યાંસુધી સર્વજ્ઞતા કદી નહિ પ્રાપ્ત થાય. વિશાળ બુદ્ધિના કરતાં સહૃદયતા વધારે આવશ્યક છે. પ્રેમ કાયદો તોડે તેથી કાર્યસિદ્ધિજ થાય છે; પરંતુ જો બીજી કોઇ વસ્તુ કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરે, તો તોફાન અને ક્રાંતિ થયા વિના રહેજ નહિ. **માત્ર પ્રેમજ દૈવી કાયદો છે.** પ્રેમનેજ માત્ર કાયદો તોડવાનો હક છે. પ્રેમથીજ મળેલી સંપત્તિનો સ્વીકાર કરવો એ ઇશ્વિરી ન્યાયને અનુસરતુંજ કાર્ય છે. હક કરીને લેવું એ ગેરકાયદેસર છે.

ભારતવર્ષના રાજકીય નેતાઓ! તમે નિષેધક ટીકાઓ અને આવેશભર્યા બળાપા આજ સુધી કરતા આવ્યા છો, પણ તેથી તમારી સ્થિતિ સુધરવાને બદલે દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે! હવે આપણે યોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ. સામા પક્ષનાં માણસોએ ખોટું કામ કર્યું, તેથી તમે પણ જો ખોટું કાર્યજ કરો તો તેથી કાંઇ સ્થિતિ સુધરવાની નથી; એથી તો એક કલંક ઉપર બીજું કલંક ઉમેરાશે, કાંઈ તેમાંથી ઘટવાનું નથી. એક પુખ્ત વયના માણસનું એક છોકરાએ અપમાન કર્યું; આથી ગુસ્સે થઇ પેલો માણસ છોકરાને મારવા દોડ્યો અને તેને પકડીને બોલ્યોઃ "મૂર્ખા! તું આટલો બધો ઉદ્ધત કેમ બન્યો છે!" છોકરાએ તરત જવાબ આપ્યો કે, "મહેરબાન સાહેબ! આપના કહેવા પ્રમાણે હું મૂર્ખ હોવાથી અટકચાળું કર્યું, પણ આપ તો ડાહ્યા છો ને? આપ તો ડાહ્યા માણસ જેવી વર્તણુંક રાખો!"

વીજળીથી સ્પર્શ પામેલી વસ્તુ જ્યારે કોઇ બીજી વસ્તુના સંસર્ગમાં આવે છે, ત્યારે તેને તે ચોટી જતી નથી, પણ પ્રવર્તનક્રિયાથી એ વસ્તુમાં વિષમ પ્રવાહ ઉત્પન્ન કરે છે; પણ જ્યારે બ-

રાબર સંયોગ થઇ જાય છે, ત્યારે સમપ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે. જાતિ–અભિમાન તથા વર્ણાભિમાનના કાચના પડદાઓ જ્યાંસુધી અંતઃકરણો એક થવા ન દે, ત્યાં સુધી બુદ્ધિ અને વિચારની મદદથી ઐક્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ નુકસાનકારક અને ભયાવહ છે; એથી તો તમે જે પરિણામ લાવવા માગો છો, તેથી તદ્દન વિરુદ્ધ પરિણામજ આવશે. જ્યાંસુધી એક માણસ પર તમે પ્રેમ ન રાખો, ત્યાંસુધી તમે તેને ઓળખી શકશોજ નહિ.

ज्यां बुद्धिनो पराजय थाय, त्यां प्रेमने विजय मळी शके छे.

ધર્મ, પંથ, સંપ્રદાય વગેરેને લોકો મંત્રેલાં માદળિયાંની પેઠે ગળામાં પહેરે છે. સઘળી જાતના ગુણ અને પ્રભાવ તેમાં છે એમ માનવામાં આવે છે, છતાં આપણે જે થોડાઘણા ગુણ સંપાદન કરીએ છીએ તે એનાથી નહિ; પરંતુ તેનાં કારણો જુદાંજ છે. હવે આપણે આપણા મનુષ્યત્વનું સંરક્ષણ કરીને આ વહેમો ત્યજી દેવા જોઇએ. આ નામ–રૂપનાં રમકડાં સાથે હજી કેટલા દિવસ રમ્યા કરશો?

ખોટા મતો, લોભ, મોહ વગેરે સર્વે તમારે છોડવાં જોઇએ. તમારી સર્વ મત્તા (મમત્વ, માયા, મારાપણું) તમારા ઉપર સત્તા ચલાવે છે અને તમને ગૂંગળાવી નાખે છે. તમે પોતે અંદર ઊતર્યા સિવાય બીજાઓને બહાર કાઢી શકશો નહિ. તમારૂં સર્વસ્વ લૂંટાઈ જવામાંજ આનંદદાયક વિજયનો ખજાનો રહેલો છે. ઈશ્વરનું એક નામ 'હરિ' છે. તે 'રામ'ને સૌથી વધારે પ્રિય લાગે છે. 'હરિ'નો ખરો અર્થ 'લૂંટારો' થાય છે. હે પરમ કૃપાળુ હરિ! વળી કોઇ સવાલ પૂછશે કે, "તમે દુશ્મનને શરણે જાઓ તો તે તમને ખાઇ નહિ જાય?" પણ હું તેને એટલુંજ કહું છું કે, "હે મૂર્ખા! તેં કોઈ દિવસ આ પ્રયોગ કરી જોયો છે?"

જિંદગીનાં સઘળાં બારણાંઓ ઉપર "બહારથી ખેંચો" એવો શબ્દ લખેલો છે; છતાં તમે તેને ખોટી રીતે વાંચો છો અને તેને અંદરની બાજુએ હડસેલવાનો પ્રયત્ન કરો છો; પણ એમ તે કાંઈ બારણું ઊઘડે? વિવાદ કરવો એ "હડસેલો મારવા" બરાબર છે અને પ્રેમદ્વારા બીજાનાં હૃદયો તમારાં અંતઃકરણમાં મેળવી દેવાં એ "ખેંચવા" બરોબર છે. અંતઃકરણ પ્રેરણાના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે અને મસ્તક એ બહાર નીકળ-

વાનું દ્વાર છે. અંતઃકરણ પ્રેરણા કરે છે અને મસ્તક તેનું વિવરણ કરે છે. જેવી રીતે દેહ પહેલો અને કપડાં પછી, તેવીજ રીતે લાગણી પહેલાં અને વિચાર પછી ઉત્પન્ન થાય છે. કોઇ પણ વ્યક્તિની લાગણી બદલાતાં તેની વિચારપદ્ધતિમાં ચમત્કારિક ફેરફાર થઇ જાય છે.

જિંદગી એટલે શું ? અંતરાયોની–વિઘ્નોની એક પ્રકારની પરંપરા. જેઓ ઉપરચોટિયું જીવન ગાળે છે, તેઓ જિંદગીનો આવોજ અર્થ કરે છે; પણ જેઓ ખરી જિંદગી (પ્રેમમય જિંદગી) ગાળે છે, તેઓ તેનો એવો અર્થ કરતા નથી. ગપ્પીદાસો, બાહ્ય-સ્વરૂપથી મોહ પામનારાઓ અને શરમભર્યા દંભના બેશરમ ગુલામોના સંસર્ગમાં આવવું નુકસાનકારક છે એ ખરી વાત છે; પરંતુ જ્યાં પ્રેમદેવીની પધરામણી થાય છે, ત્યાં નીચ લોકો ઊભા પણ રહી શકતા નથી. આપણે તેનો સંસર્ગ છોડી દેવાની જરૂર પડતી નથી. ખાસ જરૂર પડ્યા સિવાય આમંત્રણ વગરના પરોણાઓ જો તમારી પાસે આવે તો એમજ સમજજો કે પરમાત્માનું અસ્તિત્વજ નથી. મતલબ કે એમ બનવું એ તદ્દન અસંભવિત છે.

પંજાબના ગનીમતે પોતાના "નૈરંગે ઇશ્ક" નામના ગ્રંથમાં અઝીઝ નામના એક શિક્ષકની વાત લખી છે. ગરીબ બિચારો શિક્ષક શાહિદ નામના વિદ્યાર્થીને અંત્યત પ્રેમથી ચાહતો હતો. વિદ્યાર્થીઓની પાટી તપાસતી વખતે તે પોતાના પ્રિય શિષ્ય શાહિદની વાંકાચૂકા અક્ષરોવાળી પાટી પોતાની નજર સામે રાખતો અને તે પાટીના અક્ષરોને ઉત્તમ ગણતો. શાબાશ ! શાબાશ ! બરાબર છે ! જ્યાં પ્રેમને અભાવે દૃષ્ટિ દૂષિત થઇ હોય, ત્યાંજ માત્ર ભૂલો દેખાય છે. જ્યારે પ્રેમદેવી આપણા હૃદયમાં પધારે છે, ત્યારે અંધારાનો નાશ થાય છે અને દિવસ પછી રાત્રિ ન પડતાં દિવસજ ચાલુ રહે છે.

सत्यपरायणता

પવિત્રતાના નામ નીચે કેટલાક લોકો પ્રેમની વિરુદ્ધ ગણુ-ગણાટ કરે છે; પણ પવિત્રતા તો પ્રેમ વગર એક ક્ષણ પણ જીવી શકતી નથી, એ વાત તેઓ શા માટે ભૂલી જાય છે ? કેટલાક પ્રેમથી મરે છે, કેટલાક દ્વેષથી મરે છે, બહારથી પવિત્રતાનો ઢોંગ કરી અંતઃકરણમાં દ્વેષ રાખવો એ ભયંકર પાપ છે. જગતમાં

અપવિત્રતાના ગુલામો ઘણા છે; પરંતુ નીતિના નામ નીચે પોતાની દુર્બળતા ઢાંકનાર પવિત્રતાના ગુલામો અધિક ભયંકર છે. પોતાના આત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો, પોતાના અનુભવ પ્રમાણે આચરણ રાખો. સ્વાનુભવ કરતાં વધારે યોગ્ય બીજો કોઇ ગુરુ નથી.

સ્વાનુભવી મનુષ્યના જેવો બીજો કોઇ ભાગ્યેજ પવિત્ર હોય છે. પવિત્રતાના ક્ષુદ્ર બાહ્યોપચારને અને જાતિદ્વેષને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપવાથી વાસ્તવિક ચિત્તશુદ્ધિરૂપી આત્મસાક્ષાત્કારથી આપણે વંચિત રહીએ છીએ.

સમાજને કૃત્રિમ નીતિ શીખવનાર ધંધાદારીઓ જો શાંત રહે, તો લોકો શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા એની મેળે રાખતાં શીખે. હાથપગ ધોવાનો આરોગ્યરક્ષણનો સાદો કાયદો લોકો પોતાની મેળે શીખી લે છે; તેવીજ રીતે શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા પણ તેઓ આપોઆપ રાખતાં શીખી જાય. વિષયાસક્તિ વિષે બહુ ઉહાપોહ કરવાથી તો દૈવી પ્રકૃતિ ધરાવનાર મનુષ્ય પણ જે વસ્તુથી દૂર છે, તે વસ્તુ તેના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થશે. તમારી શક્તિઓને ઉચ્ચ વિષયો તરફ વાળશો, તો ક્ષુદ્ર વિષયાસક્તિ વિષે વિચાર કરવાનો સમય પણ તમને નહિ મળે.

મનુષ્યો પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં શીખે એવું શિક્ષણ ન આપતાં, કેટલીક સંસ્થાઓ માનસિક દારિદ્ર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. નિર્દોષ છોકરા અને છોકરીઓનાં મસ્તકમાં અમુક ધાર્મિક આજ્ઞાઓ બળાત્કારે ભરી દેવાથી માનસિક દારિદ્ર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. નીતિનો બોધ આપવાથી નૈતિક દારિદ્ર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. માનસિક દારિદ્ર્ય અને ધર્મઘેલછા એ એકજ રોગની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ એવી બે સ્થિતિઓ છે.

બધી નદીઓ એકજ સાગરમાં જઇ મળે છે. પ્રેમના બધા પ્રવાહ એકજ પ્રેમસાગરમાં જઇ મળે છે. ઇશ્વરના હૃદયમાંથી સૌંદર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રહ્માની નાભિમાંથી કમળ ઊગે છે. જેને સૌંદર્યની ઇચ્છા હોય તેણે ક્ષીરસાગરમાં સૂતેલા પરમાત્મા પાસેથી તે મેળવવું જોઇએ. ખરેખર સૌંદર્ય એ પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન અને આત્માનું જીવન છે. સૌંદર્યની અભિરુચિ વિનાનો મનુષ્ય દગો, લૂંટ અને પ્રપંચજ કરી શકે છે; પણ સૌંદર્ય ક્યાં છે? શું તે ભૂરી આંખો, ગુલાબી ગાલ, કોકિલ સ્વર,

રમણીય દૃશ્યો અને સુંદર કળામાં છે? હા, છે; પરંતુ તે માત્ર તેમાંજ છે એમ નથી. વસંત ઋતુ આવે ત્યાંસુધી જેને આનંદને માટે આખો શિયાળો રાહ જોવી પડે છે, તે મનુષ્યની અભિરુચિ ખરેખર દયાજનક છે. એક વખત મધુર સ્વર કર્ણગોચર થાય તે પહેલાં જેની અભિરુચિ ઉપર હજારો વખત આઘાત પડે, એવા સંગીતના શોખીન મનુષ્યની દશા પણ ખેદજનક છે. જે માણસના આનંદનો આધાર રમણીય દેખાવ, સુંદર બગીચા, અનુકૂળ મિત્રમંડળ, મધુર વચનો ઇત્યાદિ બાહ્યવસ્તુઓ ઉપર છે, તે માણસને ખરેખર અભાગીજ સમજવો જોઇએ.

ખરો મુક્ત મનુષ્ય તો તેજ છે કે, જેનો સ્વયંપ્રકાશ તેની આસપાસની સઘળી વસ્તુઓ ઉપર સૌંદર્યનું ઓજસ નાખે અને જેના અંતઃકરણમાંથી કેવળ દિવ્યપ્રેમનાં કિરણોજ નીકળ્યા કરે. શ્રીચૈતન્ય મહાપ્રભુની સમક્ષ ચોર અને દારૂડિયા લોકોમાં રહેલો ઈશ્વરી અંશ પણ પ્રકટ થતો હતો.

પુરાણપુરુષ ભગવાન સૂર્યનારાયણને પોતાના પરિભ્રમણમાં પ્રકાશ સિવાય બીજું કાંઇજ દેખાતું નથી.

મુક્ત લોકોની પ્રેમશક્તિથી જંગલી પશુઓનો પણ ઉદ્ધાર થઇને તેમનામાં પ્રેમનાં ઝરણો ફૂટે છે, એમ યોગદર્શનનાં સૂત્રોમાં લખ્યું છે તે શું ખોટું છે? આપણે જે પ્રેમ અનુભવીએ છીએ એજ જો સઘળા ધર્મોમાં કહેલું સ્વર્ગ ન હોય, તો પછી સ્વર્ગ એ એક સ્વપ્ન સિવાય બીજું શું હોઇ શકે?

पवित्रता एटले शुं?

દેહાત્મભાવ, ઇંદ્રિયાસક્તિ વગેરેના ક્ષુદ્ર વિચારોથી આત્માને દૂષિત ન થવા દેવો એજ ખરી પવિત્રતા છે. બાહ્ય વિષયોના દાસ ન થઇ બેસતાં તેથી અલિપ્ત રહેવું એજ પૂર્ણ પવિત્રતા છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ થઇને રાગદ્વેષ, માનાપમાન, જયાજય ઇત્યાદિ દ્વંદ્વની કંઇ પણ અસર આપણા પર ન થાય એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એનું નામજ પવિત્રતા છે. માત્ર પવિત્ર માણસોજ સૃષ્ટિસૌંદર્ય અનુભવી શકે છે. જેમ સુંદર સ્ત્રી આરસીમાં પોતાનું મુખ જોઇને આનંદ પામે છે, તેવી રીતે સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોઇને પવિત્ર આત્મા પોતાની અંદરનું "આનંદસામ્રાજ્ય" નામરૂપાત્મક પ્રકૃતિદર્પણમાં પ્રતિબિંબિત થયેલું જોઇને આનંદ

પામે છે. સાચા પ્રેમી મહાત્માઓ પ્રેમનો અનુભવ લઇ શકે છે, પરંતુ તેઓ તેમાં ન ફસાતાં નીચી ભૂમિ પર આવવાને બદલે ઉચ્ચ ભૂમિકામાં જાય છે. ખરી પવિત્રતા એટલે વિશુદ્ધ પ્રેમ અને વિશુદ્ધ પ્રેમ એટલે ખરી પવિત્રતા. કોઇ કોઇ વાર નીતિની દુર્બળતા પવિત્રતા ગણાય છે અને આસક્તિ પ્રેમના નામથી ઓળખાય છે, એ બહુ શોકજનક છે.

કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર આસક્ત થઇ ગયા પછી તેનો પૂરો ઉપભોગ લઇ શકાતો નથી. પ્રકૃતિનો નિષ્કામ ભક્તજ બાગની શોભાનો સંપૂર્ણ આનંદ ભોગવી શકે છે; પરંતુ બાગનો કહેવાતો માલિક તો તેનો આનંદ લેવાને બદલે તેની કાળજી અને ચિંતા-માંજ પોતાનું આયુષ્ય પૂરૂં કરે છે. આપણે એવી ખરી પવિત્રતા અથવા પ્રેમનીજ જરૂર છે. બીજી બધી વસ્તુઓ એની મેળેજ ચાલી આવશે.

ए केवी रीते प्राप्त थाय छे ?

વર્તમાન સ્થિતિ ગમે તેવી હોય તોપણ તે પ્રત્યેનું આપણું કર્તવ્ય બજાવી તેને ઉચ્ચ બનાવવાથીજ અનાયાસે આત્મસાક્ષાત્કારનો લાભ મળશે. આત્મસાક્ષાત્કાર આપણાથી દૂર છે એમ માની તેની પાછળ દોડવાથી આપણે તેને પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહિ. બાળક પોતાના બાળપણુની રમતગમતો અને બાળપણુને છાજતાં કર્તવ્યોમાં નિમગ્ન રહેવાથીજ બાળપણ છોડીને પુખ્ત અવસ્થામાં દાખલ થાય છે; માંકડાની પેઠે મોટા માણસની નકલ કરવાથી તે પુખ્ત ગણાતું નથી.

सौंदर्य एटले शुं ?

ત્યાગ અર્થાત્ અહંકારનો ત્યાગ. ખરેખર, કૃપણતાભર્યું વ્યક્તિત્વ ("હું" પણું) તજવાથીજ અનંત જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. લોભી–સ્વાર્થી વૃત્તિથી સૂર્યનાં સર્વ કિરણો શોષી લેનાર હરકોઇ પદાર્થ કાળો પડી જાય છે; પરંતુ એ કિરણો શોષી ન લેતાં ઉદાર-વૃત્તિથી–નિઃસ્પૃહતાથી બહાર પાછાં ફેંકનારો પદાર્થ તેજસ્વી બને છે. સર્વ આકર્ષણનું કેન્દ્ર દેદીપ્યમાન સૂર્ય ચોમેર પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા ફેંક્યે જાય છે.

બાળકોસૌને મધુર લાગે છે; કારણકે તેમનું મન "અહંપણા"-થી સંકુચિત થયેલું નથી. નિરાભિમાન અને નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિની

છાપ આપણા મન પર પાડનાર કોઇ પણ વ્યક્તિ આનંદ આપે છે અને આકર્ષણ કરે છે. પ્રેમમૂર્તિ પર સૌ પ્રેમ કરે છે. ધાર્મિક ઝગડા અને તત્ત્વજ્ઞાનના વાદવિવાદો ! દૂર હઠો. તમારૂં કાંઇ કામ નથી. હું તેઓને સારી પેઠે ઓળખું છું. સૌંદર્ય એટલે પ્રેમ અને પ્રેમ એટલે સૌંદર્ય, એ બંને સાથે મળ્યાં એટલે થયો સંન્યાસ. ઇંગ્લેંડના સંન્યાસી એડવર્ડ કાર્પેન્ટરના શબ્દોમાં કહીએ તો "તમારા પોતાના વિષે વિચારો કરવાનું તદ્દન ન છોડી દો, ત્યાં-સુધી તમને સુખ મળી શકશે નહિ અને તે પણ અર્ધ મને નહિ. ક્ષુદ્ર 'હુંપણાનો' અંશ પણ રહ્યો હશે તો તે સઘળી બાજી બગાડી નાખશે. હું એમ કહેતો નથી કે એમ કરવું મુશ્કેલ નથી; પણ એ સિવાય બીજો માર્ગ નથી."

હે મનુષ્ય ! પ્રેમમૂર્તિ બનીને જીવવામાંજ મજા છે. બુદ્ધ, ક્રાઇસ્ટ અને અન્ય સંતાદિ પ્રાચીન કાળની વિભૂતિઓનાં અપૂર્ણ લખાયેલાં દૃષ્ટાંતોથી ભોળવાઇ દેશકાળથી બીશો નહિ.

માણસની-એકજ માણસની ઇચ્છા વડે ઇતિહાસ ધ્રૂજી ઊઠે છે.

પ્રેમસ્વરૂપે રહો એટલે તમારી મરજી પ્રમાણે બધા નિયમો બંધાશે. આંતરિક એકતા સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવો એટલે કાળ તમને બરાબર તાલ આપશે, તમારી મરજી પ્રમાણે ચાલશે.

ઘડિયાળના કાંટા કેટલા નાજુક છે? છતાં સમસ્ત જગત ઉપર તે કેવો કરડો અમલ ચલાવે છે? એ નાજુકડા કાંટાના ગુલામ બની રહેવું (કાળથી બંધાવું) એ અમર મનુષ્યને કેવી મોટી શિક્ષા છે? દૈવગતિ ખરેખર વિચિત્રજ છે! અદ્વૈતના અટલ નિયમ અને ઇશ્વરની વાસ્તવિક સત્તામાં શ્રદ્ધા ન રાખવાથીજ લોકો દુઃખ પામે છે અરે નાસ્તિકો! અરે અશ્રદ્ધાળુઓ! બીજાના શરીરમાં જુદો આત્મા છે એમ તમે માનો છો ને? 'રામ' કદી ઘડિયાળ રાખતો નથી, તે છતાં કદી પણ વખત ચૂકતો નથી ! પ્રેમપ્રેરણાની સાથે ચાલવાને વખત પોતે બંધાયલોજ છે. પવનચક્કી બરાબર ગોઠવો એટલે ચારે બાજુએથી આવતો પવન તેને સહાયતા કર્યા વિના રહી શકશેજ નહિ. આવી રીતે પ્રકૃતિ પોતાની જાતેજ તમારે તાબે થશે. પ્રેમસ્વરૂપ બનશો એટલે સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થશે.

આપણા શિષ્ટાચાર અને આદરાતિથ્ય જોઇને દેવતાઓ મૂછમાં હસે છે. પોતાના સાથી નજીકના પાડોશી-આત્મા પ્રત્યે બેવફા

રહીને આપણા દૂરના પાડોશી પ્રત્યે વફાદાર બનવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આપણે કેવો લજ્જાસ્પદ પ્રતિજ્ઞાભંગ કરીએ છીએ! એક ભિખારી એક કુલીન સ્ત્રી પાસે ભીખ માગવા આવ્યો; પરંતુ તે કુલીન સ્ત્રીને તો ઘરબાર વગરના ભટકતા ભિખારીનું સ્વાતંત્ર્યજ ઇષ્ટ લાગ્યું! ભિખારીના ગયા પછી તેણે પોતાના પતિ આગળ બહાનું કાઢ્યું કે, "મારી માતા ગુજરી ગયાનો પત્ર હમણાંજ મને મળ્યો છે, માટે મને પિયર જવા દો." પતિએ વિચાર કર્યો કે, "સાસુજી આપણે માટે કાંઇ વારસો મૂકીને મરી ગયાં હશે, માટે રજા આપવામાં કાંઇ હરકત નથી." સ્ત્રીને તરત રજા મળી અને તે સ્ત્રી સ્ટેશન પર જઇને ટિકિટ લઇ આગગાડીમાં બેસી નજીકના સ્ટેશને ઊતરી પડી. પાંજરામાંથી છૂટેલા પક્ષીની પેઠે આનંદથી તે જંગલમાં ભટકવા લાગી. તેણે ભૂખ લાગતાં ગામડિયા ખેડૂત પાસેથી ખોરાક ખરીદ્યો અને ખાધો. રાત્રિ પડતાં ઘાસની ગંજીમાં ભરાઇ સૂઈ રહી. બીજે દિવસે સવારમાં ઊઠીને પણ એજ પ્રમાણે કરવા લાગી; પણ એટલામાં લો, વળી તેણે આ કોનો અવાજ સાંભળ્યો! થોડી વારમાં તેણે પોતાના સ્વામીને પેલા ભિખારી સાથે ભટકતો દીઠો. સ્ત્રીની પેઠે તેના સ્વામીને પણ ઘરનો કંટાળો આવ્યો હતો અને તેથી તે પણ બહારની મોજ લેવા નીકળી પડ્યો હતો. પરસ્પર બેવફા ગણાઇશું એવા ભયથી બેમાંથી કોઇએ એકબીજાની આગળ દિલ ખોલીને વાત કરી નહિ. બીજાને ખુશ કરવાના બધા પ્રયત્નો આવાજ સમજવા. તમારા પોતાના પ્રતિ પ્રમાણિકપણે વર્તો એટલે કોઇની સાથે અપ્રમાણિકતા કરી શકશો નહિ. દુનિયાની શરૂઆતમાં તેમજ આજે પણ દોષ છુપાવવાની વૃત્તિ એજ સર્વ પાપોની માતા છે. બીજાની હાજરીથી સંકોચાવું એ ખરા દેવનો–અંતરાત્માનો દ્રોહ કર્યા બરાબર છે. અંતરાત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તવાથીજ તમે જગતમાં પ્રકાશ ફેલાવી શકશો. **પૂર્ણ અને ઉચ્ચ પ્રકારનો સ્વાર્થ એજ ખરો પરમાર્થ છે.** ખરૂં જોતાં 'પરમાર્થ' શબ્દજ ખોટો છે. **બીજા ઉપર આપણે ઉપકાર કરીએ છીએ એવી ક્ષુદ્ર ભાવના આપણા આત્માનું વિસ્મરણ કરાવે છે.** આખા જગતને કલ્યાણકારક એવો ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ શોધી કાઢવામાં સર આઇઝેક ન્યૂટને પરમાર્થનો વિચાર કર્યો નહોતો. આપણે ખોટી ભાષા વાપરવી છોડી દેવી જોઇએ. ડૉકટર જોન્સન કહે છે કે, "જો એક છોકરો

એક બારીમાંથી જોતાં જોતાં બીજી બારીમાંથી જોઉં છું એમ કહે, તો તેને ચાબુકનો સપાટો લગાવો."

प्रेम के कायदो ?

'રામ' અનુમાનથી બાંધેલા સિદ્ધાંતો કહેવા ઇચ્છતો નથી; તે તો ખરી બાબતોજ કહેશે. "કાયદાથી આમ કરવાની છૂટ છે" એમ જો કોઇ માણસ કહે તો નક્કી સમજજો કે એ માણસ કાંઇ લુચ્ચાઇ કરવા માગે છે. **જે પ્રેમસ્વરૂપ બની જાય છે, તે પોતેજ ખરો કાયદો હોવાથી બીજા બધા કાયદા પર શ્રેષ્ઠતા ભોગવે છે.** વાસ્તવિક રીતે હું જાતેજ મારો કાયદો છું. મારા પર કાયદો ચલાવવો એ મારી અને કાયદાની વચ્ચે અંતર પાડવા જેવી વાત છે. છોકરૂં શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, રમે છે, કૂદે છે, ખાય છે, પીએ છે, દોડે છે, એ કયા કાયદાને આધારે ? આવી ક્રિયાઓ અમલમાં મૂકવાને માટે શું કાયદા ઘડવા પડે છે ? છોકરાઓનું જીવન એજ શું તેનો કાયદો નથી ? બાળક સ્વતંત્ર પક્ષીની પેઠે ગાય છે, હસે છે, બોલે છે; પરંતુ તે ગાતું હોય ત્યારે જો કોઇ આવીને તેને ગાવાનું કહે છે, તો તે ઊલટું પોતાનું ગાયન બંધ કરે છે ! "ગા" એમ કહેતાંજ હું અને ગાયન જુદી વસ્તુઓ છીએ એવી ભાવના પેલા બાળકના મનમાં પેદા થાય છે અને આવી ભાવના પેદા થતાંજ તેની પ્રથમની સ્વાભાવિક મુદ્રા બદલાઇ જાય છે, તેના ચહેરાની પ્રફુલ્લતા ઊડી જાય છે અને તે સંકોચ પામે છે. જેની વૃત્તિ સ્વતંત્ર હોય છે, તે પોતાના આત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તે છે અને આત્મસંતુષ્ટ બને છે. જગતનો કોઇ કાયદો તેનાથી ભિન્ન પડતો નથી, પણ તેની સાથે જોડાઇ જાય છે. તે કોઇની ઈર્ષ્યા કરતો નથી, કોઇની નિંદા કરતો નથી, તેમજ કોઇનાથી નાસતો-ભાગતો ફરતો નથી.

રોગ શું છે ? પ્રેમને અભાવે ઉત્પન્ન થયેલી આપત્તિ; પડછાયો જોવાથી પેસી ગયેલી ધાક, ધોળે દિવસે આવેલા સ્વપ્નથી ગભરાઇને બૂમ પાડવી તે. ખરૂં જોતાં ગભરાટ ઉત્પન્ન કરે એવી કોઇ વસ્તુ નથી. સર્વ દિશામાં, સર્વ કાળમાં અને સર્વ દેશોમાં એકજ પરમતત્ત્વ ભર્યું છે અને તે તત્ત્વ મારો આત્માજ છે તો પછી હું કઇ વસ્તુથી ડરૂં ? રાત્રિ પણ દિવસના જેટલીજ ઉપયોગી છે. તોફાન અને ગર્જના સૂર્યપ્રકાશના જેટલાંજ આવશ્યક છે. આખી રાતોની રાતો એક ક્ષણ પણ આંખ મીંચ્યા વગર પસાર થાય,

તોપણ 'રામ' બીજે દિવસે હંમેશની માફક પ્રફુલ્લિતજ હોય છે; કારણકે "ઊંઘ નથી આવી, ઊંઘ નથી આવી" એવો જે હૃદયમાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથીજ થાક લાગે છે; ઊંઘના અભાવે થાક લાગતો નથી. જ્યારે પ્રેમમૂર્તિને માટે ઉજાગરા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કેવા સુખદાયક લાગે છે? જ્યારે ભૂખ લાગે છે, ત્યારે ભોજન સ્વાદિષ્ટ લાગે છે; પણ જ્યારે ક્ષુધાદેવી તૃપ્ત થયેલી હોય છે, ત્યારે ઉપવાસ પણ ભોજન જેટલોજ પ્રિય લાગે છે. વિરહાશ્રુનો વરસાદ વરસ્યા પછી આનંદનું પૂર અવશ્ય આવે છે; કારણકે વૃષ્ટિના તોફાન પર પ્રેમદેવીની સવારી હોય છેજ. વિરહાશ્રુનો આનંદ હાસ્યના આનંદ જેટલોજ સુખદાયક છે, તો પછી હું કોનો પ્રતિકાર કરીશ? જ્યારે હું સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છું, ત્યારે હું કોનાથી નાસી જાઉં અને ક્યાં નાસી જાઉં? આહાહા!! કેવી નિઃસ્પૃહતા? કેવી બેપરવાઇ?

જ્યારે તાવ આવે છે, ત્યારે હું બિલકુલ અકળાતો નથી. એક મિત્રની પેઠે તેનું સ્વાગત કરૂં છું અને કોઇ બીજી રીતે ન સમજાતાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વો આ વખતે એકદમ હું સમજી શકું છું. બધું આરોગ્યજ છે; જાગૃતાવસ્થા એ આરોગ્યનો એક અને નિદ્રાવસ્થા એ બીજો પ્રકાર છે. શાંતિમાં એક જાતનું સુખ છે અને તાવથી શરીર બળે છે તેમાં પણ એક જાતનો આનંદજ છે. ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે "શુભ અભિલાષા" પર શ્રદ્ધા રાખવી એજ ખરો ધર્મ છે. ગમે તેવું ભયંકર તોફાન થાય, તોપણ તે નિરોગી અને નિર્દોષ કાનને તો મધુર ગાયન સમાનજ લાગશે.

ઢોલ વગાડીને ઢંઢેરો પીટો કે જ્યાંસુધી "અમુક કરશો અને અમુક ન કરશો" એવી આજ્ઞાઓ ફરમાવીને અમારૂં કર્તવ્ય નક્કી કરવામાં આવશે, ત્યાંસુધી ખરી પવિત્રતા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થનાર નથી. આજ્ઞાર્થ બીજો પુરુષ હંમેશા આપણા મનમાં સંકુચિત વ્યક્તિત્વ જાગૃત કરે છે અને જ્યાં સંકુચિતપણું હોય છે, ત્યાં ખરો આનંદ હોતોજ નથી. જ્યાંસુધી સંકુચિતપણું છે, ત્યાંસુધી રાગ, દ્વેષ, મોહ, તિરસ્કાર, ચંચળતા, લોભાદિમાંથી મુક્ત થઇ શકાતું નથી. જ્યાંસુધી સંકુચિત દેહ અન્ય પદાર્થોથી ઘેરાઇ રહે છે, ત્યાંસુધી આપણે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને શી રીતે અટકાવી શકીશું? અર્થાત્ સંકુચિત દેહનું અન્ય પદાર્થો આકર્ષણ કરશેજ. આકર્ષણ, પ્રતિસારણ વગેરેની આંખ-

માં કેવી રીતે ધૂળ નાખી શકીશું ? પ્રકૃતિને શી રીતે છેતરી શકીશું અને બાહ્ય પદાર્થોની અસરોથી શી રીતે છૂટી શકીશું ? જુદી જુદી ઇંદ્રિયોનાં કામ જુદાં જુદાં હોવા છતાં, સાધારણ મનુષ્યમાં ઐક્યની ભાવના હોય છે અને તેથી તે કહે છે કે, "હું બોલું છું, જોઉં છું, સાંભળું છું" વગેરે. આ પ્રમાણેજ મુક્ત પુરુષ આખા જગત સાથે ઐક્ય અનુભવે છે અને વિરાટસ્વરૂપ બની જાય છે. જેવી રીતે અન્નને પાચન કરવાની ક્રિયા તથા અવયવોની વૃદ્ધિ વગેરે ક્રિયાઓ એની મેળે થયા કરે છે, તેવી રીતે મુક્ત પુરુષની બીજી બધી ક્રિયાઓ આપોઆપજ થયા કરે છે. સર્વભેદનો નાશ કરનાર આત્માની અનંતતાનો સાક્ષાત્કાર થતાંજ નદીઓ, પર્વત, તારા અને સમસ્ત વિશ્વ મારાંજ છે અને પ્રેમરૂપે હું તેમનો સ્વામીજ છું એવો અનુભવ થાય છે અને મોહનો પડદો તૂટી જાય છે.

જ્યાં ભગવાન સૂર્યનારાયણ તપે, ત્યાં આગિયો બિચારો શો પ્રકાશ આપી શકે? જ્યારે બધી વસ્તુઓ મને સુંદરજ જણાય અને હું પોતેજ છું એમ લાગે, ત્યારે મારે કોઇની પાછળ દોડી મરવાની શી જરૂર છે? સર્વ આકર્ષક વસ્તુઓની સાથે જેનું તાદાત્મ્ય થયું છે,તેને આખા વિશ્વમાં કયી વસ્તુ મોહ પમાડી શકે?

પોતે ઇશ્વિરથી ભિન્ન છે એમ માનનાર, આત્મા સાથે આત્મ-ઘાતક વર્તણુંક ચલાવનાર, સ્વયંપ્રકાશને માયાજાળમાં છુપાવનાર દુષ્ટ અહંભાવરૂપ ચોરે કયું પાપ કર્યું નથી અને કયું પાપ ભવિ-ષ્યમાં કરશે નહિ?

ભલું કે ભૂંડું, સદાચરણી કે દુરાચરણી, કોઇ પણ પ્રકારનું શારીરિક કે માનસિક કાર્ય, કીર્તિ, અપકીર્તિ, નિંદા, સ્તુતિ, કોઇ પણ પ્રકારની ક્રીડા ઉપરની આસક્તિ, મને-આનંદસાગરને બાધક થઇ શકશે નહિ. હું નિત્ય, નિર્વિકાર, સચ્ચિદાનંદરૂપ છું. જ્યારે સચ્ચિદાનંદ-અનંત પ્રકાશ મારા પોતાના આત્મામાંજ વિદ્યમાન છે, ત્યારે મારે બીજાનો ઉપકાર માનવાની શી જરૂર છે? મારે કોની આગળ મદદને માટે હાથ ધરવાની જરૂર છે?

श्रम अने प्रेम

ગરીબ બિચારા મજૂરને આત્મપોષક અન્ન આપો, તેના પર પ્રેમ કરો, એટલે તે તમારી પાસે ખોરાક પણ ન માગતાં કામ

કર્યેજ જશે. તમે મજૂરને ચાહો એટલે મજૂર તમારા કામને ચાહશે. પ્રેમથી પ્રેરાઇ થયેલા કાર્યને શું તમે "શ્રમ" નામ આપશો? ના, તે તો આનંદદાયક રમત છે.

કળા એટલે શું? જે વસ્તુનો આપણે સ્પર્શ કરીએ તેમાં સૌંદર્યનો આવિર્ભાવ થાય તેનું નામ કળા. પૃથ્વી ઉપર કે સ્વર્ગમાં એવી તે કયી વસ્તુ છે કે જે સૌંદર્યને મૂર્તસ્વરૂપ આપે છે? અહા! તે વસ્તુ પ્રેમ સિવાય બીજી કયી હોઇ શકે?

આપણા શ્રમ ઉપર પ્રેમપ્રભા પ્રકાશવાથી સુંદર ઉદ્યોગ બને છે અને તેથી સુંદર કળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. વર્તમાનકાળમાં હિંદમાં કળાકૌશલ્ય સમ ખાવાને પણ કેમ રહ્યાં નથી? કારણ એજ કે કારીગરોને કોઇ ચાહતું નથી! ગરીબ બિચારા મહેનતુ કારીગરોને ઉત્તેજન આપવાને બદલે તેમને તેમનાં ઝૂંપડાંમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે!

જ્યાં ઉદ્યોગનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે, ત્યાં પરિણામ શૂન્યજ સમજવું. ત્યાં અવનતિ અને નાશ ડોકિયાં કર્યાજ કરે છે અને કળાકૌશલ્ય નિર્જીવ વેઠ થઇ પડે છે. જ્યાં ઉદ્યોગને માન આપવામાં આવે છે, ત્યાં ચૈતન્ય અને પ્રકાશ વાસ કરે છે અને કૌશલ્ય વધે છે. હે પ્રેમદેવિ! તારી શી સ્થિતિ થઇ છે? "પ્રેમ" શબ્દનો એટલે સુધી વિપર્યાસ થઇ ગયો છે કે, એ શબ્દનો ઉચ્ચાર થતાંજ લોકો "દિવ્યજ્યોતિ"ને બદલે ક્ષુદ્ર "વિષયલાલસા" અથવા "મૂર્ખતા" એવો તેનો અર્થ કરે છે! કેવી ભયંકર અધોગતિ! કેટલીક વખત લોકો "પ્રેમભક્તિ" અને "ઉપાસના" વિષે પુષ્કળ ગપ્પાં મારે છે; પણ આચરણમાં તો તેની એટલીજ ઉપયોગિતા છે કે કેટલાંક સંસ્કૃત સ્તોત્રોનો મોઢેથી પાઠ કરી જવો! આ સ્તોત્રોનો અર્થ પણ તેઓ પૂરો સમજતા નથી, તો પછી તેમાંનું રહસ્ય અને સહૃદયતા તો કયાંથીજ સમજી શકે? અને જ્યારે સમજે નહિ, ત્યારે તે પ્રમાણે આચાર પણ શી રીતે કરી શકે? શ્રદ્ધા ન હોય તો એકલી ભક્તિ શા કામની? ભક્તિરસથી ઊભરાતા શ્રીચૈતન્ય મહાપ્રભુની આ કેવળ ખોટી નકલો છે.

મંદિરોમાં ઉત્તમ તાલસૂર સાથે દેશી ભાષાનાં પદો સંભળાય છે; પણ તેમાં આત્માને શુદ્ધ કરનાર એક પણ પ્રેમાશ્રુ જણાતું નથી.

બંધુઓ! "હું પાપી છું," "હું પતિત છું" એવા શબ્દો

બોલીને તમે ઈશ્વરને મૂર્ખ બનાવી શકશો નહિ અને તેનો પ્રેમ પણ જીતી શકશો નહિ. જેવા તમે વિચાર કરો છો, તેવાજ તમે થશો. જેવી તમારી મતિ છે તેવીજ તમારી ગતિ થશે. કર્મનો સખ્ત કાયદો તમને કદી પણ છોડશે નહિ. જ્યારે તમે "પાપી" અને "પતિત" તરીકે પ્રાર્થના કરો છો, ત્યારે તે તમને "પાપી" અને "પતિત"જ બનાવી મૂકશે. એ કાંઈ ભક્તિ નથી.

મારા ગરીબ શ્રીમંત બંધુઓ! ઊંચાં ઊંચાં સંગેમરમરનાં મંદિરો અને તમે બનાવેલા પથ્થરના વિષ્ણુઓ તમારા અંતઃકરણની અશાંતિ દૂર કરી શકશે નહિ. તમે દુઃખી છો એ હું જાણું છું. તમારો ગર્વ તે વાત તમને કબૂલ કરવા દેતો નથી. દેશના ભૂખ્યા નારાયણો અને મહેનતુ વિષ્ણુઓની પૂજા કરો. ઉપયોગી કળાઓ અને ઉદ્યોગો શીખવાને માટે ગરીબ હિંદી વિદ્યાર્થીઓને અમેરિકા મોકલો કે જેથી તેઓ હિંદુસ્તાનમાં પાછા આવીને સેંકડો બલકે હજારો ભૂખે મરતાં માણસોને રોજી અપાવીને તેમને ભૂખમરાથી બચાવી શકે.

"લયલા અને મજનૂ"નું પુસ્તક વાંચીને એક માણસ લયલાની છબી ફાડીને છાતી સાથે લટકાવીને હમેશાં પ્રેમથી ચુંબન કરતો અને કોઇ પૂછતું તો કહેતો કે, "હું લયલાની સાથે પ્યારમાં પડ્યો છું!" મૂર્ખા! આમ કરવાથી તારૂં શું વળવાનું છે? મજનૂનો "ગાઢ પ્રેમ" તારા દિલમાં હશે, પણ જો સ્ત્રીના પ્રેમની લિજ્જત લેવી હોય, તો બીજીજ કોઇ જીવતી પ્રિયા શોધી કાઢ.

હિંદુસ્તાનના ભક્તો! ગોપીઓના અને ચૈતન્યના પ્રિયકર (ઇશ્વર)ને પડાવી લેવાને તમે બધા એકે પગે થઇ રહ્યા છો; પણ ગોપીઓના અને ગૌરાંગના જેવો શુદ્ધ તથા ઉચ્ચ પ્રેમ તમારામાંથી કેટલા જણ ધરાવે છે? પેલા સુંદર ગોવાળિયા શ્રીકૃષ્ણને માત્ર પથ્થરની મૂર્તિમાં ગોંધી રાખવાથી નહિ, પણ તે દિવ્યપ્રેમી ભગવાનને ચંડાળ, ચોર, પતિત વગેરે સર્વેમાં સમાનભાવે જોવાથીજ તમે ઈશ્વરના સાચાં પ્રેમી બનશો.

રુદન, યાચના આદિ દીનવૃત્તિમાં ભક્તિ સમાયેલી નથી. ભક્તિ એ એક પ્રકારની અનિર્વચનીય સમાનતા, અપ્રતિમ લાવણ્ય અને તીવ્ર વૈરાગ્ય છે. જે જે વસ્તુઓ જોઇએ તેમાં આપણા આત્માનુંજ દર્શન થાય એનું નામ ભક્તિ છે. સર્વ દૃશ્ય પદાર્થોમાં

સર્વેશ્વરને જોવો એનું નામ ભક્તિ છે. સર્વત્ર સૌંદર્યનેજ અનુભવવું અને "હું પોતે પણ સૌંદર્ય છું" એવો નિશ્ચય કરવો એનું નામ ભક્તિ છે. "तत्त्वमसि" "તે તુંજ છે" એનુંજ નામ ભક્તિ.

ઓ વહાલા ચોર–નિંદાખોર–લૂંટારા ! આવ, જલદી આવ; હું તારૂં સ્વાગત કરવાને તૈયાર છું. લેશ પણ ડર રાખીશ નહિ. મારો આત્મા તે તારો આત્મા છે અને તારો આત્મા તે મારો આત્મા છે. હા, જો તારી મરજી હોય તો બેશક તું જેને મારાં કપડાં ધારે છે તે લઇ જા. હા, જો તેમ કરવું યોગ્ય ધારતો હોય તો ભલે તેમ કર. ગમે તો એકજ ઝાટકે આ શરીરને કાપી નાખ, જોઇએ તો એના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ. તારે જોઇએ તો દેહ અને તારે જોઇએ તો ગમે તે લઇ લે. નામના અને કીર્તિ બન્ને લઇ લે ! લઇ લે અને દૂર થા ! તે છતાં પણ જો તું પાછો ફરીને જોઈશ તો હું અખંડ અને પૂર્ણ આરોગ્ય સ્થિતિમાં માલૂમ પડીશ. બંદગી ! જનાબ, બંદગી ! નમસ્તે ! મહાશય ! નમસ્તે !

મુસલમાનો ! મને કાપી નાખવાની તમને રજા છે, પણ મારૂં અંતઃકરણ તમારા પ્રત્યેના પ્રેમથી બળે છે. ખ્રિસ્તીઓ ! મારા કથનનો ખોટો અર્થ કરવાની તમને છૂટ છે, પણ હું તો તમને ચાહું છું. **અંત્યજો–ભંગીઓ ! તમારાં મેલાં ગંદાં ઝૂંપડાંમાં કોઈ નહિ આવે તોપણ 'રામ' ત્યાં આવવાને જરા પણ સંકોચ રાખશે નહિ.**

કૃત્રિમ પ્રેમ અને ખોટી સહાનુભૂતિ દેખાડવાં એ ઇશ્વરનું અપમાન કર્યા બરોબર છે. સાચી પ્રેમજ્વાલાની સાથે ક્ષુદ્ર વાસનાઓનો ધુમાડો મળ્યો હોય તેની ફિકર નહિ.

કોઇ તરુણના અંતઃકરણમાં સત્યપ્રેમનો ભભૂકો ઊઠતો હોય, પણ જો તે લૌકિકમર્યાદા, રીતરિવાજો, રૂઢિસંગતતા, લજ્જા, કીર્તિ આદિ વ્યાવહારિક ડહાપણની સંતતિનો દાસ બની જાય, તો તેના ખરા પ્રેમની જ્વાલામાં આ વસ્તુઓ છાલાં અને કોલસા જેવી અસર કરે છે; અર્થાત્ તેને સ્વતંત્ર રીતે બળવા દેતી નથી. બહારનો ડોળદમામ અંતઃકરણ ઉપર બોજારૂપ થઇ પડે છે, માટે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ.

શુદ્ધ સત્ય ! હું માત્ર તારોજ સત્કાર કરૂં છું. તુંજ મારો સખા, મિત્ર, પ્રિયકર, દેવ, સ્વામી અને આત્મા છે. રાજાઓ,

કાયદાઓ અને જ્ઞાતિઓ ! ઈશ્વર તમારું ભલું કરો ! 'રામ'ને તેના સન્માર્ગમાંથી વિમુખ કરવાની તમારામાં જરાયે શક્તિ નથી. તમારી ધમકીઓ, કૃપાકટાક્ષો કે ક્રોધવચનો, જેટલાં અજમાવી શકાય તેટલાં અજમાવો. અસંખ્ય સાર્વભૌમ રાજાઓ, આપખુદ નૃપતિઓ અને જહાંગીરી ચલાવતા બાદશાહો કરતાં સ્વેચ્છાચારી મહારાજાધિરાજ સત્યદેવ અધિક બળવાન છે.

એમ કહેવાય છે કે, પનામા રેલવેના પ્રત્યેક સાંધા દીઠ મનુષ્યનો ભોગ આપવો પડ્યો હતો. આ વાત સાચી હોય કે જૂઠી, પરંતુ એ તો અનિવાર્ય સત્ય છે કે મનુષ્યોનાં મૃત હાડપિંજરથી બનાવવામાં આવેલા રસ્તા પરજ સ્વેચ્છાચારી સત્યદેવની પધરામણી થઇ હતી. **સત્યદેવના દિવ્ય ચરણસ્પર્શથી જેમનાં મસ્તક પવિત્ર થયાં હોય તેમને ધન્ય છે !**

જ્યાં સત્ય નથી, ત્યાં પ્રેમ પણ નથી. સ્વેચ્છાચારી સત્યદેવનો મુખ્ય મંત્રી પ્રેમ છે. કદાચ પ્રેમ પોતે રાજા અને સત્ય મુખ્ય મંત્રી હશે અથવા બન્ને કદાચ એકજ વસ્તુ હશે.

એમર્સન પોતાના એક અંગ્રેજી કાવ્યમાં કહે છે કે, "ઈશ્વરે કહ્યું: અગ્નિની જ્વાળામાં તો ધુમાડો છે; માટે હું તો એથીયે ઉજ્જ્વલ વર આપીશ." પ્રચંડ પ્રજ્જ્વલિત અશ્રુથી ઊભરાતી પ્રેમપૂર્ણ આંખો ગંભીર અને ઊંડી હોય છે. જ્યાં આવી દૃષ્ટિ પડે છે, તે સ્થળ નંદનવન બની જાય છે. તેમનું દર્શન વિકાસ પામતું પામતું આખરે અમર્યાદ બની જાય છે. જ્યાં આવો દૃષ્ટિપાત થાય છે, તે સ્થળની આસપાસ આખું વિશ્વ પરિક્રમણ કરે છે.

પર્વત પરથી નીચે ઊતરતા જળપ્રવાહો ! તમારી ગર્જના ચાલુ રાખો. હે સાગર ! તું પણ જોરથી ઘુઘવાટા કર્યા કર. ઓ મૃત્યુ ! ઝાંખા તારાઓની નીચે તારું મુખ ફાડી રહે. હે અંધકાર ! તું સર્વત્ર વ્યાપી રહે; પણ ઓ મહાન હૃદયેશ્વર ! ઘોર અરણ્યમાં, પ્રચંડ પર્વતોની ખીણો વચ્ચે, ઊંડા સમુદ્રને તળિયે ભયંકર ગુફાઓમાં, સર્વત્ર તુંજ સંચરી રહ્યો છે. ઓ સ્વેચ્છાચારી સત્ય ! ક્ષુધા, સંતપ્ત પવનો અને તરંગો તો માત્ર તારા કૂતરાઓ છે. માત્ર તુંજ અવિનાશી, અમર શિકારી છે.

સમીસાંજના ઝાંખા પ્રકાશમાં ઇશુખ્રિસ્તે ગેલિલીના સરોવરમાં પોતાના શિષ્યોને તોફાન વચ્ચે હલેસાં મારતા જોયા. પવન

તેમને પ્રતિકૂળ દિશામાં ખેંચી જતો હતો; પરંતુ પ્રભુ ઇશુને કાંઇજ મહેનત કરવી પડી નહિ. "પાણી પર પણ ચાલી શકીશ" એવી જેને દૃઢ શ્રદ્ધા હોય તે માણસ તોફાનની વચ્ચોવચ્ચ પણ શાંતિથી કેમ ઊંઘી ન શકે? અહા! આનંદ! મારી પ્રેમપ્રતિમા! પવન અને તરંગો પર પણ સવારી કરી શકે છે.

જાપાનમાં દેવદાર વગેરેનાં વૃક્ષો ત્રણસો વર્ષમાં પણ માત્ર ડુંગળીના છોડ જેટલાંજ ઊંચાં થાય છે! પણ તેથી તેમને બહારથી કાપવાની કંઇ જરૂર પડતી નથી; અંદરથી મૂળ કાપ્યા કરવાથી બિચારા છોડ ઊંચા વધી શકતાજ નથી. કૃત્રિમ શિક્ષકો પુરુષ અને સ્ત્રીની સ્વાભાવિક વૃદ્ધિ આવીજ રીતે અટકાવે છે.

ઘેલા નીતિપ્રવર્તકો! ધાર્મિક નાસ્તિકો! દૂર હઠો. તરુણ પ્રજાને આજ્ઞા કરવાનો તમને કશો અધિકાર નથી. તેમને જો કાંઇ અધિકાર હોય તો તે માત્ર સેવા કરવાનોજ છે. પ્રકૃતિને જો પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી દઇએ, તો તે કદી પણ ભૂલ કરતી નથી. પ્રકૃતિ કે પરમાત્મા, જેણે સૂક્ષ્મ જીવજંતુમાંથી મનુષ્ય જેવાં દૈવી-પ્રાણી બનાવ્યાં તેના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાને કાંઇ હરકત નથી.

ક્ષુદ્ર વૃત્તિને મનુષ્યોએ અદેખાઇથી "પશુવૃત્તિ" એવું નામ આપ્યું છે; પરંતુ એજ "પશુવૃત્તિ"(!) ના સંબંધમાં પશુઓ જેટલાં નિયમિત અને સ્વચ્છ હોય છે, તેટલાં મનુષ્યો નથી હોતાં એનું કારણ શું? કારણ સ્પષ્ટ અને ખુલ્લુંજ છે.

મનુષ્યોની પાછળ "અમુક કરીશ" અને "અમુક કરીશ નહિ" એવી આજ્ઞાનું ભૂત વળગેલુંજ હોય છે, જ્યારે પશુઓના સંબંધમાં તેવું કાંઇજ નથી. સેવા અને પ્રેમના વાતાવરણમાંજ વૃદ્ધિ થઇ શકે છે, આજ્ઞા કરવાથી વૃદ્ધિના મૂળનું છેદન થાય છે.

આપણે પુષ્પની વૃદ્ધિ કેવી રીતે કરી શકીએ છીએ? તેના પર પ્રેમ કરવાથી. એક સ્ત્રીએ ઘણીજ પ્રતિકૂળ હવામાં સુંદર પુષ્પો ઉત્પન્ન કર્યાં. તેને કોઇએ પૂછ્યું કે, "આવી ખરાબ હવામાં તમે આવાં મજેદાર ફૂલ કેવી રીતે ઉગાડ્યાં?" તેણે જવાબ દીધો કે, "માત્ર પુષ્પ પરના પ્રેમને લીધે." પ્રેમ કરવાથી સાધનો તો આપોઆપ મળી આવશે.× પ્રેમની ઉષ્માજ વાસ્તવિક જીવન

× "क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ।" મહાપુરુષોની ક્રિયાસિદ્ધિ સત્ત્વબળથી થાય છે, બાહ્ય સાધનોથી નહિ.

ઉત્પન્ન કરે છે. તે ઉદ્યોગ પર સૌંદર્યનો ઓપ ચડાવે છે તથા આપણા કામમાં રમણીયતા અને મોહકતા લાવે છે.

પ્રેમને ભૂલથી આસક્તિ સમજશો નહિ. તમારી સ્ત્રી અને છોકરાં તમારા પ્રેમમાર્ગમાં કંટકરૂપ થવાને બદલે તમારા વિશ્વવ્યાપી પ્રેમનાં કેંદ્રસ્થાન થવાં જોઇએ. જીન પૉલ રાયટર કહે છે કે, "મારી જાતના કરતાં મારા કુટુંબ પર હું વધારે પ્રેમ રાખું છું, કુટુંબ કરતાં દેશ પર મારો પ્રેમ વધારે છે અને સમસ્ત વિશ્વ પર તો મારો પ્રેમ સૌથી અધિક છે."

યુદ્ધમાં જતી વખતે લવ લેસે લ્યુકાસ્ટરને જે વચનો કહ્યાં હતાં, તે (જરાક ફેરફાર સહિત) કહેવાં આ ઠેકાણે યોગ્ય લાગે છેઃ "જો દેશ પર મારો વધારે પ્રેમ ન હોત, તો હું તારા પર આટલો બધો પ્રેમ રાખી શકત નહિ."

જેમ સૂર્ય દરેક વસ્તુને પોષણ આપે છે, તેમ સાચો પ્રેમ આત્માનો વિકાસ કરે છે. જે પ્રમાણે હિમ સઘળી વસ્તુને બાળી મૂકે છે, તે પ્રમાણે આસક્તિ આત્માને સંકુચિત બનાવે છે.

મોઝીઝની પહેલી આજ્ઞા એ છે કે, "પ્રેમ સિવાય બીજો કોઇ તારો ઈશ્વર નથી."

આ અદેખો પ્રેમદેવ લોભ અથવા મોહને પોતાનું ભવ્ય રાજ્યાસન ખૂંચવી લેવા દેશે નહિ. પોતાનું એકનું એક બાળક મરી જવાથી એક બાઈ આક્રંદ કરવા લાગી. 'રામે' પૂછ્યુંઃ "એક સીદીના બાળકને દત્તક લઇને તારા પોતાના બાળકની પેઠે સંભાળ લઇશ કે? બોલ, આમ કરવાને તું તૈયાર છે?"

પેલી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યોઃ "ના."

'રામે' કહ્યુંઃ "ઈશ્વરે તારૂં બાળક લઈ લીધું તેનું કારણ એજ છે."

સર્વવ્યાપી પ્રેમ એજ સ્વર્ગનાં દ્વાર ઉઘાડવાની કૂંચી છે; એકદેશીય આસક્તિ સ્વર્ગનાં બારણાં કદી નહિ ઉઘાડી શકે.

લોકો બીજા માણસોની કૃતઘ્નતા વિષે બડબડાટ કરે છે. કોઇનું જરાક કાંઇ કામ કર્યું હોય, તો શાયલૉકની પેઠે બળાત્કારે વ્યાજ સહિત તેનો બદલો લેવાની દોડાદોડ કરી મૂકે છે; પરંતુ ભાઇઓ! જરા ધૈર્ય રાખો, જરા શાંતિ પકડો. ઈશ્વરને માત્ર એક-

જ હાથ નથી, સર્વ હાથો તેના છે, બધી આંખો તેનીજ છે અને બધાં મસ્તકોનો માલિક તેજ છે. જ્યારે કોઇ માણસની સાથે તમે કંઇ કામ પાડો છો, ત્યારે જે હાથે તેણે તમારી કોઇ ચીજ લીધી હોય, તેજ હાથે તે ચીજ પાછી આપે છે કે નહિ એમ કાંઇ ધ્યાન રાખો છો કે? બીજો હાથ વાપરે તો તેમાં શું થયું? હાથ તમારી ચીજનો લેનાર નથી, પણ હાથનો માલિક છે.

તમારે ફક્ત ઈશ્વર સાથે કામ છે; મિત્ર અથવા શત્રુ જેવી દેખાતી છાયા સાથે કાંઇ કામ નથી. ઈશ્વર પોતાનું દેવું અદા કરવાનું કદી ભૂલી જતો નથી. તમારૂં કોઇ પણ નિઃસ્વાર્થ કર્મ ઇશ્વરને દેણદાર બનાવે છે. લેતી વખતે તેણે જે હાથ વાપર્યો હતો, તે હાથ કદાચ આપતી વખતે ન પણ વાપરે; પરંતુ કોઇ બીજા હાથ–માણસ દ્વારા તે તમારૂં દેવું વ્યાજ સહિત ચૂકવી દેશે. હે ચંચળ નાસ્તિક! એટલો બધો કેમ અકળાય છે? તારા દૈવી આત્મા સિવાય બીજી કોઇ પણ વસ્તુ સમસ્ત જગત ઉપર સ્વતંત્ર સત્તા ભોગવતી નથી.

મૂર્તિપૂજા શું છે? મિત્ર અને શત્રુરૂપે ભાસતાં સ્વરૂપોમાં વ્યક્તિત્વ અને સત્યત્વ એટલે બધે અંશે માની લેવું કે, જેથી એકજ ગુપ્ત વ્યક્તિ–અદ્વૈત પરમાત્માનું ભાન પણ ન રહે એનું નામજ મૂર્તિપૂજા.

જંગલો, નદીઓ, સરોવરો અને લીલાછમ શિખરોના રમણીય દેખાવોથી આપણામાં સ્ફૂર્તિ આવે છે. મન પ્રસન્ન થાય છે અને આત્મા તેમાં તલ્લીન થઇ જાય છે, એનું કારણ શું? કારણ એજ છે કે આપણું મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ ભૂલી જવાય છે. શહેરોમાં માથે વહોરી લીધેલાં બંધનોથી ત્યાં મુક્ત થવાય છે અને સુંદર વૃક્ષો અને પવિત્ર પાણી પોતાના અકૃત્રિમ સૌંદર્ય અને માધુર્યથી આપણને સંકુચિત થવાની ફરજ પાડતાં નથી.

ગુલાબનાં ઉદ્યાનોમાં અને આમ્રવૃક્ષની વાડીઓમાં જે દિવ્ય તત્ત્વ છે, તેજ તત્ત્વ જેઓ પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાં જુએ છે, તેઓ આ સમસ્ત જગતને સ્વર્ગીય નંદનવન માને છે. એવા આત્માઓને ધન્ય છે! ધન્ય છે!!!

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

राष्ट्रीय धर्म×

ઘણાયે મત છે તેમ, ઘણાયે સંપ્રદાય છે;
આ સંસાર મહીં જ્યાં ત્યાં, ઘણા પંથ જણાય છે.
કિન્તુ આ વિશ્વ દુઃખી તો, દયાભાવ થકી તરે;
જો એ દિવ્ય ભાવોની, પ્રેરણા અંતરે ભરે.

સૂર્યાસ્તનો સમય છે. દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખતાં નીચેનું પદ્ય ગવાય છે અને સજલ નેત્રોથી આવું લખાય છેઃ—

દૃષ્ટાંત એક દિન કૈં મુજને થયું જે,
દેખાય છે ફરી ફરી કદી નેત્રથી આ;
તે સત્ય વા અનૃત તે સમજી શકું ના,
'તેને ન સ્વાસ્થ્ય' કહી એમ જતા જનો સૌ.
ધીમે ધીમે દિવસ અંત નજીક આવે,
સંધ્યાસમીર વિરમે બહુ ખિન્ન ભાસે;
આકાશ મેઘ ઉદધિ સહુ તમ જ્યોતિ,
જાણે ઉઠ્યાં સળગી સૌ રવિ રક્ત કિરણો.
વ્હેતી જતી લલિત એ રમણીયતા હું,
નિઃશબ્દ ત્યાં સ્થિર ઊભો નજરે નિહાળી;
ત્યાં તો થયું સ્મરણ દુઃખદ એ દિનોનું,
તારુણ્ય, બાલપણુ, સત્ય સમીપ આવ્યું.
પામે સહસ્ર કિરણુ પશ્ચિમ અસ્ત જ્યારે,
દુઃખે વિદીર્ણ હૃદય આ મમ થાય ત્યારે;
આવી ઊભો હૃદયમાં મમ ભૂતકાલ,
ને મૃત્યુપાશ સહુ ચક્ષુ સમીપ દીસે.
ગામો સહુ ચમકતાં નવ જીવનેથી,
ને શબ્દ મંગલ સ્વરો સમ ભાસતા એ;

× સ્વામીજીએ આ લખાણુ અમેરિકામાં લખ્યું હતું.

ને રક્ત અર્ક કિરણુ નેત્ર વડે વિલોકું,
વૃત્તાંતને થઇ ગયે બહુ દિન વીત્યા.
હું તો ફર્યો અહીં તહીં બહુ દૂર દેશે,
તોયે ન ચિત્ત કંઇ સ્વસ્થ થયું હતું એ;
અદ્યાપિ કિન્તુ ડૂબતાં રવિ પશ્ચિમે એ,
નેત્રો ભરાય જળને દિલ ચૂર્ણ થાતું.
દષ્ટાંત એ વળી દિસે મમ નેત્ર સામે,
આવી ઊભે જનની એ મમ હિંદ દેવી.

હે અસ્ત પામતા સૂર્ય! હવે તું હિંદુસ્તાનમાં ઉદય પામીશ. એ પ્રભાવશાળી દેશને કૃપા કરીને 'રામ' નો આટલો સંદેશો પહોંચાડીશ કે? મારાં આ પ્રેમનાં અશ્રુબિંદુઓ હિંદુસ્તાનનાં ખેતરોમાંનાં પ્રભાત સમયનાં શક્તિદાયક હિમબિંદુ બનો! એકાદ શૈવ જેમ શિવની, વૈષ્ણવ વિષ્ણુની, ખ્રિસ્તી ખ્રિસ્તની અને મુસલમાન મહમદની પ્રેમાગ્નિથી પ્રજ્વલિત હૃદયે ભક્તિ કરે છે, તેમ શૈવ, વૈષ્ણવ, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન, પારસી, શીખ, સંન્યાસી, અંત્યજ અથવા હિંદમાતાનાં અન્ય અર્ભકો, એ બધાં સ્વરૂપોમાં હું હિંદમાતાને જોઉં છું અને ભજું છું. હે હિંદમાતા! મારી ગંગા! મારી કાલિદેવી! મારા ઇષ્ટદેવ! મારા શાલિગ્રામ! વગેરે તારાં સર્વ સ્વરૂપોની હું પૂજા કરૂં છું. જે દેવને હિંદુસ્તાનની મૃત્તિકા ભક્ષણ કરવાનો પણ અત્યંત પ્રેમ હતો, તે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ વિષે કહે છેઃ—

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥
(श्रीमद् भगवद्गीता अ. १२–५)

હે મારા વહાલા કૃષ્ણ! એક ઘરડો બળદ (નન્દી), તૂટેલો ખાટલો, જૂનો ચીપિયો, ભસ્મ, સર્પો અને ભિક્ષાપાત્ર એટલુંજ જેનું પ્રાપંચિક ઐશ્વર્ય છે, એવા દિવ્ય સ્વરૂપનીજ મારે તો હવે ઉપાસના કરવી છે. શું મહિમ્નસ્તોત્રમાં વર્ણવેલો આ મહાદેવ છે? ના. **ગરીબ, ભૂખે મરતા હિંદી ખેડૂતના સ્વરૂપમાં સાક્ષાત્ નારાયણ, એજ મારો ઉપાસ્ય દેવતા છે!** એવો આ મારો ધર્મ છે અને કોઇ પણ હિંદવાસીઓનો એજ ધર્મ, એજ સર્વસાધારણ પંથ, એજ વ્યાવહારિક વેદાંત અને એજ

ભક્તિમાર્ગ હોવો જોઇએ. એકલી લૂખી લાગણી અથવા દિલસો-જીજ ચાલશે નહિ. રાષ્ટ્રીયત્વની જુસ્સાદાર લાગણી ફેલાવવામાં હિંદમાતાના દરેક પુત્રે પ્રયત્ન કરીને મદદ કરવી જોઇએ. બાળકો બાળપણમાંથી પસાર થયા સિવાય તારુણ્યમાં આવી શકતાં નથી. રામેરામમાંથી આખા રાષ્ટ્ર સાથેનું તાદાત્મ્ય સ્ફુર્યા સિવાય વિરાટસ્વરૂપ પરમાત્મા સાથેનું પોતાનું ઐક્ય કોઇ અનુભવી શકતું નથી. દરેક ભારતપુત્રમાં હિંદમાતા વસે છે, એમ જાણીને દરેકે તેની સેવામાં તત્પર થવું જોઇએ. હિંદુસ્તાનમાં દરેક ગામ, શહેર, નદી, પશુ, પક્ષી અને આખા હિંદને દેવતા માનીને પૂજા કરવામાં આવે છે. હિંદમાતાના આ અનેક અંશાવતારના પૂજન-થી પૂર્ણાવતારના પૂજનની સ્ફૂર્તિ થવાનો અને અખિલ હિંદ-માતાને દેવતા માનીને તેની પૂજા કરવાનો સમય શું હજી નથી આવ્યો? આપણે હિંદુ લોકો દુર્ગાની પથ્થરની પ્રતિમામાં પણ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી ચૈતન્ય ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ, તો શું સાક્ષાત્ દુર્ગાસ્વરૂપ હિંદમાતામાં ચૈતન્ય, તેજ અને પ્રાણ આણવાં ન જોઇએ? હૃદયો એક થવા દો, એટલે મસ્તક અને બાહુઓ એની મેળે એકઠાં થશે. સૌનું દિલ એક થતાંજ સૌને પરસ્પર બુદ્ધિ અને હાથની સહાય મળશે.

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः।

(श्रीमद् भगवद्गीता अ. १७-३)

જગદ્ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે, "દરેક પુરુષ પોતાની શ્રદ્ધાથી ઘડાયેલો-બનેલો-હોય છે. જેની જેવી શ્રદ્ધા તેવો તે બને છે."

ભારતવર્ષના ધર્માંધ વહાલાઓ! તમે તમારાં સર્વ શાસ્ત્રો યથાર્થ આચરણમાં લાવો, અનેક પ્રકારના કડક પ્રતિબંધો ઢીલા કરો, રાષ્ટ્રીય બંધુભાવ આગળ તીવ્ર જાતિભેદને ગૌણ માનો, એમ તમને રાષ્ટ્રીય ધર્મ આજ્ઞા કરે છે. જે હિંદુસ્તાને એક વખત જગતના નિરાશ્રિતોને માટે પોતાનાંદ્વાર ખુલ્લાં રાખ્યાં હતાં અને જુદા જુદા લોકો તથા દેશોને આશ્રય આપ્યો હતો, તેજ હિંદ-માં આજે પોતાનાં બાળકોને સૂકી રોટલીનો ટુકડો પણ આપ-વાની શક્તિ રહી નથી; એ તમને દેખાતું નથી? સૌને યોગ્ય સ્થાન મેળવવાની છૂટ આપો. માથું ગમે તેટલું ઊંચુ કરો; પરંતુ પગ તો એકજ "સર્વસાધારણ ભૂમિ ઉપર" રહેવા જોઇએ એ

ધ્યાનમાં રાખો. બીજો દુર્બળ હોય કે તેની મરજી હોય, તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂકશો નહિ.

તરુણ ભાવી સુધારકો! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન રીતરિવાજ અને ધર્મની નિંદા કરશો નહિ. કુસંપનું એક બીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં ઐક્ય થઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ, તેના ધર્મ અને સાત્ત્વિકપણા ઉપર મૂકશો નહિ. બગીચો લૂંટાઇ જવાનું કારણ કાંટા અને થૂવરની વાડનો અભાવજ છે. તે વાડ નવી કરો; પરંતુ સુધારાને નામે બગીચા વચ્ચે ઊગતાં ફળફૂલનાં ઝાડ ઉખેડી નાખવાનો કુવિચાર કરશો નહિ. હે ઉપયોગી બળ અને કાંટાઓ! તમે તો તારક તત્ત્વો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રોના શ્રમ કરતાં—સેવાધર્મની મહત્તા ગાતાં હું તમોગુણને, સત્ત્વ અને રજના કરતાં ઓછા મહત્ત્વનો ગણાતો નથી. મારૂં કહેવું એટલુંજ છે કે, હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોગુણ વિરુદ્ધ ખૂબ બૂમરાણ મચાવી તેનો પ્રતિકાર કરવાથીજ આપણે આપણામાં તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોગુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉજ્જવલ કરવો જોઇએ. મેલું ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઇશું, તો બગીચા શી રીતે તૈયાર થઇ શકશે?

તમોગુણ એ કોલસો છે. તેના સિવાય રજોગુણરૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વગુણરૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કોઇ પણ દેશમાં જેટલે અંશે તમોગુણનો પાયો મજબૂત હોય છે, તેટલે અંશે હિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રજોગુણના અગ્નિ અને સત્ત્વગુણના પ્રકાશનું જોર વિશેષ હોય છે; એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદ્યાના સિદ્ધાંત સાથે બરોબર મળે છે. એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, "નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક (બુદ્ધિ વિષયક) વિકાસ ગમે તેટલો થયો હોય, તોપણ તેજસ્વિતા અને ચારિત્ર્યની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબૂત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપપયોગી નીવડે છે" અને તેથીજ હિંદુ લોકો મહાદેવને તમોગુણના અધિષ્ઠાતા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના એક કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઇએ તેટલા

છે અને તેને માટે આપણે ઈશ્વરનો ઉપકારજ માનવો જોઇએ. આપણે ભાગે આવેલું કાર્ય લોકોત્તર કવિને પણ સ્ફૂર્તિ આપનારૂં અને ક્રાંતિકારક છે. કહેવત છે કે, **જે ખૂબ ઊંઘે છે તે સંપૂર્ણ તાજા થઇને ઊઠે છે. હિંદુસ્તાનને મહા ગાઢ નિદ્રા આવી હતી, તેથી તેની જાગૃતિ પણ તેવીજ લોકોત્તર થવાની છે.** હિંદુલોકોમાં આપણે જે ઉત્પન્ન કરવું છે તે આ જાગૃતિજ છે.

દોષ શોધવાની દૃષ્ટિ દૂર કરીને ગુણગ્રાહકતા વધારવી; બંધુભાવ, કાર્ય કરવાની વૃત્તિ, એકત્ર થવાની ટેવ અને મહેનતભરેલાં કાર્યો કરવાના ઉત્સાહને માટે હિંદીઓને જાગ્રત કરવા, એ હાલ ઘણું આવશ્યક છે.

અરેરે ! એક પંથવાળાઓ બીજા ઉપર ટીકા કરવામાં અને તેનું ખંડન કરવામાં દેશની કેટલી બધી શક્તિનો બેપરવાઇથી દુરુપયોગ કરે છે ? હવે આપણામાં કઇ કઇ બાબતોમાં મળતાપણું છે, તે આપણે જોવું જોઇએ અને તેનેજ વધારે મહત્ત્વ આપવું જોઇએ. કેટલાક લોકો પર આર્યસમાજ અસર કરે છે; પરંતુ સનાતનધર્મની તેના ઉપર કંઇજ અસર થતી નથી. કોઇને બ્રાહ્મોસમાજ ગમે છે, તો કોઇને વૈષ્ણવપંથ સારો લાગે છે. મારા પંથથી મને આનંદ અને આત્મબળ પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ તેના પર અશ્રદ્ધા રાખનાર મનુષ્યોને દોષિત ઠરાવવાનો મને શો અધિકાર છે ? તેમને સૌને આવવા દો; પછી તે રહે કે જાય તેની મને શી પરવા છે ? જે થાય તે હું થવા દઉં છું. હું કોઇના કાર્યમાં હાથ ઘાલતો નથી. મારે કે તમારે બધાં માણસોની લાગણીનો ઇજારો લેવાનો પ્રયત્ન શા માટે કરવો જોઇએ ? મારો અધિકાર પ્રેમ રાખનાર અથવા દ્વેષ રાખનાર ગમે તે હોય–સૌની સેવા કરવાનો છે. અશક્ત અને દુર્ગુણી છોકરાઓજ માતાને વધારે પ્રિય હોય છે. જેઓ તમારા મતને મળતા નથી તે સઘળા શું ખોટા છે ? તેમ હોય તો એમની પણ દેશને જરૂર છે. એકલા જમણા પગે કૂદકા મારીને ચાલતો માણસ ખરેખર દયા ખાવા યોગ્ય છે. ઇશ્વરની દૃષ્ટિથી (ગુણદૃષ્ટિથી) સર્વ વસ્તુઓ તરફ જોતાં શીખવું એજ ખરૂં શિક્ષણ છે.

હમારે પ્રભુ ! અવગુણ ચિત્ત ના ધરો;
સમદર્શી પ્રભુનામ તિહારો, સોઇ પાર કરો. હમારે૦

ઇક નદિયા ઇક નાર કહાવત, મૈલો નીર ભરો;
જબ દોનોં મિલિ એકબરન ભઇ, ગંગા નામ પરો. હમારે૦
ઇક લોહા પૂજામેં રાખત, ઇક ઘર બધિક પરો;
સો દુબિધા પારસ નહિ રાખત, કંચન કરત ખરો. હમારે૦

આપણા વ્યક્તિવિષયક અને સ્થાનિક ધર્મને રાષ્ટ્રીયધર્મ કરતાં વધારે મહત્ત્વ આપવું ન જોઇએ. સર્વ બાબતો યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવાથી સુખ અને કલ્યાણ થાય છે.

રાષ્ટ્રહિત સાધવાને બનતો પ્રયત્ન કરવો એ વિશ્વની શક્તિઓ અથવા દેવદેવતાઓની પૂજા કર્યા બરોબરજ છે. હિંદુ દેવતાને માટે એવો યજ્ઞ દરેક જણે કરવો જોઇએ. એવા પ્રકારના યજ્ઞનેજ ગીતાનો નિમ્નલિખિત શ્લોક આધુનિક કાળમાં લાગુ પડે છેઃ—

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यन्ते सर्वाकिल्बिषैः ।
भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥
(श्रीमद् भगवद्गीता अ. ३–१३)

ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો સંન્યાસવૃત્તિ ધારણ કરો; એટલે કે સ્વાર્થનો પૂર્ણ ત્યાગ કરીને તમારૂં ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વ હિંદમાતાના વિરાટ સ્વરૂપમાં મેળવી દો. આનંદ અથવા ઈશ્વર મેળવવો હોય તો રાષ્ટ્રોન્નતિના વિચારોમાં પોતાની સર્વ વૃત્તિઓનો ભોગ આપનાર બ્રાહ્મણ--સ્વભાવ ધારણ કરો. આનંદપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો પ્રત્યેક ક્ષણે પોતાના જીવનનો ભોગ આપવાની ક્ષત્રિયવૃત્તિ ધારણ કરો. ઈશ્વરપ્રાપ્તિને માટે પોતાની સર્વ સંપત્તિ રાષ્ટ્રના ભંડાર તરીકે સાચવી રાખનારી ખરી વૈશ્યવૃત્તિ ધારણ કરવી જોઇએ. આ લોકમાં કે પરલોકમાં આનંદ અથવા રામ—આનંદઘન રામ—નો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય અને તમારા મનમાંના અમૂર્ત ધર્મ-વિચારને મૂર્ત અને દૃશ્ય સ્વરૂપ આપવું હોય, તો કોઇ કાળે પુણ્ય-શાળી શૂદ્રોને નીમી આપેલાં શારીરિક કષ્ટદ્વારા તમારે તમારા હાથપગ વડે આ સંન્યાસવૃત્તિ તથા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની વીરવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ. સંન્યાસવૃત્તિનો અંત્યજોના કર્તવ્યપાલનમાં સંયોગ થવો જોઇએ. એ એકજ માર્ગ અત્યારે રહ્યો છે. ઊઠો, જાગૃત થાઓ.

બીજા દેશો પણ અત્યારે આખા જગતની બ્રહ્મભૂમિ હિંદુ-સ્તાનને પોતાના દૃષ્ટાંતથી આ ધર્મ શીખવે છે. જ્યારે એક

જાપાની તરુણને પુત્રધર્મ પાળીને માતાની સેવામાં રહેવાને (ગૃહ-ધર્મ) માટે સૈન્યમાં દાખલ કરવાની ના પાડવામાં આવી, ત્યારે તેની માતાએ આત્મહત્યા કરીને ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીયધર્મને માટે ઓછા મહત્ત્વના ગૃહધર્મનો ત્યાગ કર્યો.

અતુલ પ્રતાપી ગુરુ ગોવિંદસિંહે રાષ્ટ્રીયધર્મને માટે વ્યક્તિ-વિષયક, સાંસારિક અને સામાજિક ધર્મોનો જે ત્યાગ કર્યો, તેમની બરોબરી કરનારાં બીજાં કયાં કર્મો મળી આવશે?

લોકોને સત્તાની મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે. જ્યારે તમારૂં વ્ય-ક્તિત્વ આખા રાષ્ટ્રના વ્યક્તિત્વ સાથે તાદાત્મ્ય પામે છે, ત્યારે એવી કઈ પ્રચંડ અમર્યાદ શક્તિ છે કે જે તમારા હાથમાં આવી શકશે નહિ?

છેવટે હજરત મહમદ પેગંબરના સુંદર શબ્દોમાં એ શક્તિનો મને દાખલો આપવા દો.

"સૂર્ય મારા જમણા હાથ ઉપર અને ચંદ્ર ડાબા હાથ ઉપર આવીને બેસે અને બંને મને પાછો ફરવા કહે, તોપણ હું તેમનું સાંભળવાનો નથી!"

હમ રૂખે ટુકડે ખાયેંગે, ભારત પર વારે જાયેંગે
હમ સૂખે ચને ચબાયેંગે, ભારત કી બાત બનાયેંગે;
હમ નંગે ઉમર બિતાયેંગે, ભારત પર જાન મિટાયેંગે;
સૂલોં પર દૌડે જાયેંગે, કાંટો કો રાખ બનાયેંગે,
હમ દર દર ધક્કે ખાયેંગે, આનંદકી ઝલક દિખાયેંગે;
સબ રિશ્તે નાતે તોડેંગે, દિલ ઇક આતમસંગ જોડેંગે,
સબ વિષયોંસે મુંહ મોડેંગે, સિરપર પાપોકો ફોડેંગે.

राम.

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

સચેત શાંતિ

ઉદાર પ્રકૃતિ દરરોજ લાખો ખનિજો, વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓનો અપવ્યય (વિના કારણે વાપરવું તે) કરતી જણાય છે; પણ કાંઇ હરકત નહિ. પ્રકૃતિ અને 'રામ' દર કલાકે લાખો પ્રાણીઓ અને લાખો ખજાનાઓ ખરચી નાખવાની શક્તિ ધરાવે છે. વસ્તુનો નાશ ક્યાં થવાનો છે? તે ગમે ત્યાં જશે, તોપણ મારામાંજ રહેવાની છે. પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે હિંદમાં પુષ્કળ ધન હતું, ત્યારે તે મારા ડાબા ખીસામાં હતું; હવે જ્યારે તે પશ્ચિમમાં ઘસડાઈ ગયું છે, ત્યારે તે મારા જમણા ખીસામાં આવ્યું છે. હું સમુદ્ર છું; ભરતી અને ઓટ બન્ને મારામાંજ થાય છે. શત્રુતા રાખવાથી અને વેર લેવાથી આપણું કલ્યાણ થશે નહિ; પણ કર્તવ્ય બજાવવાથી–પ્રેમ રાખવાથીજ કલ્યાણ થશે. "પ્રેમ સર્વને જીતે છે" એવું જે કહેવાય છે, તે કાંઇ ખોટું નથી. વસ્તુની પાછળ દોડવાથી તેના ખરા માલિક થઇ શકાતું નથી. "કપૂર, કપૂર, ઊભું રહે, મારે તને રાખી મૂકવું છે" એમ કહેવાથી કપૂરનો એક ટુકડો પણ તમારા હાથમાં રહેશે નહિ; પણ પ્રેમથી આખી દુનિયા તમારી છે એવો અનુભવ તમને મળી શકશે. માત્ર પ્રેમથીજ ખરા માલિક થઇ શકાય છે. બીજી માલિકીઓ ચોરી, લૂંટફાટ અને દૈવી નિયમના ઉલ્લંઘનની કક્ષામાં આવી જાય છે. જો કે મનુષ્યો સ્વાર્થપરાયણતાથી તેને યોગ્ય અને કાયદેસરની માલિકી એવું નામ આપે છે.

નેવું હજાર માણસોનાં માથાં વડે ઇરાનની જીતનો મહોત્સવ કરનાર તૈમુરલંગ નામના આપખુદ બાદશાહે એક વખતે હાફિજ કવિને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો. કવિએ પોતાના એક કાવ્યમાં એમ લખ્યું હતું કે, "સનમ (પ્રિયા)ના ગાલ ઉપરના તલને માટે હું સમરકંદ અને બુખારા ઇનામમાં આપી દઇશ."

આ બન્ને શહેરો તૈમૂરલંગની સત્તા નીચે હતાં, તેથી તેણે

હાફિજને ધમકાવીને કહ્યું: "તારી પ્રિયાને માટે મારાં બે મોટાં-માં મોટાં શહેરો આપી દેવાની હિંમત કરનાર જવાંમર્દ તુંજ છે કે?" બહાદુર કવિએ જરા પણ ડર્યા વિના જવાબ આપ્યો: "હા સાહેબ, આવાં ઉદારતાનાં કૃત્યો કરવાથીજ મેં બધું ખોયું છે."

હજી પણ કવિ સાચું બોલ્યો નહોતો. તેણે એમ કહેવું જોઇતું હતું કે, "પ્રેમદેવીને સર્વસ્વ અર્પણ કરવાથી મને એટલું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયું છે કે હું લોક-પરલોક બન્ને આપી દેવાની શક્તિ ધરાવું છું; પરંતુ ઓ જુલમી બાદશાહ! સંગ્રહ કરવાની દોડાદોડમાં તેં તારો એક પગ અને ચિત્તની શાંતિ ગુમાવ્યાં છે અને તે છતાં તારી કબર જેટલી જમીન પણ તારી પાસે રહી નથી!" જે પ્રમાણમાં મનુષ્યની જરૂરિયાત ઓછી તે પ્રમાણમાં તેને વધારે શ્રીમંત સમજવો.

ધર્મસંસ્થાપકો, કવિઓ, હુન્નરકળાના શોધકો અને તત્ત્વ-જ્ઞાનીઓ આદિ સર્વેની પ્રેરણાનું મૂળ પ્રેમજ છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે, કેટલાકમાં તેનો વિશેષ પ્રાદુર્ભાવ જણાય છે અને કેટલાકમાં થોડો. કૃષ્ણ, ચૈતન્ય, તુલસીદાસ, શેક્સપિયર, જિસસ અને રામકૃષ્ણ એટલા બધા તલ્લીન થઇ ગયા હતા કે તેઓ પ્રેમસ્વરૂપજ બની ગયા હતા. પ્રેમમાંથી વિષયાસક્તિ બાદ કરીએ તો એજ પ્રેમ પરમાત્માની જ્યોતિ છે. અરેરે! કેટલાક બીકણ પુરુષો અથવા ધર્મોપદેશકોમાં "જ્યાં જ્યાં તારી દૃષ્ટિ પડે છે, ત્યાં ત્યાં તુંજ છે" એવું જે આત્મપ્રેરણાનું રહસ્ય છે, તે લોકોને છડેચોક કહેવાની હિંમત અને જ્ઞાન હોતાં નથી. લોકો ગ્રહોની પેઠે સત્યરૂપી સૂર્યની તરફ આતુરતાભર્યા દોડે છે. પ્રેમના આવા પ્રદર્શનથી તેઓ પેગંબરો બને છે ખરા; પણ થોડો કાળ વીત્યા પછી માધ્યમિક શક્તિને લીધે તેઓ ગોળ ગોળ ફર્યા કરે છે અને આત્મસૂર્યથી દૂરના દૂર રહે છે. આથી તેઓ જુદા જુદા પંથોની કક્ષામાં બંધાઇને ધર્માંધ ગણાય છે. કેટલાક-ની કક્ષા સત્યરૂપી સૂર્યથી ઘણે દૂર હોય છે, તો કેટલાકની ઘણી પાસે હોય છે. 'રામ' આ ધાર્મિક ગ્રહમંડળ ઘણા ઉલ્લાસથી જુએ છે, પણ પતંગિયાની પેઠે પ્રકાશની એટલો પાસે જાય કે જેથી હું-તું, મારૂં-તારૂં આદિ અહં-મમત્વના સર્વ ભાવો બળી જાય અને સર્વ તેજના તેજમાં પોતાનો દેહ પણ મળી જાય, આવું ઉપનિષદનું અસિધારાવ્રત પાળનાર કોઇ જણાતો નથી.

સુધારાનાં બાળકો ! તમારાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો અને કળાઓનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ, પણ કૃપા કરીને બહુ છાપરે ચડાવશો નહિ. પ્રેમ એ સૂર્ય છે અને દુનિયાનાં શાસ્ત્રો તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો તથા ઉપગ્રહો છે.

મનુષ્ય સાથે ઘણે દૂરનું સગપણ ધરાવનાર ખનિજ પદાર્થો અને પથ્થરો વિષે ભૂસ્તરવિદ્યા વિવેચન કરે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્ર વળી તેથી જરા ઊંચા વિષયનું વિવરણ કરે છે. ખગોળવિદ્યા માણસથી ઘણે દૂર રહેલા તારાઓ સંબંધી જ્ઞાન આપે છે. શરીરશાસ્ત્ર માણસના બાહ્ય હાડપિંજર અને અસ્થિનું જ્ઞાન આપે છે. માનસશાસ્ત્રમાં ફક્ત મનના જુદા જુદા વેપારો જણાવ્યા છે; પણ પ્રેમશાસ્ત્ર તો મનુષ્ય તેમજ પ્રકૃતિના પરમ તત્ત્વની સમજ આપે છે. એ વિદ્યા તો એક કળા અને શાસ્ત્ર બન્ને છે. શાસ્ત્રીય સૂર્ય તો એક મહાન સૂર્યના પ્રેમરૂપી અગ્નિનો અથવા एकमेवाद्वितीयम् એ તત્ત્વનો માત્ર તણખો છે.

જ્યારે નાનો ફ્રેંકલીન પતંગ ઉડાવતો હતો, ત્યારે તેનો બાપ બેન્જામિન દોરીમાં ખોસેલી લોહચુંબકની સોયને ધારી ધારીને જોતો હતો. તે અવલોકન કરવામાં એવો તો લીન થઇ ગયો હતો કે, પૃથ્વીથી પોતાની જાતને જુદી ધારતોજ નહોતો. જ્યારે માણસ અમુક કાર્યમાં આટલો બધો તલ્લીન થઇ જાય, ત્યારે તેની આસપાસની સઘળી ચીજો સાથે શું તેનું તાદાત્મ્ય નથી થતું ? શું તે એક પથ્થરના પૂતળા જેવો નથી બની જતો ? પ્રકૃતિના અંતઃકરણની સાથે તેનું અંતઃકરણ મળી જાય છે અને આથી કરીને પ્રકૃતિનાં રહસ્યો તેનાં પોતાનાં બની જાય છે. પૃથ્વી પરના વીજળીના તણખાઓની સાથે આકાશની વીજળી એકતા ધરાવે છે, એવી તેને જોતાંજ આપણને ખાતરી થઇ જાય છે; તેવીજ રીતે બાહ્ય પ્રકાશ જોતાંજ આપણને ખાતરી થાય છે કે તે આંતરિક પ્રકાશ સાથે એકતા ધરાવે છે.

બે મનુષ્યો વચ્ચે જ્યારે પ્રેમ અથવા અદ્વૈતભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ભેદભાવનાની માયા ટળી જાય છે. એકની લાગણીઓ બીજાની લાગણીઓ બને છે; એકનો વિચાર બીજાનો વિચાર બને છે અને પરોક્ષ દર્શન સપ્રમાણ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

× × × ×

એક વખત ઇબ્રાહીમને સમુદ્રપર્યટન કરવાની ઇચ્છા થઇ. ખિઝરા અથવા વરુણ દેવતાએ તેના વહાણના પોતે કપ્તાન થવા-ની માગણી કરી. પ્રથમ તો ઇબ્રાહીમે ભોળપણથી તે માગણીનો સ્વીકાર કીધો, પણ પુનઃ વિચાર કરીને તેણે વરુણને કહ્યું: "હે ઉદાર બંધુ! મને માફ કર; હું મારા વહાણમાં કેપ્ટન માગતોજ નથી. **પ્રેમરૂપી ઈશ્વર મારૂં વહાણ ચલાવે એ મને અધિક પ્રિય છે.** તારા હાથમાં હલેસું આવશે એટલે જહાજને સુર-ક્ષિતતાની જરૂર નથી, આથી મારે તારા પર અવલંબી રહેવું પડશે અને ઇશ્વરનો પૂર્ણ રીતે ભરોસો રાખવા માર્ગમાં તું પડદારૂપે નડશે. આધાર રાખવા કરતાં ઈશ્વર ઉપર સઘળો બોજો નાખવા-માં મને અધિક આનંદ થાય છે."

વિયોગથી બેહોશ થઇ ગયેલો આશક બોલે છે કે, "હે વિદ્યુલ્લતે! તું ચમકયા કર! તારી મેઘગર્જના ચાલુ રાખ. હે વાવાઝોડા! તારૂં તોફાન જારી રાખ! હે પવન! તારૂં ફુંકાવું ચાલુ રાખ! હે સ્વર્ગીય મેઘગર્જના! તું મારી સુકુમાર પ્રિયાને ભયભીત કરીને એક ક્ષણવાર પણ ગાઢ આલિંગન દેવાને માટે મારી પાસે લાવે છે!" જિંદગીના કડવા અનુભવો કેવા મિષ્ટ છે? માત્ર જિંદગીની આ સર્વ દ્રાક્ષોમાંથી ઇશ્વરપ્રેમવિરહરૂપી કષાય મધુર મદિરા આપણને કાઢતાં આવડવું જોઇએ.

> લો જિંદગી આ, મૃત્યુ થઇને આપને અર્પણ થજો;
> લો હૃદય આ, તારાં પ્રતિનો પ્રેમ અંગે વાધજો;
> લો આંખ આ, તારા નિશાથી તે સદા ભરપૂર હજો;
> લો હાથ આ, શુભ કાર્યથી પ્રસ્વેદ શ્રમનો છુટજો.

પ્રિય પાઠકગણ! તમને કદી નિષ્કામ પ્રેમ કરવાનો, સર્વસ્વ અર્પણ કરવાનો, પ્રેમથી બદ્ધ થવાનો–ના, ના, મુક્ત થવાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે? જો એ અનુભવ હશે, તોજ તમે નીચે જણાવેલા વિચારોનું તારતમ્ય સમજવાને શક્તિમાન થશો.

> કરો મોજડી આ ત્વચાની રૂપાળી, પ્રભો! સ્નાયુને વાપરો દોરી જાણી;
> વળી ઓષ્ટ પર આપ સ્વચ્છંદ ચાલો, અને વિરહે દુઃખીને સુખ આપો;
> પ્રભુ આપના ચરણનો દાસ હું છું, સ્વીકારો વિભુ દાસનો દાસ હું છું.

અર્થઃ–પ્રભો! મારા દેહની ચામડીના જોડા કરાવો અને હૃદયની શિરાની દોરી બનાવો. આપના ચરણકમળનો સ્પર્શ

કરવાને ઉત્સુક (વિરહથી દુઃખી થયેલા) મારા ઓષ્ઠની સાથે તમારા ચરણુનો સ્પર્શ થવા દો. પ્રભુજી ! હું તમારા ચરણુનો દાસ છું.

એવું કયું કામ છે કે જે પ્રેમના યોગથી શોભીતું અને સુંદર ન બને ? જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં નાના–મોટા, ઊંચ–નીચ કશાનો ભેદ રહેતો નથી. જ્યારે કોઇ પણુ કામ પ્રેમથી પ્રેરિત થઇને આપણે કરીએ છીએ, ત્યારે તે અતિશય દુષ્કર હોય, તોપણુ આપણુને સ્વર્ગીય લાગે છે. સ્વાર્થબુદ્ધિથી અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિ પણુ ત્રાસદાયક અને કંટાળા ભરેલી લાગે છે. તમે તેવી સ્થિતિમાં હો, પણુ પ્રેમ તેને મધુરજ બનાવશે. સર્વ દુઃખો, આફતો, ચિંતાઓ અને વિપત્તિઓ માત્ર સ્વાર્થબુદ્ધિમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. અતિશય દુઃખદ સ્થિતિ પર પણુ પ્રેમ કરશો તો તેમાંનું દુઃખ ક્યાં રહેનાર છે ? આપણાં સઘળાં દુઃખો, આપણા સઘળા સંતાપો, પ્રેમરૂપ પ્રિયાએ આપણુને જાગૃત કરવાને માટે કરેલાં અડપલાંજ છે. હલાવવું, ઢંઢોળવું અને અચકાવું એ મીઠી પ્રેમપ્રિયાનાં અડપલાંજ છે. પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ પ્રેમથી તમને જગાડે છે, જાગૃત થાઓ.

તારે મુખેથી શ્રવણુ કરવા, એક ઉત્તર તાહરો,
કે આંખ સાથે આંખ મેળવવાજ, નિશ્ચય માહરો.
શું સાંભળે છે તાડપત્રોને, નિસાસો નાખતાં ?
નિઃશ્વાસરૂપે દ્રવી ગયો એ તું સ્મરણમાં આવતાં !
રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને, મુજ પ્રાણુથી અદકા વીરા.
તે ઊગ્ર મારા પ્રેમને, શાંતિ નહિ કંઇ આપશે,
આત્મા તણી ઇચ્છા નહિ, તે શાંત કદીયે પાડશે.
શું જુએ છે તું સતત, પડતા હિમાચ્છાદિત ગિરી ?
ના ના નહિ તે કરી શકે, કદી એવી મારી નોકરી.
રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને, મુજ પ્રાણુથી અદકા વીરા.
શું સાંભળે ગંગાતણાં, ખળખળ વહેતાં નીર તું,
પણુ સતત વહે છે આ હૃદયમાં, એથી ઊંડી લાગણી.
ઊંડી વહો, ઊંડી વહો છો, એજ અમારી માગણી,
એ લાગણીના પાશથી, શુદ્ધાત્મ બનજે વીર તું.
રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને મુજ પ્રાણુથી અદકા વીરા.

उत्कर्षनुं रहस्य×

એક વાર એક માણસે ત્રણ છોકરાઓ વચ્ચે સરખે ભાગે વહેંચી લેવા માટે એક બેઆની આપી. ત્રણેએ બજારમાં જઇ કંઇક સારૂં ખાવાનું લેવાનો ઠરાવ કર્યો. તેઓમાં એક છોકરો હિંદી, બીજો અંગ્રેજ અને ત્રીજો ઇરાની હતો. તેમાંના કોઇને એકબીજાની ભાષા પૂરેપૂરી આવડતી નહોતી, તેથી શું ખાવાનું લેવું એ વિષે વાદવિવાદ થયો. અંગ્રેજ છોકરે "વૉટરમેલન" લેવાનું કહ્યું. હિંદી છોકરો કહેઃ "છટ્, મેરેકું તો હિંદવાના ચહીયે," ત્યારે ઇરાની છોકરો કહેઃ "નહિ નહિ, મુઝે તો ટરબૂચ હી હોના."

એ પ્રમાણે શું લેવું એ ઘણી વાર સુધી નક્કી થઇ શક્યું નહિ. બીજાને શું ગમે છે તેની પરવા ન કરતાં પોતાને જોઇતુંજ લેવું એવી સૌએ હઠ પકડી, તેથી તેમની વચ્ચે કજિયો થયો. એવી રીતે લડતાં લડતાં તેઓ રસ્તે જતા હતા; એટલામાં અંગ્રેજી, હિંદી અને ફારસી ત્રણે ભાષા જાણનાર એક માણસે તેમને જોયા. તેઓને આવી રીતે લડતા જોઇને તેને ગમત પડી અને તેમની પાસે જઇને કહ્યું: "છોકરાઓ, આવો, તમારો કજિયો હું પતાવું."

ત્રણેએ પોતપોતાની ફરિયાદ કહી સંભળાવી અને તેનું કહેવું કબૂલ કર્યું. તેમની પાસેથી તે માણસે બેઆની લઇ તેમને દૂર રસ્તે એક બાજુએ જઇ ઊભા રહેવા કહ્યું અને પોતે પાસેના બજારમાંથી તે બેઆનીનું એક મોટું તરબૂચ લઈ આવ્યો. તે ગુપચુપ સંતાડીને પેલા છોકરામાંથી એકેકને પાસે બોલાવ્યા. પ્રથમ પેલા અંગ્રેજ છોકરાને બોલાવ્યો અને તેને ખબર ન પડવા દેતાં પેલા તરબૂચના ત્રણ સરખા કકડા કરી એક તેને આપ્યો

× તા. ૨૬-૧૦-૧૯૦૩ ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કો-અમેરિકામાં ગોલ્ડન ગેટ હોલમાં આપેલું વ્યાખ્યાન. જાપાનના ટોકિયો શહેરમાં આજ વિષય ઉપર આપેલાં વ્યાખ્યાન કરતાં આમાં વિશેષ વિસ્તાર છે.

—સંપાદક

અને કહ્યું કે, "તારે આજ જોઇતું હતું ને?" તે છોકરો ઘણોજ ખુશી થયો અને "હા! મારે એજ જોઇતું હતું," એમ કહી આનંદ પામતો પામતો નાચતોકૂદતો ચાલ્યો ગયો.

પછી તે માણસે પેલા ઇરાની છોકરાને બોલાવ્યો અને પેલો તરબૂચનો બીજો કકડો તેને આપીને "તારે આજ જોઇતું હતું ને?" એમ પૂછ્યું. પેલો છોકરો તરબૂચ જોઇ અત્યંત ખુશી થઇ ગયો અને "આજ મારૂં તરબૂચ, આજ મારે જોઇતું હતું," એમ કહી ખુશ થતો તે લઇ ચાલ્યો ગયો.

પછી પેલા હિંદી છોકરાને બોલાવ્યો અને ત્રીજો ટુકડો આપી "આજ તારે જોઇતું હતું ને?" એમ પૂછ્યું. તે છોકરો પણ એ જોઇ ઘણો સંતુષ્ટ થયો અને "હા, આજ મારે જોઇતું હતું, યહી મેરા હિંદવાના" એમ કહી એ પણ ચાલતો થયો.

હવે આ કજિયો શા કારણથી ઉત્પન્ન થયો હતો? છોકરાઓ વચ્ચે એ ટંટો થવાનું મૂળ કારણ શું? કેવળ નામભેદ. નામમાં ફેરફાર એટલુંજને? નામભેદ કાઢી નાખો, નામભેદના પડદાની પાછળ જુઓ; એટલે વૉટરમેલન, હિંદવાના અને ટરબૂચ, એ જુદાં નામથી ઓળખાતી વસ્તુ એકજ છે એમ જણાઇ આવશે. ત્રણે નામોના મૂળમાં એકજ વસ્તુ છે. ઇરાન કે હિંદુસ્તાનના તરબૂચમાં અને ઇંગ્લૅંડના તરબૂચમાં કદાચિત કંઇ ફેર હશે, પણ ખરી રીતે ફળ એકજ છે—વસ્તુ એકજ છે. ક્ષુલ્લક ભેદનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી.

જુદા જુદા ધર્મો અને પંથોમાં વિવાદ, ટંટા અને અણબનાવ જોઇને 'રામ' ને એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે, ખ્રિસ્તીઓ યહૂદી લોકો સાથે લડે છે, યહૂદીઓ મુસલમાનોને જૂદા ઠરાવવા પ્રયત્ન કરે છે, મુસલમાનો હિંદુઓ સાથે ટંટો કરે છે, બ્રાહ્મણો બૌદ્ધોને દૂષણો આપે છે અને બૌદ્ધો પણ સામે તેવોજ બદલો વાળે છે. આવા કજિયાઓ બહુ ગમત આપે એવા હોય છે; પણ એમ થવાનું મુખ્ય કારણ ઘણુંખરૂં ઉપર કહેલો નામભેદજ છે. ફક્ત નામોનું આવરણ દૂર કરો, નામોના પડદા ફાડી નાખો. તેનો અર્થ શું છે, એજમાત્ર જુઓ; એટલે તમને કંઈ ફેર જણાશે નહિ.

'રામ' ઘણીવાર "વેદાંત" એ શબ્દ વાપરે છે. "વેદાંત" એ ફક્ત એક નામ છે; પરંતુ કેવળ એ નામ સાંભળીનેજ ઘણા લોકો

'રામ'નું કંઇ પણ કહેલું સાંભળવા ઇચ્છતા નથી. એક મનુષ્ય આવે છે અને બુદ્ધનું નામ દઇને ઉપદેશ કરે છે; પરંતુ તે કાનને ન ગમે એવું બુદ્ધનું નામ લે છે; એટલાજ ઉપરથી ઘણા લોકો તેનો ઉપદેશ સાંભળતા નથી. કૃપા કરીને વધારે વિચારવંત બનો. આ વીસમી સદી છે. નામભેદથી પર થવાનો આ સમય છે. 'રામ' કિંવા બીજો કોઇ જે કંઈ તમારી સામે મૂકે તેને અંતર્ગત યોગ્યતા પ્રમાણે ગ્રહણ કરો. કેવળ નામ સાંભળીનેજ ગભરાઇ ગૂંચવાઇ કિંવા ફસાઈ જશો નહિ. દરેક વસ્તુની તેના નામ ઉપરથી નહિ, પણ ગુણદોષ ઉપરથી પરીક્ષા કરતાં શીખો. તે ઉપયોગી છે કે નહિ તેનો વિચાર કરો. અમુક ધર્મ અતિશય પ્રાચીન છે માટે તેનોજ સ્વીકાર કરવો યોગ્ય છે, એમ માની બેસવું જોઇએ નહિ. પ્રાચીનતા ઉપરથીજ તેની સત્યતા અને યોગ્યતા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. ઘણી વખત જૂનાં ઘર પાડીને નવા બાંધવા પડે છે. વસ્ત્રો જૂનાં થઇ ગયેલાં હોય તે બદલવાંજ પડે છે. નવીનમાં નવીન માર્ગ પણ ન્યાયપુરઃસર હોય, તો તે પણ પ્રભાતના ઝાકળ-ભર્યા સુંદર ગુલાબ જેવોજ ઉત્તમ છે; તેવીજ રીતે અમુક ધર્મ નવો છે; એટલુંજ જોઇને તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ. નવી વસ્તુઓ હમેશાં સારીજ હોય છે એમ પણ નથી; કારણકે એ સમયની કસોટીએ ચડેલી નથી. બધાં મનુષ્યો—લગભગ આખી મનુષ્યજાતિ અમુક ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખે છે; એટલાજ ઉપરથી તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ; કારણકે જનસમાજની મોટી સંખ્યાની સેતાનના ધર્મ પર—અજ્ઞાનથી ભરેલા ધર્મ પર—અંધશ્રદ્ધા હોય છે. એક સમય એવો હતો કે જ્યારે જનસમાજને ગુલામગીરીના ધંધા પ્રત્યે દિલસોજી હતી એ પરથી ગુલામગીરી એ યોગ્ય અને ઇચ્છવા જેવી બાબત છે એમ કહી શકાય નહિ. એકાદ ધર્મમાં અમુક અમુક માણસો છે, એટલાજ ઉપરથીજ તે પર શ્રદ્ધા રાખશો નહિ. કોઇ કોઈ વખત એકાદ ધર્મનો સ્વીકાર કરનાર મૂઠીભર લોકો અંધારામાં ભૂલા પડેલા હોય છે. અમુક મહાન યોગી કે ત્યાગીએ અમુક ધર્મ સ્થાપ્યો કે ઉપદેશ્યો છે, એટલા ઉપરથી તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ; કારણકે જેણે સર્વસંગ પરિત્યાગ કર્યો હોય એવા ઘણાક યતિઓને પણ કંઈ જ્ઞાન હોતું નથી—તે કેવળ ધર્મઘેલા હોય છે. અમુક ધર્મ રાજાનો છે, એટલાજ ઉપરથી તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કારણકે ઘણા રાજાઓ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ

જોતાં છેક કંગાલ હોય છે. અમુક ધર્મ શ્રેષ્ઠ નીતિવાન પુરુષે સ્થાપ્યો છે, એટલા ઉપરથી પણ તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કારણકે ઘણી વાર અત્યંત સદાચારી લોકો પણ સત્ય પ્રતિપાદન કરવામાં થાપ ખાય છે. કોઈ મનુષ્ય ઉત્તમ પાચનશક્તિવાળો હોવા છતાં અન્નરસની પાચનક્રિયાના જ્ઞાન વગરનો હોઇ શકે છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે, કોઈ ચિતારો તમને અત્યંત સુંદર, સસ્તાં અને મોહક ચિત્રો કાઢી આપે છે; છતાં તે જાતે ઘણોજ કદરૂપો હોય છે. તોપણ ઘણાંજ ઉચ્ચ તત્ત્વો પ્રતિપાદન કરે છે. સોક્રેટીસ એવોજ હતો. સર ફ્રાન્સીસ બેકનનો દાખલો લો. એ કંઇ એટલો બધો નીતિવાન નહોતો, તેમ વિશેષ સદાચરણી પણ નહોતો; તોપણ આખા જગતને તર્કશાસ્ત્રનો એક અમૂલ્ય-ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ આપી શક્યો છે. યુરોપના લોકોને એણેજ અનુમિતિશાસ્ત્ર પ્રથમ શીખવ્યું અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્તમ હતું. એકાદ ધર્મને કોઇ પ્રખ્યાત મનુષ્યે સ્થાપ્યો છે, એટલાજ ઉપરથી સ્વીકારશો નહિ. સર આઇઝેક ન્યૂટન એ જગવિખ્યાત પુરુષ થઇ ગયો; પરંતુ તેની પ્રકાશની પરિમાણુરૂપી ઉત્પત્તિ હવે ખોટી સિદ્ધ થઇ છે અને તેની શૂન્ય વૃદ્ધિની પદ્ધતિ પણ હવે લાયબનીઝની ચલનપદ્ધતિના જેટલી ઉત્તમ ગણાતી નથી. કોઈ પણ વસ્તુને તેના પોતાના ગુણ-દોષ પરથીજ સ્વીકારજો. કોઇ પણ ધર્મ પર તેના પોતાનાજ ગુણ જોઇને શ્રદ્ધા રાખજો. તમે પોતે તેની પરીક્ષા કરો અને પોતેજ પસંદ કરો. બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, મહમદ કિંવા કૃષ્ણને તમારૂં સ્વાતંત્ર્ય વેચશો નહિ. બુદ્ધે એક ઉપદેશ આપ્યો, ખ્રિસ્તે બીજો ઉપદેશ આપ્યો અને મહંમદે ત્રીજોજ ઉપદેશ આપ્યો. એ કાર્ય તેમને પોતાને માટે યોગ્યજ કર્યું છે. તે જુદા જુદા કાળમાં થઈ ગયા. તેમના વખતની સ્થિતિ ઉપરથી તેમણે માર્ગ શોધ્યા અને ધર્મો સ્થાપ્યા. પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તેમણે નિરીક્ષણ કર્યું. તેમનું કર્તવ્ય પ્રચંડ હતું; પરંતુ તમે અત્યારના કાળમાં છો, તમારે પોતેજ તમારી બાબતોનો વિચાર કરીને તમારો માર્ગ નક્કી કરવો જોઇએ. સ્વતંત્રતાપૂર્વક તમારી પોતાની દૃષ્ટિથી દરેક બાબત જોતાં શીખો, બીજાના પ્રયત્ન પર આધાર રાખનારી બુદ્ધિને છોડી દો. તમારા પૂર્વજો અમુક ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખતા હતા, તે તેમને માટે યોગ્યજ હતું; કારણકે તે તેમણે જોઇને નક્કી કર્યું હતું; પરંતુ આજ તમારે મોક્ષ મેળવવો એ તમારૂં પોતાનું કામ છે, તમારો

ઉદ્ધાર કરવો એ કામ તમારા પૂર્વજોનું નથી! અમુક ધર્મ ઉપર તેમને શ્રદ્ધા હતી, તે પ્રમાણે ચાલીને તેઓ તર્યા હોય કે નહિ; પરંતુ તમારો મોક્ષ તમારે પોતેજ મેળવવો જોઇએ. જે જે તમારી સામે આવે તેની યોગ્ય પરીક્ષા કરો અને તે તમે જાતે કરો. તમારૂં સ્વાતંત્ર્ય વેચશો નહિ. કદાચિત્ તમારા પૂર્વજોને એકજ ધર્મ બતાવવામાં આવ્યો હશે; પરંતુ તમારી સામે સર્વ પ્રકારનાં સત્ય, સર્વ પ્રકારના ધર્મ, સર્વ પ્રકારનું તત્ત્વજ્ઞાન અને સર્વ પ્રકારનાં શાસ્ત્રો સપ્રયોગ સિદ્ધ કરી બતાવવામાં આવે છે. તમારા પૂર્વજોનો ધર્મ તમારી પાસે છે, એટલા ઉપરથીજ તે તમારો છે એમ ગણાતું હોય તો તેજ તત્ત્વાનુસાર બૌદ્ધ અથવા વેદાંતધર્મ પણ તમારો થઇ શકે છે.

સત્ય કોઇ એકજ જણની મિલકત નથી. એ ઇશુની મિલકત નથી, માટે ઇશુના નામે તે આપી–ઉપદેશી શકાય નહિ. તે બુદ્ધનો વારસો નથી, માટે તે બુદ્ધને નામે પણ ઉપદેશી શકાય નહિ; તેમ તે મહમદનું વડીલોપાર્જિત ધન નથી, કૃષ્ણનું નથી તેમ કોઇનું પણ નથી; સત્ય તો સૌનું છે અને તેના ઉપર સૌનો સમાન અધિકાર છે. તમારા પહેલાં તડકામાં કોઇ બેઠેલો હોય, તોપણ તમે તેજ તડકામાં બેસી શકો છો. એકાદ પ્યાલો વહેતા ઝરાનું તાજું પાણી કોઇ પીતું હોય, તો તેમાંથી એકાદ પ્યાલો પીવાનો તમને પણ અધિકાર છે. સર્વ ધર્મ પ્રત્યે તમારી એવીજ સમાન દૃષ્ટિ હોવી જોઇએ. પાડોશીની ઐહિક સંપત્તિ લઇ લેવાનો કિંવા તે પોતાને મળે એવો વિચાર દરેક મનુષ્યના મનમાં ભાગ્યેજ આવ્યા વિના રહેતો હશે; પરંતુ એ ઐહિક સંપત્તિના કરતાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવી આત્મિક અથવા ધાર્મિક સંપત્તિ આપણા પાડોશીઓ આનંદથી આપણને આપવા આવે છે; છતાં તે ન સ્વીકારતાં તેની વિરુદ્ધ ઊભા થઇએ, એ શું આશ્ચર્યની વાત નથી ?

'રામ' તમને "વેદાંતી" નું ઉપનામ મળે માટે "વેદાંત"નો ઉપદેશ કરતો નથી. ના ! ના ! આ સર્વ જ્ઞાન લો, તેને તમારૂં પોતાનું કરો, સારી રીતે પચાવો અને ગમે તો તેને ખ્રિસ્તીધર્મ કહો! નામ સાથે અમારે કંઇ લેવાદેવા નથી. 'રામ' તમારે માટે એક એવો ધર્મ લાવ્યો છે કે જે ગીતા, બાયબલ વગેરે સર્વ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છે; એટલુંજ નહિ પણ આધુનિક દર્શનશાસ્ત્ર અને પદાર્થવિજ્ઞાનના ગ્રંથોમાં પણ તે મળી આવે છે. તે રસ્તામાં

પણ મળી આવે છે, ઝાડનાં પાંદડાંઓમાં તે લખાયેલો છે, ઝરાઓ અને વહેળાઓ પણ સદૈવ તેનું ગાન કર્યા કરે છે, પવન પણ સદા તેનો ગણગણાટ કરે છે અને તમારી નાડીઓ અને જ્ઞાનતંતુઓમાં પણ તેજ ઘૂઘવે છે. તમારા અંતઃકરણ અને વ્યવહાર સાથે તેનો સંબંધ છે. એ ધર્મનો અભ્યાસ કરવા માટે કોઇ મંદિર કે દેવાલયમાં જવાની જરૂર નથી. તે તો તમારે તમારા વ્યવહારમાં, ઘરમાં, જંગલમાં, ગામમાં, જમતાં, સૂતાં અને બેસતાં પાળવાનો છે. ગમે તો આપણે તેને વેદાંત કહેવું છોડી દઇને તેને કંઈક બીજુંજ નામ આપીએ. વેદાંતનો અર્થ ફક્ત "મૂલભૂત સત્ય" એવો છે. "સત્ય" તમારૂં છે. તે જેટલું 'રામ'નું છે, તેટલુંજ તમારૂં પણ છે. કોઇનો તેના પર કંઈ વધારે હક નથી. ઊલટું સર્વ લોક અને સર્વ વસ્તુઓજ એનાં છે.

હવે આપણા જીવનમાં આ વેદાંત કેવી રીતે માર્ગ સુગમ કરે છે અને કાર્ય વિશેષ રુચિકર કેવી રીતે કરે છે તે જોઇએ. આજે આપણે "વ્યાવહારિક વેદાંત" કિંવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો "ઉત્કર્ષનું રહસ્ય" એ વિષય લઇએ. આચરણમાં મુકાયેલું વેદાંત એજ ઉત્કર્ષનું રહસ્ય—એજ ઉત્કર્ષની મુખ્ય કૂંચી છે. દરેક શાસ્ત્રની તે શાસ્ત્રાનુસાર એક કળા હોય છે. આજે આપણે વેદાંતનો એક ભાગ જેને શાસ્ત્ર કરતાં કળાનું નામ આપવું વધારે યોગ્ય છે, તે અર્થાત્ વ્યાવહારિક વેદાંત એ વિષય લઇશું.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, વેદાંત માણસને નિરાશાવાદી બનાવે છે તથા નિરાશા, આળસ અને અનુદ્યોગ વધારે છે. તેમનું તર્કશાસ્ત્ર તેમની પાસે રાખવાની અને તેમની બુદ્ધિ બીજાને નહિ વેચવાની 'રામ' તેમને વિનંતિ કરે છે. તેમની બુદ્ધિ તેમનીજ પાસે રહેવા દઇને વેદાંતના તત્ત્વો તેમને ચૈતન્ય, શક્તિ, સામર્થ્ય અને વિજય તરફ દોરે છે કે નહિ તે જુએ. હિંદુઓ તે પ્રમાણે વર્તે છે કે નહિ તે પૂછશો નહિ. 'રામ' તમને સ્પષ્ટ કહે છે કે, આ વેદાંત કંઈ એકલા હિંદુઓની મિલકત નથી, તે સાર્વજનિક સંપત્તિ છે. તેના પર તમારો જન્મસિદ્ધ હક છે. અમેરિકન લોકો વ્યવહારમાં એ પ્રમાણે વધારે વર્તે છે અને તેથી તેઓ તે બાબતમાં વધારે વિજયી નીવડ્યા છે. તેઓના જેટલું હિંદી લોકો તે જ્ઞાન આચરણમાં મૂકતા નથી, તેથી આધિભૌતિક બાબતોમાં તેઓ અમેરિકનોની પાછળ છે.

'રામ' કંઇ તમને વિપરીત વેદાંત ઉપદેશતો નથી, તે કુદરતના મૂળમાંથી સ્ફુરેલું વેદાંત તમને શીખવે છે. તમે તમારા તર્કશાસ્ત્રને કામે લગાડો અને બુદ્ધિની દૃષ્ટિએ આ વિષયનો વિચાર કરો; એટલે વેદાંત કેટલું અદ્ભુત છે, દરેક બાબતમાં તે આપણને કેવી રીતે વિજયી બનાવે છે અને દરેકને પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પણ વેદાંતની આજ્ઞાઓ પ્રમાણેજ આચરણ કરવું પડે છે એ સર્વ સમજાશે.

ઉત્કર્ષનું રહસ્ય બહુવિધ છે. તેનાં જુદાં જુદાં ઘણાં અંગો છે. આપણે એ અંગો–સાધનો એક પછી એક લઇએ અને હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વેદાંતની સાથે તેનો શો સંબંધ છે તે જોઇએ.

उत्कर्षनुं प्रथम साधन–उद्योग

કામ કરવું, તેની પાછળ પડવું એજ વિજય મેળવવાનું મુખ્ય સાધન છે; એ હવે જગજાહેર થઇ થઈ ગયું છે. "મંડ્યા રહો, મંડ્યા રહો," એજ ઉત્કર્ષનું પ્રથમ સાધન છે. ઉદ્યોગ-પુરુષાર્થ સિવાય તમે કદી વિજયી થઇ શકશો નહિ. આળસુ મનુષ્ય જીવનકલહમાં મરે છેજ, તે મરવોજ જોઇએ. અહીંયાં વેદાંત વિરુદ્ધ સદા પૂછવામાં આવતા પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે, વેદાંત પ્રતિપાદિત નિષ્ક્રિય, નિર્ગુણ અને અલિપ્ત આત્માની સાથે સતત પુરુષાર્થની એકવાક્યતા શી રીતે થઇ શકે? પરમાત્મસ્વરૂપની નિષ્ક્રિયતાનો અને શાંતિનો વેદાંતમાં સમાવેશ કરવાથી અને ત્યાગનો ઉપદેશ આપવાથી, વેદાંત આળસ ને નિરુદ્યોગીપણું ઉત્પન્ન કરતું નથી? પરંતુ કર્મ અને ત્યાગના ભયંકર અજ્ઞાનને લીધેજ આવો આક્ષેપ ઉત્પન્ન થાય છે.

કર્મ એટલે શું? વેદાંતની દૃષ્ટિએ અવિરત કાર્ય એજ શાંતિ છે. "કાર્ય એટલેજ શાંતિ" એમ કહેવું એ આશ્ચર્ય છે. દેખીતો વિરોધ છે; છતાં સાચું કર્મ એટલેજ શાંતિ એમજ વેદાંત શીખવે છે. એકાદ અતિ ઉદ્યોગી મનુષ્ય પોતાના કામમાં પૂર્ણ રીતે ગૂંથાઇ ગયો હોય, ત્યારે તેને જુઓ; બીજાની દૃષ્ટિએ તે અત્યંત શ્રમ કરતો જણાતો હશે, તોપણ તેની પોતાની દૃષ્ટિએ જોઇએ તો તે અકર્તાજ છે એમ જણાશે. દૂરથી જોનારની દૃષ્ટિએ ઇંદ્રધનુષ્યમાં અનેક જુદા જુદા સુંદર રંગો જણાશે, પરંતુ

વિજ્ઞાનની વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેમાં એક પણ રંગ દેખાતો નથી. રણભૂમિ ઉપર એકાદ શૂરવીર નેપોલિયન, વૉશિંગ્ટન કે અન્ય કોઇ પોતાના સર્વ બળથી લડતો હોય, તે વખતે તેની તરફ નજર કરો; તેનું શરીર જાણે યંત્રવત્ કામ કરતું હોય એવું જણાશે અને મન તે કામમાં એટલું બધું ગૂંથાઇ ગયેલું હોય છે કે, "હું કામ કરૂં છું" તે ભાવનાજ ત્યાં રહેતી નથી. કર્મનો ઉપભોગ કરનારને સૂક્ષ્મ અહંકાર તે વખતે ત્યાં રહેતો નથી. શ્રેયાકાંક્ષી માનની પાછળ ભટકતુ ક્ષુદ્ર 'હુંપદ' ત્યાંથી નાસી ગયેલું હોય છે. આવો પરોક્ષપણે સતત પુરુષાર્થ મનને ઉચ્ચ પગથિયે—ઉપર અને ઉપર લઇ જાય છે.

વેદાંત કહે છે કે, મન લગાડીને ખરાં કાર્યો કરો તથા ક્ષુદ્ર અહંકાર વીસરી જાઓ. એની મર્યાદા ઓળંગીને આગળ જતા રહો. શરીર અને મન ઉદ્યોગમાં એટલાં લીન થઇ જવાં જોઇએ કે થાકનું ભાનજ ન થાય. કવિ જ્યારે ક્ષુદ્ર અહંભાવનાને ઓળંગી જાય છે અથવા તેમનામાંથી "હું કવિતા લખું છું" એ ભાવના જતી રહે છે; ત્યારેજ તેનામાં પ્રેરણા ઉત્પન્ન થાય છે. ગણિતના અઘરા દાખલાઓ ગણી કાઢનારા કોઇ પણ અનુભવીને પૂછો એટલે તે તમને કહેશે કે, "આ હું કરૂં છું" એ ભાવના જ્યારે નષ્ટ થાય છે, ત્યારેજ તે દાખલા ખરા પડે છે અને શંકાઓ જતી રહે છે. મનુષ્ય ક્ષુદ્ર અહંકારને તજી જેમ જેમ આગળ જાય તેમ તેમ તેના દ્વારા વિશેષ મહત્ત્વનાં કાર્યો થાય છે.

એ પ્રમાણે મન દઇને કરેલાં ખરાં કર્મોને બળેજ ક્ષુદ્ર અહં-કારને ઓળંગી જઇને વેદાંતમાં જેને આત્મા અથવા પરમાત્મા કહે છે, તે સત્ય અને અનિર્વચનીય તત્ત્વમાં સર્વદા લીન થઇ જવાનું વેદાંત આપણને કહે છે. જ્યારે કોઇ વિચારવંત, તત્ત્વજ્ઞા-ની, કવિ, શાસ્ત્રજ્ઞ અથવા કોઇ પણ કર્તવ્યપરાયણ મનુષ્ય આ કર્તવ્યસમાધિમાં લીન થઈ જાય છે, અહંભાવ નાશ પામે છે અને વૈરાગ્યની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી વેદાંતનો વ્યવહાર કરે છે, ત્યારેજ ગંધર્વરાજ ઈશ્વર એનાં મન અને દેહરૂપી વાદ્ય પોતાના હાથમાં લે છે અને તેમાંથી ગંભીર ધ્વનિ, કર્ણમધુર રાગરાગિણીઓ તથા અત્યંત ઉત્તમ સંગીત કાઢે છે. લોકો કહે છે કે, આને પ્રેરણા થઇ છે; ખરૂં જોતાં તેનામાં "હું—તું"નું ભાનજ રહેતું નથી અને તેની દૃષ્ટિએ કર્તા, કર્મ કે ભોક્તા, ભોગ એવું કશુંય રહેતું નથી.

વેદાંતને વ્યવહારમાં મૂકવું તે એજ ! એ પ્રકારે વેદાંત પ્રમાણે આચરણ કરવાથી પરોક્ષ રીતે વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

વેદાંતિક યોગ સાધવાને અરણ્યવાસ સ્વીકારવાની કે વિચિત્ર અભ્યાસ કરવાની આવશ્યકતા નથી. જ્યારે તમે ઉદ્યોગમાં લીન બની જાઓ છો અને કર્મમાં તપ્ત થઇ જાઓ છો, ત્યારે તમે યોગના અધિષ્ઠાતારૂપે સાક્ષાત્ શિવ બનો છો. વેદાંતની દૃષ્ટિએ તમારો દેહ એ કંઈ તમે નથી, અને અવિરત કર્મમાં ગૂંથાઇ જઇને જ્યારે દેહ અને મનને ભૂલી જાઓ છો ત્યારેજ તમે સામર્થ્ય અને સુખને શિખરે પહોંચી જાઓ છો, એ તમે સમજી શકતા નથી ?

કર્મ એટલે શું, એ દીવાના દાખલાથી સ્પષ્ટ થઈ શકશે. એકાદ ચીમની અથવા દીવી લો. તેનો પ્રકાશ કેટલો બધો ચકચકિત અને આંખોને આંજી નાંખે એવો હોય છે ? દીવાને એ તેજ શાથી મળે છે ? સતત કર્માચરણથી—અહંકારનો લોપ કરવાથીજ ! પરંતુ તે દીવાને તેલ અને દિવેટને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવા દો જોઇએ ! તરત તે અંધકારમય થશે અને બધું ભાગી પડશે, તેને વિજય નહિ મળે. વિજય પ્રાપ્ત કરવો હોય તો દીવાએ બળવુંજ જોઇએ; તેણે પોતાનાં તેલ અને વાટ બચાવવાની ઇચ્છા નજ કરવી જોઇએ. વેદાંત પણ એમજ કહે છે. તમારે કંઇ પણ વિજય મેળવવો હોય અથવા ઉત્કર્ષ પામવો હોય, તો તમારી દિનચર્યાથી તમારાં શરીર અને સ્નાયુઓને તમારે હતાં નહોતાં સમજવાં જોઇએ. કર્મરૂપી અગ્નિમાં તમારે તેમની આહુતિ આપવી જોઇએ. તમારે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. શરીર અને મનને દીવાની દિવેટની પેઠે બળતાં રાખવાં જોઇએ. શરીરને અને મનને ક્રૉસ ઉપર ચડાવો, કામ કરો, શ્રમ કરો, ઉદ્યોગ કરો; એટલે તમારામાંથી પ્રકાશ ઝળકવા લાગશે, જ્ઞાન ઉદય પામશે. કર્મ કરવાં એ આપણામાં તેલ અને દિવેટ બાળવા જેવું છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો કર્મો એટલે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી આપણા દેહ અને મનને માયિક ગણવાં અને આત્મભાવે એનું અસ્તિત્વ વીસરી જઇ એનાથી પાર જવું, દેહાતીત થવું એજ ખરૂં કર્મ અર્થાત ઉદ્યોગનું રહસ્ય છે.

કર્માતીત થવાથીજ ખરૂં કર્મ સફળ થાય છે. અકબર બાદશાહના દરબારમાં એક વખત બે શૂરવીર ભાઇઓ આવ્યા અને

તેનો આશ્રય માગ્યો. અકબરે તેમને તમારામાં શું યોગ્યતા છે તે બતાવો, એમ કહ્યું. ત્યારે "અમે શૂરવીર છીએ" એમ પેલા ભાઈઓએ જવાબ આપ્યો. બાદશાહે તેમને તેમનું શૌર્ય બતાવવા કહ્યું. તરત બન્ને ભાઈઓ ભર દરબારમાં સામસામા ઊભા રહ્યા. તીક્ષ્ણ કટારો બન્નેના હાથમાં ચમકવા લાગી. દરેકે પોતાની કટાર સામાના હૃદય સામે ધરી અને આનંદથી તથા પ્રસન્ન મુદ્રાથી તેઓ સામસામે આવ્યા. તેમના હાથ સ્થિર હતા. કટારો એક–બીજાના શરીરમાં ઊંડે સુધી પેસી ગઇ, ત્યાંસુધી બિલકુલ ન ડગતાં તેઓ બન્ને લડ્યા. એક તસુ પણ તેઓ ખસ્યા નહિ, તેમનાં હૃદય ડગ્યાં નહિ! સ્વર્ગમાં તેમના આત્માઓ પરસ્પરને ભેટ્યા. આ પૃથ્વી પર તેમનાં શરીર એકબીજાને ભેટ્યાં અને લોહીલોહાણ થઇ જમીન ઉપર પડ્યાં! આ રીતે બાદશાહને પોતાના શૌર્યનો અદ્‌ભુત પરચો બતાવ્યો. **જ્યારે અહંકારરૂપી કર્તાનો બલિ આપવામાં આવે છે, ત્યારેજ કર્મ ખરી સિદ્ધિએ પહોંચે છે**, એનો આ એક દાખલો છે. મધમાખીઓને તેમના મધપૂડાઓમાં પ્રાણ આપવા પડે છે. પ્લેટો કહે છેઃ "જે મનુષ્ય પોતાના દેહનું ભાન ભૂલી શકતો નથી, તે કવિતા દેવીનું દ્વાર વ્યર્થ ખખડાવે છે." આ પ્રમાણે વેદાંતાનુસાર આચરણ કર્યાથી યશ અને ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારી મનુષ્યને માટે નિરંતર કાર્ય, અવિરત પરિશ્રમ મોટો યોગ છે. કામમાં છેક તલ્લીન થઇ જઇને " **હું કામ કરૂં છું" એ જ્યારે તમે વીસરી જાઓ છો, ત્યારેજ તમારાથી ઉત્તમ કાર્ય થયેલાં જગતની દૃષ્ટિએ પડે છે.**

તેવીજ રીતે કેવી સ્થિતિમાં અને કેવી રીતે કામ કરવાથી આપણે સહજ યશસ્વી થઇ શકીએ એ પણ સમજવું જોઇએ. **કર્મ કરો, કર્મ કરો, એમ કહેવું જેટલું સહેલું છે, તેટલુંજ તે કરવું કઠિન છે.** દરેક જણ પ્રસિદ્ધ ચિતારો અથવા ગવૈયો થવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ એવી ઇચ્છાવાળા બધા તે પ્રમાણે થઇ શકતા નથી. અકર્મ ઉપર શાથી આસક્તિ થાય છે? તેમજ શ્રમ શાથી તમને ગમે છે? આપણી ઇચ્છા હોવા છતાં તે કામ આપણે કરી શકતા નથી, એમ તમે ઘણી વખત શું નથી અનુભવ્યું? અને કેટલીક વખત કામ કરવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં ઉત્તમ રીતે તે કામ તમારા હાથથી થઇ જાય છે; તમારા કર્તૃત્વ ઉપર અધિકાર ચલાવનારૂં કોઇ મહત્તત્ત્વ છે એવું

પણ તમને ઘણી વાર જણાઇ આવ્યું નથી? એક માણસ સવારમાં ઊઠે છે, ત્યારે તે અનિર્વચનીય ઉલ્લસિત સ્થિતિમાં હોય છે. કુદરતની સાથે તેનું ઐક્ય અથવા તાદાત્મ્ય થઇ ગયેલું હોય છે. હાથમાં કલમ લઇ લખવા બેસતાંજ તેની કલમમાંથી દિવ્ય, પ્રાસાદિક કવિતા અથવા તત્ત્વજ્ઞાન બહાર આવે છે! કોઇ ચિતારો એકાદ ઉત્તમ ચિત્ર કાઢવાને અતિશય પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ તેનાથી તે થઇ શકતું નથી. કોઇ દિવસે અચાનક સવારે તે ઊઠે છે અને સ્વયંસ્ફૂર્તિથી કામ કરીને સુંદર ચિત્રો ચીતરી કાઢે છે, એવું તમે કદી જોયું નથી?

ટૂંકમાં આપણને એમ જણાઇ આવે છે કે, આપણી સર્વ શક્તિઓને ઉત્તમ બનાવનારી એક દિવ્ય શક્તિ છે. એ દિવ્ય શક્તિનો જો તમે લાભ લેશો તો તમે ઘણુંજ કરી શકશો અને તમારૂં કરેલું કામ નિર્દોષ અને સર્વ રીતે સુંદર થશે. વેદાંત એ ઉચ્ચ સ્થિતિ, કિંવા આ પરમ ગુપ્ત રહસ્ય તમારી આગળ રજૂ કરે છે. તે ગુપ્તભેદ એટલે વિશ્વ સાથે એકરૂપ બની જવું, ઈશ્વરતત્ત્વ સાથે મળી જવું, આપણા અંતરમાંના શુદ્ધ આત્મામાં એટલે ઈશ્વરમાં વાસ કરવો અને અહંકાર કિંવા ક્ષુદ્ર વાસનાને ઓળંગી જવું એ સિવાય બીજું કંઇ નથી. એવી રીતે સર્વ પ્રકાશ અને સર્વ શક્તિનો—આપણામાં ગુપ્ત રીતે રહેલા ઝરાનો—લાભ લેવાથી તમારૂં કર્મ અલૌકિક થશે. એકાદ શિલ્પશાસ્ત્રી અથવા ચિતારાને રસ્તામાં ચાલતાં અનેક ચહેરાઓ નજરે પડે છે. કોઇ મનુષ્યની આંખોજ તેને પસંદ પડી જાય છે અને તે આંખો અદૃશ્ય રીતે તેના મગજમાં જડાઇ જાય છે. બીજા કોઇની દાઢીજ તેને ગમી જાય છે અને તે પોતાના મગજમાં તેને સાચવી મૂકે છે. તે એકની આંખો ચોરે છે અને બીજાની દાઢી ચોરે છે. વળી એક ત્રીજો માણસ દુકાને આવી ચિત્રો માગે છે, ચિતારો તેને ચિત્ર વેચે છે. ઘરાક તે લઇ જાય છે; પરંતુ તે જાણતો નથી કે *ચિત્રકારના મનમાં તે પોતે પોતાના વાળને મૂકતો જાય છે.* વળી *એક માણસ તેની દુકાને* આવે છે, ચિતારો તેનું કામ કરી આપે છે અને કિંમત ઉપરાંત તેના કાન ચોરીને પોતાના ભંડારમાં સંગ્રહે છે. એવી રીતે એ તેને માલૂમ પણ પડવા ન દેતાં પોતાનું કામ કરે છે. જ્યારે જુદાં જુદાં માણસોનાં આંખ, નાક, વાળ વગેરે તે ચોરી લે છે, ત્યારે હું આનું ફલાણું લઇ લઉં છું, એ

ભાવના પણ એનામાં હોતી નથી, તેને માલૂમ પડ્યા સિવાયજ આ ક્રિયા થાય છે. થોડા દિવસ પછી તે ચિતારો ચિત્રપટ સામે મૂકીને એકાદ નવું ચિત્ર કાઢવા બેસે છે; એટલે એક માણસની તેજસ્વી આંખો, બીજાનું સુંદર નાક, ત્રીજાના સુંવાળા વાળ વગેરે એની મેળેજ તેના સ્મરણમાં આવી પીંછીદ્વારા ચિત્રમાં ઊતરે છે અને તે ઉત્તમ ચિત્ર કાઢે છે. આ ચિત્ર પ્રથમનાં સર્વ ચિત્રો કરતાં ચડી જાય છે. આટલું ઉત્કૃષ્ટ કામ શી રીતે થયું? શું આ કામ એકાદ કર્તા કરી શક્યો? ના, એ તો અકર્તાએજ કરેલું હતું. "આ હું કરૂં છું" એ ભાવના સિવાયની અહંભાવ અને સ્વાર્થના સ્પર્શ સિવાયની સ્થિતિમાંજ એ કાર્ય થઇ શક્યું છે, પરંતુ તે ચિતારાને દ્વેષ (મોહ–જેને ઘણી વખતે ભૂલથી પ્રેમ સમજવામાં આવે છે) થાય તો તરતજ તેના મનનું ઘટિકાયંત્ર બગડે છે. તે આગળ કામ કરવાને નાલાયક બની જાય છે અને તે ગૂંચવાઇ જાય છે. તેના મનમાંથી અકર્તૃકભાવ જતો રહે છે, સ્વાર્થની માયામાં તે સપડાઈ જાય છે, તેની સ્થિરતા ખસી જાય છે અને સર્વાત્મા સાથે એક બનાવી દેનારી વૈદાંતિક દૃષ્ટિને બદલે ક્રોધ, દ્વેષ વગેરેનાં બંધનો તેના પર લાગુ થાય છે. તે પછી એ ચિતારો જુદાં જુદાં માણસોના ચહેરાઓમાંથી સૌંદર્ય લઇ સાચવી રાખવાનું અકર્તૃક કાર્ય કરી શકતો નથી. વ્યાવહારિક વેદાંત નષ્ટ થવાની સાથે સુંદર અને સર્વોત્કૃષ્ટ ચિત્રો કાઢવાની નિપુણતા પણ જતી રહે છે.

આ ઉપરથી તમને એમ જણાઇ આવશે કે, જેટલે અંશે તમારૂં કર્મ અકર્તૃક થતું જશે, જેટલે અંશે "આ હું કરૂં છું" એ ભાવના તમારામાંથી જતી રહેવા લાગશે, જેટલે અંશે "સર્વ હક્ક સ્વાધીન" રાખવાનું અને માલિકી સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય તમે છોડતા જશો, જેટલે અંશે હાજી હા કરવાનું લોભમૂલક વર્તન તમે છોડશો, જેટલે અંશે તમે તમારો માયિક આત્મા (અહંકાર) છોડી દેશો, તેટલે અંશે તમારૂં કાર્ય અવશ્ય દીપી નીકળશે. કર્મને માટે કર્મ કરવું, એમ વેદાંત કહે છે. તમારૂં કર્મ સફળ કરવું હોય, તો તેના બદલામાં શાંતિ અથવા નિર્વાણ વિના બીજા ફળની આશા રાખશો નહિ. વેદાંત કહે છે કે, "અંતઃકરણને શાંત રાખો અને શરીરને કર્મમાંજ ગૂંથાયેલું રહેવા દો; શરીર ગતિશાસ્ત્રને આધીન હોવાથી તેને કર્મમાંજ જોડાયેલું રહેવા દો."

આપણા સ્વાર્થમૂલક ખળભળાટથીજ આપણું સર્વ કાર્ય બગડે છે. દરેક કર્મ તેને પરિણામે મળનાર શાંતિ અથવા નિર્વાણને માટેજ કરો.

उत्कर्षनुं बीजुं साधन–निष्काम स्वार्थत्याग

એક વાર તળાવ અને નદી વચ્ચે ટંટો થયો. તળાવ નદીને કહે છે કે, "બાઈ, તું તારૂં બધું પાણી–બધો વૈભવ–સમુદ્રને આપી દે છે એ કેવળજ મૂર્ખાઇ છે! તારૂં જીવન–તારી સંપત્તિ સમુદ્રને મફતની શા માટે આપી દે છે? સાગર તો કૃતઘ્ન છે! તેને તારી એ વસ્તુઓની શું જરૂર છે? તારૂં બધુંયે પાણી તેને આપી દે, તોપણ એ ખારો ઝેર જેવો સમુદ્ર મીઠો થોડોજ થવાનો છે? "किं मिष्टमन्नं खरसूकराणाम् ?" તારી મિલકત તારી પાસેજ રાખ, વેડફી શા માટે નાખે છે?"

આ વ્યાવહારિક જ્ઞાન છે. અહીંયાં નદીને પરિણામ તરફ જોવાનું અને ફળની આશા રાખવાનું કહેવામાં આવે છે; પણ નદી વેદાંતી હતી, તેથી આ વ્યાવહારિક જ્ઞાનની વાત સાંભળી તેણે ઉત્તર આપ્યો: "ના, ના; પરિણામ કિંવા ફળની મને દરકાર નથી. જય કિંવા અજય મારે મન સરખાંજ છે. હું તો કેવળ કર્મ કર્યે જાઉં છું, કારણકે મને તે ગમે છે. મારે કર્મને માટે કર્મ કરવું જોઇએ. કર્મ એજ મારો સ્વભાવ છે.કર્મપરાયણતાજ મારૂં જીવન છે અને ઉદ્યોગજ મારો આત્મા છે. મારે કર્મ કરવુંજ જોઇએ."

નદી કર્મ કરતી રહી–લાખો ગેલન પાણી સમુદ્રમાં વહેવડાવતી રહી, તોય તે ખાલી થઇ નહિ અને પેલું કંગાળ લોભી તળાવ ત્રણ ચાર માસમાંજ સુકાઈ ગયું. તેમાંનાં પાણીનાં ખાબોચિયાં ભરાઇ રહીને તેમાંથી દુર્ગંધી નીકળવા લાગી. કાદવ તેમાં એકઠો થઇ પડ્યો રહ્યો; પરંતુ નદી તો સ્વચ્છજ રહી. તેના ઝરાઓ ન સુકાતાં વહેતાજ રહ્યા, કારણકે નદીના મૂળમાંના પાણીમાં વધારો કરવાને સમુદ્રની ઉપરથી કેટલુંક પાણી ધીમે ધીમે અદૃશ્ય રીતે વરાળરૂપે ઊંચે ગયું અને પવનદ્વારા નીચે આવી નદીનાં મૂળ ઝરણોને સદા વહેતાં રાખ્યાં.

બંધુઓ! તળાવના તર્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલશો નહિ, એમ વેદાંત તમને કહે છે. મારૂં અને મારા કાર્યનું શું થશે, એવી ચિંતા ક્ષુદ્ર અને સ્વાર્થી તળાવજ કરે છે. તમારૂં કર્મ કર્મને

માટેજ હોવું જોઇએ. તમારૂં સાધ્ય કર્મજ હોવું જોઇએ અને એમ કરવાથીજ તમને વ્યાકુળ અને સંતપ્ત કરનારી વાસનાઓ-થી વેદાંત મુક્ત કરશે. પરિણામની ચિંતા કરશો નહિ, લોકો ત-રફથી કશાનીયે અપેક્ષા રાખશો નહિ અને તમારાં કર્મો ઉપરની અનુકૂળ કિંવા પ્રતિકૂળ ટીકાઓથી છલકાશો પણ નહિ અને ગભરાશો પણ નહિ. આપણાં કર્મને ફળ આવશે કે નહિ તેનો વિચાર કે ચિંતા કરતા બેસી રહેશો નહિ. એ પ્રમાણે વાસનાથી તમારે મુક્ત થવું જોઇએ. તમારે કર્મથી નહિ પણ તેના પરિણામ વિષેના અશાંતિયુક્ત વિચારોથી મુક્ત થવું જોઇએ. આમ થવાથી તમારૂં કામ કેટલું બધું ઉત્તમ થશે?

બધી જાતની વ્યાકુલ કરનારી વાસનાઓ અને પ્રલોભનોનું ઉત્તમ ઔષધ સતત ઉદ્યોગ છે; પરંતુ આ તો કેવળ સાધારણ સૂચના છે. ખરાં કર્મ કર્યા પછી થતો આનંદ મોક્ષની એક ચિન-ગારી અથવા અજ્ઞાત આત્મસાક્ષાત્કારજ છે. તે તમને શુદ્ધ, નિર્મળ અને પરમાત્મ સ્વરૂપમાં લીન બનાવી દે છે. આ આનં-દજ કર્મનું ઉત્તમ અને નિશ્ચિત ફળ છે. કર્મના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થી હેતુની વાસના રાખીને આ આરોગ્યદાયક સ્વર્ગીય રત્નભંડારને દૂષિત કરશો નહિ. નીચ મહત્ત્વાકાંક્ષા અને ક્ષુદ્ર વાસના ઉન્નતિ કરવાને બદલે એમાં વિરોધ કરે છે. વિષયલાલસાઓ આપણી કર્તૃત્વશક્તિને પોષક થવાને બદલે તેનો હ્રાસ કરનારજ નીવડે છે. ખરી લાગણીપૂર્વક કરેલા કામથી થતા આનંદ કરતાં કોઇ પણ જાતનું ફળ (બદલો) કે સ્તુતિ વધારે હિતકારક હોઇ શકતાં નથી; એટલા માટે વૈરાગ્ય, ધર્મ અને સત્કારનો સાક્ષાત્કાર કરાવે એવી કર્મણ્યતા રાખો અને છોકરવાદી વચનો માટે કર્મ ન કરો. તમારા ઉપર કંઇ મોટી જવાબદારી કિંવા ઉપાધિ છે એમ માનશો નહિ. બક્ષિસોની આશા રાખશો નહિ. કામ કરવામાં તમારો ઉદ્દેશ આજ હોવો જોઇએ.

લોકો કહે છે કે, પ્રથમ યોગ્યતા મેળવો અને પછી ઇચ્છા કરો. વેદાંત કહે છે કે, ફક્ત યોગ્યતાજ મેળવો, ઇચ્છા કરવાની કંઇ જરૂર નથી. ભીંતો બાંધવાને ઉપયોગી થાય એવા તૈયાર ઘડાયેલા પથરાઓ ઇચ્છા ન કરે, તેથી તે કાંઇ રસ્તામાં પડી રહેશે નહિ. જો તમારામાં પાત્રતા આવશે, તો અનિવાર્ય ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે દરેક વસ્તુ આપોઆપજ તમારી પાસે ચાલી

આવશે. દીવાએ ફક્ત બળતાજ રહેવું જોઇએ; પતંગોને આમંત્રણ કરવાની જરૂર નથી. તેઓ પોતાની મેળેજ તેની આસપાસ એકઠાં થશે. વહેતા ઝરાની પાસે પોતાની મેળેજ જળની ઇચ્છાવાળા લોકો આવે છે, ઝરાને તેમની બિલકુલ ચિંતા કરવી પડતી નથી. જ્યારે ચંદ્રોદય થાય છે, ત્યારે ચાંદનીનો આનંદ મેળવવાને લોકો આપોઆપજ બહાર આવે છે. ચાલો–આગળ વધો કે જેથી દેહનું મિથ્યાત્વ અને આત્માનું સત્યત્વ અનુભવાય. આવી ધારણાપૂર્વક દૃશ્ય વ્યાપારો અવિશ્રાંતપણે થવા માંડશે, ત્યારેજ તમે નિર્વાણ અથવા કૈવલ્યપદનો સ્વાદ ચાખી શકશો. એ પ્રમાણે જ્યારે તમે તમારા વ્યક્તિત્વ અને અહંકારને કર્મરૂપી ક્રોસ ઉપર ચડાવશો, ત્યારે વિજય તમને પોતાની મેળેજ શોધતો આવશે અને તમારી યોગ્યતા પારખનાર માણસોની ખોટ પડશે નહિ. ખ્રિસ્ત જ્યાં સુધી જીવતો હતો, ત્યાંસુધી લોકો તેને માનતા નહોતા, લોકોમાં પૂજાયા પહેલાં તેને ક્રોસ ઉપર ચડવું પડયું હતું. બંધુઓ! સત્યને કચડી નાખી જમીનદોસ્ત કરી નાખવામાં આવે, તોપણ તે ફરીથી બહાર આવશેજ. કોઇ પણ બીજ તેના નામ અને રૂપનો નાશ થયા સિવાય ઊગી શકતું નથી; માટે ઉત્કર્ષની બીજી આવશ્યક બાબત સ્વાર્થત્યાગ–અહંકારને ક્રોસ ઉપર ચડાવવો એ છે. "ત્યાગ" શબ્દના અર્થમાં ગોટાળો કરશો નહિ, ત્યાગનો અર્થ "દેહદંડ" નથી.

દરેકને શુભ્ર, ચકચકિત, કાંતિમાન અને તેજના અંબારરૂપ થવું ગમે છે; પરંતુ તમે પ્રભાવશાળી શી રીતે થશો? પદાર્થો ધોળા શી રીતે દેખાય છે? આધિભૌતિક શાસ્ત્રો તમને એમ કહે છે કે, ત્યાગ એજ શુભ્રતા મેળવવાનું સાધન છે, બીજું કંઇ નથી. સૂર્યનાં કિરણોના સાતે રંગ જુદા જુદા પદાર્થો ઉપર પડે છે. કેટલાક પદાર્થો તે બધા રંગ શોષી લે છે અને ઘણાખરા છ રંગને રાખી લઇને એકજ પાછો મોકલે છે. આ પદાર્થ જે રંગ પોતાની પાસે ન રાખતાં પાછો ફેંકે છે, તે એકજ રંગથી ઓળખાય છે. તમે અમુક વસ્ત્રને ગુલાબી કહો છો, પરંતુ વસ્તુતઃ એજ રંગ એ વસ્ત્રનો નથી; પણ તેણે જે બીજા રંગ શોષી લીધા છે, તે તેના છે એમ તમે કહેતા નથી એ કેવું આશ્ચર્યકારક છે! કાળા પદાર્થો સૂર્યકિરણના સર્વ રંગ શોષી લે છે, એકે રંગ પાછો આપતા નથી કે કશાનોયે ત્યાગ કરતા નથી, તે કંઇયે નાખી

હોતા નથી; તેથી તે કાળા ને કાળાજ હોય છે. ધોળા પદાર્થો કંઈજ શોષતા નથી, તે કશા પર પોતાનો હક રાખતા નથી, તે સર્વનો ત્યાગ કરે છે, સ્વાર્થી બનીને તેઓ કંઇજ રાખી મૂકતા નથી, માલિકીની ભાવના તેમનામાં હોતી નથી; તેથી તે શુભ્ર, ચકચકિત, કાંતિમાન અને તેજ:પુંજ દેખાય છે.

તેવીજ રીતે જો તમારે યશસ્વી અને પ્રભાવશાળી બનવું હોય, તો તમારે તમારા અંતઃકરણમાંની સ્વાર્થી સ્વામીવૃત્તિ છોડી દેવી જોઇએ. તેનો તમારે ત્યાગજ કરવો જોઇએ. સદા દાતાર બનો, નિ:સ્વાર્થ સેવા કરનારા બનો. યાચનાની આશાભૂત વૃત્તિને તમારામાં પેસવાજ દેશો નહિ. કોઇ પણ વસ્તુ પરત્વેનું અહં-મમત્વ છોડી દો. તમારાં ફેફસાંમાંની હવાને પણ તમારીજ ગણવાનો તમને શો અધિકાર છે? તે હવા—તો સાર્વજનિક છે. ઊલટું જ્યારે તમે ફેફસાંમાંની થોડી હવા ઉપરની માલિકી છોડી દેશો, ત્યારે સર્વ વાતાવરણના માલિક બનશો અને તમારાં સાધનો અસંખ્ય થઇ પડશે. વિશ્વવ્યાપી પ્રાણવાયુનું પાન કરો. ગર્વિષ્ઠ બનતા ના. અહંભાવ રાખશો નહિ. તમારા ક્ષુદ્ર વ્યકિતત્વની માલિકીનું કંઇ પણ છે એમ માનશો નહિ. સર્વ ઇશ્વરનું—તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપ આત્માનું છે. સર આઇઝેક ન્યૂટનનો દાખલો લો. જગતની દૃષ્ટિએ તે એટલો બધો હોશિયાર, વિદ્વાન અને કુશાગ્રબુદ્ધિનો શી રીતે થયો? જે ઉત્તમ ભાવનાથી તેણે જીવતાં સુધી કામ કર્યું, તે ભાવના તેના અંતકાળે સૌને માલૂમ પડી. “ તું આખા જગતમાં સૌથી મોટો માણસ છે ” એમ જ્યારે તેની કોઈએ પ્રશંસા કરી, ત્યારે તે બોલ્યો: “ ના, ના; મારી બુદ્ધિ અથવા મારૂં ક્ષુદ્ર વ્યકિતત્વ તો અગાધ જ્ઞાનરૂપી સમુદ્રના કિનારાની છીપો અને શંખલાઓ શોધનાર બાળક જેવુંજ છે!” આ ઉપરથી આપણને જણાઇ આવશે કે, જે નિરભિમાન વૃત્તિ કશાયે ઉપર પોતાનો હક પ્રતિપાદન કરતી નથી, કિંવા પોતાના ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વની બડાશો હાંકતી નથી, તેજ તમારી કર્તૃત્વશક્તિ અને સામર્થ્ય ઉત્તમ રીતે વધારે છે અને વેદાંતની ભાવનાનું આજ મુખ્ય લક્ષણ છે.

તમારામાં દરેક જાતની વાસનાઓ હોય છે અને તે સર્વ તૃપ્ત થાય એવી તમારી ઇચ્છા હોય છે, પણ એ સર્વ વાસનાઓ તૃપ્ત કરવાનું ગુપ્ત રહસ્ય પહેલાં સમજી લો. જ્યારે તમે વાસના-

ને છોડી દેશો, ત્યારેજ તે ફળીભૂત થશે. બાણુ કેમ મારવામાં આવે છે? આપણે ધનુષ્ય હાથમાં લઇએ છીએ અને વાળીએ છીએ; પણ જ્યાંસુધી ધનુષ્યની દોરી આપણે ખેંચી રાખીએ છીએ, ત્યાંસુધી તીર આપણા હાથમાંથી છૂટીને શત્રુને વાગતું નથી. આપણે ગમે તેટલી દોરી ખેંચી રાખીએ પણ બાણુ આપણી પાસેજ રહેશે; પણ જ્યારે આપણે તે છોડી દઇએ, ત્યારેજ સુસવાટ કરતું તે જાય છે અને શત્રુનું હૃદય ભેદે છે. તેજ પ્રમાણે જ્યાંસુધી વાસનાને તમે ખેંચી રાખો છો, જ્યાંસુધી ઇચ્છા રાખો છો અને જ્યાંસુધી વાસનાને માટે ઝૂરો છો, ત્યાંસુધી તે બીજાના હૃદયમાં પ્રવેશ કરશે નહિ; જ્યારે તમે તેને છોડી દેશો, ત્યારેજ તે બીજાના આત્માને જઇને વાગશે. વાસના કહે છે કે, "જ્યારે તમે મને છોડી દેશો અને ગુમાવશો, ત્યારેજ હું તમારી નજીકમાં જણાઇશ. જ્યારે તમે તમારી જાતને આપણા બન્નેથી ભિન્ન એવી અનિર્વચનીય સ્થિતિમાં રાખશો, ત્યારેજ તમે મને મેળવી શકશો." વેદાંત તમને એજ શીખવે છે.

એક સમયે બે સાધુઓ સાથે પ્રવાસ કરતા હતા. તેમાંનો એક પોતાના આચરણમાં સંગ્રહ કરવાની નીતિ પાળતો હતો અને બીજો ત્યાગી હતો. સંગ્રહ અને ત્યાગના વિષયો પર વિવાદ કરતા કરતા તેઓ એક નદીને કિનારે આવ્યા, એટલામાં છેક સાંજ પડી ગઇ. ત્યાગીની પાસે તો કંઇ પૈસા નહોતા, પણ પેલા બીજા પાસે હતા. ત્યાગી બોલ્યો: "આપણે શરીરની શું પરવા? હોડીવાળાને આપવાને આપણી પાસે પૈસા નથી; ઈશ્વરનું નામસ્મરણ કરતા કરતા આ કિનારેજ રાતવાસો કરીએ."

પૈસાવાળો સાધુ બોલ્યો: "આપણે જો નદીના આ તીરે રહીએ, તો અહીંયાં ગામ નથી, વાડી નથી, ઝૂંપડી નથી તેમજ કોઇની સોબત પણ નથી. વરુઓ આવી ફાડી ખાય, સાપ કરડે અથવા ઠંડીથી ઠરી જવાય, માટે સામે કાંઠે જઇએ. હોડીવાળાને આપવાના પૈસા મારી પાસે છે. પેલી મેર એક નાનું ગામડું છે, ત્યાં આપણે સુખે રાત રહીશું."

એટલામાં હોડીવાળો ત્યાં આવ્યો અને તેણે તે બન્નેને નદી પાર ઉતાર્યા. રાત્રે હોડીવાળાને ભાડું ચૂકવનારો સાધુ પેલા ત્યાગી સાધુને કહેવા લાગ્યો કે, "પૈસા સાથે રાખવાનો ફાયદો તમને

હવે સમજાયો કે નહિ ? એ પૈસાનેજ પ્રતાપે બે જીવ રાત્રે બચ્યા; માટે હવે કદી ત્યાગનો ઉપદેશ કોઇને ન કરશો. હું પણ તમારા જેવો ત્યાગીજ હોત, તો આખી રાત પેલે તીરે ભૂખ્યું રહેવું પડત, ટાઢથી અકડાઈ જાત અથવા કદાચિત્ મરી પણ જાત."

ત્યાગી સાધુ બોલ્યોઃ "તમે પૈસા તમારી પાસેજ રાખ્યા હોત–વાપર્યા ન હોત, હોડીવાળાને આપ્યા ન હોત, તો આપણે પેલે તીરે મરી જાત. એ પ્રમાણે પૈસા આપી દેવાથીજ અર્થાત ત્યાગથીજ આપણે જીવતા રહ્યા. મારા ખીસામાં હું પૈસા રાખતો નથી, તોપણ તમારૂં ખીસું મારૂંજ બન્યું. મારી શ્રદ્ધાએજ તમારા ખીસામાં મારે માટે પૈસા રાખ્યા. મારે કોઇ દિવસ કશી ખોટ પડતી નથી. જ્યારે મને કોઇ પણ વસ્તુની જરૂર પડે છે, ત્યારે તે હરેક પ્રકારે મળી રહે છે."

આ વાત ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે, જ્યાંસુધી તમે તમારી વાસનાઓ અથવા ઇચ્છાઓને તમારી પાસે ખીસામાં રાખો છો, ત્યાંસુધી તમને નિર્ભયતા, સુખ અને શાંતિ મળી શકશે નહિ. તમારી ઇચ્છાઓ છોડી દો, તેને ઓળંગી જાઓ, એટલે તમને બમણી શાંતિ, તાત્કાલિક વિશ્રાંતિ અને અંતે સર્વ કામનાઓની પૂર્તિ મળશે. વાસના છોડી દઇને જ્યારે તમે તમારા સત્ય (બ્રહ્મ) સ્વરૂપમાં રહેશો, ત્યારે તમારી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થશે. ધ્યાનમાં રાખજો કે, જ્યારે તમે પરમાત્મસ્વરૂપમાં જાણ્યેઅજાણ્યે પણ લીન થશો, ત્યારેજ તમારી કામના સફળ થવાનો વખત આવી પહોંચશે.

उत्कर्षनुं त्रीजुं तत्त्व–प्रेम

ઉત્કર્ષનું ત્રીજું તત્ત્વ પ્રેમ છે–વિશ્વની સાથે ઐક્યભાવ અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ થવું એ છે. પ્રેમનો અર્થ શું ? પ્રેમનો અર્થ એ છે કે, આપણા પાડોશીઓ અને જેની જેની સાથે આપણો સંબંધ થાય તે સર્વની સાથે એકતા અને અભિન્નતાનો અનુભવ કરવો. જો તમે દુકાનદાર હો તો તમારા ઘરાકોનું હિત એજ તમારૂં હિત છે; એમ જ્યાંસુધી સમજશો નહિ, ત્યાંસુધી તમારા વેપારમાં તમને લાભ–બરકત જણાશે નહિ અને તમારો ધંધો ખરાબ થઇ જશે. જો હાથ સ્વાર્થી વૃત્તિથી શરીરનાં અન્ય અવયવોથી પોતાને ભિન્ન ગણીને એમ કહે કે, "જુઓ, હું જમણો

હાથ છું, બધી જાતનો શ્રમ હું કરૂં છું અને અત્યંત કષ્ટ વેઠીને જે હું લાવું તે આખા શરીરને શા માટે મળવું જોઇએ? શ્રમ કરીને મેળવેલું મારૂં અન્ન પ્રથમ પેટને અને તેના દ્વારા બીજા અવયવોને શા માટે મળવું જોઇએ? નહિ, નહિ; તે તો હું મારી પાસેજ રાખીશ!" તો તે અન્ન ચામડી ફાડી હાથમાં ભર્યા સિવાય અથવા અન્નનું નસ્તર મૂક્યા વિના બીજો કોઇ માર્ગ નથી; પરંતુ એમ કરવાથી હાથનું હિત થશે કે? ના, કદી નહિ. ફક્ત એકજ રીતે તે હાથ ખૂબ જાડો થઇ શકશે. તે એકલોજ એવો તો લઠ્ઠ થશે કે, શરીરના બીજા ભાગ તેની અદેખાઇ કરશે. તે હાથે એકાદ ડાંસ, મધમાખી અથવા સર્પ કરડાવવાથી હાથ ખૂબ જાડો થશે. ફક્ત એજ રીતે હાથની સ્વાર્થી વૃત્તિ પૂર્ણ વિજય પામશે અને એવીજ રીતે હાથનું સ્વાર્થી તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધ થશે; પરંતુ તે કેટલું અનિષ્ટ છે? એવી તૃપ્તિ અથવા એવી જાતનો વિજય આપણે જોઇતો નથી. સૂજી જઇને જાડું ગણાવું એ કોણ સારૂં કહી શકે? એવી-જ રીતે તમે ધ્યાનમાં રાખશો કે, આ જગત આખું એક શરીર છે અને તમારાં ભિન્ન ભિન્ન શરીર એ જગતરૂપી શરીરનાં (વિરાટ સ્વરૂપનાં) દાંત, નખ કે, આંગળીની પેઠે તેના નાના નાના અવયવો છે; માટે ઉત્કર્ષની ઇચ્છા રાખતા હો તો તમારો આત્મા વિશ્વના આત્માથી જુદો છે એમ કદી માનશો નહિ. હાથને પોતાનો ઉત્કર્ષ કરવો હોય તો આખું શરીર અને હાથ ભિન્ન નથી એમ તેને સમજાવું જોઇએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો હાથને પોતાનો આત્મા કાંડાની આગળના પ્રદેશમાંજ નહિ, પણ શરીરના સર્વ ભાગમાં છે એમ લાગવું જોઇએ. આખા શરીરના આત્માને પોષવો એ હાથમાંના આત્માનેજ પોષ્યા બરોબર છે એમ આપણે માનવું જોઇએ. વિશ્વની સાથે આપણું ઐક્ય છે-ઇશ્વર ને આપણે એકજ છીએ એ પૂર્ણ સમજાયા અને વ્યવહારમાં મુકાયા સિવાય તમારો ઉત્કર્ષ થશે નહિ. વિયોગ અને ભેદભાવના પંજામાં સપડાશો તો તમે સ્વાસ્થ્ય રહિત અને વ્યાધિગ્રસ્ત બનશો. જ્યારે તમે સર્વ અને સમષ્ટિરૂપ બનશો, ત્યારેજ પૂર્ણતા પામશો. આ ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત તત્ત્વનું ઉલ્લંઘન કરશો અને આ પવિત્ર નિયમનો વ્યવહારમાં ભંગ કરશો, તો પેલા સ્વાર્થી હાથની પેઠે એ પાપની શિક્ષા તમારે ભોગવવી પડશે. કોલરિજે પોતાના "એન્શ્યન્ટ મેરિનર"માં અને બાયરને પોતાના "પ્રિઝનર ઑફ

ચીલોન" માં આ સત્યનું અદ્‌ભુત રીતે વિવેચન કર્યું છે. એ કવિતામાં તેમણે તો એમ સિદ્ધ કર્યું છે કે, જ્યારે મનુષ્ય પ્રકૃતિનો વિરોધ કરે છે, ત્યારેજ તેને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. જ્યારે તમે તમારા બાંધવોની સાથે તમારૂં ઐક્ય અનુભવો છો, ત્યારે અવશ્ય તમારી ઉન્નતિ થાય છે.

એક અંગ્રેજ કહે છેઃ "મનુષ્ય અને પશુપક્ષી એ બંને સાથે સૌથી વિશેષ પ્રેમ કરે છે, તેજ સર્વોત્તમ ભક્તિ કરે છે; અલ્પ અને મહાન બધી વસ્તુઓ જે જે ઉત્તમતાથી ચહાય છે એજ સાચી પ્રાર્થના કરે છે."

એક વાર એક રાજા મૃગયા રમવા વનમાં ગયો, ત્યાં એક સિંહની પાછળ પડવાથી પોતાનાં માણસોથી જુદો પડી ગયો. સૂર્યના સખ્ત તડકાથી તે તૃષાતુર થયો. તે અરણ્યમાં એક નાનો સરખો બગીચો તેને જણાયો. રાજા એ બગીચાની અંદર પેઠો. પોતે શિકારી પોષાકમાં હોવાથી અને બગીચાના માળીએ એને પહેલાં કદી નહિ જોયેલો હોવાથી રાજાને તે ઓળખી શક્યો નહિ. "મને તરસ લાગી છે, કંઇક પીવાનું આપ" એમ રાજાએ તેને કહ્યું. માળી એકદમ બાગમાં ગયો અને એક દાડમ લઇ તેના દાણા નિચોવી રસનું એક પવાલું ભરી રાજા પાસે લઈ આવ્યો. રાજા એ રસ તરતજ પી ગયો, પણ તેની તરસ મટી નહિ; તેથી તેણે પેલા માળીને બીજો થોડો રસ લાવવા કહ્યું. માળી તે લેવા ફરીથી બાગમાં ગયો. રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "આ બાગની જમીન અત્યંત રસાળ જણાય છે; કારણકે ઘડીકમાં પ્યાલો ભરીને આ માળી દાડમનો રસ લઇ આવ્યો. બાગના ધણીની તપાસ કરી તેના ઉપર કર ખૂબ વધારવો જોઇએ." આ તરફ પેલા માળીને બહુજ વાર લાગી. કલાક થયો તોપણ તે રસ લઇને આવ્યો નહિ. ત્યારે રાજાને ચિંતા થઈ કે, "પ્રથમ મેં પીવાનું માગ્યું, ત્યારે એક ક્ષણમાં તે પ્યાલો ભરી રસ લાવ્યો અને અત્યારે લગભગ કલાક થવા આવ્યો, છતાં તેના પ્યાલામાં રસજ કેમ એકઠો થતો નથી?" લગભગ એક કલાકે માળી પ્યાલો લાવ્યો, પરંતુ તે અધૂરો હતો. "પહેલી વખત તરત ભરાયો અને આ વખતે આખો કલાક તેમાં ગાળ્યો, તોપણ અધૂરો રહ્યો એનું કારણ શું?" એમ પૂછતાં વૃદ્ધ અને જ્ઞાની માળીએ જવાબ આપ્યો કે, "પ્રથમ જ્યારે હું આપને માટે રસ કાઢવા ગયો,

ત્યારે રાજાની બુદ્ધિ સારી હતી, પરંતુ બીજી વખત હું ગયો, ત્યારે રાજાનો કૃપાળુ અને પ્રજાવત્સલ સ્વભાવ બદલાઇ જઈ તેની બુદ્ધિ ફરી ગઇ હોવી જોઇએ; તેથી આ પૃથ્વી રસ ચોરી ગઇ અને પ્યાલો ભરાયોજ નહિ. મારાં રસથી ભરેલાં દાડમ એકાએક નિરસ થઇ ગયાં એનું કારણ મને બીજું કંઇજ સૂઝતું નથી."

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો અને માળીનું કહેવું અક્ષરેઅક્ષર સત્ય જણાયું. બાગમાં પેસતી વખતે ત્યાંના લોકો ગરીબ છે અને તેમને મદદ કરવાની ખાસ જરૂર છે, એવા દયા અને પ્રેમના વિચારો રાજાના મનમાં હતા; પરંતુ જ્યારે તે માળીએ એક ક્ષણવારમાં પ્યાલો ભરીને રસ કાઢી આપ્યો, ત્યારે તેનું મન બદલાયું અને બુદ્ધિ પણ ફરી ગઈ. રાજાનું વિશ્વ સાથેનું ઐક્ય તૂટતાંજ બગીચામાંનાં દાડમ પર તેની અસર થઇ. રાજા તરફથી પ્રેમતત્ત્વનો ભંગ થતાંજ દાડમનાં વૃક્ષોએ પણ પોતાનો રસ શોષી લીધો.

આ કથા ખરી હોય કે ખોટી, તેની સાથે આપણે કંઈ કામ નથી; પરંતુ એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે જ્યાંસુધી કુદરતની સાથે તમારી પૂર્ણ એકવાક્યતા છે, જ્યાંસુધી વિશ્વ સાથે તમારૂં ઐક્ય છે, જ્યાંસુધી તમે સર્વ સાથે અભેદ માનો છો; ત્યાંસુધી સર્વ ઉપાધિ, પરિસ્થિતિ અને વાયુ પણ તમને અનુકૂળજ થશે; પણ જે ક્ષણે તમે સંબંધ તોડશો, તેજ ક્ષણે એ સર્વ તમારી વિરુદ્ધ થશે અને સર્વ જગત તત્કાળ તમારા પર શસ્ત્ર ઉગામશે. પ્રેમનું આ દિવ્ય તત્ત્વ પૂર્ણ સમજો અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો. પ્રેમ એ ઉત્કર્ષની જીવનકળા છે.

उत्कर्षनु चोथुं तत्त्व–उत्साह किंवा प्रसन्नता

ઉત્કર્ષનું ચોથું તત્ત્વ ઉત્સાહ છે. ઉત્સાહ અથવા ઉલ્લાસ કેવી રીતે ટકે છે? આનંદી રહો, ચિત્તવૃત્તિ શાંત રાખો અને પ્રસંગને સમજનારા બનો, એમ કહેવું સહેલું છે; પરંતુ ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ આનંદી, ઉલ્લાસી અને શાંત રહેવું કઠિન છે. ફક્ત નિયમો બાંધવાથીજ તમે આનંદી થઇ શકતા નથી–કૃત્રિમ ઉપાયોથી તમે કંઈ કરી શકતા નથી. ત્યારે આપણે આનંદી શી રીતે રહેવું? તમારા મનની સ્થિતિનો શાના ઉપર આધાર છે? વેદાંત કહે છે કે, જ્યારે આપણે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને શિખરેથી દેહાભિમાન

અને વાસના ઇત્યાદિના પ્રદેશમાં નીચે ઊતરીએ છીએ, ત્યારે ચિત્તવૃત્તિ ચંચળ બને છે—આપણે ખિન્ન અને ઉદાસ બનીએ છીએ. એવે વખતેજ આપણા મનની સ્થિરતા નાશ પામે છે. પેટમાં જ્યારે બગાડ થાય છે, ત્યારેજ આપણને પેટ છે એ વાત ધ્યાનમાં આવે છે. સળેખમ થાય ત્યારેજ આપણને નાક છે એમ લાગવા માંડે છે. હાથે કંઈક વાગે કે દુઃખે, ત્યારેજ તેના અસ્તિત્વનું આપણને સ્મરણ થાય છે. તેવીજ રીતે જ્યારે આપણું આધ્યાત્મિક આરોગ્ય બગડે છે, ત્યારેજ આપણને આપણા વ્યક્તિત્વનું, ક્ષુદ્ર અહંકારનું અને શરીરનું ભાન થાય છે. ચિંતાગ્રસ્ત દેહાધ્યાસથીજ દુઃખદાયક આધ્યાત્મિક અસ્વસ્થતા થાય છે. શારીરિક અધ્યાસનું ભાન થતાંજ આપણે નંદનવનથી નીચે પડીએ છીએ. દ્વૈત અને ભેદનાં વૃક્ષોનાં ફળ ચાખતાંજ સ્વર્ગમાંથી આપણે નીચે ઊતરીએ છીએ; તેથી ઊલટું જડ દેહમાં માની લીધેલા આત્મભાવને ક્રૉસ ઉપર ચઢાવતાંજ ખોયેલું નંદનવન પાછું આપણે મેળવી શકીએ છીએ. દેહાધ્યાસથી પર થતાં અને સ્વાર્થી, ક્ષુદ્ર, અધમ વાસનાઓને ઓળંગી જતાંજ તમને તમારાં સ્થિરતા અને ઉત્સાહવૃત્તિ પાછાં મળે છે.

ટૂંકામાં જો તમારે આનંદ અને ઉત્સાહ મેળવવાં હોય, તો તમારો આત્માજ ત્રિકાલાબાધિત સત્ય છે, એ વેદાંતનાં સિદ્ધાંતનો તમારે વ્યાવહારિક અનુભવ કરવો જોઇએ.

તમારા આત્મામાં તમે લીન થઇ જશો; એટલે દૃશ્ય જગતનો સર્વ અસ્થિર વિસ્તાર કપૂરની પેઠે ઊડી જશે. “હું દેહ નથી” એમ સમજતાંજ સર્વ શારીરિક વેપાર, સંબંધ અને બંધનો કેવળ રમકડાં જેવાં ભાસશે. એ સર્વ નાટકની રંગભૂમિ ઉપરનાં પાત્રોનાં કામ છે. રંગભૂમિ ઉપર એક મનુષ્ય મારો શત્રુ થાય છે,બીજો મારો મિત્ર બને છે,કોઇ પિતા થાય છે તો કોઈ પુત્ર થાય છે; પરંતુ વસ્તુતઃ હું પુત્ર પણ નથી અને પિતા પણ નથી, એ શત્રુમિત્રો પણ ખરેખર શત્રુમિત્રો નથી. હું કેવળ બ્રહ્મ છું. સંસારી બંધનો અથવા સંબંધ મને બાંધી શકતાં નથી. સર્વ સંબંધો માયાવી છે. રંગભૂમિ ઉપર સર્વ પાત્રોએ પોતપોતાનો વેશ બરાબર ભજવવો જોઇએ; પરંતુ રંગભૂમિના કૃત્રિમ રાગદ્વેષને સાચા માનીને જે મનુષ્ય પોતાના શરીર પર વહોરી લે છે, તે કેવળ મૂર્ખ છે. તેવીજ રીતે જો આખું જગત જ્યારે નાટકનો

એક સીન–દેખાવજ છે, તો કર્તવ્યના બાહ્યસ્વરૂપને અનાવશ્યક મહત્ત્વ શા માટે આપવું? કોઇ રાજા હોય તો તેની અદેખાઇ અને કોઇ રંક હોય તો તેનો તિરસ્કાર શા માટે કરવો?

ઉચ્ચ કે નીચ સ્થિતિમાં, નથી માનાપમાન કં;
સ્વકર્તવ્ય કરો તેમાં, સર્વ માન વસે જઇ.

વેદાંત તમને એમ કહે છે કે, તમારી પરિસ્થિતિ સંબંધે તમારે ચિંતા કરવાની કંઇ જરૂર નથી. આધ્યાત્મિક વિદ્યાના નિયમો સમજી લો અને સર્વ ભય છોડી દો. ન્યાયાધીશ જ્યારે ન્યાયમંદિરમાં આવીને પોતાને સ્થાને બેસે છે, ત્યારે વાદીપ્રતિવાદીઓ, કારકુનો, વકીલો, નોકરચાકર અને બીજા લોકો ક્યારનાએ તેની રાહ જોતા તેને માલૂમ પડે છે. ન્યાયાધીશને સાક્ષીને બોલાવવા કે વકીલોને નિમંત્રણ આપવા જવું પડતું નથી, વાદીપ્રતિવાદીને લાવવા પડતા નથી, તેને ઓરડાઓ વાળવા, સાફ કરવા, ટેબલ લૂછવાં, બેડકો સાફ કરવી વગેરે કાંઇ કરવું પડતું નથી; તેના આવતાંજ સર્વ કામ વ્યવસ્થિત રીતે શરૂ થાય છે. જેમ સૂર્યના ઊગવાથીજ સૃષ્ટિ માત્ર જાગૃત થાય છે, નદી, વનસ્પતિ, મનુષ્ય સર્વને આહ્લાદ થાય છે, તેવીજ રીતે જ્યારે તમે સત્યસ્વરૂપમાં તમારૂં થાણું બેસાડશો, જ્યારે તમે નિષ્પક્ષપાતી વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ તરીકે તમારા આત્માની જગ્યાએ અધિષ્ઠિત થશો, જ્યારે તમારો દિવ્ય આત્મા સર્વ શક્તિથી પ્રકાશવા લાગશે, ત્યારે સર્વ પરિસ્થિતિ પોતાની મેળેજ પોતાનું કાર્ય કરવા લાગશે અને તમારી સમીપતાના સુખકારક પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુઓ આનંદિત અને સુવ્યવસ્થિત થશે.

ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજી વિષે એમ કહેવામાં આવે છે કે, જ્યારે તે સીતાજી (આત્મવિદ્યા) ને પાછાં મેળવવા નીકળ્યા, ત્યારે સર્વ સૃષ્ટિ તેમની સેવા માટે તત્પર થઇ. તેમની સેનામાં ભરતી થવા માટે વાંદરાં, રીંછ, હંસ, ખિસકોલીઓ, પથ્થર અને પાણી પણ પરસ્પર સ્પર્ધા કરતાં હતાં. વિષયોરૂપી કાદવમાં મશગૂલ બનાવનારી આસક્તિનો અને અધોગતિના ખાડામાં દોરી જનાર દ્વેષનો ત્યાગ કરીને આત્માના વૈભવ અને ઐશ્વર્યથી વિલસિત રહો; એટલે દેવ અને યક્ષકિન્નરાદિને તમારા દાસાનુદાસ થઇને તમારી સેવા કર્યા સિવાય છૂટકો નથી. દરેક મનુષ્ય બાળ-

કની એટલી બધી ખુશામત શા માટે કરે છે? એ નાનો સરખો બાળરાજા મોટા મોટાઓને ખભે ચડી બેસે છે અને તેમની મૂછો ખેંચે છે, એ શાથી? એનું કારણ એજ છે કે, બાળક પરિસ્થિતિથી અલિપ્ત અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં પણ દૈવી ભાવમાંજ રહે છે.

જો તમે તમારૂં કર્તવ્ય ઉત્તમ રીતે બજાવ્યે જશો, જો તમે સદ્બુદ્ધિથી તમારૂં કાર્ય કર્યે જશો, તો પછી બાહ્ય મદદ માગવાની કે તેની ચિંતા કરવાની તમને કંઇ જરૂર નથી. મદદ તમને મળવીજ જોઇએ અને તેણે તમને શોધતા આવવુંજ જોઇએ. જ્યારે તમે એકાદ ભાષણ આપો, ત્યારે તેમાં સંગ્રહ કરી રાખવા જેવો ભાગ કોઇ ઉતારી લેશે કે પ્રસિદ્ધ કરશે કે નહિ, એવી ચિંતા કરશો નહિ. ન્યાયાધીશની વૃત્તિ રાખો. તમારી મૂળ મોટાઇમાં–પ્રભાવમાંજ સ્થિર થાઓ. બાહ્ય બાબતો અને બીજાઓની મદદની ચિંતાથી તમારી આનંદિત વૃત્તિને બગાડશો નહિ.

શરીરના એકાદ ભાગ ઉપર ચળ આવતાંજ ત્યાં ખંજવાળવાને હાથ એની મેળેજ તે તરફ જાય છે. હાથમાં રહેલી શક્તિ અથવા આત્મા ચળની જગાએ રહેલી શક્તિ કે આત્માથી ભિન્ન નથી; તેમજ એ પણ ધ્યાનમાં રાખશો કે, તમારામાંનો અને તમારી આસપાસના સર્વ પદાર્થોમાંનો આત્મા એકજ છે અને જ્યારે તમારામાંનો આત્મા સર્વવ્યાપી આત્મા (બ્રહ્માત્મા) સાથેના ઐક્યથી સ્ફુરે છે તથા જ્યારે આ જગત તમને તમારૂંજ શરીર ભાસે છે, ત્યારે ચળની જગ્યાએ જેમ હાથ એની મેળેજ જાય છે, તેમ સર્વ બાહ્ય મદદ એની મેળેજ તમારી તરફ દોડતી આવશે.

આપણે આપણી છાયા પકડવાને તેની પાછળ દોડીએ છીએ તો તે કદી હાથ લાગતી નથી, તે હમેશાં આગળ ને આગળજ રહે છે; પરંતુ જો છાયા તરફ પીઠ કરીને સૂર્ય તરફ આપણે દોડીએ, તો તેજ છાયા પાળેલા કૂતરાની પેઠે પાછળ પાછળ દોડી આવે છે. તેવીજ રીતે એ બાહ્ય પદાર્થો પાછળ દોડીને તેને પકડી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાંજ તે તમારી પાસેથી છટકી જાય છે અને દૂર દોડી જાય છે. તમે ગમે તેટલા પાછળ દોડો, તોપણ છાયાની પેઠે તે આગળ ને આગળજ રહે છે; પરંતુ તેની તરફ પીઠ કરી સર્વ પ્રકાશનો પ્રકાશ જે અંતરાત્મા, તેની તરફ જવા લાગશો

કે તરતજ તે તમારી પાછળ પાછળ તમને શોધતા આવશે. સૃષ્ટિનો એ નિયમજ છે.

ઘણા લોકો "કર્તવ્ય" શબ્દ સાંભળતાંજ ભડકી ઊઠે છે અને નરમ બની જાય છે. કર્તવ્ય એકાદ ભૂતની પેઠે તેમને પકડે છે, સતાવે છે અને તેમને ઘડી વાર પણ ફુરસદ કે વિસામો મળવા દેતું નથી. હંમેશાં તે તેની પાછળ લાગેલું રહે છે. આવા ઉતાવળિયાઓ, કર્તવ્યનાં યંત્રવત્ શરીરો ઉતાવળ કરવામાં જેટલો ફાયદો મેળવે છે, તેટલું શક્તિમાં નુકસાન સહન કરે છે. કર્તવ્ય-કર્મની ચિંતાથી તમારી સ્થિરતા બગડવા દેશો નહિ અથવા તમારો ઉત્સાહ પણ નષ્ટ થવા દેશો નહિ. ધ્યાનમાં રાખજો કે દરેક કર્તવ્ય-કર્મ તમે પોતેજ તમારા ઉપર લાદી દીધેલું છે. ખરૂં જોતાં તમેજ તમારા સ્વામી છો. તમેજ તમારી હાલની જગ્યા પસંદ કરી છે. તમેજ નોકરી કરવાનું કબૂલ કર્યું છે, તમેજ વરિષ્ઠપદે બેસવાને બીજાને તૈયાર કર્યા છે અને તમેજ કાકા મટીને ભત્રીજા થયા છો. તમારે જો તેમની પાસેથી દ્રવ્ય લેવાની જરૂર છે, તો તેમને પણ તમારી પાસેથી કામ મેળવવાની તેટલીજ આવશ્યકતા છે. બંનેનો સંબંધ સરખો છે. તમે અધીરા બનો છો, તેથીજ તેમના દાસ બનો છો; તમારીજ ઇચ્છા ને ઉતાવળના તમે દાસ બન્યા છો; બીજા કોઇના નહિ. તમારી અત્યારની સ્થિતિ તમેજ ઉત્પન્ન કરી છે; તમે તમારી મેળેજ અંધારી ખાઇમાં પડ્યા છો અને ભવિષ્યકાળ પણ તમે કરશો તેવોજ થશે. તમારા નસીબના તમેજ સ્વામી છો, આ સિદ્ધાંત પાકી રીતે સમજી લો અને ભવિષ્યને માટે આનંદી, ઉત્સાહી અને સંતોષી બનો.

> વિચારથી નિજભાવી, સૌ જન બાંધતા;
> કલ્યાણકારી દુઃખકારી, પણ નહિ તે જાણતાં,
> અદૃશ્યનું જે નામ બીજું, માનવી વિચાર છે;
> તે ઓળખી ભાવી, ગૃહીને ધૈર્ય ઉભો રહે.
> વિચારના વિસ્તારનો સ્વામી ખરેખર મન છે;
> માટે પ્રશાંત અડગ અને સાચા હૃદયના સૌ બનો.
> ભીતિ તણો શત્રુ ખરેખર ભય વિના બીજો નથી,
> તારા હૃદયના દેવને વિરુદ્ધ સંયોગો પ્રતિ;
> ઉશ્કેરીને કહે 'નમન કર' છે એજ સિદ્ધિ હેતુની.

મજૂરની પેઠે કામે ન લાગતાં એકાદ રાજકુમારની પેઠે આનંદને માટે, ક્રીડા અથવા લાભદાયક વ્યાયામ કે ગમત તરીકે કામ હાથમાં લો. ભયભીત વૃત્તિથી કે અભિમાન વૃત્તિથી કોઇ પણ કામ હાથમાં લેશો નહિ. આત્મ-વિશ્વાસ રાખો. ભૂપતિ અને સભાપતિનાં શરીરો પણ કેવળ આપણાં આત્માનાંજ છે એમ માનીને વર્તો. તારાઓની પેઠે કામ કરો.

ચારે તરફની વસ્તુથી, તારા કદી બીતા નથી,
જે જે જુએ છે ચીજ નજરે, તે થકી બીતા નથી;
વળી બાહ્ય વસ્તુથી કદી, શાંતિ મળે કે ના મળે,
આનંદ કે સહાનુભૂતિની, તેમને પરવા નથી.

જવાબદારી માનશો નહિ. ઇનામ કે બક્ષિસની આશા રાખશો નહિ. સર્વ સત્તા તમારાથી ગૌણ હોવી જોઇએ. તમારૂં પ્રમાણ તમેજ છો. કર્તવ્યબુદ્ધિ અને બાહ્ય ઉદારતાથી કરેલી વ્યવસ્થા બહુ બહુ તો શુદ્ધ આકારની થશે; પરંતુ જે વ્યવસ્થા કર્તવ્ય અને કર્તાપણાના ભાવ રહિત થશે, તે તો સજીવન અને સચેતન થશે.

उत्कर्षनुं पांचमुं तत्त्व–निर्भयता

હવે આપણે ઉત્કર્ષના પાંચમા તત્ત્વ "નિર્ભયતા" તરફ વળીએ. નિર્ભયતા એટલે શું? માયા પ્રત્યે અશ્રદ્ધા; પરંતુ આપણા આત્મા વિષે અનુભવપૂર્વક જ્ઞાન અને દૃઢ શ્રદ્ધા. શરીર એ ભયનું સ્થાન છે અને જ્યારે શરીરમાં આત્માનું આરોપણ કરીએ છીએ, ત્યારે તરત ભય લાગે છે, તેથી આપણા દેહને ચિંતારૂપી કીટકો સદા ફોલી ખાય છે. બધી જાતના આધિવ્યાધિને પ્રવેશ કરવાનું અને રહેવાનું તે સ્થાન છે. જે ક્ષણે આપણે દેહાભિમાન છોડી દઇએ, તેજ ક્ષણે ભયથી મુક્ત થઇએ છીએ. ઇશ્વર બનીને રહો, વેદાંત આચરણમાં આણો, પછી જુઓ કે તમને દુઃખ દેવાની કે ઇજા કરવાની કોણ હિંમત ધરી શકે છે? નિર્ભયતા અને વેદાંત એ એકજ છે.

ઉત્કર્ષમાં નિર્ભયતાની જરૂર વિષે સ્વાનુભવનો દાખલો આપું છું. એક વખતે હિમાલયના ઘોર અરણ્યમાં અચાનક પાંચ રીંછ 'રામ'ના શરીર ઉપર ધસી આવ્યાં;પરંતુ તેઓ 'રામ'ને બિલકુલ ઇજા કરી શકયાં નહિ, એનું કારણ શું? ફક્ત નિર્ભયતા. "હું

દેવ નથી, મન નથી, હું સર્વેશ્વર છું, પરબ્રહ્મ છું. અગ્નિ મને બાળી શકતો નથી અને શસ્ત્ર મને છેદી શકે તેમ નથી." ઇત્યાદિ ભાવનાઓમાં 'રામ' તદ્રૂપ બની ગયો હતો, તેથી તે રીંછની સામે એકીટસે જોતાંજ તે નાસી ગયાં. એક વખત તો ડોળા દેખાડતાંજ એક હિંસક વરૂ નાસી ગયું. બીજી એક વેળાએ એક વાઘને પણ એવીજ રીતે નસાડ્યો. બિલાડી આવતાંજ કબૂતરો પોતાની આંખો મીંચી દે છે. તેમને લાગે છે કે આપણને બિલાડી દેખાતી નથી, તેથી તે પણ આપણને નહિ દેખતી હોય; પરંતુ બિલાડી તેમને જીવતાં છોડતી નથીજ! બીશો તો બિલાડી પણ તમને ખાઇ જશે. ગામડાઓની શેરીઓમાં ચાલતાં ભય પામતા કૂતરાંઓ ભસે છે, પાછળ દોડે છે અને સતાવે છે, એ શું તમે નથી અનુભવ્યું? ગભરાઇશું તો કૂતરાંઓ પણ આપણને ફાડી ખાશે, પરંતુ નિર્ભય રહીશું તો વાઘ-વરૂને પણ જીતીને પાળેલા કૂતરા જેવા કરી શકીશું. કોઇ પણ પ્રવાહી પદાર્થ એક વાસણમાંથી બીજામાં નાખતાં હાથ જરા પણ ધ્રૂજે તો તે પદાર્થ ઢોળાય છે; પરંતુ વિચારો કર્યા વગર અને ધ્રૂજ્યા વગર એકદમ બીજા વાસણમાં રેડો એટલે એક ટીપું પણ ઢોળાશે નહિ.

શંકા અને ભીતિથીજ તમે દુઃખદ સ્થિતિને તમારા પર વહોરી લો છો. ગમે તેવા પ્રસંગ કે બનાવથી તમારી સ્વસ્થતા ચળવી ન જોઇએ, કિંવા તમારે આશ્ચર્ય પામવું ન જોઇએ. તમે સર્વસ્વ છો. દેહ ઉપરની ભયોત્પાદક આસક્તિ દૂર કરો. ઊનનાં ગરમ કપડાંઓથી આચ્છાદિત થયેલો ખાસો સાડાત્રણ મણનો દેહ એકાદ ક્ષુલ્લક ફટાકડાના અવાજથી, નાના સરખા ઉંદરથી, ખડખડ થતાં પાંદડાંથી, એટલુંજ નહિ પણ એકાદ ચંચળ છાયાથી પણ ડરીને પાછો પડે એ શું ઓછું શોચનીય છે? કોઈ પણ સંકટ સંકટની બીક કરતાં વધારે ભયપ્રદ હોતું નથી. મરણની બીક રાખવા કરતાં મને તો મરવુંજ ઘણું સારૂં લાગે.

તમારા મનમાં જો પ્રેમ હશે, તો બહાર પણ તે તમને મળશે. તમારા હૃદયમાં દ્વેષ રાખશો, તો બહાર પણ દ્વેષજ પ્રાપ્ત થશે. તમારા હૃદયમાં લુચ્ચા, ઠગારા અને જાસુસોની જો બીક રાખશો, તો જ્યાં જશો ત્યાં તમને તેજ દૃષ્ટિએ પડશે. સ્વાર્થ અને લુચ્ચાઇની કલ્પના કરશો, તો તે પણ જોઇએ તેટલાં મળશે: સ્વાર્થ અને લુચ્ચાઇજ તમને ચોમેરથી ઘેરશે; માટે બીશો નહિ, પોતાના

અંતઃકરણમાં શુદ્ધતા અને પવિત્રતા લાવો એટલે અશુદ્ધ કે અમંગળ કંઇજ તમારી સામે આવી શકશે નહિ. વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક ઉત્કર્ષ એ ઉભયનો નિવાસ સાથેજ છે. જેઓ તેમને જુદાં પાડે છે તેઓ મૂઢ છે.

એકાદ ઘર આગળ ચોકીપહેરો ન હોય એટલે તેમાં ચોર પેસે છે; પણ ઘરમાં જો દીવો બળતો રાખે તો ચોર અંદર પેસવાની હિંમત કરી શકતા નથી. તમારાં હૃદયમંદિરોમાં સત્યદીપિકા સદૈવ બળતી રાખો, એટલે ભીતિ અથવા મોહનાં ભૂતો તમારી પાસે આવવાની હિંમત કરી શકશે નહિ. ઈશ્વરી કાયદા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખો. ફક્ત વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખી તમારૂં આયુષ્ય દુઃખી બનાવી મૂકશો નહિ. બીકણ દીર્ઘદૃષ્ટિ મનુષ્યને પાકો નાસ્તિક બનાવી દે છે.

તમે સૂર્યના પણ સૂર્ય અને આ અખિલ વિશ્વના અધિપતિ નથી? પરિસ્થિતિનાં એવાં કયાં મોજાંઓ છે કે જેનો તમે પરાજય કરી શકો નહિ? કોઇ પણ ભય પમાડનારી સ્થિતિ અંશતઃ પણ ખરી છે એવો ખ્યાલ પણ આવવા દેશો નહિ. તમે નિર્ભય અને નિર્ભયજ છો.

उत्कर्षनुं छट्ठुं साधन–स्वावलंबन

ઉત્કર્ષનું છઠ્ઠું તત્ત્વ સ્વાવલંબન છે. તમે જાણો છો કે, હાથી સિંહના કરતાં ઘણું મોટું પ્રાણી છે અને તેનું શરીર પણ સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત દેખાય છે, તોપણ એકજ સિંહ હાથીઓના આખા ટોળાને નસાડી શકે છે! સિંહની એ શક્તિનું ગુપ્ત રહસ્ય શું છે? એજ કે, સિંહ આચરણમાં વેદાંતી છે અને હાથી દ્વૈતવાદી છે. હાથીને તેના શરીર ઉપર વિશ્વાસ છે. સિંહને દેહના કરતાં ઉચ્ચ ચૈતન્ય ઉપર વધારે વિશ્વાસ હોય છે. સિંહનું શરીર હાથીના શરીરના પ્રમાણમાં ઘણું નાનું છે, છતાં પોતાનું સામર્થ્ય અનંત છે અને પોતાની આંતરિક શક્તિ અમર્યાદ છે, એવો તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે હાથીઓ વીસ, પચાસ અથવા વખતે સોબસો સુધી એકઠા મળી ટોળાં કરીને રહે છે અને ઊંઘી જતી વખતે કોઇ બળવાન હાથીને ચોકી કરવા પહેરેગીર નીમે છે. શત્રુઓ આપણા પર હલ્લો કરીને આપણને ખાઇ જશે એવી તેમને હંમેશાં બીક લાગ્યાજ કરે છે. તેઓ જાણતા નથી કે, આત્મ-

વિશ્વાસ હોય તો તેમાંનો એકજ હાથી હજારો સિંહને પૂરો પડી શકે; પરંતુ તે બિચારાઓને પોતાના અંતરાત્મા પર વિશ્વાસ હોતો નથી અને તેથી ધૈર્ય પણ હોતું નથી.

ટૂંકામાં આત્મવિશ્વાસ એજ આનંદ અને સુખનું મૂળ છે. પોતાની જાતને હીન, દીન, દુર્દૈવી, પતિત અને પાપી માની બેસશો નહિ, એમ વેદાંત તમને ચેતાવે છે. તમે અનંત છો, સર્વ-શક્તિમાન ઈશ્વર તમે છો, અનાદિ અનંત પરમેશ્વર તમેજ છો; એ સત્ય પર વિશ્વાસ રાખો. એ સત્ય કેટલું સ્ફૂર્તિદાયક છે? માયિક પદાર્થો પર વિશ્વાસ કરશો તો નાશ થયોજ સમજજો! કાયદોજ એવો છે!

એક વાર ઝગડો કરતા બે ભાઈઓ એક ન્યાયાધીશ સન્મુખ આવ્યા. તેમાંનો એક લક્ષાધિપતિ હતો અને બીજો ગરીબ હતો. ન્યાયાધીશે લક્ષાધિપતિને પૂછ્યું કે, "તું આટલો બધો શ્રીમંત શી રીતે થયો? વળી તારો ભાઈ આટલો બધો ગરીબ કેમ?" તેણે જવાબ આપ્યો કે, "પાંચ વર્ષ પહેલાં અમો બંનેને અમારા બાપ તરફથી સરખીજ મિલકત મળી હતી. દરેકને ભાગ દોઢ દોઢ લાખ રૂપિયા આવ્યા હતા. મારા ભાઈને "હું ઘણોજ પૈસાદાર છું" એમ લાગવા માંડ્યું. આપને માલૂમજ હશે કે, કેટલાક શ્રીમંત લોકો કામ કરવું એ હલકું સમજે છે; તે પ્રમાણે એ પણ આળસુ બન્યો અને બધું કામ નોકરો ઉપર નાખવા લાગ્યો. એકાદ પત્ર આવે, તોપણ નોકરના હાથમાં આપીને "આ વાંચ અને શું છે તે સમજી તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કર" એમ કહે. જે જે કંઈ કરવાનું હોય તે સર્વ નોકરને કહે. એ પ્રમાણે સર્વ કાર્ય નોકરોને હવાલે કરી પોતે બધો વખત એશઆરામમાં ગાળ્યો. ખાવું, પીવું અને આનંદ કરવો એજ તેનો આયુષ્યક્રમ હતો. તે સદા પોતાના નોકરોને કહેતો કે, "જા, પેલું કામ કર, પેલું જો, ફલાણું સંભાળ!"

પોતાના સંબંધમાં તે પૈસાદાર મનુષ્ય બોલ્યોઃ "મને જ્યારે દોઢ લાખની મિલકતનો ભાગ મળ્યો, ત્યારે મારૂં કામ મેં બીજા કોઈને સોંપી દીધું નહિ. જ્યારે જ્યારે કંઈ પણ કરવાનું હોય, ત્યારે તે કરવાને હું જાતે ઊઠતો અને નોકરોને હંમેશાં "આવો, આવો, મારી પાછળ આવો, મને મદદ કરો." એમ કહેતો. મારા

મોંમાં હમેશાં, 'આવો, આવો' એ શબ્દો રહેતા અને મારા ભાઇના મોંમાંથી સદા 'જાઓ, જાઓ' એ શબ્દો નીકળતા. તેના સર્વ વિત્તે તેનુંજ કહેવું પાળ્યું. તેના નોકર, તેના મિત્ર, તેની માલમતા, તેની સંપત્તિ, સર્વ તેને છોડીને જતાં રહ્યાં! મારૂં સૂત્ર 'આવો' હતું, તેથી મિત્રો આવ્યા, મિલકત વધી અને સર્વ વસ્તુઓ મને આવી મળી."

આ પ્રમાણે આપણે જ્યારે બીજા ઉપર આધાર રાખી બેસીએ છીએ, ત્યારે હમેશાં આપણે "જા, જા" એમ કહીએ છીએ; પરંતુ જ્યારે આપણે આપણા પોતાનાજ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ અને આત્મા સિવાય બીજા કશા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી, ત્યારે સર્વ કંઇ આપણને આવી મળે છે; આપણી આસપાસ કાર્ય એકઠું થાય છે. જો તમે પોતાને ગરીબ, તુચ્છ, કીટ અથવા જંતુ જેવા માનશો, તો તો તમે ખરેખર તેવાજ બનશો; પરંતુ જો તમે તમારૂં સ્વમાન સાચવી રાખીને સ્વાવલંબી બનશો તો ઐશ્વર્ય તમને વિજયમાળ આરોપશેજ. જેવી તમારી ભાવનાઓ હશે, તેવા તમે બનશોજ. यो यच्छ्रद्धः स एव सः ।

હિંદુસ્તાનમાં એક વાર એક નિશાળ તપાસવાને ઇન્સ્પેકટર સાહેબ આવ્યા. એક શિક્ષકે એક છોકરા તરફ આંગળી કરી કહ્યું: "આ છોકરો એટલો બધો હોશિયાર છે કે એને મિલ્ટનનું "પેરેડાઇઝ લૉસ્ટ" મોઢે છે. તેમાંનો ગમે તે ભાગ કહેશો, તોપણ તે મોઢે બોલી જશે."

છોકરાને ઇન્સ્પેકટર સાહેબ સામે બોલાવવામાં આવ્યો, પણ તેનામાં વેદાંતનું તત્ત્વ નહોતું. તે તરત શરમાઇ ગયો. "તને એ કાવ્ય મોઢે આવડે છે?" એમ પૂછતાં તે બોલ્યો કે, "ના સાહેબ! મારામાં કાંઇજ નથી, મને કંઇ આવડતું નથી!"

"એમ બોલવાથી હું વિનયશીલ અને નમ્ર ગણાઇશ" એમ તેને લાગ્યું; તેથી તે ફરીથી બોલ્યો: "ના સાહેબ! મને કંઇ આવડતું નથી, હું તે શીખ્યો નથી!"

ઇન્સ્પેકટરે ફરીથી પૂછ્યું, તોપણ તેણે એજ જવાબ આપ્યો! બિચારો માસ્તર પણ શરમાઇ ગયો. ત્યાંજ એક બીજો છોકરો હતો તેને તે કાવ્ય આખું મોઢે નહોતું, તોપણ તે બોલ્યો:

"સાહેબ! મને તે આવડે છે. હું ધારૂં છું કે તેમાંનો તમે કહેશો તે ભાગ હું બોલી બતાવીશ."

ઈન્સ્પેકટરે તેને કેટલાક સવાલો પૂછ્યા. તેણે તરત તેના જવાબ આપ્યા અને શ્લોક પછી શ્લોક બોલીને ઇનામ મેળવ્યું.

તમે તમારી પોતાની જે કિંમત ઠરાવશો તેના કરતાં અધિક કિંમત કોઇ કરશે નહિ.

કૃપા કરીને તમારી જાતને બીજાને માખણ લગાડનાર-ખુશામત કરનાર-હાજી હા કરનાર ક્ષુદ્ર પ્રાણી બનાવશો નહિ. જેવી તમારી મતિ તેવી તમારી ગતિ! તમે પોતાને ઈશ્વર માનો એટલે તમે ઈશ્વરજ છો. પોતે મુક્ત છો એમ માનો અને તેજ ક્ષણથી તમે મુક્ત છો.

એક વખત એક મનુષ્ય એક વેદાંતીને ત્યાં ગયો, પણ તે ઘેર ન હતો; તેથી તેના ખાલી ઉચ્ચાસન ઉપર પોતે ચડીને બેઠો. વેદાંતી જ્યારે તે ઓરડીમાં પાછો આવ્યો, ત્યારે પેલા મનુષ્યે પૂછ્યું: "મહારાજ! ઈશ્વર અને મનુષ્યનાં લક્ષણ તથા ભેદ મને સમજાવો." પેલા વેદાંતીએ એને સીધો જવાબ ન આપતાં પોતાના નોકરને બોલાવ્યો અને મોટેથી ગાળો દઇને પેલા મનુષ્યને બહાર કાઢી મૂકવા હુકમ કર્યો. તે ખરા જ્ઞાની મનુષ્યે એવી વિચિત્ર ભાષા વાપરી કે આવી ગાળોવાળી ભાષા સાંભળીને પેલો મનુષ્ય ગભરાયો અને ગભરાઇને ઉચ્ચાસન ઉપરથી ઊતરી પડ્યો. પેલો વેદાંતી તે આસન ઉપર જઇ બેઠો અને શાંત અને ગંભીર વાણીથી બોલ્યો: "આ (પોતાના તરફ આંગળી કરીને) ઈશ્વર છે અને આ (તે મનુષ્ય તરફ આંગળી કરીને) મનુષ્ય છે. તમે ગભરાયા વિના આ સ્થાન છોડયું ન હોત, તેમજ તમારા મનની સ્થિરતા જો સાચવી રાખી હોત અને ગભરાયા ન હોત, તો તમેજ ઈશ્વર હતા; પરંતુ બીકથી, કંપથી અને ઈશ્વરત્વ સંબંધી અશ્રદ્ધાથી તમે તમારી જાતે ક્ષુદ્ર કીટ સમાન બન્યા છો."

આપણે ઈશ્વરજ છીએ એવી ભાવના ધરો. પોતાના ઈશ્વરત્વમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો; એટલે કોઇ તમને જરા પણ ઇજા કરી શકશે નહિ.

જ્યાંસુધી તમે સ્થૂલ-બાહ્ય શક્તિ ઉપર આધાર રાખ્યા કરશો, ત્યાંસુધી અપયશ તમારા લલાટે લખાયેલોજ સમજવો. તમે

તમારા હૃદયમાંના ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખો અને શરીરને કાર્ય માટે તત્પર રાખો, એટલે સહજ વિજય મળશે. પર્વત મહમદ પાસે આવે નહિ, તો મહમદે પર્વત પાસે જવુંજ જોઈએ. એક મનુષ્ય ભૂખ્યો હતો. ક્ષુધાની શાંતિ કરવાની ઇચ્છાથી આંખો મીંચીને તે એક જગ્યાએ બેઠો અને માનસિક કઢીભાત ખાવા લાગ્યો. થોડીજ વારમાં મરચાં ખાવાથી જીભ બળતી હોય તેવી રીતે મોં ફાડીને સિસકાર કરતાં કોઇએ તેને જોયો. કોઇએ તેને પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, "કઢીમાં લીલાં મરચાં બહુજ હતાં, તેથી જીભ બળે છે." તેની પાસે ઊભેલો એક માણસ બોલ્યોઃ "ગરીબ બિચારો ! અલ્યા માનસિક ભોજનજ કરવું હતું તો મરચાંને બદલે કોઇ મિષ્ટાન્ન તેં કેમ પસંદ ન કર્યું ? તું કલ્પનાસૃષ્ટિમાં–મનોરાજ્યમાં ફરતો હતો તો પછી એકાદ સારો પદાર્થજ પસંદ કેમ ન કર્યો ?"

વેદાંતાનુસાર આ જગત તમારૂંજ મનોરાજ્ય છે; તો પછી તમે પોતાને પાપી, દુર્દૈવી વગેરે શા માટે માની બેસો છો ? પોતાને નિર્ભય અને સ્વાવલંબી ઈશ્વરરૂપ કેમ માનતા નથી ?

સત્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો, તમારી આસપાસની વસ્તુઓનું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવો, બધી બાબતોનો તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સ્વીકાર કરો અને એ વૃત્તિ તમારામાં એટલી બધી દૃઢ થઇ જવા દો કે, આ જગત તમને માયાવીજ ભાસે. એક જ્યોતિષશાસ્ત્રી સ્થિર નક્ષત્રો વચ્ચેનાં અંતર શોધતી વખતે વિચારે છે કે, નક્ષત્રો અને ગ્રહોના પ્રમાણમાં આ પૃથ્વી કંઇજ નથી, ફક્ત એક શૂન્ય છે–બિંદુ છે, એમજ માને છે અને એમ છે તો પછી અનંત શક્તિ–આત્માની સાથે સરખાવતાં પૃથ્વીનો શું હિસાબ છે, એનો વિચાર કરો, એનો અનુભવ લો. તમે પ્રકાશના પણ પ્રકાશ છો અને સર્વ વૈભવ તમારો છે. એ સત્યને એટલે અંશે અનુભવો કે આ પૃથ્વી, કીર્તિ, ઐહિક સંબંધ, માનાપમાન, પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા, શત્રુઓની ટીકા અને મિત્રોની પ્રશંસા એ સર્વ દ્વંદ્વો મિથ્યા પ્રતીત થાય. ઉત્કર્ષનું, યશપ્રાપ્તિનું આજ ગુહ્ય તત્ત્વ છે.

નાયગરાના ધોધના જોસભર્યા પ્રવાહમાં બે મનુષ્યો તણાતા જતા હતા. તેમાંના એકને એક મોટું લાકડું હાથ લાગ્યું અને

પોતાના બચાવ માટે તે તેણે પકડયું. બીજાને પોતાને બચાવવા માટે કિનારા ઉપરથી કેટલાંક માણસોએ નાખેલી એક નાની સરખી દોરડી મળી. સદ્ભાગ્યે તે તેણે પકડી લીધી. લાકડાના જેવી ભારે તે નહોતી અને દેખાવમાં પાતળી અને હલકી હતી, તોપણ તેનાથી તેનો પ્રાણ બચ્યો; પરંતુ જેણે પેલું મોટું લાકડું પકડયું હતું, તે તો લાકડાની સાથેજ પ્રવાહના જોરમાં ઊછળતા પાણી તરફ ઘસડાઈ ગયો અને ડૂબી ગયો !

તેવીજ રીતે હે સંસારી જનો ! બાહ્ય કીર્તિ, વિત્ત, સંપત્તિ, જમીન, જાગીર અને ઐશ્વર્ય ઉપર તમારો ભરોસો છે. પેલા લાકડાના ઠૂંઠાની પેઠે એ બધા મોટાં અને ભારે જણાય છે ખરાં, પણ તે તારક નથી. તારક તત્ત્વ તો પેલું પાતળી દોરી જેવું તમારૂં આંતરઐશ્વર્યજ છે, તે ભારે નથી, ઇંદ્રિયગોચર નથી, તે હાથમાં લઇને જોઇ શકાય એવું નથી, તેનો તમને સ્પર્શ થતો નથી. એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ, એ સૂક્ષ્મ સત્ય અણુરૂપ છે; પરંતુ તમને તારનાર એજ સૂક્ષ્મ તંતુ છે. જેના ઉપર અત્યારે તમે વિશ્વાસ રાખી બેઠા છો, તે સર્વ ઐહિક વસ્તુઓ તમારો નાશ કરશે અને તમને નિરાશા, ચિંતા તથા દુઃખની ઊંડી ખાઇમાં ફેંકશે. તે માટે ચેતો ! ચેતો !! સત્યને મજબૂત પકડી રાખો અને બાહ્ય વસ્તુઓનાં કરતાં સત્ય ઉપરજ વધારે શ્રદ્ધા રાખો. જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય બાહ્ય વસ્તુ અને સંપત્તિ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે, ત્યારે ત્યારે તે જરૂર નિષ્ફળ થાય છે. કુદરતનો નિયમજ એવો છે. ઈશ્વર ઉપર ભરોસો રાખો એટલે તમે સુરક્ષિત રહેશો; ઇંદ્રિયોના પંજામાં સપડાશો નહિ.

આસપાસના લોકોના જાદૂમાં ફસાઇ પડશો નહિ. ઐહિક સંબંધો અને બંધનો તમને ચિંતા અને દુર્ભાગ્યની જાળમાં બાંધી લેશે, માટે એમાંથી મુક્ત થાઓ. સત્ય પર વિશ્વાસ રાખો. ઈશ્વર સાથેનું તમારૂં તાદાત્મ્ય ઓળખો—અનુભવો; એટલે તમે મુક્તજ છો. ખરેખર, તમે મુક્તજ છો.

જગત તમારા આત્માથી વધારે મહત્ત્વનું છે એવો ખ્યાલ પણ આવવા દેશો નહિ. તમારી જાતને ઇંદ્રિયાધીન, શોચનીય અને ક્ષુદ્ર અહંભાવવાળી બનાવી દેશો નહિ. ડૉકટર જેમ રોગીનો રોગ પોતાને ન લગાડી દેતાં તેને સારો કરે છે, તેમ તમે પણ

કર્મની સાથે અનાસક્ત વ્યવહારજ રાખો. અનાસક્ત સાક્ષીની પેઠેજ કર્મ કરો અને મુક્ત રહો.

उत्कर्षनुं सातमुं तत्त्व–पवित्रता अने सदाचार

છેલ્લું અને વિજયની ખાતરી આપનારૂં તત્ત્વ પવિત્રતા છે. એ ખરૂં છે કે વિચાર એ નસીબનુંજ બીજું નામ છે. "જેવી જેની મતિ તેવી તેની ગતિ" પરંતુ જો તમે અપવિત્ર વિચારો મનમાં લાવ્યા કરશો અને અધોગતિએ દોરનાર અનીતિને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપશો, તો તમારી એ સ્વાર્થી વાસનાઓ તૃપ્ત થતાંજ હૃદય વિદીર્ણ કરનારી વેદના, તીવ્ર પીડા અને ચિત્તક્ષોભ કરનારાં દુઃખો તમને પ્રાપ્ત થશે અને શોક તમારા આત્માનો ગ્રાસ કરશે. વિષયોના ભોગથી આપણને સુખનો અનુભવ થાય છે એમ મૂર્ખ લોકજ સમજે છે; પરંતુ તેઓ નથી સમજતા કે અપવિત્ર વિચાર અથવા આચારથી ઊલટો તેમની શક્તિનો વ્યય થઇ તે ક્ષય પામે છે. સ્વાર્થી વૃત્તિથી જ્યારે તમે તેનો દુરુપયોગ કરો છો, ત્યારે કર્મનો કાયદો તેનું વેર લે છે અને તમને ગભરાવી નાખે છે. ઇશ્વરને હુકમ ફરમાવશો નહિ. શારીરિક જરૂરિયાતોની બાબતમાં ઇશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણેજ સર્વ થવા દો. જે મહાશક્તિની ઇચ્છાથી પરિસ્થિતિ હાલને સ્વરૂપે દેખાય છે, તે મહાશક્તિ તમેજ છો, તેનો અનુભવ કરો. આપણું દારિદ્રય પણ આપણેજ નિર્માણ કર્યું છે એમ સમજીને તેનો આનંદથી ઉપભોગ કરો. દેહની વાસનાઓ તમને આડે માર્ગે દોરે છે અને કામવાસના તમને સતાવે છે, એમ તમને જણાય તો બ્રહ્મમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને તે કાયમ રાખવાને માટે તમારી પ્રચંડ ઇચ્છાશક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો આજ વખત છે. આ દેશમાં કામવાસનાને પ્રેમના પવિત્ર નામ નીચે ઢાંકવામાં આવે છે! પ્રેમનો કેવો ઉપહાસ! એથી લોક પૂર્ણ નિર્મળ રહેતા નથી. એમના જીવનમાં કોઇ પણ પ્રકારની એકાગ્રતાજ દેખાતી નથી. અસાધારણ આસક્તિ અને અનિવાર્ય વિષયવાસનાથી તેમના આયુષ્યના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે. પૂર્ણ બ્રહ્મચારી યુવાન કવચિત્‌જ મળી શકે છે. લોકોમાં જણાતો પ્રત્યેક મનુષ્ય ઘણુંખરૂં ખરાબ થયેલો "અપૂર્ણાંશ" જ હોય છે. તેનો એક ભાગ તેની પ્રિયામાં હોય છે, તો બીજો ભાગ બીજાજ વિષયમાં હોય છે. તમારા ઉદ્યોગ ઉપરજ પ્રેમ રાખો, જ્યાં તમારા હાથ કામ કરે

છે ત્યાંજ તમારૂં હૃદય પણ રાખો. હાથપગને કર્મ વડે સદા ગરમ રહેવા દો, માત્ર મગજ ઠંડું અને શાંત રાખો. તમારા વિચાર તમારે સ્વાધીન રાખો. તેને તમારા આત્મામાં લાગેલા રહેવા દો અને પરિસ્થિતિથી નિશ્ચિંત રહો. માનવજાતિનું હિત કરવાના વિચારોથી હંમેશાં અસ્વસ્થ રહેશો નહિ. તમારી ચિંતાઓની સદા અપેક્ષા કરે એટલું બધું દરિદ્રી જગત શા માટે હોવું જોઇએ? તમારી મુક્તિ માટે તમારા શરીરને પ્રયત્ન કરતું રહેવા દો. અજ્ઞાની લોક જ્ઞાનપ્રકાશની વ્યર્થ આશા રાખે છે અને તેને માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેની પણ તમારે શા માટે ઇચ્છા રાખવી જોઇએ? સદા પ્રકાશની ઇચ્છા રાખવાથી તમે અંધારામાંજ રહેશો. એક ક્ષણભર પણ સર્વ ઇચ્છાઓને હાંકી કાઢો. પ્રણવનો દીર્ઘ ઉચ્ચાર કરો. ન આસક્તિ કે ન દ્વેષ, પૂર્ણ સ્થિરતા રાખો એટલે તમે પ્રત્યક્ષ પ્રકાશનીજ મૂર્તિ બનશો. કર્મના સર્વ ઐહિક હેતુ છોડી દો. વાસનારૂપી પિશાચોને દાટી દો. તમારાં સર્વ કર્મ પવિત્ર કરો અને આસક્તિરૂપી રોગને હાંકી કાઢો. બાહ્ય વસ્તુઓમાં આસક્તિ રાખવાથી તમે સર્વાત્માથી દૂર થશો. સ્વાર્થી અને નિંદ્ય હેતુથી તમારા સર્વ વ્યવહાર અને જિંદગી ઐહિક બને છે, કર્મમાં છુપાચેલા ત્યાગનો અનુભવ લેવાને માટેજ તમને ઇશ્વર પાસે પહોંચાડે છે; માટે દેહ કિંવા અહંકારથી દૂર રહીને કર્મ આચરો.

ઇચ્છા રહિત–નિષ્કામ કર્મ એ સર્વોત્તમ ત્યાગ અથવા ભક્તિનુંજ બીજું નામ છે. કર્મ કરવાનો તમારો હેતુ હોવો પણ શા માટે જોઇએ? અજ્ઞાન લોક એમ સમજે છે કે, કર્મ કરતાં કર્મની ફળસિદ્ધિથી વધારે સુખ મળે છે. આ આંધળાઓ સમજતા નથી કે ફળ કર્મ કરતાં વધારે સુખદાયક હોઇ શકતું નથી. સુખ તો કર્મરૂપી વસ્ત્ર તળે ઢંકાયેલું હોય છે, એમ સમજવાથી તમે સદા વિજયી નીવડશો. આ વિશાળ વિશ્વ તમારૂં પવિત્ર મંદિર અને તમારૂં અખિલ જીવિત, એક અખંડ સ્તોત્રજ બનશે. પરિણામની તમારે શી પરવા? પગાર અથવા બદલાનો વિચાર પણ તમારામાં આવવાની જરૂર નથી. જો તમને મહત્પદ મળે તો રસ્તાઓ સાફ કરવા–ક્ષુલ્લક કામ કરવામાં પોકળ આડંબરને તમારી આડે આવવા દેશો નહિ, તમારે કરવાના કર્તવ્ય તરફ દુર્લક્ષ કરશો નહિ. શિષ્ટાચારને અસંમત થયેલું કામ ન કરવું એ કંઇ સ્વાભિમાન નથી. ખરૂં સ્વાભિમાન તો યથાર્થ અંતરાત્માનું

અભિમાનજ છે. દેહાભિમાન નરકનો સૌથી નજીકનો રસ્તો છે. જ્યારે ગમે તે કાર્યને મદદ કરવાને તમે તૈયાર થશો, ત્યારે મોટાં મોટાં કાર્યો અને સન્માનનીય ધંધાઓ તમારી મદદ મેળવવાને, તમારૂં સ્વાગત કરવાને માનપૂર્વક તમારી સામે આવશે. કર્મમાં અધિષ્ઠિત થયેલા ઈશ્વરથી તમે વિમુખ નહિ થાઓ, તો ઈશ્વર પણ તમારૂં સ્વાગત કરવાને બિલકુલ અચકાશે નહિ; અને તમારી ઇચ્છા નહિ છતાં પણ તમારામાં પ્રકાશ ઝળકવા લાગશે. મનુષ્યોની નિંદા અથવા સ્તુતિ તરફ બહેરા બનજો. તે સર્વ તમને માર્ગ ચુકાવીને આડે માર્ગે દોરનારી વસ્તુઓ છે. તમારૂં સ્વર્ગ તમારામાંજ છે. સુખોપભોગની ગણાતી વસ્તુઓનું સેવન કરવા જેટલા જ્યારે તમે નીચ બનો છો, ત્યારે તમે અપવિત્ર અને ભ્રષ્ટ વ્યભિચારી તરીકે વર્તો છો. બધા વિષયના ભોગોને ગર્જના કરીને કહો કે, "ચાંડાળો! હઠો, નાસો; તમારા હાથનું મને કંઇ પણ ખપશે નહિ." શું તમે પોતેજ આનંદનું મૂળ નથી?

વસંત ઋતુને નિજ હૃદયમાં હેતથી રાખે સદા,
તેને કરે શું અન્ય ઋતુઓ દ્વેષથી દુઃખી કદા?

અર્થાત્ બુલબુલ અથવા કોકિલાને આમ્રવૃક્ષે બેસાડો, એટલે કર્ણમધુર સંગીતામૃતનો પ્રવાહ એની મેળેજ વહેવા લાગશે. તમારૂં મન સ્વસ્થ અને અંતર્નિષ્ઠ રાખો, એટલે સહજ સ્ફૂર્તિથી—એની મેળેજ તેમાંથી અત્યંત મધુર આલાપ નીકળશે.

તમારૂં ઈશ્વરત્વ એ કંઇ પૂરૂં કરી લેવાની વસ્તુ નથી. આત્મસાક્ષાત્કાર એ કંઇ પ્રાપ્ત કરી લેવાની વસ્તુ નથી. ઇશ્વરનું દર્શન કરવાને તમારે કંઈ કરવાની જરૂર નથી. ફક્ત વાસનારૂપી અંધકારમય ભંડાર તમે એકઠા કરી રાખ્યા છે, તે નષ્ટ થવા જોઇએ. બીશો નહિ એટલે તમે મુક્તજ છો. આ માયાવી બંધન પણ તમારીજ સ્વતંત્રતાએ તમારા ઉપર નાખ્યું છે. તમારા બોલાવ્યા સિવાય કોઇ પણ સંકટ તમારા ઉપર આવી પડતું નથી. દુઃખની બેડીઓને અલંકાર ગણીને તેમના પર પ્રેમ દાખવવો યોગ્ય નથી. ખોટી કલ્પનાઓ દૂર કરો. સર્વ કુટિલતા બાળી નાખો અને પછી જુઓ કે તમારી પાદુકાઓ ઊંચકવાનો લાભ મળતાં પોતાને ભાગ્યશાળી ન માનનારી જગતમાં કઈ શક્તિ છે? ઈશ્વરની તમારામાં સ્થાપના કરો અને ક્ષુદ્ર અહંકારનું અસ્તિત્વજ નહોતું

એમ સમજીને તેને એકદમ વીસરી જાઓ. સમુદ્રમાં પરપોટો ફૂટી જાય છે એટલે તે સાગરજ બની જાય છે. તમે પૂર્ણ છો, તમે અનંત છો, તમે સર્વ છો; માટે ખરા તેજથી પ્રકાશિત બનો. હે જીવન્મુક્તો ! તમારે જગતમાં કંઇજ કર્તવ્ય નથી, કંઇજ કર્મ નથી, કંઇજ કાર્ય નથી. સર્વ સૃષ્ટિ ઉત્સુકતાથી તમારી સેવામાં તત્પર રહેશે. તમને વંદન કરવા અને તમારી પૂજા કરવાનો લાભ મેળવવામાં સર્વ સૃષ્ટિ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજશે. મિત્રો ! તમારી સામે હાથ જોડી ઊભેલી આ સિદ્ધિ તરફ તમે ધ્યાન આપશો કે ?

સર્વોત્તમ એવો જે આત્મા તેમાં શ્રદ્ધા રાખો. ધૂમસ અથવા ઝાકળની પેઠે ઊડી જનારી બાહ્ય વસ્તુઓ પર શ્રદ્ધા રાખવાથીજ આત્મામાં અશાંતિ પેદા થાય છે. જો તમારે તાજા અને નવીન રહેવું હોય અને ગુપ્ત ખજાનો પ્રાપ્ત કરવો હોય, તો ખરી ત્રિકાલાબાધિત આત્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરો અને ભ્રમમાં નાખનારી સંપત્તિનો પરિત્યાગ કરો. હે સર્વમય આત્મા ! હે વિશ્વ સાથે તાદાત્મ્ય ધરાવનાર આત્મા ! તારે કંઇ પણ કર્તવ્ય કરવાનું નથી. કામ માટે એટલો અકળાય છે શા માટે ? સત્યનો અનુભવ લે અને ચિંતાથી દૂર નાસ ! "આહા ! તમે કેવું સારૂં કામ કરો છો !" એવું જ્યારે લોકો બોલે, ત્યારે કદી પણ તેમની તે પ્રશંસા પર શ્રદ્ધા રાખશો નહિ. એજ સત્ય તે વખતે યાદ લાવી મસ્ત બનજો કે મેં કદી પણ કર્મ કર્યું નથી; કારણકે હું તો વિદેહી ઈશ્વર છું. ઇંદ્રિયાસક્ત ભોળા માણસો બિચારા મને ઓળખતા નથી કે હું આ દેહ નથી, પણ સર્વ દેહોનો અને પ્રત્યેક વસ્તુનો આધાર છું; પ્રણવસ્વરૂપ છું.

હે સુખી, સુખી, સુખી રામ !
ગંભીર, આનંદી, પ્રશાંત, નિર્વિકલ્પ રામ !
કોઇ પણ વસ્તુ મારો આનંદ અટકાવી શકે એમ નથી.
મારા માર્ગમાં કોઇ પણ વિઘ્ન નાખી શકે એમ નથી.
દેવ, મનુષ્ય અને પક્ષીઓ મારાં દાસ છે.
મારો આનંદ શબ્દાતીત (શબ્દથી ન વર્ણવી શકાય એવો) છે.

અત્ર, તત્ર, અને સર્વત્ર હું છું. જ્યાં "ક્યાં ?" એ પ્રશ્નનો પણ પત્તો નથી, ત્યાં હું છું.

યદા તદા તથા સર્વદા હું છું. જ્યાં "કદા (ક્યારે)?" એ પ્રશ્નનો પત્તો નથી, ત્યાં હું છું.

આ, તે, જે અને શું જ્યાં છે ત્યાં હું છું. જ્યાં "શું" પ્રશ્નનો પત્તો નથી ત્યાં હું છું.

પ્રથમ, અંતિમ, મધ્યમ અને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં, હું છું એ પ્રશ્ન "શા માટે?"

સર્વાતીત જ્યાં અદ્વૈત છે ત્યાં હું છું. એક, પાંચ અને સો તથા સર્વ હું છું.

સંખ્યાતીત અવસ્થામાં હું છું. એક અને સર્વ હું છું.

કર્તા, કર્મ, જ્ઞાન અને દશ્ય હું છું. અરે! એ વર્ણન પણ ખરૂં નથી!

"હો" ધાતુને ગોટાળામાં નાખનાર હતો, છે અને થશે તે હુંજ છું.

હું પ્રિયતમ આત્મા છું! હું સત્ય સ્વરૂપ છું! હું પણ નથી! તું પણ નથી! તે પણ નથી!

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदुच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पुर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ધર્મનું લક્ષ્યબિંદુ*

મારા આત્મસ્વરૂપો !

આજનું ભાષણ હવેથી જે નિયમિત રીતે એકધારાં ભાષણ કરવામાં આવશે તેના ઉપોદ્‌ઘાતરૂપે છે.

"ધર્મનું લક્ષ્યબિંદુ શું છે ને તેને સિદ્ધ કરવા હિંદુઓ કેવી રીતે યત્ન કરે છે ?"

હિંદુઓના અદ્વૈત મત પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિ પરમાત્મા છે. કિંમતીમાં કિંમતી જવાહિર, સર્વ ખજાનો, સચ્ચિદાનંદ ને સર્વ સુખનું મૂળ પોતાનામાંજ રહેલું છે. દરેક વ્યકિત ઈશ્વર છે ને ઈશ્વરમાં દરેક જણ છે. જો આમ છે તો પછી લોકો દુઃખ કેમ પામે છે? લોકો પાસે દુઃખનો ઉપાય નથી, તેથી કે તેમનામાં અમર્યાદ આનંદ રહેલો નથી તેથી, કે તેમની પાસે તે કિંમતી જવાહિર નથી તેથી શું તેઓ દુઃખ પામે છે ? ના એમ નથી. જે ગ્રંથિથી તેઓ બંધાઇ રહ્યા છે, તે ગ્રંથિ કેમ છોડાવવી તેની તેમને ખબર નથી. જે ડબ્બીમાં સુખ ભરાઈ રહ્યું છે, તે ડબ્બી કેમ ખોલવી એજ તેઓ જાણતા નથી. બીજી રીતે કહીએ તો લોકો આત્માને કેમ જાણવો, તેનો સાક્ષાત્કાર કેમ કરવો તેજ જાણતા નથી. આપણે સ્વહસ્તેજ, સુખરૂપી કિંમતી જવાહિર ઉપર પડદો નાખી દીધો છે ને જાતે દુઃખી થયા છીએ. એમર્સન કહે છે કે, "દરેક મનુષ્ય, ઈશ્વર હોવા છતાં મૂર્ખનો પાઠ ભજવે છે."

સર્વ પંથો આપણી આંખ ઉપરનો પડદો તોડવાનાજ પ્રયત્ન કરે છે. કેટલાક પંથો આ પડદાને બને તેટલો પારદર્શક કરી શકયા છે. સર્વ પંથોમાં સત્ય સ્વરૂપને સમજનારા મનુષ્યો હોય છે અને જ્યાં જ્યાં પણ સત્ય સ્વરૂપ સમજાય છે, ત્યાં ત્યાં આંખ

* હર્મેટિક બ્રધરહૂડ હોલમાં આપેલું ભાષણ. સાનફ્રાન્સિસ્કો, શનિવાર તા. ૫ ડિસેંબર ૧૯૦૨.

ઉપર પડેલો પડદો જાડો હોય કે પાતળો હોય, પણ તે તોડીને આરપાર જોઇ શકાય છે—સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. જેમકેઃ—આ એક પડદો (સ્વામીજીએ પોતાની આંખો ઉપર આ વખતે રૂમાલ ઢાંક્યો) મારી આંખ ઉપર છે. પડદો ખસેડીને જોઇ શકાય તેમ છે ખરૂં; પરંતુ તે પાછો આંખ ઉપર આવીને પડે છે. પડદો હવે પાતળો થાય છે. (અહીં સ્વામીજીએ રૂમાલનાં પડ ઉકેલ્યાં) આમ પાતળો થાય છે, ત્યારે પણ તે ખસેડી શકાય તેમ છે; પણ વળી આંખો ઉપર આવી પડે છે. પડદો આંખ ઉપરથી સ્થાયી દૂર થતો નથી. હજી પણ પાતળો કરીએ અને આ સ્થિતિમાં પણ તે દૂર ખસેડી શકાય તેમ છે; પરંતુ આંખો ઉપર પાછો આવીને પડે છે. જ્યારે પડદો તાંતણા જેવો પાતળો થઇ જાય છે, ત્યારે જો કે તેને ખસેડતા નથી; છતાં પણ વસ્તુ આરપારથી જોઈ શકાય છે. આ પડદો પણ સમય ઉપર આપણે ખસેડી શકીએ તેમ છીએ અને જ્યારે ઘણોજ પાતળો થઇ જાય છે, ત્યારે તે ખરી રીતે પ-ડદોજ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે; કેમકે એવો નહિ જેવો પડદો હોય, તોપણ આપણે સચ્ચિદાનંદને અનુભવી શકીએ છીએ; બલકે પરમાત્મારૂપજ બનીએ છીએ. આ જગતની કોઇ પણ વસ્તુ આપણા સુખનો ઉચ્છેદ કરી શકતી નથી. આ બાબતમાં વેદાંતનું સાધન બીજા પંથો કરતાં ચઢિયાતું છે. વેદાંત અજ્ઞાનરૂપી પડદાને (માયાને) તોડી નાખી જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિની માંહે પણ આનંદનો અનુભવ કરાવે છે.

દરેક પંથના અનુયાયીઓ કોઈ કોઈ વાર પ્રભુમાં લીન થઈ જઇ માયાના પડદાને તોડી શકે છે; પણ તે જ્યાંસુધી પ્રભુમાં તલ્લીન હોય ત્યાંસુધીજ. વેદાંતી પણ એવી સુખમય સમાધિમાં રહી શકે છે; પરંતુ તે ઉપરાંત તે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ સચ્ચિ-દાનંદનું સુખ અનુભવે છે. બીજા પંથવાળા જેમની આંખો ઉપર માયાનો ગાઢ પડદો છે, તે તેમ કરી શકતા નથી.

હિંદુસ્તાનના પંથો માફક જગતના સર્વ પંથોના પણ ત્રણ મુખ્ય વિભાગ પાડી શકાય. સંસ્કૃતમાં આ વિભાગને "तस्यैवा-हम्" "तवैवाहम्" અને "त्वमेवाहम्" એમ કહેવાય છે. "तस्यै-वाहम्" નો અર્થ "હું તેનો છું" એમ થાય છે. આ પ્રમાણેની માન્યતાને માયાનો ઘણો ગાઢ પડદો લાગેલો છે. આનાથી ચડતું

બીજું પગલું "तवैवाहम्" નું છે; જેનો અર્થ "હું તારો છું" એવો થાય છે. પહેલામાં ને બીજામાં જે તફાવત છે તે સહજ સમજાય તેવો છે. પહેલા મત પ્રમાણે ઈશ્વરભક્ત પોતાને ઈશ્વરથી દૂર સમજે છે. ઈશ્વર આ જગતમાં જાણે ના હોય, અદૃશ્ય હોય તેમ ત્રીજા પુરુષમાં તેને સંબોધે છે. આ સ્થિતિ આવશ્યક છે, કારણ તે ખરા સત્ય ધર્મની શરૂઆત છે. દરેક ધાર્મિક વ્યક્તિને આ સ્થિતિ માતાના દૂધ સમાન છે. આ સ્થિતિથી શરૂઆત થયા વિના આગળ વધવું અશક્ય છે. "હું તેનો છું" આટલીજ ભાવના જો કેળવાય તો તે કેટલી મધુર લાગે છે! ઈશ્વરભક્ત પ્રભાતના પહોરમાં જાગૃત થતાં કહે છે કે, "પ્રભુએ મને કૃપા કરી જાગૃત કર્યો." પોતાના નિત્ય કર્મમાં પ્રવૃત્ત થતાં કહે છે કે, "મારી ફરજો બજાવવા પ્રભુએ મને પ્રેર્યો છે." સર્વ જગત, પોતાનાં સગાંસંબંધી સર્વ પ્રભુએ તેને આપેલાં છે એમજ તે સમજે છે. અહા! જગત આવા વિચારોથી સ્વર્ગ સમાન બને છે. મનુષ્ય ખરાં અંતઃકરણથી એમ માને કે દરેક વસ્તુ ઈશ્વરની છે અને પોતે પણ તેનોજ છે, તો પછી સંસાર તેને માટે સ્વર્ગજ છે. આવી ભાવના પણ જો બરાબર દૃઢ હોય, તો તેવો પુરુષ પણ આનંદમયજ બને છે. આ ભાવના પ્રમાણે જો કર્મ કરે, તો તેની મધુરતા ઓર આવે છે, પરંતુ આ ભાવના પણ માત્ર હજી સત્ય ધર્મની શરૂઆતજ છે.

ઉપર કહી તે ભાવના સાથે "હું તારો છું" એ ભાવનાને સરખાવીએ. દર પળે મારે તારી જરૂર છે, હું તારો ને તારોજ છું. પહેલી ભાવના મધુરતર છે. તફાવત હવે જુઓ. માયાનો પડદો સહેજ પાતળો થવાથી આ બીજી ભાવના સ્ફુરે છે. આમાં ઈશ્વરને ત્રીજા પુરુષમાં સંબોધતા નથી. તે અદૃશ્ય કે ગેરહાજર હોય તેમ કહેતા નથી; પરંતુ આપણી સન્મુખ હોય એમ બોલીએ છીએ. આ ભાવનામાં ઈશ્વર આપણી વધારે પાસે છે, આપણે તેના પરિચયમાં વધારે આવીએ છીએ. એક ધાર્મિક પંથ તરીકે આ મત, આવી ભાવના ઊંચી છે; પણ ઘણી વખત મનુષ્ય "ઈશ્વર પોતાની સન્મુખ છે" એમ સમજતો હોવા છતાં પણ આ ભાવનાને અંગે જેટલી તીવ્ર ઇચ્છા જોઈએ તેટલી તેનામાં હોતી નથી. જેટલી જ્વલંત ને જાગૃત શ્રદ્ધા જોઈએ તેટલી તેનામાં હોતી નથી.

દૃઢ શ્રદ્ધા જો પહેલી ભાવનામાં પણ હોય, તો માયાનો પડદો

ત્યાં પણ નહિ જેવોજ રહે છે. રોમેરોમમાં, શરીરના લોહીના બિંદુએ બિંદુમાં જો આ પહેલી ભાવના ઓતપ્રોત થયેલી હોય, કે, "હું તેનો છું" તો તેવી દઢ માન્યતાથી માયાનો પડદો આંખ ઉપરથી દૂર થઇ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થાય છે; તેવી ભાવનાથી મનુષ્ય ઈશ્વર બને છે. કેટલીક વખત મનુષ્ય બીજી ભાવનાવાળો હોય છે તો ખરો; પણ પહેલી ભાવનાવાળો મનુષ્ય પોતાની માન્યતામાં જેટલો તન્મય હોય છે, તેટલો બીજી ભાવનાવાળો હોતો નથી; તેથી શ્રદ્ધાની ન્યૂનતાથી સ્વાત્માનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી.

ત્રીજી ભાવના "त्वमेवाहम्" "હું તે તું છું" એ છે. પહેલી ભાવનામાં હું તેનો છું, બીજીમાં "હું તારો છું" ને આ ત્રીજીમાં "હું, તું છું." પહેલીમાં ઈશ્વર દૂર સમજાય છે, બીજીમાં સન્મુખ છે એમ ધારીએ છીએ; પરંતુ આ છેલ્લી સ્થિતિમાં આવીએ છીએ, ત્યારે દ્વૈતભાવ ઊડી જઇ અદ્વૈતભાવ આવે છે. પ્રેમ અને પ્રેમ જેના ઉપર કરવાનો છે તે વસ્તુનો અભેદ થઇ જાય છે. આમ અભેદોર્મિ થવાથી વેદાંતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. પતંગિયું દીવાની પાસે ને પાસે જતું જાય છે ને અંતે દીવામાં બળી જઇ પોતે પણ દીપકરૂપ બને છે. ઉપનિષદ શબ્દનો અર્થ (ઉપ એટલે પાસે ને નિ એટલે નક્કી તથા ષદ્ એટલે નાશ.) પરમાત્માની એટલા તો પાસે જઇ પહોંચવું કે ભેદભાવના, દૂરત્વ, નક્કી નાશ પામે. ઈશ્વરનો ખરો ભક્ત તેની સાથે એકમય થઇ જાય છે અને તેનાથી સ્વાભાવિક રીતેજ "अहं ब्रह्मास्मि" "હું બ્રહ્મ છું" એમ બોલી જવાય છે. ધર્મમાં ઊંચામાં ઊંચી સ્થિતિ આ છે. પરાભક્તિ જેને કહે છે તે આજ છે. આનેજ વેદાંત કહે છે ને તેનો અર્થ જ્ઞાનનો અંત એમ થાય છે. સર્વ જ્ઞાનનો છેડો આ છે. આ ભાવનાથીજ ધર્મના લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચી શકાય છે. આ ભાવનાથીજ માયાનો પડદો સમૂળો દૂર થાય છે; પરંતુ કેટલાકને આ ભાવનામાં જોઇએ તેટલી દઢતા થતી નથી, તેથી કરીને તેઓ માયાનો પડદો તોડીને સાક્ષાત્કાર કરી શકતા નથી. વળી કેટલાક મનુષ્યો બુદ્ધિબળ વડે–જ્ઞાનદષ્ટિ વડે આ સ્થિતિએ આવ્યા પછી હૃદયમાં આ ભાવના દઢ કરવી શરૂ કરે છે અને અંતે માયાનો પડદો ખોલી નાખી આત્માનંદ અનુભવે છે. આવા પુરુષોનો મોક્ષ થયો કહેવાય છે. તેઓ આ જન્મમાંજ જીવન્મુક્ત કહેવાય છે.

માયાનો પડદો ઓછો કરવાનું કાર્ય બુદ્ધિદ્વારા થાય છે અને પડદો ઊંચકી દૂર ફેંકવાનું કાર્ય ભાવના કર્યાથી થાય છે. ઉપર ત્રણે પ્રકારની ભાવના કહી. હવે એ ત્રણે ભાવનામાં રહેલા જુદા જુદા મનુષ્યો કેવી રીતે માયારૂપી પડદો દૂર ફેંકી શકે છે તે જોઈએ. હિંદુઓમાં પ્રવર્તતી કેટલીક વાર્તાઓનાં દૃષ્ટાંતથી આને આપણે સમજાવીશું.

એક કન્યા કોઇના પ્રેમમાં પડીને પ્રેમમય બની ગઇ હતી. એક વાર તે ઘણી માંદી પડી, ત્યારે વૈદ્યોને બોલાવ્યા. વૈદ્યોએ કહ્યું કે, "તેના શરીરમાંથી થોડું લોહી કાઢી નાખીએ, તોજ તે સાજી થઇ શકે." આ અભિપ્રાયને લીધે તેની નાડી ખોલવાનું શરૂ કર્યું, પરંતુ તેના શરીરમાંથી લોહી ન નીકળતાં ઊલટું તેના પ્રેમીના શરીરમાંથી લોહી નીકળતું જણાયું. આ અભેદતા કેવી આશ્ચર્યકારક છે? આને આપણે દંતકથા–ગપ કહીશું; પરંતુ આમ બનવાજોગ છે. ઘણી વખત પ્રેમમાં લુબ્ધ થયેલા મનુષ્યો પોતાના જીવનમાં આ પ્રકારનો કાંઇક અનુભવ લે છે. પેલી કન્યા પોતાના શરીરનું ભાન ભૂલી ગઈ હતી, પોતાનું અસ્તિત્વ (શરીર, દેહ તરીકેનું) ભૂલી ગઇ હતી ને પોતે પોતાના પ્રેમપાત્ર સાથે એકરૂપ થઇ ગઇ હતી. આવા પ્રકારની એકરૂપતા તેજ ધર્મ કહેવાય. મારૂં શરીર પરમેશ્વરનું છે, એનો આત્મા એ મારો આત્મા છે. હિંદુઓમાં "યોગવાસિષ્ઠ" નામનું એક અત્યંત મનોહર પુસ્તક છે; જેમાં એક એવી વાત છે કે, એક સ્ત્રી અગ્નિમાં પડી, પરંતુ અગ્નિથી તે બળી નહિ. એ સ્ત્રીના આશકને પણ અગ્નિમાં નાખ્યો, તો તે પણ બળ્યો નહિ. આમ શાથી બન્યું? તેમને નદીમાં નાખવામાં આવ્યાં, પણ તે ડૂબીને તણાયાં નહિ. પર્વતોની ટોચ ઉપરથી તેમને ફેંકવામાં આવ્યાં; પરંતુ તેમનો એક વાળ પણ વાંકો ન થયો, આનું કારણ શું? તે વિષેનો ખુલાસો તે સમયે તેઓ ના કરી શક્યાં; કારણ પોતાના અસ્તિત્વનુંજ તેમને ભાન નહોતું. ઘણા કાળ પછી આમ કંઇ ઇજા ના થવાનું કારણ તેમને પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, તેઓ એકબીજામાં તન્મય હતાં; તેથી કરીને અગ્નિ અગ્નિરૂપે નહોતો, અગ્નિ પોતાના હૃદયનો આશક જણાયો. પાણી પાણીરૂપે નહોતું, પરંતુ પોતાનો પ્રેમજ હતું. પર્વત પર્વતરૂપે નહોતો; દેહ દેહરૂપે નહોતો. સર્વ કોઇને આત્મરૂપેજ દેખતાં હતાં, તો પછી

પોતાનો પ્રેમ પોતાને કયે પ્રકારે હાનિ કરી શકે ?

પુરાણોમાં આપણે વાંચીએ છીએ કે એક પિતા, પોતાનો પુત્ર કે જે ધાર્મિક જીવન ગાળતો હતો, તેનાથી તેને વિમુખ કરવા પ્રયત્ન કરતો હતો. પોતાની માફક જગતના વ્યવહારમાં પડી રહેવા તેને શિખામણ દેતો હતો; પરંતુ પિતાની આ પ્રકારની શિખામણ કાંઇ કામ કરી શકી નહિ. પિતાએ પુત્રને અટકાવવા માટે અગ્નિમાં નાખ્યો; પણ અગ્નિથી તે બળ્યો નહિ, ત્યારે વહેતા પાણીમાં ફેંક્યો, તો પાણી ઉપર તે તરવા લાગ્યો. એ બાળકને પ્રકૃતિ ઇજા કરવાને બદલે ઊલટી સહાયક થઇ; કારણકે સર્વત્ર તે પ્રભુનેજ જોઇ રહ્યો હતો. સર્વત્ર પ્રેમ ને પ્રેમજ તેની દૃષ્ટિએ પડતો હતો. તે બાળકને અગ્નિ, પાણી, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર વગેરે સ્વર્ગ સમાન લાગતાં હતાં, તો પછી કેવી રીતે તેને હાનિ પહોંચે ?

એક વખત એક સાધુ ગંગાજીના મુખ આગળ, જ્યાં હિમાલયનું ગાઢ અરણ્ય છે, ત્યાં આગળ કિનારે બેઠો હતો. સામે કિનારે બીજા સાધુઓ તેને નિહાળતા બેઠા હતા. આ સાધુ તો માત્ર "शिवोऽहम्, शिवोऽहम्" એમ ઉચ્ચાર કર્યે જતો હતો; એટલામાં એક વાઘ ત્યાં આવી ચડ્યો અને પેલા સાધુને તેણે પંજામાં પકડ્યો. સાધુ તો આ વખતે પણ शिवोऽहम् નો ઉચ્ચાર કર્યે જતો હતો. નીડરતાથી, અસ્ખલિત સ્વરથી મંત્રોચ્ચાર કર્યે જતો હતો. વાઘે તેના હાથ ને પગ તોડી નાખ્યા; પણ મંત્રોચ્ચાર તો ચાલુજ હતો. આનો અર્થ શો ? शिवोऽहम्, शिवोऽहम् કહેવાથી શું તેનામાં નાસ્તિકતા આવી હતી ? બિલકુલ નહિ. સાધુને સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થયો હતો. પ્રેમમાં તન્મય થયેલું સ્ત્રીપુરુષનું જોડું પ્રેમના શિખરે ચડીને આજ સ્થિતિ અનુભવે છે. માતાઓ પોતાના બાળક ઉપર એટલો તો પ્રેમ ધરાવે છે કે તેમને પોતાનો આત્મા, પોતાના પ્રાણ કહીને સંબોધે છે; કારણ એકબીજાનો સ્વાર્થ–ભલું થવાનાં કારણો જુદાં નથી, એકજ છે.

પ્રભુનું સ્મરણ કરી, પ્રભુને ભેટી, તેની સાથે સંલગ્ન બની જઇ એવી તો અભેદતા પ્રાપ્ત કરો કે પછી કોઇ દિવસ વિયોગની વાતજ ના રહે. "बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा" આમ રટણ કરવા કરતાં "મારી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાઓ" "મારીજ ઇચ્છાથી સઘળું બને છે" એમ દૃઢ માનો, એમ ભજ્યા કરો.

હાલ અમેરિકામાં જે રીતભાત પ્રચલિત છે, તે કરતાં ઘણી જુદી જાતની રીતભાત પૂર્વે હિંદુસ્તાનમાં હતી. અમેરિકામાં રાત્રે દીવા કરવા સારૂ વીજળિક શક્તિનો ઉપયોગ થાય છે. 'રામ' જે સમયની વાત કહે છે, તે સમયે હિંદુસ્તાનમાં માટીનાં કોડિયાં દીવા કરવા માટે વપરાતાં હતાં અને જ્યારે એક ઘરમાં કોઇએ દીવો કર્યો હોય, ત્યારે આડોશીપાડોશી તેના ઘરમાં જઇને દીવો સળગાવી આવતાં. એક સંધ્યા સમયે એક કન્યા જે શ્રીકૃષ્ણ ઉપર આસક્ત થઇ હતી તે, કૃષ્ણના પિતાના ઘરમાં દીવો સળગાવવા ગઇ. ખરૂં જોતાં તો તે માત્ર સૂર્ય જેવી કાંતિવાળા કૃષ્ણના મુખના તેજમાં પતંગિયા માફક ઝંપલાવવાજ ગઈ હતી. ત્યાં જતાં દીવાની જ્યોતિ તરફ દૃષ્ટિ ન નાખતાં, કૃષ્ણના મુખ ભણી જોઈ રહીને તેણે દીવો સળગાવવા માંડ્યો. કૃષ્ણના મુખ ભણી જોતાં તે તેમાં એટલી તો તલ્લીન થઈ ગઇ કે, પોતાના દીવાની વાટ સળગાવતાં પોતાની આંગળી બળતી હતી, તેનું પણ તેને ભાન ન રહ્યું. આમ આંગળી બળ્યે જતી હતી અને વખત ચાલ્યો જતો હતો, પણ તેને ઘેર જવાનું પણ સાંભર્યું નહિ. એ કન્યાની માતા અધીરી બની, તેથી તે કૃષ્ણના પિતાને ત્યાં ગઇ અને જુએ છે તો છોકરીની આંગળી બળ્યે જાય છે! માતા ગળગળી થઇ ગઇ ને રુદન કરતી બોલી ઊઠીઃ "અરેરે દીકરિ! તું શું કરે છે?" આ સાંભળી તે છોકરી સાવધ થઇ. આવા પ્રેમમાંજ અભેદતા ઉત્પન્ન થાય છે. આ અભેદતાને એટલે કે તે મારો આત્મા પરમાત્માજ છે, હું ઇશ્વરજ છું; આ ભાવનાને ત્રીજી સ્થિતિ કહેવામાં આવે છે અને ત્યાર પછીની જે સ્થિતિ થાય છે તે શબ્દથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી.

ઉપરની વાર્તા પ્રેમની ત્રીજી સ્થિતિનું ચિત્ર આપે છે. હવે "હું તારો છું" એ બીજી દશાને સમજાવવા સારૂ આપણે નીચલું દૃષ્ટાંત જોઇએ. બે છોકરાઓ કોઈ ગુરુ પાસે ગયા અને તેમને "આપ અમને ધર્મોપદેશ કરો" એમ વીનવ્યું. ગુરુ બોલ્યાઃ "ભાઇ! તમારી પરીક્ષા કર્યા વિના તમને ઉપદેશ થાય નહિ." એમ કહીને તેમણે બન્ને છોકરાઓને એકેક કબૂતર આપ્યું અને તેઓને કહ્યુંઃ "તમને કોઈના દેખે એવી એકાંત જગામાં જઇને આ કબૂતરને મારી લાવો." આજ્ઞા થતાંજ એક છોકરો સીધો સીધો લોકોની ગિરદીવાળા રસ્તા પર ગયો અને રસ્તે ચાલતા

લોકો તરફ પીઠ ફેરવીને એક લુગડાનો કકડો પોતાના માથા પર ઓઢી લીધો. પછી પેલા કબૂતરને પકડીને તેની ડોક મરડી નાખી અને તેને લઇને ગુરુ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો: "ગુરુજી, ગુરુજી! આપની આજ્ઞા બજાવી. જુઓ, આ આપે કહ્યું તે કરી આવ્યો!" ગુરુએ પૂછ્યું: "ભાઇ! આ કબૂતરને તેં માર્યું, ત્યારે કોઇ તને જોતું તો નહોતું ને?" શિષ્ય બોલ્યો: "ના, કોઈ નહોતું." ગુરુએ કહ્યું: "ઠીક, હવે તારો સાથી શું કરે છે તે જોઇએ."

પેલો બીજો છોકરો ઘાડા જંગલમાં ગયો અને કબૂતરની ડોકી મરડી નાખવા તૈયાર થયો. તે સમયે તે ગરીબ પક્ષીની આંખો દયા ઊપજે તેવી બેબાકળી થઇ અને તે પોતાના ઘાતક તરફ જોઇ રહી હતી. આ આંખોમાં કાંઇ એવું તો તેજ પ્રકાશતું હતું કે, પેલો છોકરો ગભરાયો; ગુરુના કહેવા પ્રમાણે કરવા જતાં વાત વસમી લાગી. આ એકાંત સ્થળમાં પણ કોઇ જોતું નથી તે વાત ખોટી લાગી; કારણકે "અન્ય કોઈ" જોનાર તરીકે પોતાના કૃત્યનો સાક્ષી કબૂતરની આંખોમાં જણાયો. આહા! કોઇ એવું સ્થળજ નથી કે જ્યાં આપણે એકલા હોઇએ! છોકરાને વિચાર થયો કે, હવે શું કરવું ને ક્યાં જવું? તે તો જંગલમાં આગળ ને આગળ ચાલ્યો ગયો. ફરીથી કબૂતરની ડોક મરડવા જતાં એની એજ આંખો ટગર ટગર સામું જોઇ રહી. વખતોવખત આમ થવા માંડ્યું; પરંતુ ગુરુનો આદેશ અમલમાં મૂકી ના શક્યો. નિરાશ થઇ તે ગુરુ પાસે ગયો અને મસ્તક નમાવી રોઇ પડ્યો. કબૂતરને ગુરુના પગ આગળ મૂક્યું ને બોલ્યો: "ગુરુજી! સ્વામીજી! આ સ્થિતિ ખમાતી નથી. ઈશ્વર વિષે જ્ઞાન આપો. આમ પરીક્ષા કરવા કરતાં બીજો રસ્તો દેખાડો. દયા કરીને દિવ્ય જ્ઞાન આપો." ગુરુએ શિષ્યને છાતી સરસો ચાંપ્યો અને પ્રેમથી કહ્યું: "વહાલા શિષ્ય! જેમ એકાંત સ્થળમાં પણ કૃત્ય કરતાં, કબૂતરની આંખોમાં તારા કૃત્યનો સાક્ષી જણાયો, તેમ તું ગમે ત્યાં હોય અને લાલચોથી ખરાબ કામ કરવા તત્પર થાય, ત્યારે યાદ રાખજે કે પ્રભુ સર્વત્ર છે ને સર્વ કૃત્યોનો સાક્ષી છે. પ્રભુ મને જુએ છે એ ખૂબ યાદ રાખજે. હરદમ ઈશ્વરને સાક્ષી રાખીનેજ તારૂં કૃત્ય કરજે."

હવે શરૂઆતમાં થતી ધાર્મિક સ્થિતિ વિષે કહીશું. "હું તેનો છું" "હું પ્રભુનો છું" આ સ્થિતિનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ પણ

કેટલી કઠણ વાત છે? કારણકે જો મનુષ્ય આ સ્થિતિમાં પણ ઓતપ્રોત થઇ ગયો હોય, આ સ્થિતિનો પણ તેને ખરો સાક્ષાત્કાર થાય, તો તે જગતમાં દિવ્યતાને પામી શકે છે. હિંદુસ્તાનમાં એક સાધુ હતો. તે કોઇ સ્થળે નોકરી કરતો હતો. ત્યાં તેનું કાર્ય માત્ર દાન આપવાનું હતું. લોકોને અન્નવસ્ત્ર આપવા ઉપર એ નિમાયેલો હતો. કેટલાક ગરીબ લોકો એ સાધુના શેઠ પાસેથી તેર શેર લોટ લેવાનો હુકમ લઇને આવ્યા. સાધુ મોટેથી એક, બે, ત્રણ એમ બોલી બોલીને જોખતો જતો હતો ને લોટ આપ્યે જતો હતો. હવે હિંદુસ્તાનમાં "તેર" ને "તેરા" કહે છે. આનો અર્થ તેર પણ છે ને તારૂં એમ પણ થાય છે. આ સાધુ પ્રભુમાં એટલો તો તલ્લીન હતો કે પ્રભુનું નામ સાંભળતાં તેનાં રોમેરોમ આહ્‌લાદથી ઊભાં થઇ જતાં હતાં. બારની સંખ્યા સુધી બોલતાં બોલતાં તેર બોલવાનો વખત આવ્યો ને "તેરા" એમ કહેતાંની સાથેજ તે પોતાની સ્થિતિ ભૂલી ગયો, જગતને પણ ભૂલી ગયો અને પોતે શું કરે છે તે પણ ભૂલી ગયો. આ ધનમાં "તેરા" "તેરા" એમ કહેતાં કહેતાં સમાધિસ્થ થઇ જઇ આત્માનંદ ભોગવવા મંડ્યો. આ પ્રમાણે શરૂઆતની સ્થિતિમાં પણ જો ખરો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તો ઊંચામાં ઊંચા શિખરે પહોંચી શકાય છે. ઢોંગ ના કરવો હોય, ધર્મ ધર્મ એમ માત્ર મોંએથીજ બોલ્યા ના કરવું હોય અને ઇશ્વરની આંખમાં ધૂળ ના નાખવી હોય, તો જે સ્થિતિમાં હોઇએ તે સ્થિતિનો પૂર્ણ અનુભવ લેવો જોઇએ. હિંદુઓના મત પ્રમાણે જે ખરી ધાર્મિક વૃત્તિવાળા થાય છે, તેજ આ જન્મમાં કે બીજા જન્મમાં ચડતી પાયરીએ ચડે છે અને બીજા જન્મમાં પણ જો તેજ વૃત્તિ કાયમ રહે, તો તે પછીના જન્મમાં તેથી પણ વધારે ચડતી સ્થિતિમાં જાય છે અને છેલ્લી સ્થિતિમાં આવે છે, ત્યારે મોક્ષ થાય છે; ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી, ઇશ્વરત્વને પામી જાય છે. ૐ!

"અહા! આનંદરસથી મારો સુખનો પ્યાલો ઊભરાઇ જાય છે. સર્વ ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થાય છે. પ્રભાતનો મીઠો ને મધુર વાયુ મારો કાર્યવાહક છે અને તેના સ્પર્શથી આહ્‌લાદ પામી જગત ખીલતું જાય છે, તે મારોજ પ્રતાપ છે. મેઘ-ધનુષ્યના રંગો મારા આભૂષણરૂપ છે. પ્રકાશ મારા સંદેશા લઇ જાય છે અને વિદ્યુત તેમને પ્રજ્વલિત કરે છે. પ્રેમી ને પ્રેમીનાં હૃદયો હું પોતેજ છું.

ઇચ્છાઓ તથા ઊર્મિઓ પણ હુંજ છું.

"પ્રફુલ્લિત ગુલાબનાં સ્મિત, ઝાકળરૂપી મોતી, આનંદપ્રદ સૂર્યનાં કિરણો, રૂપેરી ચંદ્રપ્રકાશ, મીઠાં ને મધુર સ્વચ્છ રમતાં-કૂદતાં મોજાં, ઝૂલતાં ઝાડો, એકબીજા સાથે લપટાઇ ગયેલી વેલી-ઓ, ગૂંજારવ કરતા ભ્રમરો, એ સર્વે મારાજ વિચારો પ્રદર્શિત કરવાનાં સાધનો છે; મારાજ મધુર શ્વાસોચ્છ્વાસ છે. 'સોઽહમ્' મારૂં જન્મમરણ છે. સર્વ સારા ને નરસામાં, કટુતા ને મધુરતામાં હુંજ રમણ કરી રહ્યો છું.

"શું કરૂં ને ક્યાં જાઉં તેનો મને વિચાર નથી; કારણકે અખિલ બ્રહ્માંડમાં હું વ્યાપ્ત છું. કાળ અને શક્તિ હુંજ છું. મારે ઇચ્છા કરવાની જરૂર નથી. શંકા અને દિલગીરીથી હું પીડાતો નથી; કારણકે સર્વનું મૂળ હુંજ છું. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન અહીંજ છે. દૂર તે સમીપ છે. સર્વ સ્વાર્થ, બેડી ને બંધનો મારે તાબે છે. અરિ ને મિત્રનો અધિષ્ઠાતા દેવ હુંજ છું. મારી આજ્ઞા સર્વને માન્ય છે."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

प्रेरणानुं स्वरूप*

હિંદુસ્તાનમાં એક સમયે એક સભામાં વિદ્વાન અને ડાહ્યા પુરુષો એકઠા થયા હતા. ત્યાં હિંદુશાસ્ત્રમાંથી પવિત્ર ધર્મસૂત્રોનું પ્રવચન થઇ રહ્યું હતું. આચાર્યોએ વ્યાખ્યાન પૂરૂં કર્યું અને સભા વિસર્જન થવાની તૈયારીમાં હતી; એટલામાં એક માણસ બોલી ઊઠ્યો કે, "આ શહેરમાં કોઇ એક મહાત્મા પધાર્યા છે અને તેઓ નદી કિનારે ઊતર્યા છે."

આમ કહીને તેણે તે સાધુનાં અત્યંત વખાણ કર્યાં; એટલે લોકોને સ્વાભાવિક રીતે એ મહાત્મા વિષે વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા થઇ. એ સભામાં પાંજરામાં પૂરી રાખેલો એક પોપટ અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એક કેદી હતો. તેણે આ મહાત્મા વિષેની વાત ધ્યાન દઇને સાંભળી અને તેણે જે ગૃહસ્થ આ મહાત્માના સંબંધમાં વાત કરતો હતો તેને કહ્યું: "મારી વતી તે મહાત્મા પાસે જઇને તમે પૂછી આવશો કે, આ પિંજરામાં કેદ પુરાયેલા પક્ષીના છુટકારા માટે કોઇ ઉપાય છે?" તે ગૃહસ્થે હા કહી, ને તે મહાત્મા પાસે જઇને તે પોપટનો પ્રશ્ન રજૂ કર્યો. મહાત્માએ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતાં, પાસેની નદીમાં નાહવા પડી શરીરને વહેવા દીધું. તેઓ ખરેખર તણાતા હોય અને મૃતપ્રાય થઇ ગયા હોય એવા જણાવા લાગ્યા. સાધુની આ સ્થિતિ જોઇ ત્યાં ઊભેલા લોકોને ઘણુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યું અને જે ગૃહસ્થે પાંજરામાં બદ્ધ થયેલા ગુલામ–પોપટનો સંદેશો આણ્યો હતો, તેને તેઓએ ઘણોજ ઠપકો આપ્યો. લોકોને એમ લાગ્યું કે, પિંજરામાં પુરાયેલા પોપટની વાત સાંભળીને દયાળુ હૃદય હોવાને લીધે સ્વામી મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા છે. આ મહાત્મા તે દિવસે આખો દહાડો આ સ્થિતિમાં રહ્યા. બીજે દિવસે પ્રથમના ઠેકાણે પાછી

* આ ભાષણ સ્વામી રામતીર્થે તા. ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૩ ના રોજ આપ્યું હતું.

સભા ભરાઇ, ત્યારે તે બદ્ધ થયેલા પોપટે પેલો ગૃહસ્થ કે જે ત્યાં હાજર હતો તેને પૂછ્યું: "કેમ ભાઇ, મારા સંદેશાનો ઉત્તર મળ્યો કે નહિ?"

ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો: "પોપટજી! જેવો તમારો સંદેશો મેં મહાત્માને વિદિત કર્યો, કે તરતજ તે મહાત્મા મૂર્ચ્છિત થઇ ગયા જેવા જણાયા અને નદીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યા." સભામાં બેઠેલા લોકો આ સાંભળી બહુજ આશ્ચર્યચકિત થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, આનો અર્થ શો? તે પોપટ જો કે બુદ્ધિશાળી નહોતો, તોપણ તેને એ મહાત્માના વર્તનનું રહસ્ય સમજાયું અને "સાધુ મૂર્છા પામ્યા" એ શબ્દો સાંભળીને તરતજ તે મૂર્છા પામી બેભાન થઇ ગયો અને જાણે મરી ગયો હોય એવો જણાયો. સભામાં બેઠેલા માણસોને આ જોઇને ઘણીજ તાજુબી લાગી અને કહેવા લાગ્યા કે, "ખરેખર, આ સંદેશો કંઇ ભેદવાળો હોવો જોઇએ!" જ્યારે પાસે ઊભેલા માણસોને લાગ્યું કે, આ પોપટ તો હવે મરી ગયો છે, ત્યારે તેમણે મરેલા પોપટને પાંજરામાં પૂરી રાખવો નહિ એમ ધારી પાંજરાનું બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. જેવો તે પોપટને ઊચકીને બહાર નાખવા ગયા કે તરતજ તે છૂટો થઇને ઊડી ગયો. પછી તેણે એ સભામાં બેઠેલા લોકોને સંબોધીને કહ્યું કે, "હે શ્રોતાજનો! હે જગતના માનવીઓ! તમે આ પવિત્રશાસ્ત્રો સાંભળવાને દરરોજ એકત્ર તો થાઓ છો; પરંતુ આત્માનુભવ, મુક્તિ અને પ્રેરણા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે સંબંધી હજી તમે કંઈ પણ જાણતા નથી. તે મહાત્માનો જે સંદેશો મને કહેવામાં આવ્યો તે ઉપરથી હું જાણી શક્યો કે, તેઓ ખરી રીતે મૂર્છા પામ્યા નહોતા; પરંતુ મારા સંદેશાના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર જાણે કે મૂર્છા પામીને પોતે આપતા હોય એમ મને પ્રેરણા થઈ.આવી રીતે તે મહાત્માએ મને મુક્તિનો ખરો રસ્તો બતાવ્યો અને તે રસ્તો તે આજ છે કે, "બાહ્ય મૃત્યુ એજ અંતર્જ્ઞાન અને મોક્ષનો માર્ગ છે." દેહાત્મબુદ્ધિનો નાશ તેજ પ્રેરણાનો ખરો રસ્તો છે. દેહાત્મબુદ્ધિથી પર થવું, આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં જોડાવું, આંતરિક મોક્ષની એવી અવસ્થાએ પહોંચી જવું કે જ્યાં આ દેહ મૃતપ્રાય થાય છે, એજ મોક્ષનો સત્ય માર્ગ છે. જ્યારે આ મર્યાદિત અલ્પ જીવનને, જ્યારે આ ક્ષુદ્ર દેહાભિમાનને ભૂલી જવાય છે, જ્યારે એને તદ્દન નિર્મૂળ કરવામાં આવે છે;

ત્યારેજ સત્ય જીવનનો ખરો રસ્તો આપણે હાથ લાગે છે. સંસ્કૃત-માં બરાબર અર્થસૂચક બે શબ્દો છે; તે માંહેલો એક ભોગ અને બીજો યોગ છે. તમારા માંહેલા ઘણા આ યોગ શબ્દથી વાકેફ હશે અને કદાચ તમે વાંચ્યું પણ હશે કે, આ યોગનો ઊલટો શબ્દ તે ભોગ છે. ભોગ શબ્દનો મૂળ અર્થ વિલાસ થાય છે અને યોગ શબ્દનો અર્થ ત્યાગ થાય છે.

આ જગતમાં લોકો મોજશોખ અને વિલાસની વાતો બહુ કરે છે; પરંતુ મોજશોખ અને ભોગ તે શું છે? જો તમે બરાબર ભોગનું પૃથક્કરણ કરીને વિચાર કરી જોશો, તો તમને જણાશે કે તે યોગ–ત્યાગ સિવાય બીજું કંઇ પણ નથી.

ખરી રીતે ત્યાગ સિવાય બીજા કશામાં વાસ્તવિક ભોગ નથી અને ત્યાગ વિના પ્રેરણા પણ ક્યાં છે? અરે! ત્યાગ સિવાય બીજા કશામાં ખરી પ્રભુભક્તિ પણ નથી. જે વખતે તમને તમારા તુચ્છ દેહાભિમાનનું જરી પણ ભાન રહેશે નહિ; કારણકે જે પળે આનંદ છે, તે પળે તે આનંદનો ભોક્તા હોઇ શકે નહિ. જે વખતે અંતઃપ્રેરણા થાય છે, તે વખતે "હું જાણું છું" ને "હું કરૂં છું" એવો વિચાર રહેતો નથી. તે વિચાર ત્યાં રહી શકેજ નહિ. મહાન પુરુષોએ આ વિષય ઉપર જે જે કહ્યું છે, તે આજ છેઃ "જે મનુષ્યને પોતાનું સ્વાધીનપણું પ્રાપ્ત થયું છે, તે મનુષ્ય કાવ્યના બારણાં વ્યર્થજ ઠોકે છે." (તેને કાવ્ય રચવાના પ્રયત્ન-ની જરૂર નથી.) તમે કાવ્યરસિક તેમજ કાવ્ય કરનાર એમ બન્ને સાથે સાથે હોઇ શકો નહિ. તમે તમારા પોતાના માલિક તેમજ કવિતા કરનાર હોઇ શકો નહિ. કોઇ પણ માણસ લખી શકે અને તેની સાથે લખે છે, એમ તેને ભાન હોઇ શકે નહિ. જ્યારે મનુષ્ય કર્તા તરીકેનું ભાન ભૂલી પોતે ભાનસ્વરૂપજ–જ્ઞાનસ્વરૂપ બની જાય છે, ત્યારેજ તે ખરી અંતઃપ્રેરણાની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે. કારીગરે પોતાની કારીગરીમાં તલ્લીન થઇ જવું જોઇએ. જો તમે લોકોમાં મહાન કારીગર તરીકે ગણાતા હો, તો તે બીજાની દૃષ્ટિથીજ ગણાઓ છો, તમારી દૃષ્ટિથી નહિ, "હું કરૂં છું" એવો વિચાર ત્યાં રહેતો નથી. તમે તો તે કાર્ય સાથે એકરૂપ બની જાઓ છો. કારીગર, કારીગરી અને કારીગરીવાળી વસ્તુ એ સર્વે એકરૂપ થઇ જાય છે.

ત્યાં દ્વૈતપણું નષ્ટ થાય છે. ત્યાં જ્ઞાતા, જ્ઞાન કે જ્ઞેય એવો કોઇ ભેદ રહેતો નથી. લોકો કહે છે કે, "આ મહાત્મા પુરુષ છે;" પરંતુ જો તે પોતે પોતાને મહાત્મા ગણતો હોય તો તે મહાત્મા-જ નથી. જો તે પોતે પોતાને આત્મપ્રેરિત જ્ઞાની માનતો હોય તો તેને કદી પ્રેરણા પ્રાપ્તજ થતી નથી. માત્ર લોકોજ તેને મહાત્મા અને પ્રેરિત પુરુષ કહી શકે. મનુષ્યો મેઘધનુષ્ય તરફ જુએ છે અને તેથી રંગબેરંગી છાયા જોઇને આહ્લાદ પામે છે, સદા તેનાં વખાણ કર્યા કરે છે; પરંતુ જે સ્થળે તે મેઘધનુષ્ય હોય છે, તેજ સ્થળે જઇને તમે જોશો તો તમને ત્યાં મેઘધનુષ્ય જેવી કોઇ વસ્તુજ જણાશે નહિ. માત્ર તે સ્થળની સામી બાજુએ ઊભેલા લોકોનેજ તે મેઘધનુષ્ય જણાય છે.

આવીજ રીતે લોકો પોતાની દૃષ્ટિથી કોઇ પણ પુરુષને મહાત્મા, પ્રેરણાયુકત ત્રિકાળજ્ઞાની, તત્ત્વવેત્તા, પ્રખર લેખક કે દિવ્ય વિચારશીલ ગણે છે; પરંતુ પોતાની દૃષ્ટિથી તે માણસને "હું લેખક છું," "મને અંતઃસ્ફુરણા થાય છે" એવો કોઇ પણ જાતનો ભ્રમ થતો નથી. તેનું કશું પણ તેને ભાન હોતું નથી. કારીગરે પોતાની જાતને પોતાની કારીગરીમાંજ સમર્પણ કરવી જોઇએ. મધમાખીઓ જેવી રીતે પોતાનું આખું જીવન પોતાના ડંખમાં સમર્પણ કરે છે, તેવીજ રીતે કારીગરોએ પણ પોતાનું સર્વસ્વ જીવન પોતાની કારીગરીમાંજ સમર્પણ કરવું જોઇએ. આમાંજ અંતઃપ્રેરણાનું સર્વ રહસ્ય સમાયેલું છે. મધમાખ જ્યારે તમને ડંખ મારે છે, ત્યારે તે ડંખ મારીને તરતજ મરણ પામે છે, આવીજ રીતે એનેજ ખરો અંતઃપ્રેરણાવાળો જ્ઞાની કહેવાય, કે તે જે કાર્ય કરે છે, તેમાં પોતાની જાતને સંપૂર્ણ રીતે હોમી દે છે. આજ સર્વ રહસ્યનું રહસ્ય છે. તમને અંત પ્રેરણા થાય અને તેજ વખતે તમે તેના ભોકતા હો, એવું કદી પણ બની શકે નહિ. તમે કોઇ પણ વસ્તુના સુખના ભોકતા બનો, એટલે તમે જોશો કે પછી તમને કોઇ પણ જાતની અંતઃ-સ્ફુરણા થશે નહિ. તમારી અંતઃસ્ફુરણાનો તો જગતના માનવીઓજ ઉપભોગ કરશે. ભોકતાપણું અને અંતઃપ્રેરણા એ બન્ને કદી સાથે હોઇ શકે નહિ. તમે આનંદના ભોક્તા નહિ થાઓ; પરંતુ એ સ્થિતિથી પણ પર આનંદસ્વરૂપ થઇ જવાના.

પતંગિયું દીપકની જ્યોતિમાં પડે છે અને પોતાનો પ્રેમ કેવો

છે, એ સાબિત કરી આપે છે. બીજાં સામાન્ય કૂદાં અને માખીઓમાંથી પતંગિયાંને ઓળખી કાઢવા માટે, એને આપણે દીપકની જ્યોતિમાં દગ્ધ થતું જોઇશું. આવીજ રીતે કોઇ પણ મનુષ્ય અંતઃસ્ફુરણાવાળો કાળદર્શી કે તત્ત્વવેત્તા છે,તે સાબિત કરી આપવાને માટે તેણે ત્યાગસ્વરૂપી પૂર્ણ યોગી થવું જોઇએ. તે ભય કે શોકથી રહિત થાય છે. તેને આ સંસારની કોઇ પણ વાસના કે ઇચ્છા રહેતી નથી. તે આ સંસારની દૃષ્ટિથી મૃત થઈ જાય છે.

કોઈ પણ મહાન બુદ્ધિશાળી પુરુષ જીવંત કુદરત સિવાય બીજે કોઇ પણ ઠેકાણેથી અંતઃપ્રેરણા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આને આપણે એક કુદરતનોજ દાખલો લઇ સ્પષ્ટ રીતે સાબિત કરી આપીશું. પાણી પૃથ્વીને જીવન આપનાર છે. આ દુનિયામાં સર્વેની વૃદ્ધિ અને વિકાસનું કારણ પાણી અને પ્રકાશ છે. તમારી જમીનનો પાક પાણીથીજ થાય છે. પાણી એ ઈશ્વરની એક મહાન આશીર્વાદરૂપ બક્ષિસ છે. અમેરિકામાં લોકોને વરસાદ પસંદ નથી; પરંતુ હિંદુસ્તાન અને પૂર્વ તરફના સર્વ દેશોની અંદર વરસાદજ માત્ર દુનિયાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ આશીર્વાદરૂપ વસ્તુ ગણાય છે. મહાન તત્ત્વવેત્તાઓ, મહાન કવિઓ અને એવા બીજા મહાન પુરુષો કે જેમને અંતઃસ્ફુરણા પામવાની ઇચ્છા છે, તેઓ જ્યારે આકાશમાં ખૂબ વાદળાં ઘેરાય છે અને ગર્જના તથા વીજળી થઇ મુસળધારે વરસાદ વરસે છે, ત્યારે તે તકનો લાભ લે છે. કવિઓ અને અંતઃસ્ફુરણાવાળા પુરુષો આવી વર્ષાઋતુના પ્રસંગની અભિલાષા કરે છે. 'રામ' પોતે પણ પોતાના જાતિ–અનુભવથી કહી શકે છે કે, જ્યારે બહાર આકાશ ઘનઘોર થઇ વરસાદ પડે છે, ત્યારે બીજા કોઈ પણ પ્રસંગ કરતાં એ વખતે 'રામ' ઘણાજ આનંદ અને ઉલ્લાસથી કવિતા લખી શકે છે. જ્યારે વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસી રહ્યો હોય છે, ત્યારે મન પોતેજ સ્ફૂર્તિ પામે છે અને ચિત્ત કાવ્યની વૃત્તિથી પ્રેરાય છે. આ રીતે આવું વાતાવરણ સ્વાભાવિક પ્રેરણાજનક બને છે. વર્ષાદ્વારા આકાશ અને પૃથ્વીની એકતા સિવાય આવા અલૌકિક આનંદ માટે બીજું કોઇ પણ બાહ્ય કારણ આપી શકાય એમ નથી. આ વર્ષા પડતી વખતે લોકોને એમ લાગે છે કે, જાણે સ્વર્ગ ને પૃથ્વી એક થતાં હોય નહિ! અહીંયાં આપણે જોઇએ કે એવું શું છે કે જે આપણામાં પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરે છે અને વરસાદ લાવે છે? એવું શું છે

કે જેથી ચોતરફ ઝાકળ વરસે છે અને મંદ, મધુર પવનની લહરીઓ વાય છે? એવું શું છે કે જેથી આ સમસ્ત વિશ્વ પ્રેરિત થાય છે? વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર આપણને કહે છે કે, આ પ્રેરણાનું કારણ જેને આપણે એક પરિપૂર્ણ અવસ્થા કહીએ છીએ તે છે. હવે આ શબ્દ એવો છે કે તેને સ્પષ્ટ સમજાવવાની જરૂર છે. એક દૂધનો પ્યાલો લો. તેની અંદર ખાંડ નાખો એટલે તે ઓગળી જશે. વળી બીજી થોડી ખાંડ એમાં નાખો અને તે પણ પાછી ઓગળી જશે. એમ વારંવાર ખાંડ નાખતાં નાખતાં આખરે એવી પરાકાષ્ઠા—હદ આવશે કે પછી એમાં નાખેલી ખાંડ જરી પણ ઓગળશે નહિ. આ હદ, આ અવસ્થા, આ પરાકાષ્ઠા, તેનેજ વસ્તુની પરિપૂર્ણાવસ્થા કહેવામાં આવે છે. આવીજ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે પાણી અમુક હદ સુધીજ મીઠાને ઓગાળી શકે છે, એમ છતાં જો એની અંદર વધારે મીઠું ઉમેરવામાં આવે, તો તે ઓગળ્યા વગર એમ ને એમ તળિયે પડયું રહેશે. અત્રે પાણી મીઠાથી પૂર્ણપણે ભરપૂર છે. પાણી માટી વડે પણ આ પ્રમાણે પરિપૂર્ણ થાય છે. આપણે પાણીમાં અમુક પ્રમાણમાં માટી નાખીએ અને તે ઓગળી જશે; પરંતુ એની હદ ઉપરાંત જરી પણ વધારે માટી તેમાં નાખીએ તો તે ઓગળશે નહિ.

આપણી આસપાસ જે વાતાવરણ આવી રહેલું છે, તેની અંદર નાયટ્રોજન ઑકિસજન, કારબન ડાયોકસાઇડ, જીવનદ્રવ્ય ને બીજા કેટલાક જુદી જુદી જાતના ભૌતિક પરમાણુઓ રહેલા છે. આ વાતાવરણની અંદર વરાળ રહેલી છે. એ વાતાવરણમાં જલકણ ચારે તરફ ઊડતા રહે છે; પરંતુ જ્યારે હદ ઉપરાંત વરાળરૂપે જળ આપણા વાતાવરણમાં ભરાય છે, ત્યારે વધારાની વરાળ આપણને દૃશ્યમાન થાય છે અને એ હદ ઉપરાંતનું વધારાનું જળ વરસાદ અથવા ઝાકળરૂપે નીચે પૃથ્વી ઉપર પડે છે. આવી રીતે જ્યારે વાતાવરણ પાણીથી ભરપૂર થાય છે અને તેની હદ ઉપરાતનું જળ સમાવી શકતું નથી, ત્યારે આપણી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ પડે છે, ઝાકળ પડે છે, ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરસે છે અને વાતાવરણમાં આવાજ બીજા બનાવો બનવા પામે છે. વરસાદ પડવા વગેરેના આવા ફેરફાર, આપણું વાતાવરણ પાણી વડે જ્યારે પરિપૂર્ણ રીતે ભરપૂર થાય છે, ત્યારેજ આપણને માલૂમ પડે છે. આ પરિપૂર્ણાવસ્થા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે આપણે આગળ

ઉપર વિચારીશું; પણ હાલ એટલુંજ બસ છે કે વાતાવરણને પણ અંતઃપ્રેરણા થવા માટે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એ વાતાવરણ આપણા ઉપર વરસાદ વરસાવે તેને માટે એ વાતાવરણ પરિપૂર્ણ અવસ્થામાં આવવું જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ પરિપૂર્ણ અવસ્થાથી—એ પરાકાષ્ઠાની અવસ્થાથી પણ કંઇક પર જવું જોઇએ, ત્યારેજ આપણને તેનું પરિણામ સંતોષકારક માલૂમ પડશે.

આપણે આ દુનિયામાં જે મહાન પરિણામો જોઇએ છીએ, તે આવી પરિપૂર્ણાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછીજ. આવીજ રીતે તમારા મનને આ વાતાવરણ સાથે સરખાવી શકાય. જ્યારે આપણું મન કોઇ એક વિચારથી પરિપૂર્ણ રીતે ગ્રસ્ત થાય છે, એ વિચારમાંજ તે કેવળ તલ્લીન થાય છે, ત્યારે એ વિચાર તમારા મનને વશ કરે છે, તમારા મનના અણુએ અણુમાં એ વ્યાપ્ત થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ તમને પોતાને પણ તે ગરકાવ કરી નાખે છે. આવે વખતે તમે તમારા મનને ઘણીજ અજબ સ્થિતિમાં જોશો. તમે તે સ્થિતિને કદાચ અજંપાની સ્થિતિ કહેશો. મનની આ સ્થિતિ શાંત અને ઘનતાની સ્થિતિને મળતી આવે છે. તમે જાણો છો કે જ્યારે મેઘ ખૂબ ઘેરંબો ઘાલીને અંધારે છે, ત્યારે આજ જરૂર વરસાદ પડશે, એવી સર્વેને આશા બંધાય છે.

જ્યારે બહુજ ઘનઘોર થાય છે ત્યારે આપણું વાતાવરણ પાણીથી ભરપૂર થઈ જાય છે અને એની પરાકાષ્ઠાની હદ આવી રહેતાં આ પૃથ્વી ઉપર વરસાદ વરસશેજ, એવું સર્વને જણાય છે. આ પ્રમાણેજ જ્યારે તમારૂં મન કોઈ એક વિચારમાં છેક ગરકાવ થઇ જાય છે, ત્યારે તે એક એવી સ્થિતિમાં હોય છે કે જે સ્થિતિ શાંત અને ઘનતાની સ્થિતિને મળતી સ્થિતિ હોય છે. જ્યારે તમારૂં મન તમારી કોઈ પ્રિય વસ્તુમાં લાગે છે, ત્યારે તમને જણાતું હશે કે, એ સમયે તમારૂં મન તદ્દન શાંત, સ્થિર અને કોઇ અવર્ણ્ય સ્થિતિમાં હોય છે. લોકો તેને અજંપાની સ્થિતિ કહે છે. જ્યારે આ સ્થિતિ એની હદ કરતાં આગળ વધે છે, ત્યારેજ તમને અંતઃપ્રેરણા થાય છે અને કાવ્યનાં અવનવાં ઝરણાં સ્ફુરે છે. આ અવસ્થાજ તમને કવિ બનાવે છે. આ અવસ્થાજ સુંદર, મધુર કાવ્ય, કવનો અને રમણીય ગીતોનો વરસાદ વરસાવે છે. જ્યારે તમારૂં મન અંતઃપ્રેરણાની—સ્ફુરણાની પર

સ્થિતિએ જાય છે, ત્યારેજ તમારા વિચારો શબ્દરૂપે તમારા કાગળ ઉપર લખાય છે.

તમારામાંથી જેમણે ગણિતના કઠિન દાખલાઓ ગણવાનો, તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનના ગૂઢ પ્રશ્નોનો ખુલાસો મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે, તેઓ જાતિઅનુભવથી 'રામ'ના આ કથન સાથે બરાબર એકમત થશે. આપણે એક ગણિતનો કઠિન દાખલો ગણવા બેસીએ; પરંતુ આપણું મન બીજી કોઇ ભાંજગડમાં ગૂંથાયેલું હોય છે, તો પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ દાખલો બેસતો નથી; ત્યારે તમે જરા અકળાઓ છો અને બીજી વસ્તુઓમાંથી મનને તમે દૂર કરો છો અર્થાત્ ગણિતનો અમુક દાખલો બેસાડવાનોજ વિચાર માત્ર તમારા સન્મુખ તરવરી રહે છે. આમ છતાં હજુ પણ તે દાખલો બેસતો નથી. બીજી બધી વૃત્તિઓ અને બહારના વિષયોનો સંગ જો કે દૂર થાય છે, તથાપિ "હું કરૂં છું, હું તેનું માન ખાટીશ" એવો અહંકારનો વિચાર ત્યાં કાયમ રહે છે. પછી શું થાય છે તે જુઓ. થોડી વાર પછી જ્યારે તમે તે દાખલો પાછો ગણવા માંડો છો અને તેના સંબંધમાં ઉપરાઉપરી વિચાર કર્યા કરો છો, ત્યારે અહંકારનો—અર્થાત્ મારાતારાનો તથા દેશકાળનો સઘળો વિચાર નાશ પામે છે અને જે દાખલો બેસતો નથી, તે બેસાડવાનોજ માત્ર વિચાર રમી રહે છે. જ્યારે આવી પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિ આવે છે, ત્યારે તમારા મનમાં એકજ વિચાર વ્યાપી રહે છે અર્થાત્ આપણે તે વિચારરૂપ બની જઇએ છીએ. આજ સ્થિતિમાં પતંગ અગ્નિની જ્વાળામાં પોતાને બાળી ભસ્મ કરે છે અને મધમાખીઓ પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપે છે. આ સ્થિતિમાં ભોક્તૃત્વનો વિચાર નાશ પામે છે અને ક્ષુદ્ર અહંકાર રહેતો નથી. આવી પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિએજ દેહાભિમાનનો નાશ થાય છે. આ સ્થિતિ જ્યાં થઇ કે તરતજ અંતઃસ્ફુરણા થવા લાગે છે. તમારા હૃદયમાંથી એકદમ વીજળીના ઝબકારા માફક ગણિતના કઠિન દાખલાના સમાધાનનું સ્ફુરણ થઇ આવે છે ! "મને સૂઝી આવ્યું, મને ગમ પડી" આવાં આવાં વાક્યો બોલતાં લોકોને તમે નથી સાંભળ્યા ? આવી જીવન્મુક્તિ સિવાય તમને કદી આનંદ કે અંતઃપ્રેરણા થશે નહિ.

કારીગરો, શિક્ષકો, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને તત્ત્વચિંતકો પોતે પોતાના વિષયોમાં પ્રેરણા પામે છે; પરંતુ આ પ્રેરણા માત્ર દેહા-

ભિમાનનો નાશ થવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ દુનિયામાં મનુષ્યો-ને ભોક્તા અગર કર્તા તરીકે રહેવાનું બહુ ગમે છે; પરંતુ વેદાંત બતાવી આપે છે કે કોઇ પણ વસ્તુના ભોક્તા બનવું, એ કુદરતના નિયમની વિરુદ્ધ છે. આ ભોગ ભોગવનાર અસત્ય આત્મા મિથ્યા અહંભાવ છે–તે તમે પોતે નથી. સર્વ તત્ત્વચિંતકોએ અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ જાણવું જોઇએ કે તેમનું શરીર, મન અને તેમનો દરેક જીવનવેપાર એ સમસ્ત દુનિયાના ભોગ માટે છે. આજ સત્ય માર્ગ છે. જો તમારે ભોક્તા થવું હોય, તો મોક્ષનો માર્ગ, સુખનો રસ્તો, આનંદનો પંથ તમારે માટે બંધ છે. તમે આ દુનિયાનો કદી ઉપભોગ કરી શકતા નથી. તમારે માટે માત્ર એકજ રસ્તો છે અને તે એ છે કે, તમારે તમારા દેહને, મનને અને સર્વસ્વને કોઇ દૈવીસત્તા ભોગવે છે એમ જોવાનું છે. ક્રાઇસ્ટે કહ્યું છે કે, “ આ મારૂં માંસ ખાઇ જાઓ, તેનું ભક્ષણ કરી જાઓ; ” “ આ મારા લોહીનું તમારે પાન કરી જવાનું છે. ” તે મનુષ્યને ધન્ય છે અને તેજ મનુષ્ય ખરો સુખી છે કે જેનું જીવન એક સતત આત્મસમર્પણરૂપ છે–બલિદાનરૂપ છે.

જ્યારે આપણે આવી સંપૂર્ણ પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિએ પહોંચીએ છીએ, જ્યારે આપણું મન એકજ વિચારમાં તલ્લીન થઇ જાય છે, જ્યારે આપણને પોતાને પોતાનું પણ ભાન ન રહેતાં, એ વિચારમાં આપણે લીન થઇ જઇએ છીએ; ત્યારે મહાન દૈવી ગાયક, દિવ્ય વાદ્ય–દિવ્ય વીણા પોતાના હાથમાં લે છે અને આ દિવ્યવાદ્યદ્વારા હૃદયંગમ અલૌકિક નાદ ઉત્પન્ન કરે છે.

આ ઈશ્વરી વીણામાંથી ગંભીર અને મહાન ધ્વનિઓ નીકળે છે; પરંતુ જ્યાંસુધી આ મનુષ્ય બાળક, આ વાદ્ય પોતાના હાથમાં રાખવા ઇચ્છે છે અને તે મહાન ગાયકને સોંપવા ઇચ્છતો નથી, ત્યાંસુધી એ વાદ્યમાંથી બેસૂર અવાજોજ નીકળવાના. જ્યાંસુધી ભોગ્ય વસ્તુના ભોગવનાર આ અસત્ય દેહાભિમાન કાયમ રહે છે અને દેહાધ્યાસ છૂટી શકતો નથી, ત્યાંસુધી આ આ શરીરદ્વારા વાદ્યના બેસૂર અવાજોજ નીકળવાના. તમે આ શરીર–આ દિવ્ય વાદ્ય પરમાત્માને સોંપી દો. અસત્ય અહંત્વથી દૂર થાઓ. આવું થાય ત્યારેજ આવી પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિએજ ઈશ્વર પોતે આ વાદ્ય પોતાના હાથમાં લે છે. એ મહાન ગાયક આ દિવ્ય વાદ્યને છેડી એમાંથી મધુર અને અલૌકિક નાદ કાઢે

છે. એ વાદ્યમાંથી સુરસ સ્વર નીકળે છે, તેજ વખતે તમને હૃદયમાં પ્રેરણા થાય છે. આ અંતઃપ્રેરણા એજ કર્તા—ઈશ્વર છે. જ્યારે ક્ષુલ્લક અહંતા નાશ પામે છે, ત્યારેજ મનુષ્યને આ અંતઃપ્રેરણા થાય છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે, ક્રાઇસ્ટે લોકોને પોતાનો ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો, તે પહેલાં સેતાને તેને આ સંસારનાં સુખ ભોગવવા માટે અનેક રીતે લલચાવવા પ્રયત્ન કર્યો. તેના ઉપભોગને માટે સપ્ત લોક હતા. ખાવાને માટે અનેક જાતના રસવાળા અને સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો હતા. રાજ્ય કરવા માટે મહારાજ્ય હતું. અનેક પ્રકારના ચમત્કારો કરી દુનિયામાં તેને યશ મેળવવાનો હતો. આવી આવી વિવિધ લાલચો અને આકર્ષક વસ્તુઓ તેની સામે હતી; પરંતુ ક્રાઇસ્ટે કહ્યું કે, "હે સેતાન! ચાલ, બાજુ પર રહે, મારે તારા હાથનું કશુંયે લેવું નથી." કેવાં ઉત્તમ વચનો! હે અમેરિકા અને યુરોપના લોકો! ક્રાઇસ્ટનો આ ઉપદેશ સદા તમારી સન્મુખ રાખો કે, "હે સેતાન! તું મારી સામે ન આવ; મારે તારા હાથનું કશુંય લેવું નથી." આ સઘળી બાહ્ય અસત્, ભૌતિક વસ્તુની મારામારી, ખેંચાખેંચી અને લૂંટાલૂંટ, છતાં ક્રાઇસ્ટનો આ ઉપદેશ તમારે ધ્યાનમાં રાખવો જોઇએ. ક્રાઇસ્ટે આ સંસારની દરેક વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેણે ત્યાગ અને ક્રોસ (આત્મભોગ)નો સ્વીકાર કર્યો છે. તેણે યથાર્થ સંન્યાસ ધારણ કર્યો છે. તમારી આગળ પ્રેરણાનું આ રહસ્ય અને દૃષ્ટાંત મોજૂદ છે. જ્યાંસુધી ભોક્તૃત્વ અને કર્તૃત્વનો વિચાર તમારા મગજમાં ઠસેલો છે, જ્યાંસુધી "હું કરૂં છું, હું કરૂં છું, મારે માન ખાટવાનું છે" એવા વિચાર તદ્દન નષ્ટ થાય નહિ, ત્યાંસુધી તમને કદી પ્રેરણા થવાની નથી.

'રામ' તમને એક વાત કહી આજનો વિષય પૂરો કરશે. હિંદુ શાસ્ત્રમાં ત્રણ અસુરોના સંબંધમાં એક સાંભળવા જેવી વાત છે. એ ત્રણ પુરુષોમાં અદ્‌ભુત શક્તિ હતી. તે મહાન યોદ્ધાઓ હતા. કોઇ પણ માણસ તેમને જીતી શકે નહિ એવા તેઓ અજેય હતા. ઘણા લોકો એમની પાસે આવી એમની સાથે યુદ્ધ કરતા; પરંતુ તેમનાથી હાર ખાઇ તેઓ વીલે મોંએ પાછા જતા. જે માણસો તેમની સાથે યુદ્ધ કરતા, તેઓની સંખ્યા હજારોની હતી, છતાં આ ત્રણ અસુરો તેમને હરાવી દેતા. પ્રતિસ્પર્ધીઓ

આમ વારંવાર લોકોને હાર પમાડતા હોવાથી, કેટલાક લોકો ભેગા થઇને એક મહાત્મા પાસે ગયા અને તે મહાત્માને વીનવીને પૂછયું કે, "આ ત્રાસ આપતા અસુરોને કેવી રીતે હરાવી શકાય ?" તે મહાત્માએ કહ્યું કે, "ભાઇઓ ! તમારેજ તે અસુરોના અજિતપણાનું કારણ શોધી કાઢવું જોઇએ." બહુ બહુ વિચાર કર્યા પછી અંતે લોકોને સમજાયું કે, એ અસુરો પોતાના મનમાં "અમે કર્તા છીએ, અમે ભોક્તા છીએ" એવો કદીયે વિચાર આવવા દેતા નથી. જ્યારે તેઓ જીત મેળવતા, ત્યારે તેમને તેવો વિચાર સરખો પણ આવતો નહિ. તેઓ કદી પોતાના વિજયનો આનંદ અનુભવવા ઇચ્છતા નહિ. જ્યારે તેઓ યુદ્ધ કરતા, ત્યારે "હું ફલાણો દેહધારી છું અને હું ફલાણા સાથે યુદ્ધ કરૂં છું" એવો વિચાર માત્ર એમના મનમાંથી નષ્ટ થતો હતો. દુનિયામાં આવાજ માણસો વીરપુરુષ થઇ શકે છે. તમે સમજતા હશો કે રણાંગણમાં યુદ્ધ કરતો યોદ્ધો પોતાનું ભાન ભૂલી જાય છે અને યુદ્ધમાંજ તલ્લીન થઇ જાય છે. "હું કરૂં છું" એવા વિચારનો ત્યાં જરી પણ અવકાશ રહેતો નથી. એવું શરીર યુદ્ધમાં એક યંત્રરૂપ બને છે. તે પોતેજ મૂર્તિમાન યુદ્ધ બને છે. તેના હસ્ત અને પાપ દૈવીસત્તા સાથે અનુસંધાન પામે છે. આ અસુરો પણ યુદ્ધ કરતા ત્યારે એવીજ રીતે તદ્રૂપ બની જતા. "હું લડું છું" એવો વિચાર તેમને ક્ષણવાર પણ આવતો નહિ. જેવી રીતે કોઇ યંત્ર ચાલે, તેવી રીતે તેમના શરીરની ક્રિયા થતી. તેમના અજિતપણાનું સત્ય રહસ્ય આજ હતું. અત્યાર સુધી કોઇ પણ તેમનો પરાજય કરી શકયું ન હતું; પરંતુ હવે તેમના અજિતપણાનું રહસ્ય સમજાયાથી તે મહાત્માએ એ અસુરોને જીતવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેમણે કહ્યું કે, "એ અસુરોની સાથે યુદ્ધમાં ઊતર્યા પછી તેમની પાસેથી તમારે નાસી જવું અને વળી પાછા આવી તેમની પાસે જઇને યુદ્ધની માગણી કરવી. બીજી વાર જ્યારે તેઓ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા આવે, ત્યારે થોડીઘણી ઝપાઝપી કરીને તેમને જય પમાડી ત્યાંથી નાસી જજો ! આ પ્રમાણે વારંવાર કરવાથી અંતે તે અજિત યોદ્ધાઓ હાર પામશે. લોકોએ આ મહાત્માના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને અંતે ધીમે ધીમે અજિત યોદ્ધાઓ પોતાની ખરી સ્થિતિમાંથી–તેમના વાસ્તવિક અજિતપણામાંથી પતન પામતા ગયા. તેમને પોતાના શરી-

રનું તથા બળનું ભાન થવા લાગ્યું અને પોતે અજિત છે, એમ તેમનો નિશ્ચય થયો. વારંવારની જીતથી તેઓના મનમાં પોતાના સંબંધમાં વિજેતા હોવાનો વિચાર બંધાયો. આ યોદ્ધાઓ દેહરૂપી પિંજરામાં પુરાયા અને પોતાને બંદીવાન બનાવ્યા. "હું કરૂં છું" અથવા "હું મહાન યોદ્ધો છું" એવા વિચારોએ તેમના મનમાં ઘર ઘાલ્યું અને તેમને ગુલામ બનાવ્યા. તેમની અંદર દિવ્ય અંતરાત્માની જગ્યાએ ક્ષુલ્લક અહંકારનો વાસ થયો. એ અસુરોની આવી સ્થિતિ થયાથી લોકો તેને સહજમાં જીતી શકયા. આમ દેહાધ્યાસ અને કર્તાપણાના ભાવથી અસુરો જિતાયા અને કેદ પકડાયા.

હવે આ દૃષ્ટાંતનો સાર શો છે એ તમે વિચારો. જ્યાંસુધી તમે ઈશ્વરના એક તંત્ર તરીકે કામ કરો છો અને જ્યાંસુધી તમે દૈવીસત્તામાં સ્થિત છો, ત્યાંસુધી તમે કોઈથી પણ ન જિતાઓ એવા અજિત છો. "હું ભોક્તા છું," "હું કર્તા છું" આવા વિચારથી પર સ્થિતિવાળા પેલા ત્રણ અસુરોની પેઠે તમે અજેય છો; પરંતુ જ્યારે લોકો તમારી પાસે આવી તમારાં વખાણ કરે, તમને મગરૂર બનાવે, તમારી ખુશામત કરી તમને ઊંચે ચઢાવે, હરેક પ્રકારે તમારા મનને રૂચતી તમારી તારીફ કરે; ત્યારે તમે એક અજિત ને વિજયવંત છો, એમ તમને ભાન થવાનું. તમે વીર છો, તમે વિજયી છો, બીજાઓ તમારાથી હારી જાય છે, એમ તમને ખ્યાલ આવતો જશે અને "હું આ કર્મ કરૂં છું ને એ કર્મનું ફળ હું જરૂર ભોગવીશ," "હું ભોક્તા છું," આવા વિચાર તમને બંદીવાન બનાવશે અને તમે તમારી મૂળ સ્થિતિમાંથી અધઃપતન પામશો. તમે હારી જશો. તમારી શક્તિ નાશ પામશે. તમે બળહીન થઈ જશો. બાયબલમાં પણ એવીજ વાત છે. તે તમે શું નથી જાણતા ? જ્યારે ક્રાઈસ્ટ પર્વત ઉપરથી પાછો આવ્યો, ત્યારે તેનામાં મહાન સામર્થ્ય હતું. તે કેટલોક વખત પોતાના મિત્રના સમાગમમાં રહ્યો, અનેક પ્રકારની વાતોચીતો કરી પોતાનો કેટલોક જીવનકાળ વ્યતીત કર્યો. પછી એક વખત ક્રાઈસ્ટના મુખમાંથી એવા શબ્દો નીકળ્યા કે, "મને એવો કોણ સ્પર્શ કરી ગયો છે કે જેથી મારૂં સામર્થ્ય જતું રહેતું હોય એવું મને લાગે છે!" બાયબલમાં આ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે. ત્યાં પણ આજ બાબત છે કે જ્યારે તમે "હું કરૂં છું," "હું ભોગવું

છું" એવા દેહાભિમાનથી પર થાઓ છો, ત્યારેજ તમારાદ્વારા ઇશ્વરી શક્તિ કામ કરે છે અને તમને તમારા હૃદયમાં સ્ફુરણ થાય છે; પરંતુ જ્યાંસુધી તમે પોતાનું કામ કરીને લોકોના મત, ખુશામત અને તારીફને પસંદ કરો છો, ત્યાંસુધી તમારી શક્તિ તદ્દન નાશ પામેલા જેવી જણાય છે અને તમે આ ક્ષુલ્લક દેહરૂપી પિંજરામાં પુરાયેલા રહો છો. તમે આ પિંજરાની બહાર આવો અને જરૂર તમારા અંતઃકરણમાં પ્રેરણા થશે; પરંતુ જો તમે દેહાધ્યાસમાં જકડાશો તો તમારો કાંઇ પત્તો લાગશે નહિ.

ધારો કે અહીં એક સુંદર ચાલતી ઘડિયાળ છે, રાત્રિદિવસ તે બરાબર ચાલે છે. એને લોહચુંબકની શક્તિવાળી બનાવવા માટે તેની પાસે એક મોટો લોહચુંબકનો પદાર્થ લાવવામાં આવે કે જેથી એ ઘડિયાળની અંદર રહેલી લોહની સ્પ્રીંગમાં એ લોહ-ચુંબકની શક્તિ આવે. આવી રીતે ઘડિયાળ બંધ પડી નકામું થાય ત્યારે એનું શું કરવું ? તે ઘડિયાળને જમીનમાં દાટી દો. તેને લોહચુંબકની અસરથી દૂર કરો, એટલે પાછું પોતાની અસલ સ્થિતિમાં આવશે.

તમારા અંતઃકરણમાં રહેલો અંતરાત્મા દૈવી અને ઇશ્વરી છે. પ્રત્યેક બાળક સ્વભાવથીજ આંતરપ્રેરિત હોય છે. દરેક જન્મથીજ કવિ હોય છે. જો તમે ઇશ્વરી નિયમાનુસાર તમારૂં જીવન ગાળો, જો તમે કુદરતના નિયમાનુસાર તમારૂં વર્તન રાખો તો હમેશાં તમારૂં જીવન પ્રેરણામયજ રહેશે. જો તમે તમારા સત્ય આત્મામાં નિષ્ઠા પામીને રહેશો, જો તમે તમારા આત્માના અનુસંધાન-માં રહેશો, તો તે બધો વખત તમને સ્ફુરણાજ થયા કરશે. તમારો દોષ એ છે કે, તમારૂં મન આ દુનિયાની લોહચુંબકના જેવી આકર્ષક વસ્તુઓમાં ગ્રસ્ત થાય છે, સંસારના મોહ તમને આકર્ષે છે અને આવી રીતે તમારા પોતાના સત્પંથથી ભ્રષ્ટ થાઓ છો. જો તમને હાલ તમારા હૃદયમાં સ્ફુરણ થતું ન હોય, તો તેનું ખરૂં કારણ એજ છે કે તમારામાં વિરાગ કે ત્યાગ નથી. તમે ઐહિક વસ્તુઓના મોહમાં ફસાઓ છો, તે વસ્તુઓ સાથે તમે દૃઢ બંધન પામો છો. જો તમે મૂળ શક્તિ અને પ્રેરણા વગેરે પ્રાપ્ત કરવા માગતા હો, તો તમે ખરા ત્યાગી અને વિરાગી બનો. ઇશ્વરમાં— સત્ય આત્મામાં તમે વિલીન થઇ જાઓ. થોડા વખત સુધી તમે એકાંતમાં રહો. તમારા સત્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા માટે દિવસનો

થોડો ભાગ તમે એકાંત સેવો. આવી રીતે કરવાથી તમને દૂષિત કરનાર લોહચુંબકના જેવી આ દુનિયાની ભૌતિક અસરો તમારાથી દૂર થશે અને તમારૂં મન ફરીથી બરાબર સ્થિર થશે તથા તમે પ્રેરણા પામતા થશો. જ્યારે કોઇ વહાણ દરિયામાં કેટલોએક વખત ફર્યા કરે છે, ત્યારે તેની અંદર કેટલીક અવ્યવસ્થા થઇ જાય છે, તેનો કેટલોએક ભાગ બગડી જાય છે. હવે જો તે આપણે સુધારવાનું હોય, તો થોડો વખત તેને રીપેર કરવાના કારખાનામાં રાખવાની જરૂર છે; તેવીજ રીતે તમારા અંતઃકરણને ઘણો વખત સાંસારિક કામકાજમાં, મોહક શકિતઓના સંગમાં, આપણને દૂષિત કરનાર આસપાસના વાતાવરણમાં રાખીને તમે અસ્તવ્યસ્ત થઇ અધઃપતન પામશો. તમારી નૈસર્ગિક આંતરપ્રેરણાશકિતનો નાશ થઇ જશે. જેમ તમે તમારા વહાણમાં સાવધાન અને હોશિયારીમાં રહો છો, તેમ આ શરીરરૂપી વહાણમાં પણ તમે સાવધાન અને હોશિયાર રહો. તમારા મન તથા શરીરને દિવસનો થોડો વખત પણ આ દુનિયાની વસ્તુઓની અસરોથી અલગ રાખો અને આત્મામાંજ સ્થિત રહો. તમને અંતઃસ્ફુરણ થાય એવાં પુસ્તકો વાંચો. જે પુરુષોના સંસર્ગમાં રહેતાં તમે ઉન્નત સ્થિતિમાં આવો એવા પુરુષોનો સત્સંગ કરો; અથવા તો સદા એકાંતજ સેવો. તમારો કેટલોક વખત ધ્યાનમાં ગાળો. આવી રીતે તમારી પોતાની નૈસર્ગિક પ્રેરણાથી અદ્ભુત શક્તિ તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે. શું દરરોજ તમારે તમારૂં શરીર નાહીધોઇને સ્વચ્છ રાખવું નથી પડતું ? શું દરરોજ તમારે તમારૂં ઘર વાળીઝૂડીને સાફ કરવું નથી પડતું ?

આવીજ રીતે તમારે તમારા મનને પણ દરરોજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી દુનિયાના વિચારો, દુનિયાની લાલચો અને દુનિયાના વિષયોના ઉપભોગની વાસનાઓ, અથવા "હું કરૂં છું" એવા અહંતાના ખ્યાલો તમારામાં મોજૂદ છે, જ્યાંસુધી તમારૂં દેહાભિમાન નાશ પામ્યું નથી; ત્યાંસુધી તમારે માટે કોઇ પણ જાતની સંગીન આશા નથી. "દેહાભિમાનના નાશ સિવાય અંતઃપ્રેરણાનો કોઈ પણ રસ્તો નથી."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

सत्यनो मार्ग अथवा सत्यनो प्रदेश×

વર્તમાનપત્રોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આજનો વિષય "સત્યનો માર્ગ" એવો છે. પશ્ચિમના લોકોને આ મથાળામાં કાંઇ અર્થ સમાયેલો સમજાશે; પરંતુ વેદાંતની દૃષ્ટિથી જોતાં એમાં ભ્રાંતિ થવા સંભવ છે. સત્ય તરફ જવાનો માર્ગ અથવા સત્યનો માર્ગ, આ શબ્દોમાંજ વિરોધ છે. સત્ય કદી દૂર છેજ નહિ; તો પછી તેના તરફ જવાનો માર્ગજ ક્યાંથી હોય? એટલે કે એ માર્ગને અવકાશજ નથી. तद्दूरे तदन्तिके। સત્ય તો તમારી પાસેજ છે, બલકે તમે પોતેજ એ છો. તમે તેમાં રહ્યા છો; એટલુંજ નહિ પણ સાક્ષાત્ તમે પોતેજ સત્ય છો. આમ છે તો પછી "સત્યનો માર્ગ" એમ ઉચ્ચાર કરવો, એજ વિચિત્રતા છે. ઈશ્વિરત્વનું ભાન થવું, દિવ્યતાનું ભાન થવું, એ વસ્તુ–એ સ્થિતિ બીજેથી લઇ આવવાની કે મેળવવાની નથી, એને કાંઈ ઉત્પન્ન કરવાની નથી, એ તો છેજ, ઉત્પન્ન થઈ રહેલીજ છે અને તે તમે પોતેજ છો. માત્ર જે ઇચ્છાઓ–વાસનાઓથી તમે બંધાઇ રહ્યા છો, તેના કોકડાને ઉકેલવાનુંજ બાકી છે. જે કરેલું માની લીધું છે, તે નથી કર્યું એમ કરવાનું છે. ઈશ્વરને જાણવાને–તેનો સાક્ષાત્કાર કરવાને માટે ખરી રીતે કાંઇજ કરવાનું નથી. માત્ર કર્મની જે બેડી પહેરી છે તેને તોડી નાખો એટલે પત્યું. સ્થિતિજ ફેરવી નાખો એટલે તમે પોતે સત્યરૂપ છો; પરંતુ આ બંધનમાંથી મુક્ત થવું એ કેટલાકને ઘણું કઠિન લાગે છે, તેથી કરીને સત્યનો માર્ગ શોધી કાઢવા માટે બંધનમાંથી કેવી રીતે મુક્ત થવું તે વિષે આજે અત્રે બોલીશું.

જગતની જાળને તોડી નાખવાની આવશ્યકતા છે. હવે આ

× સને ૧૯૦૩ ના માર્ચ માસની ૧ લી તારીખે સ્વામી રામતીર્થે આપેલું ભાષણ.

જાળ–આ સાંકળો–આ બંધનો કે જેણે તમને બાંધી લીધા તે શું છે? આજે તમે આ વાત માનો યા ના માનો, અમેરિકનો તથા યુરોપિયનો આજે આ વાતની ખૂબી જોઇ શકે યા ના જોઇ શકે; પરંતુ સત્ય તો જે છે તેજ છે! તે કદી બદલાવાનું નથી. સત્ય એ છે કે તમારાં સર્વ બંધનો, તમારો પ્રેમ, તમારી વાસનાઓ ને ઇચ્છારૂપી સાંકળોથીજ તમે બંધાયેલા છો. એજ તમને બંધનકર્તા છે. એથી કરીનેજ તમે પ્રભુને જોઈ શકતા નથી. આજ કારાગૃહ છે. તમે વાસનારૂપી બંધનથી તેમાં પુરાયેલા છો. એકી સમયે બે ધણીની નોકરી બની શકેજ નહિ. રામ અને કામ બન્નેને સાથે સધાયજ નહિ. દેહના ગુલામ થઇ, દેહમાં મમત્વ રાખી વિશ્વના નિયંતારૂપે કદી થવાયજ નહિ. સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવો એટલેજ વિશ્વના નિયંતા થવું અને ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ રાખવી એટલે ગુલામગીરીમાં, બંધનમાં, કારાગૃહમાં હાથે કરીને પુરાઇ રહેવું. દરેક મનુષ્ય ક્રાઇસ્ટ થવા ઇચ્છા રાખે છે, દરેક મનુષ્ય સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા જંખે છે, પેગંબર કે અવતારી પુરુષ થવા મનમાં કામના કરે છે; પરંતુ એવો કોઇ ભાગ્યેજ મળી આવશે કે જે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાની પ્રિય વસ્તુઓનો ભોગ આપે!

હિંદુસ્તાનમાં એક મોટો કુસ્તીબાજ મલ્લ હતો. તે હજામ પાસે છૂંદણાં છુંદાવવા ગયો અને તેને પોતાના બન્ને હાથ ઉપર એક મહાન ભવ્ય સિંહની આકૃતિ કાઢવાનું કહ્યું. આ સિંહાકૃતિ કઢાવવાના કારણમાં તેણે કહ્યું કે, "જ્યારે સૂર્ય સિંહરાશિમાં હતો, તે વખતે મારો જન્મ થયો છે; તેથી મારા ઉપર તે રાશિની અસર થયેલી છે. હું બહાદુર, શૂરવીર સિંહ જેવો છું." છતાં વાત એમ બની કે જ્યારે હજામે છૂંદણું કાઢવા હાથમાં સોય લીધી ને સહેજ શરીર ઉપર ભોંકી; ત્યારે આ મલ્લ સહન કરી ના શકયો. એણે હજામને કહ્યું: "ભાઇ! ઊભો રહે, ઊભો રહે, તું શું કરે છે?" હજામે કહ્યું: "સિંહની પૂંછડી કાઢવી શરૂ કરી છે. આ મલ્લ–કહેવાતો મલ્લ ખરી રીતે તો પીડા ખમી શકતો નહોતો; છતાં તેણે ઢોંગ કરીને કહ્યું: "ભલા માણસ! તને એટલી ખબર નથી કે હાલના જમાનામાં ફેશનવાળા લોકો પોતાના કૂતરા અને ઘોડાઓની પૂંછડી કાપી નાખે છે? માટે પૂંછડી વિનાનો સિંહ કાઢ. એવો બાંડો સિંહ આજકાલ બહુ બળવાન કહે-

વાય છે. પૂંછડીની કાંઇ જરૂર નથી." હજામે કહ્યું: "બહુ સારૂં, પૂંછડી નથી કાઢતો; પણ હવે તેનાં બીજાં અવયવો કાઢું છું." એમ કહી પાછી સોય શરીર પર ભોંકી, છતાં આ પણ સહન ના થઇ શક્યું એટલે તે બોલી ઊઠ્યોઃ "હવે બીજું શું કરે છે?" હજામે કહ્યું કે, "કાન કાઢું છું." પેલાએ કહ્યું કે, "ભલા માણસ! તું તો મૂર્ખોજ છે; એટલી પણ ખબર નથી કે કૂતરાના કાન પણ કાપી નંખાય છે? કાન વિનાનો સિંહ બહુ રૂપાળો લાગશે; એવોજ કાઢ." બિચારા હજામે કાન કાઢવા બંધ રાખ્યા અને બીજા ભાગો કાઢવા શરૂ કર્યા, તો તે દુઃખ પણ તેનાથી સહન ના થઇ શક્યું, એટલે વળી તે બોલી ઊઠ્યોઃ "અલ્યા! હવે પાછું શું કાઢે છે?" હજામે કહ્યું: "હવે તો સિંહનો કટિભાગ ચીતરૂં છું." પેલો પહેલવાન બોલ્યોઃ "તને કવિતાનુંયે જ્ઞાન નથી. આપણા મહાન કવિયોએ સિંહની પાતળી કમરને તો અલંકારનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. એનો કટિભાગ એટલો તો પાતળો હોય છે કે એ તો નામમાત્ર ઉપમાજ કહેવાય છે, માટે કેડ કાઢવાનીજ જરૂર નથી." હજામે છૂંદણું છૂંદવું બંધ રાખ્યું, સોય ઠેકાણે મૂકી દીધી ને છેવટે કહ્યું: "ભાઇ! આપ પધારો!"

હવે જે મનુષ્ય પોતે સિંહરાશિમાં જન્મ્યાનું કહે છે, પોતાને મોટો કુસ્તીબાજ મલ્લ કહેવડાવે છે, પોતે સિંહ છે એમ સમજવા પ્રયત્ન કરે છે ને પોતાના અંગ ઉપર સિંહનું ચિત્ર કઢાવવા ઇચ્છે છે; પરંતુ તેમ કરતાં જે દુઃખ સહન કરવું પડે તે ખમવાને તે તૈયાર નથી એ કેટલું આશ્ચર્ય! જગતમાં જનસમુદાયનો મોટો ભાગ આવોજ છે. ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાની તેને ઇચ્છા છે, વેદાંતનો પાર પામવા તે ઉત્કટ ઇચ્છા રાખે છે, સત્યને એક ક્ષણમાં જાણવા ઉત્સુક છે, પૂર્ણતા પામવા—મહાત્મા થવા તે એકેપગે થઇ રહે છે; પરંતુ જ્યારે પોતાના આત્મામાં તે પૂર્ણતાને કોતરવાનો—સત્યનો સંપૂર્ણ અનુભવ કરવાનો વખત આવે છે, ત્યારે તે ટાંકણાં સહન કરી શકતો નથી. દુઃખની લાગણી તેનાથી ખમાતી નથી. તે સમયે તે વિચારમાં પડી જાય છે, આનાકાની કરે છે; અર્થાત્ પોતાની ઇચ્છા ફળીભૂત થવા ઝંખે છે ખરો, પરંતુ તેને માટે જે ભોગ આપવો પડે, તે આપવાને તે તૈયાર નથી.

સત્યને જાણવા માટે, પ્રભુતાનો સાક્ષાત્કાર કરવાને માટે, તમારી વહાલામાં વહાલી—પ્રિયમાં પ્રિય ઇચ્છાઓને વીંધી નાખવી

પડશે. વહાલામાં વહાલી ઇચ્છાઓ—પ્રિય લાગતાં બંધનો તમારે તોડી નાખવાં જોઇએ. અંતઃકરણની વાસનાઓ, જગતની જંજાળો તોડીફોડીને દૂર નાખી દેવી જોઇએ. તમારે પવિત્ર થવાને માટે, તમોને અધમાવસ્થામાં લઇ જનાર—અધોગતિએ પહોંચાડનાર તમારી વિષયવાસનાઓમાંથી તમારે મુક્ત થવુંજ જોઇએ. ભોગ આપ્યા વિના ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થવો કઠિન છે. ભોગ આપ્યા સિવાય તમારો સ્વભાવસિદ્ધ અધિકાર પાછો મેળવી શકાશે નહિ. જગતમાં પવિત્ર મનવાળા, પવિત્ર હૃદયવાળા મનુષ્યોજ સુખી છે; કારણકે તેમનેજ પ્રભુ મળે છે. તેમનેજ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. હૃદયની પવિત્રતા એ શું છે? હૃદયની પવિત્રતા એટલે શારીરિક પાપોથી દૂર રહેવું એટલુંજ નહિ, પણ તેમાં એથી વિશેષ રહસ્ય રહેલું છે. આજ આ વાત મનમાં ઊતરે—પસંદ પડે યા ના પડે; પણ એક દિવસ એવો જરૂર આવશે કે જ્યારે તમને એ સત્ય સમજાશે. દરેક પ્રકારની મમતા પછી તે ઘર ઉપર હો કે પોતાની ઘડિયાળ ઉપર હો, કૂતરા ઉપર હો કે માતા, પિતા સ્ત્રી, પુત્રાદિક ગમે તેના ઉપર હો; પરંતુ જેને સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા છે, જે મનુષ્ય આ ક્ષણેજ સંપૂર્ણ સત્ય જાણવા ઇચ્છે છે, તેને તો તે મમતા અધોગતિએ પહોંચાડનારી—નબળી પાડનારીજ છે. જગતના પદાર્થોના મોહથી છૂટા થવું—મુક્ત થવું, એનુંજ નામ અંતઃકરણની પવિત્રતા; એનુંજ નામ ત્યાગ. આવી પવિત્રતાથીજ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઇ શકે છે.

જૂની દંતકથાઓમાં એટલાન્ટાની એક સુંદર વાત છે. એટલાન્ટાની એવી શરત હતી કે, જે મનુષ્ય એને પરણવા ઇચ્છતો હોય, તે પહેલાં એને દોડવાની શરતમાં પરાજિત કરે. એવી રીતે એક બળવાન મનુષ્યની સાથે દોડવાની શરત થઇ. દોડવામાં એ સર્વથી આગળ નીકળી જતી હતી; પરંતુ એક જણે એને કેમ જિતાય તે વિષે પોતાના ઇષ્ટદેવ જ્યુપિટરની સલાહ લીધી. દેવે તેને વિચિત્ર સલાહ આપી કહ્યું કે, "જે રસ્તા ઉપરથી દોડવાનું હોય તે આખે રસ્તે નાના નાના સોનાના કટકા પાથરી રાખ." પોતાનો વહાલો ભક્ત શરતમાં એટલાન્ટાને જીતી જાય તે માટે આ વિના બીજી યુક્તિજ તે દેવની પાસે નહોતી. એટલાન્ટાને એક મહાન દેવતા તરફથી વરદાન મળેલું હતું, જેથી તે આખા વિશ્વમાં સર્વથી બળવાન ને ત્વરિત ગતિવાળી ગણાતી. જ્યુપિટરના

ભક્તે આખે રસ્તે સોનું વેર્યું અને એટલાન્ટાને દોડવાની શરતનું કહેણ મોકલ્યું. બંનેએ દોડવું શરૂ કર્યું. આ મનુષ્ય એટલાન્ટાના કરતાં દોડવામાં ઘણો નબળો હતો, તેથી એટલાન્ટા ક્ષણવારમાં તેનાથી આગળ નીકળી ગઇ; પરંતુ રસ્તામાં સુવર્ણની ઇંટો પડેલી દીઠી એટલે લાલચની મારી તેણે પેલી ઇંટો ઉપાડી લેવા માંડી. એ આમ સોનું લેવા ઊભી રહી હતી એટલામાં પેલો ભક્ત આગળ નીકળી ગયો. વળી ક્ષણ માત્રમાં તેણે તેને પકડી પાડ્યો; પરંતુ રસ્તાની ડાબી બાજુ ઉપર સોનાની ઇંટો જોઇ તેથી તે ત્યાં જઇ તે લેવા લાગી. એ દરમ્યાન પાછો પેલો ભક્ત આગળ નીકળી પડ્યો. એટલાન્ટાએ તેને ફરીથી પણ પકડી પાડ્યો. વળી ત્યાં પણ સોનાની ઇંટો જોવામાં આવી એટલે પાછી તે ઉપાડી લેવાને થોભી; તે દરમ્યાન પેલો આગળ નીકળી પડ્યો. એમ છેક શરતના અંત સુધી ચાલ્યું. એટલાન્ટા પાસે સોનાનો મોટો ગાંસડો થઇ ગયો હતો, તેથી ભાર ઊંચકી આગળ નીકળી જવું કઠિન થઇ પડ્યું અને અંતે પેલો ભક્ત જીતી ગયો. આમ એટલાન્ટા હારી ગઇ એટલે જેટલું સુવર્ણ એણે એકઠું કર્યું હતું, તે સર્વ પેલા ભક્તને મળ્યું અને એટલાન્ટા પણ મળી. આથી એની ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ.

જનસમુદાયમાંથી જે મનુષ્યો સત્યના માર્ગે જવા ઇચ્છા રાખે છે, તેમાંના ઘણાખરાઓની સ્થિતિ પણ એટલાન્ટાના જેવીજ છે. સત્યનો માર્ગ પકડતાંજ દરેક પ્રકારની અધમ તૃષ્ણા–લાલસા સામી આવી ઊભી રહે છે. તેને લઇ લેવા તમે ઊભા રહો છો; પરંતુ જે ક્ષણે તેને ઉપાડી લેવા જાઓ છો, જગતની તૃષ્ણા તૃપ્ત કરવા જાઓ છો; તેજ ક્ષણે પાછળ પડી જાઓ છો, ભવાટવિમાં ગોથાં ખાઓ છો, કરવાનાં કામ મુલતવી રાખો છો, થોભી જાઓ છો અને તત્કાળ સર્વસ્વ ખોઈ બેસો છો! ઓ મનુષ્યો! જગતની જાળથી–મોહ–લાલસા–તૃષ્ણાથી સાવધાન રહો; જડવાદથી સાવધાન રહો! સત્ય વસ્તુ પણ પ્રાપ્ત કરો અને જગતનાં ઐહિક સુખો પણ ભોગવો, એ બંને વાત એક સાથે બનેજ નહિ. જગતનાં સુખોમાં લપટાયા તેજ ક્ષણે સત્ય હાથમાંથી છૂટી જશે, સત્ય આગળનું આગળ જતું રહેશે. તમે જાણો છો કે, 'રામ' આજે તમને જે સત્ય છે તે કહે છે. ઘણા ઘણા મનુષ્યો 'રામ' પાસે આવીને વારંવાર એજ કહે છે કે, "અમને સાક્ષાત્કાર કરાવો, અમારે સાક્ષાત્કાર કરવો છે." હા! આ ક્ષણેજ સાક્ષાત્કાર થાય,

પણ તમારી મોહજાળ તોડી નાખો; તેમજ ઇર્ષ્યા, દ્વેષ વગેરે વૃત્તિઓથી મુક્ત થાઓ. ઇર્ષ્યા અને દ્વેષ શું છે? માત્ર અધોમુખી વાસના, તૃષ્ણા અને મોહ. જયારે આપણને બીજી કોઇ બાબતમાં મોહ હોય છે, ત્યારેજ આપણે બીજા કોઇનો તિરસ્કાર કરીએ છીએ. આથી પ્રશ્ન થશે કે, અમે અમારી સંતતિ, ભાઇ, ભાંડુ, પતિ, પત્ની વગેરેનો ત્યાગ કેવા પ્રકારે કરીએ? પરંતુ એ તમારે પોતાનેજ જોવાનું છે કે તે કેમ થઇ શકે? સત્ય વાત તો એજ છે કે એક જે સત્ય છે તેજ ઈશ્વર છે. તેનેજ પિતા ગણો, માતા ગણો, સ્ત્રી, ગુરુ, પિતામહ, ઘરબાર વગેરે સર્વસ્વ માત્ર તેનેજ ગણો. દરેક પદાર્થ ઉપરથી મોહ કાઢી નાખો ને માત્ર એ એકજ વસ્તુ ઉપર એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખો. એકજ સત્ય–દિવ્ય જ્યોતિ ઉપર નજર રાખો; એટલે તેજ ક્ષણે તમને સાક્ષાત્કાર થશે.

હિંદુસ્તાનની ભાષામાં એક સુંદર ગીત છે; પરંતુ તે અહીં ગાઇ સંભળાવવાની આવશ્યકતા નથી. તેનો સારાંશ એ છે કે, જો સત્યને માર્ગે પળતાં, સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરતાં પિતા આડે આવે, તો તેને નહિ ગણકારતાં તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરો–જેમ ભક્તપ્રવર પ્રહ્લાદે કર્યું હતું તેમ. વળી જો માતા સત્યના સાક્ષાત્કારમાં વચ્ચે આવે તો તેનો ત્યાગ કરો. બાયબલના નવા કરાર (ન્યુ ટેસ્ટામેંટ)નું આજ શિક્ષણ છે. હિંદુઓનાં ધર્મપુસ્તકોમાં પણ આવોજ ઉપદેશ છે. માતાપિતા પર સત્યને માટે પ્રેમ રાખો. સત્યના માર્ગે જતાં જયાંસુધી માતાપિતા આડે ના આવે, ખલેલ ના પહોંચાડે ત્યાંસુધી તેમને માન આપો, તેમના ઉપર પ્રેમ રાખો. જો સત્ય તરફ જતાં ભાઇ આડે આવતો હોય, તો જેમ વિભીષણે રાવણનો ત્યાગ કર્યો, તેમ તમે પણ ભાઇનો ત્યાગ કરો. પત્ની વચ્ચે આવતી હોય તો યોગીરાજ ભર્તુહરિ માફક સ્ત્રીને અળગી કરો. જો પતિ આડે આવે તો મીરાંબાઈ માફક પતિનો સંગ ત્યજો. જો ગુરુ–ધર્મગુરુ સત્યના સાક્ષાત્કારમાં વિક્ષેપ નાખે તો ભીષ્મપિતામહની પેઠે તેને પણ દૂર કરો; કારણકે તમારો ખરો સંબંધી, ઇષ્ટ મિત્ર માત્ર સત્યજ છે; તે સિવાય કોઇ છેજ નહિ. બીજાં સર્વ સંબંધીઓ, મિત્રો વગેરે ક્ષણિક છે–નાશવંત છે; પરંતુ સત્ય હરદમ તમારી પાસે છે. સત્યજ તમારો આત્મા છે. માતાપિતા, સ્ત્રી, સંતતિ, મિત્ર વગેરે સર્વ કરતાં સત્ય તમારૂં સર્વથી નિકટવર્તી સંબંધી છે; માટે સર્વ કરતાં સત્યને

વિશેષ માન આપો.

આર્ય શાસ્ત્રોમાં એક રાજાનું અત્યંત સુંદર દૃષ્ટાંત છે. તે નિરંતર સત્યપરાયણ રહેતો હતો. અંતકાળે હિમાલયમાં શરીર ગાળવા તેણે પ્રયાણ કર્યું હતું. એ વાત તો ઘણી લાંબી છે. સંપૂર્ણ વાત 'રામ'ને કહેવાની જરૂર નથી. તે રાજા પોતાનાં સગાંસંબંધીઓની સાથે હિમાલયના શિખર ઉપર જતો હતો. વાત એવી છે કે, રાજા સત્યને માર્ગે ચાલ્યો જતો હતો, સત્યની શોધમાં જતો હતો. સર્વથી આગળ પોતે ચાલતો હતો. તેની પાછળ તેનાથી નાનો ભાઇ ચાલતો હતો ને તેની પાછળ તેનાથી નાનો ભાઇ ચાલતો હતો. એમ ક્રમસર બધા ચાલતા હતા. એ બધા ભાઇઓની પાછળ એ રાજાની રાણી ચાલતી હતી. રાજાની દૃષ્ટિ પોતાના લક્ષ્યબિંદુ ઉપર હતી અને તે આગળ ચાલ્યો જતો હતો. તેવામાં પોતાની રાણીને પાછળ રુદન કરતી ચાલી આવતી તેણે સાંભળી. તે અથડાતી, પિટાતી ચાલી આવતી હતી; કારણકે તે એની સાથે ત્વરાથી ચાલી શકતી નહોતી. તે થાકી ગઇ હતી ને મરણશરણ થાય એમ હતું; તેથી રુદન કરતી હતી. છતાં રાજા તો પાછું વળી જોતો પણ નથી; પરંતુ એ તો સત્ય તરફ દૃષ્ટિ રાખી, રાણીને ત્વરાથી સાથે થઈ જવાનું કહે છે. રાણી રાજાથી થોડાકજ કદમ દૂર છે; પરંતુ તે તેને પહોંચી શકતી નથી. સત્યથી એક ડગલું પણ પાછા હઠવું એ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. રાજા યુધિષ્ઠિર સત્યથી પાછો ફરે એમ નહોતું. રાણી લથડે છે, પરંતુ રાણીને ખાતરજ રાજા સત્યનો માર્ગ છોડી પાછો વળતો નથી.

પૂર્વજન્મોમાં અનેક સ્ત્રીઓ તમારે થઇ ગઇ છે, ને હજુ પણ જો તમારે બીજા જન્મ ધારણ કરવાના બાકી હોય તો બીજી કેટલી પરણશો, તે જાણી શકાય તેમ નથી. કેટલાંએ સગાંસંબંધી થશે ને થયાં હશે; પરંતુ આ સગાંસંબંધીઓની ખાતર સત્યથી પાછું પગલું ભરવાનું નથી. આગળ ચાલ્યા જાઓ. કશાથી પણ પાછા પડો નહિ, પાછું પગલું ભરશો નહિ. સ્ત્રી કરતાં સત્યને વધારે ચાહો. દિવ્યતાને વધારે પૂજો. આ વાત મનુષ્યમાત્રને માટે છે. સત્ય, દિવ્યતા, સર્વ કાળને માટે એકજ છે ને શાશ્વત છે; જ્યારે જગતની જાળો ક્ષણિક છે. એક સિદ્ધાંત સ્મરણમાં રાખો કે જે તમારે માટે કલ્યાણકારક છે તે તમારી સ્ત્રી અને અન્ય સગાંસંબંધી માટે પણ કલ્યાણકારકજ હોય છે. જો

તમને એમ યોગ્ય લાગે કે તમારી સ્ત્રીથી જુદા રહેવામાં, દૂર રહેવામાં તમને લાભ છે, તો તમારી સ્ત્રીને પણ તમારાથી દૂર રહેવામાં લાભજ સમાયેલો છે. આ એક સર્વમાન્ય નિયમ છે, સત્યનો અટલ સિદ્ધાંત છે. જે દિવ્યતા, જે સત્ય તમારી અંદર રહેલું છે તેજ સત્ય તમારી સ્ત્રીમાં પણ વ્યાપ્ત છે. યુધિષ્ઠિર રાજાની રાણી પડી ગઇ, પણ રાજા તો આગળજ ચાલ્યો ગયો ને પોતાના ભાઇઓને પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવવા કહ્યું. ભાઇઓ પણ કેટલોક સમય તો તેની પાછળ દોડ્યા, પણ પછી કનિષ્ઠ ભ્રાતા થાકી જઇ લથડિયાં ખાવા લાગ્યો, તેથી બૂમ પાડીને બોલ્યોઃ "હે બંધુ! હે યુધિષ્ઠિર! હે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા! હું હવે જીવી શકું તેમ નથી; મને ઉગારો, બચાવો. પણ રાજા સત્યપરાયણતા છોડતો નથી. એ તો આગળ ને આગળ ચાલ્યોજ જાય છે. માત્ર કનિષ્ઠ બંધુને કહે છે કે, "ધૈર્ય રાખ, હિંમત રાખ ને થોડું છેટું છે તે દોડીને આવી પહોંચ." પરંતુ હાથ ખેંચી સાથે લઇ જવા એક ડગલું પણ પાછો હઠતો નથી. એ તો ઉતાવળે આગળજ ચાલ્યો જાય છે. થોડી વારમાં નાનો ભાઇ મૃત્યુ પામે છે. વળી પાછો બીજો નાનો બંધુ લથડે છે ને તે પણ સહાયતા માટે બૂમ પાડે છે; પરંતુ જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા યુધિષ્ઠિર મુખ ફેરવતો નથી. આ પ્રમાણે સર્વ ભ્રાતાઓ મરણ પામે છે; પરંતુ રાજા ચળ્યો નહિ. એક પગલું પણ પાછો હઠ્યો નહિ. સત્ય માર્ગેજ ચાલ્યો ગયો. એ જ્યારે સત્યના શિખરે પહોંચ્યો, પોતાના લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચ્યો ત્યારે પરમાત્માએ પોતે ત્યાં સાક્ષાત્ દર્શન દીધાં. સત્ય સાકારરૂપે સમક્ષ આવી ઊભું રહ્યું. બાયબલમાં જેમ આપણે વાંચીએ છીએ કે પ્રભુએ કબૂતરને રૂપે દર્શન દીધાં તેવીજ રીતે યુધિષ્ઠિર રાજાની પાસે સત્ય સાક્ષાત્ આવીને ઊભું રહ્યું. પ્રભુએ રાજાને સદેહે સ્વર્ગમાં ચાલ્યા જવાને કહ્યું. બાયબલમાં પણ જોઇએ છીએ કે કેટલાંક મનુષ્યોને પ્રભુએ જીવતાં સ્વર્ગમાં લઇ લીધાં હતાં, તેમજ રાજાને પ્રભુએ કહ્યું. રાજાએ પોતાની જમણી બાજુ તરફ દૃષ્ટિ કરી તો એક કૂતરો સાથે જોયો, તેથી રાજાએ કહ્યું: "હે પ્રભુ! પરમાત્મા! સત્યસ્વરૂપ! જો સ્વર્ગના શિખરે મને મોકલવો હોય, તો આ કૂતરાને પણ મારી સાથે આવવા દો." વાત એમ આગળ ચાલે છે કે, સત્યરૂપી ઈશ્વરે કહ્યું કે, "એમ બનેજ નહિ. સ્વર્ગના શિખરે જવાને કૂતરો લાયક નથી, કારણકે તેને હજી અનેક જન્મો લેવાના છે.

મનુષ્યયોનિમાં હજી તેને જન્મવાનું છે ને ત્યાં સત્યપરાયણ જીવન ગાળવાનું છે; ત્યાર પછીજ એ ત્યાં આવી શકે. હાલ તો માત્ર તુંજ સદેહે સ્વર્ગમાં જઇ શકે તેમ છે." રાજા કહે છે: "હે સત્ય ! હે ઇશ્વર ! હું અહીં કાંઇ સ્વર્ગના સુખ માટે આવ્યો નથી. હું તો તારે માટે આવ્યો છું. માટે જો મને સર્વોત્તમ સ્વર્ગમાં લઇ જવો હોય, તો આ શ્વાનને પણ સાથે આવવા દેવો જોઇએ. મારી રાણી મારી સાથે આવી ન શકી, સત્યના માર્ગમાંથી તે ચળી. બંધુઓ પણ સાથે રહી ન શકયા, તેઓએ પણ દુર્બળતાને વશ થઇ મને છોડી દીધો; પરંતુ આ શ્વાનજ એકલો મારી સાથે રહ્યો. તેણે મને છોડ્યો નહિ. તે માત્ર મારા દુઃખનો ભાગી થયો. મારા આધ્યાત્મિક કલ્યાણને રસ્તે થતા વૃત્તિઓના આંતરયુદ્ધમાં તેજ મારી સાથે રહ્યો છે. જેણે મારા દુઃખોમાં ભાગ ભજવ્યો છે તે મારા સ્વર્ગના સુખમાં શા માટે ભાગીદાર ન થાય ? શ્વાનને મારી સાથે નહિ આવવા દો તો એવા સ્વર્ગનું મારે કાંઇ પ્રયોજન નથી."

સાકાર સત્ય અથવા ઈશ્વરે કહ્યું કે, "હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! બીજું કાંઇ વરદાન માગ ! શ્વાનને સાથે લઇ જવાની હઠ છોડી દે." રાજા કહે છે: "હે ઇંદ્ર ! અહીંથી ચાલ્યા જાઓ. તમે સત્ય કે ઈશ્વર નથી ! પણ સત્યના વિરોધી અસુર જણાઓ છો. સત્ય કે ઈશ્વર આવા હોઇજ ના શકે ? કારણકે જો તમે સત્ય-ઈશ્વર હો તો તમારી સમક્ષ અન્યાય શા સારૂ થવો જોઇએ ? જો માત્ર હુંજ એકલો સ્વર્ગના સુખનો ભોક્તા થાઉં, તો શ્વાન તરફ અન્યાય થાય. જે શ્વાને મારાં દુઃખોમાં ભાગ લીધો છે, તેને તમે સુખોમાં ભાગ લેવા ના કહો તો તમે સાકાર સત્ય યા ઈશ્વર હોઇજ ના શકો." વાત આગળ ચાલે છે કે આ ઉપરથી સત્ય યા ઈશ્વર પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રકાશ્યા અને જે શ્વાન જણાતો હતો તે શ્વાને ધર્મ-સત્યના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં દર્શન દીધું. રાજાની આ પ્રમાણે કસોટી થઇ અને રાજા કસોટીમાંથી પાર ઊતર્યો.

આ પ્રમાણે સત્યને માર્ગે ચાલવાનું છે. તમારૂં વહાલામાં વહાલું-પાસેમાં પાસેનું સગુંસંબંધી, સત્યને માર્ગે ચાલતાં સાથે ન ઊભું રહે, તો તેમને સંબંધીઓ કે મિત્રો તરીકે કોઈ દિવસ માનશોજ નહિ. જો માત્ર શ્વાન પણ સત્યને માર્ગે રહે, તો તેજ તમારો પાસેમાં પાસેનો સગો છે એમ સમજજો. આ

રીતે સત્યની દૃષ્ટિથી મિત્રોની પસંદગી કરજો. દુષ્ટ વાસના, મલિન વાસનાને ઉત્તેજિત કરે એવા મિત્રો તરફ લક્ષ ન આપશો; તેમને દુશ્મન ગણજો. જો તેમને મિત્ર ગણશો, તો તેમની સાથે તમે પણ દુઃખ અને દરિદ્રતા વગેરે ભોગવશો.

એક સાધુની વાત છે કે તે ભૂખ્યો રસ્તા પર ચાલ્યો જતો હતો; અને હિંદુસ્તાનમાં તો તમે જાણો છોજ કે કેટલાક સાધુ-ઓને જ્યારે ક્ષુધા લાગે છે, ત્યારેજ અરણ્યના એકાંતવાસમાંથી આવી રસ્તાઓમાં ફરે છે. કવચિતજ રસ્તામાં તો નીકળે છે. ઘણું-ખરૂં તેઓ શહેર બહાર જંગલોમાંજ રહે છે ને ત્યાં ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરે છે. હવે આ સાધુને ક્ષુધા લાગી હતી. ત્યાં એક નવયૌવના સ્ત્રી આવી પહોંચી ને સ્વાદિષ્ટ ભોજન લાવી. સાધુએ પાસેના કપડામાં ટુકડો રોટલો લીધો ને લઇને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. એ રોટલાને પાણીમાં બોળ્યો ને ખાઇ ગયો. બીજે દિવસે પાછો વખતસર તે સાધુ શેરીઓ ને મહોલ્લામાં નીકળ્યો. પેલી સ્ત્રીએ આવીને પાછું કંઇ સારૂં મિષ્ટાન્ન આપ્યું. સાધુ તે દિવસે પણ રોજની પેઠે પાછો જંગલમાં ગયો ને ત્રીજે દિવસે પણ એ પ્રમાણે આવ્યો. તે દિવસે પણ તે બાઇ રોજ કરતાં ઉત્તમ અન્ન લાવી અને તે અન્ન સાધુને આપતાં કહ્યું: “ મહાત્માજી ! બારણે ઊભાં ઊભાં આપની રાહ જોતાં મારી તો આંખો પણ સૂજી ગઇ; ખરેખર આપનાં નયનોએ તો મને મોહવશ કરી દીધી છે.” આવા શબ્દો તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. સાધુ ચાલ્યો ગયો ને બીજે ઘેર ભિક્ષા માગીને પછી જંગલમાં ગયો. ત્યાં જઈ પેલી નવયૌવના સ્ત્રીએ આપેલું અન્ન નદીનાં જળમાં ફેંકી દીધું ને બીજે દિવસે મોટા લોઢાના સોયા તપાવ્યા અને તે વડે પોતાનાં ચક્ષુ ફોડી, ડોળા કાઢી લઇ કપડામાં વીંટી દીધા. પછી એક લાકડીના આધારથી ઘણી મુસીબતે તે શેરીમાં ગયો. પેલી સ્ત્રી ઘણી ઉત્સુક થઇ સાધુની રાહ જોતી ઊભી હતી. સાધુ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; પરંતુ તેણે દૃષ્ટિ પૃથ્વી ઉપર રાખી હતી તેથી તે સ્ત્રીને તેની સ્થિતિ શી છે, તે ખબર ના પાડી; પણ જ્યારે તે સ્વાદિષ્ટ અન્ન લઇને આવી, તે વખતે સાધુએ પોતાની આંખના જુદા કાઢી લીધેલા ડોળા તેની તરફ ધરી કહ્યું: “ હે માતા ! આ આંખો લઇ લે ! આ ચક્ષુએ તને મોહિત કરી છે, તો તે ચક્ષુઓ તારી પાસે રાખવા તારો અધિકાર છે. માતા, ચક્ષુઓ તારે જોઇતાં હતાં તો હવે લે, એના

ઉપર પ્રેમ કર, તેનો ઉપયોગ કર. તારી નજરમાં આવે તેમ આ ચક્ષુઓને કર; પણ દયાની ખાતર, પ્રભુની ખાતર મને મારા માર્ગમાંથી ચલાયમાન કરીશ નહિ. સત્યના માર્ગમાંથી મને લથડાવીશ નહિ." આ ઉપરથી એ સમજવાનું કે જો ચક્ષુઓ સત્યને માર્ગે જતાં વિઘ્ન કરતાં હોય તો તેનો પણ ત્યાગ કરવો જાઇએ. આત્મા અંધકારમાં ડૂબી જાય, તેના કરતાં શરીરને પ્રકાશ ન મળે તે વધારે સારૂં; એજ ખરો રસ્તો છે. સાક્ષાત્કાર કરવામાં જો ચક્ષુ નડતાં હોય તો તે ફોડી નાખો. જો કર્ણથી મોહ પામતા હો તો તે કાપી નાખો. સ્ત્રી, ધન, માલમિલકત જે કાંઈ નડતું હોય તેનો ત્યાગ કરો. જેવી રીતે સ્ત્રી તથા સગાંસંબંધી ઉપર પ્રેમ રાખો છો, તેવીજ રીતે સત્ય ઉપર પ્રેમ રાખો. જેટલા ઉત્સાહથી સ્ત્રીને ઝંખો છો, તેટલાજ ઉત્સાહથી પ્રભુપ્રેમ–આત્માના સાત્ક્ષાકાર માટે ઝંખતા રહો. અરે! જેટલો પ્રેમ સ્ત્રી ઉપર દેખાડો છો તેથી અડધો પણ પ્રેમ પ્રભુ ઉપર હોય તો તેજ ક્ષણે સત્યનો તમને સાક્ષાત્કાર થશે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી સત્યને માર્ગે પળી, સામે આવી ઊભી રહેતી લાલચો દૂર કરી શકશો. સામાન્ય લાલચોથી દૂર રહી એમના ઉપર જય મેળવશો તો શું જણાશે? સત્યનો રસ્તો ખડબચડો નહિ લાગે, સુંદરતા વિનાનો નહિ જણાય. સત્યનો માર્ગ સોયના છેડા કરતાં પણ સાંકડો કહેવાય છે. વેદોમાં કહેલું છે કે, "સત્યનો માર્ગ અસ્ત્રાની ધાર કરતાં પણ સાંકડો ને તીક્ષ્ણ છે; પરંતુ આ પૂર્ણ સત્ય નથી. શરૂઆતમાં તે રસ્તો સાંકડો લાગે છે, તીક્ષ્ણ લાગે છે; પરંતુ સામાન્ય લાલચો ઉપર જ્યારે જયવંત નીવડો, ત્યારે રસ્તો આશ્ચર્યકારક સુંદર લાગશે. રસ્તો અતિ સુગમ થઇ પડશે. પ્રકૃતિ માત્ર તમારી મદદે આવેલી જણાશે. સર્વ વસ્તુઓ તમારી તરફેણમાં આવીને ખડી થશે. આ લાલચો, મુસીબતો, નડતરો, કલહો અને વિરુદ્ધતાજ માત્ર તમને રોકી રાખે છે. એજ તમને માત્ર ભયભીત કરે છે; પરંતુ ખરી રીતે તેઓ તમને ઇજા કરતાં નથી. જો તમે તેમના તરફ દૃઢતાથી જોઇ રહો, તેમનેજ જો ભયભીત કરો, તો જણાશે કે કઠિનતા માત્ર ઉપર ઉપરનીજ હતી. સર્વ પ્રકૃતિ તમારી બાજુમાં આવી ઊભી રહેશે. અખિલ વિશ્વ તમારૂં નોકર થઇ રહેશે. આ સ્થિતિ જરૂર થશે.

એક હિંદુ શાસ્ત્ર, (રામાયણ જેમાં જગતના નહિ તો હિંદુ-

સ્તાનના એક મહાન શૂરવીર ભગવાન રામચંદ્રજીની જીવનલીલા લખેલી છે; તેમાં કહ્યું છે કે, જ્યારે રામચંદ્રજી સત્યની શોધમાં નીકળી પડ્યા, ત્યારે સર્વ પ્રકૃતિએ દાસત્વ સ્વીકાર્યું હતું. એમાં લખ્યું છે કે, વાનરોએ લશ્કર પૂરૂં પાડ્યું, ખિસકોલીઓએ સેતુબંધ રામેશ્વરનો પૂલ બાંધવામાં મદદ કરી, રાજહંસો રામના દુશ્મનોનું નિકંદન કાઢવા મદદે આવી પહોંચ્યા, પાષાણ પોતાનો સ્વભાવ ભૂલી ગયા. તેમને સમુદ્રના જળમાં નાખ્યા તે વખતે ડૂબી જવાને બદલે તેમણે કહ્યું કે, "સત્યને માટે, સત્યવાદીના કાર્યના વિજય માટે અમે ડૂબી નહિ જતાં તરીશું." પવન અને વાયુ, અગ્નિ, મરુત વગેરે સર્વ રામની મદદે ખડું રહ્યું હતું. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે, "વાયુના પ્રવાહો અને સમુદ્રના તરંગો હંમેશાં શૂરવીરની સેવા માટેજ છે." શરૂઆતની કહેવાતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આગ્રહપૂર્વક મંડીએ છીએ ત્યારે સર્વ પ્રકૃતિ આપણી તરફેણમાં ઊભી રહે છે. શરૂઆતમાંજ જો લાલચોના યુદ્ધમાં જીત મેળવશો, તો પ્રકૃતિ તમારૂં દાસત્વ સ્વીકારશે. સત્યને માટેજ આગ્રહ રાખો એટલે તમને જણાશે કે તમે આ સામાન્ય-સાધારણ જગતમાં વસતા નથી. જગત ચમત્કારથી પૂર્ણ લાગશે, સર્વત્ર ચમત્કારજ જણાશે અને પછી જો દેવો તમને સહાય ન થાય, તો તેમનાં દુર્ભાગ્યજ સમજવાં. પ્રકૃતિ ઉત્સુકતાથી વિશ્વના નિયંતાની રાહ જુએ છે. તમેજ વિશ્વના નિયંતા છો—અખિલ વિશ્વના ધણી છો; પરંતુ માત્ર જો સત્યને પકડી રહો તોજ.

હવે 'રામ' જગતના એક મહાપુરુષ બલકે અખિલ વિશ્વના મહાત્માની વાત કહી આ વિષય સમાપ્ત કરશે. એ મહાત્માનું નામ શમ્સતબ્રેજ છે. આ પુરુષનો જન્મ વિચિત્ર સંયોગોમાં થયો હતો. વાર્તા સત્ય હો વા અસત્ય હો, આપણે એ સંબંધે કાંઈ લેવાદેવા નથી; પરંતુ તેમાં કાંઇ સત્ય તો હોવુંજ જોઇએ. તેનો બાપ ઘણોજ નિર્ધન હતો ને તેણે પોતાનું સર્વ જીવન ઈશ્વરભક્તિમાંજ ગાળ્યું હતું. તે પોતાના દેહના જન્મનું ભાન પણ ભૂલી ગયો. પોતે જગતમાં છે એજ ભૂલી ગયો. તેને મન "જગત" એવું કાંઈ હતુંજ નહિ. પ્રભુ, પરમાત્મા, દિવ્યતા પોતેજ હતો. જ્યારે મનુષ્યની રગેરગમાં, રૂંવાટેરૂંવાટામાં એકજ વિચાર સ્થિર હોય છે, પ્રભુનુંજ નિરંતર ધ્યાન રહે છે; ત્યારે તેના શરીરના પ્રત્યેક છિદ્રમાં પ્રભુ ને પ્રભુજ જણાય છે. એમ કહેવાય છે કે,

તે જ્યારે બહાર ફરવા નીકળતો, ત્યારે લોકો તેના શરીરમાંથી નીકળતા. "હક્ક અનલ હક્ક,–" અર્થાત્ હુંજ ઈશ્વર છું"ના સુસ્વર સંભળાતા. તેના મુખનું ગાન "અનલ હક્ક, અનલ હક્ક" એજ હતું. સામાન્ય જનસમાજ તેની આસપાસ વીંટળાઈ વળતો ને તેને મરણશરણ પહોંચાડવા તૈયાર થતો; કારણ તેને તેઓ નાસ્તિક ગણતા હતા અને કહેતા કે, "એ પોતે પ્રભુ છે એમ શા માટે કહે છે ? "પરંતુ તેને મન શરીર એ શરીર નહોતું, જગત એ જગત નહોતું, પોતેજ માત્ર સર્વવ્યાપી હતો. તે માત્ર પ્રભુમયજ હતો અને "અનલ હક્ક" ના શબ્દો માત્ર નિદ્રામાં જેમ શ્વાસ બોલે છે તેમ નીકળતા હતા; છતાં લોકો તો તેનું મૃત્યુ ઇચ્છતા હતા. તેને એ બાબતમાં કાંઈ પરવા નહોતી. સમાજ કોને મારશે ? દેહનું મરણ આણે; પરંતુ તેને મન તો દેહ જેવું કાંઇ હતુંજ નહિ. તેના દેહને મારો તેથી તેને દુઃખ શું થવાનું હતું ? એમ કહેવાય છે કે, આ મહાત્માને શૂળી ઉપર ચડાવવામાં આવ્યો; પરંતુ શૂળી ઉપર ચડતાં મહાત્માનું મુખારવિંદ સ્મિત કરી રહ્યું હતું. પ્રત્યેક રૂંવાટામાંથી "અનલ હક્ક" સંભળાતું હતું. દેહની સાથે તેને કાંઇ લેવાદેવા નહોતી. આ પ્રમાણે સત્યને માટે દેહનો ત્યાગ કરવો પડે તો તેની પણ દરકાર કરવી જોઇએ નહિ અને એમ થયું એટલે આ એકજ બાકી રહેલી જગતમાંની આસક્તિ તૂટી જાય છે. આમ કરવાને બદલે, જગતની આસક્તિને માટે સત્યનો ત્યાગ કરવો એ કેવું વિચિત્ર છે! હવે આ મહાત્મા શૂળી ઉપર ચડ્યો ને તેનો દેહ પડ્યો તે સમયે દેહમાંથી રક્ત વહેવા માંડ્યું ને તેનાં બિંદુઓ નીચે જમીન ઉપર પડ્યાં. વાતમાં કહ્યું છે કે, "આ બિંદુઓને એક કુમારિકાએ એકઠાં કરી ભરી લીધાં. આ કુમારિકા પણ તે સાધુના મતની અને સિદ્ધાંતનીજ હતી. તે એ રકત પી ગઇ અને તેથી તેને ગર્ભ રહ્યો." આ વાત સત્ય હો વા અસત્ય હો; આપણે તેની સાથે કાંઇ લેવા દેવા નથી. વેદાંતની દૃષ્ટિએ, ક્રાઇસ્ટનો જન્મ પણ વિચિત્ર પ્રકારે, વિના પિતાએ થયો હોય, થઇ શકવાનો સંભવ હોય, તો આ વાત પણ બનવા જોગ છે; કારણ આ મહાત્મા પણ ક્રાઇસ્ટથી ઊતરતો નહોતો. ઊલટો ઘણી બાબતોમાં તેનાથી ચડિયાતો હતો. આ કુમારિકાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ પુત્રનું જીવન બાલપણમાંથીજ દિવ્યરૂપ હતું. તે પ્રભુમય હતો. પિતાથી પણ ઉત્કૃષ્ટ

હતો. આ વીરની વાણી દ્વારા એક મહાન, ઘણુંજ મોટું પુસ્તક રચાયું. કલમ વડે આ પુસ્તક એણે લખ્યું નહોતું; પણ એમ કહેવાય છે કે, હરદમ એ બોલતો ત્યારે કવિતાજ નીકળી આવતી; પણ તે કવિતા તમારા અમેરિકન કવિઓ જેવી નહોતી. કવિતાના સત્ય સ્વરૂપમાં તે કવિતા હતી. માત્ર પરમાત્મરૂપજ હતી. તે દિવ્ય વિચારોથી પરિપૂર્ણ હતી. તેનો દરેક શબ્દ સુવર્ણ સમાન છે.

આ પુરુષ વિષે એક બીજી પણ વાત ખાસ જાણવા જેવી છે. એક સમયે કેટલાક મનુષ્યો સરકસ જેવા કોઇ તમાશાને અંગે રાજા પાસે આવ્યા. રાજા ખેલોથી આનંદ પામ્યો ને તેમને એક હજાર ડોલર આપ્યા; પણ પાછળથી રાજાને પશ્ચાત્તાપ થયો; કારણકે દરરોજ આવા નકામા ખેલોમાં હજાર ડોલર ફેંકી દેવા તે તેને વાજબી લાગ્યું નહિ. જેથી રાજાએ પૈસા પાછા લેવા માટે એક યુક્તિ કરીને કહ્યું કે, "તમે સિંહનો વેષ લઇને આવો ને જો તે વેષ આબેહૂબ ભજવી બતાવશો તો આથી પણ વધારે ઇનામ આપીશ; પણ જો બરાબર ભજવાશે નહિ તો તમારી માલમિલકત, ધનદોલત સર્વ જપ્ત કરવામાં આવશે." આ ખેલાડીઓ તેમ કરી શકયા નહિ ને રાજાને ખુશી કરી શકયા નહિ. હિંદુસ્તાનમાં જે પ્રાણીનો વેષ લેવામાં આવે છે, તે પ્રાણી જેવી રીતે હાલેચાલે, ખાયપીએ, તે પ્રમાણે કરી બતાવવામાં આવે છે; પરંતુ સિંહનું રૂપ તેઓથી લઈ શકાતું નથી. આ લોકો આપણા મહાત્મા પાસે આવ્યા ને તેની આગળ રુદન કરવા લાગ્યા. વાર્તામાં કહ્યું છે કે, આ મહાત્માને અખિલ વિશ્વમાં અભેદ હોવાને લીધે, સર્વમાં પોતે પોતાનેજ જોતો હતો. તેને લીધે તેને આ લોકોની દયા આવી ને તેમને કહ્યું: "ધૈર્ય રાખો; કારણ હું પોતેજ સિંહરૂપ થઇને આવીશ, હું પોતેજ એ પ્રયોગ કરી બતાવીશ." આ વાત આગળ ચાલે છે કે બીજે દિવસે રાજા સભામાં આ પ્રયોગ જોવા બેઠો હતો. તે વખતે એકાએક વિદ્યુતની ત્વરાએ ખરેખરો સિંહ કૂદીને મેદાનમાં આવ્યો. સિંહે ગર્જના કરવા માંડી ને રાજાના બાળકને ઊંચકી ફાડી નાખ્યું. પછી બીજું એક બાળક ઊંચકી લીધું ને ઊંચે આકાશમાં ફેંકયું. આ મનુષ્ય ખરેખરી રીતે પરમાત્મા હતો. તેને મન "હું એક નિયંત્રિત થયેલો દેહ છું" એ વાત સ્વપ્નવત્–ભૂતકાળની થઈ હતી. એવા શબ્દોમાં તેને કાંઇ અર્થજ લાગતો નહિ. જે ઇશ્વરે સિંહરૂપે દર્શન દીધું

હતું, તે ઇશ્વર તે પોતેજ હતો. પ્રયોગ પૂર્ણ થયો. સાધુ તે બાળક-ને મૃત્યુ પમાડી ચાલ્યો ગયો; કારણકે સિંહરૂપ થઇને તે દેહનું કે બીજા દેહનું અભિમાન રાખવાનું તેને નહોતું. દેહાભિમાન તેમને હોતુંજ નથી; પરંતુ અહીં રાજા તો ક્રોધાયમાન થયો હતો. તેના હજૂરિયાઓ, રાજ્યસેવકો પણ ક્રોધથી વ્યાપ્ત થયા હતા ને આ પુરુષ ઉપર વેર લેવા તત્પર થયા, તેથી તેની પાસે જઇને બોલ્યા: "સાહેબ, આ બાળકને પુનઃ જીવન આપો. જો તમે એને મૃત્યુ પમાડ્યો છે, તો હવે પાછો જીવતો પણ કરો." ક્રાઇસ્ટ પણ મૃત્યુશય્યા પર પડેલામાં ચેતના લાવતો હતો. બિસ્મિલ્લાનો અર્થજ એ છે કે પ્રભુના નામ ખાતર ઊભો થા. પ્રભુની કીર્તિ વધારીને ચૈતન્યમય થા. પુનઃ જીવનમય થા. તેઓ-એ પ્રભુની ખાતર બાળકને સજીવન કરવા કહ્યું. સાધુ હાસ્ય કરતો હતો. તેણે કહ્યું: "પ્રભુના નામ ખાતર જીવતો થા." છોકરામાં ચેતન આવ્યું નહિ. વળી એણે કહ્યું: "ઇશ્વરના નામ ખાતર ચેતનમય થા." પણ છોકરો જાગૃત ના થયો. વળી પણ એજ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા પણ વૃથા. સાધુ હસ્યો ને પછી બોલ્યો: "કુમ બીઝીની" "મારી આજ્ઞાથી, મારા હુકમથી ચૈતન્ય આવો!" તરતજ છોકરો આળસ મરડી ઊભો થયો.

છોકરો જીવતો થયો પણ લોકો આ જોઇને ખમી શક્યા નહિ. તેઓ બોલ્યા: "આ નાસ્તિક પોતે જાતે આ માટે માન લે છે, માટે તેને મારી નાખવો જોઇએ." સાધુને આ વિષે કાંઇ પરવા નહોતી. લોકો ખરી હકીકત સમજ્યા નહિ; કારણ તે પોતાના દેહને ઇશ્વર તરીકે ગણતો નહોતો, તેથી દેહ તો ક્યારનોયે મૃતપ્રાય થયો હતો. લોકો તેને જીવતો બાળી મૂકવા તત્પર થયા. વાર્તામાં કહ્યું છે કે, આ સાંભળી સાધુએ તેજ ક્ષણે પોતાના નખ વતી પ્રાણી-ઓની ચામડી જેમ ઉતરડી નાખે છે, તેમ પોતાના શરીર ઉપર-ની ચામડી ઉતારી નાખીને દૂર ફેંકી દીધી. આ સમયની એક અત્યુત્તમ કવિતા તેણે બનાવી છે. કાવ્ય બહુ લાંબું બનાવેલું છે. ભાવાર્થ તેનો એવો છે કે, "હે દેહ! તું કે જે જગતના હળાહળ વિષને અમૃત સમાન ગણે છે, અને હે આત્મા! તું કે જે જગતના અમૃતને એટલે કે વિષયાદિક ભોગોને વિષ સમાન જાણે છે, તેને માટે આ લોકો અહીં વાટ જોઇને ઊભા રહ્યા છે. જગત મૃત શરીર (મૃત શરીર એટલે વિષયાદિક વિષયો) જેવું છે. જગતના

ભોગો મૃત શરીર જેવાજ છે. જે લોકો તેની પાછળ પાછળ દોડે છે, તે કૂતરાથી કાંઇ ચઢિયાતા નથી. એવા કૂતરાઓ અહીં ચોતરફ ઊભા છે; તેમને ભોજન માટે આ માંસ આપ." આ વાર્તા સત્ય હો યા અસત્ય હો રામને એ સંબંધે કાંઇ લેવાદેવા નથી; પરંતુ વાર્તાનું રહસ્ય ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

આ પ્રમાણે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાને, સત્યને માર્ગે ચાલવાને બધી આસક્તિ છોડી જગતની ક્ષુલ્લક વાસનાઓની પાર જાઓ. સ્વાર્થી ઇચ્છાઓને તોડી નાખો. જગતની સ્વાર્થજાળોથી છૂટા થશો, તો પછી સત્ય શું છે તે તરત સમજાશે. આ ક્ષણે તમે પોતેજ સત્ય જાણશો. મધ્યમ કોટિના લોકોજ પ્રાર્થના કરે છે કે, "અમને બુદ્ધિપ્રકાશ વધારે આપો." તમારે એવી પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નથી. જો સર્વ વાસનાઓથી દૂર રહેશો, જગતની જાળો તોડી નાખશો, કારણકે તમે જાણો છો કે પ્રત્યેક વાસના તમારામાંથી અમુક અંશ લઇ જાય છે; તો પછી સત્ય તમારી સમક્ષ આવી ઊભું રહેશેજ. ભાગ્યેજ આપણે પૂર્ણત્વ પામેલા પુરુષો જોઇએ છીએ. જ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ છે. તેને જે જ્ઞાન થયેલું છે તેજ સત્ય છે. પ્રત્યેક ઇચ્છા—પ્રત્યેક આસક્તિ તમને પોતાના અંશ બનાવે છે; પરંતુ જે ક્ષણે જ્ઞાનની પણ ઇચ્છા કાઢી નાખશો, રાગદ્વેષથી સ્વતંત્ર થઇ, મન સ્થિર કરી, દેહાભિમાન દૂર કરી, દરેક પદાર્થ પરથી મન ઉઠાવી લઇ, પ્રણવમંત્ર જપશો, તેજ ક્ષણે તમારા શરીરનાં રૂવાંટાં ઊભાં થઇ રકત તમારી રગેરગમાં વહેશે. તમે પોતેજ આ શરીર ઉત્પન્ન નથી કર્યું? આ આશ્ચર્ય ભરેલું જગત તમારીજ કૃતિ છે, તમેજ ઉત્પન્ન કર્યું છે. યાદ રાખો કે તમારી દ્વારા જે સાંભળે છે, તે કોણ છે! તમે પોતેજ તે નથી? કોણ તમારી દ્વારા જુએ છે? શું તમે પોતે તે નથી? તમારા શરીરમાં લોહીનું વહન કોણ કરે છે? તમે પોતે શું તેના કર્તા નથી? જો તમે પોતેજ, તમારો આત્માજ આશ્ચર્યજનક કામ કરી શકે છે, તો પછી આ જગત પણ તમારૂંજ ઉત્પન્ન કરેલું છે એમ દૃઢ માનો અને તમારી પોતાની દિવ્યતામાં આનંદ માનો, આત્માનંદરૂપ બનો, સચ્ચિદાનંદ બનો. સર્વ તુચ્છ વાસના—ક્ષુલ્લક ઇચ્છાઓથી દૂર થાઓ, ઓમ્ ઓમ્‌નો જપ કરો. જો થોડો સમય એ પ્રમાણે કરશો, તો પગથી તે માથા સુધી તમારૂં સર્વ શરીર તેજોમય થશે. જ્યારે પ્રકાશ, જ્ઞાન તમે સ્વયં પોતેજ છો, તો પછી તેને માટે

યાચના, પ્રાર્થના શું કરવા કરવી જોઇએ? પૂર્ણ થાઓ, વાસના દૂર કરો, આસક્તિ છોડો, આકર્ષણ ને નિરાકર્ષણથી દૂર થાઓ, તેનો ત્યાગ કરો. આસક્તિજ સત્યથી દૂર રાખે છે, તેજ સત્યનો વિયોગ પડાવે છે. ઘેર જાઓ ત્યારે જોજો કે શેના ઉપર આસક્તિ ચોંટી છે? જો નામ કે કીર્તિ ઉપર આસક્તિ હોય, તો તે ત્યજો. લોકપ્રિયતામાં ચિત્ત ચોંટયું હોય, તો તેથી દૂર થાઓ; જગતને સહાય કરવા આસક્તિ લાગી હોય તો તે ઇચ્છા દૂર કરો. આ જરા વિચિત્ર લાગશે, પણ જગતને તમારી સહાયતાની જરૂર છે, એમ માની જગતને દુર્બળ શા સારૂ ગણો છો? જગત એવું દુર્બળ શા માટે હોવું જોઇએ, કે જેથી તમારી સહાયની તેને જરૂર પડે?

'રામ' કહે છે કે, તમારૂં કર્તવ્ય, તમારો ધર્મ કોઇ પણ ઇચ્છા વિના કર્યે જાઓ. કર્તવ્યમાં અધિકાર રાખો, કર્તવ્યમાં આનંદ માનો, કારણકે કર્તવ્ય પોતેજ આનંદરૂપ છે. કર્તવ્ય એટલેજ સાક્ષાત્કાર છે. કર્તવ્યને ખાતરજ કર્તવ્ય કરો. એમ કરવાથી સાક્ષાત્કાર થાય છે. એક રાજા જેમ ફૂટબૉલની કે બીજી કોઈ રમત આનંદ માટેજ રમે છે, તેમ સ્વતંત્રપણે આનંદ માટેજ કર્તવ્ય કરો; કારણકે આનંદ-સુખ કર્તવ્ય રૂપેજ રહેલું છે. કોઈ પણ વસ્તુથી આપણે બંધાયેલા નથી, સ્વતંત્ર છીએ.

લોકો ધર્મ, ધર્મ ને ધર્મ કરી રહ્યા છે. એ બાહ્ય ધર્મ તમારા ઉપર શા માટે સામ્રાજ્ય ભોગવે? તમે પોતેજ તમારા દેવ છો. ભય ન રાખો. જે કર્તવ્ય કરવાથી તમે ધાર્મિક થાઓ છો, જે કર્તવ્યને તમે ધાર્મિક કહો છો, પવિત્ર ગણો છો, તેવા કર્તવ્યમાં રોકાયેલા હો ત્યારે તો ઠીક છે; પરંતુ જ્યારે નિવૃત્તિમાં બેઠા હો, નકામા બેઠા હો, તમારા ઘરમાં બેઠા હો, તે સમયે તો તમારા આત્માનુંજ ભાન કરો, તમારી દિવ્યતામાંજ મશગૂલ રહો અને સ્વાત્માનંદ ભોગવો એજ ઉત્તમ કાર્ય છે. જે આસક્તિઓ હોય, તે તે સમયે દૂર કરો. જનસમાજ કહે છે કે, આસક્તિની આવશ્યક્તા છે; જગતનાં કાર્યોને સ્થાયી રાખવા માટે તેની જરૂર છે; પરંતુ આ અસત્ય વિચાર છે. સર્વ આસક્તિ છોડી દો, સર્વ તૃષ્ણાથી સ્વતંત્ર બનો એટલે તેજ ક્ષણે સ્વતંત્ર થશો અને કોઇ પણ જવાબદારી કે ભાર તમારે શિર રહેલો નથી એમ તમને લાગશે. તમે હાથે કરીનેજ જવાબદારી વહોરી લીધી છે. તૃષ્ણાઓ, ઇચ્છાઓથી મુક્ત થાઓ. આને માટે કોઇ બીજી વ્યક્તિની જરૂર નથી.

જ્યારે કોઇ પણ જવાબદારી તમારા પર નથી એમ તમને લાગશે; જ્યારે સર્વ પ્રેમ, પ્રેમની વસ્તુઓ તમારી પાસે છે એમ તમને લાગશે, જ્યારે આવા વેદાંતના સિદ્ધાંતમાં તમે રમણ કરશો; ત્યારે તમે સ્વયંપ્રકાશ થશો. સર્વ પ્રકાશના પણ પ્રકાશ, જ્ઞાનના પણ જ્ઞાન તમે થશો; તો પછી જ્ઞાનને માટે પ્રાર્થના કોની પાસે કરવાની રહેશે? આ ગુહ્ય રહસ્ય છે. સ્વતંત્ર બનો. તમને બંધનમાં કોણ નાખે છે? તમારી પોતાનીજ તૃષ્ણા; બીજું કોઇજ નહિ. જગતની સઘળી વિદ્યુત શકિત, સઘળી સિદ્ધિઓ તમારામાંથી વહન કરશે. જગતમાંના સઘળા ચમત્કારો તમારા દાસ થઇને રહેશે. તમારી વાસનાઓ દૂર કરો, એટલે આ ક્ષણેજ મુકત થશો અને મુકત થશો પછી એવું શું છે કે જેથી તમે આનંદમાં ગરકાવ નહિ થાઓ? નહિ ભય કે નહિ જવાબદારી. ભય શા માટે? તમને અમુક વસ્તુ તમારી પાસેથી જતી રહેશે, તેનો ભય લાગે છે; તેથીજ તમે અમુક વ્યકિતથી ભય પામો છો; તેથીજ હાસ્યાસ્પદ થવાનો ભય રહે છે, તેથીજ કીર્તિની ઝંખના કરો છો અને એવી આસકિતને લીધેજ ભય રહે છે. સર્વ ચિંતા એ ઇચ્છાઓનુંજ પરિણામ છે. શિરોવેદના, હૃદયવેદના, સર્વ ઇચ્છાઓનાંજ પરિણામ છે. દેશના પ્રમુખ અથવા રાજા સમક્ષ તમે સંકોચ પામો છો, ડરો છો, કોકડું વળો છો; કારણકે તમે તેમની કૃપાની અભિલાષા રાખો છો. ઇચ્છાઓથી મુકત થાઓ, તો બાદશાહોના બાદશાહ, સ્વામીના સ્વામી તમે પોતેજ છો. એક પછી એક ઇચ્છાઓને દૂર કરી કે તરત કેવો આનંદ થશે? તેથી 'રામ' કહે છે કે, સત્યનો માર્ગ કાંઇ શોધી કાઢવાનો નથી, મેળવવાનો નથી; માત્ર ઇચ્છાઓથી જે કારાગૃહ ઊભું કર્યું છે, તેજ તોડી પાડો. એનેજ માટે તમારે પ્રયત્ન કરવાનો છે. ૐ! ૐ!!

અફીણ બીજ સમાન છે, જગતૃષ્ણા સર્વે;
ઝડપ્યું ફૂળને જે ઘડી, પ્રકાશ તેનો ઝળકે.
સરિતા જળપટ પર પડ્યો, જેમ બરફ પ્રકાશ;
ક્ષણ ઉજળું દેખાઇને, થશે સદંતર નાશ.
જીવ જંતુની જાતનો, જાણે નહિ કયાં વાસ;
ઊડે, નાસે પ્રથમથી, એવી છે એ વાત.
મેઘધનુષ સમાન છે, સુંદર તેના રંગ;
ઝંઝાવાત થતાં થશે, વ્યોમ પટેથી ભંગ.—બર્ન્સ

साची आध्यात्मिकता अने मानसिक सिद्धिओ×

પ્રશ્ન—માનસિક સિદ્ધિ મેળવીને મૃત્યુ પામેલાઓની સાથે વાતચીત કરવી તે યોગ્ય છે કે કેમ? અને જો યોગ્ય હોય, તો તેને માટે કોઇ અમુક સાધન છે કે કેમ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્નનો પૂર્ણ રીતે ઉત્તર આપવાને માટે, વેદાંત એ વિષયમાં શું કહે છે તે સવિસ્તર કહેવાની જરૂર છે.

વેદાંત પ્રમાણે બે માર્ગ છે; પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ. એક કર્મમાર્ગ ને બીજો જ્ઞાનમાર્ગ અથવા ત્યાગ. કર્મમાર્ગ જેને ક્રિશ્ચિયનો કર્મથી મોક્ષ મેળવવાનું કહે છે, તેને મળતો છે અને જેને ક્રિશ્ચિયનોનું ધર્મશાસ્ત્ર "શ્રદ્ધાથી મુક્તિ" કહે છે, તેને જ્ઞાનમાર્ગ મળતો આવે છે.

હિંદુઓના મત પ્રમાણે પ્રવૃત્તિમાર્ગનું લક્ષ્ય સ્વાર્થી આત્મશક્તિઓ સંપાદન કરવાનું, જડ જગત ઉપર સ્વામિત્વ વધારવાનું અને આર્થિક સંપત્તિનો વિસ્તાર કરી સુખ-સાધન વધારવાનું છે. દરેક વ્યક્તિને આ માર્ગ અમુક સ્થિતિમાં સ્વાભાવિક છે, પણ તેથી કાંઇ સત્ય જીવન કે સત્ય અમરતા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. આ માર્ગમાં બહુ પ્રયોગો કરવા પડે છે; પરંતુ એક અવસ્થા એવી પણ આવે છે કે જ્યારે આ માર્ગને ત્યજી દઇ, ત્યાગનો જ્ઞાનમાર્ગ ગ્રહણ કરવો પડે છે. આપણા પરમ સુખને અર્થે આ માર્ગની પણ આવશ્યકતા છે.

પ્રવૃત્તિમાર્ગ ત્રણ પ્રકારનો છે અને એ કેવળ લૌકિક છે. લોકપરલોકના નાના ભેદ ન ગણીએ, તોપણ એના ત્રણ મુખ્ય ભાગ ગણાય છે.

× તા. ૧૫-૧૨-૦૨ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં હર્મેટિક બ્રધરહૂડ હૉલમાં આપેલું ભાષણ.

પ્રથમ–પ્રત્યક્ષ સંસાર એટલે જડ–સ્થૂલ જગત.

દ્વિતીય–માનસિક સંસાર એટલે સૂક્ષ્મ જગત.

તૃતીય–અવિજ્ઞાત સંસાર એટલે અદૃશ્ય જગત–જાણી ના શકાય તેવું જગત.

આપણે જ્યારે સ્વપ્નાવસ્થામાં હોઇએ છીએ અથવા તો સૂક્ષ્મ કે માનસિક જગતમાં હોઇએ છીએ, તે સમયે સ્થૂલ જગતનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. તેથી કરીને તેને આપણે અદૃશ્ય કે અવિજ્ઞાત સંસાર કહીશું. કાંઇક અંશે સુષુપ્તિ અવસ્થા અવિજ્ઞાત સંસારને મળતી આવે છે. આ સ્થિતિમાં "મારૂં તારૂં" એ ભેદભાવ રહેતો નથી. હિંદુમુસલમાન તથા ખ્રિસ્તીઓ જેને સ્વર્ગ અને નરક કહે છે, તે માનસિક સંસાર છે. આ માનસિક સંસારના ઘણા પેટાવિભાગ છે; એમાંના અમુક પેટાવિભાગમાં ભૂતપ્રેતનું અસ્તિત્વ છે એમ કહીએ છીએ. આ વિષે સવિસ્તર હાલ કહેવાની જરૂર નથી. પ્રવૃત્તિ માર્ગ માત્ર સાંસારિકતા છે. આપણી વ્યક્તિગત શક્તિઓને વધારીને વિસ્તારવાળી કરવાની વાસનાઓ કેવળ લોકવાસનાજ છે.

એક મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી વીજળી ને વરાળની આશ્ચર્યજનક શોધ કરે છે, ને તેથી કરીને સ્વશક્તિમાં ઉમેરો કરે છે, તેમજ મૂળ તત્ત્વો ઉપર કાબૂ મેળવે છે. આપણને જેટલે અંશે તે જડવસ્તુઓથી સુખ મળે, તેટલે અંશેજ આપણે માન આપીએ છીએ; પરંતુ મોક્ષ, આત્માનંદ, કે પૂર્ણાનંદ લેવાને આપણે તેની પાસે જતા નથી, કારણકે તે વિષયમાં તેનું જ્ઞાન કાંઇજ નથી. તેજ પ્રમાણે કોઇ માનસશાસ્ત્રવેત્તા હોય, તે આપણને મનની વૃત્તિઓ, ઊર્મિઓ વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકે. મન, બુદ્ધિના વૃત્તિવેપારોની સમજણ માટે આપણે એ પુરુષ પાસે જઇશું ખરા; અને એટલે અંશે તેમની મહત્તા પણ સ્વીકારશું; છતાં મિલ કે સ્પેન્સરની પાસે ચિત્તની પરમશાંતિની જિજ્ઞાસાથી કદી નહિ જઇએ. પ્રત્યેક પોતપોતાના વિષયમાં ખરેખર મહાન છે, પણ જે પરમાવશ્યક વસ્તુ આપણે જોઇએ છીએ, તે આપણને આવા શાસ્ત્રીઓ આપી શકવાને શક્તિમાન નથી.

ભારતવર્ષમાં એવા ઘણા મનુષ્યો હોય છે, કે જેઓ ભૂતપ્રેત

સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જેને તમે પરલોક કહો છો, તેનું તેઓને જ્ઞાન હોય છે; છતાં આ સ્થૂલ જગત એટલે દૃશ્ય સંસારનું કે સૂક્ષ્મ જગત એટલે અદૃશ્ય સંસારનું-ગમે તે જગતનું જ્ઞાન હોય, પણ અંતે તો સંસાર તે સંસારજ. આ લોક, પરલોક અને દૃશ્ય સંસારના પ્રપંચથી પાર જે પરમતત્ત્વ છે, તે તો એ બધાથી ભિન્ન છે અને એ તત્ત્વના જ્ઞાનનીજ માત્ર સૌને આવશ્યકતા છે. કોઇ રસાયનશાસ્ત્રી કે તત્ત્વશાસ્ત્રીને આપણે એમના સાંસારિક જ્ઞાનને માટે સન્માન આપીએ ખરા; પરંતુ પરમશાંતિ અને વાસ્તવિક સુખ માટે આપણે એમની પાસે સમિત્પાણિ થઇને નહિ જઇએ. એમની પાસેથી સુખશાંતિની આશા વ્યર્થ છે.

ઘણી વાર એમ પણ બને છે કે કોઈ રસાયનશાસ્ત્રી કે લોકવિજ્ઞાનવેત્તાને પણ દૈવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે. એવો સિદ્ધિવાન પુરુષ પણ તત્ત્વજ્ઞ હોય છે; પરંતુ જો એમ હોય તો એના એ લોકપરલોકના જ્ઞાનનો એના આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સાથે એટલોજ સંબંધ સમજવો,જેટલો રામના આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો સંબંધ એના ગણિતવિદ્યાના જ્ઞાન સાથે છે. 'રામ' ગણિતશાસ્ત્રનો અધ્યાપક હતો, છતાં એના એ જ્ઞાનનો, જે વેદાંતનો એ ઉપદેશ કરે છે તેની સાથે જરાયે સંબંધ નથી. આપણે એ બન્ને જ્ઞાનને-એ વિદ્યા અને અવિદ્યાને સેળભેળ ન કરવાં જોઇએ.

હિંદુસ્તાનમાં એક સદ્‌ગૃહસ્થ 'રામ'નો પરમ મિત્ર છે, ને તે માનસશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ છે. એક સ્થળે તેની આંખે પાટા બાંધી ગણિતશાસ્ત્રનું પુસ્તક તેની આગળ ધરવામાં આવ્યું. આ પુસ્તક એણે જન્મારામાં જોયેલું નહોતું, છતાં બંધ આંખે તે વાંચી શકતો હતો. ગણિતશાસ્ત્રનાં અમુક ચિહ્નો, જેનાં નામ તે જાણતોજ નહોતો, તેની એક કોરા કાગળ ઉપર તે પુસ્તકમાંથી એજ સ્થિતિમાં નકલ કરી ગયો. ચિહ્નોનાં ખરાં નામો તો તે નહોતો કહી શકયો, પરંતુ નકલ કરી શકયો. બીજાના વિચારો પણ તે જાણી શકતો અને જોયા વિના તમે જે લખ્યું હોય, તે લખી જતો. તે માનસશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હતો. તે જડ જગતનો અનુયાયી હતો, પણ પવિત્ર કે સુખી મનુષ્ય નહોતો.

માનસવિદ્યાને એક લૌકિકશાસ્ત્ર તરીકે આપણે માન આપી શકીએ; પરંતુ જે વિદ્યાથી સચ્ચિદાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમાં

ને એમાં ભૂલ ખાવી ન જોઇએ.

હિંદુસ્તાનના એક મનુષ્ય વિષે આપણે જાણીએ છીએ કે, તે ૭ માસ પર્યંત મૃતપ્રાય જેવો પડી રહ્યો હતો. આ વિદ્યાને ખેચરી મુદ્રા કહે છે ને તેનું વર્ણન હઠયોગમાં આપેલું છે. ૭ માસ પર્યંત જીવનની કોઇ પણ નિશાની તેનામાં જણાતી નહોતી. રગોમાં લોહી પણ વહેતું નહોતું. ૭ માસ પછી તેનું ઉત્થાન થયું. આ ઉપરથી આ પુરુષને એક બીજો ક્રાઇસ્ટ કહી શકીએ; પરંતુ તે મુક્ત કે સુખી મનુષ્ય નહોતો. તેણે જે જે ગુનાઓ–પાપો કર્યાં હતાં, તે કહેવાની જરૂર નથી; પરંતુ જે રાજાના દરબારમાં તે આ પ્રયોગ કરતો હતો, તેણે એને ધક્કા મારીને પોતાને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો હતો.

વળી એક બીજો હતો, તે પાણી ઉપર ચાલી શકતો હતો. એક ખરા સાધુએ હસીને તેને પૂછ્યું કે, "શક્તિ મેળવતાં કેટલોક વખત લાગ્યો હતો?" જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, "સત્તર વર્ષ લાગ્યાં." સાધુએ કહ્યું કે, "સત્તર વર્ષમાં માત્ર બેજ પૈસા જેટલી કિંમતની શક્તિ તેં મેળવી છે! (કારણકે નદીને સામે તીરે જવાને હોડીવાળાને એથી વધારે પૈસા લોકો આપતા નથી.)" મતલબ કે આવા પ્રકારની સિદ્ધિઓથી કાંઇ પૂર્ણતા આવતી નથી. જેવા પ્રકારે બીજી સંપત્તિઓ બંધનકારક છે, તેજ પ્રમાણે તેનાથી પણ બંધનજ થાય છે. પછી તે બંધન ગમે તો સુવર્ણનું હો કે લોહનું હો; પણ તે અંતે તો બંધનજ છે. બન્નેથી ગુલામગીરી, પરતંત્રતા તો છેજ. જો આવા પ્રકારની સિદ્ધિઓજ મનુષ્યને પવિત્ર બનાવતી હોય, તો તો કૂતરાંઓ પણ પવિત્ર બને. સૂંઘવાની શક્તિ શ્વાનમાં જેટલી હોય છે, તેટલી મનુષ્યમાં હોતી નથી; માટે જો એવી શક્તિઓથી મોટાઇ કે પવિત્રતા આવતી હોય, તો કૂતરાંઓજ મનુષ્યથી અધિક શ્રેષ્ઠ ગણાવાં જોઇએ.

એક ફકીર હતો. તે રંકને રાય બનાવી શકતો હતો. આ શક્તિ કયા પ્રકારે તેને મળી હતી, એમ પૂછવામાં આવતાં તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, "ઉપવાસ કરી કરીને ગોમૂત્ર વગેરેથી પવિત્ર થવાથી આ શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે. અમુક વ્રત વગેરે કરીને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે." એક મિત્રે તેને કહ્યું કે, "તું અન્યને રાજા બનાવે છે ને બીજાને મોટી પદવીએ ચડાવી શકે છે, પણ તારે

નસીબે તો ગાયનું છાણ ને મૂત્રજ રહે ને!"

આમ હિંદુઓ આવી શક્તિવાળાઓને માન આપે છે એટલુંજ. બાકી ખરૂં સુખ તો આત્માને ઓળખવામાં રહેલું છે, એમ તેઓ દૃઢપણે માને છે. એક હઠયોગી હિંદુસ્તાનમાં એકાદ રાજા પાસે ગયો ને ત્યાં સમાધિ ચડાવીને બેઠો. આ યોગીમાં જીવતા હોવાની કાંઈ પણ નિશાની જણાતી નહોતી. લોકોએ તેના શરીરની આસપાસ એક ઝૂંપડી બાંધી દીધી; કારણકે વરસાદ ને પવનના તોફાનથી યોગીને હરકત ન થાય. એક વખત રાત્રિને સમયે સખ્ત તોફાન થયું ને કોટડી પડી ગઇ, તેથી કરીને ઈંટો ખરવા માંડી; ને તે યોગીના માથા ઉપર વાગવા લાગી. યોગી સમાધિથી મુક્ત થઈ જાગૃત થયો, ને જાગતાંજ બોલ્યો: "હે રાજા! ઇનામમાં મને ઘોડો આપ, મને ઘોડો આપ!" આ પ્રમાણે આવા પુરુષો ધ્યાનસ્થ હોય છે, એટલો વખતજ શાંત અવસ્થામાં હોય છે. જ્યાં તેમને જગતનું ભાન થયું કે તરતજ સાધારણ મનુષ્યના જેવીજ કંગાલ સ્થિતિમાં તેઓ આવી પડે છે.

તલવાર, કટારી કે મોટાં ચપ્પુઓ મોંમાં નાખી ગળી જવાં, ચામડીની આરપાર સોયા ઘોચવા ને એવા એવા અનેક ખેલો હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય છે. વળી ત્રણ ચાર કલાક સમાધિમાં પડી રહેવું, તે પણ સામાન્ય છે; પરંતુ આ રીતથી કાંઇ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અનેક જણ આ પ્રકારે હિંદુસ્તાનમાં કાર્ય કરે છે, પણ તે માયાનો પડદો ક્ષણભરજ દૂર કરી શકે છે; તેથી કરીને કાંઇ સ્થાયી સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

તળાવમાંથી લીલને દૂર ખસેડવાથી નીચે ચોખ્ખું ને મીઠું જળ જણાય છે, તેમ મનરૂપી તળાવમાંથી કચરો થોડા સમયને માટે દૂર કર્યાથી ધ્યાન કે સમાધિ ધરવાનું બની શકે તેમાં નવાઈ નથી; પરંતુ એવી રીતે દુઃખને મૂળમાંથી તો નાશ કરી શકાતુંજ નથી. વારંવાર આ કચરો દૂર કરવો જોઇએ; તેથી કરીને ધીમે ધીમે કચરાનો થર પાતળો થતો જશે ને અંતે નિર્મળ અને સ્વચ્છ જળ સ્થાયી જણાશે. વેદાંતનો હેતુ આજ છે.

ધારો કે એક કરડે એવો સર્પ ટાઢને લીધે ગૂંચળું વળીને પડી રહ્યો છે. કોઇ તેને પકડીને અગ્નિ આગળ ઉષ્ણતા લાવવાને મૂકે, તો ગરમ થવાથી તે ગૂંચળું છોડી એકદમ સીધો થઇને

કરડશે. ગૂંચળું વળીને પડ્યો હતો, તે સમયે પણ ઝેર તો તેનામાં રહેલું જ હતું. આ પ્રમાણે મનરૂપી સર્પ જ્યાંસુધી ગૂંચળું વળીને પડી રહે છે, ત્યાંસુધી કેટલાક ધ્યાન ધરી શકે છે; કારણકે ઇચ્છારૂપી ફેણ અને મનરૂપી સર્પ એટલો સમય મૃત્યુ પામેલાં જણાય છે, બાકી ખરી રીતે કાંઇ મૃત્યુ પામેલાં નથી. સર્પ બીજે પ્રકારે પણ પકડી શકાય છે. મંત્રોચ્ચાર કરી મોરલી વગાડતાં વગાડતાં સર્પને મોહિત કરી શકાય છે; પછી ચતુરાઇથી સર્પને પકડવામાં આવે છે ને તેના ઝેરી દાંત કાઢી લેવાય છે; આમ કરવાથી સર્પ ઓખો બની રહે છે અને ઝેર તેનામાંથી જતું રહે છે. મનને સ્થિર કરવાને માટે વેદાંત પણ આજ રસ્તો બતાવે છે.

માનસિક શક્તિના અભ્યાસીઓ પોતાના મનને ટાઢથી ગૂંચળું વળી પડી રહેલા સર્પ જેવી સ્થિતિમાં લાવી શકે છે અને તેથી કરીને થોડા સમયને માટે આનંદ ભોગવી શકે છે; પરંતુ ટાઢથી પીડાતા મનરૂપી સર્પને જ્યારે સગાંસંબંધી ઉષ્ણતા આપે છે કે તરતજ ગૂંચળું છૂટી જાય છે ને ઇચ્છાઓરૂપી વિષ જાગૃત થાય છે; કારણકે સર્પને મોહિત કરી, તેના દાંત કાઢી નાખી ઝેર દૂર કરેલું નથી હોતું અને તેથી વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી.

આવી શક્તિ ધરાવનારા ઘણાએ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ પૈસા કમાવામાં કરે છે. મનને ધ્યાનસ્થ કરવું એ ઘણી સારી વાત છે, પરંતુ અંતે તેમાંથી ઇચ્છાઓરૂપી ઝેર દૂર કરવું જોઇએ. જ્યારે મનની દરેક પ્રકારની નિર્બળતા દૂર થાય, ત્યારેજ એ સર્પ વિષ વિનાનો બને છે અને ત્યાર પછીજ તમારા નિત્યકર્મમાં તથા જગતમાં કોઈ પણ ભય વિના તમે નિશ્ચિંત ફરી શકશો. મનુષ્ય મદિરાપાન કરી નશામાં પોતાનાં ઘરબાર થોડી કિંમતે વેચી દે છે અને ખતપત્ર પણ કરી દે છે. પછી જ્યારે તેની સ્ત્રી કોઈ ઉપચારથી નશો ઉતારી દે, કે તેજ વખતે પોતાના કૃત્ય માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને ન્યાયની અદાલતમાં નશામાં કરેલાં કૃત્ય માટે પોતે જવાબદાર નથી એમ કહીને ઘરબાર વેચાતાં લેનાર ઉપર ફરિયાદ માંડે છે. તેજ પ્રમાણે મનની થોડા સમયની ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં મનુષ્યો ઈશ્વરને સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે છે; પરંતુ એ સ્થિતિથી મુક્ત થતાંવારજ ઈશ્વરને સમર્પેલું તેની પાસેથી પાછું લઇ લે છે. જગતની તૃષ્ણાઓ મનને વિહ્વળ

બનાવે છે. અમુક વખત સુધી ધ્યાનસ્થ રહી શકાય તે પણ જો કે છે તો સારૂંજ; પરંતુ મનની સ્થાયી એવી સ્થિતિ રહે ત્યારે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થઇ શકે. જ્યાંસુધી મનને માર્યું નથી, મનનું વલણ ચોક્કસ પ્રકારનું બનાવ્યું નથી, ત્યાંસુધી જગતની જંજાળ વળગીજ રહે છે.

વેદાંતના મત પ્રમાણે એક ક્ષણભર પણ જો પરમાત્માનું ધ્યાન ધરો, તો અમુક શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ જો નિયમસર જ્ઞાનના ઊંચા શિખરે પહોંચવા પ્રયત્ન કરો, તો અખિલ વિશ્વ તમારે તાબે થઇ રહેશે. જો કોઇ રાજાના નોકરની સાથે સંબંધ જોડીએ, તો તે એકલોજ આપણો મિત્ર થાય છે, રાજા કાંઇ આપણો મિત્ર થતો નથી; માટે પહેલેથીજ રાજાને મળવા પ્રયત્ન કરો કે જેથી કરીને તેના હાથ નીચેના સર્વ આપોઆપજ મિત્રતા બાંધવા દોડી આવશે. હિંદુસ્તાનમાં કેટલાક એવા છે કે તેમને અમુક જાતની શક્તિઓ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે ને તેઓ તે મેળવે પણ છે; જ્યારે કેટલાક એવી શક્તિથી દૂરજ રહેવા માગે છે ને માત્ર ખરી જરૂરની વસ્તુ-જ્ઞાનમાર્ગ, ત્યાગમાર્ગને રસ્તેજ જવા ઇચ્છે છે. જો કે વાસ્તવિક રીતે તો કોઈપણ પ્રકારના ત્યાગ વિના કોઇ પણ જાતની શક્તિ મેળવી શકાતીજ નથી; પરંતુ તે ત્યાગ પૂર્ણ નથી કહેવાતો. જો ત્યાગ પૂર્ણ હોય, તો પછી સર્વ જગત તમારૂંજ છે. ખરી રીતે તો શક્તિઓ, સિદ્ધિઓ તમને ખોળતી આવે એજ રસ્તો પકડવો જોઇએ; તે શક્તિઓની પાછળ તમારે દોડવું ન જોઇએ.

માનસિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવી એ યોગ્ય છે? એક સિદ્ધિ તરીકે તો એ જડ જગતનીજ વસ્તુ છે! વેદાંત કહે છેઃ "મૃત્યુ પામેલાની સાથે તમે સંબંધ બાંધી શકો તેમાં શક નથી; પરંતુ તેના કરતાં જીવતાં સાથે સંબંધ રાખવો એ વધારે સારૂં નથી?" મૃત્યુ પામેલાં આપણને આવીને મળે છે કે આપણે તેમનાં રૂપ ધરીએ છીએ, એ પણ એક શક પડતીજ વાત છે. વેદાંત કહે છે કે, "જો માનસિક સંસારને સ્થૂલ સંસારના દૃષ્ટિબિંદુથી જુઓ તો મૃત્યુ પામેલા તમને આવીને મળે છેજ; પણ ખરી રીતે તો સ્થૂલ દૃષ્ટિબિંદુથી પણ "અમુક મનુષ્ય મને મળવા આવ્યો હતો" એમ કહેવું તે ખોટું છે; ખરી રીતે તો તમે પોતેજ તમારી સમક્ષ

આવીને ઊભા રહો છો. સર્વ રૂપરૂપાંતર તમે પોતેજ છો. વેદાંત પ્રમાણે તમે પોતેજ તમારા શત્રુ, મિત્ર, ભાઇ વગેરે સર્વ છો; તેથી મૃત્યુ પામેલા આવીને મળે છે એમ કહેવું તે સત્ય નથી. બીજા રૂપમાં એ તો આપણે પોતેજ છીએ.

પ્રશ્ન—માનસિક સિદ્ધિ કેળવવાને સારૂ કોઇ ખાસ વિધિ છે ખરી કે? જવાબમાં કહેવાનું કે, હા, છે. એક વૈદ્ય થવાને કે એન્જિનિયર થવાને અમુક કેળવણી લેવીજ જોઇએ અને તેજ પ્રમાણે માનસિક સંસારની વસ્તુઓ જોવાને સારૂ પણ અમુક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું જોઇએ. એ કેળવણી વિષે અહીં કાંઇ કહેવાની જરૂર નથી. 'રામ' મૃગજળની પાછળ ફાંફાં મારી દોડતા ફરવાની ભલામણ કરી શકે તેમ નથી; કારણકે જ્યાં પવિત્ર મનુષ્ય વસે છે, ત્યાં ભૂતપિશાચ આવી શકતાં નથી.

એક સમયે હિમાલયની ગુફામાં 'રામ' રહેતો હતો, ત્યાં ભૂતનો વાસો છે એમ માન્યતા હતી. આસપાસના લોકો કહેતા હતા કે, "ઘણાક સાધુઓ એ ગુફામાં એક રાત્રિમાત્ર પણ રહેવાથી મરણ પામ્યા હતા અને કેટલાક તો ગુફા જોવા જતાંજ મૂર્છા ખાઈ પડ્યા હતા." પરંતુ જ્યારે 'રામે' એ ગુફામાં રહેવાની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે તે લોકો વિસ્મય પામ્યા. 'રામ' ઘણાક માસ તે ગુફામાં રહ્યો, પણ ભૂતબૂત કાંઇ જણાયું નહિ. બધાં ભૂતો નાસી ગયાં હોય એમ લાગ્યું. જો કે ગુફામાં સર્પ, વીંછી વગેરે જીવજંતુ હતાં ને ગુફાની બહાર વાઘ રહેતા હતા; પરંતુ કોઇએ 'રામ'ના શરીરને કોઇ પણ પ્રકારે ઇજા કરી નહોતી.

વેદાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવન્મુક્તો, મૃત્યુ પછી ભૂતરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવતા નથી. પોતાની તૃષ્ણામાં બંધાઈ રહેલાઓજ માત્ર ભૂતપિશાચનાં રૂપ ધારણ કરે છે. ડૉક્ટર જૉન્સન જે વાચાળપણામાં શિરોમણિ જેવો કહેવાય છે ને જે વાદવિવાદમાં અંતે પોતાનોજ કક્કો ખરો કર્યા વિના રહેતો નહિ, તેને એક દિવસ એવું સ્વપ્નું આવ્યું કે, બર્કે તેને વાદવિવાદમાં નિસ્તેજ કર્યો. જૉન્સન જેવાને તો આ ઘણું અસહ્ય થઇ પડ્યું. મન વિહ્વળ બન્યું, નિદ્રા લેવી તે પણ મુશ્કેલ થયું. તેણે કોઈ પણ પ્રકારે મન ઉપર કાબૂ રાખવા પ્રયત્ન કરી વિચાર કરવા માંડ્યો, એટલે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, બર્કે જે દલીલો કરી હતી, તે ખરી રીતે તો

જોન્સનની પોતાનીજ હતી. બર્કને તો એ વાતનું સ્વપ્નું પણ ન-
હોતું. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય પોતેજ બીજા ભૂતપિશાચરૂપે પોતાને
જણાય છે. સ્વપ્નમાં આપણે નદી, તળાવ, પર્વત વગેરે જોઇએ
છીએ; પણ જો આપણે તે નદી, તળાવ ને પર્વત વગેરેથી તે સમયે
જુદા હોઇએ, તો તો પછી આપણી પથારી નદીના પાણીથી ડૂબી-
જ જવી જોઇએ અને આપણું ઘર પણ પર્વતના ભારથી ચગદાઈ
જવું જોઇએ; પરંતુ એ નદી અને પર્વતો સર્વ આપણામાંજ
રહેલાં છે. ખરી રીતે કર્તા ને કર્મ બન્ને આપણે પોતેજ છીએ.
ભૂત ને પિશાચ, ઈશ્વર ને દેવો, પાપી ને સાધુ સર્વ આપણે
પોતેજ છીએ. આ વાત સમજો, માનો, તેનો સાક્ષાત્કાર કરો ને
તેમ કરીને મુક્ત થાઓ. જ્ઞાનનો આજ સિદ્ધાંત છે કે તમારી
પોતાની બહાર તમારૂં મધ્યબિંદુ માનો નહિ; કારણકે એ માન્ય-
તાથી અધોગતિ આવશે. તમારા પોતાનાજ આત્મામાં વિશ્વાસ
રાખો. જો એ મધ્ય બિંદુ છોડશો નહિ, તો કોઇ પણ શકિત તમને
ડોલાવી નહિ શકે.

बृहदारण्यक

१–सुधारणा

એક શીતળ શિલાનું ઓશીકું કરીને મૃદુ રેતીની પથારી ઉપર, પગ ઉપર પગ ચડાવીને આનંદથી નિર્મળ હવા ખાતાં, દિવ્ય પ્રકાશને ચુંબન કરતાં અને અત્યંત આનંદપૂર્વક પ્રણવ-મંત્રનું ગાન કરતાં, ખળખળ વહેતા ઝરાના તાલ સાથે તાલ મેળવતો 'રામ' દેવદાર અને તાડનાં વૃક્ષો પાસે આરામ લેતો હતો; તે પ્રસંગે નવીન પાશ્ચાત્ય સભ્યતાથી અક્કડ થયેલા એક સદ્-ગૃહસ્થે વિનોદપૂર્વક 'રામ'ને પૂછ્યું કે, "એશિયાના લોકોનો આળસુ સ્વભાવ વળી અમેરિકામાં ક્યાં લાવો છો? ઊઠો, કંઇક પરોપકાર કરો."

'રામે' કહ્યું: "મારા પ્રિય આત્મસ્વરૂપ મિત્ર! તમે કંઈક પરોપકાર કરવાનું કહો છો, પરંતુ એ દિશામાં હવે સ્થાનજ ક્યાં છે? મને અને મારા 'રામ'ને તો એકલોજ રહેવા દો."

શું આને તમે 'આળસ' કહો છો? પૌર્વાત્ય આળસ? પણ આળસ એટલે શું?

શિષ્ટાચારના પંથમાં શ્રમ કર્યા કરવો, રૂઢિના પ્રવાહમાં વહ્યા જવું, દશ્યપ્રપંચના કૂવામાં મૃત પિંડની પેઠે ડૂબી જવું, સંપત્તિના ખાબોચિયામાં ડૂબી મરવું, ઈશ્વરચિંતનમાં વખત ગાળવો જોઇએ તે પૈસા મેળવવામાં ગાળવો અને એ સૌને કંઇક પરોપકારનું નામ આપવું એ શું આળસ નથી? પોતાના જીવનક્રમ પ્રમાણે બીજાને રહેવાની ફરજ પાડવી અને પોશાક, ખાવું, પીવું, ચાલવું, સૂવું, હસવું અને રડવું, આદિ કંઇ પણ કરવામાં સ્વતંત્રતાનો અભાવ હોવો એ શું આળસ નથી? આટલાં કામમાં સ્વતંત્રતા નથી તો પછી બોલવામાં તો હોયજ ક્યાંથી? આપણું ઈશ્વરત્વ ખોવાઇ જાય એ શું આળસ નથી? એ ઉતાવળ, એ

ગોટાળો, જીવને જોખમમાં નાખનારી એ નાસાનાસ, એ બધું શા માટે? બીજાઓની પેઠેજ સર્વશક્તિવાન ધનના સંગ્રહને માટે! અને પછી બીજાઓની પેઠે આપણે પણ તેનો ઉપભોગ લેવો? છટ્! સાંસારિક સુખની પાછળ પડવામાં ખરૂં સુખ નથી. લોકમતના પંજામાં ફસાઇ પડેલા ઓ ધનવાન ગરીબડાઓ! વાસ્તવિક આનંદ લેવામાં વિલંબ કેમ કરો છો? આ રમણીય પર્વતના ઝરાઓને કાંઠે આવેલા સૃષ્ટિના ઉદ્યાનમાં આવીને કેમ બેસતા નથી? આ તમારા સગા ભાઇઓ શુદ્ધ હવા, દેદીપ્યમાન પ્રકાશ, નૃત્ય કરતું પાણી, લીલીછમ જમીન, એવાં પંચતત્ત્વો વડેજ તમારો પિંડ બંધાયો છે. તેમનો સહવાસ-સુખ કેમ મેળવતા નથી? સુધરેલાં રાષ્ટ્રો જાતિરૂપી ચામડાનાં બંધનોથી બદ્ધ થઇ ગયેલાં છે! ત્યાંના લોકો પોતાને અન્ય બાંધવોથી વેગળા કરે છે અને સ્વતંત્ર દૃષ્ટિ તથા સૃષ્ટિક્રમાનુસાર જીવનના અમર્યાદિત પ્રદેશથી બળાત્કારે જુદા પડીને સાંકડી ઓરડીઓમાં અને ટૂંકા પ્રદેશોમાં-પ્રત્યક્ષ ગુફાઓ અને અંધારી કોટડીઓમાં પુરાય છે; સૃષ્ટિના વિસ્તીર્ણ પ્રદેશમાંથી તેઓ પોતાની જાતને હાંકી કાઢે છે; આખી ચરાચર સૃષ્ટિમાંથી પોતાની જાતને બહિષ્કૃત કરે છે; વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓથી જુદા પડે છે; શ્રેષ્ઠતા, કીર્તિ, શિષ્ટાચાર અને માનનો મોટો ડોળ ઘાલીને તેઓ બીજાઓથી જુદા પડી ખાબોચિયાંના દેડકાંની પેઠે સડ્યા કરે છે.

જરા દયા ખાઓ; ભાઇઓ, પોતાની જાત પર જરા દયા લાવો.

વાસ્તવિક મનાતી યુક્તિઓ વાપરીને ગરીબ અને ગરજુ લોકોની પડાવી લીધેલી સંપત્તિથી તમને સૂગ આણનાર મિષ્ટાન્નોજ મળવાનાં! ફીકા અને શિષ્ટાચારવાળા ચહેરાઓજ તમને પ્રાપ્ત થવાના! કૃત્રિમતાની વાસથી ભરાઇ ગયેલી 'ઓરડી' જેવી ભાસતી પેટીઓમાંજ તમે પુરાવાના અને સર્વ પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક માદક પદાર્થોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી મનની અસ્વસ્થતામાંજ તમે સદા પડ્યા રહેવાના! પોતાની જાતને છડેચોક ફસાવવાને આટલો બધો શ્રમ શા માટે લો છો? એવા કાલ્પનિક સુખના નામ નીચે તમારા હાથમાંનું ખરૂં સુખ શા માટે છોડી દો છો? ઊંધેજ માર્ગે વ્યર્થ શ્રમ શા માટે કરો છો? જો જરા પણ બુદ્ધિ હોય, તો આ બાબતનો વિચાર કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરો; ભાઇઓ, ઉપયોગ કરો.

ચાલ દોસ્ત ! આમ આવ; આ ચાલુ પળ અને પ્રદેશનો ઉપયોગ કરી લે. આવ, મારી સાથે આ ઘાસ ઉપર સૂઇ જા.

તમારા આયુષ્યનો વીમો ઉતારવાને સોનુંરૂપું એકઠું કરીને તમારા આયુષ્યનો નાશ કરી નાખશો નહિ. ધન એકઠું થવાથી અને વખતસર તેના હપ્તા ભરવાથી તમે તમારા આયુષ્યની જામીનગીરી–ખાતરી મેળવી શકો છો ? હે મૂઢ પામર મનુષ્ય ! તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. ક્ષુલ્લક બાબતોને માટે ભયંકર યાદવાસ્થળીઓ મચાવનાર આ જગતમાં જીવવાને માટે વ્યર્થ ઉપાયો શા માટે શોધો છો ?

અંગ્રેજ કવિ વર્ડ્ઝવર્થ કહે છે કે:—

"આપણે સંસારની માયામાં બહુજ ગૂંચવાઇ પડ્યા છીએ. વારંવાર કમાવામાં અને ખરચવામાં આપણે આપણી શક્તિઓનો ઘણો વ્યય કરીએ છીએ. પ્રકૃતિમાં આપણે બહુ થોડું આત્મદર્શન પામીએ છીએ. આપણે આપણા હૃદયને અતિ ક્ષુલ્લક આનંદ–ભોગ આપીએ છીએ. ચંદ્રને જોઇને પ્રીતિથી ઊભરાતો સમુદ્ર તથા હમેશાં ફુંકાતો પવન કે જે બિડાયેલાં પુષ્પોની પેઠે હમણાં શાંત થયો છે તે અને બીજી સઘળી ચીજો આપણા ઉપર કાંઇ પણ અસર કરી શકતી નથી–તેની સાથે આપણે તાદાત્મ્ય સાધી શકતા નથી. હે મહાન પ્રભો ! લોકો મને મૂર્તિપૂજક કહે તો મને તેની પરવા નથી. હું મૂર્તિપૂજક અનેક દેવોનો ઉપાસક હોઉં તો સમુદ્રને કિનારે ઊભો ઊભો મારી ઉદાસીનતા ન્યૂન કરી શકું અને યુરોપ અને સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવતો શૃંગનાદ કિંવા વૃદ્ધ ટ્રીટનનું વાળેલું રણશીંગડું સાંભળી શકું !"

યુરોપ અને અમેરિકાના સુધરેલા ગણાતા દેશો વિનાશના પંથમાં ઘણા આગળ વધ્યા છે; પરંતુ બૌદ્ધિક અથવા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ એજ ખરી પ્રગતિ છે. ખરી પ્રગતિએ મનુષ્યના સત્‌સ્વરૂપને હલાવવું જોઇએ. માત્ર તેની છાયાનેજ જગાડવાનો વ્યર્થ શ્રમ કરવાની જરૂર નથી. વાસ્તવિક ઉન્નતિને ઐહિક સંપત્તિ સાથે કંઇજ લેવાદેવા નથી અને નકામી જરૂરિયાતો વધારવાનું પણ એને કંઈ કારણ નથી. દૈવી ગ્રંથો લખનાર અને કેવળ સાદાઇથી રહેનાર નિષ્કિંચન પ્રાચીન આર્યોના જીવનક્રમમાં યોગ્ય ફેરફાર કરીને ઇતિહાસ તેમની પુનરાવૃત્તિ કરશે. આધુનિક સંસ્કાર ઇષ્ટ

માર્ગથી આડે માર્ગે દોરવાયા છે. હાલમાં મનુષ્યો ભાજીપાલા અને ધાન્યનાં જેવાં છે! તેના ભાવમાં ચઢઊતર થાય છે! ભ્રમિક વિચારો છોડી દો; એમાંનું કોઈ તમારી કિંમત આંકી શકશે નહિ.

ભભકાના વહાલા ભક્તો! આર્યોના સંન્યાસ અને ત્યાગનાં ધ્યેય તો તમને સ્વપ્નમાંજ ભાસે છે! સાવધ રહો. તમને ઢંઢોળીને જગાડવાનો અને તમે કેવા ભયંકર ભ્રમમાં સપડાયા છો, એ સમજાવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. જેનામાં ભક્તિયુક્ત ત્યાગ નથી, તે અનુભવી અને હોશિયાર જંગલી પ્રાણી જેવોજ છે.

સુધરેલા જગતનાં ઝગઝગાટ, કૃત્રિમતા, શિષ્ટાચાર, દ્રવ્ય, તૃષ્ણા ઇત્યાદિથી ભોળવાઇ ફસાઇ પડશો નહિ. એ સર્વ પોકળ ઠર્યાં છે. અગ્નિમાં તપાવીને તેની કસોટી કરવામાં આવતાં ઘાસ તથા લાકડાંની પેઠે તેના કસમાં ખામી જણાઇ છે. અર્ધા લોકો અન્ન વિના ભૂખે મરે છે, જ્યારે બાકીના અર્ધા લોકો મનમાન્યું ઉડાઉ-પણું, ખુરસી, ટેબલો વગેરે નકામો સામાન, અત્તરની શીશીઓ, દાંભિક આદરસત્કાર અને એશઆરામમાં ડૂબી ગયા છે! તેઓ દરેક જાતનાં ક્ષુદ્ર જવાહિર, અધમ સંપત્તિ અને ભભકાથી ભરેલા માનસિક રોગી છે. જો એકને ભોગે બીજા પ્રત્યે લક્ષ આપવામાં ન આવે તો શારીરિક અથવા માનસિક પરિશ્રમ, તંદુરસ્તી અને દીર્ઘાયુષને કોઇ રીતે પ્રતિકૂળ થાય તેવાં નથી; પરંતુ તેને ઠેકાણે હાલમાં કેટલાક લોકો જ્યારે શારીરિક શ્રમથીજ આજીવિકા ચલાવે છે અને મહેનત કરી કરીને મરે છે, ત્યારે કેટલાક લોકો માત્ર માનસિક અતિશ્રમને લઇને દુર્બળતા ભોગવે છે. કુટુંબનાં થોડાં માણસોને લૂખો રોટલો અને બીજાને માખણમિષ્ટાન્ન ખાવા આપવાના જેવીજ આ વાત છે.

ખરેખર, જેમની પાસે કાંઇ પણ માલમતા છે તે આ જગતમાં પોતાને દુર્બળ અને કંગાલ માનનાર લોકો પાસેજ છે અને ગમે તે વસ્તુ ઉપર પોતાનો હક બતાવનારાઓજ ખરેખરા શૂદ્રો છે! જેઓ કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર માલિકી ધરાવે છે, તેઓ પોતાની જાતેજ દૂષિત થયેલા અંધારી કોટડીના કેદીઓ છે. જે લોકો સંગ્રહ કર્યા કરે છે, તે દયા ખાવા યોગ્ય કીડા છે. એ આત્મઘાતી લોકો પોતાને બડેખાંઓ કહેવડાવીને સ્થૂલ સંપત્તિની મલિન ધૂળમાં મૂંઝાઇ મરે છે. કેટલાક લોકો પોતાને વિદ્વાન અને તત્ત્વ-

જ્ઞાની કહેવડાવીને અજ્ઞાનાંધકારમાં ડૂબેલા રહીને મરે છે. કેટલાક લોકો દુર્બળતા અને બીકણુપણાનેજ શક્તિ માની તેના કીચડમાં ખૂંચી જાય છે. સૂકી જમીન ઉપર વહાણુ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા જેવા એ ઘેલા લોકો પોતાની એવી હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિમાંજ શ્રેષ્ઠતાનો ડોળ ઘાલી માલમિલકત, વાડીવજીફા વગેરેના ભ્રમથી માત્ર વ્યર્થ સુકાય છે. પોતાના દેહને કષ્ટ આપનાર એ વિચિત્ર યતિઓને જાગૃત કરીને મુક્ત કરવા જોઇએ. ઓ દુ:ખી પ્રાણીઓ! સંપત્તિ, જ્ઞાન, પદવીઓ, સત્તાના હક અને માન બાજુએ મૂકો. સમતા–સમાનતા એજ સુખનું તત્ત્વ છે. જંગલી અભિલાષા, જે મળે તે હાથમાં મજબૂત પકડી રાખવાની પશુતુલ્ય ઇચ્છા અને એ પશુતુલ્ય ઇચ્છાથી પણ વધારે ખરાબ સંગ્રહ કરી રાખવાની વધારે પ્રવૃત્તિ એ સૌ મનુષ્યોને ઉતાવળિયાં, અસ્વસ્થ અને ભ્રાંત બનાવે છે. આડંબર અને વ્યર્થ મહત્ત્વાકાંક્ષાનો વિષમજ્વર ઉતરી જવા દો. "જેટલા પ્રમાણુમાં તેં સંપત્તિ રાખી છે, તેટલા પ્રમાણુમાં તારા ઉપર તેની સત્તા ચાલે છે અને તું તેનાથી ઘેરાયેલો રહે છે" આ તત્ત્વ દરેકના હૃદયમાં ઉતરવું જોઇએ–દરેકના કાનમાં રેડાવું જોઇએ.

હે સત્યશોધક મનુષ્ય! તારી આસપાસના લોકોની રીતભાત અને સભ્યતાના આચ્છાદનથી ઢંકાઇ જઇશ નહિ. ઉન્નત ગણાતાં સુધરેલાં રાષ્ટ્રોના ભભકાથી અંજાઇ જઇશ નહિ. તેમની ખરેખરી વસ્તુસ્થિતિ અને અર્થશાસ્ત્ર એ કેવળ ભૂલ ખવડાવનારી લુચ્ચાઇ–કલ્પિત બાબતો છે. તેમના "નગદનારાયણુ" કેવળ કાલ્પનિક છે. આ વીસમી સદીનાં ઉન્નત રાષ્ટ્રો પોતાની શાસનપદ્ધતિ અને વ્યવહાર બદલીને સ્વતંત્ર અને વેદાંતનાં તત્ત્વો ઉપર ચલાવે એવો સમય હવે દૂર નથી. મમત્વની વૃત્તિનો ત્યાગ અને વેદાંતની ત્યાગવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવામાંજ પ્રત્યેક વ્યક્તિનું અને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણુ સમાયેલું છે. એ સિવાય બીજો માર્ગજ નથી.

સંચયવૃત્તિની તૃષ્ણાના જ્વરથી પીડાતાં સર્વ પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રોની મનોવૃત્તિમાં આંતરયુદ્ધ ચાલુ થઇ ચૂક્યું છે અને એ યુદ્ધવેપાર મમત્વની ભ્રાંતિમાં પડી ગૂંગળાઇ જતા સર્વ ક્ષુદ્ર લોકોને જગાડે છે. હવે તો ત્યાગનું રાજ્ય–સ્વાતંત્ર્યનું રાજ્ય પ્રસરીને જગતને ભાગ્યશાળી બનાવશે.

સવાલઃ—કોઇ નવો પંથ સ્થાપવાની આપની ઇચ્છા છે કે?

જવાબઃ—'રામ' કોઈ ખાસ સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનો પ્રચારક નથી. સત્ય એની મેળેજ સ્થાપિત થાય છે. 'રામ' સત્યની આડે આવતો નથી, તે નિર્મળ રહે છે અને સત્યના તેજને પૂર્ણ રીતે પ્રકાશવા દે છે. સત્ય ગમે તે રૂપે પ્રકાશે; તેના અગ્નિમાં શરીર, મન અને સર્વ કંઇ ભસ્મ થાઓ. સંદેશો કહ્યા પછી જોઇએ તો કાસદને મારી નાખો. એનાથી ઉત્તમ ભાગ્ય બીજું શું હોય?

સવાલઃ—આપ કોઇ ધર્મના સંસ્થાપક કે આચાર્ય છો કે?

જવાબઃ—ના, આચાર્ય થવાથી મારી કિંમત ઘટે છે. હું સાક્ષાત્ ઈશ્વરજ છું અને તું પણ તેજ છે. દેહ એ તો મારૂં માત્ર સાધનજ છે.

સવાલઃ—તમારો સંદેશો વિજયી નહિ નીવડે, લોકો સ્વીકાર કરી શકે એટલા તૈયાર નથી.

જવાબઃ—ભલે ન હોય. મારે શું? હું સત્ય સ્વરૂપ છું. પાઇ પાઈ કરીને પૈસા મેળવવાના ક્ષુદ્ર વિચારોથી હું ચાલતો નથી. સર્વ યુગ મારાજ છે. અનંત કાળ મારોજ છે. ખ્રિસ્તને તેના પોતાનાજ લોકોએ ત્યજ્યો, છતાં તેણે સર્વ જગતને ઊંચકી રાખ્યું. તેના ટૂંકા કાળે તેને ત્યજ્યો, પરંતુ પાછળનાં હજારો વર્ષના યુગ તેનાજ થયા.

સવાલઃ—ઇતિહાસ ઉપરથી તમારૂં કહેવું સત્ય ઠરતું નથી.

જવાબઃ—તમારો ઇતિહાસ અધૂરો છે. એ ઇતિહાસમાં જે સત્ય પ્રકરણ લખાવાનું છે, તે પ્રકરણ હજૂ તમે વાંચ્યું નથી. પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ—પછી તે ભલે એકજ વ્યક્તિની હોય, તોપણ તેના આગળ સમસ્ત માનવ ઇતિહાસ ફિક્કો પડી જાય છે! વાસ્તવિક કારણોને છોડી દઇને બાહ્ય ચિહ્નોનો અભ્યાસ કરવાથી સાચા ઇતિહાસનો નાશ થાય છે.

સવાલઃ—અમેરિકાના તત્ત્વચિંતક એમર્સનના લખવા પ્રમાણે પ્રેમનું ખરૂં ધન સમાન વૃત્તિમાં છે અને તમારો મત તો કોઈ સાથે મળતો જણાતો નથી, ત્યારે કેવું પ્રેમ રહિત શુષ્ક જીવન તમે ગાળતા હશો?

જવાબઃ—મારાં વિશ્વરૂપી ચિત્રો જુદી જુદી બાજુએથી જોવામાં મને ઘણો આનંદ થાય છે. એક જગ્યાએ એકાદ પુરાણપ્રિય

મનુષ્યની પેઠે હું તેમને પાછળથી જોઉં છું, બીજે સ્થળે ઉન્નત ઉદારમતવાદીની પેઠે આગળથીજ જોઉં છું. 'રામ' (કિંવા પુરાણ)રૂપે હું જમણી બાજુથી જોઉં છું, એકાદ ટીકાકાર તરીકે ડાબી બાજુએથી જોઉં છું. સર્વ બાજુએ મારીજ છે. છાશ વલોવનાર ગોવાલણ જમણા હાથમાંનું નેતરૂં પણ ખેંચે છે અને ડાબા હાથનું નેતરૂં પણ ખેંચે છે. દરેક બાજુ પોતાનીજ છે, તો કોઇની સાથે મારો મતભેદ શી રીતે હોઇ શકે? જુદાં જુદાં મોજાંઓથી ઉછળતો હું પ્રેમસાગર છું. સૌથી પૃથક્ રહેવામાંજ મારૂં તાદાત્મ્ય છે. ચાલો, મારી સાથે આવો અને વિરોધમાં રહેલાં ઐક્યનો અનુભવ લો.

સવાલઃ–આ શું ગોટાળો છે? પોતાનાથી તદ્દન ભિન્ન મનુષ્યની સાથે કોઇ પણ માણસને એકતા કેમ થઇ શકે?

જવાબઃ–એ તો ઠીક, મને પણ એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે આપણે પૃથક્ દેખાતાં છતાં એકજ કેમ છીએ? લંગડું તત્ત્વજ્ઞાન ભલે એ સિદ્ધ નહિ કરી શકતું હોય અને ઇંદ્રિયો તેને દર્શાવવામાં ભલે પાછળ પડી જતી હોય, છતાં વાસ્તવિક સત્ય તો તેવુંજ છે. જ્યારે તત્ત્વ અનુભવાય છે, ત્યારેજ માયા નષ્ટ થાય છે અને પ્રેમ એ સિદ્ધ કરી આપે છે કે, 'तत्त्वमासि।' તું પોતે ઇશ્વરજ છે.

સવાલઃ–ઇશ્વરને નાન્યતર જાતિમાં કેમ સંબોધો છો?

જવાબઃ–કોઇ ઇશ્વરને આકાશમાંના પિતા તરીકે ભજે છે અને નરજાતિમાં સંબોધે છે, કોઇ તેને દેવી–માતા તરીકે માને છે અને નારીજાતિથી સંબોધે છે અને ફારસી કવિઓની પેઠે કોઇ ઇશ્વરને પોતાની પ્રિયા ગણીને તેની ભક્તિ કરે છે. આમ હોવાથી ઇશ્વરને માટે કોઇ પણ જાતિનું નામ વાપર્યા પહેલાં તે પુરુષ છે કે સ્ત્રી છે, તે નક્કી કરવું જોઇએ.

સવાલઃ–ત્યારે પછી ઇશ્વર કોણ છે?

જવાબઃ–ઇશ્વર પુરુષ પણ નથી અને સ્ત્રી પણ નથી; તે એક ગુહ્ય છે.

૨–वेदांत अने मिलकत

રસ્તે જતાં કોઇનાથી જુદા પડતી વખતે પૂછેલા એક સવાલના જવાબમાં નીચેનો ઘણોખરો ભાગ સમાયેલો છેઃ—

બાહ્ય સંપત્તિ અને માલમિલકત ઉપરથી લોકોનો દરજ્જો નક્કી કરવો એ પગના જુદા જુદા જોડાઓ ઉપરથી મનુષ્યોના વર્ગ પાડવા જેટલુંજ અસ્વાભાવિક છે. ઘણાએ દેવાળિયાઓનાં ખાસડાં કોટ્યાધિપતિ કરતાં પણ વધારે ભપકાદાર હોય છે.

'રામ' તો ઊલટું એમ જાહેર કરે છે કે, મિલકતના વિચાર ગાંસડી થેલીઓનો હક–એજ આત્મસાક્ષાત્કારની આડે આવે છે. એકાદ વસ્તુ ઉપર પોતાની સત્તા બેસાડવાની ઇચ્છા થતાંજ આત્મઠગાઇરૂપી પિશાચ આપણને વળગે છે. સંન્યાસ (જોઇએ તો તેને સર્વ સ્વામિત્વ કહો)નું સત્ય સાથે ઐક્ય કરવું એજ ખરૂં વેદાંત છે. પ્રજાની પૂર્ણ સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બાહ્ય અધિકારોનો બોજો કાઢી નાખવો–દ્રવ્યસંગ્રહની વૃત્તિ ત્યજી દેવી, એજ તત્ત્વનિષ્ઠા છે.

સર્વ પ્રકારના વિશેષ અધિકારોને સમુદ્રમાં ફેંકી દેવા, દંભનો વૈરાગ્યપૂર્વક ત્યાગ કરવો અને પોતે ક્ષુદ્ર હોવાની ભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો માનસિક ઉદ્વેગ કાઢી નાખવો એજ વેદાંતને વ્યાવહારિક રંગભૂમિ પર આણ્યા બરાબર છે. વેદાંત માનસિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં એજ વૃત્તિને ખેંચી લાવે છે. દેહ, બુદ્ધિ, લેખો, વચનો, ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, માન, આબરૂ, કીર્તિ વગેરે ઉપરનું મિથ્યા મમત્વ છોડવું એજ વેદાંત છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સર્વ પ્રકારનાં બંધનો અને મર્યાદાઓ ઓળંગી જવાં, બીજાઓથી દૂર રહેવા જતાં પોતાની જાતના મમત્વમાં બંધાઈ જવાની રીત છોડી દેવી અને ઈશ્વરની પેઠે જગતની દરેક શક્તિ, દરેક પરમાણુ, નક્ષત્ર અને વૃક્ષ સર્વ ઉપર સાર્વભૌમત્વ મેળવવું એ વેદાંત છે. આખા જગત તરફથી વેદાંતના અનુભવનો માર્ગ ખુલ્લો કરવાના વ્યાવહારિક પ્રયત્નો ઘણી વાર અજાણતાં કરવામાં આવે છે. છેવટે આખા જગત ઉપર સંન્યાસની ધ્વજા ફરકશેજ.

કેટલાક વેદાંતીઓ પ્રેમના અભેદ સામ્રાજ્યનું જીવન અત્યારે પણ ગાળે છે અને કોઇ કોઇ સ્થળે પ્રાચીન કાળથીજ એ જ્યોતિ પ્રજ્વલિત રાખવામાં આવી છે.

ધારો કે એક સાધુ ગંગાતટે બેઠો છે અને તેના પ્રેમાળ સ્વભાવથી નિર્ભય બનીને પશુ, પક્ષી, ઢોર અને માછલાં પણ નિઃશંકપણે તેની પાસે આવી, તેના હાથમાંથી રોટલાના કકડા-

ઓ ખાય છે. એજ તત્ત્વની છેક છેલ્લી પાયરીએ પહોંચ્યાનો એક દાખલો આપું.

મારા એક ઓળખીતા સ્વામીને જબરો જખમ થયો હતો. ઉપરની ચામડી કીડાઓ ખાતા. એ કીડાઓને મારવાને તે મલમ નહોતો લગાડતો અને જ્યારે જ્યારે જખમના પરુથી તૃપ્ત થઇને તે કીડાઓ નીચે પડતા, ત્યારે ત્યારે તે હસીને તેમને ફરીથી જખમ ઉપર મૂકતો. આ ક્ષુદ્ર દેહ પર જગતના દરેક જંતુઓ માલિકી ધરાવે છે અને આ વિશાળ વિશ્વ મારૂં છે, આ વિશ્વ મારૂં શરીર છે, હવા અને જમીન મારા પોશાક અને પગરખાં છે.

સ્વામીનો અર્થ નિત્યદાતા (સદા દેનાર) એવો છે. સત્યને વળગી રહો, બાકીનું બધું જવા દો. ખરો સંન્યાસી ભિક્ષા માગી-ને મેળવેલું અન્ન પણ જેને વધારે જરૂર હોય એવા કોઈ માણસને આપી દે છે. આપવાનું કંઇજ ન રહે, ત્યારે આનંદથી પોતાનો દેહ કીડી, મંકોડી, જંત, માખીઓ, સર્પ ઇત્યાદિને આપી દે છે અને સર્વાત્મરૂપે તેનો ઉપયોગ પણ લે છે. માંસ ખાતી વખતે માખીઓ અને કીડીઓને રૂપે તે સુખનો ઉપભોગ લે છે અને પોતાના શરીરનાં હાડકાં સુકાવા લાગતાં હવા અને ઉષ્ણતારૂપે તે સુખ અનુભવે છે.

સંપત્તિ સંબંધે લોકોના વિચારો એવા થઇ ગયા છે કે, સમાજના એક ભાગને છેક નીચોવી નાખી–તેને નિર્ધન બનાવી દઇને મેળવેલા પૈસાનો એકાદ સ્વલ્પાંશ દાન કહીને પાછો આપવો એને તેઓ મોટી ઉદારતા કહે છે! કોઇ માણસ પાસેનું પાણી ધંધારોજગારની કહેવાતી કળાઓ દ્વારા પડાવી લઇને, પછી તૃષાથી મરવા પડેલા મનુષ્યના મોંમાં બે ટીપાં પાણી નાખીને, તેની વેદના વધારનારની પેઠે, પોતેજ નીચોવી લીધેલા ગરીબો પ્રત્યે તેમની ઘણી દુઃખી અવસ્થામાં કીર્તિ કે હોદ્દાને ખાતર થોડા હજાર કે લાખનો તુચ્છ કકડો ફેંકી દેવો, એજ જાણે કે મોટું ધર્મ–દાન ન ગણાતું હોય એમજ એ બિચારાઓ તો સમજે છે!! કંઇ પણ વ્યાજ ન લેવું એ પણ મોટો ઉપકાર ગણાય છે, કારણકે વ્યાજ (સંસ્કૃતમાં વ્યાજ–લુચ્ચાઈ, ઠગાઇ) લેવાની રીત સર્વત્ર પ્રચલિત છે!

યુરોપ અને અમેરિકામાં દાનધર્મની એવી સ્થિતિ છે, ત્યારે

હિંદુસ્તાનના લોકોની હાલની ધર્મબુદ્ધિ ખરી ભૂખથી ટળવળતા ગરીબ લોકોની બિલકુલ ચિંતા નહિ કરતાં, તે તો માત્ર ભરેલાં પેટોવાળા, નિરુદ્યોગી અને આળસુઓનેજ ભોજન કરાવીને દાતાઓને એકદમ સ્વર્ગે પહોંચાડે છે!

સાદાઈને હું આડંબરવાળી કહીશ નહિ. તમને સૌંદર્ય શાથી પ્રાપ્ત થાય છે? તમને ઢાંકી રાખનાર વસ્ત્રોથી કે ખુલ્લાં કરનાર લાવણ્યથી? કપડાં અથવા એવી બાહ્ય વસ્તુઓ દ્વારા સૌંદર્ય ઉછીનું લાવવાની જરૂર નથી. સ્વાભાવિક હાસ્ય, આરોગ્ય અને ઉલ્લાસ ધારણ કરો.

ગમે તેને આવીને ચોરી જવા દો, તમારૂં શું બગડી ગયું? તમે તમારી સમતા ન ગુમાવશો, તમે સત્યરૂપ છો, સત્ય છો. તમે જડ ઐશ્વર્યને માટે નહિ પણ સત્યને માટે લડો છો. યુનિવર્સિટીની પદવીઓની તમને જરૂર છે કે? છટ્! સર્વોત્તમતા—સર્વસ્વામિત્વ—અંતિમ પદવી તો પોતેજ પોતાને અર્પણ કરવી જોઇએ.

સ્વપ્નમાં વાઘ મારનારને સ્વપ્નની તલવાર જોઇએ એ ખરૂં છે; પરંતુ જાગૃતાવસ્થાની દૃષ્ટિએ જોતાં સ્વપ્નમાંનાં વાઘ અને તલવાર, બન્ને અર્થ વગરનાં જણાય છે. અનુભવનાં શાસ્ત્રો અને કળાઓની એવીજ સ્થિતિ છે. લૌકિકજ્ઞાન અથવા સંબંધની દૃષ્ટિએ તેની ગમે તેટલી આવશ્યકતા હોય, પણ બ્રહ્મજ્ઞાનમાં (તુર્યાવસ્થામાં) તેનું કંઈજ માન નથી. આત્મસાક્ષાત્કાર કરવામાં જે મોટી અડચણ આવે છે તે એ છે કે યુનિવર્સિટીની પદવીઓ, સર્ટિફિકેટો, ખિતાબો, માન અને બીજી માનસિક સંપત્તિ—બૌદ્ધિક ભંડોળને લોકો વધારે મહત્ત્વ આપે છે. જે મનુષ્યે આત્માનુભવ કર્યો હોય, તેને તો આ જગત પોતાનાજ માયિક વિચારોથી ઉત્પન્ન થયેલી સૃષ્ટિ તરીકે જણાય છે. પોતે કાઢેલી ગાંડાંની ઇસ્પિતાલમાં રહીને લોકો એકબીજાની હામાં હા મેળવી, પોતાનો ભ્રમ કાયમ રાખે છે. હિપ્નોટિઝમથી બેભાન થયેલા મનુષ્યે પોતાના મન વડે કોરી જમીન ઉપર કલ્પનાથી બાંધેલા સરોવર જેવા જગતના સર્વ પદાર્થો છે અને તે એવા માયિક હોવાથી તત્સંબંધી જ્ઞાન કે જેને માટે મોટા વિદ્વાન લોકો શેખી કરે છે, તે પણ કેવળ માયાજ છે. સર્વ વિશ્વ ક્ષણભંગુર હોવાથી તત્સંબંધી જ્ઞાન પણ તેવુંજ છે. આ દૃશ્ય પદાર્થના મૂળમાં જઈ પહોંચેલા

આત્માનુભવી પુરુષને આકાશમાંના મોટા મોટા ગોળા, નદીઓ, પર્વત, સૂર્ય, તારા વગેરે કંઇ આશ્ચર્ય પમાડતાં નથી અને જ્યોતિષી, ગણિતવેત્તા, વનસ્પતિશાસ્ત્રવેત્તા, ભૂગોળવેત્તા, પ્રાણિ-શાસ્ત્રવેત્તા વગેરેનાં જ્ઞાન તેમને છોકરાંની રમતો, આનંદ અને ગમતથી કંઇ વધારે કિંમતી ભાસતાં નથી. વ્યાવહારિક વસ્તુ રાખનારા ધનવાનો અને વ્યાવહારિક પદાર્થોના જ્ઞાનવાળા વિદ્વાનો પણ તે પદાર્થોના જેટલાજ માયિક છે. જે પુરુષે આત્મસાક્ષાત્કાર કર્યો હોય, તેની આગળ વિદ્વાન, તત્ત્વજ્ઞાની અથવા પ્રોફેસરે બતાવેલો ક્રોધ અથવા અનુગ્રહ—ટીકા કે સૂચના વ્યર્થ છે,

વિશ્વવિદ્યાલયો, પ્રદર્શનો, મેળાઓ, ચર્ચો, દેવાલયો, સંમે-લનો અને સભાઓ પણ ઘણે ભાગે જગતની એ માયિક ભ્રાંતિ અને નિદ્રાને કાયમ રાખવાનાં તથા વધારવાનાંજ સાધનો છે! સૂર્ય બરફના જેટલો શીતલ થઇ જાય, ચંદ્ર અગ્નિના જેવો તૃપ્ત થાય, દીવાની જ્યોતિ ઉપર ન જતાં નીચે જવા લાગે અથવા સર્વ દિશાઓ કાગળના ભૂંગળાની પેઠે સંકેલાઇ જાય, તોપણ જીવ-ન્મુક્તને કંઇજ આશ્ચર્ય થતું નથી.

એક કાળે બ્રાહ્મણોએ જગતની ઉપર રાજ્ય કર્યું; તે પછી ક્ષત્રિય રાજ્યોના પણ યુગ વીતી ગયા; હાલમાં વૈશ્યોનું રાજ્ય ચાલે છે અને હવે પછી શૂદ્રોના શ્રમ એટલે સેવાનું મહત્ત્વ વધવા-ના દિવસો આવશે; પરંતુ સંન્યસ્તવૃત્તિથી પાવન થયેલા શૂદ્રોજ તે મહત્ત્વ વધારવાનું કાર્ય કરશે.

યુરોપ અને અમેરિકાના મજૂરો (શૂદ્ર) ધાર્મિક પ્રતિબંધ અને વંશપરંપરાથી બંધાયેલા નથી; તોપણ તેમની સ્થિતિ સારી નથી.હિંદુસ્તાનમાં અસંખ્ય જાતિભેદ દ્વારા સર્વ લોકોની આત્મ-ઠગાઇને મદદ મળવાથી એ દુષ્પરિણામ અને અન્યાય બમણાં વધ્યાં છે. એથી હડતાળો પડતી નથી એ ખરૂં, પરંતુ આખો દેશ તો દુર્બળ અને મૂંગા મેંઢાથી પણ વધારે બીકણ બને છે.

આજ સુધી વેદાંત માત્ર થોડા લોકોનીજ મિલકત થઇ પડયું હતું. મુખ્યત્વે કરીને બુદ્ધિની ભૂમિકા ઉપરજ તેનો આધાર હતો. આટલા દિવસ સુધી ગર્ભરૂપે રહેલું એ મૂળ (વેદાંત) પૃથ્વીના ઉદરમાં (હિમાલયમાં) હતું, પરંતુ પવિત્ર ગંગારૂપે બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રની મલિનતાને તે એકસરખી રીતે ધોઈ કાઢતું, દેવ અને

માનવને સમાન રીતે પવિત્ર કરતું અને સર્વ અસ્વાભાવિક ભેદને નષ્ટ કરતું. હવે તે નીચે ખુલ્લા મેદાનમાં આવ્યું છે. વિરાટસ્વરૂપી માનવસમાજ એકરૂપ હોવો જોઇએ, એ ઘટના વેદાંતના અનુભવ વિના કવચિત્‌જ સમજાય એવી છે.

જેમ અન્નનું સેવન આપણે દરરોજ ઇરાદાપૂર્વક કરીએ છીએ, પરંતુ તેને પાચન કરવાની અને શરીરના જુદા જુદા ભાગોમાં પહોંચાડવાની ક્રિયાઓ તો એની મેળેજ થાય છે, તેવી રીતે ઐક્ય અને પૂર્ણતા, ભક્તિ અને પ્રભુતામાં ચિત્ત લીન થતાંજ સર્વ ભેદ અને આવશ્યક ફેરફારોની વ્યવસ્થા એની મેળેજ થશે. ઇશ્વરી નિયમો–કુદરત પોતે તે કરી લેશેજ.

હિંદુસ્તાનના રાજારજવાડાઓ, ધર્મગુરુઓ, શૂદ્રો અને રાજ્યકર્તાઓ! થોડાંજ વર્ષોમાં શું પરિણામ આવશે તેનો તમને ખ્યાલ પણ છે? ગમે તો મને વિચિત્ર માણસ ગણીને મારી મશ્કરી કરો; પરંતુ મારી સામે દેખાય છે કે આ જગત સ્વામીઓથી (ખરા સંન્યાસીઓથી) ભરાઇ ગયું છે, પૃથ્વીની ઉપર દેવો સંચાર કરતા હોય એમ ભાસે છે, મનુષ્યોનાં શરીર અને વર્ણ ઉપરથી નક્કી કરેલા (જાતિ)ભેદ નષ્ટ થઇ ગયા છે. હિંદુસ્તાન, ચીન, અમેરિકા અને ઇંગ્લેંડ વચ્ચેનો ભેદભાવ જતો રહ્યો છે, નવો સંઘ તૈયાર થાય છે અને વળી તે પણ ઓગળી જઇને તેની જગ્યાએ નવો થશે.

હે સ્વપ્નમાં પડેલા વહાલાઓ! તમારાં નેત્ર ઉપરનો પડદો દૂર કરો, એટલે અત્યુચ્ચ સંન્યાસી, અત્યંત નીચ શૂદ્રની સાથે મળીને કામ કરતો નજરે પડશે. જુઓ! જુઓ!! પેલાં ભિક્ષાપાત્ર એકદમ પાવડો અને કોદાળી થઈ ગયાં. સંન્યાસીનું આળસ જતું રહ્યું છે. શૂદ્રના કર્મને સંન્યસ્તની ઉચ્ચ પદવી મળી છે. સૌમાં ત્યાગવૃત્તિ આવી છે. ગણિકાની નિર્લજ્જ હિંમત અને 'રામ'ની પવિત્રતા એક થઇ ગયાં છે. બકરીની ગરીબાઇ અને સિંહના અચળ ધૈર્યનું સંલગ્ન થયું છે. વિરુદ્ધ સ્થિતિઓનું ઐક્ય થયું છે. આત્યંતિક વિરોધ નષ્ટ થયો છે. વિશ્વ એક કુટુંબ બન્યું છે. જુઓ, આ સર્વોત્તમ દીર્ઘદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરો અને પછી અવલોકન કરો.

આપણને અગ્નિ અથવા શસ્ત્રોની જરૂર પડશે કે? ના. પોલીસની? ના. આ હવાઇ કિલ્લા–મનોરાજ્ય છે? ના. આ કેવળ

વિચારભ્રમ છે? ના. આ શું સમાજવાદ અને જાતિવાદ છે? હશે; પરંતુ તે હિંદુસ્તાનમાં મૂળથીજ છે; નવો નથી. વેદાંતનો એ એક સ્વાભાવિક ઉપસિદ્ધાંત છે. હિંદવાસીઓ! જો તમે આત્માને ઓળખશો તો તમારો રોગ ક્યાં રહેશે? આંતરિક ઉપાધિ નાશ પામતાંજ બાહ્યોપાધિ એની મેળે શમી જશે. યુક્તિ કે ચાલાકીની જરાયે જરૂર નથી. શંકા અથવા ભીતિ રાખવાનું કાંઇ કારણ નથી. બીકણ ઈશ્વરદ્રોહીઓ ભલે તેમને ફાવે તે માર્ગ સ્વીકારે!

હું 'રામ' બાદશાહ છું અને તમારૂં હૃદય મારૂં સિંહાસન છે. વેદો દ્વારા, કુરુક્ષેત્ર, જેરૂસલેમ અને મક્કામાં મેં જ્યારે ઉપદેશ કર્યો, ત્યારે લોકોએ તેનો ઊંધો અર્થ કર્યો. હવે હું ફરીથી મુખ ઉઘાડું છું. હું અને મારો શબ્દ એજ તમે અને તમારો શબ્દ! तत्त्वमसि! જે જે કાંઇ તને દેખાય છે તે તું છે!

તમારામાંના કેટલાક ભવાં ચઢાવે છે, કેટલાક મોં મરડે છે, ગમે તેમ કરો; પરંતુ ઈશ્વરેચ્છાનો અમલ તો થશેજ, કોઇ તેને અટકાવી શકે તેમ નથી. કોઇ પણ રાજા, દેવ કે દાનવ તેના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખી શકે તેમ નથી. સત્યની ગતિ અનિવાર્ય છે. નિરાશ થશો નહિ. **મારૂં મસ્તક તમારૂં છે. ગમે તો તેને કાપી નાખો, તેની જગ્યાએ બીજાં હજારો ઉત્પન્ન થશે.**

શમ્સતબ્રેજ (એક સૂફી કવિ) એજ સંગીત ગાય છે, ખરૂં ને? પંજાબના મધુર બુલ્લાશાહ અને પરાક્રમી ગોપાળસિંગે પણ એજ ગાયું ને? જિસસ ક્રાઇસ્ટે પોતાના ભાગ્યાતૂટ્યા શબ્દોમાં એજ કહ્યું ને? મહમદને એજ ચંદ્ર જણાયો ને? મારે એનું શું? જ્યારે મને ચંદ્રનું દર્શન થાય છે, ત્યારે મારી ઇદ આવે છે! સત્યને પ્રાચીન કે અર્વાચીન એવો ભેદ ન હોઇ, એ હંમેશાં નવીનજ છે. તમને સાક્ષાત્કાર થયો એટલે તમારી ઇદ આવી સમજવી. જ્યારે તમને આત્મજ્ઞાન થાય છે, સત્યસ્વરૂપ–ઈશ્વરનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનને લીધે ભિન્ન જણાતા મોટા વીરો અથવા મહાન પુરુષો અને સાધુસંતો તમારામાં મળી જાય છે. તેઓ તે તમે અને તમે તે તેઓ એવું બની રહે છે. કેવું અહોભાગ્ય!

૩–सुधारक

અંગ્રેજ કવિ શેલી એક ઊંચે ઊડતા ચંડોળ પક્ષીને સંબોધીને કહે છે કે, “અગ્નિની જ્વાળા જેવું તું પૃથ્વી પરથી ઊંચે

અને ઊંચે ઊડતું જાય છે; નીલવર્ણી આકાશને તું વીંધતું જાય છે અને ગાતું ગાતુંજ ઊડે છે તેમજ ઊડતું ઊડતું ગાય છે."

પ્રાચીનકાળમાં એક સાધુ થઇ ગયો. તે એટલો બધો પવિત્ર હતો કે માનવપ્રાણી એવો શુદ્ધ શી રીતે હોઇ શકે, એ જોવાને માટે સ્વર્ગમાંથી દેવો નીચે ઊતર્યા. તે સદા પોતાનું નિત્યકર્મ કર્યા કરતો અને જેમ તારા તથા પુષ્પો સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રકાશ અને સુગંધ પ્રસારે છે, તેમ તે સદ્ગુણોનો પ્રચાર કરતો.

બેજ શબ્દોમાં તેની દિનચર્યા કહી શકાશે. તે દાન કરતો અને ક્ષમા કરતો! પરંતુ એ શબ્દો તેના મોંમાંથી કદી નીકળતા નહિ. તે શબ્દો તેનાં આનંદ, દયા, ક્ષમા અને દાનમાંજ જણાઇ આવતા. દેવોએ ઈશ્વરને કહ્યું: "પ્રભો! આને કંઇક સિદ્ધિ આપો." ઈશ્વરે કહ્યું: "ઠીક, એને શું જોઇએ છે તે પૂછો."

આથી દેવોએ સાધુને પૂછ્યું: "તારા હસ્તસ્પર્શથી રોગી-ઓના રોગ મટી જાય એવી સિદ્ધિ તારે જોઇએ છે?"

સાધુ બોલ્યો: "ના, ના; એ કાર્ય તો ઈશ્વરનેજ કરવા દો."

"પાપીઓનો ઉદ્ધાર કરવાની અને કુમાર્ગે જતા લોકોને સન્માર્ગે ચડાવવાની શક્તિ જોઇએ છે?"

"ના, ના; તે દેવોનું કામ છે. મારે તો ભક્તિ કરવી છે. મારે કોઇનો ઉદ્ધાર કરવો નથી."

"શાંતિની મૂર્તિ બનીને પોતાના સદ્ગુણના પ્રભાવથી સર્વ લોકોને આકર્ષીને ઈશ્વરનું મહત્ત્વ વધારવાની શક્તિ જોઇએ છે?"

"ના, ના, લોકોને હું આકર્ષું, તો તે ઈશ્વરથી વિમુખ થાય. પોતાનું મહત્ત્વ વધારવાનાં બીજાં સાધનો ઈશ્વર પાસે ઘણાં છે."

"ત્યારે તારી શી ઇચ્છા છે?"

સાધુ મધુર સ્મિત કરીને બોલ્યો: "માત્ર ઈશ્વરની મારા ઉપર પૂર્ણ કૃપા રહેવા દો. શું તેમાંજ સર્વ આવી જતું નથી?"

પરંતુ દેવોએ વિશેષ આગ્રહ કર્યો કે, "તારે કંઇ પણ વર માગવોજ જોઇએ; નહિ તો પછી કોઇ સિદ્ધિ બળાત્કારે તને આપવી પડશે."

સાધુ બોલ્યો: "ઠીક છે, હું એટલુંજ માગું છું કે, મને

માલૂમ પડ્યા વિના મારા હાથથી ઘણાં સત્કૃત્યો થાય."

દેવો ગૂંચવણમાં પડ્યા. સૌએ વિચાર કરીને એક યુક્તિ ગોઠવી. જ્યારે જ્યારે તે સાધુનો પડછાયો તેની પાછળ અથવા તેને ન દેખાય એવી બાજુએ પડે, ત્યારે ત્યારે તેમાં રોગ મટાડવાની અને દુઃખનું નિવારણ કરવાની શક્તિ આવે એમ તેમણે ઠરાવ્યું અને તે પ્રમાણે થયું. જ્યારે પેલો સાધુ કોઇ રસ્તે જાય, ત્યારે તેની પાછળનો અથવા બાજુનો પડછાયો જેટલી જગ્યામાં પડે તેટલી જગ્યા નવપલ્લવિત થાય. ત્યાંનાં સૂકાં ઝાડોને પાંદડા અને ડાંખળીઓ ફૂટે, સુકાઇ ગયેલા ઝરાઓ પુનઃ વહેતા થાય, નિસ્તેજ છોકરાંઓ સતેજ થાય અને દુર્દૈવી માતાઓ આનંદી બને. તારા અને ફૂલો જેમ પોતે ન જાણતાં પ્રકાશ અને સુગંધ પ્રસારે છે, તેમ તે સાધુ આવી રીતે સદ્ગુણોનો પ્રસાર કરતો અને પોતાના નિત્યકર્મમાં સદા મગ્ન રહેતો.

તેની નમ્રતાને માન આપી લોકો છાના છાના તેની પાછળ જતા અને તેની શક્તિની વાત તેની પાસે કદી કાઢતા નહિ. ધીમે ધીમે લોકો તેનું સાચું નામ પણ ભૂલી ગયા અને "પવિત્ર છાયા" એજ એનું ઉપનામ પડ્યું.

તમારામાં સત્ય એટલી હદ સુધી આવી જવું જોઇએ કે તેની આગળ વિત્ત અને વ્યક્તિનો આડંબર હવાની માફક અદૃશ્ય થઈ જાય. જ્યારે સત્યની સાથે તમારૂં પૂર્ણ તાદાત્મ્ય થશે, ત્યારે મત્સરનાં બાણ તમને વીંધી શકશે નહિ. ગેંડા પોતાનાં શીંગડાં ક્યાં મારવાં તે સમજશે નહિ; વાઘ પોતાનો તીવ્ર પંજો ક્યાં મારવો તે સમજશે નહિ; તલવારને પેસવાની જગ્યા મળશે નહિ અને તમારા ઉપર તોપના ગોળા વરસે, તોપણ તેનો સ્પર્શ સરખોય થશે નહિ.

સત્યનીજ પ્રીતિ સંપાદન કરો. એકલા રહેવું પડે, તોપણ સત્યનેજ વળગી રહો. સત્યનીજ બાજુએ લડતાં લડતાં મરો. સદાચારના સ્વર્ગમાં કદાપિ તમે એકલા પડો, તોપણ સત્યનિષ્ઠારૂપી સૂર્ય તમારો સોબતી છેજ. તમારા તેજસ્વી વિચારો ગ્રહણ કરીને ઘણા સત્સંગીઓ તમને આવી મળશે અને એની મેળેજ તમારો યોગ બનશે. તત્ત્વ છોડી દઇને સંઘ કરવાની ખટપટ કરશો નહિ. મારે લોકોના મત બદલવાની અથવા અનુયાયીઓ

મેળવવાની ઇચ્છા નથી; મારે માત્ર સત્યને અનુસરીને ચાલવું છે. સત્યને સંરક્ષણ અથવા સંરક્ષકની જરૂર નથી. સૂર્યના પ્રકાશને પેગંબરો અથવા દૂતોની જરૂર પડે છે? હું સત્યનો પ્રસાર કરતો નથી, સત્ય પોતેજ મારો અને તેનો પોતાનો પ્રસાર કરે છે.

ઉત્ક્રાંતિવાદી લોકો અનુકૂળતા સંબંધી એમ કહે છે કે, "જો માણસને હરેક સંયોગમાં ઉત્તમ રીતે સમાધાન પામતાં આવડે, તો તેને આ જગતમાં સુખે જીવન વિતાવવું મુશ્કેલ નથી. અસંખ્ય પ્રાણી, વનસ્પતિ અને મનુષ્યોને એ આવડે છે; તેથીજ જીવનકલહમાં તેમની અને તેમના વંશજોની જીત થાય છે. જે જીવતું રહેવાની કળા જાણે છે, તે ઋષિજ છે. આખા જગત ઉપર તેને પ્રેમ હોવાથી જગતે તેના પર પ્રેમ રાખવોજ જોઇએ. વાસનામય ક્ષુદ્ર અહંકારનો ત્યાગ કરીને સર્વની સાથે જેનું ઐક્ય થયું છે એવા મનુષ્યની સામે સંકટો કેટલી વાર ટકે? જીવનકલહમાં માત્ર પરોપકારવાદીજ વિજયી નીવડે છે; પરંતુ એ શાસ્ત્રીય નિયમનો લોકોદ્વારા દુરુપયોગ થવાનો ઘણો સંભવ છે.

પરોપકારવાદ એટલે શું? લોકો શાની આશા રાખે છે? તેમને શું ગમે છે? તેમની ઇચ્છા શું છે? તેમને શું પસંદ છે? એ સદા શોધતા રહેવું એવો શું એનો અર્થ છે? "યોગ્ય રીતે અનુકૂળ થવાની કળા"નો અર્થ લોકેચ્છાચાર એવો થશે કે? અથવા "કર્મ કરવાની તૃષ્ણા" એજ શું સેવાધર્મ છે? ના. ખરો સ્વાર્થ એજ ખરો પરમાર્થ છે. જેનું હૃદય ઉલ્લાસ અને પ્રેમમય થયું છે અને જે પોતાના હૃદયમાં પ્રગટ થયેલા સત્યનું સમાધાન બહારનાં પ્રમાણો અને અભિપ્રાયોના નામ નીચે દૂષિત કરીને નહિ, પણ સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કરે છે, તેજ છેવટે વિજય મેળવે છે.

જેમ ખેતરમાં એક તરબૂચ પાકવા આવે, ત્યારે બીજાં પણ હજારો તરબૂચ એજ ઋતુના પ્રભાવથી પાકેલાં હોય છે; તેવીજ રીતે એકાદ પ્રથમ દૃષ્ટિએ નવો અને વિચિત્ર જણાતો વિચાર તમારા મનમાં આવે, ત્યારે ખાસ સમજવું કે, એજ વિચાર બીજા હજારો લોકોના મનમાં કાંઇક ઓછી સ્પષ્ટતા સહિત આવતો હોવો જોઇએ. જ્યારે વસંતઋતુમાં કોઇ ઝાડ ઉપર એકાદ પાંદડું, ડાંખળી અથવા અંકુર ફૂટવા લાગે છે અને જ્યારે તેની સાથે કોઇ રોપો પણ ભૂમિમાંથી ઊગી નીકળે છે, ત્યારે તેના જેવાં

હજારો પાંદડાં, ડાંખળીઓ, અંકુરો અને રોપાઓ તેજ વખતે કોઇ બીજે ઠેકાણે પણ અવશ્ય ઊગતાં હોય છે. ધર્મ, નીતિ અથવા બુદ્ધિનો નવો જુસ્સો હંમેશાં માતાના ગર્ભમાં બાળકના જેટલોજ પવિત્ર છે. તે છુપાવી રાખવો એ પરમાત્માનો દ્રોહ કર્યા બરાબર છે.

તમને આશ્ચર્ય થશે, પરંતુ પોતાની જાત પ્રતિ પ્રમાણિકપણે વર્તવામાંજ તમે સૌની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો છો. કેવળ સત્યને માટે આપણે જે નમ્રતા, ત્યાગ અને અભિપ્રાયની એકતા દર્શાવીએ છીએ તે નિષ્પાપ છે. પૈસાદાર વ્યક્તિ, ડોળદમામ, ભભકો, પદવીઓ, સંપત્તિ, લૌકિક વિદ્વત્તા અને આચારોને માટે પૂજ્યભાવ રાખવો એ પણ જડ મૂર્તિનીજ પૂજા છે. વ્યાવહારિક જ્ઞાન એ અજ્ઞાનનુંજ બીજું નામ છે.

નક્ષત્રો આનંદથી આત્મપ્રકાશ કરે છે અને સમુદ્રમાં કૌમુદીપ્રધાન લહરીઓ સ્વયંભૂ વિહાર કર્યે જાય છે; કારણકે તેઓ આત્મરત રહે છે, તેઓ કોઇ પણ ચીજની ઝંખના કરી તેને માટે ઝૂરતાં નથી. જેને આત્મતૃપ્તિ થઇ નથી, તેનેજ કંઇ તલવલાટ થયા કરે છે. તેઓ આત્મસત્તાનાજ બંધનમાં છે. ઇશ્વિરનાં બીજાં કામો કઇ સ્થિતિમાં છે તે જાણવાની તેઓ દરકાર કરતાં નથી. તેઓ પોતાનાં કાર્યોમાંજ પોતાની સઘળી શક્તિનો વ્યય કરે છે અને તમે જુઓ છો કે આવી રીતે તેઓ મહાન જીવન ભોગવે છે; માટે હે મનુષ્ય ! આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય કર અને જે પોતાના સત્ય સ્વરૂપને ઓળખે છે, તે પોતાના અહંભાવને ભૂલી જાય છે, એ તત્ત્વને જાણ.

હે સત્ય ! તારા ઉપર મારો પ્રેમ છે. હે પ્રેમ ! તારી સાથે હું સદા પ્રમાણિકપણે વર્તું છું. પોતાના હાથથી કંઇ પણ દશ્ય કાર્ય સધાય, પોતાના ભક્તોની સંખ્યા મોટી દેખાય, એવી કર્મવાદીઓની આકાંક્ષાજ સત્ય શ્રેયની આડે આવનારી પ્રચંડ વિઘાતક શક્તિની ગરજ સારે છે. દૃષ્ટ ફળ અને સંખ્યાવાચક આંકડાઓના ફળના પુરાવાની ચિંતાથીજ સઘળો ગૂંચવાડો ઉત્પન્ન થાય છે. એકાદ શબમાં આખા દેશને નુકસાન કરે એટલું ઝેર હોય, પરંતુ તેથી શું તે શબનું મહત્ત્વ ગણાશે કે ? ઘણી વાર કેટલાક પંથોનો પ્રચાર આવાજ કારણોથી થાય છે.

પોતે વાવેલાં ઝાડને પોતાની નજર આગળજ ફળ આવે અને તે પોતાનેજ ખાવા મળે, આવી ઘણા લોકોની ઇચ્છા હોય છે. આ ઉપરથી શ્રદ્ધાનો અભાવ અને સ્વાર્થવૃત્તિ જણાઇ આવે છે. ઇસુખ્રિસ્ત, નાનક વગેરે સાધુસંતોએ જે વૃક્ષને પોષવાને માટે પોતાના દેહો ખાતરરૂપે અર્પણ કર્યા હતા, તે વૃક્ષને ફળ આવતાં શતકો વીતી ગયાં હતાં, એ વાત ભૂલવી જોઇએ નહિ. કેટલાક વક્તાઓને પોતાની પાછળ ધૂમકેતુની પેઠે એકાદ ભભકાદાર ઉપાધિના પૂંછડાનીજ અભિલાષા હોય છે; પરંતુ એ અસ્પષ્ટ પૂંછડું પ્રચંડ અને વિસ્તીર્ણ હોવા છતાં, છેક ભાર વિનાનું હોય છે. આતશબાજી જોવાને લોકોનાં ટોળેટોળાં આવે છે; પરંતુ તે પૂરી થવા પછી તેની કશીજ નિશાની રહેતી નથી. અંધારામાં ગોથાં ખાતો મનુષ્ય દારૂખાનાના અજવાળાના ક્ષણિક પ્રકાશથી કદી પોતાનો માર્ગ કાપી શકશે? નિરંતર પ્રકાશ, પછી તે નાની સરખી મીણબત્તીનોજ કેમ ન હોય; તોપણ તેજ સદા ઉપયોગી છે.

તમારૂં ગુરુત્વ મધ્યબિંદુ તમારી બહાર જવા દેશો નહિ. શુદ્ધ પ્રેમ અને સ્વાર્થત્યાગ એજ ચારિત્ર્યનાં પ્રધાન અંગ છે. "પરોપકાર" એ તો કેવળ ક્વચિત્ ક્વચિત્ બહાર પ્રતીત થતી તેની છાયાજ છે.

અંતરીક્ષમાં પૃથ્વી સૂર્યની ભણી પોતાની દૃષ્ટિ રાખીને ફરે છે. નીલવર્ણા નભમાં દિવ્ય પ્રકાશ નાખતી, સૂર્ય રહિત કિંવા તોફાની વાદળાંથી ગ્રસ્ત થયેલી અવસ્થામાં પૃથ્વી સ્તબ્ધ થતી નથી-અણુ માત્ર પોતાની ગતિ બદલતી નથી; પણ એક સરખી નિયમિત ગતિએ પોતાનો પ્રવાસ કર્યેજ જાય છે. સૂર્યપ્રકાશ કિંવા તોફાનથી આવૃત્ત થતાં છતાં તે ચાલીજ જાય છે. તેજ પ્રમાણે હે પૃથ્વીના મનુષ્ય! તારી પાસે સમય અને શક્તિ બન્ને છે, માટે આગળ અને આગળજ ચાલ્યો જા.

કોઇ કાર્યકર્તામાં અમુક વિષયમાં દોષ હોય છે, માટે બીજી બાબતોમાં પણ તેની સેવા સ્વીકારવી નહિ, એવી પ્રવૃત્તિ હિંદુસ્તાનમાં જણાઈ આવે છે. દાખલા તરીકે એકાદ ઉપદેશક ખાનપાનના વિધિનિષેધને ન માનતો હોય, તો તેનો ઉપદેશ સાંભળવોજ નહિ. આથી દેશમાં સંપીને કામ કરવું અશક્યજ થઈ પડ્યું છે. આ ન્યાય તો ગાય પર સવારી કરી શકાતી ન હોવાથી

તેના દૂધનો અસ્વીકાર કરવો અને ઘોડી દૂધ નથી આપતી, તેથી તેના ઉપર સવારી કરવાનું છોડી દેવું, એના જેવોજ છે.

વિજ્ઞાનવેત્તાઓને એવો અનુભવ થયો છે કે, સામાજિક જીવનની રસાકસીમાં ધાંધલિયાઓ કાંઇ આગળ વધી જતા નથી, તેમ બળવાન પણ વિજયી નીવડતા નથી, પણ પરસ્પર સંપીને કામ કરી શકે છે તેઓજ યશ મેળવે છે. પ્રથમ સંપ અને પછી હરીફાઈ. મનુષ્યમાં સંપ શી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય તે પ્રથમ જોવું જોઇએ. કેવળ સંપની ખાતરજ કરેલી એકતા ટકશે નહિ. શરીરના જેવી રીતે સેંદ્રિય પદાર્થો આપોઆપ બને છે; તેવીજ રીતે પરસ્પર સહાય, સંપીને કામ કરવાની ઇચ્છા અને સમાન કાર્યમાંથી સર્વ શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ કોઇ પણ બે શાસ્ત્રજ્ઞોને એક બાજુએ રહેવાની જરૂર નથી. એક સત્યની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તવામાં શાસ્ત્રજ્ઞોની એકતા થાય છે. પ્રેમ, ક્રીડા, સરળતા એ આખા જગતમાં નાનાં છોકરાંઓનો સામાન્ય ધર્મ છે. ધર્મની આ એકતા બાળક પોતાની જાત સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તે છે, તેથી પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણી વાર લોકપ્રશંસાની લાલસાથી આપણું ચારિત્ર બગડે છે. આપણા કૃત્રિમ અને દાંભિક સમાજનો મહેલ એ પાયા ઉપરજ રચાયેલો છે. વિકૃત રુચિવાળાઓને ખુશ કરવા માટેજ મનુષ્ય અન્ય સમયે ન કરતો હોય તેવી બાબતો કરે છે. દાખલા તરીકે દારૂનું વ્યસન ઘણું કરી સંગદોષથી અને દારૂડિયા મિત્રો પ્રત્યેના માનને લીધેજ વળગે છે.

સત્યવ્રતજ ફક્ત ખરૂં હિત છે. સત્યાચરણ એજ સત્કર્મ છે. સત્યજ તમને બળ આપે છે, સત્યજ તમને સ્વતંત્ર બનાવે છે. પોતાને માટે પોતે નિયમ ઘડી કાઢવાથીજ બાહ્ય વિધિનિષેધથી મુક્ત થવાય છે. ખરૂં માન પણ એજ છે. સૃષ્ટિરૂપી ગ્રંથમાં ઈશ્વરે પોતાના હાથથી સ્પષ્ટજ લખ્યું છે કે, દૌર્બલ્ય જેવું બીજું પાપ નથી. તે દૌર્બલ્ય અજ્ઞાનથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

જે ચિરકાળ ટકે છે અને વધે છે, તે ઈશ્વરેચ્છાને અનુસરતું હોવું જોઇએ. કોઈ પણ નિયમ એટલે સમયાનુસાર વસ્તુસ્થિતિ ઉપરથી ઠરાવેલો સામાન્ય સિદ્ધાંત. સૃષ્ટિરૂપી ધર્મગ્રંથ આપણને આ નિયમ કહે છેઃ "જે સત્ય છે તે આજે નહિ તો કાલે પણ બળવાન થઇને યોગ્ય ઠરશેજ." સત્ય ઘણુંજ મજબૂત હોય છે. સ્પર્શ થતાં પાણીના પરપોટાની પેઠે તે ફૂટી જતું નથી; એટલુંજ

નહિ પણ ફૂટબૉલની પેઠે તમે એને આખો દિવસ લાતો મારો, તોપણ સાંજે તે મજબૂત, ગોળ અને સાબૂતજ રહેશે. ઈશ્વર આખા જગત ઉપર રાજ્ય કરે છે અને સર્વશક્તિમાન સત્યજ સર્વને જીતે છે. સત્યથી વિસ્મિત થશો નહિ, તેમ બીશો પણ નહિ. અંતઃકરણપૂર્વક 'अहं ब्रह्मास्मि' (હું પરમાત્મા છું) એમ જપો.

જે પક્ષ વધારે સત્યનિષ્ઠા બતાવે છે, અનંત શક્તિમાં મળી જઈને કામ કરે છે અને સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ વ્યકત કરે છે, તેનેજ વિજય અને મોટાઈ પ્રાપ્ત થાય છે. સત્યની ભાવના (જ્ઞાન)થી સામર્થ્ય અને વિજય મળે છે. દેહાભિમાનથી–પછી "હું બ્રાહ્મણ છું કે સંન્યાસી છું" એવું અભિમાન હો—તમે શૂદ્ર બનો છો. ચામડા સાથે વ્યવહાર કરનારી એ ચાંડાળવૃત્તિ ત્યજી દો એવી શ્રુતિએ તમને વારંવાર ચેતવણી આપી છે.

સત્યનિષ્ઠ-સ્વાર્થત્યાગી મનુષ્ય ચમારના ધંધામાં પણ સંન્યાસવૃત્તિ લાવી શકે છે. માત્ર તે ધંધાથીજ–કિંબહુના–કોઈ પણ જાતના કામ ધંધાથી તમે શૂદ્ર બનતા નથી. સ્ત્રીઓ, બાળકો અને શૂદ્ર એ પણ રાષ્ટ્રવૃક્ષનાંજ મૂળ છે; છતાં એ સૌને કેળવવા અને ખીલવવા તરફ હિંદુસ્તાનમાં કોઈ ધ્યાન આપતું નથી. ઉચ્ચ કહેવાતા લોકો બહુ તો એ વૃક્ષનાં ફળોજ કહેવાય. માત્ર શોભાનેજ ખાતર એ ફળો વૃક્ષ ઉપર લટકતાં રહે એટલા માટે તેને પંપાળ્યા કરવામાં આપણે આપણો વખત નકામો ગાળવો ન જોઈએ. મૂળ તરફ ધ્યાન રાખો. તેને યોગ્ય ખાતર-પાણી પૂરું પાડો. એ મૂળને પાળવાપોષવામાંજ એ ફળની અને આખા રાષ્ટ્રરૂપ વૃક્ષના દરેક અંગની ખરેખરી શોભા તથા આબાદી રહેલી છે.

પ્રિય સુધારક! શ્રીમંતોની ઇચ્છાનુસાર વર્તવાથી તમને ક્ષણિક મહત્ત્વ મળશે; પરંતુ ગરીબ લોકો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો-ના હાથથીજ સત્યની સવારી આગળ વધશે; બીજાના હાથથી નહિ. ઇતિહાસ તો એમજ કહે છે કે, આધુનિક ઉપદેશકની વૃત્તિ એવી છે કે, સરકારી અમલદાર વગેરે બડા લોકો પોતાના વ્યાખ્યાનમાં આવે એટલે તેઓ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. એ ખરું છે કે સરકારી નોકરો બીજાં માણસોના કરતાં અધિક હોશિયાર હોય છે અને તેથી તેઓ થોડાઘણા ઉપયોગી પણ છે; પરંતુ

જેમનો જુસ્સો હમેશના ઘસડબોરાથી મંદ પડી ગયો છે અને અતિશય શ્રમ કરવાથી જેમની શક્તિ ક્ષીણ થઈ છે, એવા એ લોકોને તેમના માનમરતબારૂપી કેદખાનામાં અને ઉન્નતિ વિનાના શ્રેષ્ઠ આસન ઉપરજ બેસી રહેવા દો. તેમને પોતાના પરસેવાનાં ટીપાંથી મેળવેલી મધુર પ્રશંસાનાં શાંત કરી નાખનારાં હાલરડાંઓ અને અનુચરો તરફથી મળતા માનનો ઉપભોગ લેવા દો. ખરો રાષ્ટ્રોદ્ધાર તો રાષ્ટ્રનાં ગરીબ મૂળોથીજ થવાનો છે.

હિંદુસ્તાનમાંની અનેક હિલચાલો વિજયી ન નીવડવાનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે, કાર્ય કરનાર લોકોએ પોતાની સર્વ શક્તિ મૂળ તરફ ન વાપરતાં માત્ર ફળ અને પાંદડાંઓનેજ (બડા લોકોનેજ) પાણી છાંટવામાં ગુમાવી દીધી છે; ખરી રીતે તો રાષ્ટ્રવૃક્ષના આધારરૂપ બિચારા શૂદ્રોનેજ પ્રકાશ અને ચૈતન્યની જરૂર છે. જેઓ શૂન્યવત્ ગણાય છે એવાં ગરીબગરબાંઓની તમે ચિંતા કરશો તો લોકો તમને ઠપકો દેશે ખરા; પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે, શૂન્યને એકડાની જમણી બાજુએ મૂકવાથી એકડાની કિંમતને દસગણી વધારવાની તેનામાં શકિત છે, માટે તમારા એકત્વનો–અભેદભાવનો આંકડો અથવા શૂન્યોની સાથે મેળાપ થવા દો. 'तत्त्वमसि' તે તુંજ છે.

કેટલાક કહે છે કે, "સ્ત્રીઓ, બાળકો અને શૂદ્રો બ્રહ્મવિદ્યાનાં અધિકારી નથી. આ માન્યતાથી વેદાંત એક મોટો ગહન વિષય અર્થાત્ કેવળ એક અનુભવશૂન્ય વિધિસમૂહ થઇ પડ્યો છે.

જો દરેક બાળક સૂર્યનો પ્રકાશ અને હવા લેવાને યોગ્ય હોય, તો તે આધ્યાત્મિક પ્રકાશ અને હવા લેવાને કેમ લાયક ન હોવું જોઇએ ? એ બ્રહ્મવિદ્યા કોઇની પાસે છુપાવો છો શા માટે ? અજ્ઞાન અને દૌર્બલ્યનાં ભોંયરાં તથા ઓરડીઓ જમીનદોસ્ત કરી નાખો. ઈશ્વરી પ્રકાશ–ઈશ્વરી હવા લેવા દઇ સૌને ભાગ્યશાળી બનાવો.

વિધિનિષેધના ગાંસડાઓ બળાત્કારે લોકો ઉપર લાદવાથીજ તેમને આધ્યાત્મિક દારિદ્રય ઉત્પન્ન થયું છે. ધાંધલિયા નીતિ અને ધર્મના માત્ર ઉપદેશનો ધંધો લઇ બેઠેલાઓ પોતાને માટે અને બીજાઓને માટે તત્ત્વનું (સત્યનું) જ્ઞાન મેળવવું છોડી દઇને–સદ્ગુણના બાહ્ય નિયમોનો બોજો લોકો ઉપર લાદીને પોતાનીજ ઇષ્ટપ્રાપ્તિને નુકસાન પહોંચાડે છે. દરેક જણ

પોતાના અનુભવ પ્રમાણે ચાલે છે. આંખો આગળ કૂવો હોવા છતાં જાણીજોઇને તેમાં કોઈ ભૂસકો મારતું નથી. આપણી સર્વ વિધિનિષેધક આજ્ઞાઓ મનુષ્યમાં રહેલી પાશવવૃત્તિઓને લાગુ પડે છે. જ્યારે આપણે એકાદ છોકરાને "ફલાણું કામ કરીશ નહિ" એમ કહીએ છીએ ત્યારે તેની બુદ્ધિ વિરોધ કરે છે; કારણકે એવી આજ્ઞા કરવી એ બુદ્ધિનું અપમાન કર્યા બરોબર છે. આપણી આજ્ઞાઓ ઘોડાઓને (પાશવવૃત્તિને) સવારના હાથમાંથી (બુદ્ધિના તાબામાંથી) ભડકાવીને નસાડી મૂકવાનું કાર્ય કરે છે. છોકરાંઓ ઉપર હુકમ ચલાવવાથી અથવા તેમને તેમની પોતાની બુદ્ધિ સિવાય બીજી આજ્ઞાઓના બંધનમાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તેઓ બંડખોર બને છે. બળાત્કારથી જ્યાં બંડ થઇ શકતું નથી, ત્યાં ક્ષય અને મરણ આવે છે. માનવશાસ્ત્રનો એક એવો નિયમ છે કે, સાધારણ મનુષ્યને કોઇ પણ સૂચના જેટલી મોઘમ આપવામાં આવે, તેટલી તેની અસર વધારે થાય છે. નીતિનો ઉપદેશ બળાત્કારે કરવાથી સાંભળનારની વૃત્તિ તેથી વિરુદ્ધ વર્તવા તરફજ દોરાય છે. કોઇ પણ બાબતનો પ્રતિબંધ કરવાથી અથવા દોષ આપવાથી તેના સંબંધી તેની જિજ્ઞાસા ઊલટી વધે છે.

એક એવો રિવાજ પડી ગયો છે કે, લોકો ઈશ્વરને પણ નકામો રહેવા દેતા નથી. ઈશ્વર આપણને દરરોજનું અથવા મહિનાનું અન્ન આપીને આપણી સેવા કરે એમજ તેઓ ઇચ્છે છે. સિદ્ધિની પાછળ પડેલો એક માણસ, સિદ્ધિની લેવડદેવડ કરનારા એક ફકીર પાસે ગયો અને ઇષ્ટ કામના પૂર્ણ કરનાર એક "દૈવી" મંત્ર શીખવવાની તેને વિનંતિ કરી. ફકીરે તેને મંત્ર આપ્યો, પણ તેનું ફળ મેળવવામાં એક એવી શરત કરી કે, "ઠરાવેલી મુદત સુધી તે મંત્રનો જપ કરતી વખતે મનમાં વાંદરાનો વિચાર ન આવવા દેવો." ગરીબ બિચારો તે માણસ બીજે દહાડે ગુરુજી પાસે આવીને બોલ્યો: "મહારાજ! જો તમે ખાસ ચેતવણી આપીને વાંદરાનું નામ ન સંભારી આપ્યું હોત, તો મને તેનો ખ્યાલ પણ ન આવત. પરંતુ હવે તો એ વાંદરાના વિચારે ખરેખરા વાંદરાની પેઠેજ મને મજબૂત પકડ્યો છે અને ગમે તેમ કર્યા છતાં તે જતોજ નથી!" એવી રીતે ઉપદેશકોએ વારંવાર નિષેધ કરીને પાપ અને દુરાચારનાં નામ લોકોના ચિત્તમાં જાગૃત ન રાખ્યાં હોત, તો આ જગતમાંથી તે ક્યારનાંયે નષ્ટ થયાં હોત. સ્વર્ગના આદિ

મનુષ્યને બાયબલના ઈશ્વરે જો અમુક "નિષિદ્ધ" ઝાડનું ફળ ન ખાવાનું કહ્યું હોત, તો એક ખૂણામાં ઊગેલા એવા ઝાડનું ફળ ખાઈ જોવાનો વિચાર પણ તેના મગજમાં આવત નહિ.

સુધારણાને નામે આપણે આપણા નિયમોને હદબહાર છૂટ આપી દઈએ છીએ. કોઈએ એક છોકરાને તેનું નામ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, "મારી મા મને હંમેશાં ખબરદાર 'કરીશ મા' એમ કહે છે, માટે મારૂં નામ 'કરીશ મા' જ હોવું જોઈએ." તેવીજ રીતે નિયમિતતાના નામ નીચે લોકોએ પોતાનો આત્મા ગુમાવ્યો છે અને પોતે માત્ર નામ–રૂપજ છે, એમ ધારે છે.

હિંદુસ્તાનમાં વ્યાવહારિક વેદાંત પુસ્તકો દ્વારા નહિ, પણ આચરણ દ્વારા શરૂ થવું જોઈએ. વેદાંત એટલે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક તંદુરસ્તી છે. અન્નાશયને નીરોગી કરવાથી સળેખમ, ઉધરસ, તાવ, મધુમેહ ઇત્યાદિ શારીરિક વ્યાધિઓજ નહિ; પણ મત્સર, આળસ, તીખાપણું, મલિન વિચારો, દૌર્બલ્ય વગેરે જાતની અપવિત્રતા પણ જતી રહે છે.

આવશ્યકતાઓનું યથાર્થ જ્ઞાન એજ ખરૂં સ્વાતંત્ર્ય છે. હુંજ આવશ્યક છું અને તેથીજ હું મુક્ત છું. મને જાણવાથીજ ખરૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. મારે અભાવે તમારી તંદુરસ્તી ગંદા રોગોનું સ્વચ્છ આવરણ થઈ રહેશે. ઐક્ય એજ ખરૂં આરોગ્ય છે. ઐક્યરૂપ બનો. જગતની કોઈ પણ વસ્તુના મહત્ત્વથી દબાઈ જશો નહિ, તો જીવનનાં તત્ત્વો સિદ્ધ થયા વિના રહેશે નહિ; કારણકે આયુષ્ય એ તત્ત્વોની સિદ્ધિ પરજ છે. આરોગ્યને માટે પૂરતી જગ્યા રહેવા દો. કોઈ પણ વાસના મનમાં રાખશો નહિ. આપણી વાસનાઓ, એ આજેજ એકદમ ત્યાગ કરવા જેવી અયોગ્ય મિલકત છે. સીધા જુઓ. જેમ તમે નદી, વૃક્ષ વગેરે તરફ નાના બાળકની પેઠે નિર્ભયપણે જુઓ છો, તેમ ગમે તે મનુષ્ય તરફ પણ જુઓ અને તેનામાં પારકાપણાની ભાવના ન રાખતાં, તમને પોતાનેજ જુઓ. **જીવનના ખરા નિયમો, અનુભવની ઠેસો ખાઈને ડાહ્યા થનાર આપણા મોટા માણસોના કરતાં છોકરાંને વધારે સમજાય છે.** બિલકુલ ડર્યા સિવાય કૌવચને પણ જો તમે એકદમ હાથમાં પકડશો, તો તે તમને કંઈ પણ ઇજા કરશે નહિ; પરંતુ બીતે બીતે કેવળ સ્પર્શજ કરશો તો ચામ-

ડીએ લાહ્ય બળશે. કેટલાક એવા લોકો છે કે, જેમની ખાનગી વાતચીતોમાં પણ જાસૂસો અને ડિટેકિટવોની ભીતિ જણાઇ આવે છે. હું એમ કહેવાની હિંમત કરૂં છું કે, એવા સન્માનનીય સુધારકો પોતેજ ચોર છે! પ્રિય જાસૂસો અને ડિટેકિટવો! આવો, આવો, તમે ભલે પધાર્યા; મારે તમારી જરૂર છે. તમારા અત્યારના પગાર કરતાં હું તમને અનંતગણું આપીશ. કૃપા કરીને મને શોધી કાઢો, કૃપા કરીને મારા રહસ્યને શોધી કાઢો; એટલે હું આનંદથી મારૂં સર્વસ્વ આપી દઇશ. તમારી મનની કામનાઓ પૂર્ણ કરીશ. તમારી સર્વ જરૂરિયાતો પૂરી પાડીશ. હવે પછી તમારે અડચણ વેઠવી નહિ પડે. તમારા દારિદ્રયને હાંકી કાઢવામાં આવશે અને સર્વ રાજ્યો તમારા ચરણે શિર ઝુકાવશે. ગુપ્તની શોધ કરનારાઓ! તમારા હૃદયને ધન્ય છે! આવો, આવો.

આરોગ્યવિદ્યાના નિયમાનુસાર દરેક નીરોગી મનુષ્યે કસરત કરવી જોઇએ. બાળકો કંઇ પણ ઉદ્દેશ ન હોવા છતાં, અત્યંત ઉદ્યોગી રહે છે. તમે અત્યંત શ્રમ કરો, બહાદુરીથી તમારી રમતો રમો; પરંતુ એ ક્રીડા ઉપર તમારા આનંદનો આધાર રાખશો નહિ, એમ વેદાંત કહે છે.

સત્યની બાજુએ એકલા ઊભા રહેનાર જનો! બહુમતને તમારી વિરુદ્ધ જોઇને ડરશો નહિ. સંકુચિત અજ્ઞાનનો એ દેખાતો બહુમત, લીલાં પાંદડાં અને ઘાસની ઉપરનાં ઝાકળનાં ટીપાં જેવો છે. સત્યરૂપ ભગવાન સૂર્ય! આ ઓગળી જનાર બહુમત તારૂં સ્વાગત કરવાનેજ ચમકે છે. લાખો લોકો તમારી વિરુદ્ધ હોય, તોપણ શું થયું? બહુમત હજુયે તમારીજ બાજુએ છે. પથ્થર, ઝાડ, નદીઓ, વાયુ, સૂર્ય અને તારાઓ તમારીજ બાજુએ છે, કાળ તમારા પક્ષમાં છે, દિવસ તમારોજ છે, શતાબ્દિઓ તમારીજ છે, અનંતકાળ તમારોજ છે, સર્વવ્યાપી પ્રકૃતિ તમારામાંજ છે, તમારા પ્રતિસ્પર્ધિઓમાં પણ તમેજ વ્યાપી રહ્યા છો; તેઓ તમારામાં નથી. દેવને ઘેરી લઇને તમે તેમને કબજે કરો છો.

ખુદ ઈશ્વરનેજ તમારી દ્વારા કાર્ય કરવા દો; એટલે તમારે કંઇ કર્તવ્ય બાકી રહેશે નહિ. ઈશ્વરને પ્રકાશવા દો; ઈશ્વરને પોતાને પ્રકટ થવા દો. ઈશ્વરરૂપે રહો. ઈશ્વરરૂપે ખાઓ-પીઓ. ઈશ્વરરૂપે શ્વાસ લો. સત્ય આત્મતત્ત્વ અનુભવો, એટલે બીજી બાબતો એની મેળેજ આવી મળશે.

वार्ताओ

१-लॉर्ड बायरन-एक प्रख्यात आंग्लकवि

આ પુરુષે પોતાના અંતઃકરણ દ્વારા સ્વતંત્રતાનો પ્રકાશ ઝળકવા દીધો હતો. તે વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે એક વાર પરીક્ષામાં "લગ્નના મેળાવડાને પ્રસંગે ઇસુખ્રિસ્તે પાણીને લાલ રંગનો મદિરા બનાવીને ચમત્કાર બતાવ્યો" એ પ્રસંગ વિષે એક વર્ણનાત્મક નિબંધ તેના વર્ગને લખાવવામાં આવ્યો હતો. નિયત કરેલા સમયમાં કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓએ શ્રમપૂર્વક લાંબાં લાંબાં વર્ણનો લખવા માંડ્યાં. પરોણાઓના પોશાક કેવા હતા, રકાબીઓ કેમ પીરસવામાં આવી હતી, ઇસુએ કેવી રીતે દૃષ્ટિ કરી, વગેરેનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનોથી પોતાના નિબંધો ચીતરી મૂક્યા. એ બધો વખત બાયરન ઘડીક છત તરફ તો ઘડીક બીજા વિદ્યાર્થીઓના મોં તરફ જોતો અને ઘડીમાં મોઢેથી ધીમી ધીમી સીટી વગાડતો પોતાની જગ્યાએ બેઠો હતો. વખત પૂરો થતાંજ નિબંધની નોટબુકો એકઠી કરવાને પ્રોફેસર આવ્યો. બાયરનની પાસે આવતાંજ તેણે વિનોદથી કહ્યું: "તમે તો આટલો બધો વખત લખી લખીને થાકી ગયા હશો!" તે ધારતો હતો કે, બાયરન કોરીજ નોટબુક આપશે! પરંતુ બાયરન બોલ્યો: "જરા થોભો." એમ કહી તરતજ તેણે એક લીટી લખી કાઢી અને નોટ પ્રોફેસરના હાથમાં મૂકી. ત્રણેક અઠવાડિયાં પછી પરીક્ષાનું પરિણામ જણાયું અને કેટલાક નિબંધોની ઘણી પ્રશંસા થઇ; પરંતુ આશ્ચર્યકારક તો એ હતું કે, બાયરને એમાં પહેલા નંબરનું ઇનામ મેળવ્યું હતું. બાયરનના નિબંધની યોગ્યતાની ખાતરી કરી આપવા માટે તેનો નિબંધ વર્ગમાં વાંચી બતાવવામાં આવ્યો. તેનો નિબંધ નીચેની એક લીટીનોજ હતો.

"પાણીએ તેના પ્રભુને જોયો, એટલે શરમાઇને લાલ મદિરા બની ગયું."

આ ભાવાર્થ મારીમચરડીને બળાત્કારે તે ખેંચી લાવ્યો નહોતો. એ લીટી સહજ સ્ફૂર્તિથી લખાઇ ગઇ અને એ સ્વાભાવિક નિર્દોષ, સ્વતંત્ર, રસ ભરેલી તેમજ સાક્ષાત્ સરસ્વતીનીજ વાણી જેવી લખાઇ હતી.

२–गंधर्वराज

એક ખ્રિસ્તી દેવળમાં એક સુંદર વાજું હતું. તે એટલું તો ઉત્તમ હતું કે તેના ઉપર દેખરેખ રાખનાર મનુષ્ય કોઇ પણ અજાણ્યાને તેને અડકવા દેતો નહિ. એક દહાડો તે દેવળમાં પ્રાર્થના થતી હતી, એવામાં તદ્દન સાદાં કપડાંવાળો એક અજાણ્યો મનુષ્ય ત્યાં આવી ચઢ્યો અને તેણે વાજું વગાડવાની ઇચ્છા દર્શાવી; પરંતુ તેને વાજાની પાસે પણ જવા દેવામાં આવ્યો નહિ. દેવળનો ઉપદેશક તેને ઓળખતો નહોતો અને વાજું અત્યંત ઉત્તમ હોવાથી બગડી જવાની બીકથી તેને વગાડવા દેવામાં આવ્યું નહિ; પરંતુ પ્રાર્થના પૂરી થઇ અને વાજું વગાડનારાઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, પછી એ મનુષ્ય ગુપચુપ પેલા વાજાની પેટી પાસે ગયો. તેણે વાજાના પડદા ઉપર હાથ મૂકતાંજ વાજાએ પોતાનો ધણી ઓળખ્યો અને તેમાંથી ઉત્કૃષ્ટ સંગીતના સ્વરો નીકળવા લાગ્યા. સાંભળનારાં માણસો જવા લાગ્યાં હતાં; પરંતુ આ દિવ્ય સ્વર કાને પડતાંજ જાણે મોહિની વ્યાપી ગઈ હોય, તેમ મંત્રમુગ્ધ થઇને ત્યાં ને ત્યાંજ ઊભાં રહ્યાં. આ અદ્ભુત સ્વરસંયોગ ઉત્પન્ન કરનાર મનુષ્ય ત્યાંનો ગંધર્વરાજ–તે વાજિંત્રનો મૂળ શોધકજ હતો.

આત્માને, ઇશ્વરને, પ્રેમને માટે તો કામ કરવાનો પ્રસંગજ આપણે આપતા નથી. આ શરીરની સંભાળ આપણેજ રાખીએ છીએ, તેથી આપણામાંથી મધ્યમ સ્વરજ નીકળે છે. પ્રભુનેજ એ વાદ્ય વગાડવા દો. પ્રેમના હાથ તારને અડકતાંજ તેમાંથી સંગીતામૃતનો ઝરો વહેવા લાગશે; તમારા ખ્યાલમાં પણ ન હોય એવું સંગીત, અદ્ભુત પ્રભાવ, સ્વરસંધાન અને દિવ્ય આલાપ તેમાંથી નીકળવા લાગશે.

પાષાણ અને ગુલાબના વિભો! ચકલી અને મધમાખીના આત્મા! હે પ્રેમદેવી! પ્રાણનો પ્રચંડ ઝરો તારામાંથી નીકળે છે અને ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓમાં વહેંચાઇ જાય છે. તૃણ, પુષ્પાદિ-

માં તે જીવન પૂરે છે, ચૈતન્યની પ્રત્યેક રેખામાંથી તે પસાર થઈ જાય છે, વિશ્વની દિવ્ય કૃતિઓ, નક્ષત્રો અને સૂર્યોમાંથી તે પસાર થાય છે. પાષાણુ અને ગુલાબના વિભો! ચકલી અને મધમાખીના આત્મા! પ્રાણુનો પ્રચંડ ઝરો પોતાની સઘળી શાખાઓ દ્વારા તારા તરફ પુનઃ ધસી આવે છે. આવી રીતે જીવનપ્રવાહ ચક્રાકાર ચાલ્યા કરે છે. એ કિનારા વિનાનો મહાસાગર છે. આખરે મનુષ્ય, દેવ, નક્ષત્રો અને સૂર્યો ચિરકાળને માટે પ્રેમમાં એકાકાર થાય, ત્યાંસુધી એ મહાસાગરનો પ્રવાહ ચક્રાકારે ફર્યાજ કરે છે.

૩–મૃત્યુ સાથે ઠગબાજી

એક વખત એક મનુષ્યે પોતાના કૌશલ્યથી પોતાની એવી ઉત્તમ મૂર્તિ બનાવી કે નકલ કઇ અને અસલ કઇ, એ કોઈ ઓળખીજ શકે નહિ. જ્યારે તેણે જાણ્યું કે, મને લઈ જવાને હવે યમદૂત આવે છે, ત્યારે યમરાજને ભૂલ ખવડાવવા માટે તેણે એક અજબ યુક્તિ કરી. તેણે પોતાની કારીગરીથી પોતાના જેવાંજ બીજાં દસબાર પૂતળાં તૈયાર કર્યાં. યમના દૂતે આવીને જોયું તો એકજ ચહેરાવાળાં દસબાર માણસો ત્યાં હાજર હતાં; તેમાંથી ખરો કયો, તે કંઇ ઓળખી શકાયું નહિ, તેથી કોઇને ન લઈ જતાં તે પાછો યમરાજા પાસે ગયો અને શું કરવું તેની સલાહ પૂછી, પાછો પેલા માણસને લેવાને પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. તેણે કહ્યું: "અરે વાહ! તું તો બડો હોશિયાર જણાય છે? કેવાં સરસ પૂતળાં બનાવ્યાં છે? પરંતુ એકજ જગ્યાએ તેં ભૂલ કરી છે; આમાં એકજ દોષ રહી ગયો છે."

પેલો ખરો માણસ પૂતળાંની વચ્ચે ગોઠવાઇને ઊભો હતો તે બહાર નીકળી એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો: "ક્યાં ભૂલ્યો છું? શામાં દોષ રહી ગયો છે?"

યમદૂત બોલ્યો: "તારા આ મારી આગળ આવવાના ડહાપણમાંજ." એમ કહીને તેણે તેને પકડી લીધો અને લઇ ગયો. તાત્પર્ય કે, "હું બરોબર છું કે?" એમ પૂછવું એજ આપણી મોટી ભૂલ છે. બાપુ! સત્ય સિવાય તું બીજું શું હોઇ શકે? મૃત્યુને તો લુચ્ચા અહંકારનેજ પકડવો છે.

૪–આ મારું ગાજર છે.

એક વખત એક ગરીબ સ્ત્રી દુષ્કાળમાં મરણ પામી. ચિત્ર-

ગુપ્તે તેના પાપ-પુણ્યનું સરવૈયું કાઢયું પરંતુ એક વખત કોઇ ભૂખે મરતા ભિખારીને આપેલા ગાજર સિવાય એ બાઇનાં પુણ્ય-કર્મોમાં બીજું કાંઇજ નીકળ્યું નહિ. ચિત્રગુપ્તની આજ્ઞાથી તે ગાજર ત્યાં મંગાવવામાં આવ્યું. એ બાઇએ તે ગાજર પકડયું અને તે તેને ઊંચકી સ્વર્ગ તરફ ચાલ્યું.

એટલામાં પેલો ભિખારી ત્યાં આવ્યો અને તે સ્ત્રીના ફાટેલા લૂગડાનો છેડો પકડીને તે પણ તેની સાથે ઊંચે ઊંચે જવા લાગ્યો. ત્યાર પછી એક ત્રીજો સ્વર્ગનો ઉમેદવાર તે ભિખારીને આજીજી કરીને તેના પગ પકડીને તેમની સાથે જવા લાગ્યો અને એવી રીતે ગાજરના પ્રતાપથી માણસોની હારની હાર ઊંચે ચડવા લાગી. સૌથી આશ્ચર્યજનક તો એ હતું કે, પોતાની નીચે લટકતા લોકોનો તે બાઇને કંઇ પણ ભાર લાગ્યો નહિ! આવી બાબતોનો ઘણીયે વાર સ્વપ્નમાં શું અનુભવ નથી થતો?

એ પ્રમાણે સંસાર છોડીને તે લોકો ઊંચે જતાં જતાં છેક સ્વર્ગને બારણે જઇ પહોંચ્યાં; એટલામાં પેલી બાઇએ પાછું વળીને જોયું તો તેની નીચે માણસોની હારની હાર લાગેલી હતી! તેને અભિમાન આવ્યું અને પોતાની પાછળ આવનારા પેલા લોકો ઉપર ગુસ્સે થઇને કહ્યું: "ચાલતા થાઓ, મૂવાઓ! આ મારૂં ગાજર છે!" એમ કહીને તેમને તરછોડવાને તેણે પોતાનો હાથ હલાવ્યો. તેજ ક્ષણે તેના હાથમાંથી પેલું ગાજર છૂટી ગયું અને સઘળા લોકોની સાથે તે બિચારી પાછી જમીન પર નીચે પડી. કથા છે તેવીજ આપી છે, તાત્પર્ય તમેજ કાઢી લો.

૫–समानता

પર્વત અને ખિસકોલી વચ્ચે એક વખત તકરાર ઊભી થઇ. પર્વતે કહ્યું કે, "તું તો ક્ષુદ્ર પ્રાણી છે." ખિસકોલીએ જવાબ આપ્યો: "નિ:શંક, તું પ્રચંડકાય છે; પરંતુ વર્ષ અને ગૃહ બ-નાવવાને માટે સઘળી જાતની વસ્તુઓ તથા હવાઓને એકઠી કરવી પડે છે. પ્રકૃતિએ મને જે સ્થિતિમાં નિયોજિત કરી છે, તે સ્થિતિમાં રહેવું, એ હું લજ્જાસ્પદ સમજતી નથી. હું તારા જેવડી મોટી નથી, તેમ તું મારા જેટલો નાનો નથી; પણ મારાથી અર્ધી ચપળતા પણ તારામાં નથી. મારા જેવો સુંદર રસ્તો તું બનાવી જો. બુદ્ધિમાં ફરક હોય છેજ. પ્રકૃતિએ જે જે બનાવ્યું છે, તે તે

સઘળું સુયોગ્ય અને સુવ્યવસ્થિત છે. હું મારી પીઠ પર જંગલ ધારણ કરી શકતી નથી, તેમ તું નારિયેળ કે સોપારી તોડી શકતો નથી."

૬–પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્નઃ–સ્વામીજી ! આપ કહો છો કે, આપણો આત્મા જ્ઞાન-સ્વરૂપજ છે, તો પછી આવતી કાયદાની પરીક્ષામાં મારાં પુસ્તકો વાંચ્યા સિવાય પહેલા નંબરનું ઇનામ મળે, એવી એકાદ દિવ્ય દૃષ્ટિ મેળવવાની યુક્તિ કૃપા કરીને બતાવશો ?

ઉત્તરઃ–એક વખત એક રાજકુમાર નાનપણમાં સરદારોનાં છોકરાંઓની સાથે "સંતાકૂકડી"ની રમત રમતો હતો. કેમે કર્યાં તેને છોકરાંઓ હાથ લાગે નહિ. ત્યાં એ રમત જોનાર એક માણસ બોલ્યોઃ "આપના સોબતીઓને શોધી કાઢવાને આટલી બધી મહેનત શા માટે લેવી જોઇએ ? આપ રાજા છો, તેમને બહાર આવવાનો હુકમ કરો; એટલે તે તરતજ બહાર આવશે." રાજકુમાર બોલ્યોઃ "તેમ કરવાથી રમતની મજા જતી રહે, એવી રમતમાં કંઇ આનંદ આવે નહિ."

તેવીજ રીતે ખરૂં જોતાં તમે આ સર્વ જગતના સ્વામી છો, પરંતુ જ્યારે તમે ગમતને માટે આ જગતના ચક્રવ્યૂહમાં "સંતા-કૂકડી"નો ખેલ માંડીને તમારીજ પ્રજાને (સર્વ પ્રકારના વિષય અને અભ્યાસને) શોધો છો, ત્યારે તેમાં તમારી વિશેષ સત્તા ચલાવીને આખી રમત બગાડી નાખવી ન જોઇએ. જ્યાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, હજારો સૂર્ય અને તારાઓ તમેજ બનો છો; એટલુંજ નહિ પણ તમારા જ્ઞાનસાગરમાં એ સર્વ વસ્તુઓ નાનાં મોજાં અથવા જલતરંગ જેવી છે, ત્યાં કાયદાની પરીક્ષા અથવા સાંસારિક જાહોજલાલીની તમે કયાં ચિંતા રાખશો ? જો તમારે દિવ્ય દૃષ્ટિ જોઇતી હોય, તો જેને માટે એ દૃષ્ટિ માગો છો, તે ઇંદ્રિયજન્ય જગત તમારે છોડી દેવું જોઇએ.

એક વખત માછલાં પકડવાને એક જાળ નાખવામાં આવી હતી, તેમાં માછલાં આવ્યાં તો ખરાં, પણ પોતાના અત્યંત ભાર-થી તે જાળનેજ તેઓ પાણીમાં ખેંચી ગયાં. આ નવીન દિવ્ય દૃષ્ટિ વાસનાઓની આખી જાળની જાળ ખેંચી જનાર "વિચિત્ર માછલી" છે. તેવીજ રીતે જ્ઞાન મેળવવાને હમેશનો માર્ગ પણ

સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિનોજ એક પ્રકાર છે, કારણકે તેનો અભ્યાસ કરે એટલો વખત પણ મનુષ્ય અહંકાર અને દ્વૈતથી મુક્ત રહે છે.

ઈમામ ગીઝાલી નામના એક મુસલમાન સાધુ વિષે એમ કહેવાય છે કે, તે ભણતો હતો, ત્યારે એક વખત મોડી રાત સુધી વાંચીને તે પોતાની અભ્યાસની ઓરડીમાં ઊંઘી ગયો. સ્વપ્નમાં તેને જ્ઞાનદેવતા (ખ્વાજા ખિજાર)નાં દર્શન થયાં. તેણે તેના કાન અને નાકમાં ફૂંક મારીને જગતનું સર્વ જ્ઞાન આપવાનું કબૂલ કર્યું; પરંતુ આત્મજ્ઞાન ધરાવનાર ઇમામ ગીઝાલીએ તેનો અસ્વીકાર કરીને ફક્ત પોતાને મોડી રાત સુધી વાંચવાને ચાલે તેટલું તેલજ માગ્યું! છેક પાસેના માર્ગ કરતાં લાંબો માર્ગજ તેને ગમ્યો! છુપાઇને ગુપચુપ પાછલે બારણેથી સ્વર્ગમાં દાખલ થવાની તેની ઇચ્છા નહોતી.

કેવી રીતે વર્તવું એનો તમે ઈશ્વરને ઉપદેશ કરશો નહિ. તમારી ઇચ્છા તેના ઉપર મૂકશો નહિ. બધું તેને સોંપો. અહંકાર તજો. ભ્રાંતિના વિચારો ત્યાગો. એ રીતેજ તમે તમારૂં શરીર અને મન પ્રકાશમય કરશો. ખરૂં જ્ઞાન અને ખરૂં શિક્ષણ અંદરથીજ આવે છે; પુસ્તકોમાંથી અથવા બીજાના મગજમાંથી આવતું નથી. સર્વ મહાન વિભૂતિઓ અને શોધક બુદ્ધિના મનુષ્યો કેવળ ભાવાતીત સ્થિતિમાંજ સર્વ શોધ કરી શકયા છે. તેમના મનમાં કોઇ પણ પ્રકારની વાસના, વિક્ષેપ અથવા શંકાઓ નહોતાં. તેમણે પોતાનું મન અને પોતાનું વ્યક્તિત્વ સ્વાર્થવૃત્તિથી દૂર રાખ્યું હતું. તેઓ પોતે સ્ફટિક જેવા શુદ્ધ બન્યા, તેથી તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડ્યો અને તેથીજ પુસ્તકો અને પુસ્તકાલયો નિર્માણ થયાં. એનું નામજ કર્મ અથવા ઉદ્યોગ. ઉદ્યોગ એટલે મજૂરી એમ 'રામ' કહેતો નથી. વેદાંતમાં કર્મનો અર્થ એવો છે કે આત્મા સાથે તદાકારવૃત્તિ થવી અને સર્વ વિશ્વ સાથે એકતા અનુભવવી. તત્ત્વ સાથે નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી અનુભવેલું એ ઐકયજ ખરૂં કર્મ છે; પરંતુ તેને ઘણી વખત અકર્મ અથવા આળસ કહેવામાં આવે છે. વેદાંતના આવેશપૂર્વક કરેલું અત્યંત મહેનતનું મહત્કૃત્ય પણ બિલકુલ ભારરૂપ ન લાગતાં સુખદાયક ક્રીડા જેવુંજ લાગે છે. નૈષ્કર્મ્યભાવેજ સર્વદા કર્મ કરતા રહો; એમાંજ વેદાંતનો સર્વ ઉપદેશ સમાયલો છે. ધન્ય છે એવા કર્મયોગીને! વિજયની પાછળ પડવાને બદલે જ્યારે તમે તેને છોડી દેશો, ત્યારેજ તે

તમારી પાછળ ભટકતો આવશે.

૭–પ્રેમ

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥६॥
मत्तः परतरं नान्यत् किंचिदस्ति धनंजय ।
यि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥७॥
रसोऽहमप्सु कौंतेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥८॥
पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
ीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥९॥
ीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
द्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥
बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥११॥

(गीता अ. ७)

ભાવાર્થ:—આખા જગતની ઉત્પત્તિ તથા લયનું સ્થાન હું છું એમ જાણ. હે ધનંજય ! મારાથી શ્રેષ્ઠ બીજું કોઇ નથી. દોરામાં પરોવાયેલાં મોતીની પેઠે મારામાં આ બધું (જગત) પરોવાયલું છે. હે કૌંતેય ! જળમાં રસ હું છું, ચંદ્ર અને સૂર્યમાં પ્રકાશ હું છું, સર્વ વેદોમાં પ્રણવ હું છું, આકાશમાં શબ્દ હું છું અને મનુષ્યમાં પુરુષત્વ હું છું; વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ હું છું, અગ્નિમાં તેજ હું છું, પ્રાણીમાત્રમાં જીવન હું છું અને તપસ્વીઓનું તપ હું છું. હે પાર્થ ! મને પ્રાણીમાત્રનું સનાતન બીજ જાણ. બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ હું છું, તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું, બળવાનોની તૃષ્ણા અને રાગરહિત બળ હું છું તથા હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પ્રાણીમાત્રમાં ધર્મથી વિરુદ્ધ નહિ એવો કામ તે હું છું.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥६॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥७॥

(गीता. अ. १२)

અર્થાત્ જેઓ સર્વ કર્મ મને અર્પણ કરીને અને મારૂંજ ચિંતનકરીને તથા પૂર્ણ રીતે મારૂં ધ્યાન ધરીને મને ઉપાસે છે,

તેવા મારામાંજ ચિત્ત અર્પણ કરેલા ભક્તોને હે પાર્થ! મૃત્યુ-વાળા સંસાર સાગરમાંથી થોડા વખતમાં હું તારૂં છું.

ॐ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः।
केनेषितां वाचमिमां वदन्ति चक्षुः श्रोत्रं क उ देवो युनक्ति ॥१॥
श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यद्वाचो ह वाक् स
उ प्राणस्य प्राणश्चक्षुषश्चक्षुः।
अतिमुच्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥२॥
(केनोपनिषत्)

અર્થાત્ કોણે ઇચ્છેલું અને મોકલેલું મન પોતાના વિષય ભણી જાય છે? કોણે પ્રેરેલો મુખ્ય પ્રાણ પોતાના શ્વાસોચ્છ્વાસાદિક કર્મ પ્રતિ જાય છે? કોણે ઇચ્છેલી આ વાણીને લોકો કહે છે? ચક્ષુ અને શ્રોત્રને કયો દેવ પોતપોતાના વિષયમાં પ્રેરે છે?

એ પ્રેમ જુદી જુદી સ્થિતિઓ જેવી કે રાસાયણિક સંયોગ-બળ, આકર્ષણશક્તિ, લોભ, વાસના, અભિલાષા, મહત્ત્વાકાંક્ષા વગેરે રૂપે ક્રમે ક્રમે વ્યક્ત થાય છે. જુદી જુદી રીતે અને જુદા જુદા પ્રમાણમાં પ્રેમનાં આંદોલનો થતાં તે ચુંબકત્વ વિદ્યુતશક્તિ, પ્રકાશ, ઉષ્ણુતા અને ધ્વનિ ઇત્યાદિ નામથી ઓળખાય છે. જડ પરમાણુઓજ તે શક્તિનું મૂળ બિંદુ છે. એજ તેની યથાર્થ કલ્પના સમજવી. તેથી જડ વસ્તુઓ પણ મૂળમાંથી જોઇએ તો ઘટ્ટ થયેલો પ્રેમજ છે. પ્રકૃતિનો નિયમ એ અનેકત્વમાં રહેલું ઐક્ય હોવાથી વિવિધતામાં રહેલી એકવિધતા અને વૈચિત્ર્યમાં રહેલું સામ્ય એ સૌ પ્રેમનાંજ જુદાં રૂપો છે. વિચક્ષણ છૂપી પોલીસ, કપટી જાસૂસો, શંકાશીલ મિત્રો, પ્રબળ શત્રુઓ, દગાખોર સોબતીઓ વગેરેમાં પણ પ્રેમનીજ શક્તિ કામ કરે છે. પ્રેમ-સામ્રાજ્ય સિવાય બીજી કોઇ સરકારનું રાજ્ય દુનિયા પર ચાલતું નથી. કાર્લાઇલના કહેવા પ્રમાણે "દ્વેષનો અર્થ વિકાર પામેલો પ્રેમ" અને "ભીતિ એટલે સંકુચિત પ્રેમ" એમ ન હોત, તો ભીતિ ઉપર પ્રેમની સત્તા શી રીતે જામત? રૂપિયાની થેલી જંગલમાં થઇને લઇ જનાર માણસને એ પ્રિય ધનને લીધેજ બીક લાગે છે. મુક્ત મનુષ્ય જે મળે તેનો સત્કાર કરે છે. મુક્ત મનુષ્ય સમાન પ્રેમ અનુભવી શકે છે. ખરૂં જોતાં પ્રેમરૂપી એકજ શક્તિ જગતમાં હોવાથી પ્રેમમાં લીન થવું એજ ઉદ્ધાર છે અને એજ

મુક્તિ છે; અને જાણ્યે અજાણ્યે એ પ્રેમસાક્ષાત્કારનો અનુભવ લેવા પ્રયત્ન કરવો એનુંજ નામ જીવન છે. આ ધ્યેય સાધવાને માટે સૌથી નજીકને માર્ગે જવા તૈયાર રહેવું, એજ ડહાપણ છે અને તે ઇષ્ટ સાધવાને જુદી જુદી પ્રેમશક્તિઓની બરાબર વ્યવસ્થા કરવી એજ સદ્ગુણ છે.

પ્રેમમાં દગો હોતો નથી અને કોઇ દગાબાજ થઇ પણ શકતું નથી. કોઇનો સ્વભાવ કૃતઘ્ન હોતો નથી. કોઇ મનુષ્ય યહૂદી, શૂદ્ર અથવા બ્રાહ્મણ હોય તેથી તેના મનુષ્ય તરીકેના અધિકાર અથવા યોગ્યતા મર્યાદિત કરવાનો આપણને કંઇ અધિકાર નથી. દુરાગ્રહી મતના ગુલામોને પણ મુક્તિ મળવીજ જોઇએ. જેમ શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓને તેમના કહેવાતા પતિઓના ઘરમાંથી બહાર કાઢી, તેવી રીતે ઈશ્વરે—સત્યે તમને શિષ્ટાચાર તથા રૂઢિબંધનના પંજામાંથી મુક્ત કરવાજ જોઇએ.

એ અભેદ પ્રેમ સિવાય મનુષ્યનો ખરો આત્મા બીજો કોઇજ નથી. તમે પ્રેમ છો. અહાહા! તમે વિશ્વાત્મા છો. લયલાના ગુલાબી ગાલની લાલી તમેજ છો અને મજનૂનું હતાશ હૃદય પણ તમેજ છો. આ સત્યને વ્યવહારમાં અનુભવવું એજ પવિત્રતા છે; પરંતુ જે વસ્તુઓની અભિલાષા રાખે છે અને વસ્તુઓને પોતાનાથી ભિન્ન માનીને તેની પાછળ પડે છે; તે પોતાના ઇશ્વરી સત્વમાં ભંગ કરે છે અને તેથી તેને અપવિત્ર બનાવે છે. નજર ચૂકાવવી અથવા મોં ફેરવવું એ કંઇ વિશુદ્ધિ નથી. ખરી પવિત્રતા ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે સર્વ સૌંદર્ય મારામાંજ મળી જાય છે અને જ્યારે હું સર્વની સાથે એટલું આધ્યાત્મિક ઐક્ય અનુભવું કે કોઇને મળવાનું કહેવું અથવા એવો વિચાર સુધ્ધાં કરવો એ વિયોગની દુઃખદ સૂચના જેવુંજ ભાસે.

આંગ્લ કવિ ટેનીસન એક સ્થળે કહે છે કે, "ત્યારે તો તેમની સાથે વાત કર, કારણકે તે સાંભળે છે. આત્મા આત્માની સાથે મળી શકે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ કિંવા હસ્તપાદાદિથી પણ તે નજીક છે. હે આત્મન્! સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્રો, ગિરિશિખરો, મેદાનો આદિ સર્વ સર્વસત્તાવાન સૃષ્ટિકર્તાનાંજ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો નથી શું?"

"ગર્જતી હવામાં તારો ધ્વનિ રહે છે. વહેતા જળમાં હું તારો નાદ શ્રવણ કરૂં છું. સૂર્યોદયમાં હું તને ઊભેલો જોઉં છું

અને સૂર્યાસ્તમાં પણ તારી સુંદર મૂર્તિ નિહાળું છું. તું દૂર પણ છે અને સદા નિકટ પણ રહે છે. હું તારો નાદ સાંભળીને અંતરમાં આહ્લાદ પામું છું. તારા નાદથી આવૃત્ત થવાથી મને વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે. હું મૃત્યુવશ થઇશ, તોપણ તારો પલ્લવ છોડીશ નહિ."

"જે જેમ છે તે સર્વ યથાર્થ છે." યથાર્થ એટલે દૃશ્ય જગતમાં જે કાંઇ પરિવર્તનો થાય છે, તે સર્વ પરમાત્મામય, જે કાળે જેમ થવું જોઇએ તેમ અને સર્વ રીતે સર્વના હિતાર્થ અને વાસ્તવિક કલ્યાણમાં અનુકૂળજ હોય છે. જ્યારે જ્યારે મનુષ્યોના ભૂતકાળના અનુસંધાનનો વર્તમાનકાળ સાથે વિરોધ હોય છે, ત્યારે ત્યારે અનિવાર્ય ઘટનાઓ જગતને આંજી નાખે એવા આશ્ચર્ય અને પ્રકાશ વડે થયાં કરે છે અને એનેજ આપણે ઉત્ક્રાંતિ અર્થાત્ વિપ્લવ કહીએ છીએ.

એક વસ્તુની જગ્યાએ બીજી કોઇ નવી વસ્તુ આવ્યા સિવાય પહેલાંની વસ્તુ આપણે છોડી દેવા ઇચ્છતા નથી; તેવીજ રીતે પ્રગતિ પણ ધીમે ધીમે થાય છે. પ્રેમ અથવા આસક્તિ એક રીતે જોતાં એક જાતના સ્વીકાર અથવા શોધ અને બીજી દૃષ્ટિએ જોતાં ત્યાગ સિવાય બીજું કંઈ નથી. પ્રેમ એક વસ્તુ ઉપરથી બીજી વસ્તુ તરફ દોડે છે; એટલે કે પ્રેમના વિષયો બદલાયાજ કરે છે. જ્યારે જ્યારે પ્રેમનો વિકાસ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે અનેક જૂની આસક્તિઓનો ત્યાગ કરે છે અને ધીમે ધીમે આખરે એવો સમય આવી પહોંચે છે કે, મનુષ્ય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ જણાય છે. પ્રેમનો વિષયજ સર્વનો અંતરાત્મા બને છે અને પ્રેમી મનુષ્યનું એ પરમાત્મા સાથે લગ્નજ થઈ જાય છે. એવા લગ્ન પછી સર્વ વિશ્વ અને વસ્તુઓ એ પ્રેમી મનુષ્યને હથેળીમાં આવેલું હોય તેમ જણાય છે. એવા મનુષ્યને શાની અભિલાષા બાકી રહે? હાથમાં આવેલા પદાર્થની–हस्तामलकवत् વસ્તુની ઇચ્છાજ શી રીતે સંભવે?

જ્યારે કોઇને પોતાનો આત્મા સર્વના આત્મારૂપે ભાસે છે, ત્યારે તેને કંઇ પણ ઇચ્છા રહેતી નથી. સર્વ કાંઇ પોતાનુંજ છે એમ ધારીને તે તેનો ઉપભોગ લે છે. તે આ પોતાનીજ સૃષ્ટિ તરફ જુએ છે અને તે તેને ઉત્તમજ દેખાય છે. દરેક વસ્તુમાંથી તેને અનિર્વચનીય આનંદ મળે છે. દરેક કુદરતી વસ્તુ તેને પોતાનો કારભાર સોંપે છે. માટીના ઢેફાથી માંડીને છેક સર્વોચ્ચ

સ્વર્ગ સુધી, સૂક્ષ્મ અણુથી માંડીને છેક સર્વ શક્તિમાન સૂર્ય સુધી, ક્ષુદ્ર જંતુથી માંડીને દૂર ચમકતા તારાઓ સુધીની સર્વ વસ્તુઓ તેના વૈભવનું વર્ણન કરે છે અને તેનાં યશોગાન ગાય છે. એવા મનુષ્યથી ભિન્ન એવું કંઇજ નથી.

૮–संसारनी बहु दरकार राखता ना.

મારી સામે બે વસ્તુઓ છે. વટાણાનું ફૂલ અને એક કુમારિકા. ફૂલ કાપી જોતાં તેમાં જુદાં જુદા પરમાણુઓને એકત્ર રાખનારી સંસકત્યાકર્ષણશક્તિ, ઉષ્ણતા, ગુરુત્વાકર્ષણ, ચુંબકત્વ ઇત્યાદિ શક્તિઓ જણાઇ આવી અને કુમારિકામાં એ સર્વ જાદૂ છુપાઇ રહેલાં છે. તેની આંખોમાં તે વિશેષ છે. અહીંયાં સર્વ વિશ્વ આલિંગન દેનાર દિશા અને કાળ મને જણાઇ આવે છે. આંખોરૂપી દડામાં આખું વિશ્વ ભર્યું છે, એ વિશ્વ મગજમાં ભાવવાચક જાતિરૂપે છે. આખું વિશ્વ મગજમાંની એક કલ્પનાજ છે. એકથી બીજી બાજુએ ફેંકાતા દડાની પેઠે આ જગત સંબંધી વિચાર જો એક મગજથી બીજા મગજમાં ગયો ન હોત, તો આ જગત ઉત્પન્નજ થયું નહોત. આ માયિક નિદ્રા અથવા જગત સંબંધી વિચાર આપણે એક પેઢીથી બીજી પેઢીને આપીએ છીએ, એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં મોકલીએ છીએ અને એનેજ આખું વિશ્વ કહીએ છીએ. ખરૂં જોતાં તે તમારૂંજ વિશ્વ, તમારોજ વિચાર, તમારૂંજ કાર્ય હોય છે, એ દડાને વધારે પડતું મહત્ત્વ આપી દેતા ના. એ તમારાજ મગજમાંનો દડો છે અથવા પગથી રમવાનો ફૂટબોલ છે.

"त्यागादमृतमश्नुते।" ત્યાગથીજ અમરત્વ મળે છે. આ વિશ્વ વિચારનો દડો છે અને પોતાનો આત્મા ઈશ્વર છે. એ દૃષ્ટિ સામે રાખીને સર્વ ભય, ચિંતા, ઉદ્વેગ, ભ્રમ, માનસિક વ્યથા વગેરેને દૂર ફેંકી દેવાં એજ ખરો ત્યાગ છે. તમારે કોઈ પણ કર્મ કરવાનું નથી. તમે કોઇના બંધાયેલા નથી. તમે કશાના જવાબદાર નથી. તમે કોઇના દેવાદાર નથી. સર્વ સમાજ, સર્વ રાષ્ટ્રો, સર્વ કુંઇ બાજુએ મૂકીને પોતાનું (આત્માનું) વ્યક્તિત્વ સ્થાપન કરો એજ વેદાંત છે. સમાજ, રીતરિવાજ, શિષ્ટસંપ્રદાય, કાયદા, નિયમ, ટીકા, સમાલોચના વગેરે કાંઇ પણ તમારા આત્માને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. પાણીનો એક નાનો સરખો સાંકડો ભાગ પણ આખા સમુદ્રના પાણીના દાબને તોળી રાખે છે, એવો ઉદક-

સ્થિતિશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. હે વ્યક્તિરૂપ અનંત! પોતાનાજ પગ ઉપર ઊભા રહેવાની હિંમત કર એટલે આખા વિશ્વનો ભાર પણ તું ખમી શકીશ. આ ધ્યાનમાં રાખ અને અનુભવ કર. ભય છોડી દઇને ચિંતાનો ત્યાગ કર. ક્ષુદ્ર મર્યાદિત અહંકાર છોડી દે અને પ્રણવ મંત્રનો એવો અર્થ કરીને પ્રણવોચ્ચાર કર. ૐ ! ૐ!!

૯–વિશ્રાંતિ

જીવનના જુદા જુદા વ્યવસાય અને શારીરિક તથા માનસિક શક્તિના જુદી જુદી રીતે થતા વ્યયથી તમારા ઉપર સદા ખેંચતાણ થવાનો સંભવ છે. એ બાહ્ય ઉપાધિઓની ખેંચતાણમાં જો ખેંચાયા કરશો, તો મૃત્યુનેજ પાસે બોલાવો છો એમ સમજવું.

ત્યારે એનાથી છૂટવું શી રીતે? 'રામ' તમને કામ છોડી દેવાનું અથવા કર્મોનો ત્યાગ કરવાનું કહેતો નથી; પરંતુ અવિશ્રાંત કષ્ટમય અને કસોટીનું કામ કરતી વખતે પણ તમને શાંતિ રહે એવી ટેવ પાડવાની ભલામણ કરે છે, અને એ ઉપદેશ વેદાંતના ત્યાગથી ભિન્ન નથી. ત્યાગની સ્થિર અનુકૂળ ભૂમિ ઉપર સ્થિર રહેવાથી ગમે તે કામમાં તમે બધો વખત ગાળશો, તોપણ થાક લાગશે નહિ, ગમે તે કામ કરવાને શક્તિવાળા થશો.

વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો કામ કરતાં કરતાં વચ્ચે વખત મળે ત્યારે "ઈશ્વર અથવા પોતાનો આત્મા તેજ એકજ સત્ય છે અને દેહ વગેરે સાથે આપણો કંઇજ સંબંધ નથી" એવો વિચાર કરો. તમે કેવળ સાક્ષીરૂપ છો. પરિણામ અથવા ફળની સાથે તમારે કંઇ લેવાદેવા નથી. એવો વિચાર કરીને નેત્રો બંધ કરો, ગાત્રોને શિથિલ થવા દો, દેહને સ્વસ્થ અને શાંત પડવા દો અને મનમાંથી સર્વ વિચારોનો બોજો કાઢી નાખો. જેટલે અંશે તમે એ બોજો હલકો કરી શકશો, તેટલે અંશે વધારે શક્તિમાન થશો.

જ્ઞાનતંતુઓ આપણા શરીરની શક્તિ કાયમ રાખે છે અને વિચાર જ્ઞાનતંતુઓ ઉપરજ આધાર રાખે છે. પાચનક્રિયા, લોહીનું ફરવું, કેશવૃદ્ધિ ઇત્યાદિ ક્રિયાઓનો આધાર ખરૂં જોતાં જ્ઞાનતંતુઓ ઉપરજ હોય છે. જ્યારે તમારા વિચારો ગૂંચવાઇ જાય અને અનેક તર્કવિતર્કોથી તમે ગભરાઇને થાકી જાઓ, ત્યારે એમ સમજવું કે તમારા જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર ઘણો બોજો આવી પડ્યો છે. જ્ઞાનતંતુઓનો આ માનસિક શ્રમરૂપી વ્યવહાર એક રીતે

ફાયદાકારક હશે; પરંતુ ખરૂં જોતાં તો નુકસાનકારકજ છે. અવિશ્રાંત વિચાર અને માનસિક શ્રમથી શરીરની શકિતનો વ્યય થાય છે. જો તમારે તમારી શક્તિ સાચવી રાખવી હોય, તમારી તંદુરસ્તી કાયમ રાખવી હોય અને જ્ઞાનતંતુરૂપી અશ્વ તમારા જીવનનો બોજો અનાયાસે ઊંચકે એવી તમારી ઇચ્છા હોય, તો તેમાંથી અહંકારના વિચારોનો બોજો તમારે ઓછો કરવો જોઇએ. ચિંતા અને શ્રમના વિચારોને તમારા આયુષ્યનું સત્ત્વ શોષવા દેતા ના. મનને સદા ઉલ્લાસી અને આનંદી રાખવું, કદી કંટાળવું કે ગભરાવું નહિ અને ભય, વિચાર કે ચિંતાથી કદી દબાઇ ન જવું એજ ઉત્તમ તંદુરસ્તી અને સબળ ક્રિયાશક્તિ સાચવી રાખવાનું રહસ્ય છે.

લોકો યોગ્ય કાર્ય કરે એટલુંજ નહિ, પણ તેમને યોગ્ય વિષયો ગમે, તેઓ ઉદ્યમી બને, એટલુંજ નહિ પણ ઉદ્યમ તેમને ગમે એવું કરવું એજ ખરા શિક્ષણનો ઉદ્દેશ છે.

૧૦—अत्यंत उपयोगी उपदेश

અર્ધગોળ આકાશ મારો પ્યાલો છે અને ઝગઝગતો પ્રકાશ મારૂં પીણું છે. શરીર ઢાંકવાનાં સાધન મેળવવાં, કોઇને સંતોષ પમાડવો અથવા કોઇ પ્રાપંચિક ઉદ્દેશ પાર પાડવો એનેજ કર્તવ્ય માની બેસતા ના. સર્વ હેતુઓ અને ઉદ્દેશો છોડી પોતાના આત્માને શાશ્વત, શાંત, સંતુષ્ટ, સર્વ ઉપાધિઓથી દૂર અને લાભાલાભથી રહિત રાખવો એજ તમારૂં કામ, તમારો ઉદ્યમ, તમારો વેપાર, તમારો વ્યવસાય, તમારો ઉદ્યોગ, તમારૂં પ્રાપ્તવ્ય અને તમારી ઇતિકર્તવ્યતા છે એમ માનો. તમારે તમારા આત્માને સદા સંતુષ્ટ—આનંદી—રાખવો એજ ઈશ્વરે તમને ફરમાવેલું સૌથી મોટું કર્તવ્ય—તમારો ધર્મ છે. પ્રાપંચિક બંધનોથી ઉત્પન્ન થતું, તમારા ઉપર આવી પડેલું, તમારૂં અત્યંત મહત્ત્વનું કર્તવ્ય એ છે કે, તમારા આત્માને સદા ઉલ્લાસી રાખવો અને તમારૂં તમારી જાત પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પણ તમને એજ ફરમાવે છે કે, તમારે સર્વ સ્થિતિમાં તમારી જાતને સુખી રાખવી. તમારા આત્માની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો. જગતની બીજી બાબતોનો પણ વિચાર કરતા ના. બીજી સર્વ વસ્તુઓ તમારામાં લીન થવીજ જોઇએ અને તે લીન થાય કે ન થાય તેનું તમારે શું? કારણ

તમે જાતે સંતુષ્ટજ છો. વિમુખ અથવા ઉદાસીન બનવું એ એક ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય અને પ્રાપંચિક ગુનો છે અને એ એકજ ગુનો તમે કરી શકો તેમ છો અને બીજા સર્વ ગુનાઓ, અવનતિ અને પાપના મૂળમાં એજ એક ગુનો રહેલો હોય છે. પૂર્ણ પ્રસન્ન રહો અને વૈરાગ્યયુક્ત શાંતિ રાખો એટલે આસપાસની સર્વ વસ્તુઓ એની મેળે તમારી પાસે ખેંચાઈ આવતી જણાશે. અમારે કંઈ કર્તવ્ય નથી, અમારા ઉપર કંઇ ઋણ નથી, અમારા આત્મા સિવાય બીજા કશાના અમે દેવાદાર નથી. આનંદ અને શાંતિનો આ પવિત્ર કાયદો તોડશો તો તમે તમારા પોતાનાજ ભયંકર ગુનેગાર થશો. બીજા સામાન્ય લોકો પરોઢિયે ઊઠતાંજ ઘર વાળવું, સાફ કરવું, ઑફિસમાં જવું, નાહવું, ધોવું, રાંધવું અથવા લખવું, વાંચવું વગેરે બાબતોનેજ પોતાનું કર્તવ્ય ભલે માને; પરંતુ તમે તો પરોઢિયે ઊઠતાંજ સુખપૂર્ણ બનીને આત્માનંદમાં લીન થાઓ એજ તમારૂં કર્તવ્ય છે. એનો અર્થ બીજાં કામ છોડી દેવાં અથવા ઘરસંસારી બાબતો તરફ દુર્લક્ષ કરવું એવો નથી. એ બધી બાબતો ક્ષુલ્લક અથવા ઘરનાં રમકડાં જેવી છે એમ માનો. એ બાબતો તમારે કરવી પડે છે એનું કારણ એટલુંજ કે, તમારા આધ્યાત્મિક આરોગ્યને થોડા વ્યાયામની જરૂર છે; પરંતુ કોઇ પણ કામ કરતાં ધ્યાન રાખજો કે, લોકો જેને ખરેખરાં મહત્ત્વનાં કામ સમજે છે, તે ખરૂં જોતાં તદ્દન ક્ષુલ્લક હોય છે. તમારી જાતને તમારા સ્વરૂપમાંજ સંતુષ્ટ રાખવી એજ તમારૂં ખરૂં કર્તવ્ય છે. વિદ્યાર્થીઓ! ધ્યાન આપો. જો તમે પરીક્ષાના ભાવી પરિણામ ઉપર તમારા આનંદનો આધાર રાખીને, અત્યારે અનિશ્ચિત વૃત્તિથી ત્રિશંકુની પેઠે રહેશો, તો કદી સુખી થશો નહિ. તમારે સદા સુખની આશા રાખી બેસીજ રહેવું પડશે. સમાન સમાન તરફ ખેંચાય છે. અત્યારેજ ઈશ્વરી આનંદમાં લીન થાઓ એટલે વિજયનો આનંદ એની મેળેજ તમારી તરફ વહ્યો આવશે એવો નિયમ છે.

"ઇલા વ્હીલર વિલ્કોક્સ" નામની એક અંગ્રેજ કવયિત્રી કહે છે કે, "હસો, એટલે તમારી સાથે આખી દુનિયા હસવા લાગશે; પરંતુ જો તમે રડશો, તો તમારે એકલાનેજ રડવું પડશે; કારણકે આ શૂરવીર સનાતન સંસારને માત્ર આનંદનીજ જરૂર છે, શોક તો તેની પોતાની પાસે પણ પુષ્કળ ભર્યો છે. જો

તમે મધુર સંગીત લલકારશો, તોજ ગિરિશિખર તેનો પ્રત્યુત્તર આપશે; પરંતુ જો તમે શોકાદ્ગાર કાઢશો તો તે પવનની લહેરોમાં ક્યાંનો ક્યાંય તણાઇ જશે. આનંદધ્વનિનોજ પ્રતિધ્વનિ પણ પાછો હઠે છે. પ્રફુલ્લિત વદન કરો એટલે મનુષ્યો પોતાની મેળેજ તમને શોધતાં આવશે. શોકસાગરમાં ડૂબો એટલે તેઓ પીઠ ફેરવીને ચાલ્યા જશે. તમારા આનંદની પરકાષ્ઠા તેઓ માગે છે, પણ તમારી દિલગીરીનો તો અંશ પણ તેઓને જોઇતો નથી. આનંદી થાઓ એટલે તમારા મિત્રોની સંખ્યા વધશે. દિલગીર થાઓ એટલે તમારા મિત્રોને ગુમાવશો. તમારા સૌખ્યામૃતનો ઉપયોગ લેવાને કોઇ પણ માણસ ના પાડશે નહિ; પરંતુ વિપત્તિરૂપી વિષ તો તમારે એકલાનેજ પીવું પડશે. ભોજનનો સમારંભ કરશો એટલે તમારૂં ઘર માણસોથી ઊભરાઇ જશે; પણ અન્નના સાંસા પડશે એટલે આખી દુનિયા તમારી પાસેથી જતી રહેશે. વિજયવંત થાઓ અને દાન કરો એટલે દુનિયા તમારા જીવનને મદદ કરશે; પરંતુ તમે મરવાની તૈયારી કરશો, તો તમને મૃત્યુના પંજામાંથી કોઇ પણ છોડાવી શકશે નહિ. આનંદ મંદિરમાં પુષ્કળ માણસો અને અમીરઉમરાવોને માટે જગ્યા છે; પરંતુ સંકટની સાંકડી ગલીઓમાંથી તો આપણે દરેક જણ એક પછી એક નીકળીને નાસી જઇએ છીએ."

એક બીજો લેખક કહે છે કે, "**સુખ એજ શ્રેય છે, સુખી થવાને માટે વર્તમાનકાળજ ઠીક છે, સુખી થવાને માટે અત્યારે તમે જ્યાં છો, ત્યાંજ ઠીક છો અને સુખી થવા માટેનો રસ્તો બીજાઓને સુખી કરવાં એજ છે.**"

૧૧–निष्कर्ष

તમારી સામે વિચાર કરવાને 'રામ' બે મહત્ત્વના મુદ્દાઓ મૂકે છે. (૧) દેહાધ્યાસનો નાશ. (૨) વાસ્તવિક આત્માનો અનુભવ.

(૧) વેદાંતમાં પૂર્ણ વિશ્રાંતિ અને સંન્યાસનેજ ત્યાગ કહ્યો છે. જ્યાં જ્યાં તમને સગવડ મળે, ત્યાં એકાદ ખુરસી ઉપર કે બિછાના ઉપર એવા તો શાંત થઇને પડો કે જાણે એ દેહનો ભાર તમે કદીયે વેઠ્યોજ ન હોય, જાણે તેનો અને તમારો કંઇ સંબંધજ નથી અને કોઇ પથ્થર તમને જેટલો જુદો ભાસે, તેટલોજ તમારો દેહ પણ તમને પારકો જણાય એવી રીતે નિર્જીવ

પ્રેતની પેઠે થોડી વાર પડી રહો. જાણીજોઇને કોઇ વિચાર અથવા ઇચ્છા મનમાં લાવતા નહિ. દેહ અથવા બીજા કશાની ચિંતાથી તમારા મનને છેક દૂર રાખો અને સર્વ વાસનાઓ, આકાંક્ષાઓ અને મહત્વાકાંક્ષાઓનો ત્યાગ કરો. આ સ્થિતિનુંજ નામ ત્યાગ અથવા વિશ્રાંતિ છે. તમારી સર્વ મિલકત નિર્મમત્વરૂપી જમીન ઉપર મૂકો, અંતઃકરણ ઉપર તેનો બોજો નાખશો નહિ.

(૨) પરમાર્થસત્તા-ઈશ્વરની ઇચ્છાનેજ તમારી ઇચ્છા બનાવો. ઈશ્વરેચ્છાનો ઉદ્દેશ સુખદાયક હો કે દુઃખદાયક લાગે, તોપણ તેને પોતાનીજ સમજીને તેનું મંડન કરો. દેહ અને તેની ઉપાધિઓ, મન અને તેની વૃત્તિઓ, જગત અને લોકમત સર્વથી હું દૂર છું એવું અનુભવો. હું સર્વવ્યાપી વિષ્ણુ છું, સૂર્યોનો પણ સૂર્ય છું. કાર્ય, કારણ અને દૃશ્ય પદાર્થોથી ભિન્ન, એકમેવાદ્વિતીય, આનંદપૂર્ણયુક્ત 'રામ'જ છો એમ અનુભવો. પ્રણવોચ્ચાર કરો અને નૈસર્ગિક સ્ફૂર્તિથી જેવો નીકળે તેવા અવાજથી પ્રણવમંત્રનું ગાન કરો એટલે સર્વ આધિ-વ્યાધિઓ એની મેળેજ તમને છોડી જતા રહેશે. આ તમામ જગત અને સર્વ સ્થિતિ તમે જેવી માની લો છો તેવીજ થાય છે. આ જગતના વિચારનો બોજો તમારા અંતઃકરણ ઉપર પડવા દેશો નહિ. જગતના મતમતાંતરો અને મંડળો તમારીજ કલ્પનાથી ઊભાં કરેલાં છે. ખરી શક્તિ તમેજ છો અને આ આખું જગત તેની કેવળ છાયા છે. તે સત્યનું અહોરાત્ર ચિંતન કરો. તમારા પરમ સંબંધી અંતરાત્માને છોડી દઇને બીજાઓનાં ચંચળ, અનિશ્ચિત અને સંદિગ્ધ વચનોનેજ તમે વધારે માન આપો છો; એજ તમે પૂર્ણ તંદુરસ્ત ન રહેવાનું કારણ છે. **તમારા પોતાના સંતોષ માટે જીવો, બીજાના અભિપ્રાયોને માટે નહિ.** એકલા ઈશ્વરનેજ, એકમેવાદ્વિતીય આત્માનેજ, એ ખરા સ્વામીનેજ, એ માલિકનેજ, એ તમારા અંતરાત્માનેજ, સંતુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરો. ગમે તેમ કર્યા છતાં પણ સૌને-લોકસમૂહને તમે ખુશી કરી શકશો નહિ. સહસ્રમુખી જનસમાજને ખુશ કરવાને તમે બંધાયેલા પણ નથી. 'તમારા વિશ્વકર્મા તમે પોતેજ છો' એ સત્ય તમે જાતેજ છો એમ સ્વતંત્રતાપૂર્વક ગાયા કરો-જાણે અખિલ વિશ્વમાં તમે એકલાજ છો અને કોઇ સાંભળનારજ નથી. જો તમારો આત્મા સંતુષ્ટ થશે, તો જનસમાજ પ્રસન્ન થવોજ જોઇએ એ અટલ સિદ્ધાંત છે.

જે સદાય વિચારોજ કર્યા કરે છે, તે ભ્રમ અને વ્યાધિમાંજ ડૂબેલો રહે છે અને તે ચતુર અને વિદ્વાન હોય, તોપણ કોતરી ખાધેલા વાંસ અથવા ઊધઇએ ખાધેલા લાકડાના ટુકડાની પેઠે તેનું જ્ઞાન અને વિદ્વત્તા પોલાં છે; તેથી તમારી આસપાસ વિચારો-નો કોટ હોવો જોઇએ ખરો, પરંતુ તેમાં પુરાઇ બંધાઇ રહેવાની તમને આવશ્યકતા નથી. પરસેવો થવાથી જેમ આપણે કોટ કાઢી નાખીએ છીએ અથવા એકાદ હોશિયાર કારીગર પોતાનું કામ પૂરૂં થતાંજ ઓજાર નીચે મૂકે છે, તેમ તમારે પણ કરવું જોઇએ.

કામ કરતી વખતે તમારૂં તેમાં પૂર્ણ ધ્યાન હોવું જોઇએ અને તેને જરૂર વિનાની બાબતોથી હરકત ન પહોંચવી જોઇએ. એકજ વખતે જુદી જુદી શક્તિઓથી ઉત્પન્ન થતો શોષ અથવા ઘર્ષણ કે ભાંગતૂટ વગેરે કંઇ ન રહેતાં, શક્તિનો ગેરઉપયોગ ન થવા દેનાર પ્રચંડ એન્જિનની પેઠે બધું બરાબર ચાલવું જોઇએ.

જ્યારે કામ પૂરૂં થાય અને યંત્રનું કામ રહે નહિ ત્યારે તે તદ્દન બંધ થવું જોઇએ. જરા પણ ચલનવલન થવું ન જોઇએ. એન્જિન પોતાના છાપરામાં જતાંજ તોફાની છોકરાંઓની ટોળીને કંઈ પણ અટકાવ ન કરતાં, ગમે તેટલાં અટકચાળાં કરવા દેવા જેટલું ચૂપ થવું જોઇએ અને પછી મનુષ્યે જ્યાં આત્મા વાસ કરે છે તે જ્ઞાનપ્રદેશમાં જઈને વિશ્રાંતિ લેવી જોઇએ.

સુખ આત્મામાં છે×

સન્નારીઓ અને સજ્જનોના સ્વરૂપમાં વિરાજિત નિજાત્મન્!

'રામ' કદી બીજી પ્રજાઓ ઉપર વિજેતા થનારી યુરોપી અને ખ્રિસ્તી પ્રજાઓ ઉપર આક્ષેપ મૂકતો નથી. કોઇ પણ પ્રજાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની તે એક સ્થિતિ છે, કે જે સ્થિતિ એક વખત સર્વેને જરૂરની છે. હિંદુસ્તાન એ સ્થિતિમાંથી પસાર થઇ ગયું છે, પરંતુ ઘણી પ્રાચીન પ્રજા હોવાથી સમસ્ત દુનિયાની સંપત્તિને પોતાની તુલામાં તોળી જોતાં તેમાં તેને ન્યૂનતા જણાઇ છે; હાલની જે પ્રજાઓ સમસ્ત જગતના ધનવૈભવ ભેગા કરવાની તૈયારી કરે છે, તેઓને પણ ભવિષ્યમાં આવોજ અનુભવ થશે. આ બધી પ્રજાઓ પરસ્પર જીત મેળવવાના હેતુથી પોતાની સેનાને સજ્જ કરવાનો યત્ન કરી રહી છે તેનું શું કારણ? જેને અર્થે તેઓ મથે છે, તે વસ્તુ સુખ અને આનંદ છે. "અમે સુખ નહિ પણ જ્ઞાન મેળવવાને અર્થે મથીએ છીએ" એમ જે કેટલાક કહે છે એ વાત પણ ખરી છે. બીજા કેટલાક એમ કહે છે કે, "અમે જ્ઞાનની નહિ પરંતુ કર્મની શોધમાં છીએ" આ બધું ઠીક છે; પણ જો સામાન્ય જનસમાજનાં હૃદય તમે તપાસી જોશો તો જણાશે કે જે અંતિમ પરમ અર્થ તેઓએ પોતાની સન્મુખ રાખ્યો છે અને જેની તેઓ શોધ કરી રહ્યા છે તે પદાર્થ સુખ છે, બીજું કંઇ પણ નથી.

તે સુખ ક્યાં છે? મહેલમાં કે ઝૂંપડીમાં? કોઈ માશૂકની ખૂબસૂરતીમાં કે સોનારૂપાથી ખરીદી શકાય એવી કોઇ વસ્તુઓમાં? એ ક્યાં છે, તે અત્યારે આપણે તપાસીએ. સુખનું મૂળ ક્યાં છે? સુખનો પણ ઇતિહાસ છે. વરાળ અને વિદ્યુત્પ્રવાહે કાળ અને અંતરનો નાશ કરી નાખ્યો છે. આ દિવસો પ્રવાસના છે

× સાનફ્રાન્સિસ્કોના ધી એકેડેમિક નામે સ્થાનમાં તારીખ ૧૭-૧૨-૦૨ એ અપાયેલું ભાષણ.

અને દરેક જણુ જ્યારે પોતે પોતાના પ્રવાસનો અહેવાલ લખે છે, ત્યારે આપણે સુખનાં પ્રવાસનો પણ કંઈક ઇતિહાસ તપાસીએ.

બાલ્યાવસ્થામાં બાળકને જે સુખની ઝાંખી થાય છે, તે સુખ-થી હવે આપણે પ્રથમ શરૂઆત કરીએ. દુનિયાનું બધું સુખ માતાની ગોદમાં અને પયપાનમાંજ રહેલું છે, એમ બાળકને લાગે છે. સંસારભરનું સુખ ત્યાંજ એકત્ર થયેલું તેને જણાય છે. જે રાજમાર્ગમાં થઇને સુખને પ્રવાસ કરવાનો છે, તે રાજમાર્ગમાં આ માતાનો ખોળો અને પયપાન એ પ્રથમ સ્થિતિ છે. દુનિ-યામાં એવી બીજી કોઇ પણ વસ્તુ નથી કે જે બાળકને માતાના ખોળા કરતાં વિશેષ સુખરૂપ લાગે. બાળક માતાની ગોદમાં લપાઈ રહે છે અને કહે છે કે, " જુઓ ! જુઓ ! હું કયાં છું ? મને શોધી કાઢો." આમ કહેતું કહેતું તે ખડખડ હસે છે. આ હાસ્ય તેના હૃદયના ખરા ઉલ્લાસનું હોય છે. આ સ્થિતિમાં તે બાળકને પુસ્તકોનો કશો અર્થ હોતો નથી. અઢળક ખજાનાઓ પણ તેને નકામા છે. જે બાળકે હજી ધાવણુ છોડયું નથી, તે બાળકને મેવા, મીઠાઇ અને ફળ, કંઈ પણ સ્વાદ વગરનાં છે. તેને મન સુખનો સાગર માતાની ગોદ અને પયપાનજ છે.

આમ એક વર્ષ પસાર થઇ જાય છે અને બાળકના સુખની સ્થિતિ બદલાય છે; તે કોઇ બીજી વસ્તુ તરફ દોરાય છે. હવે તેના સુખનું સ્થાન, તેનાં સુંદર રમકડાં–નાનાં નાનાં ઢીંગલા–ઢીંગલીઓ બને છે. આ બીજી સ્થિતિમાં જેટલું તે નાનાં રમકડાંને ચાહે છે, તેટલું પોતાની માતાને ચાહતું નથી. કેટલીક વખત પોતાનાં રમકડાંને ખાતર–પોતાના ઢીંગલા–ઢીંગલીઓને ખાતર પોતાની વહાલી અને પ્રિય માતાની સાથે પણ કલેશ કરે છે.

થોડાંક વધારે વર્ષો અને મહિનાઓ વીતી ગયા અને હવે તેનું સુખ ઢીંગલા–ઢીંગલીઓમાં રહ્યું નથી. પાછું તેણે પોતાનું સ્થળ બદલ્યું છે. આ ત્રીજી સ્થિતિમાં જ્યારે તે બાળક બાળક મટીને છોકરો થાય છે; ત્યારે તેનું સુખ પુસ્તકોમાં અને ખાસ કરીને વાર્તાનાં પુસ્તકોમાં આવી વસે છે. આવો બનાવ સામાન્ય બુદ્ધિ-ના બાળકને લાગુ પડે છે. કેટલીક વખત તેને બીજી વસ્તુઓમાં પણ સુખ જણાય છે; પરંતુ આપણે તો આ એક સામાન્ય દાખલો લઇએ છીએ. હવે વાર્તાનાં પુસ્તકો તે છોકરાને પ્રેમમાં નિમગ્ન

કરી નાખે છે. ઢીંગલા-ઢીંગલીઓને સ્થાને વાર્તાનાં પુસ્તકોજ હવે તેને બહુ રમણીય અને મનોહર લાગે છે.

તે નિશાળિયો હવે કૉલેજનો વિદ્યાર્થી થાય છે અને તેના કૉલેજના જીવનમાં તેને કોઇ બીજીજ વસ્તુઓમાં સુખ જણાય છે. અર્થાત્ વિજ્ઞાનનાં, તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકોમાં તેને સુખનો આભાસ થાય છે. કેટલાક વખત સુધી તે પુસ્તકો વાંચે છે; પરંતુ એટલામાં તેના સુખે તો પુસ્તકોમાંથી નીકળી, યુનિવર્સિટીની પદવીઓ મેળવવાના વિચારો તરફ પ્રવાસ કર્યો હોય છે. તેના સુખનું સ્થાન-યુનિવર્સિટીની પદવીઓ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે; એટલુંજ નહિ પણ તેના આનંદનું હવે એ એક મુખ્ય મથક થઇ પડ્યું છે. તે વિદ્યાર્થી યુનિવર્સિટીમાંથી ફતેહમંદીથી બહાર આવે છે. પછી તેને એક સારા પગારવાળી નોકરી મળે છે; એટલે એનું સુખ દ્રવ્યમાં સમાય છે. હવે તેના જીવનની મુરાદ ખૂબ દ્રવ્ય-સંચય કરવાની છે. તે એક મોટો માણસ થવા અને ખૂબ દ્રવ્ય-સંગ્રહ કરવા અભિલાષા રાખે છે. કેટલોક વખત નોકરી કર્યા પછી જ્યારે તેની પાસે કેટલુંક ધન એકઠું થાય છે, ત્યારે સુખ વળી બીજી કોઈ વસ્તુ તરફ વળે છે. તે વસ્તુ કઇ તે કહી દેખાડવાની જરૂર છે? તે સ્ત્રી છે. આ યુવકને એક સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાની કામના થાય છે. તેને માટે મહા પ્રયાસે એકઠી કરેલી દોલત ખર્ચી નાખવા તે તૈયાર થાય છે. હવે તેને માતાની ગોદ સુખ આપતી નથી, રમકડાંઓ પણ તેને મોહ પમાડતાં નથી, વાર્તાનાં પુસ્તકો પણ એક બાજુ પડ્યાં રહે છે અને જ્યારે પુસ્તકો પોતાની કામનાને અનુકૂળ થઇ સુખ આપનાર જણાય છે, ત્યારેજ તે કોઇ કોઇ વખત તેને વાંચવા માટે હાથમાં લે છે. હવે સ્ત્રીને માટે તેણે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું છે. હમણાં જે તેના સુખનો મુખ્ય વિષય છે, તે સુખના ક્ષુદ્ર મનોરથને ખાતર તેણે અનેક સંકટ વેઠીને પ્રાપ્ત કરેલું પોતાનું દ્રવ્ય રફેદફે કરી નાખ્યું છે. આ યુવક થોડા કાળ સુધી પોતાની રમણી જોડે વિહાર કરે છે; પણ જુઓ પાછું તે સુખ હવે ત્યાં દેખાતું નથી. ત્યાંથીયે હવે તેણે કંઇક આગળ પ્રયાણ કર્યું છે. પોતાની સ્ત્રીથી તેને જે આનંદ થતો હતો, તે હવે થતો નથી. આ એક સામાન્ય યુવકનો દાખલો છે અને તે પણ એક પૂર્વ હિંદુસ્તાનના યુવકનો. તે યુવકનું સુખ સ્ત્રીમાંથી પસાર થઇ ભવિષ્યની સંતતિ તરફ વળ્યું છે. હવે સંત-

તિજ તેના જીવનનો મનોરથ છે. તેને સંતાન હોવાની અભિલાષા થાય છે. તેને દેવ સમાન પુત્ર પ્રાપ્ત કરવાની કામના છે. 'રામ'ને આ દેશના રીતરિવાજનો પૂરતો ખ્યાલ નથી; પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો લગ્ન કર્યા પછી લોકો સંતતિને માટે બહુજ વલખાં મારે છે. ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે, ડૉકટરોની સલાહ લે છે, કોઈ સાધુ-સંતની દુવા લેવા મથે છે; જંતરમંતર, દોરાધાગા વગેરે કરવામાં કંઈ બાકી રાખતા નથી.

તે જુવાન ગૃહસ્થાશ્રમીનું સર્વ સુખ પુત્રની આશામાં એકત્ર થાય છે. પેલો બાળક હવે સુખના પ્રવાસની અર્થાત્ આનંદની પ્રગતિની છઠ્ઠી સ્થિતિમાં છે. પોતાને ઘેર બાળકના જન્મથી તે પોતાને કૃતાર્થ થયો માને છે. એના હર્ષનો પાર નથી. તે સદા ઉલ્લાસ અને ઉત્સાહમાં રહે છે. ઘડીએ ઘડીએ ફુલાઇ જાય છે. તે હવે જમીનથી હાથ હાથ ઊંચે ચાલે છે. સંતતિની પ્રાપ્તિ થવાથી તેના સુખની છોળો ઊછળી રહી છે. આ છઠ્ઠી સ્થિતિમાં અર્થાત્ એ ચંદ્રવદનવાળા બાળકમાં એ મોટી ઉંમરના બાળકનું સુખ પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામ્યું છે. જ્યારે તે પોતાના બાળકનું પ્રિય વદન જુએ છે, ત્યારે તેના આનંદનો પાર રહેતો નથી. સામાન્ય મનુષ્યના સુખની હદ તો એટલીજ હોય છે. તેના સુખની પરાકાષ્ઠા થઇ ગઇ. અહીંથી હવે યુવકની અવસ્થા ઊતરતી જાય છે. બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જવાનું, તેમ તેમ તેનો મોહ ઓછો થતો જશે અને આ મનુષ્યનું સુખ તો હજુ આગળ પ્રવાસ કરતું ચાલ્યું જવાનું. સાધારણ મનુષ્યને પોતાના બાળકની પ્રીતિમાં જેટલું સુખ લાગે છે, તેટલું બીજા કશામાં લાગતું નથી.

હવે આપણે આ બાબતને જરા બારીકીથી તપાસી જોઇએ કે સુખ માતાની ગોદ, રમકડાં, પુસ્તકો, દ્રવ્ય, સ્ત્રી, સંતતિ વગેરે આવા વિષયોમાં રહે છે કે એ તે દુનિયાની કોઇ બીજીજ વસ્તુમાં છે? વધારે આગળ વિચાર કરતાં પહેલાં સુખની ગતિને સૂર્યના પ્રકાશની ગતિ સાથે સરખાવી જોઇએ. સૂર્યનો પ્રકાશ પણ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને એમ પ્રવાસ કર્યા કરે છે. એ સૂર્યનો પ્રકાશ એક વખત ભારતવર્ષ ઉપર પ્રકાશે છે; બીજી વખત તે યુરોપખંડ ઉપર પ્રકાશે છે; એમ આગળ ને આગળ એ પ્રકાશ પ્રવાસ કર્યા કરે છે. જ્યારે સંધ્યાની છાયા પડે છે, ત્યારે જુઓ! એ ત્યાંથી પૂર્વ અમેરિકા ઉપર પ્રકાશે છે અને ત્યાંથી તે પશ્ચિમના

પ્રદેશમાં આગળ વધે છે. એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં કોઇ વાર સરકતો તો કોઈ વાર છલંગો મારતો આગળ ને આગળ વધે છે, ત્યાર પછી તે પોતાની પ્રભા જાપાન ઉપર પસારી હજી આગળ ચાલ્યો જાય છે. એ પ્રકાશ એક દેશમાંથી બીજા પ્રદેશમાં પ્રવાસ કરે છે, પરંતુ આ બધા જુદા જુદા પ્રદેશો કંઇ તે પ્રકાશનું ઉત્પત્તિસ્થાન નથી. ઉત્પત્તિસ્થાન તો કોઇ બીજેજ સ્થળે હોવું જોઇએ અને તે સૂર્ય છે. આવીજ રીતે સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે પ્રવાસ કરતું સુખ ક્યાંથી ઉદ્ભવ પામે છે, તે આપણે જોઇએ. હવે આપણે સુખના સૂર્યને જોઇએ.

જે ગૃહસ્થ સંતાનપ્રાપ્તિથી કૃતાર્થ થયો છે, તેનોજ દાખલો આપણે લઇએ. તે ગૃહસ્થ પોતાની ઑફિસમાં કામમાં ગૂંથાયેલો છે અને અચાનક 'ટન' 'ટન' એમ ઘંટડીનો નાદ તે સાંભળે છે. એ ઘંટડી (વાત કરવાના યંત્રની) ટેલિફોનની છે. એકદમ છલંગ મારી ઝડપથી ટેલિફોન તરફ તે જાય છે; પણ એ શાના સમાચાર હશે, એવા વિચારથી સાંભળવા જતાં તેનું હૃદય ધડકે છે. લોકો કહે છે કે, "આવતી આપત્તિનાં પગરણ પહેલેથી જણાય છે." આવો પ્રસંગ તેણે પહેલાં કદી અનુભવ્યો નથી. તે ટેલિફોનના યંત્ર પાસે જઇ પહોંચે છે અને કાન દઇને સાંભળે છે. અરે! આ તે શી આફતના સમાચાર! તે ગભરાયેલા હૃદયે નિશ્વાસ મૂક્યા કરતો હતો. એ લગભગ બેભાન બની ગયો હતો. તેના ગાલ ઉપરથી લાલાશ ઊડી ગઇ હતી. તે નિસ્તેજ અને ઉદાસ ચહેરે રઘવાટ કરતો પાછો પોતાની જગ્યાએ આવ્યો અને કોટ અને ટોપી પહેરી જાણે તોપના ગોળાથી ઘવાયો હોય, એમ ઑફિસની બહાર ચાલ્યો. તે ખાતાના ઉપરીની રજા લેવી પણ ભૂલી ગયો; તેમજ ત્યાંના પટાવાળા જોડે પણ તેણે કંઇ કહેવડાવ્યું નહિ. ટેબલ ઉપર પડેલા કાગળોને બરાબર ગોઠવી ટેબલના ખાનામાં પણ મૂક્યા નહિ અને ખાનાને તાળું પણ વાસ્યું નહિ. તે તદ્દન સૂનકાર બની ગયો હતો, તેથી આ બધી વ્યવસ્થા કર્યા વગર એમ ને એમ પરભાર્યો ઑફિસની બહાર ચાલ્યો. આથી એની જોડેના ઑફિસવાળાઓને ઘણો અચંબો લાગ્યો. તે ત્યાંથી ગભરાટમાં ને ગભરાટમાં મહોલ્લામાં પહોંચ્યો. ત્યાં એક ગાડી દોડી જતી હતી, તેમાં બેસી ગયો. એટલી વારમાં ટપાલના કાગળ વહેંચનારો તેને મળે છે, તે તેને એક કાગળ આપે છે. દુનિયાની દૃષ્ટિએ તે ખુશ-

ખબર કહેવાતી હોય તો તે કાગળમાં તેણે એક ખુશખબર વાંચી. તે ખુશખબર તેને ભાગે લૉટરીમાંથી દ્રવ્યની એક મોટી રકમ મળવાની હતી તેની હતી. તેણે એક લૉટરીની ટિકિટમાં ભાગ રાખ્યો હતો, તેમાંથી તેને ભાગે ૧૦૦ ડૉલર× આવ્યા હતા. વારુ, આ ખુશખબરથી તેને અત્યંત હર્ષ થવો જોઇએ! તેને આનંદ આનંદ થઈ ગયો હોવો જોઇએ! પણ ખરી રીતે જોતાં તેવું કશુંયે નહોતું. આ બધું તેને મન મિથ્યા હતું. ટેલિફોનથી તેને જે સમાચાર મળ્યા હતા, તે સમાચારથી તેના હૃદયમાં જરા પણ શાંતિ નહોતી. આ કાગળની ખુશખબરથી તેને જરા પણ હર્ષ થયો નહિ. જે ગાડીમાં તે બેઠેલો હતો, તે ગાડીમાં તેના મોં આગળજ તેના જેવીજ સ્થિતિમાં એક મોટો અમલદાર બેઠેલો હતો. આ અમલદારને મળવું એ તો એના જીવનનું એક સુંદર સ્વપ્ન હતું; પણ જુઓ! તેણે અત્યારે તો એના તરફ નજર સરખી પણ નાખી નહિ અને મોં ફેરવી ગાડીમાંથી ચાલતો થયો. વળી તેને એક સ્ત્રીમિત્રને મળવાની અને તેની સાથે વાતચીત કરવાની અભિલાષા હતી. એ સ્ત્રી પણ અચાનક સામે મળી, પણ તેની સાથે પણ વાત ન કરી. તે સ્ત્રીનું સુખદ મંદ હાસ્ય ભૂલી ગયો. વારુ, આપણે એને વધારે વખત ઉચાટમાં રાખવો એ ઠીક નથી અને આપણે પણ હવે વધારે વખત અટવાવું યોગ્ય નથી. જે પોળની અંદર એનું ઘર આવેલું હતું, ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જબરો ઘોંઘાટ અને શોરબકોર થઇ રહ્યો હતો. આકાશમાં ઊંચે જતા અને સૂર્યનારાયણને ઢાંકી નાખતા ધુમાડાના ગોટે-ગોટા તેણે જોયા. ગગનમાં ચારે તરફ અગ્નિની જ્વાળાઓ ફેલાતી જોઇ. આ જબર આગ તે ઘરની આસપાસ ફરી વળીને બાળી-ને ખાખ કરતી હતી; તેથી તે ગૃહસ્થની સ્ત્રી, દાદી, માતા અને મિત્રો રોકકળ કરી રહ્યાં હતાં. ત્યાં તેણે ટોળે વળીને ઊભેલાં પોતાનાં બધાં સગાંવહાલાં જોયાં; પણ તેમાં પોતાની એક પ્રિય વસ્તુ જોઇ નહિ. તે પ્રિય વસ્તુ તેના પરમ સુખનું સાધન બાળક હતું. તેને તેણે ક્યાંયે જોયું નહિ. આગમાં પોતાનું પ્રિય નાનું બાળક ગુમાવ્યું. તે ત્યાં નહોતું. પોતાની સ્ત્રીને એ બાળકના સંબંધમાં પૂછપરછ કરી. સ્ત્રી કંઇ જવાબ આપી શકી નહિ, પણ ડૂસકાં ખાતાં ખાતાં કંઇક ભાંગ્યુતૂટ્યું બોલી કે, “મારાથી બોલી

× આશરે સવાબે રૂપિયાની કિંમતનું અમેરિકામાં ચાલતું નાણું.

શકાતું નથી." ત્યાર પછી તેણે ખરી હકીકત શું છે તે શોધી કાઢી. તેને ખબર પડી કે, બાળક તો ઘરમાં રહી ગયું છે. જ્યારે આગ શરૂ થઈ, ત્યારે તે બાળક ધાવની પાસે હતું; ધાવે તેને પારણામાં સુવાડ્યું હતું. તે તેમાં ઘસઘસાટ ઊંઘતું હતું; પણ ધાવ તો એકદમ ઘરની બહાર જતી રહી હતી. આ આગ ચારે તરફ ફરી વળેલી જોઇને ઘરનાં બધાં માણસો ભયભીતપણે એકદમ ઘરની બહાર નીકળી ગયાં હતાં. દરેકને એવો ખ્યાલ હતો કે, ઘરના કોઇ પણ માણસ પાસે તે બાળક હશે. બધાંય ઘરની બહાર આવ્યાં, ત્યાર પછી જણાયું કે, બાળક તો ઘરમાં રહી ગયું છે અને આગ તો વધીને ઘરની ચારે બાજુએ ફરી વળી છે. આથી કેટલાકે રોકકળ કરી મૂકી, કેટલાકે દાંત કરડવા માંડ્યા તો કેટલાકે હોઠ પીસવા માંડ્યા અને કેટલાકે છાતીઓ કૂટવા માંડી; પણ હવે કશોય ઉપાય રહ્યો નહોતો.

આ ઠેકાણે આ ગૃહસ્થ, તેની સ્ત્રી, માતા, મિત્રો અને તે બાળકની ધાવ, એ બધાં દયા ઉપજાવે એવી રીતે આક્રંદ કરી કરીને પાસે ઊભેલા લોકોને અને પોલીસોને પોતાના બાળકને બચાવવા માટે આજીજી કરતાં હતાં. "ગમે તે ઉપાયે અમારા પ્રિય બાળકને બચાવો, અમે અમારૂં સર્વસ્વ આપી દઇશું. આજથી દસ વર્ષ સુધીમાં જે કંઇ કમાઇશું તે પણ આપી દઇશું, અમારૂં જે કંઇ હશે તે સર્વ કુરબાન છે, પણ કોઇ અમારા બાળકને બચાવો." (તમારે એક વાત યાદ રાખવાની છે કે, જે દેશમાં આ બનાવ બનવા પામ્યો છે, તે દેશમાં આ દેશના જેટલી વીમા કંપનીઓ નથી.) બાળકને અર્થે તેઓ સર્વ આપી દેવા તૈયાર છે. ખરેખર, બાળક એ એક ઘણી પ્રિય વસ્તુ છે. નાનું બાળક અતિ સુખદ વસ્તુ છે, તેથી તે બાળકની ખાતર બધી માલમિલકત અને આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપવો એ યોગ્ય છે; પણ 'રામ' એક વાતનો ખુલાસો પૂછે છે કે, "બાળકજ એ સુખનું મૂળ છે ખરૂં! શું આ દુનિયામાં બાળકજ પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ છે? અથવા સુખનું મૂળ તો કોઇ બીજેજ ઠેકાણે છે?" અહીં જરા બરાબર ધ્યાન આપીને સાંભળજો! આ ઠેકાણે તે બાળકને માટે દરેક વસ્તુનો ભોગ આપવામાં આવે છે; પણ કોઇ ઉત્તમ વસ્તુ ખાતર કોઇ બીજીજ વસ્તુને ખાતર, તે બાળકનોજ ભોગ આપવામાં નથી આવતો. વારૂ? બાળકને ખાતર ધનદોલત, માલમિલકત વગેરે

સર્વસ્વ આપી દેવામાં આવે છે; પરંતુ તે પ્રિય નાના બાળકનો કોઇ બીજીજ વસ્તુને ખાતર આમાં ભોગ આપી દેવામાં આવે છે. કોઇ બીજીજ વસ્તુને ખાતર તેને કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે! હવે તે વિશેષ વસ્તુ તે બાળક કરતાં જરૂર અધિક સુખદ અને મીઠી હોવી જોઇએ! તે વિશેષ વસ્તુજ સુખનું સત્ય કેંદ્ર હોવું જોઇએ. વારૂ, ત્યારે તે વસ્તુ શું છે? જુઓ, તે વસ્તુ આત્મા છે! લોકો પોતેજ શા માટે આગમાં કૂદી પડતા નથી? જો તેઓ આગમાં કૂદી પડે, તો તેઓને પોતાનોજ ભોગ આપવો પડે અને તેમ કરવાને તેઓ તૈયાર નથી! અહીં તે બાળકને ખાતર સર્વસ્વ કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે ખરૂં, પણ આત્માને ખાતર તે બાળકને પણ કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે!

હવે આપણે જોઇએ છીએ કે, તે બાળક કે જે એક વાર સુખની સર્વથી ઉચ્ચ વસ્તુ હતું, તેમાં પણ સુખ નથી. તે બાળક સુંદર, મનોહર અને સુખરૂપ ભાસે છે. તેનું એ કારણ છે કે, આત્મામાંથી જે સુખનો પ્રકાશ આવે છે, તે પ્રકાશ વડેજ તે સુખરૂપ ભાસે છે, પણ તે પ્રકાશ કંઈ તે બાળકમાંજ નથી. જો બાળકમાંજ હોત, તો તે બાળકમાંજ સદા કાયમ રહેત. માટે આ ઉપરથી ખાસ ધ્યાનમાં રાખો કે, જે સુખરૂપી પ્રકાશ વડે તે બાળકનું સુખ સુખરૂપ લાગતું હતું, તેનું મૂળ આત્મામાંજ હતું.

હવે આપણે જે સુખનું મૂળ છે, જે સુખનું ધામ છે, તેની કંઇક નજીકમાં આવ્યા છીએ. આપણે સમજી શક્યા છીએ કે, બાળકને ખાતર બાળક પ્રિય નથી, પણ આપણે પોતાનેજ ખાતર પ્રિય છે. સ્ત્રી એ કંઇ સ્ત્રીને ખાતર અથવા તો પતિ પતિને ખાતર પ્રિય નથી, પરંતુ પોતાનેજ ખાતર પ્રિય છે. વસ્તુને ખાતર વસ્તુ-ને ચાહીએ છીએ એમ લોકોનું કહેવું છે, તે ભૂલભરેલુંજ છે. ધનને અર્થે કંઈ ધન પ્રિય નથી, પણ આત્માને અર્થે પ્રિય છે. સ્ત્રી જે એક વખત બહુજ પ્રિય હોય છે, તે જ્યારે પતિને અનુકૂળ રહેતી નથી, ત્યારે અપ્રિય થઇ પડી, તેનો તરત ત્યાગ કરવામાં આવે છે; તેમજ પતિ કે જે એક વખત અતિ પ્રિય હોય છે, તે જ્યારે તેની સ્ત્રીના લાભમાં વિઘાતક થાય છે, ત્યારે તે તરતજ તેને ત્યજી દે છે. જ્યારે દ્રવ્યથી આપણો હેતુ પાર પડતો નથી, ત્યારે તે દ્રવ્યનો પણ આપણે ત્યાગ કરી દઇએ છીએ. તમે નીરોની હકીકત તો જાણતા હશો. પોતાની રાજધાનીનું સુંદર રોમ

શહેર તેને જરા પણ ઉપયોગી અને લાભકારક જણાયું નહિ; પણ તેને તો એક પ્રચંડ આગ જોવામાં સુખ જણાયું. તે આખું શહેર સળગાવી મૂકવામાંજ તેને વિશેષ આનંદ લાગ્યો. તે નજીકના એક ડુંગરના શિખર ઉપર ચડી ગયો અને પોતાના નોકરોને આજ્ઞા કરી કે, “ જાઓ, આખા શહેરને તમે એવું તો સળગાવી મૂકો કે જેથી એક પ્રચંડ આગ ભભૂકી ઊઠે, કે જે જોઇને મને આનંદ થાય!” એક તરફ શહેર બળ્યા કરતું હતું અને બીજી બાજુ તેને આનંદ થતો હતો. આજ પ્રમાણે તમે જોશો કે જ્યારે ધનદોલતથી આપણો અર્થ સધાતો નથી, ત્યારે આપણે તરત તેનો ત્યાગ કરી દઇએ છીએ. ‘રામે’ એક ચમત્કારી અને અજબ બનાવ નજરોનજર જોયો છે. ગંગા નદીમાં એક વખત જબ્બર પૂર આવ્યું હતું. તે પૂર વધ્યાજ કરતું હતું. નદીના કાંઠા ઉપર એક વૃક્ષ હતું, તેની શાખાઓ ઉપર એક વાંદરી અને તેનાં કેટલાંક બચ્ચાં હતાં. વધતા જતા પૂરથી બચ્ચાંઓ ભયભીત થઇ પોતાની મા પાસે દોડી આવ્યાં, પણ પાણી જ્યાં તે બેઠાં હતાં, ત્યાંસુધી ચડી ગયું. વાંદરી ત્યાંથી એક ઊંચી ડાળીએ કૂદી ગઇ, ત્યાં પણ પાણી આવી ગયું. વળી ત્યાંથી તે ઝાડની ઊંચામાં ઊંચી ટોચ ઉપર જઇને બેઠી, પણ પૂરનું પાણી એટલેજ ન અટકતાં ત્યાં પણ ફરી વળ્યું. તે વાંદરીનાં બચ્ચાં તેના શરીરે બાઝી રહ્યાં હતાં, પણ પાણી જ્યાં વાંદરીના પગ સુધી આવી ગયું કે એકદમ વાંદરી એક બચ્ચાને પોતાના પગ નીચે દબાવી, તેના ઉપર ચડી બેઠી. પાણી તો એથીયે ઊંચે ચડ્યું, એટલે પછી તેણે બીજું બચ્ચું લઈ પોતાના પગ નીચે નાખી તેના ઉપર ચડી બેઠી. હજી પણ પાણી ઊંચે ચડતું ગયું, એટલે વાંદરીએ પોતાના ત્રીજા બચ્ચાને પણ પકડીને નિષ્ઠુરપણે પોતાના બચાવને ખાતર પગ નીચે નાખ્યું અને તેના ઉપર ચડી બેઠી. દુનિયામાં બધું આવુંજ છે; આપણો સ્વાર્થ હોય ત્યાં લગીજ આપણે લોકોને અને વસ્તુઓને ચાહીએ છીએ અને સ્વાર્થ સર્યો એટલે તેમનો ત્યાગ કરીએ છીએ.

આ ઉપરથી આપણે એવા નિર્ણય ઉપર આવીએ છીએ કે, સુખનું સ્થાન–સુખનું મૂળ આપણા પોતાનામાંજ છે; પણ તે કયે ઠેકાણે છે? શું તે આપણા પગમાં છે? પગ એ આખા શરીરને ટેકારૂપ છે, તેથી કદાચ પગમાં ધારીએ; પણ નહિ, તેમ નથી. જો પગમાં હોત, તો પગ [illegible] દુનિયામાં [illegible] પરમ પ્રિય વસ્તુ થઇ

પડત. અલબત જો કે બહારની બીજી કોઇ વસ્તુ કરતાં પગ વધારે પ્રિય છે; પણ તે હાથ કરતાં કંઇ વધારે પ્રિય નથી ! ત્યારે શું હાથ એ સુખનું મૂળ છે ? હાથ જો કે પગ કરતાં વધારે પ્રિય છે; પરંતુ તે પણ કાંઇ સુખનું મૂળ નથી. ત્યારે શું સુખ આપણી આંખમાં કે નાકમાં છે ? જો કે આંખ અને નાક એ હાથ કરતાં વધારે પ્રિય છે ખરાં; પણ સુખ તો તેમાંયે નથી. ત્યારે આંખ અને નાક કરતાં પણ વધારે પ્રિય વસ્તુ કઈ છે, તે શોધી કાઢો. આપણે આખું શરીર જોઇએ, તોપણ આપણને એમજ સમજાશે કે, તે પણ સુખનું મૂળ નથી. કારણ આપણે જોઇએ છીએ કે, આ આખું શરીર આપણે છોડતા જઇએ છીએ, આપણે પ્રત્યેક ક્ષણે વિકાર પામતા જઇએ છીએ અને થોડાં વર્ષોમાં આપણા શરીરના દરેકે દરેક પરમાણુ નવાં બની જાય છે. ત્યારે તે સુખ કદાચ આપણા મસ્તકમાં, આપણી બુદ્ધિમાં અથવા તો આપણા મનમાં હશે. તે બુદ્ધિ કરતાં પણ કોઈ વસ્તુ વધારે પ્રિય છે ? તેની આપણે તપાસ કરીએ. જો કોઇ વસ્તુ બુદ્ધિ કરતાં વધારે પ્રિય અને સુખદ હોય, તો તેજ જરૂર સુખનું સ્થાન હોવું જોઇએ અને તે વસ્તુ તે આપણું જીવન છે અથવા હિંદુઓના શબ્દમાં કહીએ તો તે પ્રાણ છે; કારણકે લોકો બહુ વખત બુદ્ધિનો નાશ થતાંયે જીવવું પસંદ કરે છે. કાં તો તદ્દન મરી જવું અથવા ચિતભ્રમ, દીવાના માણુસ તરીકે જીવન ગાળવું એ બેમાંથી એક સ્થિતિ આપણે પસંદ કરવાની હોય, તો તેમાંથી ચિતભ્રમની–દીવાના તરીકેની સ્થિતિજ દરેક જણ પસંદ કરશે. આવી રીતે આપણે જોઇએ છીએ કે, જીવનના યજ્ઞમાં બુદ્ધિનું બળિદાન આપવામાં આવે છે. ત્યારે હવે તમને એમ લાગશે કે, જીવન–વ્યક્તિગત જીવન એજ સુખનું સ્થાન હોવું જોઇએ ! જેમાંથી સર્વ સુખ સ્ફુરે છે એવા સુખનો ભાનુ એજ હોવો જોઇએ ! વારૂ, એ પ્રમાણે છે કે નહિ, એની પણ તમે ખાતરી કરી જુઓ. વેદાંત તો કહે છે કે, "ના, જીવન પણ સુખનું સ્થાન નથી. સુખનું ધામ–અભ્યંતર સ્વર્ગ તો એથીયે હજી દૂર છે; એ તો માનુષી અને વ્યક્તિગત જીવનથી પણ પર છે."

'રામ' એક વખત મરણપથારીએ પડેલા એક જુવાન ગૃહસ્થને જોવા ગયો હતો; તે માણસ ઘણા ખરાબ વ્યાધિથી પીડાતો હતો, એના શરીરમાં અતિશય વેદના થતી હતી. શરૂઆતમાં

દર્દ પગના આંગળાંમાં થતું હતું. પ્રથમ એટલું બધું નહોતું, પણ ધીરેધીરે વધવા માંડ્યું અને અંતે તેનું આખું શરીર તણાઇ જવા માંડ્યું. થોડે થોડે તે દર્દ ઢીંચણ સુધી વધી ગયું અને ત્યાંથીયે આગળ વધતું આખરે જઠર સુધી પહોંચ્યું અને જ્યારે તે તેના રક્તાશયમાં ફરી વળ્યું કે તરતજ તે મરણ પામ્યો. આ વખતે તેને એટલી બધી પીડા થતી હતી કે, જેને લીધે આ મરનાર અંત સમયે આવા શબ્દો બોલ્યા કરતો હતો: "આ શરીર ક્યારે પડી જશે ? આ પ્રાણ ક્યારે મારો છૂટકો કરશે ?" તે યુવકના અંતકાળના આવા શબ્દો હતા. તમે જાણો છો કે, આ દેશમાં જ્યારે કોઇ માણસ મરી જાય છે, ત્યારે તમે એવું કહો છો કે, "તેણે જીવ છોડ્યો." અમે હિંદુસ્તાનમાં કહીએ છીએ કે, "તેણે દેહ છોડ્યો." અમારા અને તમારામાં શો તફાવત છે, તે આના ઉપરથી તમને સ્પષ્ટ જણાશે. અહીં તમારે ત્યાં શરીરને આત્મા ગણવામાં આવે છે અને સેતાન જાણે શરીરરૂપી આત્માને વળગ્યો હોય એવું માનવામાં આવે છે; જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં શરીરને પોતાના સ્વરૂપથી કોઇ બાહ્ય વસ્તુ તરીકે ગણવામાં આવે છે અને આત્માને પોતાના ખરા સ્વરૂપ તરીકે ગણવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં જ્યારે કોઇ માણસ મરી જાય છે, ત્યારે તે માણસ મરી જાય છે એમ માનતા નથી; પણ એમ માને છે કે, માત્ર દેહાંતર થાય છે–ખોળિયું બદલવામાં આવે છે અને આજ ભાવાર્થના શબ્દો તે મરનાર યુવકના મોંમાંથી નીકળતા હતા કે, "અરે ! હું ક્યારે આ શરીર છોડીશ ? આ પ્રાણ ક્યારે છૂટી જાશે ?"

આ દૃષ્ટાંતમાં જીવન કરતાં પણ કોઇ ઉચ્ચ વસ્તુ આપણી પાસે છે; પ્રાણ કરતાં પણ તે ચઢિયાતી છે. તે વસ્તુ એ છે કે જેને "મારૂં જીવન" "મારો પ્રાણ" એમ કહે છે. તે કોઇ એવી વસ્તુ છે કે જે જીવનને અને પ્રાણને ધારણ કરે છે; છતાં તે પ્રાણ અને જીવનથી પણ શ્રેષ્ઠ છે; વળી તે કોઇ એવી વસ્તુ છે કે દરેક જણના પ્રાણ અને જીવન કરતાં પણ વધારે સુખરૂપ છે. અહીં આપણે જોઇએ છીએ કે, એજ પ્રાણ અથવા જીવન તે વ્યક્તિમાં રહેલા શ્રેષ્ઠ ચૈતન્યને–કે જે ચૈતન્ય પ્રાણ કરતાં પણ ઉચ્ચ છે, તેને–સંતોષ આપતું નથી, ત્યારે તે પ્રાણ અથવા જીવનનો પણ ભોગ આપવામાં આવે છે. તે પ્રાણ અથવા જીવનને ત્યજી દેવામાં આવે છે. અહીં આપણે કોઇ એવી વસ્તુ જોઇએ છીએ કે, જે આપણા

પ્રાણ અને જીવન કરતાં પણ ઉત્તમ છે, અને જેને અર્થે એ પ્રાણ અને જીવનનો ભોગ આપવામાં આવે છે, તે વસ્તુજ અવશ્ય સર્વથી વધારે સુખરૂપ હોવી જોઇએ, તેજ આનંદનું સ્થાન હોવું જોઇએ, તેજ આપણા ઉલ્લાસનું ઉત્પત્તિસ્થાન અને મૂળરૂપ હોવું જોઇએ. પ્રાણ અથવા જીવન એ આપણને બુદ્ધિ કરતાં પણ અધિક પ્રિય શાથી લાગે છે? તે આપણને બરાબર સમજાયું છે; કારણકે એ પ્રાણ તમારી અંદર રહેલા આત્માની–સત્ય સ્વરૂપની બહુજ સમીપમાં છે. આપણાં નેત્રો કરતાં પણ આપણી બુદ્ધિ આપણને વધારે પ્રિય શાથી લાગે છે? કારણકે બુદ્ધિ એ નેત્રો કરતાં આત્માની વધારે સમીપમાં છે અને એ નેત્રો પગ કરતાં વધારે પ્રિય કેમ લાગે છે? કારણકે પગ કરતાં એ અંતરાત્માની વધારે ઝાંખી કરે છે. દરેક જણ બીજાના–પાડોશીના બાળક કરતાં પોતાના બાળકને રૂપાળું શાથી ગણે છે વારૂ? વેદાંત કહે છે કે, "જેને તમે મારૂં કહો છો, તેને તમે તમારા આત્મારૂપી સુવર્ણરસાયનથી રસો છો." કોઇ પણ પુસ્તક, જેની અંદર તમારી પોતાની લેખિનીથી લખાયેલો એકાદો નિબંધ છે, તે બીજા કોઇ પણ પુસ્તક કરતાં–પછી ભલે તે કદી પ્લેટો જેવાની કલમથી લખાયેલું હોય, તોપણ–તમને ઘણુંજ ઉત્તમ શાથી લાગે છે? કારણકે જેને તમે "મારૂં" કહો છો, એ પુસ્તકમાં તમારા આત્માનો પ્રકાશ પડ્યો છે, ને તમારી અંદર રહેલી સ્વર્ગીય દિવ્યતાના પ્રકારથી તે દિવ્ય બનેલું છે. આવી રીતે હિંદુઓ કહે છે કે, "તમારા આનંદનું નામ અને ધામ એ તમારી અંદરજ છે, અખિલ સ્વર્ગ એ તમારી અંદરજ છે, સર્વ સુખનું મૂળ તે તમારી અંદરજ છે." વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી સુખને બહારના વિષયમાં ક્યાંય શોધ્યા કરવું એ કેવું અયુક્ત છે?

હિંદુસ્તાનમાં એક એવી વાત પ્રચલિત છે કે, એક આશક પોતાની માશૂકને માટે વિરહથી ઝૂર્યા કરતો હતો. વિરહથી તેનું શરીર છેક સુકાઇ ગયું હતું અને તેનાં હાડકે હાડકાં દેખાતાં હતાં. તેના શરીરમાં જરાય માંસ કે લોહી રહ્યું નહોતું. જે રાજાના રાજ્યની અંદર આ જુવાન રહેતો હતો, તેણે તેને એક દિવસ પોતાના દરબારમાં બોલાવી મંગાવ્યો, તેમજ તેની માશૂકને પણ પોતાની હજૂરમાં હાજર રખાવી. રાજાએ જ્યારે જોયું કે, એ સ્ત્રી તો નરી કૂવડ જેવી છે, ત્યારે તેણે પોતાના દરબારને શોભાવે એવી

સુંદર નવયૌવનાઓ બોલાવી અને તેમાંથી કોઈ પણ પસંદ કરી લેવાનું તેને ફરમાવવામાં આવ્યું. પેલો માણસ બોલ્યોઃ "હે શાહ! હે રાજન્! આપ મૂર્ખા ન બનો. આપ જાણો છો કે ઇશ્ક માણસને કેવો અંધ બનાવી દે છે? હે રાજન્! આપ એને આપની દૃષ્ટિથી નહિ જોઇ શકો. મારી દૃષ્ટિથી તેને જુઓ અને પછી આપ કહો કે, તે સ્ત્રી સુંદર છે કે કૂવડ છે?" આ દુનિયાના સર્વ મોહનું આજ રહસ્ય છે. દુનિયાના સર્વ પદાર્થોના આકર્ષકપણાની એજ કૂંચી છે. હે મનુષ્યો! તમે તમારી દૃષ્ટિ વડેજ સર્વે વસ્તુઓ-ને મોહક બનાવો છો. વસ્તુઓ ઉપર તમેજ તમારો પ્રકાશ નાખો છો. આપણે ગ્રીસના પુરાણમાં ઇકોના સંબંધમાં કથા વાંચીએ છીએ કે, તે પોતાનીજ પ્રતિમામાં આસક્ત બની હતી. દરેક મોહક પદાર્થોના સંબંધમાં આવુંજ છે. તે તમારી અંદર વિરા-જતા આત્માનુંજ, તમારી અંદર રહેલા સ્વર્ગનુંજ કેવળ પ્રતિ-બિંબ છે. તે માત્ર તમારીજ છાયા છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી છતાં તમે તમારી પોતાનીજ છાયા પકડવા દોડો, એ કેવું વિચિત્ર છે?

એક છેકજ નાનું બાળક જે તરતમાંજ હજી માંડમાંડ ઘૂંટ-ણિયે ચાલતાં શીખ્યું હતું, તેની એક વિચિત્ર હકીકત 'રામ' જાણે છે. તે નાના બાળકે એક સમયે પોતાનો પડછાયો જોયો ને તેને કાંઇ અજબજ ચીજ જણાઇ. તે બાળકને તે પડછાયાનું માથું પકડવાનું મન થયું, તેથી તેણે પડછાયાના માથા તરફ ગોઠણિયે ચાલવા માંડ્યું, પડછાયે પણ તેની સાથે સાથે તેવીજ રીતે ચાલવા માંડ્યું. બાળક જેમ જેમ આગળ ગયું, તેમ તેમ તેનો પડછાયો પણ આગળ ને આગળ ગયો. બાળકે માથું પોતાના હાથમાં નહિ આવવાથી રડવા માંડ્યું. એ ચાલતાં ચાલતાં ધબ દઇને પડી જતું, તો તેની જોડે તેનો પડછાયો પણ પડી જતો. તે જરા ઊંચું થઇ જ્યાં ફરી પોતાનું માથું પકડવા જતું હતું, તેવામાં તેની માતા જે આ બધું જોયા કરતી હતી, તેને દયા આવવાથી તેણે તેનો હાથ લઇ તેને માથે અડકાડાવ્યો, એટલે તરતજ પડછાયાનું માથું બાળકના હાથમાં આવ્યું. એજ પ્રમાણે તમે તમારૂં માથું પકડો, એટલે તેની સાથેજ તમારા પડછાયાનું માથું પણ પકડાશે. સ્વર્ગ ને નરક તમારા આત્મામાં છે. શક્તિ, આનંદ અને જીવનનું મૂળ, એ તમારી પોતાની અંદરજ છે—મનુષ્યનો પ્રભુ, કુદરત અને પ્રજાઓ એ સર્વે તમારા પોતામાંજ છે. જગતના લોકો!

તમે સાંભળો, આ બોધ ઘેરે ઘેર, છાપરે છાપરે, ચૌટે ચૌટે અને મહોલ્લે મહોલ્લે કરવા યોગ્ય છે. આ બોધ સર્વે જનોએ ઊંચે સ્વરે ગર્જી ગર્જીને પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે કે તમે કોઇ પણ વસ્તુ-ને જાણવા માગતા હો, તમે કોઇ પણ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા માગતા હો, તો તમે તમારા પડછાયા પાછળ દોડશો નહિ; પરંતુ તમે તમારા માથાનેજ પકડજો. તમે અંતર્મુખ થાઓ. આ તમે એક વાર બરાબર સમજો અને પછી તમે જોશો કે, ગગનમંડળના તારાઓ તે તમારીજ ઉપજાવેલી સૃષ્ટિ છે. તમે જોશો કે પ્રેમના સર્વે વિષયો, દુનિયાના સકળ મોહક અને આકર્ષક પદાર્થો–એ તમારાં પોતાનાંજ પ્રતિબિંબ–કેવળ તમારી પોતાનીજ છાયા હોવા છતાં, આ કેવું અયોગ્ય છે કે તે તુચ્છ છાયાઓને ખાતર આપણે આપણી જાતને પણ ગુમાવી દઇએ છીએ અને તનતોડ મહેનત કરીને આખરે માત્ર ધુમાડાના બાચકાજ મેળવીએ છીએ.

હિંદુસ્તાનમાં એક સ્ત્રીના સંબંધમાં એક રમૂજી વાત છે. એ સ્ત્રીએ પોતાના ઘરમાં પોતાની એક સોય ખોઇ નાખી અને પછી ઘરની બહાર જઇને તે ખોળવા માંડી. કોઇએ પૂછયું કે, “તમે શું ખોળો છો ?” તેણીએ જવાબ આપ્યો કે, “હું મારી ખોવા-યલી સોય ખોળું છું.” પૂછનારે ફરીથી પૂછયું કે, “તમે તે કયે ઠેકાણે ખોઈ?” તેણે કહ્યું કે, “ઘરમાં.” તે ગૃહસ્થે કહ્યું કે, “ઘરમાં ખોવાયેલી સોયને ઘરની બહાર પોળમાં શોધવી, એ તે કેવી મૂર્ખાઇ?” તેણે આ સાંભળી જવાબ આપ્યો કે, “ઘરમાં દીવો કરવા તેલ નથી અને પોળમાં તો ફાનસનું અજવાળું છે, તેથી ઘરમાં ન શોધતાં ઘરની બહાર પોળમાં શોધું છું.”

જનસમાજના સંબંધમાં પણ આવુંજ છે. સ્વર્ગ એ તમારી પોતાની અંદરજ છે. સર્વ સુખનો સાગર, એ સર્વે તમારા આત્મામાંજ છે; છતાં તમે બહારના પદાર્થોમાં, ઇંદ્રિયોના અર્થોમાં સુખ મેળવવા મથો છો. એ કેવું આશ્ચર્યકારક છે ?

આના જેવીજ એક ચિત્તભ્રમવાળા માણસની એક બીજી રમૂજી વાત છે. એક પોળમાં કેટલાક છોકરાઓ રમતા હતા. તેમની આગળ એક ચિત્તભ્રમવાળો માણસ આવીને કહેવા લાગ્યો કે, “આપણા શહેરના કોટવાળને ત્યાં આજે એક મોટી જાફત-ની ધામધૂમ થઈ રહી છે. ત્યાં બધા છોકરાઓને નોતરવામાં આવ્યા છે.” મીઠાઇની વાત આવી એટલે પછી છોકરાઓની વાત

તો તમે જાણોજ છો ને? શહેરના કોટવાળને ત્યાં ઉજાણી છે, તેની પેલા ચિત્તભ્રમવાળા માણસે ખાતરી આપવાથી બધા છોકરાઓ કોટવાળને ઘેર દોડી ગયા; પરંતુ ત્યાં તો ઉજાણી જેવું કશુંયે નહોતું. આથી બિચારા ઝંખવાણા પડી ગયા અને એમની હાંસી થઇ. પેલો ચિત્તભ્રમવાળો માણસ પણ એમની પછવાડે પછવાડે આવ્યો હતો, તેને છોકરાઓએ પૂછ્યું: "ભાઇ! આ વાત ખોટી છે એમ જાણવા છતાં, તમે પણ અહીં કેમ આવ્યા છો?" પેલા માણસે જવાબ આપ્યો કે, "રખેને ખરેખાત ઉજાણી ઠરે! ગપગોળો પણ કદાચ ખરી વાત ઠરે, તો હું રહી જાઉં કે નહિ? તેથી હું પણ તમારી પાછળ પાછળ આવ્યો છું?"

જગતના મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ એવુંજ છે. તેઓ પોતાની કલ્પનાથી કે પોતાનીજ વાંચ્છનાથી પુષ્પોને રમ્ય બનાવે છે; વિશ્વની દરેક વસ્તુને મોહક બનાવે છે; પોતાનીજ કલ્પનાથી દરેક વસ્તુ ઇચ્છવા લાયક બનાવે છે અને પછી પેલા ચિત્તભ્રમવાળા માણસની માફક એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તેમની પાછળ પાછળ જવાનું પસંદ કરે છે કે રખેને અમે રહી ન જઇએ!

સુખને માટે બહાર ફાંફાં ન મારો. ખરા સુખનું ધામ તમારી પોતાનીજ અંદર છે, તેને તમે પ્રાપ્ત કરો; એટલે તમારી સર્વ કામનાઓ તૃપ્ત થઈ જશે અને સર્વ દુઃખ તથા આપત્તિઓનો અંત આવી જશે.

જુઓ આ રાનનાં વૃક્ષો, જીગરનાં એ સગાં મારાં;
જીવન મુજમાં ધડકતું જે, ખડકમાં પણ ધડકતું તે.
મારૂં માંસ આ પૃથ્વી, રમું સ્નેહે પશુઓથી;
સદા છું ક્રૂર ભમરીથી, મધુર મધુ મક્ષિકાઓનું.
મજેનું પુષ્પ શું ખીલ્યું! સ્ફુરણ મુજ પ્રેમનું એ છે;
અને આ પાણીનાં ઝરણાં, વહે છે મારી ઇચ્છાએ.
પ્રકાશે ભાનુ આ ગગને, લટકતા પુષ્પ શો શિરે;
વણે મૃત્યુ જીવન-તાણો, સદા હું છું અમર તોયે.
નથી જન્મ્યો કદી હું તો, છતાં મુજ શ્વાસ ઉચ્છ્વાસો;
ઉછળતા સાગરે અગણિત, મહા છોળો સદા એ તો.

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

मनोबळनो मानसिक नियम×

જેણે પોતાના આત્માને ઓળખ્યો છે, તેને આ જગતના બીજા કયા પદાર્થની ઇચ્છા રહી હોય? સાત સાત બાદશાહીના ભંડાર કે જગતની બીજી કોઇ પણ વસ્તુ તેનું મન ડોલાવી શકતી નથી. જગતની કોઇ પણ સુંદર વસ્તુ યા મોહક પદાર્થ તેને બાધ કરી શકતાં નથી. અહા! શું સુખ ને પરમાનંદ! તેનું વર્ણનજ થઇ શકે તેમ નથી. શબ્દોમાં કહેવાને ભાષા પૂરતી નથી. તે પરમાનંદ તમે પોતેજ છો, તે ઉચ્ચ સુખ તમારા પોતાનામાંજ છે! અને તે તમારો આત્માજ છે!

પોતાના આત્માને ઓળખો, પછી કોઇ પણ વાતની ઇચ્છા રહેશે નહિ. અખિલ વિશ્વ તમારૂં પોતાનુંજ થઇને રહેશે.

સાંસારિક મૃગજળની ખાતર મનુષ્યો આ પરમાનંદને છોડી દેવામાં મોટી ભૂલ કરે છે. અનંત સુખ તમારૂંજ છે, તમે પોતેજ પરમાનંદ છો, તો પછી એ સુખ નહિ મેળવતાં આમતેમ વલખાં શા સારૂ મારવાં? આનંદ એ તમારો જન્મનો હક છે. એક દમડી ખાતર લોકો પોતાનો જન્મનો હક વેચી દે છે.

જુડાસ ઇસ્કેરીઓટે ત્રીસ રૂપિયા જેટલી કિંમતે મહાત્મા ક્રાઇસ્ટને વેચી દીધો; તેમ તમારા પોતાના આત્મારૂપી ક્રાઇસ્ટને તમે કદી વેચશો નહિ. આ જગતની નાશવંત વસ્તુઓને માટે તમારૂં શાશ્વત સુખ ધૂળધાણી કરશો નહિ; ડહાપણ વાપરજો ને વધારે ડાહ્યા થજો.

મહાન અમૃતનો સાગર તમારામાંજ ભરેલો છે, સર્વ સુખ તમારા આત્મામાંજ ભરેલું છે. આત્મામાંજ તેને શોધો ને અનુભવો. એ સુખ તે કાંઇ તમારા શરીર, મન કે બુદ્ધિમાં નથી, એ

× તા. ૧૭મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં હર્મેટિક બ્રધરહૂડ હોલમાં આપેલું ભાષણ.

તમારી ઇચ્છાઓ કે ઇચ્છિત વસ્તુઓમાં નથી, તમે પોતેજ આ જગતમાં અનેક રૂપે તમને પોતાને દેખાઓ છો. હસતું, ખીલતું ગુલાબનું ફૂલ કે આકાશમાં ચળક ચળક થતા તારાઓ એ સર્વ તમારાં સ્વરૂપો છે, તો પછી જગતમાં એવું શું છે કે જેને મેળવવાની ઇચ્છા તમને રહે?

માત્ર પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરો, તેનું ગાન કરો અને તેમ કરતાં ખરા અંતઃકરણથી તેનું ધ્યાન ધરો, તેનો સાક્ષાત્કાર કરો. ૐ નો અર્થ "હું તે છું." "હું ને તે એકજ છીએ," "તેજ હું છું" એવો થાય છે. પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતી વખતે સર્વ નિર્બળતાને માનસિક બળથી કચરી નાખતા હો એમ દૃઢપણે માનો. જયઘોષ સાથે તે નિર્બળતાને દૂર કરો. પુરાણમાં એક કથા છે કે, એક સમયે શ્રીકૃષ્ણ યમુના નદીમાં કૂદી પડ્યા. તીરે ઊભેલાં તેમનાં સગાંસંબંધીઓ આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. યમુના નદી પૂર જોસમાં વહેતી હતી અને શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે તો અંદર ઝંપલાવ્યું. માતાપિતા વગેરેએ જાણ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણ ડૂબી ગયા, ને હવે બહાર જીવતા નહિ નીકળી શકે. કથામાં કહ્યું છે કે, "કૃષ્ણ છેક પાતાળને તળિયે ગયા, જ્યાં હજાર મસ્તકવાળો નાગ રહેતો હતો. શ્રીકૃષ્ણે પોતાની બંસી બજાવીને પ્રણવમંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો શરૂ કર્યો. મંત્રોચ્ચાર કરતે કરતે હજાર ફણાવાળા નાગનાં માથાં છૂંદવા લાગ્યા; પરંતુ જેમ જેમ માથાં છૂંદે, તેમ તેમ બીજાં નવાં માથાં ઉત્પન્ન થવા લાગ્યાં. કામ મુશ્કેલ થઇ પડયું; છતાં શ્રીકૃષ્ણે તો પોતાનું કામ ચાલુજ રાખ્યું ને અંતે થોડા સમયમાં નાગ મૃત્યુ પામ્યો. લોહીથી નદીનું જળ લાલ થઇ ગયું. નાગની બધી સ્ત્રીઓ શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગઇ ને તેમને નમસ્કાર કર્યા. શ્રીકૃષ્ણ ત્યાર પછી નદીમાંથી બહાર આવ્યા, ત્યારે સર્વે સંબંધીઓ વિસ્મય પામ્યાં અને આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો." આ વાર્તામાં બે અર્થ રહેલા છે. આ કથા જેમને પોતાની પ્રભુતાનું ભાન કરવું હોય, તેમને માટે સારરૂપ છે.

યમુના નદી એટલે મન, ને શ્રીકૃષ્ણ એટલે પોતાનો આત્મા. મનમાં છેક ઊંડે ઊતર્યા વિના આત્માનું ભાન થતું નથી, માટે મનરૂપી નદીને છેક તળિયે જવાની જરૂર છે. ત્યાં જઇ ઇચ્છા, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે નાગોનાં મસ્તક છેદવાં જોઇએ. મનરૂપી નદીને નિર્મળ કરવી જોઇએ. જે પ્રમાણે

શ્રીકૃષ્ણે કર્યું તેજ પ્રમાણે સૌને કરવાની જરૂર છે. "ૐ" શબ્દનો ઉચ્ચાર નિરંતર કરવો જોઇએ ને તેમ કરતે કરતે મનરૂપી જળ નિર્મળ કરવું જોઇએ.

આ બંસરી તે કોણ? એ બંસરી તમને માત્ર લક્ષણસૂચક છે. બંસરીએ શું કર્યું કે જેથી તેનાં આટલાં બધાં વખાણ થઇ રહ્યાં છે? કયા ઉત્તમ કર્મે કરીને તેની દિવ્યતા ગવાઇ છે? મહાન મહાન રાજાધિરાજો, અનેક રૂપગુણથી યુક્ત સુંદરીઓ અને સર્વ જગત જે શ્રીકૃષ્ણને આટલા બધા પૂજ્ય ગણે છે, તે શ્રીકૃષ્ણ એ બંસરીને ચુંબન દે છે, તેનું કારણ શું? બંસરીને લોકો તરફથી પ્રશ્ન થતો કે, "હે બંસરિ! શ્રીકૃષ્ણ આટલો બધો પ્રેમ કોઇના પર દેખાડતા નથી ને તને કેમ આટલું બધું માન આપે છે?" બંસરીએ કહ્યું: "મારામાં એક ગુણ છે તે એ કે મારા શરીરમાં જડ વસ્તુ રહી નથી. હું અંતરમાંથી પોલી છું, સ્વચ્છ છું." આ પ્રમાણે હૃદયમાંથી જડ જગતની લાલસા દૂર કરી મન ઇશ્વરને સોંપી દેવું, જડ શરીર ઉપરનું મમત્વ છોડી દઇ, સર્વ સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ, તૃષ્ણાઓ ત્યજી દઇ મન પવિત્ર કરી ઇશ્વરને સમર્પણ કરી દો. દિવ્ય હૃદયથી ઇશ્વર ઉપર પ્રેમ કરો ને આ સ્થિતિમાં રહી પ્રણવોચ્ચાર કરો, એટલે તમારી પોતાની બંસરી વાગી અનાહત નાદ થશે. તમારા મનમાંથી સ્વાર્થ વગેરે કચરો દૂર કરી તેને બંસરી મુજબ પોલું-સાફ બનાવો.

ૐ મંત્ર બોલતાં મનરૂપી તળાવનું જળ નિર્મળ કરો. ઇચ્છાઓરૂપી ઝેરી નાગોને પકડી પકડીને છૂંદી નાખો. મનને સ્થિર કરો. મનનું વલણ સત્યને રસ્તે થાય તેમ કરો. જેમ કબીરજીએ કહ્યું છે કે, "મનકું એસા મારીએ ટુક ટુક હો જાય" તેમ કરો. દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરો કે, મનરૂપી જળ વિષમય ન બને અને કોઇના પીધામાં આવતાં તેને વિષ ચડે નહિ. જનમંડળ ભલે તમારાથી વિરુદ્ધ પડે, તમને અનેક મુસીબતોમાં લાવી મૂકે; પરંતુ તમારા મનરૂપી જળમાંથી દિવ્ય, પવિત્ર ને નિર્મળ જળ વહેવા દેજો. અમૃતઝરો વહે એવું કરજો કે જેથી કરીને કોઇ મિત્ર કે દુશ્મનનું પણ અમંગળ થાય નહિ. ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરજો ને નિર્બળતાને સદાને માટે દૂર ફેંકી દેજો. દૃઢ મનોબળ કરી માનસિક શક્તિ વધારી, જયનાદ કરી, અરિ-[illegible] ઉપર વિજય મેળવી, [illegible]

સ્થિતિએ પહોંચતાં સર્વ ઇચ્છાઓ-લાલસાઓ જેમ નાગની સ્ત્રીઓ શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગઇ હતી, તેમ તમારે તાબે થશે.

તમારાં દરરોજનાં સામાન્ય પાપો અને નિર્બળતાનું એક પત્રક બનાવો અને જે દિવસે અમુક અધોગતિએ લઇ જનાર ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય, તે દિવસના ખાનામાં તે ઇચ્છાની સામે નિશાની કરી રાખો. આમ કરતાં કરતાં તમારી નિર્બળતાઓ કેવી અને કેટલી છે, તે જણાઇ આવશે; પછી તે દૂર કરવા યત્ન કરો. જે દિવસે આવી અધમ ઇચ્છાને શરણે થાઓ, તેને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી એકાંત સ્થળે બેસી ઊંડો વિચાર કરજો. પોતાના આત્માને સંબોધી, ઠપકો દઇ મન સ્થિર કરજો અને પુનઃ તે પ્રકારે પાપ ન થાય તેની સાવચેતી રાખજો. જગતમાં અનેક ભાષણો થાય છે. નાના કે મોટા, પવિત્ર કે અપવિત્ર સૌ ભાષણો તો આપેજ છે; પરંતુ વ્યાખ્યાતા જ્યાંસુધી પોતે પોતાનેજ ભાષણ આપી મનોબળ વધારે નહિ, ત્યાંસુધી એનું સર્વ વ્યાખ્યાન વૃથા છે. ઉન્નતિક્રમનાં પગથિયાં ચડવાને સારૂ પોતે પોતાના મનને શિખામણ દે તોજ શ્રેષ્ઠ થાય. મનુષ્યને કેટલીક વખત દિલગીરી પેદા થાય છે, તે વખતે યત્નથી તેનું કારણ શોધે ને ઉપાય કરે, તો તે દૂર થાય છે. દિલગીરી સમયે કોઇ ધર્મનું પુસ્તક-જેવું કે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા લઇ વાંચો અથવા તો મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં પુસ્તકો વાંચો કે જેથી તમારૂં મન દિવ્યભૂમિમાં રમણ કરે અને તમારી દિલગીરીનો ક્રમે ક્રમે જડમૂળથી નાશ થઇ જાય. આ પ્રમાણે માયાથી કોઇ પણ સમયે ન લપટાવાનો પ્રયત્ન કરતાં કરતાં મન ઉપર કાબૂ મળે છે ને અંતે વિજયી થઇને મુક્ત થવાય છે. આ પ્રમાણે એક પછી એક દુર્ગુણને ઓળખી તેનું કારણ અને મૂળ શોધી કાઢી મનને શિખામણ દઇ તેનો ઉપાય કરવો જોઇએ. દરેકે પોતાની મેળેજ પોતાને સુધારવો જોઇએ. એકાંતમાં બેસી જેથી તમને દુઃખ થતું હોય, તેનો વિચાર કરો. વિચાર કરતાં કરતાં પ્રણવોચ્ચાર કર્યે જાઓ ને દુઃખને ફેડવા પ્રયત્ન કરો. આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં મન દૃઢ થશે. મનરૂપી જળમાં આ પ્રકારના અનેક વિષમય નાગો વસે છે, તેનાં માથાં ઓમ્‌નો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં છૂંદી નાખો. સર્વ દુઃખો, સર્વ નિર્બળતા ને દુર્ગુણોનું મૂળ એકજ છે અને તે મૂળ માત્ર અજ્ઞાનજ છે. આત્માને ન ઓળખવાની અજ્ઞાનતા એજ સર્વ દુઃખોનું મૂળ કારણ છે. પોતાના

શરીરનેજ લોકો પોતાનો આત્મા સમજે છે અને બાહ્ય જગતમાંથી સંપત્તિ પેદા કરી આનંદ મેળવવા ઇચ્છે છે, તેથીજ તેઓ દુઃખી થાય છે. તમે જડ શરીર નથી, એમ નક્કી સમજો. તમે તે સર્વ-વ્યાપી, અનંત પરમાત્માજ છો એવી દૃઢ ભાવના કરો ને તે પ્રમાણે સાક્ષાત્કાર કરો, તો માયાથી લપટાવાનો ભય રહેશે નહિ. સામાન્ય અજ્ઞાનના પેટાવિભાગમાં પ્રકૃતિના નિયમોનું અજ્ઞાન પણ મનુષ્યોને બાધ કરે છે ને તેમને નિર્બળ બનાવે છે. પ્રકૃતિનો એક પવિત્ર નિયમ છે કે જે કદી ઉલ્લંઘન કરાય તેમ નથી. તે નિયમ એ છે કે, તમે કોઈ પણ અપવિત્ર વિચાર, અમંગલ ધ્યાન કે તેવું કૃત્ય ગમે તેવા એકાંત સ્થળે કરો, તોપણ તમને એ નિયમ પ્રમાણે તેવાં કૃત્યનો બદલો મળશેજ. દુઃખ ને દારિદ્રય તમારા પોતાના ઉપર આવી પડશેજ.

લોકો જાણે છે કે, ગણિતશાસ્ત્રના નિયમો જેવી આ વાત સરળ નથી. જેટલી શ્રદ્ધા ગણિતશાસ્ત્રમાં તેમને છે, તે નિયમો જેટલા અટલ લાગે છે, તેટલા આ નિયમ લાગતા નથી; પણ આ પ્રમાણેનું તેમનું ધારવું ભૂલભરેલું છે. ગમે તેવી નિર્જન એકાંત ગુફામાં પાપ કરો, તોપણ જે ભૂમિ ઉપર ઊભા રહી તે પાપ કરો છો, તે ભૂમિ ઉપર ઊગેલું નિર્જીવ ઘાસ પણ તમારાં પાપની સાક્ષી પૂરશે. તે ગુફાના પથ્થરો અને આસપાસનાં ઝાડ વગેરેને પણ વાચા ઉત્પન્ન થશે અને તમારાં પાપ ખુલ્લાં કરશે. પ્રકૃતિને કોઇ રીતે છેતરી શકશો નહિ. હૃદયમાં પાપી વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, તેના પરિણામેજ બાહ્ય જગતમાં દુઃખદાયક બનાવો આપણને વીંટળાઇ વળે છે. આવા દુઃખનું ખરૂં કારણ ન જાણવાથીજ મનુષ્યો પોતાની સ્થિતિને દોષ દે છે; આસપાસના બનાવો ઉપર દોષ મૂકે છે; મિત્ર, બંધુ ને સગાંસંબંધીનો દોષ કાઢે છે; પણ આ પરમ સત્ય સિદ્ધાંત સર્વત્ર જાણીતો થવો જોઇએ કે, ઇશ્વરની આંખમાં ધૂળ નાખવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આપણે પોતેજ અંધ બનીએ છીએ. પ્રકૃતિનો નિયમ ડંકો વગાડીને કહે છે કે, "પવિત્ર રહો, પવિત્ર રહો." છતાં અપવિત્રતાનો આશ્રય લો, તો તેનાં ફળ ભોગવવાંજ પડશે. આ નિયમો એક પછી એક લઇને તેનાં પરિણામનો વિચાર ગણિતશાસ્ત્ર પ્રમાણે કરવો જોઇએ. એક વખત આ નિયમ દૃઢપણે સમજાયો તો પછી તે અધમ ઇચ્છાઓ તરફ દુર્લક્ષ થશેજ અને એવી રીતે ઇચ્છાઓ ઉપર કાબૂ મેળવ્યા પછીજ મન સ્થિર કરી

શકાય છે. પહેલું મનનું વલણ શુદ્ધ માર્ગે જવું જોઇએ, કારણકે તેની ખાસ આવશ્યકતા છે.

પ્રશ્નઃ—મન સ્થિર કરવા માટે ઉપવાસની જરૂર છે?

ઉત્તરઃ—ઉપવાસ સંબંધે 'રામ'નું એટલુંજ કહેવું છે કે, કેવળ ભૂખ્યા ન રહો, તેમજ અકરાંતિયા થઇને પણ ન ખાઓ. બંને રીતો ખોટી છે. કેટલીક વખત ઉપવાસ સ્વાભાવિક રીતેજ કરવો પડે છે; કારણકે જમીએ નહિ તો સારૂં એમ આપણા મનનેજ લાગે છે. આ સમયે તે પ્રમાણે કરવામાં શ્રેય છે; પરંતુ બીજે સમયે જ્યારે અંતરાત્મા કહે કે, સાત્વિક ખોરાક લેવો જોઇએ, તો તે સમયે તે પ્રમાણે પણ વર્તવુંજ. ઉપવાસ એક માત્ર સહાયતારૂપે થવો જોઇએ. માનસિક સ્થિરતાને માટે ઉપવાસ કરવોજ જોઇએ, એ રીત ભૂલભરેલી છે, કારણ એથી તો ઉપવાસના ગુલામ થઇ પડવા જેવું થાય છે. કોઇ પણ જાતની ગુલામગીરી 'રામ' ને પસંદજ નથી. હિંદુસ્તાનમાં લોકો અમુક દિવસે ઉપવાસ કરે છે. એકાદશી અથવા પૂર્ણિમાને દિવસે કેટલાક ઉપવાસ કરી અમુક પ્રકારનોજ ખોરાક લે છે કે જેથી કરીને પેટમાં ભાર ન થાય. તે દિવસે મન સ્થિર રાખી ભગવદ્‌ભજન કરે છે. સાચું જોતાં તો સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ, લોભ, લાલચો વગેરેને પોષણ ન આપવું, તેજ ખરો ઉપવાસ કહી શકાય.

સ્વર્ગનું રાજ્ય*

સ્વર્ગનું રાજ્ય આપણા અંતઃકરણમાંજ છે, તો તેનો સાક્ષાત્કાર કેમ કરવો ? આ વિષે એક સુંદર વાર્તા છે. કહેવાય છે કે, એક સમયે દૈત્યો વેદોને ઊંચકીને પાતાળમાં નાસી ગયા. વેદનો અર્થ બે પ્રકારે થાય છે. મૂળ અર્થ "જ્ઞાન અથવા સ્વર્ગનું રાજ્ય" એમ છે ને બીજો અર્થ "હિંદુઓનું પવિત્રમાં પવિત્ર શાસ્ત્ર" એ છે. જે દૈત્ય વેદોને લઇ નાસી ગયો હતો, તેનું નામ શંખાસુર હતું. શંખાસુર એટલે શંખનો દૈત્ય અથવા શંખમાં રહેલો જીવડો.

હવે વેદોને પાછા લઇ આવવા અથવા તો નષ્ટ થયેલા જ્ઞાનને પાછું ઉત્પન્ન કરવા માટે ઈશ્વરે મત્સ્યરૂપ ધારણ કર્યું, એવી વાર્તા છે. દૈત્ય સાથે યુદ્ધ કરી તેનો નાશ કર્યો અને વેદો જગતમાં પાછા આણ્યા. છોકરાંઓ આવી વાતોનો સ્થૂલ અર્થ કરે છે; સાધારણ મનુષ્યો પણ એને અક્ષરેઅક્ષર સાચી માને છે; પરંતુ આ વાર્તામાં ઊંડો ગુહ્ય અર્થ સમાયલો છે. સામાન્ય સત્ય સમજાવવા આ કથા લખાયલી છે. વાતનો મુદ્દો એવો છે કે, ઈશ્વરે મત્સ્યાવતાર લીધો ને શંખાસુરનો વધ કરી વેદોને પૃથ્વી ઉપર આણ્યા. હવે આમ કરવાનું કારણ શું ? મત્સ્ય સમુદ્રમાં રહેનાર પ્રાણી છે ને શંખ પણ ત્યાંજ પેદા થાય છે. એનું રહસ્ય એવું છે કે, ઈશ્વરે શંખમાં રહેલા જીવડાને મત્સ્યરૂપે થઇ મારી નાખ્યો; તેથી સમુદ્રનાં મોજાંએ શંખને કિનારા ઉપર આણી મૂક્યો. લોકોએ તેને લઇ લીધો ને તે વગાડતાં અંદરથી "ઓમ્" શબ્દ નીકળવા લાગ્યો. "ઓમ્"–પ્રણવ શબ્દ એ વેદ છે. એ અર્થમાં આ કથા લખાયેલી છે. કથાકારનો મૂળ આશય "ઓમ્" શબ્દની વાસ્તવિકતા ને ઉપયોગિતા જણાવવાનો છે; કારણકે પ્રણવ મંત્ર-

---

* તા. ૧૯ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૨ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં હર્મેટિક બ્રધરહૂડમાં આપેલું ભાષણ.

જ જગતમાં સર્વ જ્ઞાનનો અંત છે. સર્વ વેદો, સ્વર્ગનું રાજ્ય શંખમાંજ આવી વસેલું છે. હિંદુઓ સર્વ માંગલિક પ્રસંગે શંખ-ધ્વનિ કરે છે ને સર્વ અમંગળ પ્રસંગે પણ તેનોજ ધ્વનિ કરે છે. મૃત્યુ, જન્મ, યુદ્ધ, પૂજા વગેરે સમયે તેનો ધ્વનિ કરે છે. "ઓમ્" શબ્દમાં જેઓ ઓતપ્રોત થઇ ગયેલા છે, તેઓ આથી પરમાનંદ ભોગવે છે. સ્વર્ગનું રાજ્ય મળે તેટલા સારૂ આજ કૂંચી લગાડવાની છે. યુરોપ અને અમેરિકાના લોકો જે વાત બુદ્ધિગ્રાહ્ય ન હોય, તે માનવા ના કહે છે. આ પ્રણવ મંત્રની ઉપયોગિતા કેટલી છે તે જો કે સાબિત ન કરી શકીએ; તોપણ આ મંત્રથી મનુષ્યના ઉપર અસર થાય છે તે તો ચોખ્ખુંજ છે. મનુષ્યના હૃદયનાં ગુપ્ત પડો ઉકેલીને જગતનો સર્વ ભંડાર આપણા સમક્ષ આ મંત્રથી આવીને ખડો થાય છે. કથાકારનો કહેવાનો આશય એ છે કે, હિંદુઓના પવિત્ર શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન જેમને પ્રાપ્ત થયું છે તે, જે સમયે લોકો પૂર્ણ આનંદપૂર્વક "ઓમ્" નો ઉચ્ચાર કરતા હતા તે સમયે થયું હતું. સર્વ જ્ઞાનનું મૂળ આ મંત્ર છે. જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી આ મંત્રની ઉપયોગિતા વિષે કહીશું. લોકો ખરા અંતઃકરણથી આ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરે, તેટલા માટે આની કેટલી ઉપયોગિતા છે, તે કહેવાની આવશ્યકતા છે.

શરૂઆતમાં એજ કહેવાનું છે કે, "ઓમ્" શબ્દ કોઈ અમુક ભાષાનો નથી. તેને તમે સંસ્કૃત શબ્દ ગણીને તેના તરફ ઉદાસીન ન રહેશો. "ઓમ્" એ ઈશ્વરના નામનોજ ઉચ્ચાર છે. આ શબ્દ કોઇને શીખવવો પડતો નથી. બાળક જન્મે ત્યારથીજ "ઓમ્"નો ઉચ્ચાર કરે છે. જો કે તે એવો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરતું નથી; પરંતુ તેને લગતોજ ઉચ્ચાર એ કરે છે. "ઓમ્" લખવો હોય તો ખરી રીતે તો "અઉમ્" લખવું જોઇએ; પરંતુ સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે "અ" ને "ઉ" સાથે આવતાં તેની સંધિ થઇ તેનો 'ઓ' ઉચ્ચાર થાય છે. મૂંગો મનુષ્ય પણ "અઉમ્"નો ઉચ્ચાર કરી શકે છે ને સ્વાભાવિક રીતે તેનાથી તેનોજ ઉચ્ચાર થઇ જાય છે. રમતની અંદર જ્યારે છોકરાંઓને ખૂબ આનંદ પડે છે, ત્યારે "અઉમ્"ને મળતોજ ઉચ્ચાર તેમના મુખમાંથી નીકળી પડે છે. દરેક ભાષામાં આ શબ્દ છે. સંસ્કૃત, ફારસી, અંગ્રેજી અને જાપાનિઝ દરેક ભાષામાં એક યા બીજે રૂપે આ શબ્દ છે. જ્યારે મનુષ્યને આનંદ અથવા બીજી

કોઇ ઊર્મિ થાય છે, ત્યારે આ શબ્દનો ઉચ્ચાર સ્વાભાવિકજ થઇ જાય છે. જ્યારે મનુષ્ય દુઃખી અવસ્થામાં હોય છે કે માંદો હોય છે, ત્યારે પણ આ શબ્દનો ઉચ્ચાર થઇ જાય છે. હીબ્રુ, અરેબિક અને અંગ્રેજીમાં પ્રભુપ્રાર્થનાને અંતે "આમીન" અથવા "ઍમેન" એમ બોલાય છે, તે પણ "ઓમ્"ને મળતોજ શબ્દ છે. ગ્રીક મૂળાક્ષરોના અંતનો અક્ષર "ઓમેગા" છે તેમાં પણ "ઓમ્"નો સમાવેશ ખાસ કરીને થયેલો છે.

આ પ્રમાણે આ ઉચ્ચાર દરેક ભાષામાં, દરેક વ્યક્તિને, દરેક સ્થિતિમાં કેમ મોંએ આવે છે? હિંદુઓ કહે છે કે, આ શબ્દ શીતળ છાયાવાળું, સુંદર સુશોભિત વૃક્ષ છે ને તે ત્રિવિધ તાપથી પીડાતા મનુષ્યનું દુઃખ પોતાની શીતળ છાયાથી દૂર કરે છે. સ્વાભાવિક રીતેજ આ શબ્દના ઉચ્ચારથી હૃદય હલકું પડે છે. વ્યાધિગ્રસ્તને જો આ શબ્દોચ્ચારથી આરામ થાય, તો પછી શુદ્ધોચ્ચાર કરી નીરોગી મનુષ્ય તેનું રટણ કર્યા કરે, તો તેને કેટલો બધો આનંદ વ્યાપે? આ શબ્દને પ્રણવ કહે છે; એટલે કે તે જીવનમાં વ્યાપી રહ્યો છે, પ્રાણમાં વહન કરી રહ્યો છે. દરેક પ્રાણી આ ઉચ્ચાર કરે છે, પ્રાણની સાથેજ એ શબ્દ જોડાયેલો છે. જોરથી શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલ્યો જતો હોય તો "सोऽहम्" શબ્દનો ઉચ્ચાર થતો સમજાય છે. એમાં પ્રાણ સાથે જોડાયેલો છે. આ શબ્દમાં "स–ओ ह म्" એ અક્ષરો આવેલા છે.

સંસારભરનાં વ્યાકરણોમાં સંસ્કૃત વ્યાકરણ સૌથી પરિપૂર્ણ છે. "મ્" જો કે વ્યંજન છે; પરંતુ નાસિકામાંથી બોલાય છે, એટલે સ્વરને મળતો આવે છે. હવે "ઓ" ને "અ" એ બન્ને અક્ષરોને સર્વ વ્યાકરણમાં સ્વરજ ગણાવેલા છે. બાકી રહેલા "સ" ને "હ." એ બે વ્યંજન છે અને તે વ્યંજનને દૂર કરીએ તો માત્ર "ઓઅમ્"–"ઓમ્" એજ માત્ર શેષ રહે છે.

આ ઉપરથી સ્વર સ્વતંત્ર છે એ સમજાશે. વ્યંજન પરતંત્ર છે, તેથી એકલા આવી શકતા નથી, ને બોલી શકાતા નથી. દાખલા તરીકે અંગ્રેજી "ક" લો, તેનો ઉચ્ચાર "કે" થાય છે ને સંસ્કૃતમાં "ક" બોલાય છે. આ વ્યંજન સાથે "ઇ" કે "અ" સ્વર જોડીએ તો પછી તે બરોબર બોલી શકાય છે. વ્યંજનથી જગતમાં નામ ને આકારનું ભાન થાય છે. સર્વ નામો

ને આકૃતિઓ વ્યંજન સમાન છે, ને તેથી પરતંત્ર છે નામ કે આકાર પરમ સત્યના આધાર વિના સ્વતંત્ર રીતે અસ્તિત્વમાં રહી શકે તેમ નથી. જગત આખું જે નામરૂપથી વ્યાપ્ત છે, તે નામરૂપ સ્વતંત્ર રીતે પરમ સત્યના આધાર વિના ટકી શકે તેમ છેજ નહિ. આ પરમ સત્ય તે કેવળ જ્ઞાન-કેવળ આનંદ છે, અને તે "અઉમ્" થી ઓળખાય છે. એ પ્રમાણે "સોઽહમ્" માં "સ" ને "હ" નામ તથા રૂપને ઠેકાણે છે ને તેમાં વ્યાપી રહેલો "ઓમ્" એ પરમ સત્ય છે.

ખાંડનાં રમકડાં જુદા જુદા ઘાટનાં બનાવીએ તો તેમાં માત્ર તેના નામ ને આકારમાંજ ફેર જણાય છે; બાકી વસ્તુતઃ સર્વે એકજ વસ્તુ-ખાંડનાંજ બનેલાં છે. સમુદ્રમાં એક મોજું અહીં જણાશે તો બીજું બીજે જણાશે; એક મોટું તો બીજું નાનું; પરંતુ સર્વ સમુદ્રમાંથીજ ઉદ્ભવે છે; મૂળ તો એ સર્વ પાણીજ છે. ફેર માત્ર રૂપ ને આકારમાં રહેલો છે. તેજ પ્રમાણે આંખો આંજી નાખે એવો ચમકતો હીરો લો, કે જે સખ્ત લોઢા જેવી વસ્તુને પણ કાપી નાખે તેવો હોય છે. હવે બીજી બાજુ કોયલો લો, તો તે ઘણોજ નરમ ને ઘસીએ તો લીટા થઈને ઘસાય એવો હોય છે. બંનેના રૂપમાં આસમાન જમીનનો તફાવત છે, પણ રસાયનશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે, "વસ્તુતઃ આ બેમાં કાંઇ તફાવત નથી; કારણકે બન્નેમાં 'કારબન' નામનું એકજ તત્ત્વ રહેલું છે. એકમાં કારબન તત્ત્વનાં રજકણો ને આકારની સ્થિતિ એક પ્રકારની છે ને બીજામાં જુદી છે." આવી રીતે ભેદ માત્ર આકારમાંજ છે. વસ્તુતઃ બન્ને એકજ તત્ત્વના બનેલા છે. જગતમાં સર્વ વસ્તુઓ માત્ર નામ ને આકારને લીધેજ ભિન્ન ભિન્ન લાગે છે; પરંતુ સર્વત્ર એકજ પરમ સત્ય વ્યાપી રહેલું છે. તે અનાદ્યનંત ને અગમ્ય છે. આ તત્ત્વ સ્વતંત્ર છે. આ સત્યને સ્વર કહીએ ને નામ તથા આકારને વ્યંજન કહીએ, તો "સોઽહમ્"માંના "સ" ને "હ," નામ તથા આકારને ઠેકાણે ગણાય, ને તેથી તે પરતંત્ર છે; અને "ઓમ્" સ્વરને પરમ સત્ય ગણીએ, તો તે સ્વતંત્ર છે. આમ પ્રાણની અંદર વ્યાપી રહેલો "ઓમ્" એ રીતે સહજજ પરમાત્માનુંજ રૂપ છે.

પ્રોફેસર મેકસમૂલર તથા બીજા તત્ત્વવેત્તાઓનું કહેવું છે કે, ભાષા ને વિચાર, એ એક સિક્કાની સવળી ને અવળી બાજુ જેવાં છે, એકના સિવાય બીજાનું અસ્તિત્વ સંભવતું નથી. કોઈ પણ

વસ્તુ વિષે વિચાર આવ્યા વિના તે વસ્તુ જોઈ શકાય નહિ; તેમજ કોઇ પણ વસ્તુનું ભાન તે વિષે વિચાર આવ્યા વિના થાયજ નહિ. ભાષા ને વિચાર એ એકજ છે. ભાષા વિના વિચાર થઇજ ન શકે. નાનું બાળક ભાષા જાણતું નથી, તેથી તેને વિચાર પણ નથી. ભાષા જાણ્યા વિના બાળક વિચાર કરીજ ન શકે. જ્યારે માતા અનેક નામો બાળકને શીખવે છે, ત્યારે બાળક વિચાર કરતું થાય છે. જેમ ભાષા ને વિચાર એકજ છે, તેમ જગત ને વિચાર પણ એકજ છે. આ રીતે શબ્દ ને જગતનો અભેદ છે. વિચાર વિના કોઇ પણ વસ્તુ દૃશ્ય થતી નથી; માટેજ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જગતની ઉત્પત્તિ સમયે પ્રણવ શબ્દ હતો, ને તે ઈશ્વર પાસે હતો; બલકે તે ખુદ પોતેજ પરમાત્મા હતો. હવે આખી સૃષ્ટિને માટે એક શબ્દની જરૂર હતી. જે નિયામક સૃષ્ટિ અખિલ બ્રહ્માંડને ધારણ કરી રહી છે, તેને માટે એક શબ્દની જરૂર જણાઇ. દરેક ભાષામાં કેટલાક અક્ષરો કંઠસ્થ, કેટલાક ઓષ્ઠસ્થ ને કેટલાક તાલવ્ય છે; પણ કંઠની નીચેના સ્થાનેથી એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કોઈ પણ ભાષામાં નથી. એક તરફ કંઠ મર્યાદારૂપ છે; ને બીજી બાજુ હોઠ મર્યાદારૂપ છે. હોઠની બહારથી એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર થતો નથી. "અઉમ્"માં "અ" કંઠસ્થ છે, "ઉ" મધ્યસ્થ હોઇ તાલુની પાસેનો છે, ને "મ્" ઓષ્ઠની સાથે નાસિકામાંથી બોલાય છે. આ પ્રમાણે "અ" ઉચ્ચારની શરૂઆત દેખાડે છે, "ઉ" મધ્ય દિશા જણાવે છે, ને "મ્" તેનો અંત જણાવે છે; માટે "ઓમ્" એ સ્વાભાવિકજ નામ છે. એ શબ્દ સર્વ ભાષાનો પ્રતિનિધિ છે, માટે સર્વ જગતનો પણ પ્રતિનિધિ છે. પ્રશ્ન થાય છે કે, અ માફક બીજા પણ આ અક્ષરો કંઠમાંથી બોલાય છે; તેમજ "ઉ" ને "મ્"ના સ્થાનના પણ બીજા અક્ષરો બોલી શકાય છે, તો શા માટે "અ, ઉ અને મ્"નેજ મહત્ત્વ આપ્યું ને બીજાને નહિ? કારણ એ છે કે, અક્ષરો સ્વર છે. તે પરતંત્ર નથી પણ સ્વતંત્ર છે, ને દરેક બાળક પણ તેનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. મૂંગાં પ્રાણી પણ તેનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. કોઈ આ અક્ષરો શીખવવા જતું નથી, માટેજ તેમને સર્વોપરી ગણેલા છે. 'મ્' ઓષ્ઠસ્થ તેમજ નાસિકામાંથી બોલાય છે, તેથી તેને પ્રાણ સાથે ગાઢો સંબંધ છે. અર્થાત્ કોઇ પણ પરિપૂર્ણ શબ્દ હોય, તો તે ઓમ્ છે ને તે સર્વ વિચાર, ને જગતનો પ્રતિનિધિ છે.

વેદાંત ને હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાન ઓમ્ શબ્દનેજ સમજાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે. કોઇ પણ વસ્તુ, નિયમ કે શક્તિ "ઓમ્" શબ્દ વિના રહી શકે તેમ નથી.

ઉચ્ચાર બે પ્રકારના છે. એક સંભળાય તેવો અને બીજો ન સંભળાય તેવો. એકને ધ્વન્યાત્મક ને બીજાને વર્ણાત્મક કહીશું. વર્ણાત્મક એટલે લખી શકાય તેવા ને ધ્વન્યાત્મક એટલે લખી ન શકાય તેવા. સામાન્ય ભાષા વર્ણાત્મક છે, પણ લાગણી દર્શાવવાની ભાષા ધ્વન્યાત્મક છે;એ અક્ષરો કે વર્ણોદ્વારા સમજાવી શકાતી નથી.

મનુષ્ય હસે છે–આ હાસ્ય કોઇ પણ ભાષામાં લખીને દર્શાવી શકાશે ? મનુષ્ય રુદન કરે છે–આ લાગણી દર્શાવવાને કોઇ શબ્દ નથી–લખીને સમજાવાય તેમ નથી. ધારો કે કોઇ પરદેશી આપણા દેશમાં આવે, તે આપણી ભાષા સમજી શકતો નથી, તેને કોઇ વસ્તુ જોઇતી હોય, તો તે શું કહે છે, એ આપણે નથી સમજતા ને આપણે શું કહીએ છીએ, તે એ નથી સમજતો. એ પરદેશી ધારો કે ક્ષુધાર્ત થયો છે, તેને ખાવાને કાંઇ જોઇએ છે ને ભાષા ન સમજવાથી તમે ધ્યાન આપતા નથી. મનુષ્ય રુદન કરવા માંડે છે; એટલે તમે તરત સમજો છો કે એ દુઃખી છે. ધ્વન્યાત્મક એટલે કે ધ્વનિદ્વારા અર્થ સમજાય એવી ભાષા સર્વત્ર સમજાય છે; પરંતુ વર્ણાત્મક તો અવશ્ય શીખ્યા વિના આવડતી નથી. ધ્વન્યાત્મક ભાષા તેટલા માટે સ્વાભાવિક ભાષા છે. સંગીતની ભાષા ધ્વન્યાત્મક છે. સંગીતની ભાષા વિચારની ભાષાથી ભિન્ન છે. સંગીત મોહક છે. સંગીતની મનુષ્ય ઉપર જે અસર થાય છે, તે વિષે વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ભલે સાબિતીઓ આપી ન શકે, પણ તેથી કરીને જે સત્ય વાત છે, તે કંઇ અસત્ય થનાર નથી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર આ વાત ન સમજાવી શકે, તો તે પોતેજ અપૂર્ણ છે; તેજ પ્રમાણે "ઓમ્" શબ્દ પણ મોહક છે. જે કોઇ મનુષ્ય એ શબ્દનું ગાન કરે છે, તેનું મન સ્થિર બને છે. તેના સર્વ વિચાર અને સર્વ લાગણીઓ સમતોલ બને છે. તે આત્મામાં શાંતિ રેડે છે. મનને ઈશ્વર સાથે જોડી દે છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર આનું કારણ ભલે ન સમજાવી શકે; પરંતુ આ સત્ય અનુભવસિદ્ધ છે. ઓમ્ શબ્દની સર્વવ્યાપકતા, સર્વજ્ઞતા ને શક્તિ, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ન સમજાવી શકે; તો તેમાં તેનીજ ન્યૂનતા, તેનીજ હલકાઇ રહેલી છે.

પવિત્ર પ્રણવ શબ્દ×

થોડા વખત પહેલાં પવિત્ર પ્રણવ મંત્ર વિષે થોડુંક કહ્યું હતું. સાતઆઠ ભાષણો આપતાં પણ તેના વિષે બધું સમજાવી શકાય એમ નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં પુસ્તકોનાં પુસ્તકો આ વિષય ઉપર ભરેલાં છે ને હજી પણ લખાયે જાય છે. ખરી રીતે સર્વ વેદવેદાંત અને ધર્મગ્રંથોનો "ઓમ્" શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં ઘણા ઘણા પંથો છે; પરંતુ સર્વ પંથો "ઓમ્" શબ્દને અંતઃકરણથી પૂજનીય ગણે છે. હીબ્રુ, મુસલમાન અને ક્રિશ્ચિયન એ સર્વ પણ પ્રાર્થનાને અંતે "ઍમન" શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે. મુસલમાનો જો કે "ઍમન" બોલતા નથી. પણ "આમીન" કહે છે, છતાં એમ પણ બોલે છે તો ખરાજ. "ઍમેન" ક્યારે બોલાય છે? જ્યારે વાચા વિરમે છે અને મન આત્મામાં ભળે છે, ત્યારેજ બોલાય છે. અંતઃકરણમાં જેટલા ભાવો હોય તે વાચા દ્વારા વ્યક્ત થઇ જાય, ત્યારે પ્રભુમાં આપણે મળી જઇએ છીએ અને અંતે આ શબ્દોચ્ચાર કરીએ છીએ. અવાચ્ય, અગમ્ય અને અતર્ક્યને જ્યારે પહોંચાય છે; ત્યારેજ આ ઉચ્ચાર સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. હવે એ "ઍમેન" શું છે? માત્ર "ઓમ્"જ છે, બીજું કાંઇ નથી. ઍમેન કે આમીનનો અર્થ વાચાનો અંત કે જ્ઞાનનો અંત એજ છે.

તાંત્રિકો ઓમ્ શબ્દને જુદી રીતે સમજાવે છે, શૈવો જુદી રીતે સમજાવે છે, વૈષ્ણવો જુદી રીતે સમજાવે છે અને બીજા હિંદુ ધર્મો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સમજાવે છે; પરંતુ જે અર્થ તેનો અહીં કહેવામાં આવશે, તે સર્વદેશીય ને સર્વમાન્ય છે.

ઓમ્માં અ, ઉ ને મ્ એવા ત્રણ અક્ષરો આવેલા છે. "અ"

× તા. ૨૨ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં હર્મેટિક બ્રધરહૂડમાં આપેલું ભાષણ.

ઉચ્ચાર વેદાંત પ્રમાણે જડ જગતનું એટલે કે જાગૃતાવસ્થામાં જે જગત જણાય છે, તેનું ભાન કરાવે છે; જેથી તે પ્રત્યક્ષ સંસારને સ્થળે વપરાય છે.

સ્વપ્નાવસ્થાના સર્વ અનુભવોને "ઉ" અક્ષરથી દર્શાવાય છે; દ્રષ્ટા ને દ્રશ્ય એ બે એજ અક્ષરથી જણાવાય છે. માનસિક કે સૂક્ષ્મ સંસાર, સ્વર્ગ, નરક ને ભૂતપિશાચના જગતને "ઉ" અક્ષરની સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે.

"મ્" અવિજ્ઞાત સંસાર દર્શાવે છે. જાગૃતિ કે સુષુપ્તાવસ્થામાં જે સંસાર અવિજ્ઞાત છે. તેને "મ્" ની સંજ્ઞા આપેલી છે. બુદ્ધિ જેને જાણી શકતી નથી તેવા સંસારને "મ્"ની સંજ્ઞાથી ઓળખાવાય છે. આ રીતે ઓમ્ મનુષ્યની ત્રણે અવસ્થાનું ભાન કરાવે છે; જગતની ત્રણે સ્થિતિની સૂચના કરે છે. એ ઓમ્માં એક અર્ધતન્માત્રા પણ છે, જે અવિનાશી અવ્યક્ત વસ્તુરૂપે એ ત્રણે અવસ્થાઓ, દ્રશ્ય પ્રપંચોમાં નિરંતર વ્યાપી રહે છે.

યુરોપ અને અમેરિકાનું તત્ત્વજ્ઞાન સુષુપ્તાવસ્થા વિષે કાંઇજ જાણતું નથી. એ માત્ર જાગૃતાવસ્થાના અનુભવો ઉપરજ રચાયેલું છે. હિંદુ લોક કહે છે કે, આ રીત અપૂર્ણ છે. વિશ્વનું કાર્ય-કારણ સમજવાને આ રીત વાસ્તવિક નથી. મિલ, હેમિલ્ટન, બર્કલી ને સ્પેન્સર પણ જાગૃતાવસ્થાના અનુભવોજ વર્ણવે છે, ને એ માર્ગે ઇશ્વિરને જાણવા માગે છે; પરંતુ ગણિતશાસ્ત્ર પ્રમાણે સાત વસ્તુ ઉપરથી અજ્ઞાતને જાણવા માટે, બધી દિશાઓના વિચાર કરવાની જરૂર છે. માત્ર સત્યનો એકજ ભાગ જોઇને સર્વ સત્ય એટલુંજ છે, એમ કેમ કહી શકાય? વેદાંત આ સત્ય સંપૂર્ણ રીતે સમજાવે છે. જગતનો અનુભવ ત્રિવિધ છે, તો આ ત્રણે વિધિ પ્રમાણે વિચાર કરવો જોઇએ. સુષુપ્તિની અવિજ્ઞાત દશામાં જાગૃત સંસાર અદ્રષ્ટ થાય છે. સુષુપ્તિની અવિજ્ઞાત દશામાં બુદ્ધિ ને અહંભાવનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી; તોપણ આત્મા તો એજ રહે છે. આત્મા સર્વત્ર તથા સર્વ અવસ્થામાં વ્યાપ્ત રહેલો છે. મન, બુદ્ધિ કે અંતઃકરણ એ આત્મા નથી. આ જગત છે, વિશ્વ અહીંજ રહેલું છે, એ તમે શાથી જાણો છો? કારણ માત્ર એજ કે તમે તેને જુઓ છો, તેમાંની વસ્તુઓને સ્પર્શ કરો છો, શબ્દ સાંભળો છો માટેજ; પરંતુ તેની સાબિતી માત્ર એટલા

ઉપરથી થતી નથી. તમે કહેશો કે, મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એમજ કહી ગયા છે, માટે વસ્તુસ્થિતિ એમજ હોવી જોઇએ. જાગૃતાવસ્થામાં સર્વ ઇંદ્રિયો સ્થૂલ રૂપમાં હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં તેમ ન હોવા છતાં પણ ઇંદ્રિયજન્ય જ્ઞાન તો થાય છેજ. બાહ્ય દૃષ્ટિ તે વખતે કામ કરતી નથી. સ્વપ્નાવસ્થામાં અનેક વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને તે વસ્તુઓનું ભાન થવાને માટે તેમના જેવીજ ઇંદ્રિયો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે સ્વપ્નાવસ્થામાં જે વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને એ વસ્તુઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જે ઇંદ્રિયો ઉદ્ભવે છે, તે એકજ શક્તિનાં ઉત્તર ને દક્ષિણ ધ્રુવની જેવાં ભિન્ન ભિન્ન બે પૃથક્ સ્વરૂપો છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં ભોક્તા ને ભોજ્ય બે સાથેજ ઉદ્ભવે છે. "ઉ" અક્ષરમાં એ બંન્નેનો સમાવેશ થાય છે. વેદાંતના નિયમ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થામાં પણ ઇંદ્રિયો અને ઇંદ્રિયગોચર પદાર્થો એ બંને ઉત્તર ને દક્ષિણ ધ્રુવ માફક એકજ શક્તિનાં જુદાં જુદાં રૂપો છે. સ્વપ્નમાં વસ્તુઓ તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે, છતાં તેમનું અસ્તિત્વ જાણે લાંબા કાળથી હોય તેમ ભાસે છે. જાગૃતાવસ્થામાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. આપણે જ્યારે કહીએ છીએ કે, જગત જડ છે, ત્યારે આપણી ઇંદ્રિયોના જડ અનુભવોને આધારેજ એમ કહીએ છીએ. એક ચિત્રમાંનો પુરુષ, ચિત્રમાંના કૂતરાનેજ જેમ ખરો કૂતરો કહે, તેના જેવીજ આ વાત છે. એટલે વાસ્તવિક રીતે બન્નેની સ્થિતિ અસત્ય છે. ઇંદ્રિયો અસ્તિત્વમાં શાથી આવી ? મૂળ તત્ત્વોને લીધે. મૂળ તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ શાથી સમજાય છે ? ઇંદ્રિયો દ્વારા. આ પ્રશ્નોત્તરથી ચોખ્ખું જણાય છે કે, જાગૃતાવસ્થાનું જગત પણ અસત્ય છે. સ્વપ્નાવસ્થાની પેઠેજ જાગૃતિમાં પણ જ્યાંસુધી એ અવસ્થા રહે છે, ત્યાંસુધીજ તે અવસ્થાની વસ્તુઓ સત્ય ભાસે છે; માટે બેમાંથી એકે અવસ્થાની વસ્તુઓ ખરી રીતે અસ્તિત્વમાં નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. જે વસ્તુ સર્વ અવસ્થામાં અચળ રહે, તેનેજ હિંદુઓ સનાતન સત્ય કહે છે અને જે વસ્તુ એક સમયે ભાસે અને બીજે સમયે અદૃશ્ય થાય, તે વસ્તુને હિંદુઓ અસત્ય કહે છે. હર્બર્ટ સ્પેન્સર પણ સત્યની વ્યાખ્યા એવીજ આપે છે.

સ્વપ્નાવસ્થા અસત્ય છે, એમ કહેવાનું કારણ એજ છે કે, જાગૃતાવસ્થામાં એ અવસ્થાનો લોપ થાય છે અને એજ નિયમ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થા પણ અસત્ય છે, કારણકે સ્વપ્નાવસ્થામાં

આ જડ જગત હોતું નથી.

અ–ઉ–મ્ એમાંનો "અ" સર્વવ્યાપી આત્માના આદર્શરૂપે, ભોક્તા ને ભોજ્ય રૂપમાં જાગૃતાવસ્થામાં રહેલો છે, તેની સંજ્ઞા છે. મનુષ્યો કહે છે કે, "બસ આ લક્ષ્મી ને વૈભવોજ સાચા છે; સંસાર માત્ર સત્ય છે." અહા! આ કેટલી મૂર્ખતા! ખરૂં સત્ય તો તમારો આત્માજ છે. તે શાશ્વત અચિંત્ય, અવર્ણ્ય અને અનાદ્યનંત છે. બાકીનું ઇંદ્રિયોથી ભાસતું સર્વ જગત અસત્ય છે.

આ સિદ્ધાંત કેટલાકને માન્ય નથી. તેનું કારણ એ છે કે, સ્વપ્નાવસ્થા અને સુષુપ્તાવસ્થાની પેઠે જાગૃતાવસ્થાની સરખામણી કરવામાં આવે છે, પરંતુ આ વિષે કેટલુંક વિશેષ વિવેચન કરવાથી ખુલાસો થશે. હંમેશાં અર્ધથી પણ વિશેષ પૃથ્વી ઉપર સ્વપ્નાવસ્થા કે સુષુપ્તિ અવસ્થા પથરાઈ રહેલી છે. જાગૃતાવસ્થા જેટલોજ સમય સુષુપ્તિમાં લોકો ગાળે છે. બાળકની સ્થિતિ શું સ્વપ્નાવસ્થા જેવી નથી? અને મૃત્યુ એ શું છે? એ પણ સુષુપ્તાવસ્થાજ છે. શરૂઆતનાં બાળપણનાં ચાર પાંચ વર્ષ તો એજ અવસ્થામાં જાય છે. પછી અર્ધું જીવન જાગૃતાવસ્થામાંજ પસાર થાય છે ને અર્ધું સ્વપ્નાવસ્થા તથા ઊંઘમાં જાય છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી છે, તો પછી જાગૃતાવસ્થાનાજ અનુભવો માત્ર સત્ય છે, એમ કહેવાનો શો હક છે? ઊંઘતા હો છો તે સમયે શું તમે મરી જાઓ છો, કે જેથી તે સમયના અનુભવો અસત્ય માનો છો? જો જાગૃતાવસ્થાને સ્વપ્નાવસ્થા કરતાં બળવાન ગણતા હો, તો વિદ્વાનમાં વિદ્વાન, મહાનમાં મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, યોદ્ધાઓ, શૂરવીરો વગેરે પણ અમુક સમયે લાચાર થઇ ભરઊંઘમાં કેમ પડી જાય છે? એ નિદ્રારૂપી બળવાન શક્તિ તમારી જાગૃત રહેવાની ઇચ્છાને ગણકારતી નથી. જેમ નિદ્રા વખતની સ્થિતિને પોતાનો સંસાર છે, તેમજ જાગૃતાવસ્થાને પણ છે. તો પછી જો જાગૃતાવસ્થાને મહત્ત્વ આપીએ, તો સ્વપ્નાવસ્થાને શા સારૂ નહિ?

અમેરિકનો ને યુરોપિયનો દરેક વાતનો બહુમતના પ્રમાણુથી નિર્ણય કરે છે. આમ છે, તો પછી સુષુપ્તિ ને સ્વપ્નાવસ્થાનો પણ જગતના અનુભવોના નિરાકરણમાં મત આપવાનો હક છે. જો જાગૃતાવસ્થાના અનુભવો ઉપરથી સ્વપ્નાવસ્થા અસત્ય ગણાય, તો તેજ નિયમ પ્રમાણે સ્વપ્નાવસ્થાના અનુભવો જાગૃતાવસ્થાને ગણશે.

વળી જે સર્વ વનસ્પતિઓ ને પ્રાણીઓ સ્વપ્નાવસ્થામાં છે, તેમના અનુભવ પ્રમાણે જગત–જાગૃતાવસ્થાનું જગત અસત્યજ છે, તો તેમનો અનુભવ પણ શા સારૂ ધ્યાનમાં ન લેવો? આપણને જગતના પદાર્થો અમુક પ્રકારે અને આકારે દેખાય છે, તે કીડીને તથા હાથીને વળી જુદાજ પ્રકારે જણાય છે. કદાચ આપણે કહીશું કે, માત્ર મનુષ્યનો જાગૃતાવસ્થાનોજ અનુભવ ધ્યાનમાં લેવો જોઇએ; પરંતુ જો પૂર્ણપુરુષના અનુભવોને યથાર્થ રીતે ગ્રહણ કરીએ, તો જણાશે કે આ સ્થૂલ જગત અસત્યજ છે. પ્રશ્ન કરશો કે કારણ શું? આપણા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જેવા કે હકસલી સ્પેન્સર વગેરે તો સ્થૂલ જગતની સત્યતા ભાર દઇને કહે છે; તો પછી તેમનો અનુભવ અસત્ય કેમ કહેવાય? જરા શાંત થઇ વિચાર કરો, નિદ્રાવસ્થામાં ઉચ્ચારેલા તેમના મતને તમે વજન નહિ આપો; પણ ખરી ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં થયેલો અનુભવજ તેઓ વર્ણવે છે, તેજ મહત્ત્વનો છે. જે સમયે આ વિદ્વાનોના મુખમાંથી જ્ઞાનની ધારા વહ્યા જાય છે, તે સમયે જે જે મતો તેઓ બાંધે છે, તેજ માત્ર મહત્ત્વના હોય છે. તે સમયે તેમનાં રોમેરોમ ખડાં થાય છે, ને જાણે અદ્વૈતવાદનું ભાષણ આપતા હોય તેમ જણાય છે. આ સ્થિતિમાં "મારૂં, તારૂં" રહેતું નથી; આત્મભાવ, અહંભાવ કે જગતનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. મનુષ્ય જ્યારે પ્રભુપરાયણ હોય છે; ત્યારેજ તેના દ્વારા સર્વ જ્ઞાન, સર્વ વેદો, સ્વાભાવિક રીતે સૂર્યમાંથી જેમ તેજ નીકળી આવે છે, તેમ નીકળી આવે છે. એ સ્થિતિમાં તે બોલતો નથી. મહાન વિચારો ને નવી શોધો એજ દિશામાં સ્ફુરી આવે છે. આ પ્રમાણે મહાન જ્ઞાનીઓનો ખરો અનુભવ, જગતની અસત્યતાનેજ સાબિત કરે છે. ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં આપણે શું કરીએ છીએ? અમુક વિષય ઉપર વિચાર કરીએ છીએ, આપણું સર્વ મન અને શક્તિ એ વિષય ઉપર રાખીએ છીએ; આથી મનમાં આ વિષય એટલો તો ઓતપ્રોત થઇ જાય છે કે મન તન્મય થઇ જાય છે અને પરિણામ એ આવે છે કે તે વિષય ઊડી જાય છે ને માત્ર આપણે સત્યજ્ઞાનમાંજ રમીએ છીએ.

માનસિક નિયમ પ્રમાણે અમુક વિષયનું જ્ઞાન થવાને માટે તેની સાથે બીજો ભિન્ન વિષય પણ હોવો જોઇએ; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જ્યારે દ્વૈતભાવ મનમાં નથી રહેતો, ત્યારે આત્મજ્ઞાન સ્થિર હોય છે અને તેથી કરીને ઉચ્ચ સ્ફુરણા થાય છે.

ટેનીસન જ્યારે લૉર્ડ ટેનીસન રહેતો નથી, ત્યારેજ તે કવિ ટેનીસન બને છે; તેજ પ્રમાણે બર્કલી ને હ્યુમ પણ જ્યારે અહં-ભાવ ભૂલી ગયેલા હોય છે, ત્યારેજ ખરા મહાન જ્ઞાનીઓ તરીકે ઝળકી નીકળેલા છે. કોઇ મહાન વિચાર આપણે પ્રદર્શિત કરીએ, તે વખતે તેનું માન આપણે ન ખાટી જવું જોઇએ; કારણકે જે સમયે તે વિચાર સ્ફુર્યો, તે સમયે આપણે પોતે નહોતા. જો અહં-ભાવ રહેલો હોત તો કદી પણ એ વિચાર સ્ફુર્યો હોતજ નહિ. અહંભાવ નહોતો તેથીજ પરમાત્માએ આપણામાં એ વાત ઉત્પન્ન કરી. આ પ્રમાણે મહાન જ્ઞાનીઓની સમાધિસ્થ અવસ્થા ડંકો વગાડીને કહે છે કે, જગત અસત્ય છે. યુદ્ધમાં પણ શૂરવીરો જગતની સત્યતા દૂર રાખી અહંભાવ મૂકી દે છે; ત્યારેજ શૂરાં કૃત્યો કરી શકે છે. શરીર ઉપર અનેક શસ્ત્રાસ્ત્ર આવી પડે છે, લોહી વહે છે; પરંતુ તે વિષે તેમને ભાન હોતું નથી. તેઓ તો આગળ ને આગળ શત્રુઓ સામે ધસ્યેજ જાય છે. આ સ્થિતિ-માં દુઃખ એ દુઃખ નથી લાગતું તેનું કારણ શું ? કારણ એજ કે ત્યાં શરીર એ શરીર નથી રહેતું ને જગત એ જગત નથી રહેતું. એ રીતિએજ નેપોલિયન, વૉશિંગ્ટન, વૅલિંગ્ટન ને બીજા સઘળા-ઓ તેઓનાં કૃત્યોથી સાબિત કરી આપે છે કે, જ્યારે અહંભાવ હોતો નથી, ત્યારે જગત અસત્યજ છે, એમ અનુભવાય છે.

જગતમાં આટલી બધી શોધોનું અસ્તિત્વ શાથી થાય છે? મન જે સમયે માત્ર સત્ય જ્ઞાનમાંજ રમી રહે છે; આત્મા પોતે ઇશ્વરમય બની જાય છે; અખિલ વિશ્વનું જ્ઞાન પોતેજ બની જાય છે; તેજ સમયે શોધો અસત્ય જગતમાં ઉદ્ભવે છે.

‘ૐ’નું ગુંજન કરતી વખતે ઇશ્વિરમાંજ ધ્યાન પરોવવાનું છે, પોતેજ ઇશ્વર છે એવું ભાન કરવાનું છે. જેમ સૂર્ય પ્રભાતમાં કે સંધ્યા સમયે રંગો ઉત્પન્ન કરે છે અને પાછા સમેટી લે છે, તેમ ત્રણે જગતનો પેદા કરનાર ને નાશ કરનાર એકજ છે.

સ્વપ્નાવસ્થામાં તમે વાઘવરૂ જુઓ છો, ને ભય લાગે છે કે, આ વાઘવરૂ તમને મારી નાખશે; પરંતુ તે વાઘ ને વરૂ જુદાં નથી પણ તમે પોતેજ તે છો. વેદાંત કહે છે કે, જાગૃતાવસ્થામાં પણ તમેજ દુશ્મનરૂપે જણાઓ છો. તમે પોતેજ સૂર્ય ને તળાવ બન્ને બનો છો. તળાવમાં જે પ્રતિબંબ પડે છે, તે પણ તમે પોતેજ

છો. દીપક ને પતંગિયું બંને તમેજ છો. ॐ નો ગુંજારવ કરતી વખતે અદ્વૈતભાવ એટલે સુધી હૃદયમાં રાખવો જોઇએ કે જેથી તેનો સાક્ષાત્કાર થાય; ને કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મદ, મત્સર વગેરે જડમૂળથી નાશ પામે. જેમ ગઇ કાલનાં કરેલાં કૃત્યો આજે જણાતાં નથી, તેમ જાગૃતાવસ્થાના અનુભવો પણ સ્વપ્નવત્ છે. પરમ સત્ય તો તમારો આત્માજ છે. તેનોજ સાક્ષાત્કાર કરો.

કેટલાક લોકો વિચારને જડ રૂપ આપવા ઇચ્છે છે; પરંતુ ખરી રીતે જડ વસ્તુઓનેજ વિચારરૂપે ગણવી જોઇએ. સૂક્ષ્મ સંસારની સરખામણીમાં તેઓ પ્રત્યક્ષ સંસારને સત્ય માને છે; પણ વેદાંતના મત પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ ને માનસિક સંસાર બંને અસત્ય છે. આ બંનેની પણ પેલી પાર જવું જોઇએ; કારણકે શાંતિ અને સુખ માત્ર સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારેજ મળે છે.

લોકો કહે છે કે, અમારે તો વાસ્તવિક અનંત જીવન જોઇએ છે. માત્ર વિચારોજ જોઇતા નથી; પણ જીવન એટલે શું ? જીવન એટલે સ્વપ્નાવસ્થા ? સુષુપ્તાવસ્થા ? કે જાગૃતાવસ્થા ? આ સર્વ માત્ર આત્મારૂપજ છે. સત્ય જીવન તે તમે પોતેજ છો, તમારો આત્માજ છે, ઇંદ્રિયો દ્વારા ખરાં સુખ કદી ભોગવાતાંજ નથી.

આત્માજ નગદ ધન અને ખરૂં જીવન છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો, તો આ જડ ભોગો તેમની મેળેજ તમને શોધતા આવશે. પતંગિયું જેમ દીપક ઉપર તૂટી પડે છે, તેમ ભોગો ને સુખો તમારી પાછળ પાછળ ઝંપલાવશે. આ આત્માજ પ્રણવ મંત્ર છે.

અઉમ્ એ ત્રણ માત્રાઓ ઉપરથી હિંદુઓ અને વિશેષે કરીને વેદો, સત્ય વસ્તુ કઇ છે તેનો ભેદ ખોલે છે; માટે જે સમયે આ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરો તે સમયે તનમનથી તેમાંજ મચી રહો. તમારા આત્મામાં ઓતપ્રોત થઇ જાઓ. મનસા, વાચા ને કર્મણા પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરો. તમારી રગેરગમાં ને નસેનસમાં આ મંત્રનો ધ્વનિ જાગૃત કરો. તમારાં હૃદયમાં તેના ધબકારા વાગવા દો. તમારા લોહીનાં ટીપેટીપામાં આ મંત્રનો મધુર રસ રેડો. તમે પોતેજ સાક્ષાત્ સ્વયંભૂ, તેજના પણ તેજ, અખિલ વિશ્વના નિયંતા, પરમ પ્રભુ અને સત્ય સ્વરૂપ થઇને રહેશો. સૂર્યમંડળ, ચૌદ ભુવન ને અખિલ બ્રહ્માંડ તમારાં ગાન ગાશે ને સર્વ પ્રકૃતિ દાસ થઇ હાથ જોડી તમારી સમક્ષ ઊભી રહેશે. ॐ ! ॐ !!

परिमितमां अपरिमित अथवा सान्तमां अनन्त×

સન્નારીઓ અને સજ્જનોના સ્વરૂપે વિરાજતા મારા અનંત આત્મા !

આજનો વિષય શરૂ કરતાં પહેલાં, દુનિયામાં શ્રોતાજનો લગભગ કેવા પ્રકારના હોય છે, તેમના સંબંધમાં હું બે શબ્દો બોલવાની જરૂર જોઉં છું.

દુનિયામાં ઘણાખરા લોકો એવા હોય છે કે તેઓ પોતાના કાનથી સાંભળતા નથી; પણ બીજાનાજ કાનથી સાંભળે છે. પોતાની આંખોથી જોતા નથી, પણ મિત્રોની આંખોથી જુએ છે. પોતાની રુચિથી રસ–સ્વાદ લેતા નથી, પરંતુ બીજાનીજ રુચિથી લે છે. આ બધું કેવું વિચિત્ર છે? હે જગતના માનવીઓ! હરેક પ્રસંગે તમે તમારીજ આંખોથી જુઓ; તમે તમારાજ કાનથી સાંભળો; દરેક પ્રસંગે તમે તમારી પોતાનીજ વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ કરો; તમારાં આંખ, કાન, કંઇ અમસ્થાં અને શોભા માટે નથી; પરંતુ ઉપયોગને અર્થેજ છે.

એક દિવસ 'રામ' એક મહોલ્લામાંથી પસાર થતો હતો, તેવામાં ત્યાં તેને એક ગૃહસ્થનો મેળાપ થયો તેણે 'રામ'ને કહ્યુંઃ "તમે આવો પહેરવેશ કેમ પહેરો છે? આવો પહેરવેશ પહેરવામાં તમારો શો હેતુ છે? તમે અમારૂં ધ્યાન શા માટે ખેંચો છો?" 'રામ' આવા લોકો તરફ હંમેશાં હસ્યા કરે છે. 'રામ' કહે છે કે, જો તમને હિંદુ સાધુઓના પહેરવેશથી આનંદ પડતો હોય, તો તમારા આનંદથી મને આનંદ થાય છે.

તમારૂં મંદ હાસ્ય એ મારૂં મંદ હાસ્ય છે.

પણ મહેરબાની કરી યોગ્ય રસ્તે જાઓ. જો વર્તમાનપત્રો

× સાન્ફ્રાન્સિસ્કોમાં "ધી ગ્રેટ ગોલ્ડન હૉલ"માં તા. ૧૦–૧–૦૩ ને દિવસે અપાયેલું ભાષણ.

કોઇ પણ માણસની તરફેણમાં અથવા વિરુદ્ધમાં એક પણ શબ્દ લખે, તો સમસ્ત જનસમાજ તે મંજૂર કરી લે છે.

આ વર્તમાનપત્રો આમ લખે છે અને બીજાં વર્તમાનપત્રો તેમ લખે છે એમજ લોકો કહ્યા કરે છે; પણ વર્તમાનપત્રોના લખાણોનો મૂળ આધાર શું છે? સામાન્ય રીતે છોકરાઓ અને સ્ત્રીઓ વર્તમાનપત્રોના ખબરપંત્રી હોય છે. એ બધી બીના કંઇ વિદ્વાન લેખકને હાથે નહિ, પણ હલકી પંક્તિના ખબરપત્રીઓના હાથથી લખાયેલી હોય છે. જો કોઇ શહેર–ફોજદાર જેવો મોટો માણસ, બીજા કોઈ માણસનાં વખાણ કરવા લાગે, અથવા લોકોમાં ખ્યાતિ પામેલો કોઈ માણસ કોઇને માન આપે તો બીજા બધા લોકો પણ તેમજ કરવા મંડી પડે છે. આ કંઇ સ્વતંત્રતા ન કહેવાય. દરેક પ્રસંગે તમારા પોતાના કાનનો તેમજ તમારી પોતાની આંખોનો ઉપયોગ કરવો એજ સ્વતંત્રતાનો અર્થ છે.

જે માણસે 'રામ' ને પૂછ્યું હતું કે, “ તમે આવો પહેરવેશ કેમ પહેરો છો ?” તેને 'રામે' જવાબ આપ્યો કે, “ભાઇ, મને કહો કે મારે આ રંગનું નહિ ને કોઇ બીજાજ રંગનું વસ્ત્ર શા માટે પહેરવું ? આના બદલે 'રામે' શા માટે કાળા કે ધોળા રંગનું વસ્ત્ર પહેરવું જોઇએ ? મહેરબાની કરીને એનું કોઇ કારણ મને કહો કે એમાં તમને શો દોષ જણાય છે ?” તે કોઇ પણ દોષ જણાવી શક્યો નહિ અને તેણે કબૂલ કર્યું કે મારા રંગીન વસ્ત્રના જેવુંજ તમારૂં રંગીન વસ્ત્ર પણ તમને અનુકૂળ છે. મારા વસ્ત્રની પેઠે આ તમારૂં વસ્ત્ર પણ ટાઢતડકાથી તમારૂં રક્ષણ કરે છે. બીજા રંગની માફક આ રંગ પણ સરસ છે. કોઇ પણ વસ્ત્ર જોશો, તો તેને કોઇ ને કોઇ રંગ હશેજ. કાળો રંગ હશે તો તે પણ એક રંગ છે; ધોળો પણ એક રંગ છે અને ગુલાબી પણ રંગ છે. વસ્ત્રને કોઇ પણ જાતનો રંગ તો હોય છેજ, રંગ વગર તે હોઇ શકેજ નહિ.

'રામે' તેને કહ્યું કે, તમે તમારા પ્રતિ, તેમજ તમારી આંખો અને કાન પ્રતિ દયાળુ થાઓ. તમે તમારી આંખોનો અને કાનનો ઉપયોગ કરો અને ત્યાર પછીજ તમે નિર્ણય ઉપર આવો. તમે બીજાઓએ કરેલા નિર્ણય પકડી બેસશો નહિ. તમે બીજાના અભિપ્રાયથી લેવાઈ જાઓ નહિ. **બીજાના અભિપ્રાયોથી**

લેવાઈ જવાની નબળાઇથી જેટલા તમે દૂર રહેશો તેટલા તમે સ્વતંત્ર બનશો.

તમે તમારા કાનથી, તમારીજ બુદ્ધિથી અને તમારીજ તુલનાશક્તિથી આ ભાષણ સાંભળો, એવી 'રામ' ની ઇચ્છા છે. જો તમે આ ભાષણો બરાબર ધ્યાનપૂર્વક સાંભળશો, તો 'રામ' તમને ખાતરી આપે છે કે, એથી તમને અત્યંત લાભ થશે. ઉદ્વેગ, ભય અને દરેક જાતના ઉપદ્રવથી તમે મુક્ત થશો.

લોકો કહે છે કે, સર્વેને માત્ર ધનજ જોઇએ છે, પણ ભાઇ તે ધન શા માટે જોઇએ છે? તમે તે ધન સુખનેજ માટે ઇચ્છો છો, બીજા કશાને માટે નહિ; છતાં તે ધનથી સુખ મળતું નથી. તમને સુખ મળે એવી તો અહીં એકજ વસ્તુ છે. કેટલાક એમ કહે છે કે, અમે એવાં ભાષણો સાંભળવા માગીએ છીએ કે જે અમારા હ્રદયમાં સારી છાપ પાડે અને ઊંડી અસર કરે-અર્થાત્ અમે એવાં ભાષણો સાંભળવા માગીએ છીએ કે જે અમને તત્કાળ અને પ્રત્યક્ષ ફળ આપે. તમે કોઇ બાળકના જેવા ન થશો. કોઇ પણ બાળક આગળ એકાદ મહોર કે શકરપારાનો કકડો ધરશો, તો તે બાળક એમાંથી શકરપારાનો કકડો લેશે, કે જેને ખાવાથી તેજ વખતે તેનું મોં ગળ્યું થાય. તે કંઇ સોનારૂપાનો કકડો લેશે નહિ. તમે પણ તે બાળકના જેવા ન થશો.

કેટલીક વખત ભાષણો અને વકતૃત્વ એ તાત્કાળિક અસર કરે તેવાં હોય છે; પણ તે માત્ર શકરપારા જેવાંજ હોય છે. એમાં કોઇ જાતની કાયમી અસર હોતી નથી. અહીં તો એક એવી વસ્તુ છે કે જે તમારા ઉપર કાયમી ચિરસ્થાયી અસર કરશે. લોકો યુનિવર્સિટીઓમાં કે કૉલેજોમાં ત્યાંના પ્રૉફેસરોનાં ભાષણો કલાકે કલાકે સાંભળે છે, પણ ત્યાંના પ્રૉફેસરો વકતૃત્વશકિત બતાવતા હોય અથવા તો વકતૃત્વકળાના નિયમો અનુસરતા હોય એમ કંઇ જણાતું નથી. પ્રૉફેસરો સામાન્ય રીતે ધીમે ધીમે, શાંતિથી અને વિચારી વિચારીને પોતાના વિદ્યાર્થીઓ આગળ ભાષણો આપે છે; પણ વિદ્યાર્થીઓએ તેઓનો એકેએક શબ્દ ગ્રહણ કરવોજ જોઇએ. પછી તે પ્રૉફેસરોમાં વિદ્યાર્થી ઉપર તત્કાળ અસર કરે એવી ઈશ્વરી શક્તિ હોય કે ન હોય; પણ વિદ્યાર્થીઓએ તો તેઓના મોંમાંથી નીકળતો દરેક શબ્દ ઝીલી લેવોજ જોઇએ.

આ પ્રમાણે આજે 'રામ' પણ દુનિયાને કહે છે કે, જેવી રીતે વિદ્યાર્થીઓ પ્રોફેસરોના શબ્દો સાંભળે છે તેવીજ રીતે દુનિયાએ પણ 'રામ'નાજ શબ્દો સાંભળવા. તમે કદાચ કહેશો કે આ શબ્દો આડંબરના છે; પણ હા, એ વખત હવે આવે છે કે જ્યારે.....×

સાન્તમાં અનન્ત એ આજ રાત્રિની ચર્ચાનો વિષય છે. જ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવું એ દુર્ઘટ છે અને તેમાં પણ વળી તત્ત્વજ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવું, એ તો ઘણુંજ દુર્ઘટ કામ છે. સોક્રેટિસના શબ્દો સંપૂર્ણ રીતે ખરા છે કે, "જ્ઞાન એ સદ્‌ગુણ છે." અંતે આ એક એવો વિચાર છે કે જે આખી માનવ પ્રજા ઉપર સત્તા ભોગવશે. એજ જ્ઞાન છે કે જે મનુષ્ય-જાત ઉપર સત્તા ભોગવે છે. એ એજ જ્ઞાન છે કે જે કર્મમાં રૂપાંતર પામે છે. લોકોને બધું તૈયાર થયેલું જોઇએ છે, પણ તે તૈયાર થયેલું લાંબો વખત ટકતું નથી. 'રામ' તમને એવું જ્ઞાન આપે છે કે, જે તેમને કર્મની અનંત શક્તિમાં ફેરવી નાખશે. એને લોકપ્રિય કરવું એ મુશ્કેલ છે, તોપણ આ કઠિન અને અઘરા વિષયને જેમ બને તેમ સરળ કરવા અમે બનતો પ્રયાસ કરીશું.

દુનિયામાં તમને જે નાનામાં નાની વસ્તુ જણાય તેનાથી આપણે પ્રથમ શરૂઆત કરીશું. એક ખસખસનો અથવા રાઇનો દાણો અથવા તમારી મરજીમાં આવે તેવું કોઇ પણ બીજ લો. આ બીજ ઘણુંજ નાનું છે. એને હથેળીમાં મૂકી મોં આગળ ધરો. આ બીજ શું છે, તે આપણે જરા તપાસીએ.

જમીનમાં આ બીજને વાવો. ઘણાજ થોડા વખતમાં તેમાંથી સુંદર પાનવાળો એક છોડ થશે અને અમુક સમયે એક બીજ આપણને હજારો બીજાં બીજ આપશે. આ આપણને મળેલાં હજારો બિયાં પાછાં વાવી દો અને તેમાંથી આપણને તેજ જાતનાં પાછાં લાખો બિયાં મળશે. વળી તમે પાછાં લાખોયે વાવી દો અને તેમાંથી પાછાં કરોડો બિયાં મળશે. આ શો ચમત્કાર? તે મૂળ બીજ કે જેનાથી આપણે શરૂઆત કરી હતી, તે હવે ક્યાં

× 'રામ' આ વખતે તદ્દન શાંત થઇ ગયા હતા અને એવા વિચારમાં ગરકાવ થઇ ગયા હતા કે, આખી દુનિયા જરૂર એક વખત આધ્યાત્મિક જીવનના ઝરામાંથી તૃપ્તિપર્યંત પાન કરશે અને જે અંતિમ લક્ષ્યને 'રામ' દર્શાવી રહ્યા હતા, તેજ માનવજાતિનું નિર્માણ-સ્થાન બનશે.

છે? તે તો આ જમીનમાં નાશ થઇ ગયું છે. તે હવે હતું ન હતું થઈ ગયું છે, પણ તે બીજમાંથી તેજ જાતનાં લાખો અને કરોડો બીજ હવે આપણે પ્રાપ્ત કર્યાં છે. આ મૂળ બીજ કે જેનાથી આપણે આરંભ કર્યો છે, તેની અંદર કેવું અનંત સામર્થ્ય, કેવી અનંત શક્તિ ગુઢપણે તિરોભાવ પામીને રહેલી હતી!

હવે પાછો એક પ્રશ્ન ઊઠે છે કે, "આ ખસખસનું અથવા રાઇનું બીજ છે, એમ કહેવામાં તમારો શો આશય છે? માત્ર બીજનો આકાર કદ, વજન અને ગંધજ કહેવાનો આપનો ભાવ છે; પરંતુ "તેના જેવી બીજી આકૃતિઓની ઉત્પત્તિનું સ્થાન" એવો પણ બીજો અને ખરો અર્થ તેનો ખરો કે નહિ?" "વજનમાં, રંગમાં, વાસમાં અને સ્વાદમાં એ મૂળ બીજના જેવુંજ આપણે એક બીજું કૃત્રિમ બીજ બનાવીએ, પણ તે કદી મૂળ બીજ જેવું નહિજ નીવડે. તે તો એક રમકડા જેવુંજ થશે. આવી રીતે આપણે જોઇએ છીએ કે "બીજ" શબ્દમાં આંતર અને બાહ્ય, એમ બે અર્થ રહેલા છે. આકૃતિ, કદ, વજન અને તેના જે જે ગુણો આપણે આપણી જ્ઞાનેંદ્રિયોથી જાણી શકીએ, એ તો બીજ શબ્દનો બાહ્ય અર્થજ છે અને અનંત સામર્થ્ય અને અનંત અપ્રકટ શક્તિ એ બીજની આકૃતિમાં ગુપ્ત રહેલ હોવાથી, એ બીજનો આંતર અર્થ, અનંત અને અદ્ભુત વસ્તુ એવો છે. એજ રીતે આપણે હરેક પદાર્થમાં અનંતતા જોઈ શકીએ છીએ. હરેક હદવાળી આકૃતિમાં અનહદ સામર્થ્ય અને અનહદ અનુદ્ભુત શક્તિ, અનહદ ઉત્પાદકશક્તિ રહેલી આપણે જોઇ શકીએ છીએ અને એ આંતર અનંતતા, તેજ એ બીજ શબ્દનો ખરો અર્થ છે. તેની બાહ્ય આકૃતિ એ કાંઇ તેનો ખરો અર્થ નથી. જો એજ ખરો અર્થ હોય, તો પછી તેના બાહ્ય આકારના નાશની સાથેજ આ અનંત અનુદ્ભુત શક્તિ, આ અનેક ઉત્પાદક શકિત પણ નાશ પામવી જોઇએ; પણ તેમ બને છે ખરૂં? આ બીજનું બાહ્ય સ્વરૂપ જમીનમાં સડીને નાશ પામે છે, પણ શું તે બીજમાં રહેલી અનંતતા પણ નાશ પામે છે? ના, ના; એ તો જરાયે નાશ પામતી નથી. એ અનંતતાનો વિનાશજ કેવી રીતે થઇ શકે? એનો નાશ તો કદીયે થતોજ નથી. પ્રથમ બીજમાંથી ઉત્તરોત્તર હજારમી વખત ઉત્પન્ન થયેલું એક બીજ આપણે લો. એ બીજને પાછું વાવો અને પછી તમે જોશો કે, એ પ્રથમ બીજના જેવીજ આ બીજમાં

પણ વિકાસની અનંત શક્તિ રહેલી છે! આ લાખમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા બીજની અંદર પણ, મૂળ બીજના જેવીજ અપરિમિત અનુદ્‌ભુત ઉત્પાદક શક્તિ રહેલી છે!

આ પ્રમાણે બીજની અંદર રહેલી અનંતતા એજ એ 'બીજ' શબ્દનો ખરો અર્થ છે, એ હવે આપણે જાણ્યું છે. આ અનંતતા જેવી મૂળ બીજમાં પ્રથમ આપણે જોઇ હતી, તેવી ને તેવીજ તે મૂળ બીજમાંથી હજારમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા બીજમાં પણ કાયમ રહેલી આપણે જોઇએ છીએ અને કરોડમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા બીજમાં પણ તે તેવી ને તેવીજ કાયમ રહેશે. એ ઉપરથી હવે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે, બીજની અંદર રહેલું અનંત સામર્થ્ય અને અનંત ઉત્પાદન શક્તિ એ અવિકારી અને અવિનાશી છે, તે કદીયે નાશ પામતી નથી. બીજનું બાહ્ય સ્વરૂપ નાશ પામશે, પણ તેનું આંતર સ્વરૂપ કદીયે નાશ પામતું નથી.

આ પ્રમાણે બીજનો આત્મા કે જેને હું બીજની અંદર રહેલી ખરી અનંતતા કહું છું, તે કદીયે નાશ પામતો નથી; તે કદીયે વિકાર પામતો નથી; તે ત્રિકાળમાં નિરંતર એકજ સ્વરૂપે વિલસી રહે છે.

આ પ્રમાણે આપણે જોઇએ છીએ કે, "બીજ" એ વસ્તુનો ખરો અર્થ કે જેને હું ચૈતન્ય અથવા આત્મા કહું છું, તે કદીયે ક્ષીણ થતો કે વૃદ્ધિ પામતો નથી. સારાંશમાં બીજનું ખરૂં સ્વરૂપ કાલે, આજે અને સર્વદા તેનું તેજ છે. તે અપરિમિત છે; તે અનંત છે; નાશની સાથે તેની અનંતતાનો નાશ થતો નથી. તે અવિનાશી છે; તે અવિકારી છે; તેની અંદર વૃદ્ધિ કે ક્ષય કાંઇ પણ પરિવર્તન થતું નથી.

આ બધું કહેવામાં કંઈ પણ પુનરુક્તિ થતી હોય, તો 'રામ'-ને તેને માટે ક્ષમા કરશો; કારણકે 'રામ' જાણે છે કે, પુનરુક્તિ એ કેટલીક વખતે જરૂરની છે.

જેને પ્રોટોઝા અથવા પ્રોટોપ્લેઝમના નામથી અંગ્રેજીમાં ઓળખવામાં આવે છે, એવા આદ્યસૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવી રીતે વિકાસ પામે છે, તે તમે જાણો છો? ભૌતિકશાસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે તે સૂક્ષ્મ જંતુઓ દ્વિધાકરણથી–તેના બબ્બે કડકા થવાથી વિકાસ પામે છે. આ દ્વિધાકરણ સ્વાભાવિક રીતેજ થાય છે. એવા એક

સૂક્ષ્મ જંતુના તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર વડે બરાબર બે સરખા ભાગ કરો. પછી તેનું શું થશે? કહેશો કે, આવું કરવું એ ક્રૂરતા છે. કોઈ પણ માણસનું દ્વિધાકરણ કરીએ-તેના શરીરમાં કટારી મારીને જો તેના બે ભાગ કરીએ, તો તે માણસ મરી જવાનો. આવીજ રીતે તે સૂક્ષ્મ જંતુના બે ભાગ કરીએ તો તે પણ જરૂર નાશ પામે, પણ ખરૂં જોતાં તે તેમ નથી. તે સૂક્ષ્મ જંતુના બે ભાગ કરતાંજ તે તો ઊલટો એકનો બે બને છે. આ એક પરમ આશ્ચર્ય છે! તેના બે ભાગ કરો એટલે તે એકમાંથી બે થવાના અને તે પણ પ્રથમના જેટલાજ મોટા! વળી આ બન્નેને લઈને તેના બબ્બે વિભાગ કરો. વળી તે પ્રત્યેકના બબ્બે વિભાગ કરો. આવી રીતે કરતાં તમે જોશો કે, તેનો નાશ થવાને બદલે બળમાં અને વેગમાં મૂળ જંતુના જેવાંજ તમારી પાસે અસંખ્ય જંતુઓ થશે! તમે તેની જેટલી સંખ્યા વધારવા ધારશો, તેટલી વધારી શકશો. આ કેવું આશ્ચર્ય! કેવું આશ્ચર્ય!

તમારી આગળ જે જંતુ છે, તેનો આકાર અને શરીર તમે જુઓ છો. સૂક્ષ્મ જીવ એ શબ્દનો હું બાહ્ય અર્થમાં ઉપયોગ કરૂં છું. તે જંતુનો આકાર, તેનું કદ, તેનું વજન, તેનો રંગ વગેરે તેના શરીરનું બંધારણ એજ તેનો બાહ્ય અર્થ છે. એનું સત્ય સ્વરૂપ તે તેની આંતર શકિત છે. આંતર તેજ, આંતર ચેતના એજ સૂક્ષ્મ જીવનો ખરો અર્થ છે. બાહ્ય સૂક્ષ્મ જીવને મારી નાખો, તેના શરીરનો નાશ કરી નાખો; પણ તેથી કંઈ સત્ય જીવન-આત્મા અથવા તમે જો તેને ચૈતન્ય કહેતા હો, તો તે ચૈતન્યનો નાશ થનાર નથી. તે તો જેમનું તેમ સદાકાળ એક રૂપેજ રહે છે. શરીરોને બદલ્યા કરો, શરીરોનો નાશ કર્યા કરો, પણ શરીરના નાશથી તે સત્ય ચૈતન્યનો કદી પણ નાશ થતો નથી. શરીરનો નાશ થવાથી તો માત્ર આકારનોજ નાશ થાય છે.

બંધુઓ! એ અમરતા એજ તમારૂં સત્ય-દિવ્ય સ્વરૂપ છે. એ બાહ્ય જીવનને લાખો અને કરોડો ગણું કરી શકાય, પણ તેના શરીરની અંદર ગુઢપણે રહેલું એ સત્ય ચૈતન્ય, તો તેમનું તેમ અને ત્યાંનું ત્યાંજ છે! સાન્તમાં અનંત તે એજ છે! વિનાશીમાં અવિનાશી તત્ત્વ તે એજ!

હવે પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે, જ્યારે શરીરો અનેક થતાં જાય

છે, ત્યારે શું તેની જોડે તેની અંદર રહેલી અનંત શક્તિ પણ અનેક ગણી થતી જાય છે? શું તેની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે? ના, એ શક્તિ કે તેની સંખ્યા વધતીયે નથી અને ઘટતીયે નથી. આ દૃશ્ય શરીરની અંદર રહેલી તે સત્ય અનંત વસ્તુ તો કોઇ રીતે વિકારજ પામતી નથી! તે કોઇ રીતે વધતી પણ નથી અને ક્ષીણ પણ થતી નથી. તે તો સદા જેવી ને તેવીજ એકરસ—એક સ્વરૂપે-જ સદાકાળ રહે છે.

એક દૃષ્ટાંત આપી વેદાંતની દૃષ્ટિએ આનો ખુલાસો કરીએ.

એક નાનું બાળક હતું, જેને પહેલાં કદી દર્પણ દેખાડવામાં આવ્યું નહોતું. તમે જાણો છો કે હિંદુસ્તાનમાં નાના બાળકને કદી દર્પણ નથી દેખાડતા. એક દિવસે તે બાળક ઘૂંટણિયે ચાલી પોતાના પિતાના દીવાનખાનામાં ગયું. ત્યાં ભીંતે ટેકવીને ભોંય ઉપર મૂકેલું એક દર્પણ હતું. બાળક તે દર્પણ પાસે જઈ પહોંચ્યું, એટલે જુઓ મજા! તે દર્પણમાં એક નાના સરખા બાળકનો દેખાવ તેની નજરે પડે છે. બાળકો હમેશાં બાળકો તરફ વધારે ખેંચાય છે. તમારામાંથી કોઇને બાળક હોય, તો તેને તેડીને કોઇ વખત તમે તમારા મિત્રને ત્યાં જશો, તો તમે ત્યાં તમારા મિત્ર સાથે વાતચીત કરવા લાગશો, એટલામાં તો બાળક ઘરનાં બાળકો સાથે ભાઇબંધી કરી લેશે. પેલા બાળકે પોતાના જેવડું એક બાળક તે દર્પણમાં જોયું, એટલે તરતજ તે દર્પણ તરફ ધસી ગયું. એમ થવાથી તરતજ દર્પણ માંહેનું બાળક પણ તે બહારના બાળક તરફ ધસી આવ્યું. બાળક તો બહુ રાજી થવા લાગ્યું કે, દર્પણનું બાળક મારૂં ભાઇબંધ છે અને મારી પેઠે તે પણ મને ચાહે છે. બાળકે પોતાનું નાક દર્પણને અડકાડ્યું, એટલે દર્પણ માંહેલા બાળકે પણ પોતાનું નાક સામું ધર્યું. આવી રીતે એકબીજાનાં નાક એકબીજા સાથે અડકાડવામાં આવ્યાં. ત્યાર પછી તેઓએ એકબીજાનો હોઠ એકબીજાના હોઠ સાથે અડકાડ્યો. વળી બાળકે પોતાના હાથ ચાટલા ઉપર મૂક્યા, એટલે દર્પણના બાળકે પણ જાણે હાથથી હાથ મેળવવા જતું હોય તેવી રીતે પોતાનો હાથ બહારના બાળક તરફ લંબાવ્યો; પણ તે બાળકે જેવો પોતાનો હાથ તે દર્પણ ઉપર મૂક્યો, કે તરતજ તે દર્પણ જમીન ઉપર પડ્યું અને ભાગીને બે કકડા થઇ ગયા. હવે પેલા બાળકને તેમાં એકના બદલામાં બે બાળકો જણાયાં. તેની માતા

જોડેના ખંડમાંજ કામ કરતી હતી, ત્યાંથી ચાટલું ભાગ્યાનો અવાજ સાંભળીને પોતાના પતિના ખંડમાં દોડી આવી અને જોયું તો માલૂમ પડ્યું કે, પોતાનો પતિ ત્યાં નથી, પણ બાળકે દીવાનખાનામાં પડેલી વસ્તુઓની ભાંગફોડ કરવા માંડી છે. ચાટલું ભાગી નાખેલું જોઈને, જાણે હમણાં ટીપી નાખશે એવી રીતે ધમકાવતી તે તેની પાસે આવી; પણ તમે જાણો છો કે માતાનો ગુસ્સો તો ધમકાવવા પૂરતોજ હોય છે એમ બાળક પોતાના અનુભવથી જાણે છે; જેથી તેં આ શું કર્યું ? તું આ શું કરે છે ? વગેરે માતાના ધમકીના શબ્દોથી બાળક જરાયે ન ડર્યું. બાળકને આ શબ્દો ધમકીના નહિ પણ ઊલટા સવળા લાગ્યા. તેણે જવાબ આપ્યો: “ મા ! જો, જો, આ મેં બે બનાવ્યાં, આ મેં બે કર્યાં. ” આ પ્રમાણે આ બાળકે એક બાળકમાંથી બે બાળક કર્યાં. મોટી ઉંમરનું થતાં પહેલાંજ આ બાળક તો બે બાળકનો પિતા થયું ! તેનું કહેવું સાંભળી માતા હસી પડી અને બાળકને ઊંચકીને પોતાના ખંડમાં લઇ ગઇ.

તમે પેલા દર્પણના બે કકડા ઉપાડી લો અને તેને એમને એમ ન રહેવા દેતાં, બેના ચાર કકડા કરો; એટલે તમને તેમાં ચાર બાળકો જણાશે. એ નાનું બાળક દર્પણના ચાર કકડાના આઠ કકડા કરીને આઠ બાળક ઉત્પન્ન કરી શકશે. આવી રીતે મરજીમાં આવે એટલાં બાળકો ઉત્પન્ન કરી શકાય; પણ એક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે, દર્પણના કકડા કરવાથી તે ખરી વસ્તુમાં, તે ખરા બાળકમાં કંઇ વધઘટ થાય છે ખરી ? તેમાં તો કંઇ પણ વધારો કે ઘટાડો થતોજ નથી. વધારો અને ઘટાડો તો માત્ર પેલા દર્પણના ટુકડાઓમાંજ થાય છે. દર્પણના ટુકડાઓમાં જે તમે વધારો જુઓ છો, તે વધારો કાંઇ બાળકમાં નથી. બાળક તો તેમનું તેમજ છે. અપરિમિતમાં કેવી રીતે વધારો થઈ શકે ? અને જો થઇ શકે, તો તે અપરિમિતતાનું નામ અનંતતાજ નહિ. એજ પ્રમાણે અનંતતામાં ઘટાડો પણ કેવી રીતે થઇ શકે ? જો થઇ શકે, તો તેનું નામ અપરિમિતતા અને અનંતતાજ નહિ.

આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ જંતુના દ્વિધાકરણના સંબંધમાં પણ વેદાંતનો ખુલાસો એજ છે કે જ્યારે તમે એક સૂક્ષ્મ જંતુ લઇ તેના બે વિભાગ કરો છો, ત્યારે તેનું શરીર કે જે બરાબર પેલા દર્પણના જેવુંજ છે, તેના બે વિભાગ થાય છે ખરા; પરંતુ તે

સૂક્ષ્મ જંતુના શરીરના વિભાગ કરવાથી કંઇ તેની આંતર શક્તિ–તેની આંતર વાસ્તવિક અનંતતા–તેનું આંતર ચૈતન્ય–તેનો અંતરાત્મા અથવા તમને યોગ્ય લાગે તે નામ તેને આપો, તેનો કોઇ પણ રીતે વિભાગ થતો નથી. જ્યારે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરોનો વધારો કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મ જીવમાં રહેલી જે સત્ય શક્તિ, જે સત્ય દિવ્યતા તેમાં કોઇ પણ જાતની વૃદ્ધિ થતી નથી; તે તો તેમની તેમજ રહે છે. શક્તિ પેલા ખરા બાળકના સમાન છે અને તે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરો પેલા દર્પણના કકડા જેવાં છે. જ્યારે તે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરોના ભાગ, તેના પણ ભાગ અને વળી તે ભાગના પણ ભાગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેની અંદર રહેલી જે અવિકારી અનંત શક્તિ છે, તે આ હજારો અને લાખો શરીરોમાં એકસરખી રીતે આવિર્ભાવ પામતી ચાલે છે. તે પોતાનું પ્રતિબિંબ અને આભાસ પાડ્યા કરે છે; છતાં પોતે તો તે ને તેજ રહે છે. તે એકજ છે, તે દ્વૈત નથી, તે બહુ નથી, તે "एकमेवाऽद्वितीयं" છે. અહા! કેવું પરમ આશ્ચર્ય! અહો! કેવો આનંદ! આ શરીરના ભાગ કરો, આ શરીરને છેદી નાખો અને છતાં હું છેદાતો નથી! હું મરતો નથી! મારો સત્ય આત્મા, મારૂં સત્ય રૂપ તો મરણ પામતુંજ નથી. આ શરીરને ભલે આમ ને આમ જીવતું બાળી નાખો, તમારી મરજીમાં આવે તેમ તેનું કરો, પણ તે આત્માને કોઈ જાતની આંચ આવતી નથી. **તમારૂં વાસ્તવ સ્વરૂપ–તમે પોતે અપરિમિત અને અનંત છો, તેનો તમે સ્વાનુભવ કરો**, તે તમે જાણો. જે ક્ષણે મનુષ્ય પોતે પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ જાણે છે, તેજ ક્ષણે તે નિર્બંધ થાય છે. હરેક ભય–વિઘ્ન, હરેક વ્યાધિ એ સૌથી તે પર થાય છે, માટે તેને જાણો અને તે રૂપ થાઓ.

અહા! આ કેવું આ આશ્ચર્ય છે કે તે એકજ અનંત શક્તિ આ સર્વ શરીરોમાં, આ બધી દૃશ્ય વ્યક્તિઓમાં, આ બધી દૃશ્ય આકૃતિઓમાં પ્રકાશે છે! અહા! તે હું છું. તે હું છું. તે અનંત એવો હુંજ મહાન વક્તાઓનાં શરીરોમાં, મહાત્માઓનાં તનમાં, તેમજ અધમ જંતુઓના દેહમાં આવિર્ભાવ પામું છું! અહા કેવો આનંદ! હું અપરિમિત શરીર નહિ, પણ અપરિમિત અનંત આત્મા છું. આ સત્યનો અનુભવ કરો અને સ્વતંત્ર બનો. આ કેવળ શબ્દોજ નથી. આ કેવળ કાલ્પનિક વાતોજ નથી, પણ

સત્યનું પણ સત્ય છે. તે પરમ સત્ય, તે સત્ય શકિત કે જે તમે છો, તેનો અનુભવ કરો. તમે અનંત છો એનો તમે અનુભવ કરશો કે તત્કાળ તમે હરેક વિઘ્નથી મુકત થઇ જશો.

ધારો કે જગતમાં હજારો દર્પણો છે; એમાંનું એક કાળું છે, એક સફેદ છે, એક રાતું છે, એક પીળું છે, એક લીલું છે, એક બાહ્યગોળ છે, એક આંતર્ગોળ છે, એક પાસાવાળું છે, એક દૂરદર્શી છે તો એક સમીપ છે. આવી રીતે ઘણી ઘણી જાતનાં દર્પણો ચારે તરફ છે. એક માણસ તે બધાંના મધ્યભાગમાં ઊભો છે, તેનું દર્પણોમાં પ્રતિબિંબ પડે છે. એક ઠેકાણે એક રાતો દર્પણમાં તે પોતાને રાતો દેખે છે, એક ઠેકાણે પીળો દેખે છે, એક ઠેકાણે કાળો દેખે છે, આંતર્ગોળ દર્પણમાં તો તે પોતાનો બેડોળ આકાર જુએ છે. બાહ્યગોળ દર્પણમાં વળી પેટ પકડીને હસવું પડે એવો પોતાને વિરૂપ થયેલો તે જુએ છે. આવી રીતે અનેક પ્રકારના આકાર અને રૂપમાં તે પોતાનેજ રહેલો જુએ છે; તેમ આ બધાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપોમાં માત્ર એક અભેદ્ય-અવિકારી-અચળ અને અદ્વિતીય સત્ય રહેલું છે. તેને તમે જાણો અને સ્વતંત્ર બનો. તેને તમે જાણો અને તમારા શોક અને મોહને નિર્મૂળ કરો. તમારૂં સત્ય-દિવ્ય અને અનંત સ્વરૂપ, કે જે આ ભિન્ન ભિન્ન કાચમાં આવિર્ભાવ અને સ્ફુરણ પામે છે; તેનો આ વિરૂપતા અને બેડોળપણા સાથે કોઇ પણ જાતનો સંબંધ નથી, ભિન્નતા તો માત્ર તમારા શરીરમાંજ છે. આ બધાં શરીર અને મન જુદી જુદી જાતના કાચ સમાન છે-એક શરીર દૂરદર્શી કાચના જેવું, તો એક શરીર પાસાવાળા કાચના જેવું; એક શરીર સફેદ કાચના જેવું, તો એક શરીર આંતર્ગોળ કાચના જેવું અને એક બાહ્યગોળ કાચના જેવું. આવી રીતે જુદાં જુદાં શરીરો જુદા જુદા કાચના જેવાં હોઈ શકે, પણ તમે પોતે કાંઈ એ બાહ્ય અસત્ય શરીરો નથી. અજ્ઞાનતાથી તમે તમારી જાતને શરીર કહો છો; પરંતુ તેથી કાંઈ તમે તે શરીર બની જતા નથી. તમે તો અનંત શકિત છો, તમે અવિકારી-નિત્ય-અચળ અને દિવ્ય છો; તે તમે જાણો, તે તમે અનુભવો અને પછી અખિલ જગતમાં, અખિલ વિશ્વમાં તમે તમારા સ્વરૂપને સર્વત્ર વસી રહેલું જોશો.

હિંદુસ્તાનમાં કાચનાં ઘરો થાય છે. એ કાચનાં ઘરમાં ચારે તરફ ભીંતોમાં ને છતોમાં જુદી જુદી જાતના કાચ અને દર્પણો

ટાંગવામાં આવે છે. ઘરનો માલિક તે ઘરમાં આવે છે અને ચારે બાજુએ તે પોતાને પ્રતિબિંબિત થયેલો જુએ છે.

એક વખત આવાજ કાચના ઘરમાં એક કૂતરો આવી ચડ્યો. તે ગૃહસ્થની જમણી બાજુએ એક કૂતરાનું લશ્કર આવતું હોય એમ તે કૂતરાને લાગ્યું. તમે જાણો છો કે કૂતરાઓ ઘણા ઝેરીલા હોય છે. તેઓ પોતાની નજીકમાં બીજા કોઇ કૂતરાને દેખી કે ખમી શકતા નથી. જ્યારે આ કૂતરાએ તે ગૃહસ્થની જમણી બાજુ તરફ અનેક કૂતરાઓ આવતા જોયા, ત્યારે તે ત્યાંથી ડાબી બાજુ તરફ ફર્યો; પણ તે તરફ પણ ભીંતોમાં હજારો કાચ જડેલા હતા, તેથી ત્યાં પણ જાણે તે ગૃહસ્થને ફાડી ખાવા દોડ્યું આવતું હોય, એવું એક કૂતરાનું લશ્કર તેને જણાયું ! તે ત્રીજી ભીંત તરફ ફર્યો, તો ત્યાં પણ કૂતરાઓજ જોયા. ચોથી ભીંત તરફ પણ તેણે તેવુંજ જોયું. તેણે ડોક ઊંચી કરીને ઉપર જોયું તો જાણે આકાશમાંથી હજારો કૂતરાઓ આવતા હોય એમ જણાયું. તે કૂતરો આથી બહુ ભયભીત થઈ ગયો. તેણે ફલંગ મારી, એટલે આ બધા કૂતરાઓએ પણ ચારે તરફથી ફલંગ મારી. આ જોઇને તે ભસવા લાગ્યો એટલે ચારે બાજુના કૂતરાઓએ પણ ભસવા માંડ્યું. પોતાના તરફ બધા કૂતરાઓ મોં ફાડી રહ્યા હોય એમ તેને જણાયું. તેના ભસવાથી ચારે બાજુની ભીંતોમાંથી તેવોજ અવાજ ફરી વળ્યો. હવે તેણે બહુ ભયથી વ્યાકુળ થઇ જઇને કૂદવા માંડ્યું; ઘડીકમાં આમ અને ઘડીકમાં તેમ તેણે દોડાદોડ કરી મૂકી. અંતે તે બિચારો બહાવરો બની ત્યાં ને ત્યાંજ થાકીને મરણ પામ્યો !

આજ પ્રમાણે વેદાંત તમને કહે છે કે, આ દુનિયા એક મહાન કાચગૃહ છે અને આ બધાં શરીરો જુદી જુદી જાતના કાચો છે. જેવી રીતે પેલા કૂતરાએ ચારે બાજુની ભીંતોમાં પોતાને પ્રતિબિંબિત થયેલો જોયો, તેવીજ રીતે તમારો સત્ય આત્મા પણ ચારે તરફ પ્રતિબિંબિત થયેલો છે. બરાબર એજ પ્રમાણે એકજ અપરિમિત આત્મા, એકજ અપરિમિત દિવ્ય સ્વરૂપ, એકજ અનંત શક્તિ આ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન રૂપોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. આ એકજ અનંત 'રામ' સર્વે ભૂત પ્રાણીઓમાં પ્રતિબિંબિત થઈ રહ્યો છે. અજ્ઞાન લોકો પેલા કૂતરાની માફક આ દુનિયામાં આવે છે અને કહે છે કે, "પેલો માણસ મારો વિનાશ કરશે, તે મને ઠાર મારી નાખશે." આહા ! ! આ જગતમાં કેટલાં બધાં

ભય અને ઈર્ષ્યા ? અને તે શાથી છે ? એ કૂતરાના જેવી અજ્ઞાનતાથીજ છે. આ દુનિયામાં ઈર્ષ્યા અને ભય તે કુતરાના જેવી અજ્ઞાનતાને લઈનેજ છે. તમે તમારી સમજણ ફેરવી નાખો અને પછી એક મહાન કાચવાળા ગૃહના માલિકની માફક આ દુનિયામાં આવો. તમે આ દુનિયામાં ડી–ઓ–જી–ડૉગ એટલે શ્વાનની માફક નહિ, પણ જી–ઓ–ડી–ગૉડ પ્રભુની માફક આવો. તમે આ સમસ્ત વિશ્વના માલિક બનશો; તેમજ તમારા હરીફો–મિત્રો અને શત્રુઓને આગળ વધતા જોઈને તમારૂં હૃદય હર્ષથી પ્રફુલ્લિત થશે. કોઈનો પણ વિજય જોઈને તમે આનંદમાં ગરકાવ થશો. આવી રીતે આ દુનિયાને તમે એક સ્વર્ગધામ બનાવી દેશો.

હવે આપણે મનુષ્યવર્ગ તરફ વળીએ. તમે બીજના દૃષ્ટાંતમાં, શાંત વસ્તુમાં અનંત વસ્તુ જોઈ છે. તે એક વનસ્પતિવર્ગનું દૃષ્ટાંત હતું. તે પછી તમને સૂક્ષ્મ જીવમાં–પરિમિતમાં અપરિમિતપણું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે જે એક પ્રાણીવર્ગનું દૃષ્ટાંત હતું. વળી તમે કાચના દૃષ્ટાંતમાં–પરિમિત વસ્તુમાં અપરિમિતપણું જોયું, તે દૃષ્ટાંત ખનિજવર્ગમાંથી લેવામાં આવ્યું હતું. હવે આપણે મનુષ્યવર્ગ તરફ વળીએ.

જેવી રીતે મૂળ બીજ નાશ પામ્યું અને તેમાંથી હજારો બીજાં બીજો ઉત્પન્ન થયાં, તોપણ જે વાસ્તવિક બીજ છે, તે તો વધ્યુંયે નાહ અને ઘટ્યું પણ નહિ; તે તો એક સ્વરૂપે જેવું ને તેવુંજ રહ્યું; વળી જેવી રીતે મૂળ સૂક્ષ્મ જંતુ નાશ પામે છે અને તેમાંથી હજારો જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, છતાં પણ મૂળ વાસ્તવિક જીવ તો તેનો તેજ રહે છે અથવા જેવી રીતે દર્પણ ફૂટી જાય છે, તોપણ તે સત્ય બાળકના કકડા થતા નથી; તેજ રીતે જ્યારે માણસ મરી જાય છે, ત્યારે તે પોતાની પાછળ બે સંતાન અને કેટલીક વખત તો ડઝન ડઝન સંતાન પણ મૂકી જાય છે; કેટલાક અંગ્રેજોને, હિંદુસ્તાનમાં રહેનાર એંગ્લો ઇન્ડિયનોને કોડી કોડી સંતાન હોય છે. એ પાછા મરી જાય છે, ત્યારે પોતાની જગ્યાએ મરી જાય છે અને તેમાંથી બે, ચાર, આઠ અને તેમાંથી કાળે કરીને હજારો બીજો થાય છે. તેવીજ રીતે સ્ત્રી અને પુરુષનાં જોડાંઓમાંથી તેજ જાતનાં કોડીબંધ, એટલુંજ નહિ પણ હજારો અને લાખો જોડાં વૃદ્ધિ પામે છે.

અહીં આના સંબંધમાં વિસ્તારથી કહેવાનો અવકાશ નથી.

આ એક ભાષણમાં તો માત્ર તેની રૂપરેખાજ આપી શકાય.

વેદાંત કહે છે કે, જેવી રીત બીજ, સૂક્ષ્મ જીવ અને કાચના સંબંધમાં છે; તેવીજ રીત તમારા સંબંધમાં પણ છે. આદ્ય પુરુષ અને આદ્ય સ્ત્રીનું જોડું મૃત્યુ પામ્યું અને તેમાંથી–ધારો કે બાયબલના આદમ અને ઇવ નામના જોડામાંથી–આ જગતની, સકળ માનવસૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ.

અહીં ફરીથી તમને વેદાંત કહે છે કે, આ દૃશ્ય પ્રપંચનું નાનાપણું એ તમારા ખરા આત્મસ્વરૂપમાં કંઈ પણ વૃદ્ધિ કે ન્યૂનતા કરી શકતું નથી. તમારી અંદર રહેલું તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ તો અપરિમિત અને અનંત છે. બધી માનવજાત એક વખત નાશ પામે અને એકજ જોડું રહેવા પામે, તોપણ તેમાંથી કરોડોની વસ્તી થઇ જવાની. અપરિમિત, અનંત અને અનુદ્ભુત શકિત મનુષ્યના પહેલા જોડામાં ગૂઢપણે રહેલી હતી, તેજ હાલ દરેકે-દરેક જોડાંમાં પણ વધઘટ થયા વગર જેવી ને તેવીજ રહેલી છે અને આ અપરિમિતતા, આ અનંતતા તેજ તમે છો. આ અપરિમિત શક્તિ, આ અપરિમિત ઉત્પાદક સામર્થ્ય તે તમેજ છો. વળી આ અનંત શકિત તમામ શરીરોમાં એકસરખીજ રહેલી છે. એ સર્વ શરીરોને કાચની માફક અનેક કરી શકાય, પણ તેમાં રહેલું સત્ય–મનુષ્ય, સત્ય–અનંતતા તો સદા એકજ રહેવાનાં. આ શરીર ઉપર ભલે તમને અનુરાગ હોય, તમારી મરજીમાં આવે તેવું ભલે તમે એને ગણો; પરંતુ આ શરીર તે તમે પોતે તો નથીજ. તમે તો તે અનંત શકિત છો કે જે અનંત શકિત એક અને અભેદ્ય છે. તમે તો આજે, કાલે અને સર્વદા એકજ સ્વરૂપે છો. એક લોકપ્રસિદ્ધ દાખલાથી આને વધારે સ્પષ્ટ કરી શકાશે.

"ભાઇ તમે કોણ છો?" "હું ફલાણો ફલાણો છું!" "વારૂ, તમે મનુષ્ય નથી?" "વાહ! અલબત, હું મનુષ્યજ છું." "બહેન, તમે કોણ છો?" "હું ફલાણી છું." "તમે મનુષ્ય નથી?" "વાહ! કેમ નહિ? હું મનુષ્ય પણ છું." આવી રીતે કોઇ પણ માણસને પૂછો, તો તે કહે છે કે, "હું મનુષ્ય છું" પણ કોઇ મંદ બુદ્ધિવાળાને પૂછશો, તો એ કદી નહિ કહે કે, "હું મનુષ્ય છું." તે તો એમજ કહેશે કે, "હું તો ફલાણો અથવા ફલાણી છું" પણ કદાચ તેને સમજાવવામાં આવે કે, વાહ! "તમે

તો મનુષ્ય જાત છો." તો તે કબૂલ કરશે કે, "હા, હું મનુષ્ય છું."

આપણને તો ફલાણા ભાઇ અને ફલાણી બાઇ, એવુંજ જ્યાં-ત્યાં સ્થૂળ નજરે જણાય છે. સત્ય મનુષ્યત્વને કાંઈ સ્થૂળ આંખે આપણે જોઈ શકતા નથી; છતાં એટલું તો આપણે જાણીએ છીએ-જ કે, બધી વસ્તુઓમાં મનુષ્યત્વ એ શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે. બધાંજ શરીરોમાં આ મનુષ્ય વિદ્યમાન છે. તમારી આગળ અમુક ભાઇને લાવો, તેમાંથી મનુષ્યત્વનો ભાગ બાદ કરો; એટલે અવશેષ શું રહે? કંઈ પણ નહિ. બધુંજ જતું રહ્યું. બધું હતું ન હતું થઇ ગયું. બાઇ-ભાઇપણું અને એવી બીજી ઉપાધિઓ દૂર કરશો તો તેથી મનુષ્યત્વ જતું રહેનાર નથી; એજ પ્રમાણે તમારી અંદર અવ્યક્તપણે રહેલી શકિત અથવા તમારી અંદર રહેલી અપરિમિતતા, અનંતતાના અર્થમાંજ 'રામ' મનુષ્ય એ પદનો ઉપયોગ કરે છે. બર્કલીના શબ્દોથી ભુલાવો ખાશો નહિ. એક વાર એની તુલના કરો, એનું બરાબર પરિશીલન કરો. પછી તમને જણાશે કે ખરેખર આપણા અંતરમાં કોઇ અપરિચ્છિન્ન અનંત વસ્તુ રહેલી છે કે જેને જોઇ કે સાંભળી શકાય એમ નથી; તેમજ જેનો સ્વાદ લઇ શકાય એમ નથી; તોપણ તમે જે આ બધું જુઓ છો તે સર્વનું મૂળ તેજ છે. જે કંઇ આપણે જોઇએ છીએ તેનું મૂળ કારણ એ છે. જે કંઇ આપણે શ્રવણ કરીએ છીએ, તે સર્વનું પણ એજ સત્ય કારણ છે. તે સત્ય છે, તે દિવ્ય છે. જોવું, સાંભળવું, સ્પર્શ કરવો વગેરે ઇંદ્રિયજન્ય જ્ઞાન કરાવનાર એજ એક શકિત છે. તે સર્વત્ર છે, તેમ છતાં તે અકથ્ય છે. આવી રીતે આપણે જોઇએ છીએ કે પરિમિત વસ્તુમાં રહેલી અપરિમિતતા અને અનંતતા એ જોઈ શકાય એમ નથી; સાંભળી શકાય એમ નથી; તેનો વિચાર કરી શકાય એમ નથી; છતાં જે કંઇ તમે જુઓ છો, જે કંઇ સાંભળો છો, જે કંઇ તમે સૂંઘો છો તે સર્વે તેના વડેજ છે. તે અકથ્ય છે; તોપણ જે કંઇ કહેવાય છે, તે સર્વનું તેજ મૂળ છે, તે સર્વેનું તેજ સત્ય સ્વરૂપ છે.

છેવટમાં 'રામ' તમારી કૃપાની યાચના કરે છે. તે કૃપા તે તમારા પોતાની ઉપરજ કરવાની છે કે તમે મનુષ્ય બનો! આ બધાં શરીરો ઝાકળનાં બિંદુ સમાન છે અને વાસ્તવિક મનુષ્ય તો સૂર્યના કિરણોની પેઠે તે ઝાકળનાં જલકણોરૂપી મણિગણની અંદર રહેલા સૂત્ર સમાન છે. જો તમે કોઇ વખત ક્ષણવાર શાંત

એસી પ્રતિતી કરશો કે, હું વિરાટ પુરુષ છું, અનંત શક્તિ છું, તો તમે તે સર્વ છો એમ તમને અનુભવ થશે. વિરાટ પુરુષ થવું એટલે હું વિરાટ છું, હું સર્વ છું, હું અવર્ણ્ય છું, હું આશ્ચર્ય-વત્ છું એમ અનુભવવું. તમે બધા એક છો એમ માનો એટલે તત્કાળ તમે બધા ઐક્ય–ભાવ પામશો. ભાઇપણાથી અને બાઇ-પણાથી તમે પર થાઓ. એ ઉપાધિથી પર થયા કે તરતજ તમે આ સર્વની સાથે એકતા પામશો. આ કેવો મહાન વિચાર કે તમે બધા એક થાઓ છો ! તમે સમસ્ત જગત, વિશ્વ સાથે એક-રૂપ બનો છો !

હું જે આત્મા અગોચર તે, સૃજું છું વિશ્વ ગોચર આ;
તપું છું અગ્નિમાં તે જે, પ્રકાશું ભાનુ ને શશિમાં. ૧
ગ્રહો ને તારલાઓ આ, કરૂં ચળકાટ રહી તેમાં;
વહું છું વાયુની સાથે, અને ઉછળું તરંગોમાં. ૨
ધરીને જન્મ બાળકનો, રમું છું માતને ખોળે;
અને હું વૃદ્ધ થઇ ચાલું, જરી તરી દંડને ટેકે. ૩
અહીં હું ભૃંગ થઈ ગુંજું, અને તહીં સિંહ થઈ ગર્જું;
તરૂં છું મસ્ત થઇ જળમાં, વળી આ વૃક્ષ થઇ ઝુલું. ૪
લીલી હરિયાળી થઇ ઉગું, ઉડું શુક લોહિતાક્ષી થઇ;
ઝબૂકે વીજળી ગર્ભે, ચઢું એવાં હું વાદળ થઇ. ૫
અને આ હું ઋતુ સર્વે, સમુદ્રો હુંજ ઉછળતા;
સ્ફુરે, લય થાય, દેખાએ, ચરાચર વિશ્વ મારામાં. ૬

(ઉપનિષદ, સર એડ્વિન આર્નોલ્ડના અંગ્રેજી ભાષાંતર ઉપરથી.)

તમે અપરિમિત છો, તમે તે અનંત શકિત છો અને તે અનંત શકિતએજ આ સર્વ કલ્પિત અને મિથ્યા શરીરો રચ્યાં છે. તમેજ કાચના ગૃહની પેઠે આ સમસ્ત વિશ્વને સૃજ્યું છે. આ અનંત બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ અનંત શકિતરૂપ પરમાત્મા તે તમે પોતેજ છો.

ૐ ! ૐ !! ૐ !!!

પ્રશ્નોત્તર×

પ્રશ્ન:—"ॐ"-પ્રણવ મંત્રનું રહસ્ય જાણ્યા વિનાજ એનો જપ કરવાથી લાભ થાય ખરો કે ?

ઉત્તર:—હિમાલયનાં જંગલોમાં વસતા સાધુઓ પ્રણવ મંત્રનો જપ કરે છે અથવા તો કોઇ પ્રકારનાં વાજિંત્રો વગાડી બીજા ઉચ્ચારો કરે છે, જેથી ઘણી વખત સર્પો, હરિણો ને બીજાં જંગલી પ્રાણીઓ પોતાનાં રહેઠાણમાંથી તે સાધુઓ પાસે આવે છે. હવે આ પ્રાણીઓ ગાયન સંબંધી કાંઇ પણ સમજતાં હોતાં નથી. "ઓમ્"નું પણ તેમને ભાન હોતું નથી; છતાં પણ તેની અસર એમના ઉપર થાય છે. માત્ર ઉચ્ચાર-નાદથીજ આટલી બધી અસર થાય, તો નિયમિત સમયે "ઓમ્"નો જપ કરવાથી આપણા જીવન ઉપર તે અસર કેમ ન કરે ?

દરેક ગાયનમાં ત્રણ વસ્તુઓ છે. પહેલી ગાયનનો અર્થ, બીજી ગાયનના નિયમો ને ત્રીજી ગાયનનો નાદ-તેની ભાષા. જો આ ત્રણેથી તમે વાકેફ હશો, તો ગાયન પૂર્ણ રીતે અનુભવશો અને જો એકાદ વસ્તુથીજ માહિત હશો, તોપણ થોડેક દરજ્જે તો તમને તેમાં રસ પડવાનોજ. સર્પ ને હરિણો માત્ર નાદજ સમજે છે, ગાયનનો અર્થ કે નિયમો જાણતા નથી; છતાં તેમને પણ તેમાં આનંદ થાય છે. કેટલાંક ગાયનના નિયમ જાણવાથી અર્થને બાજુ ઉપર મૂકી તેમાંજ આનંદ લે છે ને કેટલાંક માત્ર અર્થમાંજ મુગ્ધ થઇ જાય છે. આજ પ્રમાણે પ્રણવ મંત્રમાં પણ ત્રણ વાનાં રહેલાં છે. પહેલું તેનો નાદ, બીજું તેના અર્થનું જ્ઞાન ને ત્રીજું આપણી વર્તણુંકમાં-કૃત્યોમાં તેનો ઉપયોગ. જે મનુષ્ય આમ ત્રણે પ્રકારે "ઓમ્"નું ગુંજન કરે છે, તે પોતાના જીવનને સતત એ ગાનરૂપજ બનાવે છે. દરેક વ્યક્તિ તેને પરમાત્મા-

× તારીખ ૨૬ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨, સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં હર્મેટિક બ્રધરહૂડ હોલમાં આપેલું ભાષણ.

રૂપજ ભાસે છે; પરંતુ અનુભવ કરીને, અર્થ સમજીને કે વર્તનમાં મૂકીને ના બોલી શકો, તોપણ તેનો ઉચ્ચાર કરવાનું છોડી ન દેશો; કારણકે તેની પણ અસર તો જરૂર થાય છે.

કેટલીક ચીજો એવી છે કે જેનું માત્ર નામ દેવાથી પણ મોંમાં પાણી છૂટે છે અને ખાવાથી તેની સંપૂર્ણ અસર થાય છે, તેમ માત્ર "ઓમ્"નો ઉચ્ચાર પણ અસર કરે છે. જો તમે ત્રણે પ્રકારે તેનો ઉચ્ચાર કરશો, તો તે સંપૂર્ણ અસર કરશે. શરૂઆતમાં કદાચ તેની અસર નહિ જણાય; પરંતુ અંતે તો ફળ મળે છેજ.

ઉદક-સ્થિતિશાસ્ત્રનો એવો નિયમ છે કે, તળિયે ડાટાવાળી ટાંકીમાં પાણી વધારે ને વધારે ઉમેરતા જઈએ, તેમ ઉપરથી દબાણ વધતું જાય છે; એ નિયમ પ્રમાણે આપણે ગણી શકીએ છીએ કે તળિયાનો ડાટો બહાર કાઢી નાખવાને કેટલું દબાણ કરવું જોઇએ. જો તે પ્રમાણે આપણે "ઓમ્" ને શરીરરૂપી ટાંકીમાં રેડયે જઇએ, તો ક્યારે કેટલું દબાણ થશે, તે પણ જાણી શકાય; પરંતુ તે દબાણનો આવિર્ભાવ લોકોની જાણમાં આવે તે એક જુદી વાત છે ને તે દબાણનો ઉદ્ભવ થવો તે એક જુદી વાત છે; છતાં એક વખત એવો આવશેજ કે દબાણ એટલું બધું વધી જશે કે તળિયેથી ડાટો નીકળી જઇ ટાંકીમાંથી પાણી બહાર વહેવા માંડશેજ. અમુક સમય સુધી બહાર અસર નહિ જણાય, પણ અંદર તો અસર થતી જાય છે.

'રામ' જ્યારે બાળક હતો, ત્યારે બીજાં બાળકો સાથે અનાજના દાણા લઇ વાડીમાં વાવતો, તેને પાણી પાતો ને ઉપર માટી ઢાંકી દેતો. આમ રમતમાં અમે એટલા તો ઉત્સુક થતા કે જમવાનું પણ ભૂલી જતા. દાણામાંથી શું નીકળશે ને તે ક્યારે ઊગી નીકળશે, તે જોવા અમે ઘણા અધીરા બની જતા; હમણાં ફણગો ફૂટી નીકળશે, પાંચ મિનિટ પછી ફૂટશે, એમ ઉત્સુક બની તે જગ્યાએથી લેશ માત્ર પણ ખસતા નહિ. કારણ? અમારી ગેરહાજરીમાંજ ફણગા ફૂટે તો? પછી નીચા પડીને જોતા કે, કાંઇ બહાર જણાય છે? પણ કાંઇ જણાતું નહિ! છેવટે નિરાશ થઇ માટી કાઢી નાખીને જોતા કે કાંઇ ફેર પડ્યો છે? છતાં પણ કાંઇ જણાતું નહિ. વળી વધારે માટી કાઢી નાખતા, પણ કશું ઊગવા માંડેલું જણાતું નહિ. દાણા એમના એમજ રહેતા; માટે તમે પણ

આમ બાળક માફક વાવેલાં બીને તરતજ ઊગી નીકળતાં જોવાને અધીરા થશો નહિ. વખત લાગશે; પરંતુ અસર આબાદ થશે.

પ્રશ્નઃ—અમે સાંભળ્યું છે કે, મનોબળથી દર્દ મટાડનારાઓને અંતે બીજા અવતારમાં ભયાનક રોગો થાય છે, તે સત્ય છે?

ઉત્તરઃ—ના, મનોબળથી દર્દ મટાડનારાઓ બીજા અવતારમાં રોગોના ભોગ થઇ પડે છે, એ માન્યતા ખોટી છે; તેમાં એવું કાંઇ છેજ નહિ. જેમ જગતનાં બીજાં વ્યાવહારિક કાર્યો કરવાથી એવા રોગો થવાની વકી નથી, તેમ તેઓ પણ વૈદ્યકીય કામ કરે છે. જો વૈદકીય કામોથી બીજા અવતારમાં રોગો થવા સંભવ હોય; તોજ મનોબળથી રોગ મટાડનારાઓને તેમ થાય. જો ડૉકટરોને પોતાનાં કર્મનાં ફળ માઠાં ન મળતાં હોય, તો આમને પણ નજ મળવાં જોઇએ. 'રામ'ને કેટલીક વખત પૂછવામાં આવે છે કે, "તમે કેમ મનોબળથી દર્દ મટાડતા નથી?" એનો ઉત્તર એ છે કે, 'રામ'ની દૃષ્ટિએ આ જડ જીવન લક્ષ્ય દેવા જેવું જણાતું નથી. ક્રાઇસ્ટ પણ કંઇ પોતાની દર્દ મટાડવાની શક્તિનો ધંધો લઇને બેઠો નહોતો. જ્યારે જ્યારે કોઇનું દર્દ તે મટાડતો, ત્યારે તે એમજ કહેતો કે, "તારી શ્રદ્ધાથી તું સાજો થઇ ગયો છે." 'રામ' જો એ પ્રમાણે કરે, તો દરેક વ્યક્તિ 'રામ'ને હેરાન કરવા આવે. આ બધાં કાર્યો વેપાર કરવા જેવાં છે. મનોબળથી દુઃખ દૂર કરવાનો ધંધો માણસને સત્ય મુક્તિથી દૂર રાખે છે."

પ્રશ્નઃ—સ્થૂલ શરીરમાં રહીને આત્મા મોક્ષ અનુભવી શકે?

ઉત્તરઃ—આમાં આત્માનો અર્થ સમજવો જોઇએ. જળથી ભરેલું એક પાત્ર છે ને તેમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. હવે એક પાત્રમાંથી બીજા પાત્રમાં પાણી રેડો, તો સૂર્યનું પ્રતિબિંબ બીજા પાત્રમાં પણ જણાશે. બીજા પાત્રમાંથી ત્રીજામાં પાણી રેડો, એટલે પ્રતિબિંબ એ પાત્રમાં પણ દેખાશે. તે પ્રમાણે આ સ્થૂલ શરીરને પાણીના પાત્ર સાથે સરખાવાય ને પાણીને સૂક્ષ્મ શરીર સાથે સરખાવાય. મૃત્યુ પછી સૂક્ષ્મ શરીર (ઇચ્છાઓ, મન વગેરે) એક સ્થૂલ શરીર છોડીને બીજા સ્થૂલ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. કેટલાક સૂક્ષ્મ શરીરનેજ આત્મા કહે છે, પરંતુ વેદાંત તેમ કહેતું નથી. વેદાંતના મત પ્રમાણે તો જેમ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જણાય છે, તેમ જડ શરીરમાં આત્મા રહેલો છે. એ આત્મા સર્વાવસ્થામાં એક

સરખી રીતે આવિર્ભાવ પામે છે. એ આત્મા કદીયે વિકાર પામતો નથી, તે હંમેશાં પૂર્ણજ છે. આત્માને સૂક્ષ્મ શરીર સમજતા હો, તો તે અનેક જન્મો ધરે છે ને અંતે અમુક સ્થિતિમાં આવ્યા પછી તેનો મોક્ષ થાય છે; પરંતુ જો તમે આજ જન્મમાં મોક્ષ પામવા વિષે ઘણાજ આતુર હો, તો આ જન્મમાં પણ મુક્ત થઇ શકો તેમ છો ને ફરી જન્મવાની કશી આવશ્યકતા રહેતી નથી.

મૃત્યુ શું છે? માત્ર શરીરનું પડી જવું. એક પાત્રમાંથી બીજા પાત્રમાં પાણી રેડવું તેનુંજ નામ મૃત્યુ. સૂક્ષ્મ શરીરજ પુનર્જન્મ પામે છે, સૂક્ષ્મ શરીરજ બીજું સ્થૂલ શરીર ધારણ કરે છે ને આત્મા સૂર્યના પ્રતિબિંબની પેઠે તેમાં પણ દેખાય છે. આત્મા કાંઇ તેથી પુનર્જન્મ પામતો નથી. સૂર્ય હંમેશાં બરાબર રીતે પ્રકાશે છે; પરંતુ તેનું પાણીમાં પડેલું પ્રતિબિંબ કાંઈ સદા પ્રકાશવાળું હોતું નથી. પાણી જ્યારે જડરૂપે એટલે કે બરફરૂપે હોય છે, ત્યારે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ તેમાં બરોબર પડતું નથી; તેજ પ્રમાણે વરાળરૂપે હોય છે તે સમયે પણ પ્રતિબિંબ બરોબર પડતું નથી. જ્યારે પ્રવાહી રૂપમાં પાણી હોય છે, ત્યારેજ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ બરાબર પડે છે. માટીનાં પાત્રો એટલે કે આપણાં જડ શરીરો વનસ્પતિના રૂપમાં અને પ્રાણીઓના તથા મનુષ્યોના રૂપમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. સૂક્ષ્મ શરીર પણ એક સમયે જડરૂપમાં હોય છે અને તે સમયે આત્માનું પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું નથી. વૃક્ષો ને વેલાઓ તથા બીજાં પ્રાણીઓ જન્મે છે, વધે છે, ઉત્કર્ષ પામે છે; પણ તેમને "પોતે શું કરે છે" તે વિષે વિચાર કે ભાન હોતું નથી, માત્ર સ્વાભાવિક રીતેજ તેમની પ્રગતિ થયે જાય છે. આત્માના પ્રભાવથીજ માત્ર તેઓ આગળ વધે છે. "હું આમ કરૂં છું, ને મેં આમ કર્યું" એ વિચાર તેમનામાં હોતો નથી.

સૂક્ષ્મ શરીર પણ આ પ્રમાણે અધમ પાત્રોમાંથી ધીમે ધીમે ઉચ્ચ પાત્ર–મનુષ્યરૂપમાં–પ્રવાહીરૂપમાં–આવે છે, એટલે એમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પૂર્ણ રીતે પડે છે; આ સ્થિતિમાં ખરી રીતે તો સૂર્યજ–આત્મા–કર્તાધર્તા છે, પણ તેનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેને અહંભાવ પેદા થાય છે. મનુષ્યમાં આ અસત્ય અહંભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. કર્તાપણાનો ભાવ એ અજ્ઞાન છે. ખરો કર્તા તો ઈશ્વરજ માત્ર છે. ઈશ્વરની જવાબદારી સૂક્ષ્મ શરીર પોતે વહોરી લે છે, એજ અજ્ઞાન છે. જેમ પાણીમાંનું પ્રતિબિંબ અસત્ય છે;

તેમજ આ અહંભાવ પણ અસત્ય છે. સૂર્યને લીધેજ પ્રવાહી પાણીમાં અથવા તો સૂક્ષ્મ શરીરમાં પ્રગતિ થાય છે. સૂક્ષ્મ શરીર સૂર્યના તેજને વધારે ને વધારે પોતાનામાં સમાવતું જાય છે, તેમ તેમ તે સૂક્ષ્મ બનતું જાય છે. ધીમે ધીમે પાણી જેમ વરાળના રૂપમાં આવે છે, તેમ સૂક્ષ્મ શરીર પણ સૂક્ષ્મતર રૂપ પામ્યા પછી પ્રતિબિંબને ઝીલતું નથી, પરંતુ પોતેજ સૂર્યરૂપે બની રહે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રગતિ પામતો પામતો પોતેજ પરમાત્મા બની રહે છે અને અહંભાવ છોડી દે છે.

વરાળરૂપે બનેલી વસ્તુઓ સાધારણ રીતે એક પાત્રમાંથી બીજા પાત્રમાં નાખી શકાતી નથી. જડ ને પ્રવાહી પદાર્થજ એક પાત્રમાંથી બીજા પાત્રમાં ઠાલવી શકાય છે. હિંદુઓ સૂક્ષ્મ શરીરને વરાળરૂપમાં આણવા પ્રયત્ન કરે છે; કારણકે તેમ કર્યાથી જડ શરીર મૂકયા પછી બીજા જડ શરીરમાં જવાનો વખત આવે નહિ. હિંદુ માતાની મોટામાં મોટી ઇચ્છા એવો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની હોય છે કે જે જીવન્મુકત થઇ રહે—મોક્ષ પામે.

પ્રશ્નઃ—જીવન્મુકત પુરુષનો આત્મા મૃત્યુ પછી સૂક્ષ્મ શરીરના રૂપમાં રહે છે કે નહિ?

ઉત્તરઃ—જેમ એક પાત્રમાંથી જ્યારે વરાળ કાઢી નાખવામાં આવે છે, ત્યારે તે બ્રહ્માંડમાં ફરી વળે છે, તેમ જીવન્મુકત પુરુષનું સૂક્ષ્મ શરીર જગતનું શરીર બની જાય છે.

પ્રશ્નઃ—સૂક્ષ્મ શરીર શાનું બનેલું હોય છે?

ઉત્તરઃ—સૂક્ષ્મ શરીર ઇચ્છાઓ,વાસનાઓ,લાલસાઓ,લાગણીઓ ને વિચારોનું બને છે. જીવન્મુક્ત પુરુષની ઇચ્છાઓ અબાધિત હોય છે—સ્વાર્થ રહિત હોય છે, તેથી તે વરાળ રૂપે રહે છે અને જ્યારે તેનું શરીર પડે છે, ત્યારે તે એક ગઠ્ઠા માફક બાઝી રહેતું નથી, પણ જગતમાં સર્વત્ર પ્રસરી જાય છે.

પ્રશિયાના રાજા સાયરસ વિષે કહેવાય છે કે, તે માત્ર જનસમૂહના કલ્યાણ અર્થેજ જીવન વ્યતીત કરતો હતો. મૃત્યુ સમયે તેણે કહ્યું હતું કે, " મને કબરમાં દાટશો નહિ, પણ તેના ટુકડેટુકડા કરી આ પ્રશિયાના રાજ્યમાં ખાતર નાખવા માટે વહેંચી દેજો." જીવન્મુક્તના સૂક્ષ્મ શરીરનું આમજ થાય છે. જીવન્મુક્ત જ્યારે સદેહ હોય, ત્યારે ગમે તો જગતમાં પુસ્તકો

રચી, ઉપદેશો આપી, જનસેવા નહિ કરતો હોય; છતાં મૃત્યુ પછી તો તે જગતની સેવા અવશ્ય કરે છે; કારણકે તેનું સૂક્ષ્મ શરીર લોકોના ભલા માટે સર્વવ્યાપી થઇ જાય છે. બાદશાહોના ભંડારની તેને દરકાર હોતી નથી. પુસ્તકો કે શાસ્ત્રો તેને વધારે કાંઇ શીખવતાં નથી. જ્યાંસુધી જીવતો હોય છે, ત્યાંસુધી તે પોતાના પવિત્ર દર્શનથી પવિત્રતા ને સુખ પાથરે છે ને મૃત્યુ પછી સમસ્ત જગતનું કલ્યાણ કરે છે.

સૂર્યના તાપથી હવા પાતળી થાય છે ને ઊંચે ચડે છે, ને જે જગ્યાએથી હવા ઊંચે ચડે છે, તે સ્થાન ખાલી પડે છે. એ ખાલી સ્થાનમાં આજુબાજુની હવા આવીને ભરાય છે. પૂર્ણ પુરુષ જેને કોઇ પણ જાતની સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ નથી, તે પુનર્જન્મ પામતો નથી. મૃત્યુ સમયે આત્મા જ્ઞાનરૂપી અમૃત પીધાથી વિશ્વમાં પોતાની જગ્યા છોડી દે છે ને પાતળી હવાની પેઠે આ જગતથી ઉપરના જગતમાં ચાલ્યો જાય છે. તેની જગ્યા ખાલી પડવાથી એની પાસેના બીજાઓ, એટલે તેનાથી સહેજ ઊતરતી પંક્તિના લોકો ધસી આવી એની જગ્યા ભરી દે છે; તેમ તેથી પણ ઊતરતી પંક્તિના તેમની ઉપરની પંક્તિવાળાઓની જગ્યામાં જાય છે; આ પ્રમાણે આખું જગત ઊર્ધ્વગામી થતું જાય છે. આના જેવો બીજો કયો ખરો સુધારક હોઇ શકે? બોલ્યાચાલ્યા વિના તે જગતનો ઉદ્ધાર કર્યે જાય છે. આર્કિમિડિઝ કહેતો કે, "જો મને જગતનું મધ્યબિંદુ મળે, તો હું આખા વિશ્વને હલાવી મૂકું." પણ તેમ તે ન કરી શકયો; પરંતુ વેદાંત કહે છે કે, તમે પોતેજ તમારૂં મધ્યબિંદુ છો. તેને બરાબર સમજો ને ઓળખો એટલે આખું વિશ્વ હલમલી ઊઠશે.

હવે બે બોલ મિથ્યાભાસ વિષે કહીશું. પાણીવાળા પાત્રમાંજ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે શાસ્ત્રો સાબિત કરે છે કે, આ મિથ્યાભાસ છે. પ્રકાશ માત્ર બાહ્યનો છે ને પ્રતિબિંબ પ્રકાશના પરિવર્તનથીજ પડે છે. પ્રતિબિંબ એ આપણું પોતાનુંજ અનુમાન છે. ઇંદ્રિયોનો ખોટો ખેલ છે. પાણીમાં એવું કાંઇ છેજ નહિ. આ પ્રતિબિંબ પાણીના હલનચલનથી હાલતું–ચાલતું આપણને જણાય છે.

આપણા માથાના વાળ ને શરીરમાંનું લોહી કોણ ઉત્પન્ન કરે

છે ? આપણું જડ શરીર કરે છે ? બિલકુલ નહિ. આ મિથ્યાભાસને દૂર કરો. આત્માને ઓળખો. વિશ્વના નિયંતા તમે છો. પ્રકાશના પણ પ્રકાશ, પવિત્રમાં પવિત્ર પણ તમે છો.

સુષુપ્તાવસ્થામાં સૂક્ષ્મ શરીર થોડા સમય માટે જડરૂપ બને છે. એ અવસ્થામાં રક્ત વહે છે, અન્ન પચે છે; પરંતુ હું આ કરૂં છું એ વિચાર તેને રહેતો નથી–હોતો નથી. સ્વપ્નાવસ્થામાં સૂક્ષ્મ શરીર પ્રવાહીરૂપે રહે છે. સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે ને અહંભાવ પેદા થાય છે. હવે જો અહંભાવ સત્ય હોય, તો તે હંમેશાં સર્વ સ્થિતિમાં રહેવો જોઇએ, પણ તે તો અસત્ય છે, માટે સુષુપ્તાવસ્થામાં હોતો નથી. અહંભાવ છોડી ઉચ્ચગામી થાઓ. સૂર્યના પણ સૂર્ય તમે છો, અખંડાનંદ તમેજ છો.

સામાન્ય લોકો આ અહંભાવમાં મચેલા છે અને તેઓ તેનેજ સત્ય માને છે. સર્વ દુઃખનું કારણ આ મિથ્યાજ્ઞાનજ છે. પાણી વહ્યો જાય છે, તરંગો ને મોજાંઓ ઊછળે છે, આ બધાનું કારણ સૂર્યજ છે; પ્રતિબિંબ નથી. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ શરીર પાણી-રૂપ છે, આત્માની શક્તિથીજ તેમાં તરંગો ઊઠે છે. આમ છતાં મનુષ્ય અહંભાવને લીધેજ પોતે પોતાને કર્તા માને છે. પાણીમાં-ના પ્રકાશના પ્રતિબિંબને શરીરમાંના મન સાથે સરખાવાય અથવા સૂક્ષ્મ શરીર સાથે સરખાવાય. શરીરને દુઃખ થાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ કે, "મને દુઃખ થાય છે;" કારણકે આત્મા તથા શરીરને આપણે એક ગણીએ છીએ. વેદાંત કહે છે કે, આ અસત્ય વિચાર દૂર કરો, તોજ શાંતિ થશે. શરીર કે મનની અવ્યવસ્થા-થી સત્યસ્વરૂપને દુઃખ નજ થવું જોઇએ.

પ્રશ્નઃ—જડ શરીરમાં રહી આત્મા પૂર્ણ આવિર્ભાવ પામે છે ?

ઉત્તરઃ—આનો ઉત્તર "આત્મા"નો આપણે શો અર્થ કરી-એ છીએ, તેના ઉપર રહે છે. આત્મા એટલે મન ? બર્કલી, મિલ, હેમિલ્ટન, રીડ વગેરે તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તો મનનેજ આત્મા કહે છે. આ અર્થમાં આત્માની પ્રગતિ નિર્મિત નથી અને જો આત્માનો અર્થ સત્યસ્વરૂપ–પરમ સત્ય એમ કરીએ, તો પ્રશ્નજ રહેતો નથી; પરંતુ સાધારણ મનુષ્યોની કલ્પના પ્રમાણે તો આત્મા એક માત્ર અમથું નામજ છે. કોઈ નિર્મિત સંજ્ઞા વિનાનીજ વસ્તુ છે. જેમનો આવો મત છે, તેઓ ભલે પોતાનાં અનુમાનો જોઇએ તેવાં બાંધે.

आत्मसाक्षात्कार करवानो विधि

વેદાંતના દૃષ્ટિબિંદુથી ચિત્તને ધ્યાનપરાયણ કરવા માટે "આત્મા એ સૂર્યનો પણ સૂર્ય છે ને પ્રકાશનો પણ પ્રકાશ છે." એમ અનુભવ કરવો જોઇએ. અંતઃકરણ અને દેહની પાર જઈ આ સ્થિતિમાં આવશો, એટલે અખિલ બ્રહ્માંડ મેઘમંડળ માફક વીખરાઇ જશે. સર્વત્ર પ્રણવ મંત્રનુંજ અસ્તિત્વ અનુભવાશે. સર્વ પ્રકૃતિ દાસ થઇ હાજર થશે.

ઠીક પડે તો બે ઘડી રાત્રિ રહે એટલે ઊઠો; પવિત્ર થાઓ અને બાલસૂર્ય તરફ દૃષ્ટિ રાખી બેસો; સૂર્યની આસપાસ ફરી વળતા પ્રકાશ તરફ નજર રાખો. સુંદર ને મનોહર પ્રકાશ મનને ઉત્તેજિત કરી, ઊર્ધ્વગામી કરશે ને આહ્‌લાદ થતાંવારજ તમારી મરજી પ્રમાણે ઉચ્ચ વિચારોમાં, ઉચ્ચ ભૂમિમાં રમણ કરશો.

ગિલ્લીદંડા રમતી વખતે ગિલ્લીને જમીનથી બે છેડા ઊંચા રાખીને મૂકીએ છીએ ને જેવો ટોલ્લો મારીએ છીએ કે તે હવા-માં ઊંચે ઊડીને ખૂબ દૂર જઇ પડે છે. આમાં બે વાનાં થાય છે. એક તો તેને પહેલી ઊંચે ચડાવીએ છીએ ને પછી જોરથી દંડો મારીએ છીએ; તેજ પ્રમાણે મનને ઊર્ધ્વગામી કરવા—ઈશ્વર તરફ વાળવા પહેલાં તેને સહજ ઉચ્ચ કરવું પડે છે ને પછી જોરથી દિવ્ય વાતાવરણમાં ફેરવવું પડે છે.

આનંદજનક વાતાવરણ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યનાં દૃશ્યો પણ કેટ-લીક વખત મનને ઊર્ધ્વમાર્ગે લઈ જાય છે ને પછી તેને ઊંચે ને ઊંચે લઇ જવાનું સુગમ થઇ પડે છે; માટે શાંત સમય, એકાંત, સુંદર દેખાવ વગેરેનો ઉપયોગ બરાબર સ્વાભાવિક રીતે કરવો. પ્રાતઃસમયે પક્ષીઓનો કિલકિલાટ, મંદ, મધુર વહેતી ગુલાબી હવા અને મનોહર પ્રકાશથી મન આનંદ પામે છે. મનને દિવ્ય ભૂમિકામાં લઈ જવા સારૂ, ઈશ્વરાભિમુખ વૃત્તિ થવા માટે સૂર્યો-

દય કે સૂર્યાસ્ત સમયનું મધુર તેજ અધીં મીંચાયેલી આંખો ઉપર પડે, તે સમયે પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો ને તેમ કરતાં કરતાં તેનો અનુભવ કરી અર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો.

જુદા જુદા લોકો "ઓમ્" નો જુદો જુદો અર્થ કરે છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં જે મનુષ્ય જે સ્થિતિમાં આવ્યો હોય, તે સ્થિતિમાં પોતાને અનુકૂળ જે અર્થ થઇ પડે, તે તેણે કરવો. કેટલાક "ओम्" ને સૂર્યનો પણ સૂર્ય ગણે છે ને સ્ત્રીઓ જેમ પોતાનું મુખ આયનામાં જુએ છે, તે પ્રમાણે ॐ માં પોતાના સ્વરૂપને જુએ છે. આયનામાં જોતી વખતે આપણને ખાતરી હોય છે કે, જે પ્રતિબિંબ પડે છે તે આપણુંજ હોઇ કોઇ બહારની વસ્તુ એમાં જણાતી નથી; તે પ્રમાણે વેદાંતી પણ સૂર્ય તરફ તેવીજ ભાવનાથી જુએ છે કે, "મારો પોતાનોજ આત્મા એમાં દેખાય છે. એ માત્ર મારી પોતાનીજ છબી છે, મારીજ છાયા છે."

જેમ ચંદ્રમાં પણ સૂર્યનુંજ તેજ છે, તેમ વેદાંતી સૂર્યના તેજને પોતાનુંજ તેજ જાણે છે. ને તે પ્રમાણે અનુભવમાં મૂકે છે. પૃથ્વી ફરે છે, છતાં આપણે સમજીએ છીએ કે, સૂર્ય ફરે છે; પણ જ્યોતિષશાસ્ત્રને જાણનારાને તો ખાતરીજ છે કે, પૃથ્વીજ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે; તે પ્રમાણે વેદાંતી પણ સૂર્યોદય તરફ દૃષ્ટિ કરતાં સમજે છે કે, આ પ્રકાશ, આ ભવ્યતા મારી પોતાનીજ છે. જડ જગતમાં સૂર્યપ્રકાશની, જ્ઞાનની ને શક્તિની સંજ્ઞા છે. સર્વ ગ્રહો તેનાજ તેજથી પરિક્રમણ કરે છે. સૂર્યને લીધેજ જગતમાં સર્વ હલનચલનની શક્તિ આવે છે. વળી એજ સૂર્ય સુંદરતાની સંજ્ઞા અને આકર્ષણશક્તિ છે. આ પ્રમાણે સૂર્ય જ્ઞાન, પ્રકાશ, જીવન, શક્તિ, અસ્તિત્વ, સુંદરતા અને આકર્ષણશક્તિની સંજ્ઞા છે. વેદાંતી આ સર્વ શક્તિઓ પોતાનીજ છે, એમ અનુભવે છે; બલકે પોતેજ તે છે એમ દૃઢપણે માને છે. ચાટલામાં જેમ આપણી છબી બહારથી પ્રતિબિંબિત થતી હોય તેમ જણાય છે, તેમ આ શકિતઓ સૂર્યમાં બહારથી પડતી જણાય છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે આપણે પોતેજ–આપણો પોતાનો આત્માજ છે.

આ વિચારનો સાક્ષાત્કાર કરવાની શરૂઆત કરનારાઓએ "ઓમ્" શબ્દનો આશ્રય લેવો જોઇએ. "ઓમ્" નો ઉચ્ચાર કરતે કરતે "પોતેજ અખિલ વિશ્વ છે; સર્વ શકિત પોતેજ છે;

પોતેજ અચળ અનાદ્યનંત છે." એમ પૂર્ણ દઢતાથી તે માને છે ને અનુભવે છે. સર્વ આવિર્ભાવો પોતાનીજ આજ્ઞાથી, પોતાનાજ અસ્તિત્વથી થાય છે; બલકે પોતેજ તે સર્વ છે એમ તે સમજે છે. જગતમાં વનસ્પતિ ઊગે છે અને પ્રાણીઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, તે બધાનું કારણ હું પોતેજ છું. સર્વ દેવો, ગ્રહમંડળ, સૂર્ય વગેરે અખિલ બ્રહ્માંડ મારૂંજ રૂપ છે—મારામાંજ જીવે છે; એમ તેની દઢ માન્યતા હોય છે.

આપણે માનીએ છીએ કે, તેજ વિના—પ્રકાશ વિના આપણે કાંઇજ જોઇ શકીએ નહિ; ત્યારે આપણે સ્વપ્નામાં કયા પ્રકાશથી વસ્તુઓ જોઇ શકીએ છીએ? આપણા પોતાનાજ તેજથી—આત્માનાજ પ્રકાશથી આપણે તે જોઇ શકીએ છીએ. સ્વપ્નમાં હીરાનો ચળકાટ જોઇએ છીએ તે આપણુંજ તેજ છે; આપણા તેજનો માત્ર તે એક તરંગજ છે. સ્વપ્નમાં સૂર્ય કે ચંદ્રનું તેજ જોઇએ છીએ, તે પણ માત્ર આપણા આત્મપ્રકાશનું એક મોજુંજ છે; તેજ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થામાં પણ જાણવું. આપણા આત્મપ્રકાશરૂપી સિંધુમાં સૂર્ય ને ચંદ્ર વગેરેના પ્રકાશો માત્ર મોજાં સમાનજ છે. વાસ્તવિક પ્રકાશ આપણો પોતાનોજ છે.

આપણે બાદશાહના પણ બાદશાહ છીએ. જગતના બાદશાહો, રાજાઓ, રાણાઓ મારાંજ રૂપો છે. અનેક ફૂલવાડીઓમાં રંગબેરંગી કુસુમો મારાંજ રૂપ છે. બ્રહ્માંડની સર્વ સુંદરતા, આનંદ અને સ્મિત કરતાં મુખડાં હુંજ છું. સર્વત્ર મારીજ ઇચ્છા પ્રવર્તે છે. સર્વ પ્રાણીઓનું પોષણ મારીજ શક્તિથી થાય છે. સૂર્ય ને પૃથ્વી વગેરે મારી સત્તાથીજ પરિક્રમણ કર્યે જાય છે. વિશ્વની ઉત્પત્તિ પહેલાં પણ મારૂં અસ્તિત્વ હતું. દુષ્ટ વાસનાઓને અને મારે લેવાદેવા નથી. અસત્ય શરીર ને અસત્ય જગતનું એ કામ છે. મારી સન્મુખ આવવાનો તેમને લેશ માત્ર અધિકાર નથી. દરેક કણમાં મારોજ પ્રકાશ પડે છે. મોટામાં મોટો ને નાનામાં નાનો સર્વ હુંજ છું. કોઇ નાનું કે કોઇ મોટું મારે મન નથી. જ્યાં જ્યાં મનુષ્યની દૃષ્ટિ પડે છે, ત્યાં ત્યાં હુંજ છું. ભોક્તા ને ભોજ્ય, દૃષ્ટા ને દૃશ્ય સર્વ હુંજ છું. રામ, કૃષ્ણ, ક્રાઇસ્ટ, મહમદ સર્વમાં હુંજ રમી રહેલો છું. વિદ્યુતમાં મારૂં તેજ પ્રકાશે છે; ગર્જનામાં મારીજ વિભૂતિ જણાય છે; વાયુમાં મારીજ શક્તિ રહેલી છે; મિત્ર પણ હું છું અને દુશ્મન હુંજ છું; મારે મિત્ર નથી, તેમ

દુશ્મન પણ નથી. ક્ષણિક ને ક્ષુલ્લક ઇચ્છાઓ ! અધમ વાસનાઓ ! જગતના ભંડારો ! દૂર રહો; મારે તમારૂં કામ નથી. આ શરીરની ગમે તે સ્થિતિ થાઓ, મારે તેની પરવા નથી; મારે તેની સાથે કાંઇ લેવાદેવા નથી. સર્વ શરીર મારાં છે. રામ, કૃષ્ણ, કેલ્વિન, ફ્રેન્કિલન, ન્યુટન સર્વ હુંજ છું. કેન્ટના મગજમાં મારીજ શકિત કામ કરી રહી હતી. બુદ્ધ ને શંકરમાં હુંજ રમણ કરી રહ્યો હતો. પ્લેટો ને શેકસપિયરની બુદ્ધિ એ મારીજ શકિત હતી. જગતની તૃષ્ણાથીજ મનુષ્ય બંધન પામે છે, સર્વ બ્રહ્માંડ મારામાં છે, બ્રહ્માંડ મને ધારણ કરી શકતું નથી. મારે હદ નથી. જગત મારામાં છે, છતાં હું સર્વમાં જણાઉં છું. સર્વનાં મન ને વિચારમાં હુંજ વ્યાપી રહ્યો છું. હુંજ તમારામાં છું; બલકે હું ને તું એવું છેજ નહિ, એવો ભેદજ નથી, સર્વત્ર અભેદ છે. હુંજ તે છું; તે હું છું.

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ (भगवद्गीता)

"હુંજ અદશ્ય દિવ્ય શકિત છું ને સર્વ સૂક્ષ્મ તત્ત્વોમાં વ્યાપી રહ્યો છું, હુંજ અગ્નિમાં જ્વાળારૂપ છું, સૂર્ય ચંદ્ર, તારા ને ગ્રહો મારાજ તેજથી પ્રકાશી રહ્યા છે. મરુત મારીજ આજ્ઞાથી વહન કરે છે ને સમુદ્રનાં મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે. પુરુષ ને સ્ત્રી, કિશોર ને કિશોરી, બાળક, જર્જરિત દેહવાળો અપંગ, એ સર્વ હું પોતેજ છું. ભ્રમર, વ્યાઘ્ર ને મત્સ્ય પણ મારાંજ સ્વરૂપ છે. રક્તાક્ષિ, નીલપક્ષી, વૃક્ષો ને વનસ્પતિ, મેઘમંડળ ને વિદ્યુત સર્વ મારામાંજ રહેલાં છે. અર્ણવ તથા ઋતુઓ મારામાંથી શરૂ થાય છે ને મારામાંજ શમી જાય છે."—ઉપનિષદ

"સૂર્યના તેજમાં હુંજ રહેલો છું, મધુર ગાનમાં મુગ્ધ કરવાની શકિત હું છું. વહેતા જળ ઉપર મારૂં રહેઠાણ છે ને નિદ્રામાં પણ હુંજ છું પહાડ ને અગ્નિના અસ્તિત્વથી ભૂતકાળની સ્થિતિ હુંજ દર્શાવું છું ને સમુદ્રમાં બનતાં પરવાળાં તથા પૃથ્વી નીચે બનતા કોલસા ભૂતકાળને જણાવે છે.

"કાળ ને વિચાર મારાં માપકયંત્રો છે. વ્યવસ્થાપૂર્વક સમુદ્ર ઉત્પન્ન કરી પૃથ્વીનાં પડ મેં બનાવ્યાં છે ને સાથે સાથે પથ્થર, શંખ વગેરે વસ્તુઓ પણ મેં બનાવી છે." —એમર્સન

"સૂર્યનાં કિરણોમાં હુંજ વસેલો છું ને સૂર્ય પણ હુંજ છું. મારી આજ્ઞાથીજ એકએક કણ સ્થિતિમાં આવે છે ને સમુદ્ર ઊછળે છે. પ્રભાતનું મધુર તેજ ને સંધ્યાનો મધુર, ગુલાબી પવન મારાંજ સ્વરૂપો છે. પાંદડાંઓનો ઝીણો રવ ને સમુદ્રની ગર્જના મારીજ જુદી જુદી શક્તિઓ છે. પશુ ને પક્ષીની ભયાનક ચીસો, આદર્શ ને તેમાં પરિવર્તન પામતી વસ્તુની છબી, નાદ ને તેનો પડઘો, એ સર્વ હું છું. પ્રેમ ને પ્રેમી, યોદ્ધો ને તેનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર હુંજ છું. નશો, દ્રાક્ષ, કસ્તુરી ને મદ્ય; પરોણો ને પરોણાગત કરનાર; બંસી ને મનુષ્યનું મન મારાજ આવિર્ભાવો છે. કનકની કાંતિ, રત્નોનું તેજ, મોતીનું પાણી હું છું. ગુલાબ ને કોકિલા તથા કોકિલરવ હું પોતેજ છું. ચકમક ને તેના તણખા, દીપક ને પતંગિયાં સુખ ને દુઃખ, સારૂં ને નરસું, કૃત્ય ને કૃત્યની ઇચ્છા, એ સર્વ મારાંજ સ્વરૂપ છે. લાલચો ને તેમના ભોગો, પાપી અને પાપની ક્ષમા તથા શિક્ષા હુંજ છું. ત્રણે કાળમાં મારૂંજ અસ્તિત્વ છે. જગતની ઉત્પત્તિ ને લય હુંજ છું. આદિ ને અંત, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય મારીજ શક્તિઓ છે."

"જંગલનાં વૃક્ષો મારાં સંબંધીઓ છે ને મારી રગોમાં જે તત્ત્વ ધબકી રહેલું છે, તેજ તત્ત્વ પર્વતો ને ખડકોમાં વ્યાપી રહ્યું છે. માટી મારૂં માંસ છે. ભ્રમરનો મધુર ગુંજારવ ને મધમાખનો ડંખ હું છું. કુસુમ મારી કાંતિ છે. સૂર્ય એ ઊંચે લટકાવેલું મારૂં ફૂલડું છે. વિદ્યુતમાં હું ચમકું છું. મૃત્યુ અનેક આંટા મારે, પણ હું અમર છું. હું અજન્મા છું, છતાં સમુદ્રનાં મોજાં માફક જગતમાં જન્મો ધરૂં છું. મારા શ્વાસોચ્છ્વાસથી કુસુમનો મધુર પરિમલ જામી રહે છે; સૂર્યનો પ્રકાશ મારી કમળ સરખી આંખોનું તેજ છે. મારા ગુલાબી ગાલોના પ્રકાશથીજ સંધ્યા ખીલે છે ને મારા પ્રેમને લીધેજ તારાઓ આકાશમાં ટકી રહ્યા છે. મીઠા જળની સરિતાઓ એ મારી રગો છે તથા વૃક્ષો એ મારા સુંદર વાળ છે. અહા! શું પ્રચંડ શક્તિ! પર્વતો એ મારાં હાડકાં છે ને સ્વર્ગ મારી અર્ધાંગના છે. હુંજ પતિ ને પત્ની બન્ને છું, માત્ર એક અભેદજ પ્રવર્તે છે."

"ચળક ચળક થા સુંદર તારા! ઝળકીને બોલાવ તું વ્હાલા!
હે ઉત્તર તું મધુરા તારા! ધામ ક્યીયે જઇ વસશું પ્યારા?
તુંજ આંખોમાં હું ઝળકું છું, તુજમાં વ્હેતું જીવન હું છું."

आत्मसाक्षात्कारनी केटलीक वातचीत×

આ ચોપાનિયામાં જે આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો વિધિ કહ્યો છે, તે વિષેની કેટલીએક શંકાઓનો નિર્ણય કરીશું.

શંકા પહેલી—જે વિધિ તમે દેખાડો છો તે કાલ્પનિક છે–કલ્પના તથા વિચારને કેમ કેળવવા એટલુંજ માત્ર તેમાં દેખાડવામાં આવ્યું છે.

પ્રિય વાચકવર્ગ ! આ શંકાનો વેદાંત ઉત્તર આપે છે કે, જગતમાં સર્વ વસ્તુઓ, આપણાં શરીર સુધ્ધાં બધાં કલ્પના-શક્તિનાંજ કાર્યો છે. તમારી કલ્પના ને વિચારો ખોટે રસ્તે દોરાયલાં છે તેને લીધેજ દુઃખ, મુસીબતો, ચિંતા વગેરે ઉત્પન્ન થયાં છે. આવા ખોટે રસ્તે દોરાયલા વિચારો ને કલ્પનાઓ તમને બંધન કરે છે ને માત્ર સત્યને રસ્તેજ દોરેલા વિચાર ને કલ્પનાથીજ મુક્ત થવાય છે. સીધે રસ્તેજ સીધું પરિણામ આવે છે.

જે નિસરણી ઉપરથી ગબડી પડ્યા છો, તેજ નિસરણી ઊંચે પણ ચડાવશે. જે રસ્તેથી પડ્યા છો, તેજ રસ્તે પાછે પગલે જવા-થી સત્ય માર્ગે જવાશે. જે અવળે રસ્તે નીચે ઊતરી આવ્યા છો, તે ઊંધે રસ્તેજ વેદાંત તમને લઇ જવા માગે છે. આડે લાકડે આડો વેહજ કામ કરશે.

વેદાંત સાબિત કરે છે કે, આ વિશ્વ માત્ર તમારીજ કલ્પના, તમારાજ વિચાર વિના બીજું કાંઇ નથી. વિચારોને પવિત્ર કરો, ઉચ્ચગામી કરો, તેને સત્યને માર્ગે દોરો, એટલે પ્રકાશના પણ પ્રકાશ તમે પોતેજ બની રહેશો.

× "આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો વિધિ" એ નામનું ચોપાનિયું વાંચી કેટલાક વાંધાઓ વાંચનારાઓ તરફથી ઊઠ્યા હતા; તેનો ખુલાસો આમાં આપેલો છે.

(તા. ૧૮–૧–૧૯૦૩; સાનફ્રાન્સિસ્કો, ગોલ્ડન ગેઇટ હોટેલ.)

અતિસાર અને જુલાબ એ બન્ને એકજ જાતની અસર કરે છે; પરંતુ જુલાબ એ એક ઉપાય છે ને અતિસાર એ દર્દ છે. જડ જગતના વિચારો દાસત્વ આણે છે, દુઃખ સમાન છે, તમને બંધનમાં રાખી મૂકે છે; માટે વેદાંત જે જાતનો જુલાબ આપે છે, તે ખુશીથી લો. જગતના-દુનિયાદારીના વિચારો અતિસાર સમાન છે ને વેદાંતના વિચારો જુલાબ સમાન છે. એ જુલાબ લઇ અતિસારરૂપી દુઃખને ફેડો.

કેટલેક સ્થળે લોકો ધોવાને માટે સાબુનો ઉપયોગ કરતા નથી, પણ રખ્યા વાપરે છે. એ રખ્યા પણ એક જાતનો કચરોજ હોવાથી તમારા હાથ પણ કચરાવાળા થાય છે, પરંતુ આમ કરીને પછી પાણીથી હાથ ધોતાં હાથનો મેલ તરતજ જતો રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ રખ્યા પણ તેની સાથે જતી રહે છે. તેજ પ્રમાણે વેદાંતના વિચારો એક જાતની રખ્યાના જેવા છે. તેનાથી સર્વ અપવિત્રતા, મેલ, નિર્બળતા જતી રહેશે ને જે આજ સુધીના વિચારો મનમાં રમી રહ્યા છે, તે પણ ચાલ્યા જશે. તમે ઉન્નત થશો.

સ્વપ્નમાં અનેક જાતની વસ્તુઓ આપણે જોઇએ છીએ. એ વસ્તુઓ માત્ર આપણી કલ્પનાઓજ છે. ધારો કે કોઇ મનુષ્ય સ્વપ્નમાં સિંહ, વાઘ કે સર્પ જુએ, ત્યારે તે સમયે શું થાય છે? એકદમ ઊંઘમાંથી તે જાગી ઊઠે છે. માત્ર એના મનનો વિચારજ આ વાઘનું રૂપ ધારણ કરે છે. બીજાં સર્વ સ્વપ્ન ઊડી જાય છે ને ફક્ત વાઘજ તમે જોઇ રહો છો; ને તે પણ કદાચ ઘાસ ખાતો હોય કે પથ્થર ખાતો હોય તેમ જુઓ છો; તેજ પ્રમાણે આ નાનકડા પુસ્તકમાં જે વિચારો દર્શાવેલ છે, તે સ્વપ્નના વાઘ સમાન છે. જગત આખું સ્વપ્નવત્ છે. આ વાઘ સર્વ અસત્ય વિચારોથી તમને મુક્ત કરશે; ને તેની સાથે જાગૃત થતાં જેમ સ્વપ્નમાંનો વાઘ પણ નાશ પામે છે, તેમ આ વિચારરૂપી વાઘ પણ નાશ પામશે. જ્યાં વાચા પણ જઇ શકતી નથી, એવા સત્ય ધામમાં તમે પહોંચી જશો, સર્વ જગત ને તમે એક સત્યસ્વરૂપમાં લીન થશો.

શંકા બીજી—જ્યારે આવી સ્થિતિમાં આવીએ તો તે સ્થિતિ વિચાર વિનાની-ભાન વિનાની ન કહેવાય? આવી ભાન વિનાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા શી છે?

વેદાંત ઉત્તર આપે છે કે, ભાઇઓ! અરે, મારાં આત્મસ્વ-

રૂપો ! ઉતાવળા ન થાઓ, જરા વિચાર કરો. સમાધિસ્થ અવસ્થા તથા મૂર્છાની સ્થિતિમાં ઘણો તફાવત છે. આ બન્ને સ્થિતિમાં વિચારનો અભાવ એટલીજ સમાનતા છે; છતાં બન્નેમાં ફેર આસમાન જમીનનો છે. મૂર્છામાં મન વિચાર કરતું બંધ પડે છે, ચલનશકિતના અભાવે મૂર્છામાં વિચાર બંધ પડે છે, મૂર્છા મૃત્યુને મળતી આવે છે; પરંતુ સાક્ષાત્કારની સ્થિતિમાં શકિત પૂર્ણ જોરમાં હોય છે, જ્ઞાનમય આનંદમય સ્થિતિ હોય છે.

એકાદ ખંડમાં પ્રકાશ ન હોય, તો આપણાથી અંદરની વસ્તુ જોઇ શકાતી નથી, તેમજ અતિશય પ્રકાશ હોય, તોપણ કાંઇ દેખી શકાતું નથી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહે છે કે, તેજના બે અણુઓ સામસામી બાજુ હોય, તો આપણે જોઇ શકીએ નહિ; પરંતુ તેજના અભાવે થતો અંધકાર અને અતિશય પ્રકાશને લીધે દૃષ્ટિ બંધ થવી, એ બે તદ્દન જુદીજ વાત છે.

ફેર બેના પરિણામમાં જણાય છે. એક મનુષ્ય વાયુના રોગથી પીડાતી વખતે બેભાન બની જાય છે ને જાગ્યા પછી નિર્બળ બની જાય છે. બીજો મનુષ્ય સાક્ષાત્કારની ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં હોય છે, તે વખતે તેની પણ હલનચલન શક્તિ બંધ પડેલી લાગે છે; પણ એ સ્થિતિમાંથી જાગૃત થતાં તે પૂર્ણ આહ્લાદમય ને પરમજ્ઞાનમય બની જાય છે. તે બીજાને આનંદ આપી શકે છે અને બીજાનાં દુઃખો ફેડી શકે છે. આમાં વિચારવાનું બંધ પડવું તો ઉપલી બન્ને સ્થિતિમાં છે; પરંતુ ફેર આસમાન જમીનનો છે.

શંકા ત્રીજી—અમારે તો ચૈતન્યમય જીવન જોઇએ છીએ, આવી મૃત્યુના જેવી અવસ્થા નથી જોઇતી.

વેદાંત કહે છે કે, મૃત્યુની અવસ્થા કોઈ માગતું નથી. જેઓ એમ સમજે છે કે, વેદાંત ઉદાસીન બનાવે છે, તેઓ ભૂલ કરે છે. વેદાંત તમને સત્યને માર્ગેજ દોરે છે. સર્વ જગત તમારે તાબે રહે તેમ શીખવે છે.

વાસના, ઇચ્છા વગેરેનો પ્રશ્ન આપણે લઇશું. વેદાંત ઉદાસીન જીવન ગાળવાને કહેતુંજ નથી. હરદમ ચૈતન્યમય જીવન ગાળવાનીજ ભલામણ કરે છે; પરંતુ વેદાંત પ્રમાણે જે ઇચ્છાઓ કરવી તેજ સત્ય છે. ઇચ્છા એટલે શું ? ઇચ્છા એટલે પ્રેમ. પ્રેમ એટલે બીજું કાંઇજ નહિ, પણ અમુક વસ્તુ માટેની તીવ્ર ઇચ્છા,

જો આમ ઇચ્છા એટલે પ્રેમ થાય છે, તો પછી સર્વ ઇચ્છાઓ માત્ર પ્રેમજ છે; ઇશ્વર પણ પ્રેમરૂપજ છે અને તેથી સર્વ ઇચ્છાઓ પણ પરમેશ્વરરૂપજ છે. આ વાત સત્ય છે, તો પછી જે મનુષ્ય સર્વ જીવન પ્રેમમય ગાળે છે, તે અખિલ બ્રહ્માંડના ઉપર અધિકાર ભોગવે છે. જે મનુષ્ય પોતે સર્વમય બની જાય છે—સર્વે પોતાનાંજ રૂપ છે એમ માને છે, તે કેટલો આનંદમાં રહે છે? તે ઇચ્છાઓ વડે, પ્રેમ વડે જગત ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. આ સ્થિતિએ પહોંચતાં દ્વેષ, ધિક્કાર વગેરેની લાગણીઓ નષ્ટ થાય છે. મિત્ર કે દુશ્મન સર્વેની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છા છે એમજ માને છે; તેને કાંઈ પણ દુઃખ નથી. અનંત શક્તિ હુંજ છું. દરેક વ્યકિતની જે જે ઇચ્છાઓ છે, તે બધી મારે લઈનેજ છે, આમ માનનાર આત્માને ઓળખી શકે છે અને સર્વનો અધિષ્ઠાતા પરમાત્મા બની રહે છે.

જગતમાં લોકો ઇચ્છા ને વાસનાઓનો ખોટો ઉપયોગ કરીને વસ્તુસ્થિતિને ઉથલપાથલ કરી નાખે છે. ઇચ્છા પ્રેમ છે ને પ્રેમ પ્રભુ છે; તો વેદાંત કહે છે કે, સર્વની ઇચ્છાઓ તમેજ છો એવો સાક્ષાત્કાર કરો, પણ તેનો ખોટો ઉપયોગ ન કરશો. તમારી પોતાની ઇચ્છાઓ ને બીજાની ઇચ્છાઓમાં ફેર ગણશો નહિ. દરેક ઇચ્છા, પ્રેમસિંધુના તરંગ જેવી છે. અખિલ બ્રહ્માંડ અનંત પ્રેમસિંધુનું બનેલું છે. ગ્રહો ગુરુત્વાકર્ષણની શકિતથી આકાશમાં રહેલા છે. ગુરુત્વાકર્ષણ એ આકર્ષણ શકિત છે, એટલે તે પ્રેમજ છે. રસાયણશાસ્ત્રનાં સર્વ મિશ્રણો રાસાયણિક આકર્ષણથી થાય છે. આ એક અણુનો બીજા અણુઓ સાથેનો પ્રેમ બતાવે છે. આખું જગત પ્રેમસિંધુનાં મોજાંના તરંગ સમાન છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર તેમજ લૉર્ડ કેલ્વીને પણ સાબિત કર્યું છે કે, દ્રવ્ય—પદાર્થ માત્ર શકિત છે. એ શકિત ભિન્ન ભિન્ન રીતે દેખાય છે—ગુરુત્વાકર્ષણથી જોડાઇ રહેવાથી, વિદ્યુતથી, ચુંબકથી, તેજ—ઉષ્ણતા વગેરેથી.

ચુંબક તથા વિદ્યુત્શકિતમાં શું છે? આકર્ષણશકિત રહેલી છે. ઉષ્ણતાને લીધે અણુઓ બાહ્ય રીતે છૂટા પડતા જણાય છે; પરંતુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, એક પ્રકારે જે એ વિયોગ જણાય છે, તે બીજે પ્રકારે પ્રેમ ને આકર્ષણજ દેખાડે છે.

હવે વેદાંત પ્રમાણે "આ સર્વ શકિત માત્ર તમેજ છો"

એવા વિચારનો સાક્ષાત્કાર કરો, તો પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમમયજ બની રહેશો. ડાર્વિન અને બીજાઓ જે "વિગ્રહને લીધેજ જીવન"નો મત ધરાવનારા છે, તેમને ડ્રમન્ડ જેવા પૂર્ણ બનાવે છે. ડ્રમન્ડ જેવા કહે છે કે, વિગ્રહનો નિયમ માત્ર ઉન્નતિક્રમેજ ચડાવતો નથી; પરંતુ પ્રેમ, સદ્વર્તન ને આકર્ષણ જેવી શકિતઓ પણ ઉન્નતિને રસ્તે જવામાં સહાયક થાય છે.

ઇચ્છાઓ એ પ્રેમ છે, પ્રેમ એ પ્રભુ છે ને તે પ્રભુ તમેજ છો. પ્રભુથી તમારો અભેદ છે, તેનો સાક્ષાત્કાર કરો. લોકો આ ઇચ્છાઓ અને પ્રેમને પ્રેમસિંધુ પ્રભુથી ભિન્ન સમજે છે; પણ તેમ નથી. જળમાં જેમ તરંગો ઊઠે છે, પણ અંતે બધું જળજ છે, તેજ પ્રમાણે ઇચ્છાઓ વગેરે વૃત્તિઓ સત્યસ્વરૂપના તરંગોજ છે અને વાસ્તવિક રીતે એક સત્ય સ્વરૂપજ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે. એ સત્ય સ્વરૂપ બીજી વૃત્તિઓરૂપી તરંગોથી છવાઇ જાય છે. વેદાંત આ તરંગોનું દુર્લક્ષ કરવાની ભલામણ કરતું નથી; પરંતુ તે કહે છે કે, એ તરંગોનું નિરીક્ષણ અને દુર્લક્ષ કરતી વખતે જે જળમાં– જે સત્યસ્વરૂપમાં એ તરંગો ઊઠે છે, તે મૂળ આત્મસ્વરૂપને ભૂલી ન જાઓ.

જ્યારે કોઇ બીજાનું વેર લે છે, ત્યારે તે અપમાનિત થાય છે. એનું કારણ એ છે કે, પ્રકૃતિને પ્રતિકૂળ તમારા મનની સ્થિતિ બનેલી છે. પ્રકૃતિને અનુકૂળ મન બનાવો, તો કોઇ પણ વ્યકિત તમારૂં અપમાન નહિ કરી શકે. ધર્મના ઝુંડા ઉડાવનારાઓએ આ નિયમ જાણવો જોઇએ. જે ક્ષણે નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે, જે ક્ષણે પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધ મનની સ્થિતિ બને છે, તે સમયે આખું વિશ્વ તમારી વિરુદ્ધ થઇને બેસશે; માટે મનની શાંતિ કેમ રાખવી તે શીખો. પવિત્ર વિચારો રાખો તો કોઇની તાકાત નથી કે તે તમારી વિરુદ્ધ જાય. વેદાંત કહે છે કે, તમારી કે પારકાની ઇચ્છાઓનો દુરુપયોગ ન કરશો. જો મન સ્થિર રાખશો, તો સર્વ ઇચ્છાઓને જીતી શકશો.

હવે એ સદુપયોગ કેવા પ્રકારે કરવો, તેનો આપણે વિચાર કરીએ. દાખલા તરીકે એક મનુષ્ય ઘોડા ઉપર સવાર થઇને જાય છે; જો તે ઘોડો થાકેલો હોય, તો ઘોડાને ખોરાક આપવા છતાં પણ સવાર પોતાના મન વડે એટલું તો સમજે છેજ કે, "ઘોડાના

થાક કે ભૂખ સાથે પોતાને કાંઈ પણ લેવાદેવા નથી." ઘોડાની જરૂરિયાતોને તે પોતાની જરૂરિયાતો કદી માનતો નથી. વેદાંતને જાણનારો ભૂખ્યો હશે, તો પેટને અન્ન પૂરું પાડશે, પરંતુ અન્ન ન મળવાથી દુઃખી થશે નહિ; કેમકે ભૂખ ને તૃષા તો શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે, એનો આભાસ કેવળ મનનેજ થાય છે; પરંતુ તેની સાથે આત્માને કાંઈ લેવાદેવા નથી, એમ એ જાણે છે. જે પોતાની દિવ્યતા દઢપણે સમજે છે, તેને મન તો ભૂખ, તૃષા કે થાક કાંઇ બાધ કરતાં નથી. જેમ ઘોડાની ભૂખ વગેરે તેના સવારને હેરાન કરતાં નથી, તેજ પ્રમાણે મન કે શરીરનો થાક ને ભૂખ આત્માને દુઃખકર્તા થતાં નથી. શરીર ને મન માટે અમુક બાહ્ય વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે. વ્યાવહારિક કાર્ય કરવા માટે તેની જરૂર પડતી હોવાથી વેદાંતીનું મન આ વસ્તુઓ માટે ઇચ્છા કરે છે; પણ આત્મસાક્ષાત્કારને માટે તે એ વિષે બહુ દરકાર કરતો નથી. કોઇ પણ વસ્તુની ઇચ્છા તેને દુઃખ ઉત્પન્ન કરતી નથી. કોઇ પક્ષી ઝાડની ડાળી ઉપર બેસી કલોલ કરે ને તેથી વૃક્ષની ડાળી આમતેમ હાલે, તેની એ પક્ષીને દરકાર હોતી નથી; કારણકે ડાળી કદાચ તૂટી જાય, તોપણ પોતાની પાંખો વડે એકદમ ઊડી જવાશે, એમ તેના મનને ખાતરી હોય છે. અહીંયાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ તો ડાળીના આધારેજ તે પક્ષી બેઠેલું છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં ડાળીથી તે સ્વતંત્રજ છે. આ પ્રમાણે વેદાંતી પણ સામાન્ય મનુષ્યોની માફક ઇચ્છાઓથી લપટાયેલો હોય, છતાં પણ સ્વતંત્રજ છે. ઇચ્છા તૃપ્ત ન થતાં અજ્ઞાનીના જેવું તેને દુઃખ થતું નથી.

એક પેન્સિલ ખોવાયાથી આપણા મનને બહુ વ્યથા થતી નથી; પરંતુ જો પાંચ હજાર રૂપિયા ગેરવલ્લે પડે, તો કાળજું છટકી જાય છે. હવે શોધ તો એ બન્ને વસ્તુઓની મનુષ્ય કરે છે; પણ બન્નેમાં તફાવત છે. પેન્સિલ સારૂ તે વ્યગ્ર ચિત્તે કામ નથી કરતો, પણ રૂપિયા સારૂ અવ્યવસ્થિત મનથી શોધ કરે છે. જ્યારે વેદાંતીને મન રૂપિયા જાય કે પેન્સિલ જાય તે બન્ને સરખાંજ છે. એક દાખલો લઇ આ વાત સુદૃઢ કરીએઃ—

એક વાર એક સાધુ મોટા શહેરમાં થઇને જતો હતો. એક સ્ત્રીએ એને પોતાને ઘેર આવવા કહ્યું. ઘેર જઇને તે સ્ત્રીએ સાધુને દૂધ પીવા આપ્યું. દૂધ પ્યાલામાં કાઢતાં તેના ઉપર બાઝેલી તર પણ પ્યાલામાં પડી જવાથી પેલી સ્ત્રીથી "અરેરે" એવો ઉચ્ચાર

થઇ ગયો. પછી પ્યાલામાં સાકર નાખી સાધુને આપ્યો. દૂધ ઊનું હતું, તેને ઠંડું થવા માટે બાજુએ મૂકીને સાધુ વાતોએ ચડ્યો. દૂધ ઊનું છે, માટે મહાત્મા પીતા નથી એમ પેલી સ્ત્રીએ ધાર્યું; પણ થોડી વારે વાત પૂરી થતાં સાધુ ઊઠીને ચાલતો થતો હતો, ત્યારે પેલીએ પૂછ્યુંઃ "મહારાજ! દૂધ કેમ ન પીધું?" સાધુએ કહ્યુંઃ "માતા! દૂધ આપતી વખતે સાકર ને તર બંને તમે તેમાં નાખ્યાં તેની સાથે 'અરે' પણ માંહી ઉમેર્યું છે, માટે તે મારે કામનું નથી." પેલી સ્ત્રી શરમિંદી બની ગઇ ને સાધુ ચાલતો થયો.

વેદાંત કહે છે કે, કાર્ય કરો, ઇચ્છાઓ કરો; પરંતુ તેમ કરતાં હૃદયને દુઃખિત શા માટે કરો છો? કાર્યમાં–હૃદયમાં દુઃખ ઉમેરો નહિ, પણ સ્થિર ચિત્તે કાર્ય કરો; એટલે તમારાં કાર્યો જરૂર વિજયવંત થશે.

મનને સ્વસ્થ રાખવા શું કરવું જોઇએ? સામાન્ય રીતે મનુષ્ય અપવિત્ર વાતાવરણમાં રહે છે. વેદાંત કહે છે કે, તમારૂં વાતાવરણ તમને સહાયકારક હોવું જોઇએ. દરેક પગલે મુસીબતો દૂર થવી જોઇએ. જેમ અંધારી કોટડીમાં જતાંને વાર કશું દેખાતું નથી, પરંતુ થોડી વાર ત્યાં રહ્યા પછી બધું નજરે પડે છે; તેમ વેદાંત કહે છે કે, તમારી આસપાસના વાતાવરણ તરફ અવિકળ અને ભેદી નાખે એવી સ્થિર દૃષ્ટિથી જુઓ; તો બધુંજ પારદર્શક જણાશે, તેની આરપાર જોઇ શકશો, સર્વમાં દિવ્યતા જોશો. તમારી સ્થિતિ આસપાસના વાતાવરણને અનુકૂળ કરો. વેદાંત પ્રમાણે જો આ વાત તમે બરાબર સમજ્યા હો, તો તમારી આસપાસના પથ્થરોને પણ તમે પારદર્શક બનાવી શકશો. તે પથ્થરો તમારી દૃષ્ટિને રોકનારા ન થતાં ઊલટા તમને મદદગાર થશે.

એક મોટો ઘાસનો ભારો જો કોઇ પશુ ઉપર લાદ્યો હોય, તો ઊંચકી લઇ જતાં તેને મુસીબત પડે છે; પરંતુ તેજ ભાર જો તે પ્રાણી ખાઈ જશે તો પોતાનું શરીર ઊંચકીને ચાલતાં તેને ભાર નહિ લાગે, પણ ઊલટી તેનામાં શક્તિ વધશે. માટે વેદાંત કહે છે કે, જગતનો ભાર ભલે વહન કરો; પણ તમારા ખભા ઉપર એટલે સીધો નિશ્ચિંતપણે તમારા વ્યવહારમાં રાખો, પણ માથા ઉપર મૂકશો તો ડોકી વળી જશે અર્થાત્ એ ભારને તમારા શરીરનોજ ભાર સમજીને વહન કરશો, તો એ તમને ખેદકારક નહિ

થતાં તમને ઉન્નતિજ પ્રાપ્ત થશે અને માથા ઉપર એટલે મગજ ઉપર ચિંતાના રૂપમાં રાખશો તો તમારો નાશ થશે.

વેદાંતને બરાબર સમજવાથી આશ્ચર્યપૂર્વક સર્વત્ર પ્રભુનેજ જોશો. અન્નમાં પ્રભુ, પાણીમાં પ્રભુ, વૃક્ષમાં પ્રભુ, સર્વત્ર પ્રભુ, પ્રભુ ને પ્રભુજ દેખશો. અખિલ બ્રહ્માંડ સ્વર્ગ સમાન ભાસશે. આમ વેદાંત તમારી ઇચ્છાઓ છીનવી લઇને તમને દુઃખી બનાવતું નથી; પરંતુ તમને સ્થિતિને અનુકૂળ થતાં શીખવે છે. ઇચ્છાઓના જુલમથી તેવો મનુષ્ય પીડાતો નથી, પણ ઊલટું ઇચ્છા તેની દાસી થઇને ઊભી રહે છે. જો કોઈ ઘોડાની પૂંછડી બરાબર પકડી રાખે, તો ઘોડો કૂદશે, તોફાન કરશે અને લાત પણ મારશે. લોકો એવુંજ કરે છે. ઇચ્છાઓ એ ઘોડા જેવી છે. જે તેમની પૂંછડી પકડે છે, તે તેની સાથે ઘસડાય છે ને ખાડામાં પડે છે; માટે ઇચ્છારૂપી ઘોડાની પૂંછડી પકડશો નહિ, પણ સવારી કરજો; તેથી તે ઊલટી સહાયક થઇ પડશે. તમારી ઇચ્છાઓ ઉપર સત્તા ભોગવો. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરો. તમારી દિવ્યતા સમજશો, તોજ તમે આનંદ ભોગવશો.

એક બીજી શંકા એ છે કે, આમ મન ધ્યાનસ્થ રાખવાથી પ્રત્યાઘાત ન થાય? મગજને તે નિર્બળ નથી બનાવતું?

'રામ' તમને પોતાના અનુભવ ઉપરથી કહે છે કે, માત્ર તમારામાં આમ કરવાથી બળનીજ વૃદ્ધિ થશે. હવે કયા વિધિ પ્રમાણે આ કાર્ય કરવું તે વિષે બે બોલ કહીશું:—

પ્રાતઃસમયે કે બીજી કોઈ વેળાએ આ ચોપાનિયામાં જે વિધિ સમજાવ્યો છે, તે પ્રમાણે કરશો તો તે વખતે તમારૂં મન દિવ્યતા અનુભવશે, આહ્લાદ પામશે. જ્યારે આ સ્થિતિની પૂર્ણ ટોચે પહોંચો, ત્યારે "ઓમ્" નો ઉચ્ચાર કરવો બંધ કરજો. જ્યાંસુધી એ સ્થિતિ રહે, ત્યાંસુધી તેમાં રહેજો. ધીમે ધીમે એની મેળેજ પાછું જગતનું ભાન થવા માંડશે. કોઈ વખત કદાચ અર્ધો કલાક આમ રહેશે, કોઇ વખત કલાક રહેશે, કોઇ વાર બે કે ત્રણ ને તેથી વધારે કલાક રહેશે. દિવસે દિવસે આમ વધારે સમય રહેશો ને તમારી દૈવી શક્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી જશે.

જેઓ પ્રારંભના અભ્યાસીઓ છે, તેમણે અર્ધા કલાકથી વધારે વખત આ સ્થિતિમાં રહેવું નહિ. એક બીજું પણ કહેવા-

ણું છે કે, જ્યારે ધ્યાનસ્થ થવા બેસશો, વિચાર દૃઢ કરવા બેસશો, તે વખતે અનેક બીજા વિચારો મન સાથે ખડા થશે; તે સમયે પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યે જજો ને જે વિચાર આવે તેનો છેડા આણજો. "ઓમ્"નો ઉચ્ચાર કરતી વખતે જે સમયે સર્વત્ર અનાદ્યનંતને અનુભવતા હો તે વખતે જગતનો કોઈ વિચાર આવે તો તે વિચારનો એવી રીતે અંત લાવવો કે ભવિષ્યમાં તે તમારા આચારમાં ઊતરી ગયો હોય. આ ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે, આવા વિચારો તે સમયે ખડા થશેજ અને તમારી વૃત્તિ બદલવા પ્રયત્ન કરશે; તે વખતે 'રામ'ના શબ્દો લાભકારક માલૂમ પડશે.

ધારો કે પ્રણવનો મંત્રોચ્ચાર કરવો શરૂ કર્યો કે તરત પ્રેમ કે તિરસ્કારની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઇ, તો તે વખતે શું કરવું ? એ વિચારને પકડી એવે પ્રકારે નિરાકરણ કરો કે તે તમારા મનમાંથી જડમૂળથી ઊખડી જાય. કેવી રીતે આમ કરશો ? માત્ર જ્ઞાનથીજ તેને ઉખેડી શકાશે. તિરસ્કારની વૃત્તિ ઉદ્‌ભવે કે તરત તેનું કારણ શોધો, તો હંમેશા જણાશે કે, અજ્ઞાન, નિર્બળતા, અહંભાવને લીધેજ એ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઇ હતી. ધ્યાનસ્થ થતી વખતે અજ્ઞાનતાને લઇનેજ આવી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. 'રામ' કહે છે કે, એવે સમયે એ વૃત્તિઓનું પૃથક્કરણ કરો ને તેને જ્ઞાનથી ઉખેડી નાખી "ઓમ્"નો ઉચ્ચાર કર્યે જાઓ. પ્રણવનો મંત્રોચ્ચાર કરતે કરતે, દૃઢ શ્રદ્ધા રાખી, સ્વસ્થ મનથી, ભવિષ્યમાં એવી વૃત્તિઓ ન ઉદ્‌ભવે એવો નિશ્ચય કરો. આમ કર્યાથી મનનું વલણ ચોક્કસ થઇ જશે, તમારી નીતિનું ધોરણ ઉચ્ચ થશે અને જગતના કાર્યોમાં તમને સહાય મળશે.

ધારો કે આવી વૃત્તિ દૂર કરતાં અર્ધો કલાક લાગ્યો ને ધ્યાનસ્થ થવાયું નહિ, તો કાંઇ ચિંતા નહિ. એક દિવસ એમ થશે; પરંતુ બીજે દિવસે જય મળશેજ. દરરોજ અકેકી દુષ્ટ વૃત્તિને દબાવી દેતા જશો, તો તમારા મનનું વલણ હંમેશને માટે દૃઢ થશે ને જીવનમાં પ્રલોભનો પર વિજય પ્રાપ્ત કરતાં શિખાશે. દુષ્ટ વૃત્તિઓ જીતી તો ભવિષ્ય ઘણું ઉજ્જવલ બનશે. દિવસે દિવસે દિવ્યતા પ્રાપ્ત થશે. ધ્યાનસ્થ થવાય યા ન થવાય, તેની ચિંતા નહિ, પણ નીતિ તો અવશ્ય ઉચ્ચ થશે.

કેટલાક કહે છે કે, "કોઇ એવી રીત દેખાડો કે જેથી સહેજે

ધ્યાનસ્થ થઇ જવાય. ભાષણો અમારે સાંભળવાં નથી કે પુસ્તકો પણ વાંચવાં નથી." જેઓ આમ કહે છે તે મોટી ભૂલ કરે છે. તમારા માર્ગમાં કંટકરૂપ શું છે? માત્ર અજ્ઞાન; અને આ અજ્ઞાન એટલે શું? શંકા, વ્યાવહારિક વિચારો, દુષ્ટ વૃત્તિઓ વગેરે. જેને પોતાની દિવ્યતામાં, ઈશ્વર સાથેની અભેદતામાં શંકા નથી, તે તો હરદમ ધ્યાનસ્થજ છે. માત્ર શંકાઓજ મનને અસ્વસ્થ રાખે છે. જે મનુષ્ય પુસ્તકો વાંચી આ પ્રકારની નિર્બળતાનું શોધન કરે છે, તે ધીમે ધીમે શંકાઓ દૂર કરી શકે છે. સાધારણ મનુષ્ય પણ ખાસ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં આવવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે આવી શકે છે; પરંતુ અભેદતામાં પૂર્ણ વિશ્વાસવાળો મનુષ્ય તો હાલતાં-ચાલતાં કે ગમે તે સ્થિતિમાં ધ્યાનસ્થજ હોય છે. આવી સ્થિતિ જેની છે, તેજ વધારે બળવાન છે.

પ્રશ્નઃ—મનુષ્યનો આત્મા કર્મો અને તેનાં ફળોનો કર્તા ને ભોક્તા નથી? મનુષ્યના કૃત્યને અને આત્માને શું લેવાદેવાજ નથી?

ઉત્તરઃ—ના, સત્ય સ્વરૂપ આત્મા વેદાંત પ્રમાણે કર્તાયે નથી, તેમ ભોક્તાયે નથી. જો આત્મા કર્તા કે ભોક્તા હોય, તો તે નિર્લેપ રહી ન શકે. જેને તમે કર્તા માનો છો, તે તો અસત્ય અહંભાવ છે, આત્મા નહિ. આ અહંભાવને પણ આત્મામાંથીજ સત્તા–સ્ફૂર્તિ મળે છે.

પ્રશ્ન કઠિન છે, ને પૂર્ણ રીતે તથા સવિસ્તર તેમાં ઊંડા ઊતરીએ, તો કલાકોના કલાકો જોઇએ, માટે માત્ર એકજ ઉદાહરણ આપીશું.

ધારો કે ભ્રમણાથી એક ખૂણામાં તમે સર્પ દીઠો, પણ જ્યારે એની પાસે જઇને અડકીને જોશો, તો સર્પ નહિ જણાતાં માત્ર દોરડાનો કકડોજ જણાશે. દોરડાના કકડાને ભ્રમણાથી તમે સર્પ તરીકે ગણ્યો, પણ વાસ્તવિક રીતે તો તે દોરડુંજ હતું. બુદ્ધિ વડે વિચાર કરવા છતાં પણ તમે આત્માનેજ કર્તા માનો છો, તેનું કારણ તમારૂં વિચાર કરવાનું સાધન બુદ્ધિ પણ અસ્થિર અને ભ્રમિત હોય છે, માટેજ તમે આવો અધ્યારોપ કરો છો; પણ જે સ્થિતપ્રજ્ઞ છે, જે નિશ્ચળ બુદ્ધિવાળો છે, તે તો આત્માને કદી પણ કર્તા કે ભોક્તા માનતો નથી.

આપણે આગળ સાક્ષાત્કાર કરવાના વિધિ વિષે કહ્યું છે. હવે

એ સાધનામાં જે ઘણીજ વિચિત્ર મુશ્કેલીઓ આવે છે, તે વિષે કહીશું. અંતરની ને બાહ્યની ટીકા એ પણ મોટી મુશ્કેલીઓ છે.

બાહ્ય ટીકા એટલે શું ? કેટલાક લોકોને ટીકા કરવી ઘણીજ પ્રિય હોય છે. જ્યાંસુધી મનુષ્ય દોષદૃષ્ટિ રાખે છે, ત્યાંસુધી તે ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતો નથી. એક બાળક સ્વાભાવિક રીતે જન્મથી ચોરી શું છે એ સમજતું પણ નથી. તેની સમક્ષ કોઇ ચોર આવી કોઈ વસ્તુ ઉપાડી જાય, તો તે સુખેથી તેમ કરી શકશે; કારણકે બાળકને ચોરીનું ભાનજ નથી. આવી રીતે બાહ્ય-જગતમાં ચોરની ભાવના જોઇએ છીએ કે તરતજ આપણા અંતરમાં પણ એજ ભાવના જાગૃત થાય છે. વાસ્તવિક રીતે બીજામાં દોષો જોવાનો પ્રયત્ન કરતાં આપણેજ દોષવાળા થઇએ છીએ. બંદૂક છોડીએ છીએ કે બીજો ઘાયલ થાય છે ખરો; પણ તેનો ધક્કો પાછો આપણને પણ વાગે છે. પ્રત્યાઘાત થાય છે ને આપણે પણ થોડા પાછા હઠીએ છીએજ; તેમ બીજાના દોષ કાઢતાં તેના દોષો આપણે વહોરી લઇએ છીએ, માટે આ દોષ-દૃષ્ટિની પાર જવું જોઇએ.

દુષ્ટ ઇચ્છાઓ કરતાંની સાથેજ આપણે પોતેજ તેના ભોગ થઇ પડીએ છીએ. ખાડો ખોદે છે, તેજ પડે છે. તમને તમારા પોતાના ઉપર જો દયા હોય, તો આવી દોષદૃષ્ટિથી દૂરજ રહેજો. બીજાની ઇર્ષ્યા કરતાં તે દોષ તમારામાંજ પેસી જાય છે. જે દોષ બીજામાં હોય, તેથી તમે મુક્ત રહો એજ ઠીક છે; બીજામાં અમુક દોષ છે એવી બુદ્ધિ કરવી એ હાનિકારક છે.

આ દોષ જોવાની વૃત્તિ સર્વત્ર છે, તેનું કારણ શું ? વાસ્તવિક રીતે નિર્બળ, અજ્ઞાની લોકોજ ઘણા ટીકાખોર હોય છે; કારણકે ટીકા દ્વારા તેઓ પોતાના દોષોનો બચાવ કરવા ઇચ્છે છે.

એક મનુષ્ય બીજાને અમુક કૃત્ય કરતો જુએ છે અને તે કૃત્ય જો પોતે કરે, તો તે તેને પોતાને નુકસાનકારક છે, એમ માની તેને ધિક્કારવા પ્રયત્ન કરે છે; કારણકે જો ન ધિક્કારે, તો તેવું કૃત્ય કરવાને તે પોતેજ લલચાય. પરંતુ આ ટીકાની ઊજળી બાજુજ છે ને આત્મોન્નતિની અમુક સ્થિતિએ આ લક્ષણ ઉપયોગી પણ છે; છતાં નિર્બળ મનુષ્યો આમ ધિક્કારવામાં ભૂલ કરે છે. દુષ્ટ કૃત્ય કરનારા મનુષ્યના મનની નિર્બળતા ઉપર ભલે

ટીકા કરો, પણ તેથી તેને પોતાને ધિક્કારવાનો તમને અધિકાર નથી. કહેવત છે કે, "પાપને ધિક્કારો, પણ પાપીને નહિ."

પાપને ધિક્કારવાની સાથે પાપી ઉપર પ્રેમ કરવો એ વાત મુશ્કેલ નથી. તમે કહેશો કે પાપ તે પાપજ છે, પણ જરા વિચાર કરો. કોઇ પણ કૃત્ય પોતાની મેળે પાપમય છેજ નહિ. જેમ શૂન્ય એકલું હોય તો તેની કિંમત નથી; તેમજ કૃત્ય એકલું પાપ કે પુણ્ય છેજ નહિ. શૂન્યને દશાંશના ચિહ્નની જમણી બાજુએ મૂકો, તો તેની કિંમત ઓછી થશે ને ડાબી બાજુએ મૂકો, તો કિંમત વધી પડશે.

પાપના સ્વરૂપને ન સમજવાથીજ પાપને ધિક્કારવા સાથે પાપી ઉપર પ્રેમ કરવાનું મુશ્કેલ લાગે છે. મનુષ્ય અજ્ઞાનતાથી કૃત્યને મોટું ને નાનું સ્વરૂપ આપે છે. ખાસ યાદ રાખો કે, ધર્મ ને સદ્ગુણ એ જેમ અંતઃકરણ માટે છે, તેમ પાપ પણ હૃદયને માટેજ છે. પાપ ને પુણ્યનો મનની સ્થિતિ સાથે સંબંધ છે, માટે મનનેજ ઉન્નત કરવાનું છે.

બાલ્યાવસ્થામાં બાળક માતાના સ્તનનું પાન કરે છે, પરંતુ પુખ્ત વયે એ પ્રમાણે કરવું મનુષ્યને માટે યોગ્ય કહેવાશે? કદાપિ નહિ. બાળકને માટે એ યોગ્ય છે; પરંતુ મોટી વયે તે અયોગ્ય છે અને તેથી પાપ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી અમુક કૃત્ય પાપ છે, પણ તેજ કૃત્ય બીજાને માટે બીજા દૃષ્ટિબિંદુથી પાપ નથી. દુનિયામાં દરેક પાપને માટે આમજ છે એ ખૂબ યાદ રાખવું; માટે કૃત્યોને ભલે ધિક્કારો, પણ કૃત્યના કરનારાઓને ધિક્કારવાનો આપણને અધિકાર નથી. શેખ સાદી કરીને ઇરાનનો એક વિદ્વાન ને નામાંકિત પુરુષ હતો. તેની કૃતિઓ–પુસ્તકો એમર્સને અંગ્રેજી ભાષામાં ઉતારી છે. તે લખે છે કે, "જ્યારે હું નાનો હતો, ત્યારે મક્કે મુસલમાનોના પવિત્ર ધામમાં જતો હતો. સંઘમાં રિવાજ હતો કે, મધ્ય રાત્રિએ બધાએ ઊઠીને પ્રભુપ્રાર્થના કરવી. એક રાત્રિએ સાદી ને તેના પિતા ઊઠ્યા ને તેમણે પ્રાર્થના કરી, પણ બીજા કોઇ ઊઠ્યા નહિ. આથી સાદીએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે, 'જુઓ આ કેવા આળસુ લોકો છે કે કોઇ ઊઠતા નથી ને પ્રાર્થના કરતા નથી?' પિતાએ સખ્ત શબ્દોમાં કહ્યું: 'અરે સાદી! વહાલા પુત્ર! તું

પણ ન ઊઠ્યો હોત તો સારૂં હતું; કારણકે વહેલા ઊઠીને આમ બીજાની નિંદા કરવી એ અયોગ્ય છે.' ભલે પ્રાર્થના ન કરો, પણ બીજાની નિંદા કે ટીકા તો કરશોજ નહિ."

કોઇ પુરુષ કાંઇ સારૂં કૃત્ય કરે અને ફુલાઈ જઇને પોતાનાં બણગાં ફૂંકે તથા બીજાઓની નિંદા કરે તો તેથી શું તે બીજાના કરતાં ગુણમાં કે નીતિમાં ચડિયાતો કહેવાશે ? કદી નહિ. એવો માણસ માત્ર એક દુર્ગુણને બદલે બીજો દુર્ગુણ ગ્રહણ કરે છે; આથી કરીને ખરો સાક્ષાત્કાર કરવાનો છે, તે પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. જગત જો ટીકા કરવાની રૂઢિને પાપ ન ગણતું હોય, તો તેમાં જગતનોજ વાંક છે. અનુભવ કહે છે કે, જેનાં કૃત્યો જગત-ને પાપમય લાગે છે; પણ જેનો આત્મા દયાથી ભીંજાઈ જાય છે, જે ઈશ્વરસન્મુખ રહે છે, જે નમ્ર છે અને જેનું હૃદય પ્રેમમય છે, તે બીજાઓ કરતાં સ્વર્ગનું સુખ વધારે ભોગવે છે.

બાયબલમાં ફારિસિઝને ઘણા પવિત્ર ગણેલા છે. તેમનાં કૃત્યો પવિત્ર ગણાવ્યાં છે; પરંતુ તે ફિલિસ્ટાઇનો નમ્ર ને દયાળુ નહોતા. તેઓ ટીકાખોર–દોષદૃષ્ટિથી જોનારાઓજ હતા અને તેથી તેઓ ક્રાઇસ્ટથી મેરી મેગ્ડેલન કરતાં વધારે દૂર હતા. મેરી મેગ્ડેલન દોષદૃષ્ટિવાળી નહોતી, પણ તેનું હૃદય પ્રેમયુક્ત હતું અને તેથી સત્યને તે જાણતી હતી અને ઈશ્વરસન્મુખ વધારે હતી. લિહન્ટ નામના એક અંગ્રેજ કવિએ એક કાવ્ય લખ્યું છે. તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

એક શેખ હતો. તેણે સ્વપ્નમાં એક દેવને પુસ્તકમાં લોકો-નાં નામ લખતાં જોયો. શેખે તેને પૂછ્યું: "તમે શું કરો છો?" દેવતાએ કહ્યું: "જે લોકો ઈશ્વરનું ભજન કરે છે, ઈશ્વરને પ્રિય છે, ને તેની સન્મુખ રહે છે; તેમનાં નામો લખું છું." શેખે નિરાશ થઇને કહ્યું કે, "બીજા ભક્તોની પેઠે હું પણ ઈશ્વરભક્ત બનું એવી ઇચ્છા છે; પરંતુ મેં કદી ભક્તિ કરી નથી ને કોઇ દિવસ ઉપવાસ પણ કર્યો નથી, તો મારૂં નામ શું દાખલ નહિજ થાય? હું સ્વર્ગ-માં નહિ જઈ શકું?" દેવતાએ કહ્યું: "તેનો ઉપાય નથી." આ ઉપરથી શેખે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, "જે પુરુષો ઈશ્વરને નહિ ચાહતાં પોતાના માનવબંધુઓને ચાહે છે, તેમની એક યાદી બનાવશો? જો એમ કરો તો મારૂં નામ તેમાં દાખલ કરજો."

એટલામાં દેવતા અદૃશ્ય થઇ ગયો ને પેલાને બીજું સ્વપ્ન આવ્યું. તે વખતે તે દેવતાના હાથમાં એક પુસ્તક હતું. દેવતા એ પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવતો હતો, તે વખતે શેખે તેને પૂછ્યું કે, "શું કરો છો?" દેવતાએ કહ્યું: "ફરીથી પુસ્તક તપાસી જાઉં છું ને ઇશ્વરભક્તોનાં નામ તેમની પંકિત પ્રમાણે ગોઠવું છું." શેખે કહ્યું: "મને એ પુસ્તક જરા જોવા દેશો?" દેવતાએ પુસ્તક જોવા આપ્યું, તો શેખ વિસ્મય પામ્યો; કારણકે એમાં પોતાનું નામ સર્વની પહેલાં લખેલું હતું.

જો તમે મનુષ્ય જાતિને ભજશો, એટલે કે મનુષ્ય તરીકે નહિ ગણતાં ઇશ્વરતુલ્ય ગણશો—દરેક વસ્તુમાં ઇશ્વર જોશો—તો તમે વાસ્તવિક રીતે ઇશ્વરનેજ ભજો છો. ટીકા કરવી—નિંદા કરવી એ ઇશ્વરથી વિમુખ રહેવા જેવું છે. મનુષ્ય પોતાના દુર્ગુણો જાણવા છતાં પોતાને ધિક્કારતો નથી; પણ બીજામાં એજ દુર્ગુણ જોઇને તિરસ્કાર કરે છે! તિરસ્કારથી દૂર રહો, દુર્ગુણથી દૂર રહો, એટલે ઇશ્વરને તરત ઓળખશો.

એક રાજ્યનો નોકર પોતાનું કામકાજ છોડી રાજાની પાસેજ પોતાનો સઘળો સમય વ્યતીત કરે, તો તેને નોકરી વહેલી છોડવી પડે. તેણે રાજાને ભજતાં પણ પોતાની ફરજો તો અદા કરવીજ જોઇએ. તે મુજબ દેવદર્શને જવું, ત્યાં માળા ફેરવવી ને પ્રભુની ચરણપૂજા માત્ર કરવી એટલાથી ચાલે નહિ. મનુષ્યે પોતાના જાતિબંધુઓ તરફ પણ પોતાની ફરજો અદા કરવાની છે. પ્રભુને ઉત્તમ પ્રકારે ભજવાનો રસ્તો તો પોતાના મિત્ર વગેરેમાં પ્રભુને જોવો, તેના દોષો પ્રતિ લક્ષ ન કરતાં, તેની નિંદા ન કરતાં, તેમાં ઇશ્વરદર્શન કરવું એજ છે અને તેમ કરતાં કરતાંજ આપણે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરી શકીશું.

આપણે આપણા શત્રુમાં શા માટે ઇશ્વરદર્શન કરી શકતા નથી? કારણ એ છે કે, આપણે તેનામાં દોષ જોઇએ છીએ. આ દોષદૃષ્ટિ દૂર કરવી જોઇએ અને સર્વત્ર પ્રભુનેજ જોતાં શીખવું જોઇએ. ઘણી વખત નીરો જેવા લોકો પણ આપણે જોઇએ છીએ. તેઓ નાની વયમાં ધર્મિષ્ઠ ને નીતિવાન હોય છે, પરંતુ અંતે દુષ્ટ નીવડે છે. ઇંગ્લેંડનો પાંચમો હેન્રી રાજા નાનપણમાં અને જુવાનીમાં દુષ્ટ હતો, પરંતુ મોટી વયે ઘણો સારો નીવડ્યો હતો; માટે અમુક માણસ હંમેશાં આવોજ રહેશે, એમ નિશ્ચય કરી બેસવું

નહિ. સર વૉલ્ટર સ્કૉટ નાનપણમાં જડ જેવો હતો, પરંતુ મોટી વયે તે એક મહાન પુરુષ થયો. સર આઇઝેક ન્યુટને નિશાળમાં હિસાબ ન આવડવાથી ઘણી વાર સજા ખાધેલી; પરંતુ પાછળથી કેવો ઝળકયો તે બધા જાણે છે. મેરી મેગ્ડેલન જુવાનીમાં ઘણી દુષ્ટ હતી, પણ જ્યારે ક્રાઇસ્ટના સમાગમમાં આવી, ત્યારે પવિત્ર થઇ ગઇ. આજ જે એક સામાન્ય પાપી ને દુષ્ટ જણાતો હોય, તે મનુષ્ય આવતી કાલે એક પવિત્રાત્મા પણ બની જાય; માટે યાદ રાખો કે, મનુષ્ય કોઇ ખોટું કૃત્ય કરતો હોય, તો તેનો તિરસ્કાર કરવાનો તમને અધિકાર નથી. તેનામાં દિવ્યતા જુઓ, તેના દોષ તરફ દુર્લક્ષ કરો. કોઇ તમારા વિષે દુષ્ટ વિચાર કરે, તમારા દોષો કાઢે, તો શું તે માટે વેર લેવું? ના, કદાપિ તેમ કરશો નહિ.

સૅાક્રેટિસ કેદમાં હતો, તે સમયે તેના અનુયાયીઓ તેને જેલરને લાંચ આપી નાસી છૂટવાનું કહેતા હતા. સૅાક્રેટિસે તેમને કહ્યું કે, "લાંચ આપવી એ કાયદેસર છે? રાજ્યનો કાયદો તોડવો વાજબી છે?" ત્યાં તો અનુયાયીઓએ ના કહી. ત્યારે સૅાક્રેટિસે કહ્યું કે, "જો એ વાજબી નથી, તો પછી મને શા માટે નાસી છૂટવાનું કહો છો?" અનુયાયીઓએ કહ્યું: "રાજ્યે ખોટી શિક્ષા કરી છે, કાયદો ખોટી રીતે અમલમાં મૂકયો છે, માટે નાસવામાં કાંઇ પાપ કે ગુનો નથી." સૅાક્રેટિસે કહ્યું: "અહા! તમે કાયદો તોડવાનું કહો છો? વેર લેવાનું કહો છો? હું જો કાયદો તોડું, તો તેથી જે ભૂલ રાજ્યે કરી છે તે સુધારી શકાશે નહિ. બે કાળી વસ્તુઓ એકઠી કર્યાથી એક ધોળી વસ્તુ ઉત્પન્ન થતી નથી." જેમ બીજાઓ નિંદા કરતા હોય, તેમ આપણે પણ કરીએ, તો મૂળ જે અસત્ય છે, તેમાં આપણે પણ ઉમેરોજ કરીએ છીએ; તેથી વસ્તુસ્થિતિ સુધરતી નથી.

બીજાની નિંદા, ટીકા ને દુષ્ટ વિચારો આપણને કયારે હાનિકારક નીવડે છે? માત્ર જ્યારે આપણે આઘાતનો પ્રત્યાઘાત કરીએ ત્યારેજ. જો તેના ઉપર લક્ષ ન આપીએ, સાત્ત્વિક વૃત્તિથી એ તરફ જોઇએ; તો તે બિલકુલ હાનિકર્તા નથી. જેમ કોઇએ આપણને પત્ર લખ્યો હોય છે, તે વાંચીએ તો તેમાં લખેલા સારામાઠા સમાચાર પ્રમાણે તે આપણને અસર કરશે; પરંતુ કાગળ ઉઘાડીએજ નહિ, વાંચીએજ નહિ, કાગળ ગ્રહણુજ ન કરીએ, મોકલનારને પાછોજ મોકલી દઇએ, તો શી અસર થવાની હતી? તે પ્રમાણે

દુષ્ટ વિચાર તરફ અલક્ષ રાખીએ, તો તેવા વિચારો તેના પેદા કરનાર તરફજ પાછા વળે છે. હવે અલક્ષ શી રીતે રહેવાય? આપણે આપણી દિવ્યતાનું ભાન રાખીએ, આત્મકેંદ્રથી ચલિત થઈએ નહિ, સાત્વિક વૃત્તિ રાખીએ, સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરીએ, તો કાંઇજ હાનિ થાય એમ નથી.

જે સમયે મન, મનરૂપે નહોતું તે સમયે લખાયેલું એક કાવ્ય છે. તેનો ભાવાર્થ ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો છે, માયાને દૂર કરી નિંદા વગેરેથી દૂર રહેવાનો છેઃ—

"અહા! વહાલા! તું એટલો તો પાસે રહે કે જરાયે છેટું રહે નહિ." અહીં "વહાલા" પ્રભુને સંબોધીને કહે છે કે, જે પ્રભુ માથામાં વાળને ઊગવાની શક્તિ આપે છે, નસોમાં વહેવડાવે છે ને વાચામાં શક્તિ રેડે છે. વાચામાં, દૃષ્ટિમાં, શ્રવણમાં, મિત્રમાં, શત્રુમાં, ભાઇમાં, સર્વમાં એજ પ્રભુ રમણ કરી રહ્યો છે. જાણીને આનંદ પામો કે જાણ્યેઅજાણ્યે પણ, તમે જે જે ઇચ્છાઓ કરો છો, તે સર્વનું અંતિમ કારણ પ્રભુજ છે. સર્વ ઇચ્છાઓનો હેતુ પ્રભુપ્રેમ મેળવવાનોજ છે. સુખ એજ ઇશ્વર છે."

દિવ્યતાનો—ઇશ્વરનો—સાક્ષાત્કાર એટલે સુધી થવો જોઇએ કે, "મારૂંતારૂં" નષ્ટ થાય, સર્વ માયિક બંધનો તૂટી જાય. જિસસ ક્રાઇસ્ટનું વચન સત્ય છે કે, "તમારૂં સર્વ વહેંચી દો, ગરીબોને આપી દો, ને મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો." પરંતુ લોકો આમ કરતાં ડરે છે.

ઓ આધુનિક સુધારાવાળાઓ! જિસસ ક્રાઇસ્ટનાં એ વચનામૃતો ને કૃત્યોમાં જે સત્ય રહેલું છે, તેનો વિચાર કરો. વેદાંત ડંકો વગાડીને કહે છે કે, રામ અને રાવણ બેઉને કદી પણ સાથે ભજી શકાય નહિ. જ્યારે જગતના વિચારો, જગતનાં બંધનો, ધન—દોલત, ઇચ્છાઓ સર્વ પ્રભુમાં લીન થઇ જાય છે; ત્યારેજ ખરો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

"પ્રભુ! મારે કોઇ સગુંસંબંધી નથી, તુંજ મારો સર્વ છે."

त्वमेव माता च पिता त्वमेव । त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव ।
त्वमेव विद्या द्राविणं त्वमेव । त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥

દૃઢતાપૂર્વક અનુભવો કે પ્રભુમાંજ તમે રમણ કરી રહ્યા છો. તમારૂં નિવાસસ્થાન પણ પ્રભુજ છે અને પ્રભુ પણ તમે પોતેજ છો.

कोई खास संघनी जरूर छे?*

પ્રશ્નઃ—સ્વામીજીએ આપેલા ઉપદેશને માટે ખાસ મંડળી સ્થાપવાની જરૂર નથી?

ઉત્તરઃ—'રામ'નો એક ઉદ્દેશ જ્ઞાતિ અને જાતિના પેટા-વિભાગોને તોડી નાખવાનો છે. એ વાત પણ સત્ય છે કે મંડળી સ્થાપવાથી સત્યને ટેકો મળે છે; પરંતુ ઘણી વખત એમ કર્યાથી લાભ કરતાં હાનિ વધારે થાય છે.

જો એકાદ મંડળી સ્થપાય તો ભલે, પરંતુ તે બીજી સંસ્થાઓની માફક દાસત્વવાળી ન હોવી જોઇએ. 'રામ'ને દાસત્વ પસંદ નથી, વેદાંતની સાંકળથી તેને જકડવી નહિ. દરેક જણ ગમે તે સંસ્થામાં જોડાવાને છૂટો રહેવો જોઇએ. બીજા ઉપદેશકો આવે તેમને અંતરાયરૂપ તે ન હોવી જોઇએ. દરેક ઉપદેશક રામ છે, કૃષ્ણ છે, મહંમદ છે, તેમનાં વચનામૃત સુખેથી સાંભળજો. પ્રકાશને અટકાવશો નહિ, પણ સાર ગ્રહણ કરી લાભ મેળવજો.

હિમાલયના સર્વોચ્ચ શિખર જેવું સત્ય, હજારો વર્ષો પૂર્વે પવિત્ર ગંગા નદીના તટ ઉપર ગવાયેલું સત્ય અને આજે એમર્સન, વ્હીટમૅન ને બીજાઓ જે અનુભવી શકયા છે, તે સત્ય તો એકજ છે. એજ સત્ય અનેકરૂપે આજકાલની મંડળીઓ, સંસ્થાઓ પ્રદર્શિત કરી રહી છે. કોઇ પૂર્ણ સત્ય દર્શાવે છે, તો કોઇ સત્યનો અમુક ભાગજ માત્ર જણાવે છે. સત્ય કદી ફર્યું નથી, પણ સત્યને સુંદરતાથી 'રામે' દર્શાવ્યું છે. કેટલાકને 'રામ'નું ભાષણ ગમતું નથી, કારણ 'રામ' તેમને જે ગમે છે, તે કહેતો નથી. સત્યથી 'રામ' ખસે ને લોકને મનગમતી વાતો કરે, તો લોકોની ઠઠ સાંભળવા આવે; પરંતુ સત્યને શિખરેથી 'રામ' નીચે ઊતર્યો નથી.

---

* તા. ૨૯ મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૩; સાન્ફ્રાન્સિસ્કો શહેરના ગોલ્ડન ગેઇટ હોલમાં આપેલું વ્યાખ્યાન.

ક્રાઇસ્ટે અગિયારજ શિષ્ય કર્યા હતા, પરંતુ સમગ્ર વાતાવરણમાં તેના શબ્દો એકઠા થઇ રહ્યા હતા; તેથીજ આજે કરોડો મનુષ્ય તેનું અધ્યયન કરે છે. સત્યને દબાવીને પાતાળમાં દાટો, તોપણ તે તો પુનરુત્થાન પામશેજ.

ઘણા આવા વિચારો પ્રદર્શિત કરે છે; પરંતુ તેને 'રામ' જુદે પ્રકારે જણાવે છે. 'રામ'ની પદ્ધતિથી ઘણાને ફાયદો થવાનો. 'રામ' કહે છે કે, જો તમે આમાં રસ લેશો, આ વિચારોને આગળ વધારશો, એકબીજામાં ચર્ચા કરશો, આપલે કરશો, તો જરૂર ફાયદોજ છે. 'રામ'ના ગયા પછી મંડળી સ્થાપો તો સ્વામીના ઉપદેશો અને એમર્સનનાં, વ્હીટમેનનાં તથા સ્પેન્સરનાં પુસ્તકો બરાબર વાંચજો. મંડળી સ્થાપો પણ અમુકજ નામ ન આપશો. મંડળીમાંથી કોઇ પણ જો નવું શોધી કાઢે, સત્ય જણાવવાને નવી વાતો મદદરૂપે આણે, તો તે સુખેથી સાંભળજો અને કોઇ બીજો પોતાના અનુભવની સ્થિતિમાં નવીન વિચાર જણાવે, તો તે પણ સાંભળજો.

આ સિસોટી વગાડીએ તો કોયલ જેવો અવાજ નીકળે છે; અને ગમે ત્યારે પણ વગાડીશું ત્યારે કોયલનોજ સૂર તેમાંથી આવશે, પણ એ નાદ કાંઈ સાચો કોયલનો નથી. કોયલનો ખરો સ્વર તો કોઇ પણ દેશકાલ મર્યાદાના બંધનમાં લાવી શકાયજ નહિ. કોયલને જ્યારે ગાવું હશે, ત્યારે તે તો આપોઆપજ ગાશે. આપણે પાસે જઇને કહીશું કે, "હે કોયલ! તું ગા!" તે સમયે તે નહિ ગાય; માટે અમુક વખતેજ ભાષણો કે ઉપદેશ કરવો, એમ બંધન કદી ન રાખવું; કારણકે તેમાં લાભ નથી.

અમુક કૃત્રિમ નિયમોના બંધન વડે કદાચ પૈસા એકઠા કરી શકાય. પણ સત્ય તેથી માર્યું જાય છે. આમ કરવાથી સત્યરૂપી જિસસને પૈસા માટે ક્રોસ પર ચઢાવવા જેવું થાય છે; માટે 'રામ'નું કહેવું એ છે કે, જો મંડળી સ્થાપો તો સ્વાભાવિક નિયમ ઉપર સ્થાપજો, કોઇનું અનુકરણ કરશો નહિ.

ખ્રિસ્તીઓએ સંપ્રદાય બનાવીને એક મોટી ભૂલ કરી છે. આથી જો કે લાભ થયો હશે; તોપણ બાયબલમાંજ બધું સત્ય સમાઇ ગયું છે, એવું બંધન મૂકવાથી હાનિ પણ અતિશય થઇ છે. તેજ પ્રમાણે બુદ્ધ, મહંમદ વગેરેના ધર્મોમાં પણ થયું છે.

અમુક રસ્તેજ સ્વર્ગમાં જવાય છે, એવું બંધન હોવુંજ ન જોઇએ.

આકાશ તરફ ગમે તે બારીએથી જુઓ, પણ તે સરખુંજ જણાશે; માટે 'રામ' ઇચ્છે છે કે, મંડળી ભલે સ્થાપો, પણ તે સ્વાભાવિક નિયમોનાજ આધાર ઉપર સ્થાપજો. તે નિયમો સભાસદોને બંધનકારક હોવા ન જોઇએ. ઉપદેશ આપવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે હરકોઈ તે આપે; પણ કૃત્રિમ સિસોટીઓ માફક ન વર્તશો. સત્ય કોઈ નિયમથી બંધાઇ શકેજ નહિ.

'રામે' પોતાનાં ઉત્તમ પુસ્તકો હિમાલયનાં સઘન અરણ્યોમાં લખ્યાં છે કે જ્યાં કોઇ પણ સાંભળે એવું નહોતું. ત્યાં જંગલનાં ઝાડો મારૂં ગાન સાંભળતાં હતાં. પવને એ સત્ય સાંભળ્યું ને દૂર દૂરના દેશોમાં તેને લઇ ગયો. પુસ્તકો દેશદેશાંતરમાં જવા લાગ્યાં; પરંતુ જ્યારે અમુક નિયમોના આધાર ઉપર રહી 'રામ'ને મંડળીઓ સન્મુખ બોલવું પડતું, ત્યારે બિલકુલ સારો લાભ નહોતો થતો; કારણકે તે કૃત્રિમ હતું ને તેનું રહસ્ય જતું રહેતું હતું. કોઈ વખત માત્ર જ્યારે એકજ જણ આપણી વાત સાંભળતો હોય છે, ત્યારે પરમ સત્ય નીકળી પડે છે. સત્યને સાંભળનારા થોડા છે કે ઘણા તેની દરકાર નથી. સત્યના વિચાર આવે કે તરતજ ગ્રહણ કરો ને ધીમે ધીમે જગત તેને અવશ્ય સાંભળશે.

અમુક મંડળીના તમે છો, એમ શા માટે હોવું જોઇએ? મંડળી તમારી છે; તમે કાંઇ મંડળીના નથી. આપણે શ્વાસ લઇએ છીએ, પણ ફેફસામાં તો હવા માત્ર ઘણી થોડીજ જાય છે. અખિલ વિશ્વની હવા આપણીજ છે. આપણેજ એ હવાના ખરા ને એકલા વારસ છીએ. દેશેદેશની હવા 'રામ'ની છે ને તમે પણ 'રામ'જ છો. હિમાલયની સુંદર ને સુગંધીદાર હવા આપણીજ છે, કોઇનો પણ એકલાનો તેના ઉપર અધિકાર કે હક નથી; તેજ પ્રમાણે કોઇ એકજ જણને સત્ય જાણવાનો અધિકાર નથી. સર્વ સત્ય, જગતના સર્વ ધર્મો આપણાજ છે. પ્રાણાયામ કરતી વખતે, શ્વાસ લેતી વખતે, આટલો વિચાર કરજો કે સર્વ બ્રહ્માંડની હવા તમે શ્વાસમાં લો છો. ગમે તે સ્થળેથી સત્ય ગ્રહણ કરો. એમર્સન ! વ્હીટમૅન અને બીજા ગમે તેની પાસેથી સત્ય જાણી લો. ઉપનિષદ, ગીતા, બાયબલ, કુરાન કે ગમે તે પુસ્તકોમાંથી સત્ય ગ્રહણ કરો ને બધા ગ્રંથો તમારાજ છે એમ માનો.

પુસ્તક વાંચવા લો ત્યારે તેનો કર્તા કોણુ છે, તેનો વિચાર ન કરશો. ઉપનિષદોના કર્તાનીજ ખબર નથી; પુસ્તકો તેજ પ્રમાણે લખવાં જોઇએ. ઉપનિષદના કર્તાઓએ જગતને જે સત્ય જણાવ્યું છે, તેને માટે માન લેતા નથી. હિંદુસ્તાનનાં ષડ્દર્શનોનાં મહાન પુસ્તકોમાં કોઈપણુ સ્થળે તેમના કર્તાનાં નામ નથી. પુસ્તક રચનાર નિષ્પક્ષપાતપણે પુસ્તક રચે છે. " સર્વ હક સ્વાધીન "નો જુસ્સો તેમનામાં નથી અને તેથી કરીનેજ " હુંજ સત્ય છું " એમ તેઓ જાણી શકયા છે. જેવી મજા " હું પોતે સત્ય છું " એ માનવામાં છે, તેવી મજા " મેં સો પુસ્તકો લખ્યાં, હું લાખો રૂપિયાનો માલિક છું " એમ ધારવામાં કયાં છે ? સત્ય-સુખ " હું સર્વ છું, પરમસત્ય છું, " એમ ધારવામાંજ રહેલું છે અને નહિ કે દુન્યવી કીર્તિ ને ક્ષણિક ધન વૈભવમાં.

માટે પ્રત્યેક શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતાં દૃઢતાથી માનો કે, જગતની સર્વ વસ્તુઓ તમારી છે. જગતની સઘળી હવા તમારી પોતાની છે, સર્વ સુંદરતા તમારી છે. જગતના સર્વ ધર્મો, સિદ્ધાંતો, કૃષ્ણુ, મહંમદ, રામ, જિસસ, સર્વે તમારાજ છે એમ માનો એટલે તમે આત્માની સર્વવ્યાપકતા પિછાનશો.

હવે નિરાશા કેમ દૂર કરવી તે માટે બે બોલ કહીશું. ઉપાય બહુ સહેલો છે અને તેટલા માટેજ લોકો તેની દરકાર કરતા નથી. અનુભવથી જણાયું છે કે, મહાન પુરુષો પણુ જે રીતિ ' રામ ' હમણાં જણાવશે, તેમાં ગોથાં ખાય છે. તમે જ્યારે તે અજમાવી જોશો, ત્યારે તેની અસરથી વિસ્મય પામશો. ઘરમાં બેઠા હો તે સમયે નિરાશા ઉત્પન્ન થાય, થાક જણાય, દુષ્ટ વિચાર આવે, ઇર્ષા થાય કે એવો કોઇ બીજો હલકો વિચાર આવે; ત્યારે નક્કી માનજો કે, તંદુરસ્ત શરીર હોય તો આવા વિચાર આવવા ન જોઇએ, માટે સમજવું કે તમારા પેટમાં કાંઇક વિકાર છે કે જે તમારા વિચારોને પણુ વિકારી બનાવે છે.

કોઇ મનુષ્ય ' રામ 'ની પાસે આવીને અઘટિત શબ્દો ઉચ્ચારે છે અથવા તો ક્રોધાયમાન થઇને બોલે છે; તો તે તેમનો દોષ નથી કાઢતો, તેમજ ક્રોધાયમાન થઇ પ્રત્યુત્તર નથી આપતો. કોઇ કરડાકીમાં બોલે કે ઇર્ષ્યા કરે, ત્યારે તમારે તેની સાથે તેજ પ્રકારે વર્તવું નહિ; પરંતુ તેના ઉપર દયા લાવી તેની પાચન-

ક્રિયાની અવ્યવસ્થા દૂર કરવા માટે કાંઇક ઔષધ આપવું, ને તમે પોતેજ જ્યારે એવી અવ્યવસ્થાથી હેરાન થતા હો તો શું કરવું ? બાહ્ય ઔષધોપચાર બિલકુલ કરવા નહિ, બાહ્યોપચારની અસર કાયમ નહિ રહે. એવે સમયે તમારે એકદમ આળસ તજી દેવું; પુસ્તક હાથમાં હોય તો મૂકી દેવું; બેઠા હો તો ઊભા થઈ જવું; ખુલ્લી હવામાં બહાર નીકળી પડવું ને ઝડપથી ચાલવું; એથી સ્વાભાવિક રીતેજ દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાશે ને તેથી કાંઇક સ્વસ્થ થશો. શીતળ વાયુ મુખ ઉપર અથડાતાંજ ચમત્કારિક અસર થશે, અને તમે નવીન તાજગી અનુભવશો. ઘણા મનુષ્યોને આ અનુભવ નથી થયો તેજ આશ્ચર્ય છે.

પ્રાણાયામ ઉપર લોકો અનેક ભાષણો આપે છે; પરંતુ 'રામ'-ની પ્રાણાયામ કરવાની રીતિ સ્વાભાવિકજ છે. દરિયાકિનારે કે બીજે કોઇ પણ સ્થળે ચાલતાં આ રીતિ પ્રમાણે અમલ કરવાથી પ્રાણ સમતોલ રહેશે. બીજી રીતિ એ છે કે, ધારો કે તમે બહાર નીકળી પડ્યા પછી ઝડપથી નથી ચાલતા, પણ ધીમે ધીમે ચાલો છો; કારણકે ઝડપથી ચાલવું તમને બેઅદબી ભરેલું લાગતું હશે અને તમારા પોતાના ભલા કરતાં લોકો તમારે માટે શું કહેશે, તે વિચારને તમે વધુ વજન આપતા હશો; પણ એથી શ્વાસ ઊંડો નહિ લઇ શકાય; માટે 'રામ' કહે છે કે, એમ ન કરો તો એક ખૂણામાં લોકો જ્યાં તમને દેખે નહિ, ત્યાં જઇ ઊભા રહો; પછી મોં પહોળું કરી ખૂબ હવા લો. મોંએથી ખુલ્લી ચોખ્ખી હવા લઇ નાક વાટે ધીમે ધીમે કાઢો. આ પ્રમાણે બરાબર કરો ને પછી જુઓ કે શું અસર થાય છે ?

તમને સ્વાભાવિક પ્રાણાયામ દેખાડવામાં આવ્યો છે. ઊંડો શ્વાસ લીધાથી પેટનો નીચેનો ભાગ હવાથી ભરાઇ જશે ને બધી રગોમાં ફરી વળશે. આમ કર્યાથી નિરાશા દૂર થઇ ઉત્સાહ આવશે. શ્વાસ લેતી વખતે એવો વિચાર રાખો કે, અખિલ બ્રહ્માંડની હવા તમે અંદર લો છો. જગતમાંની સર્વ સુંદરતા ને પ્રેમ મારાં છે, એમ ધારો. આવા વિચાર સાથે શ્વાસ લેવો જારી રાખો. આ રીતિ એવી તો સહેલી ને સ્વાભાવિક છે કે તેની અસર ચમત્કારિક રીતેજ થાય છે.

લોકો એકલા ફરવા જવા કરતાં કોઇની સાથે ફરવા જવાનું

વધારે પસંદ કરે છે આ વિષે કોઇ કવિએ ઉલ્લેખ કરતાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

"રાખો મિત્ર કરવાને વાત, ચાલતાં રાખો કોઈ સંઘાત."

પરંતુ 'રામ' કહે છે કે, તમારા મનનું વલણ વિચારગ્રસ્ત ન હોય, મન ઉન્નત વિચારો તરફ વળી ન શકતું હોય, ધાર્મિક વલણવાળું ન હોય, તો કદાચિત્ કોઇ સાથે હોય તો ઠીક છે. અથવા ધારો કે તમે મનના નબળા છો, તો કોઇ તમારા કરતાં ઉચ્ચ જ્ઞાનવાળાની સાથે ફરવા જશો, તેથી તમને ફાયદો થશે; પરંતુ જે લોકો તમને ઉન્નત ન કરી શકે તેવા સાથે કદી પણ ફરશો નહિ. જો તમે વિચારક હો ને એકલા ફરવા જતા હો, તો તે સમયે કોઈ આસપાસ ન હોય, ત્યારે ૐ નો ઉચ્ચાર કરતા કરતા ચાલજો. તરતજ જણાશે કે, આસપાસનું વાતાવરણ તમારામાં ચમત્કારી વિચારો મૂકશે. લોકો આ રીતિનો લાભ લેતા નથી. આ વાત બહુજ સાધારણ લાગે છે, પણ અનુભવ કરશો તો જણાશે કે, તેની કેવી સરસ અસર થાય છે.

સમુદ્રમાંના દરેક બિંદુની સત્તા મહાન મોજાંના જેટલીજ છે. તેમાં ઉદ્ભવતા દરેક પરપોટાનું મૂળ તત્ત્વ તો મહાન સમુદ્રજ છે. તે મુજબ દૃઢ રીતે માનો ને અનુભવો કે આ શરીર, આ વિશ્વરૂપી સમુદ્રમાં એક બિંદુરૂપજ છે અને જે સત્તા સૂર્ય, ચંદ્ર ને ગ્રહોને ધારણ કરી રહી છે, તેજ સત્તા તેને પણ ધારણ કરે છે. તમારા શરીરનો દરેક ભાગ, દરેક વાળ, રક્તનું દરેક બિંદુ તમે પોતેજ છો. તમેજ અનંત, અવિનાશી છો. કાળ અને આકાશને ધારણ કરનાર તમેજ છો; તો પછી આ જડ શરીર મૃત્યુ પામે તે સાથે તમારે કાંઇ લેવાદેવા નથી. એકાંત સ્થળે આ વિચાર ઉપર મનન કરો. ચાલતાં ચાલતાં, ખુલ્લી હવામાં ફરતાં, ઊભા હો, બેઠા હો કે ગમે તે સ્થિતિમાં હો, તે સમયે દૃઢ વિચાર કરો. કદાપિ પ્રણવનો જપ ન કરો, તોપણ આ વિચાર ઉપર મનન કરતા હશો, તો તે ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો બરોબરજ છે.

મોટેથી ૐ બોલવા ઉપરજ કાંઈ બધો આધાર નથી, પરંતુ મનની અંદર દૃઢપણે માનવું જોઇએ કે, હું પોતેજ અનંત અવિનાશી છું. સર્વ જગત મારામાંજ સમાયેલું છે. શત્રુ કે મિત્ર બધાની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છાઓ છે. સર્વ ભેદ છોડી દો.

તમે જેને ચાહતા હો, તેને બીજો ચાહે છે એમ જાણતાં ઇર્ષ્યા થાય, તો એ પ્રકારની ઇર્ષ્યાને ઉત્તેજન ન આપશો. તમે બંને જેને ચાહો છો તે પણ તમેજ છો. તેનો આનંદ તમારોજ છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરો ને તેમ કરવા માટે તમે પોતેજ સત્ય છો એમ માનો. જન્મ ને મરણ તો શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા જેવાં છે. ભય ને ચિંતાની પેલે પાર ત્યારેજ જશો કે જ્યારે અભેદભાવ અનુભવશો. મનુષ્ય બહારથી સુંદર હોય તો તે અવશ્ય બીજાને આકર્ષે છે. સૉક્રેટિસ ઘણોજ બેડોળ હતો; પરંતુ સુંદર વિચારોને લીધે તેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ હતું.

આકાશ ને પાતાળ એક થઇ જાય, સૂર્ય પૃથ્વી ઉપર ઊતરે, ચંદ્ર પાતાળમાં ચાલ્યો જાય, સમુદ્ર શોષાઇ જાય તો તેમાં આપણને શું ? આપણે જે અનંત અવિનાશી આત્મા છીએ તેને શી લેવાદેવા છે?

તમે પોતે સર્વવ્યાપી છો. તેને કોઇ પણ કાંઇ ઈજા કરી શકનાર નથી, એમ દૃઢપણે માનો. સૂર્ય, ચંદ્ર ને ગ્રહો નાશ પામશે, પણ તમે તો અવિનાશીજ છો. પર્વતની પેઠે તમે તો ચલાયમાન થયા વિના સ્થાયી રહેવાના છો. આ પ્રમાણે શ્વાસ લેતી વેળા વિચાર કરવો જોઇએ. એમ ધારો કે, સર્વ જગત તમારામાંજ છે. આમ કરવાથીજ પ્રકૃતિના નિયમને તમે અનુસરશો ને તમારૂં જીવન અખિલ બ્રહ્માંડની પ્રકૃતિ સાથે એકતાર થઇ જશે.

તમારો ઉત્સાહ, આનંદનો કોણ નાશ કરે છે? માત્ર માનસિક જડતાજ તેનું કારણ છે; માટે તમે પારદર્શક બનો. એ જડતા એટલે શું ? અહંભાવ! આ મારૂં, આ તારૂં, એ ભેદબુદ્ધિ તેજ જડતા છે. તે દૂર કરવી જોઇએ; માટે ખુલ્લી હવામાં બહાર ફરવા જાઓ તે સમયે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતાં દૃઢતાથી માનો કે સર્વ જગત તમારૂં છે, સર્વ જગતની ચોખ્ખી હવા તમે લો છો; આમ કરવાથી તમે પારદર્શી થશો ને આખું જગત તમારૂં થઇ જશે.

એક રાજા પાસે બે જણ ગયા ને ભીંત ઉપર ચિતરામણ વગેરે કાઢવાના કામ ઉપર નોકરીએ રહેવા વિનંતી કરી. રાજાનો આખો મહેલ ચીતરવા પોતાનેજ સોંપવાને તેમણે વિનંતી કરી. તેમને એ કામ સોંપતાં પહેલાં રાજાને પરીક્ષા કરવાની ઇચ્છા થઈ; તેથી એક સામાન્ય ભીંત ઉપર કામ કરવા કહ્યું. સામસામી

બે ભીંતો ઉપર એ બંને જણને જુદા જુદા કામ કરવા રોકયા ને તેમના ઉપર દેખરેખ રખાવી કે બન્ને જણ એકઠા ન થઇ જાય. એક માસ સુધી બન્ને જણાએ એ કામ કર્યું. પછી એક કારીગર રાજા પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે, "મારૂં કામ આપ આવીને જુઓ." રાજાએ બીજા કારીગરને પૂછ્યું કે, "તમારે કામ પૂરૂં કરવાને કેટલી વાર છે?" તેણે કહ્યું: "રાજાજી, મેં પણ કામ પૂરૂં કર્યું છે."

તેમનું કામ જોવાનો રાજાએ અમુક દિવસ ઠરાવ્યો ને પોતાના નોકર–ચાકર તથા રસાલા સાથે ત્યાં ગયો. પહેલા કારીગરની ભીંત ઉપર પડદો નાખેલો હતો, તે ઉપડાવી લીધો. રાજા અને તેના હજૂરિયાઓ કામ જોઇ દિંગ થઇ ગયા. કામ ઘણું ઉમદા ને સુંદર છે, એમ સૌએ મત આપ્યો. હવે આથી વધારે સુંદર કામ હોઇ ન શકે એમ બધા કહેવા લાગ્યા. બીજા કારીગરનું કામ જોવાની જરૂર નથી, માટે મહેલનું બધું કામ આની પાસેજ કરાવવું એમ હજૂરિયાઓએ ધાર્યું; પરંતુ રાજા હજૂરિયા કરતાં ડાહ્યો હતો, તેથી પેલા બીજા કારીગરને તેની ભીંત ઉપરથી પડદો દૂર કરવા કહ્યું. અહા! લોકો આનું કામ જોઇને વધુ અચંબો પામ્યા. તેમનાં મોં પહોળાં થઇ ગયાં ને વિસ્મય પામ્યા. તેમનાથી બોલાઈ ગયું કે, "વાહ! આ તો વળી ઘણુંજ ઉત્તમ ને સુંદર કામ છે!" લોકોએ એમાં એવું શું જોયું? આ કારીગરે ભીંત ઉપર હજી કાંઇજ ચીતર્યું નહોતું. એક મહિના સુધી માત્ર ભીંતને ઘસી ઘસીને પારદર્શકજ કરી હતી, તેથી સામી ભીંત ઉપર જે જે ચીતર્યું હતું, તે તે બધું આ ભીંતમાં દેખાતું હતું. જે ભીંત ઉપર ચિત્રો કાઢેલાં હતાં, તેના કરતાં આ ભીંત વધારે લીસી ને એકસરખી હતી. જેમ આ કારીગરે મહેનત લઇને ભીંતને ઘસી ઘસીને પારદર્શક બનાવી, તેજ પ્રમાણે 'રામ' તમને કહે છે કે, જે લોકો માત્ર પુસ્તકો વાંચવામાંજ નિમગ્ન રહે છે, તે ઉપરચોટિયું જ્ઞાનજ સંપાદન કરે છે. બહારથી ચીતરવા કરતાં અંદરથી બધું પારદર્શક બને તો સર્વ જ્ઞાન આપોઆપજ અંતરમાં ઊતરે; માટે મનરૂપી કે મગજરૂપી ભીંતો પારદર્શક બને એમ વર્તો. અંતઃકરણને નિર્મળ કરો, હૃદય ચોખ્ખાં કરો એટલે જગતનું સર્વ જ્ઞાન તમારામાં આવશે.

સ્વાનુભવથી 'રામ' કહે છે કે, હિમાલયનાં ગાઢાં જંગલોમાં

'રામ' રહેતો હતો; ત્યાં મનની સ્થિતિ પારદર્શક બનતી ત્યારે જ્ઞાન આપોઆપોજ હૃદયમાં સ્ફુરતું હતું. અદ્‌ભુત વિચારો તત્ત્વ-જ્ઞાન ને શક્તિ મનમાં આવતાં હતાં. 'રામ' કહે છે કે, બાયબલ, ઉપનિષદો, વેદો તેમજ મિલ્ટનનાં, એમર્સનનાં, ઇંગરસોરનાં અને સ્પેન્સર વગેરે હરકોઇનાં પુસ્તકો માત્ર આંતરપ્રેરણાનાંજ પરિણામ છે. જ્યારે મનુષ્ય પોતાની કૃતિઓમાં અહંતા દાખલ કરે છે, ત્યારેજ એમાં અપૂર્ણતા આવે છે. જગતનું કાર્ય એજ આપણું કાર્ય અને જગતનું હૃદય એજ આપણું હૃદય છે; એમ માનીએ છીએ, ત્યારેજ જ્ઞાન પ્રદીપ્ત થાય છે. ગુપ્તમાં ગુપ્ત વસ્તુને માટે તમારા હૃદયમાંજ શોધ કરો. મનમાં કોઇ પણ જાતની ઇર્ષા કે કીર્તિ ઇત્યાદિ સ્વાર્થની ઇચ્છા નહિ હોય, ત્યારેજ સુંદર કાર્ય થઈ શકશે. દુશ્મનની ઇચ્છાને તમારી ઇચ્છા કરશો, ત્યારેજ પાર-દર્શક બની પ્રભુતા સંપાદન કરશો. જય મેળવવાની આજ ગુપ્ત કૂંચી છે. આનો ઉપયોગ કરવાથીજ જગતના ભંડાર તમારી સમક્ષ આવીને ખડા થશે.

ૐ ! ૐ !! ૐ !!!

મનુષ્યનો ભ્રાતૃભાવ×

આજના વિષય ઉપર વાતો કરીનેજ બેસી રહેવાનું હોય, તો તો વખત નકામોજ વ્યતીત કર્યો કહેવાશે. આ વાતોને અનુભવ-સિદ્ધ કર્યાથીજ આમુષ્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ને અનુભવીએ છીએ કે, જગતનાં સર્વ મનુષ્યો આપણાં ભાંડુ છે; ધનવાન તેમજ ગરીબ, રાજા તેમજ રંક બધાંય આપણાં પોતાનાંજ સ્વરૂપો છે; ત્યારે ઘણોજ આનંદ થાય છે. કુદરતી રીતેજ તેનાં પરિણામો તમને જણાશે. આમ અનુભવશો, ત્યારે જેમ તમારૂં પોતાનું શરીર તમારી ઇચ્છાઓ પ્રમાણે વર્તે છે, તેજ પ્રમાણે બીજા બધા પણ તમારી ઇચ્છાને તાબે થઇ તમારા આદેશો માન્ય કરશે. આ યથાર્થ સત્યની ખાતરી કરવા સારૂ તેનો તમે તમારી જાતેજ અનુભવ કરી જુઓ. લોકો ધન ન હોવાથી દુઃખી થાય છે, તેમને બાગબગીચા, ધન, માલ, દોલત ગાડી, વાડી ને લાડીનાં સુખ જોઇએ છે; પરંતુ બાગબગીચાઓ ઘણાય બનેલા છે. સુખેથી તેમાં જાઓ, હરો, ફરો; તે તમારા પોતાનાજ છે એમ માનો, તો તેથી ધનવાનોને જેટલો સંતોષ પોતાની સંપત્તિથી થાય છે, તેટલોજ તમને પણ થશે. જે લોકો આ પોતાની માલમતા છે, એમ માને છે તે શું ચાર આંખે જુએ છે? જે પ્રકારે તમે તેનો અનુભવ કરો છો ને તેમાં તમને જેટલો આનંદ થાય છે, તેથી શું અધિક આનંદ તેમને થાય છે? બિલકુલ નહિ; તો પછી એવા એવા દુઃખદ વિચારો કરી આત્માને શા માટે ડુબવો છો? 'રામ' કહે છે કે, એવા મૂર્ખાઇ ભરેલા વિચારો છોડી દો. જગતની સર્વ દોલત, બાગબગીચા તમારાં પોતાનાંજ છે, એમ માનો. સર્વ જગત તમે પોતેજ છો એમ નિશ્ચયથી માનો. આ કાંઇ અસ્વાભાવિક નથી. અભેદભાવથી સર્વત્ર દૃષ્ટિ નાખો ને તે પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરો. જ્યારે

× સને ૧૯૦૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૫ મી તારીખે આપેલું ભાષણ.

જ્યારે કોઇ મહાન કીર્તિવાન પુરુષને વૈભવથી ગરકાવ થયેલો દેખો, ત્યારે ઇર્ષા કે અદેખાઈ કરી દુઃખી ન થશો; પરંતુ તેનો વૈભવ તે તમારોજ છે, એ પોતે તે તમેજ છો એમ જરૂર માનો. આમ કર્યાથી તમને અનુભવ થશે કે, તમારી ઇચ્છા એ સર્વની ઇચ્છા છે. તર્કશાસ્ત્ર, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન પણ કદાચ આ વાત સાબિત ન કરે, પરંતુ અનુભવ સિદ્ધ કરે છે કે એ વાત સત્યજ છે.

ઠીક, ‘ રામ ’ આ સત્યને સમજાવવા માટે કેટલાંક પ્રમાણો આપશે, તે ઉપર ખૂબ મનન કરજો. ભ્રાતૃભાવ શબ્દ બરોબર નથી. ભ્રાતૃ અથવા ભાઇ એમ કહેતાં તો સહેજ પણ ભિન્નતા આવી જાય છે. ભાઇઓ ભાઇઓમાં તો વેરવિખવાદ પણ હોય છે; માટે એકતા ને અભેદ શબ્દની રચનાજ વધારે સારી છે. તમે કહેશો કે, હરવખત આત્માને વચ્ચે લાવી એની એજ વાત કર્યા કરો છો, તે અમને ઠીક નથી લાગતી. ભલે આત્મા વિષે તમારે નહિ સાંભળવું હોય, તો કાંઇ હરકત નથી; કારણકે આત્મા વિષે બોલવા જઇએ તો પછી કાંઇ બોલાયજ નહિ; કારણકે આત્મા એકજ છે, તો પછી કોણ કોને કહી શકે તેમ છે? વાણીમાં આત્માની વાત થઇ શકે તેમજ નથી, માટે આપણે જડમાં જડ વસ્તુથીજ શરૂ કરીશું. આપણે જડ શરીરની એકતા–અભેદતાથી શરૂ કરીશું, તોપણ સાબિત કરી શકીશું કે જગતનું શરીર એકજ છે. દરેક વ્યક્તિનું મન પણ એકજ છે, એ વાત મન ઉપરથીજ સાબિત થાય છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, દરેકને લાગણી એકજ જાતની છે. જો આ અભેદતાના ભાવપ્રમાણે કોઇ ન ચાલતું હોય, તો તે પરમ સત્યનો અનાદરજ કરે છે અને આપણે જાણીએ છીએ કે, જે કોઈ મનુષ્ય રાજ્યના કાયદા વિરુદ્ધ કાંઇ કૃત્ય કરે છે, તેને શિક્ષાજ થાય છે. એજ પ્રમાણે પોતાના જીવનમાં જે મનુષ્ય ભ્રાતૃભાવ રાખી વર્તન નથી કરતો, તે પણ શિક્ષાજ ખમે છે. જગતનાં સર્વે દુઃખો, આ પવિત્ર નિયમના ઉલ્લંઘનનાંજ પરિણામો છે. હવે આપણું જડ શરીર એક છે, તો તે કેવી રીતે? એક શરીર દૂર છે, બીજું પાસે છે; એક બેઠું છે, બીજું ઊભું છે; આ પ્રમાણે છે, તો પછી તેને એકજ શી રીતે કહી શકાય? જેમ સમુદ્રમાં એક મોજું એક ઠેકાણે ને બીજું બીજે જણાય છે, કોઇ મોટું ને કોઇ નાનું હોય છે; પરંતુ અંતે બધાં એકજ પાણીનાં રૂપ છે ને વાસ્તવિક રીતે એકજ સમુદ્ર અનેક રૂપે દૃષ્ટિગોચર

થાય છે, તેજ પ્રમાણે આપણા આ જડ શરીરનું પણ છે. જે વસ્તુનું આ શરીર બનેલું છે, તેજ વસ્તુ અમુક સમય પછી બીજાનું શરીર બનાવે છે. એ તો શું પણ એકજ જીવનમાં એક શરીરનાં તત્ત્વો બીજા શરીરમાં દાખલ થાય છે. શ્વાસ લેવાની ક્રિયા આ વાત સાબિત કરે છે. શ્વાસ લેતાં પ્રાણવાયુ અથવા તો ઑક્સિજન આપણે બહારથી અંદર લઇએ છીએ ને ઝેરી હવા અથવા કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસ બહાર કાઢીએ છીએ; આ ઝેરી હવા ઝાડપાન પોતે ચૂસી લે છે ને તે પાછાં પ્રાણવાયુ બહાર કાઢે છે. આ ઉપરથીજ સાબિત થાય છે કે, આપણે વનસ્પતિ સાથે ભ્રાતૃભાવથી જોડાયેલા છીએ. તેમનો શ્વાસ આપણે લઇએ છીએ ને આપણો શ્વાસ એ લે છે. આથી બાગબગીચા, ઝાડપાન સાથેની આપણી એકતા સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે.

હવે બીજી રીતે જોઇએ. વનસ્પતિમાંથી જે પ્રાણવાયુ આપણે લઇએ છીએ, તેજ બીજા મનુષ્યો પણ લે છે. આ પ્રમાણે આપણે બધા એકજ હવા શ્વાસમાં લઈએ છીએ, તો પછી શ્વાસની ક્રિયામાં દરેકનાં શરીર એકજ છે. વળી એકજ પૃથ્વી ઉપર, એકજ સૂર્ય ને એકજ ચંદ્ર નીચે ને એકજ આબોહવામાં આપણે બધા રહીએ છીએ, ખોરાક પણ એકજ જાતનો લઇએ છીએ ને એકજ વસ્તુનાં આપણાં સર્વનાં શરીર બનેલાં છે. વળી જે મળ ઇત્યાદિ દૂર કરીએ છીએ, તે વનસ્પતિ ગ્રહણ કરી લે છે. આ પ્રમાણે જે આપણે આપણા શરીરમાંથી દૂર કરીએ છીએ, તે આપણા ભાઇઓજ પોતાના શરીરમાં અન્નરૂપે દાખલ કરે છે. જે જડ વસ્તુ એક વખત આપણી હતી, તે બીજી વખતે આપણા ભાઇઓની થાય છે, તેમનાં શરીરમાં જાય છે ને જે વસ્તુ તેમની હતી, તે આપણા શરીરમાં જાય છે. જો સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રથી આપણે જોઇએ, તો જણાશે કે, અનેક સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓ શરીરમાંથી બહાર આવે છે ને બહારથી અંદર પ્રવેશ કરે છે. આમ હરદમ આવજા થયાજ કરે છે. જે જંતુઓ આપણે બહાર કાઢતા જઇએ છીએ, તે બીજાઓનાં શરીરમાં દાખલ થાય છે ને બીજાઓનાં શરીરમાંથી નીકળેલા જંતુઓ આપણા શરીરમાં દાખલ થાય છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, તમારાં સર્વનાં સ્થૂળ શરીરો એકજ છે. લોકો કદાચ આ નહિ માને; એકના શરીરમાંથી નીકળેલાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ બીજાના શરીરમાં કેમ પેસે

તેની તમને શંકા થતી હશે ? ઠીક ! આપણે એ વિષે વિચાર કરીએ. સુગંધ શાથી આવે છે ? જે સુગંધિત દ્રવ્યો અને વસ્તુઓમાંથી જે ઝીણી રજકણો ઊડે છે, તેથી આપણને સુવાસ આવે છે, તે તો આપણે બધા જાણીએ છીએ. ફૂલોમાંથી આવી રજકણો નીકળે છે, તેથીજ સુગંધ આવે છે. હવે શું આપણા શરીરમાંથી વાસ નથી આવતી ? કેટલાકની ઘ્રાણેંદ્રિયની શક્તિ તીવ્ર નથી હોતી, તેથી તેમને ખબર પડતી નથી; પરંતુ કૂતરાઓ શરીરની ગંધ ઉપરથીજ માણસોને શોધી કાઢે છે. જો શરીરમાંથી ગંધ વહેતી ન હોય, તો આમ કેમ બને ? આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે શરીરમાંથી ગંધ આવજા કરે છે.

જો શરીરમાંથી ઝીણી રજકણો બહાર ન જતી હોય, તો જેને આપણે ચેપી રોગો કહીએ છીએ, તે રોગો ફેલાયજ નહિ. એકનો રોગ બીજાને ચડે છે તેનું એજ કારણ છે. આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે, સ્થૂળ શરીર બધાંનાં એકજ છે. વળી આ ઉપરથી એક વિચિત્ર અનુમાન 'રામ'ને થાય છે. મનુષ્ય માંદો પડે તેનું મુખ્ય કારણ શું હોવું જોઇએ ? તે માંદો છે ને તેને દુઃખ થાય છે એ સત્ય છે, તો તેનું કારણ શું ? કારણ માત્ર અજ્ઞાનતા. એ માંદો છે તેથી દુઃખી થાય છે, પણ તેની માંદગી માટે તે સમસ્ત જગતને જવાબદાર છે. મંદવાડમાંથી અજાણમાં પણ તે પોતાના રોગની રજકણો બીજાઓ તરફ મોકલે છે. કોઇ મનુષ્યને માંદા પડવાનો હકજ નથી. પોતાને દુઃખ થાય છે તેટલા માટેજ નહિ; પણ પોતાના રોગથી બીજા મનુષ્યને પણ તે હાનિ કરે છે, તેથી દરેક જણે ઘણી સાવચેતી રાખવી જોઇએ. મંદવાડ શારીરિક ગુનો નથી, પણ માનસિક ગુનો છે. મનુષ્ય અનેક ચીજો ખાય છે; પણ તે ખાતાં તેણે સંભાળ રાખવાની છે. પોતાના વાસ્તેજ નહિ, પણ જગતના ભલા માટે ખાનપાનમાં વિવેક અને વિચાર રાખવાં જોઇએ.

હવે જે તંદુરસ્ત છે તેમનું માંદાઓ પ્રત્યે શું કર્તવ્ય છે ? તેમણે માંદાની માવજત કરવાની છે. પોતે માંદા ઉપર ઉપકાર કરે છે, માટે નહિ; પણ જગતના લાભ માટે એકબીજાની માવજત કરવાની છે. સત્યની ખાતર, ભ્રાતૃભાવની ખાતર, પોતાનાજ ભલા માટે માંદાની માવજત કરવાની છે. દરેક મનુષ્યનું સાત સાત વર્ષે આખું શરીર નવું બને છે, એ વાત ડૉક્ટરો સાબિત કરી આપે છે. આથી જણાય છે કે શરીરના તમામ અણુઓની એકબીજા

શરીર સાથે અદલાબદલી થયા કરે છે, તે અણુઓને આપણા પોતાનાજ કહેવાનો કોઇને હક નથી. આ શરીર મારૂં છે, એમ કહેવાનો આપણને હક નથી. આમ દર પળે શરીર બદલાતું જાય છે, તો પછી તે મારૂં છે ને તારૂં છે એમ કહેવામાં શો અર્થ રહેલો છે? માટે જેને આ મારૂં શરીર કહીએ છીએ તે મારૂં નહિ, પણ સર્વનું છે એવોજ વિચાર દૃઢ કરો.

આ તો જડની વાત થઇ, હવે માનસિક એકતા વિષે કહીએ. માથા ઉપર વાળ ઊગે છે, શરીરમાં લોહી વહે છે, તેનો વિચાર કરો કે આમ શાથી થાય છે? જે શક્તિથી તમારામાં લોહી વહે છે ને જેનાથી તમારા વાળ ઊગે છે તેજ શક્તિ બીજાનામાં નથી? અન્ન પાચન શાથી થાય છે? જે શક્તિથી એક મનુષ્ય અન્ન પાચન કરે છે તેજ શક્તિથી બીજો મનુષ્ય પણ પાચન કરે છે, આ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. એકજ શક્તિ દરેકમાં આ પ્રમાણે કામ કરે છે, તો પછી દરેક જણ એકજ છે એમ શા માટે ન માનવું? એકજ અવિભાજ્ય, અવિનાશી શક્તિ દરેકમાં છે તો બધા વાસ્તવિક રીતે એકજ છે, આ વાત ખૂબ ધ્યાન દઇ સમજો ને અનુભવ કરો. એકને અન્ન મળે છે ને બીજાને નથી મળતું; એક તંદુરસ્ત છે ને બીજો વ્યાધિગ્રસ્ત છે; તે સર્વ શરીરો આપણાંજ છે એમ માનવું અને જેવી રીતે આપણા શરીરને દુઃખ થાય ને માવજત કરીએ, તેવીજ રીતે બીજા શરીર તરફ વર્તવું એજ આપણો ધર્મ છે. જે નીચે છે તેમને ઉન્નત કરવામાંજ આપણો ધર્મ રહેલો છે; માટે દુઃખ, દારિદ્રય વગેરેનો બિલકુલ વિચાર ન કરો. હરદમ આનંદ ને સુખમાં રહો. કારણકે જગતનો આનંદ એ તમારોજ છે. ગમે તે સ્થિતિમાં મગ્ન રહો. માથાકૂટ ને અકળામણ દૂર કરો.

હવે લાગણી પણ એકજ છે, તે વિષે કહીશું. એક ચાલુ વાજિંત્ર એક બાજુ પડયું છે અને બીજું તેની સામે ગોઠવેલું છે; બન્ને વાજિંત્ર બરાબર વગાડી શકાય તેવાં છે. હવે જ્યારે એક વાજિંત્રનો તાર છેડો છો કે તરતજ સામેના વાજિંત્રમાંથી પણ તેવોજ સૂર નીકળે છે. આનું કારણ શું? કારણ એજ કે, જે પવનના હલનચલનથી એક વાજિંત્રમાંથી સૂર નીકળે છે તેજ પવનની લહરીઓ બીજા વાજિંત્રની આસપાસ પણ ઊપજે છે. આપણને કાંઇ લાગણી થાય છે એટલે આપણી પાસે બેઠેલાને પણ તેવીજ લાગણી થાય છે. નાટકોમાં પાત્રો અનેક વેષ ભજવે છે અને

લાગણીઓ દર્શાવે છે, ત્યારે જોનારાઓ પણ એજ લાગણીને વ
થાય છે, તેનું કારણ શું ? એક મનરૂપી બંસરીમાંથી નાદ નીકળ
બીજી બંસરીઓ પણ શાથી વાગવા લાગે છે ? જો મન ભિન્નભિ
હોય, તો આ પ્રમાણે થવું અશક્ય છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહે છે
એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ ઉપર અસર કરવી હોય, તો બન્ને વચ
સંબંધ હોવો જોઇએ, તે વિના અસર બિલકુલ થઈ શકેજ નહિ
એક ટેબલનો એક ભાગ જરા ખેંચશો, તો આખું ટેબલ ખેંચાશે
તેજ પ્રમાણે એક મનુષ્યની લાગણી બીજાને અસર કરે
આવી રીતે હૃદય જો જોડાયેલાં ન હોય, તો આમ થવું અશક
છે. એક માણુસ હસે છે તો બીજાને પણ હસવું આવે છે, એ
રડે છે તો બીજાનાં મન પણ દ્રવિભૂત થઈ જાય છે, એક મનુ
ગાયન કરે છે તો બીજાનાં મન પણ ગાન કરવા ઉત્સુક થઈ જા
છે. હવે જો મન ને લાગણી દરેકને એક સરખાં ન હોય,
આમ બનવું અસંભવિત છે. ગુરુ ને શિષ્ય બંનેનાં મન એ
સરખાં ન હોય, તો એક શીખવે ને બીજો શીખે એમ કેવી રી
બને ? જો તમે તમારો કોઈ મિત્ર જે હજારો માઇલ દૂર હોય તે
પ્રત્યે સારા વિચારો કરશો, તો તે પણ સ્વાભાવિક રીતેજ તમા
તરફ તેવીજ વૃત્તિ કરતો રહેશે. 'રામે' આ રીતિનો અનુભ
કર્યો છે ને હરદમ કરતો રહે છે.

ગુનેગારો ને હરામખોરો જગતમાં કેમ પેદા થાય છે ? એ
માણુસ આવીને તમારી લાગણી દુખાવે છે; પણ તે મનુ
બળવાન હોવાથી તમે તેને કાંઇ ન કરી શકતાં, માત્ર તેના તર
તિરસ્કારવૃત્તિજ રાખો છો. એ મનુષ્ય વળી બીજા નરમ સ્વભાવ
નાને પણ દુઃખી કરે છે ને તે બિચારો માત્ર ગુસ્સે થઇને દુ
વિચાર પેલા તરફ મોકલે છે, વળી ત્રીજાને પણ તેજ પ્રમાણે
દુઃખી કરે છે; એમ અનેક જણને એ હેરાન કરે છે. અંતે એ
વખત એવો આવે છે કે, જ્યારે તે પોતાના કરતાં બળવાન
દુભવે છે; ત્યારે પેલાને અતિશય ક્રોધ વ્યાપી જાય છે ને દુભ
વનારને તે એકદમ જમીનદોસ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે અત્યા
સુધી જે બધાને દુભવતો હતો, તે મરી જાય છે અને પોલી
પેલાને પકડીને કચેરીમાં ઘસડી જાય છે. કેસ ચાલતાં એ
સહેજ બાબત માટે આવડો મોટો ગુનો કર્યાથી કોર્ટને આશ્ચર
ઊપજે છે. ન્યુઝપેપરોવાળા આ વાત ઉપાડી લે છે ને કાગને

વાઘ કરી નાખ્યા માટે, પેલા ગુનેગાર ઉપર તૂટી પડે છે. હવે આટલી સહેજ ઉશ્કેરણીમાંજ આવડો મોટો ગંભીર ગુનો કરવાનું શું કારણ? વેદાંત ખુલાસો કરે છે ને કહે છે કે, માનસિક સૃષ્ટિમાં ભંડોળ એકઠું કરીને એક કંપની (જોઇન્ટ સ્ટૉક કંપની) ઊભી થઇ હતી. એ મંડળીમાં ધીમે ધીમે ઘણા ભાગીદારો થયા હતા. તમારા શૅરના ભાગની ઈર્ષ્યાની લાગણી પેલા મનુષ્ય તરફ તમે મોકલી હતી. હવે જ્યારે પૂરા શૅર ભરાઇ ગયા એટલે કામ શરૂ થયું. બધાનો ગુસ્સો એકત્ર થઈ આ એક મનુષ્યમાં ભરાયો. સહેજ ચિનગારી થતાંજ તે એકદમ ભભકી ઊઠ્યો. કોર્ટ માત્ર આ છેલ્લા ગુનેગારનેજ શિક્ષા કરશે, પરંતુ ઇશ્વરની નજરે તો બધા એકસરખી રીતે ગુનામાં ભાગીદાર છે. જે જે મનુષ્યોએ ઈર્ષ્યા કે તિરસ્કારની લાગણી મોકલી હતી તે બધાએ પેલાનું એકત્ર થઇનેજ ખૂન કર્યું હતું; માટેજ ક્રાઇસ્ટે કહ્યું છે કે, “ખૂન તો નજ કરવું, પણ તિરસ્કારની વૃત્તિ પણ કદી ન કરશો.”

જે પાડોશીનો તિરસ્કાર કરે છે, તે પણ ખૂનીજ છે. ઇતિહાસ પણ કહે છે કે, જુલમી રાજ્યને અંતે એક જણ એવો પેદા થાય છે કે જે લોકોને કાબૂમાં રાખી જુલમને દૂર કરે છે. જુલમ સમયે દરેક એવી ઇચ્છા કરે છે કે, તોફાની લોકોને કાબૂમાં રાખે. એ રીતે દરેકની ઇચ્છા એકઠી થઇને ફ્રાન્સ દેશમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટની અંદર ઠલવાઇ ગઇ; આથી ખરા અણીના વખતેજ નેપોલિયન મેદાનમાં જણાયો છે. તેનામાં હજારોનું બળ હતું. વીર પુરુષોમાં, શૂરવીરોમાં, લાખોનું બળ ક્યાંથી આવે છે? એક સમયે નેપોલિયનને પકડવાને એક નાનુંસરખું લશ્કર આવ્યું હતું, પણ તે એકલોજ તેમની તરફ ગયો, ને “ખબરદાર” કહેતાંજ આખું લશ્કર થંભી ગયું. આવી વાતો સાંભળીને અચંબો થાય છે; પણ વેદાંત ખુલાસો કરે છે કે, આમ વાસ્તવિક રીતે હજારોનું બળ એક જણમાં આવીને એકઠું થાય છે; માટે નેપોલિયનને કે કોઈ બીજાને આ પ્રમાણે માન ખાટવાનું કાંઇ કારણ નથી. જેનામાં સર્વનું બળ એકઠું થયું છે, તે પોતે એકલો નથી, પણ લાખોના બળથીજ પોતે કામ કરે છે; તેજ પ્રમાણે શેક્સપિયર પણ સમય અનુકૂળ હતો ત્યારેજ મહાન નાટ્યકાર તરીકે જણાયો હતો. હાલના વખતમાં શેક્સપિયર જેવાની જરૂર નથી, તેથી તેવો કોઇ ઉત્પન્ન થતો નથી. લોકોની

ઇચ્છાની માનસિક મૂર્તિરૂપેજ શેક્સપિયર હતો. એવા મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પોતે એકલા નથી આવતા. સાથે સાથે પોતાના જેવા બીજાઓને પણ તેઓ લેતા આવે છે. માર્લો, બોમન્ટ, ફ્લેચર એવા પ્રતિભાશાળી પણ સાથેજ ઉત્પન્ન થયા હતા. આ ઉપરથી જણાશે કે, નેપોલિયન, શેક્સપિયર વગેરે લોકોના પોતાનાજ ઉત્પન્ન કરેલા હતા. તમારા વિચારો ને તમારી લાગણીઓ તેમની થાય છે. આ રીતે લાગણી, મન ને સ્થૂલ દેહમાં સર્વ પ્રકારે મનુષ્યની એકતા ને અભેદતાજ સાબિત થાય છે.

ક્રૂઝેડ અર્થાત્ ધર્મયુદ્ધ યુરોપમાં શાથી થયું હતું? એક મનુષ્યને જેરૂસલેમ માટે અતિશય લાગણી થઈ, તે યુરોપમાં આવ્યો ને લોકોને જેરૂસલેમની સ્થિતિનો ખ્યાલ આપ્યો. તે એકજ મનુષ્યની લાગણી લોકોએ ઉપાડી લીધી ને બધાજ તુર્કોની સામે ઊભા થયા. સ્વતંત્રતા માટેની લડાઈ (વોર ઑફ ઇન્ડીપેન્ડન્સ) કેમ થઈ હતી? એજ પ્રમાણે એક મનુષ્ય-અમેરિકાની કોંગ્રેસનો પ્રેસિડન્ટ-અંગ્રેજ લોકો તેની સાથે મળતા ન થયા, ત્યારે લડવા તૈયાર થયો ને સર્વને તેના વિચારમાં ઈંગ્લેંડ સાથે લડાઈ કરવા ભળી જવું પડ્યું; માટે દરેક પ્રકારે મનુષ્યની એકબીજા વચ્ચે અભેદતાજ સાબિત થાય છે. આ અભેદતાનો અનુભવ કરો.

હવે સુષુપ્તિ સમયમાં મનુષ્યની એકતા વિચારીએ? નિદ્રા સર્વને સમાન સપાટી ઉપર લાવનાર છે. રાજા કે રંક સર્વ નિદ્રામાં તો સમાનજ છે. જાગૃતાવસ્થામાં પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તમારાં શરીર, મન તથા લાગણીઓ એકજ છે. હવે આત્મા એકજ છે તે વિષે કહીશું. આ પરમ સત્ય વિષે બોલવા જતાં તો ભાષા પણ વિરમી જાય છે. આત્માને સમુદ્રનાં મોજાંઓની ઉપમા પણ આપી શકાય તેમ નથી; માટે અમુક વ્યક્તિ મારી છે ને અમુક નથી, એમ ઘડીભર પણ માનશો નહિ. જેને તમે તમારા પોતાના માનો છો ને તેઓ બીજાથી ભિન્ન છે, એમ કહો છો તે મોટી ભૂલ છે. પૂર્વજન્મમાં તમે જેને હાલ તમારાથી જુદા કહો છો, તેમની સાથે કેવા કેવા સંબંધથી તમે જોડાયેલા હતા? જે વ્યક્તિ આજ તમારી દુશ્મન છે એમ માનો છો, તે પૂર્વજન્મમાં તમારી કોણ જાણે શુંયે સગી થતી હશે? આજ જે પિતા

કે પુત્ર છે તે, પૂર્વ જન્મમાં કોણ જાણે તમારો દુશ્મન પણ હોય ને આવતા જન્મમાં તમેજ કદાપિ તેના પિતા કે કોઇ બીજા સંબંધથી જન્મો. એક દેશમાં જન્મેલો મનુષ્ય ઘણી વખત બીજા-જ દેશમાં જીવન ગાળે છે; માટે અભેદભાવ માત્ર જે જગતનાં સંબંધી છે તેઓમાંજ આવી જતો નથી. દરેક વ્યક્તિ તમેજ છો, એમ દઢપણે અનુભવો. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર એજ સાબિત કરે છે.

હવે આ વાતનો અંત લાવીશું. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહે છે કે, શરીરનો દરેક અવયવ જેમ એકબીજા સાથે સંબંધ ધરાવે છે, હાથ આંગળાં સાથે જોડાયેલો છે, પગ પાની સાથે જોડાયેલો છે; એમ આખા શરીરમાં એકજ આત્મા પ્રસરી રહેલો છે અને એજ પ્રમાણે અખિલ બ્રહ્માંડ એકજ શક્તિની સાંકળથી જોડાયેલું છે; માટે આખું જગત એક શરીરરૂપ છે ને તેમાં અંદર ને બહાર એકજ આત્મા વિચરી રહ્યો છે. એક નાનામાં નાના કીડાથી તે મહાન દેવતા સુધી એકજ આત્મા છે ને આ પ્રમાણે અભેદ સર્વત્ર જણાય છે. હવે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા અનુભવ કેમ કરવો, તે વિષે 'રામ' કહેશે. બુદ્ધિ દ્વારા આ ન મનાય તો ભલે, પરંતુ નીતિના કાયદાથી તો માનવુંજ પડશે. હાથ કહે કે, " કામ હું કરૂં છું, માટે ખોરાક મારેજ ખાવો ને પેટને શા સારૂ આપું ?" જો આ પ્રમાણે દલીલ કરીએ તો પરિણામ શું આવે, તે વિચારી લેવાનું છે; છતાં પણ જો એ પ્રમાણે વર્તન કરીએ, તો અત્યંત સહન કરવું પડે. જો સર્વ જગતની ઐક્યતા, અભેદતા ન માનીને સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા રહીશું, તો પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે તેમાં પણ આપણે ખમવુંજ પડશે. જ્યારે એકતાનું પૂર્ણ ભાન થશે, ત્યારેજ ઊર્ધ્વગતિ થશે. દુઃખ, ચિંતાથી દૂર રહેવું હોય તો અભેદનો સાક્ષાત્કાર કરો, તે પ્રમાણે જગતમાં વર્તો. આ પ્રમાણે આ વિષય ઉપર ખૂબ ધ્યાન દઇ વિચાર કરી અભેદમાર્ગના પ્રવાસી થશો, તો સર્વ જગત તમારી મદદે આવવા બંધાયેલું છે. તમે જગતથી ભિન્ન નથી પણ એકજ છો.

ज्ञानविषयक प्रश्नोत्तर×

પ્રશ્નઃ—હું શરીર નથી, હું આત્મા છું, હું પ્રભુ છું. એમ કહેનાર એ કોણ છે?

ઉત્તરઃ—સત્ય રીતે જોતાં આમ બોલવુંજ અશક્ય છે, કારણ-કે સત્ય સ્વરૂપ આત્માને વાણી પહોંચીજ શકતી નથી, તે તો વાચાથી પણ પર છે અને તે માટે એવો ઉદ્ગાર વાચાથી થઇજ ન શકે, એ બોલનાર તો સૂક્ષ્મ શરીર છે. હવે પ્રશ્ન એ છે કે, જો મન એમ કહે કે, "હું બ્રહ્મ છું" તો એમ બોલવું એ અવાસ્તવિક નથી? વેદાંત કહે છે કે, એક દૃષ્ટિથી જોતાં મન કે બુદ્ધિ બ્રહ્મ નથી; પરંતુ બીજી રીતે એ મન ને બુદ્ધિ બધું બ્રહ્મ સિવાય બીજું કાંઇજ નથી. શરીર પણ બ્રહ્મ છે અને અખિલ વિશ્વ પણ બ્રહ્મ છે. જેમ કાળા સર્પને દોરડું છે એમ ધારીએ છીએ; તેમજ આ પણ છે. અહીં કાળો એ સર્પનું વિશેષણ છે; પણ જ્યારે એમ કહીએ કે, સર્પ દોરડું છે, ત્યારે દોરડું એ કાંઈ સર્પનું વિશેષણ કહેવાય નહિ. તે પ્રમાણે જ્યારે મન, શરીર, એ બધું બ્રહ્મ છે એમ કહીએ, ત્યારે બ્રહ્મ કે આત્મા એ મન, બુદ્ધિ કે શરીરનું વિશેષણ નથી.

એક બીજો એવો પણ અર્થ છે કે, મન, બુદ્ધિ કે શરીર પોતે બ્રહ્મ બને છે એમ કહેતાં નથી; પણ પોતે બ્રહ્મરૂપ છે એમ કહે છે. તેજ પ્રમાણે આપણે પણ જ્યારે કહીએ છીએ કે, "હું બ્રહ્મ છું" ત્યારે તેનો અર્થ એમ નથી થતો કે બ્રહ્મ મારૂં વિશેષણ કે ગુણ છે. "હું ઈશ્વર છું" "સર્પ કાળો છે" એમાં જેમ "સર્પ" અને "કાળો" "હું" અને "ઈશ્વર" એમ બન્ને શબ્દો રહે છે, તેમ આમાં નથી. ભાવાર્થ કે આપણે જે સ્વરૂપે બાહ્ય જગતમાં દેખાઇએ છીએ, તે માત્ર ભ્રમણા—માયા—છે, વાસ્તવિક

× તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૦૩ ના રોજ આપેલું ભાષણ.

રીતે તો આપણે સત્યસ્વરૂપજ છીએ.

શ્રોતાજનો ! જો તમે મને સ્વામી કે 'રામ' એમ સંબોધો તો મોટી ભૂલ છે, હું કોઇજ નહિ, પણ આત્મા—બ્રહ્મ પોતેજ છું. આ શરીર તે હું નથી.

એક જણે ઊંઘમાં પોતાને ચોર તરીકે પકડાયેલો—ભિખારી થયેલો—જોયો. દેવ—દેવતાઓને સહાય થવા તેણે પ્રાર્થના કરી. એક કચેરીમાંથી બીજી કચેરીમાં ગયો, અનેક કાયદાશાસ્ત્રીઓ પાસે ગયો, મિત્રો પાસે મદદ માટે ગયો; પરંતુ કાંઇ વળ્યું નહિ. છેવટે તે પોતે કેદખાનામાં પુરાયો ને રુદન કરવા લાગ્યો; એટલામાં એક સર્પે આવીને એને દંશ દીધો અને દંશની પીડા એટલી બધી થઇ કે તે જાગી ઊઠ્યો. હવે આ સ્વપ્નના સર્પને તો ઊલટો આશીર્વાદજ આપવો જોઇએ—જેણે તેને કેદખાનાના બંધનમાંથી મુક્ત કર્યો. જાગૃત થતાં પોતે પથારીમાંજ પડેલો છે અને કુટુંબકબીલા સાથે આનંદમાં છે એમ તેણે જાણ્યું. એણે સ્વપ્નમાં પોતાને બંધાયેલો જોયો,એટલે મદદ માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. સર્પ ડસ્યો ને અંતે જાગૃત થતાં સર્પ નષ્ટ થયો. અહીંયાં સ્વપ્નમાં રહેલા અહંભાવે સર્પનો નાશ કર્યો. બીજી વસ્તુઓ માફક અહંભાવ પણ સ્વપ્નમાંની વસ્તુ હતો અને તેને સર્પે મૃત્યુ પમાડ્યો. આ સર્પ પણ વિચિત્રજ હતો. તેણે કરડીને પોતાનો પણ નાશ કર્યો; કારણકે જ્યારે તે મનુષ્ય જાગી ઊઠ્યો, તે સમયે તે ઊંઘમાં કરડનાર સર્પ પણ રહ્યો નહોતો.

વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ સર્વ જગત સ્વપ્ન માત્ર છે, માયા છે; ને આ સ્વપ્નનો જોનારો પણ કોણ છે? સ્વપ્ન ભોગવતો અહંભાવજ છે. સ્વપ્નમાં દેખાતા સર્વ મિત્રો, દેવો ને લોકો કેદખાનાના સોબતીઓ છે. મિત્ર પાસે મદદ માગવા જાઓ છો, પણ શાંતિ કે મદદ મળતી નથી, જીવને સત્ય આનંદ કે કાંઈ કળ પડતી નથી; પણ અંતે જ્યારે સર્પ ડસે છે, ત્યારેજ શાંતિ મળે છે. હવે આ સર્પ એટલે શું? તેનો આપણે વિચાર કરીએ. એ સર્પ એટલે વૈરાગ્ય—ત્યાગરૂપી સર્પ કરડવો જોઇએ. ત્યાગ શબ્દ સાંભળી તમે ચમકો છો—ગભરાઓ છો, પણ ત્યાગનો જ્ઞાન એવો અર્થ થાય છે.

જ્યારે એવો ત્યાગ થાય છે, ત્યારેજ જ્ઞાન આવે છે; ત્યારેજ

"અહં બ્રહ્માસ્મિ" નો અનુભવ થાય છે. અમેરિકનો અને યુરોપિયનોને "અહં બ્રહ્માસ્મિ" કહેવું એ નાસ્તિકતા લાગે છે; પણ ત્યાગનો સુસવાટા મારતો સર્પ તમને ડસશે, ત્યારેજ તમને ખરૂં સત્યનું સ્વરૂપ સમજાશે.

અરે ભલા મનુષ્યો ! એ સર્પ ભલે ડસે, એનો દંશ મધુર લાગશે, બંધનમાંથી મુક્ત થશો, સર્વ ચિંતાથી દૂર થશો. આ સત્યરૂપી સર્પ વિષ રેડશે નહિ, પણ અમૃતધારા વહેવડાવશે. તમે જાગૃત થશો, સ્વપ્નનો અહંભાવ નષ્ટ થશે અને અસત્ જગત પણ નષ્ટ થશે.

આને ગપ ન માનશો, 'રામ'નો બુદ્ધિભ્રમ ન માનશો. આ પરમ સત્ય છે ને તે તમારા પોતાના અનુભવથી પણ જાણી શકશો. "હું શરીર નથી" એમ સ્વપ્નમાં બનેલો ચોર કહે છે; કારણકે તમે ઈશ્વરની ચોરી કરી છે, સત્યને ચોરી લીધું છે, સત્યસ્વરૂપ આત્માને છુપાવ્યો છે ને તેથી આ સ્વપ્નનો ચોર સ્વપ્નાનાજ સર્પથી ડસાય છે. દંશનું પરિણામ એ આવે છે કે, તમે જાગૃત થાઓ છો અને તે પરમ સત્ય, આત્મા, જ્વલંત થાય છે; કે જે આત્મા અગમ્ય છે, અવર્ણનીય છે, વાચા તેને પહોંચી શકતી નથી.

પ્રશ્નઃ—જો મૃત્યુ આ જાગૃત સંસારની નિદ્રા સમાન છે, તો તે મૃત્યુસમયે સંસારમાં શું થાય છે, તે કેમ જાણી શકતા નથી ?

ઉત્તરઃ—જ્યારે તમારો જીવાત્મા મૃત્યુરૂપી નિદ્રામાં હોય છે, ત્યારે તમારી પોતાનીજ પેદા કરેલી સૃષ્ટિમાં તમે વસો છો અને જાગૃતાવસ્થામાં પણ તમારી પોતાનીજ પેદા કરેલી સૃષ્ટિમાં હો છો. આ રીતે મૃત્યુરૂપી નિદ્રાને જાગૃતાવસ્થાની સૃષ્ટિ મળતી આવે છે; તેમજ સ્વપ્નસૃષ્ટિ પણ જાગૃતાવસ્થાની સૃષ્ટિ જેવી છે.

પ્રશ્નઃ—આત્માને આરામની આવશ્યકતા નથી તો પછી જે નિદ્રા લે છે તે કોણ ?

ઉત્તરઃ—આત્મા કદી નિદ્રા લેતો નથી, નિદ્રા તેને અડકી પણ શકતી નથી. વેદાંત પ્રમાણે નિદ્રાવસ્થા તેમજ જાગૃતાવસ્થા બન્ને માયાજ છે. નિદ્રા મનને તથા અહંભાવનેજ આવે છે; નિદ્રા અસત્યનેજ વળગે છે, સૂક્ષ્મ શરીરનેજ લાગે છે. નિદ્રા અહંભાવનોજ એક આવિર્ભાવ છે, માયા છે, સ્વપ્ન છે.

પ્રશ્નઃ—મધ્યસ્થો મૃત થયેલા સાથે વાતચીત કરી શકે છે ?

ઉત્તરઃ—'રામ' કહે છે કે, જાગૃતાવસ્થામાં પણ જે કાંઇ તમે જાણો છો, સમજો છો, તે સર્વ અંતર્યામીમાંથીજ આવે છે. જે વસ્તુઓ બહાર જણાય છે, તે સર્વ તમારી અંદરજ રહેલી છે. મૂર્છાવસ્થામાં, મધ્યસ્થ સ્થિતિમાં પણ જે કાંઇ જાણવામાં આવે છે, તે સર્વ અંતઃકરણમાંથીજ આવે છે. વિશ્વમાં જે કાંઇ છે તે બધું આત્મામાંથીજ છે, એમ વેદાંત કહે છે. સર્વત્ર પરમાત્માજ વ્યાપી રહેલો છે, એમ તે કહે છે. સાધુ, ભૂત, પિશાચ, સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો તમારા પોતાનાજ પેદા કરેલા છે. તમારી બહાર કાંઇ પણ નથી.

પર્શિયન ભાષામાં એક સુંદર કાવ્ય છે ને તે હાફીઝ નામે એક મહાન કવિ થઇ ગયો તેનું લખેલું છે. તે કહે છે કે, "હે મન! શંકા, તર્ક સર્વ મૂકી દે ને સ્વર્ગનાં દ્વાર ખોલે તેવા અમૃતથી–મદ્યથી, મારો પ્યાલો ભરી દે." આનો અર્થ એમ નથી કે મદ્ય પીવું; પણ એમ કહે છે કે, મન દિવ્ય બને એવો વિચાર કરવો–એવી મનની સ્થિતિ બનાવવી કે જેથી સ્વપ્નામાંથી જાગૃત કરે તેવો સર્પદંશ થાય ને સ્વર્ગનાં દ્વાર ખૂલી જાય. 'રામ' કહે છે કે, ઇચ્છાઓ, શંકાઓ, તર્કવિતર્ક છોડી દો અને 'રામ'ની સાથે પરમાત્મામાં મસ્ત બનો. 'રામે' હૃદય ખોલીને કહેવુંજ જોઇએ કે, "હે અમેરિકનો! તમે કદી પણ શિવ ને શયતાન બન્નેને સાથે ભજી નહિ શકો. જગતનાં સુખો ભોગવો ને તે સાથે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા ઇચ્છો, એમ કોઈ પણ કાળે બનનાર નથી. પરમ સત્ય જાણવા માટે તમારે જગતની ઇચ્છાઓને તજવીજ જોઇએ. જગતની લાલસાની પાર જવુંજ જોઇએ. સર્વ બંધનો, દાસત્વ ને માયા દૂર કરો. ભોગ આપ્યા વિના, યજ્ઞ કર્યા વિના સત્યની પ્રાપ્તિ નથી. જો ભોગ આપી શકાય એમ ન હોય, તો જે સ્થિતિ છે તેમાં ભલે સંતોષ પામી બેસી રહો. સાક્ષાત્કાર કરવો હોય, પ્રભુત્વ પામવું હોય તો ભોગ આપો, માયાને ત્યજો એટલે સર્વ તમારે આધીન થશે." ક્રાઇસ્ટે આ પરમ સત્ય બેધડક કહ્યું છે, પણ આ શબ્દોની હાલ દરકાર પણ કોણ કરે છે? આજે આ શબ્દોના અર્થનો કેવો અનર્થ થાય છે! આ ઉપરથી 'રામ'ને એક વાત યાદ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં એક પ્રખ્યાત પુરુષ થઇ ગયો છે. તે મસ્તાન હતો. રસ્તે ચાલતાં તે ઊંચે સ્વરે બોલતો કે, "હે ગ્રાહકો! હે દિવ્યતાના ગ્રાહકો! ચાલો! ચાલો! હે જગ-

તના ભારથી દબાઇ ગયેલાઓ! મારી સાથે ચાલો, દિવ્યતા મળશે." પોતાની ભાષામાં તે બોલતો ને કહેતો હતો કે, "હે લોકો! નોમ લે લો." એટલે કે જેને પરમેશ્વર જોઇતો હોય તે ચાલો. હવે "નોમ"ના બે અર્થ થાય છે; એક ઇશ્વર ને બીજો જવાહિરથી સુશોભિત સુંદર હાર. એક ગૃહસ્થ રસ્તે જતો હતો તેણે આ સાંભળ્યું. તેને એક હીરાનો હાર વેચાતો લેવો હતો, તેથી તે એક દિવસ પૂછતો પૂછતો પેલા બૂમ પાડી વેચનારના મકાને ગયો. ત્યાં ગયો તો ઘણી ગરીબ અવસ્થા જોઇ, તેથી વિસ્મય પામ્યો કે હીરામોતી વેચનાર તે શું આવી સ્થિતિમાં રહેતો હશે? ઘરમાં ગયો તો પેલા મનુષ્યને દીઠો નહિ, પણ એક નાના બાળકને દીઠું. તેને પૂછ્યું કે, "હીરાનો હાર વેચનાર ક્યાં છે?" બાળકે કહ્યુંઃ "મારા પિતા બહાર ગયા છે, તે સંધ્યા સમયે આવશે; પણ આપને શું કામ છે તે કહેશો?" બાળકના બોલવાથી આ માણસ ઘણો ખુશી થયો, તેથી તેણે કહ્યુંઃ "મારે નોમ ખરીદવો છે." બાળકે સ્મિત કરી કહ્યુંઃ "ઓહો! એમાં શું! નોમ તો હું આપું. એ તો બહુજ સહેલું છે." પેલો માણસ બહાર વાટ જોતો બેઠો ને બાળક ઘરમાં ગયું. ઘણી વાટ જોઇ પણ બાળક બહાર નીકળ્યું નહિ, તેથી તે ગ્રાહક અધીરો બની પોતે પણ અંદર ગયો ને જોયું તો બાળક એક મોટો છરો લઇ ધાર કાઢતું હતું. આ જોઇ તેણે કુતૂહલથી પૂછ્યુંઃ "આ શું કરે છે? મને આમ બહાર ખોટી કરી તું રમતે ચડ્યો છે? મશ્કરીબશ્કરી કરે છે કે શું?" બાળકે કહ્યુંઃ "માફ કરો, ધીરજ રાખો, એક ક્ષણ ખમી જાઓ, હું આવું છું." પેલા માણસે ગુસ્સે થઇ કહ્યુંઃ "જલદી કર, છરો મૂકી દે."

બાળકઃ—ત્યારે તમારે નોમ નથી જોઇતો?

પેલો માણસઃ—નોમજ જોઈએ છે, પણ તે દેખાડ, ક્યાં છે? હું ઝવેરીને ત્યાં લઇ જઇને તેની કિંમત અંકાવું.

બાળકઃ—અમારો "નોમ" એવો નથી કે જેની કિંમત ઝવેરીઓ આંકી શકે, તેની તો કિંમત ક્યારની અંકાયેલીજ છે, તેને માટે આમતેમ દોડધામ કરવી પડે તેમ નથી.

પેલો માણસઃ—એમ? ત્યારે લાવ ઝટ દેખાડ. છરો મૂકી દે એક બાજુ પર.

બાળકઃ—અરે, પણ પહેલી કિંમત તો આપો, પછી નોમ લો.

પેલો માણસઃ—વાહ! કિંમત લીધા પછી છરો મારી મને મારી નાખવો છે કે શું?

બાળકઃ—જો "નોમ"ની કિંમત જાણતા નહોતા, તો શા સારૂ અહીં આવ્યા? ખબર નથી કે, "નોમ" મેળવવા સારૂ જીવન આપવું પડે છે? જીવનનો ભોગ આપો, તોજ "નોમ" મળે છે ને જે જિંદગી બચાવવા માગતું હશે તેને "નોમ" કદીયે નહિ મળી શકે.

અરબી ભાષામાં કહેવત છે કે, "કબરમાં જતાં પહેલાંજ મરો ને એમ કરીને જગતને સ્વર્ગ બનાવો." સંસ્કૃતમાં પણ કાવ્યનાં પુસ્તકો ઉપર પુસ્તકો આ વિષય ઉપર રચાયેલાં છે. જગત તરફથી મોં ફેરવશો, સર્વ પ્રકારે જગતથી વિમુખ થશો, ભોગો આપશો તો જગતને મન વ્યાવહારિક રીતે મૃત્યુ પામશો; ત્યારેજ ખરૂં જીવન શરૂ થશે. ઉપદેશકો ને શિક્ષકોના ખુશામતિયા શબ્દોથી છેતરાશો નહિ. 'રામ' સત્ય કહે છે, ખુશામત કરતો નથી. વેદોમાં કહ્યું છે કેઃ—

"મનુષ્યનું શરીર એક કિલ્લા જેવું છે ને ઇંદ્રિયો તે કિલ્લામાં છિદ્ર સમાન છે. એ કિલ્લાનાં કાણાં આગળ તોપો ને બંદૂકો મૂકીએ છીએ. જેવી રીતે એ તોપો અંદરની બાજુથી છોડવામાં આવે છે ને ભડાકા બહાર થાય છે, એ પ્રમાણે શરીરમાંથી બીજાઓ તરફ દૃષ્ટિપાતરૂપી તોપો ને બંદૂકો છોડી, તેમનાં હૃદય અને બુદ્ધિપ્રતિ બહિર્મુખ દૃષ્ટિ જાય છે. આ શરીરરૂપી કિલ્લાના અધિષ્ઠાતા આત્માએ મનુષ્યની ખૂબ મશ્કરી કરી છે. તોપના ગોળાઓ અંદરથીજ બહાર ફૂટે છે; છતાં મનુષ્ય એનાથી ગભરાઇને બહાવરો બને છે! તે સમજે છે કે, આમ લડાઇ કરી હું જગતને જીતું છું, માલમતા વધારૂં છું; પરંતુ સત્ય તો એ છે કે, એમ કરી પોતે મહા જોખમ ખેડે છે, પોતાનું સર્વસ્વ ખોઇ દે છે. મનુષ્ય ધારે છે કે પોતે જ્ઞાન મેળવે છે; પરંતુ બાહ્યદૃષ્ટિથી આત્માને ભૂખે મારે છે. વેદાંત કહે છે કે, જે મનુષ્ય તોપો ને બંદૂકોને પોતાના તરફ તેમનાં મોં રાખી છોડે છે, તેજ જગતને જીતે છે. જેની દૃષ્ટિ બહાર અવલોકવાને બદલે અંદર અવલોકે છે, જેના કાન અંતઃકરણની વાત સાંભળે છે, શ્રવણ કરવાના મૂળ કારણરૂપ આત્માને જે ઓળખે છે, તેજ સત્ય રીતે જીવ્યો છે ને તેણેજ જગતને જીત્યું છે.

અંતર્મુખ દૃષ્ટિથી વિચાર કરો. આંખ શાથી જોઇ શકે છે, કાન શાથી સાંભળી શકે છે, વાળ શાથી ઊગે છે? તે સર્વનું કારણ આત્માજ છે, પ્રભુજ તેનું કારણ છે. વિચાર કરો તો તરતજ સમજાશે કે, તમે પોતે ઇશ્વરથી જરાયે પૃથક્ નથી. આમ આત્માનુભવ કરો, વિશ્વના નિયંતા બનો. જિંદગી ઓછી થતી જાય છે ને શરીર મૃત્યુ પામે છે. જ્ઞાનરૂપી અજવાળું મળે માટેજ જીવનરૂપી દીપકને બાળવો જોઇએ. ઇશ્વરત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે અહંભાવ બંધ થવોજ જોઇએ. હવે પાછા આપણે પેલી મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

પેલા બાળકે કહ્યું: "મહેરબાન! તમે નહોતા જાણતા કે નોમની કિંમત નક્કી થયેલી છે?" નોમ (બાળકને મન નોમ એટલે પરમાત્મા હતો ને પેલાને મન હાર હતો) મેળવવા માટે આ છરાથી તમારૂં મસ્તક ઉડાવી દેવું પડશે, ત્યારેજ "નોમ"-ની પ્રાપ્તિ થશે." પેલો ગ્રાહક તો બિચારો આભોજ બની ગયો ને મોટેથી બૂમ પાડી, તેથી આસપાસના લોકો એકઠા થઇ ગયા. તેણે તેમને કહ્યું કે, "આ ઝૂંપડામાં ઘાતકી મનુષ્યો વસે છે. આ બાળકનાં માબાપ ખૂની હોવાં જોઇએ, માટે સરકારમાં ફરિયાદ કરવી જોઈએ." લોકોએ કહ્યું: "નહિ, એનાં માબાપ તો દયાને માટે ખાસ જાણીતાં છે." એટલામાં પેલા બાળકનો બાપ આવી પહોંચ્યો. તેને જોઇ પેલો ગ્રાહક જોસમાં આવી મારવા દોડ્યો; પણ એ તો શાંત અને સ્થિર ચિત્તે ઊભો રહ્યો. પેલા ગ્રાહકે જ્યારે તેને કહ્યું કે, "નાના બાળકને પણ તું ઘાતકીપણું શીખવે છે, ત્યારે તું પોતે કેવડો મોટો ઘાતકી હોઇશ?"

સાધુઃ—કેમ મહેરબાન! કેવાં ઘાતકી કૃત્યો?

ગ્રાહકે બધી અથઇતિ વાત કહી, એટલે સાધુનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું, પવિત્ર વિચારોની પરંપરા ચાલી રહી, દિવ્યતામાં તે રમણ કરવા લાગ્યો. આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી ને ઉદ્ગાર કાઢ્યો કે, "પેગંબરો ને સાધુઓ! હે દેવો! શું વાત આટલે સુધી વધી ગઇ છે? પ્રભુનું નામ શું એટલું બધું સસ્તું થઇ ગયું છે કે એક બાળકના હાથમાં પ્રભુનું નામ આવ્યું, એટલે પ્રભુની કિંમત બધી ઘટી ગઇ, જેથી માત્ર હૃદય કે માથાંને સાટેજ પ્રભુ-ને વેચવા કાઢ્યો! અરે મધુર અનાદ્યનંત દેવ! એકજ જીવન સારૂ માત્ર તું વેચાય! તારી કિંમત માત્ર એકજ જીવનની! અરે

કરોડો, અસંખ્ય જીવનો ઉદ્ભવ પામો ને તારી એક પળ પણ ઝાંખી થાય તેટલા માટે તેમનો નાશ થાઓ. અસંખ્ય મસ્તકો તારો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે તો કપાવાં જોઇએ."

સાધુનાં વચનો સાંભળી પેલો ગ્રાહક ને એકઠા થયેલા લોકો વિસ્મય પામ્યા ને ત્યારેજ તેમને ખબર પડી કે, "નેમ" શબ્દનો અર્થ હીરાનો હાર નથી, પણ કાંઇ ઓરજ છે.

અવિનાશી સુખરૂપી અમૃત ચાખવા માટે શી કિંમત આપવી પડે છે, તે આ વાત ઉપરથી સમજાશે. જગતમાં રહી, જગતનાં ક્ષણિક સુખો ભોગવવા લાલસા રાખીને પ્રભુને મેળવી ન શકાય; માટે ભોગ આપો, તોજ પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થઇ શકશે.

એક મનુષ્ય રસ્તે ચાલતાં પડી ગયો ને પગને વાગ્યું, તેથી ગુરુત્વાકર્ષણની શક્તિને નિંદવા લાગ્યો. લાખો મનુષ્ય ભલે પડે ને પગ ભાગે, માટે શું ગુરુત્વાકર્ષણનો દોષ કઢાશે? નહિજ. દરેક પ્રકારનાં દુઃખો, અધઃપાત વગેરે માત્ર આપણી નિર્બળતાનાજ કારણથી છે. એ નિર્બળતા દૂર કરો. કોઇ બીજાનો દોષ ન કાઢો.

એ નિર્બળતા શું છે? માત્ર અજ્ઞાનજ છે. અજ્ઞાનને લીધેજ શરીર તથા ઇંદ્રિયો વગેરેને "આપણે આપણું સ્વરૂપ" માનીએ છીએ. આ અજ્ઞાન દૂર કર્યાથીજ આપણે કોણ છીએ તે જણાશે. આપણી પાંસળી કે જઠરાગ્નિનું અસ્તિત્વ ક્યારે માલૂમ પડે છે? જ્યારે તે નીરોગી સ્થિતિમાં નથી હોતાં, ત્યારેજ એનું આપણને ભાન થાય છે. જ્યારે તેમાં રોગ હોય છે, ત્યારે તંદુરસ્તીમાં શરીરનું કાંઇ ભાન થતું નથી. સર્વ જગત આપણું શરીર છે ને આપણે તંદુરસ્તીમાં છીએ એમ માનો ને અનુભવો, ત્યારેજ પરમ સુખ પામશો. એક સાધુને કોઇએ પૂછ્યું કે, "જિસસ ક્રાઇસ્ટને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો તે વખતે તેને શૂળીનું ભાન ન થયું?" સાધુએ કહ્યું કે, "તે વખતે તેની પાસે શરીરની આસપાસ નારિયેળ હતાં." હિંદુસ્તાનમાં કોઇને મળવા જતાં, ભેટ મૂકવા સારૂ નારિયેળ–શ્રીફળ લઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે પેલા પ્રશ્ન પૂછનારે બે શ્રીફળ સાધુને આપ્યાં હતાં. તેમાંનું એક કાચું હતું ને બીજું સુકાઇ ગયેલું હતું.

સાધુએ કહ્યું: "આ શ્રીફળ કાચું છે. તેની કાચલી ભાગું તો અંદરના ગલનું શું થશે?" પેલા ભેટ મૂકનારે કહ્યું: "એ પણ

ભાગી જશે." સાધુએ કહ્યું: "વારૂ, ત્યારે આ સૂકા શ્રીફળને ભાગું તો અંદરની વસ્તુનું શું થશે?" ત્યારે પેલાએ કહ્યું: "તો તો અંદરનો ગલ નહિ ભાગે, તેને કાંઈ ઇજા નહિ થાય." સાધુએ પૂછ્યું: "કેમ?" પેલા ભેટ મૂકનારે કહ્યું કે, "સૂકા શ્રીફળમાંથી તો અંદરની વસ્તુ તેની મેળેજ છૂટી પડી જાય છે ને કાચામાં તો એ વસ્તુ કાચલી સાથે ચોટી રહે છે." સાધુએ કહ્યું: "ઠીક, એજ પ્રમાણે જ્યારે ક્રાઇસ્ટને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો, ત્યારે ખરી રીતે કોને ચડાવ્યો હતો?" પેલાએ કહ્યું: "એના શરીરને." સાધુએ કહ્યું: "ઠીક, જેમ સૂકા શ્રીફળને ભાગતાં અંદરના સત્ત્વને ઇજા નહોતી થઇ, તેજ પ્રમાણે જિસસ ક્રાઇસ્ટને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો, તે વખતે તેનો આત્મા શરીરથી છૂટો પડવાથી તેને ઇજા થઇ નહોતી; માટે દિલગીર શા માટે થાઓ છો? તેને માટે નિરર્થક શોક કેમ કરો છો?"

શરીર ઉપર આસક્તિ એજ નિર્બળતા છે, ને આ આસક્તિ રાખી દેહના નાશ સાથે આત્માનું મૃત્યુ માનવું, તેનેજ જગતના લોકો મરણ કહે છે; પણ જ્યાંસુધી આ નિર્બળતા છોડશો નહિ, ત્યાંસુધી મૃત્યુને જીતી શકશો નહિ. દુઃખ, દરિદ્રતા, વ્યાધિ, પીડા વગેરેની પાર જઈ શકશો નહિ. શરીરનું અસ્તિત્વજ નથી એમજ માનો. જીવન્મુક્ત એજ છે કે જે પ્રભુમય છે.

'રામ' ઘણી વખત સાંભળે છે કે, "હું એજ ઇચ્છું છું કે જન્મ્યોજ નહોત તો સારૂં." ડિન સ્વીફ્ટ બાયબલના જોબ નામના પ્રકરણમાંથી વાંચતો હતો કે, "જે દિવસે મારો જન્મ થયો હતો તે દિવસજ નાશ પામો." 'રામ' કહે છે કે, "ભાઇઓ! જન્મદિવસની સ્મૃતિ નાશ કરવાનો એ ઉપાયજ નથી; પણ અહંકાર, ઇચ્છાઓ વગેરેનો નાશ કરો અને ઇશ્વરમાં એટલી હદ સુધી મન પરોવો કે જાણે તમે પોતે છોજ નહિ, જાણે કદી પણ જન્મ્યાજ નથી. જેમ ગાઢ નિદ્રામાં જાગૃતાવસ્થાના અનુભવો ભૂલી જવાય છે, તેમ સાક્ષાત્કારમાં એટલા તો મસ્ત બનો કે જગતના તમારા બધા સંબંધોની વિસ્મૃતિ થઇ જાય. શ્રીફળની કાચલીને છોડાથી દૂર કરવાનો આજ સાચો રસ્તો છે ને ત્યારેજ તમે મૃત્યુને જીતી શકશો."

જૂનાં ગીતો નવા વાજિંત્ર ઉપર નવા રાગે ગાવાં, એજ સાક્ષાત્કારનો રસ્તો છે. ગીતો તો જૂનાંજ રહેશે, પણ તેના સૂર, રાગ

જુદા નીકળશે. જગતને જુદીજ દૃષ્ટિથી જુઓ. દરેક વસ્તુમાં પ્રભુ જુઓ. પ્રભુની આંખે જગતને જુઓ. કેટલાંક દૃષ્ટાંતથી આ વાત બરોબર સમજાવીએ.

એક સ્થળે અમે ઈશ્વિરપરાયણ થઇ બેઠા હતા, ત્યાં એક જણ આવી ચડ્યો. ત્યાં આવીને એ તો રોવા ને કૂટવા લાગ્યો, પણ કોઇએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. 'રામ'ના પુત્રના મૃત્યુથી તે શોકગ્રસ્ત થયો હતો, કારણ તે છોકરો તેનો સગો હતો. કોઇએ તેના તરફ લક્ષ આપ્યું નહિ, એટલે તે નીચે બેઠો અને પછી તેની ચિંતા દૂર કરવા સારૂ તેને શાંત ચિત્તથી પૂછવામાં આવ્યું કે, "શોક કરવાનું કારણ શું છે?" તેણે કહ્યું: "છોકરાનું મૃત્યુ તેનાથી સહન થઈ શકતું નથી." બીજા બધા તો જ્ઞાનમાંજ મસ્ત હતા, તેથી તેમને કાંઈ શોકની નિશાની જણાઇ નહિ; કારણકે એ લોક જૂનાં ગીતોને નવા રાગમાં ગાનારા હતા. પેલા મનુષ્યને કહેવામાં આવ્યું કે, "હે ભાઇ! તમે એ છોકરાના સંબંધી છો એમ કહો છો તે તો માત્ર 'પવન વાય છે' એમ કહેવા બરોબર છે, તો પછી એ બાબતમાં અવાસ્તવિક શું છે કે આટલા બધા વ્યગ્ર થઇ ગયા છો? 'નદી વહે છે' તેમાં આપણને વ્યગ્ર થવાનું શું કારણ છે? કેમકે તે સ્વાભાવિકજ છે, પ્રકૃતિને અનુસરીનેજ છે. અમુકનું મૃત્યુ થયું કે પુત્રનું મૃત્યુ થયું, તેમાં પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ શું થયું છે? જન્મ તેનું મૃત્યુ તો અવશ્ય છેજ. પાઠશાળામાં દાખલ થાઓ છો ત્યારે કાંઇ ત્યાં ઘર કરી હંમેશ માટે રહેવા નથી જતા. માત્ર એક વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં જવા ખાતરજ પાઠશાળામાં જઇએ છીએ. દાદરે ચડીએ છીએ તે પગથિયે પગથિયે ઉપર જવા માટેજ; નહિ કે એકજ પગથિયા ઉપર ઊભા રહેવાને માટે; તેમ જન્મીએ છીએ તે પણ મૃત્યુ પામીને બીજો જન્મ ધારણ કરવાને માટેજ; માટે પુત્રનું મૃત્યુ થયું તે સ્વાભાવિકજ છે. એક શરીર છોડી બીજું શરીર ધારણ કરવા માટેજ તેમ બન્યું છે, તેમાં નવાઇ જેવું કાંઇજ નથી."

જગતમાં આ પ્રમાણે જ્ઞાનનિષ્ઠાથી રહેવાથી, આત્માને પરમાત્મારૂપે ઓળખવાથી, દિવ્ય જ્ઞાનરૂપી દૂરબિનથી જગતરૂપી વેધશાળામાં ઊભા રહી સર્વત્ર દૃષ્ટિ નાખવાથીજ સુખ ને આનંદ અનુભવાય છે. તમે મન નથી, બુદ્ધિ નથી, શરીર નથી, પરંતુ પ્રકાશના પણ પ્રકાશ છો, પરમ સત્ય છો. આનો સાક્ષાત્કાર કરો,

પૂર્ણ અનુભવ કરો, એજ આવશ્યક છે. આ શરીર ગમે તે સ્થળે હોય, ગમે તે સ્થિતિમાં હોય, તેની દરકાર શા માટે કરવી જોઇએ? સાક્ષાત્કાર કરો, જ્ઞાનરૂપી અમૃત પીઓ તો સર્વ જગત સ્વર્ગરૂપ બની રહેશે. આત્માનો અનુભવ કરો એટલે અખિલ બ્રહ્માંડ તમારૂં દાસ બનશે.

એક સમયે એક જણુ આવીને રામને કહેવા લાગ્યો કે, "એક મહાન રાજા તમને મળવા આવે છે." અહીં જરાએક વિચાર કરવા જેવી વાત છે. 'રામ' દરેક વસ્તુમાં પ્રભુ જોતો હતો તેથી બોલી જવાયુંઃ "તેમાં 'રામ' ને શું છે?" પેલો મનુષ્ય બોલ્યોઃ "અરે, એ તમારે માટે કીમતી ભેટ લાવે છે." 'રામે' કહ્યુંઃ "તેમાં મારે શું? રાજા હોય તેમાં મારે શું? મારે તો પરમ સત્ય જોઇએ છે. જગતની ક્ષણભંગુર, અસત્ય વસ્તુઓમાં 'રામ' ને સ્વાર્થ નથી. સત્ય આનંદરૂપ પરમાત્મા મને નિરંતર પ્રવૃત્તિમાં રાખે છે. નિરર્થક વાર્તાલાપ મારે ઉપયોગનાં નથી." પરમ જ્ઞાનની દૃષ્ટિથી સર્વ જોવામાં આવે તો ધનવાન, રાજા કે પાદશાહ કે ગમે તે પુરુષ, શું આશ્ચર્ય ઉપજાવી શકે? માત્ર દૃષ્ટિબિંદુ ફેરવું જોઇએ. વર્તમાનપત્રો જ્યારે આપણને રસ ઉત્પન્ન ન કરે—નીરસ લાગે—ત્યારે જગતમાં એક પગથિયું આપણે આગળ વધ્યા અને પ્રભુની પાસે આવ્યા, એમ જાણવું જોઇએ. આ વાતનો અનુભવ કરજો. આ પ્રમાણેનો ભોગ આપી શકશો ત્યારેજ સત્ય જીવન ઊગતું જણાશે. દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે તે કાંઈ અનુકરણ કરવા નથી આપ્યાં, પણ તમે પોતે આ વાતોનો જાતે અનુભવ કરો, આત્માને ઓળખો, સાક્ષાત્કાર કરો ને સર્વ ઇચ્છાઓ, લાલચો, દુઃખ, ચિંતા વગેરેની પેલી પાર જાઓ એ માટેજ તમને આપ્યાં છે.

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

अरण्यनी वातो

(१) गृहस्थाश्रम

ચશ્માંથી બધું જોઇ શકાય છે; પરંતુ ચશ્માં આંખોને ભારરૂપ ન થઇ પડતાં, ઊલટા મદદગાર થઇ પડે છે. પતિપત્ની વચ્ચેનો સંબંધ પણ એવોજ હોવો જોઇએ. એકબીજાના કાર્યમાં વિઘ્ન ન કરતાં પરસ્પર સહાયક થવાય, તેમ તેમણે વર્તવું જોઇએ. એટલા માટે લગ્ન સ્થૂલ શરીરનાંજ નહિ, પરંતુ સાથે આત્માનાં પણ થવાં જોઇએ. બંને જણ એક બીજાને સ્થૂલ દેહરૂપ ન ગણતાં, આત્મરૂપજ દેખે, પરમ સત્યરૂપ દેખે ને સ્વાર્થરૂપી આડખીલીઓ વચ્ચે ન આણે, તોજ ખરો ગૃહસ્થાશ્રમ શોભી નીકળે.

જેમ શ્વાસ આપણી નજીકમાં નજીક છે, છતાં આપણને તેની ખબર પડતી નથી, આપણે તેને જોઇ કે સ્પર્શી શકતા નથી; તેમજ પતિપત્ની એકબીજાને ભારરૂપ નથી; પરંતુ હાલ તો પતિની ઉન્નતિમાં પત્ની અને પત્નીના માર્ગમાં પતિ વિઘ્નકર જણાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રી અને પુરુષ આંખમાં આંજણ આંજે છે, તેથી આંખને જરા પણ હરકત ન આવતાં ઊલટી આંખની જોવાની શક્તિ વધે છે અને જો અડચણ જણાય તો અવશ્ય કાંઇ પણ વિકૃતિજ થયેલી હોય છે. પેટમાં દુખે ત્યારેજ ખબર પડે છે કે, લીવર બગડ્યું છે; આ એક નિયમ છે. 'રામ'ની સ્ત્રીએ એક સમય 'રામ'ને પૂછ્યું કે, "હું તમને યાદ આવું છું?" 'રામે' કહ્યું: "કદી નહિ." કારણ અમુક વ્યક્તિ આપણને ત્યારેજ સાંભરે છે કે જ્યારે આપણે તેનાથી ભિન્ન હોઇએ–ભેદવાળા હોઇએ. તમારી આંખ તમને સાંભરે છે? તમારા હાથ પગ કદી તમને સાંભર્યા છે? કદી નહિ. માત્ર જ્યારે કાંઇ મંદવાડ આવે છે, ત્યારેજ એ અવયવોનું ભાન થાય છે, તે સિવાય તમારામાં ને તમારા અવયવોમાં અભેદજ છે એટલે પછી કોણ કોને સંભારે?

એકાદ મિત્રનો કાગળ આવે છે, ત્યારે કાગળ વાંચવો બહુ ગમે છે; કેમકે મિત્રને લીધે કાગળ ઉપર પ્રેમ આવે છે. તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષે પરમાત્મા તરફના પત્રની પેઠે એકબીજા તરફ વર્તવું જોઇએ. ધણીનું અંગ એ પરમાત્મા તરફથી મળેલો કાગળ યા છબી સમજવી ને આ છબી દ્વારા પ્રભુનાં દર્શન કરવાં જોઇએ. પતિના સમાગમમાં પરમાત્માની નિકટતાનો અનુભવ કરવો જોઇએ. આ પ્રમાણે દરેક વસ્તુને પ્રભુની છબીરૂપજ સમજવી. પોતે પ્રભુ છે, સર્વ પ્રભુ છે, તેજ હું છું ને હુંજ તે છે; આ પ્રમાણેના વર્તનથીજ પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થશે.

(૨) નવાણુંનો ચક્રાવો

લોકો કહે છે કે ભાઈ! કદી નવાણુંના ચક્રાવામાં પડશો નહિ ! એ ચક્રાવાનો અર્થ શું છે ?

એક માણસ નાના ઝૂંપડામાં પોતાના કુટુંબ સાથે સુખેથી રહેતો હતો. આખો દિવસ મજૂરી કરીને તે પેટજોગું પેદા કરતો હતો. તેને બીજી કોઇ મહતવાંચ્છના નહોતી, કોઇ ઉપર દ્વેષ કે ઈર્ષા નહોતી, પોતાનું કામ પ્રમાણિકપણે કરી દિવસ નિર્ગમન કરતો હતો. તેની પાડોશમાં એક ધનાઢ્ય પુરુષ રહેતો હતો. આ ધનાઢ્ય માણસ હરદમ ચિંતાગ્રસ્ત રહેતો હતો અને કશી વાતમાં સુખજ નહોતું. કોઇ સાધુ એક સમયે આ ધનવાનને ઘેર આવી ચડ્યો ને તેની સ્થિતિ નિહાળીને કહ્યું કે, " તમારા ધનને લીધેજ તમે દુઃખી છો." ધનાઢ્યનું મન એક વસ્તુ ઉપરથી બીજી વસ્તુ ઉપર ભટકતું હતું, વલખાં મારતું હતું; તેથી સાધુએ પેલા નિર્ધનને દેખાડીને કહ્યું કે, " ભાઇ, જો આની પાસે ફૂટી બદામ પણ નથી, છતાં તે કેવો રાતોચોળ છે ને શરીરે કેટલો તંદુરસ્ત ને દૃઢ છે ? આવું સુખ તમારાથી શા માટે અનુભવાતું નથી ?" પેલા ધનાઢ્યને આ વાતની ખાતરી કરવાની ઇચ્છા થઇ કે પૈસોજ દુઃખનું કારણ કેમ છે ? સાધુએ તેને એક રસ્તો બતાવ્યો, તે પ્રમાણે તેણે નવાણું રૂપિયાની થેલી ભરીને છાનામાના પેલા નિર્ધનના ઘરમાં મૂકી દીધી. બીજે દિવસે જોયું તો પેલા નિર્ધનના ઘરમાં દેવતાબેવતા કાંઇ સળગાવેલું દીઠું નહિ ને કાંઇ રાંધ્યું કર્યું પણ જણાયું નહિ. તે દિવસે બધાં ભૂખ્યાં સૂઇ રહ્યાં. બીજે દિવસે પેલો સાધુ ધનાઢ્ય પુરુષને લઇને પેલા નિર્ધનને ઘેર ગયો અને પૂછ્યું કે, " આજ કેમ કાંઇ ચૂલો સળ-

ગાળ્યો નથી ?" સાધુને જોઇને પેલાએ સત્ય વાત કહી દીધી કે, "પહેલાં તો અમે દરરોજ રાંધીને જમતાં હતાં, પણ આજે નવાણું રૂપિયાની થેલી મળી, ત્યારે વિચાર થયો કે સો પૂરા થવાને માત્ર એકજ રૂપિયો ખૂટે છે; માટે એકાંતરે જો અન્ન ખાઇશું તો એક રૂપિયો બચાવાશે."

ધનાઢ્ય લોકની કૃપણતાનું આજ ગુહ્ય તત્ત્વ છે. જેમ પૈસો વધારે મળતો જાય છે, તેમ તેમ લોભ વધતો જાય છે; ને ઊલટા તેઓ વધારે ને વધારે ગરીબ બનતા જાય છે. હજાર મળે તો દસ હજાર કરવા ઇચ્છા થાય છે ને દસ હજાર થાય તે અગાઉ લાખની ઇચ્છા તેમનાં અંતઃકરણમાં તૈયારજ ઊભી હોય છે.

(३) तेने कंई कुहाडीनी धार उतरावत्री हशे ?

અમેરિકન દેશભક્ત બેન્જામિન ફ્રેંકલિન પોતાના જીવન-વૃત્તાંતમાં લખે છે કે, જ્યારે તે નાનો હતો અને ફિલાડેલ્ફિયા-માંની શાળામાં ભણતો હતો, ત્યારે એક દિવસ નિશાળે જતાં એક લુહારને તેણે કામ કરતાં દીઠો. હાલના વખત જેવી તે સમયે સાંચા કામની માહિતી નહોતી. લુહાર પોતાની દુકાનમાં બેઠો બેઠો કામ કર્યે જતો હતો. એનું કામ જોવાની આતુરતાથી બેન્જા-મિન ત્યાં ઊભો રહ્યો. હાથમાં દફતર ને ચિત્ત પેલાને કામ કરતો જોવામાં ગયેલું; તેથી નિશાળ નિશાળને ઠેકાણે રહી ને એક ધ્યાનથી જોતો જોતો તે ત્યાંજ ઊભો રહ્યો. લુહાર પોતાનાં હથિ-યારો તથા છરીઓ વગેરેને ધાર ચડાવતો હતો. તે વખતે તેનો માણસ કામ પ્રસંગે બહાર ગયો હતો. બેન્જામિનને ધ્યાનથી જોતો જોઇને લુહારે પાસે બોલાવ્યો ને કહ્યું: "વાહ ! કેવો સારો ને ડાહ્યો છોકરો છે ! બહુ અક્કલવાળો છે !" આથી બેન્જામિન ફુલાયો, એટલે લુહારે કહ્યું: "ભાઇ, જરા ધાર ચડાવવામાં મદદ કર જોઇએ." તરતજ બેન્જામિન કામે વળગી ગયો. છોકરાંઓ સ્વાભાવિક રીતેજ ચંચળ હોય છે ને બેસી રહેવા કરતાં કાંઇ પણ કામમાં મન પરોવવામાં એમને ગમત પડે છે. બેન્જામિન કામ કર્યે જતો હતો ને પેલો લુહાર તેનાં વખાણ ઉપર વખાણ કરતો હતો. થોડી વારમાં તો તેણે કેટલીએ છરીઓને ધાર ચડાવી દીધી; એટલામાં બેન્જામિનને થાક લાગ્યો ને નિશાળ પણ સાંભરી, તેથી દુકાનમાંથી જવાનો વિચાર કર્યો પણ પેલો લુહાર પાછો ખુશા-મત કરવા લાગ્યો કે, "વાહ! ઘણોજ સારો છોકરો છે! કદી

નિશાળમાં તને શિક્ષા તો થતીજ નથી ! બીજા છોકરાઓને એક પાઠ કરતાં બેત્રણ કલાક લાગે છે ને તું તો થોડીજ વારમાં એક પાઠ તૈયાર કરી શકે છે !" થોડી વાર પાછું કામ કર્યું પણ હવે તો નિશાળે જવાને તેનું મન તલપાપડ થઈ ગયું. નિશાળનો વખત દસ વાગ્યાનો હતો, પણ બેન્જામિન બાર વાગે ગયો. નિશાળમાં મોડા જવા માટે તેને શિક્ષા ખમવી પડી. વળી કામના થાકથી હાથ સૂજી ગયા હતા, તેથી એક અઠવાડિયા સુધી તે માંદો રહ્યો, પણ ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે કોઈ તેની ખુશામત કે વખાણ કરતું ત્યારે ત્યારે તે કહેતો કે, "તેને કંઇ કુહાડીની ધારબાર ઉતરાવવી હશે !" પછી કોઈ દિવસ તે ખુશામતમાં ફસાયો નહિ.

(૪) ગરીબ કોણ ?

એક સાધુ પાસે ત્રાંબાનાણું હતું, તે કેટલાંક છોકરાંને આપી દેતો હતો. ઘણા ગરીબ ભિખારીઓ તે લેવાને આવ્યા પણ તેમને ન આપ્યું, છેવટે હાથી ઉપર બેસીને એક રાજા ત્યાં આવ્યો એટલે પેલા સાધુએ મૂઠી ભરીને ત્રાંબાનાણું રાજા ઉપર ફેંક્યું. સાધુના આ વિચિત્ર વર્તનથી રાજા અચંબો પામ્યો. સાધુએ કહ્યું: "ગરીબમાં ગરીબ માણસ માટે આ પૈસા છે." રાજાએ પૂછ્યું કે, "હું ગરીબમાં ગરીબ કેવી રીતે છું ?"

સાધુએ કહ્યું: "હે રાજા ! તારા વૈભવ તથા ધનદોલતને લઇનેજ તું ગરીબ છે. તું આટલાથી પણ ધરાતો નથી; અને એથી પણ અધિક વૈભવ, રાજ્ય વગેરે તારે જોઇએ છીએ માટે તું ગરીબમાં ગરીબ છે. હે રાજા ! એક મનુષ્ય એક પેટીમાં પૈસાના ઢગલા કર્યે જતો હતો; ત્યાં થઇને એક સાધુ ચાલ્યો જતો હતો. સાધુને પેલાએ આમંત્રણ કરી બોલાવ્યો, એટલે તેણે પૂછ્યું કે, 'ભાઈ ! આમ નાણાં એકઠાં કરવાનું શું પ્રયોજન છે ?' પેલા ધનાઢ્યે કહ્યું: 'સંતજી ! તમારે શી દરકાર છે ? તમને તો લોકો અન્ન આપે છે માટે સુખશાંતિ છે; ને કદાચ અન્ન ન મળે, તોપણ તમને તો તે બાબતની દરકાર નથી; પણ અમારા જેવાને તો આમ એકઠું કરી રાખવાની ખાસ જરૂર છે; કારણકે કોણ જાણે ક્યારે કેવો સમય આવે.' સાધુ કાંઇ બોલ્યો નહિ. બીજે દિવસે પેલો ધનાઢ્ય, જે ઝૂંપડીમાં સાધુ રહેતો હતો ત્યાં ગયો ને જોયું તો સાધુએ પોતાની પાસે એક મોટો ખાડો ખોદ્યો હતો ને તેમાં સારા સારા ગોળ પથરા એકઠા કરી કરીને દાટતો હતો."

ધનાઢ્યઃ—અરે સંતજી! આ શું કરો છો?

સાધુઃ—કેવા સુંદર ને ગોળ પથરા છે! જોતો નથી? એ બધાને એકઠા કરૂં છું.

પેલો ધનવાન પુરુષ હસ્યો ને કહ્યુંઃ શા સારૂ આપ પથરા એકઠા કરો છો? આ આખો પર્વત તો અહીં પડેલો છે.

સાધુઃ—જરૂરની વખતે કામ લાગે માટે એકઠા કરૂં છું, કદાચ આ પર્વત અહીંથી ઊખડી જાય તો કોઈક સમયને માટે આ પથરા કામ આવી જાય.

ધનાઢ્ય પુરુષઃ—અરે સાહેબ! એમ તે બને?

સાધુઃ—ભાઈ! તેંજ મને આમ કરવાનું શીખવ્યું છે. મૂર્ખ! તને પ્રભુ તરફથી અન્ન નહિ મળે એવો સમય કદી આવવાનોજ નથી, છતાં તું પૈસા સંગ્રહી રાખે છે અને અમૂલ્ય વખત તેમાં નકામો ગાળે છે. પ્રભુએ કાંઈ આમ પૈસા એકઠા કરી રાખીને જીવન એળે કાઢવાને નથી આપ્યું. ચિંતા અને ઉપાધિમાંજ પડી રહેવાને માટે કાંઈ માનવજીવન નથી.

(૫) काबेल काजी

એક સમયે એક કાજી બાદશાહ પાસે ગયો. બાદશાહ કાજીને ઘણું માન આપતો હતો, છતાં પણ તેની પરીક્ષા કરવાનું તેને તે દિવસે મન થયું. બાદશાહ પોતે ઘણો વિદ્વાન નહોતો, પણ તેની પાસે એક હજૂરિયો હતો, તેને કાજીની જગ્યા લેવી હતી, તેથી તેણે કાજીને અમુક પ્રશ્નો પૂછવાનું રાજાને કહ્યું. કાજી જ્યારે દરબારમાં આવ્યા, ત્યારે બાદશાહે પૂછ્યુંઃ—

“ઈશ્વર ક્યાં બેસે છે? કઈ દિશામાં મોં રાખે છે? ને તે શું કરે છે?” વળી વધારામાં કહ્યું કે, “જે આ પ્રશ્નના ઉત્તર આપશે તેને ઊંચી પદવી આપવામાં આવશે.” કાજીએ જાણ્યું કે, બાદશાહ સવાલ પૂછે છે, માટે તેમાં કાંઇ ઊંડું રહસ્ય હશે; જેથી સવાલ સાંભળી ઉત્તર દેવાને આઠ દિવસની મહેતલ માગી.

આઠ દિવસ સુધી કાજી સવાલ ઉપર વિચાર કર્યે ગયા; પરંતુ કાંઇ સંતોષકારક જવાબ શોધી શકયા નહિ. છેલ્લો દિવસ આવી પહોંચ્યો, પણ જવાબ તૈયાર થઇ શકયા નહોતા.

વધારે વખત લેવા સારૂ કાજીએ મંદવાડનું બહાનું કાઢ્યું. કાજીની પાસે એક હોશિયાર નોકર હતો, તેણે આવી પૂછ્યુંઃ

"કાજીજી ! શું થયું છે?"

કાજીઃ—તું તારે કામે વળગ, મારો જીવ ન ખાઈશ.

નોકરઃ—મહેરબાની કરીને કહો તો ખરા કે છે શું ? તમને દુઃખ થતું મારાથી જોઈ શકાતું નથી.

કાજીએ પોતાની મુશ્કેલીની વાત કહી. નોકર ઘણો સાધારણ સ્થિતિનો હતો, પણ વિદ્વાન હતો. એ આ સવાલોના જવાબ જાણતો હતો, તેથી કહ્યુંઃ "મને લેખિત હુકમ આપો એટલે હું જઈને બાદશાહને સંતોષકારક ઉત્તર આપું અને જો બાદશાહને સંતોષ નહિ થાય, તો તમારે બદલે હું મરવાને તૈયાર છું."

કાજી એમ કરવાને આનાકાની કરતા હતા, પણ વાત ચાલતી હતી તેટલામાં બાદશાહનું તેડું આવ્યું, તેથી લાચારીથી નોકરને જવાની રજા આપી. નોકરે ફાટ્યાંતૂટ્યાં કપડાં પહેર્યાં ને ચાલવા માંડ્યું. આ નોકર વેદાંતમાં પ્રવીણ હતો. આ પંડિત નોકર બાદશાહ સામે નિર્ભયપણે ગયો ને પૂછ્યુંઃ "આપ શા પ્રશ્ન પૂછવા માગો છો?"

બાદશાહઃ—તારા શેઠને પૂછેલા પ્રશ્નોનો જવાબ તું આપીશ?

નોકરઃ—હું પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપીશ; પણ આપ જાણો છો કે જે માણસ પાસેથી આપણે કાંઈ શીખીએ છીએ તે આપણો ગુરુ કહેવાય છે ને આપણે તેના શિષ્ય કહેવાઈએ છીએ; માટે કાયદા મુજબ માનમરતબાવાળી જગ્યાએ મને બેસાડવો જોઈએ ને પ્રશ્ન પૂછનારે એના ચરણમાં બેસવું જોઈએ.

બાદશાહે તેને સુંદર વસ્ત્ર પહેરવાને આપ્યાં ને પોતાને આસને બેસાડીને પોતે સામે જઈને બેઠો; પરંતુ કહ્યું કે, "જો તારા ઉત્તર સંતોષકારક નહિ હોય તો હું તને ગરદન મારીશ."

નોકરે કહ્યુંઃ—અલબત, એ તો કરારજ છે.

ત્યારે પહેલો પ્રશ્ન એ મૂક્યો કે, "ઈશ્વર ક્યાં બેસે છે?" જો દૃષ્ટાંત વિના જવાબ દીધો હોત તો રાજા સમજી ન શકત; તેથી નોકરે કહ્યુંઃ "એક ગાય મંગાવો." ગાય આવી એટલે પેલા નોકરે પૂછ્યું કે, "ગાયમાં દૂધ છે?"

રાજાઃ—અલબત.

નોકરઃ—દૂધ કઈ જગ્યાએ ભરાઈ રહ્યું છે?

બાદશાહઃ—આંચળમાં.

નોકરઃ—ખોટી વાત. આંચળમાં એટલું બધું દૂધ માય નહિ. દૂધ તો ગાયના બધા શરીરમાં રહેલુંજ છે. જાઓ, ગાયને લઇ જાઓ.

પછી દૂધ મંગાવ્યું ને પૂછયું: "આમાં માખણ કઈ જગ્યાએ છે તે કહો જોઇએ."

બાદશાહ જવાબ ન આપી શકયો એટલે પેલાએ કહ્યું: "જો કે માખણ આ દૂધમાં કઇ જગ્યાએ છે તે ખબર પડતી નથી, છતાં બધાજ દૂધમાં માખણ પ્રસરી રહેલું છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુ બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર બિરાજી રહેલો છે. દૂધ મેળવવા સારૂ જેમ ગાયને દોહવી પડે છે, તે પ્રમાણે ઈશ્વરને મેળવવા સારૂ મનુષ્યે પોતાનું હૃદય દોહવાનું છે."

અંતે નોકરે પૂછયું: "કહો હવે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર મળ્યો?"

બાદશાહે કહ્યું: "હા, બરાબર મળ્યો." ને જે લોકોએ કહ્યું હતું કે, પ્રભુ તો ઊંચે આકાશમાં સાતમા કે આઠમા સ્વર્ગ કે પાતાળમાં વસે છે, તે લોકો તેની નજરમાં તુચ્છ લાગ્યા.

પછી "ઈશ્વર કઇ દિશા ભણી જુએ છે." એ પ્રશ્ન આવ્યો. પ્રશ્ન વિચિત્ર હતો, કારણકે સામાન્ય લોકો ઈશ્વરને સાકાર માનતા હતા. પેલા નોકરે આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે કહ્યું કે, "એક દીવો કરો." દીવો થયો એટલે કહ્યું કે, "કહો, આ દીવો કઇ દિશા ભણી મુખ કરી રહ્યો છે?" દીવો સર્વ દિશામાં પ્રકાશ આપતો હતો એ બતાવીને તે નોકરે કહ્યું કે, "હે બાદશાહ! ઈશ્વર સર્વ દિશામાં જુએ છે."

હવે છેવટે "ઈશ્વર શું કરે છે?" એ પ્રશ્નનો ખુલાસો રહ્યો. નોકરે કહ્યું કે, "જાઓ, કાજીને બોલાવો." કાજી આવ્યા ને નોકરને બાદશાહની ગાદી ઉપર બેઠેલો જોઇને આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી કાજીને બાદશાહની જગ્યાએ બેસવા કહ્યું ને બાદશાહને કાજીની જગ્યાએ બેસવા કહ્યું અને પોતે તો ગાદી ઉપર બેઠેલોજ હતો. પછી તે બોલ્યો કે, "પ્રભુ આ પ્રમાણે હરદમ ઉદ્યમ કરતો રહે છે; એટલે કે રાજાને રંક અને રંકને રાજા બનાવ્યા કરે છે. હાલ બાદશાહની ગાદી ઉપર હું બેઠો છું, બાદશાહની જગ્યા ઉપર કાજી છે ને કાજીની જગ્યા ઉપર બાદશાહ છે. આ પ્રમાણે જગતની ઘટમાળ ચલાવવી એ ઈશ્વરનું કર્તવ્ય છે." બાદશાહ સંતોષ પામ્યો ને નોકરને તે દિવસથી કાજી બનાવ્યો.

प्रारब्ध नहि पण पुरुषार्थ*

વિશ્વનિયંતાના રૂપમાં વિરાજતા સજ્જનો અને સન્નારીઓ!

આજનો વિષય "મનુષ્ય પોતેજ પોતાનું ભાવી બાંધે છે" એ છે. મનુષ્યને આપણે તેના ખરા રૂપમાં આલેખતા આવ્યા છીએ. સત્ય રીતે મનુષ્ય દૈવી પ્રાણી છે, પોતાના શરીરનો માલિક છે; એટલુંજ નહિ પણ આખા વિશ્વનો પણ તે માલિક છે. આજે મનુષ્યને જેમ વેદાંતાઓ સૂક્ષ્મ શરીરના અર્થમાં ગણે છે, તેમ આપણે એને ઇચ્છાથી ભરેલો લાલસાયુક્ત અર્થમાં લઇશું. આવી રીતે બંધનયુક્ત સ્થિતિમાં પણ મનુષ્ય પોતાના ભવિષ્યનો કર્તા પોતેજ છે. આ વિષય ઘણી રીતે વર્ણવી શકાય એમ છે. દરેક રીતે આજેજ વર્ણવી શકાય તેમ નથી. આજ તો આપણે માત્ર ઘણાજ ઝીણામાં ઝીણા દૃષ્ટિબિંદુ ઉપર વિવેચન કરીશું.

મનુષ્ય જન્મ્યા પછી પોતાની આસપાસના સંયોગો ઘણે અંશે ફેરવી શકે છે, એ માનવાજોગ છે. અમુક સ્થિતિમાં જન્મેલો મનુષ્ય આસપાસના સંયોગો ઉપર ઘણે કે થોડે દરજ્જે પણ સ્વામિત્વ ભોગવી શકે છે; એવા સંયોગોની પેલી પાર પોતે જઇ શકે છે. અધમાધમ સ્થિતિમાંથી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થિતિએ કેળવણીને લીધે મનુષ્ય ચડી શકે છે. આ જગતમાં ગરીબમાં ગરીબ ભિક્ષુકો પણ કીર્તિ ને માનની પદવી મેળવી શકયા છે. ઘણીજ હલકી ને સાધારણ સ્થિતિમાં જન્મેલાઓ પણ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થિતિએ જઇ પહોંચેલા છે. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ કે શેકસપિયર, લંડનના લૉર્ડ મેયર વિટિંગ્ટન કે ચીનનો એક ગરીબ ખેડૂત કે જે ચીનનો મુખ્ય પ્રધાન થઈ ગયો, તેમના દાખલા લો. જગતમાં જન્મ્યા પછીથી આપણી સ્થિતિ આપણે સુધારી શકીએ છીએ, એ સાબિત કરવું તે એવા દાખલાદલીલો ઉપરથી સહેલુંજ છે; પરંતુ

* સને ૧૯૦૩ ના જાન્યુઆરી માસની ૨૪ મી તારીખે ગોલ્ડન ગેઇટ હોલમાં આપેલું ભાષણ.

વેદાંત તો એટલે સુધી કહે છે કે, કેવી સ્થિતિમાં જન્મવું, કેવાં માબાપને પેટે જન્મવું, એ સર્વ પણ આપણીજ સ્વતંત્ર ઇચ્છા ઉપર છે. વેદાંત કહે છે કે, ગમે તે દૃષ્ટિથી આ પ્રશ્ન વિચારો, તો જણાશે કે મનુષ્ય પોતાના ભવિષ્યનો કર્તા પોતેજ છે. જો જન્મતાંજ અંધ જન્મ્યા હોઇએ, તો આપણે આપણી ઇચ્છાથીજ એ સ્થિતિમાં જન્મ્યા છીએ. ગરીબ માતાપિતાને પેટ જન્મ લીધો હોય, તો ત્યાં પણ આપણા ભવિષ્યના કર્તા આપણેજ છીએ. આપણી સ્વેચ્છાથીજ એ સ્થિતિમાં આવ્યા છીએ.

હવે આ પ્રશ્ન વિચારીએ કે, "મનુષ્ય પોતાનાં માતાપિતાની પસંદગી કેવી રીતે કરે છે?" બીજી રીતે કહીએ તો પુનર્જન્મનો નિયમ કેવો છે, તે વિષે કાંઇક વિચાર કરીશું. કેટલાક એમ માને છે કે, મનુષ્ય મરી જાય છે એટલે તે હંમેશને માટે આ દુનિયા છોડીને જાય છે. કેટલાક આત્માના અમરત્વને લીધે પોતાનાં સગાંસંબંધીઓને મૃત્યુ પછી પણ મળવાની ઇચ્છાને લીધે પરલોકમાં ફરી મળીશું એમ માને છે. "આ લોકમાં રહીને એવા કલ્પિત પરલોકનું અસ્તિત્વ સાબિત થઇ શકે એમ નથી" આમ કેટલાક માને છે ને તેમાં કાંઇક સત્ય પણ રહેલું છે. મૃત્યુ પછી મનુષ્ય સ્વર્ગ કે નરકમાં જાય છે, એ સર્વથા સત્ય નથી. સ્થૂલ જીવનમાં રહીને આ બાબતોનો આપણે ખુલાસો કરવાનો છે. સ્થૂલ જગતના નિયમોની આડે આવવાનો એ માનસિક પરલોકને જરાયે અધિકાર નથી. ધારો કે એક મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યને દાટ્યો છે; "માટી સાથે માટી મળી ગઇ" એવું લોકો દાટતી વખતે કહે છે; પણ ખરી રીતે તેથી શરીર નાશ પામ્યું કે તેનું અસ્તિત્વ સમૂળું ઊડી ગયું, એમ તો નજ કહી શકાય. માત્ર તેનું રૂપાંતરજ થાય છે. એજ શરીર જુદા રૂપે સુંદર પુષ્પના રૂપમાં તેજ જગ્યાએ ઊગી નીકળે છે. ફળ ફૂલથી ઝૂકી રહેલા વૃક્ષના રૂપમાં પણ ફરીથી અસ્તિત્વમાં આવે છે; માટે શરીરનો વાસ્તવિક નાશ થયો, એમ તો નજ કહી શકાય.

ત્યારે હવે આપણને શંકા શી બાબતની રહે છે? આત્મા જે પરમ સત્ય છે તે નાશ પામે છે એવી શંકા છે? બિલકુલ નહિ. આત્મા નાશવંત છેજ નહિ. ત્યારે હવે શંકા શી રહે છે? સૂક્ષ્મ શરીર—માનસિક ઇચ્છાઓ, લાગણીઓ, વાસનાઓ, એનું શું થાય છે? જડ શરીરના નાશ પામવા સાથે આ વૃત્તિઓ પણ

નાશ પામે છે? બિલકુલ નહિ. એનો નાશ કરી શકાયજ નહિ. ત્યારે તે બધાનું શું થાય છે? ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ વગેરેનું શું થાય છે, એજ પ્રશ્ન માત્ર રહે છે. કોઇ કહેશે કે, તે તો અન્ય ભૂમિ ઉપર ચાલ્યાં જાય છે, તો તેમ સાબિત કરવાને કોઈ સાધન નથી. એમ માનનારના દૃષ્ટિબિંદુથી કદાચ તે વાત સંભવિત હોય પરંતુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર તે બાબતની સાબિતી જડ જગતમાંજ માગે છે.

આપણે એ નિયમ તો જાણીએજ છીએ કે, જગતમાં કાંઇ નાશ પામતુંજ નથી. પ્રત્યેક વસ્તુનું માત્ર રૂપાંતરજ થાય છે. પદાર્થના નિત્યપણાનો અવિનાશી નિયમ સિદ્ધ કરે છે કે, 'નાશ' એવું કાંઇ છેજ નહિ. ઠીક, જડ શરીર નાશ નથી પામતું, આત્મા નાશ નથી પામતો, તો પછી આ ઇચ્છાઓ-વાસનાઓ નાશ પામે, એમ માનવાનું શું કારણ છે?

જગતમાં શક્તિનો સંગ્રહ થઇ રહે છે, નાશ નથી થતો, એ તો હવે સર્વ કોઈ જાણે છે. ત્યારે પછી વાસનાઓ વગેરે નાશ પામે છે, એમ કહેવું વાજબીજ નથી. તે શક્તિઓ સ્થલાંતર કરે, નામરૂપ બદલાવે પણ અસ્તિત્વમાં તો રહેજ. જેમ મીણબત્તી સળગાવીએ છીએ ને થોડી વારમાં બધી બળી જાય છે, પણ રસાયનશાસ્ત્ર દેખાડે છે કે, કાંઇ પણ નાશ પામ્યુંજ નથી, માત્ર રૂપાંતરજ થયું છે-તેજ પ્રમાણે જ્યારે મનુષ્ય મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે બાહ્ય દૃષ્ટિએ તેની વાસનાઓ પણ ગુમ થયેલી જણાય છે; પરંતુ વેદાંત આત્માને શાસ્ત્ર વડે સિદ્ધ કરી બતાવે છે ને જગત-ને પ્રયોગ અને પ્રમાણપૂર્વક જણાવે છે કે, વાસનાઓ નષ્ટ થતી-જ નથી. હવે જ્યારે એ નષ્ટ નથી થતી, તો તેનું શું થાય છે? ગણિતના દાખલા પ્રમાણેજ આપણે આ દાખલો ગણીશું. એક દાખલો લઇને પહેલો તો તે શેના ઉપર રચાયેલો છે તે જોઇએ છીએ; ને તે ઉપરથી શું માગ્યું છે, શું શોધી કાઢવાનું છે, તે વિષે વિચાર કરીએ છીએ. કેટલીક વખત માત્ર શા ઉપર દાખલો રચાયેલો છે, તેજ વિષે વિચાર કરતાં આખો દાખલો ગણી શકીએ છીએ અને કેટલીક વેળા પરિણામ જે આવ્યું હોય, તે ઉપર વિચાર કરીને બન્નેનો તાળો મેળવીએ છીએ. તાળો મળે છે, ત્યારે દાખલો ખરો છે, એમ સાબિત થાય છે. ઠીક, હવે આપણા પ્રશ્ન-માં મૂળ વાત શી છે; ને શોધી શું કાઢવું છે? જીવન ને મૃત્યુ. જીવન મૂળ પાયો છે ને મૃત્યુ પરિણામ છે, અથવા તો મૃત્યુને

મૂળ પાયો ગણો ને જીવનને પરિણામ ગણો; જે ફાવે તે રસ્તો લો, બન્ને એકજ છે. અસંખ્ય મનુષ્યો જન્મે છે ને અસંખ્ય મૃત્યુ પામે છે. જે લોકો મૃત્યુ પામે છે તેમની વાસનાઓ પણ મૃત્યુ પામે છે, એમ ધારીએ તો તે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ જાય છે. ત્યારે એટલું તો શરૂઆતમાં કબૂલ કરવુંજ પડશે કે, કોઈ પણ પદાર્થ શૂન્યમાં પરિણમતો નથી, તેનું રૂપાંતરજ થાય છે. પ્રથમ તો જન્મ શું છે, તેનો વિચાર કરીએ. અસંખ્ય મનુષ્યો અસંખ્ય જુદી જુદી શક્તિઓ લઇને જન્મે છે. દરેકની વૃત્તિઓ, ભાવ, મુખાકૃતિ સૌ જુદુંજ હોય છે. કોઇનું મસ્તક મોટું, કોઇનું નાનું એમ વિધવિધ પ્રકારે મનુષ્ય જન્મે છે. આનું કારણ શું? એકજ માતાપિતાનાં બાળકો વિરુદ્ધ પ્રકૃતિનાં હોય છે. એકજ ઘરમાં કેટલાંએ માબાપ રાવણ ને વિભીષણ જેવી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિનાં બાળકોને જન્મ આપે છે. એકજ પાઠશાળામાં ભણતા, એકજ કાર્ય કરતા, એકજ વર્ગમાં, એકજ જાતની વિદ્યા લેતા કેટલાએ વિદ્યાર્થીઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિના હોય છે. કોઇને ઇતિહાસ ઉપર તો કોઇને ગણિત ઉપર, તો કોઇને કાંઇ, એમ અનેક પ્રકારનો જુદો જુદો શોખ હોય છે. કોઇક ઘણો તેજ ને અક્કલમંદ હોય છે, તો કોઇ સુસ્ત, જડ જેવો હોય છે. આ બધાનું કારણ શું? તમે કહેશો કે, "ઈશ્વરેચ્છા." એ કાર્ય ઈશ્વરનું છે! પરંતુ એ કાંઇ ખુલાસો નથી. એ તો માત્ર પ્રશ્નનો સીધો જવાબ ન આપી ઉડાવવાનુંજ કામ છે. સંતોષકારક જવાબ તો છેજ નહિ. એવી રીતે પ્રશ્નનો જવાબ ઉડાવવો તે તો અજ્ઞાનજ કહેવાય. શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે એનો ખુલાસો કરી શકાય, ત્યારેજ ખરી વાત કહેવાય. ઈશ્વરની ઇચ્છા, એમ કહો તોપણ શાસ્ત્રના નિયમને બાધ આવે છે; એટલે કે શૂન્યમાંથી અમુક વસ્તુ ઉદ્ભવે છે એમ અર્થ થાય છે, માટે તે પણ વાજબી નથી. ત્યારે હવે આ મુશ્કેલી દૂર કરવા એમજ કહેવું પડશે કે, અન્ય જગતમાંથી આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓને મનુષ્ય જન્મતી વખતે સાથે લઇનેજ આવે છે. આ પ્રકારની પ્રકૃતિ કાંઇ શૂન્યમાંથી પેદા થતી નથી; પરંતુ અમુક પદાર્થમાંથીજ આવે છે, કે જ્યાં તેમનું અસ્તિત્વ પહેલાં હતુંજ. બીજી રીતે કહીએ તો પૂર્વજન્મની વાસનાઓને આ જન્મમાં લઇનેજ મનુષ્ય જન્મે છે. વેદાંત કહે છે કે, મનુષ્ય મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે જે જે વાસનાઓ ને ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થવી બાકી રહી ગઇ છે,

તે નષ્ટ થતી નથી, પણ બીજા જન્મમાં સાથેજ જાય છે. હવે હિંદુઓનો કર્મનો સિદ્ધાંત જો માન્ય કરીએ, તો બધી મુશ્કેલી દૂર થઇ જાય છે અને જન્મ, મરણ બધુંજ બરાબર સમજાય છે.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે, અમે તો આ કર્મની માન્યતા માનતા નથી. અમે તો વંશપરંપરાથી ઊતરી આવતી ખાસિયતોનેજ વધારે માનીએ છીએ; પરંતુ વેદાંત કહે છે કે, કર્મવાદ વંશપરંપરાની ખાસિયતોની અવગણના કરતો નથી. એ એનાથી વિરુદ્ધ નથી પણ એ મતનો પોતાનામાં સમાવેશ કરે છે. તે ઉપરાંત મૃત્યુ સમયે વાસનાનો જે લય થતો જણાય છે, તે વિષે પણ વધારામાં સંતોષકારક ખુલાસો કરે છે. " વંશપરંપરાની ખાસિયત " એટલું કહેવાથી આ બધી બાબતોનો ખુલાસો થતો નથી; માટે કર્મવાદ, તત્ત્વવેત્તા તથા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને ખાસ મનન કરવા જેવો છે. કર્મવાદ વંશપરંપરાની ખાસિયતને કેવા પ્રકારે સમજાવે છે ? મનુષ્ય મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે એની વાસનાઓ બાહ્ય રીતે જોતાં લય થઈ ગયેલી જણાય છે; પણ આ વાસનાઓ– માનસિક શક્તિઓ, જેમ દીવો બળી રહેતાં કાર્બન નામનો પદાર્થ ઑકિસજન નામના વાયુમાં આકર્ષાઇને મળી જાય છે, તેમ બધી એકત્ર સ્થિતિમાં પણ તમે હતા; બીજાં પ્રાણીઓરૂપે પણ તમે હતા, તેથીજ તમને તેમાં આનંદ આવે છે. હવે બીજી દલીલોથી આપણે આ બાબત સાબિત કરીશું.

જે દલીલ અહીં આપીશું, તે સોક્રેટિસ અથવા વિશેષમાં કહીએ તો પ્લેટોની દલીલનું અનુકરણ છે. સ્મૃતિ એટલે શું ? જે વાત હાલ આપણને યાદ આવે છે, તે પહેલેથી આપણે જાણતા હોવા જોઇએ. ધારો કે આ ભાષણો સાંભળવા કેટલાક જણ હંમેશ સાથે આવે છે. હવે થોડાંક ભાષણોમાં બધા સાથે આવ્યા ને એકાદમાં એક જણ ન આવ્યો, તો બીજાઓ યાદ કરે છે કે ફલાણો કેમ નથી આવ્યો ? આ પ્રશ્ન મૂળ સ્મૃતિ હોવાથીજ ઉદ્ભવે છે. બધાને હંમેશાં સાથે દેખીએ છીએ; બધા એકજ વ્યક્તિ જેવા આપણા મનને થઈ જાય છે ને પછી જ્યારે એમાંથી એકાદ જણ ઓછું હોય, ત્યારે તરતજ વિચારોની પરંપરાના નિયમ મુજબ નહિ આવેલ વ્યક્તિ યાદ આવે છે.

હરેક મનુષ્ય નાશવંત છે. "જોન મનુષ્ય છે" એટલું કહે-

તાંની સાથેજ સમજી જવાય છે કે, "જોન પણ નાશવંત છે." આમ શાથી યાદ આવે છે? કેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે, મનુષ્ય માત્ર નાશવંત છે. દરેક બાળક અથવા સર્વ કોઇ જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ છે તે સર્વ એ પ્રમાણે વિચાર કરી શકે છે; અને તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પહેલાંનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતો વિષય નીકળે કે તરત પ્રકટ થાય છે. જ્ઞાન આ પ્રમાણે યાદ આવતું હોવાથી તે જ્ઞાન કોઇ સમયે મેળવેલું તો હોવુંજ જોઇએ; પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે, એ જ્ઞાન આપણે આ જીવનમાં તો મેળવ્યું નથીજ; તો પછી એ જ્ઞાન આવ્યું ક્યાંથી? વેદાંત કહે છે કે, તે પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન છે.

વળી એક બીજો પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે, જો આપણેજ આપણા ભવિષ્યના કર્તા છીએ, તો કોઈ પણ એવો નથી કે જે ગરીબ મા-બાપને પેટે જન્મ લેવા ઇચ્છા કરે; તો પછી નિર્ધનાવસ્થામાં જન્મ કેમ થાય છે? બધાજ ધનાઢ્યને ઘેર જન્મ લેવા ઇચ્છા કરે છે, છતાં ગરીબને ત્યાં કેમ અવતરે છે? વેદાંત કહે છે કે, દરેક વાત-ને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જોવી જોઇએ. સત્ય ચારે તરફથી વિચાર કરીને શોધી કાઢવું જોઇએ. ઉતાવળિયું અને ઉપરચોટિયું જ્ઞાન કશા કામનું નથી. દરેક જણ મહાન થવા ઇચ્છે છે, એ પણ સત્ય નથી. એક મનુષ્યને પાંચ રૂપિયા મળે છે તો તેની ઇચ્છા દસ રૂપિયા મેળવવાની થશે; પણ તેના મનમાં કરોડાધિપતિ થવાનું એકદમ કદી નહિ આવે. એક મનુષ્ય નીચમાં નીચ હોય, તો તેના મનમાં એકદમ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ થઇ જાઉં, એમ કદી નહિ આવે. બીરબલનો રાજાએ દંડ કર્યો, તે વખતે ઢેડાઓ પાસે તેનો ન્યાય કરાવ્યો, તેથી દંડની રકમ જૂજ ઠરી. તે પ્રમાણે દરેક જણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણેજ ઇચ્છા કરી શકે છે.

હવે બીજી બાજુથી આ વાત તપાસીએ. લોકો જે જે ઇચ્છા-ઓ કરે છે, તેની યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર કરતા નથી. સંયોગો-ને અનુકૂળ ઇચ્છાઓ કરતા નથી, પણ ઇચ્છાઓના ગુલામ થઇને કરે છે. આમ હોવાથી પોતાની ઇચ્છાઓને લીધેજ તેઓ ચિંતા ને દુઃખમાં આવી પડે છે. ધારો કે એક મનુષ્ય પોતાની વિષયેં-દ્રિયને તૃપ્ત કરવા માગે છે અને તેને જ્ઞાન, ધર્મ, નીતિ વગેરેની કાંઇજ દરકાર નથી. હવે આ મનુષ્ય મૃત્યુ પામે ત્યારે (માત્ર એક દૃષ્ટાંતના રૂપમાં આ વાત કરવામાં આવે છે) કેવા પ્રકારનાં માતા-

પિતા પસંદ કરશે? તેની ઇચ્છાઓ એવી છે કે જેથી વિદ્વાન માતાપિતાને પેટે જન્મ ધરવાની તેને જરૂર નથી, તેમજ ધનાઢ્ય માબાપની પણ તેને જરૂર નથી. વેદાંત કહે છે કે, તેની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત કરવાને માટે એ શ્વાન કે ડુક્કરના જેવો નીચ યોનિનો જન્મ ધારણ કરશે; કારણકે તેવું શરીર ધારણ કરવાથી તેની વિષયેંદ્રિયને યથેચ્છ રીતે તે તૃપ્ત કરી શકશે; માટે આ પ્રમાણે પોતાનાજ ભવિષ્યનો એ પોતેજ કર્તા છે. પછી તે ગમે તો શ્વાન હો કે ડુક્કર હો કે ગમે તે હો.

જગતમાં લોકો ઇચ્છા કરતી વખતે એ ઇચ્છાઓનું શું પરિણામ આવશે,તે વિષે વિચારજ કરતા નથી ને અંતે જ્યારે પરિણામ આવે છે, ત્યારે નસીબને ગાળો દે છે, ગ્રહદશાને નિંદે છે; રડે છે, કકળે છે, હાથ પછાડે છે અને માથું કૂટે છે; માટે ઇચ્છા ભલે કરો, પણ કરતી વેળા પરિણામનો ખૂબ વિચાર કરજો. મનુષ્ય માત્ર પોતેજ પોતાનાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે.

હવે હિંદુસ્તાનના એક કવિનું દૃષ્ટાંત ‘રામ’ આપશે. આ કવિ મુસલમાન હતો. ઘણો સારો હોશિયાર ને ગમતી સ્વભાવનો હતો. રાજદરબારમાં કવિનો પગ હતો ને રાજાની મહેરબાની સારી હતી. એક દિવસ રાજાએ આ કવિને વાતો, કવિતાઓ વગેરેથી ગમત કરવા આખી રાત્રિ પોતાની પાસે રાખ્યો. રાજા વાતોમાં એટલો તો મશગૂલ થઈ ગયો હતો, કે છેક મોડી રાત્રે સૂવાનું યાદ આવ્યું. રાણીએ મોડી રાત્રે સૂવા આવતાં પૂછ્યું કે, “આજ આટલી બધી વાર કેમ જાગરણ કર્યું?” રાજાએ ઉત્તરમાં કવિની હકીકત નિવેદન કરી. રાણીને પણ આથી કુતૂહલ થયું ને કવિને પોતાની પાસે બોલાવવા રાજાને વિનંતી કરી. બીજે દિવસે કવિને રાણી પાસે લઇ જવામાં આવ્યો. હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓ ને પુરુષો જુદા જુદા ખંડોમાં રહે છે ને ખાસ કરીને મુસલમાન સ્ત્રીઓ તો ઓઝલ–પડદામાંજ રહે છે. તેઓ મોઢા ઉપર બુરખા નાખે છે ને પોતાના પતિ સિવાય બીજા કોઇને મુખ દેખાડતી નથી. હવે આ કવિએ જનાનખાનામાં આવીને પોતાની વાર્તાઓ ને કવિતાઓનો સ્વાદ રાણીને ચખાડ્યો. રાણી આ સમયે ઓઝલ–પડદામાં બેઠેલી હતી. કવિ જો કે દેખી શકતો હતો, છતાં તેણે જણાવ્યું કે, “મને આંખોનું દરદ છે, હું તો આંધળો છું.” કવિની દુષ્ટ ઇચ્છા જનાનખાનામાં રહીને રાણીનું સૌંદર્ય જોવાની

હતી, તેથી આ પ્રમાણે બહાનું કાઢ્યું. આ ઉપરથી તેને ત્યાં રહેવા દેવામાં આવ્યો. સ્ત્રીઓ તેને અંધ જાણીને પોતાની વાતોચીતો, હરવું ફરવું સંકોચ વિના કરતી હતી; પરંતુ સત્ય કદી પણ છૂપું રહેતું નથી.

" કચરી, દળી પાતાળે ફેંકો, તોપણ સત્ય તરંતુ પેખો,
અનાદ્યનંત એ એકજ સાચું, બીજું સઘળું માનો કાચું."

સત્ય કદી છૂપું રહેતું નથી. એક દિવસ તે બહાર આવે છેજ. તેજ પ્રમાણે એક દિવસ આ કહેવાતા અંધ કવિએ એક દાસીને કાંઈ ચીજ લાવવાને કહ્યું. ઉમરાવ લોકો એવાજ હોય છે કે જેઓ પોતાને હાથે કાંઇ પણ કામ ન કરતા હોય. ગાડીમાં બેસવું હોય, કપડાં પહેરવાં હોય વગેરે કાંઈ પણ જૂજ કામ કરવું હોય, તો તે બીજાની મદદ લઇને કરે તેજ ધનાઢ્ય કહેવાય છે; આ પ્રમાણે પરતંત્રતા એ મનની અને ધનાઢ્યપણાની નિશાની ગણાતી થઇ છે; ને પોતાના કામમાં કોઇની મદદ ન લેવી તેને પરતંત્રતા ને હલકું ગણવામાં આવે છે. આ કવિને રાજાના મહેલમાં આમ સુખ ને સત્કાર મળ્યાં એટલે તે પણ પોતાનું કામ પોતાની મેળેજ કરી લેવામાં હલકાઇ માનવા લાગ્યો. તેને એક વાર એક ખુરશી બેસવાને જોઇતી હતી, તેને માટે દાસીને હુકમ કર્યો. દાસીએ ઉદ્ધતાઈથી જવાબ આપ્યો કે, " હું તો હમણાં કામમાં છું, મને વખત નથી." એ દાસીના ગયા પછી બીજી દાસી આવી, તેને બોલાવી ખુરશી લાવવા કહ્યું. તે દાસીએ કહ્યું કે, " અહીં ખુરશી છેજ નહિ. " એટલે પેલા ઢોંગી અંધ કવિએ પાણીનું વાસણ લાવવા કહ્યું; તો દાસીએ કહ્યું કે, " પાણીનું વાસણ પણ આ ઓરડામાં નથી. બીજેથી થોડી વાર પછી લાવી આપું છું." અંધકવિ બોલ્યોઃ " અરે આ રહ્યું પેલું ! જોતી નથી ? જા ઝટ લાવ. " આ પ્રમાણે વાસણ લેવાની ઉતાવળમાં ધીરજ રહી નહિ અને એનું પોગળ જણાઈ આવ્યું. સત્ય હંમેશાં આવી રીતે અસત્યવાદીઓની મશ્કરી કરે છે. પ્રકૃતિનો નિયમ છે કે, જે આપણે છુપાવવા જઇએ, તેજ આપોઆપ બહાર નીકળી આવે છે. દાસીને આ વાતની ખબર પડતાંજ તે રાણી પાસે દોડી ગઇ ને સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. કવિની વૃત્તિ દુષ્ટ જણાઇ એટલે એને મહેલમાંથી તેમજ નોકરીમાંથી રાજાએ દૂર કર્યો. કાઢી મૂક્યા પછી માત્ર ત્રીજેજ દિવસે આ કવિ ખરેખરો અંધ

બન્યો. આનું કારણ શું ? કર્મવાદ કહે છે કે, એ પોતે સ્વેચ્છાથીજ અંધ બન્યો હતો. એની પોતાની ઇચ્છાએજ એને અંધ બનાવ્યો હતો. આમ છતાં પણ અંધાપો આવે છે, ત્યારે મનુષ્યો કલ્પાંત કરે છે.

એક મનુષ્ય માથે ભાર ઊંચકીને ચાલ્યો જતો હતો. તે ઘરડો ને દુર્બળ હતો તેમજ તાવથી પીડાતો હતો. તેથી માથેથી ભાર ઉતારી એક વૃક્ષ તળે આરામ લેવા બેઠો ને પછી મોટેથી બોલ્યો: "અરે ઓ મૃત્યુ ! તું આવ ને મને લઇ જા." વાતમાં કહ્યું છે કે, "મૃત્યુ આ સાંભળી હાજર થયું." મૃત્યુને જોતાંજ પેલો ભયભીત અને ચકિત થયો અને પછી પૂછયું કે, "ભાઇ ! તું કોણ છું ?"

મૃત્યુએ કહ્યું: "જેને તેં સંભાર્યો ને બોલાવ્યો તેજ હું છું."

ઘરડા પુરુષે કહ્યું: "અરે ભાઇ! મને લઇ જવા મેં તને નથી બોલાવ્યો, પણ માત્ર આ મારો ભાર માથે ચઢાવવા બોલાવ્યો છે."

લોકો પણ આવુંજ કરે છે. મનુષ્ય પોતાનાં દુઃખો અને આપત્તિઓ પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન કરે છે, ને જ્યારે તે આવી પડે છે, ત્યારે આક્રંદ કરે છે. ગાડીનો ઘોડો ચાલવા માંડે કે તરત ગાડી પાછળ પાછળ ચાલેજ છે; તેમ એક વખત ઇચ્છા કરી કે પરિણામ ભોગવવા માટે તૈયાર થવુંજ જોઇએ. યુવાન અવસ્થામાં ઘણા મૃત્યુ પામે છે, તેનું કારણ શું ? 'રામે' આ બાબત તપાસ કરી તો જણાયું કે, ઘણાખરા પોતાના હૃદયમાં એમજ ઇચ્છતા હતા કે, વહેલા ઊપડી જઇએ તો સારૂં.

એક બુદ્ધિશાળી વિદ્વાન હિંદુસ્તાનમાં કોઇ પાઠશાળામાં નોકરી કરતો હતો. તે અમુક પંથને માટેજ કામ કરે છે ને પોતાનું જીવન તે માટેજ અર્પણ કર્યું છે એમ કહેતો. થોડા સમય પછી પોતાનો મત એને ફેરવવો પડ્યો. એના વિચારો આગળ વધવા માંડયા અને મન ઉદાર થયું; તેથી આ પંથમાં રહી બરાબર કામ ન કરી શક્યો, તેમજ એ સંપ્રદાયના લોકોની પણ તેના પ્રતિ સહાનુભૂતિ ન રહી; પરંતુ જેમ તેમ એને નિભાવવું પડયું. હૃદય એક કામ કરતું ને શરીર બીજું કામ કરતું. આ પ્રમાણે લાંબો વખત ચાલે તેમ નહોતું, જેથી આ વિદ્વાન મૃત્યુ પામ્યો; કારણકે સંયોગો કોઇ બીજા સાધનથી ફેરવાય તેમ નહોતા; માત્ર મરણજ એનો ઉપાય હતો. માટે મૃત્યુ એ કાંઇ ભય નથી. મૃત્યુ-

માં પણ સુખ રહેલું છે.

મનુષ્ય પોતાની સ્થિતિનો-પોતાના ભવિષ્યનો માલિક છે; છતાં પણ મનુષ્ય દરિદ્ર ને દુઃખી કેમ થાય છે? માત્ર ઇચ્છાઓના વિરુદ્ધપણાથીજ એક ઇચ્છા અમુક કાર્ય કરવા તરફ હોય છે ને બીજી ઇચ્છા બીજુંજ કાર્ય કરવા પ્રેરે છે.એક ઇચ્છા દ્વારા અમુક ઉન્નતિક્રમે ચઢવાનું મન થાય છે-જેમ ભાષણકર્તા તરીકે, ગ્રંથકાર તરીકે; ત્યારે બીજી ઇચ્છા ઇંદ્રિયોના ગુલામ થવા પ્રેરે છે. આ પ્રમાણે વિરુદ્ધ ઇચ્છાઓ જુદો જુદો માર્ગ પકડાવે છે. તેથી થાય છે શું? બન્ને જાતની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત તો થવીજ જોઇએ. એક ઇચ્છા તૃપ્ત થતાં બીજી અતૃપ્ત રહે છે ને તેથી કરીને દુઃખ અનુભવાય છે. આ પ્રમાણે લોકો દુઃખ વહોરી લે છે. દુઃખ પણ એજ સૂચવે છે કે, તમે તમારા ભવિષ્યના માલિક છો. આ વિષેનો એક દાખલો નીચે આપીશું.

હિંદુસ્તાનમાં એક જણને બે સ્ત્રીઓ હતી. એક સ્ત્રી ઉપરને માળે રહેતી હતી ને બીજી નીચેના ખંડમાં રહેતી હતી. એક રાત્રે ઘરમાં ચોર આવ્યો. ચોરની દાનત બધી માલમતા લઇ જવાની હતી;પણ ઘરમાં તો બધાં જાગતાં હતાં, તેથી ચોરની ઇચ્છા પાર ન પડી. સવારે ઘરનાં માણસોએ ચોરને જોયો ને તેને પકડીને ન્યાયની અદાલતમાં લઈ ગયા. તેણે કાંઇ પણ ચોર્યું તો નહોતું, છતાં ઘરપ્રવેશ કર્યા માટે ગુનો તો થયોજ હતો. મેજિસ્ટ્રેટે ચોરને પ્રશ્ન પૂછ્યા કે, તરતજ તેણે ગુનો કબૂલ કર્યો. મેજિસ્ટ્રેટ ચુકાદો આપવા તૈયારી કરતો હતો તેટલામાં ચોરે કહ્યું: "મહેરબાન સાહેબ! તમારી મરજીમાં આવે તે શિક્ષા કરજો. અંધારી કોટડીમાં પૂરજો, જાનવરો પાસે ફાડી નંખાવજો, પણ માત્ર એક સજા મને ન કરશો."

મેજિસ્ટ્રેટે અચંબો પામી પૂછ્યું: "કઇ સજા ન કરશો એમ તું કહેવા માગે છે?"

ચોરે કહ્યું: "બે સ્ત્રીનો ધણી મને ન કરશો. મને બે સ્ત્રી ન પરણાવશો."

કારણ પૂછતાં તેણે પોતે ચોરી કરતાં કેમ પકડાયો તે કહ્યું. તે બોલ્યો કે, "આખી રાત્રિ આ ઘરના ધણીને દાદર ઉપર ઊભા રહેવું પડયું હતું; કારણકે એક સ્ત્રી તેને પગ પકડી નીચે ખેંચતી

હતી ને બીજી તેના વાળ પકડી ઉપર ખેંચતી હતી. આખી રાત્રિ આમ ધમાચકડીમાં એ કોઇયે ઊંઘ્યાં નહિ, તેથી હું પકડાઇ ગયો ને ચોરવાનો લાગ ન મળ્યો."

આ મુજબ સર્વ દુઃખ પરસ્પર વિરોધી ઇચ્છાઓને લીધેજ થાય છે. કાર્ય કરવાની દૃઢ ઇચ્છા અને અમુક લક્ષબિંદુએ પહોંચવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા, એટલાં વાનાં હોય તો દુઃખ આવી પડતું નથી; પરંતુ જો ઇચ્છાઓમાં વિરુદ્ધતા આવે, તો શાંતિ તૂટે છે ને દુઃખ ખમવું પડે છે. આ પ્રમાણે આપણા દુઃખના ઉત્પાદક આપણે પોતેજ છીએ. મનુષ્ય માત્રને ઉચ્ચ તેમજ નીચ ઇચ્છાઓ થાય છે, બન્ને વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે, પરંતુ વિકાસક્રમના નિયમ મુજબ જે બળવત્તર હોય છે, તેજ જીતે છે. પરંતુ આ બળ આવે છે ક્યાંથી ? માત્ર સત્યને લીધેજ આ બળ આવે છે. જે ઇચ્છાઓમાં વધારે યોગ્યતા, સત્યતા, પવિત્રતા હોય છે, તેજ અંતે વિજયી નીવડે છે. તલવારની ધાર ઉપર રહીને મનુષ્યને આગળ વધવાનું છે. લોભ, મોહ અને નીચ–અધમ ઇચ્છાઓમાં સડવાનું નથી. વિકાસક્રમનાં પગથિયાં ધીમે ધીમે પરંતુ અવશ્ય ચડવાંજ પડશે. અહીંજ સુખ રહેલું છે. કર્મવાદમાં આ પ્રમાણે દરેકને સુખનું સાધન રહેલું છે.

ઇચ્છાઓ તૃપ્ત શા માટે કરવી ? વેદાંત કહે છે કે, મનુષ્યનો આત્મા અમર છે ને ઇચ્છાઓ વગેરે માત્ર સત્યના–અમાપ સાગરમાંનાં મોજાં છે; તેથી કરીને જેમાંથી તે ઉદ્ભવે છે તેનો ગુણ તેનામાં સ્વભાવથીજ રહેલો હોય છે. જગત એ આત્માનો, ઇશ્વરનો શ્વાસોચ્છ્વાસ છે. આ ઇચ્છાઓમાં અહંભાવનો ગુણ રહેલો છે. જે ઇચ્છાઓ માયાએ કરીને ઉદ્ભવે છે, તે પૂર્ણ થતાં ઢીલ થાય છે ને ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થવાની જે આશાઓ રહે છે, તે આત્માની અમરતાને લીધે રહે છે. હવે પ્રશ્ન થાય છે કે, ઇચ્છાઓમાં દિવ્યતા કેવી ? ઇચ્છાનો અર્થ બીજો કાંઇજ નહિ, પણ "પ્રેમ" એવોજ થાય છે; ને પ્રેમ તે દિવ્યજ છે, ઇશ્વરનો એમાં અંશ છે. વળી ઇચ્છાઓ ગુરુત્વાકર્ષણ જેવી છે. ગુરુત્વાકર્ષણ એ શું છે ? પૃથ્વી ચંદ્રને આકર્ષે છે, સૂર્ય પૃથ્વીને આકર્ષે છે, ગ્રહો એકબીજાને આકર્ષે છે, એક અણુ બીજા અણુને આકર્ષે છે; આ બધું કયા બળને લઇને થાય છે ? આકર્ષણ કરવું ને ઇચ્છા કરવી એ એમાં વાસ્તવિક ભેદ જરાયે નથી. આમ છે, તેથી ઇચ્છાઓમાં જે

પ્રભુતા રહી છે તે માટે તે પૂર્ણ થવા પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ જો સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ કરો, તો તે માયાથી વીંટાઈ જાય છે ને તેથી કરીને તે તૃપ્ત થતાં વાર લાગે છે. ઇચ્છાઓ ત્વરાથી ને નિર્વિઘ્ને ફળીભૂત થવા સારૂ તેમાંથી માયા ઓછી કરવાની જરૂર છે અને તેમ કરીને ઇચ્છાઓને દિવ્ય બનાવવી જોઇએ.

પ્રાર્થનામાં શું તત્ત્વ રહેલું છે? પ્રાર્થના ઈશ્વર કેમ સાંભળે છે? આ પ્રશ્ન કોઇ બીજે સમયે વિચારીશું.

એક વખત પણ તમે દૃઢપણે માનો કે તમેજ તમારા ભવિષ્યના કર્તા છો, તો તમને પોતાને સુખ ઉત્પન્ન થશે. પ્રણવમંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં દૃઢતાપૂર્વક અનુભવો કે તમે પોતેજ તમારા ભવિષ્યના કર્તા છો; તો પછી દુઃખ, રડવું, કકળવું વગેરે દૂર થશે. આસપાસની સ્થિતિના ગુલામ ન બનો. ગમે તે સ્થિતિમાં હો, શરીર અનેક દુઃખ ભોગવતું હોય, તોપણ એમજ ધારો કે હું પોતેજ કર્તા છું, ઈશ્વર છું, હું શરીર નથી, હુંજ મારા ભવિષ્યનો કર્તા છું. જે સ્થિત આસપાસ જુઓ છો, તેમાં તમે તમારી સ્વેચ્છાથીજ આવેલા છો. મિત્ર પણ તમે કર્યા છે ને દુશ્મન પણ તમેજ કર્યા છે. આ વાતની ખાતરી થયે તમને પરમાનંદ પ્રાપ્ત થશે.

સર્વ ધર્મનું સમાધાન×

આ હૉલમાં આજ સુધી આપેલાં ભાષણો કઠિન જણાયાં હશે, વિષયો શુષ્ક લાગ્યા હશે, પણ આજનો વિષય સહેલો છે.

'રામ' જ્યારે થોડાં વર્ષ પર હિંદુસ્તાનમાં હતો, ત્યારે 'રામ'ની પાસે એક અમેરિકન પાદરી જે એક પાઠશાળામાં પ્રોફેસર હતો તેની બનાવેલી એક ચોપડી આવી. આ પુસ્તકનું નામ "મૃત્યુ પછી" એવું હતું. આ પુસ્તકમાં એક સુંદર રૂપક દ્વારા એણે જણાવ્યું છે કે આ લોક એક સ્ટેશન જેવો છે ને પરલોક બીજા સ્ટેશન જેવો છે. જે લોકોને પરલોકમાં, સમુદ્રની પણ પેલી પાર જવું હોય, તેમણે ટિકિટ ખરીદવી પડે છે. જેમની પાસે ખરી ટિકિટ ન હોય તેમને ભર દરિયામાં ઝંપલાવી દેવામાં આવે છે; ને જેમની પાસે ટિકિટ હોય છે તેમને તેમના લક્ષ્યસ્થળે જવા દેવામાં આવે છે. આ ટિકિટો પહેલો વર્ગ, બીજો વર્ગ, ત્રીજો વર્ગ વગેરેની હોય છે. એમાં કેટલીક બનાવટી ટિકિટો પણ હોય છે; ને તેનો રંગ ધોળો, કાળો, પીળો કે લીલો હોય છે; પણ જે ખરી ટિકિટો હોય છે અને જેથી કરીને ધારેલે સ્થળે જવામાં વાંધો આવતો નથી તેનો રંગ લાલ હોય છે; કારણકે તે જિસસ ક્રાઇસ્ટના રક્તથી રંગાયેલી હોય છે. જેમની પાસે આ રંગની ટિકિટો હોય છે, તેજ માત્ર ફતેહ પામે છે ને બીજાને તેવો જય કદી મળતો નથી. ધોળા ને બીજા રંગની ટિકિટો બીજા ધર્મના અનુયાયીઓ પાસે હોય છે, ને લાલ ટિકિટો માત્ર ખ્રિસ્તીઓ પાસેજ રહે છે. પુસ્તકનો વિષય આવો હતો ને તે ઘણી સારી રીતે વર્ણવ્યો હતો. તે પાદરીએ પોતાની બધી વિદ્વત્તા આ પુસ્તકમાં દેખાડેલી છે.

× સને ૧૯૦૩ ના જાન્યુઆરી માસની ૫ મી તારીખે ગોલ્ડન ગેટ હૉલમાં આપેલું ભાષણ.

માત્ર ખ્રિસ્તી ધર્મમાંજ નહિ, પણ બધા ધર્મોમાં આવી માન્યતા રહેલી છે. મુસલમાનો કહે છે કે, મૃત્યુ પછી હજરત મહમદ બધાનો હિસાબ ચૂકવે છે અથવા તો ટિકિટો જુએ છે અથવા કહો કે મોટો સ્ટેશન માસ્તર એ છે અને જેમની પાસે મહંમદના નિશાનવાળી ટિકિટો નહિ હોય તે નરકમાં જશે. બીજા ધર્મો પણ આવા પ્રકારની વાતો કરે છે, ને જેઓ મરી જાય છે—પછી તે અમેરિકામાં મરી જાય, યુરોપમાં મરી જાય, આફ્રિકામાં, ઑસ્ટ્રેલિયામાં કે એશિયામાં મરી જાય, પણ તેમનો ન્યાય એકજ વ્યક્તિ કરશે; ને તે વ્યક્તિ ક્રાઇસ્ટ, મહમદ, બુદ્ધ, ઝોરોસ્ટર, કૃષ્ણ કે એવો જે કોઇ એકજ માનેલો હોય તેજ કરે છે. બધા ધર્મો વચ્ચે આજ એક મોટા કલેશનું કારણ છે. બધા વાદવિવાદ તથા મતભેદનું કારણ આજ છે.

આજે આ સંબંધમાં વેદાંતનું શું ધારવું છે, તે કહેવામાં આવશે. વેદાંત આ બધા ધર્મોનો તોડ આણે છે, ને કહે છે કે, બીજા ધર્મની અસત્યતા સાબિત કર્યા વિના દરેક ધર્મની માન્યતા સત્ય હોઇ શકે. તમે સાચા છો એમ જણાવવાને બીજા લોકો સાચા નથી એમ કહેવાની કાંઇ જરૂર નથી. વિષય ઘણો મોટો છે ને થોડા સમયમાં ઉકેલવાનો છે, તેથી માત્ર મુદ્દાની વાતોજ આપણે કરીશું.

જગતનો વિકાસક્રમ નિરંતર બહુજ મનોહર રીતે થયા કરે છે અને એ ક્રમ અમુક સીધી લીટીમાંજ ચાલ્યો જાય છે. વિશ્વમાં સર્વ લહરીઓ એકતાર થઇને રહેલી છે અને અમુક નિયમિત ક્રમ પ્રમાણેજ તે ચાલી જાય છે. પ્રત્યેકની ચડતીપડતી અમુક નિયમથી થયા કરે છે. દિવસ ને રાત્રિ એકજ નિયમ મુજબ થયે જાય છે. ચાલીએ છીએ ત્યારે પહેલો એક પગ ઉપાડીએ છીએ ને પછી બીજો. ઋતુઓ પણ અનુક્રમે એક પછી એક ચાલી આવે છે, ને તેની તેજ પાછી અમુક વખત ગયા પછી સમય પ્રમાણે આવીને ઊભી રહે છે. રોજ પ્રભાતમાં જાગીએ છીએ ને પાછા રાત્રિએ નિદ્રાવશ થઇએ છીએ. આ પ્રમાણે વેદાંત કહે છે કે, જન્મ ને મરણ અમુક નિયમ પ્રમાણે એક પછી એક આવ્યાજ કરે છે. અખિલ વિશ્વમાં અમુક દેશ અને અમુક કાળ—એમાંથી આગળ વધવાનું એકદમ બંધ થતુંજ નથી. કાળ કદી બંધ પડે છે? કદી નહિ. તે ક્યારે શરૂ થયો તે કોઇ જાણે છે? આકાશ

ક્યાં વિરમે છે એ કોઇ જાણે છે? કદીજ નહિ. તેનો અંતજ નથી. નદી કદી વહેતી બંધ થાય છે? તમે કહેશો કે ના, કદી નહિ. નદી કદી બંધ પડતી નથી. જે નદીઓ દરિયામાં જઇને મળે છે તે પાછી વરાળરૂપે ઊંચે ચડી પર્વતો ઉપર વરસાદરૂપે પડે છે. ને પાછી વહેવા માંડી સમુદ્રને મળે છે. તેજ પ્રમાણે એક મીણબત્તી લો; તે બળી જાય છે, તેથી તેનો નાશ થયો એમ આપણે કહીએ છીએ, તે પણ ખોટું છે. એ માત્ર રૂપાંતરજ પામે છે. એમાંનો કેટલોક ભાગ વનસ્પતિરૂપે પાછો ઉત્પન્ન થાય છે. વસ્તુતઃ આ વિશ્વમાં કાંઇજ નાશ પામતું નથી. નિરંતર એકજ રૂપમાં સર્વ ફર્યા કરે છે. જે મનુષ્ય જન્મે છે તે મૃત્યુ પણ પામે છે; પણ આ મૃત્યુની સ્થિતિ સદાકાળજ રહેવાની છે, એમ કહેવાનો કોઇને હક નથી, એમ કહેવું એ પ્રકૃતિના નિયમોથી વિરુદ્ધ છે. મૃત્યુ પછી ફરી જન્મ નથી એ કહેવું તદ્દન ખોટું છે. મૃત્યુ પછી મનુષ્યનો સદાને માટે બહિષ્કાર કરવામાં આવે તો તે ઈશ્વિર ઘણો ઘાતકી કહેવાય, વેર લેનારો કહેવાય. એક મનુષ્ય સિત્તેર વર્ષનું જીવન ગાળીને ગુજરી જાય છે. બિચારાને કોઇ તેવા સંયોગો ન મળ્યા હોય કે જેમાં તે કેળવણી મેળવી શકે. તેણે નિર્ધનાવસ્થા ગાળી હતી અને ઉન્નતિક્રમનાં પગથિયાં ચડવાનું કાંઇ સાધન નહોતું. જિસસ ક્રાઇસ્ટના રક્તથી રંગાયેલી લાલ રંગની ટિકિટ તેની પાસે નહોતી. ત્યારે હવે તેને શું નરકમાંજ હંમેશાં પડી રહેવાનું આવ્યું ને? અરેરે! જો ઈશ્વરનો ન્યાય આવોજ હોય તો તો તે ઘણો ક્રૂર કહેવાય. આમ કહેવાનો હક કોઇને પણ નથી. વેદાંત પ્રમાણે તો મનુષ્ય મૃત્યુ પછી એકજ સ્થિતિમાં હંમેશાં રહેતોજ નથી. દરેક મરણ પછી પાછું જીવન છે અને દરેક જીવન પછી મૃત્યુ છે. ખરી રીતે તો મૃત્યુ એ માત્ર એક નામજ છે. મૃત્યુ એટલે રૂપાંતર, સ્થિતિમાં ફેરફાર. મૃત્યુમાં ધિક્કારવા જેવું કે ભયંકર કશુંયે નથી. જગતમાં મૃત્યુ માટે આટલો બધો ભય ને વિહ્વળતા દેખાડાય છે તે મહાન અજ્ઞાન છે.

જ્યાંસુધી જીવીએ છીએ, અર્થાત્ સિત્તેર કે એંસી વર્ષ સુધી આ શરીરમાં રહીએ છીએ, ત્યાંસુધી જાગૃતાવસ્થા ભોગવીએ છીએ; ને મૃત્યુ પછી વેદાંત પ્રમાણે ગાઢ નિદ્રામાં પડીએ છીએ. જેમ જીવનમાં ૨૪ કલાકમાં ત્રણ કે ચાર કલાક નિદ્રા લઇને પાછા જાગીએ છીએ; તેજ પ્રમાણે મૃત્યુરૂપી વિશ્રામ લઇ, જગતમાં

પાછા જન્મ લઇએ છીએ. પુનર્જન્મ એટલે વેદાંતની દૃષ્ટિએ ફરીથી જાગૃત થવું. વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે મૃત્યુ પછી મનુષ્ય તરતજ બીજો જન્મ નથી લેતો. વૃક્ષ ઉપરથી બી પડે છે કે તરતજ તેમાંથી ફણગો ફૂટી બહાર નથી ઊગી નીકળતો, પણ કાંઇક વખત લે છે; તેજ પ્રમાણે એક ઘર છોડી મનુષ્યને બીજા ઘરમાં જવાને પણ સમય લાગે છે. માટે મૃત્યુ પછી તરતજ મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરતો નથી. મૃત્યુ પછી ગાઢ નિદ્રા જેવી એક વચલી સ્થિતિમાં મનુષ્ય થોડો કાળ રહે છે. ત્યારે એ મૃત્યુ અને પુનર્જન્મની વચ્ચેની સ્થિતિ કેવી હશે? આ સ્થિતિ બધી રીતે નિદ્રાને મળતી આવે છે. જાગૃતાવસ્થામાં જે જે કાર્યો ને વિચારો આપણે ચિત્ત દઇને કરીએ છીએ, તે તે વિચારો ને કાર્યોનું સ્વપ્ન આપણને નિદ્રામાં આવે છે, આ એક નિયમજ છે. અપવાદ કેટલાક હોય છે; પરંતુ સામાન્ય રીતે નિદ્રામાં, જાગૃતાવસ્થામાં જે જોઇએ છીએ તેજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જેઓ કૉલેજમાં અભ્યાસ કરે છે, તેઓ 'રામ' નું આ કહેવું તરત સમજી શકશે; કારણકે પરીક્ષા જ્યારે પાસે આવે છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ મહેનત કરે છે; ને પછી તેમને નિદ્રામાં પરીક્ષાનોજ વિચાર આવે છે. પરીક્ષા થઇ રહ્યા પછી પરિણામની આતુરતાથી તેઓ રાહ જોતા હોય છે, ત્યારે સ્વપ્નમાં પણ પરિણામજ આવે છે. અમુક વસ્તુ કે અમુક વિષય જેને ઘણોજ પસંદ હોય છે, તે માણસને નિદ્રામાં પણ તેનાંજ સ્વપ્નાં આવે છે.

'રામ' જ્યારે પાઠશાળામાં ભણતો હતો, ત્યારે તેની જોડે એક બીજો વિદ્યાર્થી રહેતો હતો. એ સહાધ્યાયી બહુજ રમતિયાળ હતો. પોતાનો બધો વખત ગાનતાનમાં, નાચવાકૂદવામાં ને આમતેમ હરવાફરવામાં ગાળતો હતો. એક વખત એક ગૃહસ્થે તેને પૂછ્યું કે, "તું દિવસનો કેટલો વખત અભ્યાસમાં ગાળે છે?" હસતે હસતે પેલાએ કહ્યું કે; "અઢાર કલાક." પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું કે, "શું બકે છે? પાંચ કલાક તો હું તને રમતાં જોઉં છું ને આઠનવ કલાક તો તું ઊંઘમાં કાઢે છે, ત્યારે માત્ર દશ કે બાર કલાક બાકી રહ્યા; છતાં તું કહે છે કે હું અઢાર કલાક વાંચું છું!"

વિદ્યાર્થીઃ—આપે ગણિતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ નથી કર્યો. હું સાબિત કરી આપું કે, હું અઢાર કલાક વાંચું છું."

ગૃહસ્થઃ—ઠીક કહે, કેવી રીતે?

વિદ્યાર્થી:—હું ને 'રામ' એકજ કોટડીમાં રહીએ છીએ. ખરી રીતે તો હું બાર કલાક વાંચું છું ને 'રામ' ચોવીસ કલાક વાંચે છે; એટલે ૧૨+૨૪=૩૬ કલાક થયા. બન્ને એકજ કોટડીમાં રહીએ છીએ માટે સરાસરી કાઢીએ તો ૧૮ કલાક મારે ભાગે આવે.

ગૃહસ્થ:—ધારો કે તું બાર કલાક વાંચે છે, પણ 'રામ' ચોવીસ કલાક વાંચે છે, તે હું માની શકતો નથી. એ બનેજ કેમ? હું જાણું છું કે, 'રામ' ઘણા વિષયો માટે તૈયાર થાય છે, ઘણું સખ્ત કામ કરે છે ને બીજું અલફાઉ પણ ચારગણું કામ કરે છે; છતાં પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ચોવીસ કલાક તો તે વાંચીજ ન શકે.

વિદ્યાર્થી:—જ્યારે 'રામ' જમવા બેસે છે, ત્યારે તે વખત નકામો નથી ગાળતો. કાંઇ ને કાંઇ એની પાસે હોય છેજ. કાંઇક વાંચવાનું યા તો કોઇ દાખલો કે એવું કાંઈ તે કરતોજ હોય છે. ઊંઘે છે ત્યારે પણ કોઇ દાખલાનો વિચાર કરતો સૂવે છે, ને હંમેશાં મન ઉપર લીધેલા વિષયનાં સ્વપ્નાં જુએ છે. આમ ચોવીસ કલાક તે અભ્યાસમાંજ રહે છે.

આ સહાધ્યાયીના કહેવામાં કાંઇક સત્ય રહેલું હતું. જે માણુસ પૂરા અઢાર કલાક અભ્યાસ કરે, તે નિદ્રામાં પણ જે જાગૃતાવસ્થામાં કરતો હોય છે, તેજ કરે છે. મનુષ્ય કેટલીક વખત જાગૃતાવસ્થામાં ન જોયું હોય, તેવું સ્વપ્નમાં જુએ છે. વેદાંત કહે છે કે, એમ બનેજ નહિ. એક જણ કહે છે કે, મેં સ્વપ્નમાં સિંહનું માથું, ઊંટની પીઠ, સર્પની પૂંછડી ને દેડકાના પગ, એવો એક રાક્ષસ જોયો. આવું પ્રાણી જગતમાં તો છે નહિ. વેદાંત કહે છે કે, ભાઇ! તમે મનુષ્ય જોયો છે, સર્પ જોયો છે, ઊંટ જોયું છે, સિંહ જોયો છો ને દેડકું પણ જોયું છે; તેથી આ બધાને તમારા સ્વપ્નમાં એકત્ર કરીને એક નવી વિચિત્ર આકૃતિ તમેજ પેદા કરી છે, માટે નિદ્રામાં-સ્વપ્નમાં જે જુઓ છો, તે તમે ખાસ કરીને જાગૃતાવસ્થામાં જોયેલુંજ છે. જે માણુસ રશિયામાં કદી ગયો નથી ને રશિયા વિષે કદી સાંભળ્યું પણ નથી, તે કદી સ્વપ્નમાં પોતાને સેંટપિટર્સબર્ગ શહેરમાં હોય એમ જોતો નથી.

આમ છે તેથી મૃત્યુરૂપી નિદ્રામાં કેવી સ્થિતિ સંભવે છે?

વેદાંત કહે છે કે, મૃત્યુ પછીનો સમય તમે પોતે માની

લીધેલા સ્વર્ગ કે નરકમાં વ્યતીત થશે. હવે આ સ્વર્ગ–વૈકુંઠ અને નરક વગેરે શું છે? મૃત્યુ અને પુનર્જન્મ વચ્ચેની આ સ્વપ્નભૂમિ છે. એક ખ્રિસ્તી ઘણીજ પવિત્ર–ધાર્મિક જિંદગી ગાળે છે; દર રવિવારે (ચર્ચ) દેવળમાં જાય છે, સવાર ને સાંજ પ્રાર્થના કરે છે, જમતી વેળા પ્રભુની કૃપા માગે છે, હરદમ ક્રાઇસ્ટનો ક્રોસ પોતાની છાતી ઉપરજ રાખે છે, જમતી વખતે અને હાલતાં ચાલતાં પણ ક્રાઇસ્ટનુંજ સ્મરણ કર્યા કરે છે. હવે આ માણુસે પોતાનાં ૭૦ કે ૯૦ વર્ષ સુધી પોતાનાં સર્વ કૃત્યો ને વિચારો ક્રાઇસ્ટ સંબંધીજ કર્યા છે, ને મૃત્યુ પછી પોતે જિસસ ક્રાઇસ્ટ ને દેવોના સહવાસમાં રહેશે એમ ઇચ્છયું છે; તો વેદાંત પ્રમાણે આવો પવિત્ર અને ધાર્મિક ખ્રિસ્તી મૃત્યુ પછી પુનર્જન્મ પહેલાં-ની સ્વપ્નભૂમિમાં પોતાને જરૂર ક્રાઇસ્ટની પાસેજ સર્વ દેવોથી વીંટળાઇને બેઠેલો જોશે. આમ ન થવાનું કાંઈ પણ કારણુ નથી. વેદાંત કહે છે કે, હે ખ્રિસ્તીઓ ! જો તમે પવિત્ર હશો, તમે ખરેખરા ધાર્મિક હશો, તો બાયબલમાં જે લખ્યું છે તે પ્રમાણે અનુભવશો; પરંતુ આ ઉપરથી મુસલમાન કે હિંદુ ભાઇઓના ધર્મને ખોટો ન કહેશો. જો એક મુસલમાન પોતે ખરો ધાર્મિક હશે, પોતાનું આખું જીવન તેણે હજરત મહંમદની શિક્ષા પ્રમાણે ગાળ્યું હશે, મહંમદનાજ વિચાર કર્યા હશે, પાંચ કે છ વખત નિમાજ પઢતો હશે, (કારણુ મુસલમાનો દિવસમાં પાંચ કે છ વખત પ્રાર્થના કરે છે), મહંમદમાંજ રમણુ કર્યા કરતો હશે, તો તે મૃત્યુ પછી પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે, આખા જીવનમાં આતુરતાથી ઇચ્છતો હતો તેવુંજ સ્વર્ગ પામશે. વેદાંત કહે છે કે પ્રકૃતિમાં એવો બીજો નિયમ નથી કે, જે આમ થતું અટકાવી શકે. પોતે જેવું ધારતો હતો, તેવુંજ સ્વર્ગ તેને મળશે.

માટે વેદાંત કહે છે કે, હે મુસલમાન ભાઇઓ! મૃત્યુ પછી સમસ્ત જગતના લોકોની સ્થિતિ મહંમદની આજ્ઞા પ્રમાણેજ થશે એમ કહેવાનો તમને કાંઈ પણ હક નથી. ખ્રિસ્તીઓને તેમના વિચાર પ્રમાણે ચાલવા દો. તેમને બિચારાને ગમે તો તે યુરોપ, અમેરિકા, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા, જાપાન કે ચીનમાં મૃત્યુ પામે, તોપણ મહંમદ સાહેબની દયાના પાત્ર ન બનાવશો. જો તેઓ મહંમદમાં શ્રદ્ધા રાખતા હોય તો ભલે! પણ જો જિસસ ક્રાઇસ્ટ-નેજ માનતા હોય તો તમને એ પ્રકારે કહેવું વાજબી નથી. દરેક

જણુ પોતપોતાના ધર્મના વિચાર ખરા અંતઃકરણથી માનતો હોય, તો તે પોતાના સમસ્ત જીવનમાં જેવી જેવી ઇચ્છા રાખે છે, તેવુંજ મૃત્યુ પછી પામશે. સત્ય રીતે સ્વર્ગ કે નરક આપણા પોતાના ઉપરજ આધાર રાખે છે. મૃત્યુ પછી આપણું સ્વર્ગ કે નરક આપણે પોતેજ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ; પરંતુ સ્વર્ગ કે નરક બન્ને સ્વપ્નજ છે, ને જેમ સ્વપ્નમાં આપણને બધું સત્ય ભાસે છે, તેજ પ્રમાણે ત્યાં પણ સત્ય ભાસશે; પરંતુ ખરી રીતે તો તે કાંઇ છેજ નહિ, માત્ર સ્વપ્નુંજ છે.

લોકો કહે છે કે, અમારાં શાસ્ત્રો પ્રમાણે અમને કાં તો અનંત સુખ કે અનંત દુઃખ મૃત્યુ પછી મળશે; તો તે બનવા જોગ છે કે કેમ? વેદાંત કહે છે કે, અનંતતા એટલે શું? અનંતતા એટલે માપી ન શકાય તેટલો સમય. પરંતુ જાગૃતાવસ્થાનો સમય સ્વપ્નાવસ્થાના સમય કરતાં જુદોજ છે. કોઇક વખત ૫૦૦૦ વર્ષ જે વસ્તુને થયાં હોય તે વસ્તુ સ્વપ્નમાં એકાએક જણાય છે. સ્વપ્નમાં આપણે એકદમ પર્વત ઉત્પન્ન થયેલો જોઇએ છીએ અને સ્વપ્નના સમયના હિસાબ પ્રમાણે આ પર્વતને ૫૦૦૦ વર્ષ થયાં હોય એમ લાગે છે. વેદાંત કહે છે કે સ્વપ્નમાં પણ આપણને અનંતકાળથી અસ્તિત્વમાં છીએ એમ લાગે, માટે સ્વપ્નસ્થિતિમાં સ્વર્ગમાં પણ આપણે અનંતકાળથી છીએ તે સત્ય છે; પરંતુ જાગૃતાવસ્થાના ધોરણ મુજબ તે વાત અસત્ય છે.

આ ઉપરથી વેદાંત જુદા જુદા ધર્મોનું સમાધાન કેવી રીતે કરે છે તે સહજ સમજાશે.

પરંતુ પુનર્જન્મ એટલે શું? મુક્ત પુરુષો કહેવાય છે તે કોણ? વેદાંત કહે છે કે, મૃત્યુ પછી પ્રત્યેક જણને સ્વર્ગ કે નરકમાં જવાનું હોતું નથી, તેમજ મૃત્યુ પછી દરેક જણ પુનર્જન્મ લે છે, એમ પણ નથી. મુક્ત પુરુષોને પુનર્જન્મ હોતો નથી. તેમને સ્વર્ગ કે નરકમાં જકડાઇ રહેવું પડતું નથી; કારણકે સ્વર્ગ ને નરક બધું તેમનામાંજ રહેલું છે, સર્વે દુનિયાઓ તેમનામાં રહેલી છે. આ વિષે થોડું અહીં કહીશું.

સ્વપ્નમાં બે પ્રકારની વસ્તુઓ હોય છે. એક તો કર્તા ને કાર્ય અથવા ભોક્તા ને ભોજ્ય. એક તો બધું દશ્ય પ્રપંચ જોનાર દ્રષ્ટા ને બીજું તેનાથી ભિન્ન બધો દશ્ય પ્રપંચ. વેદાંત કહે છે કે,

ભોક્તા ને ભોજ્ય તથા દ્રષ્ટા અને દશ્ય બન્ને આપણે પોતેજ પેદા કરીએ છીએ. મશહૂર વાર્તાલાપ કરનાર ડૉકટર જોન્સન કદી વાદ-વિવાદમાં પોતાને પરાજિત થયેલો જોઇ શકતો નહોતો. હંમેશ પોતેજ જીતે એમ તેની તીવ્ર ઇચ્છા રહેતી, ને કદી કોઇ પણ તેને વાદવિવાદમાં જીતી જાય, તો તે આકાશપાતાળ એક કરી નાખતો. એક સમયે તેને સ્વપ્નું આવ્યું કે મહાન વક્તા એડમન્ડ બર્કે તેને વાદવિવાદમાં હરાવ્યો. જોન્સન જેવાને તે અસહ્ય થઇ પડ્યું. સ્વપ્નમાંથી તે એકદમ જાગી ઊઠ્યો, બહુ અસ્વસ્થ થયો ને ઊંઘ કેમે કરી આવી નહિ. મન હંમેશાં આરામ માગે છે, શાંતિ માગે છે ને જ્યારે ખલેલ પહોંચે છે, ત્યારે ગમે તે પ્રકારે શાંતિ મેળ-વવા તરફડે છે; આથી જોન્સનને વિચાર આવ્યો કે, જો હમણાં ને હમણાં બર્કને જઇને ઉઠાડીને પૂછું કે, "તેં કયા ધોરણ ઉપર કઈ દલીલોથી મને હરાવ્યો?" તો બર્ક તેનો જવાબ આપી શકે તેમ નથી. હું પોતે તો જાણું છું કે, તેણે શી દલીલો કરી ને મારી દલીલો કેટલી નબળી હતી; માટે આ તો માત્ર મેં પોતેજ મારા મગજમાંથી દલીલો કાઢી છે ને હું પોતેજ જોન્સન તેમજ એડમન્ડ બર્ક બન્યો હતો.

વેદાંત કહે છે કે, સ્વપ્નમાં મનુષ્ય પોતેજ કર્તા ને કર્મ, ભોક્તા ને ભોજ્ય બને છે. મનુષ્યનો આત્મા પોતેજ નદી, નાળાં, પર્વતો, વન, પશુ, પક્ષી વગેરે રૂપે બને છે; પોતેજ બધું ઉત્પન્ન કરે છે ને પોતેજ બધું જુએ છે, ભોગવે છે.

આ પ્રમાણે વેદાંતના સિદ્ધાંતથી મૃત્યુરૂપી ગાઢ નિદ્રામાં તમે પોતેજ સ્વર્ગ ને નરક છો. તમે પોતેજ ભોક્તા ને ભોજ્ય છો. આમ ભોક્તા ને ભોજ્ય એકજ છે, એ જ્યારે જ્ઞાનપૂર્વક સમ-જશો, જ્યારે આ પ્રકારે સાક્ષાત્કાર થશે; ત્યારેજ મુક્ત થશો.

એક સ્ત્રી આવું વેદાંતનું જ્ઞાન ધરાવતી હતી. ભરરસ્તે એક હાથમાં અગ્નિ ને બીજા હાથમાં પાણી લઇને તે ચાલી જતી હતી. લોકોએ આ વિચિત્ર વેષ જોઇને પૂછ્યું કે, "અરે બાઇ! આ શું?" બાઇએ કહ્યુંઃ "આ અગ્નિથી તમારાં સ્વર્ગ ને વૈકુંઠોને બાળી નાખવા જાઉં છું, ને આ પાણીથી બળતાં નરકો ઠંડાં પાડવા જાઉં છું." જે મનુષ્ય, સ્વર્ગ ને નરક પોતાના મનની કલ્પનામાંજ છે એમ જાણે છે, તેને એવા સ્વર્ગ ને નરકનો હર્ષ

કે શોક હોતો નથી. તે તો એ બન્નેની પેલી પાર છે. આ જાગૃતાવસ્થા શું છે? વેદાંત સાબિત કરે છે કે, આ જગત, આ દૃશ્ય જગત પણ અસત્ય છે; એ પણ માત્ર સ્વપ્નજ છે. જાગૃતાવસ્થાના આ સ્વપ્ન ને નિદ્રાના સ્વપ્નમાં માત્ર કંઈક થોડાઘણા અંશનો તફાવત છે. જગત ને જગતને જોનાર, એ બન્ને આત્માની પોતાની કૃતિઓ છે. આત્માજ, મોટાં શહેરો, પર્વતો, વનો, નદીઓ વગેરે બને છે; ને તેમને જોનાર, તેમાં ભટકનાર પણ તે પોતેજ છે. તો હવે વાસ્તવિક મૃત્યુનો અર્થ માત્ર કર્તા ભોક્તાનું અંતર્ધાન થવું એજ છે. સૂતા હોઇએ છીએ એક જગ્યાએ, ને સ્વપ્નમાં આપણે આપણને બીજેજ સ્થળે જોઇએ છીએ. કેટલીક વખત બેવડી ઊંઘ હોય છે, બેવડાં સ્વપ્ન આવે છે. સ્વપ્નમાં પણ આપણે સ્વપ્ન દેખીએ છીએ. એક સ્થળે સૂઇએ છીએ ને સ્વપ્નમાં આપણે બીજી જગ્યાએ આપણને જોઇએ છીએ, ને તે બીજી જગ્યાએ સૂઇ જઇને પાછા સ્વપ્ન દેખતા હોઇએ તેમ લાગે છે. આ પ્રમાણે બેવડાં સ્વપ્ન થાય છે; તેમાં કર્તા પોતે અંતર્ધાન થાય છે ને માત્ર વસ્તુજ રહે છે. જાગૃત થતાં બધું ઊડી જાય છે; કર્તા ને કર્મ, ભોક્તા ને ભોજ્ય બધુંજ જતું રહે છે, પણ સ્વપ્નમાં માત્ર ભોજ્ય એકલુંજ જણાય છે.

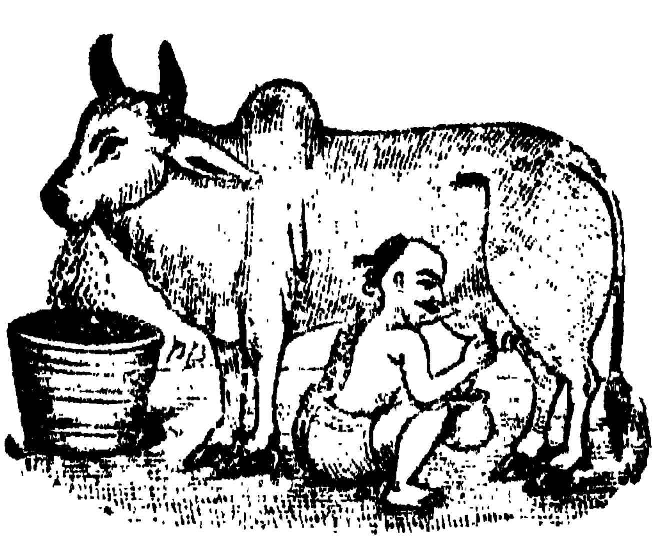
હવે વેદાંત પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થામાં જે આ જગત દેખાય છે, તે પણ એક સ્વપ્નજ છે; ને કાળ, આકાશ, શરીર, હુંપણું વગેરે જે વસ્તુઓ દેખાય છે, એ કાર્ય છે, ભોજ્ય છે. એક સામાન્ય મનુષ્ય મૃત્યુ પામે ત્યારે શું થાય છે? માયા–અવિદ્યા એથી કાંઇ નષ્ટ થતી નથી, એ તો એવી ને એવીજ રહે છે. માત્ર કર્તાજ અંતર્ધાન થાય છે ને કર્મ તો એમનું એમજ રહે છે. આમ અહીંથી મૃત્યુ પામતાં પરલોકમાં એ જીવ જાગૃત થાય છે. મૃત્યુ સમયે જે જગત જોતો હતો તેવુંજ પુનઃ જાગૃત થતાં જુએ છે. હવે અહીં પાછો ૮૦ કે ૯૦ વર્ષ જીવે છે ને પાછો મૃત્યુ પામે છે. પરિણામ એ આવે છે કે, પાછો તે પુનર્જન્મ લે છે. આ પ્રમાણે મૃત્યુ ને જન્મ, જન્મ ને મૃત્યુની ઘટમાળ ચાલી જાય છે. કર્તા ને કાર્ય, ભોક્તા ને ભોજ્ય બન્ને અંતર્ધાન થઇ જાય ત્યાંસુધી આમ ચાલ્યાજ કરવાનું. જ્યાંસુધી જગતને પોતાનાથી મનુષ્ય ભિન્ન લેખશે–જુદું દેખશે, ત્યાંસુધી જન્મમરણ ચાલ્યાજ કરશે.

વેદાંત કહે છે કે, કર્તા ને કર્તવ્ય, ભોક્તા ને ભોજ્ય બન્નેને

જે આત્મામાંજ જુએ છે, તેજ આ જન્મમરણના ફેરામાંથી બચી જાય છે. જોન્સનની માફક જાગી ઊઠતાં, સ્વપ્નના કર્તા ને કર્મ, ભોક્તા ને ભોજ્ય આપણેજ છીએ એમ સમજીશું ત્યારેજ મુક્ત થઇશું. "જગત મારૂં શરીર છે, અખિલ વિશ્વ મારૂં શરીર છે." એમ જે કહી શકે તેજ મુક્ત છે.

આ મુક્ત પુરુષ કયાં જતો હશે? મુક્ત પુરુષને કયાંય જવાનું છેજ નહિ. એવી કોઈ પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં તે પોતે નથી. તે પોતેજ અનાદ્યનંત છે, તો પછી તેને જવાનું કયાં રહ્યું? આખું વિશ્વ એનામાં રહેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યેક બાળક જન્મ ધારણ કરીને આવીજ જિજ્ઞાસા રાખે છે.

મિલ્ટનના જીવનચરિત્રમાં એક સ્ત્રી વિષે સુંદર વાત લખેલી છે. આ સ્ત્રીએ સ્વપ્નમાં પોતાના સ્વામીને જોયો. જોતાં વારજ તેને બહુ આનંદ થયો ને પતિને ભેટી પડીને બોલીઃ "હે પતિ! હું તમારીજ છું, મારૂં સર્વસ્વ તમારૂંજ છે." આમ બોલતાની સાથેજ તે જાગૃત થઇને જુએ છે, તો પોતાની સાથે પથારીમાં એક કૂતરો સૂતેલો દીઠો ને તેને પોતે ભેટી પડેલી હતી. વેદાંત કહે છે કે, જયાંસુધી આ પ્રમાણે મનુષ્ય અજ્ઞાન, અવિદ્યારૂપી શ્વાનને વળગી રહે છે, ત્યાંસુધી આવાં સ્વપ્નો આવ્યાજ કરે છે; અને ત્યાંસુધી મનુષ્ય અસ્વસ્થજ રહેશે, તેને શાંતિ નહિ મળે, જગત દુઃખદાયકજ લાગશે. માટે માયા–અવિદ્યા તજી દો, તમે પોતેજ સ્વયંભૂ બનો! સ્વયંભૂ છો એમ ખાતરીથી માનો! ને તે પ્રમાણે વર્તો–સાક્ષાત્કાર કરો, તો પછી તમે મુક્ત પુરુષજ થશો.

પ્રશ્નોત્તરમાળા

પ્રશ્નઃ—કોઈ પણ કાળે સમસ્ત માનવ સમાજ પર અધિકાર ભોગવે એવો એકજ ધર્મ પ્રવર્તશે ?

ઉત્તરઃ—હા ને ના બન્ને. ભવિષ્યમાં ધાર્મિક સંપ્રદાયો માનવ સમાજ પર અધિકાર ભોગવવા નહિ થાય, ધર્મના પંથોથી મનુષ્ય બંદીવાન નહિ થાય તેમજ મનુષ્ય જાતિધર્મને વળગી પણ નહિ રહે, પરંતુ ધર્મજ મનુષ્યને વળગ્યો આવશે.

પ્રશ્નઃ—મનુષ્યો કોઇ એકજ ધર્મને સ્વીકારશે ?

ઉત્તરઃ—ના. એક પણ ધર્મ મનુષ્યને ભવિષ્યમાં ઇષ્ટ નહિ થાય. ધર્મ, સંસ્થા, નિયમો, કાયદા વગેરે મનુષ્યને માટે છે, મનુષ્ય તેમને માટે નથી. વિધિનિષેધ મનુષ્ય માટે છે, મનુષ્ય વિધિનિષેધના બંધનમાં રહેવા સરજાયલો નથી. ભવિષ્યમાં જે ધર્મ પ્રવર્તશે તે મનુષ્ય ઉપર રાજ્ય નહિ ભોગવે, પણ મનુષ્ય તેના ઉપર રાજ્ય ભોગવશે અને તે એકજ ધર્મને વિષે 'રામ' કહે છે કે, "હા," તે એકજ ધર્મ ઉપર મનુષ્ય રાજ્ય ચલાવશે; અને તે કયો ધર્મ ? તે ધર્મનું નામ લેતા પહેલાં 'રામ' કહે છે કે, એ ધર્મ નામ રહિત થશે.

નામ રહિત થશે તો કેવો ધર્મ થશે ? 'રામ' કહે છે કે, "વેદાંત" અર્થાત્ શાસ્ત્રીય ધર્મ. વેદાંત અખિલ વિશ્વનો ધર્મ છે.

વળી ધર્મ એટલે "મતમતાંતર" એમ કહેતા હો, સમજતા હો તો 'રામ' કહે છે કે, સાંભળો, જાગૃત થાઓ. ભવિષ્યમાં મતમતાંતરના ભેદવાળો ધર્મ રહેશે નહિ. આજ પણ લોકો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરે છે ને જ્ઞાનના ભંડારમાં ઊંડે ઊતરે છે. આ પ્રકારના લોકો એવા ધર્મથી પરજ છે, મતમતાંતરથી દૂરજ છે. સત્યનો ધર્મ સર્વને માટે છે. સત્યનો ધર્મ આપણને મુક્ત કરવા માટે છે; નહિ કે બંધન કરવાને કે અંધ બનાવવાને.

ધર્મનો ઉદ્દેશ આપણને એના ગુલામ બનાવવાનો હોતો નથી, પણ સ્વતંત્ર રીતે જગતમાં આત્મસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવવાનો છે.

જુદા જુદા ધર્મોમાં નામભેદે કરીને જગતમાં ઘણું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે. બુદ્ધ ને ખ્રિસ્તી ધર્મોના મતોમાં ઘણો તફાવત છે. બુદ્ધના અવસાન પછી એજ ધર્મમાં હિંદુસ્તાનમાં ચાર પંથો ઉદ્ભવ્યા ને ચીનમાં સાત ઉત્પન્ન થયા.

અમુક વ્યક્તિ, "હું હિંદુ છું" એમ કહીને તે ખ્રિસ્તી કે મુસલમાન સાથે કલહ કરશે. શા માટે? માત્ર "હિંદુ" એ સંજ્ઞા એવું નામ સર્વોપરી કરવા સારૂ. જો કોઇ પણ સામાન્ય હિંદુના વિચારોનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો જણાશે કે, હજારો હિંદુઓ એવા છે કે જે નામધારી ખ્રિસ્તીઓ કરતાં પોતાના વિચારોમાં ખ્રિસ્તી છે. જ્યારે ભવિષ્યમાં વેદાંત ને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ગામેગામ ને ઘેરેઘેર પ્રવર્તશે, દરેક વ્યક્તિ તેને બરાબર સમજશે, ત્યારે તે એકજ ધર્મ સર્વને માન્ય થશે. વેદાંત અર્થાત્ અખિલ વિશ્વનો ધર્મ—શાસ્ત્રીય ધર્મ પ્રવર્તવાને હવે બહુ કાળ જવાનો નથી; પરંતુ એમાં પણ "વેદાંત" એ શબ્દનેજ મનુષ્યે વળગી રહેવું ન જોઇએ. "બુદ્ધ ધર્મ" એ નામને પણ મનુષ્યે વળગી રહેવું ન જોઇએ; કોઇ પણ નામધારી ધર્મને વળગી ન રહેતાં, તેની પાર જવું જોઇએ.

એક જણ અમુક મતનો હોય ને બીજો બીજા મતનો હોય, તે ઉપરથી તેઓ એમજ સમજે છે કે, સ્વર્ગપ્રાપ્તિને માટે અમુકજ મંદિર, દેવળ કે મસ્જિદવાળા સંપ્રદાય વિના બીજો માર્ગજ નથી; પરંતુ આ પ્રમાણે એકબીજાની વચ્ચે પડવાની શી જરૂર છે? જેનો જેવો મત. એની ને એના ઈશ્વર વચ્ચેની વાતમાં ત્રીજાને વચ્ચે પડવાની શી જરૂર છે? કોઇને પણ એવો હક નથી. વેદાંત એમજ કહે છે કે, દરેક જણે પોતાનો ધર્મ ને ઈશ્વર, એ બેઉની વચ્ચે કોઇને આવવા દેવો નહિ. દરેક જણે જેને જે અનુકૂળ હોય તે ધર્મ માનવા દેવો, એમાં વચ્ચે પડવુંજ નહિ.

પ્રશ્નઃ—જે આપઘાત કરે છે તેના આત્માનું શું થાય છે?

ઉત્તરઃ—'રામ' કહે છે કે, દરેક જણ આપઘાત કરે છે. જે કોઇ મૃત્યુ પામે છે તે બધાજ આપઘાત કરે છે, તો તેમનું શું થાય છે? ખાસ કાંઇ થતું નથી. તેમજ જેઓએ આપઘાત કર્યો

એમ કહેવાય છે, તેમનું પણ કાંઇ ખાસ થતું નથી.

મનુષ્ય પોતાનું કર્તવ્ય આ પૃથ્વી પર જ્યાંસુધી પૂરૂં કરી રહેતો નથી, ત્યાંસુધી મૃત્યુ પામતો નથી. મૃત્યુ કેમ કરીને લવાય છે? લોકો પોતાની ઇચ્છાઓ ને અજ્ઞાનમાં એટલા બધા લેપાયમાન થઇ જાય છે કે, સ્વાભાવિક રીતેજ એમાંથી પોતાનો છૂટકો થાય એમ તેઓ ઇચ્છે છે. પોતાના અંતઃકરણમાં તેઓ મૃત્યુને ઇચ્છે છે ને મૃત્યુ પામે છે, આ એક સામાન્ય નિયમ છે.

પોતાની ઇચ્છાથી મનુષ્ય દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે અને પોતાની પહેલાંની ઇચ્છા ફળીભૂત થાય છે, તેથી મંદવાડની પથારીમાં પડી અંતે મરણશરણ થાય છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યો પોતાનાંજ કર્મો અને ઇચ્છાઓથીજ મરતા હોવાથી વાસ્તવિક રીતે બધા આપઘાત કરે છે.

પ્રશ્નઃ—પાછલા જન્મો યાદ લાવી શકાય ખરા?

ઉત્તરઃ—જે મનુષ્ય પાછલા જન્મો યાદ લાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તે અમુક મહોલ્લાઓ વટાવ્યા છે ને હજી આગળ જેને બીજા વટાવવાના છે, એવા પ્રવાસીના જેવો છે. જે મહોલ્લેથી ચાલવા માંડ્યું તથા જે મહોલ્લામાંથી તે આવ્યો તેનું નામ તે પૂછવા માંડે, તો શું આ બધી માથાકૂટ નકામી નથી? મનુષ્યે ભવિષ્યનોજ વિચાર કરવો જોઇએ, આગળજ વધ્યે જવું જોઇએ. પાછળ જવામાં શો લાભ છે? આટલા બધા જન્મો વ્યતીત કર્યા તો હવે તો આગળજ જવાનું છે. જો આગળ વધશો તો ઠીક છે અને જો ઊભા રહ્યા, પાછું વળીને જોવા ગયા, તો બાજી બગાડશો; માટે હરદમ આગળજ વધો.

પ્રશ્નઃ—સ્થૂળ શરીરમાં રહીને સૂક્ષ્મ શરીર (માનસિક સૃષ્ટિનું શરીર)માં વ્યવહાર થઈ શકે ખરો? થિયોસોફી મતના ગુરુઓ તો કહે છે કે, એમ થવું સંભવિત નથી.

ઉત્તરઃ—આ પ્રશ્નમાં અનેક વાત રહેલી છે, પણ હાલ સવિસ્તર એ વિષે બોલાવવાનો વખત નથી. ઠીક, થિયોસોફિસ્ટોનું *કહેવું સત્ય છે. સ્થૂલ ને સૂક્ષ્મ (માનસિક) સ્થિતિ બન્ને સાથે ને સાથેજ રહે છે.*

માનસિક શોધો મનથી થાય છે, પણ મન તેમજ શરીર બન્ને વડેજ સ્થૂલ જગતમાં કામ બની શકે છે. વહાણો, સ્ટીમરો,

તારનાં દોરડાં વગેરે સ્થૂલ જગતની વસ્તુઓ માનસિક વિચારો-નાજ આવિર્ભાવો છે; છતાં સ્થૂલ શરીર વડેજ આ બધાનું સ્થૂલ રૂપ પેદા કરી શકાય છે. વહાણો બનાવવાને હથિયારો વાપરવાં પડે છે. આમાં મન કારીગર છે કે હથિયાર છે? મન પણ એક સાધન અથવા કારણ છે; મન પોતે કર્તા નથી. મહાન કાર્યો, મોટાં વહાણો, મકાનો વગેરે પ્રથમ મનમાં આવિર્ભાવ પામ્યા પછીજ શરીર વડે સ્થૂલરૂપે બનાવાય છે; માટે ઐક્યતા, અભેદ-ભાવ સમજવાને માટે પણ બન્નેને (મન તથા શરીરને) ઉપયોગ માં લેવાં જોઇએ.

પ્રશ્ન:—જો ઇશ્વિર સર્વશક્તિમાન છે અને આપણે પોતે ઇશ્વિર છીએ, તો પછી આપણે આંખથી સાંભળતા કેમ નથી અને કાન-થી કેમ જોઇ શકતા નથી?

ઉત્તર:—તમે એમ કહો છો કે, હાથ, પગ, નાક વગેરે મારૂંજ હોય, તો પછી હું કાનથી કેમ જોતો નથી ને આંખથી કેમ સાંભળતો નથી? ઉત્તર એજ કે, જ્યારે ઇશ્વિર એકજ છે ને સર્વશક્તિમાન છે તો પછી તેને ફાવે તેમ કરે.

ઇશ્વિર કેટલીક જગ્યાએ મનમાંજ આવિર્ભાવ પામે છે ને કેટ-લીક જગ્યાએ શરીર દ્વારા પણ પ્રકાશે છે; તે તો આખા બ્રહ્માંડ-માંજ વ્યાપી રહ્યો છે. જો પ્રભુ પરતંત્ર હોય, તોજ તે મનુષ્યની ઇચ્છાઓ ને મનના ફાંટાઓ પૂર્ણ કરે; પરંતુ તે મનુષ્યના નિયમો, સત્તાઓ અને માનસિક તરંગો પ્રમાણે વર્તવાને બંધાયેલો નથી. એ તો તેની ઇચ્છામાં આવે તેજ પ્રમાણે કર્યે જાય છે.

'રામ' કહે છે કે, મનની પણ પેલી પાર જાઓ. મનમાં તો ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ રહેલી છે અને તેથી મનુષ્ય પોતે કાંઇ મન નથી. જે શક્તિ વૃક્ષોને ઉગાડીને ખીલવે છે, જે શક્તિથી પક્ષીઓ આકાશમાં ઊડી રમણ કરી રહે છે, તે શક્તિ પણ તમેજ છો. પ્રભુ એ કાંઇ તમારો ગુણ નથી, પણ તમે પોતેજ સ્વયંભૂ છો.

પ્રશ્ન:—મંત્રજંત્ર જાણવા એ સારૂં છે? જરૂરનું છે?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી મનુષ્ય અજ્ઞાન છે, ત્યાંસુધી તેને દરેક જાતનાં રમકડાં ને મજા જોઇએ છે. મોટી વયેજ એ બધું તે છોડી દે છે. એમ જ્યારે સત્ય જ્ઞાન આવે છે, ત્યારે સ્થૂલ અથવા સૂક્ષ્મ

જગતનાં રમકડાં તે છોડી દે છે. જ્ઞાન એટલે અજ્ઞાનને બાળવું તે. અજ્ઞાન ને જ્ઞાન એ એકજ નિસરણીનાં ચડતાં-ઊતરતાં પગથિયાં છે. અજ્ઞાન એટલે નિસરણીએથી ઊતરી પડવું, ને જ્ઞાન એટલે નિસરણી ઉપર ચડવું. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, પ્રકાશ ને અંધકાર એ કાંઇ ભિન્ન ભિન્ન નથી પણ એકજ છે. માત્ર ફેર અંશમાંજ રહેલો છે.

એક અંધારી કોટડીમાં બેસો. થોડી વારમાં તમે એ અંધારામાં પણ જોઇ શકશો. તેમજ જ્ઞાન ને અજ્ઞાન બે વિરુદ્ધ પક્ષનાં નથી, પણ ફેર માત્ર અંશનોજ છે. જ્યાંસુધી મનુષ્ય અજ્ઞાન છે, ત્યાંસુધી તે જ્ઞાનની નિસરણીના નીચલા પગથિયે છે; માટે જ્ઞાન મળ્યેથી નીચલા પગથિયાની સર્વ વાત છોડી દેવામાં આવે છે.

પ્રશ્નઃ—" વૉઇસ ઑફ સાયલન્સ " (શાંતિનો સ્વર) નામના પુસ્તકમાં કહ્યું છે કે, જડ અને ચેતનના આત્માઓ (સ્વરૂપો) કદી એકીકરણ પામી શકતા નથી, બન્નેના સંમેલન વખતે બેમાંથી એકનો લોપ થાય છે. વેદાંત આ વિષે શું કહે છે?

ઉત્તરઃ—જડ વસ્તુનો આત્મા ને ચેતનનો આત્મા એક ન થાય એ ખરૂં; પરંતુ 'રામ' ધારે છે કે, એ પુસ્તકમાં " જડનો અને ચેતનનો આત્મા "–એનો અર્થ બીજોજ કર્યો હશે. ચૈતન્યનો સાક્ષાત્કાર થતાંજ જડતા નષ્ટ થાય છે, તેને 'રામ' અહંભાવ કહે છે. જેમ પાણીમાં પડછાયો પડે છે, તે જડતા–અહંતા અને જેનો પડછાયો પડે છે તે વાસ્તવિક ચૈતન્ય છે; તેમ ખરૂં સ્વરૂપ સમજતાં અહંભાવ નષ્ટ થાય છે. જે અજ્ઞાનથી " આપણે શરીર છીએ " એમ માનીએ છીએ, તે ખોટો અહંભાવ છે; ને જ્ઞાન થતાંજ ખરૂં સ્વરૂપ સમજાય છે, ત્યારે એ ખોટો અહંભાવ નષ્ટ થાય છે; તેમ એકનો સાક્ષાત્કાર થતાં બીજું નષ્ટ થવુંજ જોઇએ.

પરંતુ જો જડાત્મા ને ચૈતન્યાત્માનો અર્થ એમ કરો કે, જડ ને ચૈતન્ય જુદાં જુદાં છે, તો તે ભૂલ છે. જડ ને ચૈતન્યનો આત્મા એકજ છે. આત્માનો વાસ્તવિક અર્થ લોકોમાં બરાબર સમજાયો નથી. કેટલાક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ મનને આત્મા કહે છે, પણ મન જડ પદાર્થથી ભિન્ન નથી. સર્વ એકજ છે. ફેર માત્ર અંશમાંજ રહેલો છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે સાબિત કર્યું છે કે, મન ને જડ પદાર્થ એકજ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીએ બતાવ્યું છે કે જડ ને તેમાં રહેલું ચૈતન્ય એકજ છે.

યુરોપમાં લિબ્નિટ્ઝે પહેલું જણાવ્યું કે, "અણુઓ શક્તિનાં મધ્યબિંદુઓ છે." આ વાત હિંદુસ્તાનમાં તો દસ હજાર વર્ષ પહેલાં જણાયેલી હતી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે આ મત સાબિત કર્યો છે. લૉર્ડ કાલ્વીને ગણિતશાસ્ત્રથી સિદ્ધ કર્યું છે કે, જડ પદાર્થ ને તેમાં રહેલી શક્તિ એકજ છે. આમ છે, તો પછી ચૈતન્ય ને જડ ભિન્ન ક્યાંથી હોય? પર્વતો ઉપર જાઓ. હિમાલય ઉપર અપૂર્વ સુંદર દશ્યો નજરે પડે છે. પુષ્પોની સુવાસ, પક્ષીઓનાં ગાન, નદી-નાળાંનો કલરવ, પવનનો મધુર અવાજ, એ બધું શું છે? એ જડ પદાર્થ નથી? પરંતુ એ જડ વસ્તુઓ, શક્તિ, વિચાર, આહ્‌લાદ વગેરેમાં ફેરવાઇ જાય છે. ઝરણાંઓનું સંગીત પ્રભુમય બની ઉચ્ચ વિચારોનાં આંદોલન કરાવે છે. બાહ્ય જડ વસ્તુઓ આમ મનો-વૃત્તિઓમાં ફેરવાઇ જાય છે. મોટાં વહાણો, મહેલો વગેરે શું છે? આ બધું એક સમયે વિચારરૂપેજ હતું. શરૂઆતમાં મનમાં વિચારરૂપે પ્રથમ બંધાયું ને પછીથી બહાર જડરૂપે. હિમાલય ઉપર જડ વસ્તુઓ વિચારના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં પરિવર્તન પામે છે—જેમ પાણીની વરાળ થાય છે ને વરાળનું પાણી થાય છે તેમ. આથી શું સાબિત થાય છે? એજ કે, એ બન્ને એકજ છે, ભિન્ન નથી. એ પ્રમાણે જો મન ને પદાર્થ જુદાં હોય, તો મન પદાર્થને અસર ન કરે ને પદાર્થ મનને અસર ન કરે. પર્શિયન ભાષામાં એક સુંદર કવિતા છે. એનો અર્થ એવો છે કે, "વાદળાંમાંથી આંસુરૂપે પાણી પડયું." તે આંસુ ખરવાનું કારણ શું? જવાબ-માં કહ્યું છે કે, "હું તો એક ક્ષુલ્લક પ્રાણી છું ને આ સમુદ્ર તો મહાન છે. મારી લઘુતા માટે હું રુદન કરૂં છું." પછી વાદળાંને સમજાવ્યાં કે, "રડો નહિ, નામ ને રૂપમાં ભમ્યા ન કરો, પણ અંતરમાં જુઓ કે તમે કોણ છો? તમે પણ જળ છો ને સમુદ્ર પણ જળ છે. તમે પોતે આકાશ ને કાળથી ઘેરાયલાં છો-એમ ન માનશો. તમારૂં ખરૂં સ્વરૂપ ઓળખો." કાળથી બંધન પામી-નેજ દુઃખ ઉત્પન્ન કરાય છે, માટે એ બધાની પાર જાઓ. સત્ય સ્વરૂપ કાળની પણ પેલી પાર છે. સર્વ જગત તમારામાં રહેલું છે. જેમ સ્વપ્નામાં પોતાને જંગલમાં ફરતા દેખો છો, પર્વત ઉપર કે નદીમાં જુઓ છો, અને પર્વત તથા નદી તમારાથી બહાર જુદાં દેખાય છે, પણ ખરી રીતે તો તમારા મનમાંજ રહેલાં છે; તેમ સર્વ દશ્ય જગત તમારામાંજ રહેલું છે. જો એ વસ્તુઓ તમારી

બહાર હોત, ભિન્ન હોત, તો તમારી પથારી પણ નદીથી તણાઇ જાત ને પર્વતથી તમે ને તમારૂં ઘર જેમાં તમે સૂતા હો છો, તે પણ ચગદાઇ જાત.

વેદાંત તેથીજ ખાસ કહે છે કે, સર્વ જગત મનુષ્યના મનમાં રહેલું છે. આમ છતાં મનુષ્ય ઊલટો એમ સમજે છે કે પોતેજ જગતમાં છે. કૂકડો, મોર વગેરેના અનેક પ્રકારના શબ્દ મનુષ્ય પોતાના મુખથી બોલી શકે છે. જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે જેવો અવાજ કાઢવો હોય તેવો કાઢી શકાય છે; પરંતુ ખરેખરા કૂકડા કે મોરને આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે આપણે બોલાવી શકતા નથી. હિમાલય ઉપર ગાનની ધૂન ચાલે છે ને તેમાંથી વિચારમાળા ઉદ્ભવે છે. તે ક્યાં ચાલી જાય છે, તે કોઇ જાણતું નથી. ત્યારે શું આ વિચારમાળા નષ્ટ થાય છે? ના. વૃક્ષો, નદીઓ ને પૃથ્વી એ માળાને પોતાનામાં સમાવી દે છે. વાતાવરણ એ વિચારમાળાને અખિલ વિશ્વમાં લઇ જાય છે ને અંતે જે કોઇ મનુષ્ય તે વિચાર-માળાને ઉપાડી લેવા અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા સમર્થ હોય છે તેને તે સોંપવામાં આવે છે.

સર્વ વિચાર પ્રભુ તરફથીજ પરભાર્યા આવે છે. મનુષ્યના અહંભાવમાં તે રહેલા નથી. અહંભાવ નષ્ટ થાય છે, ત્યારેજ તે વાત સમજાય છે.

'રામ'ના મત પ્રમાણે દરેક પુસ્તક પ્રેરણાવાળું છે. ઈશ્વરી પુસ્તક ફક્ત બાયબલ એકલુંજ નહિ; પણ એમર્સન, ડાર્વિન, શેક્સપિયર દરેકનાં પુસ્તકો વેદોના જેટલાંજ પ્રેરણાવાળાં છે; કારણકે અહંભાવ નષ્ટ થયા પછી તે લખાયાં છે.

પ્રશ્નઃ—ગૃહસ્થાશ્રમીને સાક્ષાત્કાર થઇ શકે? તે પોતાના આત્માને ઓળખી શકે?

ઉત્તરઃ—વેદાંત, સાધુ, સંન્યાસીઓ કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમીને માટે પહેલું છે. દરેક કુટુંબમાં પતિ પત્નીનું સુખ વધારવાને અને પત્ની પતિનું સુખ વધારવાને ઉત્સુક હોય છે; પરંતુ ઉદ્દેશ આવો હોવા છતાં પરિણામ શું આવે છે? બન્ને એકબીજાનો અધઃપાત કરે છે. ત્યારે વાંક કોનો? એમના ઉદ્દેશનો? નહિ; માત્ર એમના અજ્ઞાનનોજ. કઇ દિશામાં બન્નેના સુખનો સ્વાર્થ રહ્યો છે, તે તેઓ જાણતાં નથી ને તેથી કરીને તેઓ દુઃખમાં આવી પડે છે.

લોકો સમજે છે કે વિષયવાસના તૃપ્ત કરવાથી સુખ પ્રાપ્ત થશે, પણ આ અજ્ઞાનજ છે ને આ પ્રકારનું અજ્ઞાન દૂર કરવાથીજ દરેક કુટુંબ સુખી થશે.

એટલુંજ યાદ રાખવું જોઇએ કે ઇશ્વરમાં આપણે ફેરફાર કરી શકનાર નથી. મનુષ્ય કાંઇ પ્રકૃતિને ફેરવી શકે તેમ નથી. પ્રકૃતિનો હેતુ તો એ છે કે મનુષ્યને આત્માનું ભાન થાય. જગતની મૂર્ખતા કે વ્યાવહારિક જ્ઞાન દરેકને ખરે રસ્તે દોરવા મથે છે; પ્રકૃતિ મનુષ્યને તેનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને એટલા માટે તલવારની ધાર ઉપર રહીને પણ મનુષ્યને વેદાંત જાણવુંજ પડશે.

વેદાંત કાંઇ જોરજુલમથી પોતાની સત્તા જાહેર કરતું નથી. પ્રકૃતિના નિયમો એ ઈશ્વરનું મહાન લશ્કર છે, ને તે મનુષ્યને પોતાનો આત્મા ઓળખવા માટે આગળ ને આગળજ ધકેલે છે; માટે મનુષ્યને આગળ વધ્યા વિના છૂટકોજ નથી. મનુષ્ય પોતાના પાડોશીનું હિત શામાં રહેલું છે એટલુંજ જો જાણે, તો તેથી પણ પ્રકૃતિના નિયમનેજ અનુસરે છે–એથી પણ દરેક કુટુંબ સ્વર્ગ સમાનજ થઇ જશે. પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર સાચું લોકહિત તો પોતાની ઈશ્વર સાથેની ઐકયતા–અભેદ જાણવામાં રહેલું છે. મનુષ્યે મુક્ત થવું તેમાંજ સાચું સુખ છે; ને મુક્ત થવાને માટે પોતાનો ને ઈશ્વરનો અભેદ થવોજ જોઇએ–સાક્ષાત્કાર થવોજ જોઇએ. જેમ મનુષ્ય પોતે ફલાણાનો પુત્ર છે એમ સમજે છે, તેજ પ્રમાણે તે ઈશ્વર સાથેની ઐકયતા સમજશે અને પોતેજ પ્રભુ છે, એમ મન, કર્મ ને વાણીથી આચરણમાં મૂકશે ત્યારેજ તેને ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થશે. દુઃખ માત્ર આ પ્રકારનો અભેદ ન સમજવામાંજ રહેલું છે. આ વિચાર મનમાં દૃઢ કરો, તો પછી પાપ ને પુણ્ય તમને કાંઇજ વળગવાનાં નથી. એ સર્વની પાર તમે જશો અને ઈશ્વર સાથે તાદાત્મ્ય સાધી તમે પૂર્ણ પરમાત્મા બની જશો.

સાક્ષાત્કાર એકદમ-થઇ જતો નથી. એમાં વખતની જરૂર છે. જીવાત્માએ અત્યારના માનવ શરીરમાં આવવાને કરોડો વર્ષ લીધાં છે. એક સમયે અત્યારનો મનુષ્યજીવ, છોડ કે વૃક્ષની સ્થિતિમાં હતો. અમુક સમયે આફ્રિકામાં વસતા ગુલામની સ્થિતિમાં હતો; અને એમ કરતે કરતે તે હાલની સ્થિતિમાં

આવ્યો છે. ઘર તોડી પાડવાને વખત લાગે છે; પરંતુ ઘર બાંધવા જેટલી તો તોડવામાં વાર લાગતીજ નથી. દારૂગોળો પૂરતા જથ્થામાં જો હોય, તો ઘર એકદમ તૂટી જાય છે; પરંતુ ઘણાની પાસે પૂરતો દારૂગોળાનો જથ્થો હોતો નથી. બાળબચ્ચાં સાથે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં જો મનુષ્ય આ પ્રકારનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજે તો તેને પુનર્જન્મ રહેતો નથી; ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં તે મુક્ત થાય છે, તેને મોક્ષ મળે છે. કહેવત છે કે, “સંસારમાં સરસો રહે ને મન મારી પાસ.” મનુષ્ય આ પ્રમાણેનો જો ગૃહસ્થાશ્રમી બને તો તે મુક્તજ છે. વેદાંતનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજી તે પ્રમાણે આચરણ કર્યાથીજ મુક્તિ છે.

કેટલાક કહે છે કે, ‘ઓલ્ડ ટેસ્ટામેન્ટ’*માં કર્મથી મુક્તિ કહી છે ને ‘ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ’×માં ભક્તિ–શ્રદ્ધાથી મુક્તિ કહી છે; પરંતુ ખરી મુક્તિ તો જ્ઞાનથીજ મળે છે.

માત્ર કર્મથી સુખપ્રાપ્તિ થતી નથી, તેમજ એકલી શ્રદ્ધાથીજ કાંઇ પરમ સુખ મળતું નથી. મુક્તિ તો માત્ર આત્માને ઓળખવાથીજ મળે છે. જ્યાં આત્માને ઓળખ્યો કે તરતજ મુક્તિ સામી આવી ખડી થાય છે.

સામાન્ય ઘરસંસારમાં શું બને છે? પતિપત્નીએ મુક્તિને માટે અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનને માટે એકબીજાને મદદ કરવી પડે છે. જો આમ મદદ કરે, શ્રદ્ધાયુક્ત કે જ્ઞાનમય જીવન ગાળવામાં એકબીજાને સહાયક થાય, તો તે પત્ની પતિનો ઉદ્ધાર કરનારા ક્રાઇસ્ટ કે કૃષ્ણ જે કહો તેના જેવી નીવડે છે; ને પતિ પત્નીનો ઉદ્ધારક બને છે. મનુષ્યને પોતાનું અજ્ઞાનજ નીચે પાડે છે. પતિ-પત્નીના સંબંધનો દુરુપયોગ કરવાથીજ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્ત્રી થોડાં ઘરેણાંગાંઠાં સારૂ પુરુષને દુઃખમાં દોરે છે, તેમજ પુરુષ પણ પોતાના સ્વાર્થને માટે સ્ત્રીને દુઃખમાં નાખે છે. પરંતુ સ્ત્રીએ પુરુષને પોતાનાથી સ્વતંત્ર બનાવવો જોઇએ; ને એમ કર્યાથી પુરુષ પણ સ્ત્રીને સ્વતંત્ર કરશે. પતિ પત્નીને એમ મનાવવા ઇચ્છે છે કે તે તેનીજ છે; ને પત્ની એમ મનાવવા ઇચ્છે છે કે પતિ તેનો

---

*ઇસુખ્રિસ્તનાં પહેલાંનું પુસ્તક અર્થાત્ બાયબલનો પૂર્વ ભાગ.

× ઇસુખ્રિસ્તની પછીનું, ઇસુના ઉપદેશોનું પુસ્તક, અર્થાત્ બાયબલનો ઉત્તર ભાગ.

છે. આ રીતે મોટી ગૂંચવણ ઊભી થાય છે. એકબીજાને એકબીજા-ના ગુલામ બનાવવામાંજ દુઃખ ઊભું થાય છે. બળદને દોરડાથી બાંધી એ દોરડાને તમે પકડી રાખો, તો બળદ તમારાથી પકડાઇ રહેશે ને તમે બળદથી પકડાઇ રહેવાના; કારણ દોરડું તમારાથી છોડાવાનું નહિ ને છોડો તો બળદ સ્વતંત્ર થાય. આ પ્રમાણે બન્ને જણાં એકબીજાના બંધનમાં રહે છે.

સર્વ સંપત્તિ બંધનકારક છે. વેદાંત પ્રમાણે દરેક કુટુંબ સ્વર્ગ બની શકે. હંમેશાં સંપત્તિ વધારવાની લોલુપતામાં ન રહેતાં દાન લેવા કરતાં દાન આપવાની નીતિ રાખે, તો સુખ અવશ્ય આવી મળે. પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેએ એકબીજાનું ખરૂં સુખ અને હિત હંમેશાં વિચારવું જોઇએ. એકબીજા પાસેથી કાંઈ માગવું કે આશા રાખવી નહિ, ને આમ કરવામાંજ જોઇતું મળી રહેશે. આ પ્રકારે જીવન ગાળવામાંજ સ્વર્ગીય સુખ અને જીવનનો આનંદ સમાયેલો છે.

લોકો કહે છે કે, "અમને ફલાણું આપો." એ તમને મળ્યું સમજો ને પછી તમારી પાસેથી તે લઇ લેવામાં આવે તો દુઃખ થાય છે. ઇચ્છા હરેક પ્રકારે અનિષ્ટ છે. તેજ દુઃખનું કારણ છે, તેજ બંધનકર્તા છે.

કાંઇ પણ બદલાની આશા સિવાય દાન કરાય તોજ સુખ મળે છે, દાન લેવામાં સુખ સમજશો નહિ. કુટુંબમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો દરેક વ્યક્તિએ દાન આપવામાંજ કુશળ રહેવું. બીજા પાસેથી કાંઇ લેવાની આશા ન રાખતાં, પ્રત્યેકે આપવાની ઇચ્છાજ રાખવી. હવે દાન કયા પ્રકારનું હોવું જોઇએ, દાનમાં શું આપવું, તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, "પોતાની પાસે જે પ્રકારનું જ્ઞાન હોય તે આપવું." પતિપત્ની જ્યારે આ પ્રમાણે એકબીજાનાં જીવન ઉચ્ચ બનાવે, ત્યારે કર્તવ્ય કર્યું કહેવાય.

પૂર્વે હિંદુસ્તાનમાં એક પ્રતાપી રાજા થઈ ગયો. તેને પ્રભુ-નો સાક્ષાત્કાર કરવો હતો. તેથી તેણે સંન્યાસ લેવાનો વિચાર કર્યો. ઘરમાં સ્ત્રી જ્ઞાની હતી. તે તેને સમજાવવા લાગી, પણ તેણે માન્યું નહિ ને સંન્યાસ લીધો. સ્ત્રીએ રાજતંત્ર હાથમાં લીધું. રાજા હિમાલય પર્વતમાં જઇને વરસ દિવસ રહ્યો.

એ દરમ્યાન રાણી પણ રાજાને વાસ્તવિક સુખ સમજાવવાનો

વિચાર કરીને પોતે સંન્યાસિનીનો વેષ લઇ રાજાની પાસે ગઇ. જઇને જુએ છે તો રાજા ધ્યાન ધરતો હતો. રાણી તેની પાસે જઇને ઊભી રહી. રાજા ધ્યાનમુક્ત થયો એટલે આ સંન્યાસિનીને જોઇને તે ખૂબ આનંદ પામ્યો. પાસે પડેલાં ફૂલ વડે સંન્યાસિનીને વધાવી તે બોલ્યોઃ "પરમાત્માએ સંન્યાસિનીના રૂપમાં પધારી મારો ઉદ્ધાર કરવા કૃપા કરી હોય એમ લાગે છે."

રાણીઃ—સત્ય છે રાજા! પરંતુ જો પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરવો હોય, તો સર્વનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે.

રાજા વિસ્મય પામી બોલ્યોઃ "મેં રાજપાટ ત્યજ્યું છે; સ્ત્રી, બાળકો વગેરેને પણ ત્યજ્યાં છે, તો પછી હવે શું ત્યજવાનું રહ્યું?"

રાણીઃ—રાજા! તમે કાંઈ પણ ત્યજ્યું નથી.

રાજાઃ—એમ કેમ?

રાણીઃ—હજી તો જુઓ! તમે આ પર્ણકુટી કરી રહ્યા છો, તમારી પાસે જળપાત્ર રાખ્યું છે, આ સંન્યાસીનો દંડ રાખ્યો છે; તેથી તમે પૂર્ણ ત્યાગ નથી કર્યો.

આ ઉપરથી રાજાએ પર્ણકુટી, જળપાત્ર તથા દંડ વગેરે બાળી નાખ્યાં ને પછી કહ્યું: "કેમ હવે તો ત્યાગી થયોને?"

રાણીઃ—હે રાજા! આ વસ્તુઓ તો બાળી, પણ હજી જે જગ્યા ઉપર તમે વસી રહ્યા છો અને રાત્રે નિદ્રા લો છો એટલી જગ્યા તો તમે રાખીજ રહ્યા છો. વળી હજી તો તમારૂં સાડાત્રણ હાથનું શરીર પણ ત્યજ્યું નથી, તો પછી તમે સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો છે એમ કેમ કહી શકાય?

રાજા શરીરને ભસ્મીભૂત કરવાનો વિચાર કરી ચિતા સળગાવીને અંદર કૂદી પડવા જતો હતો, એટલામાં રાણીએ અટકાવીને કહ્યું: "અરે રાજા! શરીર બળી ગયા પછી પણ તેની રાખ રહેશે તે કોની કહેવાશે?"

રાજાઃ—મારી રાખ.

રાણીઃ—ત્યારે શરીર બાળ્યા છતાં પણ તમે એટલું ત્યાગ નહિ કરો, તો ત્યાગ પૂર્ણ નથી થવાનો.

રાજાઃ—ત્યારે શું કરૂં?

રાણીઃ—આ શરીર કોનું છે?

રાજાઃ—મારૂં.

રાણીઃ—મન કોનું છે?

રાજાઃ—મારૂં.

રાણીઃ—ઠીક, ત્યારે એ બધુંયે ત્યાગવું પડશે; પરંતુ "શરીર હું નથી. મન પણ હું નથી" એ જ્ઞાન ખરૂં હોય તો "મારૂં" એમ કહેનાર કોણ છે?

રાજા વિચારગ્રસ્ત થઇ ગયો ને અંતે સમજ્યો કે, "હું પોતેજ પરમાત્મા છું. સર્વવ્યાપી, સર્વેશ્વર હુંજ છું. સત્ય છે કે નજીકમાં નજીકના સંબંધીને પહેલું દાન આપી ધીમે ધીમે આગળ વધવું જોઇએ. તેજ પ્રમાણે ત્યાગ પણ આપણું પોતાનું નજીકનું જે માનતા હોઇએ તેનોજ પહેલો કરવો જોઇએ; માટે પહેલાં તો અહંભાવનોજ ત્યાગ કરૂં. હું ફલાણું કરૂં છું, મેં ફલાણું કર્યું, એ વિચારનોજ ત્યાગ કરવો જોઇએ."

જંગલમાં જાઓ કે ઘરમાં રહો, પણ જ્યાંસુધી "મારૂં" એ વિચાર નષ્ટ થયો નથી, ત્યાંસુધી કોઇ ત્યાગી થઇ શકતુંજ નથી. બધા સંન્યાસીઓ પણ આવા ત્યાગી હોતા નથી, ને મોટા મહેલોમાં રહેનાર રાજા પણ વખતે આ પ્રકારના સંન્યાસી હોઇ શકે છે.

ઉપલી વાતમાં આગળ એમ આવે છે કે, આ પ્રમાણે બનાવ બન્યા પછી થોડો સમય રાણી ત્યાં રહી, ને છેવટે વેશ દૂર કરી રાજા પાસે માફી માગીને આમ છેતરવા માટે દિલગીરી જાહેર કરી. રાજાને હવે જ્ઞાન થયું હતું, તેથી તે બોલ્યોઃ "હે સ્ત્રી! આમ ક્ષમા યાચવાનું શું કામ છે? હું હવે આ શરીરમાં મમતા રાખતો નથી, આ શરીર મારૂં છે એમ માનતો નથી, હું રાજાયે નથી, તેમ તારો પતિયે નથી. હું તો સ્વયંભૂ ઈશ્વર છું. હે સ્ત્રી! વિચાર કર. સર્વ જગત મારૂં છે, તો પછી હું કોના ઉપર ક્રોધ કરૂં ને કોનાથી હું ખુશી થાઉં?"

ત્યાર પછી રાણી રાજમહેલમાં એક વાર જઇ આવી ને છેવટે તેણે રાજા પાસે આવીને કહ્યું: "હે રાજા! તમે ખરે ઈશ્વર છો તો હવે તમે રાજમહેલમાં આવીને રહો તોપણ શું? કાંઇ હિમાલય પર્વત તમારે મન વિશેષ છે?" આ પ્રમાણે કહી રાજાને પાછો

રાજમહેલમાં લઈગઈ.આસપાસ વૈભવ અને રાજવિલાસના આડંબરો હતા, પણ રાજા હવે જિતેંદ્રિય હોવાથી કોઇ વાતથી ચળતો નહોતો. આ પ્રમાણે તેણે પચીસ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું. એ પોતે રાજા નહોતો, પણ ખુદ ઈશ્વરજ હતો. આ પ્રમાણે જીવન ગાળવું તેનેજ ત્યાગ કહે છે; જંગલમાં જઇ, ઇચ્છાઓથી વીંટળાઈ રહી જીવન ગાળવું, તેનું નામ ત્યાગ નથી.

જગત માત્ર આપણા વિચારોનું પરિણામ છે. જ્ઞાનીને મન શરીર એ પોતાનું શરીર નથી. અજ્ઞાનીઓનેજ શરીર પોતાનું છે એમ સમજાય છે. જ્ઞાનીને મન તો પથ્થર ને હીરો, કાંટાની શય્યા કે સુખશય્યા, ઘર કે જંગલ સર્વ સમાનજ છે.

લોકો કહે છે કે, ફલાણાને અડકશો નહિ, અભડાશો. હિંદુસ્તાનમાં લોકો માયામાં લુબ્ધ થવા ના કહે છે; એ બધું ખરૂં, પણ કોઇ બાબતમાં દ્વેષ કે ઇર્ષા કરશો નહિ. કોઇ વિષયને તુચ્છકારી કાઢશો નહિ.

સંન્યસ્ત તે માત્ર સત્ય તરફ જવાની નિસરણી તરીકેજ હિંદુસ્તાનમાં ગણાય છે. વેશધારી ત્યાગ કાંઇ પણ ઉપયોગનો નથી. ગૃહસ્થાશ્રમીઓ જે રાણીની વાત આપણે કરી તે પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે તો ત્વરાથી તેમને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય ને દરેક ઘર, દરેક કુટુંબ સ્વર્ગ સમાન બની રહે.

पुनर्जन्म अने कुटुंबनां बंधनो×

આત્મસ્વરૂપ સન્નારીઓ અને સજ્જનો!

હિંદુસ્તાનમાં એક ધનાઢ્ય વેપારી પોતાના ગામમાં એક મોટી ન્યાત જમાડવાનો હતો, કારણકે તેને ત્યાં કાંઈ શુભ પ્રસંગ હતો. પૂર્વકાળમાં કાંઇ સારો પ્રસંગ હોય, ત્યારે ગણિકાઓના નાચ પણ કરાવાતા હતા. હાલ એ રિવાજ બહુ પ્રચારમાં નથી.

એ વેપારીને ત્યાં નાચ જોવાને સભા મળી હતી. તેમાં એક નાચનારીએ પોતાનું ગાયન અને નાચ શરૂ કર્યાં. ગાયન ઘણું અશ્લીલ હતું ને કોઇને પણ પસંદ પડે નહિ એવું હતું; પણ આ પ્રસંગે તો તે ખાસ કરીને બધાજ સાંભળનારાઓના હૃદયમાં ઊંડું ઊતરી ગયું. હિંદુસ્તાનમાં ઘણાખરા પંડિતો, સુશીલ લોકો આવાં ગીત પસંદ કરતા નથી; છતાં આ સમયે તો બધા મુગ્ધ બની ગયા! આ બનાવને મહિના ઉપર મહિના થઇ ગયા, તોપણ જેમણે આ ગાયન સાંભળ્યું હતું, તેઓ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં પણ તેનું ગુંજન કરી રહેતા. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, એટલો બધો મોહ શામાં રહ્યો હતો? જેને પૂછીએ તે એમજ કહેતું કે, "ગાયન ઘણુંજ સરસ છે, મોહ પમાડે એવું છે, મધુર છે." પણ ખરી રીતે આમ કાંઇ નહોતું. ગણિકાએ ગાયું તે પહેલાં એનું એજ ગાયન તુચ્છ લાગતું હતું અને હવે તેમને તે ઘણું પ્રિય ને આનંદદાયક લાગવા માંડ્યું. વાસ્તવિક કારણ એ હતું કે, ગાયનમાં મોહ નહોતો; પણ ગાનારનો કંઠ, સૂર, શિકલ વગેરે મોહ ઉપજાવે તેવાં હતાં. વળી ગાયન ગાનારની ઢબમાં પણ મોહિની હતી. ખરો મોહ તો તે ગાનારમાંજ હતો અને તેથી કરીનેજ ગાયનમાં મધુરતા, મીઠાશ આવ્યાં હોય એમ લાગતું

× તા. ૨૭ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે 'એકેડેમી ઓફ સાયન્સિઝ'માં આપેલું ભાષણ.

હતું. જગતમાં આ પ્રમાણેજ બને છે. કોઇ ખૂબસૂરત શિક્ષક હોય, મધુર કંઠવાળો હોય, આંખોમાંથી અમી ટપકતી હોય, તેવો કોઇ પુરુષ જે કાંઇ બોલે, હાલેચાલે, તે સર્વ લોકોને પ્રિય લાગવાનુંજ. જગતની આ ભૂલ છે. સત્ય શું છે તે જોવાની તો કોઇ દરકારજ કરતું નથી. મૂળ ગાયન કે વચનો વગેરેમાં શી સત્યતા રહેલી છે, તે તપાસવાની કોઇ દરકાર કરતું નથી; પણ માત્ર એ કોણ બોલે છે, એજ વાત વિચારમાં લે છે. 'રામ'ને એક સમયે સ્વામી વિવેકાનંદ વિષે એક મિત્રે કહ્યું કે, "સ્વામી વિવેકાનંદના મોં સમુંજ જોઇ રહેવાનું મન થાય છે. તેમની આંખો ને નાક વગેરે કેવું સુંદર છે?"

લોકો ભાષણ સાંભળવા જાય છે, તે ભાષણકર્તાની મુખાકૃતિ જોવા જાય છે કે તેનું ભાષણ સાંભળવા જાય છે? કોઇ પણ ભાષણ કરનારનાં વચનોનો તોલ કરવો; નહિ કે તેની મુખાકૃતિનો વિચાર કરવો. 'રામ' કાંઈ શરીરનો પક્ષપાતી નથી. મારૂં કહેવું કદાચ તમને કડવું લાગશે, પણ સત્ય શું છે તેજ માત્ર તમારે જોવું જોઇએ.

હવે આજનો વિષય બરાબર શરૂ કરતાં પહેલાં બાયબલ, અલકુરાન, વેદો ને ગીતા ઉપર થોડું બોલવાની જરૂર છે. લોકો આ પુસ્તકોમાં આંખ મીંચીને, જે જે કાંઈ લખેલું છે, તે બધું માને છે; કારણકે તે પુસ્તકો મહાન પુરુષોનાં લખેલાં છે, ને તેમને તેઓ પૂર્ણભાવથી પૂજે છે. હવે આપણે જેમ ઉપર કહી ગયા કે નૃત્ય કરનાર ગણિકાના મોમાંથી અશ્લીલ ગાયન નીકળ્યું, પણ તે બધાને પ્રિય થઇ પડ્યું. એ વાતમાં જે દલીલ આપણે કરી હતી તેજ દલીલ જે લોકો અંધશ્રદ્ધા રાખી, જાતે વિચાર કર્યા વિના પવિત્ર પુસ્તકોમાં જે જે કહેલું છે, તે એમ ને એમજ માને છે, તેમને લાગુ પડે છે. બુદ્ધનું જીવન, કૃષ્ણનું જીવન વગેરે વગેરેનાં જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનાં હતાં; તેથી શું એમનો દરેક બોધ, એમનાં દરેક પુસ્તક તેના ઉપર જાતે વિચાર કર્યા વિનાજ સત્ય છે, એમ કહેવું વાજબી છે? બિલકુલ નહિ. ઘણી વખત એમ બને છે કે મનુષ્ય પોતે, પોતાના સમયમાં ઘણોજ નામાંકિત થયો હોય ને શ્રેષ્ઠ જીવન ગાળનારો થઇ ગયો હોય; પણ તેનાં વચનો, તેનું શિક્ષણ સર્વ કાળને માટે સંપૂર્ણ નથી હોતું. દુનિયા આવી ભૂલ કરતીજ આવી છે. અમુક મનુષ્યે કહ્યું માટેજ

તેને સત્ય ગણવું એજ મોટી ભૂલ છે; ને તેથી કરીને અનેક પ્રકારના વાદવિવાદ અને ખંડનમંડનની ઉત્પત્તિ થાય છે. ઓલિવર ગોલ્ડસ્મિથ વિષે ડૉક્ટર જોન્સન કહે છે કે, જ્યારે તે લખવા બેસતો, ત્યારે એક દેવના જેવું લખતો; પણ એ ઓલિવર ગોલ્ડસ્મિથને એવી ધૂન હતી, ને તે એટલે સુધી એનો દુરાગ્રહ રાખતો કે કાંઇ વાતજ નહિ. તેનું કહેવું એવું હતું કે, "જ્યારે હું ખાઉં છું ત્યારે મારૂં ઉપરનું જડબુંજ માત્ર હાલે છે; નીચેનું જડબું હાલતુંજ નથી." આ તો બધાયે સમજી શકે એવું છે કે આપણે બોલીએ કે જમીએ છીએ, ત્યારે હંમેશાં નીચલુંજ જડબું હાલે છે, ઉપરનું નથી હાલતું. આમ છે છતાં એવા મનુષ્યો જે જે કહે, બોલે, લખે તે હંમેશાંજ સત્ય નથી હોતું.

કાર્ય અને કાર્યપદ્ધતિનું શાસ્ત્ર એ બન્ને જાણવાં જોઇએ. એ બેમાં ઘણો ફેર છે. ઘણા અંગ્રેજી ભાષા બોલી જાણે છે; પરંતુ તે ભાષાનું વ્યાકરણ જાણતા નથી. ઘણા જણ દલીલો ને વાદવિવાદ કરે છે; પરંતુ તેમાંના થોડાકજ તર્કશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધરાવે છે. તેજ પ્રમાણે અમુક ઉચ્ચ પ્રકારનું જીવન ગાળવું તે જુદી વાત છે અને તેવા જીવનમાં જે તત્ત્વજ્ઞાન રહેલું છે, તે વિષે કાંઇ કહેવું એ જુદી વાત છે. જગતમાં મોટી ભૂલજ એ થાય છે કે, લોકો મહાપુરુષોના ઉપદેશ અને ચારિત્ર્યની પરસ્પર સરખામણી કરે છે ને પછી તે બોધના ગુલામ થઇ રહે છે. 'રામ'નું કહેવું એ છે કે, બંધુઓ! સાવધાન! સાવધાન! સ્વબુદ્ધિ પણ અવશ્ય ચલાવો.

જિસસ ક્રાઇસ્ટનાં પુસ્તકો થોડાં છે; છતાં મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ને વિદ્વાનો તે બોધવચનો ઉપર માથાં પટકી મરે છે. મહમદ પેગંબરે ઘણુંજ થોડું કહ્યું છે, છતાં એ પ્રજ્ઞા—એ જ્ઞાન—એ સ્મૃતિ ક્યાંથી ઉદ્ભવી તે કોઈ જાણી શક્યું નથી; પરંતુ બંધુઓ! એજ જ્ઞાન, એજ પ્રેરણા તમારા પોતાના આત્મામાં પણ રહેલી છે. મનુ મહાત્મા પાસે કોઇ પુસ્તક નહોતાં, છતાં એણે હિંદુઓને માટે અદ્ભુત સ્મૃતિના ગ્રંથો નિર્માણ કર્યા છે. હોમરે ઇલિયડ અને ઓડિસિસ જેવાં મહાન કાવ્યો રચ્યાં તે સમયે ક્યાં સાધનો એની પાસે હતાં? એરિસ્ટોટલ એમ. એ. કે ડી. ડી. નહોતો છતાં કેટલાએ એમ. એ. કે ડી. ડી. થયેલા તેના શિષ્યો છે. જિસસ ક્રાઇસ્ટ અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાન યોગીઓને ક્યાંથી પ્રેરણા થઇ હતી? માત્ર પોતાનાજ અંતઃકરણમાંથી. અંતઃકરણમાં

અવલોકન કરો, ત્યાંજ પ્રભુ મળશે—પરમ સત્ય મળશે. કબીર કઇ પાઠશાળામાં ભણવા ગયો હતો? નાનક, તુકારામ, તુલસી, નરસિંહ કઇ પાઠશાળામાં ભણવા ગયા હતા? પરંતુ આ એમનાં પદો, એમનાં બોધવચનો વાંચતાં પાઠશાળાના મહાન વિદ્યાર્થીઓને પણ મગજ કસવું પડે છે.

આ પ્રકારે જ્યારે આવા પુરુષો અવતારોની પદવી પામી શકે, તો આપણે પણ તેવાં આચરણથી એમના જેવાજ ન બની શકીએ? અલબત, આપણે પણ તેજ પ્રકારે કરી શકીએ. જે ચિત્ત, જે હૃદય, જે પ્રેરણા, જે જ્ઞાન તેમને થયું હતું, તે આપણુને પણ કાંઈ દુર્લભ નથી; માત્ર પુરુષાર્થનીજ આવશ્યકતા છે. અમૃતકુંડ સર્વના હૃદયમાં ભર્યો છે, તે બધા પી શકે તેમ છે; માટે નિરાશા ન લાવતાં આશાયુક્ત પુરુષાર્થ કરી અચ્યુતાનંદનો સાક્ષાત્કર કરો.

'રામ' કહે છે કે, બંધુઓ! મારા આત્મસ્વરૂપો! એમના દિવસો એમણે નિર્ગમ્યા ને હવે તો તમારો સમય આવ્યો છે. જે જે મહાત્માઓ થઇ ગયા ને તેમણે જે જે ઉપદેશો કરેલા છે, તે તમે જાતે અનુભવો તોજ તેમના કહેવાનો મર્મ બરાબર સમજી શકશો. ગીતા સમજવાને શ્રીકૃષ્ણના જેવા જ્ઞાનની જરૂર છે, મિલ્ટન સમજવાને મિલ્ટનની જરૂર છે; પરંતુ મહમદનું કુરાન સમજવા સારૂ કાંઈ અરબસ્તાનમાંજ જન્મ લેવાની જરૂર નથી. ત્યારે મહમદ, બુદ્ધ, કૃષ્ણ, ક્રાઇસ્ટ વગેરે જેવા થવાને શું કરવું જરૂરનું છે, તે એક વાર્તાના ઉદાહરણથી સમજાવીએઃ—

એક જણ પ્રેમની કવિતા વાંચતો હતો. કાવ્ય ઘણું સુંદર હતું. આમાં લયલા મજનૂની પ્રેમકથા હતી. આ વાંચનારને મજનૂનું જીવન બહુ ગમ્યું. તે એટલે સુધી કે પોતાને મજનૂ થવાનું મન થયું. આ ઉપરથી કોઇના કહેવા મુજબ તેણે લયલાની છબી લીધી. પછી પોતે આ છબી ઉપર જેમ મજનૂ લયલા ઉપર પ્રેમ કરતો હોય, આંસુ ઢાળતો હોય તેમ તેણે કરવા માંડ્યું. છબીને હરહમેશ પોતાની છાતી સરસી રાખતો ને કદી પણ એનાથી વિખૂટો પડતો નહિ. પરંતુ કૃત્રિમ પ્રેમ ઘણો વખત ચાલે નહિ. સ્વાભાવિક પ્રેમનું કદી અનુકરણ કરી શકાયજ નહિ. છતાં આ મનુષ્ય તો પ્રેમની નકલ કરતો હતો. તેને એક માણસે આવીને કહ્યું: "અરે ભાઈ! આ શું કરે છે? કાંઇ આમ મજનૂ થવાય?

મજનૂ થવાને માટે લયલાની જરૂર નથી; પરંતુ મજનૂના જેટલો તીવ્ર પ્રેમ જોઇએ. પ્રેમપાત્ર લયલા ન હોય તો ચાલે, પણ મજનૂના હૃદયમાં જેટલો પ્રેમ હતો, તેટલો પ્રેમ તો તારા હૃદયમાં અવશ્ય હોવોજ જોઇએ."

તેજ પ્રમાણે 'રામ' નું કહેવું છે કે, જો ક્રાઇસ્ટ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ કે મહમદ થવું હોય, તો તેમણે જે જે કર્યું તે કરવાની જરૂર નથી, તેમના જીવનનું અનુકરણ કરવાની જરૂર નથી, તેમનાં કૃત્યોના તમારે ગુલામ થવાની જરૂર નથી, એમનાં કાર્યો કરીને તમારી સ્વતંત્રતા ખોવાની નથી; પરંતુ તમારાં પોતાનાં સ્વતંત્ર કાર્યો કર્યે જાઓ અને તેમના હૃદયમાં જે બળ હતું, તેમના જીવનમાં જે ગહનતા હતી, તેમણે જે પ્રકારે સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો; તેજ માત્ર તમારે પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે. જો એ પ્રાપ્ત કરી શકો એમ હો, તો તમે હાલ જે સ્થિતિમાં છો; તે બધી વસ્તુસ્થિતિ બદલાઇ જાય. આજ રાત્રે ક્રાઇસ્ટ જન્મે તો તે શું કરે ? હાલમાં તો ક્રાઇસ્ટની પેઠે શૂળી ઉપર ચડી આત્મભોગ આપ્યા વિના ક્રાઇસ્ટ જેવું જીવન ગાળી શકાય તેમ છે. પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધાને માટે ક્રાઇસ્ટે આત્મભોગ આપ્યો હતો; ને શોપનહોરે પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધાને માટે શરીર ન પાડતાં જીવવું પસંદ કર્યું હતું. પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધા માટે શરીરનો ભોગ આપવા કરતાં પણ તેને ખાતર જીવવું એજ કેટલીક વખત વધારે કઠિન હોય છે.

માટે દરેક વાતની તેના પોતાનાજ ગુણદોષ પ્રમાણે કિંમત કરો. ઉપદેશ કોના દ્વારા આવે છે, કોણ આપે છે, એના ઉપર આધાર ન રાખવો. કોઇ પણ મહાન પુરુષનો બોધ એ જુદી વાત છે ને તેના જીવનનાં કૃત્યો એ જુદી વાત છે.

હવે પહેલો પ્રશ્ન એ પુછાયો છે કે, "જો પુનર્જન્મ છે તો તેથી પછી શું કુટુંબનાં બંધનો તૂટી જતાં નથી ? અને જેઓ આ જગતમાં સાથે રહે છે, તેઓ પરલોકમાં તે પ્રમાણે સાથે નહિ રહે ?" પ્રશ્ન ઉત્તમ છે ને તેને આપણે કકડે કકડે લઇશું. પહેલું જો "પુનર્જન્મ છે એ સત્ય વાત છે, તો તેથી કરીને કુટુંબનો સંબંધ તૂટતો નથી ?" તે પ્રશ્ન લઇશું.

'રામ' માત્ર એટલુંજ જાણવા માગે છે કે, આ જગતમાં

કોઇ પણ ઠેકાણે "કુટુંબનો સંબંધ" એવું કાંઇ પણ છે? તમારે પોતાનેજ એવો કાંઈ સંબંધ છે? એક મનુષ્ય જ્યાંસુધી નાનો છોકરો હોય છે, ત્યાંસુધી પોતાના બાપના ભેગો રહે છે. પુખ્ત ઉંમરનો થાય છે, ભણે છે, ગણે છે ને નોકરીએ લાગે છે કે, બાપ પાસેથી ચાલી જાય છે; ને પોતાનુંજ કુટુંબ લઇને બીજે દેશ ફરતો ફરે છે. આમ કુટુંબનો સંબંધ એકદમ પોતાના સ્વાર્થને અંગે તૂટી જાય છે. પોતાની કમાણી પોતાના પિતાને ન આપતાં તે પોતાની પાસે રાખે છે; અને એવું બને છે કે, પુત્ર હિંદુસ્તાનમાં ફરતો હોય છે તો પિતા જર્મની કે, બીજા કોઇ દેશમાંજ ફરતો હોય છે. આવા સંયોગોમાં કુટુંબનો સંબંધ ક્યાં રહ્યો? કબૂલ કરવું પડે છે કે, આ બધા સંબંધો માત્ર કહેવા પૂરતાજ હોય છે; હું ફલાણો ફલાણો ને મારા બાપનું નામ ફલાણું ફલાણું. બસ આનું નામજ સંબંધ. હજી આપણે વધુ જોઇએ. પતિ અમેરિકન ને પત્ની જર્મન એમ બે જણાં પરણે છે. આમ થતાં કન્યાનો પોતાના દેશનો જૂનો કૌટુંબિક સંબંધ જતો રહે છે ને નવો ઉત્પન્ન થાય છે. સગાં ભાઇબહેન હોય છે, તે પરણીને જુદે જુદે સ્થળે રહેવા જાય છે, પછી એમનો સંબંધ ક્યાં રહ્યો? પ્રશ્ન માત્ર એ રહે છે કે, પુનર્જન્મ હોય તો તેથી કુટુંબનો સંબંધ તૂટે છે કે નહિ? એનો ઉત્તર એજ કે, જગતમાં કુટુંબના સંબંધ જેવું વાસ્તવિક કાંઇ છેજ નહિ, તો પછી તૂટવાનુંજ શું હતું? છતાં ધારો કે, એવું કાંઇ છે, તોપણ પુનર્જન્મથી તે સંબંધ કાયમનો તૂટી જતો નથી. એક જણને ઘણાં છોકરાં છે ને તેમાંથી એક ગુજરી જાય છે ત્યારે કેટલાક એમ ધારે છે કે એ મરી ગયો, તેથી આ જગતમાં સંબંધજ તૂટ્યો, પણ એનો એ સંબંધ પરલોકમાં અર્થાત્ સ્વર્ગમાં ઊભો થશે. જો આ સંબંધ સ્વર્ગમાં પાછો જોડાતો હોય, તો તે કયા સ્વર્ગમાં જોડાવાનો હતો? કોઇ પણ શાસ્ત્ર સ્વર્ગની ભૂગોળ જણાવતું નથી કે તેનું સરનામું પણ આપતું નથી; કે જેથી કરીને મનુષ્ય સમજે કે, અમે પાછલા જન્મનાં કુટુંબીજન અહીં એકઠાં થયાં છીએ. પુનર્જન્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે મનુષ્ય પોતાના કુટુંબનો સંબંધ જાળવી રાખવા માગે તો તે બને એમજ નથી; કારણકે મનુષ્ય પોતે પોતાનું ભાવી બનાવે છે. પુરુષાર્થજ પ્રારબ્ધ કરતાં પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. મનુષ્ય પોતાના સંબંધ ને બંધનો પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન કરે છે. મરણ સમયે

તમે કોઈનો સંબંધ રાખવાની તીવ્ર ઇચ્છા રાખશો, તો જરૂર તમે તેમ કરી શકશો; ને જો અમુક મનુષ્ય સાથે તમે કાંઇ પણ સંબંધ નહિ રાખવા માગો, તો બીજા જન્મમાં તમારે એની સાથે કાંઈ પણ લેવા-દેવા નહિ રહે. એજ પ્રમાણે મરણ પછી જેનાથી તમે છૂટા થવા માગો છો તેમની સાથે પણ તમારો કાંઇ પણ સંબંધ રહેવાનો નથી એ નિશ્ચય છે. વેદાંત ડંકો વગાડીને આ બાબત કહે છે.

આ બાબતમાં ઘણી ગેરસમજૂત છે. બધું એક પછી એક કહેવામાં આવશે. યુરોપ ને અમેરિકામાં સ્વર્ગ વિષે જે માન્યતા છે, તે વિષે આપણે હમણાં કહીશું. સ્વર્ગને તેઓ એક એવું સ્થાન સમજે છે કે જ્યાં બધાં ભેગાં મળી આનંદ કરે. 'રામ' કહે છે કે, જરા વિચાર કરો. સત્યની ખાતર જરા ધીરજથી વિચાર કરો. જે સ્થાન મર્યાદાથી બંધાઇ જાય, ત્યાં કદી પૂર્ણ સુખ હોઇ શકે એ અશકય છે; કારણકે સ્વર્ગમાં જઇને સુખ મેળવાની ઇચ્છાથી તમે એમ ઇચ્છો છો કે મારાથી કોઇ ચડિયાતો યા બરોબરિયો ન હોય; પરંતુ સ્વર્ગમાં તો કોઇક ચડિયાતા પણ મળવાનાજ. બુદ્ધ ને ક્રાઇસ્ટ પણ ત્યાં મળવાના ને તેમનું સુખ જોઈ તમને અસંતોષ થવાનો. જ્યાં ભેદ છે ત્યાં સુખ કદી રહેતુંજ નથી. તમારા સુખનો ભંગ શાથી થાય છે? ભેદથી-બીજાના ચડિયાતા સુખના દર્શનથી. બાયબલમાં કહ્યું છે કે, સ્વર્ગ કાંઇ બહાર નથી, તમારા પોતાના હૃદયમાંજ રહેલું છે; અને બહાર છે એમ કલ્પવું એજ દુ:ખમય છે. આકાશમાં કે તારાઓમાં સ્વર્ગ નથી. સ્વર્ગ તમારા પોતાના હૃદયમાંજ છે. સુખમાં ભંગ શાથી પડે છે? બીજાનાં વધારે સુખ જોઇને તેમજ સાથેના બરોબરિયાઓને આપણાથી વધારે આનંદી, સુખી જોવાથી આપણા સુખનો નાશ થાય છે. દરેક જણ પોતાને અદ્વિતીય જોવાને ઇચ્છે છે. બાઇબલમાં કહ્યું છે કે, "સ્વર્ગમાં આપણે મળીએ છીએ." એનો અર્થ શો? ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટમાં પણ કહ્યું છે કે, "સ્વર્ગનું રાજ્ય હૃદયમાં છે," "પ્રભુનું રાજ્ય હૃદયમાં છે." માટે બહાર કોઇ સ્વર્ગ રહેલું છે, કોઇ બીજી દુનિયામાંજ સ્વર્ગ ટકી રહ્યું છે, એ કલ્પનાજ ખોટી છે. બિચારા પ્રભુ ઉપર દયા રાખો. પ્રભુ જો વાદળમાં સ્વર્ગ રાખી રહેતો હોય તો એને શરદી થઇ જાય એનો તો વિચાર કરો! પ્રભુ કહો, સ્વર્ગ કહો કે જે કહો તે સર્વ તમારા હૃદયમાંજ છે.

આત્મામાં પ્રવિષ્ટ થઇ નિર્વાણપદ પામો. પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરો તો સ્વર્ગ તમે પોતેજ થશો. તમે પોતે સ્વર્ગમાં નહિ જાઓ પણ તમે પોતેજ સ્વર્ગ બનશો. આ પ્રમાણે સર્વ સૃષ્ટિ સાથે તમે સંબંધ રાખી શકશો. મિત્રો, કુટુંબ વગેરેને સ્વર્ગમાં મળશો, જીવન્મુક્ત પુરુષ હંમેશાં સ્વર્ગમાંજ વસે છે. તેને કશામાં ભેદ-બુદ્ધિ ઊપજતી નથી.

લોકોને પોતાના ઇષ્ટ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે. એ ઇચ્છાને માટે તેઓ બહુ વલખાં મારે છે, છતાં એ વસ્તુ મળી શકતી નથી. હવે તે ન મળવાનું કારણ શું ને તે કેવી રીતે મળી શકે ? લોકો હૃદયભંગ–આશાભંગ થાય છે ને અંતે દુઃખી થાય છે, તેનું કારણ શું ? કારણ તેઓ પોતાના માની લીધેલા સ્વર્ગમાં મળી શકતાં નથી. જગતના લોકો ! જો તમારી ઇચ્છા હોય કે તમારા મિત્રો તમને મળે, જગતનું બધું દ્રવ્ય તમને મળે; જો એવી ઇચ્છાઓ રાખતા હો, તો તમે તમારૂં બળ વ્યર્થ નષ્ટ કરો છો. 'રામ'નું કહેવું મહેરબાની કરીને માનો તો એક એવી કૂંચી દેખાડીશ કે જેથી સર્વ ઇચ્છિત વસ્તુ આપોઆપ આવી મળશે. સ્વર્ગમાં સર્વને મળી શકશો ને એમ અનુભવશો કે સર્વ વસ્તુઓ તમને ખોળતી, તમારી પાસે દોડતી દોડતી ચાલી આવે છે. જોરજુલમથી કોઇનો પ્રેમ માગતાં, ભિખારી માફક કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા કરતાં તે તમારાથી દૂર ને દૂરજ નાસશે. માત્ર જ્યારે નિઃસ્પૃહ બનશો, ત્યારેજ તે વસ્તુ આગે ને આગે આવીને ખડી રહેશે. કહેવત છે કે—

"માગે તેથી આઘે, (ને) ત્યાગે તેની આગે."

જે પળે ઇચ્છાને દૂર કરો–ઇચ્છાની પાર જશો–તેજ પળે ઇચ્છિત વસ્તુ તમારી આગળ આવીને ઊભી રહેશે; પણ જે પળે પાછા લાલસા કરશો–ભીખ માગશો–તેજ ક્ષણે તમે તેનાથી દૂર ખસી જશો. લોકો કહે છે કે, "ખોળો કે તમને જડશે; ઠોકો કે દ્વાર ખુલ્લાં થશે." પણ આનો અર્થ લોકો બરાબર સમજતા નથી. શોધશો–ઇચ્છાથી વ્યાપ્ત થઇ અધૈર્યથીજ વસ્તુની ભીખ માગશો તો તે કદીજ નહિ મળે. જવું છે ઈશ્વરને ઘેર ને ત્યાં ભિખારીના વેશમાં જવા માગો છો; પરંતુ મેલા મનથી, ભીખ માગવાના ઉદ્દેશથી કદી પણ તમારે માટે ત્યાંના દ્વાર ઉઘાડાં નહિ

થાય. રાજા પાસે જતી વખતે જેમ ઉત્તમ શણગાર સજવો પડે છે, જેમ મેલાંઘેલાં કપડાં ત્યાં કામ ન લાગે; તે પ્રમાણે ઈશ્વર પાસે જતાં પણ ઇચ્છારૂપી મેલાં કપડાં ઉતારી નાખવાં પડે છે. એ ઇચ્છાઓને દૂર કરીનેજ ત્યાં જઇ શકાય છે. ઈશ્વરને જોવો હોય–સ્વર્ગને હૃદયમાં વ્યક્ત કરવું હોય–તો લાલસા, ઇચ્છા, આસક્તિ વગેરે દૂર કરીનેજ જોવાશે.

કર્મનો નિયમ છે કે, મનુષ્ય પોતાના પ્રારબ્ધનો સ્વામી છે; ઉત્પાદક છે. આપણેજ આપણી આસપાસની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. કર્મનો નિયમ એવો છે કે જ્યારે કોઈ વસ્તુની તમને ઇચ્છા થાય છે–તે માટે વલખાં મારો છો–ત્યારે તે મળતી-જ નથી; પરંતુ આમ લાલસામાં અમુક વખત ગયા પછી નિરાશ થઈ, આશા છોડી, નિઃસ્પૃહ થઇ પાછા ફરો છો, તેજ ક્ષણે તે વસ્તુ તમારી પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે. કર્મનો આ કાયદો છે. જેમ ચાલતાં ચાલતાં પગ ઊંચો કરીને પછી નીચો મૂકવો પડે છે, તેજ પ્રમાણે કર્મના નિયમાનુસાર પહેલાં લાલસા ઉત્પન્ન થાય, પણ પછી તે દૂર કરવી પડે છે. લાલસા થયા પછી એક એવો સમય આવે છે કે જે વખતે નિરાશ થઇ લાલસા–ઇચ્છાઓને દૂર કરવી પડે છે; માટે જો ઇચ્છાઓ તૃપ્ત કરવી હોય, તો ઇચ્છા-ઓને પહેલી દૂર કરો. 'રામ' કહે છે કે, સર્વ ઇચ્છાઓ, આસ-ક્તિઓ પૂર્ણ થવીજ જોઇએ, તેનાં ફળ મળવાનાંજ; પણ એક શરતે, ને તે એ કે ઇચ્છા થયા પછી, તે ઇચ્છા ત્યાગે તોજ તે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાય. ઠીક, હવે ઘણા લોકોની એવી ઇચ્છા હોય છે કે પોતપોતાના આ જગતના સંબંધો જાળવી રાખવા; પરંતુ ડંકો વગાડીને કહેવા દો–દુંદુભિનાદ કરી કહેવા દો કે એ મૂર્ખતા છે; સંબંધને સ્થાયીરૂપ આપવું એ તદ્દન અશક્ય છે. માયાથી લિપ્ત જગતમાં કાંઇ પણ શાશ્વત રહી શકે તેમ નથી. એવી આશા નિરાશામાંજ ફેરવાઈ જવાની. કદી પણ એવી ઇચ્છા ન રાખશો. હૃદયમાંથી તેને દૂર કરજો. 'રામ' ભાર દઇને કહે છે, ફરી ફરીને કહે છે કે, ભાઇઓ ! એ આશા મૃગજળવત્ છે, શાશ્વત તો માત્ર તમારી પોતાની દિવ્યતાજ છે. તમે પોતે પ્રભુ છો; તેજ શાશ્વત છે, સત્ય છે, પરમાનંદરૂપ છે. આ ક્ષણભંગુર શરીર અને તેને લગતી બધી વસ્તુઓ કદી પણ નિરંતર રહી શકે તેમ નથી. કરોડો વર્ષ જીવો, પણ અંતે મૃત્યુ તો છેજ.

સૂર્યનો પણ એક દિવસ નાશ થવાનો છે, પૃથ્વી પણ નાશ પામશે, ગ્રહગણો, તારામંડળ વગેરે સર્વ અશાશ્વત છે. સર્વ વસ્તુઓમાં ફેરફાર થયેજ જવાનો. માત્ર એક પરમ સત્યજ શાશ્વત છે. કુટુંબના સંબંધોમાં પણ ફેરફાર થયે જાય છે. કુટુંબીજનો પણ શાશ્વત રહી શકતાં નથી; માટે એમાં જો આસક્તિ હોય, તો એકદમ તોડી નાખો. નદીઓ ઊલટી વહે, વાયુ નીચે વહે, અગ્નિમાં શીતળતા આવે ને સૂર્યથી અંધકાર વ્યાપી રહે; પણ જગતની અશાશ્વતતા કદી પણ મટે તેમ નથી. નદીના પ્રવાહમાં જેમ અનેક વસ્તુઓ ભિન્ન ભિન્ન દિશામાંથી આવી એક જગ્યાએ મળે છે, પણ પાછી દૂર હડસેલાઈ જાય છે અને જેવી રીતે એક બળવાન મોજું આવી એકબીજાને છૂટાં પાડે છે, તેવુંજ આ જગતનું બંધારણ છે. કદાચ ફરીથી એકાદ વખત આ વસ્તુઓ પાછી આવી મળે, તોપણ તે છૂટી પડવાને માટેજ-કદી સાથે તો રહીજ ન શકે. જેમ એક ઘરમાં મા, બાપ, ભાઇ, બહેન વગેરે હળેમળે છે, પણ પછી પોતપોતાના કામે વળગી જતાં જુદાં પડે છે; તેજ પ્રમાણે આખા જગતમાં નિરંતર-શાશ્વત કોઇ એકઠું રહી શકતું નથી. આવા અશાશ્વત સુખ માટે વલખાં માર્યા કરતાં જે શાશ્વત સુખ, આનંદ છે તે માટે પ્રયત્ન શા માટે નથી કરતા ? પરમ સત્ય, આત્મા વિષે વિચાર કરો ને તેનો સાક્ષાત્કાર કરો.

એક નવવધૂ પોતાના સાસરિયામાં બધા સાથે હળીમળી બેઠી હતી ને મધુર વાતચીત કરતી હતી. આ સ્ત્રીનો ધણી બીજે દૂર દેશ હતો. નણંદ એની સમક્ષ એના ધણી વિષે-એટલે પોતાના ભાઇ વિષે કાંઈ વાત કાઢીને તેમાં કાંઇક ઘસાતું બોલી. 'રામ' આ વખતે ત્યાં હાજર હતો. પેલી સ્ત્રી બોલી કે, "તમે તો મારા ધણી સાથે ઘણો થોડોજ સમય રહેવાનાં છો, હું મારા ધણી વિષે અનુચિત સાંભળી શકીશ નહિ. મારે તો જન્મારો તેમની સાથે ગાળવાનો છે." આ પ્રમાણે જગતનાં બંધનો થોડા વખતનાં છે. માટે જે શાશ્વત છે તે વિષેજ વિચાર કરો. જગતનાં બંધનોની દરકાર કરી પ્રભુ સાથે વેર ન બાંધો.

મહાત્મા બુદ્ધ પાસે એક જણ આવીને કહેવા લાગ્યો કે, "તમે તમારા પિતાના રાજ્યમાં જાઓ ને ત્યાં ભિક્ષા માગો." મહાત્મા બુદ્ધ એક રાજપુત્ર હતા ને તે વખતે રાજપાટ છોડી એક ભિક્ષુ તરીકે વિચરતા હતા. તેમનો ભીખ માગવાનો ધંધો નહોતો. એ

તો એક મહા અવધૂત યોગી હતા. કાંઇ મળ્યું તોપણ ભલે ને ન મળ્યું તોપણ ભલે; એવી એમની વૃત્તિ હતી. શરીરની કોઇ પણ જાતની દરકાર વિના તે ફરતા હતા. તેમણે તો પોતાના પિતાના રાજ્યમાં પણ એવી રીતે વિચરવા માંડ્યું.

રાજાએ એટલે કે તેમના પિતાએ આ હકીકત જાણી, એટલે તે દોડતા તેમની પાસે ગયા, રોયા, આંસુ ઢાળ્યાં ને કહ્યું: "હે પુત્ર! આપણે રાજપાટના અધિકારીને આમ ઘેર ઘેર ભટકવાની જરૂર નથી. આપણને નાનમ લાગે, ખોટું કહેવાય, માટે આ છોડી દે ને આપણી બાપદાદાની આબરૂને બટ્ટો લાગે તેમ ન કર." બુદ્ધ મહાત્માએ સ્મિત કરતાં કરતાં કહ્યું: "ભગવન્! જે કુટુંબનો હું છું તે તો પાછળ રહ્યું છે. મારા પૂર્વજન્મનો હું તો વિચાર કરૂં છું ને એ વિચાર કરતાં જણાય છે કે, હું તો ભિક્ષાં દેહિ કરનાર કુટુંબમાંનો એક છું. આપણે તો માત્ર રસ્તે જતાં વચ્ચે અથડાયા છીએ; બાકી આપણા માર્ગ ભિન્ન ભિન્ન છે. તમે તમારે રસ્તે જાઓ ને હું મારે રસ્તે ચાલ્યો જઇશ."

બધા સંબંધો આવા છે, તો પછી કુટુંબનાં બંધન છેજ ક્યાં? તમે કહો છો કે અમારાં બાળબચ્ચાં છે. તમે તેમને વળગો છો, ચહાઓ છો, ચુંબન કરો છો અને અનેક પ્રકારનાં લાડ લડાવો છો; પણ જરા તમારા એ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વિચાર કરો. એ છોકરાં તમારાં છે, એમ જાણી એ સંબંધ અનંતકાળ સુધી જાળવી રાખવા તમે ઇચ્છો છો, પણ એક અશ્લીલ વાત કહેવી પડે છે; તમે તમારાં છોકરાં છે એમ કહો છો, તમારા લોહીથી ઉત્પન્ન થયાં છે એમ કહો છો, તમારૂં માંસ વગેરે એમનામાં છે એમ કહો છો, તો પછી તમારી લાળ, લીંટ, પીયા વગેરે તમારાજ શરીરથી ઉદ્ભવેલાં છે તેનું શું? આનો જવાબ દો. પોતામાંથીજ ઉત્પન્ન થતાં જૂ, માંકડ, પીયા, લાળ વગેરે વસ્તુઓનો નાશ કરવો ને એવીજ રીતે ઉત્પન્ન થયેલાં પેટનાં છોકરાં ઉપર ફિદા ફિદા થવું એ ક્યાંનો ન્યાય? જરા તર્કશાસ્ત્ર ઉપર વિચાર કરો. 'રામ'નું કહેવું એમ નથી કે તમારાં છોકરાં પ્રત્યે ક્રૂર થાઓ; માત્ર એજ કહેવું છે કે, સર્વ દુનિયાને એકજ દૃષ્ટિથી જુઓ. કુટુંબબંધનને તમારી પ્રગતિમાં વિઘ્નકારક ન થવા દો.

જ્યારે આ શરીરે (સ્વામી રામતીર્થે પોતે) કુટુંબબંધન

છોડયું ત્યારે કેટલાક જણ આવીને કહેવા લાગ્યા કે, "તમે તમારી સ્ત્રી, છોકરાં, સંબંધી વગેરેનો સ્વાર્થ કેમ ન જોયો? તમારા ઉપરજ તેમનો આધાર હતો." પ્રશ્ન પૂછનાર 'રામ'ની સાથેનો એક પ્રોફેસરજ હતો. 'રામે' તેને કહ્યું: "તમે પ્રોફેસર છો, પાઠશાળામાં તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર ભાષણ આપો છો, તો તમે મને કહેશો કે તમારા જેવુંજ જ્ઞાન તમારા ઘરનાં બધાં મનુષ્યોને હોય છે કે? તમારાં ભાઈભાંડુ તમારા જેટલું જ્ઞાન ધરાવે છે?" તેણે કહ્યું: "ના." "ત્યારે પાઠશાળામાં આવી ભાષણ આપો છો, તો ઘેર છોકરાં તથા સ્ત્રી વગેરેની પાસે કેમ ભાષણ આપતા નથી? તમારા ઘરમાં નોકરચાકર, મા, માસી વગેરેને તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવું મૂકી દઇ પાઠશાળામાં શા સારૂ આપો છો?" પ્રોફેસરે કહ્યું: "એ લોકો ભાષણ સમજી શકે તેમ નથી."

આ ઉપરથી એ પ્રોફેસરને કહેવામાં આવ્યું કે, "જુઓ ભાઇ, એ તમારાં સાચાં સગાં નથી, તમારાં પાડોશી નથી. તમે કોણ છો? તમે કાંઇ આ શરીર નથી. તમે પોતે સ્વયંભૂ છો; પણ તે તમે કબૂલ કરતા નથી. જ્યાં તમારૂં મન છે, ત્યાં તમારાં સગાંવહાલાં નથી. જે લોકો તમારા વિચારની પરંપરા સમજી શકે છે, તમારા જ્ઞાનમાં ભાગ લઇ શકે છે અને તમારા મનની સાથે એક થઇ શકે છે, તેજ તમારાં સગાંસંબંધી છે. તમારા અધ્યયન વખતે તમારાં છોકરાં-છૈયાં, તમારા નોકરચાકર વગેરે તમારા ઓરડામાં આવે છે, જાય છે; પણ તે સમયે તમારે મન તેનું કાંઇજ નથી. જ્યારે એમજ છે, તો પછી તમે તત્ત્વજ્ઞાનના જે ઉચ્ચ શિખર ઉપરથી તમારા શિષ્યોને ભાષણો આપો છો, તમે જે વાંચો છો, વિચારો છો તે વિષે વિચાર કરો છો, તેજ તમારા સંબંધી ને પાડોશી છે; બીજા કોઇજ નહિ. એમ તો તમે જે મકાનમાં રહો છો, ત્યાં અનેક જીવજંતુ પણ રહે છે. ઉંદર, બિલાડી, જૂ, માંકડ વગેરે અનેક પ્રાણીઓ રહે છે; પણ તે તમારાં પાડોશી નથી; પરંતુ જેઓ તમારા આત્મજ્ઞાન સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે તેજ તમારાં સંગાથી છે. વળી પ્રોફેસર સાહેબ! તમે તમારો બીજો જન્મ કયાં થાય એમ ઇચ્છો છો? ઘરનાં ઉંદરબિલાડી ભેગો કે તમારાં અજ્ઞાની કુટુંબી ભેગો? પ્રેમ એટલે શું? જે લાગણી તમને થાય છે તેવીજ સમાન લાગણી બીજાને થાય એનો અર્થ પ્રેમ. એક જણને તમે ચાહો છો એટલે કે તેનો સ્વાર્થ-એની લાગણી

વગેરે તમારાં જેવાંજ છે. તમારા સ્વાર્થનો એના સ્વાર્થ સાથે અભેદ છે. કોઈ મનુષ્યને તમે ચાહો છો, તે એટલાજ પૂરતો કે તમે એ મનુષ્યમાં તમારા આત્માનેજ ચાહો છો. ખરૂં જોતાં મનુષ્ય પોતે પોતાનેજ ચાહે છે.

આ પ્રમાણે કુટુંબબંધન તૂટેલાંજ છે, મૂળથીજ નથી. આ ઉપરથી એક બીજી વાત યાદ આવે છે ને તે નિર્ભયતા વિષે છે; પણ આજે આપણે તે વિષે વધારે નહિ કહીએ. ભય શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? લોકો કહે છે કે ભય પામશો, પણ એમ શા ઉપરથી તેઓ કહે છે? ભય ન પામવાનો ઉપાય દેખાડીશું, પણ તે વિષય કોઇ બીજા સમયે લઇશું. ઉપનિષદમાંથી અત્યારે તો થોડું વાંચીને હાલ તો વિરમીશું.

અણુથી અણુ ને ગુરુથીય ગુરુ, જગતમાં વિલસે કાંઇ આત્મપણું;
હૃદયસ્થ હરિ રહી વ્યાપી બધે, નિશા ઘોર મહીં લહે સુખ ઘણું.
વસી શરીરે શરીરી હીન બને, અનંત મહીંય અનંત સુએ;
પ્રસરી સઘળે રહી સર્વ મહીં, ભય દૂર કરે મન પ્રબુદ્ધ થઇ.

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

समाप्त

उत्तम चरित्रोना फायदा

(અનુભવીઓના ઉદ્‌ગાર)

" જીવનચરિત્ર એ એક પ્રકારનું દર્પણ છે. જેમ અરીસામાં મનુષ્ય પોતાની મુખાકૃતિમાં ખાંપણ જુએ છે, ત્યારે તે ખાંપણને કાઢી નાખવા અને કાંતિમાં વધારો કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે; તેમ ચરિત્રરૂપી આરસી વડે પોતાના સ્વભાવમાં વળગેલાં ભૂષણદૂષણ–ગુણદોષ વગેરે તેના જોવામાં આવે છે અને તેમ થતાં દૂષણનો ક્ષય અને ભૂષણમાં વૃદ્ધિ કરવાને તે જાગ્રત થાય છે. વળી જે કામ ઉપદેશ અથવા બોધ કરવાથી નથી બનતું, તે કામ જીવનચરિત્ર સહેલાઇથી પાર પાડી શકે છે. અતિ શ્રમ લઇ વિદ્યા ભણો, દેશાટન કરો, સ્વદેશ હિતેચ્છુ થાઓ, પ્રેમ-શૌર્ય દાખવો, એવા એવા ઉપદેશો મુખે અથવા પુસ્તક દ્વારા કરવાથી જેવી અને જેટલી અસર થાય છે, તેના કરતાં એવા ગુણોથી અંકિત થયેલાં અસામાન્ય માનવીઓનાં ચરિત્ર વાંચવા–સમજવાથી ઘણીજ વધારે અસર થાય છે. અર્થાત્ અંતઃકરણમાં તેની આબાદ અને ઊંડી છાપ પડે છે અને પછી તે દિવ્ય માનવી બનવાને ઉત્તેજિત થઇ આગળ વધે છે."

× × × ×

" ચરિત્રોના વાચનથી આપણું ચૈતન્ય સતેજ થાય છે; આપણી આશામાં જીવ આવે છે; આપણામાં નવું કૌવત, હિંમત અને શ્રદ્ધા આવે છે; આપણે આપણા ઉપર તેમજ બીજાઓ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ; આપણામાં મહત્ત્વાકાંક્ષા જાગે છે; આપણે રૂડાં કાર્યોમાં જોડાઇએ છીએ અને મોટાઓનાં કામોમાં તેમની સાથે જોડાઇ ભાગીદાર થવાને ઉત્તેજાઇએ છીએ. આ પ્રમાણે ઉત્તમ જીવનચરિત્રોના સહવાસમાં રહેવું, જીવવું અને તેમના દાખલાદષ્ટાંત જોઇને સ્ફૂર્તિમાન થવું, એ તે તે ઉત્તમ આત્માઓના સમાગમમાં આવવા બરાબર અને ઉત્તમ મંડળના સહવાસમાં રહેવા બરાબર છે."

× × × ×

" ઉત્તમ ચરિત્રો તેના વાચકને બતાવી આપે છે કે, એક સામાન્ય મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન કેટલી હદ સુધી ઉત્તમ બનાવી શકે તથા કેવાં ઉચ્ચ કાર્ય કરી શકે અને જગતમાં કેટલી બધી સારી અસર ફેલાવી શકે."

× × × ×

" મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનું ચિંતન કરાય છે, ત્યારે આ વાત બરાબર સમજી શકાય છે કે, મહત્તાનો દરવાજો સર્વ કોઇને માટે ઉઘાડો છે."